

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«Х.ДОСМУХАМЕДОВ АТЫНДАҒЫ АТЫРАУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НАО «АТЫРАУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Х. ДОСМУХАМЕДОВА»
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

NJS "Kh.DOSMUKHAMEDOV ATYRAU UNIVERSITY"

Қазақ Педагогикалық ғылымдар Академиясының академигі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор **Шолпан Исағалиевна Жанзақованың** 60 жасқа толу мерейтойына арналған **«ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭТНОПЕДАГОГИКА: ӘДІСНАМАСЫ, ТӘЖІРИБЕСІ, БОЛАШАҒЫ»** атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары

13 қараша 2020

Материалы международной научно-практической конференция **«ЭТНОПЕДАГОГИКА В МИРОВОЙ И КАЗАХСТАНСКОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: МЕТОДОЛОГИЯ, ПРАКТИКА, ПЕРСПЕКТИВЫ»**, посвященная 60 - летию академика Казахской АПН, доктора педагогических наук, профессора **Шолпан Исағалиевны Жанзақовой**.

13 ноября.2020

Materials of international scientific and practical conference **"ETHNOPEDAGOGY IN THE WORLD AND KAZAKHSTAN SYSTEM OF EDUCATION: METHODOLOGY, PRACTICE, PROSPECTS"** will be held, which is dedicated to the 60th anniversary of professor **Sholpan Issagaliyevna Dzhanzakova**, the academician of the Kazakh Academy of Pedagogical Sciences, and Doctor of Pedagogical Sciences.

November 13.2020

Атырау, 2020

УДК 37.0(069)
ББК 74.00
Ә 45

Жалпы редакциясын басқарған **Идрисов С.Н.**- Х.Досмұхамедов атындағы
Атырау университетінің ректоры

Жауапты редакторлар **Қойшығұлова Л.Е.**- Х.Досмұхамедов атындағы
Атырау университетінің проректоры
Базарғалиев Ғ.Б.- «Педагогика»
кафедрасының доценті, п.ғ.к.,
Иманғалиев А.С - п.ғ.д., профессор;
Мұханбетжанова А.У.-п.ғ.д., профессор;
Умирбекова Ж.Б.-п.ғ.к., профессор.

ISBN 978-601-262-397-0

Ә28«ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭТНОПЕДАГОГИКА: ӘДІСНАМАСЫ, ТӘЖІРИБЕСІ, БОЛАШАҒЫ»: Қазақ Педагогикалық ғылымдар Академиясының академигі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор **Шолпан Исағалиевна Джанзакованың** 60 жасқа толу мерейтойына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы. **«ЭТНОПЕДАГОГИКА В МИРОВОЙ И КАЗАХСТАНСКОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: МЕТОДОЛОГИЯ, ПРАКТИКА, ПЕРСПЕКТИВЫ»:** Сборник международной научно-практической конференции посвященная 60 - летию академика Казахской АПН, доктора педагогических наук, профессора **Шолпан Исағалиевны Джанзаковой.** - Атырау: «Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті» баспасы. 2020, 434 бет.

ISBN 978-601-262-397-0

Жинақта еліміздегі және әлемдік білім- ғылым кеңістігіндегі этнопедагогика мен этнопсихология мәселелерінің маңыздылығы және оны зерделеудің заманауи мүмкіндіктері ғылыми-теориялық, әдіснамалық, практикалық тұрғыдан қарастырған халықаралық және еліміздегі көрнекті ғалымдардың пайымдаулары берілген. Сонымен қатар, ЖОО профессор- оқытушылары мен колледж жалпы білім беретін мектеп мұғалімдерінің, докторанттар мен магистранттардың ұлттық идея, білім беру жүйесіндегі оқу- тәрбие үдерісін этнопедагогикаландыру жөніндегі ғылыми- тәжірибелік жүйеленген мақалалары ұсынылған.

В сборнике представлены материалы по проблемам этнопедагогике и этнопсихологии в научно- образовательном пространстве и возможности теоретических, методологических и практических аспектов современных исследований в трудах отечественных и зарубежных ученых, преподавателей вузов, докторантов и магистрантов, учителей школ и колледжей.

2020 жылғы 13 қарашада Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінде өткен

**«ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ
ЭТНОПЕДАГОГИКА: ӘДІСНАМАСЫ, ТӘЖІРИБЕСІ, БОЛАШАҒЫ»**

атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның ашылуында Университет Ректоры,
профессор С.Н.Идрисовтың
сөйлеген сөзі

Құрметті Республикалық ғылыми-практикалық конференция қонақтары, әріптестер!

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің «Педагогика» кафедре – лабораториясының меңгерушісі, Қазақ Педагогикалық Ғылымдар Академиясының академигі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор **Джанзакова Шолпан Исағалиқызының** 60жылдық мерей тойына арналған **«ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭТНОПЕДАГОГИКА: ӘДІСНАМАСЫ, ТӘЖІРИБЕСІ, БОЛАШАҒЫ»** атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияға қош келдіңіздер!

Педагогика ғылымында өзіндік орны бар, болашақ педагог мамандарды даярлау, шәкірт тәрбиелеу мен оқыту ісін дамытуға үлкен үлес қосып жүрген республикаға белгілі жетекші ғалымдарымыздың бірі - Джанзакова Шолпан Исағалиқызы 60 жасқа толып отыр. Саналы өмірін білім беру саласына арнаған ұстаз 1960 жылғы 13 қарашада Гурьев қаласында дүниеге келді. 1978 жылы Гурьев қаласындағы №1 Гагарин атындағы мектепті бітіріп, Гурьев педагогикалық институтының биология-химия факультетінің «биология және химия пәнінің мұғалімі» мамандығын 1983 жылы үздік тәмамдайды. Шолпан Исағалиқызы алғаш еңбек жолын Гурьев қаласындағы №7 орта мектепте биология және химия пәнінің мұғалімі болып бастады. 1988 жылдан бүгінге дейін жоғары кәсіби білім беру саласында – Халел Досмұхамедов атындағы Атырау университетінде ұстадық етіп келеді. Еңбек мансабын педагогика және психология кафедрасының оқытушысы қызметінен бастап, лауазымдық өсудің әр түрлі сатысынан өтті. 1991 жылы кафедраның аға оқытушысы, 2000 жылы Психология кафедрасының меңгерушісі, 2005 жылы Сырттай қысқартып оқыту факультетінің деканы қызметін, 2008 жылы университет жанындағы педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін беру жөніндегі БД 14.61.02 біріккен диссертациялық кеңестің хатшысы, 2010 жылы Жалпы және халықтық педагогика кафедрасының профессоры, 2011 жылдан бері «Педагогика» кафедре – лабораториясының меңгерушісі қызметін атқарып келеді.

Құрметті Шолпан Исағалиқызы! Қандай да бір лауазымды жұмыстарды атқарсаңыз да, оған асқан жауапкершілікпен, адал да ар тазалығымен қарайтынызды біз, әріптестеріңіз, жақсы білеміз. Сіз ғылым саласында еселі ғылыми ізденіспен еңбек етудесіз. Біз сіздің кәсіби педагогикалық шеберлігіңіз бен әділдігіңізді, ғылыми ортадағы беделіңіз бен танымалдығыңызды құрмет тұтамыз және мақтан етеміз.

Джанзакова Шолпан Исағалиқызы отандық педагогика ғылымына зор үлес қосқан ғалым. Соның бір айғағы, өзінің ғылыми еңбектерінен бастап, жетекшілік еткен шәкірттерінің кандидаттық, докторлық диссертацияларының тақырыптары бүгінгі білім берудің өзекті проблемаларына арналған. Бүгінде ғылыми бағыт берген жүздеген шәкірттеріңіз республикамыздың түпкір-түпкірінде еселі еңбек етуде.

Қазіргі уақытта елімізде қоғамдық өмірдің барлық саласында, оның ішінде, күрделі де қиын саласы – **білім мен тәрбие беру** жүйесінде де тиімді түрде модернизациялау мен трансформациялау процесі жүріп жатыр. Өйткені ұлттық білім мен тәрбие берудің салаларын жүйелі реформалау зор әлеуметтік-практикалық маңыздылыққа ие. Алайда қазіргі этнопедагогикалық білім мен тәрбие беру жүйелерін түбегейлі реформалау жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтардың бірлігі негізінде ғана толық жүзеге асуы мүмкін.

Білім беру саласын жүйелі реформалау жаңа әдістемелік тәсілдерді, идеяларды және парадигмаларды қажет етеді. Нақтырақ айтсақ, тәуелсіз мемлекет ретінде Қазақстан өз ұлттық білімі мен тәрбие беру саясатын жете зерттеу мен жүзеге асыру сияқты қиын да жаңа мәселелерді алға қойып отыр. Осы тұрғыдан алғанда бүгінгі өткелі отырған конференцияны сондай ізденістердің жалғасы, болашақ шешімін табуды қажет ететін жаңа мәселелерді қоятын ғалым-ұстаздар мен практик-ұстаздар қатысып отырған басқосу деуге толық негіз бар. Бүгінгі халықаралық конференцияның тақырыбы - **«ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭТНОПЕДАГОГИКА: ӘДІСНАМАСЫ, ТӘЖІРИБЕСІ, БОЛАШАҒЫ»** дұрыс аталған.

Еліміз егемендік жолымен дами бастаған жылдарда біз де әлемдік білім кеңестігіне кіре отырып, олардың озық тәжірибелерінен үлгі алу мақсатында белгілі қадамдар жасадық, басқа елдердің іс-тәжірибелерімен таныстық. Бізге осы елдердегі педагогикалық процестерді оңтайландыру теориясы, дамыта оқыту мен тәрбиелеу, үздіксіз білім беру және жастарды саяси қолдау тұжырымдамалары ерекше қызығушылық тудырды. Сонда байқағанымыз, ХХ ғасырдың аяғына қарай көптеген дамыған елдерде білім мәселесін елдің стратегиялық мақсаттарының бірі деп қарастырып, алдын-ала қамданулары. Мысалы, АҚШ Президенті жанындағы Ұлттық комиссия «ХХІ ғасыр үшін американдықтардың білімі», ал Германияда «Білім болашақ үшін», Францияда «Болашақ білімі», Жапонияда «ХХІ ғасыр үшін білім беру үлгісі» деген ұлттық жобалар жасалған. Мұның бәрі – осынау үшінші мыңжылдықта кез-келген орнықты түрде дамушы елдерде білім беру басымдылығы басты заң болып табылады деген ойды нақтылай түседі. Сонымен білім берудің жаңа парадигмаларының концептуалдық негізі жоғары білімді бай рухани мазмұндылықпен жеке мен жалпының мүддесін икемді үйлестіре алатын гуманистік ойлауды қалыптастыруға ықпал етуі керек. Ендеше, жекелеген этностар өз ерекшеліктерін *-тілін, ділін, руханиятын* сақтай отырып, әлемдік әлеуметтік кеңістікпен қауышуы қажет.

Қазақстан көп ұлт мекендейтін ел. Сондықтан республикамызда этносаралық және конфессияаралық келісімді, адамзаттық бірлікті қамтамасыз ету біздің еліміздің жалпы дамуының, әлеуметтік-экономикалық, саяси жаңғыруының маңыздышарты болып табылады, әлеуметтік саясатымыздың басты бағыттарының бірі болып есептелінеді.

Бұл мәселеде өскелең ұрпақ арасында этностық және діни төзімділік идеялары мен дәстүрлерін әрі қарай нығайтуға негіз болуы тиіс бірқатар шаралар аталған. Солардың ішінде үздіксіз білім беру жүйесінің барлық деңгейлеріне арналған этномәдени білім мен тәрбие беру бағдарламасын әзірлеуге ерекше көңіл аударылған.

Дәстүрлі принциптерді сақтай отырып, біздің оқу орнымызда да білім мен тәрбие беру жүйесін заман талабы мен ұлт мүддесін қорғау ісіне бағыттау мақсатында біраз жұмыстар істелуде. Солардың бірі егемен ел ретінде дами бастаған күнімізден бастап, университетімізде ұлттық құндылықтарға, білім мен тәрбиенің этномәдени аспектілеріне ерекше назар аударылуын айтар едім.

Мен бүгін өз жұмысын бастағалы отырған Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда ұлттық білім мен тәрбие берудің негізгі басымдықтары айшықталып, болашақтағы дамуына ғылыми-әдістемелік болжамдар жасалынады, сөйтіп келешекте зерттелетін жаңа проблемалар тұжырымдалады деген сенімдемін.

Құрметті конференцияға қатысушылар! Сіздерге шығармашылық шабыт, творчестволық табыс, жұмыстарыңа сәттілік тілеймін!

БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУДЕГІ ІШКІ РЕЗЕРВТІҢ МАҢЫЗЫ

А.Қ.Құсайынов, д.п.н., профессор, академик

Педагогикалық ғылымдар академиясы, Алматы

Ключевые слова: система образования, среднее образование, качество обучения, внутренний резерв, эксперимент, система управления

Аннотация: В статье представлена информация о проводимом эксперименте «Повышение качества образования на научной основе». Цель эксперимента – широкое использование внутреннего резерва области, районов, школ для повышения качества системообразующих.

В 2018-2019 учебном году в эксперименте приняли участие 1554 ученика и 138 учителей 2 и 6 классов 18 школ Толевийского и Ордабасинского районов. Поскольку эксперимент оказался успешным, в 2019-2020 учебном году к нему присоединились Отырарский и Сайрамский районы, и было решено продолжить его в 3 и 7 классах Толевийского и Ордабасинского районов. Всего в эксперименте приняли участие 43 школы, 385 учителей и 3171 учащийся из 4 районов.

Keywords: education system, secondary education, quality of teaching, internal reserve, experiment, management system

Annotation. The article tells about the running experiment on the scientifically-based improvement of quality of education. Эксперимент был направлен на улучшение использования внутреннего резерва области, районов и школ для повышения качества системообразующих компонентов.

In the 2018-2019 academic year, 1,554 students and 138 teachers of grades 2 and 6 of 18 schools in Tolebi and Ordabasin districts participated in the experiment. Since the experiment was successful, in the 2019-2020 academic year, Otyrar and Sairam districts joined it, and it was decided to continue it in grades 3 and 7 of Tolebi and Ordabasin districts. A total of 43 schools, 385 teachers and 3171 students from 4 districts participated in the experiment.

Қазіргі уақытта білім сапасын көтеру, әсіресе ауыл мектептерінде оқитын оқушылардың білім сапасын көтеру – мемлекеттік деңгейдегі аса маңызды проблемалардың бірі болды. Білім сапасын бағалаудың Халықаралық PISA зерттеулері де, елімізде, бұл проблеманы шешудің қажеттігін көрсетіп отыр [1].

Орта білім беру жүйесі аса күрделі жүйе, сондықтан оның басқа да күрделі жүйелер сияқты көптеген жүйе құраушылары болады. Біз өз зерттеулеріміздің негізінде білім беру жүйесінің 8 жүйе құраушысын қарастыру қажет деген қорытындыға келдік. Олар: білім стандарттары мен оқу бағдарламалары; оқу әдебиеті; педагог кадрлардың кәсіби біліктілігі; білім мониторингі; рухани-адамгершілік және патриоттық тәрбие беру; ғылыми-зерттеу жұмыстары; басқару жүйесі; материалды-техникалық база [2].

Осы жүйе құраушыларының қайсы болса да білім сапасын көтеруге ықпал етеді. Демек, орта білім беру сапасы жоғары болуы үшін, оның жүйе құраушыларының сапалары да жоғары болуы керек. Осы жүйе құраушыларға жеке-жеке тоқтап айтар болсақ, біріншіден, білім стандарты мен оқу бағдарламалары оқушылардың функционалды сауаттылықтарын қалыптастырып, нәтижеге бағдарланған білім бере алатындай деңгейде жазылуы керек; екіншіден, оқушылар қолданатын оқу құралдарының сапалары жақсы болуы керек; үшіншіден, барлық сыныптарда барлық пәндерден сабақ беретін мұғалімдердің кәсіби құзыреттері жоғары болуы қажет; төртіншіден, жоғарыда айтылғандай, барлық сыныптарда оқитын барлық

оқушылардың білім сапалары барлық пәндер бойында бірдей бағалануы керек; бесіншіден, барлық сыныптарда оқушыларға, олардың жас ерекшеліктеріне қарай саналы тәрбие беру мәселесі іске асырылуы керек; алтыншыдан, білім сапасын көтеруге қажетті ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізіліп, олардың нәтижелерін тәжірибеде қолдануды іске асыру керек; жетіншіден, әлемдік озық тәжірибелерге негізделген басқару жүйесі енгізілуі керек, әсіресе, әлемдік тәжірибе негізінде, аудандық білім беру жүйелері мен мектептерді басқару ісіне кадр тағайындау мәселесі ерекше назарда болуы керек; сегізіншіден, мектептер қажетті материалдық-техникалық жабдықтармен қамтамасыз етілуі керек.

Бұл біздің пайымдауымыз, орта білім сапасына қатысты басқа ғалымдардың да өз пайымдаулары болуы мүмкін. Біз басқа пайымдауларды да қарастыруға дайынбыз, себебі бұл ғылыми мәселе. Ал ғылымда шек жоқ.

Осындай қорытынды жасай отырып, орта білім беру сапасын көтеру мәселесін төмендегі формула арқылы көтеруге болады деп тұжырымдама жасадық. **Бұл формула, білім сапасы мен оны құраушылардың байланысын көрсетеді. Білім сапасын құраушылардың сапасы жоғары болса білім сапасы да жоғары болады (профессор А.Құсайыновтың формуласы):**

$$C_{\text{біл}} = C_{\text{ст}} + C_{\text{о}} + C_{\text{ккб}} + C_{\text{мс}} + C_{\text{т}} + C_{\text{ғзж}} + C_{\text{бас}} + C_{\text{мтб}}$$

$C_{\text{біл}}$ – білім сапасы;

$C_{\text{ст}}$ – білім стандарттары мен оқу бағдарламаларының сапасы;

$C_{\text{о}}$ – оқу әдебиетінің сапасы;

$C_{\text{ккб}}$ – педагог кадрлардың кәсіби біліктілігінің сапасы;

$C_{\text{мс}}$ – білім мониторинг сапасы;

$C_{\text{т}}$ – рухани-адамгершілік және патриоттық тәрбие беру сапасы;

$C_{\text{ғзж}}$ – ғылыми-зерттеу жұмыстарының сапасы;

$C_{\text{бас}}$ – басқару жүйесінің сапасы;

$C_{\text{мтб}}$ – материалды-техникалық база сапасы [3].

Еліміз егемендік алған жылдардан бері білім сапасын құраушылардың әрқайсысының сапасын көтеру мақсатында көптеген жұмыстар атқарылды. Арнайы академиялар, институттар, орталықтар құрылып, оларға нәтижелі жұмыс жасаулары үшін қажетті қаражат бөлінді. Олар жоспарлы түрде, тиесілі жұмыстарын атқарды. Олардың жұмыстары қадағаланып, бағаланып отырды. Бірақ, білім сапасы көтерілмеді. Неге?

Әлемдік тәжірибе, барлық елдерде осындай бағыттарда көптеген жұмыстар жүргізілетінін, ал білім сапасы осы жұмыстар ғылыми негізде жүйелі түрде жүргізілген елдерде ғана көтерілетінін көрсетіп отыр. Сонда біз осы жұмыстарды «ғылыми негізде жүйелі түрде жүргізу» дегенді қалай түсінуіміз керек? Ол үшін тағы да білім сапасын қарастырайық.

Бір шелек суды тазарту үшін, алдымен, бір тамшы суды тазартуды үйрену керек. Бұл шындық. Егер біз бір тамшы суды жақсы тазарта алатын болсақ, онда бір шелек суды да, бір тонна, он тонна суды да жақсы тазарта алатын боламыз. Білім беру сапасын көтеру мәселесін де осылай қарастыру керек. Біз, алдымен, бір оқушының білім сапасын көтеруді іске асыра білуіміз керек. Егер бір оқушының білім сапасын көтере алатын болсақ, онда онымен бірге бір сыныпта оқитын барлық оқушылардың, басқа да жүздеген, мыңдаған, он мыңдаған оқушылардың білім сапаларын көтере алатын боламыз.

Егер білім сапасы, жоғарыда айтылғандай, барлық жүйе құраушылардың нәтижелілігін көтеру мақсатында жүйелі түрде атқарылған жұмыстардың негізінде көтерілетін болса, онда бір оқушының білім сапасын көтеру үшін осы жүйе құраушылардың сапасын көтеру жұмыстарын сол оқушыға қатысты ғылыми негізде жүйелі түрде жүргізу керек. Сонда ол баланың білім сапасы көтерілетін болады. Бұл оқушылардың білім сапасын көтеру жұмыстарының ғылыми негізде жүйелі түрде жүргізілуі болып табылады.

Енді осыны мектептегі оқу үдерісіне қатысты қарастырайық. 7-ші сыныпта оқитын бір оқушының білім сапасын көтеру үшін, біріншіден, 7-ші сыныптың оқу стандарты мен барлық оқу бағдарламалары талапқа сай жазылуы керек; екіншіден, оқушылар жақсы жазылған оқу құралдарымен қамтамасыз етілуі керек; үшіншіден, осы сыныпта барлық пәндерден сабақ

беретін мұғалімдердің кәсіби деңгейлері жоғары болуы қажет; төртіншіден, барлық оқушылардың білім деңгейін барлық пәндер бойында бірдей бағалауға қол жеткізу керек; бесіншіден, барлық оқушыларға, олардың тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, саналы тәрбие беру мәселесі іске асырылуы керек; алтыншыдан, білім сапасын көтеру мақсатында зерттеу жұмыстарын жүргізіп, оның нәтижелерін білім сапасын көтеруге қолдана білу керек; жетіншіден, мектепте, сыныпта басқару жұмыстарын сапалы жүргізу керек; сегізіншіден, сыныпты қажетті материалдық-техникалық жабдықтармен қамтамасыз ету керек.

Осы жұмыстар тегіс атқарылатын болса, онда сол оқушының және онымен бірге бір сыныпта оқитын басқа да оқушылардың білім сапасы көтерілетін болады. Жұмысты осылай жүргізе отырып, жүздеген, мыңдаған балалардың білім сапасын көтеруге болады.

Бұл әрине теориялық тұжырым. Тәжірибе жүзінде оны іске асырып көруге болады ма? Бұл жұмыстан қандай нәтиже болады?

Бізді осы сұрақтар ойландыратын еді.

Оқушыларға тәлім-тәрбие беру жұмыстары, негізінен, мектептерде атқарылады. Сондықтан, бұл теориялық тұжырымдаманың дұрыстығын мектептерде эксперимент жүргізіп қана анықтауға болады.

Жоғарыда, елімізде барлық жүйе құраушылардың сапасын көтеру мақсатында республикалық деңгейдегі мекемелер мен ұйымдардың басшылығымен көптеген жұмыстар атқарылып жатқаны айтылған болатын. Бізге «**облыстық, аудандық білім басқармаларының, мектептердің ішкі резервтерін пайдалана отырып, осы құраушылардың сапаларын көтеру мақсатында ғылыми негізде жүйелі жұмыс жүргізілетін болса, оқушылардың білім сапасы қандай деңгейге көтерілген болар еді?**» деген ой келді.

Ойластырып көрсек, Білім стандарттары мен оқу бағдарламаларының, оқу әдебиетінің, ғылыми жұмыстардың сапаларын көтеру жұмыстары тек қана республикалық деңгейдегі мекемелер мен ұйымдардың басшылығымен атқарылатын жұмыстар екен. Ал қалған құраушылардың сапасын көтеру мақсатында, ішкі резервтерді пайдалана отырып, жүйелі жұмыстар атқаруға болады.

Осы оймен, 2018 жылы көктемде Түркістан облыстық Адами әлеуетті дамыту басқармасының басшыларымен бөлістік. Олар бұл идеяны мақұл алып, Төлеби және Ордабасы аудандарында эксперимент өткізу жөнінде шешім қабылдады.

Төмендегі суретте эксперимент идеясы көрсетілген.

1-сурет – Орта білім беру сапасын көтеру мақсатында ішкі резервті пайдалану

Суреттің жоғары жағында білім сапасын көтеру мақсатында тек республикалық деңгейдегі мекемелер мен ұйымдардың басшылығымен атқарылатын жұмыстар, ал сол жағында, ішкі резервтерді пайдалана отырып білім сапасын көтеру мақсатында жұмыс жүргізуге болатын жүйе құраушылар көрсетілген.

Эксперименттің мақсаты – ішкі резервтерді пайдалана отырып, жүйе құраушыларының

сапасын көтеру негізінде оқушылардың білім сапасын көтеру.

Экспериментті нәтижелі жүргізу үшін оның Тұжырымдамасы жасалып бекітілді. Онда эксперименттің мақсаты мен міндеттері, педагог кадрлардың, білім мониторингінің, рухани адамгершілік және патриоттық тәрбие берудің, экспериментке қатысты жүргізілетін зерттеу жұмыстарының, басқару жүйесінің, материалдық база сапасын көтеру мақсатында атқарылуы қажетті жұмыстар көрсетілді[4].

Осы Тұжырымдама негізінде оны жүргізудің Кешенді бағдарламасы жасалды. Онда Облыстық әдістемелік орталықтың (ОӨО), Аудандық әдістемелік кабинеттердің (АӘК) және экспериментке қатысатын мектептердің (ЭМ) атқаратын жұмыстары көрсетілді.

Экспериментті қолдау мақсатында Түркістан (Шымкент) облыстық білім басқармасы, Педагогикалық Ғылымдар Академиясы, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ашық акционерлік қоғамы (НЗМ ААҚ) және М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік университеті (ОҚМУ) арасында 4 жақты меморандум жасалды.

Экспериментке 2018-2019 оқу жылында Төлеби және Ордабасы аудандарынан 18 мектептің 2-ші және 6-шы сыныптарында оқитын 1554 оқушы және 138 мұғалім қатысты. Эксперимент нәтижелі болғандықтан оған 2019-2020 оқу жылында Отырар және Сайрам аудандары қосылып, Төлеби және Ордабасы аудандарында 3-ші және 7-ші сыныптарда оны жалғастыру жөнінде шешім қабылданды. Жалпы экспериментке 4 ауданнан 43 мектеп, 385 мұғалім және 3171 оқушы қатысты.

Экспериментке қатысатын мұғалімдер арнайы таңдалып алынған жоқ. Қандай сыныптар алынса, сол сыныптарда сабақ беріп жүрген мұғалімдер алынды. Мұндағы мақсат мектептің шынайы жағдайын ескеру болды. Экспериментке еңбек өтілі аз, санаты төмен, мемлекеттік және жекеменшік оқу орындарын сырттай оқыған көптеген мұғалімдердің қатысты.

Ауылдық жерлерде орналасқан мектептерде 2 оқу жылында көлемді эксперимент жүргізу барысында қиындықтар да болды. Біз – осы экспериментке қатысушы барлық әдіскерлер мен ұстаздар, айына бір рет бас қосып, оның барысын, жетілдіру жолдарын, кездескен проблемаларды шешу мәселесін талқылап, ақылдасып отырдық. «Кемедегінің жаны бір» деген принципті ұстанып, бір команда ретінде ортақ нәтижеге бірлесе жұмыс жасадық. Бұл дұрыс шешім болды, оның дұрыстығын өткізілген Ақылдасу сабақтары да дәлелдеп отырды.

Ақылдасу сабақтарын өткізу эксперименттің бір жаңалығы болды. Оның мақсаты – ұстаздар қауымдастығын құрып, мұғалімдердің сабақтарды бірге дайындап, қатысып, оларды ашық түрде талқылау болды. Бұл жаңалықты ұстаздар қауымы үлкен түсінушілікпен қабыл алды.

2018-2019 оқу жылында Ордабасы ауданында **975**, Төлеби ауданында **604**, жалпы **1579** ақылдасу сабақтары өткізілді. Бұл сабақтарды талқылауға шамамен **6000 аса мұғалімдер қатысты**. Ал **2019-2020** оқу жылында экспериментке қатысқан мұғалімдер **3000**-нан аса Ақылдасу сабақтарын өткізіп, ол сабақтарға **12000**-нан аса мұғалім қатысты.

Ақылдасу сабақтары мұғалімдердің кәсіби құзыреттіліктерін көтеруге, бірге жұмыс жасау мәдениетін қалыптастыруға, бір-біріне шынайы қолдаушы болып, сабақ сапасын көтеру проблемаларын бірге талқылап шешуге, білім сапасын критериялды бағалау жүйесін жетілдіруге және қандай тақырыптар бойынша ПШО мен НИШ тренерлерінің көмегі қажет екенін анықтап, өздерінің шеберліктерін жетілдіріп отыруларына оң ықпал етті.

Іс-сапармен келгенде оқушылармен, ата-аналармен кездесіп, сұхбаттасып отырдым. Бір мектепте мынадай әңгіме естідім. Эксперимент жүргізіліп жатқан 2-ші сыныпта оқитын оқушы сабақтан кейін үйге келгенде ата-анасына: *«Біздің сабақтарға басқа мұғалімдер жиі келіп қатысады. Біздің апай сабақты өте жақсы беретін болғандықтан, олар үйрену үшін келеді екен»* депті.

Бұл әңгіме мені қатты толқытты. Осындай сөздер айтқан оқушының ұстазына деген мақтаныш сезімінің артқанын сезіп, осынша құрметке ие болған мұғалімнің оқушылары жақсы оқушы болатынына ешқандай шүбә келтірмесек те болады, біздің мақсатымыз да осы емес пе?! – деп ой түйдім.

Эксперименттік сыныптарда «Мұғалім–оқушы–ата-ана» үштігінің жұмысын жетілдіруге көп көңіл бөлінді. Оқу жылы басында ата-аналарға эксперименттің мақсат-міндеттері түсіндіріліп, сабақтарға қатысып жүрудің, ашық қарым-қатынас жасаудың қажеттілігі мен маңыздылығы түсіндірілді, ата-ана күндері белгіленді. Осындай жұмыстардың арқасында ата-аналардың белсенділігі артты. Олар «Білім сапасын көтеру үшін ата-аналар не істеу керек?» – деген тақырыптарда жиналыстар өткізетін болды. Мен 2 мектепте осындай тақырыпта өткен ата-аналар жиналыстарына қатысып, дән риза болдым. Жиналысқа көптеген ер адамдар қатысты. Осы үштіктің жұмысы жақсы деңгейге қойылған сыныптарда оқушылардың білім сапасы, міндетті түрде, көтерілетін болады.

Эксперимент «Кадр бәрін де шешеді» деген қанатты сөздің шындығын тағы да дәлелдей түсті. Осы экспериментке қатысқан әдіскерлер, мектеп басшылары мен ұстаздар ай сайын жолығып, кеңесіп отырғандықтан 2 жыл уақыт ішінде бір-бірімізді әбден түсінгендей болдық. Барлығымыздың көзіміз жеткен бір шындық, ол, аудандық әдістемелік кабинеттің басшысы ниетті болса эксперимент жұмыстары аудан көлемінде дұрыс жолға қойылады, мектеп директоры ниетті болса, мектепте дұрыс жүргізілетін болады.

Әлемдік тәжірибеде білім беру саласында жүргізілетін реформалар мен оқушылардың білім сапасын көтеру жұмыстарының нәтижелілігі мектеп директорларының жұмысына тікелей байланысты болатынын көрсетіп отыр.

Осыны ерте түсінген Жапон елі мектеп директорларын білім беру сапасын көтерудің басты қозғаушы күші ретінде қабылдап, оларды тағайындау мәселесіне мемлекеттік деңгейде ерекше мән береді. Жапонияда адами қасиеті мол, оқушылар мен ата-аналарға сыйлы, тәжірибелі ұстаз әдіскер дәрежесіне көтеріледі, танымал әдіскерлердің ішінен директордың орынбасарлары бекітіледі, ал мектеп директорлары – сол директордың орынбасарларының ішінен конкурстық тұрғыда тағайындалады. Осындай жұмыстардың негізінде білім беру саласында өзіндік орны, айтар ойы бар, басқару ісін жетік меңгерген, танымал, білікті ұстаз мектеп директоры болып тағайындалады.

Біз осы тәжірибені де ой елегінен өткізгеніміз дұрыс болар деп ойлаймын.

Эксперимент жұмысына үлкен ұстаздық жүреппен, жас ұрпақ келешегіне деген аталық қамқорлықпен, шынайы адал көңілмен қатысқан Төлеби және Отырар аудандарының әдістемелік кабинеттерінің меңгерушілері А.Тұрғанова мен Д.Ембайға, экспериментке қатысқан көптеген мектеп директорлары мен олардың орынбасарларына, (бірінен-бірін бөле алмағандықтан аттарын айта алмай отырмын), көптеген ұстаздарға шынайы алғысымды білдіргіміз келеді. Осы жандардың риясыз мол еңбегінің арқасында эксперимент нәтижелі жүргізілді.

Жасалған Меморандум негізінде эксперименттің жақсы жүруіне Шымкент қаласындағы ПШО мен НИШ мектептерінің тренерлері мен М.Әуезов атындағы ОҚМУ оқытушылары мол көмек көрсетті.

Экспериментке қатысқан сынып оқушыларының **білім сапасы** салыстырмалы түрде **3 бағытта**: бірінші, **Төлеби ауданында** экспериментке 2018-2019 оқу жылынан бері **қатысып келе жатқан 10 мектеп** пен 2019-2020 оқу жылында **қатысқан 20 мектептің арасында**; екіншіден, **Отырар ауданында** экспериментке **қатысқан 5 мектеп** пен **қатыспаған 5 мектептің арасында**; үшіншіден, **Ордабасы ауданында** экспериментке 2018-2019 оқу жылынан бері қатысып келе жатқан 4 мектептің ішінде **экспериментке қатысқан сыныптар мен қатыспаған сыныптар** арасында анықталды.

Осы салыстырмалы зерттеулердің нәтижесінде төмендегідей **қорытындылар жасауға болады**:

– **Төлеби ауданы** бойынша білім сапасын көтеру мақсатында ішкі резервтерді пайдалана отырып 6 бағыт бойынша жүйелі түрде жұмыс жасауға **бір жыл көлемінде болса да машықтанған мектеп ұжымы**, ондай тәжірибе жинамаған мектеп ұжымына қарағанда, оқушыларға **жақсы білім бере алды**;

– Отырар ауданының Әдістемелік кабинеті мен экспериментке қатысқан мектептер ұжымы білім сапасын көтеру жұмыстарын 6 бағыт бойынша жүйелі түрде жүргізуінің арқасында, экспериментке қатыспаған мектептерге қарағанда, жақсы нәтижеге жетті;

– Ордабасы ауданының тәжірибесі бір мектептің ішінде білім сапасын көтеру жұмыстары 6 бағыт бойынша жүйелі жүргізілген сынып оқушыларының білім сапасы, ондай жұмыстар жүйелі жүргізілмеген сыныптарға қарағанда, жоғары болатынын көрсетті.

Салыстырмалы зерттеулер, эксперимент идеясының дұрыстығын, ішкі резервтерді кеңінен пайдалана отырып білім сапасын құраушылардың сапасын көтеру мақсатында жүргізілетін жұмыстар жүйелі түрде, бір баланың, бір сыныптың білім сапасын көтеруге бағытталып атқарылатын болса, онда сол сыныпта оқитын оқушылардың білім сапасы көтерілетінін дәлелдеп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құсайынов А. Салыстырмалы педагогика. – Алматы: ROND&A, 2011. – 256 б.
2. Құсайынов А. Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы. – Алматы, 2013. – 196 б.
3. Құсайынов А.Қ. Алғы сөз // Білім сапасын ғылыми негізде көтеру: Түркістан облысы Ордабасы және Төлеби ауд. 2018-2019 о.ж. жүргізілген эксперименттің қорытынды есептер жинағы. – Алматы: ПФА, 2019. – 264 б.
4. Түркістан облысында білім сапасын ғылыми негізде көтеру мақсатында өткізілетін эксперименттердің тұжырымдамасы. – Түркістан, 2019. – 16 б.

ББК 74.00

УДК

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В СТИМУЛИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Л.В. Мардахаев, д.п.н., профессор,
Российский государственный социальный университет, г. Москва (Россия)
Почетный академик МАНПО,
Заслуженный работник высшей школы РФ

Ключевые слова: воспитание, профессиональное воспитание, социализация, профессионально-ориентированная социализация.

Резюме: в статье раскрываются сущность и содержание социализации и профессионально-ориентированной социализации обучающихся в вузе; сущность профессионального воспитания, его назначение в стимулировании профессионально-ориентированной социализации студентов в педагогическом вузе.

Социализация – это естественный, закономерный процесс социального развития, определяющий личностное становление человека, направленность и качественное самоизменение его социальности на протяжении всей его жизни. Она является следствием реализации социальности конкретного человека, обуславливающей его социальное становление и дальнейшее самоизменение, под воздействием социокультурной среды жизнедеятельности, воспитания и самоактивности. [6]

Профессиональная подготовка педагогов представляет собой особую среду и учебно-воспитательный процесс, под воздействием которых происходит профессиональное становление педагогов. По своей сущности профессиональное становление педагогических кадров в вузе представляет собой их профессионально-ориентированную социализацию. По ней понимается – *естественный, закономерный процесс социального становления специалиста в процессе его обучения по профессиональному назначению*. Такое становление сопровождается идентификацией специалиста по его педагогическому назначению и предусматривает:

- становление *сферы сознания* (мировоззрения), обусловленное содержанием педагогической деятельности;
- овладение *своеобразием культуры профессионально-педагогического поведения*, сложившегося и принятого в педагогическом сообществе;
- складывание *социоролевого положения в социуме*, обусловленного профессией педагога;
- становление *чувства долга и личной ответственности* выпускника – деонтологии педагогической деятельности;
- формирование *индивидуального стиля профессиональной деятельности педагога*;
- накопление *опыта педагогической деятельности по профессиональному назначению*.

По своей сущности профессиональная идентифицированность (от лат. *identifico* – отождествлять) педагога – это свидетельство степени соответствия выпускника личности педагога по его профессиональному (предметному или социально-педагогическому) назначению. Такая идентификация (самоидентификация) представляет собой становление личностной тождественности обучаемого в соответствии с его профессиональным назначением, в том числе и педагога. Она представляет собой естественный процесс профессионально-личностного становления (социализации) и развития обучаемого на основе его профессионального обучения и профессионального воспитания в социокультурной среде вуза (колледжа), а также профессиональной деятельности в период практики. По ней можно судить о типичности (не типичности) становления выпускника как педагога.

Результат профессионально-ориентированной социализованности выпускника (выпускников), его (их) идентифицированности следует рассматривать как с позиции выпускника, так и с позиции вуза (колледжа)

С позиции выпускника – самоидентифицированность, как он сам оценивает себя, насколько соответствует личности педагога, образ которого у него сформировался в процессе овладения им профессией.

С позиции вуза (колледжа) – степень идентифицированности выпускника (выпускников), характерная для конкретного учебного заведения. Эта конкретность обусловлена совокупностью факторов, характерная для конкретного вуза (колледжа), которые выступают наиболее существенными факторами профессионально-ориентированной социализации студентов:

- благоприятность среды, которая характеризуется нравственно-психологической атмосферой обучения; традиции вуза (колледжа);
- организация учебно-воспитательного процесса;
- профессиональное воспитание;
- информационная и методическая обеспеченность сопровождения учебного процесса, а также их доступность для обучаемых;
- профессорско-преподавательский состав и прежде всего предметной подготовки (особый фактор!) – личный пример для обучаемых;
- развитость научной базы и базы практик
- мотивированность и активность самообразовательной деятельности студентов.

Самоидентификация и идентификация как оценка соответствия – это инструментальный выявления результата идентификационного становления (профессиональной

идентифицированности) конкретного человека в ситуации профессиональной подготовки, профессиональной деятельности на уровнях самооценки или аттестационной оценки.

Профессионально-ориентированное идентификационное становление происходит в социокультурной среде вуза (колледжа), под воздействием сложившихся в ней профессионально-ориентированных взглядов, ценностей, носителями которых выступает профессорско-преподавательский состав, их профессионально-педагогической подготовленности, устоявшихся эмоциональных связей, определяющих формирование мировоззрения обучаемых; профессионального воспитания; норм и правил, выступающих регулятором их профессионального поведения в период различных видов практик, обусловленных потребностями профессионального назначения выпускника, а также мотивированности и активности каждого из них в процессе овладения профессией. [6]

Социокультурная среда вуза – это тот социокультурный фон, на котором происходит профессионально-ориентированная идентификация обучаемых. Как говорят: «Среда порождает себе подобных». Наиболее благоприятная среда, как правило, складывается в профильных вузах (военных, педагогических, медицинских, технических и пр.), где сформировался профессорско-преподавательский состав со своей деонтологической основой профессиональной деятельности, культурой взаимоотношения, сложившимся опытом подготовки соответствующих кадров.

Профессорско-преподавательский состав – это престиж и авторитет вуза – своего рода лакмусовая бумажка, характеризующая потенциал формирования будущего специалиста. Именно он обеспечивает профессиональную идентификацию обучаемых. Как профессионалы педагоги выступают первичным и ярким примером личной культуры и профессионализма для студентов. Известна истина, что только личность формирует личность, а в вузе (колледже) – становления личности профессионала. Богатство личности профессорско-преподавательского состава вуза определяется: духовно-нравственной основой отношения к обучающимся и педагогической (профессиональной) деятельности, обусловленной их профессиональной подготовленностью, педагогическим мастерством, общей культурой и культурой профессиональной деятельности. Многие известные ученые и специалисты с большой гордостью называли и называют себя учениками ведущих преподавателей вузов, у которых они учились.

Пандемия, проявившаяся в мировой практике, в том числе и в России, привела к активизации дистанционных форм обучения, в том числе и в системе профессиональной подготовки кадров. Практика показала, что подобная форма в исключительный период имеет право быть. Появились даже утверждения, что в скором времени она может стать основной формой обучения. Однако, реализация задач обучения в дистанте позволило выявить существенные недостатки в обеспечении, профессионально-ориентированной социализации (идентификации) в процессе становления выпускника. К таким недостаткам следует отнести:

- нарушается духовная связь «педагог – обучающийся», «преподаватель – студент»;
- педагог не чувствует дыхания аудитории, реакции обучаемых, не может управлять их познавательной деятельностью, адекватно реагировать на ситуацию в аудитории, проявление отдельных студентов, адекватно реагировать на нее;
- студент не чувствует общего настроения познания – он одинок, порой быстро теряет интерес к учебному материалу, адекватно реагировать на приглашения к диалогу с преподавателем;
- студент в лучшем случае стремится продемонстрировать свое участие в учебном процессе, получить оценку, а не знания;
- не редко в учебный студента процесс вклиниваются факторы, негативно сказывающиеся на его активность в обучение (появляется ребенок, кошка или собака, нарушается связь и многие другие);
- некоторые студенты, чтобы продемонстрировать свое участие, подключается к занятиям на улице, в автобусе, метро, на рабочем месте или еще где, которые никак не могут быть благоприятными для обучения.

Встречаются и множество других подобных примеров негативного проявления на учебный процесс. Изложенное позволяет сделать вывод, что дистанционное обучение не может заменить аудиторного, оно должно только дополнять его. При этом необходимо адекватно оценивать трудозатраты педагогов на информационное дополнение образовательной деятельности. Важно включать дополнительную нагрузку, обусловленную потребностями информационных технологий, в учебную нагрузку преподавателей, а решать эту проблему за счет его личного времени.

Профессиональное воспитание студентов – это один из компонентов стимулирования их становления как специалистов, профессионально-ориентированной социализации (идентификации) по профессиональному назначению.

Обращаясь к материалам, представленным в системе Интернет, показало, что проблема «профессионального воспитания» не получила предметного исследования. Под ней понимают:

- целенаправленный процесс движения личности к самостоятельно и добровольно выбранной профессии;
- формирование профессиональных и личностных качеств, способов и стратегий профессиональной культуры человека – основы для решения актуальных социально-профессиональных задач;
- часть общей системы воспитания, формирующей отношения в сфере «Человек-профессия», и др.

Изложенное не позволяет понять, что же такое профессиональное воспитание. По своей сущности воспитание – это целенаправленный процесс обеспечения становления культуры обучаемого по профессиональному назначению. При этом понятие «культура» – это и мировоззренческое, и эмоциональное, и поведенческое проявление в соответствии с определенным идеалом. Термин «профессиональное» свидетельствует о направленности воспитания, обусловленного потребностями становления обучаемого как специалиста по профессиональному назначению. Данный факт побуждает обратиться к компонентам становления идентификационности специалиста по его педагогическому назначению (что должно сформироваться) и выделить в нем аспект профессионального воспитания, к которым относятся:

- *сфера сознания выпускника*, определяющая педагогическую направленность его личности;
- *культура профессионально-педагогического поведения*;
- *осознание социоролевого положения как педагога*;
- *чувства долга и личной ответственности* выпускника – деонтологическая основа его педагогической (профессиональной) деятельности;
- *индивидуальный стиль профессиональной деятельности педагога*;
- *опыт педагогической деятельности по профессиональному назначению*.

Сфера сознания выпускника формируется всем учебно-воспитательным процессом, и на занятиях и во внеучебное время. Посредством учебного процесса студент приобретает собственно педагогическое знание, на основе которого у него формируется педагогическое мировоззрение, интересы, мотивы, цели, идеалы по профессиональному назначению. Это мировоззрение характеризует особенности педагогической направленности личности каждого выпускника. Эта направленность носит деонтологический характер, так как обусловлена нравственным сознанием педагога. Она проявляется в его потребностях, интересах, мотивах, целях, идеалах, осознанном отношении к себе как специалисту-профессионалу, повседневно выполняющему особую социально значимую миссию, своей профессиональной деятельности и ее нравственно выраженной результативности. По своей сущности деонтологическая направленность педагога – это *движитель его социализации и повседневного проявления* в профессиональной сфере деятельности, в быту, в работе над собой.

Профессиональное воспитание по формированию деонтологической направленности будущих педагогов реализуется через содержание читаемых учебных дисциплин и внучебную воспитательную деятельность.

Культура профессионально-педагогического поведения – это качественная характеристика повседневного педагога. В ней представлены личностные особенности, через которые педагог повседневно реализует свое профессиональное мастерство по своему социальному назначению. Понимание ее существа определяется тем, что профессиональная деятельность педагога реализуется через его личность и педагогическую культуру деятельности. Культура личности педагога проявляется через: культуру образа жизни; культуру внешнего вида; культуру поведения; культуру речи.

Как отмечал С.А. Калабалин: «Каждый педагог хочет он или нет, воспитывает по образу своему и подобию, а, значит прежде всего сам должен являться примером настоящего человека» [3, с. 135]. Это связано с тем, что в процессе обучения педагог представляет собой авторитет, уважение и любовь обучающихся. Он невольно становится для них примером, которому многие его обучающиеся подражают, или наоборот, если они его не любят, то не любят и предмет, который он преподает.

Осознание выпускником своего *социоролевого положения как педагога* – понимание, что он выполняет государственную функцию – непосредственно участвует в формировании личности подрастающего поколения. Ему доверяют исключительно ценное в государстве – благополучие и перспективы личностного роста. Как подчеркивала Г.К. Калабалина: «Нам, педагогам, доверили самое дорогое в жизни – детей, которых мы должны вырастить достойными сынами и дочерьми нашей великой Родины. Поэтому мы всегда должны быть требовательными к себе, повышать свою деловую квалификацию, идейно-политический уровень, расширять общий кругозор, быть активными строителями новой, замечательной жизни...» [1, с. 210].

Чувства долга и личной ответственности выпускника – деонтологическая основа его педагогической (профессиональной) деятельности. Такая основа формируется в процессе подготовки педагога в вузе (колледже). **Деонтология педагога** – это учение о его нравственном долге как специалиста-профессионала. Оно включает идеалы, ценности, требования, нормы, принципы и правила его нравственно-обусловленного профессионального поведения. Эта нравственная обусловленность складывается естественным образом в среде жизнедеятельности социального педагога. По существу деонтология педагога позволяет определить нравственные требования, предъявляемые к его личности и профессиональной деятельности и находит свое проявление деонтологической готовности и деонтологической культуре.

Деонтологическая готовность представляет собой состояние предрасположенности знаний, умений, навыков педагога к выполнению им деятельности в соответствии с требованиями профессионального долга. Она формируется на морально-этической (деонтологической) основе овладения профессиональным мастерством (профессиональной подготовленности специалиста) и предрасположенности к осознанной нравственной самореализации в профессиональной сфере деятельности.

Деонтологическая культура педагога – это качественная социально-педагогическая характеристика его подготовленности и повседневного проявления в профессиональной сфере деятельности в соответствии с требованиями деонтологии (нравственных норм и правил профессиональной деятельности). Она основывается на нравственно-мировоззренческих установках и включает в себя взаимосвязь его деонтологической направленности и профессиональной подготовленности, определяющие повседневное проявление.

Чувства долга и личной ответственности выпускника формируется всем учебно-воспитательным процессом вуза (колледжа), начиная с первого курса и до выпуска. Обеспечивается это на основе деонтологического подхода к профессиональной подготовке. Важнейшим фактором его действенности выступает профессиональное воспитание. Оно определяет направленность и содержание воспитательной деятельности по обеспечению профессионального становления каждого студента, стимулированию его профессионально-ориентированной социализации.

Индивидуальный стиль профессиональной деятельности педагога – это личностно-ориентированное деятельностное проявление педагога, которое приобретает профессионально выраженный характер. Главным в индивидуальном стиле – это гуманность педагогической деятельности по профессиональному назначению и ее результативность. В нем отражается сама личность педагога и его личностное деятельностное своеобразие. Конкретного педагога

Изложенное находит отражение в *опыте педагогической деятельности по профессиональному назначению студентов, приобретенным ими в процессе подготовки в вузе (колледже)*.

Действенность профессионального воспитания студентов во многом определяется, насколько удастся обеспечить их мотивированность и активность в самообразовательной деятельности. Только сам студент может овладеть профессией в социокультурной среде вуза (колледжа), когда он мотивирован, может грамотно выстраивать свою самообразовательную деятельность и активно реализовывает себя в самообразовании.

Таким образом, в процессе подготовки педагога происходит профессионально-ориентированная социализация каждого обучаемого, ведущая его к идентификации по профессиональному назначению. Важнейшей составляющей этого процесса является профессиональное воспитание, которое стимулирует развитие профессионально-ориентированной социализации студентов, мотивируя и активизируя их целенаправленную и целесообразную самообразовательную деятельность.

Литература:

1. Калабалин, А.С. Педагогические размышления. – 2-е изд., испр. и доп. / А.С. Калабалин; сост. и ред. Л.В. Мардахаев. – Москва: Группа МДВ, 2017. – 256 с.
2. Калабалина, Г.К. Педагогические размышления: сборник. – 2-е изд., испр. и доп. / Г.К. Калабалина; сост. и ред. Л.В. Мардахаев. – Москва: Группа МДВ, 2018. – 312 с.
3. Калабалин, С.А. Педагогические размышления: сборник. – 2-е изд., испр. и доп. / С.А. Калабалин; сост. и ред. Л.В. Мардахаев. – Москва: Группа МДВ, 2019. – 408 с.
4. Кертаева, Г.М., Мардахаев, Л.В. Формирование деонтологической направленности сознания будущих педагогов / Г.М. Кертаева, Л.В. Мардахаев // ЦИТИСЭ: Электр. науч. журнал. – 2015. – № 4 (4). – С. 17.
5. Мардахаев, Л.В. Профессионально-ориентированная социализация обучающихся и необходимость ее стимулирования / Л.В. Мардахаев // ЦИТИСЭ: Электронный научный журнал. – 2017. – № 3(12).
6. Мардахаев, Л.В. Социальная педагогика: педагогика становления и развития личности : учебник для студентов средних и высших учебных заведений, магистрантов и аспирантов / Л.В. Мардахаев. – Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2019. – 260 с. DOI: 10.23681/493546
7. Мардахаев, Л.В. Социализация в становлении личности: социально-педагогический подход / Л.В. Мардахаев // ЦИТИСЭ: Электронный научный журнал. – 2018. – №1 (14).
8. Мардахаев, Л.В. Профессиональная идентификация в процессе профессионально-ориентированной социализации обучаемых / Л.В. Мардахаев// ЦИТИСЭ: Электронный научный журнал. – 2019. – №1 (18).
9. Мудрик, А.В. Социализация вчера и сегодня : учеб.-метод. пособие / А.В. Мудрик. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006.
10. Мудрик, А.В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / А.В. Мудрик. – 7-е изд., испр. и доп. – М. : Издат. центр «Академия», 2009. – С. 8–149.
11. Профессиональное воспитание // Электронный ресурс / https://career_counseling_support.academic.ru/372/профессиональное_воспитание (дата обращения 25.10.2020)

**ЭТНОПЕДАГОГИКА
В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ:
АКТУАЛИЗАЦИЯ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ Г.Н. ВОЛКОВА**

**ETHNOPEDAGOGICS
IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION:
ACTUALIZATION OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF G. N. VOLKOV**

**ЭТНОПЕДАГОГИКА
МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ КОНТЕКСІНДЕ:
Г. Н. ВОЛКОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫН ӨЗЕКТЕНДІРУ**

С.Л. Михеева, канд. филол. н.

Чувашский государственный педагогический университет
им. И.Я. Яковлева, г. Чебоксары (Россия)

О.А. Дмитриева

Чувашский государственный педагогический университет
им. И.Я. Яковлева, г. Чебоксары (Россия)

А.П. Никитин

Чувашский государственный педагогический университет
им. И.Я. Яковлева, г. Чебоксары (Россия)

Ключевые слова: этнопедагогика, Г.Н. Волков, межкультурная коммуникация, межэтническое взаимодействие

Key words: ethnopedagogics, G. N. Volkov, intercultural communication, interethnic interaction

Түйіндісөздер: этнопедагогика, Г.Н. Волков, мәдениетаралық коммуникация, этносаралық өзара іс-қимыл

Резюме. В статье представлено обобщение опыта работы Научно-исследовательского института этнопедагогике имени академика РАО Г.Н. Волкова, связанного с освоением его научного наследия.

Abstract. The article summarizes the experience of the research Institute of ethnopedagogics named after academician G. N. Volkov, associated with the development of his scientific heritage.

Түйіндеме. Мақалада РАҚ академикі Г.Н. Волковатындағы этнопедагогика ғылыми зерттеу институтының ғылыми мұрасынигеру мен байланысты жұмыс тәжірибесін жинақтау ұсынылған.

Современная система образования Российской Федерации, как и других стран, подвержена влиянию процесса глобализации и кросс-культурных взаимодействий. В данных условиях субъектом педагогики выступает полиэтнический обучающийся, ориентированный на

всемирный, вселенский диалог. Однако, по словам академика Г. Н. Волкова, человек входит в человечество через национальную индивидуальность. В условиях полиэтнического общества этнопедагогические идеи являются решающими, определяющими судьбы народов.

В связи с этим особую актуальность приобретает этнопедагогизация целей, содержания и процесса современного воспитания, проблема внедрения в программы образования обучающихся основополагающих идей этнопедагогике и вопросов развития и становления педагогической мысли о системе национального воспитания и образования у различных этносов, населяющих Российскую Федерацию.

Основные положения этнопедагогике, обоснование предмета, целей, задач, основных форм и методов этнопедагогизации образования широко представлены в трудах академика РАО Г. Н. Волкова.

Педагогическое сообщество России и ближнего зарубежья нуждается в специальной научной литературе, освещающей историю этнопедагогической мысли и опыта организации этнокультурно направленного образовательного процесса. Подтверждением служат результаты опроса членов Международной ассоциации этнопедагогов, преподавателей и учителей образовательных учреждений Чувашской Республики (60/45/61) об актуальности идей академика Г. Н. Волкова в современной системе образования, построенной на требованиях федеральных государственных образовательных стандартов, учитывающих этнокультурные особенности народов Российской Федерации.

На данном этапе развития педагогической науки были попытки издания отдельных монографий и научных трудов академика РАО Г. Н. Волкова, однако собрание сочинений не издано. Труды ученого требуют систематизации и издания отдельным тиражом. Издание сборника избранных сочинений академика РАО Г. Н. Волкова актуально в связи с необходимостью сохранения, дальнейшей трансляции и реализации идей этнопедагогике как системы научных концепций, выполняющих для любого из народов спасительных функций, развивающих и укрепляющих подлинную федерацию.

Видный учёный, один из лучших специалистов этнопедагогике, Г. Н. Волков написал около 900 монографий, книг, статей, художественных произведений от сказок для детей до крупных философски-педагогических, художественно-публицистических трудов.

Среди них наибольшую значимость и известность имеют «Чувашская народная педагогика», «Этнопедагогика чувашского народа», «О традициях чувашского народа в эстетическом воспитании», «Чувашская этнопедагогика», «Обыкновенное дело педагога», «Этнопедагогическая пансофия», «Жизнь, смерть и бессмертие патриарха», «Этнопедагогический манифест И. Я. Яковлева» и др. В них характеризуется национально-региональная и этническая культура воспитания, освещаются важные темы этнопедагогике, факторы, методы, средства и приёмы слияния национального и общечеловеческого в процессе формирования представителя любого этноса. Г. Н. Волков в народной педагогике всегда искал и находил уникальные педагогические ценности (человек, честь, достоинство, семья, традиция, культура, родной язык, Родина и т.д.) и строил на них творческий педагогический процесс, создал концепцию этнопедагогизации целостного процесса воспитания, включающую в себя принципы передачи из поколения в поколение духовного опыта народа, «от родного порога в мир общечеловеческих знаний», диалога цивилизаций и культур, объединив их понятием «всеобщая мудрость народов, или этнопедагогическая пансофия».

Его научно-литературная деятельность была не безликим процессом, она конкретна и сложилась из обыкновенного дела педагога, воспоминаний, размышлений, уроков пережитого, мучительных ночей осмыслений и осознания сделанного им.

Этнокультурная самобытность каждого народа, в то же время её всеобщность, этнопедагогическая пансофия («всеобщая мудрость») стала для Г. Н. Волкова объектом исследования на всю жизнь. Его этнопедагогика как самостоятельный раздел общей педагогике прочно вошла в интеграционные процессы в науке и выполняет созидательную функцию в стремлении этносов сохранить свою самобытность, традиционные системы воспитания, диалог разных культур в сообществе. Этнопедагогика Г. Н. Волкова обращает нас к этническим

ценностям воспитания как составной части общечеловеческой культуры. Они приобретают глобальное значение в формировании личности как представителя родной, общероссийской и мировой культур. Современная система образования, её вхождение в европейское и мировое научно-образовательное пространство предполагают ориентацию на человека самостоятельного, духовно-нравственного, социального, граждански ответственного, способного идентифицировать себя как часть этноса, так и России и мира.

Всё научно-публицистическое, литературное наследие Г. Н. Волкова является одним из главных компонентов педагогики, не допускающих угасания формировавшихся веками нравственных и духовных ценностей народов России, наоборот, является элементом, возрождающим, сохраняющим, развивающим этническую культуру и включающим её в общемировую цивилизацию.

Идеи Г.Н. Волкова не теряют своей актуальности в современной ситуации, которая складывается в образовательных системах многих стран. Именно поэтому становится необходимой актуализация его научного наследия.

Учитывая всё более возрастающий интерес педагогической общественности к творчеству Г. Н. Волкова, учёный совет Чувашского государственного педагогического университета имени И. Я. Яковлева счёл необходимым издать многотомник «Избранные труды Г. Н. Волкова». В него будут включены наиболее значимые, не утратившие своего значения и сегодня произведения в сфере научной и педагогической деятельности Г. Н. Волкова. В настоящее время изданы 1-й и 2-й тома избранных сочинений академика [1; 2].

Научно-исследовательский институт этнопедагогики имени академика РАО Г.Н. Волкова имеет опыт практической реализации данного направления деятельности. В 2017 – 2019 гг. сотрудники института участвовали в реализации проекта «Полиэтническая образовательная среда современного вуза: проблемы многоязычия и межкультурной коммуникации», финансируемого Министерством науки и высшего образования Российской Федерации в рамках выполнения базовой части государственного задания. Целью проекта стала реализация этнопедагогических принципов в полиэтнической образовательной среде на основе лингвометодического обеспечения эффективного межэтнического взаимодействия.

Нетерпимость стала одной из крупнейших глобальных проблем современного человечества. Её суть определяется через отрицание и подавление различий между отдельными людьми и культурами. Нетерпимость очень часто возводится на уровень коллективной, институциональной и даже государственной позиции. Нетерпимость подрывает демократические принципы, веру человека в равноправие и справедливость, приводит к нарушению индивидуальных и коллективных прав человека, их девальвации. Нетерпимость становится противником многообразия, которое составляет важнейший обогащающий фактор человеческого развития. Различия между культурами и людьми часто бывают связаны с разногласиями и даже противоречиями, что является естественным следствием демократии и плюрализма. Единственным условием мирного сосуществования человеческого многообразия оказывается в таких условиях способность и готовность людей договариваться – как буквально в смысле языкового общения, так и в смысле межкультурного взаимодействия на принципах равноправия.

Толерантность в сфере межэтнических отношений – это признание ценности «другого», отличного от своего, ценности разнообразия, права на плюрализм взглядов. Условием утверждения этого принципа в реальной жизни становится межкультурное и межэтническое взаимодействие, что возможно на основе общего языка.

Актуальность разработки проекта обусловлена несколькими значимыми факторами: 1) следствием современных активных миграционных процессов становится проникновение в культуры компактно проживающих в той или иной местности традиционных народов культур, привнесенных мигрантами, что часто становится причиной межнациональной напряженности; 2) в связи с этим становятся актуальными проблемы межкультурной коммуникации, межэтнического взаимодействия; 3) современное образовательное учреждение – от средней общеобразовательной школы до высшего образовательного учреждения – представляет собой

своеобразный «концентрат многонациональности», условием нормального существования которого является создание и развитие в образовательном учреждении бесконфликтной полиэтнической образовательной среды на основе активного многоязычия.

Национальный состав проживающих на территории Чувашии людей весьма разнообразен. С одной стороны, это чувашаи, татары, марийцы, русские, мордовцы, башкиры, с незапамятных времен населяющие Поволжье и объединенные историческими судьбами, схожим бытом и способами ведения хозяйства, а также имеющие в силу названных условий схожие традиции в культуре и искусстве. С другой стороны, Чувашия не может оставаться в стороне от активных миграционных процессов современного мира. И в первую очередь это относится к столице республики. Сегодня на улицах Чебоксар можно встретить представителей самых разных стран и народов чуть ли не со всех континентов. В ЧГПУ им. И.Я. Яковлева в настоящее время обучается около 3000 студентов, национальный состав которых многообразен: чувашаи (75,2%), русские (8%), татары (3%), марийцы (2,9%), другие национальности (якуты, удмурты, башкиры, мордва, коми, украинцы, лезгины – 0,6%), граждане Республики Туркменистан (туркмены, узбеки – 10,3%). Наряду с представителями традиционных народов Поволжья в стенах вуза в течение ряда лет обучаются иностранные студенты – носители иной культуры, что обуславливает повышенное внимание к проблемам межнационального взаимодействия.

Несмотря на в целом благополучное положение дел и отсутствие явных конфликтных ситуаций на национальной почве, этот вопрос является злободневным и требует постоянного внимания.

В таких условиях особенно значимыми оказываются те традиции и опыт мирного сосуществования многонационального сообщества, которые веками складывались в Поволжском регионе.

Учебные планы направлений подготовки бакалавров и магистров предусматривают такие дисциплины, как «История и культура родного края», «Культура народов Поволжья», «Основы фразеологии и лингвокультурологии», «Лингвокультурология», «Мировая художественная культура», «Культурология», «Этнопедагогика», «Чувашский язык» и др. Освоение этих дисциплин предполагает знакомство с историей, культурой и бытом народов Поволжья, традициями национального музыкального и декоративно-прикладного искусства.

Таким образом, формирование у студентов ценностного отношения к национальным культурно-историческим традициям – одно из психолого-педагогических условий создания в педагогическом вузе благоприятной психоэмоциональной среды, а также средство воспитания таких лично и профессионально значимых качеств, как толерантность, патриотизм, гражданственность, устойчивость к неблагоприятному воздействию внешней среды, особенно информационной.

Несмотря на положительный в целом опыт работы со студентами-иностранцами, накопленный вузом за последнее время, основной проблемной зоной остается недостаток полноценного общения между студентами-россиянами и студентами-иностранцами. Эффективное межэтническое взаимодействие не может возникнуть само по себе, ему необходимо целенаправленно учиться. Одним из решений этой задачи является создание в вузе многоязычной информационно-образовательной среды.

В основе разработки настоящего проекта лежат следующие научные подходы:

Этнопедагогические принципы этнопедагогического детерминизма воспитательных воздействий, единства национального сознания и национально своеобразной педагогической деятельности, воспитания в условиях специфической жизни и труда в соответствии с национальным идеалом, индивидуального и дифференцированного подхода к воспитанию представителей каждой нации, развития адаптационных возможностей к воспитательным воздействиям.

Теория межкультурной коммуникации, связанная с исследованием таких несущих национально-специфическую окраску важных компонентов культуры, как традиции и обряды, бытовая культура, повседневное поведение, «национальные картины мира», художественная культура того или иного этноса.

Лингвокультурология – область этнолингвистики, изучающая взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в их функционировании и отражающая этот процесс в системном описании языковой картины мира как национально специфичном способе концептуализации представлений какого-либо этноса о мире и человеке.

В 60-е годы XX века чувашским педагогом Г. Н. Волковым на основе изучения системы традиционной культуры чувашского народа был теоретически осмыслен и предложен термин этнопедагогика. Его идея получила отклик и нашла свое развитие в авторских исследованиях на материале культур других этносов: традиционная культура воспитания осетин (З. Б. Цаллагова), этнопедагогика чеченцев (Ш. М. Х. Арсалиев), этнопедагогика башкирского народа (В. И. Баймурзина), обычаи и традиции в народной педагогике мари (И. А. Чуриков) и мн. др. Обобщение данных этих исследований позволяет высказать предположение о существовании некоторого набора этнических – и как следствие, этнопедагогических – универсалий, характерных для традиционной народной культуры. Одна из таких универсалий, например, – *труд*. Практически во всех этнопедагогических сочинениях представлены и охарактеризованы пословицы, фразеологические обороты, афоризмы, обрисовывающие базовые принципы трудового воспитания у различных народов. Сюда же исследователи относят *дом, мать, нравственность, родину* и т.п.

Метафорическое осмысление универсалий обусловлено историческим и культурным фоном. Актуальность исследований в этом направлении связана с суггестивной функцией метафоры: для максимально эффективного воздействия (в нашем случае на ученика, студента) необходимо воздействие с помощью национально маркированной метафоры. С другой стороны, существование базовых универсалий, во многом совпадающих у разных народов и оцениваемых в одинаковом ключе, позволяет использовать их для моделирования педагогического дискурса, одинаково доступного для понимания и освоения представителями разных национальностей. Также важным аспектом формирования педагогического дискурса является практическая направленность педагогической метафоры, т. е. метафорическое моделирование самого речевого акта: метафора может быть использована в коммуникативном поведении учителя и ученика в качестве средства воздействия на ученика [3].

В качестве конкретного примера использования метафорических образов в педагогическом дискурсе может быть представлена концептосфера чувашской этнопедагогики, в частности, та ее область, которая связана с образами матери, ребенка, предков, родительского дома. Анализ и сравнение паремиологических выражений чувашского и туркменского языков обнаруживает сходство в отношении к этим концептообразующим понятиям, что позволяет использовать их смысловой потенциал в организации образовательного процесса в полиэтнической среде.

Таким образом, обобщая выводы по теоретическому исследованию, следует отметить, что применение использованных при проведении исследования методик возможно на материале других языков, открывающих доступ к национальным картинам мира. Метафора имеет ярко выраженный культурно- и национально маркированный характер, следовательно, использование базовых национальных метафор и концептов в процессе воспитания и обучения может иметь весомую силу и оказывает значимое воздействие. Эти методики возможно адаптировать к внедрению в процесс профессиональной подготовки педагогов, чья сфера деятельности так или иначе связана с многонациональной средой.

Работа над проектом способствовала удовлетворению и развитию познавательных потребностей субъектов образовательного взаимодействия и развитию их творческого потенциала в области интересов, связанных с этнокультурами; формированию совокупности условий, необходимых для выработки готовности личности к эффективному межэтническому взаимодействию при сохранении этнической идентичности; овладению субъектами образовательного процесса богатствами других этнокультур без ущерба для ценностей собственной и поддержанию устойчивого диалога культур. Кроме того, работа над проблематикой проекта позволила привлечь к сотрудничеству ученых многих регионов Российской Федерации и стран ближнего и дальнего зарубежья в форме организации

конференций, при подготовке к изданию коллективной монографии, что может свидетельствовать об актуальности и перспективности заявленной темы исследования.

Результаты работы по проекту обобщены в ряде публикаций, наиболее ценными из которых следует считать внедренные в образовательный процесс учебно-методические пособия и коллективную монографию (см. список литературы: [4; 5; 6; 7]).

Идеи Г.Н. Волкова не могут считаться исчерпанными. Очень многое в его научном наследии нуждается в тщательном теоретическом осмыслении, что позволит по-новому оценить наследие ученого и практически применить его в организации образовательного и воспитательного процесса.

Список использованной литературы

1. Волков, Г. Н. Избранные сочинения : в 7 т. Т. 1 : Чувашская этнопедагогика / отв. ред. С. Л. Михеева. – Чебоксары : Чуваш. гос. пед. ун-т, 2020. – 399 с.
2. Волков, Г. Н. Избранные сочинения : в 7 т. Т. 2 : Этнопедагогическая пансофия / отв. ред. С. Л. Михеева. – Чебоксары : Чуваш. гос. пед. ун-т, 2020. – 528 с.
3. Димитриева О.А. Концепты ПЕДАГОГИКА и ВОСПИТАНИЕ в педагогическом сочинении Г. Н. Волкова «Педагогика любви» // Научный диалог. – 2017. - № 6. – С. 29 – 42.
4. Димитриева О.А., Михеева С.Л. Предметная область «Филология»: Организация проектно-исследовательской деятельности : учебно-методическое пособие. – Чебоксары : Чуваш. гос. пед. ун-т, 2017. – 189 с.
5. Поликультурная среда вуза как основа профессионального становления студентов : учебно-методическое пособие / сост. О.А. Димитриева, С.Л. Михеева, А.П. Никитин. – Чебоксары : Чуваш. гос. пед. ун-т, 2019. – 38 с.
6. Соколова С.Г., Михеева С.Л. Развитие у обучающихся ценностного отношения к родному краю на основе народного декоративно-прикладного искусства : учебно-методическое пособие. – Чебоксары : Чуваш. гос. пед. ун-т, 2018. – 108 с.
7. Этнопедагогические ориентиры в поликультурной образовательной среде : коллективная монография / отв. ред. О.А. Димитриева, С.Л. Михеева. – Чебоксары : Чуваш. гос. пед. ун-т, 2019. – 160 с.

ӘОК 37-086

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

К.К. Жампеисова, д.п.н., профессор

НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы

Түйін сөздер: ұлттық тәрбие, ұлттық тәрбие моделі, әдістемесі
Қысқаша мазмұны

Мақалада Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің педагогика кафедрасы негізінде жасалған болашақ мамандарға ұлттық білім берудің жаңа моделіне қысқаша сипаттама берілген. Бұл модельдің ерекшелігі - оның маңызды компоненттері ретінде этноқалыптастырушы, азаматтық және ұлттық сияқты компоненттер қарастырылады, осы көзқарастарға сәйкес оның әдістемелік негіздері ұсынылады.

Key words: national education, model, methodology of national education

Summary

The article presents a brief description of the new Model of national education of future specialists, developed on the basis of the Department of Pedagogy of the Abai Kazakh National Pedagogical University. A feature of this model is that, as its most important components, such components are considered as ethno-forming, civil and national, in accordance with these attitudes, its methodological foundations are presented.

В Казахском национальном педагогическом университете имени Абая разработана новая модель национального воспитания будущих специалистов в контексте трех ее важнейших составляющих этноформирующей, гражданской, и общенациональной.

Особенностью данной Модели является то, что формирование национального самосознания будущих специалистов Казахстана, как главной цели национального воспитания, рассматривается в ракурсе трех ее плоскостей: **1) этноформирующей**, направленной на сохранение культурного кода нации; **2) гражданской**, направленной на расширение диалога с различными культурами человечества; предотвращения самоизоляции, самоотчуждения и самоограничения; **3) общенациональной**, направленной на развитие интеллектуального потенциала и конкурентоспособности будущих специалистов (см. Рис. 1)

Рис. 1. Модель национального воспитания

Авторы и разработчики данной модели [1;2] убеждены: в современном многонациональном, многоконфессиональном, полилингвальном государстве, каким является современный Казахстан, необходима реализация именно такой, а не иной модели национального воспитания будущих специалистов.

В содержательном плане (см рис. 2):

1) в рамках этнической составляющей приоритет отдается этническому, этнокультурному воспитанию обучающихся, направленные на сохранение культурного кода нации (язык, обычаи, традиции, история и др.);

2) в рамках гражданской составляющей приоритет отдается гражданско-патриотическому, духовно-нравственному, поликультурному, полилингвальному воспитанию, ориентированные на межкультурное, межконфессиональное взаимодействие, основанных на общечеловеческих ценностях;

3) в рамках общенациональной составляющей, приоритет отдается интеллектуальному воспитанию, ориентированного на формирование интеллектуальной и конкурентоспособной нации с высоким уровнем развития национального самосознания, патриотизма, гражданственности и социальной активности.

Рис. 2. Содержание структурных компонентов новой Модели национального воспитания учащейся молодежи Казахстана

В основу данной модели легли ряд концептуальных положений обозначенных:

- в стратегических и программных документах страны, на основе которых формировалась и формируется долгосрочная идеология строительства национальной государственности Республики Казахстан как Независимого многонационального государства [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9];

- казахстанскими учеными (философов, историков, политологов) о строительстве гражданского общества в Республике Казахстан;

- международными организациями (ЮНЕСКО) по толерантному и межкультурному взаимодействию.

О каком бы воспитании мы ни говорили (национальном, религиозном, правовом, политическим и т.д.), их сущность всегда одна – процесс формирования личности.

Реализация этой задачи происходит наиболее эффективно в том случае, когда позиции воспитателей и требования общества совпадают. Для этого необходимо соблюдение различных условий – общих и частных, объективных и субъективных. К наиболее общим и наиболее эффективным условиям относится опора на методологические основы процесса воспитания. Цели и задачи национального воспитания направлены на формирование личности будущего специалиста, соответствующего современным потребностям обновленного казахстанского общества. Следовательно, их реализация должна базироваться на методологических позициях теории воспитания.

Термин «методология» в науке используется в нескольких смыслах: 1) методология – это учение о научных методах познания; 2) методология – это совокупность методов, применяемых в какой-нибудь науке; 3) методология – это система принципов и способов организации и построения теоретической и практической деятельности.

К методологии конкретной науки по праву относят и основной понятийный аппарат. Это связано с тем, что и научным работникам и практикам, обучающим и обучаемым необходимо говорить на одном языке, вкладывать в термины определенный, признанный, по крайней мере

большинством, смысл, одно толкование.

В контексте первой составляющей Модели национального воспитания будущих специалистов необходимо рассмотреть целый ряд ведущих терминов, понятий и подходов. В первую очередь, это такие понятия, как «этнос», «нация», «национальное самосознание», «национальный язык», «национальные ценности», «национальная культура» и др.

Данные понятия являются базовыми методологическими для уяснения такого феномена как «культурный код нации». Испокон веков, существование того или иного этноса связано с бережным сохранением культурного кода нации. Именно своеобразие культурного кода нации дает возможность обозначить свою принадлежность к определенному этносу. Культурный код нации – это код самоидентификации себя в многонациональном мире (Бабосов Е.).

Как отмечают исследователи, данный феномен, сформированный базовыми ценностями народа, определяет своеобразие национальной психологии, воплощенной в поступках и деятельности людей, в их жизненных позициях и стратегиях поведения. В нем отражаются исторически сложившиеся социокультурные, духовно-нравственные, семейно-бытовые, природно-географические, хозяйственно-экономические, геополитические особенности, считающиеся общепринятыми нормами самоидентификации того или иного этноса, передаваемые из поколения в поколение посредством обучения и воспитания, сохранения и воспроизводства исторической памяти народа [10]. Для любого народа, казахского в том числе, сохранение культурного кода нации – есть сохранение себя в будущем.

Национальное воспитание в любом государстве, в Казахстане в том числе, должно носить конкретный характер и отражать, прежде всего, национально-этническое своеобразие морали, языка, обычаев, традиций и нравов своего народа, осуществляться с опорой на его культуру, создание этнокультурной среды и максимальное использование средств народной педагогики.

Здесь нельзя забывать: реальная практика национального строительства в различных государствах современного мира основана на принципе «и - и». Этот способ построения нации, один из самых распространенных в мире, называется моделью «доминирующего этноса» (Энтони Смит). Вне такого подхода невозможно существование того или иного государства, как самостоятельного и независимого. Любое государство имеет свое название, по наличию государствообразующего этноса. В частности, государствообразующим этносом Казахстана являются казахи. Казахстан является единственным правовым и историческим наследником многовековой государственности казахского народа и естественным продолжением его политического и государственного устройства [10]. Нигде в мире они не обладают другой государственностью, которая проявляла бы заботу о сохранении и развитии казахов как этноса, об их культуре, образе жизни, языке, традициях» [4]. Поэтому задача каждого этноса состоит в сохранении своего культурного кода. Отсутствие преемственности ведет к разрушению нации.

Именно поэтому, в рамках первой составляющей Модели национального воспитания будущих специалистов - этноформирующей, наряду сличностно-ориентированным, системно-целевым, личностно-деятельностным, культурологическим, акмеологическим, аксеологическим, компетентностным и другими подходами, важнейшим приоритетным методологическим подходом рассматривается *этнопедагогический*.

Воспитание национального самосознания будущих специалистов (цели национального воспитания) на основе этнопедагогического подхода базируется на таких национальных ценностях, как язык, история, искусство, фольклор, национальные обычаи и традиции народа. Формирование национального самосознания будущих специалистов на основе этнопедагогического подхода является важнейшим условием сохранения их национальной самобытности, воспитания осознанно-нравственного отношения к языку, истории, традициям и обычаям, культуре своего народа. Данный методологический подход направлен на формирование чувства патриотизма, привязанности личности к родным местам; воспитание ответственности перед своим народом за сохранение мира и покоя на родной земле.

А.С. Макаренко писал, что подлинным является только такое воспитание, которое служит интересам народа. Воспитание, не отвечающее этим требованиям, антинародно и может быть

охарактеризовано как антивоспитание, ибо оно развращает человеческую личность.

Результатом реализации этнопедагогического подхода в контексте этнической социализации, этнической самоидентификации будущих специалистов, является:

а) формирование создающей личности, патриота своего народа с развитым чувством национальной гордости и человеческого достоинства, высокого уровня национального самосознания (владеющий родным языком, знающий историю, родную культуру, традиции и обычаи своего народа, уважительно относящийся к языку, истории, культуре, обычаям и традициям всех народов и народностей, проживающих как в Казахстане, так и во всем мировом сообществе;

б) формирование этнической толерантности. Этническая толерантность как явление социальной перцепции, выражена в отсутствии негативного отношения к иной этнической культуре, а точнее - в наличии позитивного образа иной культуры при сохранении позитивного восприятия своей собственной. Это значит, что этническая толерантность является характеристикой межэтнической интеграции, для которой характерно «принятие» или позитивное отношение к своей этнической культуре и к этническим культурам групп, с которыми данная группа вступает в контакт [12].

2. Гражданская составляющая новой Модели национального воспитания и его методологическая основа. Исторически сложилось так, что Казахстан стал многонациональным государством. На территории современного Казахстана живет более 140 национальностей. При такой ситуации понятие «нация» тесно связано с понятием «гражданство» - нация-государство. Как отмечают ученые:

1) гражданство в нации-государстве является главным фактором интеграции народа в единую нацию. В условиях глобализации такая идея необходима, чтобы сплотить (консолидировать) всех граждан страны независимо от их этнической, религиозной или иной принадлежности, создать условия для более тесной интеграции, объединения в общность, именуемую «народ»;

2) такая интеграция не означает постепенную ассимиляцию и слияние этносов. Под ней понимают появление определенной культурной общности при сохранении основных этнических черт у народов, существенно различающихся по своим языково-культурным параметрам в результате их взаимодействия. В таком понимании, межэтническая и межкультурная интеграция позволяет, с одной стороны, сохранить этносам свою индивидуальность, а с другой - консолидироваться в общественно-политическое объединение;

3) в аспекте гражданской интеграции и гражданской самоидентификации одним из актуальных вопросов является проблема межэтнической толерантности общества;

4) межэтническая толерантность - это выражение одного из аспектов теории толерантности и толерантности социального явления. Этнический аспект толерантности актуален практически для всего общества в силу того, что социальные отношения не существуют вне этнокультурных особенностей людей, и к тому же в современном мире практически каждое государство как социальный институт образовано на межэтнической основе [13].

С учетом сказанного выше отметим: в рамках гражданской составляющей модели национального воспитания будущих специалистов важнейшими методологическими подходами, наряду с системным, личностно-ориентированным, культурологическим, акмеологическим, аксеологическим и другими подходами, важнейшими приоритетными должны стать этнокультурный, поликультурный (полисубъектный) подходы.

Этнокультурный подход следует рассматривать в контексте как первой, так и второй составляющей Модели национального воспитания – этноформирующей и гражданской. Как отмечают ученые (), воспитание национального в личности будущего специалиста (через изучение и освоение истории, языка, культуры, обычаев и традиций своего народа, как необходимого условия этнической социализации) должно осуществляться в тесном сочетании с пробуждением

интереса к культурам других народов и их представителям; освоения общечеловеческих ценностей, развития умений и навыков в установлении связей с людьми другой национальной принадлежности.

Реализация этнокультурного подхода в воспитании национального самосознания будущих специалистов должна одновременно закладывать знания, опыт творческой деятельности и эмоционально-ценностных отношений к полиэтнической действительности Казахстана. Рассматриваемый подход является основанием для определения стратегии и тактики воспитания культуры межнационального общения основанного на бережном отношении к педагогическим ценностям всех этносов, проживающих на территории Казахстана, как единого народа, сохранения и развития всех национальных культур.

Поликультурный подход. В рамках поликультурного подхода осуществляется полиэтническое, поликультурное воспитание и образование. В понимании сущности поликультурного воспитания важными являются положения о человеке как уникальном мире культуры, где большое значение имеет слово, мысль, познание, диалог. Постигание собственного «Я» через общение с другими (М.М.Бахтин, В.С. Библер). Отсюда, целью полиэтнического воспитания личности должно быть привитие гармоничных, естественно-позитивных, осмысленно-гуманных без оглядки на этнос, отношений [14].

В рамках поликультурного подхода рассматриваются такие понятия как поликультурное образование и межэтническая толерантность.

Поликультурное образование «понимается как процесс формирования человека, способного к активной и эффективной жизнедеятельности в многонациональной и поликультурной среде, обладающего развитым чувством понимания и уважения других культур, умениями жить в мире и согласии с людьми разных национальностей, рас, верований.

Межэтническая толерантность в научной литературе рассматривается как многоаспектный феномен:

- это моральное качество личности, характеризующее терпимое отношение к другим людям, независимо от их этнической, национальной либо культурной принадлежности, терпимое отношение к иному рода взглядам, нравам, привычкам [14];

- это принцип, который регулирует взаимоотношения разных этнических групп в направлении снижения социального напряжения и конфликтности между ними, способствует их гармонизации и является механизмом осуществления гражданского согласия [13].

- это средство борьбы с предубеждениями и стереотипами, предотвращения конфликтов, формирования коалиции между различными этнокультурными общинами. [13].

В рамках двух составляющих Модели национального воспитания будущих специалистов - этноформирующей и гражданской, значимыми становятся ряд концептуальных положений, обозначенных в стратегических национальных документах Республики Казахстан:

1) наша великая цель – независимо от своего этнического происхождения сплотиться и стать великой нацией, бережно сохранив и передав нашим потомкам самое дорогое, что у нас есть, – суверенный и независимый Казахстан. Это означает, что каждый гражданин, общество и государство должны осознать свою ответственность перед народом и будущими поколениями и принять все необходимые действенные меры по обеспечению осознания всеми гражданами страны своего единства и глубинной связи с Родиной – Республикой Казахстан». Главными ориентирами в достижении этих целей должны стать сплоченность, незыблемость конституционного строя, территориальная целостность и унитарное устройство республики; укрепление экономической, политической безопасности и духовного суверенитета страны, дальнейшая консолидация вокруг казахского народа всех граждан республики Казахстан ... [11];

2) если мы хотим видеть нашу страну Сильным и Мощным государством, мы не должны сами раскачивать лодку, рушить хрупкий мир и порядок. Мы не должны позволять никому сеять рознь и страх на нашей благословенной земле. Мы должны жить в мире и согласии - это требование времени Обеспечение национального единства является важным условием создания демократического, светского, правового и социального государства. Экономический

рост, социальный прогресс и демократическое развитие страны возможны только при консолидации и сохранении единства общества [3].

По мнению казахстанских ученых:

- только такая постановка вопроса «способствует внутренней безопасности и стабильности общества, формированию гражданской нации как межэтнической общности; сглаживает противоречия и конфликты интересов и ценностей этнических групп; преодолевает разделительные линии, границы и дистанцию между ними, что самым положительным образом сказывается на идентичности всех казахстанцев, вне зависимости от их этнической принадлежности, со своей родной страной – Республикой Казахстан [15];

- интеграция граждан разных национальностей в единый народ Казахстана, должна быть основана на сохранении их этнических особенностей, языка и культуры, традиций и обычаев. Путь к духовному согласию в многонациональном социуме лежит через воспитание национального достоинства каждого индивида как субъекта системы социальных отношений и исторического развития общества. (Менлибаев К.Н., Ахметова Л.С., Бектуров А., Бижанов А., Касенов У., Жусупов С., Дьяченко С, Адыгалиев Б., Ешанов Д., Мусин О., Карымсаков Е.).

Общенациональная составляющая новой Модели национального воспитания и ее методологические основания. Сегодня, в условиях рыночных отношений быстроменяющегося общества, общества информации и новых знаний, неизбежно выстанутся такие концептуальные положения как:

- национальная идея казахстанцев - стать конкурентоспособными, работать в конкурентоспособных предприятиях и жить в конкурентоспособной стране [4];

- тем, кто не развивается, не идет вперед, придется уступить свое место другому, более конкурентоспособному. Как говорят консультанты одной из ведущих международных консалтинговых компаний «МакКинси»: «Вперед, или в сторону». Именно этот принцип руководит современным конкурентным миром. И этот принцип во многом должен определять жизненную позицию казахстанцев.

Конкурентоспособность Казахстана должна привести не только к материальному, но и к духовному обогащению нации. За процветанием экономики должен последовать расцвет культуры и искусства, родного языка, традиций и жизненной философии нашего народа [16];

- сегодня не только отдельный человек, но и нация в целом имеет шанс на успех, только развивая свою конкурентоспособность [17].

Как видим, экономическое благополучие, политическое процветание Казахстана требуют всемерной активизации интеллектуального и духовно-творческого потенциала молодежи. А это свидетельство того, что в современных условиях осуществление национального воспитания будущих специалистов должно определяться потребностями общества не только в возрождении национального самосознания учащейся молодежи на уровне этнической и гражданской составляющих, но во всемерной активизации их интеллектуального и духовно-творческого потенциала.

Этот вывод становится особенно актуальным в период перехода от индустриальной к постиндустриальной стадии развития общества, когда возрастает роль знания и информации. Естественным следствием данного процесса является усиление значения интеллектуального потенциала личности, который все более определяет ее социальный статус и жизненные перспективы. Одновременно высокий уровень развития интеллектуального потенциала граждан и наличие возможностей для его реализации являются условиями для нормального функционирования социальной системы.

Следовательно, развитие интеллектуального потенциала и конкурентоспособности будущих специалистов (в тесном единстве и взаимодействии с этнической и гражданской), следует рассматривать как важнейшую составляющую национального воспитания. Такое понимание сущности национального воспитания необходимо для активной и успешной жизнедеятельности личности в современном, открытом, поликультурном и полилингвальном мире [18; 19]. И это не подлежит сомнению: «современное общество нуждается в компетентной, конкурентоспособной, креативно мыслящей личности будущего специалиста, с

качествами зрелого гражданина, патриота, осознающего ответственность не только за личную судьбу, но и за процветание многонационального государства Казахстан [19].

С учетом сказанного выше отметим: методологическую основу, третьей составляющей национального воспитания будущих специалистов – общенациональной, наряду с этнопедагогическим, этнокультурным, поликультурным, должны составить личностно-деятельностный (субъектно-деятельностный), системно-целевой, акмеологический, культурологический, акмеологический, компетентностный подходы. Остановимся на отдельных из них.

Личностно-деятельностный (субъектно-деятельностный) подход. Значимость данного методологического подхода в рамках третьей составляющей Модели национального воспитания будущих специалистов определяется наиследующими положениями философии и психологии.

1. Личностный подход направлен на становление будущего специалиста как активного субъекта, реализующего в учебном процессе и в профессии свой способ жизнедеятельности и свою личностную сущность. Совершенствование личности без включения механизмов саморазвития, самоизменения, самообразования, самовоспитания невозможно. Личность и возникает тогда, когда индивид начинает самостоятельно как субъект осуществлять внешнюю деятельность по нормам, эталонам, заданным ему извне. Без обращения к внутренним силам, потенциям, потребностям развитие личностных качеств не может быть эффективным.

2. Общий способ инициирования субъектности студентов – придать воспитанию деятельностный характер. Человек формируется, развивается и проявляется в деятельности. Чем в большее многообразие видов деятельности включена личность, тем более разносторонне она развивается. Именно посредством деятельности развивается субъектная составляющая личности, ее «Я-Концепция»; осуществляется присвоение социального опыта, развитие психических функций и способностей; формируется система отношений к миру и к самому себе, потребность и готовность к самоизменению (Рубинштейн С. Л., Выготский Л. С., Леонтьев А. Н., Никитина Н.Н., Железнякова О.М., Петухов М.А, Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А., Никитина Н.Н., Железнякова О.М., Петухов М.А, Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А.).

Системно-целостный подход. Системность и целостность, означает, что «личность существует и проявляет себя для других как целостный феномен, в каждом отдельном акте поведения она разом и вкуче выстраивает систему личностных отношений к миру. Целостность личности как социально-психологического феномена предписывает целостность воспитательных влияний. Личность полифинична в том смысле, что самый краткий, самый мелкий и незначительный акт ее поведения несет с собою целый комплекс разнообразных отношений. Если принцип субъектности в своей практической реализации оснащает личность способностью стать стратегом своей жизни, то принцип целостности вооружает ее жизненной тактикой: он выстраивает поведение согласно единому отношению к жизни и людям (Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А.).

Принцип системности и целостности требует от будущих специалистов осознания того что:

а) формирование национального самосознания это не одномоментный акт. Это длительный процесс, который следует рассматривать как систему освоения национальной культуры казахской нации и народа Казахстана;

б) в этой системе, системе непрерывного процесса формирования и развития национального самосознания, менталитета, гражданственности и патриотизма будущих специалистов (от курса к курсу) целостность определяется как единство учебной и внеучебной деятельности студентов;

в) формирование национального самосознания осуществляется в процессе освоения знаний по всем основополагающим предметам, изучаемым в вузе (социально-гуманитарного, психолого-педагогического и специального цикла учебных дисциплин); прохождения всех видов практик, участия в системе воспитательных мероприятий и пр.;

г) важнейшими средствами формирования национального самосознания в условиях целостного педагогического процесса являются учебно-познавательная, самообразовательная, научно-исследовательская, общественно-политическая, общественно-полезная, культурно-просветительская, спортивно-оздоровительная и другие виды деятельности.

Культурологический подход. Центром культурологического подхода является человек, познающий и творящий культуру...» (Бондаревская Е.В., Кульневич С.Н) Поэтому культурологический подход в процессе формирования национального самосознания, патриотизма и гражданственности будущих специалистов должен также развиваться в русле личностно ориентированной парадигмы образования и направленности образовательного процесса на: а) знакомство студентов с национальной политикой, национальной идеей, национальными реалиями современного Казахстана и всего мирового сообщества; с важнейшими историческими событиями, с жизнью и деятельностью великих казахских мыслителей, с крупнейшими деятелями всего народа Казахстана в области политики, науки, техники, образования, литературы и искусства, составляющих золотой фонд нашего государства; б) развитие у них умственной, самообразовательной и исследовательской культуры, политической, этнической и межэтнической культуры, эстетической и этической культуры, культуры межнационального общения; в) развитие у них национально-системного видения мира.

Аксиологический подход. Аксиологический (ценностный) подход является основой всех гуманистических концепций, где личность выступает высшей ценностью человечества. В центре аксиологического мышления находится концепция взаимозависимого, взаимодействующего мира. Она утверждает, что наш мир - это мир целостного человека, поэтому важно видеть то общее, что не только объединяет человечество, но и то особенное, что характеризует каждого отдельного человека.

Аксиологический подход является сердцевиной культурологического. В контексте национального воспитания, формирования национального самосознания личности, суть его заключается в ориентации на формирование у будущих специалистов системы национальных и общечеловеческих ценностей, определяющих их ценностное отношение: а) к своему народу, народам находящимся в совместном проживании, к мировому сообществу в целом; б) к своей деятельности, к самому себе как человеку и носителю национальной культуры.

Компетентностный подход. В контексте трех важнейших составляющих национальной идеи (этноформирующей, гражданской и общегосударственной), компетентностный подход направлен на развитие и формирование у будущих специалистов: а) этнических, этнокультурных, поликультурных, межэтнических компетенций; б) информационных, коммуникативных компетенций, компетенций, связанных с разрешением проблем; в) конфликтологических, социально-политических, самообразовательных, исследовательских и самопознавательных (рефлексирующих и идентифицирующих) компетенций.

Все вышеобозначенные подходы в их единстве и взаимосвязи следует рассматривать как основные принципы формирования национального самосознания будущих специалистов в условиях целостного педагогического процесса вуза.

В заключении отметим: представленные выше методологические подходы носят привязку к той или иной составляющей новой Модели национального воспитания будущих специалистов, как приоритетные Их реализация осуществляется в рамках каждого из компонентов, представленной Модели. В каждой из них - они должны наполняться конкретным, специфическим содержанием (см. рис. 3).

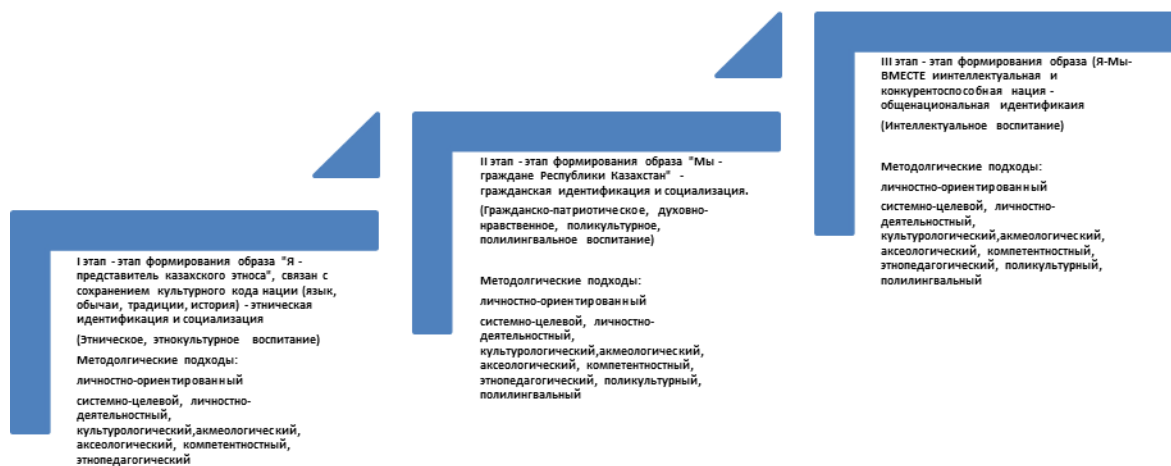

Рис. 3. Методологические основы Модели национального воспитания будущих специалистов.

Литература

1. Пралиев С.Ж., Нарыбаев К.Н., К.К. Жампеисова, С.Т.Иманбаева, Хан Н.Н., Молдабеков Ж.Ж., М.К. Койгельдиев, Г.В.Кан, Калиева С.И. и др. Концепция реализации национальной идеи «Мәңгілік Ел» в вузах Казахстана. – Алматы: «Ұлағат» КазНПУим.Абая, 2015.- 54с.; Пралиев С.Ж., Касымбеков М.Б., Жампеисова К.К. и др. Мәңгілік Ел. Учебник – Алматы: Ұлағат, 2015 г. – 336 с.
2. Жампеисова К.К. Модель национального воспитания учащейся молодежи Республики Казахстан//Материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы национального воспитания учащейся молодежи в современных условиях», посвященной 175 – летнему юбилею Абая Кунанбаева–Алматы:КазНПУим.Абая, Издательство «Ұлағат», 2020. – С. 19-26.
3. «Стратегия «Казахстан-2050». Новый политический курс состоявшегося государства - декабрь, 2012 г.
4. Концепция формирования государственной идентичности Республики Казахстан. (Одобрена распоряжением Президента Республики Казахстан 23 мая 1996 г. N2995.) // Казахстанская правда от 29 мая 1996г.
5. Интервью Президента РК Агентству «Хабар»: «Размышления у подножия Улытау» (24 августа 2014 года) //pravo.zakon.kz/4648972-intervju-... копия 34
6. В чем значение формулы Казахстан - Мәңгілік Ел»?//altyn-orda.kz/v-chemznachenie-... копия.
7. Национальная идея «Мәңгілік Ел»// ...nform.kz/rus/article/2627527 копия1.
8. [Статья Главы государства «Семь граней Великой степи».../akorda.kz>...events/statya...sem-granei-velikoi-stepi](#) (21 ноября 2018).
9. [Статья Главы государства "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" \(12 апреля, 2017 г.\)/ akorda.kz>...news...vzglyad-v...modernizaciya...soznaniya.](#)
10. [Бабосов, Е. Культурный код нации: сущность и особенности / Е. Бабосов // Наука и инновации. – 2016. – № 3. – С. 48–50. – 1 фот/cyberleninka.ru>Грнти>n/kulturnyy-kod-natsii...](#)
11. [Доктрина национального единства Казахстана./online.zakon.kz>Document/...](#)
12. [Лебедева Н.М. Социально-психологические и индивидуально-личностные факторы этнической толерантности-интолерантности в межкультурном диалоге // Межкультурный диалог : лекции. М., 2003.](#)
13. [Федотов В.А. Этническая толерантность в интегративном пространстве / В.А. Федотов, В.Л. Клементьев // Общество: философия, история,](#)

культура. 2016. № 5. С. 15-17. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=25983627>

14. Поликультурное воспитание: концепция, содержание, формы и методы размещено <http://www.allbest.ru>.

15. Нысанбаев А., Кадыржанов Р. Национальная идея Казахстана: гражданская или этническая? <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1166999820>.

16. Выступление Первого Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в Евразийском Национальном Университете имени Л.Н. Гумилева, май 2006 г.

17. "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" (12 апреля, 2017 г.)/
[akorda.kz>...news...vzglyad-v...modernizaciya...soznaniya/](http://akorda.kz/news/vzglyad-v-modernizaciya-soznaniya/)

18. Пралиев С.Ж., Нарыбаев К.Н., К.К.Жампеисова, С.Т.Иманбаева, Хан Н.Н., Молдабеков Ж.Ж., М.К. Койгельдиев, Г.В.Кан, Калиева С.И. и др.19 Концепция реализации национальной идеи «Мәңгілік Ел» в вузах [Казахстана](#) . – Алматы: «Ұлағат» КазНПУ им.Абая, 2015.- 54с.

19. М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К.Жампеисова и др. Мәңгілік Ел. Учебник.– Алматы: 2015 – 336 с.

УДК39: 37.013(470.47)

**АКТУАЛИЗАЦИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ
НА ОСНОВЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ФЕНОМЕНА ЛИЧНОСТИ
Г.Н. ВОЛКОВА И ВТВОРЧЕСТВЕ ЕГО УЧЕНИКОВ**

**ACTUALIZATION OF SPIRITUAL AND MORAL CULTURE BASED
ON THE STUDY OF THE PERSONALITY PHENOMENON G.N. VOLKOVA
AND IN THE WORK OF HIS DISCIPLES**

Аркадий Борисович Панькин,
доктор педагогических наук, профессор,
заведующий кафедрой педагогики,
ФГБОУ ВО «Калмыцкий государственный университет
имени Б.Б. Городовикова», Российская Федерация
Тел.: 89176819428; e-mail: connotation@mail.ru

Аннотация. В статье анализируется деятельность «духовно-нравственного авторитета», подготовившего научную базу этнокультурного образования, автора этнической педагогики, академика Г.Н. Волкова и его достойной ученицы, профессора Шолпан Исагалиевны Джанзаковой. Обосновывается возможность актуализации духовно-нравственной культуры, **усовременной молодёжи.**

Ключевые слова: духовность, нравственность, духовно-нравственная культура, культура мышления, **совершенствование ума.**

Abstract: The article analyzes the activities of the “spiritual and moral authority”, who prepared the scientific basis for ethnocultural education, the author of ethnic pedagogy, academician G.N. Volkov and his worthy student, Professor Sholpan Isagalievna Dzhanzakova. The possibility of actualizing the spiritual and moral culture among modern youth is substantiated.

Keywords: spirituality, morality, spiritual and moral culture, culture of thinking, improvement of the mind.

Современный мировой кризис актуализирует проблему готовности педагога к изменениям, способности осуществлять свою деятельность, направленную на приобщение к духовно-нравственному опыту, в условиях формирования будущих «агентов перемен» системы образования, востребованности изменения самих себя.

Решению проблемы актуализации духовно-нравственной культуры, может способствовать анализ личностей, деятельности «духовно-нравственного авторитета», подготовившего научную базу этнокультурного образования, автора этнической педагогики, академика Г.Н. Волкова и его учеников, в лице профессора Ш.И. Джанзаковой.

В исследованиях посвященных духовно-нравственному опыту, отмечается, что это понятие сложное, многоаспектное. Ш.И. Джанзакова, Н.А. Шагаева, Б.С. Лукманова [9]; Н.В. Кузнецова [12, с. 47-51]; Н.В. Лизина [13]; А.Б. Панькин [15]; И.А. Чугунова [19, с. 189-192]; Чумак Н.А. [20, с. 312-316] рассматривают духовно-нравственную культуру в соотношении с субъектом и с личностными характеристиками, степенью усвоения духовно-нравственного опыта человечества, религии, места и времени проживания. Человечество «не может сделать и шага вперед, не оглядываясь назад и не переоценивая заново все духовные ценности далеких и близких поколений» [2, с. 6].

Духовность всегда нравственна, возникает и существует в межличностном общении, регулирует поведение человека во всех сферах жизни, возвращает и руководствуется внутренними ценностями изо дня в день, в любой жизненной ситуации, соответствует им в каждом поступке, в том числе и в сфере отношения к самому себе [16, с. 341]. Прежде всего достичь внутреннего равновесия в самих себе. Чтобы достичь внутреннего мира, мира внутри себя, нужно лучше узнать свой разум, изучить своё сознание. Человек должен не растрчивать попусту дарованные природой силы, а жить полноценной жизнью как в обычном, приземленном смысле, так и в нравственном отношении [22]. Возвращая лучшие внутренние качества (любовь, доброту, проявление теплых чувств), что мы так ценим в других, - мы начинаем жить духовной жизнью. Сознание, чувство долга, совесть, доброта, сердечность, чувство стыда, бережное отношения к окружающим людям, окружающему миру и др., полезно как для нашего собственного благополучия, так и для благополучия других людей.

Этические каноны архетипизированы, проявляются в стереотипах поведения личности, пронизывает отношения между людьми, переплетаются с традициями этнокультуры, правом, закреплены в сознании как нравственная норма, личностная характеристика, формирующаяся на основе морали - совокупности обязанностей, обязательств и запретов, которые мы добровольно налагаем на себя [10, с. 644].

Основы духовности, нравственности закладываются в семье и реализуются в несколько этапов: чем выше духовное развитие родителей, взаимная любовь, любовь к ребенку, тем более сильный духовный, энергетический потенциал они передают ему; во время рождения, в момент встречи ребенка с миром, и продолжающийся сразу после его рождения, в период зависимости от заботы и любви окружающих [11, с. 305], и заканчивают своё формирование к 12-14 годам в системе общего образования. Если люди не учатся духовным и нравственным ценностям в семье, то обязанность духовно-нравственного воспитания всё больше ложится на образование, поощряющее мышление, предполагающее одно единственное правильное решение, опирающееся в основном на материалистические ценности, развивающее мозг, а не сердце [3, с. 75]. Когда мы становимся взрослыми, серьезные ограничения обуславливают модифицируемость мозга, влияют на формируемость нашего поведения. Мы приобретаем определенный характер [10, с. 436]. Возвращая свои лучшие внутренние качества (любовь, доброта, проявление теплых чувств), что мы так ценим в других, - мы начинаем жить духовной жизнью. Воспитание духовности сродни физическим упражнениям. Чем больше мы оттачиваем свои способности, тем ярче они в нас проявляются, приводят к измеряемым изменениям в структуре мозга, усилить в человеке склонность к благотворительности.

Человек, воспитанный в духовно-нравственном отношении, сознательно контролирует себя, учитывает интересы других людей, подчиняет повседневность возвышенным целям. Духовно-нравственное развитие может продолжаться всю жизнь, но может и остановиться в

любом возрасте, что зависит от самого человека, от его устремлённости к моральным и духовным ценностям. Требуется твёрдая решимость, чтобы поставить духовно-нравственное развитие в центр всей своей жизни, чтобы «возникли у меня знание и ведение, незлобие и свобода мысли» [17, с. 37].

Основополагающие качества личностей Геннадия Никандровича. Волкова, его учеников, свойства их духа включают: самоанализ поступков и переживаний; стремление к идеалам, достижению целей на основе добра, любви и искренности.

Личности Г.Н. Волкова и его учеников, их высокие моральные принципы, безусловную ценность Жизни, Любви, духовно-нравственной Гармонии, «нравственную красоту жизни» (Цицерон) формировали: авторитет отца, тепло материнских рук, ее голос, её песни, родное слово и сказки бабушки. Мы не можем потерять их бесценный жизненный, научно-педагогический опыт. Их образы и результаты научной деятельности востребованы педагогическим сообществом.

На основе изучения традиций, педагогической культуры родного народа, Г.Н. Волков, в 1966 г., издал бестселлер, настольную книгу педагогов страны – «Этнопедагогика чувашского народа» [1], определил методы, приёмы и средства духовно-нравственного воспитания детей в системе этнопедагогической пансофии [2], разработал и реализовал этнопедагогическую основу этнофилософии образования, подготовил более 200 этнопедагогов для всей страны, помог им провести исследования этнопедагогических традиций своих народов.

Нам, ученикам академика, посчастливилось увидеть Геннадия Никандровича во время его духовного подъема, в моменты творческого озарения, максимального проявления его творческого начала, как особого состояния его психики. «Духовной жаждою томим!» (А.С. Пушкин). Духовный человек, прежде всего, человек, пребывающий в мировой и исторической жизни, активный в ней, приверженный духу своего народа, приобщённый к ценностям мировой и родной традиционной культуры. «Душа народа», этнокультурный опыт, те обычаи и традиции культуры, которые наследуются от поколения к поколению, вырабатывают присущую только ей «культуру жизнеобеспечения», мироощущения, миропонимания (Л.Н. Гумилёв), формируют душевные качества человека. «Люди, которыми движет преданность общему делу или чувство принадлежности к определённой группе (этносу), способны на великие свершения. Такие чувства обладают объединяющей силой, помогают людям выйти за узкие рамки личных интересов» [10, с. 75].

Джанзакова Шолпан Исагалиевна, исследовала этнокультурный опыт казахской народной педагогики, проанализировала материалы устного народного творчества, представления о воспитании молодёжи, актуальные сегодня. Опубликовала около 200 статей, в изданиях включенных в перечень Комитета, в научных изданиях других стран, на базе Web of Science, Thomson Reuters, Scopus [5; 6; 7; 8; 9; 14].

Духовность предполагает целостное развитие человека, наполненность, активность, масштабность, обобщенность и «грандиозность» его замыслов. Г.Н. Волков смотрел и в прошлое, и в будущее, мыслил большими расстояниями, большими пространствами, видел связи самых отдаленных во времени и пространстве объектов. Это было видно в его устремлённости к моральным и духовным общемировым и этнокультурным ценностям, в картине мира, в гуманистическом отношении к явлениям окружающего мира, к людям различных национальностей. У него было немало ценностей, ради которых он способен был затрачивать силу, энергию, здоровье. Широта его кругозора - основа его духовности. Г.Н. Волков, помимо научной деятельности, разбирался в политике, литературе, искусстве, этнографии, других сферах жизни человеческих отношений.

Духовность - способность ставить цель, проектировать действия, мыслить, является свойством мозга человека, связана с высшим уровнем развития личности. Особое значение развитию собственного внутреннего мира. Человек может менять себя изнутри. Сознательными усилиями можно добиться качественных изменений в моделях нашего поведения и эмоциональных проявлений («нейропластичность»). В нашем мозге имеется нейронная сеть, заботящаяся о том, чтобы воспринятые эмоции соединились с моральными воззрениями,

тормозит импульсивные, эгоистические реакции, имеет решающее значение для возникновения ощущения, что мы поступаем честно. Мы способны сознательными усилиями тренировать собственные эмоциональные инстинкты, в буквальном смысле изменяя нейронную структуру мозга. Наши мысли – это физические процессы в мозге и результат того, что сигналы передаются по нейронным сетям. Мы, в сущности, и есть *наш мозг* [16, с.339].

Результатом духовного развития является спокойствие и присутствие духа, контроль своего ума, управление своим эмоциональным состоянием, нравственные ценности становятся неотъемлемой частью жизни индивида. Важно не столько то, что делает наше тело, сколько то, чем занят наш «ум» (сознание) - способность реагировать на воздействия окружающей среды осознаваемыми переживаниями.

Внимание современных исследователей привлекает технологичность процесса духовно-нравственного самосовершенствования, управления своим умом, прежде всего самим собой [16; 19; 21]. Всё проявляется из ума, - творящего и развивающего. Важно, чем занят наш ум [21, с. 24]. Им были понятны, а для нас актуальны, слова К.Д. Ушинского: «необходимо, чтобы для воспитанника сделалось невозможным то лакейское препровождение времени, когда человек остаётся без работы в руках, без мысли в голове, потому что в эти именно минуты портится голова, сердце и нравственность» [18, с. 25].

Важнее всего наше внутреннее состояние, или состояние ума, связанное с нашим мировоззрением и мотивацией, обладающее двумя ключевыми качествами: уважением к себе (видеть себя человеком нравственным, опирающимся на принципы) и внимательность к другим (в разумной мере считаться с мнением окружающих). Всё это сдерживает нас и укрепляет наши нравственные ориентиры. Научись контролировать свой ум, управлять своим эмоциональным состоянием, сделай нравственные ценности неотъемлемой частью своей жизни [10, с. 134].

Проявлением духовности, признаком духовного здоровья, является бережное отношение к окружающим людям, окружающему миру. Любого, кому повезло общаться с Г.Н. Волковым, привлекала его вселенская доброта. Каждая встреча с ним была радостью общения с настоящим человеком, вселяло оптимизм, обогащало, открывало Пути познания, оказывало большое воспитательное воздействие на окружающих его людей – облагораживало одних и заставляло подтянуться других. Геннадий Никандрович, как истинный педагог, учил и воспитывал ненавязчиво, незаметно для себя и для окружающих, воспитывал своим сердечным, искренним отношением к окружающим, к делу. Все, кому выпала честь учиться у Геннадия Никандровича и называть себя его учениками, восхищаются, прежде всего, его врождённой, несомненной, но очень трогательной и естественной интеллигентностью и скромностью, теплотой и добротой, бескорыстием и любовью, широтой и глубиной энциклопедических знаний, продуктивной работоспособностью. «Отличительные черты, выделяющие по-настоящему великого учителя: превосходные познания, безукоризненная нравственность и доброта» [4, с. 119].

Человек духовен в той степени, в какой он задумывается над этим вопросом и стремится получить на него ответ. Истинное здоровье духа заключается в совершенстве и полноте воспоминаний [23, с. 725]. Он говорил: «Анализируя своё прошлое, могу сказать, что за всю свою жизнь, я не совершил ни одного бесчестного поступка». «Судьбу каждого человека и любого народа, в конечном счете, решают три любви – любовь к ребенку, любовь к труду, любовь к Родине» [2, с. 321].

Путь, который прошла Шолпан Исагалиевна, достойная ученица великого академика – широко образованная ученая, опытный педагог, истинный интеллигент, является духовно-нравственным примером, этическим образцом, для всех нас.

Таким образом, актуализация духовно-нравственной культуры в процессе исследования феноменальностей Г.Н. Волкова и его учеников, в лице Шолпан Исагалиевны Джанзаковой, заключается в том, что: особенности личности, их научное наследие, сегодня могут стать основой безопасного развития общества и личности, оказать большое влияние на формирование духовно-нравственной культуры; включение в действие глубинных,

генетически детерминированных процессов, позволят сделать нравственные ценности неотъемлемой частью жизни, культуры педагогов; возможность научить сознательно контролировать себя, свой ум, управлять эмоциональными состояниями, учить мыслить, выходя за пределы очевидного; уделять большое внимание таким качествам, как **этичность, духовность, нравственность, культура личности**; подчинять повседневность возвышенным целям, позволяющих жить и оперировать вечными ценностями; формирование принципов, составляющих сущность морали и ведущих духовно-нравственных понятий, требует единства духовно-нравственного просвещения.

Литература

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика чувашского народа. Чебоксары, 1966.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогическая пансофия. Элиста, 2009. 576 с.
3. Далай-лама. Больше, чем религия. Этика для всего мира; пер. с англ. Н. Иноземцевой; общ. ред. Ю. Жиронкиной. – М: Фонд «Сохраним Тибет», 2016. – 224 с.
4. Далай-лама XIV. Путь истинного лидера / Его Святейшество Далай-лама, Лоренс ван ден Майзенберг; [пер. с англ. Н. Яцюк]. – М.: Эксмо, 2010. – 304 с.
5. Джанзакова Ш.И. «Культурологический подход в содержании учебной дисциплины – этнопедагогике». Материалы международной конференции 8-11 июля, 2019 года, «Человек в современном мире: идентичность и межкультурная коммуникация» стр 418-427, 2019. Дюссельдорф, Германия.
6. Джанзакова Ш.И., Курмангазиева Г.Т. Научно-педагогические основы содержания менеджмента в образовании. Bulletin d'EUROTALENT-FIDJIP, 2015 № 2, Editions du LIPTO, стр 39-42.
7. Джанзакова Ш.И. Сохранение особенностей этнической культуры в процессе глобализации. Чувашский государственный институт культуры и искусств, «Материалы III Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию основателя этнопедагогике, академику РАО Г.Н.Волкову». Чебоксары, 2017. стр 3-7.
8. Джанзакова Ш.И., Хасанова Ж.С., Ильясова. Применение кейс-метода в обучении студентов. Bulletin d'EUROTALENT-FIDJIP, 2015 № 4, Editions du LIPTO, стр 44-48.
9. Джанзакова Ш.И., Шагаева Н.А., Лукманова Б.С. Формирование духовно-нравственных качеств младших школьников в процессе изучения фольклора во внеурочной деятельности. Научный журнал «Кант». Научный рецензируемый цитируемый журнал универсальной тематики, 2018. №1(26), стр. 36-40.
10. Конт-Спонвиль, Андре. Философский словарь / Пер. с фр. Е.В. Головиной. – М.: Этерна, 2012. – 752 с.
11. Корнеенков С.С. Духовное и интеллектуальное развитие в структуре интегральной личности // European Social Science Journal. 2012. № 7 (23). - С. 305–314.
12. Кузнецова Н.В. [Роль навыков общения в управленческой культуре будущего специалиста](#) // [Социально-гуманитарное знание: традиции и инновации](#): сборник научных статей. Кафедра социальной работы и социального права Российского государственного социального университета. Москва, 2015. С. 47-51.
13. Лизина Н.В. Управленческая культура как качественный показатель управленческой деятельности [Электронный ресурс]. - URL: http://elibr.altstu.ru/elibr/books/Files/pv2006_01/pdf/231lizina.pdf (05.06.2014).
14. Мархиева М.В., Лезина В.В., Джанзакова Ш.И. Научно-педагогический подход как приоритетный в современном исследовании развития этнопедагогике. Методология этнопедагогического исследования: коллективная монография/под.ред. А.Б.Панькина, В.К.Пичугиной. – Элиста-Москва: Изд-во Калм. Ун-та, 2017. – с. 79-84.
15. Панькин А.Б. Этнокультурная коннотация образования [Текст]: Монография / А.Б. Панькин. – Элиста: Калм. гос. ун-т, 2009. 380 с.
16. Свааб Дик. Мы – это наш мозг: От матки до Альцгеймера / Пер. с нидерл. Д.В. Сильвестрова. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2014. – 544 с., ил.

17. Ту Лиллиан. Книга о Буддах: Молитвы, мантры и ритуалы для сострадания, мудрости и исцеления / Перев. с англ. – М.: ООО Издательство «София», 2008. – 288 с.
18. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. Т. 2/Сост. С.Ф. Егоров. – М.: 1988.
19. Чугунова И.А. [Педагогическая креативность в управленческой культуре педагога // Психология и педагогика: современные методики и инновации, опыт практического применения](#): сборник материалов XIV-й международной научно-практической конференции, 2016. - С. 189-192.
20. Чумак Н.А. [Трансформационные процессы в современной российской управленческой культуре // Социально-гуманитарные знания](#). 2017. № 4. С. 312-316.
21. Экман П., Далай-лама. Мудрость Востока и Запада. Психология равновесия. СПб.: Питер, 2017. – 384 с.
22. Franz Metcalf and Bj Gallagher. Being Buddha at Work 108 Ancient Truths on Chags, Stress, Money, and Success. First published by Berrett-Koehler Publishers, Inc., San Francisco, CA, USA. AllRightsReserved. 2012. 192 p.
23. Schopenhauer A. Collected Works: The World as Will and Representation; About four partsroot of law of sufficient reason / Arthur Schopenhauer; (Trans. From German.). М.: Prestige Beech, 2011. 1032 p.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ГЕРМАНИИ

Михайлова Наталья Борисовна – профессор, доктор психолого-социальных наук, Международный центр научной информации и образования в Германии (Дюссельдорф, Германия)

Der interdisziplinäre Themenkomplex ‚Bildung‘ bewegt sich zwischen Pädagogik und verschiedenen anderen akademischen Disziplinen und Praxisfeldern. Diese Arbeit widmet sich im weitesten Sinne Bildungskonzepten und Bildungsarbeit aus ethnologischer Perspektive. Anstoß hierfür ist das pädagogische Konzept Globales Lernen, das ich unter einem ethnologischen Blickpunkt beleuchten will. Globales Lernen ist dabei ein feststehender Begriff für die pädagogisch-didaktische Zielsetzung, globalpolitische Fragestellungen in Bildungsinstitutionen zu thematisieren und damit bestimmte Kompetenzen der Teilnehmenden auszubilden. Globales Lernen ziehe ich als Beispiel für globalpolitisch-interkulturell orientierte Pädagogik heran, die durch ihre Themen und Methoden Schnittmengen zur Ethnologie aufweist. Gleichzeitig möchte ich mich nicht auf die ethnologische Beschreibung Globalen Lernens beschränken, sondern auch benachbarte Themenbereiche und ähnliche Vorgehensweisen in der Ethnologie erkunden, um dadurch einen größeren Zusammenhang zu konstruieren und Gemeinsamkeiten im breiteren Kontext zu verorten. Dementsprechend will ich verschiedene Ansätze von Bildungsarbeit mit globalpolitischem Schwerpunkt erörtern und insbesondere die vielfältigen Tätigkeitsfelder der Bildungsethnologie darlegen. Untersuchungsgegenstand ist außerdem Perspektivenwechsel als Bildungsinstrument – dadurch ergeben sich Überschneidungen zwischen verschiedenen Bildungskonzepten, die sich nicht auf den pädagogischen Bereich beschränken. Denn es ist ein zentrales Anliegen der Ethnologie, Perspektivenwechsel zu ermöglichen, also fremdkulturelle Kontexte nicht nur zu dokumentieren, sondern darüber hinaus auch zu verstehen. Ebenso greift der Diskurs über Perspektivenwechsel immer auch implizit oder explizit die Themenbereiche Globalisierung und Othering auf – diese Zusammenhänge möchte ich näher beleuchten. Dabei bewege ich mich an der Schnittstelle mehrerer Disziplinen, vor allem zwischen Pädagogik und Ethnologie. Den dort verwendeten Begrifflichkeiten nähere ich mich im Verlauf der Arbeit an; insbesondere in der Theoriediskussion setze ich die jeweiligen Rahmenkonzepte und Begriffe der Ethnologie in Verbindung zueinander, um damit die Grundlage für weitere Ausführungen zu schaffen. Der Dialog zwischen den verschiedenen

Bildungskonzepten von Pädagogik und Ethnologie – und damit zwischen den Disziplinen – scheint auf den ersten Blick selbstverständlich; aber gerade in der Interdisziplinarität liegt auch die Herausforderung der Bildungsethnologie. Nachdem die jeweiligen Bereiche in Deutschland nur sehr begrenzt vernetzt sind, lässt sich diese Arbeit vor allem im spezifischen, interdisziplinären Kontext der Bildungsethnologie verorten. Es geht somit vor allem darum, die ethnologische Auffassung von Bildung bzw. Lernen herauszuarbeiten und als Grundlage für globalpolitisch orientierte Bildungsarbeit nutzbar zu machen. Anhand des Beispiels Globales Lernen filtere ich das dort verwendete, 1. Einleitung 2 pädagogische Bildungskonzept nicht nur aus klar formulierten Zielsetzungen heraus, sondern auch aus dem impliziten Lernziel und der Lehrmethode Globalen Lernens. Eine Eingrenzung werde ich erstens anhand des Bildungsbegriffs vornehmen, da dieser die relevante gemeinsame Menge von Pädagogik und Ethnologie darstellt. Ich konzentriere mich also in beiden Bereichen auf das Ziel der Bildungsarbeit und die Wirkung der dafür verwendeten Methoden. Bei Globalem Lernen sind diese Punkte zentrale Fragen des Konzepts; in der umfassenden Wissenschaft der Ethnologie hingegen ist dies nur der Ausschnitt eines Ausschnitts. Insofern werde ich die Ethnologie in der Analyse auf ihre Bildungskonzepte herunterbrechen. Eine weitere Eingrenzung erfolgt aus der Anwendungsbezogenheit der Arbeit, also dem Fokus auf der Praxis: Ich möchte schlussendlich prüfen, wie Theorie und Praxis im Bildungsbereich zusammenlaufen und sich gegenseitig ergänzen können. Wie viel Theorie, wie viel Praxis ist nötig und möglich? Gibt es auch Widersprüche oder Divergenzen zwischen Bildungstheorie und Bildungspraxis? Die vorliegende Untersuchung im bildungsethnologischen Bereich basiert auf dem breiten Rahmen ethnologischer Theorie. Gleichzeitig liegt der Schwerpunkt auf der praktischen Durchführung von bildungsethnologischen Konzepten, denn nur in diesem Kontext erfährt ein ethnologisch geprägter Perspektivenwechsel Anwendung. Ein Teil dieser Arbeit wird sich den Spezifika Globalen Lernens widmen, dessen Zugang zum Perspektivenwechsel herausarbeiten und es in einem ethnologischen Kontext verorten. Meine zugrunde liegende Hypothese ist, dass die Ethnologie und das eigentlich pädagogische Globale Lernen gemeinsame Grundlinien haben. Durch einen Gedanken- und Erfahrungsaustausch sowie eine beiderseitige Ergänzung der Konzepte könnte man daher Bildungsarbeit nachhaltiger gestalten. Dabei ist die Fähigkeit zum Perspektivenwechsel eine wichtige Kontinuität heutiger Bildungsarbeit, die sich wiederum selbst in Hinblick auf globale Prozesse positionieren muss. Perspektivenwechsel erscheint hierbei zunehmend als unumgängliche Kompetenz für die globalisierte Gegenwart. Die Leitfragen dieser Arbeit lauten dementsprechend: Wie setzt sich Ethnologie mit ‚Bildung‘ auseinander? Was sind Betrachtungsweisen, Anforderungen und ethnologische Konzepte? Wie sehen ethnologische Bildungskonzepte aus, sowohl hinsichtlich der Zielsetzung als auch hinsichtlich der Didaktik? Was ist und was will globalpolitisch-interkulturelle Pädagogik, also z.B. Globales Lernen? Was gilt als wichtiges, relevantes Wissen beim Globalen Lernen? Was sind die Bildungsbegriffe und die Ansprüche an Bildungsarbeit in den Konzepten ethnologischer Bildung bzw. Bildung im Sinne Globalen Lernens? Wie kann Bildungsarbeit mit Globalisierung in Verbindung gebracht werden? Was sind die Antworten Globalpolitischer Bildungsarbeit auf von der Globalisierung gestellte Fragen, wie z.B. Othinging? Welche Rolle spielt der Perspektivenwechsel bei all diesen Aspekten? 1. Einleitung 3 1.2 A S P E K T E V O N B I L D U N G S A R B E I T Mein persönliches Interesse am Thema dieser Arbeit hat sich durch mein ehrenamtliches Engagement im Bereich Globalpolitischer Bildungsarbeit ergeben. Dabei begeistert mich die Bildungsarbeit mit oft marginalisierten Themen sowie Fragestellungen, die sich auch in der Ethnologie wiederfinden. Das anwendungsorientierte Aufbereiten globalpolitisch relevanter Themen, das komplexe Zusammenhänge anspricht und verdeutlicht, finde ich als Konzept sehr spannend und vielversprechend. Darüber hinaus ist diese Art von Bildungsarbeit stets bemüht, Bezug zur persönlichen Lebenswelt herzustellen und Handlungsmöglichkeiten im eigenen Umfeld aufzuzeigen. Somit werden globale Strukturen auch auf eine lokale Ebene heruntergebrochen, gewissermaßen ‚glokalisiert‘. So war meine ehrenamtliche Erfahrung ein wichtiger Anstoß für meine ethnologische Erkundung von Bildungsarbeit mit den ihr zugrundeliegenden Prinzipien. Diese Arbeit soll auch als theoretisch-ethnologische Basis dienen, die praktischen Projekten zugutekommt und diese unterfüttert. Des Weiteren ist der Bildungsbereich ein mögliches Berufsfeld für Ethnologen, für das in dieser Arbeit Anknüpfungspunkte aufgezeigt werden. Eine weitere Chance der Bildungsarbeit besteht für mich

darin, evolutionistisches Gedankengut zu dekonstruieren. Gerade wenn fremdkulturelle Lebenswelten thematisiert werden, kann das in der Bildungsarbeit vermittelte Wissen zu einer kulturellen Sensibilisierung beitragen. Der populäre Kulturevolutionismus scheint weit verbreitet zu sein, auch unter Studenten und Akademikern. Da ethnologische und interkulturelle Themen und Kontexte kaum in Unterricht und Projektarbeit eingebunden werden, ist das Verständnis für andere Lebensweisen und Wertvorstellungen häufig nicht gegeben. Kulturen werden somit oft unterbewusst auf einer quasi evolutionistischen Skala eingereiht; es wird von ‚Hochkulturen‘ und ‚Zivilisation‘ geredet, im Gegensatz zu ‚unterentwickelten‘, ‚primitiven‘ Kulturen, die scheinbar ‚noch in der Steinzeit leben‘. Diese Ansichten werden durch die Reproduktion im alltäglichen Gespräch, in den Medien, aber auch in akademischen Disziplinen weiterhin vertreten. Aufgrund lediglich oberflächlicher Beschäftigung mit kulturellen Themen und Begriffen entsteht so ein ganzer Komplex an unreflektierten Vorstellungen, der auch unsere Einschätzung interkultureller Situationen, unser Handeln sowie unser Bild von ‚den Anderen‘ prägt. Dieses evolutionistische Paradigma muss meiner Meinung nach dringend überwunden werden, nicht nur durch die Vermittlung von Wissen über fremde Kulturen und über kulturelle Differenz im Allgemeinen, sondern auch durch Übungen, die interkulturelles Verstehen anregen und ermöglichen. Erst dann können eine wirkliche Wertschätzung fremder Kulturen, Toleranz und ‚Völkerverständigung‘ stattfinden. Aus meinem persönlichen Interesse heraus bin ich überzeugt, dass die Themen Globalpolitischer Bildungsarbeit und der Perspektivenwechsel eine breite gesellschaftliche und theoretische Relevanz besitzen. Die Möglichkeit, evolutionistischem Gedankengut entgegenzuwirken, ist dabei nur der Anfangspunkt für ein vielfältiges Engagement. Die Verbindung von Ethnologie und Bildung bzw. Pädagogik verspricht neue Beiträge und Erkenntnisse, sowohl für die Ethnologie als auch für die Gesellschaft im Allgemeinen. Ich spreche in diesem Kontext von Bildungsethnologie; diesen Begriff verwende ich als deutsche Übersetzung der englischen Termini Educational Anthropology und Anthropology and Education, die beide den Verknüpfungsbereich von anthropology und education beschreiben. Die daraus resultierenden Forschungen und Theorien sind für die Ethnologie eine notwendige neue Perspektive auf Lern- und Bildungsprozesse sowie Bildungssysteme; ebenso ergibt sich aus der Verknüpfung der Themenbereiche Angewandtheit und Praxisbezug. Diese Anwendbarkeit, die der breiten 1. Einleitung 4 Gesellschaft zugutekommen kann, bedeutet für den Ethnologen die Möglichkeit, über eine reine Analyse und Beschreibung der Situation hinauszugehen und insbesondere mit ethnologischen Erkenntnissen zur Verbesserung von Bildungssituationen beizutragen. Gerade durch die in dieser Arbeit angestrebte Zusammenführung von Bildungsethnologie mit ähnlichen pädagogischen Konzepten und durch die Analyse und Weiterentwicklung des Konzeptes Ethnologischer Bildung möchte ich neue Aspekte und ethnologische Anknüpfungspunkte an Bildungsarbeit aufzeigen. Vor allem die Verankerung von Perspektivenwechsel als Kernkompetenz ermöglicht einen vielfältigen Bezug. Dabei verwende ich den Begriff Globalpolitische Bildungsarbeit als Überbegriff und Eigenbezeichnung für Bildungskonzepte, die sich mit globalen und interkulturellen Themen auseinandersetzen.

1.3 E I N E T H N O L O G I S C H E R B L I C K A U F B I L D U N G S - K O N Z E P T E

Das Thema des Perspektivenwechsels rückte in den Fokus meiner Arbeit, da es sich sowohl in theoretischen Ausführungen als auch in der Praxis von Bildungsarbeit wiederfindet. Ebenso findet sich im praktischen Diskurs als zentrales Element die Globalisierungsfrage mit den daraus resultierenden Herausforderungen. Gerade im Angesicht der Globalisierung wird verstärkt die Ausbildung von Kompetenzen wie Fremdverstehen und kulturelle Sensibilisierung gefordert. Dieser Aufgabe nehmen sich diverse Bildungsprogramme an, aber auf jeweils unterschiedliche Weise. Den daraus resultierende Komplex möchte ich aus verschiedenen Blickwinkeln beschreiben und auch kritisch betrachten. Im Verlauf dieser Arbeit will ich auch die Vermutung prüfen: Kann durch eine Verknüpfung verschiedener Bildungskonzepte und einen neuen, gemeinsamen Fokus Bildungsarbeit nachhaltiger gestaltet werden? Für diese Fragestellung werde ich zuerst in Kapitel 2 ethnologische Theorien zu den Begriffen Lernen und Bildung vorstellen, als Grundlage für den Perspektivenwechsel. Dabei beziehe ich mich vor allem auf Kulturrelativisten, speziell Franz Boas und Margaret Mead, da diese wegweisend waren für die weitere Beschäftigung mit Erziehungs- und Bildungsprozessen. Der dort vertretene kulturrelativistische Ansatz wird im Anschluss allerdings kontextualisiert und relativiert,

bevor neuere Ansätze der Bildungsethnologie ausgeführt werden. Dort sind insbesondere der amerikanische Ansatz der Anthropology and Education bzw. Educational Anthropology relevant, sowie die These des Situated Learning nach Jean Lave und Etienne Wenger. Der Theorieteil schließt mit ethnologischen Erkenntnissen zur Perspektivität und zum Perspektivenwechsel. Kapitel 3 beschäftigt sich mit der Anwendung ethnologischer Ergebnisse und der Angewandtheit von Ethnologie im Bildungsbereich. Zu diesem Zweck widme ich mich dem Thema Ethnologische Bildung, welche als ethnologische Bildungsarbeit ein eigenes Konzept darstellt und in der Gesamtheit ihrer Grundsätze und Kernpunkte dargestellt werden soll. Hierbei kristallisiert sich auch die Beschäftigung mit den Themen Globalisierung und Othering heraus, die ich im Anschluss genauer beschreibe und diskutiere. Kapitel 4 befasst sich mit Globalpolitischer Bildungsarbeit im Sinne Globalen Lernens; eine Kontextualisierung dieses Konzeptes ist dabei unumgänglich. Daher gehe ich nicht nur auf die geschichtliche Einbettung ein, sondern auch auf Rahmenbedingungen und Umsetzungsmöglichkeiten Globalen Lernens. Zum besseren Verständnis stelle ich einige Methoden Globalen Lernens vor, die spezifisch für den Perspektivenwechsel geeignet sind. Gleichzeitig 1. Einleitung 5 stelle ich die Frage nach einem inkludierten und mitgedachten Perspektivenwechsel bei diesem Konzept, gerade auch in Hinblick auf vorher thematisierte ethnologische Ansätze. Kapitel 5 soll schließlich noch einmal den Perspektivenwechsel als Kontinuität in der vorliegenden Arbeit aufgreifen und insbesondere den Zusammenhang mit der Globalisierung analysieren. Als kleinen Ausblick möchte ich das Thema der Öffentlichkeit ansprechen, um Chancen der Anwendung und Möglichkeiten ethnologischer Beiträge zu erläutern. Bei all diesen Punkten erfolgt die Analyse mit einem möglichst ethnologischen Blick, den ich nach Henry Wolcott wie folgt auffasse: „discover whether there is a problem, rather than having a mindset declaring that a problem already exists“ (Wolcott 2011: 104). Mit diesem ethnologischen Blick möchte ich einen möglichst breiten Kontext von Perspektivenwechsel ausloten, indem ich dessen Hintergrund, Prinzipien, Intentionen und Möglichkeiten skizziere.

1.4 BEGRIFFSKLÄRUNG

Im Folgenden werde ich noch einige Begriffsklärungen vornehmen. In der vorliegenden Arbeit beziehe ich mich auf den ‚Westen‘, auf die ‚Dritte Welt‘ und auch auf den ‚globalen Norden/Süden‘. Da mir bewusst ist, dass die Verwendung dieser Begriffe nicht unproblematisch ist, möchte ich kurz auf den Kontext dieser Bezeichnungen eingehen. Aus einer Auseinandersetzung mit den Begriffen soll eine kritische Sichtweise und zugleich eine brauchbare Arbeitsdefinition entstehen. Der häufig zitierte Begriff ‚Dritte Welt‘ entspringt der Zeit des Kalten Krieges, mit dem ‚industrialisierten Westen‘ rund um die USA und seine politischen Verbündeten als ‚Erste Welt‘, der UdSSR (und den damit assoziierten Staaten) als ‚Zweite Welt‘ und den blockfreien Staaten als ‚Dritte Welt‘. Gerade im aktuellen Diskurs ist der Begriff umstritten, wird aber teils weiterhin verwendet, im Sinne von wirtschaftlich ‚unterentwickelten‘, armen, strukturschwachen Regionen und insbesondere für ehemalige Kolonien westlicher Staaten. Gleichzeitig ist die Bezeichnung ‚Dritte Welt‘ auch politikethnologischen Ursprungs – geprägt von Georges Balandier und Alfred Sauvy –, analog zum Dritten Stand (tiers état) in Frankreich zur Zeit der Französischen Revolution. In diesem Kontext geht es also vor allem um die Marginalisierung bestimmter Gemeinschaften und Staaten innerhalb des Systems. Thematisiert werden dabei die politische Stratifikation sowie globale Ungleichheiten. Dies stellt einen gänzlich anderen Ansatz dar als der oben dargestellte Bezug auf den Kalten Krieg, denn die Betrachtung als marginalisierte Einheiten zielt auf globalpolitische Mechanismen und komplexe Zusammenhänge. Trotzdem wird der Begriff ‚Dritte Welt‘ sowie die Paraphrase ‚Entwicklungsländer‘ vermieden; kritisiert werden vor allem die Verwendung als undifferenzierter Sammelbegriff, der Homogenität suggeriert, sowie die implizierte Abwertung der betroffenen Länder. Seit dem Ende des Kalten Krieges gilt der Ost-West-Gegensatz zudem als anachronistisch (Barnard & Spencer 2007: 625; Heidemann 2011: 202/203). Die Bezeichnung ‚Eine Welt‘ will dieser Einteilung gezielt entgegentreten und dem Entwicklungsbegriff eine Absage erteilen. Auch wenn immer wieder Länder nach ‚Entwicklungsstandards‘ eingeteilt werden (beispielsweise durch die UNO), so möchte der Begriff ‚Eine Welt‘ die Gemeinsamkeiten und weltweiten Verbindungen betonen. Gerade in der Entwicklungszusammenarbeit und in der kirchlichen Weltgemeinschaft soll damit ein Gefühl von Solidarität, Gleichberechtigung und Partnerschaft hervorgerufen werden. Diese gemeinsame Verantwortung kommt auch in der Phrase ‚Global denken, lokal handeln‘ zum Ausdruck. Zu-

Einleitung 6 gleich dürfen bestehende Machtstrukturen und Ungleichheiten nicht ignoriert oder verharmlost werden. Daher bedient man sich vermehrt des Gegensatzes ‚Nord-Süd‘, denn viele ‚Entwicklungsländer‘ (und ehemalige Kolonien) befinden sich auf der Südhalbkugel der Erde, im Gegensatz zu den industrialisierten Ländern in der nördlichen Hemisphäre. Genau wie ‚Ost-West‘ ist dabei ‚Nord-Süd‘ keine exakte geographische Bezeichnung, sondern ein Ansatzpunkt zur Unterscheidung. Eine Einteilung muss natürlich nicht zwangsweise getroffen werden. Jedoch ist eine Unterscheidung sinnvoll, wenn man sowohl globale Ungerechtigkeit und Ungleichheiten, als auch Interessensgegensätze – insbesondere auf wirtschaftlich-politischer Ebene – abbilden möchte (Jäger 2004: 28/29; vgl. auch bpb 2005 und Hartmeyer 2005). In Anbetracht dieser komplexen Diskussion um Begrifflichkeiten ist eine Verwendung der genannten Begriffe zwar problematisch, aber in Ermangelung geeigneter Alternativen unvermeidbar. Die vorliegende Arbeit befasst sich nicht unmittelbar mit dem Entwicklungsbegriff oder mit der Konstruktion der ‚Dritten Welt‘, aber Globalpolitische Bildungsarbeit bezieht sich auf eben diesen Gegensatz zwischen ‚industrialisiert‘ und ‚wenig entwickelt‘, auf das postkolonialistische und neokolonialistische Machtgefälle zwischen ‚Nord‘ und ‚Süd‘. Daher müssen diese Sphären benannt werden, jedoch immer im Bewusstsein über den Kontext, in dem sie entstanden sind, und die Konnotationen, die sie transportieren. Des Weiteren möchte ich an dieser Stelle auch kurz meine Vorgehensweise bezüglich gendersensibler Formulierungen erläutern. Ich verwende so weit wie möglich genderneutrale Personenbezeichnungen sowie in bestimmten Fällen das generische Maskulinum. Ich betrachte die ‚maskuline‘ Form nicht notwendigerweise als neutral, aber berücksichtige mit dieser Verwendung auch die sprachwissenschaftliche Eigenschaft des Deutschen, bestimmte Formen oder Genera zu markieren oder eben nicht zu markieren. Ich bin mir bewusst, dass diese generische Zusammenfassung der Geschlechter auch sexistische Machtgefälle ausdrücken kann sowie Zweigeschlechtlichkeit implizit festschreibt. Diese Aspekte sind Teil eines umfassenden Diskurses, auf den hier nicht näher eingegangen werden kann. Die sprachkritische Reflexion von Begrifflichkeiten ist aber ein zentrales, auch ethnologisches Moment, das immer mitgedacht werden muss

ӘОЖ37.01.

ҚАЗАҚСТАНДА «ЭТНОПЕДАГОГИКА» ОҚУ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ТАРИХЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Қ.Бөлеев, п.ф.д., профессор

Тараз инновациялық-гуманитарлық университеті, Тараз қ.

Ключевые слова: *Этнопедагогика, казахская этнопедагогика, национальное сознание, национальное воспитание, учебная дисциплина «Этнопедагогика», учебная дисциплина «Казахская этнопедагогика».*

Резюме. *В статье излагается история обучения учебной дисциплины «Этнопедагогика» в Казахстане с 1991-2020 годах, в будущем назвав дисциплину «Казахская этнопедагогика», так как «Казахская этнопедагогика» является основой подготовки будущих учителей к национальному воспитанию учащихся, а национальное воспитание это главное средство сохранения и развития казахской нации.*

Key words: *Ethnopedagogy, Kazakh ethnopedagogy, national consciousness, national education, educational discipline "Ethnopedagogy", educational discipline "Kazakh ethnopedagogy".*

Summary. *The article describes the history of teaching the discipline "Ethnopedagogy" in Kazakhstan from 1991-2020, in the future calling the discipline "Kazakh ethnopedagogy", since "Kazakh ethnopedagogy" is the basis for the preparation of future teachers for the national education of*

students, and national education is the main means of preserving and the development of the Kazakh nation.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында «Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді» десе, ал «Ұлы даланың жеті қыры» атты ғылыми мақаласында тарихи сананы жаңғырту арқылы «Өз тарихына деген мақтанш сезімін ұялатып, отаншылдық тәрбие беру» міндетін қойды [1]. Мұндағы түпкі мақсат Ұлы дала елінде ұлттық сана мен тарихи сананы қалыптастыру негізінде елімізде жас ұрпаққа және жастарға ұлттық тәрбие беру. Осы өзекті педагогикалық проблеманы шешетін және жүзеге асыратын Қазақстанның жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді оқушы жастарға ұлттық тәрбие беруге дайындайтын «Қазақ этнопедагогикасы» атты оқу пәні.

Қазақ ССР Халыққа білім беру министрлігі коллегиясы өзінің 1991 жылғы желтоқсанның 19 жұлдызындағы 16/5 санды қаулысы бойынша педагогикалық жоғары оқу орындарында этнопедагогика кафедраларын құрып, студенттерге этнопедагогикадан арнайы курс ұйымдастыруды тапсырған болатын. Содан кейін, Қазақстанның бірнеше оқу орындарында «Этнопедагогика» кафедралары ашылған еді. Өкінішке орай, сол кезде «Этнопедагогика» пәнін оқыту үшін оқу бағдарламасы және оқу құралдары да болмады. 1993 жылы Қазақ ССР Халыққа білім беру министрлігі маусымның 1 жұлдызында университеттер мен пединституттардың ректорларына «Қазақ этнопедагогикасы» курсына оқу жүйесіне енгізу туралы хат жолдап, барлық жоғары оқу орындарында «Этнопедагогика» пәні ендірілді. Осыдан бастап, пәнді оқыту бойынша бірнеше оқу бағдарламалары жасалынды.

Ең алғаш жасалынып, Қазақстанның жоғары педагогикалық оқу орындарында пайдаланылған бағдарлама Қ.Бөлеевтің 1992 жылы шығарған «Қазақ халқының этнопедагогикасы» атты бағдарламасы болды. Онда этнопедагогика—ғылым, оның пәні мен міндеттері; қазақ халық педагогикасындағы тәрбие мақсаттары, принциптері, әдістері мен факторлары; қазақ халық педагогикасының негіздері мен асыл-арналары; қазақ халық педагогикасындағы тәрбие негіздері мен түрлері: қазақтың халықтық дидактикасы және мектептің оқу-тәрбие ісінде халық педагогикасын пайдалану мәселелері берілген [2]. Екінші бағдарлама 1993 жылы шыққан Қ.Жарықбаев, С.Қалиев және З.Әбілованың «Қазақ этнопедагогикасы» дәрісінің бағдарламасы. Онда этнопедагогика пәні, оның міндеттері мен әдіс-тәсілдері; этнопедагогикалық ойлаудың туы мен даму тарихы; халық педагогикасындағы тәрбиенің түрлері: бесік тәрбиесі, еңбек тәрбиесі, кәсіптік бағдар беру ісі, сұлулық, сымбат тәрбиесі, ақыл-ой тәрбиесі, адамгершілік, имандылық тәрбиесі, ерлік тәрбиесі, ұлттық салт-дәстүрлер—өмір тәрбиесінің мектебі, жаңа заман тудырған салт-дәстүрлер мәселелері берілген [3]. 1995 жылы шыққан С.А.Ұзақбаева мен К.Ж.Қожахметованың «Қазақ этнопедагогикасы» атты бағдарламасында қазақ этнопедагогикасының әдіснамалық, теориялық негіздері мен білім беру жүйесіндегі қазақ этнопедагогикасы, оларды жоғары мектепте этнопедагогикалық білім беру тұжырымдамасы арқылы жүзеге асыру мәселелері қарастырылған [4]. 1998 жылы С.Д.Есенжолованың құрастыруымен «Этнопедагогика» атты арнайы курс бағдарламасы орыс тілді топтар үшін жасалынды [5]. Бағдарламада этнопедагогиканың пәні мен міндеттері, этнопедагогикалық тұжырымдарды оқып-үйрену, қазақ халқының мәдениетінің тарихы, Қазақстан ғалымдарының халықтық педагогика бойынша идеялары, полимәдени білім, дін және тәрбие, халықтық дәстүрлер және тәрбиенің қазіргі проблемалары, Қазақстан Республикасы халықтарының этнопедагогикасы, мәдениеттердің өзара ықпалы, мәдениет-аралық компоненттік тәрбие, халық педагогикасы бойынша Қазақстан мектептерінің жұмыс тәжірибесі және тәрбиелік жұмыстарды жүргізу әдістемесі туралы мәселелер берілген. 1999 жылы шыққан Ә.Табылдиевтің «Қазақ этнопедагогикасы» бағдарламасында қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері, қазақ ауыз әдебиетінің этнопедагогикалық мәні, қазақ салт-дәстүрлерінің, әдет-ғұрыптарының этнопедагогикалық ерекшеліктері, олардың тәрбиеде алатын орны, Қазақстандағы этнопедагогикалық ойлардың даму тарихы мәселелері берілген [6]. 2002 жылы А.С.Мағауованың «Болашақ мұғалімді кәсіби дайындау жүйесіндегі этнопедагогика» атты бағдарламасында этнопедагогика ғылым,

халықтық педагогика – әлеуметтік педагогикалық құбылыс, қазақ халық педагогикасы - қазақ халқының рухани мәдениетінің компоненті, озық дәстүрлер – халық педагогикасының компоненті, озық еңбектік дәстүр – халық педагогикасының өзегі, отбасылық тәрбие практикасында озық тәжірибелерді пайдалану, халықтық педагогиканың озық дәстүрлері, олардың жеке тұлғаны қалыптастырудағы ролі, халықтық педагогиканың озық дәстүрлерінің мұғалімнің кәсіби іс-әрекетіндегі ролі, қазіргі мектептің оқу-тәрбие үрдісінде халықтық педагогиканың озық дәстүрлерін пайдалану, оқушылардың әртүрлі іс-әрекеттерінің түрлерін ұйымдастыруда халықтық педагогиканың озық дәстүрлерін пайдалану әдістемесі мәселелері берілген[7]. 2006 жылы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің оқытушылары А.С.Тотанова және Ұ.Қ.Қияқбаеваның авторлығымен «Этнопедагогика» атты алғашқы типтік бағдарламасы шықты[8]. Бағдарламада этнопедагогиканың әдіснамалық негіздері, адамзат дамуының тарихындағы этнопедагогикалық идеялардың генезисі, этнопедагогикадағы тәрбие әдістері мен құралдары, Қазақстан Республикасы халықтарының ұлттық салт-дәстүрлері–халықтық тәрбиенің негізі; халық педагогикасындағы рухани мінез-құлықтық және азаматтық, патриоттық тәрбие, халық педагогикасындағы еңбек, дене, эстетикалық, зиялылық тәрбиелері, халық педагогикасының қазіргі қызметі, жалпы білім беретін мекеменің оқу процесінде халық педагогикасының прогрессивтік элементтерін пайдалану сұрақтары берілген. 2008 жылы шыққан Ш.И.Джанзақованың «Этнопедагогика» арнаулы пәнінің бағдарламасында: этнопедагогиканың даму тарихы; этнопедагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері; этнос тәрбиесі; этнодидактика; оқу тәрбие үрдісін этнопедагогикаландыру мәселелері берілген[9]. Бұл бағдарламаның ерекшелігі жалпы этнопедагогика және қазақ этнопедагогикасы ғылымдарының жетістіктерін тұтастай оқытуға арналғандығымен сипатталады. Сондықтан, Ш.И.Джанзақова Қазақстанда тұңғыш рет этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздерін жасаған ғалым.2009 жылы шыққан С.Қалиев пен А.Имашеваның «Этнопедагогика» пәнінің оқу бағдарламасында этностар мәдениетін зерттеудің ғылыми-әдіснамалық негіздері, қазақ этносының тарихы даму кезеңдері; қазақ этнопедагогикасының ғылыми-теориялық мәселелері; қазақ этнопедагогикасының пайда болу және тарихи даму кезеңдері; қазақ этнопедагогикасының қалыптасу және даму кезеңдері; 1930-1970 жылдары педагогикалық ойлардың дамуы 1970-2000 жылдары қазақ этнопедагогикасының дамуы; Қазақстанда оқу-ағарту ісінің қысқаша тарихы берілген [10]. 2010 жылдан бері бірнеше рет өңделіп, толықтырылып шығарылған, қазіргі қолданыстағы С.Ж.Пірәлиев, Г.Т.Хайруллин, т.б «Этнопедагогика» атты типтік бағдарламасында халықтық педагогика ұғымы, этнопедагогиканың мазмұны, этнопедагогика –педагогика ғылымының саласы, оның маңызды қасиеттері; халықтық педагогикалық мәдениетін және халықтық рухани дамуы; қазақ этнопедагогикасындағы «кемел адам» тұлғасы және оны қалыптастырудың жолдары; халық педагогикасының негізгі құралдары: мақал-мәтелдер, әндер, ертегілер; еңбек–халықтық тәрбиенің факторы; көне жазба мұралардағы халық тәрбиесі; қазақтың халық педагогикасы–қазақ этнопедагогикасының негізгі көзі; этномәдени білім берудің мәні мен мазмұны; қазақ этнопедагогикасының мазмұны мәселелері берілген [11]. Жоғарыда мазмұндық талдауға алынған «Этнопедагогика» оқу пәнінің бағдарламаларының мазмұндарына сай олардың авторлары келесі оқу құралдарын жарыққа шығарып, олар жоғары педагогикалық оқу орындарының оқу жүйесінде пайдаланылды:

1. Бөлеев Қ., Арзымбетова Ш. Қазақ этнопедагогикасы.–Алматы: Нұрлы әлем, 2001.-96 б.;
2. Әбілова З.Ә. Этнопедагогика.-Алматы,1997.-232 б.;
3. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі.- Алматы: Санат, 1995.-352 б.;
4. Ұзақбаева С. А., Мұқанова Б. Қазақ этнопедагогикасы: тәлімдік тағылымдары .- Алматы: РБК,1998.-112 б.; Қожахметова К.Ж., Этнопедагогика.- Атырау : Алматы: Ғылым, 1998.-317 с.;
5. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы.- Алматы: Санат, 2001.-320 б.;
6. Джанзақова Ш.И. Этнопедагогика. – Атырау, 2005.-200 б.;
7. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы.- Алматы: Білім ,2003.- 280 б.;

8. Пірәлиев С. Ж., Хайруллин Г.Т., т.б. Этнопедагогика(қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде).- Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ,2010.-337 б..

Сонымен қатар «Этнопедагогика» пәнін оқыту әдістемесі бойынша төмендегі: оқу-әдістемелік құралдар жарық көрді:

1.Руководство по курсу «Этнопедагогика»/ Составитель Р.А. Жумаханова.-Алматы: КазГосУМЯ, 1994.- 14 с.;

2.Тілеуова С.С., Ысқақ Ә.И. «Этнопедагогика» оқу кешені.- Шымкент, 2009.-34 б.

3.Табылдиев Ә.Қазақ этнопедагогикасын оқытудың әдістемесі.- Алматы: Қазақ университеті, 2001.-104 б.; 2011.-236 б.

4. Калиев С., Имашева А.История и теоретические основы казахской этнопедагогики. УМК.- Алматы: КахГосЖенПИ, 2009.-224 с.

«Этнопедагогика» пәні бойынша қазақ этнопедагог-ғалымдары көрсетілген құралдардан басқа да төмендегі оқу құралдарын шығарып пайдалануда:

1. Әбілова З.,Қалиева К. Этнопедагогика оқулығы.- Алматы. ҚХӘТМУ,1999.-394 б.;

2.Дүйсембінова Р.Қ. Қазақ этнопедагогикасын мектеп практикасына ендіру. –Алматы: Ғылым, 2000.-356 б.;

3.Мағауова А. Этнопедагогика в системе профессиональной подготовки учителя.- Семипалатинск: СГУ,2001 .- 77 с.;

4. Бахтиярова Г.Р. Халық тағылымы – тәрбие қайнары: қазақ этнопедагогикасы материалдарын болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін дайындауда пайдалану.-Алматы:Ғылым,2002.-177 б.;

5.Тілеуова С., Әліпбек А. Этнопедагогика.- Шымкент: ХҚТУ, 2004.-187 б.

6. Қурбанходжаев С.Н., Аңламасова Г.А. Этнопедагогика.- Түркістан Қ.А.Ясауи атындағы: ХҚТУ, 2005.-148 б.;

7.Қалиев С.,Молдабеков Ж., Иманбекова Б. Этнопедагогика. – Астана: 2007.-400б.;

8.Баубекова Г.Д.Этнопедагогика. –Астана : Дарын , 2007.-210 с.;

9.Есекешова М.Д.Этнопедагогика.-Астана : Принт – А, 2007.-125 б.;

10.Ибраева К.Ж.Этнопедагогика в профессиональном образовании . –Астана: 2007.-137 с.;

11.Джанзакова Ш.И. Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері.- Атырау,2007.-293 б.;

12. Төлеубекова Р.К.,Жұматаева Е. Этнопедагогика .- Павлодар: ПМУ, 2007. -124 б.;

13.Мұқанова Б., Ильясова Р. Этнопедагогика.- Астана : Фолиант, 2008.-400 б.;

14.Чемоданова Г.И . Этнопедагогика.- Петропавловск: СКГУ, 2008.-123 с.;

15.Байсарина С.Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы, 2009.-200 б.;

16.Ибраимова Л.Н. Этнопедагогика.- Тараз: ТарМПИ, 2009. -124 б.;

17.Көшербаева А.Н., Шолпанқұлова Г.К. т.б. Этнопедагогикалық білім негіздері. – Алматы: Адам және қоғам, 2009.-131 б.;

18. Айтжанова З.Ж. Этнопедагогика. – Ақтау: КМТЖИУ , 2010.-91 б.;

19.Еркибаева Г. Этнопедагогика.- Алматы: ГигаГЕЙД, 2012.-126 с.;

20.Сманова Н.Т.Этнопедагогика.- Алматы: Нұр Принт,2012.-135 б.;

21.Хайруллин Г.Т. Этнопедагогика.- Алматы: Мир,2012. -78 с.;

22.Қожахметова К.Ж. Этнопедагогика.-Алматы: Қарасай, 2012. -248 б.;

23.Қожахметова К.Ж.,Джанзакова Ш.И. Этнопедагогика–дербес оқу пәні.- Алматы: Қазақ университеті, 2013.-177 б.;

24.Ботабаева Ә.Е.,Ботабаев Н.Е., Саипова А.Т.Этнопедагогика.-Тараз: 2013.-168 б.;

25.Дүйсенбаев А.Қ. Этнопедагогика.-Ақтөбе,2013.-186 б.;

26.Қалиев С.,Кукушин В.С. Этнопедагогика.-Алматы: Дәуір, 2014. -336 б.;

27.Қожахметова К.Ж. Этнопедагогика.-Алматы: Қазақ университеті,2014.-256 б.;

28. Ұзақбаева С.А. Этнопедагогика.-Алматы, 2018.-310 б.;

29. Бахтиярова Г.Қазақ халқының дәстүрлі педагогикалық мәдениеті.-Ақтөбе,2019.-354 б.;

30. Джанзакова Ш.И. Этнопедагогика жеке оқу пәнінің ғылыми құрылымы.-Атырау: Х.Досмухамедов атындағы АУ,2020.-318 б.

«Этнопедагогика» оқу пәні бойынша жарық көрген жоғарыдағы оқу құралдарына мазмұндық талдау Қ.Бөлеевтің «Қазақ этнопедагогикасының дамуы» атты оқу құралдарында жан-жақты жасалынған [12].

Болашақта жоғары педагогикалық оқу орындарының оқытушылары мен бағдарлама авторларына ескеретіп айта кететін мәселе, болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге дайындайтын «Этнопедагогика» оқу пәнінен типтік бағдарламасы мен оқу құралдарының атын «Қазақ этнопедагогикасы» деп атап, оны негізгі пән ретінде оқыту керек. Сондай-ақ «Қазақ этнопедагогикасы» оқу пәнінің жаңа типтік бағдарламасын және соған сай оқулық жасау қажеттігі туындап отыр. Біздіңше «Қазақ этнопедагогикасы» оқу пәнінің типтік бағдарламасының құрылымдық мазмұны мынадай үш бөлімнен тұратынын анықтадық: Кіріспе. 1 бөлім-«Қазақ этнопедагогикасының әдіснамалық және теориялық негіздері»; 2 бөлім-«Қазақ этнотәрбиесі»; 3 бөлім-«Қазақ этнодидактикасы»; Қазақ этнопедагогикасы пәні бойынша жарық көрген әдебиеттер. Қазақ этнопедагогикасының әдіснамалық және теориялық негіздері – қазақ этнофилософиясы, қазақ этнофольклористикасы, қазақ этномәдениеттануы, қазақ этнографиясы, қазақ этнопсихологиясы, қазақ этнопедагогикасының тарихы бойынша зерттеулер арқылы жасалынады. Қазақ этнотәрбиесіне қазақтың ұлттық тәрбиесінің түрлері – еңбек, кәсіби, адамгершілік, имандылық, эстетикалық, экологиялық, дене, салауаттылық, патриоттық, ұлтжандылық, құқықтық, экономикалық, отбасылық тәрбиелер бойынша зерттеулер арқылы жасалады. Қазақ этнодидактикасына қазақтың халықтық білімдерін оқу-тәрбие үрдісінде пайдалану бойынша жасалынады. Сонда ғана қазақ этнопедагогикасы – болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындаудың негізі болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру//Егемен Қазақстан. – 2.04.2017 ж.; Ұлы даланың жеті қыры//Егемен Қазақстан. –21.11.2018 ж.
2. Бөлеев Қ. Қазақ халқының этнопедагогикасы Оқу пәнінің бағдарламасы. – Жамбыл: ЖамМПИ,1992.-17 б.
3. Жарықбаев Қ.Б.,Қалиев С.К., Әбілова З.»Қазақ этнопедагогикасы» дәрісінің бағдарламасы. – Алматы: РБК,1993.- 47 б.
4. Ұзақбаева С. А., Қожахметова К.Ж.Қазақ этнопедагогикасы.Оқу бағдарламасы.-Алматы: Абай атындағы Алматы мемлекеттік педагогикалық университеті. 1995.-19 б.; Жоғары мектеп студенттеріне этнопедагогикалық білім беру тұжырымдамасы.- Алматы: Өнер, 1998.-22 б.
- 5.Табылдиев Ә.Қазақ этнопедагогикасы. Оқу бағдарламасы.-Алматы:Қазақ университеті, 2004.-36 б.
- 6.Тотанова А.С., Қыяқбаева Ұ.Қ. Этнопедагогика . Типтік оқу бағдарламасы.-Алматы:Абай атындағы ҚҰПУ,2006.- 12 б.
- 7.Джанұзақова Ш.И. «Этнопедагогика» арнаулы пәннің бағдарламасы,- Атырау: Х.Досмұхамбетов атындағы АтМУ,2006,-12 б.
- 8.Қалиев С., Имашева А.Т. «Этнопедагогика» курсының бағдарламасы.- Алматы: КазМемҚызПУ, 2009. –13 б.
- 9.Пірәлиев С.Ж., т.б. Этнопедагогика.Типтік оқу бағдарламасы.-Алматы: Абай атындағы ҚҰПУ, 2010, 2013, 2017.-17 б.
10. Бөлеев Қ. Қазақ этнопедагогикасының дамуы. Оқу құралы.- Тараз: ТарМПИ, 2012. –165 б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭТНОПЕДАГОГИКА ӘДІСНАМАСЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Таубаева Ш.Т., *Әл-Фараби атындағы
ұлттық университеттің педагогика
және білім беру менеджменті кафедрасының
профессоры, педагогика ғылымдарының докторы*

Қазіргі таңда педагогикалық үдерісті ұйымдастырудағы **әлемдік педагогикалық мәдениеттің гуманистік құндылықтары мен дәстүрлеріне бағытталу** қажеттілігі айқын көрініс табуда. Оқытушы шеберлігі оқыту үдерісін үлгілей отырып, оның мазмұнына инновациялық астарын қоса білуінде және білім алушылар бойында этикалық мінез-құлық, адамгершілік сипаттарды қалыптастыру үшін жағымды жағдай жасауында.

Қашан да әрбір азамат ұлттық дүниетанымы төңірегінде ойланып, өз жобасын құрастырып, оның қисынды іске асуын ойша пайымдап жүретіні бәрімізге мәлім нәрсе. Ұлттық даму тұжырымдамасы ұлттық идеядан бастау алады деп тұжырымдайды. Ұлттық идея жайлы саясаткерлер, тарихшылар, психологтар, мәдениеттанушылар салалы пікірлер айтуда. Бұл орайда ұлттық өркениет Батыс пен Шығыстың өркениетінен нәр алатынын тілге тиек етеді. Мақсатымыз – ұлттық сананы, психологияны, ойлау жүйесін, дүниетанымын, парасатын, рухын, бейнесін, сондай-ақ ұлттың инновациялық қабілетін дамыту. Бұл дегеніміз – ұлттың генеалогиялық құрылымы мен генетикалық қорын белгілі бір тұжырымдама негізінде пайымдау. Осының бәрі – ұлттық қауіпсіздігімізге, өркениетке алдыңғы қатарда кіріге алуымызға себеп болмақшы [1].

Қазақстан жаһанданушы әлемге енуде, болашаққа мақсатты ұмтылуда. Осы үдерісте ол өз тарихына ерекше ден қойып, тәуелсіздік жағдайында тарихты жаңадан пайымдауда, өйткені тарихсыз халық және оның мәдениеті жоқ. Мәдениеттің рухани құндылықтарсыз өмір сүре алмайтыны ақиқат. Заманауи қазақ жастарының, Ұлы дала ұрпақтарының санасын рухани жаңғыртуда тарихи тұлғалардың әлемнің және өз Отанының біліміне, ғылымына, мәдениетіне қосқан үлесі, өмірлік қағидалары мен әділеттік жолындағы күресі, адамзатқа жасаған игілік істері сияқты құндылықтардың маңызы арта түсуде. Сондай тұлғалардың бірі – Әбу Насыр әл-Фараби.

Адамзат тарихында ұрпаққа тәрбие берудің жалпы адамзаттық идеяларын жүзеге асырып, жаңа педагогикалық жүйенің қалыптасуында өз заманында Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз» атанған әлемге әйгілі ойшыл, ғұлама ғалым, ұлттың ұлы кемеңгері кемел адам тұжырымдамасын жасаған Әбу Насыр әл-Фараби мен толық адам концепциясын ұсынған ұлт данышпаны Абай Құнанбаевтың алатын орны ерекше. Әл-Фараби жетілген тұлғаны тәрбиелеу үшін **«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі»** деген басты қағиданы ұсынды [2; 3; 4].

Қазақстандағы педагогика ғылымы қазақтың ұлттық рухы, тілі, тарихы, мәдениеті, менталитеті мен тәрбие жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихын, әлемдік мәдениеттің жетістіктерін, жалпы адамзаттық тәрбие тарихын тұжырымдау негізінде қазақтың тәрбие тәжірибесін әлемдік педагогикаға танытатын ғылым болуы тиіс. Бұл мақсат заманауи тәуелсіз Қазақстан жағдайында халықтың рухани ахуалына, ұлттық болмысына сай қазақ педагогикасының әдіснамасын жасауды қажет етеді. Бұл ретте Қазақстан Республикасындағы ХХ ғасырдың 50-жылдарынан, яғни көрнекті ғалым, мемлекет қайраткері Төлеген Тәжібаевтың зерттеулерінен өз бастауын алатын этнопедагогикалық зерттеулердің әдіснамасы мен әдістерінің даму бағыттары, әдіснамасы, мазмұн мен зерттеу әдістерін жүйелі іске асыру арқылы жас ұрпақтың тарихи, мәдени, лингвистикалық, географиялық санасын, демек ұлттық санасын қалыптастыру мақсаты өзектендіріле түсуде [5].

Ұлттық сана халықтың ұлттық коды болып танылады. Ұлттық мазмұндағы білім мен тәрбие нақтыланып, білім беру үдерісінен орын алуда Әсіресе, тәрбие үдерісін зерттеудің әдіснамасын жаңарту қажеттілігі, жүйе құраушы тұғырларды іздестіруге әкелді. Демек, тәрбиенің ұғымдық-түсініктік аппаратын, теориясы мен технологиясын, әлеуметтік және этникалық педагогиканың базалық категорияларын түсіну мен бағалауға жаңаша көзқарас қажет болды.

Тәрбиелік заңдылықтарды біле отырып, тәрбие жұмыстарын алдын ала болжауға және ол іске терең мазмұндық, әрі әдістемелік мән-бағдар беруге болады. Тәрбие мәселелерін зерттеу үшін тәрбиенің дүниетанымдық негіздері туралы түсінік нақтылануда. Тәрбиеде дүниетанымдық көзқарастың қызметтері орасан зор. Қоғамда және жеке адамда дүниетанымдық ұстанымдардың ауысуының бірнеше себептері бар. Олар: **өкіметтік элитаның ауысуы, екіншіден, дүниетанымдық көзқарастардың өзгеруіне ғылым күшті әсер етеді. Үшіншіден, халықтық ұлттық және тарихи ерекшеліктері, дәстүрлері.** Сонымен, дүниетанымдық көзқарас идеяларының негізгі көздері өкімет, ғылым және халық. Дүниеге көзқарастың ядросы – адамның шығуы, оның жердегі миссиясы және мәнмәнділіктегі орны туралы идеялар. Бұл мәңгілік күрделі сұрақты түсіну үшін тәрбиеленуші адамның жауапкершілігі және педагогикалық өзіндік санасы болуы керек. Педагогикалық өзіндік сананың құрамына өзін-өзі тану (өзін-өзі байқау, өзін-өзі талдау, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі іске асыру, өзін-өзі өзектендіру) және өзін-өзі бақылау (өзін-өзі бағалау, өзіндік тиімділік) енеді [6].

Жиырмамыншы ғасырдың соңында педагогика бірегей ғылыми негіз болып табылған марксистік идеологиядан бұғауынан босанып шықты. Теориялық ой феноменология, герменевтика, постмодернизм сияқты бағыттармен байыды. Қазір іргелі тәрбие теориялары қалыптасты деп батыл айту қиын. Дегенмен, тәрбие феноменін зерттеуге бағытталған теориялық тұғырларды қысқаша талдап көрейік. Өйткені тұғырдың өзі педагогикалық шынайы болмысты зерттеудің тұжырымдамаларын ұсынып, тәрбиенің қайсібір бейнесін ұсынады. Әр тұғырдың өз категориялары, теориялық пайымдаулары жеткілікті.

Қазіргі кезде тәрбие теориясында **қалыптастырушы), мәдениеттанымдық, синергетикалық әлеуметтендірушілік, герменевтикалық, антропологиялық психотерапевтік** тұғырлар жеткілікті деңгейде нақтылануда. Тәрбие жүйесіне және тәрбиелік қатынастарды құруға **үш жаһандық дүниетанымдық жүйелер** өз әсерін тигізуде. Олар: **космоцентризм, теоцентризм және антропоцентризм.** Космоцентризм - өте ертеден келе жатқан дүниетанымдық жүйе. Оның негізіне бастан-ақ Табиғат пен Космосты ерекше дәріптеу алынған. **Космоцентризм** адамның, қоғамның және табиғаттың дамуының бірдей заңдылықтарының қызметін көрсететін жаһандық дүниетанымдық жүйе деп танылды. **Теоцентризм** – бұл әлемді жасаушы Құдай, негізін салушы және жаратушы деп ұғынылады. Бұл ілімнің тұжырымдамалық негіздері – Торада, Библияда және Құранда мазмұндалған. **Антропоцентризм** - әлемдік дүние ортасында Адамды оның билеушісі ретінде қойған жаһандық дүниетанымдық жүйе.

Сонымен, **үш дүниетанымдық жүйе** тікелей тәрбие жүйелерін анықтап, бірімен бірі ретімен алмасып отырған. Тіпті, бүгінгі күні де үшеуі белсенді түрде қызмет етуде. Тәрбиелік қатынастарға танымдық табиғат тән. Бұл қатынастар әдіснамалық деңгейде ғылыми ұғым және тәрбие тәжірибесі ретінде негізделген. Өйткені, тәрбиелік қатынастар дегеніміз - ұйымдастырылған таным. Таным олардың мазмұнын анықтайды, ал ұйымдастыру – қатынастарды қалыптастыру ерекшелігі. Тәрбиелік қатынастар - тәрбиеленуші мен тәрбиелеуші Адамның таным барысында өзара әрекеттің ерекше қасиеті. Соңғы кезде тәрбиелік қатынастар, тәрбиелік кеңістік, тәрбиелік үдеріс, тәрбиелік үдерісті жобалау әдіснамалық негіздеу нысанына айналып, қарқынды түрде зерттеулер жүргізілуде [7: 8; 9].

Жиырмамыншы ғасырдың соңғы ширегінде, яғни 1974 жылы профессор, педагогика ғылымдарының докторы, Ресей білім академиясының академигі Геннадий Никандрович Волковтың «Этнопедагогика» атты оқу құралының дүниеге келуі, Кеңес Одағының республикаларындағы педагогтардың ұлттық тәрбиенің қайнар көздерін шұғыл іздестіріп, оның ғылыми негіздерін дәлелді теориялар мен тұжырымдардан табуға, өз ұлтының бай тәлімдік

тәжірибесін зерттеуге бірден бір себепші болды. Жалпы адамзаттық тәрбиенің мақсаты, мазмұны, әдістері анықталып, оқушылар тәрбиесінің үлгілі мазмұны толығымен іске асырылып жатқан уақыт еді.

Ғылымда бағыт көп. Әрбір ғалым өзінің танымдық, өмірлік, кәсіби және менталдық тәжірибесіне, интеллектуалдық әлеуетіне сәйкес белгілі бір ғылыми бағытта еңбек етеді. Ғылымда жаңа білім жасап шығаратын өндіріс деп ұғынсақ, ғылыми бағыт соны идеяны, теорияны, ұстанымды түсінуге негіз болады. Өйткені, ол бағытта нақты ғылымнан қор жинақталған, реттелген, жүйеленген. Осы бар қорға сүйене отырып, ғылыми бағытқа келген жаңа ғылыми қызметкер әуелі ғылыми бағыттың бағдарламасымен, жасаған еңбектерімен танысады, ой түйеді, қай бағытта зерттеу керектігін аңғарады. Осындай жаңа ғылыми бағыттың бірі – этнопедагогика мәселелері. 1974 жылы Г.Н. Волковтың еңбегі жарық көргенге дейін көбіне халықтық тәрбие мүмкіндіктерін оқу-тәрбие үдерісінде пайдалануға назар аударылды. Қазақстан Республикасында соңғы жиырма бес жылда теориялық қағидалар зерделеніп, эмпирикалық материалдар тәп-тәуір жинақталды десек болады. Ал осылардың ғылыми тұжырымдамаларға, ұстанымдарға ұласуы әзірге баяу өрістеуде.

Ұлттық білім мазмұны, ұлттық тәрбие әдістері жалпы ғылымда, оның ішінде педагогика ғылымында саралануда. 1990 жылдан бері, 35 докторлық, 250 кандидаттық диссертация этнопедагогика саласында қорғалды. Бұл – баға жетпес құндылық. Бұл салада профессорлар Қ. Жарықбаев, С. Қалиев, С.А. Ұзақбаева, К.Ж. Қожахметова жетекшілік етіп ғылыми мектептер қалыптасуда [10; 11].

Сол 1990-жылдары *Құбығұл Жарықбаев пен Серғазы Қалиев құрастырған «Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы»* қазақ және орыс тілдерінде жарық көрді. Бұл антология – аса құнды кітап, себебі ол зерттеушіге бағыт-бағдар беруші еңбек. Зерттеушілер осы ізденістерге сүйеніп, халықтық тәрбие тәжірибесін, этнопедагогикалық зерттеулерді жоғары деңгейде жүргізді.

Жаңа ғылыми білім, яғни этнопедагогиканың пайда болуы бірқатар әдіснамалық мәселелерді туындатады. Осы уақытқа дейін дайындалған «Қазақтың тәлім-тәрбиесі», «Қазақтың педагогикалық ой-пікірлер антологиясы» (Қ. Жарықбаев, С. Қалиев), «Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы» (С. Қалиев, К. Аюбай), диссертациялық зерттеулер, «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша жарық көрген философия, педагогика, психология бағыттарындағы зерттеулер нәтижелері ғылыми ізденіске өте қажет. Ғылымтанудағы, әсіресе педагогикалық ғылымтанудағы қағидаларға сүйенсек, зерттеушілер этнопедагогика ғылымының негіздерінің, әдіснамасы мен теорияларының, ұстанымдарының, әдістерінің қай уақытта, кімнің еңбегінде, қай түрде бастау алғанын қазақ тілінде жете танысуға мүмкіндік алып отыр. Осы материалдардың жинақталуымен тұспа-тұс жүйелі ғылымдардың жетік меңгергендігінің арқасында этнопедагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері зерделене бастады [12].

Қазақстанда жинақталған халықтың тәрбие тәжірибесі мен этнопедагогиканың даму бағыттарын саралау үшін біз ғылым философиясы, педагогиканың философиясы мен әлеуметтік тәрбие философиясы қағидаларын басшылыққа алдық

Аталмыш қағидалардың әлеуетіне тоқталайық.

Ғылым және білім беру философиясы педагогикаға тәрбиенің мағынасы мен мақсатын анықтауға, адамзат болмысы мен ойлауының қағидаларын дұрыс түсінуге көмектеседі, қоғамдағы өзгерістер туралы пайымдауларды ұсына отырып, тәрбиенің әдіснамалық тұғырларын нақтылай түседі. **Ғылым философиясы** - бұл базалық ғылымдарды сынау, мәселелендіру және тақырыптандыру зерттеу пәні болып табылатын метағылым. **Жалпы ғылым философиясы дегеніміз** – базалық ғылымдар философиясының қағидаларын жинақталған түрде бейнелейтін пән. Жалпы ғылым философиясының маңызды міндеті - пәнаралық байланыстарды метағылымдық деңгейде зерделеу. **Нақты ғылым философиясы** метағылымдық пайымдаулар ғылыми қауымдастық мойындаған өзара тығыз байланысты қағидалар жиынтығы болғанда ғана қалыптасады. **Арнайы ғылым философиясы дегеніміз** –

әрқайсысы нақты бір ғылымның философиясы (мысалы физиканың, психологияның және т.б.) болып табылатын пәндер жиынтығы [13].

Философия педагогика ғылымын дүниетанымдық деңгейде де талдайды. Зерттеудің бұл саласы **педагогика ғылымының философиясы, білім беру философиясы, дидактика философиясы, тәрбие философиясы** деп аталады. Педагогикадағы пайда болған жаңа әдіснамалық бағдарлар ғылыми танылған соң педагогтардың танымдық және тәжірибелік қызметінің логикасына әсер етеді, яғни әзір қайта қарауға жатпайтын шүбәсіз білімге айналады. Екінші мыңжылдықтың соңындағы оқиғалар тап қазір осындай сәт туғанын көрсетеді.

Педагогиканың философиясы мен әдіснамасы саласында ғылыми айналымға енген қолданыстағы негізгі ұғымдардың қатарына **педагогика мен білім беру философиясы, тәрбие философиясы, әлеуметтік тәрбие философиясы** жатады.

Педагогика мен білім беру философиясы дегеніміз – зерттеу пәні педагогика ғылымдары, сондай-ақ жалпы мәдени мәнмәтінде алынған білім беру мәселелері болып табылатын метағылым. **Тәрбие философиясы** – тәрбиенің мәнін, оның ұстанымдары мен құндылықтары жалпы адамзат пен мәдениеттің нақты тарихи және ұлттық бөліктерінің жеке тұлғаның қалыптасуы мен оған мәдени құндылықтарды беру үдерісі барысында өзара әрекеттесуі деп анықтайтын педагогика философиясының саласы. **Әлеуметтік тәрбие философиясы** – тәрбиенің әлеуметтануы мен әлеуметтік педагогикалық виктимологияның нәтижелері негізінде халықтың мәдениетін көтеру мақсатындағы тәрбиені қоғам қажеттіліктеріне сай жүргізу логикасын ұсынатын тәрбие философиясының саласы [14]. Осы қағидалар этнопедагогикалық зерттеудің басым бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді.

Қазақстанда этнопедагогикалық зерттеулер он шақты бағытты қамтиды. Зерттеулер халықтық тәрбиеден халықтық педагогикаға, одан этнопедагогиканы пайымдауға қарай өрбіді (1-кестені қараңыз). Кестеде зерттеу бағыттары, тақырыптары, зерттеулердің негізгі нәтижелері мен зерттеушілерді қамтыды.

1-кесте. Этнопедагогика саласындағы зерттеулердің негізгі бағыттары

№ П/П	Зерттеу бағытының атауы	Тақырыбы	Негізгі нәтижелері мен зерттеушілер
1		2	3
1	Халықтық тәрбиенің қайнар көздері мен тарихы. Ұлттық тәрбие мазмұны. Халықтық педагогиканың ғылыми-практикалық негіздері	1. Национальные обычаи и традиции и их влияние на воспитание детей и молодежи 2. Халықтық тәрбиенің ғылыми-педагогикалық негіздері. 3. Халықтық педагогиканың идеяларын оқу-тәрбие үдерісіне ендіру. 4. Жастарға ұлттық тәрбие берудің ғылыми-педагогикалық негіздері. 5. Ұлттық мәдениет оқушы тұлғасын тәрбиелеу негізі. 6. Қазақ қыздары гимназиясы ұлттық тәрбие	Историко-педагогическая характеристика обычаев и традиций (А.Х. Мухамбаева). Тәлім-тәрбие хрестоматиясы, «Қазақтың тәлім-тәрбиесі» атты оқу құралы, «Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы», 10 томдық. (С.Қ. Қалиев). Халықтық педагогикадағы балалар тәрбиесіне қойылатын талаптар құрастырылды (Т.А. Коңыратбаева, А. Абдикарим). Халықтық тәрбие туралы оқу құралдары (К.А. Оразбекова, Б.Ж. Жиентаева, Б.К. Өтешова). Пакет программ по различным видам национальной культуры (Т.М. Шакирова). Программы «Қыздар әліппесі», «Класс айымдары» и др. (Л.С. Сырымбетова)

		жүйесі ретінде 7. Халықтық педагогика пән ретінде. 8. Халықтық педагогиканың теориялық және қолданбалы негіздері.	Программа спецкурса «Основы народной педагогики», пособия (С. Фаббасов) Монография (А.А. Қалыбекова).
2	Халықтық педагогика: мәні мен мазмұны	Халықтық педагогикадағы эстетикалық, адамгершілік, экологиялық, еңбек, патриоттық, валеологиялық, отбасылық тәрбие	Студент жастарға эстетикалық, адамгершілік, экологиялық, еңбек, патриоттық, валеологиялық, отбасылық тәрбие беру Тұжырымдамасы (М.Х. Балтабаев, Ш.Б. Құлманова, Т.А. Қышқашбаев, Е.Ш. Козыбаев, Р.Қ. Дүйсенбінова, А.С. Иманғалиев, У.М. Әбдіғаппарова, С.А. Жолдасбекова, С.К. Әбилдина, С.Т. Иманбаева).
3	Халықтық педагогикадағы эстетикалық, адамгершілік, экологиялық, еңбек, патриоттық тәрбие	1. Халықтық педагогикадағы эстетикалық тәрбие. 2. Халықтық педагогикадағы патриоттық тәрбие 3. Халықтық педагогикадағы еңбек тәрбиесі. 4. Жоғары педагогикалық білім беру мазмұнының этникалық компоненті 5. Қазақ халық педагогикасын дағы қыздарға моральдық-этикалық тәрбие беру	Монография, оқу құралдары, Тұжырымдама (С.А. Ұзақбаева) Монография, оқу құралдары (С.Т. Иманбаева, Р.А. Жанабаева) Монография, оқу құралдары (К.К. Шалғынбаева). Монография, құралдар (Ш.М. Мұқтарова). Тұжырымдама, оқулық (Г.Т. Алдамбергенова, Ж.Т. Сарыбекова) .
4	Оқушыларға этномәдени білім берудің ғылыми-педагогикалық негіздері	1. Жастарға этномәдени білім беру. 2. Жоғары мектеп жағдайында этнос субъектісін қалыптастыру. 3. Жалпы білім беретін мектепте этнос субъектісін қалыптастыру. 4. Қазақстандағы этномәдени білім беру: теориялық негіздері мен тәжірибесі.	Концепция языковой политики и строительства в Республике Казахстан, Концепция этнокультурного образования в Республике Казахстан (Ж.Ж. Наурызбай). Программа курса «Этнокультура казахского народа». Программа курса «Этнопедагогические аспекты культуры стран изучаемого языка» (Б.Е. Кайырова). Учебное пособие (Г.К. Тілеужанова). Монография (Р.М. Айтжанова). Монография (М.Е. Ержанов).

5	Этнопедагогиканың теориясы мен әдіснамасы	Қазақ этнопедагогикасының теориялық және әдіснамалық негіздері	Теоретически обоснована структура и содержание методологии этнопедагогики. Концепция этнопедагогического образования. Монография, учебники, пособия. Программа курса «Казахская этнопедагогика». Журнал «Этнопедагогика в системе образования» (К.Ж. Қожахметова)
6.	Этнопедагогика дербес оқу пәні ретінде	Этнопедагогиканы дербес оқу пәні ретінде құрастырудың ғылыми негіздері.	Монография, учебное пособия, методика (Ш.И. Джанзақова).
7	Білім беру жүйесіндегі этнопедагогикаландыру	1. Қазақ этнопедагогикасының материалдарын педагогикалық пәндерді оқытқанда пайдалану. 2. Қазақ этнопедагогикасының материалдарын оқу-тәрбие үдерісінде пайдалану. 3. Халықтық педагогиканың идеяларын Білім жетілдіру институты жүйесінде қолдану.	Методика обучения будущих педагогов к использованию народных игр (Г.Р. Бахтиярова). Концепция внедрения материалов казахской этнопедагогики в учебно-воспитательный процесс. Оқу-әдістемелік кешендер (Р.К. Дүйсембінова). Система использования идей народной педагогики в системе деятельности ИУУ (С.Х. Бектенғалиева).
8	Салыстырмалы этнопедагогика	1. Қазақстан мен Германия мектептеріндегі тәрбие мазмұнының этнопедагогикалық негіздері. 2. Қазақ және неміс халықтарының дәстүрлі мәдениетіндегі этнопедагогикалық идеялардың сабақтастығы .	Научно-методическое пособие «Введение в сравнительную педагогику» (Б.А. Жетпісбаева). Учебное пособие (О.Я. Сүлейменова).
9	Этнодидактика	1. Этнопедагогика негізінде оқушылардың дүниеге көзқарасын қалыптастыру. 2. Этнодидактика. 3. Болашақ мұғалімдерді даярлаудағы көркем өнер. 4. Қазақ этнопедагогикасын оқып-үйренудің дидактикалық негіздері.	Методика преподавания физической географии на материале этнопедагогики. Учебные пособия. Монография, учебник, пособие (Алметов Н.Ш.). Монография, учебник, пособие, методика (К. Ералин). Монография, учебник, пособие, методика (А.Т. Табылдиев).
10	Педагог мамандарды	1. Болашақ мұғалімдерді оқу-тәрбие үдерісінде халық педагогикасының	Программа спецкурса «Использование прогрессивных традиций народной педагогики в ситеме профессиональной

	этнопедагогикалық дайындау	<p>прогрессивті дәстүрлерін қолдануға дайындау.</p> <p>2. Болашақ мұғалімдерді мектептегі ұлттық тәрбиеге даярлау теориясы мен практикасы.</p> <p>3. Студенттердің этнопедагогикалық білімдері мен біліктері жүйесін қалыптастырудың дидактикалық негіздері.</p> <p>4. Бастауыш сынып мұғалімдерін этнопедагогикалық даярлау жүйесі.</p> <p>5. Болашақ мұғалімдерді оқу-тәрбие үдерісінде қазақ этнопедагогикасы материалдарын қолдануға әдістемелік дайындау .</p>	<p>подготовке будущего учителя» (А.С. Мағауова).</p> <p>Ұлттық тәрбие курсының бағдарламасы, Монография, оқулық, құралдар, әдістеме (Қ. Бөлеев).</p> <p>«Қазақ этнопедагогикасы» оқу бағдарламасы (Ж. Асанов).</p> <p>Программа спецкурса, научно-методические рекомендации (Н.М. Көшерев).</p> <p>Арнайы курс бағдарламасы, монография (Ф. Бөрібекова, Е. Битабаров).</p>
11	Қазақ мектебіндегі білім мазмұнының дамуы	Жалпы білім беретін қазақ мектебіндегі оқу-тәрбие үрдісінің дамуы.	Монография, стандарттар, оқулықтар (Ш.К. Беркімбаева).

Этнопедагогиканың әдіснамасын зерделеуде ресейлік ғалым Ш.М.-Х.Арсалиев «Методология современной этнопедагогике» (М., 2013) атты монографиясы ерекше орын алады. Монографияда этнопедагогиканың әдіснамалық негіздерін қалыптастыру мәселесі Тұжырымдамасын әлемнің заманауи бейнесімен тығыз байланыстыра қарастырылды. Соңғы кезде бұл мәселе ғылымтану, этнопсихология, этносоциология, этнология ғылымдары түйісінде зерделденуде. Этнопедагогикалық зерттеу нәтижесінде ұлттың тәрбиелік-білімдік дәстүрлерін жүйелі тану арқылы белгілі бір халықтың педагогикалық мәдениеті туралы білімдер жинақталады [15].

Этнопедагогика әдіснамасы этнопедагогикалық білім теориясы, этнопедагогикалық зерттеу әдістері, құралдары туралы мәліметтерді мазмұндайды.

Этнопедагогикалық зерттеулердің философиялық экзистенциализм, прагматизм, диалектикалық материализм, неотоцизм, неопозитивизм, «философия жизни», фрейдизм и неофрейдизм, бихевиоризм, эволюционизм и неоэволюционизм, диффузионизм, социологиялық және этнопсихологиялық ғылыми мектептер, функционализм, мәдени релятивизм және т.б. құрайды. Этнопедагогикалық зерттеулердің гносеологиялық ресурсына этникалық, этникалық мәдениет, инкультурация, миф, фольклор, дін, тәрбиелік-білімдік дәстүрлер, салттар, этноның ерекше рәсімдері, этикалық-мінез-құлықтық таптаурындар, тұрмыстық-отбасылық нормалар, ұлттық ойындар және т.б. жатады. Бұл саладағы ізденістер этнопедагогикалық құбылыстарды зерттеуде этнопедагогикалық білім, этнопедагогикалық жүйе, этнопедагогикалық технологиялар, жаңа тұғырлар, әдістер, әдістемелерді жан-жақты қарастырады. Көптеген зерттеулердің практикаға бағытталғандығын аңғаруға болады.

Жоғарыда айтылғандай, кез келген жаңа пәнді құру ғылымтану қағидаларының логикасына сүйенетінін басшылыққа ала отырып, профессор К.Ж. Қожахметова ең әуелі ғылыми пәннің моделіне сай этнопедагогиканы ғылым ретінде жүйелеп алды да, пәнаралық әдіснама деңгейінде, педагогикалық ғылымтану мен педагогикалық деректану жетістіктерінің негізінде, этнопедагогиканың мәнін анықтау мақсатында Т.И. Огородниковтың

«Этнопедагогика – педагогиканы этнография және фольклормен байланыстырушы ғылым саласы» деген тұжырымына сүйенді. Сөйтіп, этнопедагогиканы педагогикалық ғылымдар жүйесінде қарастырады, этнопедагогиканы этнография, педагогика, фольклор ғылымдарының түйіскен саласы екендігін нақтылай түсті. Жаңа ғылыми білім ретінде этнопедагогиканың пайда болуы, оның жеке ғылыми пән ретінде қарастырылуының заңды екендігі, этнопедагогиканың пәні, құрылымы және қызметтері, оның педагогикалық ғылыми білім жүйесіндегі орны туралы мәселелерді шешуді қажет етеді. «Этнопедагогика педагогиканың бір саласы бола отырып, өзінің жеке пәніне ие бола ала ма?» деген сұрақтар да туындап отырса керек. Әрине, бұл күрделі. Сондықтан да профессор этнопедагогиканың дербес ғылыми пән екенін, оның өзіне тән зерттеу пәнінің бар екенін дәлелдеуді жөн деп тапты [16; 17; 18].

Қазіргі уақытта бұл тұжырымдар жаңа пайымдаулармен толабықтырылуда. Сондықтан бүгінгі күні *этнопедагогика әдіснамасы дегеніміз* – этникалық топтардың моралдық–этикалық және эстетикалық дүниетанымдарының қалыптасуына, қоғамның өз санасының дамуына сәйкес, болмысты қайта құру мақсатында олардың бала тәрбиелеу және оқытудағы эмпирикалық тәжірибесінің тарихы мен теориясын зерттеу әдістері туралы ілім [15].

Заманауи ғылымда түрлі негіздер бойынша, мысалы, ғылыми пәндер (философия, психология, педагогика т.б.), *қосымша объектісі бойынша* (әрекеттік, мәденитанымдық, жеке тұлғалық т.б.) жіктеуге болатын көптеген тұғырлар бар. Көптеген тұғырлар бір-бірін жоққа шығармайтыны, қарастырудың түрлі жоспарларын іске асыратыны анық. И.А. Зимняя көптұғырлық мәселесін қарастыра келіп, И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин ұсынған философиялық, жалпы ғылымилық, нақты ғылымилық және өзіндік әдіснамалық төрт деңгейде талдауды негіздеуді ұсынды.

Түрлі деңгейлі тұғырлар жөнінде мысалдар келтірейік. Бірінші, философиялық деңгейде, мысалы, *генетикалық және эволюциялық тұғырлар* болса, екіншісі - жалпы ғылымилық деңгейде *пәнаралық, кешендік, синергетикалық, атқарымдық, парадигмалық, интегралдық* және т.б. болады. Нақты ғылымилық не басқа ғылымдар деңгейінде *психологиялық-педагогикалық, мәдени-тарихи, мәдениеттанымдық-тұлғалық, әрекеттік тұғырлар* бар. Осы деңгейге сондай-ақ, білім беруге қатысты, мысалы, *аксиологиялық, контекстік, герминеветикалық, тұлғалық-әрекеттік* және т.б тұғырлар жатады [15].

Білім беру кеңістігінде әдіснамалық талдаудың барлық деңгейлеріне көптұғырлылық тән. Кез келген құбылыстың түсіндірмесінде көптұғырлылық оның мазмұнына, әдіснамалық базасына, практикалық негізіне терең талдау жасауға ықпал етеді. Мысалы, қазіргі заманғы білім беру кеңістігін зерттеушілер *жүйелілік, аксиологиялық, құндылықтық, антропологиялық, өркениеттік, парадигмалық, интегративтік, интегралдық, синергетикалық, герминеветикалық, мағынаға орталықтандырылған, тұғырлық, әрекеттік, диалогтік, көпсубъектілік, тұлғалық-бағдарлық, технологиялық, тапсырмалық, атқарымдық, әлеуметтік-мәдени, құзыреттілік, кәсіби бағдарламалық, контекстік* және т.б тұғырларды бөліп алады.

Заманауи білім беру кеңістігін зерттеудегі көптұғырлылық психология және педагогика ғылымдарында болып жатқан үдерістерді қайта пайымдауға деген ұмтылыстарды, оларды жаңа әдіснаманың көмегімен қандай да бір құбылыстарды сипаттауға қажеттісін таңдап алуды айғақтайды. Аталған барлық ғылыми талдаудың түрлі деңгейлерінде пайдаланылады. Сонымен қатар, этнопедагогика бойынша көптеген еңбектер қазір бізге аталған ғылымның нақты ғылыми жүйесін ұсына алмайтынын, тек кейбір тұғырлар мен әдіс, құралдарды ғана еске салатынын атап өтуге болады. Дегенмен, этнопедагогикада басқа да ғылымдар секілді, жүйеленген әдіснамалық талдаусыз зерттеу жүргізілмейді.

Заманауи *этнопедагогиканың әдіснамалық негіздері*. Педагогикадағы көптұғырлықты негіздеу үшін әдіснамалық талдаудың төрт деңгейлі тұжырымдамасы басшылыққа алынады. Талдаудың төрт деңгейіне сәйкес келесі тұғырларды (ыңғайларды) ұсынылады:

- *дүниетанымдық деңгейде* - әртүрлі ауқымдағы тарихи субъектілердің (тұлғалардың, халықтардың, этностардың, ұлттардың, аз халықтардың) шығу, қалыптасу және дамуы туралы

гуманитарлық білімнің философиялық және аксиологиялық формалары, генетикалық және эволюциялық тұғырлар;

-жалпы ғылымилық деңгейде - жүйелілік, интегралдық, синергетикалық, мағынаға бағытталғандық, парадигмалық тұғырлар;

-нақты ғылымилық деңгейде - тұлғаға бағдарлық, мәдениеттанымдық, антропологиялық, әрекеттік, мағыналық тұғырлар;

-әдістемелік деңгейде - технологиялық, коммуникативтік тұғырлар.

Сонымен, осы тұжырымдаманы негізге ала отырып, ғалымдар бірінші деңгейде философиялық-материалистік әдіснамаға сәйкес қазіргі танымның рөлі күшейіп келе жатқан келесі әдіснамалық ұстанымдарды ұстанады:

-объективтілік ұстанымы - болмысты оның нақты заңдылықтары мен жалпыға ортақ формаларында тану;

-жан-жақтылық ұстанымы - болмыс құбылыстарының баршаға ортақ байланысы;

-нақтылық ұстанымы - нақтылы немесе ойша көрініс беретін барлық жақтары мен байланыстарының жиынтығы түріндегі зат немесе жүйе;

-тарихилық ұстанымы - өткендегі, қазіргі және келешектегі жай-күйлердің тұтас, үздіксіз бірлігі түрінде болмыстың уақыт осінде бағытты түрде өзіндік дамуы;

-қайшылық ұстанымы - заттар мен құбылыстарда нақтылы болатын қайшылықтарды есепке алу [15; 16].

Этнопедагогикадағы әртүрлі деңгейлерде қолданылатын тұғырларды талдау ғылыми көзқарасты кешенді түрде жүйелеп көрсетуге мүмкіндік жасайды.

Этнопедагогиканың зерттеу пәні – этнопедагогикалық болмыс, оның этнопедагогикалық зерттеулердегі көрінісі деп тұжырымдады. Сондай-ақ, ғылым этнопедагогиканың педагогика ғылымдары жүйесіндегі алатын орнын және оның басқа ғылымдармен байланысын нақтылауға ұмтылды, сол сияқты оның құрылымын анықтау үшін педагогикалық пәндер арасындағы байланыстар типін қарастырды. Этнопедагогиканың әдіснамалық негіздерін жасауға қажет этнофилософия, этнопсихология, этномәдениеттану, этнография – сияқты ғылым салаларының білімдерінің ғылымаралық кіріктіру ұстанымдары арқылы үйлесімді ықпалдасуының тетіктерінің қызметтері сараланды. Аталмыш ғылым салалары этнопедагогиканың пәндік, нысандық белгілеріне ерекшелеуге тікелей қатысты. Этнопедагогиканың әдіснамасын жүйелеу үшін педагогиканың әдіснамалық қағидаларының ғылыми әлеуетін жіктеп, этнопедагогиканың қызметін, заңдарын, заңдылықтарын, теорияларын, категорияларын, ұғымдарын, терминдерін ажыратып нақты көрсетті.

Этнопедагогиканың әдіснамалық негіздерін жасауға қажет этнофилософия, этнопсихология, этномәдениеттану, этнография сияқты ғылым салаларының білімдерінің ғылымаралық кірігуі ұстанымдары арқылы үйлесімді ықпалдасуының тетіктерінің қызметтері сараланды. Аталмыш ғылым салалары этнопедагогиканың пәндік, нысандық белгілерін ерекшелеуге тікелей қатысты. Этнопедагогиканың әдіснамасын жүйелеу үшін педагогиканың әдіснамалық қағидаларының ғылыми әлеуетін жіктеп, **этнопедагогиканың қызметін, заңдарын, заңдылықтарын, теорияларын, категорияларын, ұғымдарын, терминдерін** ажыратып нақты көрсетті. Этнопедагогика – әлеуметтік-гуманитарлық ғылым. Әзірге ғылымда гуманитарлық әдіснама енді ғана өз ойларын нақтылауда, гуманитарлық сараптама (экспертиза) да жаңадан қалыптасып келеді [16].

Этнопедагогика саласының ғалымдарының әдіснамалық тұғырларды, әдіснамалық ұстанымдар мен зерттеу әдістерін дамыту қорын біз бірнеше оқулықтар, оқу құралдары мен хрестоматияларда кеңінен талдап, жоғары педагогикалық білім беру мазмұнына енгізумен айналысудамыз [19; 20; 21; 22]. Олардың ішінде Г.Н. Волков, Қ.Б. Жарықбаев, С.Қ. Қалиев, С.А. Ұзақбаева, К.Ж. Қожахметова, Ш.М. Арсалиевтің этнопедагогиканың ғылым ретінде қалыптасуына, оның әдіснамалық негіздерінің нақтылануына қосқан үлестерінің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы ерекше атап өтіледі. Этнопедагогика саласындағы зерттеулерде қолданылып жүрген, сондай-ақ қолданылуы керек әдіснамалық тұғырларды, әдіснамалық ұстанымдарды, зерттеу әдістерін 2-кестеде ұсынып отырмыз.

2-кесте. Этнопедагогикалық зерттеудің әдіснамасы мен әдістері

Этнопедагогиканың әдіснамалық негізі	Әдіснамалық тұғырлар	Әдіснамалық ұстанымдар	Зерттеу әдістері
<p>Этнопедагогика әдіснамасы дегеніміз – этникалық топтардың моралдық–этикалық және эстетикалық дүниетанымдарының қалыптасуына, қоғамның өз санасының дамуына сәйкес, болмысты қайта құру мақсатында олардың бала тәрбиелеу және оқытудағы эмпирикалық тәжірибесінің тарихы мен теориясын зерттеу әдістері туралы ілім. Замануи этнопедагогиканың әдіснамалық негіздері. Педагогикадағы көптұғырлықты негіздеу үшін әдіснамалық талдаудың төрт деңгейлі тұжырымдамасы басшылыққа алынады. Талдаудың төрт деңгейіне сәйкес келесі тұғырлар (ыңғайлар) ұсынылады:</p>		<p>Әдіснамалық ұстанымдар: -Объективтілік ұстанымы, -Жан-жақтылық ұстанымы, -Нақтылық ұстанымы, -Тарихилық ұстанымы, -Қайшылық ұстанымы.</p>	<p>Этнопедагогиканың әдістері: 1. Фольклорлық материалдарды зерделеу әдістері 2. Жазба әдебиетерді зерделеу 3.Археологиялық материалдарды талдау 4. Далалық зерттеулер 5. Тарихи-педагогикалық талдау әдісі 6.Социологиялық әдіс 7. Салыстыру әдісі 8.Этнопедагогикалық эксперимент 9. Халықтық-педагогикалық құбылыстарды теориялық зерттеу әдісі</p>
<p>- дүниетанымдық деңгейде - әртүрлі ауқымдағы тарихи субъектілердің (тұлғалардың, халықтардың, этностардың, ұлттардың, аз халықтардың) шығу, қалыптасу және дамуы туралы гуманитарлық білімнің философиялық және аксиологиялық формалары, генетикалық және эволюциялық тұғырлар.</p>	<p>1. Генетикалық тұғыр. 2. Эволюциялық тұғыр</p>		

Этнопедагогиканың әдіснамалық негізі	Әдіснамалық тұғырлар	Әдіснамалық ұстанымдар	Зерттеу әдістері
<p><i>-жалпы ғылымилық деңгейде</i> - жүйелілік, интегралдық, синергетикалық, мағынаға бағытталғандық, парадигмалық тұғырлар.</p>	<p>1. <i>Жүйелілік тұғыр</i> 2. <i>Тарихи-логикалық тұғыр.</i> 3. <i>Интегральдық тұғыр.</i> 4. <i>Парадигмалық тұғыр.</i> 5. <i>Синергетикалық тұғыр.</i></p>	<p><i>Интегралдық тұғырдың жалпылама ұстанымдары:</i> -«МЕН» ахуалының ең жоғарғы күйіне ұмтылу ұстанымы, -тұтастық ұстанымы, -қозғалыста болу ұстанымы; -өзбетіндік ұстанымы, -топтық жұмыс ұстанымы.</p> <p><i>Этнопедагогиканың синергетикалық ұстанымдары:</i> - субъектілік ұстанымы, -қосымшалық ұстанымы, -ашықтық ұстанымы, -тұлғаның этномәдени дамуының бір сызықтық болмауы ұстанымы, - «тұтастың бөліктерден үлендігі» ұстанымы, -әрбір тұлғаның өзіндік құндылығын мойындау ұстанымы, -тұлғаның даму үдерісінің қайшылықтығы ұстанымы, -даму үдерісінің қайшылықтығы ұстанымы -этномәдени кеңістікте білім алушы мен оқытушының дамуының бірыңғайлығы ұстанымы.</p>	
<p><i>-нақты ғылымилық деңгейде</i> - тұлғаға бағдарлық, мәдениеттанымдық, антропологиялық, әрекеттік, мағыналық тұғырлар;</p>	<p>1. <i>Тұлғаға бағдарлық тұғыр</i> 2. <i>Әрекеттік тұғыр</i> 3. <i>Мағыналық тұғыр</i> 4. <i>Мәдениеттанымдық тұғыр</i> 5. <i>Антропологиялық тұғыр.</i></p>		
<p><i>-әдістемелік деңгейде</i> - технологиялық,</p>	<p>1. <i>Технологиялық тұғыр,</i></p>		

Этнопедагогиканың әдіснамалық негізі	Әдіснамалық тұғырлар	Әдіснамалық ұстанымдар	Зерттеу әдістері
коммуникативтік тұғырлар.	2. <i>Коммуникативті к тұғыр.</i>		

Ғылыми мектептің пайда болу, қалыптасу, даму жолдарын зерттеушілер ғылыми мектептің ғылыми іс-әрекет пен басқарудың жинақы әрі бағдарлы негізін басшылыққа алып бес типін, ғалымдардың төрт тобын (ойлаудың жаңа тәсілін жасаушылар, ғылымдағы ірі ғалымдар, іргелі ғылымдағы өз үлесі барлар, ғылымның қолданбалы саласының мамандары) атап өтеді. Ғылыми мектептің құрылуы тек зерттеуші өнеріне үйретумен шектелмейді, сондай-ақ ғалымдар жалпы мәселені немесе бағдарлама бойынша жұмыс жасауға күштерін біріктіру үшін де ұйымдасады. **Профессор С.А.Ұзақбаеваның ғылыми мектебінің зерттеушілік ахуалының ерекше белгілері:** профессордың жоғары ғылыми талап қоя білуі және оны орындауға жұмылдыру шеберлігі, ашықтығы, сынның ашық айтылуы, оның жеке ғылыми ізденістерге үнемі қолдау көрсетуі, тәжірибелік жұмысты ғылыми талдауға баулуы, ғылыми ізденістің білім беру практикасымен тығыз байланыста жүруін қадағалауы, тақырып таңдауда ізденушілерге еркіндік беруі, ғылыми шығармашылыққа баулуы, зерттеушілермен жеке және ұжымдық оқытуды (үйретуді) ұйымдастыруы [23].

Нағыз ғылыми жетекші, ғылыми мектеп көшбасшысы С.А.Ұзақбаева тұжырымдаманы іске асыра алады, өзінің ғылыми көзқарасына сенімді, басқа ғылыми мектептермен ынтымақтастықта жұмыс жасайды. Өзінің айналасына ізденімпаз, шығармашыл жастарды жиып, оларды жасампаздыққа бастады. Ғылыми мектеп қалыптасудың қиындықтарын да басынан кешіріп, төзіп, өздерін-өздері көндіріп үлкен жолға бет алды. Сонда профессор, біріншіден, оқытуды шебер ұйымдастыруды (жеке де, топты да), екіншіден, мектеп өзара әрекет пен корпоративті оқыту дағдыларын меңгерген, үшіншіден, ол ғылыми жетекші ретінде тьютор, тәлімгер, кеңесші қызметін атқарып жүр. Профессор С.А.Ұзақбаева шәкірттерін оқыта отырып, «болашақтың беталысын», «оқытудың нәтижелерін», «ойлаудағы нәтижелерін» алдынала пайымдап, ол әрі басқарады, әрі көшбасшы бола алады. Осындай қасиеттер тән профессор бұрын кеңес дәуірінде ғалым Г.Н. Волковтың еңбегінен басқа, одақтас республикаларда бірлі жарым кандидаттық диссертациялар даярланған тақырыпты үлкен жанашырлықпен, қайрат-жігермен, ерекше бір ынтымақпен зерттеуге кірісті. Бұған әрине ғалымның өскен ортасы, білім алған ордасы, қызмет орны әсер етті. Әрине, профессордың ғылыми бағытын сынаушылар да жеткілікті.

Бұл жолда профессор әсіресе ұлттық тәрбие мен білім мазмұнын айшықтай түсті. Әрбір ғылыми жұмыс қорғалғанда ол бір жеңіске жетіп, ендігі асуды алуға ұмтылатынын байқаймын. Сырттай қарағанда диссертацияның саны көбейіп, сапасы қайда барар екен деп кейбіреулер түсінбей де қалуы ықтымал, ал профессор С.А. Ұзақбаева болса халық педагогикасының мәнін, мазмұнын, сан қилы қырларын, бай тарихын терең зерделей келіп, осының бәрін маржандай тізсем, соған уақыт жетсе екен деп те ұмтылыста жүреді. Бұл ғылымға, халыққа деген сүйіспеншілік қой. Білім мен тәрбие мазмұнын бүгін қалай түсініп жүрміз? Қазіргі ғылыми-әдістемелік пайымдаулардан байқағанымыздай, ұлттық білім мен тәрбие мазмұнын мектептің оқу жоспарының инварианттық бөлігінде емес, негізінен вариативті (жылжымалы) бөлігінде, ал жоғары оқу орнындағы пәндер блоктарының таңдау курстарында оқытып жатыр. Айталық, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде тәрбие жұмысының өзегі етіп ұлттық құндылықтарды (әдепті, салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыпты, мәдениетті) ала отырып, 1-курс студенттеріне арнап «Әдептану» факультативтік сабағын енгізіп жатыр. Сондай-ақ, ұлттық тәрбие кафедрасы ашылып, сол бағытта бағдарламалар, оқулықтар даярлануда.

Профессор К.Ж. Қожахметова өзінің ізденістерінде академик Г.Н. Волковтың қағидаларына, ғылыми жетекшісі профессор С.А. Ұзақбаеваның халықтық тәрбиенің терең философиялық, тарихи, әлеумсеттік бастауларын талдауларына сүйене отырып,

этнопедагогиканың тарихи этнопедагогика, аймақтық этнопедагогика, талдау этнопедагогикасы, ойын этнопедагогикасы, мектепке дейінгі этнопедагогика, афористикалық этнопедагогика отбасы этнопедагогикасы, этнопедагогикалық антропология, этнопедагогикалық білім беру, этноәлеуметтік педагогика, салыстырмалы этнопедагогика, субэтникалық педагогика, этномәдени білім беру педагогикасы сияқты салаларын айқындады. Бұл талдауы этнопедагогикалық зерттеулерді жүйелеуге де көмегін тигізді деген пікірдеміз.

Сондай-ақ, профессор этнопедагогика саласында эмпирикалық, тәжірибелік деңгейдегі зерттеулердің бағыттарын құптай келе, әдіснамалық зерттеулердің қажеттігін үнемі зерттеушілер есіне салып отырады. Этнопедагогиканың мақсаттары, міндеттері, нысанасы, пәні, пәні, қызметі, әдістері, ұстанымдары, заңдары заңдылықтары, теориялары, тұжырымдары, зерттеу көздері, ұғымдары, терминдері, категориялары бүгін де, болашақта да өз зерттеулерін күтуде. Оның ішінде, педагогикалық әдіснамалық зерттеулер этнопедагогикадағы ғылыми танымды жетілдіруге бағытталуын баса көрсетіп, этнопедагогиканың әдіснамасының дамуының түпкілікті бағыттарына көңіл аударуды талап етеді.

Міне, соңғы 25 жылдай уақыт «бізде осы ұлттық білім мен тәрбие мазмұны бар ма, оны кім тауып жасап ғылымға-білімге әкеледі, әкелгенмен, біз неге оқырып қараймыз?» деген сұрақтар мазалайды. Өзімізден өзіміз шошимыз ба қалай? Иә, дәл осы жағдайда Сақыпжамал Асқарқызының жасап жатқан еңбегі ұшан-теңіз, игерілмеген тың жер, жаңа ғана шығып келе жатқан көк шөптей, тынысты кеңейтіп, өткен ата-баба мұрасын танып-біліп алуға бір ынта туғызады ма деймін.

Педагогика ғылымында қарапайым ұғымдар да орын алып келгені сөзсіз. Қарапайым дейтініміз, оның ғылыми негізсіз болжамдануын көрсетеді. Халықтық педагогика деген термин көптен айтылып, жазылып, ғылыми зерттеу тақырыбынан да көрініс тапқан тұстар аз емес! Ал егер халықтың педагогика ғылыми және оқу пәні болса, оның әдіснамасы қайсы, пәні, нысаны қайда, заңдылықтары, ұстанымдары қандай негізде жасалған? Міне, көптеген сұрақтарға жауап табу қажет. Демек, халықтың педагогика емес, халықтық тәрбие тәжірибесі ғой... «Педагогика» деген сөз ғылыми пәнмен, оқу пәнімен қатар айтылса дұрыс болар еді.

Этнопедагогика саласындағы профессор К.Ж. Қожахметованың ғылыми жетекшілігімен дайындалған 4 докторлық, 19 кандидаттық диссертацияларды 6 топқа бөліп қарастыруға болады:

1. Қазақ этнопедагогикасының теориялық-әдіснамалық негіздері. Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың әдіснамалық мәселелері.
2. Салыстырмалы этнопедагогикалық зерттеулердің мәні, мазмұны. Тарихи-мәдени шығармашылық мұраның этнопедагогикалық әлеуеті.
3. Мектептегі оқу-тәрбие үдерісінде оқушылардың ұлттық құндылықтарын және этностық мәдениетін қалыптастыру үдерістері.
4. Мектептің тәрбие жүйесін дамыту мәселелері. Мектеп басқару теориясы мен әдістемесі. Мұғалім біліктілігін жетілдіру тетіктері.
5. Білім беру ұйымдарында этнос субъектісін қалыптастырудың әдіснамасы. Көптілді және көпмәдени білім берудің теориялық-әдіснамалық негіздері.
6. Оқушылар мен студенттердің технологиялық мәдениетін қалыптастырудың теориясы мен технологиясының этнопедагогикалық негіздері.

Өздеріңіз көріп отырғандай, ғылыми нәтижелер қомақты, зерттеулер әдіснамалық, теориялық деңгейде жүргізілген және нәтижелердің білім беру ұйымдарында енгізілу дәрежесі жоғары, интеллектуалдық әлеуеті биік. Осылай дейтініміз, осы бағыттардағы жүздеген зерттеулер ғылыми ізденістердің логикасын, әдіснамалық тұғырларын, зерттеу әдістерін тәжірибелерінде пайдалануда. Бұл ғылыми мектептің зерттеулерімен этнопедагогиканың әдіснамасы зерделеніп, этнопедагогика ғылыми және оқу пәні ретінде тез қалыптасып бітпейді, әлі де бұл мәселенің зерттелетін тұстары баршылық. Сонымен бірге, ғылыми мектеп зерттеулер нәтижесіне сүйене отырып, этнопедагогикадан оқулықтар, оқу құралдарын даярлау үстінде. Ғылыми мектеп алыс және жақын шетелдермен тығыз байланыс орнатқан. Ғылыми мектептің Республикалық ғылыми-әдістемелік журналы «Білім беру жүйесіндегі Этнопедагогика –

Этнопедагогика в системе образования» журналы республиканың білім беру саласына, ғылыми қызметкерлерге белгілі, танымал. Журнал бетінде академик Г.Н. Волковтың ғылыми тұжырымдары, оның шәкірттерінің пайымдаулары, болжамдары, белгілі этнопедагогтардың ой-пікірлері және олар туралы мазмұнды, мәнді мақалалар өз оқушыларын тәнті етуде.

Профессор К.Ж. Қожахметованың ғылыми мектебінің ізденістік ахуалының ерекше тұстары: профессордың мектеп мүшелерінің білім беру практикасында тәжірибені жинақтап, талдай білу деңгейінің жоғары болуын және тақырып аумағындағы әдебиетті мәнді талдай білуін талап етуі және осы жұмысқа зерттеушілерді ұйымдастыра білуі, зерттеудің объективті, шындық педагогикалық болмыстан алынуы, зерттеу ісінің шеберлігіне ерінбей үйретуі, ғылыми мінбелерде өз ойларын айтуға, ғылыми дискуссияларға қатысуға бағыттауы, тақырып саласында мемлекеттік іс-шараларға қатысуын қадағалауы, сын-ескертпелерді үнемі ойландырып жауап іздетуі, тақырыптың болашағын іздестіруі өз айналасындағы шәкірттерін бір ұжымның мүшелері етіп баптауы кімге де болса үлгі деп білемін.

Ғылыми мектеп өз басынан даму баспалдақтарын, қиындықтарын, қарсы пікірлерді талдап бағамдауды, сынаққа төтеп беруді басынан өткізді. Ғылыми ойлар талқылап, талдап, мақұлданып барып, көңілге қонбақ. Өйткені этнопедагогика - әлеуметтік-гуманитарлық ғылым. әзірге ғылымда гуманитарлық әдіснама, гуманитарлық сараптама (экспертиза) да жаңадан қалыптасып келеді [24].

Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құру логикасы әдіснамалық мәселе ретінде профессор К.Ж. Қожахметованың ғылыми мектебінде орындалды. Ш.И. Жанзақова профессор К.Ж. Қожахметованың ғылыми кеңесшілігімен «Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері» атты докторлық диссертациясын 2007 жылы Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде сәтті қорғап шықты. Зерттеу жұмысының мазмұнында этнопедагогиканың тарихы, этнопедагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері, этностық тәрбие, салыстырмалы этнопедагогика, этнодидактика және оқу-тәрбие үдерісін этнопедагогикаландыру этнопедагогика пәнінің құрамдас бөліктері ретінде құрастырылған.

Қазақ этнопедагогикасы, мәдени және рухани құндылықтар, дәстүрлер адамның азамат болып қалыптасуында, оның адамгершілік сапаларын қалыптастыруда, тұтас алғанда жеке тұлғаны әлеуметтендіруде әрдайым маңызды рөл атқарған. Сондықтан осы феномендердің тарихи ролін объективті бағалау, түрлі тәрбие институттарының қалыптастырушы ықпалын зерделеудің қазіргі кезде қажеттілігі артып отыр. Өткеннің тағылымдық өнегелерін білу, оны ой елегінен өткізу және қолдану этникалық педагогикасының тәрбие мәселелерін шешуге ықпал етеді. Демек, қазақ этнопедагогикасын зерттемей және тағылымдық құралдарын пайдаланбай жан-жақты жетілген тұлғаны тәрбиелеу мүмкін емес. Қоғамдық ортада ізгілік қатынастарды орнату және этнопедагогиканың синкреттік дәстүрлерін қайта өркендету негізінде білім беру мен тәрбиелеу мазмұнына жаңаша көзқарастар енгізу ерекше мәнге ие. Мұндай тағылымды құралдардың мазмұнында тұлғаны туған жерге сүйіспеншілікке, үлкендерді сыйлауға, салт-дәстүрлерді сыйлауға, ізгілік қатынасты орнатуға және адамгершілікке тәрбиелеуге негіз болады. Осы салада ғалымның бірнеше зерттеулерін негізге алуға болады, атап айтқанда оның «Ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістері», К.Ж. Қожахметовамен бірлесе жазылған «Этнопедагогика как самостоятельная учебная дисциплина (теоретико-методологический аспект)», К.Ж. Қожахметова және Ш.Т. Таубаевамен авторлық бірлестікте жазған «Методология общей и этнической педагогики в логико-структурных схемах», «Бастауыш сынып оқушыларының этноэкологиялық мәдениетінің мазмұны», «Этнопедагогика» атты оқу құралдары, Д.Г. Ингамовамен авторлық бірлестікте «Педагогические условия воспитания интеллигентности у старшеклассников на образах казахских просветителей», А.Қ. Дүйсенбаевпен бірге жазған «Түркі халықтарының этнопедагогикасы» оқу-әдістемелік кешені жарық көрді. Ш.И. Джанзакова тынымсыз зерттеушілік қарымымен қазақ этнопедагогикасы ғылымындағы әлі де көп зерделеуді қажет ететін этнопедагогиканы жеке пән ретінде ғылыми бағытын зерттеп жүрген белгілі ғалымдардың бірі. Зерттеуші өзінің ғылыми ізденістерін іс жүзінде ұдайы қолданысқа енгізіп жүреді. Соның бір айғағы ретінде оның К.Ж.

Қожахметовамен бірлесіп жазған «Этнопедагогика – жеке оқу пәні» атты оқу құралының (Республикалық оқу-әдістемелік кеңесінің ұсынысымен №1 хаттамасы 18.02.2013ж.) жарық көргенін атап айту керек. Бұл ғалым еңбегінің бұрынғыдан да кең диапазонда таралуына мүмкіндік береді. Студенттердің зияткерлік әлеуеті. Оқу құралы. ЖК «Сагаутдинова М.Ш.» баспаханасы, Алматы. (2015). (С.Т. Иманбаева, С. Карабалинамен авторлық бірлестікте). «Бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру («Өзін-өзі тану» пәні бойынша)». Оқу құралы. Алматы: ЖК «Сагаутдинова М.Ш.» баспаханасы, (2015). (Б.К. Мустафинамен авторлық бірлестікте). Кейінгі жылдары зерттеулерінің нәтижесінде бір топ авторлық бірлестікте «Ратушаға ту тіккен қазақ батыры» атты оқу құралы М.К. Маденовпен авторлық бірлестікте (2015 ж.) Атырау «Ақ Жайық» баспасы, «Әлеуметтік педагогика» терминдік сөздігін (2020 ж.) авторлық бірлестікте «Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі» оқу құралын және «Этнопедагогика жеке оқу пәнінің ғылыми құрылымы» атты монографиясы шығарылды [25; 26; 27].

Бұл жолда профессор К.Ж. Қожахметова шәкірті доцент С.С. Қоңырбаевамен бірлесе отырып, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінде «Қазақ аруы» атты арнайы курстың мазмұнын ашып, оны интеллектуалдық тәрбие мектебіне айналдыруға аянбай атсалысуда. Ғылыми мектеп аясында іргелі және қолданбалы зерттеулер жүргізуде. Этнопедагогика саласындағы тұжырымдамалар мен теориялар болашақ ұлттың интеллектуалдық әлеуетінің негізіне алынады. Себебі, этникалық мәдениет көп этнопедагогика этномәдени білімнің қайнар бұлағы болып табылады. Ғылыми мектеп мүшелері этнопедагогиканы оқыту әдістемесін іздестіруде. Оған дәлел аталмыш журналдағы рухани кемелдену сабақтары, тренингтер, конференциялар, глоссарий және тағы басқа тәжірибелер, ойлар, пікірлер. Ұлттық білім мазмұнын, ұлттық тәрбие мазмұнын этнопедагогикаға негіздеп жасау жолдары іздестірілуде. Демек, профессор К.Ж. Қожахметованың жетекшілігімен этнопедагогиканың әдіснамасы, теориясы, әдістемесі, технологиясы тұтасымен толыққанды зерделенуде. Әрине, бұл ғылыми мектеп жалпы ғылымның, педагогиканың, этнопедагогиканың интеллектуалдық әлеуетін ғылым философия мен әдіснамасының ең соңғы жетістіктері арқылы зерделеп, ұлттық білім мен тәрбиені биікке көтермек.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінде «Қазақ аруы» атты таңдау курсы жүргізіліп келеді. Бүгінгі күнде көптеген жоғары оқу орындарында тәрбие мәселесі бірінші кезекке қойылып отыр. Білім және ғылым министрлігінің ұйымдастырылуымен тәрбие жүйесінің қазақстандық моделін іздестіру бағытында бірқатар облыстарда ғылыми практикалық конференциялар өткізіліп, тәжірибелер сараланды, болашақ мамандардың кәсіби, интеллектуалдық және әлеуметтік тұрғыдан жетілуіне барынша қолайлы жағдай жасауға үлкен мән берілуде. Ұлттық идея, елдік мұрат, интеллектуалдық ұлт тәрбие жұмысындағы басшылыққа алатын бағыттарға айналуда. Сайып келгенде, осындай ізденістер нәтижесінде ұлттық білім мен тәрбие мазмұны айшықтала түспек.

Қазіргі ғылыми-әдістемелік пайымдаулардан байқағанымыздай, ұлттық білім мен тәрбие мазмұнын мектептің оқу жоспарының инварианттық бөлігінде емес, негізінен вариативті (жылжымалы) бөлігінде, ал жоғары оқу орнындағы пәндер блоктарының таңдау курстарында оқытып жатыр. Айталық, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде жастардың өзіндік ұлттық санасын қалыптастыру мақсатында «Мәңгілік ел» атты пәннен жаңа оқулық даярланып, республиканың жоғары оқу орындарында оқытыла бастады [28]. Сондай-ақ тәрбие жұмысының өзегі етіп ұлттық құндылықтарды (әдепті, салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыпты, мәдениетті) ала отырып, 1-курс студенттеріне арнап «Әдептану» факультативтік сабағын енгізіп жатыр. Білім және ғылым министрлігінің ұйымдастырылуымен тәрбие жүйесінің қазақстандық моделін іздестіру бағытында бірқатар облыстарда ғылыми-практикалық конференциялар өткізіліп, тәжірибелер сараланды, болашақ мамандардың кәсіби, интеллектуалдық және әлеуметтік тұрғыдан жетілуіне барынша қолайлы жағдай жасауға үлкен мән берілуде. Ұлттық идея, елдік мұрат, интеллектуалдық ұлт тәрбие жұмысындағы басшылыққа алатын бағыттарға айналуда. Сайып келгенде, осындай ізденістер нәтижесінде ұлттық білім мен тәрбие мазмұны айшықтала түспек.

Дидактика білім мазмұнындағы әлеуметтік тәжірибе, мәдениет жетістіктері жеке тұлғаның ішкі мәдениетіне айналады деп тұжырымдайды. Білім мазмұнын жасау жайлы педагогика ғылымында үш тұжырымдама кеңінен таралған деуге болады. **Біріншіден**, білім мазмұны педагогикалық тұрғыдан өңделген ғылым негіздері, **екіншіден**, білім, білік, дағды, дүниетанымдық идеялар жиынтығы, **үшіншіден**, әлеуметтік тәжірибе, білімдер, әрекет тәсілдерін іске асыру тәжірибесі, шығармашылық әрекет тәжірибесі әлемге құндылық-эмоциялық қатынас тәжірибесі деп қарастырылады. Білім мазмұны алға қойылған мақсаттардың көрінісі болғандықтан осы төрт бөліктің бәрі әртүрлі көлемде білім мазмұнынан орын алады.

Тәрбие мен білім негізінен жасөспірімнің әлеуметтенуіне ықпал етеді. Кешегі кеңестік дәуірдің құндылықтары енді басқа мазмұнға, ұстанымға бағытталғанмен, оның орнына қандай мұраттар-идеялар, құндылықтар-дүниетанымдар, идеялар мен ұстанымдарды әкелдік? Жаңа тәрбие жүйесінің табиғатқа үйлесімділік, тұтастық, әрекеттік, тұлғаның жеке ішкі әлеміне бағыт алу, жас ерекшелікті ескеру, ізгілік ұстанымдары соңғы 30 жылдағы басылымдарда әртүрлі әдіснамалық тұрғыдан негізделді, тәжірибеде тексерілді.

Ұлттық мектептегі білім мазмұны, оның ұлы мұраты, ұлттық мектептегі тәрбие, ұлттық дүниетаным тақырыптарында бірқатар оқу-әдістемелік құралдар жарық көрді, зерттеулер жүргізілді. Бұл ізденістер міндетті түрде ұлттық білім мен тәрбие мазмұнын баяндайтын қосымша ретінде, оқытылуы міндетті емес пән деңгейінде ұсынылады. Қазіргі тәрбиенің халықтың тәрбиелік тәжірибесіндегі тарихи бастауларына ғылыми-әдістемелік талдау жасалып, ұлттық білім мен тәрбие мазмұны эмпирикалық-қолданбалы деңгейде құрастырыла бастады. Айталық, қазақ халық педагогикасындағы патриоттық-ерлік тәрбиесі, еңбек тәрбиесі, эстетикалық тәрбие, балалар мен жастарды сәндік-қолданбалы өнерге үйрету, экологиялық мәдениет, музыкалық тәрбие, адамгершілік тәрбиесі. Осы зерттеулерде «Қазақ халық педагогикасындағы патриоттық-ерлік тәрбиесі», «Қазақ халқының балалар мен жастарды еңбекке тәрбиелеу дәстүрлері», «Экологиялық өлкетану» арнайы курстарының мазмұнында халық педагогикасынан ұлттық білім мен тәрбие мазмұнын «қазып», «мәпелеп» «тірілтудің» логикасы көрінеді. Ол: халықтың әлеуметтік жағдайы, көзқарастары, дүниетанымы, тәрбие мақсаты, міндеттері, негізгі қағидалары, дәстүрлі тәрбие түрлері, тәрбиелеудің құралдары мен әдістері, тәрбие идеялары, ой-пікірлері, көзқарастары бүгінгі тәрбиемен байланысы, тәрбие тәжірибесін практикада пайдалану жұмысы, сондай-ақ, ұғымдық-түсініктік-терминологиялық қатарлар (мысалы, «ұлттық құндылық», «ұлттық парыз», «ұлттық келбет», т. б.) мәні, құрылымы, мазмұны нақтыланып, анықтамалар берілген.

Ұлттық білім мен тәрбие мазмұны осылай жинақталып, қорғалып, ұсынылып, жекелеген оқу орындарында пайдаланылып, мақалалар, оқу құралдары жазылып, жерге шашылған сынаптай бытырап, әзірге ресми білім мазмұнына толығымен кіре алмай тұр. Белгілі этнограф ғалым, профессор Ақселеу Сейдімбектің «Қазақ әлемі» атты этно-мәдени пайымдаулары, философ Ж. Молдабековтың «Қазақтану» деген еңбегі, Ж. Наурызбайдың этномәдени білім беру жүйесі, А. Құралұлының «Ұлттық дүниетаным» атты оқу-құралдары, этнос мәдениетін ойластырған ғылыми мақалалар, халықтың философиясынан, тарихынан, математикасынан, физикасынан, географиясынан қазірге қажет білімдерді жүйелеуге ұмтылысты байқататын әдістемелік жұмыстар ұлттық білім мен тәрбие мазмұны бар екенін делелдеп, соны білім мазмұнын көрсететін құжаттарға ендіру туралы ізденістер жүргізуде.

Қазақстан Республикасындағы этнопедагогика әдіснамасының даму тенденциялары мен болашағы ғылыми қауымдастықты үнемі ойландырады.

Этнопедагогика әдіснамасы негізінде осы саладағы жетістіктерді тұжырымдап тиімді қолдану мен этнопедагогикалық зерттеулерде педагогикадағы әдіснамалық бағдарлардың әлеуетін интеграциялау қажеттігі туындады.

Қазақстан халықтарының этнопедагогикасы тұжырымдалатын уақыт жетті.

Қазақстан Республикасы білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы этнопедагогикалық зерттеулер нәтижелерін басшылыққа алып жасалғаны жөн болар еді.

Келешектегі этнопедагогикалық зерттеулер «Мәдени мұра», «Рухани жаңғыру» «Ұлы дала өркениеті», «Мәңгілік ел», «Ұлы ойшылдар мұрасы», «Рухани-адамгершілік білім беру», «100 кітап» мемлекеттік бағдарламаларын іске асыруға бағыттылуы керек [29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36].

Этнопедагогика әдіснамасы мәселелері бойынша республикалық әдіснамалық семинарлар, конференциялар, пікірталастар жүйелі өткізілген осы саланың дамуына өз ықпалын тигізер еді.

Қазақ ұлты ұлт болып, саяси бостандықты баянды ету үшін жас ұрпақтың жан дүниесі мен жүрегі ұлттың терең тарихынан өрбіген білім мен тәрбиеге сусындап, өзін өзгеден кем көрмейтін, өз мәртебесін түсінетін болып өсуіне, өзін-өзі толық тануына, мына жаһандану заманында ұлттық білім мен тәрбие мазмұнын ертеңгі интеллектуалдық ұлттың меңгеруі мен дағдарысты еңсеруге даяр болуына бірден бір бағдаршам болмақ.

Әдебиет

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. // Ана тілі. № 52 (1153), 21 желтоқсан, 2012 ж., 4 қаңтар 2013 жыл, 1, 8-13 беттер.
2. Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары. Азаматтық саясат. Бақытқа жол сілтеу. Бақытқа жету жайында/ «Бағзы замандардан бүгінгі күнге дейінгі қазақ халқының философиялық мұрасы». Жиырма томдық: «Әл-Фараби философиясы». – Астана: Аударма, 2006. – 2 Т. – 507 бет.
3. Абу Наср Аль-Фараби. Добродетельный город: Философские трактаты. - Алматы: Международный клуб Абая, 2014. – 504 с.
4. Таубаева Ш.Т. Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы//Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. «Педагогикалық ғылымдар» сериясы. – 2020. - № 1 (62). – 4-20 беттер.
5. Тажимаев Т.Т. Педагогическая мысль в Казахстане во второй половине XIX века. Алма-ата, 1965.
6. Безрукова В.С. Педагогика: учебное пособие. – Ростовн/Д: Феникс, 2013. – 381 с.
7. Новикова Л.И. Воспитательная система как феномен педагогической действительности /В кн.: Теоретико-методологические проблемы педагогики в условиях становления и развития целостной системы непрерывного образования. Сборник тезисов XII сессии Всесоюзного методологического семинара. 21-22 марта 1988 г. – М., 1988, с. 79-82.
8. Новикова Л.И. Воспитание как педагогическая категория //Педагогика. – 2000. – № 6. – С. 28-35.
9. Қожахметова К.Ж. Этнопедагогика: әдіснама, теория, тәжірибе: оқу құралы. - Алматы: Қазақ университеті, 2013. -254 бет.
10. «Әлемдік және Қазақстандық білім-ғылым кеңістігіндегі этнопедагогика және этнопсихология» Қазақстан Педагогикалық ғылымдар академиясының, Халықаралық Педагогикалық академиясының академигі, профессор Клара Жантөреқызы Қожахметованың 65 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: «Қыздар университеті» баспасы, 2016 – 554 бет.
11. «Білім беру жүйесін модернизациялау: тенденциялар, проблемалар және перспективалар» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: «Абылайхан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ, «Полилингва» баспасы, 2019. – 626 бет.
12. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. Бірінші том. (VI ғасырдан XX басына дейінгі кезең. Редакция алқасы: Шаяхметов Ш.Ш., т.б. Құрастырғандар: Қ. Жарықбаев, С. Қалиев. – Алматы: Рауан, 1994. – 320 бет.
13. Канке В.А. Философия науки: краткий энциклопедический словарь. – М.: Издательство «Омега - Л»2009. – 328 с.
14. Таубаева Ш. Педагогиканың философиясы және әдіснамасы. Оқулық. Алматы: Қазақ университеті, 2019.- 388 бет.
15. Арсалиев Ш.М-Х. Методология современной этнопедагогики. – М.: ГЕЛИОС АРВ, 2013. – 320 с.
16. Қожахметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика. - Алматы: Ғылым, 2008. - 350 с.
17. Қожахметова К.Ж. Этнопедагогика: әдіснама, теория, тәжірибе: оқу құралы. - Алматы: Қазақ университеті, 2013. -254 бет.
18. Қожахметова К.Ж. Этнопедагогика. Оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. -256 бет.

19. Таубаева Ш. Педагогиканың философиясы және әдіснамасы. Оқулық. Алматы: Қазақ университеті, 2019.- 388 бет.
20. Таубаева Ш.Т. Философия и методология педагогики: научные школы стран СНГ и Республики Казахстан: хрестоматия. Под ред. д.филос.н., профессора А.Р. Масалимовой. - Алматы: Қазақ университеті, 2017.- 402 с.
21. Таубаева Ш. Педагогикалық зерттеулердің әдіснамасы мен әдістері. Оқулық. Алматы: Қазақ университеті, 2019.- 360 бет.
22. Таубаева Ш.Т. Педагогика әдіснамасы. Оқу құралы. – Алматы: Қарасай, 2016. - 432 бет.
23. Профессор Ұзақбаева Сақыпжамал Асқарқызының ғылыми мектебі. – Алматы, 2019. – 172 бет.
24. Профессор Клара Жантөреқызы Қожахметованың ғылыми мектебі – Научная школа профессора Клары Жантуриевны Кожухметовой. Құрастырған авторлар: Ш.Т. Таубаева, М.С. Юнусова, С.С. Қонырбаева. –Алматы, «Арна ltd» баспасы, 2016. – 336 бет.
25. Кожухметова К., Таубаева Ш., Джанзакова Ш. Методология общей и этнической педагогики в логико-структурных схемах. Учебно-методическое пособие для студентов высших педагогических учебных заведений, магистрантов, аспирантов и докторантов в области педагогики. – Алматы, 2005. – 174 с.
26. Қожахметова К.Ж., Джанзакова Ш.И. Этнопедагогика – дербес оқу пәні. Оқу құралы. - Алматы: Қазақ университеті, 2013. - 177 бет.
27. Джанзакова Ш.И. Этнопедагогика жеке оқу пәнінің ғылыми құрылымы. Монография. Атырау, 2020.
28. Мәңгілік ел. Оқулық./ М.Б. Қасымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Абай атындағы ҚазҰПУ. – Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015. - 336 бет.
29. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. Оқу құралы. –Алматы: Сана, 1995. – 352 бет.
30. Липский И.А. Социальная педагогика: Методологический анализ: Учебное пособие. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 320 с.
31. Мардахаев Л.В. Методологические основы национального воспитания //Педагогика и психология. - 2014. - № 1 (18). - С. 62-75.
32. Ритцер Джордж Әлеуметтану теориясы. Sociological Theory: Астана: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – 829 бет.
33. Таубаева Ш.Т. Педагогическое науковедение и науковедческие основания методологии педагогики: интерпретация ученых //Материалы Международной научно-методической конференции «Развитие методологии научно-исследовательской и образовательной деятельности в условиях духовно-нравственного возрождения казахстанского общества», 13-14 октября 2017 года. – Алматы: Қазақ университеті, 2017, с.134-138.
34. Перминова Л.М. Развитие теории и практики обучения в контексте методологических исследований В.В. Краевского//Сборник научных трудов Международной научно-теоретической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения российского ученого-педагога, академика РАО Володара Викторовича Краевского «Методология педагогики в контексте современного научного знания». 22 сентября 2016 г. – М.: ФГБНУ «Институт стратегии развития образования РАО», 2016, с. 33-43.
35. Элен Битэм, Рона Шарп. Педагогиканы цифрлық дәуірде қайта зерделеу. ХХІ ғасырдағы оқыту дизайны. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 328 бет.
36. Таубаева Ш.Т., Максұтова И. Дидактикадағы инновация. Оқу құралы. – Алматы: Қарасай, 2020. – 368 бет.

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫН МЕКТЕП ПРАКТИКАСЫНА ЕНДІРУ

Дюсембинова Р.Қ.- Е.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің бастауыш оқыту педагогикасы және әдістемесі кафедрасының профессоры, педагогика ғылымдарының докторы

Қазіргі уақытта Қазастанда әлемдік ақпараттық және білім беру кеңістігіне кіруге бағытталған жаңа білім беру жүйесі қалыптасу үстінде. Сонымен қатар бүткіл дүниежүзі халықтарының аландатушылығын тудырып отырған COVID-19 індеттің таралуы ересектерді де, балаларды да үйреншікті емес өмір салтымызды өзгерткен өзін-өзі оқшаулауға мәжбүр

етті. Бүгінгі күндегі өзін-өзі оқшаулау іс жүзінде бір жағынан ерікті болса, екінші жағынан жайсыз эмоционалды өзгерістерді сезіндірген мәжбүрлі екендігі баршамызға аян. Осы ретте қашықтықтан оқыту қоғам мен білім беруді ақпараттандырудың объективті процесінің нәтижесі бола отырып, білім арудың ең перспективалы түрі болып табылады.

Қашықтықтан оқыту тіпті мұндай жоспарланбаған жағдайда қиын кезеңдерден өтіп қана қоймай, болашақ ұрпаққа тереңірек және біртұтас білім мен тәрбие беруге көмектесе алады. Оған дәлел Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 13 тамыздағы «Коронавирустық инфекцияның таралуына байланысты шектеу шаралары кезеңінде білім беру ұйымдарында оқу процесін іске асыру жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды бекіту туралы» № 345 бұйрығына сәйкес нақты іс-шаралардың жүзеге асырылыа келе жатқандығы [1;2].

Қашықтықтан оқыту-білім алушыларға оқытылатын материалдың негізгі көлемін жеткізуді, оқыту процесінде білім алушылар мен оқытушылардың интерактивті өзара іс-қимылын, оларға оқытылатын оқу материалын игеру бойынша, сондай-ақ оқу процесінде өз бетінше жұмыс істеуін қамтамасыз ететін ақпараттық технологиялар жиынтығы ұсынылды.

Бүгінгі таңда «EL ARNA» («Радио Классик» арнасында), «Balapan» («Қазақ радиосы» арнасында) телеарналарында тиімді интернет-платформалары арқылы білікті педагогтар қосымша аудиосабактар ұйымдастырылып жүргізуде. Орта мектептерде мұғалім мен оқушылардың байланыстары «Kundelik.kz» электронды журналы, «Bilimal.kz», «Mektep.edu.kz» жүйелері арқылы жүзеге асырылуда. Алғашқыда ақпараттық технологияларды пайдалану оқу-тәрбие жұмысында қиындықтар тудырғанымен, өте келе бұл бағытта да едәуір тәжірибе жинақталуда.

Мұғалімдер күнделікті сабақтарды түрлі интернет-платформалары арқылы өткізеді және оқушылардың өздік тапсырмаларды орындау нәтижелерін электронды журналдар, интернет-платформалар, электрондық пошта, WhatsApp, Aitu-чат және басқа білім ресурстары арқылы қорытындылай алады.

Жоғары және орта оқу орындарында медиабілім платформаларын Мәселен, «ZOOM», «Moodle», Cisco WebEX», «Microsoft Teamns», «Socrative», «QuizSlide», «Mentimeter», «Kahoot» және т.б. орта мектептер мен балалар шығармашылығы орталықтарында «Opiq», «Bilim media Group», «Daryn Online», «NIS Play», «STEM академиясы», «Imektep» және т.б. қолданудың көкжиегі күнен күнге кенее түсуде.

Бүгінгі балалар мен жастар компьютерлік техниканы тез игереді. Есі кіргеннен бастап олар ұялы телефонға жармасып компьютерді еркін қосып, Интернетке кіруге тырысады. Отбасылық қауымдастықтардың Ұлттық Одағының (UNAF) мәліметтері бойынша, кәмелетке толмаған балалардың өзі де жыл сайын әр түрлі экрандық медиамен 1400 сағат бойы байланыста болады [3].

Медиабілімнің әлемнің көптеген елдерінде білім беру процесінің маңызды бөлігіне айналуы мәселелері бүгінде педагогика, психология, әлеуметтану, философия, мәдениеттану, өнертану, филология, саясаттану және басқа да түрлі ғылымдардың өкілдерінің назарын аударуда.

Қазіргі заманғы медиа-фильмдер балаларға гуманитарлық және жаратылыстану-математикалық білімдерді, сондай-ақ жалпыадамзаттық құндылықтар (сенім, ақиқат, әсемдік, бостандық, қайырымдылық, жақсылық, махаббат, және т. б.) мен ұлттық құндылықтарды (тәуелсіздік, патриотизм, толеранттылық, ана тілі, заңға бағынушылық, этникалық мәдениет, салт-дәстүр) меңгерулеріне мүмкіндік бере отырып, өміріне де, денсаулығына да қауіп төндіретін құмар ойындарға, есірткі, психотроптық немесе есеңгірететін дәрумендер, темекі, алкоголь сияқты заттарды қолдануға, зорлық-зомбылық, жан-жануарларға қатыгездік немесе порнографиялық сипаттағы әрекеттер жасауға еліктеушілік тудыруы мүмкін. Әсіресе әлеуметтік желілерде таралып отырған жағымсыз көріністердің бірі- кибербуллинг. Ағылшын тілінен алғанда проблемасы бар балалар «bully», яғни «бұзақылық» деген ұғымға саяды. Мамандардың айтуынша мұндай мазмұндағы ақпараттар балалар мен жастардың депрессияға, бұзақылыққа ұшырауына, тіпті оқшауланып тұйықтануына, өзін-өзі бағалауын төмендетіп өзіне қол жұмсау сияқты сорақылыққа әкеп соқтыруы мүмкін.

2017 жылдың 12-ші сәуір күні жарияланған мемлекет басшысы «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет», - дер атап өткендей болашақ қоғам азаматын тәрбиелеуде жалпыадамзаттық құндылықтар (сенім, ақиқат, әсемдік, бостандық, қайырымдылық, жақсылық, махаббат, және т. б.) мен ұлттық құндылықтардың (тәуелсіздік, патриотизм, толеранттылық, ана тілі, заңға бағынушылық, этникалық мәдениет, салт-дәстүр) бірегейлігін қамтитын қазақ этнопедагогикасын пайдалануға басты назар аударуға тиіспіз [4].

Біздер өз тарапымыздан Қазақстан мектептерінде балалар мен жастарды осындай келеңсіз жат қылықтардан сақтап, олардың алдын алу мақсатында оқу-тәрбие процесін қашықтықтан оқыту технологиясын құралдары арқылы жалпыадамзаттық құндылықтар (сенім, ақиқат, әсемдік, бостандық, қайырымдылық, жақсылық, махаббат, және т. б.) және ұлттық құндылықтардың (тәуелсіздік, патриотизм, толеранттылық, ана тілі, заңға бағынушылық, этникалық мәдениет, салт-дәстүр) бірегейлігін қамтитын қазақ этнопедагогикасын пайдалану негізінде ұйымдастырудың келесі үлгі мазмұнын ұсынымыз [5].

Контент-1. Ауызекі шығармаиылығы саласынан мақал-мәтелдер, жұмбақтар, жаңылтпаштар, балаларға арналған қаламақ, санамақ, саусақ ойындары, жұптасқан және топтасқан, командалық интеллектуалдық ойындар, аңыз әңгімелер, ертегілер, әйгілі билер мен шешендердің ұлағатты сөздері, айтыс өлеңдері, тұрмыс-салт, тарихи, батырлар, лиро-эпос жырлары үлгілерімен, Ұлы Түркі қағанаты тұсындағы көне түркі жадығаттары, түркі ғұламаларының Отан-ана, халық, еңбек бірлік ерлік ынтымақ туралы жыршы-жырау мен билердің, қазақ ақын-жазушыларының, шетелдегі қазақ жазушыларының шығармашылығы.

Контент-2.Сәндік-қолданбалы өнері саласынан киіз үйдің құрылымымен, жиһаз-жабдықтарымен, табиғи заттармен сарамандық жұмыс әдістері, ою-өрнек түрлері, зергерлік бұйымдар, ұлттық киім үлгілері әшекейлері, ұлттық саз аспаптарының үлгілері, темір ұсталығы мен зергерлік өнер, төрт түлік малды өсіріп, күтіп, баптаудағы ата кәсіп түрлерімен, ұлттық дастарқан мәзірі .

Контент-3 Саз өнері саласынан халық әндері, халық композиторлары, ақын-жыраулары мен жыршыларының шығармалары, халықтың басынан өткен тарихи оқиғаларды, ерлердің қаһармандық істерін, табиғат көріністерін, салт-дәстүр, әдет-ғұрыпты бейнелейтін, сондай-ақ қиял-ғажайып, нақтият, сатиралық-юморлық және лирикалық сипаттағы әндері, терме-толғаулары, айтыс әндері, күйлерін, қазақ композиторларының әндерін тындату, үйрету, айтыс, әншілік күйшілік өнері, әншілік мектептері.

Контент-4. Салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ырым-жоралғыларысаласынан бала тәрбиелеуге байланысты дәстүрлер, діни мейрам, салт, рәсімдер, үйленіп, шаңырақ құруға орай өткізілетін той-томалақ түрлері, адамға қазасына байланысты жоралғылар, отбасы этикасы және адамдармен қарым-қатынасқа байланысты салт-дәстүр, ырым-нанымдар.

Контент-5. Педагогикалық даналық ой-пікірлері, көзқарастары, идеялары саласынан ертегілердегі, аңыздардағы, мақал-мәтелдердегі адамгершілік қасиеттерге берілген баға; Ұлы Түркі қағанаты тұсындағы жадығаттардың, Орхон-Енисей жазбаларының мазмұнындағы, түркі ғұламаларының еңбектеріндегі, дала ойшылдарының шығармашылығындағы, „зар заман“ ақындарының, „бес арыстың“, қазақтың классик қаламгерлерінің туындыларындағы адам, қоғам, табиғат жөніндегі идеялардың, пікірлердің, көзқарастардың жалпыадамзаттық құндылықтармен байланысы; қоғам туралы түсінік табиғат пен қоғамның арақатынасы, адамдардың қарым- қатынасын реттейтін идеялар, адамның бойындағы биологиялық және әлеуметтік нышандар; адамның дүниені танып-білу, ою тую үрдістері, адам өміріндегі білімнің ролі, адамның қоғамда атқаратын қызметі мен тұлғалық қасиеттері; ел басқаруға деген, табиғат құбылыстары, даму үрдістері туралы ой- пікірлер; табиғат ресурстарына деген көзқарастары.

Контент-6. Халық ілімдерісаласынан күнделікті өмірде қолданған салмақ, ұзындық, уақыт, жылдамдық тәрізді негізгі өлшем бірліктерін, төрт түлік малды өсіру, санауға байланысты фольклорлық есептер; геометриялық фигура, жануар, өсімдік тектес ою-өрнектер;

тіл ұстарту біліктілігі, сөйлеу мәдениеті, саз өнері, бейнелеу және сәндік-қолданбалы өнері бойынша құрақ құрау негізінде заттың түрін үйлестіру (композиция), пішініне қарай орналастыру, заттарды жазықгы бейнелеу, мүсіндеу, әшекейлеу, құрастыру технологиясы жөнінде жинақтаған тәжірибесі мен сәулет, мүсін өнері жөніндегі ілімі; баланың ақыл-ойын, көру, есту, қозғалыс қабілеттерін дамытатын интеллектуальдық, қимыл-қозғалыс, әлеуметтік, жұптасқан, топтасқан ойын түрлері; арифметикалық амалдарға, тендеуді шешуге құрылған қара есептер, қазақтың мүшел қайыру дәстүрі мен „Арифметикалық прогрессия“ арасындағы байланыс; қазақтың ұзындық өлшем бірліктері; физикалық шамалардың көне өлшемдері мен халықаралық „Si жүйесінің“ арақатынасы; А.Иассауи мазарындағы тайқазан құрылысының маятник тербелісінің периоды және Фуко маятнігінің қасиетімен сабақтастығы; жыраулар поэзиясындағы ел, мекен, табиғат, тау-тас, өзен-көл туралы географиялық ілімдер; таза заттар мен қоспалардың қасиеттері және сүзу, суалту, суыту, кристалдандыру процестері туралы химиялық ілімдер; Шоқ жұлдыздар, жұлдыздар картасы, Жетіқарақшы, Үркер жұлдыздары, аспан денелерінің құбылыстары мен ерекшеліктеріне қатысты астрономиялық мағлұматтар; Халық күнтізбесі, астрологиялық, метеорологиялық ілімдер; адамдардың, жан-жануарлардың, өсімдіктердің түрлі қасиеттерін сипаттайтын ілімдер; адамды, жылқыны сынауда ойшылар, шешендер қолданған психологиялық, биологиялық, анатомиялық, физиологиялық ілімдер; тұңғыш лингвист түркі ғалымы М.Қашқаридың „Диуани лұғат ат-түрік“ энциклопедиясы, айтыс, шешендік өнері, әншілік күйшілік өнерлері жайлы арнайы кәсіби ілімі; тарихи-әдеби, этнографиялық мұрағаттарда сақталған қазақ халқының ежелгі тарихи, діни ілімдері; ел басқару, әулет басқару, хандық құру жөніндегі қоғамдық ілімдер (би- шешендердің әділдік шешімдері, „Қара найза“ сияқты жазалау тәсілі, Шыңғыс ханның „Жаса“ заңы мен Тәуке ханның „Жеті жарғысы“), „Қоянды жәрмеңкесі“, „Ұлы Жібек“ жолы туралы мағлұматтар мен экономикалық ілімдер; ата-бабаның жауынгершілік дәстүрі, елін, жерін қорғау тәжірибесі, әйгілі „Жеті құрылымның“ мән-маңызы; „Құйрық жеу“, „Ай қоралан“, „Үлкәр серік“, „Үш соғыс“, „Қайта ұрыс салу“ сияқты әскери-соғыс тәсілдері ілімдері.

Қорыта келе Қазақстан мектептерінде оқу-тәрбие процесін қашықтықтан оқыту технологиясын құралдары арқылы жалпыадамзаттық құндылықтар (сенім, ақиқат, әсемдік, бостандық, қайырымдылық, жақсылық, махаббат, және т. б.) және ұлттық құндылықтардың (тәуелсіздік, патриотизм, толеранттылық, ана тілі, заңға бағынушылық, этникалық мәдениет, салт-дәстүр) бірегейлігін қамтитын қазақ этнопедагогикасын тиімділікпен пайдалануға **интернет-платформалары:** BilimLand, Kyndelik Kz, Darin online; **сандық білім беру ресурстары:** Mектеп.OnLine, Qaradomalak Studio, Opiq.z; Microsoft TEAMS, GoogleClassRoom; **әдістері:** білім берушілер мен білім алушылардың ақпараттық-білім беру ортасымен және өзара іс-қимыл әдістері (белсенді және интерактивті); оқу-танымдық қызметті ұйымдастыру және жүзеге асыру әдістері, оқу материалдарын трансляциялау әдістері (кейс-технология, ТВ-технология, желілік технология); оқу қызметін ынталандыру әдістері (қызығушылықты дамыту әдістері және жауапкершілікті дамыту әдістері); бақылау және өзін-өзі бақылау әдістері (жеке және топтық, репродуктивті және шығармашылық, синхронды және асинхронды). және репродуктивті әдістер көрсету, иллюстрация, түсіндіру, әңгіме, әңгіме, жаттығу, міндеттерді шешу, оқу материалын жаттау, жазбаша жұмыстар, қайталау); **құралдары:** Skype оқу кітаптары (қағаз тасымалдағыштағы қатты көшірмелер және оқулықтардың, оқу-әдістемелік құралдардың, анықтамалықтардың және т.б. электрондық нұсқасы); желілік оқу-әдістемелік құралдар; кәдімгі және мультимедиялық нұсқалардағы компьютерлік оқыту жүйелері; аудио және бейне оқу-ақпараттық материалдар; зертханалық қашықтықтан оқыту практикұмдары; қашықтықтан қол жеткізумен тренажерлер; қашықтықтан қол жеткізумен деректер және білім базалары; қашықтықтан қол жеткізумен электрондық кітапханалар; сараптамалық оқыту жүйелері (ЭОС) және геоақпараттық жүйелер (ГАЖ); **формалары:** бейцнелекция, бейнеконференция, форум, вебинар, көрме, виртуалды экскурсия, викторина, веб-квест, жобалау, фотофлэшмоб, акция және т.б ұсынылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 13 тамыздағы «Коронавирустық инфекцияның таралуына байланысты шектеу шаралары кезеңінде білім беру ұйымдарында оқу процесін іске асыру жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды бекіту туралы» № 345 бұйрығы <https://egemen.kz/article/24813-qazaqstan-respublikasy-bilim-dgane-ghylm-ministrigininh-buuryghy-%E2%84%96345>
2. 2020-2021 оқу жылында Қазақстан республикасының жалпы орта білім беретін мектептерінде оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат. – Нұр - Сұлтан қ.: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2020. – 384 б. <https://nao.kz/blogs>
3. Отбасылық қауымдастықтардың Ұлттық Одағының (UNAF) мәліметтері www.udaf77.fr
4. 2017 жылдың 12-ші сәуір күні жарияланған мемлекет басшысы «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты мақаласында http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press
5. Дюсембинова Р.Қ. Қазақ этнопедагогикасын мекп практикасына ендіру.- Алматы: Ғылым, 2000.-356 б.

УДК 371

ЭТНОПЕДАГОГИКА ЭПОХИ ЦИФРОВИЗАЦИИ: КОНТУРЫ ПОСТПАНДЕМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ С ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ОРИЕНТАЦИЕЙ

Алметов Негматжан Шадиметович

Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова, г.Шымкент, Казахстан

Кілттік сөздер: этнопедагогика, цифрлендіру дәуірі, білім берудің постпандемиялық моделі, этномәдени бағдар, этнопедагогикалық тұғыр, полипарадигмалдық тұғыр.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақала этнопедагогиканың цифрлық қоғамдағы рөлі мен орнына арналған. Пандемия жағдайында және пандемиядан кейінгі кезеңде білім беру мәселелерін шешудегі этнопедагогиканың әлеуеті айқындалған. Халықтық педагогиканың идеялары мен тәжірибесін жүзеге асыру негізінде этномәдени бағдарланған білім берудің постпандемиялық моделін құру мәселесі қарастырылған.

Key words: ethnopedagogics, digitalization era, postpandemic model of education, ethnocultural orientation, ethnopedagogic approach, polyparadigm approach.

SUMMARY

The article is devoted to the role and place of ethnopedagogy in digital society. A potential of ethnopedagogics in solving problems of education in pandemic and post-pandemic conditions is revealed. The problem of building a postpandemic model of education with ethnocultural orientation based on the implementation of ideas and experience of folk pedagogy is considered.

В истории образования немало примером обращения к народной педагогике в трудные периоды становления и развития образовательных систем. Так было, в первые годы Советской власти, когда единая трудовая школа строилась на идеях и опыте народной педагогики. Народная педагогика ярко отражалась в содержании образовательных программ 1920- 30- годов [1]. В постсоветский период в республиках бывшего Союза в становлении и реформе образования важное место занимало народная педагогика как фактор возрождения национальных ценностей, сохранения национальной идентичности, трансформации этнокультурного наследия подрастающего поколения и их воспитания в духе гуманизма и патриотизма.

В нынешний, трудный для образования период пандемии также актуально обращаться к народным истокам обучения и воспитания, которые прошли испытания через века. Народные педагогические идеи и опыт не теряли свою ценность и требуют изучения, осмысления и применения с точки зрения новых образовательных парадигм, реалий образовательной практики периода пандемии.

Нам кажется, что начатая в 1990-годах положительная тенденция этнопедагогизации образования за последние годы заметно ослабилась, это на фоне ориентации на передовой из мировой опыт, тотальной технологизации образования, непрерывного внедрения педагогических инноваций, глобализации образования, а теперь цифровизации. Пандемия вызвала проблемы мирового, регионального и национального масштабов в образовании.

Пандемия внесла многие существенные коррективы в экономику, в социальную сферу и образ жизни людей. С серьезными проблемами столкнулся и система образования. «Пандемия коронавируса оказывает длительное негативное влияние на сферу образования, качество человеческого капитала и социально-экономическое развитие в странах Центральной Азии, где дети и молодежь составляют почти половину всего населения. Эксперты полагают, что кризис ставит под угрозу будущие доходы подрастающего поколения. Так, они прогнозируют увеличение уровня функциональной безграмотности среди подростков. Это означает, что растет число учеников, которые не могут использовать навыки чтения, письма и математики для эффективного участия в жизни общества» [2].

«Пандемия коронавируса наносит системе образования и обучения удар такой разрушающей силы, что последствия будут ощущаться на десятилетия вперед, включая экономические потери в размере \$44 млрд только в Центральной Азии. И это не самый пессимистический сценарий», - отметила **Айша Вауда**, ведущий специалист Всемирного банка по вопросам образования в Центральной Азии [2].

Образовательные системы многих стран быстро реагировали на вызовы пандемии, создав «антипандемические модели образования», заключающийся в такой организации учебно-воспитательного процесса, которая отвечает санитарным нормам и правилам нераспространения коронавируса, обеспечивая при этом максимальную возможность для качественного усвоения обучающимися образовательных программ, организации совместной работы педагогов и обучающихся в онлайн и офлайн формате.

В мировой практике мы наблюдаем три основные разновидности антипандемической модели образования: 1) дистанционное (онлайн) обучение; 2) частичное офлайн обучение в сочетании с дистанционным обучением; 3) офлайн обучение со строгим соблюдением санитарных требований (школьникам с согласия родителей предоставляется возможность офлайн обучения, например ученикам 1- 5 классов, у которых еще недостаточно развиты общеучебные навыки и умения) .

«На данный момент имеются выраженные сложности, препятствующие эффективному обучению в ситуации пандемии... Технологическое обеспечение школ не связано с более высокой академической успеваемостью школьников: в среднем по странам ОЭСР один дополнительный компьютер на каждого учащегося в школе был связан с 12-балльным снижением показателей чтения до учета других факторов и с 6-балльным снижением после учета социально-экономического статуса учащихся и школ», - - пишет М.Л.Агранович. «Эта отрицательная связь может иметь множество причин, но она указывает и на то, что для

достижения образовательных результатов требуется больше, чем просто наличие оборудования и технологий. Для обеспечения адекватного уровня обучения в онлайн-формате важна не только технологическая оснащенность, но также и навыки учителей по преподаванию в новых условиях», - продолжает автор [3].

«Для казахстанских школ сложившаяся ситуация также была абсолютно новой и неожиданной. Нам пришлось увеличить на одну неделю продолжительность весенних каникул и использовать это время на экстренную подготовку к организации учебного процесса в нестандартных условиях карантина. В ходе подготовки к новому формату обучения были определены основные проблемы», - отмечает министр образования и науки Республики Казахстан А.Аймагамбетов в своем интервью газете «Литер» [4].

Со стороны государства, исполнительных органов проделаны реальные шаги финансово-экономического, нормативно-правового, организационного, материально-технического и ресурсного обеспечения учебно-воспитательного процесса (особенно дистанционного обучения) в период пандемии. Ведется большая работа по развитию профессиональных компетенций учителей и других педагогических кадров по вопросам онлайн обучения и киберпедагогики. Организуются онлайн семинары для родителей.

Большая часть педагогической общественности восприняла и с пониманием относится к вынужденной мере организации образовательного процесса в период пандемии, хотя немало и критических высказываний по поводу организации обучения во время карантина. Учащиеся и студенты адаптировались к новым условиям и показывают более высокие результаты. Семьи стали своеобразной образовательной средой, в котором обучаются все. Родители брали на себя часть функций учителей, организаторов-менеджеров учебного процесса.

Несмотря на многие критические замечания родителей и некоторых деятелей, выбранные антипандемические модели образования оказываются единственно реально возможными в сложных условиях распространения и угрозы повторных распространений коронавируса.

Период пандемии показал ряд проблем и недостатков существующих образовательных моделей и систем:

- технико-технологическое отставание образования в плане цифровизации;
- недостаточный, порой низкий уровень цифровых компетенций педагогов, их профессиональная отсталость от современных требований организации учебно-воспитательного процесса средствами информационно-коммуникативных технологий;
- слабая готовность некоторой части педагогов к инновациям, хотя систематическое внедрение инноваций в школу уже стало обычным явлением, традицией;
- слабо развитая киберпедагогика и методика обучения средствами цифровизации;
- низкий уровень функциональной грамотности родителей как результат их недостаточного участия в жизни школы, формального характера связи семьи и школы;
- недостаточно развитая родительская педагогика в семьях;
- недостаточное внимание к формированию общеучебных умений и навыков у учащихся.

Для решения указанных проблем нужен комплексный подход, требующий сперва грамотно констатирующего анализа функционирования антипандемических моделей организации педагогического процесса, а затем прогнозирования и практического обоснования эффективности реальных педагогических действий. Мы убеждены в том, что в совершенствовании антипандемических моделей образования важное место должно занимать этнопедагогика – наука о народной педагогике, а также теория и практика этнокультурного образования.

В докладе мы исходим из того, что разработка и внедрение этнокультурно ориентированной антипандемической модели образования является действенным практическим шагом решения проблем образования в период пандемии и в постпандемический период.

Потенциал этнопедагогике в совершенствовании антипандемических моделей образования мы видим в том, что:

- народной педагогике характерны многие особенности, обуславливающие его «живучесть» во все исторические времена, в становлении и развитии этносов [5]. Это – массовость, практичность, сохранение, аккумуляция и трансформация гуманистических ценностей, коллективный характер творческих начал и др.;

- народная педагогика сохраняется и передается через традиции и обычаи, являющаяся своеобразной формой организации жизни и быта семьи, этнических общностей, которые реально конкурирует, и пока не уступают новым формам жизни и быта «цифровой семьи», когда и в семейном кругу люди все больше используют средства цифровизации и мало общаются с другими членами семьи;

- в большом информационном потоке из средств цифровизации, которого воспринимает человек, информация народного (этнокультурного) содержания может занимать своеобразное место, ибо она близка к сердцу, понятна, прагматична и «чиста от компьютерного негатива»;

- этнокультурный педагогический материал легко и доступно передается через средства цифровизации, его хорошо воспринимает цифровое поколение с «3D восприятием»;

- народная педагогика обогащает содержание семейного воспитания, разнообразит формы организации семейной жизни и воспитания детей [6];

- природосообразный характер народного воспитания усиливает эколого-ориентированный характер содержания обучения и воспитания, связь личности обучающего и воспитанника с природой, способствуют преодолению отчуждения человека от природы, профилактики компьютерной зависимости, предупреждению ухудшения здоровья детей и молодежи под воздействием цифровых средств [7].

«Возвращение» народной педагогики в школу в цифровом веке, очевидно, будет связано с трудностями, противоречиями объективного и субъективного характера. Среди руководящих работников образования, менеджеров, педагогов много тех, которые рассматривают народную педагогику как материал из истории педагогики и образования. На фоне педагогических инноваций эпохи цифровизации с привлекательными иностранными названиями, народная педагогика кажется устаревшей, примитивной, которой, как бы все знают и само по себе используется. Однако нужно понять, что народная педагогика не народная медицина, и не народная астрономия.

На самом деле, «карантинная весна» 2020 года показала, что сегодняшние семьи далеки от правильной народной педагогики. Рост семейных конфликтов и семейного насилия, паническое настроения некоторой части родителей по поводу дистанционного обучения говорит о том, что современным субъектам воспитания очень хватает опыт народной педагогики. Рост негативных явлений среди детей и подростков под влиянием цифровых средств, все более тревожит педагогическую общественность. И здесь народная педагогика может решать многие проблемы.

Цифровые средства все глубже проникают в жизнь современного человека, семьи. Огромное пространство коммуникации, небывалый поток разного рода информации, которой невозможно «педагогически переработать», «проводить через педагогический фильтр» вызывает множество трудностей в воспитательной деятельности. Школе все трудно становится решать проблемы влияния медиа на сознание и поведение детей, причем самими современными педагогическими средствами. Пандемия усугубляет проблемы обучения и воспитания детей, связанные с цифровизацией.

Поэтому, на наш взгляд, нужно вернуться к народным истокам в воспитании и обучении. Здесь подразумевается новые подходы к изучению, освоению и применению идей и опыта народной педагогики с учетом современных цифровых реалий. Первым шагом в этом направлении может быть проектирование этнокультурно ориентированной постпандемической модели образования.

Проектирование этнокультурно ориентированной постпандемической модели образования может быть основа на следующих педагогических условиях:

- теоретическое и практическое обоснование роли и места народной педагогики как источника развития образования в период пандемии и постпандемический период;

- достижение признания администрациями школ, менеджерами образования разного уровня народной педагогики как педагогической инновации, готовности руководителей школы поддержанию инициатив в области развития этнокультурного образования [8];
- развитие ценностного отношения учителей-практиков к этнопедагогическому наследию, повышение их интереса к народной педагогике, потребности и мотивированности использования его элементов в практике учебно-воспитательного процесса;
- пропаганда идей и опыта народной педагогики среди широкой педагогической и родительской общественности;
- анализ этнокультурно-образовательного потенциала обновленного содержания образования в школе, поиск новых возможностей этнопедагогизации преподавания школьных предметов;
- расширение этнокультурного компонента в содержании школьного образования;
- проектирование и реализация моделей смешанного обучения (оптимальное сочетание офлайн и онлайн обучения) с соблюдением принципа природосообразности;
- использование возможностей средств цифровизации в этнокультурном образовании школьников (онлайн курсы, виртуальные экскурсии по сакральным местам народной истории, организация учебной коммуникации и др.);
- применение народных дидактических и воспитательных средств как механизмов обеспечения информационной безопасности детей;
- разработка и применение здоровьесберегающих этнопедагогических технологий, обеспечивающих психологическую разгрузку школьников, уменьшение вредного влияния компьютерных средств на здоровье детей;
- разработка электронных учебных материалов с использованием элементов этнокультуры;
- развитие функциональной грамотности родителей в аспекте организации дистанционного обучения детей в семейных условиях средствами этнодидактики;
- использование семейной этнодидактики как фактора развития познавательного интереса, учебной мотивации и познавательной деятельности детей народными средствами обучения;
- включение этнокультурного компонента в систему характеристик качества и результативности образовательного процесса;
- организация этнопедагогической подготовки будущих учителей с использованием цифровых технологий.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Орлова А.П. Национальной школе – опыт народной педагогики (20-е, 30-е годы) // Советская педагогика.-М., 1991.-№ 7.- С. 88-91.
2. Проблемы образования из-за пандемии могут стоить Центральной Азии \$44 млрд . Онлайн-брифинг Всемирного банка на тему: «Образование в Центральной Азии // <https://forbes.kz>.
3. Агранович М.Л. Организация образования в условиях пандемии. Практика стран ОЭСР // <https://firo.ranepa.ru/novosti/105-monitoring-obrazovaniya-na-karantine/789-agranovich-ekspertiza>.
4. Система образования Казахстана в условиях пандемии. Первые уроки. Интервью с министром образования и науки РК А. Аймагамбетовым // Литер, 2020, 19 мая /<https://liter.kz/>.
5. Кожаметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика.- Алматы: Ғылым, 1998.
6. Атемова К.Т. Влияние глобализации на развитие современного традиционного семейного воспитания // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований, 2014.- № 9-1.
7. Джанзакова Ш.М. Этнопедагогизация экологического воспитания младших учащихся в казахской школе// Диссертация ... канд. Пед. наук : 13.00.01. – М., 1998. - 195 с.
8. Алметов Н.Ш. Этнопедагогические основания модернизации современного урока в Казахстане// “Сырдария” университетінің 10 жылдығына арналған “Жаңа әлемдегі Қазақстан

және Ұлттық білім беру проблемалары” халықаралық ғылыми-практикалық конференция еңбектері, 2008.-С.24-297.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ИДЕЯСЫН ІСКЕ АСЫРУДА БАТЫС ӨЛКЕСІ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫН ДАМУҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Иманбаева Сауле Тохтарқызы

*Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Педагогика кафедрасының профессоры, п.ғ.д., ХПБҒА –
ның академигі*

Біздің алдымызда тұрған негізгі міндет - ұлттық мәдениет пен әлемдік өркениетті өзара сабақтастыра отырып бүгінгі ХХІ ғасыр ағымына лайықты тұлға қалыптастыру. Жоғары оқу орындарында ұлттық тәрбие беру, жалпы тәрбие беру - бүгінгі күн тұрғысынан алғанда өзекті, әлеуметтік - педагогикалық мәселелердің бірі болып табылады.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінің алдында жігерлі, батыл, интеллектуалды қасиеті жоғары азамат тәрбиелеу міндеті қойылып отыр. Бұған бүкіл қауым – ата-ана, қоғам, зиялы қауым өкілдері болып ат салысқан жағдайда өз шешімін табуы сөзсіз.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «біздің мақсатымыз айқын, бағытымыз белгілі, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу. ...саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады. Рухани жаңғыру тек бүгін басталатын жұмыс емес. Біз Тәуелсіздік кезеңінде бұл бағытта бірнеше ауқымды іс атқардық. Енді осының бәрінен де ауқымды және іргелі жұмыстарды бастағалы отырмыз. Мен еліміз мықты, әрі жауапкершілігі жоғары Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынымыз және бұқаралық сананы қалай өзгертетініміз туралы көзқарастарымды ортаға салуды жөн көрдім»[1], - деп ұсынылып отырған идеяның негізі қазақ елінің қасиеті, ұлан байтақ жері, рухы асқақ, намысы биік ел, қазақ елінің қалыптасуындағы мызғымас берік идеологиялық негізі, ұлттық сана, ұлттық рух, ұлттық құндылық, ұлттық тәрбие т.б. мәңгілік ел идеясын іске асырудағы негізгі ұстанымы болып табылатыны көреміз. Қазақстанда әлемнің алпауыт та алып елдерінің көшіне ілесуде интеллектуалды ұлт қалыптастыру, интеллектуалды әлеуетті арттыру – негізгі стратегиялық міндет болып табылатындықтан қоғамның алдында тұрған негізгі міндет - рухы күшті тұлға, халық, қуатты мемлекетті қалыптастыру мәселесі тұр. Ұлттық мәдениет пен әлемдік өркениетті өзара сабақтастыра отырып бүгінгі ХХІ ғасыр ағымына лайықты тұлға - өз ана тілін білетін, басқа тілді құрметтейтін, тарихи зердесі жоғары, ұлттық салт-дәстүрден нәр алған, әлемдік ғылыми-техникалық прогресс көшіне ілесе алатын адамды қалыптастыру көзделеді. Осы тұрғыда тұлғаны қалыптастыруда үздіксіз білім беру жүйесінің, бәсекеге қабілетті зияткер тұлға қалыптастыруда үздіксіз білім беру жүйесінің орны ерекше. Бүгінгі егемен еліміздің елдігі мен бірлігі ұстаз тәрбиелеген жас ұрпақтың рухының биіктігінде, біліктілігі мен білімінде екені әлемдегі жаһандану үдерісі көрсетіп отыр. Осының басы-қасында ұстаз, ғалым, тәлімгерлер тұр. Ұстаз ұлы тұлға! Бүгінгі егемен еліміздің елдігі мен бірлігі ұстаз тәрбиелеген жас ұрпақтың рухының биіктігінде, *біліктілігі мен білімінде екені әлемдегі жаһандану үдерісі көрсетіп отыр. Бәсекеге қабілетті зияткер тұлға қалыптастыруда ұстаздың орны ерекше.*

Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 30 елдің қатарына кіру стратегиясы, ақпараттандыру технологиясы, негізгі халықтың рухани – адамгершілік құндылықтарын дамыту стратегиялық бағыт болып отыр.

Бүгінгі Абай атындағы Ұлттық педагогикалық университеті аясында атқарылып отырған жұмыстар негіз бола алады.

- Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің бұйрығымен Үздіксіз білім беру жүйесінде ұлттық тәрбие беруге байланысты Республикалық үйлестіру кеңесінің құрылуы. Үйлестіру кеңесінің мүшелері елімізге танымал, қоғам қайраткерлері мен белгілі ғалымдар.

-Қазақстан Республикасы тәрбие тұжырымдамасында берілген тәрбиенің бағыттарын толықтай қамтып отыр. Мемлекеттік деңгейде дайындалған тұжырымдаманың негізгі өзегі Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі дайындаған бағыттар жан-жақты қамтылған. Тәрбиенің басым бағыттарына: ұлттық тәрбие.

Ұлттық тәрбиенің мақсаты – жастардың тарихи және әлеуметтік тәжірибені меңгеруі, рухани мұраларды иеленуі, ұлтаралық қарым-қатынастың жоғары мәдениетіне қол жеткізуі, қоғамның әлеуметтік даму жағдайына әлеуметтенген, интеллектуалды әлеуеті қалыптасқан, халық бірлігі, мемлекетіміздің тұтастығы мен дербестігін қорғай алатын патриот-азаматты қалыптастыру болып табылады.

Студент жастардың рухани - адамгершілік әлеуетін қалыптастыруда 2008 жылдан бастап «Ұлттық тәрбие» элективтік курстың университеттің оқу тәрбие үдерісіне енгізілуін атап өтуге болады.

Кезінде алаштың азаматтары негізін қалаған ұлттық білім беру жүйесі бүгінгі таңда өз дәрежесінде жалғасын тапқанын көруге болады.

XX ғасырдың басында ұлт зиялылары А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, Х.Досмухамедов т.б. ұлттық білім мен тәрбие жүйесінің негізін қалады. Зиялы қауым өкілдерінің негізгі миссиясы - бақытты зиялы ұлтты қалыптастыру еді.

Алғашқы «Педагогика» оқулығының авторы М.Жұмабаев ұлттың бақытты болу үшін неге көңіл аудару керек екенін нақты көрсете білді.

Ғалымның айтуынша «Ұлт бақыты - тәрбиеден мақсұт адамды һәм сол адамның, ұлтын асса, барлық адамзат дүниесін бақытты қылу. Ұлт мүшесі - әрбір адам бақытты болса, ұлт бақытты, адамзат дүниесінің мүшесі - әрбір ұлт бақытты болса, адамзат дүниесі бақытты», - қоғам мүшелерінің бақытты болуы ұлт бақытының негізі екеніне тоқталады.

Осыдан бір ғасыр бұрын жазылған тұжырым ХХІ ғасыр қоғамын қалыптастыруда негізгі мұрат болып табылады. «... әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол *ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті*», - деп ұлттық тәрбиеге аса мән береді.

Расында да, ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасыр басында тәуелсіз елімізде қоғамдық даму үрдісінде ұлттық рух, ұлттық тәрбиеге деген бетбұрыс айқын байқалады. Ұлттық парыз, намыс, сезім, сана, рух, т.б. құндылықтар ұлттық идеяның негізгі көрінісі болып табылады. Ұлттық идея - рухани құндылықтарды жаңғыртуда үлкен дем береді. Ұлттық рух - бұл ұлттың ішіндегі жеке адамның асыл белгісі мен қасиеті. Ұлттық идея - ұлттық болмыстың, тарихтың көрінісі.

Жас ұрпақ бойындағы ерлік пен елдіктің рухын себетін негізгі күш – туып өскен жері мен елі, ұлттық мұра мен ұлттық байлығымыз екені дау туғызбайды. Ұлттық рухты қалыптастыруда жеке адамның рухы мен халықтың руханилығы негізгі орын алады.

Қоғамда ұлттық, ұлттық патриотизм, ұлттық тәрбие ұғымына әртүрлі көзқарас бар. Ұлттық деген ұғымды жекеленген, оқшауланған ұғым деп қабылдауға тырысады. Жоқ, ұлт бар жерде, ұлттық патриотизм бар. Қазақ халқының жер бетінен жойылмай сақталуы да ата-бабаларымыздың ұлттық рухының жоғары болуында десек артық айтпаған болар едік, яғни бұл - тарихи шындық.

Ұлтжандылық дегеніміз – елі мен жерін, халқының бостандығын және мемлекет ретінде тәуелсіздігін сақтау, ұлт намысын жоғары дәрежеде ұстау үшін күресу. Яғни, аталған идеяларды іске асыру бүгінгі жаһандандыру үрдісінде, ұлттық идеялардың әлемдік идеялармен

өзара сабақтастыру жағдайында, Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 мемлекеттер қатарынан көрінуі тұтас педагогикалық процестен күрделі, түбірлі өзгерісті талап етеді.

Ерекше атап өтетін жағдай «Ұлттық тәрбие» пәні Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің оқу - әдістемелік кеңесінде педагогикалық мамандықтар бойынша білім бағдарламасына енгізіліп отыр. «Ұлттық тәрбие негіздері» атты элективті курсында қамтылған мазмұнның ҚР Білім және ғылым министрлігі тарапынан 2012 -2020 жылға дайындалып жатқан мемлекеттік кешенді бағдарламада көрініс беруі үлкен нәтиже деп бағалауға болады.

Қазақ халқы елі мен жерін жауға бермей ұрпақтарына аманаттауы бұл ұлттық рухтың биік шыңы деуге болады. «Қазақ» деген терминнің өзі ер, ер жүрек деген мағынадан туындағандықтан, ұлттың бойындағы қасиеттер де ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан мұра іспеттес.

Бүгінгідей өркениетті заманда жастар тәрбиесіне ерекше мән беріліп отыр. Тәрбие – ұлттардың нығаюының және ұлттық сана-сезімнің дамуының бөлінбейтін тетігі болатын, сол арқылы әлемдік өркениет пен мәдениеттің дамуында әр халықтың өзінің тарихи тағдырын, өзінің орны мен рөлін жете түсінуіне әкелетін құбылыс.

Елбасының мақаласында «Туған жерге туынды тік» деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын», - деп атап көрсетуі де, қазақ халқының жер бетінен жойылмай сақталуы да ата-бабаларымыздың ұлттық рухының жоғары болуында десек артық айтпаған болар едік, яғни бұл - тарихи шындық[1]. Елі мен жерін, халқының бостандығын және мемлекет ретінде тәуелсіздігін сақтау, ұлт намысын жоғары дәрежеде ұстау үшін күресу. Яғни, аталған идеяларды іске асыру бүгінгі жаһандандыру үрдісінде, ұлттық идеялардың әлемдік идеялармен өзара сабақтастыру жағдайында, Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 мемлекеттер қатарынан көрінуі тұтас педагогикалық процестен күрделі, түбірлі өзгерісті талап етеді.

XX ғасырдың басында қалыптасқан ұлттық идеяларды сабақтастық тұрғыда оқу - тәрбие үдерісіне енгізу арқылы, ұлттық сананы қалыптастыру мәселесіне аса мән бере отырып, ұлттық тарихи құндылықтар жүйеленіп берілді. Х.Досмухамедов ұлттық білім беру жүйесін дамытуға қосқан үлесін, оның мұраларының құндылығын ескере отырып, республикадағы жоғары оқу орындарындағы педагогикалық мамандықтардың оқу жоспарына таңдау пән ретінде оқу жоспарларына енгізу қажет. *XX ғасырдың басы қазақ халқы үшін - ұлттық тарихи құндылықтарымызды ұрпақтан - ұрпаққа жалғастырушы алтын көпір іспеттес.* Интеллектуалды ресурстарымен бәсекеге түсе алатынын, бәсекеге қабілетті тұлғаларды берді. Ғұламаның «Заманымыз мәдениет заманы, мәдениетке білім жеткізеді. Білім оңайлықпен қолға түспейді, Білім алуға көп еңбек, аса сабыр керек. Білім мысқылдап кіреді. Білімді алу үшін көп сарғаю керек. Еңбек қылмай білім жоқ», - деген тұжырымы күзінретті кәсіби маманды қалыптастыруда білімнің құндылығын, мәдениеттің негізгі көрсеткіші: **Халел Досмухамедов** Алаш партиясының негізін, ұлттық мектеп және қазақ тілінің, Қазақстандағы алғашқы жоғары оқу орнының негізін салушы ғалым, ұлттық баспасөз, түркітану мәселелері, қазақ батырлар тарихын зерттеуші ғалым ретінде, ұлттық сөздіктің негізін салушы ғалым ретінде танылды. Осы тұрғыдан алғанда Қадыржан Бірәнұлы Сейталиев Батыс өңіріндегі ғылыми кеңістікті құруға белсене ат салысқан дара тұлғалардың бірі. Оның бойындағы адами қасиеттер, тазалық, ғылымға деген әділеттілігі ешкіммен салыстыруға келмейтін қасиеттері болып табылады.

Себебі, ғалым ретінде сол кеңестегі көптеген диссертациялық жұмысқа оппонент болғанымда, ол кеңестің ғалым атты әлемдік кеңістікте өз орнының бар екені айқын аңғарылатын. Олардың есімі «ұлы дала елінің ғұлама ойшылдары» атты тізімде алдыңғылардың қатарынан орын алады.

XXI ғасырда батыс өңіріндегі педагогика әлемі атты ғылыми мектепте Ә. Мендешева, А.С.Иманғалиев, Ш.И.Джанзақова, Ж.С.Хасанова, Ғ.Базарағалиев т.б. тұлғалар ғылым атты үлкен биікке көтерілді, қанша парасатты тұлғалар осы батыс өңірінің ғылыми мектебінде қалыптасуына ықпал етіп, өзіндік қайталанбас ғылыми мектепті қалыптастырды.

Елбасының «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе *жас ұрпақ бойындағы ерлік пен елдіктің рухын себетін негізгі күш – туып өскен жері мен елі, ұлттық*

мұра мен ұлттық байлығымыз екені дау туғызбайды», - деген тұжырымы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру аясында» идеясын іске асыруда, тәрбие мен білім беруде бүгінгі халықаралық ғылыми практикалық конференцияда мерей тойы аталып отырған педагогика ғылымдарының докторы, профессор Джанзақова Шолпан Исағалиқызының еңбектерін ерекше атауға болады.

Терең білім, берік ұстаным, іскерлік қабілет және үлкен азаматтық қасиеттер Сізді қазақ елінің ғана емес, жақын және алыс шетелдердің де белгілі және беделді педагогы деңгейіне көтерді. Мемлекеттік білім беру саласында жауапты қызметтер атқарды. Мектепте биология-химия пәнінің мұғалімі қызметінен бастап Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінде Педагогика және психология кафедрасының оқытушысы, Психология кафедрасының меңгерушісі, сырттай қысқартылып оқыту факультетінің деканы, «Педагогика» кафедрасының меңгерушісі лауазымына дейін көтеріліп жас ұрпаққа терең білім, мағыналы тәрбие беруге өлшеусіз үлес қосты.

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті жанындағы педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін беру жөніндегі БД 14.61.02 біріккен диссертациялық кеңестің ғалым хатшысы қызметтерін атқару барысында Батыс өлкесінде ғылыми мектепті қалыптастыруға өз қолтаңбасын қалдырды.

«Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері» тақырыбындағы докторлық диссертацияңызды сәтті қорғап шықты. Ғылыми ізденістеріңіздің нәтижесінде «Этнопедагогика жеке оқу пәнінің ғылыми құрылымы» атты монография, «Этнопедагогика» оқу құралы қолданысқа енгізілді.

Профессор Ш. Джанзакованың шығармашылығынан туындаған 170-ке жуық ғылыми жұмыстарыңыздың негізгі нәтижелері ретінде «Ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістері», «Этнопедагогика как самостоятельная учебная дисциплина (теоретико-методологический аспект)», «Методология общей и этнической педагогики в логико-структурных схемах», «Бастауыш сынып оқушыларының этноэкологиялық мәдениетінің мазмұны» атты оқу-әдістемелік құралдары, «Этнопедагогика – дербес оқу пәні», «Студенттердің зияткерлік әлеуеті», «Бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру» атты оқу құралдары, «Түркі халықтарының этнопедагогикасы» оқу-әдістемелік кешені, «Әлеуметтік педагогика» терминдік сөздігі жарық көрді. Республикалық және шетелдік ғылыми басылымдарда Elsevier компаниясының Scopus мәліметтер базасында және Web of Science Core Collection базасында еңбектері, ғылыми жетекшілігімен 4 ғылым кандидаты және 38 магистр ұлттық білім беру жүйесінің негізін қалады.

Бүгінгі мерей той иесіне осындай мерейлі күні зор денсаулық, қажымас қайрат, отбасыңызға баянды бақыт тілеймін. Жас ұрпаққа сапалы білім беру жолындағы күрделі де жауапты қызметте бұдан былай да абырой биігінен көріне берсін!

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. /Айқын. 13 сәуір, 2013
2. Тарихи тұлғалар. Танымдық көпшілік басылым. –Алматы: Алматыкітап баспасы, 2008.- 376 бет.
3. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. –Алматы: Білім, 2003. -280 б.
4. Кожаметова К.Ж., Таубаева Ш., Джанзакова Ш.И. Методология общей и этнической педагогики в логико-структурных схемах. Учебно-методическое пособие. – Алматы: 2005. -174 с.
5. Джанзакова Ш.И. Этнопедагогика - жеке оқу пәнінің ғылыми құрылымы. Монография. Алматы. 2020. - 318 б
6. Мәңгілікел. Ұлттықтәрбие. Алматы. АбайатындағыҚазҰПУ. «Ұлағат» баспасы. 2015. – 460 б.
7. Ұлттық тәрбие. Оқу құралы. – Алматы: 2014. - 280 б.

ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК – ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ДАЯРЛЫҒЫНЫҢ КОМПОНЕНТІ РЕТІНДЕ

С.К.Абильдина, п.ғ.д., профессор

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Ключевые слова: этнокультурное образование, этнокультурное воспитание, этнокультурное обучение, этнокультурная компетентность, профессиональная подготовка.

Резюме: в статье рассматривается актуальность формирования этнокультурной компетентности как компонент профессиональной подготовки будущих педагогов. Раскрыто понятие этнокультурная компетентность, проанализирован ряд зарубежных и отечественных трудов ученых, и приведена авторская формулировка данного понятия. Даны рекомендации по формированию этнокультурной компетентности будущих педагогов.

Keywords: ethno-cultural education, ethno-cultural education, ethno-cultural training, ethno-cultural competence, professional training.

Abstract: the article considers the relevance of the formation of ethno-cultural competence as a component of professional training of future teachers. The concept of ethno-cultural competence is revealed, a number of foreign and domestic works of scientists are analyzed, and the author's formulation of this concept is given. Recommendations on the formation of ethno-cultural competence of future teachers are given.

Еліміздің қазіргі білім беру саясатындағы басты бағыттардың бірі - оқыту мен тәрбиенің этномәдени бағыттылығы болып отыр. Қазақстанның тұтастығы мен болашағы көп ұлтты болуымен де байланысты. Қазақстан Республикасында 120-дан астам ұлт пен ұлыстардың өкілдері тұрады. Бұл өз кезегінде, әр ұлт өкілінің төл мәдениетін, ана тілін сақтап, ұлттық салт-дәстүріне қызығушылығын арттыру, оларды игеруге ұмтылысын күшейту қажеттілігін туындатады. Сонымен қатар, өз мәдениетімен қоса ортақ Отанға, мемлекеттік тілге құрметті арттыру, халықтың этностық-мәдени мүдделерін іске асыру – білім беру саласындағы аса маңызды міндеттердің бірі екендігі сөзсіз.

Әрине, этномәдени тұрғыда толыққанды дамыған, көпмәдениетті ортаға бейімделген, шығармашылық қабілеті жоғары, нарықтық бәсекелестік жағдайында өмір сүруге дайындалған, өзіндік ұлттық бет-бейнесі анықталған этнос субъектісін қалыптастыру - алдымен педагогтың этномәдени даярлығына байланысты. Педагогтың білім берудің көп мәдениетті кеңістігінде кәсіби қызметке дайындығы оқушының этномәдени тұлғасының дамуын педагогикалық қолдаудың өзіндік шарты болып табылады. Біз мақаламызда болашақ педагогтардың этномәдени құзіреттілігін қалыптастырудың маңызы мен мәніне тоқталамыз.

Педагогикалық теория мен практикада этнопедагогика ғылымы қанат жайып, этномәдени білім беру қайта жаңғыртылып, дамытылды. Бұл Ресей ғалымдары: Г.Н.Волков, М.В.Богуславский, Л.Н.Беленчук, В.К.Шаповалов, Отандық ғалымдар - С.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, К.Ж.Қожахметова, Ж.Ж.Наурызбай, Р.Қ.Дюсембинова, Қ.Бөлеев, Ә.Табылдиев, Ш.М.Мухтарова, Ш.И.Джанзакова, С.Т.Иманбаева, А.Қ.Нұрғалиева, С.Қ. Әбілдина, Г.Р.Бахтиярова т.б.. зерттеулерінде кеңінен көрініс тапты. Біз алдымен, «этномәдени білім беру», «этномәдени тәрбие», «этномәдени оқыту», «этномәдени құзіреттілік» т.б. терминдердің ұғымдық деңгейлерін, қолданылу аясын анықтап алуды қажет деп таптық.

Жүргізілген ғылыми-ұғымдық талдау зерттеуіміздің басты категорияларының бірі – «этномәдени білім беру» түсінігінің анықтамасына тоқталуға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда ғылыми әдебиеттерде қазіргі этномәдени білім беруді сипаттайтын анықтамаларға түрлі көзқарастар қалыптасты.

«Білім туралы» Қазақстан Республикасының заңында этномәдени білім ұғымына былайша сипаттама берілген: «Ана тіліміз бен төл мәдениетімізді әр елдің мәдени-рухани құндылықтарын қоса игеру арқылы тұлғаның этностық мәдени сәйкестілігін сақтауға бағытталған білім». Ресей ғалымдары бұл ұғымға өз зерттеулерінде өзіндік түсіндірмелерін келтіреді. Мәселен, Л.И.Набок жүйелі, тарихи дамымалы тұтастық ретінде түсіндірілетін мәдениеттің этникалық аспектілерін оқып үйренуге бағыттау десе, У.С.Борисова полиэтникалық ел ретінде Ресейдің жалпы мемлекеттік білім берудің органикалық құрамдас бөлігі, көпқырлы тарихи - саяси, әлеуметтік мәдени және педагогикалық ұйымдасқан құбылыс, оның негізі этномәдени құндылықтарды (тіл және әдебиет, тарих және мәдениет, рухани мұра) шығармашылық тұрғыдан игеру деп түсіндіреді[1].

Ғылыми айналымға этномәдени білім беру тұжырымдамасын ендірген ғалым Ж.Наурызбай «Этномәдени білім беру» терминін «білім беру саласында этномәдени мүдделерді асыру» ұғымын категориялық тұрғыдан құру тұрғысынан қарастырады. «Этномәдени білім беру – тұлғаның этномәдени біртектілігін сақтай отырып, өзінің ана тілі мен мәдениетіне әлемдік мәдениет құндылықтарын игере отырып жақындастыруға бағытталған оқыту мен тәрбиелеу жүйесі», деген өз анықтамасын ұсынған [2].

Этномәдени білімділік жасөспірім тұлғаның әлемдік өркениет жетістіктері мен дәстүрлі мәдени мұраны игерумен қатар белсенді қолданып, өзінің этникалық біртектілігін сақтап және дамыта отырып, жалпымемлекеттік құндылықтарды қабылдауы арқылы жүзеге асады.

Жалпы білім беруді ұлттық дәстүрлерге бағыттап дамытуды көптеген зерттеушілер білім берудің этномәдени бағыттылығы ретінде қарастырады (В.К.Шаповалов, А.В.Панькин т.б.). В.К.Шаповаловтың пікірінше, білім берудің этномәдени бағыттылығы оқыту мен тәрбиенің мақсаты, міндеттері, мазмұны, технологиясының тұлғаны заманауи өркениет жағдайында өзін-өзі анықтауға қабілетті этнос субъектісі және көпұлттық мемлекет азаматы ретінде дамытуға бағытталуымен сипатталады [3].

Сонымен, этномәдени білім беру – этникалық мәдениетке бағытталған, білім беру мазмұнында ана тілі, халық дәстүрлері, табиғи түрде кіріккен қазақстандық мәдениет пен әлемдік мәдениетке иек артатын білім беру идеологиясы, педагогикалық жүйе, мектеп өмірін ұйымдастыру формасы болып табылады[1].

Бүгінгі таңдағы ғылыми әдебиеттерде қазіргі этномәдени білім беруді сипаттайтын анықтамалар туралы қалыптасқан түрлі көзқарастарды саралап, ұғымдық-терминологиялық аппарат жүйесін жасадық.

Біз этномәдени білім берудің құрылымдық бөліктеріне мыналарды жатқызамыз:

- өзінің төл мәдениетін саналы, сыни тұрғыдан игеру нәтижесінде оқушыларды мәдениетаралық толеранттылыққа тәрбиелеу;

- этномәдени дәстүрлерді танып-білуде бейнеленген жеке тұлғалық мәнге ие болуын қамтамасыз ететін оқушылардың әлеуметтік ортада өзін-өзі танып-білуі мен өзін-өзі жүзеге асыруы;

- тұлғаның этномәдени сабақтастығының траекториясы мен оны мәдениетаралық диалогке дайындау жағдайында педагогтер мен балалардың педагогикалық, әлеуметтік өзара әрекеті.

Оқушыға этномәдени білім беру логикасы оның әлемінің үнемі кеңейтіліп отыратын көптеген бейнелері ретінде мәдениет кеңістігіне ендіруді қарастырады.

Этномәдени білім берудің сипаттамасы және оның негізгі категориялары: этномәдени даму, этномәдени тәрбие, этномәдени оқыту. Оларға берілген анықтамаларды қоштай отырып, этномәдени даму дегеніміз баланың мәдени ортаға ену процесі деп санаймыз, онда тұлғалық жаңа құрылымдары бірнеше мәрте қайта жаңғыртылады және бекітіледі, соның негізінде тұлғаның тұрақты этникалық құрылымы жеткілікті дәрежеде қалыптасады.

Педагогикада этномәдени тәрбие көп зерттеліп, педагогтердің назарын өзіне аударған категория (Е.М.Аджеева, А.Н.Басова, К.Ж.Қожахметова, Ж.Ж.Наурызбай және т.б.).

Этномәдени тәрбие – ұрпақтардың мақсатты бағытталған өзара әрекеті, соның нәтижесінде жеткіншек ұрпақта этникалық өзіндік сана, этнос мүшесі ретінде өзіне сәйкесті қатынас, өз ұлты үшін мақтаныш сезімі, туған тіліне, өз халқының тарихы мен мәдениетіне, сондай-ақ басқа этностар өкілдеріне құрмет пен толеранттылық сезімі қалыптасады. Оның мәні тұлғаның заманауи өзгермелі жағдайларды ескере отырып, ұрпақтар сабақтастығы негізінде тұлғаның этникалық болмысын қалыптастыру, дамыту және сақтау.

Этномәдени тәрбие полимәдениетті тұлғаны тәрбиелеудің алғашқы басқышы және өзінің алдына көршілес мәдениеттерге деген қатынасты қалыптастыруға көмектесуді міндет етіп қояды. Өзінің этникалық мәдениеті арқылы полимәдени тұлғаны тәрбиелеу жүзеге асады.

Бірқатар зерттеушілер (П.П.Пидкасистый, Ж.Ж.Наурызбай т.б..) этномәдени оқытудың негізі педагогтер мен оқушылардың өзара шығармашылық әрекеті деп санайды. Оның негізінде этникалық мәдениетті тану, халықтың қоғамдық тарихи тәжірибелерін бейнелейтін дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын, этнокөркем іс-әрекет тәжірибесін игеру.

Этномәдени оқыту категориясы көп зерттеле қоймаған категория, негізінен, ол дәстүрлі мәдениетті ұрпақтардан ұрпақтарға жеткізу моделі ретінде ұғынылады.

Қазіргі мектеп жағдайында халықтық дәстүрлермен араласу, көркем мәдениет шығармаларын орындау ұзақ уақытқа созыла алмайды. Сол себепті педагогқа оқытудың халықтық және қазіргі технологияларын үйлесіммен кіріктіру қажет, арнайы шешілуге қажетті міндеттерді күрделілігіне қарай бірізділікпен құру қажет.

Сонымен, этномәдени даму, тәрбие және оқыту этномәдени тұлғаны қалыптастыруда бірін бірі толықтырады.

Ж.Ж.Наурызбай этномәдени білімнің көпэтносты Қазақстан халқы үшін ұлттық болмысты қалыптастырудағы ерекше рөлін атап көрсетеді. “...бүгінгі таңда біз ұлттар мен ұлыстардың, әсіресе білім беру саласындағы этникалық сұраныстарды жүзеге асыру мәселелерін терең ойластыруымыз керек. Бұл арада ұлттық сана-сезімді қалыптастырудың, мәдениеттілік мүдделердің құралы болып табылатын **білім беру** ісі алдында басты-басты үш қызмет тұр.

Олар:

–табыстаушылық (ұлттық мәдениетті өркендету, сақтау және дамыту);

–даралаушылық (адамның, этникалық топтың немесе этностың ұлттық мәдени қажеттіліктерін, жеке тұлғаның ерекшеліктерін айқындау);

–ынтымақтастырушылық (мәдениеттердің өзара бірлігін, кірігуін, байытуын, жеке тұлғаның әлемдік және ұлттық мәдениет жүйесіне ұмтылысын қамтамасыз ету) [2, 43 б.].

Сонымен қатар ғалым адамгершілік құндылықтары қалыптасқан мәдениетті тұлғаны қалыптастыру үшін: тілдік сана, тарихи сана, географиялық сана, көркемдік сана қажет деп, әр ұғымға бүгінгі күн тұрғысынан түсініктеме береді. Тілдік сана - ана тілін, мемлекеттік және шетел тілдерін білу ғана дүниенің бар құбылысын, бояуын, әуенін санаға құю, тарихи сана - этникалық және мемлекеттік сананың негізі. Ұлттық ой-сана, этностың мыңдаған жылдық аңыз-әпсанасы, бейне-белгілері, наным-сенімдері халықтың тарихын білу арқылы ерекшеленеді. Тарихи сананы қалыптастыру – тарихи танымның дұрыс қалыптасуына тәуелді. Географиялық сана - ...планеталық, ғаламдық, экологиялық саналар деңгейіне самғаумен бірге кіндік кескен жер, туған өлке, Отан, өз шаңырағын қастерлеу сезімімен қатар тыныстау парыз, көркемдік сана - ұшқыр қиял, нәзік сезім, әсемдікке құштарлық, әдемілікті бағалай білу, көркемдік талғам, өнер туындыларына тәнті болу қасиеттері.

Жоғарыда атап көрсетілген тілдік сана, тарихи сана, географиялық сана, көркемдік санамен бірге қоғамның дамуы сол қоғам мүшелерінің біліктілігі мен білімділігіне байланысты деп атап көрсетеді [2].

Жоғарыдағы анықтамаларды жалпылай отырып, *этномәдени білім беру әр халықтың өз ана тілі, тарихы мен әдебиетін, мәдениетін, бір сөзбен айтқанда, жалпы этномәдени құндылықтарын игере отырып, басқа халықтың осы құндылықтарына төзімділікпен қарау* деп білеміз.

Сонымен, оқушыларға этномәдени білім беру балаларға ана тілін, төл мәдениеті мен ұлттық құндылықтарын, жалпыадамзаттық мәдени қазынаны игерте отырып, олардың

мәдениетаралық ұлттық сана-сезімі мен этномәдени сәйкестілігін қалыптастырып, төзімділігін тәрбиелеуге бағытталған білім беру жүйесі болып табылады.

Құзыреттілік өз саласы бойынша нәтижелі іс-әрекетті атқару үшін білімінің, іскерлігі мен тәжірибесінің болуы. «Этномәдени құзыреттілік» термині – жаңадан енген ұғым, оған берілген бірыңғай анықтама жоқ. Сөздікте былайша анықтама берілген: «этно­мәдени құзыреттілік – адамның басқа этникалық қауымдастықтардың өкілдерімен өзара іс-қимылының, өзара қарым-қатынасының ерекшелігі мен шарттарын дұрыс бағалауға, келісім мен өзара сенім ахуалын қолдау мақсатында олармен ынтымақтастықтың барабар нысандарын табуға мүмкіндік беретін білімінің, іскерлігі мен дағдыларының көріну дәрежесі».

«Этномәдени құзыреттілік-педагогтың іс-әрекеттік параметрі. Этно­мәдени құзыреттілікті меңгерген тұлға қалыптасқан жағдайға сай, лайықты, игілікті, жоғары адамгершілік қасиеттерге ие, өзінің этномәдени құзыреттілігі үшін жауапкершілік ала отырып, бағдарлану дағдыларына ие» [4].

Этно­мәдени құзыреттіліктің қалыптасу деңгейін тек этномәдени қызмет процесінде бағалауға болады. Этно­мәдени құзыреттілікті меңгерген тұлға жоғары этномәдени білімге, жоғары моральдық қасиеттерге және қалыптасқан жағдайда сай өзін ұстау қабілетіне ие болады.

Демек, этномәдени құзыреттілік тиімді этносаралық өзара іс-қимылға ықпал ететін өзінің және басқа мәдениетке қатысты көрінетін мінез-құлықтың негізгі қасиеттерінің бірі болып табылады. Болашақ педагог этномәдени құзыреттілікті әртүрлі деңгейде меңгеруі тиіс.

Студенттердің этномәдени құзыреттілікті жоғары деңгейде меңгеруін сипаттайтын қасиеті толеранттылық, сын тұрғыдан түсінуге, өзінің және өзгенің көзқарасына күдік туғызуға және дәлелдеуге қабілеттілік[5].

Жалпы, этномәдени құзыреттілік арқылы біз тиімді этносаралық өзара түсіністік пен өзара іс-қимылға ықпал ететін іскерліктер, дағдылар мен мінез-құлық үлгілері арқылы жүзеге асырылатын белгілі бір мәдениет туралы объективті идеялар мен білімдердің жиынтығында көрінетін жеке қасиетті түсінеміз.

Этно­мәдени құзыреттілікті қалыптастыру білім мазмұнына этномәдени компонентті енгізу арқылы оқыту мен тәрбиелеудің шарты мен тәжірибені тасымалдау формасын ұсынатын білім беру кеңістігінде жүзеге асырылуы тиіс.

Біз болашақ педагогтарды кәсіби даярлау барысында тілдік құқықтары мен этномәдени қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған негізгі білім беру бағдарламасын меңгертуді қажет деп санаймыз. Модульдік білім беру бағдарламасындағы «Педагогика және білім берудің тарихы», «Педагогика», «Білім берудегі менеджмент», «Мәдениеттану», «Латын негізді қазақ жазуы», «Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі», «Психология», түрлі арнайы курстар және т.б. пәндер мазмұнына этномәдени компонентті енгізу мүмкіндігі зор. Осы пәндер мазмұнына енген тіл, этностық психология, этноэтикет, халықтық педагогика, халық ауыз әдебиеті, халықтық тәрбие тәжірибесі арқылы болашақ мамандардың этномәдени құзыреттіліктерін қалыптастыруға әбден болады.

Осының негізінде болашақ педагогтар мынадай этномәдени құзыреттіліктерге ие болады:

- этномәдени тәртіп ережелері мен адамгершілік нормаларын меңгеру;
- түрлі мәдениеттердің қалыптасу тарихын түсіну, мәдени тәжірибені игеру және беру тәсілдерін меңгеру;
- ойлау мәдениетін меңгеру, оның жалпы заңдарын білу, жазбаша және ауызша сөйлеу қабілеті, оның нәтижелерін дұрыс (логикалық) ресімдеу;
  - мемлекеттік тілде жазбаша және ауызша қарым-қатынасты жүзеге асыру және екінші тілді білу қажеттілігін түсіну;
- этномәдениеттанушылық білімді талдау мен бағалаудың психологиялық-педагогикалық құралдары жүйесін меңгеру;
- көпмәдениетті қоғамн дамуындағы ақпараттың мәні мен маңыздылығын түсіну;
- этникалық мәдениеттегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды түсіну қабілеті;

- халықтың қоғамдық тарихи тәжірибелерін бейнелейтін дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын, этнокөркем іс-әрекет тәжірибесін игеру;
- өз ұлты үшін мақтаныш сезімі, туған тіліне, өз халқының тарихы мен мәдениетіне, сондай-ақ басқа этностар өкілдеріне құрмет пен толеранттылық сезімі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әбілдина С.Қ. Қазақстанда оқушыларға этномәдени білім берудің қалыптасуы мен дамуы. - Алматы: Әрекет-Принт баспасы, 2011.- 349 б.
2. Наурызбаев Ж. Этнокультурное образование школьников: курс лекций для студентов педвузов. – Жезказган, 1995.-85 с.
3. Шаповалов В.К. Этнокультурная направленность Российского образования: автореф. ... докт.пед.наук. – М., 1997. – 42 с.
4. Королева Г. М. Развитие этнокультурной компетентности педагогов в современной социокультурной среде // Фундаментальные исследования. 2011, № 8. С. 280-283
5. Идентичность и толерантность /Под ред. Н.М.Лебедровой. - М.: Институт этнологии и антропологии РАН, 2002. С. 10-34.

ПРОФЕССОР Ш. ДЖАНЗАКОВАНЫҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ЭТНОМӘДЕНИ БІЛІМ БЕРУДІҢ ТАҒЫЛЫМДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

А.Қ.Дүйсенбаев,

**Баишев университеті, Білім берудің жоғары мектебінің деканы, п.ғ.к., доцент
Ақтөбе қаласы.**

Қоғамның барлық тарихи даму кезеңдерінде тұлғаны тәрбиелеу, адамгершілік, ізгілік, әдеп туралы зерттеу проблемалары көптеген ғалымдар мен педагогтердің назарын аударып келеді. Елдің, халықтың тағылымдық тарихын, рухани мұраларын ғылыми негізде санаға сіңіру, тәрбие құралдарын пайдалану арқылы ата-бабамыз, абыз аталарымыз бен әзіз аналарымыз рухани сананың тәрбиешісіне айналды. Қазіргі жаһандану үрдісінде ұлттық құндылықтар мен халықтық тағылымдарды сақтай отырып, әлемдік деңгейден көріну мақсатында халқымыздың сан талайлы тағдырының айнасы – жан-жақты жетілген тұлғаны тәрбиелеу ғылыми педагогиканың алдында тұрған басты міндеттердің бірегейі болып отыр. Қазақ дәстүріндегі этнопедагогикалық ресми бастаулардың, арнайы құрылған ұлттық тәрбие негіздерінің, дала мәдениетіндегі өнегелік үлгілердің, рухани кеңістіктегі шартты орталықтың бастапқы тұлғасына айналған ата-бабаларымыздың тағылымдық мұралары өзіндік тәлімдік ой иірімдері мен төлтума озық ғибраттық идеялары бойынша парасаттылықтың биік деңгейінен көрінетін халық педагогикасында айрықша орын алады.

Сондықтан елдің, мемлекеттің тұтастығының темірқазығы – халық педагогикасын зерттеу ісі ғылымдағы қасиетті міндеттердің біріне айналды. Бауырлас түркі халықтарында этнопедагогиканың оқыту, тәрбие, әдістемелік аспектілері Г.Н.Волков (Ресей), Я.И.Ханбиков (Татарстан), К.Пирлиев (Түркіменстан), А.Ш.Гашимов (Әзірбайжан), А.Э.Измайлов (Қырғызстан), К.К.Қыдыралиев (Қырғызстан), К.К.Тусупбекова (Қырғызстан), Н.Сафаров (Өзбекстан) т.б. зерттеулерінде қарастырылды.

Осы кезеңде Қазақстанда этнопедагогика, халық педагогикасы, оның әдіснамасы мен теориясы мәселелерін философ ғалымдар Д.Кішібеков, О.Сегізбаев, А.Нысанбаев, Ж.Әбділдин,

Ғ.Есім, А.Тайжанов, С.Нұрмұратов және т.б. өз зерттеулерінің негізгі нысаны ретінде қарастырды. Ал педагогика саласында бұл проблема Қ.Б.Жарықбаев, С.Қ.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, Ж.Ж.Наурызбай, К.Ж.Қожахметова, Қ.Бөлеев, Р.Қ.Дүйсенбінова т.б. ғалымдар еңбектерінде зерделенді.

Профессор К.Ж.Қожахметованың шәкірті Ш.И.Джанзакованың негізгі еңбектерін біреулер біліп, біреулер білмеуі мүмкін. Ол елімізде тұғыш рет «Этнопедагогика» ғылыми негізде пән ретінде ЖОО оқу үдерісіне енгізген болатын. Осыған сәйкес негізгі материалдарды Ресейдің ғылыми орталығы Мәскеу қаласындағы Ұлттық білім беру мәселелері институтындағы белгілі ғалым, академик Г.Н.Волковпен кеңесіп, қазақ халқының этнопедагогикасын ғылыми, практикалық тұрғыдан терең зерттеуді қолға алды. Көптеген ғалымдар арасында қызу пікірталас тудырған күрделі проблеманы зерттеу оңай болған жоқ. Ол аталған тақырыпты жан-жақты зерттеп, 2009 жылдан бастап педагогикалық мамандықтарға арналған «Этнопедагогикасы» пәнін оқу процесіне енгізіп, қазақ, орыс мамандықтарына бірдей оқытылды. Осы салада ол бірнеше халықаралық және республикалық ғылыми-теориялық және ғылыми-практикалық конференцияларда (Дюссельдорф, Анкара, Москва, Волгоград, Алматы, Астана, Атырау т.б.) ғалымдар арасында баяндамалар жасап, өз идеясын талқыға салды. Профессор Ш.Джанзакова 2005 маусым айында Атырау қаласында өткен «Білім беру жүйесіндегі этнопедагогика: тәжірибесі, мәселелері мен болашағы» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясын ұйымдастырып, онда ТМД және Қазақстанның этнопедагогика саласындағы көрнекті ғалымдары арасында «Этнопедагогиканы дербес пән ретінде оқыту» туралы өз проблемасын ортаға салды. Аталған конференцияда:

- Үздіксіз этнопедагогикалық білім берудің даму бағыттары;
- Этнопедагогика – кәсіптік-педагогикалық білім беру жүйесінің негізі;
- Мұғалім кадрларын даярлау және біліктілігін арттыру жүйесінде этнопедагогикалық құндылықтарды пайдалану;
- Қазіргі білім беру мекемелерінде этнопедагогиканы оқытудың жаңа технологиясы мен әдістемесі секілді келелі мәселелер қаралды.

Студенттерге этномәдени білім беру проблемасын әлі де терең зерделеуді керек ететін жеке пән ретінде енгізудің ғылыми бағыты бүгінгі күні де негізгі мәселелердің бірі болып қалып отыр. Қазіргі этнопедагогиканы зерделеушілердің халық тәрбиесін кеңінен әлеуметтік-философиялық мазмұндауға ұмтылу бәсеңдемей келеді. Яғни этнопедагогиканың тағылымдық бағыты өткен заманның тәлімдік тәжірибесін, сол кезеңдегі тәрбие өнегелерінің өміршеңдігін, мәдени, моральдық, психологиялық факторлардың ролі мен мәнін ашып көрсету болып табылады.

Ол қазақ этнопедагогикасын зерттеуші белгілі ғалым, профессор К.Ж.Қожахметованың ғылыми кеңесшілігімен «Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері» атты докторлық диссертациясын 2007 жылы Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде сәтті қорғап шықты. Зерттеу жұмысының мазмұнында этнопедагогиканың тарихы, этнопедагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері, этностық тәрбие, салыстырмалы этнопедагогика, этнодидактика және оқу-тәрбие үдерісін этнопедагогикаландыру этнопедагогика пәнінің құрамдас бөліктері ретінде құрастырылған.

Қазақ этнопедагогикасы, мәдени және рухани құндылықтар, дәстүрлер адамның азамат болып қалыптасуында, оның адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда, тұтас алғанда жеке тұлғаны әлеуметтендіру де әрдайым маңызды роль атқарған. Сондықтан осы феномендердің тарихи ролін объективті бағалау, түрлі тәрбие институттарының қалыптастырушы ықпалын зерделеудің қазіргі кезде қажеттілігі артып отыр. Өткеннің тағылымдық өнегелерін білу, оны ой елегінен өткізу және қолдану халық педагогикасының тәрбие проблемаларын шешуге ықпал етеді.

Демек, этнопедагогиканың тарихи қалыптасуы халықтың дамуымен байланысты болып табылады. Ғалым Ш.И.Джанзакова: «Қазіргі таңда этномәдени білім берудің негізгі мақсаты – ұлттық рух, азаматтық парыз, елдік пен бірлік ұстанымдары болып табылады. Демек, мұндай тағылымдық өнегелердің дені қазақ ойшылдары мен қоғам қайраткерлерінің мұраларындағы

«ұлттық рух» идеяларымен байланысты», - деп тұжырымдаса, осыған сәйкес, Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «Рух – 1. *Философ*. Табиғи материалдық бастамадан өзгеше, затсыз, идеалды бастаманы білдіретін философиялық ұғым. 2. Рухани күш-қуат, батылдық», - деп сипаттама беріледі. Ал, философиялық сөздікте: «Рух (лат. spiritus – леп, дем, иіс) – сөздің кең мағынасында материалдық бастамаға қарағанда идеалдыққа санаға бабарабар ұғым», - деп келтіреді.

Олай болса, рухты санаға қатысты қарастырамыз. Сана тек адамға ғана тән болса, рух сананың объективті мәніне ие болған көріну формасы. Адамның дүние туралы түсінігі негізінен рухани қасиеттерді тануға байланысты болып келеді. Ал рухани қасиеттер әлеуметтік ортада қалыптасады. Демек, әлеуметтік орта мен рух адам болмысының басты анықтаушыларының бірі болып табылады. Біздің пікірімізше, рухы биік, күшті елдер қашанда бағы таймаған, «мың өліп, мың тіріліп», жасампаздыққа қол жеткізген. Ондай жасампаздықты жасаушы рухы биік тұлғалар. Ал, ондай тұлғаларды өмірге әкелетін көп факторлардың бірі әлеуметтік орта, әлеуметтік бағыт-бағдар, тәлімдік тәжірибелер болып табылады.

Жоғарыда келтірілген деректерді негізге ала отырып, профессор Ш.И.Джанзакова студенттерге этномәдени білім берудің жан-жақты қарастырып, оны ғылыми тұрғыда негіздеп дәлелдеді. Оның зерттеулерінің нәтижесінде «Этнопедагогика – жеке оқу пәні» атты оқу құралы жарыққа шықты. Оқу құралының мазмұнынды мәдени мұра, руханият, адамгершілік құндылықтар, салт-дәстүрлер тағылымдары қарастырылған.

Студенттерге этномәдени білім берудің тағылымдық өнегелеріне мәдени және рухани құндылықтар, дәстүрлер адамның азамат болып қалыптасуында, оның адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда, тұтас алғанда жеке тұлғаны әлеуметтендіруде әрдайым маңызды роль атқарған. Сондықтан осы феномендердің тарихи ролін объективті бағалау, түрлі тәрбие институттарының қалыптастырушы ықпалын зерделеудің қазіргі кезде қажеттілігі артып отыр. Өткеннің тағылымдық өнегелерін білу, оны ой елегінен өткізу және қолдану халық педагогикасының тәрбие проблемаларын шешуге ықпал етеді. Демек, этномәдени білім мен тәрбие және руханият мәселелерін зерттемей және тағылымдық құралдарын пайдаланбай жан-жақты жетілген тұлғаны тәрбиелеу мүмкін емес. Қоғамдық ортада ізгілік қатынастарды орнату және этнопедагогиканың синкреттік дәстүрлерін қайта өркендету негізінде білім беру мен тәрбиелеу мазмұнына жаңаша көзқарастар енгізу ерекше мәнге ие. Мұндай тағылымдық құралдар негізгі мазмұнында тұлғаны туған жерге сүйспеншілікке, үлкендерді сыйлауға, салт-дәстүрлерді сыйлауға, ізгілік қатынасты орнатуға және адамгершілікке тәрбиелеуге негіз болады. Осы салалада ғалымның бірнеше зерттеулерін негізге алуға болады, атап айтқанда оның *«Этнопедагогика как самостоятельная учебная дисциплина (теоретико-методологический аспект)», «Этнопедагогика», «Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі»* атты оқу құралдары жарық көрді.

Ол кезінде Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті жанындағы педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін беру жөніндегі БД 14.61.02 біріккен диссертациялық кеңесінің мүшесі және ғалым хатшысы қызметін атқарып келді. Батыс Қазақстанда педагогика саласының ғалымдарын дайындауда бұл Кеңестің еңбегі зор болды.

Профессор Ш.И.Джанзакова өзінің жемісті еңбегінің нәтижесінде 2001 жылы қазан айында Атырау облысының әкімінің Құрмет грамотасымен 2006 жылы қазан айында Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Құрмет грамотасымен, 2007 жылы тамыз айында Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін» және 2015 жылының қазан айында Ы.Алтынсарин атындағы төс белгілерімен марапатталды. 2016 жылы Қазақстан Педагогикалық Ғылымдар академиясының толық мүшесі (академигі) болып сайланды. 2017 жылының қараша айында Қоғамдық марапаттар жөніндегі Республикалық Кеңестің «Білім беру саласының үздігі» медалімен, 2020 жылының қаңтар айында Қазақстан Республикасы Университеттер қауымдастығының Ахмет Байтұрсынов атындағы күміс медалімен марапатталды. 2020 жылы ақпан айында Қазақстан Білім және ғылым министрлігінің «2019 жылдың ЖОО-ның үздік оқытушысы» грантына ие болды.

Белгілі ғалым Ш.И.Джанзакова тынымсыз зерттеушілік қарымымен әлеуметтік ғылымдар бағытындағы әлі де көп зерделеуді қажет ететін студенттерге этномәдени білім берудің мәселелерін зерттеп жүрген белгілі ғалымдардың бірі. Зерттеуші өзінің ғылыми ізденістерін іс жүзінде ұдайы қолданысқа енгізіп жүреді. Соның бір айғағы ретінде оның **«Этнопедагогика жеке оқу пәнінің ғылыми құрылымы»** атты монографиясының жарық көргенін атап айту керек. Зерттеу жұмысының мазмұнында білім, таным, тағылым, этностық тәрбие, ғылыми пікірлер мен тағылымды өнегелер қарастырылған. Бұл ғалым еңбегінің бұрынғыдан да кең диапазонда таралуына мүмкіндік береді.

Профессор Ш.И.Джанзакованың жетекшілігімен көптеген ғылым кандидаты мен докторлары өз зерттеулерін сәтті қорғап шықты. Ол – қазіргі кезде этнопедагогика, педагогика, әлеуметтік педагогика мәселелерімен айналысып жүрген ғылыми мектебі қалыптасқан ғалым.

Ғалым, ұстаз, халқымыздың тәлім-тәрбие, салт-дәстүрін жинақтаушы педагогика ғылымдарының докторы, профессор Джанзакова Шолпан Исағалиқызы қазақ халқының этномәдени білім мен тәрбие және руханият мәселелерін әлі де зерттеп, ғылыми айналымға енгізеді деп білеміз.

«ЭТНОПЕДАГОГИКА» ОҚУ ПӘНІНІҢ ЖОҒАРЫ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘРТЕБЕСІ

Ш.И.Джанзакова, п.ғ.д., профессор

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Кілттік сөздер: этнопедагогика, этнопедагогика ғылыми пән ретінде, этнопедагогика оқу пәні ретінде, мазмұндық блок, процессуалдық блок

Резюме: в статье рассматриваются следующие аспекты: формирование учебной дисциплины из научной дисциплины, «Этнопедагогика» как самостоятельная учебная дисциплина, состоящая из содержательного и процессуального блоков.

Summary: the article deals with the following aspects: the formation of an academic discipline from a scientific discipline, «Ethnopedagogy» as a separate academic discipline consisting of content and procedural blocks.

Қазақстан Республикасы– көп ұлтты мемлекет. Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында» атты Қазақстан халқына жолдауында «Еліміздің өсіп келе жатқан бітімгершілік әлеуметі алдағы уақытта да мұқият сақталып дамытыла береді» деген (1,23). Осыған байланысты рухани дамуды қамтамасыз ететін басты факторларды бірі, білім беру жүйесі, Қазақстан халқының тарихи өткені мен бүгінгі өміріндегі бүкіл мәдени байлықты пайдалануды ұйымдастырып, ұлттық тарихи бірлікті нығайтуға өз үлесін қосуда. Қазіргі уақытта баспасөз бетінде ұлттық идея мәселенің кеңінен талқыланып, пікірлер айтылуыда кездейсоқ емес.

Жоғары білім жүйесінде болашақ мұғалімдерді даярлау жұмысында бірқатар өзгерістер мемлекеттік деңгейдегі тұжырымдама, бағдарлама негізінде енгізілуде. Жоғары кәсіптік білімнің жіктеуіші, мемлекеттік білім стандарттары жасалынды, бекітілді, типтік оқу бағдарламалары даярланып, оқулықтар даярлануға байқау ұйымдастырылып жатыр. Осы жағдайда кәсіптік білім беру жүйесіндегі оқытатын пәндер мазмұны екшеленіп, нақтыланып жаңартылуда. Қазіргі білім көбінесе күнделікті қажеттіліктерден асып, елімізге қажетті дәстүрлі құндылықтарды сақтау мен дамытуға әзер толық бағыттала қойған жоқ сияқты. Туған халқын,

тарихын аялап, ондағы бар оң құндылықтарды қазіргі өмір иірімінеендіру жұмысы жүруде. Білім беру үрдісіне жауапкершілікпен қарағанүкімет халқы, болашақ ұрпағыалдындағы борышын адал орындай алады демекпіз.

Ұлттық идея Қазақстанның өркениеттік дамуының себепшісі екеніне күн сайын көзіміз жетуде.Қазақстанның болашағы осында тұратын ұлттар мен ұлыстардың көркеюіне тікелей байланысты болмақ.Осы аталмыш міндеттерді іске асыруға күш-жігер жұмсайтын кәсіптік педагогикалық білімніңнәтижесі іспетті. Болашақ мұғалімді этнопедагогикалық тұрғыдан даярлау үшін педагогикалық циклдегібүкіл пәндердің, оның ішінде этнопедагогика пәнінің маңызы аса зор.Этнопедагогиканы ресейліккөрнекті ғалым Г.Н.Волков «Ұлттық қорғау педагогикасы» деп айтуы орынды-ақ. Оның бұланықтамасына негіздеме жеткілікті деуімізге болады. Г.Н.Волковтың алғаш рет 1971 жылы «Ұлттыққорғаудың этнопедагогикалық бағдарламасы" атты баяндамасынан осы уақытқа дейін монографиялар,оқу құралдарын жазып даярлаған еді. Оның пікірінше, этнопедагогиканың пәні – тәрбиенің (ұлттық,этникалық дәстүрлер) халықтық құралдары. Этнопедагогиканың мәні оның мәндік сипаттамасыменанықталады. Бұл – педагогиканың тірі жаны іспеттес, педагогика дәнінің ұрығысияқты.Балатуыпұлгермей-ақ, этнопедагогикада өмірсүреді.«Этнопедагогикада баланың әкесі де, шешесі де, атасы, арғыатасы бар», - Г.Н.Волков.Бұл – ғалымның бірінші тезисі.Ал екінші тезис – тәрбиенің мәңгілігі. Мәңгілік – өткен тарихта,мәңгілік болашақта. Бұл адам мен адамзаттың мәңгілігін белгілеп тұр. Тәрбие этнопедагогика кеңістігіндеүлгі мен махаббатта. Осы анықтаманы ғалым - әрі мән, әрі мазмұн, әрі әдістеме, әрі технология жәнежауапкершілік. Адамның этнопедагогикалық анықтамасын ұсынған: «Адам дегеніміз тәрбие мақсаттарынқоя алатын қабілеті дарыған және ол мақсаттарды этникалық өзін-өзітәрбиелеу және өзара тәрбиелеудеңгейінде жүзеге асырады, яғни ұлттық сананың тікелей қатысы бар тіршілік иесі». 3-тезис – тәрбиеніңүздіксіздігі, этнопедагогикалық кеңістікті кенейту қажеттігі. 4-тезис этнопедагогика бұлмахаббатпедагогикасы. 5-тезис этнопедагогикалық инварианттар, олар: тұлғалар символдар, оқиғалар символдаржәне идеялар символдар. 6-тезис - өмірбаяндық деректер. 7-тезис жекетұлғалар (персоналийлер). Міне,осындай тезистер аясында ғалымдар этнопедагогиканың мәртебесін нақтылағанда, ғылымға тиістібелгілерді пайдалануда. Ғылым болғандықтан да, ол шын мәнінде этнопедагогикадағы, барлық аймақтардың тәрбиенің халықтың дәстүрлеріндегі жалпы тұжырымдарды қорытуы керек. Жеке тұлғалықидеал (мұрат) сол халықтың педагогикасының негізі болып табылады.

Қазақ этнопедагогикасы – дербес педагогикалық оқу пәні, біртұтас жүйелі білім болып саналады. Ол педагогика ғылымы аясында қазақ философиясының, этнопсихологиясының, этнос теориясының, этнографиямен, мәдениеттанудың тоғысуы нәтижесінде қалыптасқан (Қожахметова К.Ж.).

Этнопедагогиканың қайнар көзі – адам өмірінің өн бойында жанұяда білім жүйесі мерекелерінде үздіксіз жүретін этникалық тәрбие жүйесі. Этнопедагогика педагогикалық ғылымның заңдылықтарын ұстанымдарын, әдістерін, тәсілдерін пайдаланады. Педагогикалық ғылымның заңы мен оның заңдылықтары педагогикалыққұбылыстар арасындағы байланыстарды объективті түрде көрсете алады, бұл этнопедагогикаға да тән үдеріс.

Педагогика ұстанымдары міндетті түрде этнопедагогикада жетекшілік жағдайда пайдаланылады. Педагогикадағы ғылым мен оқу пәні арасындағы байланыс жөнінде Н.В.Савиннің көзқарастарын мақұлдаймыз, себебі, ғалымның тұжырымдамасы бойынша, ғылымның шыңына шығу үшін оның негізін анықтаудың бастау қажет. Бұл тұжырым пән оқулықтарын жазуда негіз болады. Ғылым мен оқу пәні бір-бірімен тығыз байланысты және ол өте күрделі байланыстар. Ғылым өз пәні туралы барлық білімін жинақтайды. Оның міндеті пәнді толығырақ және терең зерттеп, ашып көрсету. Ғылым оқыту үдерісінде белгілі бір бағыт-бағдар бергенмен, бұл оның басты қызметі емес. Оқу пәні ғылымды толығымен қамтымайды, оның негізін ғана білдіреді, себебі оқитын адамның дайындығы мен жасы, оқыту міндеті ескеріледі, оның негізгі қызметі – оқыту. Пән ғылым жүйесінің нақты көшірмесі болуы міндетті емес. Пән құрылымын анықтауда біліммен қаруландыру міндетті бірінші орынға шығарылады. Оқулықты құрастырғанда ғылым мәліметтерінің жаңа көшірмесі жасалмайды, ғылым

жүйеленіп, ұғымдар нақтыланып, тереңдей түседі. Оқулық өзінің негізгі оқыту қызметін атқара отырып, белгілі бір жүйеде құрылады. Кей жағдайда оны құрастырудың осы жүйесі ғылым жүйесінің өзіне де оң ықпалын тигізеді. Оқу пәні ғылымдағы тиімділерін өзіне кіріктіре отырып, сынама тастың бірі ретінде ғылыми жағдайларды тексеруге қызмет етеді. Ғылыми ұғымдар, категориялық оқу пәнінде шығармашылықпен қайта өңделгеннен кейін олар ғылымда нақтыланған кейпі өзгерген түрде пайдалануы мүмкін.

Бұл тұрғыда, В.И.Гинецинскийдің оқу пәндері «әлеуметтік шындықтың көптеген аймақтарымен байланысқан тарихи дамуда болатын педагогикалық практиканың қойнауында қалыптасады және жұмыс істейді» деген идеясы назар аударуға тұрарлық.

Егер бұл сұраққа біз қарастырып отырған зерделеу тұрғысынан қарасақ, қазақ педагогикасы біте қайнасқан ғылымдар тоғысында қалыптасты деген қорытындымыздың растығына көз жеткізуге болады және бұл қазақ этнопедагогикасы мазмұнының оқу пәні ретінде қалыптасуында шешуші рөл атқарады. Біз қазақ этнопедагогикасының мазмұнына гносеологиялық көзқарас тұрғысынан қарап, оның тұғырының негізі халықтың білімі екенін көрсетеміз. В.И.Гинецинский атап көрсеткендей, оқу пәнін құрастыру мәселесі белгілі бір дәрежеде білімді іріктеу және сол білім түрлерінің өзін қалыптасқан мәдени қордан алынуының, оқу-тәрбиесінің үдерісіне сәйкес іріктелген білім жиынтығын ретке келтірудің білім компоненттері мен сол білім түрлерінің өзін ажыратудың, білімді сұрыптау және жіктеудің өлшемдерінің мәселелері болып табылады.

Қазіргі педагогикалық әдебиетке оқу пәні бірнеше компоненттерден тұратын құрылымын ретінде көрсетіледі:

-идеялық-теориялық түйін

-базалық (негізгі) мазмұны

-супплетивтік – қызметтік (қосымша) мазмұны және факультативтік бөлігі.

Бұл тұрғыда, автордың оқу пәнінің жобасын құрастыру үшін төмендегідей тапсырмалар орындау керек деген идеясының әдістемелік мағынасы зор. Ол тапсырмалар:

1.Құрастырылған оқу-танымдық қызметінің пәндік аймағын анықтау.

2.Танымдық қызметке кіретін объектілерді шеңберін сызып көрсету.

3.Көрсетілген объектілерді зерттеп – үйрету үшін қажетті ұғымдар мәселелер мен әдістер тізбегін бағыттап көрсету.

4.Оқу пәні шегінде игерілетін заңдылықтарды тұжырымдау.

5.Қалыптасатын оқу пәні сүйенетін жалпы қағидаларды тұжырымдау.

6.Оқу пәні мазмұнын игерудің өлшемдері.

7.Белгілі бір кәсіби – педагогикалық қызметі дамытудың маңыздылығын көрсететін міндеттер тізбегін тұжырымдау.

Оқу пәнінің біртұтас тұжырымдамасы болмауы және оқу пәні туралы түсініктің тек пәндік мазмұнында ғана болуы әр түрлі пәндердің өздеріне тән ерекшелігін көптеген білімалушылардың сол пән мазмұнының ең аз мөлшерін игеру деңгейінің төмен болуын түсіндіре алмайды. Сондықтан, теориялық және тәжірибелік құралдардың көмегімен жекелеген пәндердің ерекшеліктерін, құрамын ескере отырып, оқу пәндерінің бәріне тән белгілерін анықтау қажетті туындайды. Осындай теориялық сұрақтардың өңделмеуі салдарынан іс жүзінде оқу пәндері бағдарламасының оңтайлы құрылымын, оның элементтерінің құрамын және бір топқа жататын пәндерді екінші топтағыдан ажыратып анықтауға мүмкіндік болмайды. Қазіргі оқу пәндерінде білім түрлері толық қарастырылмаған, қажетті оқу бөлігі көрсетілмеген, оқыту тәсілдері бір ізге салынып, көбейтіліп басылып отырғандықтан, әр түрлі сипаттағы оқу материалдарын оқушылардың игеруінде елемеушілік басым. Сондықтан оқу пәнінде қойылатын талаптарды талдап, этнопедагогика оқулығының құрылымын қарастырамыз.

Оқу пәні заңдардың ұғымдар мен ғылыми әдістердің қарапайым жиынтығы емес, басқа да маңызды компоненттерден тұрады, бұл тұрғыдан оны оқыту мен тәрбиелеу үшін арнайы жасалған «ерекше білім» деп қарастыруға болады (А.И.Маркус).

Бұрын оқу пәнін ғылым негіздерінің синонимі деп қарастырады, бұл оның тар мағынасы еді, шындығында оқу пәнінің құрамына түрлі мазмұнды игеру үшін қолданылатын басқа тәсілдер енгізілген.

Оқу пәні – оқыту үдерісінде оқушыны жеке тұлға ретінде тәрбиелеу мен дамытуға бағытталған жалпы орта білім мазмұнын жүзеге асыратын құралдар (оқу пәні- мазмұны+құрал).

Білім мазмұны оқу пәні бір-бірімен мақсат және құрал ретінде қатынаста болады. Оқу пәні мен ғылым негіздері – біртұтас ұғым, ал оның құрамдас бөлігі болып табылатын «оқу пәні» құрамы және жүйесі жағынан мазмұн және үрдіс барысында қалыптасады. Оқу пәні 2 болжанды тұрады негізгісі – мазмұн+құралдар блогы немесе үрдіс блогы.

Оқу пәндері мазмұнындағы жетекші компоненттік рөл атқаратын:

Мазмұндық блок:

- Пәндік ғылыми білім
- Әрекет тәсілдері
- Шығармашылық әрекеттегі тәжірибе
- Құндылық қатынастардағы тәжірибе

Процессуалдық блок:

- Қосымша білім кешені
- Әрекет тәсілдері
- Үдеріс ұйымдастыру түрлері

Егер, білім мазмұнын мектепке берілетін әлеуметтік тапсырыстың педагогикалық түсіндірмесі десек, оқу-пәні білім мазмұнының бөлігі ретінде ол да әлеуметтік тапсырысқа жатады, сонымен қатар, оқушының жалпы танымдық әрекет заңдылықтары мен оқыту жағдаяттарына сәйкес оқыту барысында білім мазмұнын жүзеге асырады.

Оқу пәні – игеруіне тиісті білім мазмұны мен оны оқушылар игеретін тәсілдерді, олардың тәрбиесі мен дамуын жүзеге асыратын негізгі құралы. Яғни, оқу пәні – білім мазмұнын беруге арналған арнайы педагогикалық үйлесім, бұл жағынан ол біртұтас, соған қарамастан екі бөлімнен тұрады: мазмұндық, процессуалдық.

Білім мазмұнының төрт компоненттік құрамы оқу пәндерінің белгілі бір топтарын құрады. Оқу пәндеріндегі жетекші компоненттер:

- Ғылыми білімдер жиынтығы (химия, физика, биология, география, тарих, астрономия).
- Әрекеттің белгілі бір тәсілдерді (математика, тілдер, сызу, дене тәрбиесі, еңбек, АӘД, техникалық пәндер).
- Шығармашылық әрекет тәжірибесі.
- Көңіл күй құндылықтары қатынасы тәжірибесі, әлемнің бейнелік көрінісі (әдебиет, көркем-сурет, музыка, би).

«Кіріктірілген пән» деген ұғым жай қосу емес, оқу материалындағы әрекет кірігуі, оның мәні мен өзара байланыс пен жинақылыққа қарағанда әлдеқайда тереңде жатыр.

Оқу пәннің құрастыру мәселесіне байланысты туындайтын заңдылықтар:

-кез келген оқу пәні көрсетілген типтердің біреуіне жатады және ол өзінің дидактикалық моделіне сәйкес құрастырылуы тиіс;

-оқу пәнінің әр типінің өзіне сәйкес мазмұнын жеткізу, осы игеруде ұйымдастырудың өзіндік жүйесі бар;

Егер пәннің жетекші қызметі оқушыларды нақты ғылым негізін, оның маңызды ұғымдары мен заңдары жүйесін таныстыру болса, онда оқу материалының құрылымы мен жүйесі ғылыми ұғымдардың даму заңдылықтарын оқушы санасына сәйкестендіріп жасалуы тиіс.

Ал, егер пәннің жетекші қызметі белгілі бір әрекет тәсілдерін қалыптастыру болса(білік және дағды), онда пәннің материалдық логикалық желісі практикалық қызметі игеру ерекшеліктеріне сәйкестенуі тиіс:

Оқу пәндерінің типтері бір-бірінен қызметі мен мазмұндық жетекші компоненттері бойынша ажыратылатын болғандықтан, сол компоненттерді жеткізу барысында

пайдаланылатын оқыту әдістер де сол пәннің типі үшін жетекші барысында пайдаланылатын оқыту әдістер де сол пәннің типі үшін жетекші ұстанымында болу тиіс;

Оқу пәнінің мазмұны оның жетекші компонентінің ерекшеліктеріне байланысты сол әдістерді жүзеге асыру тәсілдерінің ерекшелігіне сәйкес болып табылады.

Оқу пәнінің әртүрлі типтерінің ерекшеліктері оқыту әдістерін таңдауда шектеулік сипатта болады, сондықтан оқыту тәсілдерін таңдауда пәннің жетекшілік қызметін ескеру керек.

Сонымен қатар, этнопедагогиканы университеттік білімнің педагогикалық бөлігі деп тану үшін олпәнді зерттеуге ғылыми пәндік тәсілді қолдану қажет. Бұл ретте этнопедагогикалық білімнің құрылымдық элементтері (мән, байланыс, құрылым, құрамы, сипаттама, қызмет, қасиет, ерекшелік, ұстаным, тұжырымдама, кезен, түр, бағыт, жолдар) қарастырылады. Сонымен этнопедагогиканың педагогика ғылымы жүйесіндегі орнын да ескерген жөн деп ойлаймыз. Этнопедагогиканың өзі бүкіл ғылымның құрылымын қайта жаңғыртады. Айталық оның іргелі және қолданбалы бөліктері, ғылыми-тәжірибелік (тұлғаның этникалық даму педагогикасы немесе этникалық тәрбие), интегративті (ортапедагогикасы), пән аралық (этномәдени білім) және кешенді (этнопедагогикадағы кәсіби білім) салалары, ғылыми бағыттары, ағымдары, мектептері бар. Этнопедагогиканың жалпы бөлімдері мыналар: этнопедагогиканың тарихы, этнопедагогиканың әдіснамасы, салыстырмалы этнопедагогика. Бұл саладағы білімдер этнопедагогикалық әрекеттің барлық түрлерінде, этнопедагогикалық жүйелердің барлық типтерінде, барлық этнопедагогикалық үрдістерде көрініс табуда.

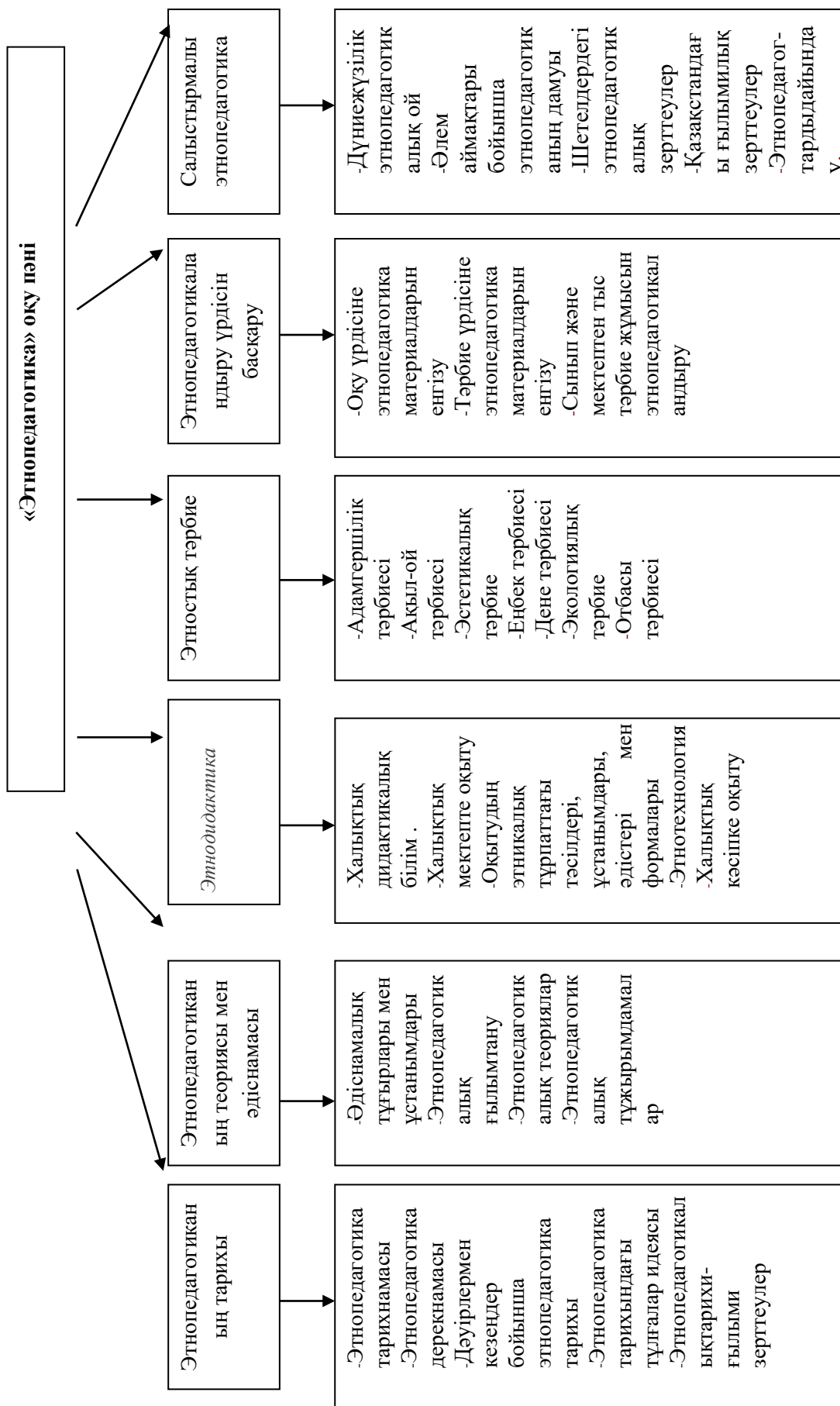
Оқулық – білім мазмұнын оқу материалы деңгейін нақтылы түрде көрсетудің негізгі формасы.

Этнопедагогика мазмұны көрініс табатын оның оқулығының педагогика оқулығы сияқты ЖОО-ның басқа оқулықтарынан айырмашылықтары болуы тиіс, өйткені педагогикалық білім ғылымының басқа салаларынан айтарлықтай ерекшеліктерімен өзгешеленеді. Ол философия, психология, медицина, филология, тарихт.б. білімдер жетістіктеріне зінепайдаланады. Бұл жағдай этнопедагогика оқулығының моделін құру қажеттігін растайды.

Педагогикалық білім жүйесі әрі білім аралық, әрі пәндік-педагогикалық сипатта болады.

Этнопедагогикамен іргелес ғылымдарды былайша топтастыруға болады: этнопедагогиканы негіздеуге қажет ғылымдар; этнопедагогикамен шектесетін ғылымдар (зерттеу тақырыбының бірдей болуы); этнопедагогиканы толықтырушы ғылымдар.

Жоғарыда біз «Жалпы оқу пәні» теорияларын талдап оқу пәндерінің ғылым пәндерінен айырмашылығын ажыраттық. Сонымен қатар, «оқу пәні мен оқулықтың ара қатынасы қандай?» деген сұрақ туады. Бұл мәселені де біз қарастырдық. Оның мәні мынада: «Оқу пәні – білім мазмұнын беруге арналған біртұтас арнайы педагогикалық құрылым. Ол екі бөлімнен тұрады: *мазмұндық және үрдістік*. Яғни, оқу пәні – білім алушылардың білім сапасын тереңдетумен қатар тәрбиелік дүниетанымдық деңгейін дамытуға арналған білім мазмұны мен оны игеретін тәсілдерден тұратын арнайы құрал».

Сурет 1 - Этнопедагогиканың жеке оқу пәні ретіндегі болжамдық моделі

Осы орайда, «Этнопедагогика» оқу пәніне келер болсақ, ол интегративті білім саласы болғандықтан, оның мазмұндық блогын этнофилософиядан, этнопсихологиядан, этномәдениеттанудан біріккен білімдер жүйесі құрайды, ал іс-әрекеттік-үрдістік блогын құрайтын – негізгі мазмұнды студенттерге меңгертуге бағытталған әдіс-тәсілдер жиынтығы. Бұл арада, біз «Этнопедагогика ғылыми пәні» мен «Этнопедагогика оқу пәнінің» де айырмашылығын нақтылаймыз. Себебі, оқу пәнінің міндетіне барлық ғылыми білімді қамту кірмегендіктен, оқу пәнінің түрі мен негізгі мақсатына байланысты оның мазмұны түзіледі. Бұл мазмұнға сәйкес этнопедагогика және қазақ этнопедагогикасы ғылымдарының жетістіктерін тұтастай қамтуға арналған оқу пәнінің бағдарламасы жасақталып, сол бойынша Атырау университетінің «Білім» тобының барлық мамандықтарына 2008-2015 жылдары міндетті пән ретінде оқытылды. Қазіргі таңда тек «Педагогика және психология» мамандығының студенттеріне оқытылады. Бұл пәннің жалғасы ретінде магистратура білім алушыларына «Тұлғаның интеллектуалдық потенциалын қалыптастыру негіздері» пәні жүргізіледі. Бұл пәндерді оқыту тәжірибесінен байқағанымыз – білім алушылардың қызығушылығы мен белсенділігі жоғары.

«Этнопедагогика» оқу пәнінің болжамдық моделіне сәйкес «Этнопедагогиканың даму тарихы», «Этнопедагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері», «Этностық тәрбие», «Этнодидактика», «Оқу-тәрбие үрдісін этнопедагогикаландыру», «Салыстырмалы этнопедагогика» бөлімдері бойынша оқу материалдары іріктеніп, жүйелеп түзді.

Келешекте зерттеп отырған мәселе өзінің жалғасын жеке оқу пәні ретіндегі этнопедагогиканың біз ұсынған құрылымындағы әр бөлімдерінің теориялық негіздері мен білім беру тәжірибесінде пайдалану жолдарын, сонымен қатар оқыту әдістері мен формаларын іздестіруде табуы мүмкін.

Соңғы жылдардағы зерттеулерге талдау жүргізсек, «Этнопедагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері» бағыты кенже қалды. Мұның бір себебі – соңғы он жылда кандидаттық, докторлық диссертацияларды қорғау бойынша кеңестердің жабылуына байланысты көптеген этнопедагогика саласындағы зерттеулер тоқтатылып қалды.

Елімізде «Мәдени мұра», «Мәңгілік ел», «Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламаларының жүзеге асырылуына байланысты ұлттық кодты сақтау мәселесі ерекше мәртебеге иеленді, ұлттық мазмұндағы білім мен тәрбиеге бет бұрып, олар білім беру үдерісінен орын алуда. Бұл жағымды тенденциялардың қажеттігін ағымдағы жылдағы мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты жолдауы да меңзейді, онда «Жаңарған ұлт қана жаңғырған елдің жетістігін жаһан жұртына таныта алады» делінген. Жаһандану үдерісінде ұлттық болмысты, ұлттық-мәдени құндылықтарды сақтап қалу жолында Г.Н.Волков айтқандай «ұлтты құтқарушы ғылым» этнопедагогиканың әлеуеті орасан зор. Сондықтан Қ.Жарықбаев, С.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, Ә.Табылдиев, К.Қожахметова сынды ағаларымыз бен апаларымыздың еңбектерімен қазіргі жастарымыздың таныс болуы қажет. Өйткені болашақ ұстаздарымыз қазақ этнопедагогикасын зерделемей және тағылымдық құралдарын пайдаланбай жан-жақты жетілген тұлғаны тәрбиелей алмайды.

СЕКЦИЯЛАР ОТЫРЫСЫ

СЕКЦИОННЫЕ ЗАСЕДАНИЯ

**I. ЖАҢА ЖАҒДАЙДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН: БІЛІМ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**I. КАЗАХСТАН В НОВЫХ УСЛОВИЯХ: ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И
ВОСПИТАНИЯ**

**I. KAZAKHSTAN IN NEW CONDITIONS: PROBLEMS IN EDUCATION AND
UPBRINGING**

Модераторы: д.п.н., профессор Мухамбетжанова А.У., п.к.н., Утешкалиева А.М.
Аудитория: ГУК 242

ӘОК 37-072

**ҚАЗАҚСТАНДА ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ
ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ**

Л.Е.Қойшығұлова, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің Әлеуметтік мәселелер және жастар
саясаты жөніндегі проректоры

А.Ө.Мұханбетжанова, п.ғ.д., қауымдастырылған профессор
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің Инновациялық білім беру факультетінің
деканы

Ключевые слова: образование, общество, молодежь, будущее, воспитание

Резюме: в статье раскрываются история становления и перспективы развития национальной системы образования в Казахстане.

Keywords: education, society, youth, future, upbringing

Summary: the article reveals the history of formation and prospects for the development of the national education system in Kazakhstan.

Ғасырлар тоғысында еліміз тәуелсіз мемлекетке айналып, өзінің қоғамдағы саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени білім парадигмасы жүйесін әлемдік өркениет үлгісінде дамытуға бағыт алуда. Кез келген жаңа тәуелсіз мемлекеттің рухани дамуының өзіндік ерекшеліктері оның аумағында мекен ететін халықтардың тұрмыс-тіршілігімен, дәстүрлі

мәдениетімен, салт-дәстүрімен және өткенінің тарихи сабақтастығымен айқындалады. Даму үрдісінде қол жеткізген тарихи тәжірибе із-түзсіз жоғалып кетпейді, ол ұлттық идеяда, мәдени-әлеуметтік және құндылықтар жүйесінде белгілі ретпен жинақталып отырады. Өркениетті әлемнің таңдаулы мүшесі болу – елдің рухани және мәдени қуатына, ғылымы мен біліміне байланысты. Қазақстанның ғылымы мен білімінің стратегиясы ұлттық білім мен тәлім-тәрбие идеяларын сақтай отырып, әлемдік білім кеңістігіне кірумен анықталады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» халқына жолдауында «Білім мен ғылымды өз дәрежесінде меңгерген елдер ғана әлемдік дамудың алдында, озық тұсында болады», - деп атап көрсеткен. Бұл тұрғыда, жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген саналы да парасатты тұлғаны тәрбиелеу қажеттігі де білім мен тәрбие беру ісіне жүктелетіні, ал ол үрдіс әлемдік жаһандандудың тұтас білім кеңістігін қалыптастыруға бағытталған ортақ мүддеге әкелетіні сөзсіз.

Жаһандану жаңа қоғамда орын алған экономикалық өзгерістер мен технологиялық жетістіктер – қоғам дамуының қозғаушы күші болып табылатын білім жүйесіне өзіндік әсерін тигізеді. Сонымен қатар, білім беру дүниежүзілік интеграциялық үрдіспен қатар дамуда да маңызды роль атқарады. Білім беру жүйесінің басты міндеті - ұлттық және жалпы адамзаттық қасиеттер, ғылым және практиканың жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыру және дамыту үшін қажетті жағдайлар жасау болып табылады.

Білім беру – ғылыми мағлұмат беру арқылы адамның танымын, білімін, дағдысын, дүниеге көзқарасын жетілдіру үрдісі, қоғам мүшелерінің мәдениетін дамытудың негізгі шарты. Білім беру жүйесінің басты міндеттері – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіпке үйретуге бағытталған біліммен қамтамасыз ету болып табылады. Білім - оқыту мен өз бетінше іздену негізінде жүзеге асады.

Қандай қоғам болса да ол болашақ ұрпақ арқылы биологиялық және рухани жаңарады. Бүгінгі жаһандану қоғамы жастары да білімнің озық тәжірибелері негізінде жан-жақты қалыптасуда. Дегенмен, қазіргі білім берудің қалыптасуының ұзақ тарихы бар екені сөзсіз. Сол тарихты тану, оның тарихи даму кезеңдерін білу заңды қажеттілік. Өз кезеңінде білімнің генезисіне, оның өткені мен бүгінгі болашағына, басқаша айтқанда, білім философиясына негіздемей ұлттық біліміміз де толық болмайды деген сөз.

Осы ұстанымды басшылыққа алып тарихқа көз жүгіртсек, қазіргі кезеңдегідей оқу болмағанына көз жеткіземіз және бұл барлық халықтарға тән. Тоқтаусыз жүріп жатқан таным үрдісі үйрету мен үйрену арқылы ұрпақтан ұрпаққа білім қорын жеткізіп отырады. Қазақтың: «Ұяда нені көрсен, ұшқанда соны ілерсің», «Ата көрген оқ жонады, шеше көрген тон пішеді», т.б. мақалдарының мән-мазмұны да осында екені сөзсіз.

Білім философиясына тарихи-танымдық ұстаныммен келетін болсақ, білім беру, оқыту жүйесінің генезисі – оның қалыптасу тарихының тұтастығы мен бірлігі. Бұл тұрғыдан алғанда біз адамзат тарихында өзі өткен көзқарас қалыптасуының үш негізгі түрін атап өте алмаймыз. Бүкіл әлеуметтік-тарихи даму мен жетілуді де аталған сатыларсыз елестету қиын. Олар - аңызнамалық (мифология); діни; философиялық (дүниені білім, ғылым жетістіктері, практика арқылы, заманмен үндестіре отырып тану) болып бөлінеді. Қазақтың кең-байтақ өлкесінде білім ісінің пайда болып, даму тарихы да өзінің ілкі бастауларын сонау ерте замандардан алады. Қазақстан жерінде, әсіресе, оның отырықшы аудандарында орта ғасырдық ерте дәуірінде-ақ (ҮІІ-ҮІІІ ғ.ғ.) көптеген мектептер (мұсылманша бастауыш оқу орны) мен медреселер, діни білім беретін ортадан жоғары оқу орындары жұмыс істей бастағаны тарихтан белгілі. Қазақ қоғамындағы білім беру ісі "қазақтың тұңғыш ұстазы" ретінде танылған Ы.Алтынсарин есімімен тығыз байланысты. Қазақ даласында Ы.Алтынсариннің ағартушылық қызметі мен идеялары бүгінде педагогика саласының ғылыми-зерттеу жұмысына айналды. Оның ағартушылық қызметі қазақ халқының рухани-саяси отарлау саясатының қысымшылығына тұспа-тұс келді. Бұл саясатты тоқтатуға ағартушылардың жергілікті саяси күші болмады. Тек ұлттық білім беру жүйесін заман талабына сай, миссионерлік ағарту-оқу ісінің негізгі заңдылықтарын қабылдай отырып, Қазақстанда халық ағарту ісі жаңа жолға түсті. ХІХ

ғасырдық аяқ кезінде "қазақ мектептері қандай болу керек" деген мәселе күн тәртібіне қойыла бастады. Осы жөнінде бір-біріне қарама-қарсы екі көзқарас пайда болды. Бірі - бұратана халықты шала сауатты қалдырып, төл мәдениетінен қол үздіріп, бірте-бірте орыстандыру саясатын көздейтін миссионерлер (Н.И.Ильминский, т.б.), ал екіншісі – орыс халқының прогрессивті озық мәдениет үлгілерін игеру арқылы "Өз елін өркениетті елдердің деңгейіне көтеру қажет"- дейтін қазақ ағартушылары (Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев) еді. Оқытудық жәдид (төте оқу) деп аталатын ағымы отаршылдық орыстандыру саясатына қарсы түркі тектес ұлттардың өзін-өзі сақтап қалу жолындағы қажырлы күресінен туған еді. Жәдид ағымының көшбасшысы белгілі турколог-лингвист А.Байтұрсынов болды. Жәдидшілер бастауыш мектеп мәселесіне айрықша мән берді, осыған орай бірнеше оқу құралдарын жарыққа шығарды. Жәдид ағымы мектеп бітірушілердің медреселерде немесе жоғары оқу орындарында білімін әрмен қарай жалғастыру, олардың өз ықтиярымен мамандық таңдап алу мүмкіндігіне жол ашты, жұрттың бұл мектепке деген ынта-ықыласы тез өріс алуына жағдай туғызды.

Қазан төңкерісінің жеңісінен кейін ағарту саясатындағы басты мәселенің бірі - жаңадан ашылып жатқан ауыл мектептерін мұғалім кадрларымен қамтамасыз ету жайы еді. Бұл міндет үш түрлі жолмен жүзеге асты: біріншісі, бұрынғы патшалы Ресейдің мұғалім-кадрларын мектепке тарту, екіншісі жолы - білімге құштар сауатты жастарды қысқа мерзімді курстардан өткізу, үшіншісі, арнайы педагогикалық оқу орындарын көптеп ашу арқылы мұғалім даярлау. 1922-23 оқу жылдары Академиялық орталық ұлт мектептері төл оқулықпен, бағдарламамен қамтамасыз етуде біраз шараларды іске асырды, төл тілімізде 14 оқулық шығарылды. Олардың ішінде "Физика", "Грамматика", "Алгебра", "Мектеп гигиенасы", т.б. бар. Бұл оқулықтарды жазуға қазақ зиялыларының алдыңғы қатарлы топ өкілдері: А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, М.Әуезов, С.Асфендияров, Т.Жомартбаев, Қ.Сәтбаев, Ә.Ермеков, Т.Жолдыбаев, т.б. қатысты. Республикада жоғары білімді кадр даярлауда Алматы қаласында тұңғыш ашылған Абай атындағы Қазақтың педагогикалық институты үлкен рөл атқарды. 1929 жылы араб алфавитінен латын графикасына көшті. 1940 жылы латын алфавитінен орыс жазуына көшу ісі өркениет жолындағы тағы бір үлкен соққы болды. Оқу-ағарту саласындағы осындай үлкен бұрмалаулар ұлт мәдениетінің дамуына кері әсерін тигізді. 1945-60 жылдары мектептер мен онда оқитындар саны күрт өсе бастады. 1950-60-шы жылдары тың игеруге байланысты мектептердің саны күрт өскенімен, қазақ мектептері көбірек жабылып, оның орнына орыс-қазақ және орыс мектептері көбірек ашылды. 1980-90 жылдары елімізде жаппай халыққа орта білім беру саласында біраз жұмыс жүргізілді. Соның бірі - мектепке 6 жастан бастап қабылдау.

Педагогика ғылымындағы білім беру жүйесінің дамуына жасаған талдаулар білім беру мен тәрбиедегі дағдарыс кенеттен пайда болмағандығын көрсетеді. Оның бастаулары 30 - жылдардың басында көрініп, 70 - жылдары жалпы орта білім беруді күрделі бағдарламамен оқыту және постиндустриалды қоғамның қарқынды қалыптасу міндеттерін шешуге қабілетсіздігімен байқала бастады. 60- жылдардың орта тұсында кеңестік білім әлем деңгейінде алдыңғы орындардың қатарына шықты. Білімдік бағдарламалардың негізділігі, мектеп оқушыларының білім сапасының көсеткіштері, жоғары, арнаулы орта білім ауқымдарының өсуімен ерекшелене түсті. Кейін бұл даму қарқыны баялап, білім беру жүйесіндегі динамика тек кеңестік емес, батыс және дамушы шығыс мемлекеттерінде де тоқтай бастады. Қоғамда күрделі процестер белең алып, нәтижелері тек 80 - жылдардың ортасында анық көріне бастады. Экономиканың даму қарқындылығы баяулап, бұрынғы идеологиялық бағдар көмескілініп, әлеуметтік тұрақсыздық, адамдар арасындағы қарым-қатынас өзгерді, нәтижесінде адамгершілік-рухани құндылықтардың толымсыздығына әкелді. Жастар қоғамдағы білім мен қабілеттің сұранысының болымсыздығын сезе бастады. Мәдениеттің, ұлттық дәстүрлердің, салт-сананың төмендеуі білім берудің тиімді саясатын жүргізуді қиындата берді.

80- жылдардың ортасында бірқатар өлшемдер бойынша білім беруде батыс елдерден артта қалушылық көріне бастады. Әсіресе, жоғары білім беру ауқымы бойынша дамыған елдерден артта қалушылық байқалды. Шетелдік әріптестер білім берудегі саралау және даралау бойынша алға шықты. 90 - жылдардың басында экономикадағы қайта құрулар мен өмірдің әлеуметтенуі, елдің нарықтық экономикаға бет бұрысы білім беру саласына да әсер етпей қоймады. Қазақстан

Республикасының білімдік кеңістігін де 90-жылдарда бастап реформалану жағдайын басынан өткерді. Бұл жаңартуларға «қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің динамикасы жағдайында білім беру саласында қалыптасып отырған, ұлғаймалы тенденциялар, сонымен қатар қоғам мен мемлекеттің болашақ дамуының жолдарын ескеретін, түпкілікті әзірленген стратегиялық реформалар әсер етеді. Көрсетілген қиындықтарға қарамастан, білім беру жүйесі даму тұғырын сақтап қалуға ұмтылды. Білім беру жаңа сапаға: өзгермелі, демократиялық және вариативті сипатқа көшті. Оқу мекемесінің типін, бағдарламалар деңгейін т.б. таңдау мүмкіндігі туды. Білім беру жүйесі жаңа бағыт іздеу, оқыту мазмұнын жаңартуға бет бұрды. Әлеуметтік жағдайды, жаңашылдық өзгерістер мен әлемдік педагогикалық тәжірибені ғылыми тұрғыдан талдау білім беруді дамытудың жаңа бағдары - жаңа стратегиясын таңдауға себепші болды.

Алдымен білім беру мақсаттарының өзгерісі, ізінше оның тиімділігі мен өлшемдері келді. Білім беру жүйесі әлі де болса соңғы нәтиже ретіндегі білім, білік және дағдыға бағдарланған. Білім деңгейі мектеп бітірудегі және жоғары оқу орындарына түсудегі негізгі өлшемдер ретінде қарастырылады. Ежелден белгілі: «көп білім ақылдылыққа үйретпейді». Сондықтан оқыту - міндетті түрде тәрбиелік қызметпен сабақтасуы қажет», - деген пікір айтады.

Кеңес өкіметінің білім беру жүйесінің өзіндік мазмұны болды. Бірақ халықтың рухани құндылықтары білім беру жағдайында есепке алынбады, немесе жеткіліксіз оқылды. Бұл мифологияға, біздің тарихымызға қатысты жағдайлар болды. Ал дінге деген көзқарасымыз «дін – апиын» дегеннен аспады. Ал шындығында, тарих пен дінге қатынасыз тұтас таным да, білім мен білік те, тәрбие де болмайтындығын бүгінгі өмір көрсетіп отыр.

Жоғарыда айтылған Кеңестік білім мен тәрбие жүйесінің көлеңкелі жақтары да көп болды. Оның төмендегідей белгілерін атап өтуге болады:

- Одақ ішінде барлық ұлттар үшін бір типтік оқулықтар мен бағдарламалардың болуы;
- жан-жақты жетілген тұлғаны тәрбиелеуде интернационалистік мазмұнда, ұлтжандылықтан мүлдем хабарының болмауы;
- міндетті түрде орыс тілін оқыту, басқа тілдерді болашақсыз деп жариялау;
- ұлттық мәдениетті мансұқ ету. Ал ұлттық мәдениеттен жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайтыны сөзсіз;
- «түрі ұлттық, мазмұны пролетарлық болсын» деген формула халықтық рухқа сай келмеуі; Себебі, халықтың рухани дүниесі біртұтас құбылыс. Ол «мазмұн» мен «түрге» бөлінбейді т.б.

Еліміз егемендік алғаннан кейін білім негіздерін демократиялық, интеграциялық принциптерге орайлас әр баланың жеке-дара ерекшеліктері мен қабілеттерін ескере отырып, оқытып, тәрбиелеу талап етілді. Осы жайттар ұлт мектептерінің жаңа бағдарламаларынан елеулі орын алды. Арнаулы білім салаларына икемі бар балаларға арналған лицей, гимназия, колледж, медреселер сияқты мектептің жаңа түрлері ұйымдастырылды. Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы Заңдары Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді. Осы Заң және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік-құқықтық актілеріне сәйкес мемлекеттік саясат принциптері айқындалады.

Қазақстандық білім жүйесін модернизациялаудың негізгі бағыттарының мақсаты – оның нарықтық экономика жағдайында, жаһандануды ескере отырып, қайта жасалуын қамтамасыз ету. Білімді модернизациялау осы салада жинақталған позитивті әлеуетті сақтау негізінде бұл үдерісті тереңдетіп, дамытудың жаңа құқықтық, ғылыми-әдістемелік, қаржылық-материалдық және кадрлық сәйкестік қажеттілігін туғызады.

Бүгінгі таңда Еуразиялық аймақта болып жатқан, түбегейлі өзгерістер дәуірі, адамзат баласының барлық қызмет ету саласының жан- жақты дамуына, соның ішінде білім беру мазмұнының дамуына әкеліп отыр. Дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, ұлттық әлеуеттің дамуы келесі факторлармен анықталады: жаңа ғылыми жаңалықтарды меңгерумен, білім беру деңгейі және кәсіби білімділік мазмұнымен. Қазақстан жоғары мектебінің жаңа даму сатысының негізінде келесі басымдылықтар жатыр: республиканың жоғары оқу орындарының

желісін рационализациялау, студенттер контингентін қалыптастырудың жаңа моделіне көшу, жоғары білім беру сапасын көтеру, ғылым мен білімді интеграциялау.

Әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы осы заманғы білім беруді дамыту, кадрлар біліктілігі мен оларды қайта даярлау жүйесіне зор маңыз берілген. Мұның өзі ұлттық білім мен ғылым жүйесінің даму бағыттарын тың арнаға, жаңа сапаға жеткізудің қажеттілігін алға тартады. Осыған байланысты қазіргі уақытта Қазақстанда білім мен ғылымның өзіндік ұлттық үлгісі қалыптасуда. Бұл үрдіс білім беру парадигмаларының өзгеруімен қатар жүреді.

Жаңа білім беру парадигмалары бірінші орынға тұлғаның білімін, білігі мен дағдысын емес, оны жан – жақты дамыту, ұлттық тәлім – тәрбиені бойына сіңірту, рухани жан дүниесін қалыптастыру міндетін қойып, мемлекетіміз білім кеңістігіне аяқ басқан кезеңінде, ғылым – білімнің құндылығын, рухани маңыздылығына айрықша басымдық береді. Жаһандану үрдісінде дамыған елдердің үздік үлгісі, ықпалы сезілмейді деуге болмайды. Оны да ескеріп, жіті зерделеп, ұлттық ерекшеліктерімізге сай ұтымды, тиімді жақтарын өмірге, тәжірибеге батыл енгізуге болады. Мұның біртұтас білім кеңістігін қалыптастыруға, ғылымды нақтылы бағыттар төңірегінде дамытуға септігі тиері сөзсіз. Осы реттен келгенде, орта және жоғары мектеп жүйесін белгілі бір бағытқа бұрып, білім - мен ғылым ісін ортақ мақсаттар төңірегінде топтап, қатар дамыту – іргелі ғылыми ізденістерге, нәтижелі істерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Дүниежүзілік стандарттар деңгейінде білімді дамыту алдымен оқу орындарының ғылыми-педагогикалық негізіне байланысты. Бұл бағытта ұлттық тәрбие беруде қазіргі білім ұйымдары алдына үлкен міндеттер қояды. Әр заманның өз қаһармандары, дәуір мойындайтын тұлғалары, бүгінгі азаматтық қоғам жағдайында ұлттық тәрбие берудің басты мазмұны болуы тиіс.

Жаһандану үрдісі бел алып келе жатқан қазіргі кезеңде Қазақстанның дүниежүзілік интеграциялық үрдістерден тыс қалуы мүмкін емес. Ал бұл үрдістердің ең алдымен елдің білім беру жүйесіне әсер етуі – табиғи жағдай. Олай болса, біздің біліміміз де басқа елдермен тең болуы керек, ал ғылымға деген жаппай ұмтылыс, жаһандану тұсындағы өміршең түсініктен туындайды. Себебі, оның жетістіктерінсіз қазірдің өзінде нарық жағдайына бейімделген, бәсекелестік қабілеті жоғары, тұрақты экономикаға қол жеткізу мүмкін емес. Алдыңғы қатарлы елдердің арасында жоғары деңгейде дамудың жолы - өзіндік ғылым саласы. Мемлекет ғылымсыз еріксіз шикізат көзіне, қоршаған ортаға, адам өміріне қауіпті радиоактивті қалдықтардың үйіндісіне айналады. Мұндай жағдайда ұлттық болмысы қалыптасқан халық ретінде сақталу қиын болады.

Ғылым үлкен капиталдың жұмсалуын қажет етеді. Зерттеушілерінің бірі Ресейлік ғалымдардың ақпарат алу мүмкіндігі Батыстағы әріптестеріне қарағанда жүз есеге кеміді деп есептейді. Ендеше, жаһандану тұсында ұлттық сананың алтын қазығы білім мен ғылымда қағылуы керек.

Көне заманға көз жүгіртсек, ата-бабаларымыздың ілім іздеуден, жаңа көзқарастан, айырықша жаңалық тауып оны санада қалдыруға ұмтылған, сол арқылы тәлім-тәрбиелік идеяларын дамытқан. Сол идеяларды заманауи талабына сай жария ету білім мен ғылымдағы, тәрбиедегі басты шарт.

М.Әуезовтың пікірінше, халық пен халықты теңестіретін бірден-бір нәрсе – білім мен ғылым. Өйткені, ұлттық ғылым мен білім жүйесі қоғамның қозғаушы күшіне айнала алатын сала және басқа елдермен жарыс ұйымдастыруға да болатын сала. Ендеше, дүниеге әлемдік ғылымға үлес қосатындай жаңалықтар әкелуге қабілетті ұлттық ғылымның өзіндік болмысы, бағыт – бағдарламасы, өзгеше қолтаңбасы болуы шарт.

Қазақстан үшін білім мазмұнын жаңарту мен ақпараттық өркениеттің талаптарына лайықтап, жаңа педагогикалық технология мен инновациялық ұлттық рухани құндылықтармен үйлестіре оқытып, тәрбиелейтін этностық мәдени білім жүйесін құру – бүгінгі күннің келелі мәселесі.

«Қазақтың тағдыры да, келешек ел болуы да мектебінің қандай негізде құрылуына барып тіреледі»- деп қазақтың жарық жұлдызы М.Жұмабаев қазіргі кезеңге арнап айтқандай, келешекте ақынның сөзі алдыңғы буын өкілдерінің жолбасшысы болары анық.

Бүгінгі таңда халықтық мәдениетке интеграцияланған, баланың жеке басының дамуына педагогикалық жағдай жасайтын, рухани жағынан таза, дүниеге тік қарайтын, қоршаған ортамен жүйелі байланыс түзетін, білімнің жаңа мазмұнымен байланысқан, бәсекеге қабілетті жаңа ұрпақ өсіріп, дамытып жетілдіретін мектеп – жаңа қоғам мектебі, яғни болашақ мектебі болуға тиіс. Ғұлама ғалым Әл-Фарабидің «Тәрбиесіз қолға білім салма» деген бағдарлы ойын педагогиканың діңгегіне, мектеп жұмысының тірегіне айналдыру баршамыздың міндетіміз. Білім беруді ұлттық құндылықтармен өркениетке негіздеп шәкірттердің өз күш жігерін, әлеуетін пайдалануға баулу керек. Сондықтан да мектеп реформасын тек мектептің басқару жүйесімен оқыту процесін ғана қамтып қоймай, сол мектептің мұғалімдерін жаңа бағытқа қарай кәсіби шеберлігін күнділікті ұштауын талап ету қажет.

Қазақ тілінде оқытатын мектептердің мәселесі - біздің ұлттық өрлеуіміздің нұрлы болашағымыздың мәселесі. Біздің мемлекетіміздің негізін қалаған қазақ халқының ұлттық мектебінің бүгінгі жайы, ертеңгі дамуы Қазақстан Республикасының даму болашағын айқындайтын фактор деуге болады. Ұлттық мектеп тағдыры қай қилы заман да да, қай ұлттың болсын көзі ашық, көкірегі ояу, ұлтжанды азаматтарын толғандырып келген ең өзекті мәселелердің біріне саналды. Қазіргі таңда Қазақстан бүкіл әлемдік білім кеңестігіне ену табалдырығында. Өмір ағымына қарай білім беру жүйесінің моделі күрделі өзгерістерге ұшырап отыр. Сондықтан заман талабына сай жаңа мазмұнда білі беруді ұйымдастыру 12 жылдық оқытуға көшумен тікелей байланысты. Сондықтан әрбір педагогтың, білім беру ұйымдары мен білім беруді басқару салалары басшыларының әрбір аталған мәселеге үлкен мән беріп дұрыс шешімін табуға өзіндік үлес қосуы - өмір талабы. Ұлттық мәдениетті сақтаудың кепілі ретінде қазақ мектебінің алдында жауапты міндет – төл мәдениетіне уызына қанған, өзге мәдениеттерді танып, әлемдік құндылықтарды игеру арқылы рухани баю мен дамуға бағыт ұстанған, жан-жақты мәдениетті тұлғаны тәрбиелеу.

Сонымен ұлттық мектеп біріншіден, ол Қазақстан мемлекетінің мүддесіне сай болуы міндетті, олай дейтініміз: ұлт дәстүрі тұрғысында білім алған бала өз елінің қамын ойлайтыны заңдылық, екіншіден мектептің білім беру әдісіне жаңа тұжырымдамалар мен бағдарламалар жасалып, олар мектептегі негізгі тұлға – оқушы мен педагог мүддесін толық қамтитын әрі қорғайтын болуға тиіс. Балалар қабілетін аша отырып, білімге құштарлықты арттыру бағытындағы іс-әрекетке негізделгені дұрыс. Өйткені, білім қажеттілігін терең түсініп, оны үйренуге ұмтылған бала өмірге де қиындықсыз бейімделеді, үшіншіден, оқушының жас кезінен кәсіби бағдарламасын анықтау мақсатында жұмыстар жүргізіліп, азаматтық сапасын жетілдірсе, сонда білім беруде, болашақ елдің дамуы да нәтижелі болуға тиіс. Ол үшін мектептер бірнеше сатыға бөлінсе, оқушылар өз біліміне қарай іріктелсе деген ой туады.

Мектептегі оқу-тәрбие жұмыстар ұйымдастыру ғылыми педагогика және ұлттық педагогика (тәрбие беру құралы) арқылы жүзеге асырылады.

Ұлттық мектептегі тәрбиенің негізгі міндеттері:

- оқушыларды ұлт алдында тұрған ерекше өзекті мәселелерді даярлау;
- өз халқының ғасырлар бойы қол жеткізген табыстарын бағалауға

бейімдеу;

- ата-баба салтын және дәстүрлі әдет-ғұрпымен қайта табыстыру;
- мектептің тәрбие жүйсін ғылыми педагогика мен ұлттық педагогикаға

негіздеу;

- оқушылардың ұлттық санасын қалыптастыру;
- ата-бабаларымыздың асыл мұралары арқылы рух, ұлттық мақтаныш,

ұлттық намыс, ана тілі мен ұлттық мәдениетін құрметтеу сезімін жетілдіру;

- экономикалық, экологиялық, эстетикалық, құқықтық, патриоттық тәрбие т.б.

Осы орайда тәрбие мен білім беруде этнопедагогика элементтерін мүмкіндігінше әртүрлі әдіс-тәсілдер арқылы бере отырып, төмендегідей нәтижелерге қол жеткізуге болады: жастардың танымдық қабілетін жетілдіру, жас ұрпақтың рухани, мәдени, білім мен ғылым құндылықтарын игеруге мүмкіндіктер беру, ұлттық тәрбие арқылы адами қасиеттерді қалыптастыру, ізгілікке, адамгершілікке тәрбиелеу, шығармашылық қасиеттерін ояту, данышпандық көреген қасиеттердің дамуына жол ашу.

Ұлттық тәрбиенің өзегі – отбасы, маңызды бөлігі, яғни тармағы – халық тарихы мен мәдени ескерткіштер де саналады. Бұл ретте көптеген рухани жұмыстар кезеңін күтіп тұр. Себебі тарихи салт-сана, ұлттық зерде-мәдениетті азаматтың рухани қазынасы. Өзінің тегін білу, ұлттық ерекшеліктеріне арқа сүйеу тиіс. Оның адамгершілік, өнегелілік, тәрбиелік байламы қазіргі дәуірдің жалпы қазақстандық шаңырақтың мұратына сәйкестенуі қажет. Бұл пікірлерімізді ғылыми сараптау мен ізденіс, оқу мен тәлім-тәрбие жұмыстарының нәтижесі анықтайды. Ол этнопедагогикалық бағдарламалардың үлесіндегі міндет.

Білім беру Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі. Ендеше бізге экономикалық және қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесін, ұлттық мектебімізді қалыптастыруымыз қажет. Қазіргі жаһандану заманында өзге мемлекеттердің көлеңкесінде қалмай, ықпалына ермей, дәстүріміз бен тілімізді түлету, ұлттық мәдениетімізді сақтау, қазақ болмысынан туындайтын этникалық ерекшелігімізді баянды ету. Ол - тіл, дәстүр, ұлттық сана мен рух, отаншылдық. Жас ұрпақ санасында осы рухани құндылықтар қалыптасса, еліміздің шын мәнінде егеменді жолмен дамып, оның байлығы ұлтқа қызмет етері сөзсіз. Білім беру саласында әлемдік тәжірибелерді үйрене отырып, патриоттық тәрбиенің бастауы болып табылатын этномәдени білім мен тәрбиені естен шығаруға болмайды. Қоғамның ұлттық негізде жаңаруы жоғары мектепте ұлттық тәрбие ісін дамытудағы жетекші фактор болып саналады. Бұл оқу орындары жұмысын ұлттық негізде құру, яғни ұлтымыздың өмірінен орын алған ұлттық білімдер жүйесін тандап, соның негізінде студенттерді даярлау қажеттігін дәлелдей түседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 . Білім туралы. - Об образовании: Қазақстан Республикасының Заңы. Алматы: Литера, 2000. - 96 б.
2. Г.Қ. Нұрғалиева, С.Мусин. Салыстырмалы педагогика. -Алматы: Ғылым, 1999.
3. Қ.Жарықбаев, С.Қалиев. Қазақтың тәлім-тәрбиесі. - Алматы: Сана, 1995.
4. Қ.Ж.Туребаева. Жаһандану және ұлттық тәрбие негіздері. оқу-әдістемелік кешен. – Ақтөбе, 2006. - 98 б.
5. К.Ж.Туребаева. Ұлттық тәрбие негіздері. Монография. – Ақтөбе. 2008. -270 б.
6. О.Қ.Силыбаева. Қазақ мектебінің ұлттық тәрбие жүйесі. Білім беру жүйесіндегі этнопедагогика. №5 2006 ж.

УДК 159.9.075

СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ АДАПТАЦИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ: К ВОПРОСУ ОБ ОРГАНИЗАЦИИ ДИАГНОСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Т.В. Черникова, д.псих.н., профессор

Волгоградский государственный социально-педагогический университет, г. Волгоград

Ключевые слова: социально-культурная адаптация, психологическая адаптивность, иностранные студенты, мультикультурный регион, экспресс-диагностика, мониторинг, самооценка, экспертная оценка, опрос, контент-анализ.

Резюме. Представлено содержание экспресс-диагностики особенностей социально-культурной адаптации иностранных студентов в вузах из мультикультурных регионов России и Казахстана. Составные части диагностической программы направлены на разносторонний охват проблемы. Личностно-психологические аспекты адаптации изучаются путем самооценки предметно-деятельностной и коммуникативной сторон, социально-культурные – путем соотношения потребительно-прагматической и идентификационно-консолидирующей характеристик этого процесса, запросы о психолого-педагогической поддержке – путем анализа материалов опроса.

Keywords: socio-cultural adaptation, psychological adaptability, foreign students, multicultural region, express diagnostics, monitoring, self-assessment, expert assessment, survey, content analysis.

Abstract. The content of express diagnostics of the peculiarities of social and cultural adaptation of foreign students in universities from multicultural regions of Russia and Kazakhstan is presented. The components of the diagnostic program are aimed at comprehensive coverage of the problem. The personal and psychological aspects of adaptation are studied through self-assessment of the subject-activity and communicative aspects, socio-cultural – through the correlation of consumer-pragmatic and identification-consolidating characteristics of this process, requests for psychological and pedagogical encouragement – through the analysis of survey materials.

Наличие иностранных студентов в организациях высшего образования любого государства является не только одним из индикаторов качества его деятельности в структуре показателей рейтинговой оценки. Одновременно с документом о профессиональной квалификации выпускники вузов привозят на родину отношение к стране получения образования, сформированное в процессе социально-культурной адаптации в период обучения. Традиционно считается, что граждане из-за рубежа с дипломом, выданным в другой стране, формируют своеобразную «подушку лояльности» по отношению к этой стране. Прагматическое значение этого явления повышается в условиях введения и действия международных экономических санкций, а также скрытого и явного военного противостояния государств.

Форс-мажорные обстоятельства 2020 года, вызванные эпидемиологической ситуацией коронавируса в мире, актуализировали вопрос социально-культурной адаптации студентов из-за рубежа в связи с объективной необходимостью перевода образовательной подготовки в дистанционный режим. Потребовалась корректировка содержания и средств работы в вузе, в связи с чем актуализировалась проблема целевой подготовки профессорско-преподавательского состава, организованного в интерактивном режиме. Предстоит инвентаризации и аккумуляции технологических возможностей подготовки по предметным дисциплинам, максимально насыщенной культурно-страноведческим материалом с его возможностями интеграции общечеловеческих контекстов, смыслов, устремлений.

С целью объединения научного потенциала исследований и методических разработок в этом направлении на базе Калмыцкого государственного университета им. Б.Б. Городовикова по предложению д.п.н., проф. А.Б. Панькина создана инициативная группа ученых из университетов Южного Федерального округа Российской Федерации и Атырауского университета им. Х. Досмухамедова Республики Казахстан. Содержание первого этапа работы состоит в проведении диагностического исследования на выборке иностранных студентов для выявления особенностей их социально-культурной адаптации и изучению возможностей оказания психолого-педагогической поддержки в вопросах социально-культурной адаптации в новой для них образовательной среде в отдельном вузе и в мультикультурных социальных обстоятельствах жизни региона в целом. По итогам реализации созданных в условиях коллективного проекта инновационных образовательных средств предстоит повторный

мониторинговый срез для определения эффективности проведенной работы с последующим распространением опыта.

В данной статье предложено обоснование содержания эмпирического исследования, главной характеристикой которого является *экспресс-диагностика*. Она предполагает получение на большой выборке поверхностного унифицированного диагностического среза вместо глубокого многостороннего исследования по нескольким тестовым методикам. Выбор экспресс-диагностики отвечает одновременно нескольким требованиям. Это, во-первых, требование доступности и краткости, что связано с дистанционной формой диагностики студентов, проживающих в других странах и владеющих русским языком на уровне иностранного. Во-вторых, экспресс-диагностика позволяет сфокусироваться на ключевых аспектах и избежать избыточной детализированной информации, слабо относящейся к существу исследования. В-третьих, выбор такого подхода обусловлен целевой ориентацией психолого-педагогического исследования, конечный результат которого выводит научный коллектив за пределы констатирующей диагностики на повышение квалификационного уровня преподавателей.

Полученные эмпирические данные позволяют за короткий период времени определить проблемные для каждого вуза аспекты, что выведет их на конструирование локальных моделей, постановку целей и задач по усилению компетентности профессорско-преподавательского состава, работающего с иностранным контингентом обучающихся, в условиях интерактивного обучения в ходе повышения их профессиональной квалификации. Ожидается, что улучшение показателей социально-культурной адаптации иностранных студентов произойдет по итогам изменения позиции преподавателей, транслирующих усиленный социально-культурный контекст дисциплин, изучаемых иностранными студентами. Информированные по результатам диагностики о сильных и слабых сторонах адаптационного процесса, протекающего в условиях эпидемии коронавируса при ограничении прямого контакта с образовательной средой вуза, помещенной в широкий территориально-экономический контекст, преподаватели продемонстрируют не только повышенную мотивацию, но также усиленную технологическую оснащенность. На это будет направлено содержание курсов повышения квалификации, организованных по типу обмена опытом, презентации и защиты оригинальных идей, группового решения творческих задач и т.п. Ожидается, что повторная диагностика, проведенная не ранее чем через полгода, покажет изменение показателей социокультурной адаптации иностранных студентов в лучшую сторону.

Перед началом экспресс-диагностического исследования проводится демографический анализ иностранного контингента обучающихся в организации высшего образования. Анализ проводится либо с указанием данных иностранных студентов, принявших участие в исследовании, либо с указанием данных всего иностранного контингента по вузу. Для этого они заносятся в предлагаемые формы таблиц с приложением необходимых текстовых пояснений. Они касаются, например, возрастного диапазона респондентов, предпочтения профиля обучения в зависимости от страны постоянного проживания и др.

Для исследования предложены два средства экспресс-диагностики самооценочно-экспертного типа и дополнительный опросный бланк, материалы которого обрабатываются отдельно с помощью метода контент-анализа. Систематизированные суждения опросных листов дополняют диагностическую картину показателей психологической адаптивности и социально-культурной адаптации.

Первое диагностическое средство составлено нами по методу самооценки психологической адаптивности. Десять раз выраженное согласие с десятью предложенными утверждениями сложится в максимальный балл. Внутреннее разделение самооценочных суждений по тематике на две группы (относящихся к деятельностной или к коммуникативной сторонам психологической адаптивности) дадут возможность дифференцировано интерпретировать результаты. Процедура стандартизации методики позволит определить показатели в баллах для разделения выраженного признака на высокие, средние и низкие значения.

Обработка материалов первого раздела бланка диагностического исследования позволяет изучить личностно-психологические аспекты адаптации, которые рассматриваются как генерализованность признака, характеризующего потенциальную возможность успешности осуществления процесса. Обработка данных проводится путем:

подсчета суммы плюсов – положительной оценки десяти утверждений, с которыми выражено согласие; сумма положительных ответов отражает общий показатель степени психологической гибкости личности как важнейшей предпосылки успешности осуществления адаптационных процессов;

подсчета суммы положительной оценки первых пяти утверждений, с которыми выражено согласие; их сумма отражает предметно-деятельностный аспект психологической предпосылки осуществления адаптационных процессов (тяга к свежим впечатлениям, скорость усвоения учебного материала, переключение активности в работе с одного предмета на другой, легкость в чередовании интенсивной деятельности и отдыха, быстрота вхождения в новые ситуации и новую деятельность);

подсчета суммы положительных оценок второй половины утверждений, с которыми выражено согласие; их сумма отражает коммуникативный аспект психологической предпосылки осуществления адаптационных процессов (интерес к изменившемуся кругу общения, легкость вхождения в контакт с новыми людьми; репутация мобильного человека, регулирующего свою активность в ответ на аргументированное мнение со стороны).

Второе диагностическое средство сконструировано нами по методу групповой оценки явления, распространенного со времен социальной психологии советского периода. Стандартизация показателей даст возможность, как и в первом случае, дифференцировать количественные значения по уровням значений. Дифференциация показателей по двум тематическим группам поможет провести качественный анализ явления социально-культурной адаптации, обусловленный особенностями вуза и контингента обучающихся.

Обработка материалов второго раздела бланка диагностического исследования позволяет изучить собственно социально-культурные аспекты адаптации, которые рассматриваются как выраженность признака, характеризующего реальный результат успешности осуществления процесса. Обработка данных проводится путем:

подсчета суммы баллов, накопленных по итогам 10-балльной оценки степени согласия с каждым из 10 утверждений; максимальная оценка, отражающая социально-культурные аспекты адаптации, может составлять в сумме 100 баллов;

подсчета суммы баллов по итогам оценки первых пяти утверждений; полученная сумма в максимальном выражении 50 баллов будет отражать культурный интерес и потребность в изучении страны получения образования (ее языка, содержания профессии, искусства, образа жизни представителей другой культуры); превалирование показателя по первой пятерке оценочных суждений над второй станет косвенным отражением потребительно-прагматического характера социально-культурной адаптации; потребление в данном случае означает получение образовательной услуги как реализации одной из социальных ролей (потребителя) в ряду других – гражданина, работника, семьянина и т.д.;

подсчета суммы баллов по итогам оценки второй части утверждений; полученная сумма в максимальном выражении 50 баллов будет отражать начало интеграции с социально-культурными обстоятельствами жизни в стране получения образования (принятие традиций как понятных и близких, расширение деловых и межличностных контактов, анализ вероятности проживания в новой стране и вариантов обустройства жизни в ней); превалирование показателя по второй пятерке оценочных суждений над первой станет косвенным отражением идентификационно-консолидирующего характера социально-культурной адаптации иностранных студентов.

На выборке иностранных студентов (около 700 человек), обучающихся в Калмыцком государственном университете им. Б.Б. Городовикова, нами совместно с Э.А. Сокальским проводится стандартизация общих показателей, с тем чтобы полученные данные могли быть использованы в других вузах как отражающие высокий, средний и низкий уровни адаптации в

двух ее взаимодополняющих аспектах – личностно-психологическом и собственно социально-культурном. По всей выборке и группам студентов из ближнего и дальнего зарубежья, мужчин и женщин, определяются средние значения и стандартное отклонение по ключевым показателям самооценки психологической адаптивности и оценки социально-культурной адаптации.

Информативными в плане сравнения могут стать диагностические значения по выборкам студентов из ближнего и дальнего зарубежья. Например, обнаруженное смещение показателей адаптации в сторону высоких значений у студентов из ближнего зарубежья может быть истолковано как наличие так называемого «советского следа» – транслированного родителями и прародителями отношения к общекультурным основаниям жизни в Советском Союзе.

В целом показатели наличия или отсутствия нормальности распределения дадут возможность для интерпретации полученных результатов, исходя из того, что:

А. Личностно-психологический аспект адаптации выступает показателем степени психологической гибкости личности как важнейшей предпосылки успешности осуществления адаптационных процессов. Этот показатель рассматривается как потенциальный ресурс адаптационных возможностей личности в двух видах его проявления – предметно-деятельностном и коммуникативном.

В. Социально-культурный аспект адаптации в его общем значении выступает показателем глубины происходящих процессов. На поверхностном уровне адаптации присутствует культурный интерес к стране получения образования, ее языку, искусству, традициям. Этот начальный уровень адаптации носит потребительски-прагматический характер; адаптация в этом случае осуществляется по типу приспособления к окружающей среде. Продвинутый уровень социально-культурной адаптации носит идентификационно-консолидирующий характер; адаптация происходит по типу выхода за ограничения, накладываемые окружающей средой. В таком случае происходит интеграция личности с социокультурными обстоятельствами жизни в стране получения образования.

Для составления совокупной картины в окончательном варианте выполненного в рамках проекта исследования предстоит: а) определить общий характер адаптации иностранных студентов по ЮФО РФ; б) сравнить обобщенные данные студентов из ближнего и дальнего зарубежья по ЮФО РФ; в) сравнить эти показатели с данными из университета Республики Казахстан.

Материалы проведенной стандартизации уже на начальном этапе обработки позволят получить результаты по конкретному вузу, которые на фоне совокупных данных по вузам ЮФО РФ, участвующим в проекте, обнаружат свои особенности. Анализ этих особенностей предоставит основания для разработки содержания курсов повышения квалификации профессорско-преподавательского состава по проблеме развития социально-адаптационного потенциала предметного обучения, ориентированного на конкретный вуз.

Полученные на предыдущем этапе данные могут быть подвергнуты корреляционному анализу. Его результаты заносятся в таблицу с указанием уровня значимости корреляционных связей, количественные результаты корреляционного анализа интерпретируются. Их качественный анализ позволяет сделать обобщенные заключения, которые становятся основанием для разработки рекомендаций организаторам системы повышения квалификации по созданию целевых программ дополнительного образования для профессорско-преподавательского состава вуза, работающего с иностранным контингентом студентов по проблеме развития социально-культурной адаптации.

Проверка на значимость статистических различий в диагностических показателях проводится между выборками студентов из ближнего и дальнего зарубежья. По результатам анализа формируется новый раздел рекомендаций по разработке дополнительных образовательных программ профессорско-преподавательского состава, работающего с иностранными студентами.

Опрос иностранных студентов, проведенный в дополнение к самооценочной и оценочной процедурам, позволит изучить запросы иностранных студентов о психолого-педагогической поддержке для успешности социально-культурной адаптации со стороны университетов страны получения образования. Обработка проводится путем систематизации текстов ответных суждений из опросных листов. Указывается, какая процентная часть ответных бланков содержала запросы о поддержке. Определяются параметры для классификации суждений, вырабатывается система их маркировки в карте первичной диагностической обработки.

Предполагается контент-анализ ответов, распределенных по четырем основным разделам с детализацией внутри них проблемных областей. Эти разделы будут объединять по меньшей мере четыре группы запросов.

1. Запросы об информационно-экспертной поддержке со стороны сотрудников вуза будут отражать трудности иностранных студентов в освоении учебной деятельности и реализации познавательных интересов. В эту группу будут объединены трудности получения образования, связанные с изучением и применением неродного языка: учебной кооперацией, конкуренцией и аттестацией; дополнительным образованием и реализацией широких культурных интересов, а также др.

2. Запросы об эмоционально-энергетизирующей поддержке будут направлены на обеспечение эмоционального и социального благополучия в условиях иноязычного окружения. Содержанием запросов станут: реализация потребности в защищенности от стрессовых ситуаций и агрессивных проявлений; фрустрационные переживания из-за внешнего ограничения социальных связей и досуговых предпочтений и др.

3. Запросы о профессионально-деятельностной поддержке в условиях учебной специализации и повседневной жизни будут связаны с проблемами делового и межличностного взаимодействия, а также предметной активности в широком социуме. Администрации, профессорско-преподавательскому составу вуза и сотрудникам служб учебно-воспитательного сопровождения следует быть готовым к анализу случаев: дискриминации и ксенофобии; острой коммуникативного противостояния в оценке политических, конфессиональных и этнокультурных событий, явлений, обычаев, традиций; конфронтации и проблем совместимости в быту; общего качества жизни в стране и др.

4. Запросы о личностно-психологической поддержке будут исходить от иностранных студентов, испытывающих потребности в: творческой самореализации, обусловленной ценностями универсализма; переосмысления жизненной позиции в экзистенциальных условиях; принятии ответственности за последствия поведения в трудных жизненных ситуациях.

Систематизированные материалы обработки содержания запросов иностранных студентов о психолого-педагогической поддержке социально-культурной адаптации представляются в сводной таблице результатов. Описание результатов опроса проводится с максимальным привлечением оригинальных текстовых суждений респондентов, что, во-первых, подтвердит правомерность распределения суждений на группы; во-вторых, обеспечит достоверность полученным данным; в-третьих, будет гарантировать их непредвзятость.

По результатам проведенного диагностического исследования формируется итоговое заключение рекомендательного характера. Оно становится существенным дополнением к теоретическим материалам, собранным участниками проектной работы по проблеме социально-культурной адаптации иностранных студентов. Интегрированные теоретические и эмпирические исследования, проведенные на базе конкретного университета, позволяют создать оригинальный вариант модели психолого-педагогической поддержки социально-культурной адаптации иностранных студентов. Она будет построена с одной стороны, с учетом запросов о поддержке, с другой – с учетом соотношения академической, технологической и гуманитарно-антропологической систем в образовательной работе вуза, расположенного в мультикультурных регионах России и Казахстана.

Созданный и принятый по итогам обсуждения вариант модели на следующем этапе реализации межвузовского проекта становится базовым основанием для разработки дополнительной образовательной программы повышения квалификации. Ее участниками становятся работающие с иностранными студентами преподаватели. Ведущей характеристикой программы выступает интерактивная форма ее проведения, а содержанием – обмен опытом технологических разработок и коллективное творчество по продуцированию новых образовательных идей и решений.

Повторное диагностическое исследование, сфокусированное на реализации психолого-педагогической поддержки иностранных студентов в период их социально-культурной адаптации на базе вузов с различными приоритетами в системах их образовательной деятельности и – по совокупности эмпирических результатов – на базе региона, позволит оценить эффективность проведенной работы.

УДК 37.032

РУССКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ КАК СРЕДСТВО ВОСПИТАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Л.Н.Давыдова, док.пед. наук. профессор

Астраханский государственный университет; г. Астрахань

В.А.Мячина, учитель иностранного языка

Муниципальное бюджетное образовательное учреждение «СОШ №48», г. Астрахань

Ключевые слова: социокультурные ценности, воспитание социокультурных ценностей младших школьников, русские народные сказки, фольклор.

Резюме. В данной статье обосновывается актуальность проблемы воспитания социокультурных ценностей младших школьников. Рассматривается воспитательный потенциал русских народных сказок. Описывается использование русских народных сказок как средства воспитания социокультурных ценностей младших школьников.

Түйіндеме: Бұл мақала бастауыш мектеп оқушыларының әлеуметтік-мәдени құндылықтарын тәрбиелеу проблемасының өзектілігін негіздейді. Орыс халық ертегілерінің тәрбиелік әлеуеті қарастырылады. Мақалада орыс халық ертегілерін кіші оқушылардың әлеуметтік-мәдени құндылықтарын тәрбиелеу құралы ретінде пайдалану туралы сипатталған.

This articles issues the relevance of training young learner's sociocultural values. The authors consider the formative potential of Russian folk tales. In addition, the using of Russian folk tales is described as the meaning of training young learner's sociocultural values.

В современном обществе настоящее время происходят социально-экономические изменения. Замечается попытка фальсификации социокультурных ценностей. Такое стремление является характерной чертой экстремистских выпадов. Противостояние этому позволит избежать столкновения с опасностью вымирания народных традиций, искажения социокультурных ценностей, сохранить культурное наследие.

В настоящее время крайне актуальным является приобщение младших школьников к социокультурным ценностям, поскольку они являются источником гармонизации личности и аккумуляции различного рода способностей в едином направлении развития субъекта.

Особо отметим, что Федеральный государственный образовательный стандарт начального образования(ФГОС НО) ориентирует на важнейшие результаты, которые достигаются посредством решения воспитательных задач, результатом которых

является сформированные самосознание, духовность и культура, инициативность, самостоятельность, толерантность, социокультурные ценности личности, способности к успешной социализации в обществе. Отсюда следует, что социализации социокультурная деятельность детей в обществе, является одной из главных современных образовательных задач. Это определяет основной вектор педагогической деятельности на воспитание социокультурных ценностей ребёнка, которые в дальнейшем будут служить основой для гармоничного взаимодействия со взрослыми и сверстниками в любом социуме.

Вышесказанное является обоснованием актуальности проблемы воспитания социокультурных ценностей младших школьников, платформы приобщения к ним. Вопрос о социокультурных ценностях русского народа поднимался в трудах отечественных философов Н. А. Бердяева, В. С. Соловьёва, В.В. Розанова, И. А. Ильина. Ценностный фактор рассматривался определяющим детерминантом в процессе самопознания и духовно-нравственного воспитания [1, 2].

Приобщение к социокультурным ценностям неотрывно от духовно–нравственного воспитания. Воспитанию духовно-нравственных качеств человека всегда уделялось большое внимание (В. Г. Белинский, К.Д. Ушинский, Л. Н. Толстой, Н. А. Добролюбов и другие). Еще К.Д. Ушинский и В. А. Сухомлинский считали, что с малых лет важно воспитывать способность к проявлению доброты, справедливости, способность противостоять лжи и жестокости, учить соразмерять собственные желания с интересами других. Как утверждают ученые, ребенок с первых лет жизни приобщается к неизменным традиционным ценностям, таким как представления о добре, красоте, истине [5,6].

Анализ литературы по проблеме показал, что вопрос о ценностях личности в жизни рассматривается во многих исследованиях, так как они являются стержнем личности и порождают ее направленность. Ценность, по мнению С. Ф. Анисимова, выступает как эмоционально-волевой тон отношений к предмету, функция которого состоит в установлении единства личности с предметом ценности [1]. В научных публикациях отмечается, что общество имеет разного порядка ценности: нравственные, религиозные, эстетические, правовые, социокультурные, причем как самыми распространенными считаются социально-культурные ценности (искусственные и естественные; материальные и духовные; социальные и индивидуальные). Автор подчеркивает, что новый взгляд на мир должен привести к активной позиции: к установке лучше понять эту систему ценностей [там же]. Следовательно, создавать социокультурные ценности и следовать им – значит научиться ценить то, что имеется у людей и является их вкладом в воспитание общечеловеческой культуры, оберегать все то, что основано совершенно всеми людьми и то, что незыблемо для них.

Воспитание социокультурных ценностей - целенаправленный двусторонний процесс формирования морального сознания, развития нравственных чувств и выработки навыков и привычек нравственного поведения. В свою очередь, поведение нравственно, если человек взвешивает, продумывает свои действия, поступает со знанием дела, выбирая верный путь решения стоящей перед ним проблемы. Так как младший школьный возраст является сенситивным периодом наиболее интенсивного формирования нравственной сферы личности, то крайне важно в данном возрасте уделять внимание воспитанию социальных и культурных ценностей подрастающего поколения.

Считаем, что одним из эффективных средств воспитания социокультурных ценностей может выступать сказка, как один из жанров фольклора.

К.Д. Ушинский, включивший сказки в свою педагогическую систему, обосновал ее воспитательный потенциал. Детально разработал вопрос о педагогическом значении сказок и их психологическом воздействии на ребенка. Он видел причину успеха сказок у детей в том, что простота и непосредственность народного творчества соответствуют таким же свойствам детской психологии [6]. Как известно, педагогическим идеалом К.Д. Ушинского являлось гармоническое сочетание умственного и нравственно-эстетического развития личности. По твердому убеждению великого русского педагога, эта задача может быть успешно решена при том условии, если в воспитании будет широко использован материал народных сказок.

Благодаря сказкам, в душе ребенка с логической мыслью срастается прекрасный поэтический образ, развитие «ума идет дружно» с развитием фантазии и чувства.

Наиболее обобщенно педагогическую роль сказок представил в своем теоретическом наследии и В.А. Сухомлинский, добивавшийся наибольших успехов в учебно-воспитательной работе благодаря тому, что первым из советских педагогов начал широко пользоваться педагогическими сокровищами народа [5].

Известно, что сказка – один из жанров фольклорной прозы, встречающийся у различных народов и подразделяющийся, в свою очередь, на жанры. Поскольку единой научной классификации до сих пор не существует, жанры или группы сказок исследователи выделяют по-разному. Например, В.Я. Пропп подразделяет их на сказки: о животных («Лиса и рак», «Зимовье зверей»), волшебные («Чудесная рубашка», «Морской царь и Василиса Премудрая»), авантюрно-новеллистические («Сказка о солдате Куроптеве», «Наговорная водица») и бытовые («Каша из топора», «Болтунья», «Самое дорогое»)[4]. Важнейшей характеристикой сказки, по мнению автора, является то, что в ней присутствует обязательная установка на вымысел, что определяет и поэтику сказки. К главным признакам сказки, как отметит вышеуказанный автор, относятся «несоответствие окружающей действительности» и «необычайность... событий, о которых повествуется».

Как утверждает Ш.И. Джанзакова, Н. А. Шагаева, Б.С. Лукманова, несмотря на обилие современных технологий, все чаще обращаемся к народной педагогике, в частности, к фольклору. В своих исследованиях они подчеркивают, что фольклор обладает огромным дидактическим потенциалом [3].

Русские народные сказки являются важным воспитательным средством, в течение столетий выработанным и проверенным народом. Жизнь, народная практика воспитания убедительно доказали педагогическую ценность сказок. Дети и сказка - неразделимы, они созданы друг для друга и поэтому знакомство со сказками своего народа должно обязательно присутствовать в процессе воспитания каждого ребенка.

Сказки в зависимости от темы и содержания заставляют ребят задуматься, наводят на размышления. Нередко ребенок заключает: «Так в жизни не бывает». Невольно возникает вопрос: «А как бывает в жизни?». Уже беседа рассказчика с ребенком, содержащая ответ на этот вопрос и активизирует когнитивные процессы. Безусловно, сказки содержат познавательный материал, доступный детскому возрасту. Следует отметить, что познавательное значение сказок распространяется, в частности, на отдельные детали народных обычаев, традиций и даже на бытовые мелочи («Каша из топора», «Вершки и корешки», «Как мужик гусей делил» и т.д.).

Обычно положительным сказочным героям в их трудной борьбе помогают не только люди, но и сама природа. В этом отразилась вековая оптимистическая мечта народа о том, чтобы использовать силы природы и показать единство человека и природы. В этот момент при изучении содержания сказки происходит постепенное понимание ценности и значимости природы для человека.

Как правило, во всех сказках страдания положительного героя являются временными, за ними обычно приходит радость, причем эта радость является результатом борьбы. Такие выводы в дальнейшем для младших школьников могут стать жизненными ориентирами в их трудовой и социокультурной деятельности.

Детям особенно нравится оптимизм сказок, усиливающий осознанное понимание доминанты добра над злом, которая заложена в воспитательной цели русских народных сказок. Сказки способствуют воспитанию нравственных и эстетических идеалов у подрастающего поколения («Морозко», «Гуси-лебеди», «Царевна-лягушка» и т.д.).

Образность дополняется забавностью сказок. Мудрый педагог-народ проявил особую заботу о том, чтобы сказки были интересными и занимательными. В народной сказке присутствуют не только яркие и живые образы, но и тонкий и веселый юмор. Есть сказки, специальное назначение которых - позабавить слушателя. Например, «бесконечные» сказки, такие, как «Про белого бычка», «Гусь», «Додон», «Царь и пруд» и другие.

Очевидно, что герои русских народных сказок подають читателям пример, как себя надо вести в разных жизненных ситуациях, ориентируя и приобщая подрастающее поколение к социальнопринятым нормам и правилам, формируя эстетический, культурный идеал.

Также в сказках часто высмеиваются такие негативные качества человека как невежество, лень, жадность, скупость. Немаловажно, что народ показывает выход из сложившейся ситуации, находит решения конфликтов.

Социокультурные ценности, такие как нормыиобразцыповедения в обществе, отображаются в сказках посредством нахождения героев в различных ситуациях, на первый взгляд, казалось бы, безвыходных. Читая сказку и наблюдая за героями, их поступками, младшие школьники как бы проживают эпизоды и приобретают определённые ценности, установки, жизненные принципы персонажей. Так, шаг за шагом, постепенно взрослея морально и духовно, младшие школьники «присваивают» и учатся оберегать такие ценности как любовь к своей семье, близким, Родине, природе.

В русских народных сказках заложен богатый художественный потенциал для восприятия мира ребёнком, обогащающий его эмоциональную, эстетическую, духовно- нравственную сферы. В связи с этим сказки выполняют важные воспитательные функции, обеспечивающие обогащение мира душевных переживаний ребёнка, развитие чувства родного языка, художественных способностей, любви к малой Родине. Благодаря фольклору младшие школьники легче усваивают представления о красоте, морали, знакомятся с обычаями и обрядами, духовным и культурным наследием своего народа. Это позволяет утверждать, что русские народные сказка является средством сохранения и передачи социокультурных ценностей народа будущим поколениям.

Немаловажно, что сказка учит младших школьников быть справедливыми, добрыми, но и уметь различать злой умысел в поступках и намерениях людей, при этом утверждая народные принципы жизни – преданность, честность, смелость, товарищество. Сказка не имеет прямых наставлений, но всегда содержит моральный облик, который учащиеся постепенно усваивают, читаю сказку.

Таким образом, русская народная сказка как жанр фольклора является одним из самых эффективных средств народного творчества для воспитания социокультурных ценностей младших школьников. Осознание смысла сказок позволит получать знания, которые заложены генетически, которые нуждаются в оживлении для того, чтобы каждый ребёнок осознал своё место в этом мире, почувствовав связь прошлого с настоящим и будущим.

Список использованной литературы

1. Анисимов С. Ф. Введение в аксиологию. -М.: Современные тетради, 2001.
2. Бердяев Н.А. Самопознание. -М.: АСТ, 2017.
3. Джанзакова Ш.И.,Н.А. Шагаева, Б.С. Лукманова. Формирование духовно-нравственных качеств младших школьников в процессе изучения фольклора во внеурочной деятельности // Научный журнал «Кант», 2018.- №1(26).С.-36-40.
4. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки.-М.: Лабиринт, 2000.
5. Сухомлинский В. А. Родительская педагогика. -Санкт-Петербург.: Питер,2017.
6. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии / Константин Ушинский. - М.: ФАИР – ПРЕСС, 2004.

ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Жайлы Умирбекова,

Почетный работник образования РК, доктор педагогических наук
г. Атырау

Андатпа Мақалада қазіргі заманғы жаңартылған білім бағдарламасын жүзеге асыру механизмдері жан –жақты талданып зерделенген. Автор оқыту мен тәрбие жұмыстарының мазмұны Қазақстанның инновациялық-индустриялық даму стратегиясын жүзеге асыратын адами капиталды дамытуға бағытталғанын негіздейді. Орта білім жүйесіндегі реформалар үздіксіз білім беру, кәсіби білімдегі дуалдық тәсілді енгізу, педагогтардың мәртебесін көтеру, үш тілдік оқу жүйесіне біртіндеп көшу, 12 жылдық мектептің оқушылардың сыни ойлау қабілетін, өз бетімен іздену дағдыларын дамыту басымдықтарын жүзеге асырады. Жоғарғы оқу орындарындағы білім-ғылым- өндірістің интеграциясы университеттердің бизнеспен кооперациясын, ғылыми-зерттеу қызметін дамытып, индустрияландырудың екінші кезеңіне мамандар даярлауды бастады. Олардың әлемдік ғылыми қауымдастықпен бірігуі ЖОО басқаруды демократияландыруға жол ашып, Бақылау кеңестері негізінде корпоративтік басқаруға көшірілді. Жаңартылған білім жүйесі тәрбиелеп оқытуға, «Мәңгілік ел», «Рухани жаңғыру» бағдарламалары аясында прагматик, шығармашыл, іскерлік дағдыларын меңгерген, елжанды, толерантты ұрпақ пен болашақ мамандарды даярлауға маңыз береді.

Резюме В статье всесторонне проанализированы механизмы реализации современных обновленных образовательных программ. Автор утверждает, что содержание учебно-воспитательной работы направлено на развитие человеческого капитала, который реализует стратегию инновационного и индустриального развития Казахстана. Реформы в системе образования включают в себя приоритеты непрерывной учебы, внедрение дуального подхода к профессиональному образованию, повышение статуса учителей, постепенный переход к 12-летнему обучению и трехязычью в средней школе, важнейшей задачей которой будет развитие критического мышления и навыков самостоятельного исследования у школьников. Инновации в вузах, как интеграция образования, науки и производства, обновление образовательных программ с участием работодателей и вузов партнеров, расширили сотрудничество университетов с бизнесом в деле подготовки специалистов для второго этапа индустриализации. Новшеством также является переход вузов к корпоративному управлению на основе Наблюдательных советов. Большое значение придается реализации программ «Мәңгілік ел» и «Рухани жаңғыру (Духовное возрождение)».

Summary The article comprehensively analyzes the mechanisms for the implementation of modern updated educational programs. The author claims that the content of educational work is aimed at the development of human capital, which implements the strategy of innovative and industrial development of Kazakhstan. Reforms in the education system include the priorities of lifelong learning, the introduction of a dual approach to vocational education, an increase in the status of teachers, a gradual transition to 12-year education and trilingualism in secondary school, the most important task of which will be the development of critical thinking and independent research skills in schoolchildren. Innovations in universities, such as the integration of education, science and production, updating educational programs with the participation of employers and partner universities, have expanded the cooperation of universities with business in training specialists for the second stage of industrialization. Another innovation is the transition of universities to corporate governance based on Supervisory Boards. Great importance is attached to the implementation of the programs "Mangilik el" and "Rukhani zhagyr (Spiritual revival)".

В современном обществе образование рассматривается как стратегически важная сфера человеческой деятельности, которая формирует интеллект науки, обеспечивает инновационный прорыв в экономике и ее конкурентоспособность. Концепция данной идеи стала определяющей для образования. Вот почему Президент нашей страны в своих обращениях к обществу с идеей нового человека дает четкое направление роста человеческого капитала через систему

образования. Другими словами человек и его ценностная основа являются первейшим условием любого развития.

И здесь мы отмечаем созвучность идеи как вызов и поле для новых приоритетов, на которые ориентируется современное образовательное сообщество: непрерывность образования, обеспечение его инвестиционной привлекательностью и повышение доступности качественного общего среднего образования. Эти приоритеты актуальны и предусматривают следующие тенденции:

Во-первых, образование, как понятие, приобретает свой первоначальный углубленный смысл. Оно становится образом жизни, продолжается всю жизнь. Не многознание, а усвоение необходимого. Это-главный постулат.

Во-вторых, поворот всего общества к личности педогога – ключевой фигуре в процессе обучения и воспитания. Труд учителя, главным критерием которого являются его профессиональные компетенции, должен быть в почете.

В-третьих, качественное обновления системы профессионального образования, как основной приоритет инновационного процесса ТиПО нацелено на увеличение охвата молодых людей рабочими профессиями, на подкрепление теории и практическими занятиями, то есть внедрением дуального обучения, которое сегодня прописано и в законе и в Госпрограмме.

В-четвертых, совершенствование системы образования в формате высокоэффективного ресурса, обеспечивающего конкурентоспособность государства, создание эффективной системы обучения, внедрение трехязычной модели образования.

Введение трехязычия в школах откроет каждому ребенку доступ к изучению английского языка. Ведь не каждая семья может позволить себе для обучения ребенка использовать услуги репетиторов, языковые курсы. Заниматься наши школьники будут по передовым зарубежным изданиям, что позволит не переводить учебники с одного языка на другой.

Инновационным аспектом мы рассматриваем идею документа по переходу на 12 летнее школьное образование с выделением 11-12 классов в старшую школу.

12 летнее обучение будет иметь смысл при условии обязательного внедрения компетентностной модели, где учащихся будут обучать навыкам критического мышления, самостоятельного поиска и анализа информации, на формирование функциональной грамотности школьника. Важно понимать, что 12 летнее обучение – это раннее развитие наших детей, это современные подходы в обучении.

В-пятых, смысловая направленность вузовской науки выстроена новыми критериями в вопросе интеграции образования, науки и производства. Предусмотрено обновление образовательных программ с участием работодателей и вузов партнеров. Важным аспектом в повышении эффективности работы вузов является переход к новой модели управления – корпоративному управлению. Эта система управления внедряется через создание Наблюдательных советов. Определены механизмы финансирования научных исследований – базовое, программно-целевое. Качественные показатели науки – это ускоренное развитие научно-исследовательской деятельности вузов, реальной вклад науки в экономику, кооперация с бизнесом и интеграция с зарубежным научным сообществом. На базе 11 вузов страны началась подготовка кадров для второго этапа индустриализации. Ориентиром лучших традиций должны стать долгосрочные подходы к обучению «Образование в рамках перемен», которые направлены на то, чтобы дать навыки жить завтра, менять себя.

Прописывая слагаемые содержания высшего профессионального образования, констатируем следующее: С позиции общества – содержание высшего профессионального образования должна обеспечивать подготовку не только квалифицированных и компетентных профессионалов, но и образованной культурной личности. С позиции многоукладного производства содержание образования должна отвечать требованиям автономной, самостоятельной, социально-адаптированной, профессиональной деятельности. С позиции обучающихся – содержание высшего профессионального образования должна реализовать их потребности и гарантировать достижение профессионального мастерства. Интеграция в мировом образовании становится одной из базовых категорий современности, где четко

просматриваются общие тенденции в реализации реформ. Таким образом, главным составляющим является децентрализация и демократизация управления: расширение автономии высших учебных заведений, движение в сторону рыночных моделей организации, финансирование образования, таковы новые критерии концептуальной стратегии и тактики современной образовательной политики.

Кроме того, для обеспечения дальнейшего качественного роста человеческого капитала особое место занимает воспитательный компонент, где более рельефно выступают такие ценности, как патриотизм, нормы морали и нравственности, межнациональное согласие, духовное развитие.

Воспитательная работа теперь будет вестись не отдельно, а через все уроки, где будут внедрены ценности общенациональной патриотической идеи «Мәңгілік ел», будет введен элективный курс «Казахстанская идентичность». Необходимо акцентировать внимание на объяснение функциональной роли патриотизма в развитии общества. Принципиальный момент, на наш взгляд, - предметно освещать уникальность нашей республики, давать высокую оценку позитивным переменам, знакомить школьников с ценностями «Мәңгілік ел».

Сегодня нам необходимо поднять на качественно новый уровень исследования межнациональных проблем, выстроить толерантную модель межэтнических отношений. Кроме того, следует более предметно доказывать пагубность для нашей молодежи различных форм религиозной нетерпимости, экстремизма. И в данном вопросе мы должны занять активную жизненную позицию.

Ведь мудрое изречение гласит: «Обучение без воспитания есть дело безнравственное и опасное». Издесь можно согласиться с выводами, что профессиональные знания, умения и навыки сами по себе являются лишь инструментом, способным принести обществу как пользу, так и вред в зависимости от того, какие нравственные качества профессионала. Это еще раз доказывает, подтверждает, что формирование общественного мнения нельзя пускать на самотек. Главная задача состоит в том, чтобы помочь подрастающему поколению верно оценить реалии сегодняшнего дня. Важно понимать, что активная жизненная позиция – основная составляющая человеческого капитала. Для обеспечения дальнейшего качественного роста человеческого капитала через систему образования выступает алгоритм совершенствования образовательной системы, как интеграция в мировое образовательное пространство. Для достижения обозначенных целей обновлена правовая база образования. Приняты новые законы «О науке», «О статусе Назарбаев Университета, Назарбаев Интеллектуальной школы; внесены изменения и дополнения в существующий закон «Об образовании».

Утверждает себя и новая форма переподготовки – дистанционное повышение квалификации учителей. Самообразование и самосовершенствование станут неотъемлемой частью деятельности педагога. Будут пересмотрены требования к уровню квалификации педагога с целью создания условий для получения первой и высшей категории.

С учетом перехода на обновленное образования будет модернизировано содержание образовательных программ вузов, будет осуществлен переход на англоязычное обучение с разработкой образовательных программ, учебников и УМК на английском языке для вузов. Логика индустриально-инновационного развития страны диктует реформирование всей профессиональной системы обучения молодежи.

Главным аспектом делается на обеспечение возможности работающей молодежи получать специальное образование без отрыва от производства. Этот сектор образования востребован нуждами государства и частным предпринимательством. Как отмечает Глава Государства «следует расширять доступность образования для молодежи через механизмы государственно-частного партнерства, субсидирования и проживания молодежи из сельской местности».

В сумме эти составляющие образуют четкие критерии роста человеческого капитала. Резюмируя, также можно сказать, что каждый век, каждая эпоха диктует свою парадигму. Современный век -это век образованных людей. Акцент должен быть сделан на ее успешной реализации. Этого требует время.

ҰСТАЗ-ҒАЛЫМ ИСАҒАЛИҚЫЗЫ

Айдар Рамазанұлы Сабыров, доцент
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қаласы

Ключевые слова: ученый, педагог, этнопедагог, исследователь

Резюме: в статье рассказывается о карьере и достижениях исследователя этнопедагогики Шолпан Исағалиевны Джанзаковой.

*«Адамдық жолы ауыр, анық жастан,
Ермедім саясатқа алып, қашқан.
Ақ Жайықтың бір бағытқа ағатыны,-
Бойыма мінез болып қалыптасқан».*

**(Ақұштап Бақтыгереева,
көрнекті ақын, мемлекеттік
сыйлықтың лауреаты)**

Биылғы естен кетпейтін жылда туғанына 1150 жыл толып отырған данышпан ойшыл Әбу Насыр Әл-Фараби ғылыми-білім үйренемін деген жас адамның ақыл-ойы айқын, ерік-жігері, тілек-мақсаты тек ақиқат пен шындық жолында ғана болуы тиіс деп көрсетеді. Адам көздеген мақсатқа жету үшін, оған жетудің тәсілін, жүрер жолын жақсы білуі шарт. Бір кәсіпке не өнерге талпыну үшін адамға бәрінен бұрын табандылық керек. Сонда ғана, ол білім саласында сындарлы пікір айта алатындай жағдайға ие болады. Ғылымды ұғу үшін үнемі сол ғылымның жолында болу қажет. Ғылымнан басқамен шұғылдануды азайту керек. Әрбір нәрсемен шұғылдана беретін істе тәртіпсіздік пайда болады. Дәл осындай пікірді арада мың жыл өткенде өзінің отыз екінші сөзінде хәкім Абай да айтқан. «Көңілің өзге нәрседе болса білім, ғылым қонбайды. Адамның көңілі шын мерейленсе, білім-ғылымның өзі де адамға мейірленіп, тезірек қолға түседі... Ғылымды үйренгенде ақиқат мақсатпен білмек үшін үйренбек керек», - деген болатын.

Ғұлама ойшылдардың қағидалы сөздерін жанына жақын тұтып, бойтұмардай ұстанған Шолпан Исағалиқызы Джанзакова бүгінгі таңда мерейлі жасқа толумен қатар, Қазақстан Педагогикалық Ғылымдар Академиясының толық мүшесі (академигі), педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Педагогика кафедрасының меңгерушісі атанып, әкесі Исағали мен анасы Жұманың ата-аналық аманатына адалдығын танытып отыр.

Әке мен ана, рухы риза болсын, бауырынан өрбіген он ұрпағын өнегелі етіп өсіріп, адам асыл дәрежесіне жеткізіп, бәрінің де жоғары білім алуына жағдай туғызды. Береке, бірлігі жарасқан Джанзаковтар әулетінен үш ғылым докторы, дәрігерлер мен мұғалімдер, геологтар мен өндіріс майталмандары, полиция полковниктері мен құқық қорғау органдарының қызметкерлері шықты. Исағали әкеміз қарапайым жұмысшы болып заводта 40 жыл еңбек еткенмен, білім мен ғылымды өз бетімен меңгерген жан болғандықтан, балаларына білім алуды, адал еңбек етуді, бір-біріне жанашырлық танытуды, қоғамның саналы азаматы болуды үнемі бойларына сіңіріп отырды. «Әкенің қас-қабағы, баланың бас сабағы», - деген тәмсілді еске алсақ, әке мен ана өз ұрпағына қатал тәрбие беріп қана қоймай, олардың болашағында болжай білгені байқалады. Әсіресе, сүйкімді қызы Шолпан мектепте оқып жүргеннің өзінде «менің ғалым қызым келе жатыр», - деп күліп отыратын көрінеді, Исағали әкеміз.

Балалық шақтағы арман әрбір жанды алға жетелейді, есейтеді, биікке көтереді. Шолпан Исағалиқызының да арманы асқақ, қиялы ұшқыр, мақсаты айқын болатын. Оқушы кезінен-ақ білімге құштар болып өсті. Мектеп қабырғасында да, педагогикалық институтта білім алған кезінде де өз қатарының алды болып, қоғамдық жұмыстарға белсене араласты.

Факультетте студенттердің ғылыми кеңесіне жетекші болды. 1983-жыл Гурьев педагогика институтының химия-биология мамандығын үздік дипломмен тәмамдап, қаладағы №7-орта мектепке өз мамандығына сәйкес мұғалім болып орналасты. Алған білімі мен тәлімін жас ұрпақты тәрбиелеуге арнап, педагогикалық қызметке белсене кірісіп кетті. Әке сөзі әлде зырлаған уақыт ағыны Шолпан Исағалиқызын ғылыми ізденіске құлшындырды.

Педагогикалық білімі мен іскерлігін ғылым саласында шыңдап көргісі келді. 1988-жылы өзі түлеп ұшқан алтын ұясы – педагогикалық институтқа қайта оралып, педагогика және психология кафедрасының оқытушысы қызметіне кірісті. Енді, үлкен жауапкершілік, жас ұрпақ тәрбиелейтін мұғалімдер даярлау міндетін мойына алды.

Ол сол кезден бері аброй мен бедел биігінен көрініп келеді. Отыз жылдан астам уақыт бойы студенттер мен магистранттарға дәріс оқып, практикалық сабақтарын жүргізіп, оларды білімді де білікті маман етіп тәрбиелеуге бар күш-жігерін жұмсауда. Әріптестері ортасында беделді, шәкірттеріне сүйікті ұстаз-ғалым. Талай асулар мен белестерді бағындырды. Осы жылдарда аға оқытушы, доцент, «Психология» кафедрасының меңгерушісі, сырттай қысқартылып оқыту факультетінің деканы, университет жанындағы докторлық диссертациялық кеңестің хатшысы сынды жауапты қызметтерді абыроймен атқарды. 2011-жылдан бері «Педагогика» кафедра-лабораториясының меңгерушісі. Шолпан Исағалиқызының ұйымдастырушылық қабілеті зор, принципшіл ұстаз, ғибрат алуға тұрарлық ғалым.

Елдің, мемлекеттің тұтастығының темірқазығы – халық педагогикасын зерттеу ісі ғылымдағы қасиетті міндеттердің біріне айналуда. Әкесі Исағали мен анасы Жұма балаларына қазақи-иманды тәрбие бере отырып, оларды адамгершілікке, үлкенді сыйлап, кішілерге қамқор болу, қашанда көмек көрсету арқылы өз үлгі-өнегелерімен тәрбие көзі болған адамдар. Осындай тәрбиені көрген Шолпанның бойында қазақтың ұлттық өнеріне, ұлттық салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптарына деген айырқша құрмет, оның ішкі сырына үңілушілік дағдысы пайда болды. Ата-анасының үмітін ақтау үшін де, әлде тағдырдың сүрлеу-соқпағы ма, ол ғылым жолына түсті. 1990-жылы Москвадағы Педагогика ғылымдарының Академиясы жанында біліктілікті жетілдіру институтына жолдама алып, белгілі ғалымдар В.А.Сластенин, З.А.Барышникова, Б.С.Гершунский, О.А.Абдуллина, Н.Е.Щурковалардан дәріс алды. Сол кездері Педагогика ғылымдары Академиясы жатақханасының ас бөлмесінде кездейсоқ көрнекті ғалым, қалмақ профессоры О.Д.Мукаевамен кездеседі. Очир Джогаевна қазақ халқына деген шексіз ризашылығын айта отырып, оны өзінің досы, академик, этнопедагогика ғылымының негізін салушы Г.Н.Волковқа алып келеді. Осы сәттен бастап, оның ғылым жолындағы жаңа белесі басталды.

Геннадий Никандрович жас ғалымның ғылымға деген құлшынысын көріп, ғылыми жетекші болуға келісімін береді. Бірлесе отырып, болашақ кандидаттық диссертацияның тақырыбын «Этнопедагогизация экологического воспитания младших школьников в казахской школе», -деп нақтылайды. Тынбай ізденістің, ерен еңбекқорлықтың, шынайы жауапкершіліктің арқасында 1998-жылы Москвадағы Ұлттық білім беру мәселесі институтының ғылыми кеңесінде кандидаттық диссертациясын сәтті қорғады. Осы салада Шолпан Исағалиқызы бірнеше халықаралық және республикалық ғылыми-теориялық және ғылыми практикалық конференцияларда (Москва, Новосибирск, Чебоксары, Саратов, Элиста, Невинномысск, Алматы, Астана, Атырау, Ақтөбе, т.б.қалалар) ғалымдар арасында баяндамалар жасап, өз идеясын оқымыстылар арасында талқыға салды.

Сонымен қатар, болашақта шешуді қажет ететін проблемалардың бірі болып табылатын «Білім беру жүйесіндегі этнопедагогика: тәжірибесі, мәселелері мен болашағы» сынды түйінді мәселені 2005-жылы маусым айында Атырау қаласында халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция түрінде ұйымдастырып, ТМД және Қазақстанның этнопедагогика саласындағы көрнекті ғалымдарының басын қосты. Аталмыш конференцияда үздіксіз этнопедагогикалық білім берудің даму бағыттары, мұғалім кадрларын даярлауда этнопедагогикалық құндылықтарды пайдалану, қазіргі білім беру ұйымдарында этнопедагогиканы оқытудың жаңа технологиясы мен әдістемесі хақында келелі мәселелер

қаралды. Шолпан Исағалиқызы ғылым жолында іркіліп қалмай, өзінің ізденістерін жалғастыру мақсатында докторлық жұмысының тақырыбын бекітті.

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің базасында өткізілген докторлық жұмыстың апробациясында академик Г.Н.Волков былай деген болатын: «Меня радуют успехи одного из лучших моих учеников Ш.И.Джанзаковой, которая научно обосновывает этнопедагогика как обязательную научную дисциплину скоро станет доктором педагогических наук. Я никогда не забуду её блестящую защиту кандидатской диссертации в Москве и её обоснованные, смелые возражения академику А.И.Пидкасистому по одному из спорных, сложнейших вопросов этнопедагогической экологии».

Ұстазының бұл сөзі оған ерекше күш-жігер беріп, алға ұмтылыс туғызды. Ғылыми жетекшінің сенімін ақтауға бел буды.

Осылайша ізденісті еңбегінің нәтижесінде ұлтымыздың этнопедагогикасын қалыптастыруға тер төгіп, ғылым жолындағы зерделі зерттеулерін жалғастыра берді. Соның нәтижесінде 2007-жылы Шолпан Исағалиқызы Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде «Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері» тақырыбында докторлық диссертациясын қорғады. Бұл зерттеу жұмысының ғылыми кеңесшісі, ұстазы Г.Н.Волковтың ұсынысымен қазақ этнопедагогикасын зерттеуші танымал ғалым, педагогика ғылымдарының докторы, профессор К.Ж.Қожахметова болды. Клара Жантөреқызы да Шолпан әріптес-замандасының адами бітім-болмысын, ғылыми келбетін, аяулы ана екендігін айрықша құрметтейді. Рухы риза болсын, кезінде мынадай жыр жолдарын жолдаған екен:

«Ту көтерер сын болғанда азат күн,
Ер мінезді бір қызысың қазақтың.
Көпке арман ұлы ұстаздан тағылым ап,
Жинақтаған сыр сандығың ғажап тым.

Сондықтанда сен жақынсың бәріне,
Жарасады салтанатың сәніңе.
Орның бар, сан ғылыми ортада,
Көңіл бөлер ұлттың мазмұн, мәніне.

Жауға жалғыз шабардай-ақ қайратың,
Қозғап кетер көп жігіттің айбатын.
Бірақ, үйде сен әйелсің әдемі,-
Жібересің дастарханды жайнатып.

Бола білген текті жердің келіні,
Ақтап жүрген ата-ананың сенімін.
Адал жарсың ұрпағына батырдың,-
Салтын білген елі менен жерінің!».

Осы тұста, Шолпан Исағалиқызы ғұмырындағы отбасылық құндылыққа да назар аударған жөн. Ол 1984-жылы облыстық комсомол, одан кейін қалалық, облыстық партия комитетінде, облыстық әкімшілікте бас маман, Ұлттық банкте жетекші маман қызметтерін атқарған Махамбет Кенжебайұлы Маденовпен тұрмыс құрды. Бұл азамат отбасында асыл әке, қызметте қадір-қасиетін жоғалтпаған мемлекеттік маман, интеллектуалды тұлға деп айтуға тұрарлық жан. Шолпан Исағалиқызы Кеңес Одағының Маршалы, Кеңес Одағының 4 мәрте батыры Георгий Жуковтың «Воспоминания и размышления» атты кітабына енген, Берлиндегі Ратушаға ту тіккен взвод командирі, аға лейтенант, батыр Кенжебай Маденовтың келіні. Махамбет пен Шолпанның ұлы Батырбек ТШО ЖШС-де бөлім бастығы, келіні Диляра «Болашақ» шетелдік компаниясында координатор. «Бала-балым, немере-жаным», -дейтін қазақтың, Зере мен Мұзафар кеуделеріндегі жаны, көздеріндегі қуанышы, ертеңгі арайлап атқан таңы. Жақында Маденовтар отбасы Қостанай өңірімен құдандалы болып, қызын ұзатып, өз

қиясына қондырды. Қызы Гауһар – Қ.Р. Ұлттық банк А.Қ.-да жетекші маман. Ал, күйеу баласы Азамат – «Самғау» жобалау компаниясында бас маман қызметін атқарады. Демек, Шолпан Исағалиқызын «бауырынан өрбіген ұрпағынан бақытын тапқан ана, немерелеріне шуағын шашқан әже», -деп айта аламыз.

Зерттеуші өзінің ғылыми ізденістерін іс жүзінде үнемі қолданысқа енгізіп отырады. Соның айқын айғағы «Этнопедагогика және жеке оқу пәні» атты монографиясының жарық көргенін атап айтуымыз керек. Бұл ғалым еңбегінің бұрынғыдан да кең көлемде таралуына мүмкіндік берді. Кейінгі жылдардағы зерттеулерінің нәтижесінде «Бастауыш сынып оқушыларының этноэкологиялық мәдениетінің мазмұны», «Этнопедагогика», «Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері», «Студенттердің зияткерлік әлеуеті» атты оқу-әдістемелік құралдар мен оқулықтарға ұластырды. Сондай-ақ, А.Қ.Дүйсенбаевпен бірлесіп жазған «Түркі халықтарының этнопедагогикасы» оқу-әдістемелік кешені жарық көрді. Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің 70 жылдығына орай Шолпан Исағалиқызы «Этнопедагогика – жеке оқу пәнінің ғылыми құрылымы» монографиясын (көлемі 20 б.т.) баспаға дайындап, ұсынды.

Алыс және жақын шет елдердегі, атап айтқанда 2012-жылы Германияда, 2015-жылы Францияда, 2019-жылы Германияның Дюссельдорф қаласында, 2019-жылы Түркияның Қайсері қаласында өткен халықаралық ғылыми-теориялық конференцияларда жаһандану үдерісіндегі ұлттық тәрбие мәселелері тақырыбындағы баяндамалармен ғылыми ортаны өзіне қаратты.

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Шолпан Исағалиқызының ғылыми жетекшілігімен 2 ғылым докторы, 5 ғылым кандидаты, 46 ғылым магистрі дайындалды. Ғалымның білім мен ғылым саласындағы ерен еңбегі ескеріліп Қ.Р.Білім және ғылым министрлігі Құрмет грамотасы, Қ.Р. Ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін белгісі, Білім беру саласының үздігі медалі, «Ыбырай Алтынсарин» төс белгісі, Ахмет Байтұрсынов атындағы күміс медалімен марапатталды. Қ.Р. Білім және ғылым министрлігінің «Ж.О.О-ның 2019-жылғы үздік оқытушысы» грантына ие болды.

Ұстазы, академик Г.Н.Волков Шолпан Исағалиқызы кандидаттық диссертациясын қорғаған кезде «Ты у нас красавица – умница!»-деген екен. Енді, докторлық диссертациясын қорғағаннан кейін – «Шолпан, мен екі сөздің орнын ауыстырып айтамын», «Теперь ты умница-красавица!» - деп ризашылығын білдіріпті. Ұстазы Геннадий Никандрович дұрыс бағалағандай, білім мен ғылым саласында әрі ақылды, әрі әдемі ханымдардың жүргені қандай жарасымды! Ал, Шолпан Исағалиқызының шәкірті, Атырау педагогикалық институтының 1993-жылғы түлегі Күләш Сәулебайқызы Нұрғалиева осыдан он жыл бұрын жүрек жарды құттықтауын жолдаған екен: «Менің сүйікті де сүйкімді Шолпан апайым! Сіз мерейлі жасқа толыпсыз. Осыншама жылдың ішінде қажырлы еңбегіңізбен профессор, доктор атағын бағындырыпсыз. Барлық атақ-даңқыңыз, толған жасыңыз құтты болсын. Сізге дүниедегі бар жақсылықты, береке-байлақты, әйел бақытын тілеймін... Шуақты күндерде жолықтыруға жазсын!»

Әрине, шәкірттің ақжарма тілегі ұлықты ұстаз, ғибрат алар ғалым, аяулы ана Шолпан Исағалиқызының мерейі мен мәртебесін асқақтата түсері хақ!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М.К.Маденов, Ш.И.Джанзакова. «Ратушаға ту тіккен қазақ батыры». Атырау: ЖШС «Ақ Жайық». 2015
2. Г.Жуков. «Воспоминания и размышления». М.: Издательство Агентства печати Новости, 1971.
3. Ш.И.Джанзакова. «Этнопедагогика». Атырау: Х.Досмұхамедов атындағы АГУ, 2015.

eksperiment jasaý, qorytyndy jasaý, taldaý, jalpylaý jáne alynған bilim men qajetti daǵdylardy goldaný. Bul zertteýdiń maqsaty-ǵylymi bilim berýdegi muǵalim kandidatтарыnyń adamdardy sandyq sanmen tárbieleýde qundylyqtar beretin mańyzdylyq deńgein anyqtaý. Zertteý jaratylystaný muǵalimderine úmitkerlerdiń 10 adamymen júrgizildi. Zertteý nátijesinde jaratylystaný ǵylymdaryn oqytýǵa úmitkerlerdiń qundylyqtardy qalyptastyry týraly ártúrli kózqarastary bar ekendigi anyqtaldy. Barlyq úmitkerler qundylyqtardyń bilimi týraly biledi jáne olardy qalai goldaný kerektingin biledi.

ВЗГЛЯДЫ КАНДИДАТОВ В УЧИТЕЛЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК НА ОБРАЗОВАНИЕ ЦЕННОСТЕЙ

Ключевые слова: обучение ценностям, научное образование, кандидаты на преподавание естественных наук

Резюме: Если мы хотим определить образование ценностей как процесс, это совокупность моральных ценностей, которые люди дают другим. Образование ценностей может быть определено как процесс социализации человека и процесс обретения идентичности. Основная цель научного образования-идентифицировать проблемы вокруг человека, наблюдать, строить гипотезы, экспериментировать, делать выводы, анализировать, обобщать и применять полученные знания и необходимые навыки. Цель этого исследования состоит в том, чтобы вылить уровень важности, который кандидаты-учителя в научном образовании придают ценностям при воспитании людей в числовых цифрах. Исследование проводилось с 10 людьми из кандидатов в учителя естественных наук. В результате исследования было обнаружено, что кандидаты на преподавание естественных наук имеют разные взгляды на образование ценностей. Было замечено, что все кандидаты знают об образовании ценностей и знают, как их применять.

Introduction

Education is the process of bringing the individual to goals and objectives (Kurtde Fidan, 2009). This process provides individuals with knowledge, attitude, skills and values (Kurtde Fidan, 2009). Individuals who gain this knowledge, skills and values create changes in the social structure (Ergün, 1994 as cited in (Kurtde Fidan, 2009).

Socrates claims that the purpose of education is to raise individuals who are virtuous, open-minded, and believe that there are universal values and truths. According to Plato, the aim of education is to raise citizens who are aware of their responsibilities, to be a just society and to be a just state. According to John Locke, the purpose of education is to raise people who will advance the welfare and happiness of the society. It is understood from all these definitions that; the social function of education is the common point of concepts related to education (Çüçen 2011 as cited in Herdem, 2016). School is an effective intermediary institution in socializing and gaining value (Ercan, 2001 as cited in Kurtde Fidan, 2009).

Values form the basic structure of an individual's attitude. Values are defined as determined motives that force the individual to choose certain goals from among various options (Özgüven, 2000 as cited in Akbaş, 2004; 51).

Values are the basic beliefs that allow us to distinguish between right and wrong. It adds order and meaning to our lives and enables us to live together with the individuals who make up the society. Values increase the quality of life of the individual and society. Values do not exist by birth, they are learned by observation, interaction and living as a result (Bostrom 1991 as cited in Akbaş, 2004; 44-45).

Educational institutions in societies governed by democracy; should be a structure in which all values in life are given to students, not only to achieve the goals at the level of knowledge. Moving away from values for education and trying to fully utilize technological needs or clinging only to traditional values will cause confusion of values. Education should at least be perceived as an intense effort to create a good life, a good person and a good society (Maslow, 1996, as cited in Akbaş, 2004: 29).

According to Schwartz (1996 as cited in Atabey ve Ömeroğlu, 2016), value is what is appreciated, important, and serves as the guiding principles of human life. According to Rokeach (1973 as cited in Atabey ve Ömeroğlu, 2016), value is a belief. Values form individuals' behaviors, preferences, and preferences. It allows individuals to understand what is preferred personally or socially. The level of sophistication of a society is closely related to the characters and values of the individuals who make up that society. Values guide behavior and form the preferences of individuals (Atabey ve Ömeroğlu, 2016).

Although value education is not the only solution to improve students' behavior, a systematic value education is an important initiative in developing students' behavior and perception. Effective learning should be real and individual. Therefore, the activities organized should be related to the lives and experiences of the students (Belet and Deveci, 2008).

In general, when the literature on values education in Turkey is reviewed; it is seen that values education is examined under three headings:

1. The place of values education in primary education programs
2. The techniques that can be used in teaching values education
3. The evaluation of values education by teachers' opinions. In addition, it is noteworthy that most of the studies carried out are program development studies to integrate Religious Culture and Moral Knowledge, Social Studies, Turkish and History lessons and values education (Elbir and Bağcı 2013 as cited in Herdem, 2016).

Science and ethics or moral issues raised by science and technological innovation are more recommended by countries at lower secondary level than at primary level. Moral issues are suggested more in biology classes to create a forum for discussion. For example; Slovenia includes science and ethics in biology and chemistry courses, Denmark, Spain, France, Cyprus and Latvia in biology courses. (Science Education in Europe, 2011 as cited in Herdem, 2016).

Research Problem: In this study, an answer is sought to the question that the knowledge level of values education in science teacher candidates.

Sub Problems: 1) What are the values we expect children to develop in science lessons?

2) How often teacher candidates include values in science lessons.

3) Should values education have a place in science education?

Purpose and Importance of the Research: The main purpose of science education is to define the problems around the person, make observations, make hypotheses, make experiments, draw conclusions, analyse, generalize, and apply the knowledge and necessary skills they have acquired. For this reason, besides being a product, science is a process that includes creativity components that affect every stage of life (Aktamış & Ergin, 2006). The main purpose of values education is to raise individuals with good character by providing individuals with values such as respect-love, cleanliness, virtue, empathy, responsibility, faith, conscience, self-confidence, *pacta sunt servanda*, courage and justice. While science education takes place in all areas of life, the inclusion of values education will ensure the education of more moral and good character individuals by integrating them with life. The aim of this study is to put the level of importance teacher candidates attach to values while raising individuals in science education into numerical numbers.

Research Method

Case study one of the qualitative research methods, and interview method as a survey model was used in this research. Case study is a widely used approach in qualitative research. The most distinctive feature of the qualitative case study is the in-depth investigation of one or a few situations. In other words, the factors related to a situation are investigated with a holistic approach and focus is on how they affect the relevant situation and how they are affected by the relevant situation. Interview is one of the most frequently used data collection tools in qualitative research. This study was conducted by interviewing 10 third and fourth grade students from Niğde Ömer Halisdemir University. Cluster sampling, one of the probability-based sampling types, was used as the sampling method. Cluster sampling is a type of sampling performed when all clusters in the population have equal chances of being selected together with all their elements. The sample of this study consists of 3rd and 4th grade science teacher candidate students of Niğde Ömer Halisdemir University.

Limitations of the Study: The findings of this research are restricted to;

- 1) 3rd and 4th grade science teacher candidates at Niğde Ömer Halisdemir University
- 2) Due to the epidemic, it was restricted to most of the 3rd and 4th grade teacher candidates.

Collection and Analysis of Research Data

In the study, 10 third and fourth grade science students from Niğde Ömer Halisdemir University were interviewed and the data obtained from the interviews were analysed by content analysis. Content analysis is "a scientific approach that investigates the social reality by classifying the message contained in verbal, written or other materials objectively and systematically in terms of meaning and / or grammar, transforming it into numbers and making inferences" (Tavşancıl & Aslan, 2001, as cited in Karakuş, 2015).

Below are interview questions:

1. What do you think about values education?
2. What components does values education consist of? Can you tell what you know?
3. Should science teacher candidates also have knowledge of values education? Can you explain why?
4. Should there be values education in science education?
5. Is education of values important in science education?
6. How do you include values education when you become a teacher?
7. What kind of activities would you plan to teach values in science lesson?

Findings and Comments

In Table 1, 26 codes were obtained for the theme of science teacher candidates' views on values education. Among these codes, common frequencies for 3rd and 4th grades are individual behaviours (f = 1) and the ability to establish human relations (f = 1).

Table 1: Opinions of pre-service science teachers about education of values

Code	3rd year	4th year
It gives direction to life		1
Environmental framework		1
Right or wrong		1
Positive sciences		1
Everything we have on purpose		1
Human and conscientious values acquisition	1	
Being a useful individual	1	
The formation of moral personality	1	
Individual behaviours	1	1
Being able to establish human relationships	1	1
Transferring culture and belief to behavior	1	
Reflecting the value returned to behaviour as a model	1	
Hold the roots tight	1	
Integration with the world	1	
Having wide horizons	1	
Being free from prejudice	1	
Openness to information and innovation	1	
Teaching the values we have	1	
Effort to teach values		1
Heart and mind being one		1
Educating thoughtful, compassionate individuals		1
Teaching of values to students inside and outside of the lessons	1	
Reflection of values through behavior		1
Socially accepted behaviours	1	
Solidarity is unity and togetherness		1
Anything that makes people's life easier		1

In Table 2, 37 codes were obtained for the theme of science teacher candidates' views on values education. Among these codes, the highest frequencies for 3rd graders were determined as; owning her

own culture (f = 2), responsibility (f = 2), honesty (f = 2) and respect (f = 2). The highest frequencies for 4th graders are patience (f = 2), owning her own culture (f = 2), responsibility (f = 2), respect (f = 2), love (f = 2), tolerance (f = 2), and happiness (f = 2).

Table 2: The elements of values education that pre-service science teachers know

Code	3rd year	4th year
Success	1	
Power	1	
Benevolence	1	
Selection	1	
Creating	1	
Exploring	1	
Courage		1
Self-criticism		1
Patience	1	2
Generosity		1
Justice	1	1
Owning her own culture	2	2
Responsibility	2	2
Honesty	2	1
Friendship	1	
Self-regulation	1	
Empathy	1	
Respect	2	2
Affection	1	2
Tolerance	1	2
Cooperation	1	1
Patriotism	1	1
Solidarity		1
Peace	1	1
Happiness	1	2
Humility	1	
Sincerity	1	
Cohesion	1	
Freedom	1	1
Emotions		1
Attitudes		1
Preferences		1
Moral values	1	1
Democratic values	1	
Social values	1	1
Societal values		1
Traditional values		1

According to Table 3, 15 codes were obtained for the theme of science teacher candidates' views on values education. According to these codes, all students have different opinions about the knowledge of values education in their prospective teachers.

Table 3: Opinions of students regarding the question of whether science teacher candidates should have knowledge of values education

Code	3rd year	4th year
She must be a model for students		1
She must spread the values		1
She knows about values	1	
Pre-service science teachers should also learn values	1	
We must be prepared	1	
Values education knowledge should be in all teachers		1
A teacher without knowledge cannot be expected to benefit	1	
Teachers must first learn then teach	1	
Students learn values by seeing them from the teacher		1
Values education should also be provided in class	1	
If the teacher lacks knowledge of values education, we cannot think of it as a teacher		1
Raising healthy thinking individuals		1
Raising healthy individuals	1	
Making children behave tolerantly		1
Teaching children to be just		1

In Table 4, 11 codes were obtained in the theme of the science teacher candidates' opinions about the inclusion of values education in science education. The number of those who said that values should be in science education is $f = 5$ for the 3rd grade, while the frequency for the 4th grade was determined as $f = 4$.

Table 4: The opinions of pre-service science teachers about the inclusion of values education in science education

Code	3rd year	4th year
Values education should be in science education	5	4
Science education and values education cannot be considered separately	1	
It should be taught in the lesson.	1	
It is effective in developing the personality of the student.	1	
The knowledge, skills and attitude of the student expands.		1
It is a whole with education.	1	1
It helps students to be respectful and dear to them.	1	
It ensures that students become responsible individuals.	1	
It gives the student humility, tolerance and honesty.	1	
It teaches not only academic achievement but also human values.		1
It contributes to a better future.		1

In Table 5, 10 codes were obtained for the theme of views of science teacher candidates on the importance of values education in science education. All of teacher candidates interviewed expressed the opinion that values education is important in science education. All frequencies for 3rd grade are set equally. The code with the highest frequency in the 4th grade is determined as “raising a good individual should be taken as basis” ($f=3$).

Table 5: Opinions of pre-service science teachers about the importance of values in science education

Code	3rd year	4th year
Values education has an importance in science education.	5	5
Supports group work.	1	
Improves social skills.	1	
Raising a good individual should be taken as a basis.		3
It is necessary to prepare a healthy and happy life.		1
It gives knowledge, skills, attitudes, behaviours and habits.		1

Values education is important not only in science but in all subjects.	2
Values are part of life.	1
Science is integrated with life.	1
In order to learn science, it is necessary to learn cultural, religious and traditional values	1

In Table 6, 18 codes were obtained in the theme of the opinions of pre-service science teachers regarding the inclusion of values education in lessons. Among the data, the ones with the highest frequency are determined as; personality studies for 4th grade students ($f = 3$) activities that provide permanence with examples from daily life ($f = 2$) for 3rd grade students.

Table 6: Opinions of pre-service science teachers regarding the inclusion of values education in lessons

Code	3rd year	4th year
Group work	1	1
Personality studies		3
Studies of raising good and just individuals	1	2
Experiment	1	1
Work that requires patience	1	
Inquiry-based studies		1
Empathy-based studies		1
Activities that provide permanence with examples from daily life	2	
Game-based studies	1	
Song-based fun exercises	1	
Discussion-based work	1	
Collaborative work		2
work requiring responsibility		1
Including the topics in the course without interruption	1	
Emphasis on the concept of friendship		1
Instilling a sense of respect		1
Solidarity		1
Instilling a sense of honesty		1

According to Table 7, 18 codes were obtained for the theme of science teacher candidates' opinions about values education activities. According to these codes, the code with the highest frequency in the 3rd grade was determined as I have group experiments done ($f = 2$). The code with the highest frequency in 4th grade was determined as I make group experiments ($f = 2$).

Table 7: Opinions of pre-service science teachers about values education activities

Code	3rd year	4th year
I would lecture	1	
I would have group experiments done	2	2
I used to give homework.	1	
Interacting with friends		1
I don't plan	1	
I let it flow	1	
It coincides with the subject and the lesson is added to it.	1	
I play a game.		1
I let them learn with sample sentences.		1
I teach with fun.	1	
I used to do activities in a game mood.	1	
I would have students make activities by writing fairy tales or stories.	1	
I would include learning by doing and living.		1
I transfer my students with the help of a smart board or overhead projector.	1	
I print what I learned on paper.	1	
I create a discussion environment.	1	

I can use techniques such as six hats and shoes.	1
I would tell with a story.	1

Conclusion and Recommendations

As a result of the research, the science teacher candidates think that values education should be given importance, but the associations of values education and the views differ on the basis of activities in terms of application. There is no common thought. From the literature review, it was seen that more studies were carried out with pre-school pre-service teachers on values education. There was no study on values education with pre-service science teachers. From this we can deduce that values education should be given from the beginning.

According to the results obtained from the research, it is seen that the values of protecting the culture, respect, patience, honesty, love and tolerance during the value education process are emphasized according to the teacher candidates. The values education researchers in Turkey emphasized that the values education is not sufficiently internalized and agree that this gap should be filled. As a result of our work, we came to the conclusion that values education is known but not fully assimilated, so our result supports the studies in general.

Based on the results obtained from the research, the following suggestions are presented for the prospective teachers.

It has been observed that science teacher candidates have different views about values education. It was observed that all the candidates had information about values education and knew how to apply it. However, since the implementation phase cannot be seen at the moment, our recommendation is that the 3rd and 4th grade teacher candidates should be determined as criteria to use values education in science teaching during lectures within the scope of Teaching Practice course and scoring should be done from here. Thus, it can be observed how accurately values education can be applied in science education by science teacher candidates.

Activities on values education are recommended in the Community Service Practices course by Oğuz (2012). According to Tezcan (2003), values education can be given with the best life. In addition to the official and open program, a secret program consisting of certain values, attitudes and principles is transferred to the students implicitly by teachers (Tezcan, 2003). Tezcan's (2003) opinion supports our proposal.

An important task has been assigned to the teacher in the effective acquisition of values in middle school programs. While the teacher teaches the values of cleanliness, solidarity or scientificity, she can use his own values implicitly. Students can observe how their teachers approach an event critically, empathize, tolerate others' thoughts, produce different solutions to problems, etc. While students make these observations, they try to take the behavior and values of their teachers exactly (Koç, 2016). But, the acquisitions that we want from our students in values education should not be left to the choice of teachers, but should be included in a separate program.

It is recommended that teacher candidates be informed about contemporary methods and techniques that they can use during teaching values education.

List of Used Literature

Akbaş, O. (2004). Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. kademedeki gerçekleştirme derecesinin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Aktamış, H., & Ergin, Ö. (2006). Fen eğitimi ve yaratıcılık. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (20), 77-83.

Atabey, D., & Ömeroğlu, E. (2016). Okul öncesi sosyal değerler kazanımı ölçeğinin geliştirilmesi. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 19(35), 101-135.

Belet, D. ve Deveci, H. (2008). Türkçe ders kitaplarının değerler bakımından incelenmesi. In VII. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu Kitabı (pp.765- 773). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Herdem K. (2016). *Yedinci sınıf fen bilimleri dersi konularıyla bütünleştirilmiş değerler eğitimi etkinliklerinin öğrencilerin değer gelişimine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Adıyaman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adıyaman.

Karakuş, N. (2015). Okul öncesi döneme hitap eden tema içerikli çizgi filmlerin değerler eğitimine katkısı yönünden değerlendirilmesi (Niloya Örneği) *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12(30), 251-277.

Koç, S. (2015). Ortaokul öğretmenlerinin değerler eğitimi konusundaki görüşleri. 2. Ulusal Değerler Eğitimi Kongresi İçinde (s.378-380). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.

Kurtdede Fidan, N. (2009) Öğretmen adaylarının değer öğretimine ilişkin görüşleri. *Kurumsal Eğitim Bilim Dergisi*, 2(2), 2-7.

Oğuz, E. (2012). Öğretmen adaylarının değerler ve değerler eğitimine ilişkin görüşleri. *Education Sciences: Theory & Practices Dergisi*, 12(2), 1309-1325.

Tezcan, M. (2003). Gizli müfredat eğitim sosyolojisi açısından bir kavramsal çözümlemesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 53-59

Appendix

Interview Answers of 3rd Year Student

1. Universal values that will constitute individual behaviours in order to continue life in harmony with others.
2. It consists of different elements such as success, power, benevolence, universality, selection, creation and discovery.
3. Must have knowledge of values education. Because the aim of the teacher is to rise individuals who think healthy, feel healthy and act healthy.
4. It should be yes. When we look at the purpose of values education, it should be used in science education as it is to develop the personality of the child in all aspects.
5. Yes there is. Values education has an important place in science education, as the work to be done in groups will improve the social skills of children.
6. I make sure that the students in the class socialize with group work as much as science lessons deem appropriate.
7. There may be experiments in which group work is done. When making event plans, techniques such as six hats and shoes can be used.

Interview Answers of 4th Year Student

1. Behaviours that are desired to be accepted in the society, solidarity, unity and solidarity, we can say everything that is thought to facilitate people's lives.
2. Elements of values education can be individual or social, if we look at them individually, we can call them courage, self-criticism, patience, generosity, etc., and socially we can list elements such as ownership of a culture of justice.
3. Not only as science teaching, but for all teaching branches, children should meet the conditions such as respectful, tolerant and fair treatment.
4. (No answer)
5. Considering this not only in science education but in general, I think we can teach students science lessons like a good physics, chemistry, biology, but firstly, raising them as a good person as a good individual is an education that comes before them.
6. Since we have an understanding of education that measures success only by knowing a lesson in a subject, when it comes to making them a good individual, it will be my goal to make them a better individual who will keep everything above other things for justice. Theoretical information comes and goes, but it does not matter if the foundation of a good personality is not laid.

7. I'd like to answer that with a sample story like this. Yavuz Sultan Selim went on an expedition after a long journey, they retreated to rest in a place surrounded by apple trees, after resting for a while, they started to travel again, and then Yavuz Sultan Selim called his vizier to him and said: "I want apples. Ask the soldiers if they have any." The vizier could not find it after wandering around the entire army, and told Sultan that he could not find any. Sultan Selim smiled and told that "If even an apple had come out, I would have given up this time. Victory is not won by an army that eats Haram." You can put all the information in your memory, you can be strong, but if you're not a good person, it's all temporary.

Interview Answers Answers of 3rd Year Student

1. Values such as justice, responsibility, honesty, friendship, self-control, patience, empathy and respect are taught to students both inside and outside the classroom.
2. Justice, responsibility, honesty, friendship, self-control, patience, empathy and respect
3. Yes, it certainly should. Because the knowledge of values education should be present in all teachers without separating departments and branches and should be given within the course subjects and throughout the course.
4. Yes, there should be values education in science education and it should be taught to students in the course.
5. Yes, values education has importance in science education as in every subject.
6. When I become a teacher in the future, I include the values education to the students both when doing experiments, while explaining the subject and solving questions according to the current situation. For example, I include values education, such as the fact that my students are also involved in the experiment while doing experiments, waiting patiently together in long-lasting experiments, being fair to my students when giving them the right to speak when solving questions.
7. For example, I plan events such as by lecturing students in a way that gives them responsibility, by doing group experiments that will strengthen friendship ties, by giving specific assignments for self-control, etc.

Interview Answers Answers of 4th Year Student

1. Values education is the reflection of an individual's value to her social environment through her behaviours.
2. Values education consists of elements such as love, respect, tolerance, patience, cooperation, responsibility, patriotism, cooperation and sharing.
3. It should be yes. Because if a teacher does not have knowledge of values education, we cannot fully think of her as a teacher. We can think of it for all branches, not only for science.
4. I think there should be values education in science education. If the student knows the values while studying science, her knowledge, skills, attitudes and behaviours will be accordingly.
5. There is of course the importance of values education in science education. The student will be prepared for a healthy and happy life, gain knowledge, skills, attitudes, behaviours and habits that will enable her to become good people and good citizens.
6. When I become a teacher, I will help my students gain values education by questioning them, empathizing with them.
7. I plan activities that will interact with friends to teach values in science class. In the course, I make my students do an activity that I have planned in advance, and eventually make them draw conclusions, and in the end I tell them what they are doing, respectively, and inform them of the value.

Interview Answers Answers of 3rd Year Student

1. Values education is one of the most important factors in the acquisition of human and conscientious values. Because values education is an education that teaches students how to become a better individual at school and how to be beneficial to people. Considering that the development of moral personality takes place in a certain period, values education is an indispensable education in our schools.
2. Values education consists of many elements. These are; peace, respect, love, responsibility, happiness, cooperation, honesty, humility, tolerance, sincerity, harmony, and freedom. These can be reproduced even more and each of them has an important place in our lives.

3. Science teacher candidates should definitely get knowledge of values education. Because I think that a teacher candidate will not be able to provide adequate education to students in a subject she does not know or specialize in. For this, teachers must first learn and then teach.

4. Values education and science education cannot be considered separately. Actually, this applies to all classes. I don't think it's important for us to teach our students a science lesson after we can't teach our students respect and love, be responsible, be understanding when cooperating, be humble and be tolerant and honest.

5. Of course there is, I said that science and values education is a whole, therefore it is important. I believe that every teacher should not limit this on a branch basis.

6. When I become a teacher, I try to provide a more permanent education for them by giving examples from our daily life in values education. Apart from that, I make a permanent and entertaining education for my students by playing games about values education or singing the songs we composed with our students. In addition, I make sure that each student has a say in every subject by making discussions on some issues related to values education.

7. Values education is an education where students should learn by having fun, not with a boring language. Because students can get overwhelmed by the intensity of the lessons during the day. As teachers, we should teach our students the education of values with fun. For this, activities should be in the mood of play or they should make students active in the activity by writing stories with fairy tales in order to develop students' creativity.

Interview Answers Answers of 4th Year Student

1. I think that values education is everything that we achieve for our lives that we achieve most within the framework of our environment, that is, it is carried out like positive sciences that show us what is right and what is wrong.

2. I think that these are elements such as peace, love, respect, honesty, responsibility, happiness, tolerance, freedom.

3. Of course, a science teacher should learn about the values, because we are almost a first-degree close environmental group of students, and they will take these values from us by seeing us, taking an example. For this reason, especially if we are teachers, we should definitely get knowledge of values education.

4. Yes, I think values should be included in science class. Because education is a whole, we must focus not only on students' academic achievements, but also on their human values.

5. We often hear that he has read, but because he has no humanity, this may be due to the fact that values education is incomplete or not given at all, so I think it is important.

6. Classes also lead to collaboration, dividing students into groups while experimenting and making them do something group by group. Everyone understands that they should respect each other's views, even if someone's opinion is wrong, I would use it in this way to show that they should approach it with tolerance and try to understand it.

7. I give a lot of space to learn by living by doing, doing as many experiments and activity-based studies as I can.

Interview Answers Answers of 3rd Year Student

1. I think every culture has value. Values education is also teaching us the values we have.

2. Values education may be talking about cultures. It may include our valuable historical sites. It can cover the process with which stages we come from where to where.

3. Yes, candidates who study science teaching should also learn these values, at least some of them should know. Because we always say that science is part of our daily lives, so we have to give it credit. You never know what the kids will ask. We have to be prepared.

4. Although not fully comprehensive, at least our important values should be included. Our values related to science should be addressed.

5. Yeah, it matters. Because values are also a part of life and science is a whole with life. So values education is important for science.

6. For example, when processing the topic of rocks, I mention the valuable tourist places in my country. The pupil maybe asks you something unrelated, and I'll tell you that.

7. Make a plan. I go with the flow. But it has to be the case, and that's how I add it to my class.

Interview Answers Answers of 4th Year Student

1. Values education is briefly an effort to teach values. Heart and mind are one. More thoughtful is the education of individuals who care about compassionate values.

2. Values education consists of joys, feelings, attitudes, preferences, and moral values.

3. Yes, it should be. Religious education in Turkey is seen as equal values education. But the knowledge of values education should be in all teaching. As a reason for this, the more we repeat, the more good behaviour and attitude we show, the more students learn and care.

4. It should be moderate, though. Our important values can also be mentioned in science course.

5. Yes, there are. In this course, students should also try to get values education inoculated.

6. I finish the lesson by giving examples of responsibility by treating the children well while the subject is being processed. At the end of the lesson, I talk about how being humble won't take anything away from their lives, and even say that their behaviour will give them respectability, and they will be happy.

7. I play a game about our values at the end of the lesson, not about the lesson. I want them to know what our values are about by giving example sentences. I treat the student who knows the answer with small rewards so that she knows that good things get good things as a result.

Interview Answers Answers of 3rd Year Student

1. Values education is to learn, live and conduct our own culture, faith. It is to reflect every value that returns to behaviour to people as a model within the social environment. In doing so, on the one hand, it is to educate people who hold their roots firmly, and on the other hand, are open to knowledge and innovation, without broad prejudices, whose horizons can be integrated with the world.

2. It consists of democratic values, religious and moral values, cultural values, family school and environmental values.

3. Yeah, a science teacher should know about these values. The reason is that she does not know what to transfer to the student without knowing these values.

4. There must be these values in science education.

5. The importance of values education in science teaching is as follows; a student must first learn cultural, religious and traditional value, and then learn other subjects.

6. When I become a teacher, I will give my students the teaching of values in a way that does not disrupt the lesson of our values, our culture, in relation to the subject within the lesson.

7. I gather the class together to transfer the teaching of values in science teaching and first pass these values visually and audibly to my students from a smart board or overhead projector. I then ask them to transfer these learned values on paper, and after writing them on paper, I create a discussion environment so that they can better understand values education.

Interview Answers Answers of 4th Year Students

1. I think values education is our individual behaviour that is necessary for us to continue life with others.

2. Societal values. Social values. Cultural values. Traditional values

3. Yes, it should be because in the end, prospective teachers should set an example to their students and spread values.

4. Yes, it should definitely be for a better future.

5. Yes, it is of great importance because it is extremely important to convey these values to students.

6. First of all, I emphasize the concept of friendship to my students, that is, I express to my students that they should not compete among themselves, even if they do not like each other. When the atmosphere of friendship begins to form in the classroom, even if they do not like each other, when they realize that they are friends because they are in the same class, it automatically occurs. It happens spontaneously that they help each other. They start to be honest with each other. They start to be tolerant of each other only with a little talk to give them and they will all come naturally when they believe they are truly friends. In their future lives, they will approach people with whom they remember the present and communicate with them in their lives.

7. I try to find occasional activities that require group work with students because values such as cooperation and tolerance in group work can be given indirectly. I think they can gain some values spontaneously when they are in teamwork.

ӘОК 37-028

ОҚУШЫ ЖАСТАРДЫҢ ПАТРИОТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Базарғалиев Ғ.Б., п.ғ.к., доцент

Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті,

Хатапов С.Е., Бітімғалиева Г.Н.

*Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті «Психология және педагогика» мамандығы 2
курс магистранттары*

Андатпа

Мақалада жеке тұлғаның патриоттық құндылықтарын қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Патриоттыққа тәрбиелеуді қалыптастырудың ролі философиялық, болашақ мұғалімдерді кәсіби –педагогикалық даярлау тұрғысынан талданған. Сондай-ақ, жастарды патриоттыққа тәрбиелеудің теориялық-методологиялық, ғылыми-педагогикалық және психологиялық-педагогикалық негіздерін жасаған Қазақстандық ғалымдардың зерттеу нәтижелері келтірілген.

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы формирования патриотических ценностей личности. Роль формирования патриотического воспитания анализируются с точки зрения философии, профессионально-педагогической подготовки будущих учителей. А также приведены результаты исследования Казахских ученых, которыми разработаны теоретико-методологические, научно-педагогические и психолого-педагогические основы патриотического воспитания учащейся молодежи.

Abstract

The problem of the formation of patriotic values of the individual is considered in this article. The role of the formation of patriotic education are analyzed from the point of view of philosophy, professional and pedagogical training of future teachers.. As well as the results of the study of Kazakh scientists who developed the theoretical and methodological, scientific-pedagogical and psycho-pedagogical bases of patriotic education of students.

Қазақстан республикасының жаңа білім беру тұжырымдамасы қоғамды әлеуметтік консолидациялау және азаматтық біріктіруге және ауқымды қоғам дамуын, жастардың дамуын патриоттық құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған. Оқушыларды рухани адамгершілікке тәрбиелеуде білім беретін мекемелердің, оның ішінде, жалпы білім беретін орта мектептің алатын орны ерекше. Қазіргі уақытта жастарды тәрбиелеудің мақсаттары мен міндеттері қоғамның объективті қажеттіліктерінен туындайды. Қазақстан Республикасындағы қазіргі әлеуметтік шынайылық құндылықтар мен идеалдар жүйесіндегі маңызды өзгешеліктермен сипатталады. Білім берудің қазіргі реформалары оқыту мен тәрбиелеудің қорытынды нәтижесін алуды көздейді. Олар өзіне екі негізгі міндетті қамтиды: біріншіден, дамытудың құрылымдық моделіне көшу, әлемдік білім беру кеңістігімен ықпалдасу болса, екіншіден, өзіміздің ұлттық

құндылықтарымызды сақтау, Қазақстандық менталитеттің ерекшеліктерімен Евразиялық идеяларды ескеру болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың сөзінде «Бүгінгі таңда күн тәртібіне еліміздегі жүргізіліп жатқан өзгерістерге бара-бар болатын жаңа Қазақстандық қоғамдық сананы қалыптастыру қажеттілігі шығады». Оған жалпы қоғамдық мәдениеттің элементтері, қазіргі білім мен ұлттық дәстүрлер кіреді. Бұдан әлемдегі өтіп жатқан өзгерістерге қарамастан, білім беру саласындағы жаңа әлеуметтік талаптар, білім беру жүйесінің міндеттері – толық қанды бәсекеге қабілетті азаматтарды тәрбиелеу, тек экономикалық тұрғыдан тиімді білімнің рөлін ашу ғана емес, сонымен бірге болашақ ұрпақтарды тәрбиелеу – міндеттері өзгеріссіз қалады, мұндай жас буын қоғам алдындағы жауапкершілікті сезінетін еліміздің азаматтары үшін тиімді әрекет жасайтын тұлғалар болуы тиіс. Мұндай элементтер әрбір адамның бойына әлеуметтік институттар: отбасы, мектеп, университет арқылы сіңірілуі тиіс [1,367 б.].

Азаматтардың тәрбиесіне жауапкершілік туралы айтқанда, мемлекеттік органдар атынан патриоттық құндылық тәрбиені әлеуметтік аспектіде мемлекеттік іс-әрекеттің маңызды бағыты ретінде қарастырады, ол сондай-ақ, еліміздің идеологиялық ішкі саясатының құрамдас бөлігі іспетті.

Республикадағы барлық қоғамдық қатынастар жүйесіндегі өзгерістердің түрленуі жағдайында патриоттық құндылықты қалыптастыру мәселесі ерекше өзекті мәнге ие болады, жаңа сипат алады, қоғамдық мәнділік артады. Аталған мәселеге қатысты еліміздегі жүргізілген ғылыми зерттеулерді талдасақ жеке тұлғаның патриоттық құндылығын қалыптастыру көптеген отандық ғалымдардың қызығушылығын тудырғанына көз жеткізуге болады.

Жеке тұлғаның патриоттық құндылықтарын қалыптастырудың философиялық аспектілерін зерттеу және ғылыми көзқарас тұрғысынан қарастыру мәселелері бірқатар ғалымдардың ғылыми зерттеулерінде шешімін тапқан (Г.Н.Филонов, В.И.Лутовинов, И.Б.Котов, Е.Н.Шиянов және т.б.). Болашақ мұғалімдерді оқушылардың патриоттық құндылықтарын қалыптастыруға кәсіби педагогикалық даярлау мәселелері Б.Ф.Павлов, И.И.Бурлакова, Н.В.Иполитова, В.В.Дяченко, Г.В.Здерева және т.б. зерттеушілердің еңбектерінен орын алған.

Азаматтық және рухани адамгершілік құндылыққа жеке тұлғаны бағдарлау мәселелері Р.Г.Гурова, И.В.Вахрушова, Н.Д.Никандров, З.И.Равкин, Б.С.Гершунский және т.б. зерттеушілердің жұмыстарында қамтылған.

Студенттер мен оқушылардың белсенді азаматтық көзқарастарын қалыптастыру ғылыми және практикалық қызығушылыққа ие (М.В.Чельцов, Л.Л.Хоружая, Е.В.Бондаревская), тарихи өлкетану іс-әрекетінде оқушыларды патриоттылыққа тәрбиелеу А.В.Комаровтың еңбегінде қарастырылған. Патриоттыққа тәрбиелеу мен жеке тұлғаның азаматтылығы мазмұнындағы ұлттық идеяның көрінісі В.А.Кобылянский, И.Г.Волков, А.К. Быков, Б.Т.Лихачев және т.б. ғалымдардың зерттеулерінен көрініс тапқан.

Қазақстандық зерттеушілер соңғы жылдары оқушыларды патриоттық және азаматтыққа тәрбиелеудің теориялық – методологиялық, ғылыми – педагогикалық және психологиялық – педагогикалық негіздерін жасады.

Жалпы ұлттық идеяның мазмұнындағы Қазақстандық патриотизмнің мәнділігін зерттеу отандық саясаткер А.Қалмырзаев, А.Бектуров, А.Бижанов, У.Қасенов, С.Жүсіпов, С.Дьяченко, Б.Абдығалиев, Д.Ешанов, О.Мусин, Е.Қарымсақов, Р.Қадыржанов, Л.Ю.Зайниева, Д.А.Қалетаев, М.А.Биекенов, А.Нысанбаев, Г.Шойкин, А.Нұрмағамбетов, Ш.Омаров, М.С. Машан, Р.К.Тұрсынжанова және т.б. зерттеушілердің жұмыстарында қамтылды. Осы аталған ғалымдардың ұсынған негізгі тұжырымдық қағидалары зерттеу мәселесін шешуге теориялық алғы шарт болып табылды.

Жоғарғы оқу орнындағы біртұтас педагогикалық процесс жағдайында болашақ мұғалімдердің патриоттық құндылықтарын қалыптастыруға арналған мәселелер ерекше назар аударды (Г.О.Медетбекова, А.К.Нұрғалиева); оқушыларды азаматтыққа тәрбиелеу (С.Б.Омаров, З.У.Имжаров, Ж.А.Мақатова, К.К.Жампеисова); болашақ мамандардың

патриоттық сапаларын қалыптастыру, оқушыларды халықтық педагогика құралдары мен патриоттық құндылыққа тәрбиелеу Р.Н.Кенжебаева, Ж.Н.Қалиев, А.А.Бейсембаева, Н.А.Мұхамединова, Л.Т.Сейдахметовалардың еңбектерінен орын алған.

Көптеген зерттеушілердің ғылыми еңбектерімен зерттеулері жастарды азаматтылыққа және патриоттық құндылыққа тәрбиелеудің жеке аспектілеріне арналады: А.Х.Арғынов, Р.А.Жұмаханова, А.А.Бейсембаева, Е.З.Батталханов, Л.А.Байсеркеев, О.Сәлімбаев, В.А.Ким, К.Бөлеев, Х.Н. Рахымбекова. Нақты зерттеу мәселесіне қатысты патриоттық құндылыққа тәрбиелеу, оның ішінде, қазіргі жоғарғы оқу орындарында студенттерді азаматтыққа тәрбиелеу Н.А.Савотинаның, қазіргі әлемдегі білім беру мен азаматтардың білімділігі жөнінде А.С.Гаязовтың, білім беруді ізгілендіру жағдайында жоғарғы оқу орындары студенттерін патриоттыққа тәрбиелеудің педагогикалық жағдайларын ашу Е.В.Чекуновтың, болашақ мұғалімдердің патриоттық құндылықтарын қалыптастыру мәселелері А.К.Нұрғалиева және т.б. зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылған.

Аталған авторлар патриоттық және азаматтық тәрбиенің үйлесімді өзара байланысын көрсете отырып, отанға деген сүйіспеншілік сезімді қалыптастырудың негізі ретінде жеке тұлғаның маңызды азаматтылық сипаттамасының бірі ретінде патриотизмнің жоғарғы деңгейін атап көрсетеді, шынайы патриотизм отан алдындағы азаматтық жауапкершілік сезімін түсінбейінше, қоғамның рухани және материалдық орталарына оң түрлендірулер жүргізуге бағытталған белсенді әлеуметтік іс-әрекетке қатыспайынша ешқандай мағынаға ие болмайды.

Жастарды патриоттық құндылыққа тәрбиелеудің маңызды мәселелерін түсінуге жаңа контекстер тәсілі тек теориялық деңгейде емес, сонымен бірге әлеуметтік педагогикалық феномен, педагогикалық ғылым мен практикадағы жаңа құбылыс ретінде қарастырылады. Алғаш рет тәрбиелеудің екі маңызды бағытын біріктіруді ғылыми тұрғыдан негіздеуді 2006 жылы Ресей ғалымы В.И.Лутовинов ұсынды. Оның пікірі бойынша: негізгі парадокс «...диалектикалық бірлік патриоттық құндылыққа тәрбиелеудің басты құраушыларының үздіксіздігі жойылады, олар бір-біріне қатыссыз және бір-біріне зиян мен қарама-қайшылық ретінде қарастырылады» [2,536].

Философиялық және психологиялық-педагогикалық әдебиеттердің талдауы патриоттық құндылыққа тәрбиелеуді зерттеуге арналған еңбектер методологиялық негіздің ғылымда жасалғанын көрсетті. Бірақ бұл мәселе әлеуметтік, психологиялық және технологиялық тұрғыдан біртұтас педагогикалық құбылыс ретінде арнайы зерттеу пәні ретінде қарастырылмаған.

Жоғары білім берудің қазіргі жағдайы, оның ішінде, педагогикалық білім беру негізін, оқыту мақсатын көздейді, ал тәрбие мәселесі төмен деңгейде қамтылған, оны жоғары оқу орындарында қалыптасқан білімге негізделген тәсіл бойынша мамандар даярлау моделінен көруге болады. Патриоттық құндылықты іс-әрекетке көптеген жастарды қатыстыру формальды сипатқа ие, ал кейбіреулері индифферентті қатыста екені байқалады, ол тәрбиелеудегі «шараларға» негізделген ескі тәсілмен байланысты. Осы тұрғыдан алғанда оқушыларды патриоттық құндылыққа тәрбиелеуге мамандарды даярлаудың педагогикалық жағдайларын интериоризация процесінде тұлғалық мәнді деңгейде қабылдау мәселелерін зерттеу жеткіліксіз деңгейде қалып отыр.

Қазіргі Қазақстандық студенттер қауымы өзгермелі әлеуметтік - экономикалық қатынастар жағдайында өсіп жетіліп келе жатқан буынды бейнелейді, бұл олардың құндылық бағдарларының қалыптасуына әсер етпей қоймайды. Сол болашақ мамандарды негізге алатын әлеуметтік - демографиялық топтың негізгі сипаттамаларын талдау төмендегідей тенденцияларын ерекшелеуге мүмкіндік береді:

- көптеген студенттер болашаққа деген оң көзқарасқа ие, оларды көзқарастарын жоғары деңгейде деуге болады, сонымен бірге болашаққа деген нық сеніммен дамып келеді және олар жеке байланыстар немесе ақша емес, білім беру саласы олардың өмірде өзінің идеяларын табысты жүзеге асыруына мүмкіндік беретініне сенеді. Олар басты әлеуметтік құндылық - сапалы білім екеніне сенеді, білімді жоғарылату жемқорлықтың жойылуын қамтамасыз ететін алғышартты құрады деп есептейді;

- бұл күндері Қазақстандық жастар білімді өндіруге арналған құрал үшін ғана жоғары оқу орындарында оқымайды, олар «Интеллектуалды ұлт - 2020» жобасына сәйкес Қазақстандық жаңа буынның қалыптасуына бағытталған жоғары білім беру мекемелері үшін оқиды. Университеттер сандық көрсеткіштермен «қаурайтылған формализмсіз» бәсекеге қабілетті адамзат капиталы мен интеллектуалдық ресурстарды өзіне шоғырландыруға шақырады;
- студенттік жастардың бойындағы оң және теріс тұстарын жалпылау, қазіргі уақытта оларға тән альтуризм және эгоизм, гуманизм және агрессивтілік, интеллектуалдылық және руханисыздық, жете түсінілмеген патриотизм мен Отан тағдырына деген немқұрайлықтың басым екенін көрсетеді. Мұнымен қазіргі жастардың интеллектуалдылық пен адамгершілік дәрежесі бойынша саралануын түсіндіруге болады (А.В.Соколов): а) интеллектуалдық элитаны құрайтын студенттер; ә) интеллектуалдық емес жастарды көрсететін студенттер; б) маргиналды тап [3,91-97 бб];
- қазіргі жағдайдағы зұлымқойлық мәселелерге ат үсті қарайтын студенттердің үлесі жоғары: нашақорлық пен жастар арасындағы қылмыстың өсуі, жалпы мәдени деңгейдің төмендеуі, экологияның ластануы, азаматтардың құқығы мен еркіндігінің бұзылуы, қоғамдағы әлеуметтік топтардың материалдық тұрғыдан жіктелу деңгейінің артуы;
- көптеген жастардың санасына өздерінің құқықтары мен мүмкіндіктерін білмеудің салдарынан құқықтық нигилизмнің сіңуі, ол жастардың азаматтық құқығы мен еркіндігін сақтау жөніндегі олардың қарама-қайшы көзқарастарынан байқалады. Жастар арасында адамгершілік құқықтық әлеуметтенудің қалыптасуы жастардың бірігуі мен ұйымдасуын қамтамасыз етеді;
- жастар арасында байлықты жарнамалаған жаппай ақпарат тарату құралдарының кері әсерінен еңбек іс-әрекетіне қызығушылық тенденциясының төмендеуі және оларды гедонисттік ұстанымдардың алмастыруы байқалады;
- жастардың әлеметтік көңіл – күйіне олардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілік деңгейінің төмендігі және тәжірибесінің, біліктілігінің және жұмыс істеу дағдысының жоқтығы әсер етеді. Жастардың жұмыссыздық деңгейінде жоғары деңгейде қалып отыр;
- соңғы жылдары Қазақстанда діни институттардың айтарлықтай артуына байланысты жастардың санасы діни түсініктермен улануда, бұл студенттердің арасында діни секталарға бет-бұрыс жасаған студенттер санының артып бара жатқанын көрсетеді;
- соңғы жылдары жастар арасында еліміздің қоғамдық-саяси өміріне қатысуға ниет білдіретін студенттер санының артқанын байқауға болады, бұл студенттер арасында саяси белсенділіктің артып бара жатқандығын көрсетеді;
- қазіргі уақытта студенттер мен жастар арасындағы ұлт-аралық қатынас қалыпты деңгейде;
- Қазақстандық жастардың авангарды ретінде көрініп жүрген студенттер рухани адамгершілік көпмәдениетті және патриоттық құндылықтың өсуімен сипатталады. Дегенмен кейбір жастардың санасында патриоттылық абстрактылы жеңіл-желпі қабылданады.

Қазақстан республикасы тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуының бастапқы кезеңдерінде бір этникалық елдермен салыстарғанда азаматтарды ұлттық өзіндік идентификациялау мен қоғамдық біріктіру саласында бірқатар қиыншылықтарды бастан кешірді. Дегенмен Қазақстан республикасы мемлекетті басқарудың ұлттық саясатының ұтқырлығының арқасында азаматтық конфронтацияны бастан кешірмеді және «Қазақстан біздің ортақ үйіміз» атты жалпы ұлттық идеяның төңірегінде бүкіл этностар мен халықты өзіне біріктірді.

Азаматтық өзіндік идентификациялау тәрізді мәселелер, әскери қызметке қатынас жастардың ұлттық және діни ұғымы олардың патриоттық күйінің деңгейін анықтайды. Бүгінгі

таңда Қазақстандық жастардың авангарды болып саналатын студенттердің рухани – мәдени және патриоттық әлеуметінің көрсеткіші салыстырмалы түрде жоғарылап келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Назарбаев Н.А. Казахстанский путь. – Караганда, 2006. – 372 с.
2. Лутовинов В.И. Гражданско-патриотическое воспитание сегодня // Педагогика. – 2006. – № 5. – С. 52-59.
3. Соколов А.В. Интеллектуально-нравственная дифференциация современного студенчества // Социологические исследования. – 2005. – № 9. – С. 91-97.

ӘОК 37-097

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНДАРЛЫ ОЙЛАУЫН ДАМЫТУҒА БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ДАЙЫНДАУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Омарова Г.Р. аға оқытушы
Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті,

Турниязов Р.К., Кенгесбаева Т. О.

*Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті «Психология және педагогика» мамандығы 2
курс магистранттары*

Мақалада сындарлы ойлауды дамыту технологиясы кезеңдері, олардың мақсаты, оқытушының, білім алушылардың әрекеті және білім алушылардың білімдерінің даму механизмiне қатысты мәселелер жан-жақты талданған. Күнделікті практикаға сәйкес танымдық тапсырмаларды шешуде сындарлы ойлаудың атқаратын қызметтерін және оны тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік беретін психологиялық- педагогикалық шарттар тұжырымдалған.

Кілттік сөздер: сындарлы (сыни) ойлау), ақыл-ой қызметі, толассыз ақпарат, талдау, бағалау, рефлексивті ойлау, объективті тұжырым.

The article analyzes in detail the stages of technology of critical thinking development, their purpose, the interaction of teachers and students, and the mechanism of student learning development. In accordance with everyday practice, the psychological and pedagogical conditions for constructive thinking functions and their effective organization in solving cognitive tasks are formulated.

Keywords: critical thinking, mental activity, information flow, analysis, evaluation, reflexive thinking, objective conclusions.

Жалпы ойлаудың сындарлығы туралы айтқанда біртұтас және жекелеген операцияларды шешу тәсілдерінің ұтымдылығына баға беру; өз іс-әрекетін бақылауды жүзеге асыру, міндеттерді шешудің әр түрлі тәсілдерін қолдану нәтижесін болжау білігін білдіреді.

ЖОО студенттерінің сын тұрғысынан ойлау қабілетін қалыптастыру көптеген шетелдік ғалымдар (Линдсей к., Р. Ф. Томпсон, К. С. Халл, Е. Ю. Грудзинская, А. В. Федоров, Е. И. Федотовская, Д. М. Шакирова) өзіндік сана-сезім саласын кеңейтудің, танымдық белсенділікті арттырудың, жастардың табысты тұлғалық және кәсіби қалыптасуының маңызды алғышарты ретінде қарастырады. Осыған байланысты қазіргі педагогикалық ғылымда сыни ойлауды дамыту технологияларын теориялық негіздеуге көп көңіл бөлінуде [1].

Қазіргі педагогикалық жүйеде болашақ маманның тұлғалық қасиеттерін сындарлы ойлау негізінде қалыптастыру оның кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуының ажырамас бөлігі болып табылады. Сыни ойлау түсінігі туралы тұтас түсінік маман дайындау процесін түрлендіруге және жетілдіруге және оны тұлға ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Психология бұл ұғымның мәнін оның ағу механизмдерін зерттеу арқылы ашуға мүмкіндік береді.

Жоғары мектептің білім берудің құзыреттілік моделіне көшуі студенттердің сыни ойлауын дамытудың теориялық-педагогикалық аспектілерін технологиялық деңгейде ғана емес, мазмұндық деңгейде де зерттеу қажеттілігін тудырады, өйткені құзырет өзара байланысты білім, білік, дағды, практикалық және шығармашылық іс-әрекет тәжірибесі, мағыналық бағдарлар жиынтығымен сипатталатын білім алушының білім беру дайындығына қойылатын әлеуметтік талап болып табылады.

Отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу жұмыстарын талдай келе, сындарлы ойлауға берілген сипаттамаларды келесі мазмұнда көре аламыз:

Сын тұрғысынан ойлау-ақыл-ой қызметінің ерекше түрі, ол адамға өзіне ұсынылған көзқарас немесе мінез-құлық моделі туралы ақыл-ой пікір білдіруге мүмкіндік береді (Р. Х. Джонсон). Бұл белгілі бір фактілерге, нормалар мен құндылықтарға сәйкестігін анықтау мақсатында пікірлерді тексеруге бағытталған ақыл-ой әрекеттерінің бірізділігі (Р.Парк).

Сын тұрғысынан ойлау құрылымында логикалық операциялар: талдау, синтез, салыстыру, жалпылау, абстракциялау (В. Н. Брюшинкин, Д. Клустер, А. В. Федоров) ерекше мәнге ие болады.

Сын тұрғысынан ойлау шығармашылықпен тығыз байланысты, бұл шығармашылық ойлауды дамытудың бастапқы нүктесі (С.Заир –Бек).

Ойлаудың бұл түрі өзіндік ойлау іс-әрекетіне қатысты рефлексия болуын, ұғымдармен, пайымдаулармен, ақыл-оймен жұмыс істей білуді, аналитикалық іс-әрекетке, сондай-ақ басқа адамдардың ұқсас мүмкіндіктерін бағалауға (Г. В. Сорина) қабілеттіліктің дамуын болжайды.

Сын тұрғысынан ойлау пікірлердің дәйектілігі мен қисындылығымен, проблемалар мен күрделі мәселелерді түсіндіруге ұмтылысымен, күтпеген және объективтілігімен, дәлелдердің батылдығымен, тұжырымдалған ережелердің нақтылығымен, ақпараттың анық баяндалуымен, қарама-қайшы фактілерді анықтай білуімен ерекшеленеді (Э. Бинкер, Р. Пол, Э. Мартин, К.Адамсон).

Сын тұрғысынан ойлау тек когнитивті ғана емес, сонымен қатар тұлғаның ерік және эмоционалдық салаларымен тығыз байланысты (Линдсей Қ., Р. Ф. Томпсон, К. С. Халл)[2].

Ғалымдардың берген анықтамаларына сүйене отырып, біз сындарлы ойлау - бұл объективті тұжырым жасауға, ақылға қонымдылық тұрғысынан логикалық әрекет етуге, кез келген нәрсеге түрлі көзқарас тұрғысынан қарауға және мәселені шешудің жаңа мүмкіндіктеріне ашуға көмектесетін рефлексивті, бағалаушы ойлау деген анықтаманы қолдаймыз.

Болашақ мұғалімдерді оқушылардың сындарлы ойлауын дамытудың маңыздылығын оның ең алдымен, білім алушылардың өзін-өзі бағалау, бақылау және өз іс-әрекетін жоспарлау арқылы өз бетімен білім алуға жетелейтін метакогнитивті қабілеттері мен біліктерін дамытуымен түсіндіре аламыз. Яғни бүгінгі тез өзгермелі әлемде білім алушылардың практикалық әрекетіне аса қажетті ақпаратты сауатты талдау және бағалау дағдыларын жетілдіруі.

Ресейлік зерттеу жұмыстарында бүгінгі ақпараттық қоғам жағдайында сыни ойлау тәжірибесінің жоғары білім мазмұнындағы орнын баса көрсете келе, оны қалыптастыру құрылымын төрт компонентке сәйкес қарастырады, олар: білім, зияткерлік және практикалық дағдылар, шығармашылық қызмет тәжірибесі, эмоциялық – құндылық компоненттері. Сындарлы ойлауға оқытудың білімдік компоненті сындарлы ойлаудың мәні мен ерекшеліктерін ашатын ұғымдарды, логика ережелері, талдау, қорыту, салыстыру, жіктеу, сыни ойлауды қалыптастыру тәсілдері, сыни және шығармашылық ойлаудың ұқсастығы мен айырмашылықтары туралы түсініктерді қамтиды. Сындарлы ойлауды сипаттайтын зияткерлік біліктерде: проблеманы анықтай білу, ақпаратта қамтылған тұжырымдар мен дәлелдерді талдай білу, қарама-қайшылықтарды анықтау, сенімділікті, ақпарат көздерін бағалау үшін өлшемдер

әзірлеу, негізгі және екінші дәрежелі фактілерді көрсете отырып, электрондық көздермен жұмыс істеу, себептік-тергеу байланыстарын салыстыру, қорыту, белгілеу, фактілерді, құбылыстар мен процестерді жіктей білу және ақпаратпен жұмыс барысында эвристикалық, проблемалық әдістерді пайдалану білігі ерекше маңызға ие болады[3].

Енді күнделікті практикада кең қолданыс тауып жүрген сындарлы ойлауды дамыту технологиясына тоқталсақ, ол үш кезеңді қамтиды:

Бірінші кезең - ой шақыру кезеңі, мақсат: бар білімді өзектендіру, жаңа ақпарат алуға қызығушылық ояту, білім алушының өз мақсатын қоюы. Оқытушының әрекеті білім алушыларды оқытылатын тақырып бойынша бар білімді ашуға, оны белсендіруге және меңгеруге деген ынтасын арттыруға бағытталған; білім алушы әрекеті оқытылатын тақырып бойынша оған не белгілі екенін «есіне түсіреді», болжам жасайды, жаңа материалды оқығанға дейін ақпаратты жүйелейді, жауап алғысы келетін сұрақтар аясында ойқозғайды.

Екінші кезең – мазмұнын ұғыну кезеңі (жаңа ақпарат алу, білім алушының қойған мақсатына түзету енгізу. Оқытушының әрекеті жаңа ақпаратпен жұмыс істеуде тақырыпқа қызығушылық сақтау, біртіндеп «ескі» білімнен «жаңа» білімге жылжу; білім алушы әрекеті мәтінді оқиды, тыңдайды және жаңа ақпаратты ұғыну өлшеміне қарай белгілеп отырады «мен үшін жаңа ақпарат т.б»). Бұл кезеңде жаңа ақпаратпен тікелей жұмыс істеу түрлері (мәтін, фильм, дәріс, көрнекі материалдар, т.б.) орын алып, жұмыс жеке немесе жұппен жүргізіледі.

Үшінші кезең - ой қорыту, рефлексия кезеңі (жаңа білім игеруі, білім алушының оқытудың жаңа мақсаттарын қоюы). Оқытушының әрекеті білім алушыларды алғашқы болжам жазуға бұру, өзгеріс, толықтырулар енгізу, ақпаратты зерттеу негізінде шығармашылық, зерттеу негізінде шығармашылық, зерттеу немесе практикалық тапсырмалар беру; білім алушы әрекеті мазмұнын ұғыну кезеңінде алған білімдерін пайдаланып, «жаңа» ақпаратты «ескі» ақпаратпен салыстырады. Рефлексия кезеңінде оқылған ақпаратты талдау, шығармашылық өңдеу, интерпретация жүргізіледі. Жұмыс жеке немесе жұппен ұйымдастырылады.

С.И.Заир-Бектің тұжырымдауынша, сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы арқылы білім алушылардың білімдерінің даму механизмі келесі мазмұн құрайды:

бар білімді өзектендіру, жетіспейтін білімді және қиындықтарды анықтау, сұрақтарды құрастыру, қорытынды – оқу іс-әрекеті мақсатын қоюы:

жаңа ақпаратпен танысу, оны бар біліммен сәйкестендіру, алдыңғы қойылған сұрақтарға жауап іздеу, қиындықтарды, қарама -қайшылықтарды анықтау, мақсаттарға түзету енгізуі;

жаңа ақпаратты жүйелеу және біріктіру, оны бағалау, алдыңғы қойылған сұрақтарға жауап, сұрақ құрастыру, оқу іс-әрекетінің жаңа мақсаттарын қоюы[3].

Практика көрсетіп отырғандай, танымдық тапсырмаларды шешуде сындарлы ойлау келесі қызметтерді атқарады:

Ынталандыру, яғни студенттің жаңа идеяларды және шешімдерді өз бетімен ғылыми-іздену қажеттілігін қалыптастырумен көріністабады.

Бағалау-тексеру қызметі, жаңа ақпаратты бағалауы, оның тиімді және тиімсіз жақтарын табу, жасалған шешімдердің дұрыстығын дәлелдеу.

Түзету қызметі, қалыптасқан сындарлы ойлау жаңа ақпаратты іздеу аумағын нақтылауға көмектеседі, ол өз кезегінде туындаған мәселені тез шешуге жәрдемдеседі.

–Болжам жасау қызметі, өз іс-әрекет нәтижесіне қызыға қарауы.

Дамыған сындарлы ойлау болашақ мамандардың іс әрекеттің түрлі тәсілдерін меңгеруге, жедел шешім қабылдауға, практикада меңгерген білімді практикада қолдануға, жаңа білім игеруге ынталандырады. Сондықтан да олардың сындарлы ойлауын дамытуда оқытушы продуктивті диалогты жүзеге асыруға қажетті қасиеттерді қалыптастыруға жете назар аудару қажеттігі, атап айтқанда, әңгімелесуші адамға деген құрмет, өзге адам пікіріне шыдамдылық, даулы мәселелерді талқылаудағы икемділік. Бұның тиімділігі - оқу үдерісін шынайы өмірге жақындатуға үлкен мүмкіндік туғызып, болашақ мамандардың алған білім, дағдыларын өмірде оқу және практикалық тапсырмаларды шешуде кеңінен қолдана алуларына көмектесуі.

Қорыта айтқанда, ғылыми білімнің қарқынды өсуі, өркениетті дамытудың қазіргі кезеңінде ақпарат алудың жаңа тәсілдерінің қарқынды таралуы білім алушылардың келіп түскен

ақпаратты сындарлы ойлау тұрғысынан талдауға, осы негізде дәлелденген ұстанымдар тұжырымдауға, гуманистік құндылықтар контекстінде алған білім мен біліктерді шығармашылықпен қолдануға үйрету маңыздылығын дәлелдеп отыр.

Болашақ мұғалімдердің сындарлы ойлауын дамытуға бағытталған сабақтағы оқытушының басты міндеті - оған қажетті психологиялық-педагогикалық шарттарды құра білуі, атап айтсақ, біріншіден, ғылыми ізденіске, ойлауға жетелейтін белсенді оқыту әдіс тәсілдерді, инновациялық технологияларды қолдану.

екіншіден, сабақта әрбір адамның өз ойын еркін айтуына қажетті ерекше жағымды психологиялық ахуал тудыру. Сонымен қатар ең маңыздысы және бастысы бұл оқытушының айтылған барлық пікірлерге құрметпен қарап, сын айтудан қашық болып, ынтымақтастық атмосфера орнатаалуы.

үшіншіден, оқытушы әдеттегі басты рольден, ұзақ монолог сөзден бас тарту, студенттердің басты рольге енулеріне көмектесе отырып, сабақ құрылымының бұзылуына, оған басшылық етуді басқару.

төртіншіден, болашақ мамандардың сындарлы ойлауын дамытуда ақпараттық білім беру технологияларының рөлін ескеру. Білім беру үдерісінде ақпараттық технологияларды пайдалану білім алушылардың ақпаратты іздеу және қайта өңдеуде уәждемесін, мүмкіндіктерін арттырудағы дидактикалық мүмкіндіктері орасан зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Грудзинская Е. Ю., Мариико В.В. Активные методы обучения в высшей школе. Учебно-методические материалы по программе повышения квалификации «Современные педагогические и информационные технологии». 2007, 182с.

2. Халперн Д. Психология критического мышления Д. Халперн. СПб.: Питер, 2000. 512с.
Кузьмина А.А. Психолого-педагогические аспекты развития критического мышления студентов // Молодой ученый. 2017. №15. С.591-593.

УДК37.018.1

ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ В СЕМЬЕ

С. Г. Аслялиева

старший преподаватель НАО «Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамелова», г. Атырау

Кілттік сөздер: отбасы, отбасылық тәрбие, халықтық педагогика.

Key words: family, family education, folk pedagogy.

Аңдатпа: мақалада отбасылық тәрбиесінің өзектілігі қарастырылады. Сонымен қатар отбасы тәрбиесінде халықтық педагогиканы қолдану.

Summary: the article discusses the relevance of family education.

В настоящее время в обществе отмечается повышенное внимание к семье со стороны всех социальных институтов воспитания. Это объясняется объективными процессами, развивающимися в обществе – гуманизацией и демократизацией общественных отношений, ростом понимания того, что приоритет в воспитании детей принадлежит, прежде всего, семье. В связи с этим необходимо все усилия направлять на восстановление взаимопонимания в семье,

на повышении педагогической культуры родителей, на совершенствование воспитательного потенциала семьи.

Пристальный интерес к семье объясняется и рядом других обстоятельств: ухудшением демографической ситуации в стране, усложнением психологического, эмоционального, духовного мира современного человека, ростом его потребностей, которые также во многом формируются в семье.

Наконец, нельзя не считаться и с тем, что меняется и сам объект воспитания – ребенок. Он становится все более информированным и развитым, поэтому руководство его духовным и нравственным созреванием требует более высокой культуры и педагогического мастерства взрослых.

В таких условиях школа не может полностью переложить всю ответственность за воспитание детей на семью, отказаться от работы с родителями. Необходимо искать новые подходы в организации сотрудничества с ними, изменять содержание и формы взаимодействия с семьей.

Проблемы семьи с давних пор волновали известных философов, психологов и педагогов. Не оставляли равнодушной вопросы семейного воспитания и народную педагогику. Казалось бы, давно пора решить все семейные проблемы. Но с развитием общества, с его продвижением вперед, проблемы семьи выступают все острее, требуя скорейшего решения.

Сегодня проблема воспитания детей находится в центре внимания ученых республики, педагогических коллективов и всей общественности. Ведутся поиски новых подходов к созданию новой концепции воспитания, системы образования.

Изучение народного опыта воспитания на всех этапах исторического развития входило в круг научных интересов педагогов прошлого.

Современные направления, пути, методы и приемы совершенствования учебно – воспитательной работы в школе нужно находить в передовых традициях народной педагогической мысли.

Самые ценные педагогические мысли, сочинения, как показывает история педагогической мысли, имеют глубокие народные корни. На народном идеале воспитания в семье основан выдающийся труд Я. А. Коменского «Материнская школа». Свою «Книгу для матери» знаменитый швейцарский педагог И. Г. Песталоцци создал, обобщив опыт швейцарской школы народной педагогики. Он был убежден, что природосообразное воспитание, начатое в семье, должно затем продолжаться в школе. С «педагогическим гением народа» связаны идеи К. Д. Ушинского, И. Алтынсарина, А. Кунанбаева, Ч. Валиханова.

Большое значение семье как главному воспитательному институту придавали и просветители Казахстана: Абай в своих «Словах назиданиях» указывает на ответственность семьи за воспитание детей «Не будет успокоения тебе, если сын останется невеждой, не будет счастлив он сам, и не будет от него блага народу. Вечный страх перед создателем и вечный стыд перед людьми тебе за того сына».

Древних мыслителей Востока занимали многие проблемы бытия, явления природы, но в центре их внимания всегда был человек и его воспитание. Великие мыслители хотели видеть человека всесторонне развитым, образованным. Все мыслители были едины в том, что необходимо систематическое воспитание детей с раннего детства.

Прогрессивные традиции педагогики семейного воспитания имеют все основания служить могучим средством воспитания детей в современных условиях. В условиях революционных преобразований всего уклада жизни новые требования предъявляются к семейному воспитанию детей.

Народная педагогика, прогрессивные народные традиции, обычаи, приемы и методы воспитания должны стать прочной основой для решения этих задач.

Народ на опыте многих поколений убеждался, что основа семьи – взаимная любовь.

«Семья без любви – дерево без корней». Из сказанного вытекает вывод, что народная мудрость рассматривает семью как источник счастья, как шедевр природы, приветствует семью, созданную на основе взаимной любви, непоколебимо стоит за дружный, трудолюбивый

семейный коллектив, советуется с большим тактом подходить к решению возможных семейных конфликтов.

Выражая общее мнение всех народов, свято любящих детей, пословица утверждает: «Кто не любит детей, тот никого не любит».

Кем станет человек – полноценной личностью или нравственным уродом, участником или помехой в делах общества, его защитником или бедой – во многом определяется тем, насколько правильное семейное воспитание он получил в детстве.

Список использованной литературы

1. Сейсембаев К. Проблемы использования прогрессивных идей и опыта казахской народной педагогики в подготовке детей к школе и в семейном воспитании. Алматы, 2000
2. Сарсенбаева Т. У. Национальные традиции в семейном воспитании. М., 2003

ӘОК 37-54

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТКЕ БАУЛУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН КЕШЕНДІ ЖОЛДАРЫ

Ұ.Т.Туленова, профессор, п.ғ.к.
магистр А.Б.Куанова

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Ключевые слова: начальная школа, творчество, познавательная деятельность, познавательный интерес, творческое задание, действие.

Резюме: Статья посвящена формированию личности ребенка, уровню сформированности уровня мышления, развитию навыков творческого мышления.

Key words: primary school, creativity, cognitive activity, cognitive interest, creative task, action.

Summary: the article is devoted to the formation of the child's personality, the level of formation of the level of thinking, the development of creative thinking skills.

Бүкіл адамзат қоғамның ХХІ ғасырдың алғы шебіне, яғни ғылыми-техникалық прогресс пен өркениетті даму дәуіріне бет бұру кезеңінде жаңа қоғамға лайықты өмірден өз орнын табатын жеке тұлғаны қалыптастыру - негізгі міндеттің бірі. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан- 2030» жолдауында егемен елімізді өркендетудің стратегиясы мен тактикасын белгіледі және мектеп тәжірибесіне әртүрлі педагогикалық технологиялардың енгізілуі математика пәнін үйрету жұмысының маңыздылығын арттыра түседі. Білім беруді демократияландыру, ізгілендіру және оқыту сапасын арттыру - қазіргі күн тәртібінде тұрған өзекті мәселе.

Ұлттық бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білім деңгейімен айқындалады.

Қазіргі кезеңде оқу жүйесіндегі негізгі мақсат - жан-жақты білімді, өмір сүруге бейім, іскер, өзіндік ой-толғамы бар, адамгершілігі жоғары, қабілетті жанды тәрбиелеу.

Бастауыш мектептің негізгі міндеті - баланың жеке басын қалыптастыру, ойлау дәрежесінің қалыптасу деңгейін, шығармашылық ойлау қабілеттерін дамыту.

Оқушының танымдық шығармашылық іс-әрекетінің табысты өтуі мұғалімге, оның ізденіс әдістерін дұрыс таңдап алуына байланысты.

Бастауыш сыныптағы шығармашылық әрекет жүйесін М.Р.Львов үшке бөледі:

1. Оқушыда шығармашылық әрекет үшін алғы-шарт болатын қасиеттерді тәрбиелеу. Оған байқампаздық, қарым-қатынасқа түсуге даярлығы, тілдік және жалпы белсенділігі, еске сақтауға даярлығы, ойлау ерекшелігі жатады. Бұл қасиеттер дәстүрлі танымдық, оқу әрекеті үшін өте пайдалы. Шығармашылық үшін кездескен қиындықтарды және өз жалқаулығын жеңе білу қажет. Шығармашылық эмоциямен, танымдық қызығушылықпен, қиялмен тығыз байланысты. Шығармашылық әрекет адамгершілік, ой және дамуы жылдам дамыған оқушыларда сәтті жүреді.
2. Тұлғаның ерекшелігі, өзіндік түр-әлпеті шығармашылық әрекет түріне жатады. Шығарма, әңгіме, эссе жазу кезінде адамның тұлғалық ерекшелігі көрінеді. Шығарма ретінде оқушының өз өмірінен, сурет бойынша, көркем фильм, мультфильм, қойылымдар, табиғатты немесе ауа-райын бақылау, салт-дәстүрдің бір көрінісін сипаттауға болады. Жазбаша жұмыстармен қатар, оқушы суреттерінде тұлғалық ерекшелігі көрінеді. Оқушы диалог, оқу ырғағы, тіпті жазуы арқылы өзінің тұлғалық ерекшелігін көрсетеді.
3. Оқушылардың танымдық процесте зерттушілік, құрастырушылық әрекеттері.

Балалардың таным қызығушылықтары мен белсенділіктерін, шығармашылықпен ойлауын дамытуда педагогтар алдына мынадай шарттар қойылады:

Таным қызығушылығын дамыту шарттары:

- интеллектуалдық қысым және интеллектуалдық тартыстар жағдайын туғызу;
- шығармашылық және зерттеу іс-әрекеттері бар сабақтар ұйымдастыру;
- өзіндік таным мен зерттеу дағдыларының қалыптасуына ықпал ету;
- балалардың танымдық бастамалары мен өз бетінше жұмыс істеулеріне қолдау көрсету немесе мақтау, мадақтау.

Таным белсенділігін дамыту шарттары:

- әрбір бала үшін даму жұмысының траекториялары;
- әрбір баланың потенциалдық мүмкіндіктерін ашуға қолдау көрсетудегі жоғары педагогикалық іс-әрекет;
- білім беру үрдісінің ерекше формалары мен білім берудің арнайы мазмұнының сипатын беретін арнайы педагогикалық жағдайлар.

Шығармашылық ойлауды дамыту шарттары:

- шығармашылықтың тууына ішкі кедергілерді жою;
- жұмыс істеу барысында бала зейінін ақыл-ойға шоғырландыру;
- қиял ширақтығын қолдау;
- жалпы шығармашылық іс-әрекетке бағыт-бағдар беру.

Психологиялық және педагогикалық зерттеулер мен мектепке дейінгі мекемелер жұмысының тәжірибесі балалардың шығармашылық қабілетін ойын негізінде мектепке дейінгі кезеңнен бастап дамып, қалыптасатынын дәлелдейді.

Соңғы зерттеулерге сүйенсек, шығармашылық ойындарды төмендегідей топтау орын алып жүр:

- 1) балалар еңбегімен байланысты ойын (Бұл ойын барысында бейнелеу және құрастыру іс-әрекеттері бірігіп жүзеге асады. Соның негізінде балалардың еңбекке деген қызығушылығы оянып, белсенділіктері артады).
- 2) Ақыл-ой тәрбиесімен байланысты ойын (Психологиялық үрдістер негізінің қалыптасуы. Бұндай ойындар барысында баланың ойлауы, қабылдауы, есте сақтауы, қиялы және тілі дамиды).
- 3) Ақыл-ой белсенділігін арттыратын ойындар (Бұл ойын қиялдау негізінде жүзеге асады. Рөлді таңдап образына кірген адамына еліктей отырып, сол кісінің іс-әрекетін, не айтқанын, өзін қалай ұстауын келтіре отырып, өзінің ойлау қабілетінің жаңа деңгейге өтуіне мүмкіндік беруі).

- 4) Жүйелі түрде дамытатын ойындар (Бұндай ойындар баланың көркемдік шығармашылықтарының дамуына ықпал етеді. Музыкаға, биге қабілеттері байқалып, дамиды).

Балалар шығармашылығы – шығармашылық іс-әрекеттің дамуының алғашқы сатысы. Бала шығармашылығының қоғамдық педагогикалық құндылығына да мән берген жөн. Бала қоршаған ортаны түсінуін, оған көзқарасын көрсетеді, бұл оның жан дүниесін ашуға көмектеседі. Бала көркемдік шығармашылық арқылы өзін таниды, ал айналасындағыларға өзін танытады. Ол үшін шығармашылық іс-әрекеттердің төменгідей көрсеткіштерін анықтауға болады.

I топ - балалардың шығармашылыққа деген ықыласының сипаттамасы – айналасуы, шартты ахуалдар, қиялдау.

II топ – балалардың шығармашылық іс-әрекеттері амалдарының сапасына сипаттамасы, яғни жылдамдығы, жаңа міндеттерді шешудегі тапқырлық, әр түрлі нұсқаларды пайдалану, таныс түзгіштерді дұрыс қолдану.

III – топ, өнім сапасының көрсеткіштері - өмір құбылыстарына, кейіпкерлерге, заттарға тән сипаттамаларды таңдау және оны орынды пайдалану.

Оқыту үрдісінде әрбір пәнге байланысты іс-әрекетте әр түрлі болады. Мысалы, әдебиеттік оқуда сөз шығармашылығында балалар әр түрлі теңеулерді, ұйқастарды әңгіме желістерін табуға тырысады.

Шығармашылықты қалыптастыру жолдарын зерттеу тапсырмаларды күрделендірудің үш кезеңін анықтауға мүмкіндік туғызады. Олар:

1. Балаларға шығармашылық іс-әрекетте алғашқы бағыт-бағдар беретін тапсырмалар. Олар педагогпен бірігіп, әрекет етеді. Шығармашылық әрекеттің кейбір құраушыларын ғана пайдаланады: тап, өзгерт, ойлан тап, құрастыр деген сияқты.

2. Балалардан мақсатты әрекетті шешімін табуды талап ететін тапсырмалар. Ересек адаммен біріккен шығармашылық балаға ескінің орнына жаңаны табуға, бұрынғыны жақсартуға, өзгертуге болатыны жөнінде түсінік алады.

3. Балалардан дербестікті қажет ететін шығармашылық тапсырмалар. Олар ойынның, әңгіменің желісін ойлап табады, өз әрекеттерін жоспарлайды, мәнерлік құралдарды таңдайды. Бұл тапсырмалар әр баланың қабілетін ашады, бала өз шығармашылығының өмірде қажет екендігін түсінеді (өлең, ертегі құрастыру, суреттер көрмелері, әндер мен өлеңдер концертті және т.б.).

Шығармашыл тұлға, яғни жас дарын жасының ерекшелігіне, қызығуына қарамастан өзгелерден даралығымен, табандылығымен, шұғыл шешімділігімен, өз күшіне деген сенімділігімен, сезім ұшқырлығымен, өз бетімен жұмыс істеуге деген құштарлығымен, асқан шабытымен ерекшеленеді. Бұндағы мұғалімнің басты міндеті – оқушының бойында жасырын жатқан мүмкіндіктерін ашып, дамыту. Бұл оқушыдан салыстыру, жоспарлау сияқты бала үшін қиындау тәсілдерді қолдануды талап етеді.

Бастауыш білімнің мемлекеттік стандартының алғашқы нұсқасы және соған сәйкес оқу бағдарламалары дайындалып, іс жүзіне асып жатуы қазіргі кездегі мектепті дағдарыстан шығаратын шешімдердің бірі. Онда білім берудің мақсаты түбегейлі өзгеріп, бірінші кезекке оқу әрекетін қалыптастыру негізінде жеке тұлғаны тәрбиелеу мақсаты қойылды.

Мұндағы мақсат - әр оқу пәнінің орнымен рөлін көтере отырып, жеке тұлғаны қалыптастыруға бағыттау. Сондай-ақ бағдарлама оқушылардың жалпы ойын, шығармашылық қабілетін дамыту, олардың қажетті білімді өздері алуын және оны практикада қолдана білуін талап етеді. Кейінгі жылдары білім беру жүйесі өз қызметі барысында айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізді. Кеңестік білім беру саласында орын алған білім беру жүйесінің шектен тыс идеологияландырылуы, өмірден және әлемдік тәжірибеден алшақ болуы, тарихи-мәдени этнопедагогикалық құндылықтарды ескермеу т.б. кемшіліктерге жол бермей, бұрынғы қол жеткізген жетістіктерді сақтай отырып, білім жүйесін әрі қарай дамыту жолдары белгіленді. Білім берудің мазмұны мен мәнін ашуда соңғы он жылдықта білім беруді ізгілендіру барысында жеке тұлғаны дамыту бірінші орынға қойылды. Біздің пайымдауымызша, шығармашылық іс

әрекет – оқушының өзіндік танымдық қажеттіліктерін, өз мүмкіндіктерін іске асырудағы қиындықтарды жеңе отырып, жеке тұлғалық қасиеттерін дамытуға жетелейтін білім мен әрекеттің әдістерін меңгеруде, жаңа нәтижеге жетуге мақсатты бағытталған іс әрекет.

Бүгінгі таңда қоғамның дамуына ондағы болып жатқан үлкен өзгерістерге байланысты білім беру жүйесінің алдында жаңа талаптарға сай дайын білімді, дағдыларды қайталайтын емес, өзінің сонылығымен, біртумалығымен ерекшеленетін жаңа идеялар иесін, ашқан жаңалықтарын, алған білімдерін өмірлік жағдаяттарға сай қолдана алатын, ойлаудың сындарлық қабілеті дамыған жеке тұлға қалыптастыру тұр.

Осы міндетті шешу жолында жүзеге асырылатын іс-әрекеттердің басында оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамыту, ой-пікірінің белсенділігі мен дербестігін кеңейту, танымдық қызығушылығын арттыру тұрғаны сөзсіз. Осы іс-әрекеттерді жүзеге асыру нәтижесінде біз біліктілігі қалыптасқан, қоғамға бейімді жас ұрпақ, жаңа буын тәрбиеленеді деп сенеміз. Қазіргі ғылым мен техниканың шарықтаған заманында өмірге икемді, шығармашылық қабілеті жоғары, әр салада ойлау деңгейі қалыптасқан, тыңнан жол таба алатын белсенді азамат негізі мектептегі оқу-тәрбие процесінде қаланады. Сондықтан, оқушы әрекетін тек дайын білімді қабылдауға ғана емес, өз бетімен ізденуге, белсенділік танытуына, шығармашылық дағдыларын дамытуына бағыттау қажет. Шығармашылық дағдылардың қалыптасып, дамуы оқушының жаңа жағдаяттарға байланысты білім, біліктерін қолдана білуден, таныс объектілердің жаңа функцияларын көре алудан, мәселенің белгілі шешімімен қатар өзгеше, тиімді әдістерін іздестіруден және таба білуден көрінеді. Тұлғаның даму мәселесін теориялық талдау педагогтар үшін аса қажет. Мұғалім әрекеттің әр түрінің оқушыны дамыту мүмкіндіктерін білуі және бұл мүмкіндіктерді жеке тұлғаны қалыптастыруда қолдануы қажет. Жеке тұлға белгілі бір әрекеттер нәтижесінде қалыптасады. Ол тәрбиенің әсері ғана емес, өз күштерін, қабілеттерін жүзеге асыру процесінде дамиды. Философтардың бұл ілімі педагогика ғылымы үшін өте маңызды, себебі педагогикалық процесс барысында адамның тек білім, білік, қабілеттері қалыптасып қана қоймайды, сонымен қатар тұлғаның әлеуметтік дамуы жүзеге асады. Тұлға үнемі даму үстінде болу үшін әрекет шығармашылықпен байланыста болуы қажет. Тұлғаның өзі қажет етуі бойынша дамуы - бұл ішкі белсенді ойлау әрекеті. Ол тұлғаның өзіндік оқу әрекетіне, дербестігіне, өзін-өзі бақылауына, бағалауына бастау болады. Біздің пайымдауымызша, шығармашылық іс әрекет – оқушының өзіндік танымдық қажеттіліктерін, өз мүмкіндіктерін іске асырудағы қиындықтарды жеңе отырып, жеке тұлғалық қасиеттерін дамытуға жетелейтін білім мен әрекеттің әдістерін меңгеруде, жаңа нәтижеге жетуге мақсатты бағытталған іс әрекет.

Шын мәнісінде, қазақ халқының алғашқы шығармашылық дүниетанымының мол үлгісі фольклорда тұнып тұр. Шығармашылықтың негізі, мәдени рухани қазынасы байырғы ауыз әдебиеті түрлерінде тұрмыс- салт жырлары, аңыз, ертегілері, мифология, батырлар жырлары, лиро- эпостық және тарихи жырларда жатыр. Біздің бабаларымыз өз кезегінде өмір құбылыстарын, қоршаған табиғаттың сыр- сипатын, жұмбағын, болмыстың мәні мен мақсатын образдық шығармашылық ой арқылы келесі ұрпағына жеткізе білді.

Бүгінгі таңда қоғамның дамуына ондағы болып жатқан үлкен өзгерістерге байланысты білім беру жүйесінің алдында жаңа талаптарға сай дайын білімді, дағдыларды қайталайтын емес, өзінің сонылығымен, біртумалығымен ерекшеленетін жаңа идеялар иесін, ашқан жаңалықтарын, алған білімдерін өмірлік жағдаяттарға сай қолдана алатын, ойлаудың сындарлық қабілеті дамыған жеке тұлға қалыптастыру тұр. Адам бойындағы қасиеттерде психологтар - сезім, сана, сенім, қайрат, мінез - құлық дағдысы деп бөлген. Жеке адамның қалыптасу өрдісінде адамгершілік сезімдер ерекше орын алады. Ғалым С. Қалиев «Адамгершілік қасиеттерді бала бойына кішкентайынан дарытуда оларды ізгілікке, қайырымдылыққа, адалдыққа тәрбиелеуде ертегі, мақал – мәтелдер, аңыз - әңгіме, жұмбақ, жаңылтпаштардың тәлімдік мәні аса зор. Ауыз әдебиетінің асыл үлгілерімен әлдилеп, аялап өсіріп, ел қорғайтын азамат етіп шыңдап шығаруда ұлттық мәдениетті тәрбиенің асыл арқауы ету бүгінгі күннің басты міндеті» дейді .

Шығармашылық тұлға негізгі бастауыш сыныпта қаланатыны анық. Осы жастағы балалар бойында шығармашылық қабілетінің бастаулары жатыр. Тек өмір тәжірибесінің, дара дүниетаным, дара эстетикалық көзқарастың жетіспеуінен олардың бойларындағы шығармашылық қабілетті ашып көрсете алмайды.

Бүгінгі таңда бастауыш сыныптарда оқушылардың шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыруда оқытудың жаңа педагогикалық технологиялары кеңінен орын алуда. Оларды пайдаланудың мақсаты – оқушылардың жеке басын дамытуға бағытталған білім мазмұнын тұлғалық-бағыттаушылық материалдарымен толықтырылып, олардың қажеттілігін өтейтін, танымдық қызығушылығын арттыратын, білімді меңгеруде өздігінен белсенділік танытуға ынталандыратын, нәтижелі-шығармашылық іс-әрекетке түсуге жұмылдыратын, өздігінше қорытынды жасай білуге қабілетті тұлға қалыптастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Селевко Т.К.Современные образовательные технологии. Москва. 1998.
2. Кішібаева Д.Ж. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық тұлғасын қалыптастыру. Алматы, 2004, 113 б.
3. Кішібаева Д.Ж. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық іс-әрекетін пәнаралық байланыс негізінде қалыптастыру. Шымкент, 2006, 159 б.
4. Нұрмұханова Г.Е. Оқушылардың шығармашылық дербестігін қалыптастыру. //Қазақстан мектебі, Алматы, 3 б.
5. Елубаев Е. Оқушының танымдық қызығуын оятудың жолдары. //Бастауыш мектеп, 2007, №8, 7-8 б.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ - ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Ищанова Гүлназит Ермаковна аға оқытушы

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
Атырау қаласы

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сынып оқушыларында танымдық қызығушылықты қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық аспектілері қарастырылады. Қазақстандық білім беру жүйесінде жаңа буын мемлекеттік білім беру стандарттарын енгізу жағдайында тұрақты танымдық қызығушылықты қалыптастыру, сондай-ақ оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру арқылы ынталандыруды арттыруға бағытталған оқыту әдістері мен тәсілдері басымдыққа ие болады. Бұл дегеніміз оқушының өзін-өзі дамыту және оның теориялық және практикалық тәжірибені қалыптастыру үшін қажет жаңаны ашудағы белсенділік аймағында жеке басының өсуінің негізі деп санайды.

Кілттік сөздер: таным, танымдық қызығушылық, бастауыш сынып оқушысы, белсенділік, іс-әрекет, жас ерекшелігі.

Psychological and pedagogical aspects of the formation of cognitive interest in elementary school students in the learning process

The article discusses the psychological and pedagogical aspects of the formation of cognitive interests in elementary school students. In the context of the implementation of the new generation of state educational standards in the Kazakh educational system, the methods and training methods aimed at increasing motivation through the formation of persistent cognitive interest, as well as enhancing the

cognitive activity of students, become priority. It is believed that they are the foundation of personal growth in the zone of his activity on self-development and the discovery of a new one, necessary for the formation of theoretical and practical experience.

Key words: cognition, cognitive interest, elementary school student, activity, actions, age peculiarity.

Елімізде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер білім саласын жетілдіруді талап етеді. Бастауыш стабыдағы кезең – оқушыда оқу әрекеті қалыптасуының ең оңтайлы кезеңі болып табылады. Өз бетінше оқу әрекетін қалыптастырудың жоғары деңгейі – танымдық қызығушылықтарының дамуына ықпал етеді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиетті талдау бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылығын дамыту ерекшеліктерін қарастырудағы авторлардың әртүрлі тәсілдері бар екенін көрсетті.

Г.И.Щукина өзінің дамуына қызығушылық белгілі бір сатыда өтіп, бұл ретте қызығушылықты, танымдық қызығушылықты көрсете отырып, дамудың жоғары деңгейлерінде танымдық қажеттілікке айналады деп есептейді. Алайда, оның пікірінше, бастауыш сынып оқушыларына танымға деген қызығушылық айтарлықтай сипат емес, тек қана кіші жасөспірімдерде көрініс бере бастайды [1,97].

Н.Г.Морозова танымдық қызығушылықты дамыту үдерісінде басқа кезеңдерді бөліп көрсетеді: эпизодтық уайымдау, пәнге немесе іс-әрекетке эмоциялық-танымдық көзқарас, тұлғаның эмоциялық-танымдық бағыты. Бастауыш сынып оқушысының жас ерекшеліктерін сипаттай отырып, ол осы жастағы танымдық қызығушылықта эмоционалдық компонент неғұрлым айқын көрінетінін анықтайды [2, 5-11].

Н.А.Морева танымдық қызығушылықтың базасы - таным қажеттілігі деп есептейді. Ол үш кезеңде қалыптасады: шындықты қарапайым бағдарлау, қоршаған ортаның құбылыстары мен пәндеріне таңдау қатынасы, танымға деген рухани қажеттілік [3, 94-95].

Б.С.Волков бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылығын дамыту үдерісін сипаттай отырып, оны оқу процесімен байланыстырады. Бастапқыда қызығушылыққа деген қарапайым көріністер болады. Мазмұны бойынша ол нақты фактілерге де, білімнің теориялық мазмұнына да бағытталуы мүмкін. Оқу-жаттығу барысында бастауыш сынып оқушысында құбылыстардың мәнін, байланыстары мен заңдылықтарын тануға деген қызығушылықтары дамиды. Сонымен қатар, ол бастауыш сынып оқушыларының қандай да бір пәнді оқуға деген қызығушылығы сирек кездеседі деп тұжырымдайды [4, 25-26].

Қарастырылатын құрылымда бастауыш сынып оқушысының танымдық қызығушылығы бастапқыда жаңашылдық, қызықты фактілерден білім алушылыққа ауысып, зерделенетін құбылысты түсіну ниетімен, оған өз зейінінің шоғырлануымен қоса жүретін қызығушылық түрінде көрінеді. Мұндай қызығушылық көбінесе оқуға жалпы тұрақсыз оң көңіл-күйде көрінеді. Әдетте, осы даму кезеңінде бастауыш сынып оқушысының танымдық қызығушылығы жан-жақты болуы, көптеген оқу пәндерін қамтуы және оларды зерделеуді ынталандыруы мүмкін. Мұндай қызығушылықтар ұзақ уақыт бойы оқушылардың танымдық іс-әрекетінің қозғаушы күші бола алмайды, ал оның әсерінен алынған білім тез ұмытылады.

Одан әрі білім алу қабілеті біртіндеп танымдық қажеттілікке ауысады, ол мотивке, содан кейін - танымдық бағытқа айналады. Оқушы тұлғасының танымдық бағыты таным пәніне, мазмұны мен үдерісіне таралады, ал білім, білік және дағдыларда, қарым-қатынас жүйесінде және шығармашылық қызмет тәжірибесінде іске асырылады. Танымдық бағыт болған жағдайда оқушы оқу қызметімен айналысуға, оның ерекшеліктерін тікелей тануға, онда жетілдіруге ұмтылады. Н.Г.Морозовның пікірі бойынша, оқушының жаңа оқу жағдайында бағдарланудың белсенділігі, сонымен қатар, міндетті емес жағдайда танымдық іс-әрекетке жүгінуі байқалады [2, б. 9-10].

Танымдық қызығушылықтың көрсетілген даму кезеңдері оқшауланбаған. Қызығушылықтың бір сатысынан екінші сатыға ауысуы алдыңғы қатардың жоғалуын

білдірмейді. Олар танымның бірыңғай актісінде қатар өмір сүре алады, жаңадан пайда болған нысандармен бірдей қалады және жұмыс істей алады.

Танымдық қызығушылық тұлғаның психикалық қасиеттері мен жағдайының динамикалық кешені болып табылады. Ол өсе алады, күшеюі немесе сөнуі мүмкін. Оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру үшін оның даму деңгейін анықтауды үйрену қажет. Зерттелетін құбылыстың деңгейлерін анықтаудағы қиындық оның даму динамикасына көзқарастың алуан түрлілігімен байланысты. Танымдық қызығушылықтың деңгейін бөлуге байланысты әртүрлі көзқарастар бар.

Сонымен, Н.Г.Морозова олардың орнықтылық көрінісінің түріне қарай қызығушылықтың екі деңгейін бөледі. Олардың бірі - жағдайлық (эпизодтық) - оқытудың эмоциялық тартымды жағдайларына қызығушылықтың жекелеген өршуімен сипатталады. Ол сырттан тұрақты ынталандыруды талап етеді және жеке тұлға құрылымында ерекше із қалдырмайды. Екіншісі - жеке немесе бастамашыл. Бұл қызығушылық тұрақты және жағымсыз сыртқы факторларға қарамастан үйренеді. Ол оқушының танымдық оқу қызметіне оң көзқарасымен сипатталады және оқушы тұлғасының танымдық бағытын реттейді [2].

П.И.Щукина қызығушылықтың басқа деңгейлерін анықтайды: аморфты, кең және маңызды. Олардың біріншісі оқуға деген жалпы қызығушылықпен көрінеді, өзгергіштікпен, жағдайлылықпен, бейсаналықпен сипатталады және ынталандыру күші жоқ. Екінші - білімді гаубицаның жоқтығы, белсенділікке оң көзқараспен сипаттайды. Қорытындылай келе, үшіншісі - бұл тұлғаның жоғары белсенділігі, практикалық тиімділігі мен бағдарлануын анықтайтын тұрақты сипаттамасы [1].

В.В.Давыдов, А.К.Дусавицкий, В.В.Репкин танымдық қызығушылық деңгейлерін оқушының оқу іс-әрекетінің жекелеген аспектілеріне бағыттай отырып ажыратады: оқу нәтижесіндегі білімге, білім алу жолына [5, 6, 7].

Оқушылардың танымдық белсенділігі мына үш белгіге тән:

- Оқу- танымдық әрекеттің қоғамдағы маңыздылық бағыты;
- Оқу- танымдық әрекеттің интеллектуалдық сипаты;
- Оқу- танымдық әрекеттің реттеушілік сипаты.

Сондай — ақ, танымдық белсенділігін дамыту тиімділігі мынадай жетекші фактормен анықталады:

- Оқушылардың жас ерекшеліктерін есепке алу;
- Оқу үрдісінде мәселелік оқытуды кеңінен енгізу;
- Материалдарды айтып түсіндіруде жүйелік ұстанымын қамтамасыз ету;
- Бірте-бірте күрделене түсетін тапсырмалар кешенін шешудегі қол жеткен табыстарды «нығайтуды» қамтамасыз ету, т. б. [7].

Ғалымдардың еңбектерін зерделей келе, оқу әрекеті барысында бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылығын қалыптастыру үшін мұғалім өз тарапынан ұйымдастырушылық, дұрыс басшылық және оған оқушылардың өздерінің белсенділік танытуына жол беруі тиіс.

Оқушының белсенділігін арттыру үшін оның бойында ізденіс, бағдарлай білу қасиеті, зерттеушілік қабілеттерін көре білуіміз қажет. Біз оқушылардың қабілеттерін дамытып қана қоймай, олардың қызығушылығын оятамыз, олардың танымдық қызығушылықтарын жетілдіруге ықпалымызды тигіземіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Активизация познавательной деятельности учащихся является одним из условий эффективности и повышения качества учебно-воспитательного процесса. Учеб. пособие. - М.: Просвещение, 1979. - 160 с.
2. Морозова Н.Г. Формирование познавательных интересов у аномальных детей (сравнительно с нормой). – М.: Просвещение, 1969.

3. Морева Н.А. Технологии профессионального образования: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2005. - 432 с
4. В.В.Давыдов. Теория развивающего обучения. – М.:Интор, 1996. – 554 с.
5. А.К.Дусавицкий. Развитие личности в учебной деятельности. – М., 1996 .
6. В.В.Репкин. Развивающее обучение и учебная деятельность. – Рига, 1992.
7. Рысбекова А. «Танымдық қабілетті арттыру шрттары», «Қазақстан мектебі» журналы № 7–2010ж, 38–39 бб.

ТҰЛҒАНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Г.М.Тажигалиева аға оқытушы

Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті,

Аңдатпа. Мақалада тұлғаның азаматтық құндылықтарын қалыптастыруда жалпы-адамзаттық құндылықтардың басымдықтарын, адам өмірі мен денсаулығын, тұлғаның еркін дамуын, патриотизмге, еңбексүйгіштікке, адам құқықтары мен бостандығын құрметтеуге тәрбиелеу көзделеді. Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздеріне сүйене отырып, жалпыұлттық идея аясында мемлекеттік саясат, қоғамдық талаптар, отбасылық тәр-бие құндылықтары және тұлғаның жеке мүдделері мен мақсаттарының теңгерімі негізінде, сондай-ақ оқу және тәрбие процестерінің өзара кіріктірілуі арқылы азаматтық тәр-биенің әдіснамасын, білім беру жүйесінің тәрбиелік әлеуетін арттыруға бағдарланған.

Түйін сөздер: *Азаматтық тәрбие, азаматтық құндылық, жалпыұлттық идея, тәрбие құндылықтары, азаматтық тәрбиенің әдіснамасы.*

Аннотация. *В статье рассматриваются проблемы формирования гражданских ценностей лично-сти, предусматривающие воспитание приоритетов общечеловеческих ценностей, жизни и здоровья человека, свободного развития личности, патриотизма, трудолюбия, уважения к правам и свободам че-ловека. Основываясь на концептуальных основах воспитания, в рамках общенациональной идеи форми-рование гражданских ценностей ориентировано на повышение методологии гражданского воспитания, воспитательного потенциала системы образования на основе государственной политики, обществен-ных требований, ценностей семейного воспитания и баланса личных интересов и целей личности. Раз-витие гражданских ценностей рассматривается также через взаимную интеграцию учебных и воспи-тательных процессов.*

Ключевые слова: *гражданское воспитание, гражданская ценность, общенациональная идея, ценно-сти воспитания, методология гражданского воспитания.*

Abstract. *The article deals with the problems of formation of civil values of the personality, providing education priorities of universal values, human life and health, free development of the personality, patriotism, diligence, respect for human rights and freedoms. Related on conceptual bases of education, within the national idea it is focused on increase in methodology of civil education, upbringing potential of an education system on the basis of state policy, public requirements, values of family education, balance of personal interests, the purposes of the personality and also through mutual integration of educational and upbringing processes.*

Keyword: *civil education, civil value, national idea, education values, methodology of civil education.*

«Азаматтық тәрбие дегеніміз бала-ларды қоғамның саяси өмірінің негіз-дерімен таныстыру, өзінің азаматтық міндеттерін орындауға дайындығын қалыптастыру. Азаматтық

тәрбие жеке тұлғаның азаматтық сана-сезімін, конституциялық, құқықтық көзқарасын қалыптастыруды қарастырады.

Азаматтық тәрбиенің негізгі мақсаты — адам бойында Отанға деген сүйіспеншілік сезімін, қоғамның адамгершілік идеалдарын, бейбітшілікке деген ұмтылысын, қоғам мүддесі үшін еңбек ету қажеттілігін тәрбиелейді» [2].

«Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері» Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі тәрбиені дамытудың келешегін, басым бағыттарын, тәрбиенің мақсаттарын, міндеттерін, бағалау өлшемдерін және механизмдерін анықтайды.

Тұжырымдамадағы бірінші бағыт – Қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, құқықтық тәрбие беру мәселесі қамтылады. Бұдан байқайтынмыз аталған тәрбие бағыты тұлғаның құндылықтарын қалыптастыруда негізгі орын алады. Бұл бағыттың мақсаты: жаңа демократиялық қоғамда өмір сүруге қабілетті азаматты және патриот қалыптастыруға, тұлғаның саяси мәдениетін дамытуға ықпал ету, балалар мен жастардың құқықтық мәдениетін, құқықтық насанын, балалар мен жастар ортасында қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа қарсы тұру даярлығын қалыптастыру [1].

Бағалау критерийлері (қарым-қатынасы арқылы):

Отанға, мемлекеттік құрылысқа, мемлекеттік саясатқа, мемлекеттік идеологияға;

ҚР Конституциясына, заңнама-сына, мемлекеттік рәміздерге (елтаңба, әнұран, ту), құқықтық тәртіпке;

елдегі ұлтаралық және конфессия-аралық келісімге, халықтар достығына;

өз елінің экономикалық және әлеуметтік мәдени даму саласындағы және әлемдік аренадағы жетістіктеріне;

басқа адамның құндылықтарына, құқықтары мен бостандығына;

өз өлкесінің (ауыл, қала, шағын аудан) табиғатына, мәдени-тарихи өміріне;

құқықтық біліміне, заң талаптарына, құқықтары мен міндеттеріне;

құқықтық-әлеуметтік құндылықтарға құрметпен қарауы;

мақтаным сезімінің болуы және жауапкершілік танытуы [1, 12-13 бб].

Қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, құқықтық тәрбие беруді іске асыру механизмдеріне сабақтар, оқу пәндері, сабақтан тыс іс-әрекеттер, қосымша білім беру, дебат және пікірталас клубтары, патриоттық форумдар, акциялар арқылы ерлік, намыс және абырой тағылымдарына машықтандыру, оқушылардың мемлекеттілік нышандарын және Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерін білуге арналған байқаулар мен олимпиадалар, қазақ халқының, Қазақстанда тұратын басқа да этностардың мәдени мұрасы, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын зерттеу бойынша өлкетану экспедициялары, мемлекет, әдебиет, өнер, ғылым қайраткерлерімен, соғыс және еңбек ардагерлерімен, қоғам қайраткерлерімен, құқық қорғау, әділет органдары қызметкерлерімен кездесулерді өткізу жатады.

Балалар мен жастардың бастамашыл жобаларын дамыту, қоғамдық қорлармен бірлескен қызметтер, әңгімелер, дәрістер, семинарлар, тренингтер, саяхаттар, ақпараттық-құқықтық материалдар тарту, «сенім қызметтері», «Мен және заң» акциясын ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады [1].

Қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, құқықтық тәрбие бойынша К. Құнантаева, С. Ешімханов, Ә. Жұмаханов, Е.Ө. Жұматаева, Е.З. Батталханов, С.Т. Иманбаева, А. Бейсембаева, М.В. Зима, И.И. Валеев, Г.Н. Волков, Н. Ромашов, С. Нұрмұқашева, Ж.А. Мақатова, С.Б. Омарова т.б. зерттеу жұмыстарын жүргізгені белгілі.

Тұжырымдамада Қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, құқықтық тәрбиені өзара сабақтастыра отырып қарастырады.

Жалпы тұлғаның бойындағы азаматтық құндылықтарды қалыптастыру мәселесі А.С.Макаренконың еңбектерінде негізгі орын алады. Оның «Ұстаздық дастан»,

«Мұнара үстіндегі тулар», «Ата-аналарға арналған кітап» атты еңбектерінде тұлғаның бойындағы ерлік, азаматтық, патриоттық қасиеттерді қалыптастыру жан-жақты сараланып берілген. Тұлғаның бойындағы азаматтық құндылықтарды ұжым арқылы тәрбиелеу негізгі миссия болып табылады. Еңбектерінде А.С.Макаренко тұлғаның сапалық қасиеттерін қа-

лыптастыруда барлық тұлғаларға ортақ сапаны ескерсе, келесі тұлғаның даралық сапасын дамытуды да ескеру керектігін баса айтады. А.С.Макаренко басқарған қиын балалар мекемесінен елімізге та- нымал азамат тұлғалардың шығуы да оның тәрбиелік идеясының ерекшелігін, оның тұлғаға деген сенімі, тәртіпке бас ию, ар мен намысты жоғары қоюы т.б. атап өтуге болады [3].

«Азаматтық тәрбие – қоғамдық ізгі мұраттарды, ар-намыс сезімін, тұлға- лық ішкі еркіндікте, тәртіптілікте, басқа адамдарға және мемлекеттік билікке құрмет және сенім білдіру десек, Қа- зақстандық патриотизм – Қазақстанды мекендейтін барлық ұлт пен ұлыстар- дың, халықтардың Қазақстан мемлекеті әлемдік биіктен көрінуі үшін білім, мәдениет, экономика, әлеуметтік тұрғыда дамуына жағдай жасай отырып, еліміз- дегі бейбітшілік, бірлік пен тәуелсіздікті сақтау үшін барлық күш-жігерін жұмсау» [4].

Ж.А. Мақатова Қазақстанда 1917- 1930 жылдар аралығында азаматтық тәрбие беруде ХХ ғасырдың басындағы азаматтық құндылықтарды зерделей отырып, азаматтық тәрбиенің негізгі қағидалары, ұстанымдары, дамуы мен қалыптасуын жан-жақты зерттеген [5].

Жоғарыдағы ғалымдардың ғылыми еңбектерін саралайтын болсақ, азаматтық тәрбие, тұлғаның бойындағы азаматтық құндылықтарын қалыптастыру мәселелері тәрбие тұжырымдамасында берілген тәрбие бағыттарымен өзара сабақтастыра беруімен қатар, әсіресе патриоттық тәрбие, оның ішінде қазақстандық патриотизммен, әскери тәрбиемен байланыстыра отырып қарастырады.

Патриоттық тәрбие, әсіресе әскери– патриоттық тәрбие мәселесі Қазақстан- дық және Ресей ғалымдарының еңбек- терінде негізгі орын алады. Патриоттық тәрбиені зерттеуші Ресей ғалымдары- ның бірі Ю.Н.Галанин «Патриоттық тәр- бие – тұлға бойына негізгі рухани құн- дылықтарды қалыптастыру».

Патриоттық сезімін тәрбиелеу, ерлік дәстүрлерге және әлемдік жаһанданды- ру үрдісіне Ресейдің ғылыми-техникалық және мәдени тұрғыда қосқан үлесіне мақтаныш, әр түрлі әскери жағдайларда Отанға шын берілген, Отан үшін жанын қиюға дайын болу»,– деген тұжырым жа- сай келе, патриоттық тәрбиенің негізгі бағыттарын айқындайды. Бұл: азаматтық тәрбие; азаматтық патриоттық тәрбие; ұлттық патриоттық тәрбие; ерлік патриот- тық тәрбие; әскери патриоттық тәрбие [6,15б.].

Жалпы құндылықтар бала кезден, ана сүтімен бірге, ұлттық мәдениет, ұлттық дәстүр, өзінің ана тілі арқылы, өз тарихын, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін игеру барысында адам бойына сіңісті болады. Қоғамдағы даму үдерісі жоғарғы деңгейге жету үшін қоғамды құратын тұлғалардың азаматтық құндылықтары- ның сапалық деңгейлерінің ықпалы өте зор. Қазақстанды мекендейтін 130-дан аса ұлыс пен ұлттардың арасындағы бір- лік, татулық, елдік қасиеттерінің жақсы қалыптасуы азаматтық құндылықтар- дың нәтижесі деп бағалауға болады.

«Патриоттық құндылық - қоғамдағы із- гілік қарым-қатынасты, табиғат пен адам арасындағы мейірімділікті, ұлтаралық мәдениетті дамыту, елі мен туған жерін, Отанын сүю, мемлекеттің тәуелсіздігі мен бейбітшілігін, әлемдік тыныштықты сақтау үшін күресу [5].

Азаматтық тәрбие – азаматтық сезім, сана, тұлғаның азаматтық сапасын, нақты азаматтық бағытын, халқына са- налы түрде, өз еркімен қызмет етуге да- йын болу. Азаматтық тәрбие азаматтық, азаматтық мәдениет, азаматтық бағыт тұрғысынан сипатталады. Азаматтық, азаматтық мәдениет тұлғаның бойында мектептен, әсіресе бастауыш мектепте қалыптасады дейді.

Азаматтық-патриоттық тәрбие – жастарға қажетті құқықтарын іс жүзінде қамтамасыз етуге, жастар мен мемлекет арасындағы құқықтық қатынастарды қамтамасыз етуге бағытталады [5].

«Азаматтық, – дейді Г.Н.Филанов, – негізгі әлеуметтік функцияларды ұлтара- лық, тұлғааралық, отбасылық тұрмыстық қатынастар мен еңбек іс– әрекеттерінде адамгершілік құндылықтар мен жалпы қабылданған нормаларды орындау ба- рысында тұлғаның кешенді тұрғыдағы сапалық белгісі, саналы түрде әр адам өз құқығын қорғау, Отанға деген сүйіспен- шілік және оның мүддесін қорғау».

Тұлғаның азаматтық құндылықтарының негізі болып табылатын оқушы- лардың бойында кіші отанға деген сүй- іспеншілік сезім, ұлттық дәстүр мен мәдениетке құрметпен қарау, өз халқына деген мақтанш сезімінің қалыптасуына аса мән береміз.

Г.Н.Филанов дәстүрлі халықтық мә- дениет ұлттық мәдениеттің негізгі бөлімі дей келе, тұлғаның азаматтық құн- дылықтарының негізі болып табылатын халықтық азаматтық дәстүрлер өмірді түсіну мен бағалауда негізгі орын алатынын еңбектерге талдаулар жасау арқылы нақтылайды.

Тұлғаның азаматтық құндылықта- рын қалыптастыруда өмірлік өзіндік ұстанымы негізгі орын алады. «Мұғалім оқушылардың өзіндік қызметі мен бел- сенділігін арттырып, олардың әлеуметтік тәжірибесін ізгілік негізінде дамытады. Оқушының өзіндік өмірлік ұстанымы қа- лыптаспай, кез келген күрделі жағдайда, адамгершілікке негізделген шешім қа- былдай алмайды. Педагог осы жағдайды педагогикалық үдерісті басқару ісінде ескеруі тиіс» [8], - деп атап көрсеткендей, әлеуметтік орта арқылы тұлғаның ізгілік негіздері, оқушының өзіндік азаматтық ұстанымы дамиды. Тұлғаның азаматтық құндылықтарын қалыптастыруда тәрбие- ленуші тәрбиенің, өзіндік дамудың объ- ектісі және субъектісі тұрғысынан қарас- тырылуы қажет. Оқушы - субъект, объект те болады, субъект - тұлға саналы іс-әре- кет ете алады, объекті ретінде білім, тәр- бие ала отырып, әлеуметтенеді.

Азаматтық құндылық тұрғысынан алатын болсақ тұлғаның белсенділік іс-әрекеттері де негізгі орын алады. Белсенділікті психология ғылымы саласы бойынша тұлғаның белсенді іс-әрекеті болып табылады.

Еліміздегі білім беру жүйесінің әлемдік білім беру жүйесіне кіріктірілуі алдымызға аса үлкен міндеттерді жүктеп отыр. Қоғамда ұлттық және жалпы адам- заттық құндылықтар негізінде адамзат- тық қоғамды қалыптастыру негізгі орында тұр.

Оған үздіксіз білім беру жүйесінде білім мен тәрбие беру негізгі орын ала- ды.

Елбасының «Қазақстандағы ұлтара- лық жарастықтың негізгі тірегін атаме- кеннің иесі – қазақ халқы өз мойнына алуы керек. Өйткені халқымыз ұлтара- лық жарастықты, сыртқы дүниемен өзара тиімді ынтымақтастықты жүзеге асыра алса ғана өзінің өркениетті мемлекетіне ие бола алады», - деген тұжырымы аза- маттық қоғамды қалыптастырудың негіз- гі тірегі – қазақ халқы екенін нақтылай- ды.

Бүгінгі жаһандану үдерісінде, тұлға- ның азаматтық құндылықтарының негізі болып табылатын азаматтық құндылық, азаматтық тәрбие, азаматтық сезім, сана, тұлғаның азаматтық сапасы, нақты аза- маттық бағыты, халқына саналы түрде, өз еркімен қызмет етуге дайын болу, әлемдік дамудың тыныштығы мен бейбітшілігін сақтау үшін барлық күш-жігерін жұмсау, яғни жалпыадамзаттық құндылық тұрғысынан қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері. Тұжырымдама. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 22 сәуірдегі № 227 бұйрығымен бекітілген. – Астана:
- 2.Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. – 21 б.
- 3.Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика /О 74 Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., про- фессор Е. Арын - Павлодар: "ЭКО" ҒӨФ. 2006. - 482 б. ISBN 9965-808-85-6
- 4.Макаренко, А.С. Воспитание гражданина. – М.: Просвещение, 1988. - 34 с.
- 5.Иманбаева, С.Т. Патриоттық тәрбие берудің теориясы мен әдістемесі. Алматы. ОНОН. 2017. – 334 б..
- 6.Мақатова, Ж.А. Развитие гражданского воспитания в школах Казахстана в 1917-1930 гг. – Ал-маты, 1994. – 156 с.
- 7.Галанин, Ю. О патриотическом воспитании в кадетском корпусе МЧС //Воспитание школьни-ков, 2002, № 8. – С. 13-17.
- 8.Филанов, Г.Н. Методология и теория воспитания //сборник "Воспитание личности школьника", 1985. –С. 45-48.
- 9.Таубаева, Ш.Т., Иманбаева, С.Т., Берикханова, А.Е. Педагогика. Оқулық. – Алматы: ОНОН. 2017. – 340 бет.

10. Батталханов, Е.З. Формирование социально-культурного мировоззрения молодежи. – Алматы, Санат, 1998. – 209 с.
11. Омарова, С. Б. Формирование гражданской ответственности учащихся 5-7 классов общеобразовательной школы. Диссертация канд. наук. 2007. – 150 с.

УДК 81: 398.91

НАРОДНАЯ МУДРОСТЬ КАК СРЕДСТВО ОБОГАЩЕНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

А.Т. Курмангалиева, магистр
Г.Б. Джаксиева, старший преподаватель
Атырауский университет им. Х. Досмухамедова, г. Атырау

Ключевые слова: пословицы, поговорки, языковые сложности, народное творчество.

Key words: proverbs, sayings, language difficulties, folk art.

Тірексөздер: мақал-мәтелдер, тілдік қиындықтар, халықшығармашылығы

Summary

In this article, the author tells how the use of small folklore forms in work with schoolchildren helps to form the speech-thinking activity of children, enriches and clarifies the vocabulary, improves the understanding of the speech of others through acquaintance with the imagery and polysemy of the language in a multicultural space.

Қысқаша мазмұны

Автор бұл мақалада фольклорлық формаларды оқушылар мен жұмыстақолданудың балалардың тілдік қызметін қалыптастырудағы, сөздік қорын жетілдірудегі, көп мәдениеттілікке негізгі тілдің бейнелілік және маңыздылығын түсінудегі көмегі туралы айтады.

Поликультурное пространство в процессе этнопедагогического образования в новых социокультурных условиях достигается изучением педагогики Казахстана и других стран через знание и понимание традиционных культур воспитания разных народов.

«Мудрость и дух народа ярко проявляются в его пословицах и поговорках, а знание пословиц и поговорок того или иного народа способствует не только лучшему знанию языка, но и лучшему пониманию образа мыслей и характера народа» М.И. Дубровин: [1, с. 6].

Пословицы и поговорки – один из самых древних жанров устного народного творчества, которые раскрывают все стороны поведения человека, черты его характера. Пословицы и поговорки доходят до глубины души человека любой национальности, ведь устное творчество всех народностей прошло одинаковый путь развития. Различные этапы исторического пути народов мира имеют общие формы выражения в пословицах и поговорках – кладези мудрости. Проникновение в культуру народа означает приобщение к истории этого народа, его образу жизни, обычаям и традициям. Народ без мудрости – тело без души! Казахские пословицы и поговорки своими корнями уходят в глубь тысячелетий. Это связано с тем, что казахи являются наследниками кочевой цивилизации. Поэтому и устное народное творчество казахов имеет свои особые краски и свое уникальное звучание. Казахские пословицы и поговорки это отражение проницательности, дальновидности и мудрости кочевого народа.

В течение последних десятилетий произошли значительные изменения в понимании цели и смысла образования в целом, и языкового образования в частности. При этом признается особая роль иностранного языка в формировании и развитии коммуникативной компетенции для подготовки специалистов к успешной профессиональной деятельности в условиях

современного поликультурного мира. Исследователи предлагают следующие критерии для разграничения: переносный смысл, синтаксическое построение, деление на части, ритмичность, наличие поучительности, назидательности и т.д. Необходимо отметить, что в настоящее время нет единого взгляда на толкование данных единиц. И, как показал анализ, существующие определения построены на перечислении отдельных отличительных признаков. В качестве примера предлагаем следующую трактовку данных понятий. Пословицы – это поэтические, широко употребляющиеся в речи, устойчивые, краткие, часто образные, многозначные, имеющие переносное значение изречения, оформленные синтаксически как предложения, нередко организованные ритмически, обобщающие социально-исторический опыт народа и носящие поучительный, дидактический характер [2]. Поговорки – это поэтические, широко употребляющиеся в речи, устойчивые, краткие, часто образные, иногда многозначные, имеющие переносное значение выражения, как правило, оформляющиеся в речи как часть предложения, иногда бывающие ритмически организованными, не обладающие свойствами поучать и обобщать социально-исторический опыт народа [2].

Пословицы и поговорки вызывают интерес как у ученых, так и у простых людей, а также у тех, кто изучает неродные языки. Как справедливо отмечает ученый-фольклорист В.П.Аникин, историк ищет в пословицах и поговорках свидетельство о далекой старине и памятных событиях древности. Юрист ценит пословицы и поговорки как неписанные законы народной жизни. Этнограф усматривает в народных изречениях и метких образных определениях и характеристиках отражение уже исчезнувших обычаев и порядков. Философ через пословицы и поговорки пытается понять строй народного мышления. Педагог же использует их в образовательных и воспитательных целях. Благодаря пословицам и поговоркам обучаемые, с одной стороны, ближе знакомятся с культурой и реалиями страны изучаемого языка, а с другой – приобщаются к общечеловеческим ценностям. По мнению М.Шолохова, ни в одной из форм языкового творчества народа с такой силой и так многогранно не проявляется его ум, так кристаллически не отлагается его национальная история, общественный строй, быт, мировоззрение, как в пословицах.

Пословицы и поговорки, древнейшие жанры устного народного творчества, имеются в каждом языке. Источники появления пословиц довольно разнообразны. Главные из них – жизненные наблюдения, социально-исторический опыт людей. Встречаются пословицы, которые выделились из других жанров устно-поэтического творчества: басен (И.А. Крылов «А Васька слушает да ест»), La Fontaine “Deux précautions valent mieux qu’une”, “La raison du plus fort est toujours la meilleure”), стихов и песен. В каждом языке значителен пласт литературных источников. Например, в английском языке цитаты В.Шекспира стали пословицами, во французском языке – Буало (“Au dépens du bon sens gardez de plaisanter”), Ж.-П.Флориана (“Rira bien qui rira le dernier” «Хорошо смеется тот, кто смеется последним»), в русском языке – А.С.Грибоедова («Счастливые часов не наблюдают»), А.С.Пушкина («Мы все учились понемногу») и др. [3]. Многие пословицы и поговорки вошли в европейские языки из Библии, истории и культуры Древней Греции и Древнего Рима. В процессе межнационального взаимодействия народов пословицы и поговорки подверглись калькированию: носители европейских языков заимствовали их друг у друга путем буквального перевода структуры предложения, сохраняя при этом их образную и лексико-семантическую основу. Таким же способом эти пословицы и поговорки распространялись в дальнейшем за пределами европейских стран. К последним следует отнести следующие пословицы в русском, английском и французском языках.

1. Р: Куй железо, пока горячо. А: Strike while the iron is hot. Ф: Il faut battre le fer pendant qu’il est chaud. К:
2. Р: Не откладывай на завтра то, что можно сделать сегодня. А: Never put off till tomorrow what can do today. Ф: Il ne faut pas remettre au lendemain ce que l’on peut faire le jour même.
3. Р: За двумя зайцами погонишься, ни одного не поймаешь. А: If you run after two hares, you’ll catch none. Ф: Qui court deux lièvres n’en prend point.

4. P: Друзья познаются в беде. A: A friend in need is a friend indeed. Ф: C'est dans le malheur qu'on connaît ses amis.

5. P: Нет розы без шипов. A: There is no rose without thorns. Ф: Il n'y a point de roses sans épines.

И так, мы видим, что в большинстве случаев каждый народ (или один из народов), заимствуя пословицы и поговорки, привносит в них свой национальный колорит:

1. P: Всему свой черед. A: Learn to walk before you run (Научись сначала ходить, а затем бегать). Ф: Chaque chose à son temps. К: Қазарсың арықты, көрерсің жарықты. (Арык прокопашь, счастья свет узнаешь).

2. P: Одна голова хорошо, а две лучше. A: Two heads are better than one. Ф: Quatre yeux voient plus que deux (Четыре глаза видят лучше, чем два). К: Екі қолға бір жұмыс. (Две руки одну работу одолеют.)

3. P: Поспешишь – людей насмешишь. A: Haste makes waste. Ф: Qui trop se hâte reste en chemin (Кто слишком торопится – остается в пути). К: Арсыз күлкіге тоймас, жалқау ұйқыға тоймас. (Дурень без конца смеется, а лодырь спит и не проснется.)

4. P: Слово не воробей, вылетит – не поймаешь. A: A word spoken is past recalling. Ф: Parole jetée prend sa volée. К: Тіл - күнсайын мереке. (Языку каждый день праздник.)

Можно найти пословицы и поговорки, имеющие единую структуру и образную и лексико-семантическую основу в европейских и русском языках, но отличную в казахском языке:

1. P: Игра не стоит свеч. Б: Қасық тары ботқа болмас, Ботқа болса да жұртқа жетпес. (Из ложки пшена кашу не сварить, если и сварить, всех не накормишь). [4]. A: The game is not worth the candle. Ф: Le jeu ne vaut pas la chandelle.

2. P: Нет дыма без огня. К: Егер жел соқпаса және ағаштың жапырағы сыбдырламаса (қозғалмайды). (Если ветер не дует и лист дерева не шелестит (не шелохнется)). A: There is no smoke without fire. Ф: Il n'y a pas de fumée sans feu.

И наоборот, существует немало поговорок и пословиц, близких по образно-семантическому оформлению в русском и казахском языках, и имеющих разный образ в европейских языках: P: Лучше синица в руках, чем журавль в небе. К: Нанның жартысы жоқтан гөрі жақсы. A: Half a loaf is better than no bread (Полкаравая лучше, чем ничего). Ф: Mieux vaut un „tiens“ que deux „tu l'auras“ (Лучше «держи», чем «у тебя это будет»). Являясь отражением истории, культуры быта, менталитета народа, пословицы и поговорки в разных языках часто имеют в основе своей разный образ, а потому и разное лексическое оформление, хотя смысл остается единым: P: Когда рак на горе свистнет. К: қызыл қар түскен кезде (когда красный снег пойдет). A: When pigs fly (когда свиньи полетят). Ф: Quand les poules auront les dents (когда куриц будут зубы). Как показал анализ, в пословицах и поговорках каждый народ выразил свое отношение к данным жанрам устного народного творчества. Русский народ точно охарактеризовал пословицы, отметив, что в них выражено общенародное мнение, от которого никому не скрыться («От пословицы не уйдешь», «Пословицы ни обойти, ни объехать»), их связь с речью («Красна речь пословицей», «Без углов дом не строится, без пословицы речь не молвится»), краткость («Есть притча короче носа птичьего»), особый склад («Не всякая речь пословица»), меткость («Пословица не мимо молвится», «Добрая пословица не в бровь, а прямо в глаз»), правдивость («Пословица правду всем говорит», «Пословица недаром молвится»), мудрость («Глупая речь – не пословица»). Вот что говорят о пословицах в других языках: Asthepeople, sotheproverb (Каков народ, такова и пословица). Les proverbes sont la sagesse des peuples (Пословица – мудрость народа). Proverbe ne peut mentir (Пословица не может лгать). Использование пословиц и поговорок в собственных высказываниях может значительно повысить образность и выразительность речи, придать ей большую глубину, элемент философского осмысления ситуации. Однако при использовании пословиц не только в иностранном, но и в родном языке можно столкнуться с рядом трудностей.

Сравнительный анализ пословиц и поговорок разных народов способствует пониманию менталитета и национального характера носителей разных языков. Если этимология таких пословиц, как Язык до Киева доведет. Тіл Киевке әкеледі. Qui langue a, à

Rome va лежит на поверхности, то со следующими пословицами сложнее. Почему русские и казахи говорят «Цыплят по осени считают» «Тауықтарыңызды шығарар алдында санамаңыз», англичане – “Don’t count your chickens before they are hatched”(«Не считай цыплят, прежде чем они вылупятся»), а французы - “Il ne faut pas chanter la victoire avant le combat” («Не труби о победе до битвы»)? В русском языке есть также пословица «Не говори «гоп!», пока не перепрыгнешь», во французском - «Il ne faut pas se moquer de chiens avant d’être sorti du village» («Не нужно смеяться над собаками до того, как выйти из деревни»), в английском языке “There’s many a slip between the cup and the lip” («Многое может случиться, пока поднесешь чашку к губам»), а в казахском - «Күлме досыңа, келер басыңа. Над бедой друга не смейся, то же может случиться и с тобой. [5]

Сравнительно-сопоставительное изучение пословиц и поговорок разноструктурных языков в образовательном процессе по лингвистическим дисциплинам способствует формированию языкового сознания, углублению их филологических и лингвокультурологических знаний, формированию у обучающихся понятий об общечеловеческих ценностях, воспитанию их в духе патриотизма и интернационализма. Необходимо учить детей рассматривать прямой и переносный смысл высказываний, подбирая к каждой пословице ситуации из жизни ребенка, использовать наглядность и практическую деятельность (обыгрывание пословиц). Приобщая детей к восприятию пословиц как фольклорного жанра, мы развиваем нравственные качества личности, образное мышление, обогащаем речь, используя разнообразные приемы, которые позволяют сделать эту работу интересной и наиболее эффективной для формирования нравственных качеств каждого ребенка. В казахской языковой культуре многочисленные названия родственников – это не просто дяди и тети – сестры и братья родителей, как, например, у русских, или uncles и aunts у американцев и англичан. Для казаха аға (дядя, он же старший брат) – это очень уважаемый, старший в семье (в роду) авторитетный человек, опора и защитник, как говорится в пословице «Ағасы бардын, жағасы бар (Иметь старшего брата – иметь поддержку)» [7]. В английском языке для обозначения всех двоюродных, троюродных родственников используется слово cousin. То есть нет никаких двоюродных бабушек, дедушек, тетя, племянников, внуков: все дальние родственники называются cousin [8]. Весьма разветвленная сеть лексем-наименований степеней родства в казахском языке, на наш взгляд, может свидетельствовать о более тесных и близких отношениях внутри казахского рода и семьи по сравнению с русскими, и тем более английскими семейно-родственными традициями. Несмотря на то, что английский, русский и казахский языки относятся к разным группам, что наши народы не имели тесных контактов, и каждый шел своим путем исторического развития, многие народные изречения полностью или частично соответствуют, а некоторые совпадают по смыслу. В основном это интернациональные пословицы, отражающие взгляды на женщину, на ее положение в семье с позиций общечеловеческих ценностей. Например: 1) Алғаның жақсы болса, жалғыздықты аңсамайсың. Добрую жену взять – ни скуки, ни горя не видать. A cheerful wife is the joy of life. Утверждается, что хорошо жить с доброй и веселой женой. В основу их классификации были положены родственные и возрастные отношения в семье, а также социальное положение женщин в обществе. Выделены основные тематические группы пословиц о женщине. Первая из них называется «Положение женщины в обществе, непредсказуемость ее нрава, взаимоотношения с противоположным полом». В нее входят несколько подгрупп: «Баба-женщина», «Девница», «Вдова», «Облик женщины в народных приметах, ворожбе, загадках и прочее», «Имена собственные в пословицах о женщине». Вторая группа – это «Родственные связи и место женщины в семье». В нее входят следующие подгруппы: «Жена, бабушка, теща», «Мать, дочь, сестра», «Невестка, свекровь, золовка», «Кума, сваха, сватья». Например: 1) Отаныңның әр ағашы күлімдеп тұрады. Достоинства мужа прославит добрая жена и все недостатки сгладит она. Dignity of husband will praise a good wife and all the short comings will smooth it. 2) Жақсы әке – жаманбалағақырықжылдықрыздық. Добрая слава отца сороклет служит непутевому сыну. Good glory of his father forty years serving deadbeat son. 3) Алтыұлтуғанананы – ханымдесеболады, кезексыйласқанағайынды –

жанымдесеболады. Мать, родившую шестерых сыновей, называй царицей; хорошую родню называй души частицей. The mother who gave birth to six sons, call Queen; good kin call of the soul particle. Для русских пословиц не присуща патриархальная идея мужа – главы семьи, русские пословицы чаще сострадают тяжелой участи женщины в семье, и ставят женщину если не в центр семьи, то в центр фольклорного интереса к ее судьбе. Этот перевод можно назвать переводческим эквивалентом. Например: 1) Көз болып қайтты – бірақ жүрек Absence makes the heart grow fonder. От разлуки любовь горячеей. Разлука усиливает любовь. Необразный фразеологизм. Недословный перевод. Английская пословица неприглядная, но казахского аналога для нее нет. Казахский перевод подтверждает скорей об обратном: «Көз болып қайтты – бірақ жүрек». Поэтому дословно можно перевести так: «С глаз долой – но не из сердца». Допустимы близкие к дословному вариативный перевод пословицы. Например: Кез келген қалыңдық үшін өзінің күйеу дүниеге келді Every Jack must have his Jill. Всякая невеста для своего жениха родилась. Необразный фразеологизм. Недословный перевод. В ходе сравнительного анализа образа женщины в английских, казахских и русских пословицах выявлены причины сходства и различия в системах женских образов. Среди основных причин различия английских, казахских и русских пословиц можно выделить такие как: отсутствие языкового родства, особенности исторического развития стран, своеобразия традиций, нравов, обычаев, склада ума и характера у англичан, казахов и русских, моральные устои народа-создателя, пейзажи, климат, флора и фауна, отголоски древних религиозных верований, детальная картина современной социальной организации. Особенно важно, что, в отличие от ситуативной модели, данная модель дает возможность отразить роль значений языковых единиц в содержании исходного текста и зависимость (хотя и не всегда прямую) от этих единиц средств переводного языка. Не следует также забывать, что, несмотря на указанные различия, отмечается значительное сходство обеих пословичных картин мира. Важно отметить, что в пословичном фонде любого языка можно обнаружить пословицы с противоположным смыслом, у англоязычных исследователей пословиц это явление получило название «crossing of proverbs» («перекрещивание» пословиц). Это связано с тем, что пословицы обобщают противоречивый человеческий опыт, что и приводит к появлению антонимичных смыслов пословиц. Еще одна причина противоречивости пословиц – отражение менталитета разных социальных групп. Поэтому всегда возможны разнообразные интерпретации пословичного фонда того или иного языка.

Использование пословиц и поговорок в собственных высказываниях может значительно повысить образность и выразительность речи, придать ей большую глубину, элемент философского осмысления ситуации. Однако при использовании пословиц не только в иностранном, но и в родном языке можно столкнуться с рядом трудностей. Языковые сложности могут быть вызваны лексическими, грамматическими и фонетическими особенностями пословиц. Если языковые явления не усвоены учащимися, то и понимание, и воспроизведение пословиц может быть затруднено. Речевые сложности, т.е. сложности в понимании смысла, воспроизведении и интерпретации данного типа текстов, могут быть обусловлены как языковыми трудностями, так и межъязыковой и внутриязыковой интерференцией. В основе интерференции часто лежат расхождения фоновой информации, коннотации схожих по смыслу пословиц и поговорок родного и изучаемого языка. Даже если все слова в пословице понятны, далеко не всегда смысл самой пословицы будет однозначно ясен. Для того, чтобы правильно понять пословицу, часто необходимо прочесть специальный комментарий, объясняющий ее смысл. Поэтому прежде чем активизировать использование пословицы в речи, необходимо убедиться в том, что смысл пословицы толкуется обучаемыми правильно, в соответствии с ее аутентичным пониманием. Для этого необходимо использовать специальные словари и учебные пособия. Однако пословицы и поговорки на уроке иностранного языка могут использоваться не только с целью их запоминания и правильного толкования или употребления в речи, но и как средство развития языковых навыков и речевых умений.

Из всего этого сделаем вывод: 1) Пословицы и поговорки многозначны и ярки; 2) Большинство пословиц и поговорок возникло из жизненного опыта. Они не сочинялись кем-то намеренно, а возникали естественным путем, в результате наблюдений за семейной, общественной жизнью, трудом и бытом нации; 3) Пословицы и поговорки находятся вне времени и вне классового деления, так как их используют люди разных слоев общества; 4) Народная мудрость ярко проявляется в пословицах и поговорках, а знание пословиц и поговорок того или иного народа способствует не только знанию языка, но и лучшему пониманию образа мысли и характера народа; 5) Сравнение английских, казахских и русских пословиц и поговорок показывает, как много общего имеют эти народы, что, в свою очередь, способствует их лучшему взаимопониманию и сближению; 6) Пословицы и поговорки разных народов выражают суждения, свойственные всем народам, но у каждого народа они выражаются по-своему, с учетом этнических особенностей, обычаев, и исторического прошлого. Общими для всех народов оказываются идеи мира и добра, роль труда и знаний, уважение к хорошим человеческим качествам: любви к родному краю, честности, трудолюбию, скромности, осуждение злобы и жадности, глупости и лени; 7) Пословицы и поговорки казахского и английского языков довольно-таки трудны для перевода на другие языки. Главная задача – понять содержание пословицы и поговорки, прежде чем подобрать адекватный способ её перевода. От этого зависит, как воспримут переведенный фразеологизм слушатели; 8) В казахском и русском языках можно подобрать эквиваленты к английским пословицам и поговоркам. Каждая пословица и афоризм имеют соответствующий национальный характер. Анализ показывает различия в компонентном составе пословиц и афоризмов, так как в своей образной основе они отражают быт, традиции, обычаи народа, как носителя сопоставляемых языков. Анализируя сопоставление пословичных фондов русского и английского языков, мы обнаружили, что в обоих языках имеются противоречивые утверждения, указывающие на тот или иной аспект проявления любви в языке. Такие примеры еще раз подтверждают тот факт, что в рамках обыденного сознания лексические единицы стремятся к «антитерминологичности – многозначности и неопределенности семантических границ – и их семантическое представление тяготеет к интерпретативности» [9].

Таким образом, пословицы и поговорки, отражающие жизненный опыт народа, дают ценную информацию для более глубокого понимания народной истории и души, являются великолепным средством обучения и воспитания. Приобщая детей к восприятию пословиц как фольклорного жанра, мы развиваем нравственные качества личности, образное мышление детей, предоставляем возможность ощутить радость познания красоты родного языка.

Список использованной литературы

1. Дубровин М.И. Английские и русские пословицы и поговорки в иллюстрациях. – М., 1993. – 250 с.
2. Русские народные загадки, пословицы, поговорки / Сост., авт. вступ. ст. Ю.Г.Круглов. – М.:Просвещение,1990. – 316 с.
3. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: продвинутый курс: пособие для студентов педвузов и учителей. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 272 с.
4. Қазақ мақал - мәтелдері - Казахские пословицы и поговорки / Құраст. және ауд. М. Аққозин – Алматы, «Алматыкітап», 2007. - 272 б.- Қазақ және орыс тілдерінде.
- 5.ҚМПИ ЖАРШЫСЫ №2 (54), 2019 ВЕСТНИК КГПИ №2 (54), 2019 ISSN 2310-3353 42
6. Карасик, В.И., Слышкин, Г.Г. Методология современной психолингвистики: Сборник статей. – Москва; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2003. – С. 128-132.
7. Аққозин М. Қазақ мақал-мәтелдері. Казахские пословицы и поговорки. Алматы: Қазақстан, 1990. – 288 б.
8. The American Heritage Dictionary of Idioms / by Christine Ammer. HoughtonMifflin, 1997. – 493 p.

9. Овчинников В. В. Сакура и дуб. – М.: АСТ-Пресс, 2014. – С. 118.

10. Қалиев Ғ. Тіл білімі терминдерінің сөздігі. – Алматы. «Фирма «Орнак» ЖШС, 2012. – 388 б.

УДК 37.034

ПРАВСТВЕННАЯ СТОРОНА ОБУЧЕНИЯ В РАМКАХ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Исламгалиева В.Ж., к.п.н., доцент

Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, г. Актюбе

Ключевые слова: обновленное содержание образования, учитель, ученик, нравственность, нравственные отношения, дидактический материал.

Резюме2

Мақалада жаңартылған білім беру мазмұны аясында мектеп сабақтарында оқушылардың бойында адамгершілік қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру туралы айтылған. Автор сабақта тәрбие жұмысының бағыттарын, дидактикалық материалдың жіктелуі мен функцияларын, қазіргі заманғы дидактикалық құралдарға қойылатын психологиялық-педагогикалық талаптарды мектеп оқушылары арасында адамгершілік қатынас мәдениетін қалыптастыру аясында қарастырады.

The article deals with the formation of a culture of moral relations among students in school lessons within the framework of the updated content of education. The author considers the directions of educational work in the lesson, the classification and functions of didactic material, psychological and pedagogical requirements for modern didactic tools in the framework of the formation of a culture of moral relations among schoolchildren.

«Всесторонний пересмотр и кардинальное обновление содержания образования – извечная, масштабная педагогическая проблема, которая всегда встает перед школой в периоды крупных цивилизационных и социальных сдвигов» [1]. Так и в нашей стране глобализация и ее влияние на мировую экономику, изменения в области технологий, коммуникаций и науки, проблемы, связанные с изменением климата, стремительный рост населения во всем мире и увеличение спроса на ограниченные ресурсы явились предпосылками обновления содержания среднего образования [2].

Развитые страны начали обновлять содержание образования еще несколько десятилетий назад. В нашей же стране внедрение обновленного содержания образования началось в 2016 году. В системе образования и сегодня это является актуальной темой. А. Аймагамбетов отмечал важность и эффективность обновлённого содержания образования, а также трудности, преодолеть которые нужно время. Внедрение новшеств преследует главную цель программы - повысить конкурентоспособность, функциональную грамотность, дать детям должное образование и привить им необходимые качества и ценности.

Стоит заметить, что обновленное содержание – это трансляция опыта Назарбаев Интеллектуальных школ, адаптация программ для реализации в условиях общеобразовательных школ.

В рамках обновленного содержания образования произошел переход на новый формат оценивания знаний ученика – критериальное оценивание, при котором система оценивания ведет ученика к достижениям. Данное оценивание состоит из двух частей – формативного оценивания (формирующего) и суммативного оценивания (совокупного). Суть формативного оценивания заключается в оценивании учителем устной и письменной работы ученика и изложении соответствующего мнения. Устанавливается обратная связь с родителями при

получении данной записи от учителя. Учитель выражает свое мнение о результатах выполненной учеником работы, обращает внимание на ошибки, пробелы, которые необходимо восполнить. Такой вид оценки не заносится в журнал. Суммативное оценивание представляет собой оценку, выставляемую после завершения определенной темы, главы, раздела или четверти, а в конце учебного года выставляется итоговая оценка. Такой вид оценивания дает возможность ученику видеть свои достижения и способствует саморазвитию. При этом данная программа предполагает совершенствование четырех навыков: слушание, говорение, чтение и письмо, которые тесно связаны между собой и сравнимы с «методом спирали» [3, 49].

Важно отметить, что обновленное содержание образования в отличие от традиционного обучения развивает творческие способности учеников, расширяет границы познания. Новый формат образования в Республике Казахстан требует совершенствования педагогического мастерства учителей через использование активных форм обучения, что предполагает развитие функциональной грамотности учащихся, коммуникативных навыков общения со сверстниками, творческого решения проблем. Такая работа нацелена на формирование личности и в каждой личности - нравственного стержня, толерантности, уважения, ответственности. В этом случае цель обучения становится общей для всех участников учебного процесса: «Для достижения этого каждый учитель начинает с себя, что отражает социальный аспект процесса обновления. Учителю необходимо преодолеть инертность педагогического мышления и вместе с учеником самому учиться. [4, с.98]. А это, в свою очередь, подчеркивает тесную связь обновленного содержания образования с национальной идеей патриотического акта «Мәңгілік Ел», которая заключается в ценности общенациональной направленности, реализуемой в комплексе через все виды учебно-воспитательной работы.

По мнению некоторых ученых, воспитательная роль школы стала подменяться узконаправленной деятельностью, стремлением к исключительно предметному обучению. Поэтому необходимо вовлекать школьников в деятельность, формируя у них активную нравственную позицию, накапливая нравственный опыт путем создания специальных воспитательных ситуаций, которые связаны с решением нравственных задач определенной трудности [5, 134]. В данном случае важно осознавать, что проблема воспитания – это, прежде всего, проблема ценностной ориентации личности [6, 69].

Что касается основных направлений воспитательной работы на уроке, то их можно условно свести к следующим:

- воспитание нравственного сознания ребенка на учебном материале;
- воспитание ответственного отношения и интереса детей к учению;
- формирование нравственных взаимоотношений на уроке.

Все остальные задачи нравственного воспитания так или иначе подчинены перечисленным.

Учителю, работающему с тем или иным материалом на уроке, приходится решать как дидактические, так и воспитательные задачи, поскольку одним из требований, предъявляемых к подготовке и организации урока, является следующее: «Урок должен быть воспитывающим – это означает, что материал урока необходимо использовать в целях воспитания учащихся» [7, 19].

Исследования педагогов показали, что учебный материал оказывает влияние на направленность формирования сознания ученика даже в том случае, когда специально не раскрывается воспитательное значение его содержания, то есть когда восприятие материала осуществляется на латентном (скрытом, подсознательном) уровне. Таким образом, учителю безразлично, на каком материале он решает дидактические задачи. В то же время нельзя не учитывать и того, что на одном материале (очень содержательном в воспитательном отношении) можно решать те или иные задачи обучения (разбор предложения по частям речи, по членам предложения и т.п.), а на другом – нельзя.

Необходимо очень тактично сочетать решение дидактических и воспитательных задач, используя тот или иной учебный материал. «У вас есть нравственная мысль – прекрасно; не

выговаривайте ее детям, но дайте ее почувствовать, не делайте из нее вывода в конце вашего рассказа, но дайте им самим вывести...» [8, 94].

Содержание обучения дает учителю богатый материал для проведения воспитательной работы на уроке, формирующей сознание учащихся, их представления о простейших нормах нравственности, правилах человеческого общежития. Учитель располагает значительным материалом, умелое использование которого в воспитательных целях позволяет ему вести систематическую работу по формированию основных нравственных представлений детей. «Воссоздание нравственных образцов на вербальном уровне в первую очередь находится в зависимости от методического мастерства учителя и реализации им нравственно воспитывающих возможностей содержания учебного материала. Без специальной работы в этом направлении не может быть решена задача повышения эффективности нравственного просвещения школьников на уроке» [9, 95].

Процесс овладения нравственным понятием на уроке не сводится к тому, чтобы активно его использовать в своем словаре. Нравственное понятие всегда отражает ту или иную (а иногда и не одну) нравственную норму, правило. Процесс же овладения нравственной нормой связан с выработкой определенных навыков нравственного поведения.

Отмечая огромное воспитывающее значение, которое имеет содержание учебного материала, нельзя этим ограничить воспитательные проблемы. Важно организовать учебную работу учащихся как коллективную деятельность. Моральное влияние урока значительно возрастает, если учителя преднамеренно создают условия для коллективного сотрудничества детей.

Совместная работа школьников на уроке рождает разноплановые отношения. Это, прежде всего, взаимная поддержка и требовательность, умение сообща действовать для достижения поставленной цели, расценивать свой личный успех или неудачу с позиции коллективной работы. Для накопления детьми опыта сотрудничества чрезвычайно важно, чтобы учитель оценивал на уроке не только знания учебного материала, но и поощрял проявление детьми нравственных поступков и отношений. Полнее использовать воспитательные возможности урока – значит несколько изменить организацию учебных занятий: снимать излишне строгую регламентацию поведения детей, находить и создавать в течение урока ситуации, в которых была бы возможность для общения учеников.

Такая работа возможна на уроке благодаря дидактическому материалу, под которым подразумевается вид наглядных учебных пособий для работы с детьми разного возраста, используемый на различных видах и этапах занятий.

А.В. Хуторской подчеркивает: «По каждому учебному курсу имеется и постоянно обновляется перечень рекомендуемых средств обучения, имеющих предметную специфику. Например, системы средств обучения по гуманитарным курсам во многом состоят из пособий на печатной основе: учебных книг, дидактических материалов, таблиц, картин. Естественнонаучные курсы предполагают значительный объем натуральных объектов, моделей, приборов для наблюдения и эксперимента. Курсы технологии предусматривают наличие станков, инструментов и соответствующих приспособлений» [10, 403].

Классификация дидактических материалов, используемых в целостном педагогическом процессе, может быть различной в зависимости от положенного в ее основу классификационного признака, например:

- по составу объектов – материальные и идеальные;
- по отношению к источникам появления – искусственные и естественные;
- по сложности – простые и сложные;
- по способу использования – динамичные и статичные;
- по особенностям строения – плоские, объемные, смешанные, виртуальные;
- по характеру воздействия – визуальные, аудиальные, аудиовизуальные;
- по носителю информации – бумажные, магнитные, электронные, лазерные;
- по уровням содержания образования – на уровне урока, на уровне предмета, на уровне процесса обучения;

- по отношению к технологическому прогрессу – традиционные, современные, перспективные.

Дидактический материал используют на этапе объяснения, закрепления темы, для проведения контроля знаний, а также в качестве наглядности, он развивает многие учебные навыки школьников:

1) аналитические навыки, к ним можно отнести: умение классифицировать, выделять существенную и несущественную информацию, анализировать, представлять и добывать ее, находить пропуски информации и уметь восстанавливать их; мыслить ясно и логично;

2) практические навыки, формирование на практике навыков использования теоретических положений;

3) творческие навыки, формирование нестандартного мышления, гибкости ума;

4) коммуникативные навыки, среди них можно выделить такие как: умение вести дискуссию, убеждать окружающих; кооперироваться в группы, защищать собственную точку зрения, убеждать оппонентов, составлять краткий, убедительный отчет;

5) социальные навыки, в ходе работы с дидактическими материалами вырабатываются определенные социально-нравственные навыки: оценка поведения людей, умение слушать, поддерживать в дискуссии или аргументировать противоположное мнение, контролировать себя и т.д.;

б) самоанализ, несогласие в дискуссии способствует осознанию и анализу мнения других и своего собственного. Возникающие моральные и этические проблемы требуют формирования социально-нравственных навыков их решения.

Грамотное использование дидактических средств обучения требует знания основных закономерностей, среди которых можно особо выделить следующие:

- использование в качестве средств обучения реальных объектов познания обеспечивает природосообразный характер обучения, которое оказывается для учащихся более доступным и эффективным, чем познание, начинающееся с теоретических абстракций;

- построение учебников на деятельностной основе, когда предусмотренные в них виды деятельности соответствуют комплексу специально подобранных личностных качеств ученика, предполагает усиление развивающего компонента обучения;

- интерактивный характер компьютерных программ, электронных гипертекстовых учебников, а также телекоммуникационные средства сети Интернет (чаты, веб-форумы, телеконференции) в значительной степени повышает продуктивность обучения по сравнению с техническими средствами без организации обратной связи (видеофильмы и др.).

Изучив многочисленные источники по применению дидактических материалов в учебном процессе, мы выявили ряд психолого-педагогических требований, предъявляемых к современному дидактическому инструментарию на уроке с целью формирования культуры нравственных отношений школьников.

Во-первых, необходим творческий подход к разработке программно-дидактических материалов; грамотное их оформление согласно педагогико-эргономическим требованиям.

Во-вторых, необходим учет реальных учебных возможностей учащихся разных возрастов, классов, уровня их воспитанности, уровня сформированности классного коллектива, учет интересов, склонностей, потребностей и запросов учащихся.

В-третьих, при создании дидактических материалов необходимо продумывание и решение в единстве задач образования (формирование знаний, специальных и общеучебных умений и навыков, познавательных способностей, готовности к самообразованию); воспитания (формирование мировоззрения, активной жизненной позиции, опыта правильного поведения и общения, превращение этих ценных свойств в устойчивые нравственные качества личности, формирование готовности к самовоспитанию и психического развития); развития интеллекта, внимания, восприятия, памяти, мышления, воображения, речи, эмоционально-волевой сферы школьников.

В-четвертых, в дидактических материалах необходимо воплощать идею обеспечения тесной и органической связи содержания учебной информации с жизнью, потребностями

общества, личным жизненным опытом и интересами школьников; широкое использование межпредметных связей с целью формирования целостной научной картины мира.

К недостаткам сложившейся современной практики по использованию дидактического материала в целостном педагогическом процессе с целью формирования культуры нравственных отношений школьников можно отнести следующие:

- недостаточно полное знание видов дидактического материала, а потому – однообразии на уроках; недооценка особенностей каждого вида дидактического материала;

- слабое знание личности школьника и классных коллективов и как следствие этого - невозможность опираться на особенности учащихся и необоснованность дифференциации при составлении и использовании дидактического материала;

- одностороннее увлечение то одними, то другими видами дидактических материалов, или же перестраховка - стремление к разнообразию используемых дидактических материалов ради самого разнообразия.

По характеру внешней формы и содержания дидактические материалы, используемые на уроке, можно представить в виде следующих групп:

- печатные средства обучения;

- школьные учебники;

- экранно-звуковые средства обучения;

- информационные программно-технические средства обучения.

Группа «Школьные учебники» не всегда, однако, признается дидактическим материалом. Данный вопрос до конца не решен ни теоретиками, ни практиками-педагогами.

На наш взгляд, важно отметить тот факт, что создание современного учебника на сегодняшний день является актуальной проблемой, потому что под учебником сегодня понимается комплексная информационно-деятельностная модель образовательного процесса, происходящего в рамках соответствующей дидактической системы и включающего необходимые условия для его осуществления.

Многие ученые (А.В. Хуторской, С.В. Тришина) склоняются к мысли о том, что реальным инструментом познания на современном уроке может и должен выступать электронный учебник, состоящий из стабильной части (стандарты, фундаментальные образовательные объекты, проблемы); вариативной заданной части (тексты учёных, учеников прошлых лет); вариативной текущей части (тексты новых учеников).

Учебник в течение нескольких лет постоянно пополняется новыми текстами учеников и специалистов в виде дополнительных приложений (в электронной форме). Под руководством учителя общий учебник «растёт» для всех последующих учеников в количестве своих приложений, которые через некоторое время перерабатываются или заменяются.

С другой стороны, учебник дополняется личными работами учащихся, он наполняется ученическим компонентом. На деле он уже предстает не просто учебником, а неким его синтезом с ученическим портфолио.

Если говорить о других дидактических средствах, участвующих в формировании культуры нравственных отношений школьников, то можно отметить, что экранно-звуковые средства обучения делают возможным «формирование точно выстроенных, максимальной степени сбалансированных учебных продуктов, в которых учтен опыт преподавания, специфические психологические особенности восприятия и мышления учащихся» [11, 88]. Особый акцент на использование экранно-звуковых средств обучения в педагогике был сделан в середине 50-60 гг. XX века. Как замечает С.А. Золотарева, «многими дидактами выделялось требование использования на уроке разнообразных средств обучения (оборудования). Исполняемые и совершенствуемые учителями совместно с учащимися на базе краеведческого материала, они являлись источником новых знаний для учащихся и средством связи теоретических положений урока с жизнью, с практикой. Указывалось на то, что эффективность учебного процесса на уроке значительно повышается, если учитель широко применяет на всех этапах усвоения материала технические средства обучения (кинофильмы, кинокольцовки, диафильмы, грамзаписи, фонохрестоматии, магнитофон, учебное телевидение).

Отмечалось, что применение технических средств не только обогащает применение того или иного метода, но и привносят на урок атмосферу «современной» технической культуры, что технические средства не только не способны заменить учителя, но и само их применение требует высокой общей и педагогической культуры учителя» [12, 95].

Однако современные процессы конвергенции, подразумевающей слияние технологий, оказывают в данном случае судьбоносное влияние на традиционные экранно-звуковые средства обучения. Дело в том, что все чаще эти средства обучения становятся «встроенными» в информационные программно-технические средства, основным проводником которых выступает компьютер.

В сегодняшнем образовании важно осознавать, что концептуальная глубина нравственных понятий и суждений, положенная в основу обучения школьников, ведет к нравственной экологизации общества в целом. Человек культуры как субъект нравственной жизни - это, прежде всего, личность, способная максимально реализовать свои индивидуальные способности, интеллектуальные и нравственные возможности. Постоянное стремление личности к саморазвитию и самоизменению в образовательном процессе школы способно составить нравственные представления общества, центрированные на национальных ценностях. Это в свою очередь указывает на необходимость изменения содержания образования. Обновление содержания образования – это, прежде всего, пересмотр самой модели среднего образования, его структуры, содержания, подходов и методов обучения и воспитания, внедрение принципиально новой системы оценивания достижения учащихся. Идеалом нашего общества должен стать современный казахстанец с высокой культурой нравственных отношений, знающий свою историю, язык, культуру, владеющий языками, имеющий передовые и глобальные взгляды.

Список использованной литературы:

- 1 Днепров Э.Д. Образовательный стандарт –инструмент обновления содержания общего образования //Вопросы образования. – 2004. – № 3.
- 2 Кушнир М.П. Об особенностях государственного общеобязательного стандарта начального образования Республики Казахстан //Наука и современность. – 2015. – № 39.
- 3 Заикина, Н.И. Цели и содержание современного образования / Н.И. Заикина // Педагогика.- 2007.- №7. – 69 с.
- 4 Лихачев, Б.Т. Педагогика: Курс лекций / Учеб. пособие для студентов педагог, учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК. / Б.Т. Лихачев. - М.: Юрайт-М, 2003. – 607с.
- 5 Румынина Г.И. К вопросу о работе классного руководителя с родителями по воспитанию активной нравственной позиции младшего подростка //Идейно-политическое, нравственное и трудовое воспитание учащихся.- Красноярск, 1980.- 142 с.
- 6 Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии. Монография.- Волгоград: Перемена, 1994.- С. 69
- 7 Итемирова Л. Требования к современному уроку //Сынып жетекшісі – Классный руководитель. - 2004.- №5. - С.19
- 8 Белинский В.Г. Избранное.- Л.: Худ. литература, 1974.- 236 с.
- 9 Абрамова Н.Н. Вычленение нравственного аспекта в содержании учебного материала //Нравственное формирование личности школьника.- Ленинград, 1979.- 168 с.
- 10 Хуторской А.В. Современная дидактика. - Питер, 2001.- 544с.
- 11 Колоколов А.С., Кроль В.М., Сотникова Е.Д. Перспективные телевизионные формы дистанционного обучения// Инновации в образовании. - 2003.- № 2. - С.88-92
- 12 Золотарева С.А. Развитие теории урока в советской дидактике периода середины 50-х-середины 60-х гг.: дисс. ...канд. пед. наук: 13.00.01.- Хабаровск, 1998.- 137 с.

ПОСЛОВИЦЫ, ПЕСНИ И ЗАГАДКИ КАК СРЕДСТВО НАРОДНОГО ВОСПИТАНИЯ

М.З. Джанбубекова д.п.н., профессор; Г.С.Саудабаева д.п.н, профессор
Университет имени Шакарима, г. Семей

Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая, г. Алматы

Түйіндеме

Бұл мақалада мақал-мәтелдер мен жұмбақтар халықтық тәрбие құралы ретінде қарастырылды. Мақал-мәтелдер тәрбиенің әртүрлі проблемаларының шешімін табуға көмектеседі. Мақал-мәтелдердің халықтық педагогикадағы рөлі. Еңбек туралы мақал-мәтелдерге тоқталдық. Мақал-мәтелдерді бейнелеу формалары атап өтілді. Сонымен, мақал-мәтелдер, әндер мен жұмбақтардың тәрбиелік мәні зор екендігін таныдық.

Summary

This article examined proverbs and riddles as a means of public education. Proverbs reveal problems that address different aspects of parenting. The role of proverbs in folk pedagogy. We stopped at proverbs and sayings about hard work. The forms of expression of proverbs were noted. Thus, proverbs, songs sayings and riddles have an important educational value.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, загадки, средство воспитания, трудолюбие.

Пословицы и поговорки, загадки, песни, сказки, народный эпос и былины представляют собой народную память, сохраняющую духовный опыт народа, это- основные средства народного воспитания. Именно они выступают как эффективные средства воздействия на человека с тем, чтобы формировать определенные личностные качества (качества совершенного человека), раскрыть прекрасное, воспитывать нравственные качества, доброту, трудолюбие и т.п.

С давних времен пословицы и поговорки заняли достойное место в сокровищнице народного творчества. Они распространяются среди лиц старшего возраста, но чаще применяются по отношению к детям и молодежи. Это коллективное представление народа, общественное мнение о воспитании, т.к. оно создается всем народом. Со временем некоторые пословицы видоизменяются, другие выпадают из употребления. Сохраняются те из пословиц, которые необходимы для духовных потребностей народа в данный период.

Как отражение идей народной педагогики, пословицы раскрывают те проблемы, которые рассматривают различные стороны воспитания. К примеру, таджикская пословица «Одно слово может разрушить весь мир» говорит о силе слова, о необходимости пользоваться словом вдумчиво, осторожно.

Содержание пословиц относится к проблеме воспитания детей и места детей в жизни народа; к проблеме целей, средств, содержания и методов воспитания; к проблеме этической оценки поведения, соотношения поощрений и наказаний; к проблеме трудового и нравственного воспитания; к проблеме наследственности, в том числе наследования личностных черт и влияния среды на личность; к проблеме воспитания детей с самого дня рождения и роли матери в воспитании детей; к проблеме отношения к старшим, к немощным людям и т.д.

Немало пословиц касается вопросов обучения, в них подчеркивается значимость грамотности, применения повторений и т.д. Поговорки типа «Не битьем, а лаской» (русская) рекомендуют определенные методы обучения. Пословицы вида «Что узнал в юности - высечено на камне, что узнал в старости - написано на льду» (татарская) рекомендуют начать обучение и воспитание детей с самого раннего возраста.

Можно условно выделить пословицы нравственные, познавательные-интеллектуальные, эстетические, производственные и т.д. Некоторые пословицы содержат также житейские советы. В пословицах и поговорках особое место отводится формированию нравственных качеств: правдивости, доброты, благородства, благодарности, совершенства и т.п.

В народной педагогике одной из главных задач воспитания признается задача формирования качества трудолюбия. Поэтому в пословицах и поговорках труд рассматривается как решающее условие жизни человека и возвеличивается душевное удовлетворение от участия в трудовой деятельности. Подчеркивается связь трудового воспитания с нравственным, умственным, физическим совершенством. Много внимания уделяется формированию человеческого достоинства, воспитанию настойчивости и последовательности в труде, ответственности и упорства в разных видах труда. Пословицы превозносят трудовую солидарность и взаимопомощь в труде. Они способствуют осознанию силы народа, которая выражается в коллективном труде.

Значительное место отводится вопросам формирования трудовых умений с раннего возраста. К таким относится, например, узбекская пословица «Дочке десять лет - матери дела нет». Положительно оценивают пословицы и поговорки организацию трудового воспитания человека с самых ранних лет жизни. Мудрость народного воспитания обращает внимание на подражательность детского труда и значимость личного труда для любого человека. Немало пословиц посвящено вопросу передачи трудового опыта в рамках взрослый-ребенок, отец-сын, мать-дочь. В пословицах проводится также сравнение трудовых умений поколений.

Пословицы и поговорки возвеличивают умелого человека, высмеивают нерадивых и неумелых работников, а также праздность и тунеядство. Отражается резко отрицательное отношение к пьянству как спутнику лени и безделья. К примеру:

-Хорошее дело само себя хвалит (хакасская).

-У бросившего работу останавливаются челюсти (армянская).

-Из маленькой лени - большая лень, из маленького дела - большое дело (бурятская).

-Человека греет не шуба, а работа (туркменская).

-Лень - ключ несчастья. Лень и безделье подобны преступлению. Завершенный труд благоухает розой (азербайджанские пословицы).

Некоторые пословицы и поговорки содержат практические советы по тем или иным видам труда, эти советы возникли на основе многолетнего практического опыта людей. В качестве таких пословиц можно было бы привести, например, такие, как «Сей в грязь, будешь князь» (русская), «Один весенний день кормит целый год» (татарская) и т.д. У северных народов-оленоводов распространены меткие выражения, направленные на воспитание бережного отношения ко мху в тундре. В самом деле, мох является кормовой базой оленеводства; небрежное отношение к ней может нарушить всю систему хозяйствования оленеводов. Мордовская пословица «Яблоками насытишь желудок, а березой - душу» призывает бережно относиться к лесу. Таким образом, труд связывается с бережным отношением к окружающей среде, с пониманием красоты.

Пословицы и поговорки раскрывают содержание оригинальной системы трудового воспитания народов. В них отражаются задачи трудового воспитания, как общие для многих народов, так и специфические задачи того или иного народа. К примеру, в пословицах горцев красной нитью проходит мысль об уважении к труженику и результатам его труда, об обязанности человека оказывать помощь любому человеку в труде, о бережном отношении к результатам своего и чужого труда и т.п.

Пословицы обычно используют по одному, реже применяют по две и более (до шести) пословиц одновременно. Увеличение количества пословиц применяется с целью повысить действенность их воспитательного воздействия на слушателей. При этом усиливают мысль основной пословицы, присоединяя другую пословицу, аналогичную первой по значению. В иных случаях вторая пословица служит как бы комментарием к первой, что способствует непосредственному раскрытию содержания, основной идеи первой пословицы.

Внешняя форма пословиц благоприятна для запоминания, в небольшом объеме вмещается значительный объем информации. Большинство пословиц рифмовано, что также способствует их более легкому запоминанию. Пословицы сформулированы таким образом, что их содержание оказываются применимыми во многих ситуациях различной направленности.

Основная идея пословицы внешне может иметь следующие формы:

- дружеский совет или совет старшего человека (предсказание, правило) - это обобщающая информация о детях, о родителях, о воспитании и т.д.;
- фрагмент теории, близкой к требованиям и правилам воспитания;
- выражение некоторой философской идеи;
- остроумный афоризм; примером такого афоризма может служить, например, выражение: «Отец любит дочь и гордится сыном; мать любит сына и гордится дочерью».

Часто пословицы формально состоят как бы из двух частей. Первая часть иногда содержит довольно простое, житейское утверждение, тогда как вторая часть приводит неожиданное высказывание. Такое сочетание приобретает заметную силу воздействия на слушателя. К таким пословицам можно было бы отнести, например:

- Хороший человек даже и умрет, но его слово не умирает (ногайская).
- Глаза страшатся, руки делают (русская).
- Красота - до вечера, доброта - до смерти (чеченская).

Многие пословицы построены в виде противопоставления. При этом часто применяются такие противопоставления, как «Родина – чужбина», «Молодость – старость», «Красота – безобразность», «Ум – глупость», «Правда – кривда», «Строгость – кротость», «Работа – праздность», «Добро – зло», «Здоровье – хворь», «Жених – невеста» и т.д.

Во внешней форме пословиц применяются также слова и понятия, близкие для любого человека, это способствует более легкому привлечению внимания слушателей. В качестве таких слов используются: род (племя), дом (двор), семья, дети, ученье, грамота, взаимность, признательность, честь (почет) и т.п.

Народные песни представляют собой сложную форму поэтического творчества определенного народа. Они соединяют поэтическое слово и мелодию, поэтому обладают значительными возможностями влиять на чувства и сознание слушателей. Народные песни - это высшая национальная ценность, показывают вековые чаяния народа и его сокровенные мечты. Они ориентированы на добро, на счастье, призывают к нравственным поступкам, к ценностному, бережному отношению к народным традициям. Очевидно, этнические особенности и отличия одних народов от других отражаются также в их песнях. Эти различия находят свое выражение в типах песенных мелодий и в традиционных, наиболее часто используемых поэтических образах, сравнениях, в текстах народных песен.

В народных песнях воспеваются Родина и народное счастье, здоровье и национальные традиции, преклонение перед родителями и лучшие нравственные качества, любовь и высоконравственные поступки, отношение к природе и самоотверженный труд, отвага и бесстрашие и т.п. Поэтому народные песни раскрывают внутреннюю и внешнюю красоту человека, способствуют эстетическому, нравственному, трудовому, патриотическому воспитанию личности. Припевки-частушки изобилуют острым, метким словом в легком зарифмованном виде, при их использовании отпадает нужда в длинной назидательной проповеди. Песенное воспитание-воспитание чувств, оно приобщает человека к братству человеческому. Еще одной характерной чертой песен является то, что сам процесс пения полезен для здоровья, развивает легкие, голос и т.д.

Народные песни могут быть классифицированы по возрастным категориям: та или иная песня имеет свой круг любителей, наиболее приверженных именно к песням данного характера. Вся жизнь человека от раннего возраста до глубокой старости сопровождается народными и авторскими песнями. Они разнообразны по форме и по содержанию. Отношение слушателей к тем или иным формам и содержанию песен меняется со временем. К примеру, можно было бы назвать некоторые песни времен Великой Отечественной войны, сегодняшнее отношение к ним со стороны людей старшего возраста и со стороны молодежи.

Народные колыбельные песни являются наиболее природообразными, т.е. наиболее соответствующими естественным возрастным особенностям, природе ребенка. Нежная песня способствует психическому развитию маленького человека. Такие песни поет мать своему младенцу, а четырех - пятилетние дети поют младшим братишкам, сестренкам и своим куклам.

Колыбельной песней убаюкивают, усыпляют ребенка, все это пронизано любовью и лаской. Младенец еще не понимает смысла и значения песни, но отлично улавливаются нежность и любовь в пении, в мелодии, в интонациях.

Известно, что психологический портрет человека складывается в основном до пяти лет. Поэтому правомочно говорить о памяти раннего детства, которая сохраняет яркие образы, быть может, в подсознании. Следовательно, очень важны и песни раннего детства, именно они играют особую роль в формировании психологического портрета личности. «Песня матери - главная песня в мире, начало всех человеческих песен. Если бы не было ее, колыбельной, то не было бы на свете и других песен» (Расул Гамзатов).

Основное содержание песен младенческого возраста включает в себя любовь матери к ребенку, мечты матери о будущем ребенка, любовь к родным местам и т.д. Эти песни содержат также информацию о других детях, о взрослых и взрослой жизни. Все это содержание ненавязчиво дается в поэтических образах, нередко в образах животных, птиц и т.д.

Пестушки (пестовать - нянчить) - это короткие стихотворные припевы при легком телесном прикосновении. Поэтому применение пестушек является легким массажем с физическими упражнениями и пожеланиями. Здесь словесное воздействие подкрепляется комфортным положением для ребенка. Все это обеспечивает разнонаправленное воздействие на ребенка в соответствии с его природными особенностями.

Потешки представляют собой как бы продолжение пестушек. Здесь в шуточной форме выражается отрицательное отношение к лени, безделью. При этом одновременно играют с ручками, ножками ребенка, с его носиком и т.д. Таким образом, потешки также обеспечивают комплекс средств воздействия, причем на благоприятном эмоциональном фоне для ребенка.

Песенные и непесенные прибаутки, приговорки применяют обычно уже для 2-3-летних детей. Эти средства направлены на воспитание вежливости, уважения к взрослым, положительного отношения к труду. Используются также песни и песенки детских игр. Такое сопровождение игр способствует развитию речи, формированию чувства ритма и т.д. Подобное же значение имеют считалки, часто применяемые в детских групповых играх.

Замечено, что отрочество не пользуется очень большим набором песенного искусства. Для мальчиков обычными являются песни о богатырях, героях, разбойниках, охотниках и т.д. У девочек больше распространены хороводные и посиделочные песни. Дети данного возраста чаще пользуются скороговорками, считалками, дразнилками под незатейливый мотив. Хороводные песни используют с приплясыванием, с танцевальными движениями.

Наиболее распространенными являются веселые, задорные, шуточные песенки. Но в них проявляются моральные проблемы, заметны чувства жалости, сочувствия и желание помочь в беде. В соответствии с особенностями данного возраста выражается стремление заслужить более высокое положение в глазах окружающих.

Юность имеет богатый песенный репертуар, особое место начинает занимать любовная лирика. Именно в этих песнях имеют место самая высокая поэзия и задушевная музыка; в них сердечные страдания, сожаление о прошедшем, надежды на счастливую встречу и т.д. У юношей распространены также песни о труде, героизме, о личных достижениях, личных качествах. У девушек больше распространены песни-раздумья, мечты, песни с добрыми чувствами по отношению к родителям и близким.

Разнообразны песни взрослых. Можно выделить песни о труде и борьбе, песни социального протеста, песни ритуальные, обрядовые песни и т.д. Песни - гимны зовут к верности заветам предков, к данному государству. В песнях взрослых следует отметить особую глубину содержания, философский смысл, мелодичность. Воспеваются труд, его результаты, любовь к родине, родная природа, душа народа. Во многих песнях звучит клятва не забывать родителей, выражаются преемственность поколений, стремление понять свое место в мире и т.д. Используется богатый набор поэтических образов, как, например, белый дом отца (матери).

Загадки представляют собой комбинированное средство воздействия на сознание с целью активизации умственных усилий слушателя. Загадки позволяют получать знания из разных

областей. Чаще всего загадки используются взрослыми, но направлены на детей, которые воспринимают их с большим интересом. Загадки способствуют решению различных воспитательных и обучающих задач, в том числе:

-учат анализировать предметы и явления, сопоставлять свойства и качества предметов;

- развивают мышление, быстроту умственных реакций, вовлекая слушателей в активную мыслительную деятельность;
- призывают к нравственному совершенству и совершенствованию, возвышая такие качества, как доброжелательность, правдивость и т.д.;
- воспитывают эстетический вкус, т.к. имеют эпическую форму;
- развивают наблюдательность, сообразительность.

По содержанию принято различать загадки о человеке в целом, о его личностных качествах(чистота, правдивость и т.д.), об отдельных органах человека (глаза, зубы, волосы, пальцы), о труде и орудиях труда, которые развивают память, формируют убеждения и т.п. Выделяют интерес также загадки о живой и неживой природе (о солнце, о лесе, об овощах, о животных и т.п.). По форме можно выделить загадки - миниатюрные рассказы, загадки - поэтические обобщения, песни - загадки, а также загадки-триады и загадки-тетралогии.

Пословицы, поговорки и загадки представляют собой этнопедагогические миниатюры с экономным использованием слов. Они очень лаконичны; вмещают необходимую информацию в небольшом объеме и несут большой воспитательный заряд.

Литература

- 1.Волков Г.Н. Этнопедагогика. - М., 2000.
- 2.Кукушин В.С.Этнопедагогика.-М.,2002.
- 3.Мудрость народная. Жизнь человека в русском фольклоре. -М., 1994.
- 4.Петрова Р.Н. Фольклорная педагогика народов Урало -Поволжья. -Чебоксары, 2003.
- 5.Пралиев С.Ж., Хайруллин Г.Т., Бейсенбаева А.А., Толеубекова Р.К. и др. Этнопедагогика. -Алматы, 2010
- 6.Чистов К.В. Народные традиции и фольклор. - М., 1986.
- 7.Этнопедагогика народов Казахстана /Под ред. Г.Н.Волкова и К.Ж.Кожаметовой. - Алматы., 2001..

ИНКЛЮЗИВТІ ТОПТАҒЫ ТЬЮТОРЛАР ҚЫЗМЕТІНІҢ РӨЛІ

Ж.Н.Сабирова, пс.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

А.Е.Амиргалиева7М01101-Педагогика және психология мамандығының магистранты

Түйіндеме. Бұл мақалада, инклюзивті топтағы балалардың жалпы білім беру ұйымының ортасына табысты араласуы үшін, педагогтармен ата-аналарды байланыстырушы буын қызметін атқарушы тьюторлар жұмысының маңызды аспектілері қарастырылады.

Кілт сөздер: инклюзивті білім беру, тьютор, педагогикалық қолдау, ерекше қажеттіліктері бар оқушылар.

Резюме. В данной статье рассматриваются основные аспекты работы тьюторов, которые служат связующим звеном между учителями и родителями для успешной интеграции инклюзивных детей в общеобразовательную среду.

Ключевые слова: инклюзивное образование, тьютор, педагогическое сопровождение, учащиеся с особыми потребностями.

Summary. This article examines the main aspects of the work of tutors, which serve as a link between teachers and parents for the successful integration of inclusive children into the general educational environment.

Keywords: inclusive education, tutor, pedagogical support, pupils with special needs

Қазіргі таңда әлем елдері инклюзивті білім беруді балаларды кез келген түрде шеттетуді болдырмайтын, барлық тұлғаларға тең қарым-қатынасты қамтамасыз ететін және ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай жасауды қарастыратын идеологияға негізделген оқытуды ұйымдастырудың перспективті формасы ретінде мойындайды. Осы орайда «инклюзивті қоғамға көшу» адамдар арасындағы айырмашылықтар тұрақтылық қауіпі ретінде емес, өзара бір бірін байыту қоры ретінде қарастырылатын әлеуметтік қарым-қатынастарды қалыптастыру терең және күрделі процесс екендігін түсінген жөн.

Білім беруді дамыту саласындағы мемлекеттің басымды міндеттерінің бірі – әр балаға, оның ішінде білім алуда ерекше қажеттіліктері бар оқушыларға сапалы білім алуға бірдей қолжетімділіктерін қамтамасыз ету болып табылады. Сапалы білім алудағы ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында оқушылардың осы санатына арнаулы білім алу жағдайлары құрылғанда қол жетілетін болады.

ҚР «Білім туралы» заңына (2007) сәйкес арнайы білім беру жағдайларына арнайы білім беретін оқыту бағдарламалары, арнайы оқыту әдістері, техникалық құралдар, өмір сүру ортасы жатады.

Білім алуда ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды табысты оқыту үшін оқыту үдерісіне психологиялық-педагогикалық қолдауды іске асыру қажет. Инклюзивті тәжірибе саласындағы соңғы жетістіктерді ескере отырып, жаңа педагогикалық тұрғыда білім беру кеңестігінде жаңа педагогикалық ұстаным – инклюзивті мектептегі тьюторды қалыптастыру үшін жақсы жағдай жасалған.

Дамуындағы ерекшеліктері бар бала немесе осындай балалар білім алатын топтар үшін тьютор – дамуындағы ерекшелігі бар баланың арқасында, оған қарамастан айтарлықтай жоғарғы білім беру және әлеуметтік деңгейіне қол жеткізу мүмкіндігі туындайтын ресурс.

Тьютор қызметінің мақсаты – инклюзивті тәжірибе жағдайында баланы жалпы білім беру ұйымының ортасына білім алуда ерекше қажеттіліктері бар оқушыны табысты араластыруы. Тьютор әр білім беру кезеңінде педагогтарды, арнаулы педагогтарды, психологтарды, басқа да бала үшін қажет мамандарды үйлестіруді қамтамасыз ететін байланыстырушы буын болуы мүмкін.

Тьютор қызметінің мазмұны мен ерекшелігі бірнеше факторлармен шарттастырылады, бұл – баланың бұзылыстарының ерекшеліктері, оның белсенділігінің деңгейі, түзетушілік үдерістегі ата-анасының қызығушылығы, мекеменің инклюзивті білім беруге дайын болуы [1].

Алайда бүгінгі таңда тьюторлық жұмыс нормативтік рәсімдеу толығымен қарастырылып және заңмен бекітілмеген. Осыған байланысты қолдаушы маман-тьютордың қызметін түсіндіретін нақты нормативтік құжаттаманы әзірлеу өзекті болып табылады және қолданбалы сипатқа ие, себебі инклюзивті тәжірибедегі білім алуда ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды қолдау бойынша қызметтің мазмұнды құрамдастарына бағдарлайды.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясатының басымды бағыттарының бірі болып азаматтардың барлық санаттары үшін қолжетімділік пен сапаны арттыруға бағытталған білім беруді жаңғырту болып табылады, ол өз тарапынан білім алуда ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды оқыту және білім беру жолдарын өзгертуді анықтайды.

Білім алуда ерекше қажеттіліктері бар оқушыларға білім беру мобильді экономикаға қатысты әлеуметтік-бейімделген іс-әрекеттің дағдыларын игерген әлеуметтік-белсенді тұлғаны қалыптастыруға және дамытуға бағытталған. Осы міндетті іске асырудың жолдарының бірі кедергісіз білім беру ортасын қалыптастыру бойынша басты идея іске асырылады. Осындай

ортаның көрсеткіштерінің бірі кешенді қолдау жүйесі болып табылады, оның ішінде тьюторлық та бар.

Білім беру саласындағы тьютор кәсібінің туындауы әлеуметтік және мәдени шындық тағы өзгерістермен шарттастырылған, атап айтқанда бірнеше жылдар бойы жалпы білім беретін тәжірибеден тыс қалған білім алуға ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін инклюзивті көзқарас аясында жалпы білім беретін мектепте білім алуға өз құқығын іске асыру мүмкіндігін алды. Мектеп өз тарапынан білім алуға ерекше қажеттіліктері бар оқушылардың білім мен дамудың тиімді үдерісінің жағдайында қалыптастыру проблемасын кезіктірді.

Инклюзивті білім беру жағдайында тьюторлықты жүргізу аталған проблемаларды шешеді және оқу үдерісін максималды жекешелендіруге, білім алуға ерекше қажеттіліктері бар оқушылардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне мүмкіндік жасайды.

Тьютор – жалпы және жеке білім беру үдерісінде білім алуға ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды қолдайды, жеке білім беру бағдарламаларын әзірлеуге қатысады, дәстүрлі оқытушы мен білім алуға ерекше қажеттіліктері бар оқушысының арасындағы көпір болып табылады. Тьютордың оқу үдерісін жекешелендіруі ерекше қажеттіліктерді қажет ететін оқушылардың білімін, біліктілігін, қызығушылықтары мен мүмкіндіктерін есепке ала отырып қана іске асырылады. Жалпы алғанда тьютор қызметінің мақсаты білім алуға ерекше қажеттіліктері бар оқушының қажеттіліктері мен мұқтаждықтарын, қызығушылықтары мен проблемаларын есепке ала отырып оқыту бағдарламалары мен оқу жоспарларын қолдау және түзету ретінде жасала алады [2].

Бүгінгі таңда оқыту тәжірибесі мен теориясында «тьютор» түсінігінің анықтамасының және оқыту жүйелерінің осы анықтамаларына сәйкес келетін бірнеше жолдары бар. Отандық зерттеушілердің көбінің көзқарасы бойынша, «тьюторлық қолдау жетістіктерінің қызығушылықтары мен талпыныстарына тұрақты рефлексиялық қатынасында құралатын баланың білім берудегі қимылын ұйымдастырудан тұрады».

Тьютор қызметіндегі негізгілердің бірі ретінде білім алушының дамуының жеке бағдарламасын әзірлеу, оның ресурстық картасымен жұмыс істеу, оның жеке білім беру жолын қолдау болып табылады. Ресурстық картаны қалыптастыру үшін тьютор әлеуметтік және мәдени ортаның барлық қолданыстағы мүмкіндіктерін пайдаланады, ол үшін тьюторлық іс-әрекетінің толыққандылықтың негізгі қағидаттары – антропологиялық, әлеуметтік және мәдени қағидаттарын басшылыққа алады [3].

Педагогикалық қолдау – оқушы әрекет ететін, ал педагог осы іс-әрекетті іске асыру және түсіну үшін жағдайлар жасау барысында туындайтын өзара байланыс. Қолдаудың негізгі нәтижелері – тек білімдер, жұмыс істеу тәсілдер, жекелей білім беру қызметі ғана емес, сонымен қатар оқушының өзінің білім беру нәтижелері, мағынасы мен мәнін санасына жеткізуі.

Педагогикалық қолдау оқытушыдан оқушыға жауапкершілікті тапсыруды түсіндіреді. Қолдаудың негізгі нәтижелері – оқытушы және оқушы деп бағдарланатын өзара байланыс нормалары. Осыдан келіп, педагогикалық қолдаудың екі түрін айқындап алуға болады:

- сырттай берілген нормаларға негізделген нормативтік қолдау;
- қолдауға қатысушылардың өздерімен анықталатын нормаларға негізделген гуманитарлық қолдау.

Инклюзивті білімде тьютор – білім алуға ерекше қажеттіліктері бар оқушыны білім беру және әлеуметтік ортаға табысты араластыру үшін жағдайлар жасайтын және баланың қоғамда табысты болуына, мектеп ортасына бейімделуіне, өз мүмкіндіктерін көрсетуге көмек ететін маман.

Тьютормен оқу процесін жекелендіруі ерекше оқушының білімін, біліктіліктерін, қызығушылықтары мен мүмкіндіктерін есепке алған жағдайда ғана іске асырылады.

Оқытушымен мамандармен және ата-аналармен тығыз байланыста тьютор табысты оқуы мен әлеуметтік бейімделуі үшін балаға қолайлы орта қалыптастыруы керек [4].

Тьютордың жұмысының мақсатын баланы мектеп ортасына табысты араластыруды ұйымдастыруда деп көреді, ал бұл табыс когнитивті, коммуникативті және эмоциялық орта тарапынан анықталады, сонымен қатар олардың жекелігі де қарастырылады, алайда тьютордың

осындай балалармен жұмысы көмектің бірнеше түрлерін пайдаланудан туындауы керек, олар: ынталандырушы, бағыттаушы және білім беруші.

Инклюзия енгізілген мектептерде жағымды нәтижелерге қол жеткізілді, оқу үдерісін ұйымдастырудың түрлі сызбалары әрекет етеді.

Оларға сәйкес тьютор үш әр түрлі ұйымдастырушылық міндеттер орындай алады.

1. Тьютор – дамуындағы ерекшеліктері бар баланың жеке қолдаушысы. Қазақстандық мектептерге инклюзияны енгізу бойынша мамандардың бағалауы бойынша, бүгінгі таңда инклюзивті сынып оқытушысы баланың дамуында бұзылысы бар баланың маманы болып табылмайтын, ал керісінше, тьютор сәйкес арнаулы білім бар болатын көрінісі шындыққа жанасады. Осындай жағдайда тьютор барлық сыныптың оқыту сапасын кемітпей, дамуының ерекшеліктері бар оқушының қажеттіліктеріне оқытушының ыңғайласуына көмек көрсетіп, қарасты бала үшін оқу үдерісін нақты және ыңғайлы етіп құрайтын маман функциясын өзіне алады.

2. Тьютор – оқытушының көмекшісі. Бұл жағдайда оқу жүктемесі оқытушымен қалыптастырылады, ал тьютор барлық оқытушылардан дәптерлерін жинап, сыныптың тәртібін оқытушының тапсырмаларын орындау уақытында сақтай отырып, ұйымдастырушылық сәттерде көмекшісі ретінде шығады.

3. Тьютор – сыныптағы екінші оқытушы. Өзіндік оқуға мүмкіндігі жоқ баланы мойындау құқықтарын бұзуға жатады, дамуындағы ерекшеліктері бар бала оқитын сыныпта барлық балаларға, дамуында ерекшеліктері бар балаға басымдырақ көлемде оқуға кезектеп көмек көрсететін екі оқытушы жұмыс істейді.

Қорыта келгенде, тьютор баланың ынтасын қолдайды, бағдарламаны игеруіне көмек көрсетеді, оқыту мен әлеуметтенудің бірінші нәтижелеріне талдау жасайды. Қажеттілік туындап жатса, баланың оқу бағдарламасына түзетулер енгізіледі. Баяулап баланың жекелігінің деңгейіне арта бастайды және тьютордың көмегі азая бастайды. Әр кезеңде тьютор барлық қатысушыларды түзетушілік-оқыту үдерістегі баланың оқуы мен әлеуметтенуінің табыстылығы туралы ақпараттандырады, қажеттілік туындап жатса, баланың кеңесшілерден кеңес алуын ұйымдастырады және білім алуда ерекше қажеттілігі бар баламен жұмыс жасайтын басқа да ұйымдардың мамандарымен өзара байланысты үйлестіреді. Тьюторлық қолдаудың ұзақтылығы бейімделушілік бағдарламаның тиімділігіне, баланың табысты әлеуметтенуі мен табыстылығының деңгейіне байланысты анықталады. Соңғы жылдары Қазақстан Республикасында білім беру мекемелеріне балаларды тьюторлық қолдаудың түрлі тәжірибесі жинақтала басталды. Сонымен қоса, отандық білім беруде жақында ғана инклюзивті білім беру жүйесінде тьютор қызметін реттеуге көмек беретін нормативтік құжаттардың жобалары туындай бастады, инклюзивті тәжірибеде тьюторлық қызмет тәжірибесінменгеру мүмкін болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Каргин С.Т., Алшынбекова Г.К., Боброва В.В., Даупбаева К.Т., Жарболова А.Г. Инклюзивті тәжірибе жағдайында білім алуда ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды тьюторлық қолдаудың ұйымдастырушылық-әдістемелік негіздері: Әдістемелік құрал. – Қарағанды: академик Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ, 2018. – 78 б.

2 Дудчик С.В. Развитие познавательного интереса младших школьников средствами тьюторского сопровождения: Автореф... диссер. канд. пед. наук. – М., – 2008.

3 Ковалева Т.М. Основы тьюторского сопровождения в общем образовании: учебно-методическое пособие. – М., Педагогический университет «Первое сентября», 2011. – 56 с.

4 Карпенкова И.В. Тьютор в инклюзивной школе: сопровождение ребенка с особенностями развития. – М.: ЦППРиК «Тверской», 2010. – 88 с.

ҚАЗІРГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ МЕН ҒЫЛЫМ БАҒЫТТАРЫ

Жұбанғалиева Г.Г – п.ғ.м. аға оқытушы,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қаласы

Маденова Л.М. – п.ғ.м, аға оқытушы,
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қаласы

Ключевые слова: образование, инновации, цифровизация, технологии, интеллект

Keywords: education, innovation, digitalization, technology, intelligence

Аннотация: В статье основное внимание уделяется в развитие современного педагогического образования и умению молодежи активно участвовать в учебном процессе.

Abstract: The article focuses on the development of modern pedagogical education and the ability of young people to actively participate in the educational process.

Инновациялық-технологиялық компонент- педагогикалық инновациялық қызмет білім беру үдерісін қайта құрумен, жетілдірумен, жаңа, тұрақты элементтерді енгізумен байланысты. Педагог психологиялық-диалогтық және әдістемелік ақпараттың алуан түрлі ағымында бағдарлануы, әртүрлі ақпарат тасымалдаушыларды пайдалана білуі, ақпараттық технологиялар құралдарын меңгеруі, жеке және қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін осы құралдардың көмегімен ақпаратпен жұмыс істей білуі тиіс. Педагог баланың тұлғасын дамытуға әртүрлі құралдармен гуманистік бағытталған болуы қажет. Когнитивті, компонентті дамыту педагогикалық қызметті жүзеге асырудың заманауи құралдарын, нысандарын, әдістері мен технологияларын меңгеруге ықпал етеді. Бүгінде еліміздің экономикасының барлық салаларын цифрландыру күн тәртібінің басты тақырыптарының бірі болып отыр. Осы бағытта жүріп жатқан белсенді жұмыстың басым бағыттардың бірі білім беруді қамтиды. **Білім саласындағы цифрландырудың ең басты міндеті білім беру сапасын арттыру, яғни халықаралық дейгейде әртүрлі салаларда, оның ішінде «жасанды интеллект» және «ауқымды деректер» жасау саласында бәсекеге қабілетті ел жастарын дайындау.**

Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық үрдістің қарқыны білім беру жүйесінің алдына мүлдем жаңа міндеттер қойып отыр. Ол - өз жұмыс орнына және бүкіл техникалық тізбекте технологияның үздіксіз өзгерістеріне бейімделе алатын орындаушының тұлғасын қалыптастыру. Оларды даярлау үшін білім беру саласында қазір дидактиканың мүмкіншіліктерін, жаңа идеяларды және білім беру технологияларын сарқа пайдалану қажет.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «білім алушылардың бойында қажетті құзыреттіліктерді қалыптастыратын заманауи білім беру технологиялары оқу процесіне енгізілетін болады»- деп көрсетілген (1).

Педагог – ғалымдар қазіргі кезде қолданылып жүрген білім беру технология терминін әр қырынан ашып көрсетуде.

Т.И. Шамова, «білім беру технологиясы – қатысушыларға комфорттық жағдайды қамтамасыз етіп, нақты нәтижеге жету мақсатындағы білім беру процесін жобалаудағы, ұйымдастырудағы және коррекциялаудағы мұғалімдер мен оқушылардың бірлескен іс-әрекетінің процестік жүйесі» десе, В.П. Беспалько «оқу үрдісін жүзеге асырудың мазмұндық техникасы» деген анықтама береді. (2,3).

Жалпы білім беретін мектептер үшін педагогикалық технология мынадай басты төрт шартты қанағаттандыруы тиіс (В.П. Беспалько):

а) педагогикалық технология оқытудағы педагогикалық экспроматтарды жоюы қажет;

ә) оқушының оқу танымдық қызметінің құрылымы мен мазмұнын анықтайтын оқу-тәрбие процесінің жобасына негізделуі қажет;

б) оқу мақсатын диагностикалық зерттеу жолымен анықтап, оның меңгерілу сапасын дәл тексеріп бағалауды қажет етеді;

в) практикада оқу процесінің толықтығын қамтамасыз етуі тиіс.

Қазіргі уақытта педагогикалық әдебиеттерде төмендегідей білім беру технологиялары ұсынылады:

- дамыта оқыту технологиясы /Л.В. Заньков, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов/;
- модульдық оқытудың технологиясы;
- ірі-блоктық оқытудың технологиясы /П.М. Эрдниев/;
- перспективалық – озық оқыту технологиясы /С.Н. Лысенко/;
- проблемалық оқыту технологиясы;
- ойындық оқыту технологиясы;
- оқу материалдарының схемалық және белгілік модельдерінің негізінде жеделдетіліп оқытудың технологиясы;
- жекелеген оқытудың технологиясы /Инге Унт/;
- сынып ішіндегі саралап оқыту технологиясы /Н. Гузик/.

Қазіргі оқыту технологиялары мұғалімнің «дайын білімді» баяндауынан гөрі, оқушыға толық не жартылай өз бетінше жұмыс істеуге бағытталған. Осы жағдайды ескере отырып, біз оқыту барысындағы мұғалім мен оқушының бірлескен оқу қызметінің негізгі түрлеріне тоқталуды жөн көрдік. Оқушылардың танымдық білімі мен білігін қалыптастыру мақсатындағы оқу қызметінің қарқынын арттыру үш кезеңнен тұратын арнайы әдістемелік ұсыныс жүйесінің негізінде ұйымдастырылуы тиіс: жаңа білім беруге дайындық, жаңа білім беру және жаңа білімді бекіту. Бұл ұсыныстар оқытудың әдіс-тәсілдерін құралдары мен түрлерін жетілдіру, қазіргі технологияларды қолдану арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Осының арқасында жаңа сабақ түсіндіру, бекіту, қайталау сияқты кезеңдерден тұратын кешенді сабақтар пайда бола бастады.

Қазіргі заманғы оқыту технологияларын меңгеру өте күрделі де ұзақ процесс. Кейде ол мұғалімнен оқытудың үйреншікті әдіс-тәсілдерінен арылуды талап етеді. Сондықтан, мұғалімге оқыту технологияларын үйретуді арнайы кәсіби тұрғыдан ұйымдастыру керек. Бір технологияның өзін әр мұғалім орташа дәрежеде, ұқыпты, дәл нұсқау бойынша немесе шығармашылықпен іске асыруы мүмкін. Бұл жерде технологияны жүзеге асырушының тұлғалық компоненті, белгілі бір ерекшеліктері елеулі түрде әсер етеді, сонымен бірге оқушы әрекеті – оның қабылдауы, ынтасы, құштарлығы негізгі рөл атқарады.

Оқыту технологияларын қолдану мұғалімнен қажетті теориялық және әдістемелік даярлықты талап ететіні сөзсіз. Мұғалімдердің осы саладан даярлық деңгейін арттыру мақсатында жүргізілген сауалнамалар мен әңгімелесулер нәтижесі олардың оқыту үрдісіне қазіргі технологияларды пайдалану жөніндегі теориялық және әдістемелік білім, дағды деңгейлерінің төмен екендігін байқатты.

Педагогикалық әдебиетті, жұмыс тәжірибесін қарастыру осы үрдісті ұйымдастыру және басқару мыналарды қамтитын белгілі бір базаға негізделеді:

- білім беру технологияларының банкі, олардың тұжырымдамаларының ақпараттық базасы, алгоритмдері, оқу-әдістемелік жағынан қамтамасыз етілуі;
- технологияны таңдаудың өлшемдері;
- мектептің оқу-тәрбие жұмысына технологияны енгізудің механизмдері.

Мұғалімдерге оқу жылы бойы жүргізілетін «Мектептің оқу үрдісінде білім беру технологияларын пайдалану» атты арнайы семинарда білім беру технологияларын меңгеру мынадай кезеңдерде жүргізілуі мүмкін:

- білім беру технологиясын теориялық негізделуі;
- технологияның процедураларын меңгеруі;
- мұғалімнің әдістемелік құралдарды меңгеруі;
- қолданылатын технологияның нәтижесін анықтаудың әдістері және өлшемдері.

Мектептерде дамытушылық оқыту технологиясын енгізу үшін мынадай тақырыптарды таңдап алуға болады. Білім беру технологиялары туралы түсінік, олардың ғылыми негіздері және классификациясы, дамытып оқыту технологиясының жалпы негіздері, дамытып оқыту жүйесіндегі сабақ, әртүрлі сыныптарда пәндерді дамытып оқыту т.б. Семинардың тақырыптарын зерделеу мынадай міндеттерді шешуге көмектеседі:

- ұсынылып отырған семинар мұғалімдердің кәсіби білімін, шеберлігін жетілдіріп, үнемі ізденіс үстінде жүруге жол ашады, дағдыландырады;
- әртүрлі жаңа технологиямен танысу мұғалімдерге іс-тәжірибесін жинақтауға, өзіндік технологиясының қалыптасуына көмектеседі;
- семинар жаңалыққа деген біржақты көзқарастан сақтап, әр пәннің ерекшелігіне қарай қажеттіні іріктеп, айыра білуге жол ашады.

Семинардың соңғы сабағында «оқыту үрдісінде білім технологиялары» атты проблемдік іс-әрекеттік ойын өткізілгені абзал. Ойын мынадай мақсаттарды қояды:

- «білім беру технологиясы» ұғымының теориялық негіздерін ұғыну;
- мектепте қолданылатын технологиялар туралы білімді жүйелеу;
- әртүрлі білім беру технологиясының өзара іс-әрекетін, олардың мұғалімдер қолданатын оқыту құралдарымен, педагогикалық іс-әрекеттің нәтижесімен байланысын анықтау.

Ойында мынадай проблемалар талқыланады:

1. Білім беру технологияларына өзіңіздің қатынасыңызды білдіріңіз. Сіздің пікіріңізше олардың қайсысын мектепте қолдану керек. Бірінші сұраққа тапсырмалар:

1) сіз тыңдаған білім беру технологиясының құрылымын моделдеңіз /анықтаңыз, сипаттаңыз/,

2) практикада сол технологияны қолданудың алгоритмін жасаңыз,

2. Білім беру технологиясын қолдану оқушы, мұғалім үшін не береді?

3. Мектепте оқыту технологиясын қолдану жолында қандай кедергілерді көріп тұрсыз?

Мұғалімдердің қазіргі оқыту технологияларын оқыту үрдісінде қолдануға даярлық, оқыту технологиясына қызығушылық, ынта қою, оның мақсат, мазмұнын, болашағын түсініп, оны іс жүзіне асыра білу әрекеттеріне белгілі бір мақсатты, жүйелі дайындықтың нәтижесі болып табылады.

Алдыңғы қатарлы педагогикалық практика білім беру технологияларын мектеп практикасына енгізу көбіне педагогикалық ұжымның мәдени – білім беру дәрежесіне және ұмтылыс күйіне байланысты екенін көрсетіп отыр.

Қазіргі педагогикалық білім беруді дамытуда басты назар жастардың оқу үрдісіне белсене қатысып, өзіндік көзқарасын, шешімін жеткізе білуге аударылады.

Ұлттық құндылығымызды сақтай отырып, ел дамуына белсене араласып, өзіндік үлес қоса алалтын, бәсекеге қабілетті мамандар дайындау үшін ең озық жетістіктерді қабылдай біліп, өткенімізді заман талабына сай қайта жаңғыртып, жастар санасына жеткізе білу-басты міндет.

Оқу үрдісіне жаңа инновациялық технологияларды енгізумен қатар адами капиталды дамытуымыз керек. Берілетін білім-мемлекеттің жан-жақты дамуының көрсеткіші. Еліміздің әлемдік үрдіске енуі білімнің жаңа сапалық деңгейін арттырады. Жаңартылған білім жүйесі болашақтың иесі болар, елдің айбынын асқақтатар жастарға үнемі қайталанып отырылатын шиыршық жүйесімен білім беріледі. Бұл- сапаға бағытталған еңбек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға рналған мемлекеттік бағдарламасы. //Егемен Қазақстан. 14 желтоқсан 2010.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М., 1989.
3. Шамова Т.И., Давыденко Т.М. Управление образовательным процессом в адаптивной школе. М., 2003.

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ДАМУДЫҢ РЕФЛЕКСИВТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Қ.Қ.Шалғынбаева
Қ.О.Қазиев

п.ғ.д., профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
Психология және арнайы білім беру кафедрасының аға оқытушысы, магистр
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Атырау қ., Қазақстан

Кілттік сөздер: этнопедагогикалық мәдениет, рефлексивтік тәсілдер, өзін-өзі талдау, өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі дамыту.

Бұл мақалада болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениетін рефлексивтік-педагогикалық тәсілдер арқылы дамытудың жолдары қарастырылады. Этнопедагогикалық мәдениет, рефлексивтік-педагогикалық тәсілдердің мәні, құрылымы және мазмұны ашып көрсетіледі. Сонымен қатар болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениеті құрылымы ақпараттық-мазмұндық, тұлғалық, іс-әрекеттік компоненттер ретінде түсіндіріледі. Болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениетін дамытуын қамтамасыз ететін механизм ретінде өзіндік талдау, өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі дамыту секілді рефлексивтік - педагогикалық тәсілдердің құрылымы сипатталады.

Ключевые слова: этнопедагогическая культура, рефлексивные подходы, самоанализ, самопознание, самооценка, саморазвитие.

В данной статье рассматриваются пути развития этнопедагогической культуры будущих педагогов-психологов через рефлексивно-педагогические подходы. Раскрываются сущность, структура и содержание этнопедагогической культуры, рефлексивно-педагогического подхода. При этом структура этнопедагогической культуры будущих педагогов-психологов трактуется как информационно-содержательный, личностный, деятельностный компоненты. В качестве механизма, обеспечивающего развитие этнопедагогической культуры будущих педагогов-психологов, описывается структура рефлексивно-педагогических подходов, таких как самоанализ, самопознание, самооценка, саморазвитие.

Key words: ethno-pedagogical culture, reflexive approaches, self-analysis, self-knowledge, self-esteem, self-development.

Abstract this article discusses ways to develop the ethno-pedagogical culture of future teachers-psychologists through reflexive pedagogical approaches. The essence, structure and content of ethno-pedagogical culture, reflexive-pedagogical approach are revealed. At the same time, the structure of the ethno-pedagogical culture of future teachers-psychologists is interpreted as information-content, personal, and activity components. The structure of reflexive-pedagogical approaches, such as self-analysis, self-knowledge, self-assessment, and self-development, is described as a mechanism that ensures the development of ethno-pedagogical culture of future teachers-psychologists.

Қоғамдағы болып жатқан өзгерістерге сәйкес Қазақстандық білім беру жүйесінде де оңтайлы жаңалықтар болуда. Соның бір көрінісі – педагогтың этнопедагогикалық мәдениетінің

қалыптасу мәселесіне бет бұру болып отыр. Саяси, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер бүгінде халықтардың этникалық өзіндік санасының өсуіне, этнопедагогикалық мәдениеттің дамытуға әкеліп соғады.

Осыған байланысты жоғары оқу орнында дайындық барысында алынған мамандық пен біліктілік көбінесе түлектің әртүрлі қызмет салаларына қосылуы мен жұмысын анықтайды. Біз көпұлтты елде және халықтардың өзіндік ерекшелігін сақтауға, өз мәдениетінің бірегейлігін атап көрсетуге деген ұмтылысымен сипатталатын қоғамда өмір сүріп жатқандықтан, болашақ мамандардың этнопедагогикалық мәдениетін дамыту мәселесі өте өзекті. Себебі, болашақ педагог-психологтардан терең этнопедагогика саласындағы теориялық білім мен практикалық дағдылар, әр түрлі этностардың мәдениеті мен тарихы туралы білім, ұлттық салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының өзгешелігі, ұлттық психологиялық, этникалық ерекшеліктерін білу, көп ұлтты ұжыммен өзара қарым-қатынас орната білуді қажет етеді, осыған байланысты этнопедагогикалық мәдениетті дамыту қажеттілігі туындайды.

Сонымен қатар, психологиялық-педагогикалық теория мен практикадағы қарастырылып отырған мәселенің жай-күйін зерттеу, болашақ педагог-психологтарды тиімді жұмысқа, психологиялық-педагогикалық қызметке кәсіби даярлаудың факторларының бірі этнопедагогикалық мәдениет болып табылатынын да көрсетеді.

Осы тұрғыдан алып қарағанда, болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениеті студенттердің кәсіби-педагогикалық мәдениетінің бір бөлігі, арнайы этнопедагогикалық білімінің жалпыланған және тұтастық сипаттамасы (ақпараттық-мазмұндық компоненті), одан әрі кәсіби өсуі мен кәсіби қызметі үшін мәдениетті жете ұғынуы (тұлғалық компоненті), психологиялық-педагогикалық қызметтегі этнопедагогикалық сипаттағы біліктерді қолдануы (іс-әрекеттік компоненті) ретінде қарастырылады. Демек, болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениеті құрылымы ақпараттық-мазмұндық, тұлғалық, іс-әрекеттік компоненттен тұрады.

Этнопедагогика мәселесі ресей ғалымдары (Г.Н.Волков, Я.И.Ханбиков, А.Ш.Гашимов, А.Ф.Хинтибидзе, К.Пирлиев, А.Э.Измайловт және т.б.), қазақстандық ғалымдар (Қ.Жарықбаев, С.Қалиев, С.Ұзақбаева, К.Қожахметова, Ж.Наурызбай, Ә.Табылдиев, Ж.Асанов, Қ.Белеев, И.Халитова, С.Ғаббасов, Р.Төлеубекова, К.К.Шалғынбаева, Ш. Жанұзақова, Р.Дүйсембинова, Т.Әлсатов, Ұ.Әбдіғашпарова және т.б.) еңбектерінде жан-жақты зерттелініп, әртүрлі аспектіде қарастырылып, бірнеше бағыттары қалыптасқан. Демек, болашақ педагог-психолог мамандарды даярлауда этнопедагогикалық білім берудің мақсаты ұлттық сана-сезімді, өз халқының тарихына, мәдениеті мен дәстүрлеріне біртұтас көзқарас қалыптастыру.

Жоғарыдағы аталған ғалымдар зерттеулері болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениетін дамыту мәселесінің теориялық-әдіснамалық негіздерін ашып көрсетуде басшылыққа алынады.

Отандық педагог-ғалым К.Ж. Қожахметованың пікірінше, «этнопедагогикалық мәдениет» ұғымы өз халқының дәстүрлі тағылымдық мәдениетін сипаттайтын өлшемдерді меңгеріп, оның тәрбиелік маңызын құндылық деңгейінде қабылдап, заман талабындағы оқу мен тәрбие үрдісінде лайықты үйлестірілетін әлеуметтік-педагогикалық үлгі. «Этнопедагогикалық мәдениет» ұғымының мәнін «педагогикалық мәдениет» пен «мұғалімнің этикалық мәдениеті» ұғымдарының үйлесімі арқылы ашып көрсетуге болады. Сондай-ақ, «Этнопедагогикалық мәдениетті» жаңа сапа деп қарастырар болсақ, бүгінгі заман сұранысына, педагогикалық талап пен іс-әрекетімен жауап береді [1].

Ал ғалым Ш.И. Жанұзақова «Қазақтардың этнопедагогикалық мәдениетін этнос субъектілерін қалыптастыруда танымдық және тәрбиелік маңызы бар этнопедагогикалық білімдердің, рәміздік нысандардың, адамдар қарым-қатынасының үлгілері мен нормаларының материалдық, рухани және дәстүрлі тұрмыстық мәдениетінің жиынтығы» - деп тұжырымдайды [2].

Жалпы бүгінде ЖОО-да оқылатын этнопедагогика және педагогикалық цикл пәндерінің болашақ педагог-психологтар үшін тәрбиелік әсері аса қуатты, болашақ мамандар ретінде студенттердің идеялық сенімін, адамгершілік бейнесін қалыптастырады, сонымен қатар

олардың ұлттық кәсіби даярлықтан өтуіне жағдай жасайды. Осыдан, болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениетін дамытуда олардың этнопедагогикадан теориялық білімдерін жетілдіру, ұлттық рухта тәрбиелеу басты алғышарт болып табылады.

Сондықтан этнопедагогикалық мәдениет педагог-психологтардың тұлғалық құрылымының элементі ғана емес, оның кәсіби педагогикалық құрылымын байытудың қажетті факторы деп есептелінеді.

Болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениетін дамытуға рефлексивтік тұрғыдан келудің ерекшелігі оның кәсіптік даярлық үдерісінің педагогикалық және психологиялық негізін күшейту қасиеті бар екенін көрсетеді, ал бұл этнопедагогикалық мәдениет саласындағы білім мен дағдыларды дамытуға ғана емес, сондай-ақ қабілеттерді дамытуға да ықпал етеді. Мысалы, студенттерді рефлексиялауға, логикалық ойлауға, алдын-ала болжауға, күрделі әлеуметтік-этникалық жағдайларды дұрыс басқаруға үйретуді, ақпаратты дұрыс түсінуді, қолдануды қамтамасыз етеді.

Сонымен бірге рефлексивтік-педагогикалық тәсілдер болашақ педагог-психологтар ретінде студенттерге іс-әрекеттің негізгі компоненттерін, оның мағынасын, түрлерін, әдістерін, мәселелерін және оларды шешу жолдарын, нәтижелерін есте сақтауға, анықтауға және саналы түсінуге, әрі қарай жұмыс істеуге нақты мақсат қоюға көмектеседі.

Рефлексивтік-педагогикалық тәсілдер өзін-өзі дамыту ретінде пайдалану тұлғалық даму, әлеуметтік өзара әрекеттесу, өзін-өзі анықтау, кәсіби қызмет мәселелерін дербес зерттеуде алынған білімі мен өмірлік тәжірибені өзектендіреді.

Ресей ғалымдары (С.Б.Елканов, И.Ф.Исаев, Л.М.Митина, Н.Г.Баженова т.б.) болашақ педагогтардың этнопедагогикалық мәдениетін дамытудың рефлексивтік - педагогикалық тәсілдері кешенін бөліп көрсетеді: өзін-өзі талдау; өзін-өзі тану; өзін-өзі бағалау; өзін-өзі дамыту.

Л.М. Митина мамандарды кәсіби даярлау үрдісінде өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі талдау әдістерін қолдануға үйрету олардың педагогтардың кәсіби сана-сезімін қалыптастырудағы маңыздылығын көрсетеді [3].

Е.Л.Еринаның пікірінше, рефлексивті әдістер (өзіндік талдау, өзін-өзі тану) тұлғаның эмоционалды, адамгершілік және интеллектуалдық көріністерін даралауды; жаңа білімді интериоризациялауға, яғни өмірдің құрылымын білу арқылы адам психикасының ішкі құрылымын ашуға және идеяларды, сезімдерді қайта құрылымдауға ықпал етуді қамтамасыз етеді [4].

Педагогикада «интроспекция» ұғымы көбінесе танымдық контексте қолданылады, оның кәсіптік-педагогикалық іс-әрекеттегі аспектілерін (И.А.Зимняя, А.К.Маркова, А.А.Реан және т.б.) жалпыланған түрде педагогикадағы өзін-өзі тану «адамның хабардарлығы» деп түсіндіреді.

С.Б. Елканов интроспекцияны сыни бағалауды қажет ететін күрделі үрдіс ретінде анықтай отырып, өзіндік талдаудың жеке жағдайын өзін-өзі салыстыру әдісі ретінде қолданады. Мұндай әдіс студентті өзін үнемі өзгеру процесінде, даму динамикасында көруге мүмкіндік береді, оның өзін-өзі жетілдіруінде маңызды болып табылады деп тұжырымдайды [5].

Сондықтан болашақ педагогтардың этнопедагогикалық мәдениетін дамыту кезінде өзіндік талдау, өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі дамыту секілді рефлексивтік-педагогикалық әдістерін қолдану қажет.

Өзін-өзі танудың негізгі қозғаушысы адамның өзін-өзі тәрбиелеуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі жетілдіруге бағдарлануда орын табады және оның өзі туралы жеткіліксіз білімге, соның ішінде осы үдерістерге не әсер ететіндігі, не кедергі келтіретіндігі бірқатар нақты *қарама-қайшылықтар* арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан өзіндік үрдістердің төмендегідей сипаттамасына да назар аударуға болады: өзін-өзі тану (рефлексия, өзін өзін-өзі басқаратын дербес тұлға ретінде саналы түсінуі); өзін-өзі таныту (өзін, өзіне және басқа адамға қатынасы арқылы «нақты МЕН»-ін саналы түсінуі); өзін-өзі бағалау (өзінің және басқаның оқу-кәсіби іс-әрекетінің нәтижесін, стратегиясын, әлеуетін салыстыруы); өзін-өзі өзгерту (өзі туралы түсініктерінің мәнді жүйесін қалыптастыруы); өзін-өзі реттеу (өзін-өзі басқаруы); өзін-өзі өзектендіру (өзінің қабілеттері мен мүмкіндіктерін толық пайдалануы).

Қорыта келгенде, жоғары оқу орнында кәсіби дайындау барысында болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениетін дамыту үрдісін арнайы педагогикалық білімді игертудің, этнопедагогикалық мәдениетке қажетті белгілі бір тұлғалық сапалар мен құндылық қатынастарды дамытудың, этнопедагогикалық сипаттағы кәсіби дағдыларды меңгертудің мақсатты, үздіксіз және педагогикалық ұйымдастырылуы деп түсінеміз.

Демек болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениетін дамыту оның құрылымдық компоненттерінің (ақпараттық-мазмұндық, тұлғалық, іс-әрекеттік) өзара байланысы мен өзара шарттылығымен қамтамасыз етіледі.

Сонымен болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениетін рефлексивтік-педагогикалық тәсілдермен дамыту маңызды болып табылады.

Болашақ педагог-психологтардың этнопедагогикалық мәдениетін дамыту үдерісінде рефлексивтік - педагогикалық тәсілдерін қолдану: арнайы этнопедагогикалық білімді меңгеруге; этнопедагогикалық мәдениетке құндылық қатынас пен тұлғалық сапаларын дамытуға; этнопедагогикалық сипаттағы кәсіби біліктілікті меңгеруге мүмкіндік береді; тұрақты азаматтық ұстанымы бар белсенді, әлеуметтік бейімделген маман ретінде дамытуға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қожахметова К.Ж. Этнопедагогика: әдіснама, теория, тәжірибе: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 254 бет
2. Қожахметова К.Ж., Жанұзақова Ш.И. Этнопедагогика. Оқу құралы 2005.
3. Митина, Л.М. Психология профессионального развития учителя. -М., 1998. - 200с.
4. Ерина Е.Л. Педагогические условия формирования рефлексивной позиции старшеклассников в учреждении дополнительного образования детей. дис.... канд. пед. наук. – Магнитогорск, 2002. – 199с.
5. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания; будущего учителя: учеб. пособие для студентов пед. институтов. - М.: Просвещение, 1989. - 189с.

ЛОГИКА ВНЕДРЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ

Атырауский университет им. Х. Досмухамедова
ст. Преподаватель , магистр Турегалиева В.С.
научный сотрудник, магистр Джуманова К.Д.
магистр Балапашова Ж.Б.
Venera-t77@mail.ru
zhanar14.02.77@mail.ru

Аннотация:

Этнопедагогикалық зерттеулердің нәтижелерін білім беру жүйесіне логикалық енгізу, болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлауда этнопедагогикалық тәсілдеме. Зерттеудің өзектілігі халық мәдениетін құрайтын ұлттық құндылықтарға жүгінумен, ана тілін, әдет-ғұрпын және дәстүрін сақтау арқылы этникалық мәдениетті жандандыруға деген ұмтылыспен байланысты. Қазіргі қоғамда этнопедагогикалық білімнің, оның ішінде білім беру жүйесіндегі маңыздылығы артып келеді.

Түйінді сөздер: этнопедагогика, білім беру жүйесі, логика, этнопедагогикалық зерттеулер.

Аннотация:

Логической внедрения результатов этнопедагогических исследований в систему образования, этнопедагогическому подходу в профессиональной подготовке будущих учителей. Актуальность исследования обусловлена обращением к национальным ценностям, составляющим культуру народа, стремлением к возрождению этнической культуры через сохранение родного языка, обычаев и традиций. В современном обществе повышается значимость этнопедагогического знания, в том числе и в системе образования.

Ключевые слова: этнопедагогика, систему образование, логика, этнопедагогических исследований.

Annotation

Logical implementation of the results of ethnopedagogical research in the education system, ethnopedagogical approach in the professional training of future teachers. The relevance of the research is due to the appeal to national values that make up the culture of the people, the desire to revive ethnic culture through the preservation of the native language, customs and traditions. In modern society, the importance of ethnopedagogical knowledge is increasing, including in the education system.

Keywords: ethnopedagogics, system of education, logic, ethnopedagogical research.

С трансформацией общества в XXI веке изменилась государственная политика в области образования. В настоящее время важным для образования становится освоение и сохранение подрастающими поколениями ценностей этнической культуры и ее вклад в мировую культуру. Интенсивность происходящих изменений в казахстанском обществе стимулирует рост национального самосознания народов, возрождение национальных культур, народной педагогики, изменение ценностных идеалов, обращение к национальным ценностям, составляющим культуру любого народа, стремление к возрождению этнической культуры через сохранение своего родного языка, обычаев и традиций. Возрастает интерес к этничности, повышается значимость этнопедагогического знания в современном обществе, в том числе и в системе образования [1]. Обращение в воспитании к национальным традициям, к народной педагогике обусловлено тем, что в условиях полиэтничности общества возникает ситуация существования на ограниченной территории многочисленных этнических групп, представителей разных национальностей и культур, со своими ценностями, менталитетом, традициями, нормами и образом жизни. Этнический состав в образовательных учреждениях неоднороден по национальному составу, культурной и конфессиональной принадлежности, уровню обученности и воспитанности. В современном профессиональном образовании нашел отражение принцип соединения национально-государственной и территориальной основ формирования государственного устройства. Это связано с тем, что на протяжении длительного времени Казахстан был и остается полиэтническим, поликультурным, поликонфессиональным государством [2].

В ходе исследования были использованы общенаучные методы теоретического исследования (анализ, синтез, интерпретация, сравнение, классификация, индукция, дедукция, абстрагирование, обобщение, моделирование и др.), совокупность эмпирических методов (наблюдение, беседы, интервью, анкетирование, изучение документации, педагогический эксперимент), статистические методы (количественный и качественный анализ опытно - экспериментальных данных).

Главные задачи государства в сфере образования сводятся к становлению единого образовательного пространства, гармонизации национальных и этнокультурных отношений.

Значительные изменения содержания образования в высшей школе обусловлены вступлением Казахстана в единое мировое образовательное пространство, присоединением Казахстана к Болонской образовательной декларации [3]. Открытая система высшего образования позволяет создать единое образовательное пространство с учетом сохранения культурного разнообразия отдельных стран и различных образовательных систем. При построении системы педагогического образования в вузе необходимо оптимально сочетать требования мировой образовательной системы, национальные особенности и реальные возможности определенного региона и вуза.

В сфере высшего образования, в процессе присоединения Казахстана к Болонской декларации особую актуальность приобретает этнопедагогическая подготовка учителя.

Много современных казахстанских ученых занимаются исследованием проблемы этнопедагогической подготовки будущего учителя [4, 5].

Предпосылки разработки методологии этнопедагогического исследования:

В частности, в рамках специального направления детально разработаны следующие аспекты: - развитие личности средствами этнической культуры и народной педагогики (Ф.В.Абаева, А.М.Аджиева, М.Ю.Айбазова, Д.К.Алиева, Ш.М.Арсалиев, В.Х.Аюбов, А.А.Байчорова, Х.Х.-М.Батчаева, Х.Х.Боташева, В.М.Григорьев, М.Б.Гуртуева, Б.А.Кадыров, А.О.Караева, Ж.Ю.Кочиева, Л.И.Кучинский, Д.М.Маллаев, Э.Е.Хатаев, К.М.Текеев, И.М.Шаманов, и др.);

- этнокультурная направленность образования (В.С.Агеев, С.Г.Айвазова, Л.Г.Андреева, А.Т.Битарова, Н.Ш.Блягоз, З.Х.Боташева, С.Г.Ваниева, Г.Н.Волков, Т.А.Гуриев, Э.С.Дзуцев, Л.З.Джамбаева, О.Г.Дробницкая, З.В.Канукова, Т.Б.Кодзаев, А.С.Койчуева, Е.В.Кузнецова, К.В.Кулаев, В.В.Лезина, И.А.Морозов, С.В.Недбаева, А.Б.Панькин, Т.Н.Петрова, В.Д.Плахов, И.О.Попова, К.Ю.Салпагарова, Н.С.Сарсенбаев, А.Р.Текеев, С.В.Уарзиати, А.А.Хадарцева, Х.Х.Хадииков, А.Х.Хадиикова, Е.Е.Хатаев, В.Ю.Хотинец, Ф.А.-А.Чотчаева, Н.А.Шагаева, В.К.Шаповалов и др.);

Исследование проблем методологии современного научного знания было названо приоритетным. Рекомендовано обратить особое внимание на проведение крупномасштабных теоретико-методологических исследований, обязать психолого-педагогические журналы организовать дискуссии по проблемам методологии науки и научного исследования, повысить уровень методологической культуры научных работников и педагогов. Проанализируем последний аспект ввиду его недостаточной изученности. Методологическая логика внедрения специалиста в области этнопедагогики включает в себя способность к педагогическому анализу и синтезу, развитие критичности, наблюдательности, творческого воображения. Такая культура подразумевает развитость мышления на трех уровнях:

- методологическое мышление, ориентированное педагогическими убеждениями педагога; - тактическое мышление, позволяющее материализовать этнопедагогические идеи в технологии этнопедагогического процесса;

- оперативное мышление, проявляющееся в самостоятельном творческом применении общих этнопедагогических закономерностей к частным, уникальным явлениям реальной этнопедагогической действительности.

Методологическое мышление исследователя в области этнопедагогики – это особая форма деятельности сознания, пережитая, переосмысленная, построенная самим специалистом методология личностно-профессионального самосовершенствования. Развитое методологическое мышление исследователя определяет возможность генерации им новых идей в конкретных проблемных ситуациях, т.е. обеспечивает эвристичность. В условиях формирования методологической базы этнопедагогического исследования принципиально важным для научного работника становится методологический поиск. Он определяется как деятельность специалиста по 36 обнаружению смысла, основы, идеи учебного материала или этнопедагогического явления.

По их мнению, только учитель способен организовать процесс обучения и воспитания детей в тесной связи с национальными традициями воспитания, обычаями, на основе

многовековой культуры народа в конкретных региональных условиях. Ведущей идеей модернизации образования обозначен компетентностный подход, который можно рассматривать как ведущий в этнопедагогической подготовке будущего учителя. Новые педагогические реалии существенно повлияли на назначение педагога -учитель становится связующим звеном между этнической, национальной и мировой культурами, способным решать задачи поликультурного образования, воспитания гражданственности подрастающих поколений.

Основы этнопедагогической подготовки закладываются в высшем учебном заведении, поэтому важно, чтобы в содержание педагогического образования включались компоненты этнопедагогической направленности. В ходе проведенного нами исследования были проанализированы результаты научных исследований и практического опыта в сфере этнопедагогической подготовки студентов в педагогических вузах, изучено состояние проблемы отбора и структурирования содержания учебного материала дисциплин образовательной среды высшего учебного заведения, включающих этнопедагогический компонент, выявлены критерии и уровни этнопедагогической компетентности будущих учителей к работе в полиэтничном регионе, рассмотрен этнопедагогический подход к решению проблемы создания учебно-методического комплекса в образовательном пространстве вуза, ориентированного на развитие этнопедагогической компетентности будущего учителя. В результате проведенного исследования было выявлено, что этнопедагогическая подготовка студентов может стать одним из важнейших направлений в формировании профессиональной компетентности будущего учителя, если в целостном образовательном процессе педагогического вуза реализуется преемственность и единство национально-регионального и этнопедагогического компонентов. При этом образовательная среда в вузе должна строиться на основе отбора и структурирования содержания этнопедагогических дисциплин всех циклов учебного плана по принципу «единства в многообразии», а учебно-методический комплекс по этнопедагогике должен разрабатываться по логике применения междисциплинарного подхода. Кроме этого, педагогический процесс в вузе должен осуществляться с использованием активных методов и интерактивных форм обучения для обработки информации и усвоения знаний по этнопедагогике. В соответствии с современными требованиями к профессиональной подготовке учителя, критерием успешности являются этнопедагогическая компетентность, т.е. ценностное отношение к знаниям по этнопедагогике, умения применять эти знания в условиях педагогической практики и рефлексивная позиция будущего учителя.

По результатам проведенного исследования можно сделать вывод о том, что этнопедагогический подход к профессиональной подготовке учителя в вузе должен реализовываться с опорой на исторически сложившуюся систему народного воспитания, единство народной и профессиональной культуры, воспитание ценностного отношения к национальной культуре и этнопедагогике. Особую практическую значимость имеют разработка и внедрение в содержание национально -регионального компонента учебного плана педагогических специальностей вуза тех дисциплин, которые непосредственно ориентированы на сохранение национальных культурных традиций и способствует повышению уровня профессиональной подготовки учителя в соответствии с этнопедагогической и современной социокультурной ситуацией.

Литература

1. Государственная программа развития образования в Казахстане на 2011 -2020 годы. Утв. 7.12.2010 г. № 1118.
2. Закон Республики Казахстан «Об образовании».- Астана, 2007.
3. Болонский процесс: проблемы и перспективы / под ред. М.М. Лебедевой - М.: Оргсервис, 2006.
4. Базарбаева Г. А. Формирование социального государства в Республике Казахстан: политологический анализ. - Алматы, 2012.

5. Stukalenko N. About innovative development of university education in the Bologna process. [Электронный ресурс]: International Journal of Applied and Fundamental Research. 2015. URL: <http://www.science-sd.com/461-24834>
6. Stukalenko N. et al. [Электронный ресурс]: Research of ethnopedagogical approach in professional training of teachers. Life Science Journal - 2013 (11s): 205-207, New York. URL: <http://www.lifesciencesite.com>.
7. Этнопедагогический потенциал воспитания поликультурной образовательной среды Сборник статей Научно-практическая конференция, посвященная 160-летию со дня рождения И. Алтынсарина и 10-летию Независимости Республики Казахстан 27 ноября 2001 г. г. Костанай, 2001 Поликультурное образование в условиях многоэтнического Казахстана: Проблемы и перспективы Министерства образования и науки Республики Казахстан, доктор педагогических наук, профессор Кожаметова Клара Жантуриевна.
8. Қожахметова, Қ. Ж. Педагогика әдіснамасы / Қ. Ж. Қожахметова // Қазақстан ПҒА хабаршысы = Вестник АПН Казахстана. - Алматы, 2013. - № 5 (55). - 106 б.
9. Таубаева Шәркүл // Қазақстан ғалымдары : энциклопедиялық анықтамалық : 2 томдық / бас ред. Б. Ө. Жақып. - Алматы, 2013. -2-том. -417 б.
10. Таубаева Шәркүл // Қазақстан ғылымы : энцикл. / бас ред. Б. Ө. Жақып. - Алматы, 2010.- 355б.
10. Таубаева Шаркуль Таубаевна // Летопись Казахского национального университета имени аль-Фараби. 2004-2014 / редкол. : Г. М. Мутанов, М. М. Буркитбаев, Д. Ж. Ахмед-Заки, А. Т. Асан, Л. М. Шайкенова, Г. Ж. Ибраева, Т. Л. Тажибаева, А. 33 Хикметов, Х. С. Тасибеков, А. Б. Смаилова, М. С. Ногайбаева, А. И. Арещенко, Ж. Ж. Мамыкова, М. С. Нургазин, И. А. Александрова, Ш. К. Ергобек, Д. К. Дюсебаев, А. С. Мадиярова.
11. Кожаметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика. - Алматы, 2008.
12. Кожахметова К.Ж., Таубаева Ш.Т., Джанзакова Ш. Методология общей и этнической педагогики в логико-структурных схемах. - Алматы, 2005.
13. Этнопедагогизация экологического воспитания младших учащихся в казахской школе Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Джанзакова Ш. И. Москва – 1998.

Literature:

1. State program of education development in Kazakhstan for 2011-2020. Approved 7.12.2010 No. 1118.
2. Law of the Republic of Kazakhstan "on education".- Astana, 2007.
3. the Bologna process: problems and prospects / ed. by M. M. Lebedeva-M.: Orgservis, 2006.
4. bazarbayeva G. A. Formation of the social state in the Republic of Kazakhstan: political analysis. - Almaty, 2012.
5. Stukalenko N. About innovative development of university education in the Bologna process. [Электронный ресурс]: International Journal of Applied and Fundamental Research. 2015. URL: <http://www.science-sd.com/461-24834>
6. Stukalenko N. et al. [Электронный ресурс]: Research of ethnopedagogical approach in professional training of teachers. Life Science Journal - 2013 (11s): 205-207, New York. URL: <http://www.lifesciencesite.com>.
7. Ethnopedagogical potential of the recovery of the multicultural educational environment scientific and practical conference, dedicated to the 160th anniversary of the birth of I. Altynsarina and the 10th anniversary of the independence of the Republic of Kazakhstan November 27, 2001 G. Kostanay, 2001 multicultural education in under the conditions of multi-ethnic Kazakhstan: problems and

prospects of the Ministry of Education and science of the Republic of Kazakhstan, doctor of Pedagogical Sciences, Professor kozhakhmetova Klara zhanturievna.

8. Kozhakhmetova, K. zh. methodology of Pedagogy / K. zh. Kozhakhmetova // Vestnik APN Kazakhstan. - Almaty, 2013. - № 5 (55). - 106 P.

9. Taubayeva Sharkul // galimlar of Kazakhstan : an encyclopedic reference book : in 2 volumes / Chief Ed. B. O. Jacob. - Almaty, 2013. - Volume 2. -417 P.

10. Taubayeva Sherkul // science of Kazakhstan : encyclopedia. / Chief Ed. B. O. Jacob. - Almaty, 2010.-3556.

10. Taubayev of Charcol Tubaina // Annals of Kazakh national University named after al-Farabi. 2004-2014 / editorial Board: G. M. Mutanov, M. M. Burkitbaev, D. Zh. Ahmed-Zaki, A. T. Asan, L. M. shaikenova, G. Zh. Ibraeva, T. L. Tazhibayeva, A. 33 Hikmetov, X. S. Tasibekov, A. B. Smailova, M. S. Nogaibayeva, A. I. Areschenko, Zh.Zh. Mamykova, M. S. Nurgazin, I. A. Alexandrova, Sh. K. Ergobek, D. K. Dyusebaev, A. S. Madiyarova.

11. kozhakhmetova K. Zh. Kazakh ethnopedagogy: methodology, theory, practice. - Almaty, 2008.

12. Khamatova K. J., Taubaeva sh. T, SH. I. Janakova Methodology of General and ethnic pedagogy in the logframe schemes. - Almaty, 2005.

13. Ethnopedagogization of environmental education of younger students in the Kazakh school abstract of the dissertation for the degree of candidate of pedagogical Sciences. Dzhanzakova III. I. Moscow-1998.

ӘОК 57.01:37.01

CLIL ӘДІСІН БИОЛОГИЯ ПӘНІНЕ КІРІКТІРУДІҢ МАҢЫЗЫ

М. Е. Камытпаева, А.С. Шарипханова, Н.М. Сүлейменова

«Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Өскемен қ.

Кілттік сөздер: интеграцияланған оқыту, интеграция, ағылшын тілі CLIL әдістемесі, биологияны оқыту, жаңартылған білім беру мазмұнының компоненті, заманауи технологиялар.

Түйіндеме: Бұл мақалада мектептегі биология сабақтарында ұсынылған әдісті зерттеу тәжірибесі келтірілген. Автор CLIL (Content and Language Integrated Learning) – әдісіне түсініктеме беріп, оның маңыздылығын, арттықшылықтарымен таныстырады. Бұл әдіс шет тілдерін оқытудың ерекше тәсілі болып табылады, бұл білім беру процесінің көптеген мәселелерін шешуге мүмкіндік береді. Осы әдісті қолдана отырып, оқыту үрдісін жаңарту және жақсарту қажеттілігі айтылады.

ВАЖНОСТЬ ИНТЕГРАЦИИ МЕТОДА CLIL В БИОЛОГИЮ

М. Е. Камытпаева, А.С. Шарипханова, Н.М. Сүлейменова

Некоммерческое акционерное общество «Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова», г. Усть-Каменогорск

Ключевые слова: интегрированное обучение, интеграция, английский язык методика CLIL, преподавание биологии, компонент обновленного содержания образования, современные технологии.

Резюме: В данной статье представлен опыт изучения метода, предложенного на уроках биологии в школе. Автор комментирует метод CLIL (Content and Language Integrated

Learning), знакомит с его важностью, перспективностью. Данный метод является уникальным способом обучения иностранным языкам, что позволяет решать многие задачи образовательного процесса. С помощью этого метода подчеркивается необходимость обновления и улучшения процесса обучения.

THE IMPORTANCE OF INTEGRATING THE CLIL METHOD INTO BIOLOGY

M. E.Kamytpaeva, A.S. Shariphanova, N.M. Suleimenova

Non-profit Joint Stock Company «Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University», city of Ust-Kamenogorsk

Keywords: integrated learning, integration, English language CLIL methodology, biology teaching, component of updated educational content, modern technologies.

Summary: This article presents the experience of studying the method proposed in biology lessons at school. The author comments on the CLIL (Content and Language Integrated Learning) method, introduces its importance and prospects. This method is a unique way of teaching foreign languages, which allows you to solve many problems of the educational process. This method emphasizes the need to update and improve the learning process.

Жылдам өзгеретін әлемде және ақпараттық ағымдардың артуы кезінде білім берудің негізгі мақсаты, міндеті өзгеру үстінде. Заман өзгерген сайын білім беру стандарты да өзгеруде. Қазіргі ұстаздардың негізгі міндеті, оқушыларды заман талабына сай тәрбиелеу, білімі терең, ойлау қабілеті жоғары, әлемдік стандарттар негізінде жұмыс істей алатын құзырлы оқушыны дайындау. Осындай талаптарға сай білім беру үшін ұстаздар әрдайым ізденімпаз, кәсіби біліктілігі жоғары болуы тиіс.

Оқушылардың ой-өрісін дамытуға, өз бетінше керекті білімді меңгеруіне, шығармашылық және ғылыми дағдыларын дамытуына, біліктілікке ұмтылуына, жан-жақты дамуына әсер ету үшін әр түрлі технологияларды, әдіс-тәсілдерді қолдануымыздың маңызы жоғары.

Соның бірі- CLIL әдісі. Бұл терминді 1994 жылы Дэвид Маршам ойлап тапқан. CLIL термині ағылшын тілінде Content and Language Integrated Learning немесе қазақ тіліне аударғанда пән мен тілді біріктіріп оқыту болып табылады. Яғни, пәннің мазмұнын түсіндіре отырып пәнді екінші, үшінші (қазақ, орыс, ағылшын) тілдерінде оқыту деп қарастыруға болады. [4, 1 бет]

Соңғы бірнеше жылда мұғалімдер және саясаткерлер үшін CLIL терминікілт сөзі мен үмітіне айналды. CLIL әдісі бойынша сабақтарды жоспарлаудың негізгі және маңызды 4 «С» қағидаларын 1999 жылы профессор Ду Койл дамытты. Яғни олар:

1. Content –мазмұн
2. Communication- қарым-қатынас
3. Cognition-таным
4. Culture- мәдениет

CLIL әдісі бойынша, мысалы пәннің мазмұны ол пәнаралық байланыс, ал оқушылар бір-бірімен ағылшын тілінде қарым-қатынас жасайды, мысалы сабақта диалогқа түсу арқылы немесе басқа да тәсілдер арқылы. Таным арқылы орындалған әр түрлі тапсырмалар оқушылардың білімін, жан-дүниесін арттырады. Ал мәдениет ұстанымы арқылы, әлемде болып жатқан жағдайларға оқушылардың көзқарасын және өз ойларын айта алуға жағдай жасайды.

Үштілділік туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев

«Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан» атты Жолдауында: «Қазақстан бүкіл әлемге халқы үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар: қазақ тілі-мемлекеттік тіл, орыс тілі-ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі- жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу

тілі» деген болатын. Үштұғырлы тіл – дамыған мемлекет құрудың алғы шарттарының бірі, ол өмірлік қажеттіліктен туындаған игіліктің идеясы.

Үш тілде оқытудың негізгі мақсаты - бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік қабілетті, мәдениетті тұлға қалыптастыру. Қазіргі уақытта ғылымның дамуы адамдардың көптілі білу қажеттігін туындатып отыр. Осы мүддені жүзеге асыруда, біздің, яғни педагогикалық жоғары оқу орны ұстаздарының рөлі зор. Адам баласының рухани байлығы, тәрбиесі, білімі бәрі де тіл арқылы жетіледі. Сол себепті, болашақ ұрпаққа үштілділікті қажетті деп ұғындыру ұстаздың басты міндеттерінің бірі. Қазіргі таңда әлемдегі ірі мемлекеттер көптілі, әсіресе халықаралық тілдерді меңгеруді маңызды міндет деп санайды. Сондықтан бізге де өз халқымыздың қарыштап дамып, өркениеттен кенже қалмау үшін көп тілді меңгеру қажеттілігі туындап отыр. Себебі бірнеше тілдееркін сөйлей де, жаза да білетін маман бәсекеге қабілетті тұлғаға айналатыны сөзсіз.

Еліміздің басқа мемлекеттермен қарым-қатынасы артып отырған шақта үш тілді еркін меңгерген, келешекте білімін түрлі саладағы қарым-қатынас жағдайында пайдалана алатын адамды мектеп қабырғасынан оқытып шығару қажет болып отыр.

Ұстаздың мақсаты - өмірден өз орнын таңдай алатын және өзара қарым- қатынаста өзін еркін ұстап, кез-келген ортаға тез бейімделетін, белгілі бір ғылым саласында білімі мен біліктілігін көрсете алатын, кәсіби қызметін жүзеге асыруға қабілетті маманды қалыптастыру.

Ағылшын тілінде оқытуға бетбұрыс жасаған жаратылыстану пәндерінің бірі-биология. Биология пәндерін ағылшын тілінде оқыту – болашақ биолог мамандардың білім кеңістігіндееркін самғауына жол ашады, ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін толық танытуына мүмкіндік береді. Сабақ үдерісінде жаңа технологиялық әдістерді пайдалануда техникалық құрылғыларды қолдану кезінде ағылшын тілін білу маңызды. Бір ұтымдысы, биологиялық терминдер ағылшын және орыс тілінде де ұқсас келеді. Жаһандық терминология базасының бірдейлігі бізге оқыту үшін оңтайлы болып отыр.

Биология курсына жаңа терминдер, ұғымдар, анықтамалар өте көп кездеседі. Білімгерлерді терминдер мен ұғымдарды дұрыс пайдалануға үйрету олардың тілдік мәдениетін дамытып, ғылыми сауаттылығын арттырады. Сондықтан әр пәннен ағылшын тілінде терминологиялық сөздіктер дайындалып, оқу үдерісінде пайдалану жұмыстары үзбей әрі жан-жақты жүргізілуі тиіс. Білімгердің сөйлеуіндегі кемшіліктер пәндік тілді жәнә сол арқылы білімді үстірт игеруіне әкеліп соғады. Терминдердің мағынасын түсіне отырып игерсе, соғұрлым логикалық ойы мен білімі терең болады. Сондай-ақ әртүрлі сынақтарда таныс емес сұрақтарды тірек білімдеріне сүйеніп шеше алу мүмкіндігі туады. Әрине білімгерлерге биологияны ағылшын тілінде оқуда бірқатар қиындықтар туындауы мүмкін. Алайда оқытушының басты міндеті – білімді меңгерудің нақты жолын таба білу. Берілетін білім тиянақты, түсінікті, ойында қалатындай болуы керек. Сондықтан оқытушы өз білім деңгейін анықтап, әр сабақты жүйелі жоспарлап нақты мақсат қойғаны жөн.

Жоғарыда айтылып кеткен қағидаларға сүйене отырып, мен өз сабағымда тиімді әдістерді қолдануға тырысамын. Мысалы, «Match» әдісі, яғни сәйкестендіру. Тақырып бойынша берілген терминдерді ағылшын тілінде беріп, оның қазақ тіліндегі аудармасын табуға үйретемін. Екінші бір әдіс, Watch the video. Видео көру және сұрақтарға жауап беру әдісі арқылы, оқушылардың терминдерді көзбен көру және есту арқылы есте сақтауға дағдыландырамын.

Келесі әдіс, ол «Шыбынды өлтіру», «Flapper game» ойыны арқылы ағылшын тілінде берілген терминдерді тез және дұрыс тауып алу. Бұл ойын екі оқушы арасында жарыс түрінде өткізіледі. Оқушыларға биология пәнінің мазмұнын түсіндіріп және оны ағылшын тілінде меңгерту үшін көптеген әдістерді қолданамын және ары қарай дамытуға тырысамын. [2, 201 б]

Білім саласындағы мұндай күрделі өзгерістер қандай мүмкіндіктер береді?

Қазақстанның білім көрсеткішін әлемдік деңгейге көрсетуге;

Шетелде білім алуға ниетті азаматтарға үштілді жетік меңгеру үлкен жеңілдіктер береді;

Қазақстандағы білімді әрі білікті мамандар санының өсуіне оң әсерін тигізеді.

Мұндай көзқарас ұтымды, ең алдымен, жаратылыстану циклінің объектілері үшін, өйткені олар латын жүйесіндегі белгілер жүйесін және ерекше есеуіне терминдерін қолданады. Оқушыларға ағылшын тілін, когнитивті қызығушылықтарды, интеллектуалды және шығармашылық қабілеттерді, табиғи құбылыстарды зерттеуде алынған білімдер мен дағдыларды ескеріп, сыни ойлауды қолдану, биологиядағы негізгі заңдармен танысу, технология мен күнделікті өмірде қолдану арқылы оқушылардың ғылыми көзқарастарын қалыптастыру.

Осыған сәйкес, осы оқу жылында Білім және ғылым министрлігінің ұсынысымен Модульдік білім беру бағдарламасын негізге алатырып, Биология мамандығында ағылшын топтарын ашып биологияны ағылшын тілінде оқытуды қолға алдық. Ағылшын тілінде білім алу барысында болашақ түлектеріміз оқу - тәрбие үдерісінде ақпараттық - коммуникативті технологияларды пайдалана білуге, ақпараттық білім беру орталықтары және электрондық ресурстармен жұмыс жүргізуге, әртүрлі инновациялық технологияларды меңгеріп, оларды өз мақсатына пайдалануға үйренеді. Демек, компьютер мен интернетті пайдалану және ақпараттаралу, ұсыну және алмасу дағдысы қалыптасады. Әртүрлі бағдарламалық операцияларды қолданады, WEB сайттарды және интернет ресурстарын пайдаланып ақпараттық білім беру көздерімен өзара әрекеттесе алады. [1, 145-б]

Биологияны оқыту әдістемесімен, ағылшын тілінде қазіргі білім беру технологияларымен оның ішінде онлайн тәртібімен оқытуды үйренеді. Негізгі биологиялық құбылыстарды, заңдылықтарды біледі.

Биология мамандығы бойынша білім бакалаврын дайындауда басты назарға алатын мәселелер:

1. Білім берудің әлемдік стандарттарына сәйкес болашақ биолог маманның сапалы кәсіби дайындығын қамтамасыз ету;
2. Мектепте биологияны ағылшын тілінде жүргізілетін және оның әдістерін меңгерген мамандайындау;
3. Биология мамандығының іргелі негіздері мен оқыту технологиялары саласы бойынша биолог мұғалімнің құзіреттіліктерін қалыптастыру.

Биологиялық пәндерді ағылшын тілінде оқып білім бағдарламасын меңгеру барысында мынадай құзіреттіліктер қалыптасады:

-Болашақ мамандар ғылыми терминдермен жұмыс істеуді, ағылшын және қазақ тілдерін дөңсөйлеу және жаза білу дағдысын меңгереді;

-Арнайы мәтіндерді түсініп, өзара қарым- қатынас жасау үшін ағылшын тілінен алған білімін пайдалана біледі;

-Кәсіби тақырыпта басқа мамандармен сөйлесе алатындай жеткілікті деңгейде ағылшын тілін меңгереді;

-Биологияның кәсіби терминологиясын меңгеріп, ағылшын тілінде биологияны оқыта біледі;

-Ағылшын тілінде қажетті ақпаратты табу, оны талдау, жинақтау және қажетті ақпаратты биологияны оқытуға пайдалана біледі.

Ағылшын тілінде оқыту жұмыстары дамытылуда. Әліде бірқатар оқылықтардың барекенін ескеріп, келешекте осы мәселені шешуге арналған нақты іс- шаралар жүргізілу үшін мынадай ұсыныстар береміз:

1. Оқушылардың білімдерін жетілдіру, сөздік қорын сөздіктермен байыту мақсатында жүргізілетін барлық пәндерден терминологиялық сөздіктер дайындау;
2. Ағылшын тілінде оқыту құралдарының аз болуына байланысты, барлық пәндерден зертханалық және практикалық сабақтарға арналған оқу-әдістемелік құралдар дайындау;
3. Дайындалған оқу және әдістемелік құралдармен кітапхана қорын байытып, білім алушылардың кең пайданауына қолжеткізу;
4. Оқытушыларды дайындық курстарына жүйелі түрде жіберуді ұйымдастырып, біліктілікті арттыру жұмыстарын жалғастыру.

Қорыта келе, жаратылыстану пәндерін оның ішінде биологияны ағылшын тілінде оқыту жаңа мағлұматтарға жол ашады. Білім алушы жастар заман көшімен бірге алға жүріп, білім кеңістігінде бәсекеге қабілетті білікті мамандар қалыптасады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жанпейісова М.М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. – Алматы, 2002 ж. 145б.
2. Моминова А.Д. Биологияны оқытуда терминдерді пайдаланудың тиімді әдістері. 2016.
3. Бек Төлеуов. Үштұғырлы тіл білім беру жүйесіне көшу 2023 ж. толық аяқталады. – Алматы, 2017ж.
4. Marsh, D (Ed) (2002) Content and Language Integrated Learning (CLIL). A Development Trajectory. 1 бет
5. https://www.researchgate.net/publication/251576256_CLIL_Content_and_Language_Integrated_Learning

УДК 37 (075.8)

ПЕДАГОГТЫҢ КҮЙЗЕЛІСКЕ ТӨЗІМДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ

Б.Н.Амангелдиева, пед.ғ.магистрі, аға оқытушы
Т.Р.Ахметов, пед.ғ.магистрі, аға оқытушы

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы

Ключевые слова: стресс, стрессоустойчивость, педагогические кадры, психосоматика, синдром профессионального выгорания.

Keywords: stress, stress resistance, pedagogical staff, psychosomatics, syndrome of professional burnout.

Резюме

В данной статье рассматривается стресс и его симптомы и виды, проблема стрессоустойчивости педагога. Показаны причины стресса и эффективные способы формирования стрессоустойчивости педагогических кадров.

Resume

This article considers stress and its symptoms and types, the problem of stress resistance of the teacher. The causes of stress and effective ways of forming the stress resistance of pedagogical workers are shown.

Заман ағымының өзгермелілігі күйзеліске төзімділік мәселесін өзекті тақырыптардың біріне айналдырды. Адам өміріндегі оқиғаларды адамның әрекеті мен мінез-құлқы айқындайтын болды. Соңғы кезде елімізде болып жатырған саяси-экономикалық, әлеуметтік, мәдени өзгерістер педагогтың да кәсіби іс-әрекетіне және құзыреттілігіне жоғары талап қойып отыр. Педагогтың кәсіби іс-әрекеті әлеуметтік белсенділік түрінің стресс факторлары көп жағына жатады, күйзеліске төзімділік талабы да сол себепті жоғары қойылып отыр.

Біздің өмірімізді күйзеліссіз елестету мүмкін емес. Күйзеліс немесе стресс - бұл ағзаның тепе-теңдікті бұзатын әртүрлі физикалық және психологиялық факторларға реакциясы. Күйзелістің қарқындылығы біздің денемізге тікелей әсер етеді, шиеленіс неғұрлым күшті болса, мұндай жағдайдың салдары соғұрлым ауыр болады.

Ғалымдардың айтуынша, әлемнің 142 елінде 150 мыңнан астам адамның денсаулығында күйзеліске байланысты проблемалары бар дейді. Олардың ішіндегі ең көп тарағандары - жүрек аурулары (стенокардия, гипертония, миокард инфарктісі).

Тұрақты күйзелістегі өмір адам үшін із қалдырмай өтпейді. Қандағы глюкокортикоидтар концентрациясының тұрақты жоғарылауы метаболизмге, жүрек-тамыр жүйесінің күйіне және мидың жұмысына әсер етеді. Нәтижесінде жүрек қызметінің бұзылуы, тері аурулары (экзема, псориаз), асқазан-ішек жарасы, гастрит, депрессия, суицидтік ойлардың пайда болуы, семіздік немесе керісінше, анорексиямен байланысты ауыр салмақ жоғалту (аштық сезімін жоғалту), аутоиммунды аурулар, ми жасушаларының тозуы, интеллектуалды деңгейдің төмендеуіне әкеледі [1].

Жалпы алғанда, стресс екі түрге бөлінеді: оң және теріс. Оң - мұнда жағымды эмоциялар басым. Мұндай стресс кейде денеге пайдалы, өйткені ол пайдалы гормондардың өндірісін белсендендіреді.

Теріс стресс немесе күйзеліс — бұл психиканың қалыпты жағдайын бұзатын өте жағымсыз құбылыс. Әсер ету сипаты бойынша күйзеліс екі түрде болуы мүмкін:

1. Нейропсихикалық немесе психологиялық. Бұл 2 түрге бөлінеді:

- ақпараттың шамадан тыс болуы, нәтижесінде пайда болатын ақпараттық күйзеліс.

Әдетте жұмысы ақпараттың үлкен көлемін үнемі өңдеуден тұратын адамдарда дамиды;

- қатты ашуланудан, реніштен немесе жеккөрушіліктен туындайтын психоэмоционалды күйзеліс.

2. Физикалық, ол бөлінеді:

- температура (мысалы, жылу немесе суықтың әсеріне жауап ретінде);

- азық-түлік (аштық немесе жиіркенішті тағамдарды мәжбүрлеп тамақтандыру кезінде);

- ауырсыну (ауырсыну, жарақат салдарынан);

- жарық (егер адам әрдайым жарықтандырылған кеңістікте болуға мәжбүр болса: жұмыста, ауруханада жатып, егер ол полярлық күннің жағдайына тап болса).

Күйзеліс сонымен қатар, төтенше жағдайлардан (әскери әрекеттер, дауылдар, су тасқыны, көшкін) немесе өте күшті психологиялық оқиғалардан (туысының қайтыс болуы, қарым-қатынастың бұзылуы, емтихан тапсыру) туындауы мүмкін.

Күйзеліс факторының (стресс) жіктелуі де бар. Сапасы бойынша болуы мүмкін:

- Өмірлік оқиға-ұзақ уақытқа созылатын оқиға: көшу, іссапар, ажырасу, жақын адамның қайтыс болуы.

- Апат. Бұған жарақат, жазатайым оқиға, соғыс, таныстың қайтыс болуы жатады.

- Созылмалы эмоционалды күйзеліс. Бұл отбасы мүшелерімен немесе әріптестерімен шешілмеген тұрақты қақтығыстардың салдарынан туындайды.

- Кішігірім өмірлік қиындықтар, олар "қар бұрқасыны" сияқты жинақталып, отбасындағы қалыпты қарым-қатынасты бұзуы мүмкін.

Бұл стрессорлар — дистресстің себептері [2].

Күйзеліс симптомастарын бірнеше топқа бөлуге болады:

1. Физиологиялық белгілері:

- жоғары немесе төмен қан қысымы;
- тершеңдік;
- тремор, бұлшық тартқылау;
- бұлшықет гипертониясының, миалгияның пайда болуы;
- белгісіз сипаттағы ауырсыну;
- көбінесе бас ауруы, арқа және асқазан аурулары;
- бас айналу;
- ас қорыту бұзылыстары;
- салмақтың өзгеруі;
- аллергиялық бөртпелердің пайда болуы;
- ұйқының бұзылуы немесе жоғалуы;

- тәбеттің бұзылуы немесе жоғалуы;
- жыныстық белсенділіктің бұзылуы.

2. Эмоционалды белгілер:

- тітіркену ашуланудың жиілеуі;
- себепсіз мазасыздық,
- алаңдаушылықтың жоғарылауы;
- жүйке қысымының жоғарылауы;
- өзіне, оның жетістіктеріне, өзіне деген қанағаттанбау сезімі;
- жалғыздық сезімі;
- кінә сезімі;
- өзі үшін жауапкершілікті басқаларға ауыстыру.

3. Мінез-құлық белгілері:

- адамдармен кикілжіңдердің көбеюі;
- жұмысты орындау кезінде қателер санының көбеюі;
- мазасыздық және созылмалы уақыт жетіспеушілігі сезімі;
- жағымсыз әдеттердің күшеюі;
- шектен тыс еңбекқорлық, жеке өміріне және демалысқа уақыт қалдырмай жұмысқа ену.

4. Интеллектуалды белгілер:

- шоғырлана алмау;
- есте сақтаудың нашарлауы;
- бір ойға тұрақты және қайта-қайта оралу;
- шешім қабылдаудағы қиындықтар [3].

Стрестің табиғатын зерттеулер күйзеліс дамуында үш кезең болатынын көрсетті. Олардың әрқайсысы денеге белгілі бір қауіп төндіреді. Сондықтан олармен күресу жолдарын анықтау үшін әр кезеңнің қалай өтетінін түсіну керек.

- 1 Мазасыздық. Бұл кезеңде адреналин мен норепинефриннің бөлінуі жылдамдатады. Адам стресс көзін айқындайды, сезінеді.
- 2 Күресу. Екінші кезеңде жүйке жүйесінің ішкі күштері жұмылдырылып, түрлі мінез-құлық стратегияларын таңдап стресстен шығуға тырысады.
- 3 Шаршау. Ең қауіпті кезең - тітіркендіргішке ұзақ уақыт әсер еткеннен кейін пайда болады. Дене барлық ресурстарды ынталандырулармен күресуге жұмсайды. Осындай әрекеттердің нәтижесінде депрессия, жүйке бұзылуы және апатия дамиды.

Күйзеліс әр адамның өмірінде болады, бірақ барлық адамдар бірдей оқиғаларға, факторларға, құбылыстарға түрліше мінез-құлықпен реакция көрсетеді. Демек, күйзелісті игеру түрліше болады. Көбінесе ол адамның күйзеліске төзімділік қабілетінен байқалады. Күйзеліске төзімділік - ағзаның стресс факторларының зиянды әсеріне қарсы тұру қабілеті. Күйзеліске төзімділік - бұл адамның ішкі ресурстарының жиынтығы, ол бізге физикалық және психикалық жүктемелерге төтеп беруге мүмкіндік береді. "Жүктемелер" деп тек шұғыл, қиын жағдайлар ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмір, оның өзгермелілігі, байланыстары, басқа адамдармен қарым-қатынасы түсіндіріледі. Күйзеліске төзімділік өз сезімдерін түсіне алуға, оны басқара алуға, күйзеліс кезінде әрекетін ақылға бағындырып, эмоционалды тыныштық күйде болуға мүмкіндік береді. Сыртқы реакцияға жауап ретінде пайда болатын сезімдермен және ішкі шекараларды сақтай отырып, әңгімелесушінің сезімдерімен байланысу мүмкіндігі – бұл адам үшін үлкен ресурс. Адам күйзеліске төзімді болған сайын, психосоматикалық аурулардың пайда болу ықтималдығы аз болады, ол оқуда, жұмыста, адамдармен қарым-қатынаста соғұрлым сәтті болады. Керісінше, күйзеліске төзімділіктің төмендігі күнделікті жүктемелерге төтеп бере алмайтын, олардан зардап шегетін адамның өмірін едәуір қиындатуы мүмкін.

Күйзеліске төзімділік табалдырығы әр адамда әртүрлі болады: ол байланысты:

- жүйке жүйесінің типіне (реакциялардың жылдамдығы және шешім қабылдау, адам эмоциясының көріну сипаты);

- адамның өмірлік тәжірибесі;
- жағымсыз факторлар әсеріне психиканың төзімділігі.

Сонымен, холериктер мен меланхоликтер оңай күйзеліске ұшырайды, сангвиник адам – аз, флегматикалық – одан да аз (ол күйзеліс факторының үлкен күшін қажет етеді) [4].

Қазіргі кезде «адам-адам» бағытындағы қызметтегі мамандар күйзеліске шалдығудың алдыңғы қатарында деп есептеледі. Ал педагогтардың кәсіби қызметі - солардың бірі. Педагог мамандығына әсер ететін күйзеліс факторлары өте көп. Күйзелістердің әртүрлі жіктелуі бар. Әдетте ажыратады физиологиялық стресстер (мысалы, шамадан тыс ауырсыну және шу, дәрілік препараттардың әсер етуі) және психологиялық (ақпараттың шамадан тыс жүктелуі, әлеуметтік мәртебеге қауіп төндіреді, өзін-өзі бағалау және т.б.). Дәл осындай факторлар педагогикалық қызметінде де кездеседі. Күн сайын педагог осындай шиеленісті жағдайлармен кездеседі: жүйелі тексеру жағдайлары, оқушылармен (студенттермен), ата-аналармен немесе әріптестермен жиі және ұзақ байланыстар, кәсіби саладағы тұлғааралық қақтығыстар. Күн сайын педагогтар сөйлеу аппараттымен жұмыс кезінде айтарлықтай стрессті сезінеді және жеке мінез-құлқын да тұрақты ішкі бақылауда ұстауын педагогикалық қызметте талап етеді. Педагогтың өзге мамандықтардан ерекше күйзеліс көзі болып табылатыны үйде де қосымша жұмыс жасауы. Ақпараттық технологиялар дәуірінде педагог барлық заманауи стандарттарға сай және жоғары білікті болуы керек. Ол жаңалыққа бейімделе білу және білімді үнемі толықтыра білу болып табылады. Қазіргі уақытта педагог пен ата-ана арасындағы қақтығыстар жиі кездеседі. Ата-аналар педагогтың қызметіне атүсті қараса, педагогтар өз кезегінде, ата-аналардың бала тәрбиесінде жиі дәрменсіздігіне шағымданады.

Педагог мамандығы зияткерлік, физикалық және психикалық тұрғыда шамадан тыс күш жұмсауды қажет етеді. Іс жүзінде әрбір педагогтың күні күйзеліссіз өтпейді. Сондықтан жас педагогтарда, тіпті тәжірибелі педагогтарда да күйзеліске төзімділік қасиетінің болуы заман талабы болып отыр.

Күйзеліске төзімділік қасиетін қалыптастыруға болады, өйткені бұл қабілетжеке тұлғаның туа біткен қасиеті емес. Көбінесе күйзеліске төзімділік эмоционалды өзін-өзі реттеу дағдыларының қалыптасу деңгейіне байланысты. Өзін-өзі реттеу - бұл адамның өзіне әсер ете алуының қалыпты жағдайы. Өзін-өзі реттеу әдістерін қолдана отырып, педагог жағдайды тыныштық күйде талдап, эмоционалды күйін реттеу арқылы сәтті жұмыс үшін қолайлы психикалық жағдай тудыра алады. Өзіндік рефлексиясын қалыптастыру арқылы эмоционалды күйзеліске төзімділігін дамытуға болады. Рефлексия - бұл процесс өз қызметін одан әрі дамыту мақсатында өз іс-әрекетінің мәніне үңілу деп түсіндіріледі және педагогикалық қызметте кез-келген әлеуметтік жағдайда өзбетінше әрекеттің стратегиясын жасауға көмектеседі. Ойлау стилін өзгерту арқылы рефлексияны дамыту педагогтардың күйзеліске төзімділігін арттырады, демек, оқытушылық қызметтің тиімділігі жоғарылайды. Күйзеліске төзімділікті арттыру үшін оның деңгейін тиімді әдісті таңдау арқылы анықтау қажет. Холмс пен Рагеның күйзеліске төзімділікті анықтау әдістемесін ерекше айтып кеткіміз келеді. Бұл әдісті 1967 жылы дәрігерлер Холмс пен Раге құрастырды. 50 жылдан астам уақыт өтсе де, бұл әдіс қазіргі күнде де өзектілігін жоғалтпады. Бұл әдістеме арқылы соңғы жылда адам басынан кешірген күйзелісіне байланысты өзін-өзі бағалауының психометриялық шкаласы деңгейін анықтауға болады.

Күйзеліске төзімділікті арттырудың тиімді тәсілдері басқалардың мінез-құлқына төзімділік, ымыралы шешімдерге деген ұмтылыс, барлық адамдар әртүрлі екенін түсінуден туындайды. Педагогтың күйзеліске төзімділігін арттырудың тиімді тәсілдері:

- Педагог өз кәсібилігін арттыру арқылы жүктемелерді тиімді бөле алу және өзін-өзі бағалауды арттыру;
- Күйзеліс жағдайларды талдау және бағалау, қателермен жұмыс;
- Ішкі түйсіктің және жағдайды бақылай алудың негізінде күйзеліске дайындықты дамыту;
- Салауатты өмір салты (жеткілікті ұйқы, пайдалы тамақ, физикалық белсенділік, таза ауада демалу, жағымсыз әдеттердің болмауы);

- Ағзадағы көмірқышқыл газы мен оттегінің деңгейін қалыпқа келтіретін диафрагматикалық тыныс (йога, медитация, аутотренинг);
- Релаксация (массаж, жылы ванна, ароматерапия, музыкалық терапия, арт-терапия);
- Ағымдағы істер мен оқиғаларды күнделікті жоспарлау, жұмыста да, үйде де төтенше жағдайларды болдырмау;
- Позитивті ойлау;
- Жинақталған жағымсыз эмоциялардан уақытында босаңсу (бар күш-жігерімен айқайлау, караокеде қатты дауыстап ән айту, су қоймасының жағасындағы суға тастарды лақтыру, допты лақтыру, би билеу және басқалар);
- Көңіл-күйді көтеретін сүйікті іс [5].

Бүгінде көптеген педагогтардың кәсіби қызметі күйзеліс факторларының қарқынды әсері жағдайында өтуде. Кейбір жағдайларда педагогтың психикасына түсетін жүктеме осындай жоғары деңгейге жетеді де дененің бейімделу мүмкіндіктерінен асып түседі. Нәтижесінде жоғары эмоционалдық күйзеліс, жүйкенің бұзылуы және мамандығы бойынша уақытша және кейде жұмыстың толық тоқтатылуына әкелетін түрлі психосоматикалық аурулар пайда болады. Мұндай шамадан тыс жүктемелердің салдары кәсіби эмоционалды күйіп кету синдромына әкеледі, сондықтан, қазіргі уақытта педагогтардың күйзеліске төзімділігін қалыптастыру өте маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Леви Л. Эмоциональный стресс. М.: Медицина, 1970. 326 с. 5. Сергеев И.С. Основы педагогической деятельности: учебное пособие. СПб: Питер, 2004. 316 с.

2. Куприянов Р.В., Кузьмина Ю.М. Психодиагностика стресса: практикум. М.: КНИТУ, 2012. 212 с.

3. Stress symptoms: Effects on your body and behavior. Available at: http://www.mayoclinic.com/health/stress-symptoms/SR00008_D/ Accessed on 17.09.2015.

4. Багадаева О.Ю. Стрессогенные факторы в профессии педагога. М.: Вектор науки ТГУ. Вып. № 2. Иркутск, 2014

5. Зубок Ю.А. Саморегуляции и рационализация в условиях трансформирующегося общества // Всероссийская научно-практическая конференция — Современная российская молодежь: от стихийной самоорганизации к целенаправленному формированию субъектности, 27–29 марта 2007 г., г. Белгород / под ред. Л. Я. Дьяченко. Белгород: БелГУ, 2007. С. 97–101.

ӘОК 37-097

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ-ЗАМАНАУИ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНІҢ БОЛАШАҒЫ

Л.С. Сагындыкова, жоғары санатты оқытушы, магистр.
Ж.Н. Нагиметова, педагогика және психология пәндерінің оқытушысы.

Баишев жоғары медициналық колледжі, Ақтөбе қаласы

Ключевые слова: дистанционное обучение, исследование, образование, технология, интернет, дидактическая система, технологическая система

Keywords: distance learning, study, education, technology, internet, didactic system, technological system

Резюме: В статье описаны цели и задачи дистанционного обучения, его преимущества и недостатки. Также описывает, какие программы эффективны при дистанционном обучении.

Summary: The goals of distance learning and its advantages and disadvantages are described in the article. Also it describes useful programmes for distance learning.

Қазіргі уақытта білімалудың ілгері даму мүмкіндігі зортәсілдерінің бірі – заманауи телекоммуникациялық технологияларды, атап айтқанда интернет желісін қамтамасыз ететін мүмкіндіктерді қолдана отырып, қашықтан оқыту.

Елбасымыз айтқандай "Қазір күш сынастыратын заман емес, білім мен сынасатын заман" деген. Елімізді биік шыңнан көргіміз келсе, ең алдымен білім саласын жоғары деңгейге жеткізуіміз қажет. Білім беружүйесі —

сабақтастығы бар білім беру бағдарламалары мен әртүрлі деңгей мен бағыттағы мемлекеттік білім беру стандарттары жүйесінің, оларды әртүрлі ұйымдастыру құқықтық формадағы, типтегі және түрдегі білім беру мекемелерінде іске асырушы тармақтардың, сонымен бірге білім беруді басқару органдары жүйесінің жиыны. «Білім беружүйесінің бастыміндеттерінің бірі —

оқытудың жаңа технологиялары мен ғылым, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп атап көрсеткен. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев жолдауында айтқандай: «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған 50 елдің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін —

білім». Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беружүйесінің алдында оқыту үрдісінің технологияландыру мәселесін қойып отыр. Соңғы он-

он бес жылдан астам уақыт ішінде Қазақстандағы білім беружүйелерінің құрылымдарында елеулі өзгерістер болып жатыр. Оқу мен білім технологиясы қаржы қорының байыбына жетіп түсінудің, нарықты өркендету жолында күресудің тиімді құралына айналып отыр. Осы ретте қазіргі замандағы технологиялық жетістіктергенің делген қашықтықтан білім беружетекші рөл атқарады. Дүние жүзі бойынша қашықтан білім беружүйесі өркендетудің басты мақсаттарының бірі-

оқушылардың кез келген мектептер, колледждер мен университеттердегі оқу бағдарламалары бойынша оқып, білімалуларына жағдайтуғызуболмақ. Осылай еткенде ғана студенттердің бір елден екінші елге орнына ауыстыруларына ідейтеу қойып, кедергілертуғызудан гөрі көз қарастар жүйелерінің бір арнаға тоғыстырылғандықтары мен қаруланып, білім беру ресурстарының өзара алмастыру жағдайында бол ашағы зор жаңа істерді өркендетуге мүмкіндік туады. Коммуникациялық каналдарды ауқымды түрде тарату қурысымаңызды міндеттерді ойдағыдай іс жүзінде асыруға септігін тигізбек.

Қашықтан оқытудың білім саласындағы мақсаты: Білім берудің біртұтас ақпараттың жүйесін құру арқылы оқушылар мен студенттердің білім деңгейін көтеру.

Қашықтан оқытудың білім саласындағы міндеттері:

• бір-

бірі мен тығыз байланысты бола отырып, мемлекеттік (республикалық) деңгейіндегі қашықтан оқытудың құрамына енуі;

• құру кезінде мемлекеттің стандарт талаптарын сақтау;

Қашықтан оқытудың жергілікті жүйесі белгілі бір білім және жеке леген қала (университет) шеңберінде жұмыс атқарады, оның құрамына тек жоғары оқу орындары ғана емес, мектептер, гимназиялар мен колледждерді кіреді. Осындай жүйенің аясында жұмыс жасаудың алғашқы сатысында зиялылық потенциалын, компьютерлік техниканы ұтымды пайдалана отырып, үздіксіз білім берудің принциптері ойдағыдай іске асыруға жетеді. Осыған орай, мектептер мен жоғары оқу орындары жергілікті және аймақтық желіні пайдаланып, шығармашылық жұмыстарын таратып, оқыту үрдісінде әдістемелік бойынша тәжірибе алмасуы қажет.

Оқытудың ауқымды және жергілікті жүйелері ойдағыдай пайдалана білудің нәтижесінде білімнің базалық және деректердің банкілік мәліметтеріне, клиент-

сервер, мультимедиа, компьютерді оқып-үйренуші жүйелерге, электрондық оқулықтарға, оқу-әдістемелік материалдарға, қашықтан оқыту жүйесінің технологиясы мен үйлесімді болып келетін, алдағы уақытта оқыту тәсілдерінің ішінде кең тараған бес аспаптері өміршең түрлері бола алатындай жайлы оқулықтарға, бағдарламаларға еркін кіруге болады.

Осындай санқырлы, әрі күрделі мәселелерді жүзеге асыруда оқытушының атқарар рөлі орасан. Оған әрі ауыр, әрі жауапты міндет жүгі жүктеледі: ол курстың бағдарламасының құрылымындайындап, оның қашықтан білім беружүйесі мен астырып бейімдейді, оқу үрдісінің барысын қадағалап, т

апсырмаларды орындау барысында, өз бетімен бақылау-пысықтау жұмыстары орындау жөнінде ұсыныстар береді. Бұл ретте қашықтықтан оқыту жүйесінің әдістерін тек көрсетілгеніндей, көңіл-күй, психологиялық қарым-қатынас бой көрсетеді. Қашықтықтан оқыту тәсілі бойынша жұмыс істейтін оқытушы оқытудың жаңа технологиясын, оқытудың компьютерлі және тораптық жүйелерін жетік біліп, олармен іс жүргізуісін орындау шарт.

Қашықтықтан оқыту тәсілі мен оқытатын оқытушыларға және осы істе мүдделі басқа да адамдарға бірнеше талаптар қойылады:

- Оқытушы компьютермен жоғары дәрежеде сауатты жұмыс істей білуі қажет.
- Қашықтықтан оқытудағы мақсаттары мен міндеттері, оның алдағы уақытта ақпараттық технология және коммуникация құралдарының негізінде дамуы туралы білуі қажет.
- Қашықтықтан оқыту технологиясын жетік білетін, білім саласындағы қызметкерлерді, оқушыларды таныстыра білуі қажет.
- Оқытушының ақпараттық құралдармен жұмыс істеуге іс жүзінде дағдылануы қажет.
- Оқытудың телекоммуникациялық құралдарын қолдану ісіне дағдылануын қалыптастыру, атап айтқанда: тұтынушылар арасында ақпараттар алмастыру және ақпараттық жүйелердегі ресурстарды пайдалануға дағдылануын қалыптастыруы қажет.
- Жинақталған түрде оқу бағдарламасын құрайтын белгілі біртәртіптегі модульді курстардың әдісте мелерін баяндай және курстарды өткізуді ұйымдастыра білуі қажет.
- Оқу үрдісін қашықтықтан оқыту шеңберінде жүргізуісіне жан-жақты даярлау, қашықтықтан оқыту жүйесі бойынша сабақ өткізу үрдісінде үйлестіруші болуы қажет.

Бүгінгі таңда ақпараттық қамтамасыз ету жүйесіне басамән бермейінше, білім берудің ақпараттық технологияларын, дәлірек айтқанда, электрондық оқулық және бейнефильмдерді, басқа да электрондық басылымдарды қашықтықтан оқытудың спутниктік арнасы арқылы ендірімейінше, кез келген өлеуметтік-экономикалық саланың алға басуы мүмкін емес.

Республикалық білім берудің ақпараттандырудың ғылыми-әдістемелік орталығы ақпараттық қарым-қатынастық технологиялардың білім берудегі педагогикалық мүмкіндіктерін зерттеу жолында ЮНЕСКО институтының тірек нүктесіне жатады және онымен бірге қашықтықтан оқытудың спутниктік қаналы ендірудің бірлескен жобасын жүзеге асыруда.

Қашықтықтан оқыту (ҚО)-білім, білік дағдыларды алу үрдісі, бұл кезінде оқыту процедураларының тұтас немесе белгілі бір бөлігі оқытушы мен студенттің территориялық ақшақтығына қарамастан жаңа ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың көмегімен жүзеге асырылады.

Қашықтықтан оқыту технологиясының кейсі және желілік технологиядегі түрлерінен ерекше леп көрсетуге болады.

Қашықтықтан оқыту технологиясының дамуына Интернеттің әсерін бағалау қиын. Оларақ қашықтықтың қысқартумен қатар, оқытушы мен студентке анағұрлым көпкіндік береді. Енді тыңдаушы немесе студент тапсырмалар және теспенөзіне ыңғайлы уақытта айналыса алады. Оқытушы материалды алмазмұнын жедел түрде өзгерте алады. Қашықтықтан оқыту технологиясының дамуы-біздің білім беру жүйесінің болашағы болып табылады.

Қашықтықтан оқытуда өз бетінше жүргізілетін жұмыстың жұмбақтар, шарадан емес етапсырмалар арқылы ұйымдастыру, жаңа тақырыптарды меңгеру үшін өте ыңғайлы. Қашықтықтан оқытудың жетістігі-

оқытушының өзінің қатысуынсыз оқушылар назарын өзіне тартып қалдырмауға қабілеттілігіне байланысты болады. Жаңа тақырып бойынша берілетін материал баспағашығарылған түрде қашықтықтан оқыту курсына электрондық түрде немесе электрондық оқулық түрінде беріледі. Жаңа тақырыпты бұлай баяндау кезінде сабақтың басты элементі форум немесе чат болып табылады. Мұндай баяндаулар алдынала жоспарланып, алдынала даярланған сценарий бойынша жүргізіледі. Оқу үрдісін етәуторбелсенді қатысады. Қашықтықтан оқытуда жаңа материалды баяндаудың тағы бір нұсқасы виртуалды шебер. Әдетте оқу материалын баяндау және талқылау бір мезгілде жүргізіледі.

Қашықтықтан оқыту жүйесін әрқайсысы өз кезегінде бірнеше компоненттерден тұратын үш компоненттің жиынын ретінде қарастыруға болады. Олар:

- Дидактикалық жүйе;
- Технологиялық жүйе;
- Қамтамасыз ету жүйелері.

Қашықтықтан оқыту үшін оқытудың жалпы дидактикалық бес әдісін қолдануға болады:

1. Ақпараттық-рецептивті;
2. Репродуктивті;
3. Мәселелік мазмұндау;
4. Әврестикалық;
5. Зерттеу;

Білім берудің жеке, креативті телекоммуникациялық сипаты- бұл түрдегі қашықтықтан оқытудың негізгі белгілері, алоның мақсаты— қашықтағы оқушының шығармашылық өзін-өзі көрсетуі. Қашықтықтан оқыту интернет-білім беру мен тығыз байланысты, бірақ онымен бірдей емес және ұғымдар түрғысынан екінші-жаһандық желінің мүмкіндіктерін қолдана отырып, оқытудың техникалық және технологиялық ерекшеліктерін қатаң реттейтін бірінші түрдің айырмашылығы. Осы жылы әлемде орын алған пандемияға байланысты еліміздегі білім жүйесі қашықтықтан оқыту форматына көшті.

Қашықтықтан оқытудың ерекшеліктерін зерттеу (қашықтағы сабақтарды ұйымдастыру, жоспарлау). Оқушылардың қашықтықтан оқытуға ынталандыру мен қатыстырудың ерекшеліктерін зерттеу (оқушылардың өзіндік жұмысын қалай ұйымдастыруға болады немесе ұйтап сырмасын қалай тексеруге болады және тағы да басқалар). АКТ құралдары мен қызметтерін зерттеу. Қашықтықтан оқыту форматындағы ата-аналар мен жұмыстың ерекшеліктері. Ерекшеліктері модулінің өзі бірнеше өзекті ақырыптар мен, ұстаздар қауымына қажет ақпараттар мен қамтамасыз етілген екен. Алғашқы дасинхрондық оқытудың асинхрондық оқытудан айырмашылықтары, қашықтықтан оқыту барысында мұғалімнің қызметі мен қашықтықтан оқыту барысында оқушының іс-әрекеті сияқты мәселелерге қарастырылды.

Қашықтықтан оқыту – білім алушы мен педагог қызметкерінің жанама (алыстан) немесе толық емес жанама өзара іс-қимылы кезінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың және телекоммуникациялық құралдардың қолданылып жүзеге асырылатын оқыту;

Қашықтықтан білім беру технологиялары қашықтықтан оқу сабақтарын «online», «offline» режимінде өткізуге негізделген. «Online» режимінде оқу сабақтары нақты уақыт режимінде оқудың өзара іс-әрекетіне тәуір ісін қарастырады (бейне конференция, Интернет желісімен хабар алмасу, телефон арқылы ратырқылық келіссөздер). «Online» режиміндегі оқу сабақтары оқытушы мен білім алушы арасындағы асинхронды тілдесудің (электрондық пошта, кейіннен қорытынды бақылау тапсыру мен оқытушының тапсырмасы бойынша білім алушының оқулықпен жұмысы) оқу іс-әрекеті процесін қарастырады. Біздің білім беру орынында қашықтықтан оқыту жүйесі (classroom, zoom) жүргізіліп жатыр.

Білім алушылардың үлгерімі нағымдық бақылау және аралық аттестаттау оқу жұмыс жоспарына, оқу бағдарламаларына сәйкес жүзеге асырылады. Бағалауды ұйымдастыруда оқушыларға ізгілікті қарым-қатынас және қолдау көрсетіп, түсінікті және дәйекті ережелер мен рәсімдерді қалыптастыратын; оқу дерісіне қызықты әдіс-тәсілдерді қолдануды; оқуда және тапсырмаларды орындауды цифрлық немесе цифрлық емес құралдарды таңдау және пайдалануды; барлық оқушылардың табысқа жетуіне жағдай жасалатын, оқушылардың аөз пікірін айтуға және тапсырмаларды таңдауға мүмкіндігі болатын саралап оқытуға бағдарлануды ба астына зарда ұстау қажеттілігіне тап көрсетілді. Қашықтықтан жұмыс істеу барысында өзара жағымды және оңтайлы қарым-

қатынасасамаңызды. Бастыназардыынталандыру, қолдау, эмоциялардыбілдіру, адамиқарым-қатынастысақтаумүмкіндіктерінеаудару.

Бұлшешімдерэлектрондықпоштаарқылысалыстырыладыжәнеталқыланады; оқушыларсұрақтар, пікірлер, шолуларалмасады. Нәтижетуындағансұрақтардытұжырымдаужәнеоқувеб-серверінеорналастырылғантақырыпбойыншанегізгімәселелердіұжымдықтандау. Қашықтаноқытусабақтарыныңтүрлерібіржағынанпедагогикалықпроцестінерекшеліктерімен, екіншіжағынан—оқытуорталығыныңқарамағындағыақпараттықжәнетелекоммуникациялыққұралдарменсервистердіңжиынтығыменанықталады. Тәжірибеқашықтаноқытудасабақтыңкелесітүрлерінқолдануөнімділігінкөрсетеді. Кіріспесабақбүкілкурстықамту, оныңмәселелерін, алдағысабақтардышолумақсатындаөткізіледі. Оныбілімберусерверіндевеб-беттержиынтығытүріндежасағанжөн. Жекесабақ-кеңесберуэроқушыныңерекшеліктерінескереотырып, әртүрліформадаөткізіледі. Электрондықпоштабойыншақашықтықтанөткізілетінконференцияқашықтықтанхаталмасуаясындабірмәселеніталқылаудыңқұрылымыменрегламентінәзірлеудіалапетеді.

Интернет“желілік”мұғалімдердіңрөлінарттырады, өйткенітелекоммуникациялардыңкөмегіменолардыңәсеретуаймағыәдеттегіоқупроцесіменсалыстырғандажүздегенжәнемыңдағанесеартады. Дарындымұғалімонықоршағанадамдарғаанақызықтыемес; оныңмиссиясыкеңірек-қашықтаноқытутехнологиясынқолданаотырып, оданүйренгісікелетіндергекөмектесу. Біздіңғасырдаеңжақсыоқытушылар, еңалдымен, қашықтан, яғниэлектрондытелекоммуникациялардыңкөмегіменбүкіләлемменқарым-қатынасжасайалатынболады.

Модульмазмұнындақашықтаноқытукезіндеата-аналарменөзаратиімдіқарым-қатынастыұйымдастыруғақөмектесетінматериалұсынылды. Қашықтаноқытукезіндегіата-ананыңрөліасақұндыкеніненазараударуғаболады. Себебі: ата-анақадағалаушы, қолдаушыжәнеқорғаушы. Қашықтаноқытуда, балаата-анаменұстаздыңқолдауына, көмегінеқаншалықтызәруболса, ата-анаменұстаздардардәбір-біріментығызбайланыстаболу керектігінкөрсетті. Онлайнкурстаосымәселелердәідежауабынтапқандайболдым.

ПрезидентіміздіңқпалетуітарапынанҚазақстанРеспубликасыортабілімберужүйесінақпараттандырутуралы мемлекеттікбағдарламасында«ҚазақстанРеспубликасыдүниежүзініңдамығанелдерісияқтыортабілімберужүйесіненакпараттандырудыңнақтыжолынатүсуітиіс, яғни, бірыңғайақпараттықбілімберетінжелігенегізделіпоқытужүйесінжасауқажет»- делінген.

«Қашықтықтанбілімберудіұйымдастырудыңдидактикалықмүмкіндіктері»тақырыбынаорындалғанкурстықжұмыстамынамәселелеранықталды:

-білімберужүйесіндегіқашықтықтаноқытутехнологиясыныңмәніменрөлі;

- ҚазақстанРеспубликасыныңбілімкемелеріндеҚОтехнологиясыныңқолданылubarысы. Оқытудынауқымдыжәнежергіліктіжүйелеріойдағыдайпайдаланабілудіңнәтижесіндебілімніңбазалықжәнедеректердіңбанкілікмәліметтерінееркәнқолжеткізугеболады.

Қорытакелеайтарымыз, қашықтықтаноқытужүйесініңрөлібілімсаласыүшінөтежоғары, себебіұлжүйеарқылымұғалімдерімізбеноқушыларымызәлемдікақпараттарменбайланысуга, ғылымижәнешығармашылықжұмыстарынжетілдіруге, әлемдікақпараткеңістігіндеөздерініңбілімдеріншындауғазормүмкіндікалады.

Қашықтықтаноқытуақпараттықмәдениетдеңгейідидактикалықбағдарламаларбілімсаласындаоқытудыбасқаруменбақылаудыавтоматтандыру, студенткеөзбетіншеқайталанбайтынкөпнұсқалы, көпдеңгейдідидактикалықшарттарнегізіндетапсырмаларберу, біліммендағдыныобъективтібағалау, ерекшеақпараттықматериалдардымультимедиялықформадаберу, виртуалдыөміргеенгізут.с.с. жаңамүмкіндіктерұсынылады. Соныменқатар, мұндайбағдарламаларқашықтықтаноқытудыңматериалдыөзбетіншеигеружетілдірілгенпсихологиялықпедагогикалықәдістердіпайдалану, қашықтықтаноқытудыстуденттіңжекепсихологиялықерекшеліктерінеқарайтандауғамүмкіндікбереді.

АКТ-

ныбілімжүйесінеенгізудіқолғаалатынРеспубликалықкоординациялық(үйлесімдік)кеңесұйымдастырукерек. Олсоңғыкездекебейіпбаражатқансапасызэлектрондықоқулықтаршығарудыазайтып, өзұсыныстарыарқылыоқуорындарындағыістеліпжатқанжұмыстардыдұрысжолғақоюғамұрындық

болареді. Жақсы электрондық оқулық-информациялық технологиялар аймағындағы білікті мамандар мен педагогтар жұмысының нәтижесі, мұндай жұмысты техникалық жағынан жүзеге асыру біраз қаржы жұмсауды керек етеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Журнал «Мектеп» №11 (6 бет)
2. Қазақстан және ТМД елдеріндегі білім беруді ақпараттандырудың IV Халықаралық форумының ғылыми мақалалар жинағы (18-19 бет, 38-39 бет, 118-119 бет, 460-461 бет).
3. Сайт: www.edu.gov.kz
4. <http://el.kz/>
5. <http://e.edu.kz/>
6. <http://stud.kz/>
7. <http://adilet.zan.kz/>

ӘОК 37-056

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ЖЕТІЛДІРУДЕ ФОЛЬКЛОР МЕН ДӘСТҮРЛЕРДІҢ МАҢЫЗЫ

Джанзақова Ш.И. п.ғ.д., профессор
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Бисембаева Айзада Серикқызы «Педагогика және психология» 2 курс магистранты,
Қасымғали Гүлмарал Маридатқызы «Педагогика және психология» 2 курс магистранты,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Ключевые слова: этнопедагогика, традиционный фольклор, традиция, народные песни, профессиональное значение.

Аннотация: в предлагаемой статье научно рассматривается значение фольклора и традиций в повышении профессиональных ценностей будущих учителей. Цель статьи - привить национальные ценности для будущего подрастающего поколения и профессиональные ценности будущих учителей. Кроме того, традиционная научная система позволит больше узнать о жанрах фольклора и художественного фольклора. В частности, описывается влияние традиций и фольклора на улучшение личных ценностей будущего учителя.

Keywords: ethnopedagogy, traditional folklore, tradition, folk songs, professional meaning.

Annotation: The proposed article scientifically examines the significance of folklore and tradition in raising the professional values of future teachers. The purpose of the article is to instill national values for the future rising generation and professional values of future teachers. In addition, the traditional scientific system will allow you to learn more about the genres of folklore and artistic folklore. In particular, it describes the influence of traditions and folklore on the improvement of the personal values of the future teacher.

Жалпыадамзаттық, ұлтаралық және ұлттық байланыс, осылардың диалетикалық және динамикалық өзара әрекет ету процесін көрсетеді: ұлттық жалпыадамзаттыққа меншікті, бірлікті, жалпыға ерекше ретінде жатады. Жалпыадамзаттық тек ұлттықта және ұлттық арқылы көрінеді, олар гуманизмнің бірдей принципіне негізделгендіктен бір-біріне қарама-қайшылық

тудырмайды. Білім жүйесіндегі ұлттық-этникалық ерекшеліктерді жою мүмкіндігі бүгінгі күні қоғамдағы этноорталықтық, ұлттық тенденциялардың өсуіне, тек өз этносының мәдениетіне көңіл бөлудің күшеюіне әкелді. Этниканы сезінудің өсуі сияқты процесс алғашқы кезде отандық ғылымда анық ұғынылады, себебі этникалық қайта өркендеу адамзаттың транзитивті кезеңде дамуының негізгі бір белгісі ретінде қаралады. Әртүрлі халықтың өзінің түп-төркініне, тамырына деген қызығушылық әртүрлі халықта әрқалай көрінеді: көне әдет-ғұрыптар салт дәстүрлерді реанимиrovатьтан кәсіптік мәдениетті фольклоризациялауға дейін. Осыған байланысты кәсіптік дайындау жүйесінде фольклордың шынайылығын түсіну, ұғыну өте маңызды. Этнопедагогика пәнінің мазмұнына қазақ фольклорын енгізу болашақ мұғалімдердің гуманизм, патриотизм, шыншылдық т.б. маңызды құндылықтарды түсініп, кейін мектеп оқушыларына жеткізуге мүмкіндік береді.

Студенттерді оқыту процесінде қолдану мақсатында, қазақ фольклорын классификациялауда этнопедагогика мазмұнының іріктеу принципіне сүйендік:

- педагогикалық мақсаттылық тәрбиелік әрекеттің күші (тәрбиелік күш);
- көркемді құндылық;
- эмоциональды әрекеттің күші;
- практикалық бағыт;
- шығарма мазмұнының студенттерге қолайлы болуы;

революцияға дейін орыс әдебиетінде фольклор (ағылшын тілінен аударғанда «халық даналығы» дегенді білдіреді) ұғымы ретінде «халықтық сөз», «халық әдебиеті», «ауызша сөз», «ауыз әдебиеті» деген терминдер қолданып келген. Осының негізінде А. Байтұрсынов кейіннен кең тараған «ауыз әдебиеті» деген терминді енгізді.

Дәстүрлі ғылыми жүйеде фольклор жанры көркемдік фольклор және ғұрып фольклоры бөлінгендігі бәрімізге мәлім. Бұл жүйелердің жалпы типологиялық заңдылықтарға негізделгенін түсіне отырып, А. Байтұрсынов ауызша әдебиетті «сауықтама» және «сарындама» деп екіге бөлді. өкінішке орай, кейіннен қазақ фольклористері А. Байтұрсыновтың концепциясынан аулақ кетті (концепциясын мойындамады). «Сарындама» терминін А.Байтұрсынов «жұрттағы келе жатқан сарынды» сөздер ретінде анықтады. Біздің түсінігімізде, сөз жоқ бұл – ғұрып фольклоры. Бірақ А.Байтұрсыновтың соңғы айдарлары қазіргі фольклористика талаптарына сәйкес келмейді. Мысалы, оның ғұрыптық фольклорды үшке бөлуі. Оның ғұрыптық фольклорды жіктегендегі кейбір негізгі жанрлардың ертеректегі мәдениетте орын алғандығын көру қиын емес.

Ғұрыптық фольклор – фольклортанудың дәстүрлі ғылыми жүйесіне сәйкес үш бөлімнен тұрады:

- 1) отбасылық – ғұрыптық фольклор
- 2) күнтізбелік ғұрыптық фольклор
- 3) Арбау фольклоры

Салтқа ол келесі жанрларды жатқызды: мақал, ділмәр сөз, тақпақ, мысал. А.Байтұрсыновтың «салт-дәстүрін» ғұрып мағынасында қолданғаны байқалады. Дегенмен, мақал, ділмәр сөз, тақпақ, мысал т.б. жанрлары ғұрыптық жанр бола алмайды, олар көркемдік жанрға (А.Байтұрсынов «сауықтама» деп атаған) жатады. Сонда қазіргі көзқарас тұрғысынан оның жіктеуі дұрыс емес.

«той бастар», «жар – жар», «бет ашар», «жоқтау», «жарапазан» сияқты жанрларды ол көркемдік фольклор жанрлары ретінде қарастырды. Бірақ бұл жанрлар – отбасылық- ғұрыптық жанрлар болып келеді. «Кұрт шақыру», «жын шақыру», «дерт шақыру», «бесік жыры» жанрларын ол «Қалып сөз» тобына жатқызады. Бұл жанрлар (бесік жырынан басқа) – жын шақыру фольклорына жатады. Ал бесік жыры, сөзсіз отбасылық – ғұрыптық фольклор тобына жатады. Егер осы аталған жанрлар («салт» сөзінен басқасы) ғұрыпқа қатысты болса, онда олардың ғұрыптық фольклорға жатуы заңдылық. Бірақ, бұл ғұрып болса, қандай ғұрып? Мысалы, отбасылық- ғұрыптық фольклорға үйлену фольклорының жанры жоқтау фольклорының жанры, балалар фольклорының жанры жатады. Сондықтан той, үйлену тойы өлеңдерін үйлену фольклорына, қазаға байланысты өлеңдерді жоқтау фольклорына

жатқызудың керегі жоқ. А. Байтұрсынов бәрін өз орнына Менделеевтің кестесіндей анық қоймады деп сөуге ешкімнің құқығы жоқ. Енді басқа фольклористердің ғұрыптық фольклорды жіктеулеріне қысқаша тоқталайық:

М.Әуезов оны «сыршылдық салт өлеңдері» деп атап, А.Байтұрсынов сияқты үшке бөледі:

- 1) Ел салтындағы шер өлеңдер (жоқтау, естірту, қоштасу, көңіл-айту)
- 2) Дінмен байланысты өлеңдер (бақсылар сарыны, наурыз, жарапазан – ғұрыптық өлеңдер)
- 3) Қыз ұзату үстіндегі салт өлеңдер (жар-жар, сыңсу, беташар)

Бұл жіктеудің негізгі айырмашылығы – нақты, белгілі бір ғұрыпқа байланысты жанрларды топтастыру болып табылады. Бірақ М.Әуезовте туыстас дәрежедегі айдарларды өзара араластырады. Оның «ел салтындағы шер өлеңдер» деп атағаны жерлеу салты мен үйлену салтына байланысты отбасылық- ғұрыптық фольклорға кіреді. Бұған күнтізбелік – ғұрыптық фольклор жанрлары (наурыз, жарапазан) немесе автор «діни өлеңдер» деп атаған бақсы сарындыларымен бірге жын шақыру және т.б. өлеңдер кіретін бәдік, жын шақыру фольклоры да кіре алады. С. Сейфуллин «ауызша әдебиетті» жеті топқа бөледі де, оның екеуінде ғұрыптық фольклоржанрларын қарастырады:

- 1) «Салт өлең – жырлар»
- 2) «Ескілікті дін салтынан туған жырлар»

Егер бірінші топқа отбасылық отбасылық- ғұрыптық фольклор жатса, екінші топқа күнтізбелік – ғұрыптық фольклор мен жын шақыру фольклоры жатады.

Кейіннен Б.Кенжебаев осы екі классификацияға сүйене отырып (М.Әуезов, С.Сейфуллин) өзінің «Қазақ әдебиеті тарихынан» атты еңбегінде (1948ж) «Салт өлеңдері» тарауына кішкене өзгерістер енгізді. С.Сейфуллин ұсынған «Мал туралы, қасиетті жануарлар, аңдар туралы» бөлімді салт өлеңдер жанрына енгізді де, оған М.Әуезов сияқты «діни өлеңдер», «шер өлеңдер», «той өлеңдер» жанрларын қосты осылай «салт өлеңдерін төрт топқа топтастырады. Бізді қызықтырған «діни өлеңдерді» былай топтастырады:

- 1) Наурыз
- 2) Бақсы сарыны
- 3) Бәдік, арбау, жалбарыну
- 4) Салт өлеңдер немесе тілек өлеңдер, жарапазан.

1960 жылы «Қазақ әдебиетінің тарихы» еңбегіндегі «тұрмыс салт жырлары» тарауының авторы М.Сильченко өзінің классификациясын ұсынады:

1. Тұрмыс салт өлеңдері (наурыз, жануарлар туралы өлеңдер)
2. Үйлену салт өлеңдері
3. Діни ұғымдарға байланысты салт өлеңдер
4. Мұң-шер
5. Әндер
6. Өтірік өлеңдер

Олардың ғұрыптық фольклормен қаншалықты байланысты екендігі басқа мәселе болып табылады.

«Діни салт өлеңдер» жанр тақырыбына бәдік, арбау, бақсы сарынын сәйкестігіне назар аударуымыз керек. Сонымен берілген еңбектегі классификацияда М.Әуезов бастаған дәстүр жалғасып келеді.

Ғұрып фольклоры саласында жазылған құнды жұмыс Б.Уақатовтың «Қазақтың халық өлеңдері» (1974ж) еңбегі. «Материалды өндіріспен байланысты өлеңдерді (аңшылық, наурыз, жануарлар туралы), ескі нанымдарға баланысты өлеңдерді (бақсы сарыны, бәдік, арбау), тұрмыстық салтпен байланысты өлеңдері (балалар өлеңі той өлеңдері, мұңлы өлеңдер) ретінде классификациялайды. С.Қасқабасов та бәдік, арбау, бақсы сарынын діни нанымдармен байланысты жанрға жатқызады.

Жоғарыда айтылғандардан көргеніміздей, бақсы сарынын, бәдік, арбауды барлық еңбектерде бір топқа – діни тұрмыстық фольклорға жатқызады. Тек Б.Уақатов ғана «діни ғұрыптар» орнына «көне діни нанымдармен байланысты» деген терминді қолданған. Дегенмен, бұл терминдер өзара қарама-қайшылық тудырмайды

А.Байтұрсынов барлық үш жанрды бір бүтін қылып біріктіретін «қалып сөзі» терминін енгізудің себебін көрсетпейді. Кез – келген құбылысты анықтағанда оның негізгі қасиеттерімен белгілері ескерілетіні сөзсіз. Ғұрыптық фольклор жанры туралы сөз болғандықтан, олардың арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды орнату фольклорлы кешендерге, нақты ғұрыптарға байланысты болады. Басқа сөзбен айтқанда ғұрыптық – фольклор жанрын классификациялау принциптері – ғұрыптың негізімен, нормасымен анықталуы керек.

Бұл жерде «ғұрып» және «салт» ұғымдарын, олардың арақатынасын түсініп алуымыз керек. Жоғарыда көрсетілгендей, А.Байтұрсыновтан бастап С.Қасқабасовқа дейін «ғұрып» ұғымында «салт» сөзін қолданған. Мысалы «тұрмыс салт» деген термин пайдаланылған. Берілген терминді «тұрмыстық поэзия», «тұрмыстық ертегі» деген ұғымдарда қолдану керек. Мағынасы әртүрлі сөздерді ойланбай, араластыру арқылы термин жасау дұрыс емес. «Әдет ғұрып» термині осындай қате жолмен туғанын айтып кетпеуге болмайды. Бұл термин «ғұрып» мағынасында қолданылады. Сөз жасауда екі әртүрлі сөзді қосу тәсілін қолдануға болмайды «Әдет» сөзінің мағынасы кең көлемді. Барлық ғұрыптар әдетке тиісті болады, бірақ әдет әрқашан ғұрып бола бермейді. Фольклористер қарапайым, нақты этнографиялық терминдерді араластырмаулары керек. Бұл- тілді құрметтемеу. «Ғұрып» мағынасы «салт» сөзімен нақтыланады. Оларды синоним сөздер ретінде қолдану дұрыс па, әлде оларды әртүрлі мағынада қолдану керек па?

Біз соңғы позицияны ұстанамыз, яғни, «ғұрып» терминінің мағынасы өте кең көлемде, ал «салт» ұғымындағы термин нақты ғұрыптық кешенді білдіруде қолданылуы керек. Сонымен отбасылық – ғұрыптық фольклор жанрының классификациясы: «үйлену фольклоры», «балалар фольклоры», «жаназа фольклоры», «рәсім» терминдері тар мағынаға ие. Арбау, бәдік, бақсы сарыныжанрларының топтасу себебі жұмбақ емес. Біздің фольклористер олардың діни ғұрыптармен байланысын жақсы түсінді. Бірақ олардың ұқсастықтарының басқа да негіздері бар. Х. Досмұхамедов, А. Байтұрсыновтың «Қалып сөзі» терминін қолданбай, үш терминге тағы «қағу», «үшкіру», «дем салу», «құдайы», «құмалақ ашу» терминдерін қосып, оларды «емдік өлеңдер» деп атады. А.Байтұрсынов «жын шақыру», «құрт шақыру», «дерт көшіру» терминдерін қолданғанын ескеруіміз керек. А.Байтұрсыновқа ұқсап, Х.Досмұхамедов та ғұрыптық әрекетті поэтикалық жанрлардың атауы ретінде қолданған. Жоғарыда аталған сөздер сиқырлы әрекеттерді білдіреді, ол ғұрыптық әрекеттермен байланысты сөз – арбау болып табылады.

Егер барлық арбаулар орыс ғұрыптық фольклорының бір тарауын құраса, қазақ фольклорында керісінше. Бәдік, арбау, бақсы сарыны әртүрлі негіздеріне қарамастан (сиқыр, анимистика, бақсылық) бір практикалық қызмет атқарады – аурудан емдеу. Сондықтан Х.Досмұхамедовтың «емдік өлеңдер» деген термині өте орынды. Дегенмен, бұл өлеңдер жай еместігін, белгілі бір нанымға негізделген өлеңдер екенін ұмытпауымыз керек. Жоғарыда аталған фольклористер еңбектерінен «наурыз», «жарапазан» жанрының қызметі – бәдік, арбау, бақсы сарынының қызметінен басқа болса да діни нанымдар тарауына жататынын көреміз. Бұл біріншіден. Екіншіден, олар күнтізбелігімен ерекшеленеді, үшіншіден «наурыз», «жарапазан» өлеңдерінің сөздері сиқырлы күшке ие емес.

Бәдік, арбау, бақсы сарынын – олардың сөздерінің күшіне сенуі біріктіреді. Бұл сөздер жай емес, олар белгілі бір рәсімдерде, жеке ғұрыптарда қолданылады. Бұл қатарды бата, тілек, қорғау жанрларымен толықтыруға болады. Бірақ біріншіден олардың қызметтері тіпті әртүрлі, екіншіден оларды тек отбасылық ғұрыптарға жатқызуға болады.

Сондықтан, бәдік, арбау, бақсы сарыны өзінің қызметтері бойынша ғұрыптық фольклор жанрының арнайы тобына кіреді. Педагогтың кәсіби педагогикалық қызметінде ұлттық құндылықтарды, кәсіби құндылықтарды, моральдық нормаларды басшылыққа алуы ұрпақ тәрбиесінде ең бірінші кезекте қойылатын талап екендігі даусыз. Егер мұғалімнің кәсіби құндылықтары жоғары болмаса, өз шәкірттері үшін тәрбиелік бағдарламалардың да нәтижесі төмен болар еді.

Зерттеу барысында педагогика сабағын прогрессивті халықтық дәстүр мен фольклор туралы материалдарды қолдану мазмұнымен толықтыру – болашақ мұғалімнің жеке құндылықтарын жетілдіруде дәстүрлер мен фольклордың жақсы әсерін тигізуге мүмкіндік беретініне көзіміз жетті.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.Б.Уақатов «Қазақтың тұрмыс-салт жырларының типологиясы»
«Қазақтың халық өлеңдері»
- 2.С.Қасқабасов «Қазақ халық прозасы»
- 3.Б.Кенжебаев «Қазақ әдебиеті тарихы»
- 4.М.Сильченко «Қазақ әдебиетінің тарихы»
- 5.М.Әуезов «Қазақ халық әдебиеті»
- 6.А.Байтұрсынов «Қазақ фольклоры мен қазақ әдебиеті туралы очерктері»

ӘОК 278.02: 14.35.07

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫНА БЕЙІМДЕЛГЕН БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ БАРЫСЫ

Ыбыраимжанов Калибек Турдыгазиевич
Педагогика ғылымдарының докторы., профессор,
Майлыбаева Гүльмира Сабыровна

PhD докторы., I. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің қауымдастырылған профессоры,

Толегенова Назиля Қуанышғалиевна
педагогика ғылымдарының магистрі, Zerde.Didakt компаниясының ғылыми жетекшісі,
Талдықорған қ.

Кілттік сөздер: Жаңартылған білім мазмұны, болашақ маман, бастауыш сынып мұғалімі, құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік, педагог тұлғасы

Түйіндеме: Мақала мазмұны жаңартылған білім мазмұнына бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру білім беру барысында қолданылатын әдіс-тәсілдері, әртүрлі іс-әрекеттері, қызметтегі икемділік, ғылыми тұрғыда ұйымдастырылған педагогикалық білім мен дағдының негізінде жүзеге асырылатындығы жөнінде болмақ.

Жаңартылған білім мазмұнына бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдері, кәсіби құзыреттіліктері қалыптасқан, теориялық тұрғыда алған білімін іс жүзінде қолдануына негіз салатын, кәсіби педагогикалық шеберліктерін шыңдайтын, бастауыш сынып оқушыларымен ұйымдастыратын іс-шаралардың, олармен қарым-қатынасқа түсетін іс-әрекеттердің түрімен, әдіс-тәсілдер арқылы жүзеге асырылады.

Мақала «**Жаңартылған білім мазмұнына бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру**» тақырыбындағы ғылыми жоба аясында дайындалды.

Қазақстан Республикасының Білім заңында болашақта оның белсенді қайраткері болатын ұрпақпен, олардың білім алып, дамуымен айналысатын мамандарды білімді де, парасатты, шебер де, іскер етіп даярлауға, жалпы ғылыми деңгейін үнемі жетілдіріп отыруға міндеттібаса көңіл бөлу керектігі айтылған[1]. Осы ретте, жаңартылған білім мазмұнына

бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру мәселесі қазіргі таңда өзекті мәселе болып табылады.

Бастауыш сыныпта жеке тұлға қалыптасуындағы бүкіл болмысының негізгі ұйытқысы болар педагог ролі зор. Бастауыш сынып оқушысы бойында білім негізін қалайтын, баланың жеке басының дамуын қамтамасыз ететін тұлға ол мұғалім. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру білім беру барысында қолданылатын әдіс-тәсілдері, әртүрлі іс-әрекеттері, қызметтегі икемділік, ғылыми тұрғыда ұйымдастырылған педагогикалық білім мен дағдының негізінде жүзеге асырылмақ. Сондықтан жаңартылған білім мазмұнына бейімделген мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың алатын орны ерекше.

Жаңартылған білім мазмұнына бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдері, кәсіби құзыреттіліктері қалыптасқан, теориялық тұрғыда алған білімін іс жүзінде қолдануына негіз салатын, кәсіби педагогикалық шеберліктерін шыңдайтын, бастауыш сынып оқушыларымен ұйымдастыратын іс-шаралардың, олармен қарым-қатынасқа түсетін іс-әрекеттердің түрімен, әдіс-тәсілдер арқылы жүзеге асырылмақ.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың теориялық, ғылыми, әдістемелік негіздерін айқындау мәселелері бірқатар ғалымдар еңбегінде көрініс тапқан. Атап айтқанда, С.А.Әбдіманапов, С.Т.Каргин, К.М. Кертәева, Б.Т. Кенжебеков, Б.К.Момынбаев, А.П. Сейтешев, Қ.А. Сарбасова[2-8] ғылыми зерттеулерінің аталмыш мәселе бойынша жүргізген зерттеулерінің маңызды зор.

Бастауыш сынып мұғалімдерін даярлау мәселелері бойынша С.Е.Архипова, Ю.К.Бабанский, Л.В.Занков, Р.М.Қоянбаев, Т.Ш.Домаев, Т.С.Сабыров, М.Н.Сарыбеков, Н.Д.Хмель[9-16] және т.б. зерттеулерінде мұғалімдерді кәсіби даярлаудың теориялық негіздері қарастырылып, педагогикалық жоғары оқу орындарындағы оқу үдерісінің тиімділігін арттыру жолдары айқындалады, ал, О.А.Абдуллина, К.І.Аманкұлов[17-18] т.б. еңбектерінде педагогикалық қабілеттерді қалыптастыру, педагогикалық шеберлікті дамыту, мұғалімдерді педагогикалық іс-әрекетке даярлау мәселелері зерттелген.

Жаңартылған білім мазмұнына бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру мәселесін теориялық, әдістемелік, педагогикалық, психологиялық тұрғыдан алсақ та педагогикалық жоғары оқу орындарында бастауыш сынып мұғалімдерін жан-жақты даярлау, кәсіби акмеологиялық шыңға жетуге нық қадам жасау, мамандықтың қыр-сырын ұғыну үшін заманның талабына сай талаптарды ескеру қажеттігінен туындайды.

Тақырыпқа сай зерттеу жұмысын жүргізу барысында, болашақ мамандардың құзыреттілігін қалыптастыру туралы анықтама беретін болсақ «Құзыреттілік» түсінігі білім беру саласында 1960-1970 жылдардағы шетел әдебиеттерінде, ал 1980 жылдардың соңында отандық әдебиеттерде бастау алғандығы келесі ретте берілген. «Кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастыру» ұғымын енгізудің қажеттілігі оның мазмұнының және сипатының кендігімен, «кәсібилік», «жоғары біліктілік», «кәсіби педагогикалық мүмкіндіктер» сияқты ұғымдар жинағы болады.

Жоғарыдағы ғалымдар еңбектеріне теориялық тұрғыда талдау жасай отырып, «құзыреттілік» және «құзырет» сөздерінің арасындағы айырмашылықтарды дәлелдеуге тырысқандығын, «құзыреттілік» – хабардар болу, абырой; «құзырет» – болашақ маманның жеке тұлғалық кәсіби қасиеті мен қызметтік сипаттардың нақты жиынтығы екендігінің дәлелін айқындайтындығын байқадық.

Болашақ маманның кәсіби құзыреттілігі деп педагогтың жеке бас сапалары мен оның психологиялық-педагогикалық және теориялық білімінің, кәсіби біліктілігі мен дағдысының, тәжірибесінің бір арнаға тоғысуы екендігін айтуға болады. Ал, жаңартылған білім беру саласы болашақ маман өз ісінің шебері, креативті мұғалім болу үшін мамандығына қажетті қабілеттерді және жалпы әлемдік мәдениетті, өз елінің мәдениетін, қарым-қатынас мәдениетін, этикалық нормалар, тіл мәдениетін игеріп, интеграциялық үрдістерді меңгеріп, әлемдік білім кеңістігінің өресінен шыға алуға икемді болуын талап етеді.

Педагог қоғам талабына сай өзін-өзі үздіксіз тәрбиелеп отыратын, ортамен, адамдармен, оқушылармен, қарым-қатынасқа тез түсе алатын, коммуникативті, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, тәжірибесі мол, т.б. қасиеттерді жинақтағанда ғана оның бойынан кәсіби құзыреттілігі қалыптаспақ.

Жаңартылған білім мазмұнына бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда педагогикалық іс-тәжірибе үлкен рөл атқарады. Теорияда алған білімін тәжірибе жүзінде жалғастырып, кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру жеке шығармашылық қабілетті дамытуды, педагогикалық инновацияларды дұрыс қабылдауы, күнделікті өзгеріп жататын педагогикалық ортаға кәсіби тұрғыда бейімделуді қажет етеді. Ал кәсіби тұрғыда бейімделу төмендегі құзыреттілікті меңгеруді талғайды.

Коммуникативтік құзыреттілік – біріншіден, жеке тұлғаның дамуы мен өзіндік дамуы үдерісіндегі мұғалімнің жеке тұлғалық қасиеті; екіншіден, ұстаздың педагогикалық қарым-қатынастық мақсаты, түйіні, құрылымы, құралы, ерекшелігі туралы хабардарлығының көрсеткіші; қажетті технологиялық деңгейін меңгеруі; маманның жеке психологиялық сапасы; коммуникативтік іс-әрекетін әрдайым жетілдіріп тұруға тырысуы; негізгі құндылық ретінде жеке адамның тұлғасына бейімделе білу, «бағдар ету», сонымен қатар педагогикалық қарым-қатынас кезінде туындайтын міндеттерге шығармашылық, қапысыз шешім таба білу қабілеті.

Аталған құзыреттілік қасиеттерді тұлға бойына дарытуда педагог қауымның арнайы әлеуметтік білім беру құзыреттілігінің жан – жақты болуы талап етіледі. Егер педагог өзінің кәсіби өсу жобасын дұрыс жолға қоя отырып, өзінің кәсіптік қызметіне нақты берілу арқылы тұлғаның алған білімін өмірде қолдана білетіндей тапсырмалар жүйесін ұсына алатын жағдайда болғанда ғана тұлғаның құзыреттілігін қалыптастыруға мүмкіндік табады. Бір сөзбен айтқанда, тұлғаға бағытталған білімдер жүйесі білім стандартына сай тұлғаның жан – жақты дамуына негізделген, алған білімін өмірдің қандай бір жағдаяттарында қолдана алатындай дәрежеде ұсыну педагогтің құзыреттілігіне байланысты болады.

Білімнің негізі бастауышта бастау алатын болғандықтан, білімнің берік негізін қалау жаңартылған білім мазмұнына бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің қолында екені және кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру жоғары оқу орындарында болашақ мамандарға берілетін теориялық білімді іс-тәжірибемен байланыстырудың маңызы зор.

Болашақ бастауыш мектеп мамандарын дайындайтын стандартта «Бастауыш оқыту педагогика және әдістемесі» мамандығы бойынша жоғары кәсіптік білімді маманды даярлау деңгейіне қойылатын талаптарда қоғамдық-әлеуметтік ғылым негізін білуі, әлеуметтік маңызды мәселелер мен үдерістерді талдай және салыстыра алуы, адамның адаммен, қоғаммен, қоршаған ортамен қарым-қатынасын реттеп отыратын этикалық және заң нормаларын білуі оқушылардың жас ерекшелігі физиологиясының ерекшеліктерін білуі, бастауыш оқыту әдістемесінің теориялық негіздерін, педагогика ғылымына қатысты негізгі материалдарды білуі қажет.

Жаңартылған білім мазмұнының тұрақты бөлігінде мектептің түріне, оқыту тіліне, бағдарына қарамай міндетті түрде оқытылатын пәндер жиынтығы. Әрине, білім мазмұнының тұрақты бөлігі жеке тұлғаның және мектептің мүддесін ұштастырады.

Бастауыш білімнің жаңартылған мазмұнына жүргізілген талдау инновациялық өзгерістердің негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді:

- бастауыш білімнің қызметтік және нысаналы нұсқауы өзгертілген, яғни оқу қызметінің қалыптасуы негізінде оқушылардың тұлғасын тәрбиелеуге жұптық, топтық жұмыстар қамтамасыз етеді;

- бастауыш жаңартылған білім мазмұны жеті модуль, бестен елу әдіске дейінгі әдістер нормаларды игеруге бағытталған, олардың қалыптасуында алатын орны ерекше;

- бастауыш білім мазмұнындағы дамушы қызметтің басымдылығы жаңа оқыту технологияларының негізгі идеяларын жүзеге асырады;

Сондықтан қазіргі заман мұғалімі қоғамдық дамудың деңгейінен көрінетін, оның әлеуметтік парызына жауап беретін, жаңалыққа жаны сергек, педагогикалық құбылыстардың барысын идеялық адамгершілік тұрғысынан шеше алатын, жаңаша ойлау дағдысын меңгерген,

балалардың талапкерлігі мен қабілетін, өздігінен еркін дамуын ұйымдастыра алатын, әрі шығармашылықпен еңбек ете алатын, кәсіби шеберлігі дамыған шығармашыл мұғалім қажет.

«Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасы бойынша педагогикалық кадрларды даярлауда, білім беру жүйесін жаңартуға байланысты және бастауыш оқытудың бәсекеге қабілетті мамандарын даярлауға бағытталған құндылықтардың жаңа жүйесін қалыптастыру қажеттілігі туындаған мәселе жан-жақты маман дайындау мәселесін жүзеге асыру болмақ.

Қорыта келгенде зерттеу барысында алынған теориялық қағидалар барысында қол жеткен нәтижелер мынадай қорытындылар жасауға мүмкіндік берді:

1. Бүгінгі таңда жаңартылған білім мазмұнына бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру білім беру жүйесінің алдына құзыреттілігі жоғары, бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау міндеті қойылып отыр, сондықтан болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін қазіргі заман талаптарына сай даярлау мәселесі көкейкесті болып табылады.

2. Қоғамның заманауи даму жағдайында жаңартылған білім мазмұнына бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру мақсатында пайдаланудың мүмкіндіктері ашылды.

3. Біз жасаған Жаңартылған білім мазмұнына бейімделген болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби іс-әрекетке даярлау үдерісінің нәтижелілігін қамтамасыз етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 ҚР «Білім туралы» Заңы // Егеменді Қазақстан. – Астана, 2007.
- 2 Әбдіманапов С.Ә. Теория и практика совершенствования университетского образования: дис. ... докт. пед. наук. – Караганда, 1999. – 336 с.
- 3 Каргин С.Т. Влияние профессионального взаимодействия в вузовском педагогическом үдеріссе на качество подготовки у будущих учителей: дис. ... докт. пед. наук. – Алматы, 2000. – 272 с.
- 4 Кертаева К.М. Студенттің деонтологиялық дайындығы хақында // ПМУ хабаршысы. – Павлодар, 2005. - № 1.
- 5 Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру: дис. ... докт. пед. наук. – Караганда, 2005. – 267 с.
- 6 Момынбаев Б.К. Теоретические основы профессиональной подготовки инженера–педагога в сельхозвузе: дис. ... докт. пед. наук. – Екатеринбург, 1991. – 321 с.
- 7 Сейтешев А.П. Профессиональная направленность личности: Теория и практика воспитания. – Алматы: Наука, 1990. – 332 с.
- 8 Сарбасова К.А. Инновациялық педагогикалық технологиялар негізінде бастауыш сынып мұғалімдерінің даярлығын жетілдіру: пед.ғыл.канд. ... автореф.: 16.04.05. - Қарағанды, 2005. – 30 б.
- 9 Архипова С.Е. Подготовка будущего учителя к руководству развития математического мышления младших школьников: автореф. ...канд.пед.наук.: 19.12.1985. - М.: МГПУ им.В.И.Ленина, 1985. - 16 с.
- 10 Бабанский Ю.К. Оптимизация үдерісса обучения. Общедидактический аспект. - М., 1977. - 254 с.
- 11 Занков Л.В. О начальном обучении. – М., 1963. - 199 с.
- 12 Қоянбаев Р.М. Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі факультетінде // Бастауыш мектеп. – 1997. - №1. - Б. 10-11.
- 13 Домаев Т.Ш. Теория и практика подготовки учителей начальных классов в системе высшего педагогического образования. - Ташкент, 1988. - 148 с.

14Сабыров Т.С. Оқушы жастардың танымдық әрекетін арттырудағы оқытудың әдістері мен формаларының дидактикалық жүйесін тиімді қолдануға мұғалімдерді даярлаудың теориялық негіздері: пед. ғыл. докт. ... автореф. - Алматы, 1996.

15Сарыбеков М.Н. Теория и практика экологической подготовки будущего учителя начальных классов. - Алматы, 1997. - 152 с.

16Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. - Алматы, 1998. - 320 с.

17Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. - М., 1990. - 141 с.

18Аманқұлов К.І. Педагогикалық практика барысында болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіптік шеберлігін қалыптастыру: пед. ғыл. канд. ... автореф.: 02.07.04. - Алматы: ҚазҰПУ, 2004. - 20 б.

УДК

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЯ И СУЩНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ У ЧЕЛОВЕКА

Д.Р.Муталиева, к.п.н., ассоциированный профессор
Атырауский университет имени Халела Досмухамедова
г.Атырау

Н.Б.Кайрлиева – докторант
Казахский Национальный педагогический университет им.Абая
г.Алматы

Ключевые слова: психологический комплекс, психоанализ, бессознательное, комплекс неполноценности, комплекс превосходства, неадекватная самооценка, психологическая защита.

Түйіндеме

Мақалада ғалымдардың зерттеулеріне негізделген психологиялық комплекске теориялық талдау жасалған. Факторлары, олардың пайда болуы мен даму себептері анықталады.

Summary

The article presents a theoretical analysis of the psychological complex based on the research of scientists. Factors, causes of their occurrence and development.

В качестве изначального пункта в научной характеристике психологического комплекса обоснованно используется определение его понятий. Мы обратились к словарным источникам, в которых дано описание понятия комплекса.

В словаре-справочнике М.Кордуэлла психологический комплекс представлен системой идей или представлений, наделенных эмоциональным зарядом. Человек, обладая тем или иным комплексом, заостряет свое внимание на чувствах, эмоциях или идеях и испытывает эмоциональное расстройство, когда пытается в них разобраться [1].

В словаре по психоанализу В.Лейбина дано следующее определение: комплекс - этосовокупность бессознательных представлений, эмоционально окрашенных воспоминаний, связанных между собой ассоциацией, разнообразных личностных черт, специфических и общезначимых переживаний, возникающих у человека на основе межличностных отношений [2].

В словарях наиболее полно отражается специфика понятия комплекса, как совокупности отдельных психических процессов и части психической конституции человека и более всего бессознательной структуры психики.

Успешные попытки системного изложения понятия и сущностных особенностей комплекса проведены в работах З.Фрейда, К.Юнга и А.Адлера.

Австрийский психолог, психиатр, невролог и основатель психоанализа Зигмунд Фрейд рассматривает комплекс как «группу представлений, связанных с ним аффектом», как совокупность взаимосвязанных и неразделимых элементов, вытесненных в предсознательную или бессознательную область психики. Комплексы образуются небольшими порциями, затем они перерастают в большие психические образования, проявляясь в виде эмоций, негативов, стрессов, которые при неблагоприятных условиях образуют патологические состояния психики [3].

Швейцарский психиатр, основоположник аналитической психологии Карл Густав Юнг рассматривает комплекс как сплав аффективно-эмоциональных переживаний. «Комплексы – это ... психические величины, которые лишены контроля со стороны сознания. Они отщеплены от него и ведут особого рода существование в темной сфере души, откуда могут постоянно препятствовать или же содействовать работе сознания» [4, с.94].

Указывая воздействие негативных особенностей комплексов, Юнг отмечает, что они могут стать движущими стимулами к достижению успехов в полезных делах.

Весьма полезными для нас явились результаты исследований австрийского психолога, психиатра и мыслителя Альфреда Адлера. В теории индивидуальной психологии он выделяет понятия «комплекса неполноценности» и «комплекса превосходства», как двух крайне неадекватных психологических свойств, присущих одному человеку. В совокупности оба понятия означают стремление человека компенсировать чувство собственной недостаточности чувством превосходства.

В результате изучения был получен материал, анализ которого позволяет заключить, следующее. А.Адлер рассматривает «комплекс неполноценности» у человека как проявление собственной недостаточности, ущербности, ненужности и несостоятельности в окружающей среде в силу влияния жизненных трудностей, что влечет недовольство над собой. Человек неуверен в себе, он неспособен к позитивному развитию творческих сил и дарований, плохо приспосабливается к условиям жизни и общества.

Несомненная важность идеи Адлера в том, что человек должен устранять в собственном поведении чувство неполноценности и обретать уверенность в чувстве превосходства.

Проявления у людей «комплекса неполноценности» своеобразны. В одних случаях, человек проявляет демонстративное или агрессивное поведение, скрывая свои слабости или недостатки, в других – он избегает людей, так как боится осуждения и разговоров.

Во всех этих случаях человек получает заряд нервозности, что ведет к разрушению нервной системы. Независимо от того, что испытываемые человеком негативные чувства вытеснены, он остается неудовлетворенным собой. Сверхкомпенсация как защитная функция пробуждает непревзойденность собственного «Я», вносит перемены для достижения реального или мнимого успеха [5].

Он компенсирует физические недостатки или дефекты, приобретенные в детские годы путем реализации самого себя в интересных и творческих видах деятельности. Ежедневные тренировки над физическими недостатками ведут к достижению высоких показателей вплоть до совершенства. В качестве примера приведем Демосфена, который с детских лет страдал заиканием, но стал выдающимся оратором. Вильма Рудольф с физическим недугом трижды завоевывала золотые олимпийские медали по легкой атлетике. Теодор Рузвельт в детстве рос слабым и болезненным мальчиком, но с возрастом обрел подтянутую физическую форму.

Собственные наблюдения в этом плане показали, что в жизни случаются истории с «гадким утенком», впоследствии ставшим красивым молодым человеком. Или девушка, с укороченной ногой научившись танцевать, выступает перед зрителями на сцене.

Если у человека в излишней степени проявляется чувство превосходства, то это ведет к чрезмерной увлеченности собой, тщеславию, самомнению и коварству. Он готов всех обвинять, стремится к господству над другими, представляя себя преуспевающим человеком, поддаваясь иллюзии и высокой самооценке. В других случаях человек прибегает к бегству, скрывается от людей, занимается исключительно своими делами, разрывая отношения с окружающими, тем самым стремится показать себя творческой и уникальной личностью. Чаще всего такое поведение присуще людям, страдающим неврозом. Невротическая личность создает собственный воображаемый мир, в котором чувствует себя выдающейся личностью, он маниакален и придирчив к окружающим.

В своей концепции А.Адлер утверждает, что чувство неполноценности приобретает в зависимости от условий существования в человеческой среде. Это чувство присуще, в первую очередь, невротической личности, но и не является расстройством психики для здорового человека. Данное чувство способствует здоровому развитию психики человека, достижению им успехов в жизни. Потому А.Адлер писал: «Люди стараются компенсировать чувство собственной недостаточности, вырабатывая свой уникальный стиль жизни, в рамках которого они стремятся к достижению фиктивных целей, ориентированных на превосходство или совершенство» [5, с.503].

Психоаналитические работы З.Фрейда, К.Юнга и А.Адлера показали, как в детском или юношеском возрасте «созревают» психологические комплексы, которые затем закрепляются во взрослом периоде жизни. Следовательно, комплекс является сложным психическим процессом, развивающимся на протяжении всей жизни человека и представляющий собой совокупность психических элементов (идей, мнений, отношений, убеждений), находящихся в тесном соединении чувств, эмоций, воображения и мышления у человека.

Анна Фрейд, изучавшая теорию и практику детского психоанализа, видит в комплексе совокупность эмоционально окрашенных элементов (мыслей, интересов, установок), сложившихся в раннем детстве и вытесненных в бессознательное с тем, чтобы оказывать воздействие на актуальную психическую жизнь индивида [6].

Психологический комплекс рассматривается как элемент внутриличностного конфликта, осознано или неосознанно выраженный в эмоциональном состоянии и связанный с использованием таких механизмов психологической защиты, как сублимация, проекция и вытеснение.

Еще З.Фрейдом были разработаны механизмы психологической защиты человека, одним из которых является сублимация. Он снимает внутреннее напряжение с помощью перенаправленной энергии на достижение социально приемлемых целей. В этом плане чувство неполноценности ведет к борьбе за достижение превосходства, власти над окружающими, совершенствованию самого себя. Данное чувство становится двигательной функцией, мотивацией в выполнении общественно-полезного труда. К примеру, Наполеон, имевший маленький рост, становится великим полководцем, а для вида он всегда носил удлиненную шапку. Невзрачный, незаметный с виду актер или ученый благодаря упорному труду становится великолепным артистом или выдающимся ученым.

Представитель гуманистической психологии Абрахам Маслоу говорит о том, что в личностном росте для достижения вершины своей творческой деятельности человек должен стремиться к самосовершенствованию, применять весь свой потенциал. Однако существуют препятствия для развития самоактуализации, когда начинается зарождаться «комплекс Ионы». Человек чувствует опасность в среде, он робок, уязвим, а процесс личностного роста требует постоянной готовности рисковать, отказываться от удобных привычек, мужества и выдержки. Данный комплекс ведет к враждебности по отношению к самостоятельным личностям, достигнувших успехов в жизни [7].

Психоаналитик Карен Хорни рассматривает «комплекс маскулинности» как продукт мужского доминирования в культуре и характерных особенностях динамики семьи девочки [8].

Комплексы оказывают огромное влияние на поведенческую сферу личности. Качествами конкретного комплекса называют свойства, присущих самому комплексу как таковому или сам комплекс.

В современной действительности «комплекс неполноценности» и «комплекс превосходства», выдвинутые А.Адлером, могут проявляться в самых разнообразных формах. «Комплекс неполноценности» может быть вызван как внешними физическими, так и внутренними психическими недостатками (леворукость; отсутствие тех или иных способностей - «нет артистических данных», «я не художник», «у него интеллектуальный потенциал выше, чем у меня»). «Комплекс превосходства», к примеру, выражается национально-родовой или расовой принадлежностью человека, ему свойственно стремление управлять людьми, проявлять самоуверенность.

Сторонники психоанализа отмечают зарождение комплексов у человека в раннем детстве. У Фрейда и Юнга комплексы имеют следующие наименования: «Эдипов комплекс», «комплекс кастрации» и «комплекс Электры». Они вызваны психосексуальным развитием детей, побуждающим эмоциональные переживания и бессознательные действия по отношению к родителям.

Подвергая «Эдипов комплекс» жесткой критике, К.Хорни рассматривает его как некую аномалию, называя невротическим образованием нарушения в психике ребенка вследствие жестко организованного стиля воспитания и отношения к детям. Ребенок не может предусматривать поведение своих родителей, а тем более решать их судьбу. Все зависит от суммы приобретенных знаний в результате сознательно и целеустремленно организованной работы над собой [9].

В понимании Э.Фромма фрейдовский «Эдипов комплекс» не является инцестом между матерью и сыном, а есть проявление «реакции ребёнка на давление родительского авторитета», отца, который возглавляет и управляет всеми членами семьи [10].

«Комплекс Дианы», олицетворяющего древнегреческую богиню Артемиду, женщину в образе мужчины, возникает у девочек-подростков. Этот комплекс рассматривается как проявление невротических состояний и некоторых видов перверсий.

В результате изучения был получен материал, анализ которого позволяет заключить следующее. В психоанализе основной характеристикой комплекса как психологического образования является бессознательное его сопровождение независимо от других психических явлений и характеризуется совокупностью особенностей данного образования, а также эмоциональным и аффективным его проявлением. В современном понимании комплекс рассматривается более глубоко и представляет собой целостную, устойчивую и упорядоченную структуру, обладая свойствами комбинирования, общности и объединения и как некое психическое образование, включает различные смысловые значения.

В некотором аспекте проблема комплекса, проявляемого в форме нарушений в психическом состоянии и личностном развитии человека, была затронута в исследованиях Б.Г.Ананьева, С.Л.Рубинштейна, Н.Д.Левитова, К.Роджерса, Г.Салливан и др.

Природные и психологические свойства комплексов в поведении человека представлены А.Б.Белоусовой, Л.Н.Галигузовой, Ф.Зимбардо, Д.Каплан и др.

Факторы, порождающие комплексы у детей и способы их преодоления, отражены в работах Т.А.Гавриловой, Е.М.Гаспаровой, Д.Каган и Т.М.Сорокиной.

В отдельных педагогических исследованиях (Г.М.Красневская, Т.О.Смолева) обращается внимание на развитие комплекса неуверенности, тревожности у детей в дошкольном возрасте. На данном возрастном этапе ребенок в силу восприимчивости к воздействиям отрицательных факторов приобретает нежелательные формы поведения, что, несомненно, сказывается на его психическом развитии.

В младшем школьном возрасте наблюдается «комплекс пассивного наблюдателя». Массу информации ребенок получает вне школы. Часто он смотрит детские передачи и фильмы,

читает книжки, играет с детьми, поэтому усвоение учебных материалов в классе не вызывает больших затруднений. Недружественные отношения с одноклассниками создают «комплекс неудачника». И «комплекс отличника», и «комплекс двоечника» вызывают "оценочную" зависимость. Зависимость от оценочных ситуаций и потребностей в них более всего выражена у учащихся с «комплексом отличника». Модус поведения отличника выражается в желании получать пятерки на уроках в угоду родителям и учителям, снискать похвалу и одобрение. Данный комплекс сопровождается с выраженной степенью истероидности и психастении.(А.И.Захаров, О.А.Карабанова, Н.Н.Нарицын, В.В.Сорокина) [11].

Исследователи отмечают, что комплексы чаще всего характерны для детей подросткового возраста (А.Г.Ковалев, И.С.Кон, В.А.Крутецкий, В.С.Мухина, И.И.Чеснокова, Д.И.Фельдштейн и др.).

Подростковый возраст обладает переходным этапом критического развития. С перестройкой детского организма недостаточно равномерно и интенсивно проходят физиологическое и психическое развитие подростков. В сочетании с данным возрастом комплекс у подростка может сопровождаться следующими особенностями:

- повышенной эмоциональной чувствительностью к критике;
- проявлением детской самоуверенности и категоричностью высказываний в адрес окружающих людей;
- амбивалентностью чувств, противоречивостью личностных черт.

Сознание подростков еще недостаточно окрепшее, в силу этого они не всегда адекватно реагируют на различные ситуации, они самолюбивы, эмоциональны и вспыльчивы. Отношение к окружающим различное в зависимости от того, какое впечатление произведут на них люди, но они не переносят необоснованно сказанные слова в свой адрес.

В условиях конфронтации, несоответствия взглядов, представлений с окружающими людьми, в состоянии изолированности от них создается фундамент для развития комплексов. Комплексы приобретают сложную форму своего проявления, если подростки ощущают дискомфорт во взаимоотношениях с близкими и окружающими людьми (грубость, упреки, оскорбления, издевательства), отсутствие взаимопонимания и поддержки со стороны родителей (теплоты, внимания, такта, чуткости).

Особенно отношения сверстников между собой определяют дальнейшее развитие подростка. Дети могут говорить друг другу колкости, издеваться над неуклюжестью, вешать «ярлыки», что вызывают у них обиду. В частности, девочки-подростки болезненно реагируют на неприятные замечания сверстников об их внешнем виде (при появлении угрей, наличии полной фигуры без осанки, не прямых ног, тонких губ, жирных волос, маленького роста и др.). Вполне естественно, что на данном этапе возрастного развития, когда происходит половое созревание и девочки ощущают себя женственнее, неуместны подобные замечания в их адрес, что может вызвать заниженную самооценку и мнимость всех недостатков.

Сказанное заставляет полагать, что у таких подростков формируется неадекватное представление о себе, что он не способен хорошо учиться, неприятен для окружающих, не интересен и не полезен другим. Превалирует подавленное настроение, они отстраняются от друзей. Различные негативы, влияя на психику подростков, трудно выводятся из подсознания детей. Все это ведет к формированию «комплекса неполноценности».

Наряду с этим необходимо отметить основные признаки проявления у учащихся комплексов:

- постоянные жалобы учащихся на проблемы собственного поведения и взаимоотношений с окружающими;
- неадекватное поведение, скованность в общении среди окружающих;
- ощущение постоянного дискомфорта в ученической среде;
- ощущение страха и постоянного тревожного состояния.

Из сказанного становится очевидным, что у школьников возникают различные комплексы в силу тех или иных обстоятельств и требуют вмешательства в их устранении, т.е. необходимо

найти оптимальные стратегии в управлении поведением, механизмы защиты и способы воздействия на них.

Как полагает А.Адлер «комплекс неполноценности» формируется в детские годы. Ребенок может пережить негативные чувства при таких факторах как перенесенные в детские годы болезни, критические ситуации, сложность взаимоотношений в семье, жесткость воспитания.

Вместе с тем следует подчеркнуть, что источником всех комплексов является чувство страха. Страх как отрицательное эмоциональное переживание человеком каких-либо событий и явлений вызывает различного рода комплексы. На психологическом уровне – это боязнь различных ситуаций (предметов, людей, событий), которые повлияли на сознание ребенка. Страху легко подвергаются дошкольники.

Поскольку комплексами страдает, прежде всего, невротическая личность, она находится в прямой зависимости от внутриличностных конфликтов, как противоречивых, эмоциональных, антагонистических отношений, требующих внутреннего преломления в сознании, поведении, т.е. сопротивления между внутренними тенденциями личности и возможностями удовлетворения их.

Важно подчеркнуть, что комплексы порождаются психологическими травмами. Дети испытывают негатив от влияния плохих отношений с окружающими и это главная причина, по которой формируется негативное отношение к жизни, отсюда и порождение различных комплексов.

Чаще всего подростки, относящиеся к сензитивному периоду развития, страдают от негативных внешних воздействий социальной среды. Жесткое обращение с подростком порождает у него агрессивное поведение по отношению к окружающим, вызывает вспышки эмоциональной раздражительности, грубости и жестокости. Отсутствие родительского тепла (холодность в обращении, изоляция) ведет к дезадаптации детей, отчужденности.

Анализ литературы показывает, что вопросы психологического комплекса тщательно рассматривались предыдущими исследователями, но целый ряд конкретных вопросов, связанных с возникновением комплексов у человека остается мало разработанным.

Результаты теоретического анализа позволили сделать некоторые частные выводы.

Комплекс как психическое явление формируется на ранних этапах жизни человека.

Как психическое образование комплекс охватывают всю сферу личности в интеллектуальном, эмоциональном, личностном и мотивационном понимании ее развития. Зарождение комплекса зависит от влияния ряда факторов: среды, воспитания и общения. В зависимости от степени выраженности комплексы могут иметь различные уровни и формы проявления.

Комплексы сопровождаются проявлением тревожности, неуверенностью в себе, чувством вины, низкой самооценкой, отрицательно сказывающихся на личностном и социальном развитии человека.

Необходимо устранение нежелательных симптомов, вызванных комплексом, найти оптимальные стратегии в управлении поведением, механизмы защиты и способы воздействия на них.

Список использованной литературы

1. Кордуэлл М. Психология А-Я. Словарь-справочник. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000.
2. Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу. – М: Изд-во АСТ, 2010.
3. Фрейд З. Избранное. – М.: Моск.раб., 1990.
4. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени / [К.Юнг](#). - Москва: Прогресс: Универс, 1994.
5. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. - Москва: Академический проект, 2007.
6. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа. /Пер. с англ. - М., 1999.
7. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. - СПб: [Питер](#), 2018.
8. Хорни К. Психология женщины. - СПб: [Питер](#), 2018.

9. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. - М.: Академический проект, 2009.
10. Фромм Э. Гуманистический психоанализ. - СПб: Питер, 2002.
11. Психологическое неблагополучие детей в начальной школе. Диагностика и пути преодоления. 2-е изд. - М: Генезис, 2007.

ПЕДАГОГИКА-ТӘРБИЕНІҢ БАСТАУ КӨЗІ

Фархат Балғожиев,

**Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті «Журналистика» кафедрасының
оқытушысы**

Педагогикалық жұмыстағы шешуші нәрсе-ең жақсы оқыту әдістерін таба білуде **Ыбырай Алтынсарин**

Адамның жеке қасиеттері өмір жолында дамып, қалыптасатын болғандықтан жеке тұлғаның «қалыптасуы мен дамуы» ұғымдарының мәнін тереңірек ашу педагогика үшін аса маңызды мәселе екенін ғалымдарымыз әлденеше рет айтып, бұл туралы жан-жақты зерттеп жазып та жүр. Негізінен алып қарасақ педагогика бала тәрбиесінің нағыз бастау көзі. Ал, тәрбие бар жерде білімнің де бар екені баршамызға аян.

Осы тұрғыда айтар болсақ жалпы педагогика ғылымы тереңірек зерттеуді, көбірек оқып, білуді қажет ететін ғылым.

Педагогика білім беру, педагогикалық шындық туралы ғылым ретінде педагогикалық процестің дамуы мен қызмет етуінің заңдылықтарын зерттейді, теориялық білімдерді жинақтайды және жүйеге келтіріледі, педагогикалық шындық тәжірибесін зерттейді, яғни практика үшін педагогикалық шындықты қайта құру үшін негіз жасайды. Сондықтан осы саладағы ғылыми зерттеулер практикалық бағытталған сипатта болады. Міне осыдан педагогиканың гуманитарлық білімдер (адамтану) жүйесімен байланысы басталады. Педагогика адам туралы ғылымдар жүйесіне кіргеніне қарамастан, пән педагогикалық мақсаттылық және тұлғаның қалыптасуына педагогикалық басшылықты зерттейтін бірден бір ғылыми пән.

Педагогикалық ой алғашында жалпы философиялық білімдер жүйесінде, діни ілімдерде, саясаттануда, заңда, әдебиетте дамиды. Педагогиканың дербес ғылым ретінде бөлініп шығуы (дифференциялануы) белгілі бір уақыт кезеңінде ішкі ғылыми дифференциялануға, педагогика ғылымдары жүйесінің түзелуіне алып келді. Бірақ XIX - XX ғасырлардағы зерттеулер педагогиканың ғылым аралық байланыстарының жоғарыда мәні болғанын көрсетеді. Қазіргі замандағы педагогика психологиямен тығыз байланысты. Психология адам психикасының дамуының заңдарын, ал педагогика - тұлғаның дамуын басқаруды зерттейді.

Педагогика ғылымдарының даму мүмкіндіктерінің маңыздылығы олардың медицинамен байланыстылығында, себебі педагогикалық шындықтың бірқатар құбылыстарын (тәртіпсіздік, жалқаулық, еріксіздік, олақтық) балалардың денсаулығын зерттеу барысында ғана түсіндіруге мүмкін болады. Сонымен бірге созылмалы ауру балалар үшін арнаулы оқыту және тәрбиелеу жүйесі қажет. Әрине, бұл проблеманы бірлескен комплексті зерттеулер нәтижесінде ғана шешуге болады.

Ғылымдар байланысының жаңа деңгейін бастапқы педагогиканың философия ғылымы саласында дамуы бүгінгі күні шешімін табуда. Педагогика жеке пән (дисциплина) ретінде философия және оның салалары – білім беру философиясы, ғылымдар философиясының, мәдениет философиясының және т.б. жетістіктеріне сай терең ұғыну нәтижесінде дамиды.

Көптеген жағдайларда педагогикадан негізгі идеялар, теориялық және тәжірибелік аспектілер өзара тығыз байланысты. Сондықтан педагогикада теорияны жасау және зерттеудің теориялық деңгейін көтеру алдыңғы қатарлы тенденция болып отыр. Бұл тенденция педагогиканың методологиясы деген сұрақтық арастырғанда күмән жоқ, бұл сұраққа жауап бермей басқа

сұраққа жауап беру мүмкін емес - ал, бұл дегеніміз педагогикалық зерттеулердің теориялық деңгейін күшейту деген сөз.

Қазіргі ғылыми-педагогикалық және әдіснамалық зерттеулер ғылыми білімнің жалпы құрылысында ерекше орын алып, диалектикалық материализмнің дамуына белгілі бір әсер етіп отыр. Бұл ретте әдіснамалық зерттеулер әртүрлі философиялық мектептер мен бағыттар негізінде жүзеге асырылады. Алайда ғылыми нәтижелер, көп ретте, зерттеушінің философиялық бағыттылығына байланысты болмайды, олардың жалпы ғылыми құндылығы болып, педагогика ғылымы әдістемесінің дамуына өз үлестерін қосулары қажет.

Әдіснама дегеніміз әдістер туралы ілім, оларды зерттеушінің ойлау сипатын, оның танымдық процесінің дамуының жолын анықтаушы ретінде қарастыру қажет. Оқыту, тәрбиелеу мен дамыту теориялары педагогика ғылымы әдістерінің негізгі мазмұнын құрайды. Кез-келген мұндай теория зерттеу әдісі қызметін атқара алады, басқа теориялардың құрамды бөлігі болып табылады. Таным процесіндегі әдіске антикалық философияда-ақ үлкен мән берген, онда алғаш рет зерттеу нәтижесі мен ғылыми таным әдісі арасындағы өзара қатынас айқындалған болатын. Қазіргі уақытта таным әдістері, олардың қалыптасуы мен даму процесі зерттеу объектісін тану мен өлшеудің анық ғылыми нәтиже бере алатын нақты әдістерін талап ететін деңгейге жақындап келеді. Сондықтан ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістерінің даму мен жақсару процесі тұтас педагогикалық ғылымның дамуының ең басты құрамды бөлігі болып табылады.

Педагогика ғылымы сияқты педагогикалық зерттеу әдістерінің қазіргі жүйесінің көлемі кең. Ғылыми педагогикалық зерттеудің әртүрлі әдістері мен зерттеуші ойлауының шығармашылық сипаты ғылыми зерттеудің барлық әдістері мен олардың өзара байланысын сипаттайтын ортақ теорияны құрастыруда біршама қиындықтарға әкеледі. Осыған орай, таным әдістерінің көптеген жіктелері бар., оларды қолдану мақсатқа, объектіге және пәнге, сонымен қатар зерттеу әрекеттеріне және ғылыми іс-әрекет пен зерттеу жорамалдары жүзеге асатын жағдайларға негізделеді.

Ғылыми зерттеудегі әр түрлі әдістердің өзара байланысы мәселесі көкейкесті мәселеге айналып отыр. Бұл мәселе аспектілерінің бірі-ғылыми танымдағы философиялық әдістердің орны туралы мәселе. Зерттеушінің теориялық ойлауының негізінде материалистік диалектика әдісі жатыр, ол ізденушіні ғылыми фактілерді жинастыру мен түсіндірудегі субъективті көзқарастан, олардың біржақтылығынан босатып, зерттеушіні зерттеу мәселесіне тарихи анализ жасауға, оның дамуының тенденциясы мен заңдылықтарын табуға, таным мен болмыстағы қарама-қайшылықтарды шешудің тәсілдерін ашуға шақырады. Бұл объективті заңдылықтармен анықталатын білім мен ақиқаттың әр түрлі формаларының өзара байланысын анықтауға, қоғамдық және жаратылыстану ғылымдарын дамытатын ойлаудың басқа да диалектикалық әдістерін тереңірек түсінуге көмектеседі [12,13,16,24-25 б.б.].

Педагогикада білім беру мазмұны жеке тұлғаны қалыптастыру мен дамыту барысындағы ғылыми негіз ретінде қарастырылады . Өйткені, жеке тұлға дамуы тәрбие мен оқытуға тығыз байланысты , сондықтан да алдымен білім беру мазмұнын анықтап алу қажет екендігі дау тудырмаса керек.

Сонымен, білім беру мазмұны дегеніміз - жеке тұлғаны қалыптастыру барысындағы адам баласының іс - әрекет тәсілдерін меңгере отырып, жүйелі түрде білім алуы, іскерлік пен дағдысын, таным арқылы көзқарасын қалыптастыру және ақыл - ойы мен сезімін дамыту. Яғни білімді адам деп ақыл - ойы жетілген, әдіс - тәсілдерді меңгерген, қабілетті, өз пікірін дәлелдей алатын, болашақты болжай отырып, шешім қабылдай алатын жеке тұлғаны айтуға болады.

Білім мазмұны - оқу орындарының негізгі мәселелерінің бірі. Ал оның мәні - әрбір ғылыми пәндерден ғылыми білімді игеру, тәжірибеде қолдана білу.

Педагогика ғылымының мазмұны - оның тарихында қалыптасқан рухани мұралар мен құндылықтар әлемі . Білім берудің мазмұны мен оның мәнін ашуда және білім беруді ізгілендіру идеясын жүзеге асыру барысында жеке тұлғаны дамыту мәселесі соңғы он он бес жыл шамасында күн тәртібінің алдыңғы қатарына шықты. Аталған мәселе И.Я.Лернер, М.Н.Скаткин, В.С. Леднев, Б.М.Бим - Бад және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылып, талданған.

И.Я.Лернер мен М.Н.Скаткин білім беру мазмұнын теориялық тұрғыда білім, іскерлік, дағдыны қалыптастыру жүйесі деп түсіндірген, сонымен қатар шығармашылық іс-әрекет, ерік сезімін меңгеруді ұсынады. Бірқатар шетел педагогтары (АҚШ, Англия, Франция, т.б.З.-368бет..) жеке тұлғаға жалпы адамзаттық тәрбие беруді, оқу табиғи құбылыстар мен қоғамдық өмірдегі шынайы құбылыстарды түсіндіруде оқу пәндерін өзара кіріктіруді негізге алуды ұсынған.

Білім мазмұнын анықтауда, жалпыға міндетті білім беруде, оның ғылым мен техниканың және мәдениеттің даму деңгейіне сай болуын қамтамасыз ету мақсатында оқу бағдарламалары мен оқулықтарды жетілдіру аса қажет болуда.

Білім беру мазмұның іске асыру барысында аға ұрпақтың жинақтаған тәжірибесін болашақұрпаққа меңгерту, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени тұрғыдан мазмұнын дамыту мақсатында ғылым туралы толық мәлімет беру

(білім мазмұнының негізгі теориялары, заңдары, ұғымдары, т.б.); білім мазмұнының ғылыми және практикалық мәнін ашу, білім алушылардың жас және дара ерекшеліктерін ескеру, әртүрлі пәндерді оқытуда берілген мерзіміне, көлеміне қарай беру; білім беру мазмұнын әлемдік тәжірибе мен ұштастыру; оқу орнының оқу – әдістемелік және материалдық базасына сай құру қажет.2.[164-165 б.б.]

Педагогика ғылыми пән ретінде және өзінің тарихи даму

барысындамынадайсалалардықамтиды:

1. *Жалпы педагогика.* Олбарлықжастағыжасұрпақтыңоқуы мен тәрбиесінеортақнегізгізаңдылықтары мен принциптерінзерттейді.

2. *Мектепке дейінгі*

педагогика. Мектепжасынадейінгіжасұрпақтытәрбиелеузаңдылықтарынзерттейді.

3. *Мектеппедагогикасы.* Мектепжасындағыбалалардытәрбиелеу мен оқытудыңзаңдылықтары мен ерекшеліктерін, оны ұйымдастыружолдарынқарастырады.

4. *Жоғарымектеппедагогикасы.* Жоғарыоқуорындарындаоқитынжастардытәрбиелеу мен оқытудыңзаңдылықтарынзерттейді.

5. *Арнаулы педагогика.* Бұлөзалдынабірнешесалағабөлінеді:

а) сурдопедагогика - саңыраулардыоқытужәнетәрбиелеупедагогикасы;

ә)тифлопедагогика - соқырлар мен көзінашаркөретіндердіоқыту мен тәрбиелеудіңзаңдылықтарынзерттейтін педагогика;

б) олигофренопедагогика - ақыл-ойыкемшінбалалардыоқыту мен тәрбиелеудіңзаңдылықтарынзерттейді;

в) логопедия - тілініңкемісі бар балалардыоқытужәнетәрбиелеумәселелерінзерттейді.

6. *Педагогика тарихы.* Оләр түрлітарихидәуірлердегіпедагогикалықидеялар (пікірлер, көзқарастар) мен тәрбиенің даму тарихынзерттейді.

7. *Оқытуәдістемесі* - әртүрліоқупәндеріноқытуәдістемесініңнегізгізаңдылықтары мен ерекшеліктерінзерттейді.

Жоғарыдааталғанпедагогиканыңбарлықтүрініңнегізі - **жалпы педагогика**

Жеке ғылыми пән ретінде педагогиканың дамуы көптеген жағдайда басқа ғылымдармен байланыста, олардың ғылыми зерттеу саласындағы жетістіктерін де оқу және тәрбие процесінде пайдалану жағдайында жүргізіледі. Ондағы мақсат – тәрбиенің мәнін тереңтүсіну және оның теориялық негіздерін жасау. Бұлорайда М. Жұмабаевбылайдейді: «Педагогика адамның денесін һәм жанын дұрыс тәрбие қылу жолдарын ізденетін пән болғандықтан, педагогика пәні мен дұрыс пайдалана білу үшін, екіншітүрліайтқанда, адамды дұрыс тәрбие қыла білу үшін адамның денесі һәм жанының жайын кеңес қылатын басқа пәндерментаныс болуға тиісті». 15-16 б.б.]

Қорыта келе айтарымыз: Педагогика пәні мектепте бала тәрбиесін жан-жақты қалыптастырумен қатар мәдени құндылықтарды оқушылар бойына сіңіруде орасан көмегі зор оқу құралы екені баршаға аян. Сондықтан болашақ жас ұрпақ педагогиканы оқып білу арқылы терең білімді және сауатты болуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Педагогика. Дәріс курсы. Алматы: «НұрлыӘлем», 2003-368 бет.
2. Ахметова Г.К., Исаева З.Ә., Әлқожаева Н.С. Педагогика: Оқулық.-Алматы: Қазақуниверситеті, 2006.-220 бет.
3. Әбенбаев С., Әбиев Ж. Педагогика: Оқуқұралы.-Астана: Фолиант, 2009.-336 б.

УДК

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ЛОГИКО-АССОЦИАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ

А.С.Нигметова, доктор PhD

Атырауский музыкальный колледж «Академия народной музыки имени Дины Нурпейсовой», г.Атырау

Ключевые слова: психологические особенности, логико-ассоциативное мышление, психология, психика детей.

Резюме: В статье раскрыты психологические особенности процесса развития логико-ассоциативного мышления детского возраста с 7 до 11 лет. Изучены общие положения становления памяти, основанная на логике. Данная работа направлена на попытку объединить два направления в изучении логико-ассоциативного мышления, а именно, создать модель его формирования, в которой отражались бы и основные этапы формирования логической мыслительной деятельности в целом. Поэтому предлагается модель формирования логической мыслительной деятельности, отражающая основные этапы по запоминанию и воспроизведению, согласно логических операций, материала и их взаимосвязи.

БАЛАЛАР ЖАСЫНДАҒЫ ЛОГИКА-АССОЦИАТИВТІ ОЙЛАУДЫҢ ДАМУ ПРОЦЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.

А.С.Нигметова, PhD докторы

"Дина Нұрпейісова атындағы халықтық музыка академиясы" Атырау музыка колледжі",
Атырау қаласы.

Аңдатпа: Мақалада 7 жасан 11 жасқа дейінгі балалардың логикалық-ассоциативті ойлауын дамыту процесінің психологиялық ерекшеліктері көрсетілген. Логикаға негізделген жады қалыптасуының жалпы ережелері зерделенді. Бұл жұмыс логикалық-ассоциативті ойлауды зерделеуде екі бағытты біріктіруге, атап айтқанда, тұтастай алғанда логикалық ойлау қызметін қалыптастырудың негізгі кезеңдерін көрсететін оның қалыптасу моделін құруға бағытталған. Сондықтан логикалық операцияларға, материалға және олардың өзара байланысына сәйкес есте сақтау және жаңғырту бойынша негізгі кезеңдерді көрсететін логикалық ойлау қызметін қалыптастыру моделі ұсынылады.

Түйінді сөздер: балалардың психологиялық ерекшеліктері, логика-ассоциативті ойлау, психология, психикасы.

PSYCHOLOGICAL FEATURES IN THE PROCESS OF THE DEVELOPMENT OF LOGIC-ASSOCIATIVE THINKING OF CHILDREN

A.S. Nigmatova, Ph.D.

"ATYRAU MUSIC COLLEGE" ACADEMY OF PEOPLE'S MUSIC NAMED AFTER DINA NURPEISOVA "

Abstract: *The article describes the psychological characteristics of the development of logical-associative thinking of children from 7 to 11 years. The general provisions of the formation of memory, based on logic, are studied. This work is aimed at trying to combine the two directions in the study of logical-associative thinking, namely, to create a model of its formation, which would reflect the main stages of the formation of logical thought activity in general. Therefore, a model for the formation of logical mental activity is proposed, which reflects the main stages of memorization and reproduction, according to logical operations, of the material and their relationship.*

Key words: *psychological features, logical and associative thinking, psychology, psyche of children.*

Ещё с XVIII века, учеными всего мира исследуются вопросы мыслительных процессов в психологическом и педагогическом аспекте.

Хотелось бы отметить, что очень долгий период в педагогике и психологии мыслительные процессы приравнивались к логике, и изучалось только общетеоретическое мышление, основанное на понятиях.

Как известно, объекты и явления реальности возможно познать с помощью органов чувств (зрение, слух, прикосновение). Также можно познать свойства эти явлений с помощью обобщения, то есть с помощью мыслительных действий. Выходит, что мышление это процесс отображения реальности и подвид работы мозговой деятельности, характеризующаяся познанием сущного, т.е. реальности и различных явлений, закономерностями между взаимоотношениями.

Все мы знаем, о том, что в психологической дисциплине есть более простая и условная классификация видов мыслительной деятельности: 1) зрительно-действенное, 2) наглядно-ассоциативное, 3) отвлечённое (теоретическое) мышление.

Исследование становления психики детей начинается не с теории, а с практики, так как именно с этого начинает эволюционировать детское мышление. Нам известно, что до школьного возраста, а именно в период до 3 лет, мыслительная деятельности в большинстве своем имеет логико-ассоциативный характер. Именно в этом возрасте ребёнок начинает анализировать и синтезировать окружающие предметы в ходе их «троганья». Идет процесс разъединения и объединения друг с другом этих предметов на практике, которые познаются в данное время.

Несомненно, что логико-ассоциативное мышление в самом простом своем проявлении представляет собой зрительно-ассоциативные процессы, возникающие как правило, у детей в дошкольном возрасте, а именно от 4 до 7 лет. Поэтому интеграция мыслительных процессов и практической деятельности у них сохранена, но уже не так близка и однозначна чем ранее. В процессе познания предметов или объектов внешнего мира ребёнок не всегда может трогать предмет руками. Однако, всегда необходимо четко видеть и иметь возможность к восприятию этого объекта воспринимать. Отсюда вывод, что дошкольный возраст характеризуется лишь наглядностью ассоциаций и нет использование понятий. Основываясь на практическом и логико-ассоциативном восприятии сенсорного опыта у детей, происходит становление в самых простых проявлениях отвлеченного мышления. В связи с этим, мыслительная деятельность заключается не только в практике, и в форме ассоциаций, но и в первую очередь, в виде отвлечённых понятий и рассуждений. Разумеется, умственное развитие ребенка, неотделимо связано с изучением точных наук как математика, физика, и т.д. Поскольку в конце школьного

образования у ребенка формируется система научных знаний и понятий. Надо отметить, что становление отвлечённого мышления у ребенка в школьном возрасте в процессе обучения, никак не отключает логико-ассоциативные мыслительные процессы. Напротив, идёт продолжение процесса трансформации и совершенствования, заложенных и стартовых видов прочих мыслительных процессов развиваются вместе с отвлечённым мышлением.

Логику мысли человек использует в ситуации, где необходимы логические рассуждения. Итак, первая особенность мыслительных процессов заключена в их опосредованности. А именно, человек способен познавать окружающий мир косвенно или опосредованно, то есть, определенные способности через другие, то, что неизвестно - через известное. Ведь мыслительная деятельность основывается на опыте сенсорной практики, через способности ощущать, воспринимать, представлять, а также на теоретические знания, которые были приобретены раньше. А именно, косвенно познавать и познавать опосредованно, через что-то.

Вторая особенность мыслительных процессов это - обобщённость. Способность обобщать объекты реальности различные свойства и отношения можно объяснить тем, что все в окружающем мире связано так или иначе.

Мы знаем, что как совокупность умственных процессов, мыслительная деятельность в широком смысле в психологии и педагогике определялось ассоциативными понятиями, интеграцией прошедшего опыта и воспоминаниями, а также ощущениями, полученными из настоящей практики. Например, А. Бен, являющийся одним из основателей дисциплины ассоциативной психологии, считал, ассоциации играют важную роль в мыслительной деятельности. А уже позже, мыслительная деятельность воспринималась производное от памяти и внимания.

Современная наука о психологии основывается на деятельностной сути человеческой психики, исходя из этого есть более научное определение мышления. Так мышление – особенная разновидность познавательных процессов. Из этого вытекли вопросы о происхождении мыслительной деятельности, о ее появлении и становлении в детском возрасте посредством нацеленного обучения. Мыслительные процессы стали рассматриваться как способность разрешению многообразных задач и целенаправленной трансформации реальности открывающие скрытые от непосредственного наблюдения его стороны. Человек познает окружающий мир с помощью мыслительных процессов. Эти процессы определяются познавательной активностью, которая позволяет отразить в сознании предметы и явления реальности с помощью их свойств и связей.

Мыслительные процессы протекают закономерно и одинаково у всех людей, однако, существуют отличия по возрасту и индивидуальности каждой личности. Каждый период возрастного становления личности характеризуется своей определенной психической деятельностью. К примеру, в раннем детстве преобладает восприятие, а в дошкольном память.

Какой же именно аспект позволяет совершенствовать детскую психическую систему в возрасте от 7 до 11 лет? Многочисленные исследования психологов всего мира иллюстрируют, что для этого периода важным становится последующее развитие мыслительных процессов. И для этого периода присуща трансформация, которая характеризуется переходом от логико-ассоциативного мышления к логико-вербальным, понятийным мыслительным процессам.

Актуальность темы заключена в трансформации психических процессов детей. Новая подача информации о внешнем мире способствует перестройки бытовых и житейских понятий, сложившихся ранее, а мыслительные процессы, которые работают в период школьного возраста, обуславливают формирование общетеоретических мыслительных процессов в доступных формах для детей этого возраста. На основании этого, мы считаем, необходимым использование особого подхода, помимо этого, оперировать максимальным количеством арсенала диагностических возможностей изучения мыслительных процессов в этом возрасте.

Логико-ассоциативные мыслительные процессы способны развиваться в условиях, которые способствуют усвоению информации.

Изучение того, как формируются логико-ассоциативные мыслительные процессы у детей начальной школы, являются актуальными и проблемными в таких дисциплинах как педагогика и психология. Современный пласт педагогики и психологии не может порадовать достаточным количеством исследовательских работ, которые освещают вопросы логико-ассоциативных мыслительных процессов у детей в младших классах. Автором выбран возраст младших классов, на основании особенностей мыслительных процессов этого периода, так как, чтобы овладеть научной информацией, мыслительные процессы ребенка выходят на порядок выше своей эволюции. Это все провоцирует коренную трансформацию остальных процессов психики ребенка.

Во время обучения в школе мыслительные процессы ребенка становятся ведущими в детской психике и определяющими среди прочих функций психики, интеллектуализирующиеся под их действием, беря на себя признаки осознанности и произвольности.

Для лучшего осмысления мыслительной деятельности предлагается несколько трактовок:

1. Мыслительная деятельность – это наивысшее проявление человеческого понимания объективной реальности. Они позволяют открыть что-то, что не под силу восприятию.
2. «Мышление возможно охарактеризовать, – как неразрывный психический процесс самостоятельного искания и открывания исключительно нового, т.е., косвенного общего отражения деятельности в ходе её разбора и соединения, который формируется на базе практики из эмоционального познания и дальше идущий за её рамки».
3. Энциклопедия психолого-педагогических разделов трактует мыслительную деятельность как процессы познания человеческой активности, которые осуществляют общее и отстранённое отображение объектов и явлений реальности посредством их характеристик, связей и отношений.

Современная классификация, видов мыслительной деятельности используемая в психологическом направлении, и базирующаяся на таких понятиях как происхождение развития; специфика задачи; уровень расшифровки; уровень новшества и уникальности; способы мыслительной деятельности и ее функции сформулирована на основании проделанного анализа исследований таких ученых, как В.М. Вунд, Л.С. Выготского, С.Л. Рубинштейна, Д.Б. Эльконина, З.И. Калмыкова, Ф. Гальтон, Г. Эбингауз, Г. Роршах.

От правильности протекания мыслительных процессов, и от качества использования разных проявлений мыслительной деятельности, напрямую зависит успешность разрешения любой задачи.

Логико-ассоциативные мыслительные процессы детской психики в младшем школьном периоде можно определить как особый период, где отражаются и преобразуются проявления внешнего мира через процесс создания образов на базе схематичного логической последовательности, схем, преобразующиеся благодаря имажинитивно-логическим процессам отвлечённых понятий за счёт таких процессов как анализ и синтез, обобщение, ограничение (конкретизации или уточнения) в определённом логическом порядке.

Резюмируя вышесказанное, отметим, что главным аспектом в мыслительной деятельности у детей возраста с 7 до 11 лет характеризуется активное и осознанное использование приёмов с целью разрешения задач в мнемическом подходе. Следовательно, процесс, в котором формируются разные приемы мыслительных процессов логики и воспроизведения – это и можно назвать процессом становления мыслительной деятельности. Можно сделать вывод, что процесс становления мыслительной деятельности, основанной на логике, можно разбить на три части: протекание процессов мыслительной деятельности, зарождение логики в мыслительной деятельности, слияние способов запоминания логически.

Список использованной литературы:

- [1] Адам Д. Восприятие, сознание, память. Размышления биолога: Пер. с англ. – М.: Мир, 1983. – 152с.
- [2] Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960 – 486с.
- [3] Бархатова С. Г. Быстрота и прочность запоминания и их соотношение у школьников//Возрастные и индивидуальные различия памяти Под ред. А. А. Смирнова. – М.,1967.С.121-242.
- [4] Белоус А. Н. Соотношение приемов логического запоминания у детей дошкольного возраста: Дис. ... канд. психол. наук. – Минск, 1986 – 186 с.
- [5] Волошенко Л. И. Развитие продуктивных функций памяти у младших школьников в процессе усвоения семантической илогической структуры текстовой информации: Дис. ... канд. психол. наук. – Харьков, 1992.–148 с.

ӘОҚ 74.26.я72

ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Куанбаева Б.У., Шамбилова Г.Қ, Куанбаева А.О.
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті КЕАҚ, Атырау қ.
Жалпы білім беретін №39 орта мектеп, Атырау қ.

Кілт сөздер: ұлттық құндылықтар, педагогика, физика, оқыту, қысым.

Түйіндеме. Мақалада негізгі ұлттық құндылықтарды қолдану арқылы оқушылардың физиканы оқуға деген тұрақты ынтасын арттыру жолдары мен тәсілдері қарастырылады. Мақала авторлары адамгершілік, ізгілік және ұлттық құндылықтардың басқа да аксиомаларын қалыптастыруға бағытталған ұлттық дәстүрлерге сүйену оқушылардың физикалық құбылыстардың мәнін түсінуге деген қызығушылығын арттырады деп есептейді.

Ключевые слова: национальные ценности, педагогика, физика, преподавание, давление.

Аннотация. В статье рассматриваются пути и способы повышения устойчивой мотивации школьников к изучению физики посредством использования базовых национальных ценностей. Авторы статьи считают, что опора на национальные традиции, ориентированные на формирование нравственности, добра и других аксиом национальных ценностей способствуют яркой и запоминающейся презентации физических явлений и усиливают интерес обучающихся к пониманию физических процессов.

Keywords: national values, pedagogy, physics, teaching, pressure.

Annotation. The article discusses ways and means to increase sustainable motivation of schoolchildren to study physics through the use of basic national values. The authors of the article believe that reliance on national traditions oriented to the formation of morality, goodness and other axioms of national values contribute to a bright and memorable presentation of physical phenomena and increase students' interest in understanding physical processes.

Бүгінгі күні жас ұрпақтың рухани жан дүниесін дамытудағы және білім беру саласындағы басты міндеттердің бірі – ұлттық құндылықтарымызды ескере отырып, оқушыларға терең білім беру мен тәрбиелеу. Соған байланысты бүкіл тарихи, мәдени адамгершілік, рухани құндылықтарымыз жаңа заман тұрғысынан қайта бағаланып отыр. Халық педагогикасы – халыққа қажет қасиеттерді қалыптастыру үшін пайдаланатын педагогикалық мақсаттың, міндеттердің, мазмұнынның, әдіс-құралдардың, тәсілдердің жиынтығы мен өзара байланысы сондай-ақ, педагогика – белгілі бір халықтың, тайпаның өзіне тән ерекшелігі бар дүниетанымдық, тәрбиелік, мәдени мұрасы екені белгілі [1].

Қазақ халқының сан ғасырдан бері тәрбие жөніндегі өнегелі істері мен сөздері, тұрмысы, мәдениеті, өнері, өмір тәжірибесі халық педагогикасының асыл қазынасы болып келді. Қай заманда болмасын ұрпақ тәрбиесі адамзаттың парызы болды. Әрбір халық өзінің тарихы мен

тәжірибесін жалғастыратын жас ұрпаққа ғасырлар бойы тәрбие әдістері мен тәсілдерін қолданып, өмір тәжірибесі сынынан өткен әдептілік, сыпайылық, адалдық, инабаттылық, мейірімділік, қайырымдылық, еңбек сүйгіштік, үлкенді сыйлау, оған ілтипат көрсету сияқты қабілеттерді олардың бойына сіңіре білді. Осылардың бәрі адамзат тәрбиесінде, оның ішінде жас ұрпақтың бойында ұлттық сана қалыптастыруда халық педагогикасының қандай роль атқаратындығын көрсетеді.

Әрине, жастар бойында ұлттық сана қалыптастыруда тек ұлттық дәстүрлермен шектелуге болмайды. Сондықтан тәрбие ісі тиімді және нәтижелі болу үшін халық педагогикасына кешенді қараған дұрыс.

Ұлттық сана қалыптастыруда маңызды роль атқаратын халық педагогикасының құрамды бөліктері қазақтың салт-дәстүрі, ұлттық ойындар, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, ауызша есеп, т.б. [2] ерте заманнан бастап, жас өспірімдердің ой-өрісін, зеректігін, ұлттық құндылықтарын дамыту және тапқырлығы мен шешендігін анықтау үшін тәрбие құралы ретінде қолданылып келді.

Әрине, халықтың ұлттық құндылықтарын тиімді, шығармашылықпен қолдана білу - әрбір ұстаздың міндеті. Оқушыларды халықтың салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын құрметтеуге, өнер-білімін үйренуге тәрбиелеу қажет. Өз халқының мол мұрасын, ұлттық ерекшеліктерін білу жас ұрпақты адамгершілікке баулуда берері мол.

Осы орайда, физика пәнін оқытуда ұлттық құндылықтарды пайдаланудың мүмкіндіктері жоғары. Ұлттық құндылықтарды физика сабағында қолдану – білімділік, дамытушылық, тәрбиелілік мақсаттарын жүзеге асырып, оқушының өмірге өзіндік көзқарасын, өзін қоршаған ортадағы әр түрлі қоғамдық ой-пікір, ұлттық құндылықтарды оқушы санасында байланыстыра білу негізінде ұлттық мәдениет пен рухты сақтауға тәрбиелейтін үдеріс болып табылады.

Физика пәнінің оқу бағдарламасына, сонымен бірге базалық білім мазмұнына талдау жасау нәтижесінде ұлттық құндылықтарды пайдаланудың мүмкіндіктері әсіресе, 7-сынып физика тарауларының әрбір тақырыптары бойынша халық педагогикасын, қазақтың ақын-жазушыларының еңбектерінен көрнекі құралдар, есептер, мысалдар, мәтіндерді кіріктіре енгізіп оқыту мүмкіндіктері өте зор екендігі анықталды. Мысалы, оқу бағдарламасына сәйкес «Физика және астрономия – табиғат туралы ғылымдар», «Заттың құрылысы», «Қозғалыс», «Масса және күш», «Қысым», «Жұмыс. Қуат. Энергия» тараулары оқытылады. Осы тараулардың әрбір тақырыптары бойынша ұлттық құндылықтарды, қазақтың ақын-жазушыларының еңбектерінен мысалдар келтіру немесе проблема тудыру арқылы базалық білім мазмұнын игеруіне көмектеседі, әрі өмірмен сабақтастыруда қызығушылығы артып танымдық іс-әрекеттері қалыптасады. Соған байланысты оқу бағдарламасына халық педагогикасының материалдарымен толықтыру қажет деп есептейміз.

Төмендегі 1-ші кестеде жаңартылған білім бағдарламасына сәйкес құрылған 7 сынып физикасының «Қысым» тақырыбын түсіндірудегі ұлттық құндылықтарды қолданудың сабақ жоспары берілген [3].

Кесте 1. «Қысым» тақырыбын түсіндірудегі ұлттық құндылықтардың қолданылуы

Ұзақ мерзімді жоспар бөлімі: Қысым	Сынып: 7
Сабақ тақырыбы:	Қатты денелердегі қысым
Осы сабақта қол жеткізілетін	Бөлім (7.3А): Қысым 7.3.1.2 – қысымның физикалық мағынасын түсіндіру және өзгерту әдістерін сипаттау;

<i>оқу мақсаттары</i>	
<i>Сабақ мақсаттары</i>	<p><i>Барлық оқушылар: Қысымның физикалық мағынасын және формуласын түсіндіреді. Қатты денеге түсірілген қысым күшке және тіректің ауданына қандай тәуелділікте болатынын сипаттайды.</i></p> <p><i>Көпшілігі: Қысым формуласын түрлендіре отырып есептер шығаруда қолдана алады.</i></p> <p><i>Кейбір оқушылар: қатты денелердегі қысымды сапалық есептер шығаруда тұжырымдайды, қысымды өзгерту әдістерін сипаттайды.</i></p>
<i>Бағалау критерийлері:</i>	<p><i>Қысымның физикалық мағынасын айтады</i></p> <p><i>Қысымның формуласын сипаттайды</i></p>
<i>Тілдік мақсаттар:</i>	<p><i>Оқушылар: қатты денеге түсірілген қысым күшке және тіректің ауданына қандай тәуелділікте болатынын сипаттай алады. Айтылым;</i></p> <p><i>Сұйықтар мен газдарда денеге қандай күштер әсер ететінін ауызша анықтайды.</i></p> <p><i>Арнайы пәндік лексика мен терминология:</i></p> <p><i>Масса, қысым, күш, аудан, векторлық шама.</i></p> <p><i>Диалог үшін пайдалы дәйекті сөздер:</i></p> <p><i>Қысым – бұл.....шама. Қысым ..... әрпімен белгіленеді. Қысымның өлшем бірлігі.....</i></p> <p><i>Күш әрекетінің нәтижесі..... тәуелді.</i></p> <p><i>Қысымды анықтау үшін.....және.....болуы керек.</i></p> <p><i>Егер түсірілетін күш.... есе артса, онда қысым шамасы .....</i></p>
<i>Құндылықтарды дарыту:</i>	<p><i>Оқушылар өз бетімен қысымның өмірдегі мағыздылығын ұғынады, өмірге байланысты практикалық есептерді өзбетінше шығара алу және оны қолдану, ынтымақтастындыру, ұжымда жұмыс істеу білу, еңбекке баулу.</i></p>
<i>Пәнаралық байланыстар:</i>	<p><i>Математика: формуланы түрлендіре отырып, есептейді.</i></p> <p><i>Қазақ әдебиеті: берілген өлең жолдарынан физикалық шаманы анықтайды.</i></p> <p><i>Бейнелеу: Күштің қысымға тәуелділік графигин сызып көрсетеді</i></p>
<i>АКТ қолдану дағдылары</i>	<p><i>Электрондық оқулық , модельдер</i></p>
<i>Бастапқы білім</i>	<p><i>Заттың молекулалық құрылысы: қатты, сұйық және газ.</i></p> <p><i>Оқушылар география және жаратылыстану пәндерінен атмосфералық қысым және оның биіктікке тәуелділігі туралы біледі</i></p>

<i>Сабақ барысы</i>		
<i>Сабақтың жоспарланған кезеңдері</i>	<i>Сабақтағы жоспарланған іс-әрекет</i>	<i>Ресурстар</i>
<p><i>Сабақтың басы</i></p> <p><i>0-1 минут</i></p> <p><i>10 минут</i></p>	<p><i>I. Ұйымдастыру: Сынып ішіндегі тазалық пен сынып оқушыларының сабаққа қатысымын қадағалау</i></p> <p><i>II. Ынтымақтастықты қалыптастыру</i></p> <p><i>III. Үй жұмысы: Газдардың, сұйықтардың, қатты денелердің құрылымы тақырыбы бойынша тапсырмалар:</i></p> <p>Оқушыларға пантомима арқылы заттың қатты, сұйық және газ тәрізді күйлерін бейнелеп беруге ұсыныс жасау. Венн диаграммасы бойынша 3 топқа бөліп, (қатар бойынша) жұмыс жасауды ұсыну (<i>Газдардың, сұйықтардың, қатты денелердің құрылымы тақырыбы бойынша ұқсастықтары мен айырмашылықтарын, ортақ қасиеттерін табу</i>)</p> <p>Барлық топтардың жауаптары салыстырылады және жалпы қорытынды жасалады. ҚБ. Оқушылар өзара топтарға «Өте керемет!», «Жарайсың!» «Жақсы!»</p>	<p><i>Плакат , маркер</i></p>
<i>Сабақтың ортасы</i>		
<p><i>10 минут</i></p>	<p><i>1. Мұғалім әрекеттері: моделді көрсету арқылы жаңа сабақты оқушылардың өзбетімен меңгеруін ұйымдастыру [3];</i></p> <p><i>2. Үш топқа өлең оқылып, ондағы физикалық шамаларды анықтау.</i></p> <p><i>Апам тікті инемен</i> <i>Күртешемді қолға алып.</i> <i>Ойланамын кейде мен –</i> <i>Бұл қалай деп, толғанып.</i> <i>Неге үшкір нәрселер</i> <i>Тез өтеді матадан.</i> <i>Оймақ алып әпкелер,</i> <i>Үйренеді ападан.</i></p> <p><i>Әкем үйдің шатырын,</i> <i>Қағып жатыр ақырын.</i> <i>Неліктен шеге батады,</i> <i>Жетпей жатыр ақылым.</i></p> <p><i>Құмда жүрген түйені</i> <i>Ағам мініп келеді.</i> <i>Неліктен түйе қиналмай,</i></p>	<p><i>Электрондық тақта арқылы , электрондық оқулықтан моделдер беріледі (1-9).</i></p> <p><i>Өлең жолдары (10-11).</i></p>

	<p><i>Сусызған құмда жүреді?</i></p> <p><i>3.Диалог үшін пайдалы дәйекті сөздер:</i> <i>Қысым – бұл.....шама. Қысым ..... әрпімен белгіленеді.</i> <i>Қысымның өлшем бірлігі.....</i></p> <p><i>Күш әрекетінің нәтижесі..... тәуелді.</i></p> <p><i>Қысымды анықтау үшін.....және.....болуы керек.</i></p> <p><i>Егер түсірілетін күш.... есе артса, онда қысым шамасы .....</i></p> <p><i>4. КБ. Түсінгендерін көрсету үшін «Бағдаршам» түстерін колданылады. Қызыл түс - түсінбедім</i> <i>Жасыл түс - түсіндім</i> <i>Сары түс - ішінара түсіндім.</i></p>	
8-10-минут	<p><i>Жұптық жұмыс «Эксперименттік тапсырма» зерттеу әдісі</i> <i>Тапсырма:»1. Оқушыларға тікбұрышты затты, мысалы ағаш білеушені көрсетіп, олардан осы заттың үстел бетіне түсіретін қысымын қалай өзгертуге болатынын сұрау;</i> <i>2. Содан соң өз пікірлерінің дұрыстығын тексеріп көруді ұсыну;</i> <i>3.Өлшеулердің қаншалықты дәл жүргізілгенін талқылаңыз.</i> <i>Дескрипторлар: кез келген бетке дененің қысым түсіретініне назар аударады;</i> <i>Қысымның ауданға тәуелділігін көрсетеді;</i> <i>Қысымын қалай өзгертуге болатынын зерттейді.</i> <i>ҚБТ: дескрипторлар арқылы бір-біріне кері байланыс береді</i> <i>Өз жұбыңмен талқыла.</i></p>	Әртүрлі денелер беріледі
10 минут	<p><i>«Кім жылдам»</i> <i>Қысым тақырыбына есептер шығару</i> <i>Есеп шығару дағдыларын арттыруды әртүрлі әдістермен жүзеге асыруға болады. Ең бастысы оқушыларға физикалық мағынасын түсіне отырып, формулаларды есте сақтау үшін әртүрлі қызықты тапсырмалар берілген маңызды.</i> <i>Үй тапсырмасының мысалдары:</i> <i>Есеп шығару:</i> <i>1. Адам тіректе тұр. Тірекке қысымды қалай арттыруға болады?</i> <i>2. Оқушының массасы 30 кг. Оқушы еденге қандай қысым түсіреді, егер оқушының аяқ-киімінің ауданы 20 см²?</i> <i>3. 5 мм² бетке 2-8 Н аралығында түсірілген күш бойынша, қысымның күшке тәуелділік графигин сызыңыз.</i></p>	Қосымша №3
Сабақтың соңы 2 минут	<p><i>Үйге тапсырма беру</i> <i>Рефлексия:</i> <i>Мен бүгін нені білдім; Не түсініксіз болды? Неге назар аудару керек?</i></p>	
Саралау–оқушыларға қалай көбірек қолдау көрсетуді жоспарлайсыз? Қабілеті жоғары оқушыларға қандай міндет қоюды жоспарлап	Бағалау – оқушылардың материалды меңгеру деңгейін қалай тексеруді жоспарлайсыз?	Денсаулық және қауіпсіздік техникасының сақталуы

<i>отырсыз?</i>		
1.Топтық, жұптық жұмыстар арқылы оқушыларға өзара қолдау, көмек көрсету жүзеге асырылады.	<i>Әрбір этап сайын кері байланыс (ауызша) беріледі</i>	<i>қауіпсіздік техникасының сақтау</i>
2. Қатты денелердегі қысымның физикалық мағынасын, формуласын қиналған оқушыларға жеке қолдау көрсетіледі.	<i>Әрбір оқушының ОМ жеткендігін анықтау үшін бағалау критерийлері мен дескриптор қолданылады</i>	
3. <i>Қабілеті жоғары оқушылар күрделілігі жоғары есептер шығарады (графикпен жұмыс)</i>		

Ұлттық құндылықтар негізінде физика пәнінің әр тарауларынан өткізілген сабақ түрлері оқушыларының пәнге қазығушылығын, белсенділігін арттырып, тарауды пысықтау кезеңін сапалы өткізуге, материалды толық меңгеруге көмектеседі. Сонымен бірге оқушы ойын дамытып, өзіндік пікір айтуға үйретеді. Оқушыны құрғақ жаттандылықтан аулақтатып, дербес ойлап, әрекет етуге жетелейді.

Халық педагогикасының тағылымдарын физика сабағында қолдану-оның білімдік және тәрбиелік мақсаттарын жүзеге асырумен қатар халқымыздың салт-дәстүрін қастерлеп, оқушыларды ұлттық мақтаныш рухында тәрбиелеуде зор мәні бар.

Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін:

- оқушылардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру;
- жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту;
- ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани-мәдени мұраларын қастерлеу;
- жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық тәрізді ұлттық мінездерін қалыптастыру сияқты міндеттерді орындағанда ғана басты мақсатқа жетеміз.

Ұлттық тәрбие бүгінгі күні кейбір орын алып отырған мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, «қиын» балалар, қарттар үйлеріндегі әжелер мен аталар, нашақорлыққа салынған жастар, тағы басқаларды бірте-бірте жоюдың және олардың алдын алып, болдырмаудың негізгі жолы. Ұлттық тәрбие алған ұрпақ дені сау, білімді, ақылды, ұлтжанды, еңбекқор, сыпайы, кішіпейіл болып өседі. Сондықтан да ұлттық тәрбие – ел болашағы.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қуанбаева Б.У., Тумышева А.А, Ғайнеденов Н. Ұлттық құндылықтар негізінде оқушылардың танымдық –іс әрекетін қалыптастыру. Тараз мемлекеттік педагогикалық институтының 50 жылдығына арналған «Жас ғалым -2017» атты VI халықаралық ғылыми практикалық конференциясы материалдары, Б. 45-47. 30 наурыз, 2017ж

2. Қуанбаева Б.У., Рахметова М.Т., Шамарова А Дәстүрлі емес физика сабақтарында ұлттық құндылықтарды қолданып есептер шығару«Физика -математика ғылымдарының қазіргі білім беру кеңістігіндегі рөлі»-атты V халықаралық ғылыми- практикалық конференцияның материалдары, Атырау, 2017, 06-07сәуір. Б.140-143.

3. Мураткалиева А.Н Сұйықтар мен газдардағы қысым тақырыбын демонстрациялық эксперименттер көмегімен түсіндіру. Қазақстанның ғылымы мен өмірі, халықаралық ғылыми журналы, 2018. № 6 (66). Б. 122-127.

УДК 373(07):5А2

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ВЫПУСКНИКОВ

Набидоллина Ш.С. — к.п. н., доцент

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Ключевые слова: компетентность, ИКТ-компетентность, управленческая компетентность, менеджмент.

Резюме В статье рассматриваются используемые определения компетентности, проводится анализ научно-педагогической и психологической литературы по исследуемой теме, представлены современные подходы к формированию управленческой компетенции выпускников педагогических факультетов .

Кілт сөздер: құзыреттілік, АКТ- құзыреттілік, басқару құзыреттілігі, менеджмент

Резюме: Мақалада қолданылып жүрген құзыреттілік ұғымдарына анықтама берілген, зерттеліп жүрген тақырып бойынша ғылыми-педагогикалық және психологиялық әдебиетке талдау жасалған, педагогикалық факультет студенттерінің басқару құзыреттілігін қалыптастырудың қазіргі жолдары көрсетілген.

Keywords: competence, ICT competence, managerial competence, management.

Summary: The article examines the definitions of competence used, analyzes the scientific, pedagogical and psychological literature on the subject under study, and presents modern approaches to the formation of managerial competence of graduates of pedagogical faculties .

Динамичный рост экономики республики Казахстан, решение задач по вхождению Казахстана в число 50-ти конкурентоспособных стран требуют дальнейшего развития и совершенствования системы высшего профессионального образования, подготовки высококвалифицированных конкурентоспособных профессиональных кадров, соответствующих требованиям внутреннего и международного рынков труда.

В современных условиях обществу необходимы квалифицированные, профессионально компетентные, творчески мыслящие, способные принимать оперативные решения специалисты.

Работодатели ужесточают требования к навыкам работников, к недостаточному уровню их образования и слабым профессиональным навыкам выпускников, поэтому наблюдается большой приток иностранных специалистов, привлеченных на работу в Казахстан. Острой остается проблема трудоустройства выпускников, которая усугубляется также слабой информированностью потребителей и недостаточно четко структурированным рынком труда.

Для повышения качества подготовки и конкурентоспособности кадров проводится переориентация обучения в высших учебных заведениях не только на усвоение определенной суммы знаний, но и на профессиональное развитие личности, ее познавательных и созидательных способностей.

Формирование управленческих компетенций становится одной из основных задач процесса обучения студентов педагогических факультетов высших учебных заведений.

Компетентность — это личностная характеристика, целесообразность введения понятия "профессиональная компетентность" обусловлена широтой его содержания, интегративной характеристикой, объединяющей такие понятия, как "профессионализм", "квалификация", "профессиональные способности" и др.

Осуществленный нами анализ научной педагогической и психологической литературы показывает, что компетентность это сложное, многокомпонентное, междисциплинарное понятие. В литературе признаки проявления компетентности описываются с помощью слов «эффективность», «адаптивность», «достижение», «успешность», «понимание», «результативность», «владение», «качество» и «количество».

Адольф В.А. выделяет мотивационный, целеполагающий и содержательно-опережающий компоненты:

-мотивационный компонент профессиональной компетенции учителя детерминирован системой его побудительных сил, определенных потребностей, притязаний, поощрений;

-целеполагающий компонент профессиональной компетенции учителя включает в себя доминанту его педагогического менталитета и мировоззрения, систему его личностных смыслов, содержание которых ориентировано на изменение ценности педагогической деятельности;

-содержательно-операционный компонент в профессиональной компетентности характеризует его как творца, исследователя, конструктора.

Профессионально-педагогическая компетентность, по мнению Кузьминой Н.В., состоит в осведомленности в специальной, методической и психологической областях

Нам близко определение профессиональной компетентности, данное Ситаровым В.А., который трактует ее как сложное образование, включающее комплекс знаний, умений, свойств и качеств личности, обеспечивающее вариативность, оптимальность и эффективность построения учебно-воспитательного процесса. Профессиональная компетентность, по его мнению, включает систему органически связанных друг с другом частных видов компетентности: методологической, специальной, педагогической, психологической и методической

Хуторский А.В. предлагает следующие основные ключевые компетентности: ценностно - смысловую, общекультурную, учебно - познавательную, информационную, коммуникативную, социально- трудовую, личностную.

Байденко В.И. определяет профессиональную компетентность как готовность и способность целесообразно действовать в соответствии с требованиями дела, методически организованно и самостоятельно решать задачи и проблемы, а также самооценивать результаты своей деятельности.

В работах Валеевой Н.Ш. приводится современное понимание управленческой компетенции как выражение зрелости и развитости всей системы социально-значимых личностных характеристик, реализуемых в индивидуальной управленческой деятельности

Анализ управленческой компетенции выпускников показывает, что она имеет синтетическую природу, которая определяет готовность и способность выполнять управленческие функции в соответствии с принятыми стандартами и требованиям по управлению.

При обучении студентов мы убедились, как важно учитывать специфику и динамику изменения структуры содержания высшего профессионального образования, которая должна быть направлена на формирование профессиональной компетентности, повышение интеллектуального потенциала, образовательного и профессионального уровня выпускников, способных не только освоить, но и творчески использовать современные достижения научно-технического прогресса.

Компетентность формируется в деятельности, поэтому мы предлагаем подготовку выпускников к управленческой деятельности строить на основе формирования его ИКТ-компетентности.. Это позволит нацелить подготовку на формирование личности будущего педагога, умеющего ориентироваться и принимать обоснованные решения в информационной

среде, владеющего приёмами творческой деятельности и способного не только усваивать готовое знание, но и генерировать новое.

Курманалина Ш.Х. обосновала методологию и технологию создания электронной методической системы по методике обучения математике в начальных классах. Эффективность данного подхода связана с применением компьютера, непосредственно встроенного в управление учебным процессом в педагогических колледжах, как информационно-обучающей среды. Под информационно-обучающей средой понимается совокупность условий, способствующих возникновению и развитию процессов интерактивного взаимодействия между обучаемым, преподавателем и средствами информационно-коммуникационных технологий, а также формированию профессиональной компетентности обучаемого, при условии заполнения компонентов среды предметным содержанием.

Модульный подход к структурированию учебного содержания педагогического менеджмента позволил использовать сочетание информационных и развивающих технологий обучения. Перевод учебного материала в модули и учебные элементы, выявление дидактических целей определило выбор типов и форм учебных занятий, методов обучения и форм организации познавательной деятельности студентов. Представленные модули основаны на методологии системного, структурного, личностно-ориентированного подходов.

Эффективной является работа с применением активных методов обучения. На начальном этапе развивается интерес студентов к информационным и коммуникационным технологиям, СМИ, литературе по педагогике и психологии и педагогическому менеджменту. Всесторонне поддерживается стремление студентов к овладению современными способами получения информации, направленность на ИКТ.

Понимание сущности формирования профессиональной ИКТ-компетентности осуществляется через объяснение структуры электронных учебных пособий и требований к их построению, отличительных особенностей дистанционного образования, создание необходимых условий для овладения знаниями сущности методов обучения. Апробируются различные подходы к выбору методов сбора, анализа систематизации учебной информации. Поддерживается интерес студентов к систематизации предметных и межпредметных знаний, стремление к структуризации и алгоритмизации содержания предмета, направленность на профессиональную деятельность

Применение по образцу способствуют формированию профессиональной ИКТ – компетентности через создание фрагментов- электронных учебных пособий, разработку материалов дистанционного обучения, разработку уроков с использованием мультимедийных средств обучения.

Творческое применение способствует формированию управленческой компетентности через выбор педагогических технологий, наиболее активно взаимодействующих с информационными, создание оригинальных электронных учебных пособий, создание собственных образовательных Интернет-ресурсов, овладение способами реализации функциональных возможностей ИКТ, овладение педагогическими способами анализа качества знаний по педагогическому менеджменту с использованием ИКТ, разрабатывает наукоемкие педагогические программные продукты.

В результате исследования у выпускников формируются следующие компоненты ИКТ-компетентности: нахождение информации с использованием ресурсов Интернета, создание презентации с использованием анимации, гипертекстов, построение диаграмм. Студенты проектируют интерактивное взаимодействие, овладевают способами анализа и переработки учебной информации, педагогике, психологии, стремятся к поиску новых форм творческого взаимодействия.

Список использованной литературы

1. Адольф В.А. Профессиональная компетентность современного учителя // Монография. Красноярск .1998г.- С. 310.
2. Байденко В.И. «Болонский процесс- курс лекций» // Москва.2004. «Логос».- С.208.

3. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения // Москва.- С.127.

4. Курманалина Ш.Х. «Методология и технология создания электронной методической системы в условиях информатизации образования» // Монография. Алматы. 2002. Издательство «Алем». – С.316

5. Ситаров В. А. Формирование методической компетентности будущего учителя // Изд. МПГУ им. Ленина, 1989г. с. 74-81.).

6. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Доклад на отделении философии образования и теории педагогики РАО.-Центр «Эйдос».2002.

7. Валеева Н.Ш. Профессионализм специалиста социальной работы: компетентностный поход // -Казань, Издательство Казан. Гос.технол.унив-2008г.- С.230

II.«МӘҢГІЛІК ЕЛ», «ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ», «РУХАНИ ЖАҢҒЫРТУ» БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ИДЕЯЛАРЫ МӘНЖАЗБАСЫНДАҒЫ ЭТНИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

II. ЭТНИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИДЕЙ ПРОГРАММ «МӘҢГІЛІК ЕЛ», «СЕМЬ ГРАНЕЙ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ», «РУХАНИ ЖАҢҒЫРТУ»

2.ЛОГИКА ВНЕДРЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ

Модераторы: д.п.н., профессор **Иманғалиев А.С., п.ғ.к., Базарғалиев Ғ.Б.**
Аудитория: ГУК 201

ӘОК 37-005

ОТАНСҮЙГІШТІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОЙЫНДА ДАМЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

А.С. Иманғалиев педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Х.Досмұхамедов атындағы
Атырау университеті

А.С.Нигметова, PhD докторы "Дина Нұрпейісова атындағы халықтық музыка Академиясы"
Атырау музыка колледжі", Атырау қаласы

*Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
(Атырау, Қазақстан)*

Аңдатпа

Мақалада мектеп оқушыларының бойында отансүйгіштік құндылықтарды дамыту мәселесін зерделей барысында елбасының жолдауларындағы, тәрбие тұжырымдамасында, ғалымдардың еңбектеріндегі қамтылған патриоттық тәрбие беру мәселесіне жан жақты тоқталады. Мектеп оқушыларының бойында отансүйгіштік құндылықтарды дамытуда тұжырымдамадағы патриоттық тәрбие берудің мәселесіне тоқтала келе, мақсаты, міндеттері,

мазмұны ашылып қарастырылған. Патриотизм, патриоттық тәрбие, ерлік тәрбиесі, жауынгерлік тәрбие, патриоттық құндылық, ұлтжандылық, Қазақстандық патриотизм, жалпыазаматтық патриотизм ұғымдардың мәніне тоқталады.

Түйін сөздер: патриотизм, патриоттық тәрбие, ерлік тәрбиесі, жауынгерлік тәрбие, патриоттық құндылық, ұлтжандылық, Қазақстандық патриотизм, жалпыазаматтық патриотизм.

Аннотация

В статье всесторонне рассматривается важность патриотического воспитания и развития чувства патриотизма среди учащихся школ в ходе изучения послания Президента, воспитательной концепции, работ ученых о патриотическом воспитании. Остановившись на вопросе проведения патриотического воспитания в развитии среди учащихся школ, в концепции раскрыты цель, задачи и содержание. В статье заостряется внимание на смысле и значении патриотизма, патриотического воспитания, воспитании мужества и героизма, значимости патриотизма, любви к своему народу, казахстанской земле и гражданственности. Ключевые слова. патриотизм, патриотическое воспитание, воспитание мужества, воспитание героизма, значимость патриотизма, любовь к своему народу, любовь к Казахстану, гражданственность.

Abstract

The article extensively considers the importance of patriotic education and development of sense of patriotism among school pupils in the course of study of the President's message, educational conception, and scientists' works about patriotic education. During development of patriotism among pupils in concept objective, mission and content were described. The article is focused on the meaning of patriotism, patriotic education, education for courage and heroism, importance of patriotism, love for the nation, Kazakhstani land, and civic consciousness.

Keywords: patriotism, patriotic education, education for courage, heroism, importance of patriotism, love for the nation, love of Kazakhstan, civic consciousness.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» стратегиялық жолдауында «Өз бойымызда және балаларымыздың бойында жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек. Бұл ең алдымен елге және оның игіліктеріне деген мақтанш сезімін ұялатады. Бірақ бүгінде қалыптасқан мемлекеттің жаңа даму кезеңінде бұл түсініктің өзі жеткіліксіз. Біз бұл мәселеге прагматикалық тұрғыдан қарауымыз керек. Егер мемлекет әр азаматтың өмір сапасына, қауіпсіздігіне, тең мүмкіндіктеріне және болашағына кепілдік беретін болса, біз елімізді сүйеміз, онымен мақтанамыз. Осындай тәсіл ғана патриотизмді және оны тәрбиелеу мәселесіне прагматикалық және шынайы көзқарасты оятады. Біздің балаларымыз бен немерелеріміз сырт елден гөрі Отанында өмір сүргенді артық көретіндей, өйткені, өз жерінде өзін жақсы сезінетіндей болуға тиіс. Біздің еліміздің әрбір азаматы өзін өз жерінің қожасы ретінде сезінуге тиіс» – деп атап көрсетеді [1].

Президент «жаңа қазақстандық патриотизм – біздің көпұлтты және көпконфессиялы қоғамымыз табысының негізі», – деп жеті бағытты ұсынып отыр: жаңа қазақстандық патриотизмді қалыптастыру, барлық этностар азаматтарының тең құқықтылығы, қазақ тілі және тілдердің үштұғырлылығы, мәдениет, дәстүрлер және даралық, ұлттық интеллигенциясының рөлі, ХХІ ғасырдағы Қазақстандағы дін, болашақтағы Қазақстан.

«Бәріміздің де туған жеріміз біреу – ол қасиетті қазақ даласы. Бұл дүниеде біздің бір ғана Отанымыз бар, ол – тәуелсіз Қазақстан. Біз болашаққа көз тігіп, тәуелсіз елімізді «Мәңгілік Ел» етуді мұратқылдық. Балалардың ерлігі, бүгінгі буынның ерен істері және жас ұрпақтың жасампаздығы арасында сабақтастық болса ғана, біз «Мәңгілік Ел» боламыз», – деп бүгінгі жастарды ата тарихты, ұлттық дәстүрлерді жалғастырып, Ұлы дала елі», «Мәңгілік ел» идеясын жалғастырудың белсенді мүшесі болуына шақырады [1].

Президентінің зерделеуі бойынша «Қазақ-стандағы ұлтаралық жарастықтың негізгі атамекеннің иесі – қазақ халқы өз мойнына алуы керек. Өйткені халқымыз ұлтаралық жарастықты, сыртқы дүниемен өзара тиімді ынтымақтастықты жүзеге асыра алса ғана өзінің өркениетті мемлекетіне ие бола алады», – деген тұжырымы бүгінгі еліміздегі бірлік, тыныштық, тәуелсіздік, келісім қазақ халқының бойындағы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан ерлік, шыдамдылық, кенпейілділік құндылықтарға байланысты екеніне баса баға беріледі.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты қазақстан халқына жолдауында қазіргі қоғамдағы қалыптасқан негізгі ұлттық идея: *бірінші*, еліміздегі тәуелсіздіктің тұрақты және баянды болуы, еліміздің рәміздеріне құрметпен қарау; *екінші*, «... бар-ша қазақстандықтарды біріктірудің басты факторларының бірі – еліміздің мемлекеттік тілін, барлық қазақтардың ана тілін одан әрі дамытуға күш-жігерін жұмсауымыз керек»; *үшінші*, ұлттық ділімізді (менталитетіміз) сақтау; *төртінші*, экономикалық қарқынды даму және әлемдік техникалық прогрестен орын алу; *бесінші*, барлық халықтардың тілі, діні, мәдениеті, әдет-ғұрпы, т.б. еркін дамуы қарастырылады [2].

Патриоттық тәрбие беру мәселесі Қазақ-стан Республикасының Президентінің Қазақстан Республикасына азаматтарына патриоттық тәрбие берудің мемлекеттік бағдарламаларында, білім беру мекемелерінде тәрбие берудің кешенді бағдарламасында, Қазақстан Республикасы мектеп оқушыларына патриоттық тәрбие берудің тұжырымдамасында жан-жақты ашылып көрсетіледі, негізгі бағыттарын айқындайды.

Бүгінгі ұсынылып отырған «Ұлы Дала Елі» және «Мәңгілік ел» жалпыұлттық идеялары тұлғаның бойындағы ұлттық құндылықтарды қалыптастыруға негіз болады.

Сонымен қатар, тұлғаның бойында патриоттық құндылықтарды дамыту тәрбие тұжырымдамасында негізгі бағыт болып табылады. Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінде тәрбие жұмысының келесі 8 бағыты ұсынылады: Қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, құқықтық тәрбие; рухани-адамгершілік тәрбие; ұлттық тәрбие; отбасы тәрбиесі; еңбек, экономикалық және экологиялық тәрбие; зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениет тәрбиесі; көп-мәдениетті және көркем-эстетикалық тәрбие; дене тәрбиесі, салауатты өмір салты.

Мектеп оқушыларының бойында отан-сүйгіштік құндылықтарды дамытуда тұжырымдамадағы бірінші бағыт – Қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, құқықтық тәрбиенің мақсаты, міндеттері, қағидаларын, бағалау критерийлерін негізге алдық. Бұл бағыттың мақсаты: жаңа демократиялық қоғамда өмір сүруге қабілетті азамат және патриот қалыптастыруға, тұлғаның саяси мәдениетін дамытуға ықпал ету, балалар мен жастардың құқықтық мәдениетін, құқықтық санасын, балалар мен жастар ортасында қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа қарсы тұру даярлығын қалыптастыру. Бағалау критерийлері (қарым-қатынасы арқылы): Отанға, мемлекеттік құрылысқа, мемлекеттік саясатқа, мемлекеттік идеологияға; ҚР Конституциясына, заңнамасына, мемлекеттік рәміздерге (елтаңба, әнұран, ту), құқықтық тәртіпке; елдегі ұлтаралық және конфессия аралық келісімге, халықтар достығына; өз елінің экономикалық және әлеуметтік мәдени даму саласындағы және әлемдік аренадағы жетістіктеріне; басқа адамның құндылықтарына, құқықтары мен бостандығына; өз өлкесінің (ауыл, қала, шағын аудан) табиғатына, мәдени-тарихи өміріне; құқықтық біліміне; заң талаптарына, құқықтары мен міндеттеріне; құқықтың әлеуметтік құндылықтарына құрметпен қарауы, мақтаныш сезімінің болуы және жауапкершілік танытуы [3].

Мектеп оқушылардың бойында отансүйгіштік құндылықтарды дамытудың ғылыми негіздерін айқындау барысында патриоттық тәрбие мәселесіне мемлекет тұрғысынан аса мән берілетіні және осы тақырыпты зерттеген ғалымдар да көптеп табылады. Патриотизм, Қазақстандық патриотизм, ерлік тәрбиесінің ғылыми-теориялық тұрғыда зерттеген М.В. Зима, К.Құнантаева, С.Ешімханов, И.Р. Халитова, Е.Ө.Жұматаева, С.Т. Иманбаева, Р.Мұратханова, Н.Ә. Мұхамединова т.б. ғалымдардың еңбектерін атауға болады.

Профессор С.Т. Иманбаева «Патриоттық тәрбие берудің теориясы мен практикасы» атты монографиясында патриоттық тәрбиенің барлық бағыттарын нақтылайды:

Патриотизм – халықтар мен ұлттардың өз Отанына, мемлекетіне деген сүйіспеншілігімен қатар, әлемдік дамудың тыныштығы мен бейбітшілігін сақтау үшін барлық күш жігерін

жұмсауға ұмтылу, Отан үшін қызмет етуге дайын, шын берілген, Отанға деген сүйіспеншілік қасиеті. Патриотизм – ең жоғарғы сезім, өзгермейтін құндылық және таусылмайтын бастау.

Ұлтжандылық – ұлттық патриотизм. Ұлт- жандылық дегеніміз – елі мен жері, халқының бостандығы және мемлекет ретінде жер бетінде сақталуы үшін, ұлт намысын жоғары дәрежеде ұстау үшін күресу. Ұлтжандылықты қазақ патриотизмі деп те қарастыруымызға болады. Ұлтжандылық – ұлт бостандығы, елі мен жерінің тәуелсіздігі, білім мен ғылым, мәдениет, спортта әлем сатыларының биік шыңынан көрінуі негізгі ұстаным болып табылады.

Қазақстандық патриотизм – Қазақстанды мекендейтін барлық ұлт пен ұлыстардың, халықтардың Қазақстан мемлекеті әлемдік биіктен көріну үшін білім, мәдениет, экономика, әлеуметтік тұрғыда дамуына жағдай жасай отырып, еліміздегі бейбітшілік, бірлік пен тәуелсіздікті сақтау үшін барлық күш жігерін жұмсау.

Патриоттық тәрбие – конституциялық және құқықтық нормаларды, патриоттық идеяларды насихаттау, туған елге, салт- дәстүрге, тілге деген құрметті, Отан алдындағы парыз, сүйіспеншілік, адалдық, мақтаныш сезімін қалыптастыру, мемлекетіміздің тәуелсіздігі мен бірлігін сақтауға, Отанды қорғауға дайын тұру.

Ерлік тәрбиесі дегеніміз – ата-бабаларымыздың жауынгерлік дәстүрі негізінде оқушылардың ерік-жігерін, табандылық, батылдық қасиеттерімен бірге ұлттық сана, парыз, намысты қалыптастыра отырып, отансүйгіштікке тәрбиелеу. Бүгінгі күн тұрғысынан алып қарайтын болсақ, егемен еліміздің бейбітшілігі мен бірлігін сақтайтын жас ұрпақтың санасына жастайынан ата-бабаларымыз негізін салған ерлік рухты ендіру.

Жауынгерлік тәрбие – қазақ халқының көшпелі тіршілігіне байланысты – тұтас қазақ қолының жауынгерлік сипаттағы әзірлігін үзбей ұстауы, елін, жерін, тәуелсіздігін үнемі қорғауға дайын тұруды қамтамасыз ету. Қазір әскери тәрбие мағынасында беріледі.

Қазақстандық патриотизм – Қазақстанды мекендейтін барлық ұлт пен ұлыстардың, халықтардың Қазақстан мемлекеті әлемдік биіктен көріну үшін білім, мәдениет, экономика, әлеуметтік тұрғыда дамуына жағдай жасай отырып, еліміздегі бейбітшілік, бірлік пен тәуелсіздікті сақтау үшін барлық күш жігерін жұмсау [5].

Ғалым ғылыми еңбектерді зерделей келе, патриотизмді қалыптастыруға себін тигізетін қасиетті белгілер: ұлттық сана-сезім, ұлттық мақтаныш, ұлттық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, парыз, намыс, бірлік және міндет. Патриотизм сапа, сенім тұрғысынан негізделіп, сезім арқылы көрініс береді. Ұлттық парыз, мақтаныш, намыс, сезім, сана, рух, т.б. құндылықтар ұлттық идеяның негізгі көрінісі болып табылады.

Бүгінгі жаһандандыру үрдісі тұрғысынан алатын болсақ, патриотизм ұғымы – халықтар мен ұлттардың өз Отанына, мемлекетіне деген сүйіспеншілігімен қатар, әлемдік дамуының тыныштығы мен бейбітшілігін сақтау үшін барлық күш жігерін жұмсау. ХХІ ғасыр ұрпағын тәрбиелеуде ұлттық мәдениет пен өркениеттік даму үрдісіне зара сабақтастыра отырып тұлғаның бойындағы патриоттық құндылықтарды қалыптастыруымыз керек. Тұлғаның бойындағы патриоттық құндылық қазақ патриотизмі (ұлттық патриотизм), Қазақстандық патриотизм, жалпыадамзаттық патриотизм арқылы көрініс бере отырып, тұлғаның бойында құндылықтың жоғары көрсеткіштері – парыз, намыс, ұлттық тарих, ұлттық салт-дәстүр, сезім, таным, ұлттық рух, т.б. қалыптасады. Тұлғаның бойындағы патриоттық құндылықтарды қалыптастырудың негізгі көзі – отбасы, әулет, әлеуметтік орта, аймақ, мемлекет, әлемдік кеңістік. Осы тұрғыдан алып қарағанда патриотизм – тұлғаның бойындағы сапалық белгі. Патриоттық құндылықтар негізінен патриоттық сезім, патриоттық таным, патриоттық сана, патриоттық болмыс, т.б. қамтиды. Психологиялық тұрғыда патриоттық құндылықтар сапаға айналып, іс-әрекет (тұлғаның “мені”) тұрғысынан көрініс беруі қажет, – деп атап көрсетеді [5].

Мектеп оқушыларының бойында отансүйгіштік құндылықтарды дамытудың ғылыми негіздерін зерделеу барысында байқағанымыз, бүгінге дейін зерттелген ғылыми жұмыстар патриоттық тәрбие жұмысын жетілдіруге негіз болады. Қоғамда қалыптасқан «Ұлы Дала Елі» және «Мәңгілік ел» жалпыұлттық идеялары ұлттық білім беру жүйесінің негізгі қағидасы болып табылады.

Пайдаланылған дерек көздерінің тізімі

1. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптас- қан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан
2. Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев- тың Қазақстан халқына жолдауы //Ақиқат. №1, 2013. – 5 - 27 бб.
3. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақ- стан» атты қазақстан халқына жолдауында
4. Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. – 21б. Қазақстан Республика- сының Білім және ғылым министрінің 2015 жыл- ғы 22 сәуірдегі № 227 бұйрығымен бекітілген.
5. Қазақстан Республикасы мектеп оқушы- ларына патриоттық тәрбие берудің тұжырым- дамасы. – Алматы, 2005. – 25 бет.
6. Иманбаева С.Т. Патриоттық тәрбие берудің теориясы мен практикасы. Монография. – Алма- ты: Полиграф – Сервис. 305 бет.

ӘОК37.013.83

ЕРЕСЕКТЕРГЕ АНДРАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Меңлібекова Г.Ж.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Key words: andragogical education, ethnoculture, adult, human capital, ethnocultural competence
Summary. The article examines the ethnocultural features of andragogical education of adults. The essence of the concepts «andragogic education», «ethnocultural competence»

Ключевые слова: андрагогическое образование, этнокультура, взрослый, человеческий капитал, этнокультурная компетентность

Резюме. В статье рассматриваются этнокультурные особенности андрагогического образования взрослых. Раскрывается сущность понятий «андрагогическое образование», «этнокультурная компетентность»

Қоғамдық сындарлы сананың жасампаз жаңғыру үдерісімен үйлесімді үндесетін цифрлық технологиялар дәуіріндегі жүйелі желілік кеңістікте андрагогикалық білім берудің кең мүмкіндіктерінің айқындалып отырғаны білімге негізделген жаңа әлеуметтік болмыс пенинновациялық экономиканың ресурстық, зияткерлік, қаржылық т.б. әлеуетімен тығыз байланысты.

Білім экономикалық өсудің шешуші факторы ретінде елдің бәсекелік еңбек нарығының жүйесіндегі алатын тұғырлы орнын бекітудің алғышартын құрайды. Ересектерге білім беру - үздіксіз білім беру жүйесінің стратегиялық бағыттарының бірі, сондай-ақ ересектерге білім берудің көпвариантты және мультипарадигмалды жүйесін дамудың қажеттілігі нақтыланатын сала.

Ересек адамдардың түрлі сипаттағы (экономикалық, әлеуметтік, технологиялық, кәсіптік, рухани, мәдени т.с.с.) өзгерулерге кәсіби даярлығы, әлеуметтік ұтқырлығы (көлденең және тік), стандартты емес еңбек жағдаяттарындағы инновациялық үдерістерге бейімділік қабілеттілігі, адекватты басқару шешімдерін қабылдаудағы саналы жауапкершілігі мен дербестігі адами капиталды қалыптастырудың қажетті шарты болып табылады.

Инновациялық іс-әрекет білімдік жүйені бастамашылық, шығармашылық, тәуекел тәрізді құндылықтармен астасып келетін қайта жаңғыру мен оны қайта құрудың сызықтық емес үдерісі болғандықтан, ересек адамдар белгісіздік деңгейі жоғары жұмыс жағдайында шешім қабылдау құзыреттілігін, мультимәдени және мультитілдік ортада әлеуметтік өзара әрекеттестікті іске асыру мақсатында қатысым құра білу дағдыларын қалыптастыру қажеттілігін ұғынады.

П.Штомпканың «Әлеуметтік өзгерулер әлеуметтануы» атты монографиясында әлеуметтік өзгерулерді зерттеудің теориялық парадигмаларының тарихи алуан түрлілігінің көрінісі сипатталған[1]. Оларды сыни тұрғыдан талдау әлеуметтік трансформация үдеріс деп саналған категориялар мен теориялардың концептуалды аппаратын құру міндеттерінен туындады. «Басқаша айтқанда, -деп жазды Н.Р.Аршабеков,- әлеуметтік өзгерулер теориясы қоғамдық деп аталатын объективті құрылымдар мен үдерістер, заңдар мен үрдістер, қозғаушы күштер мен субъектілер, трансформация идеологиясы мен үлгілері туралы ұғымдардың жүйесі ғана емес, сонымен қатар өзіндік өзін-өзі өзгерту теориясы болуы керек» [2]. Демек, әлеуметтік өзгерулер ересектерге андрагогикалық білім берудің факторларын, үрдістері мен заңдылықтарын, қағидалары мен жүйеқұраушы бөліктердің өзара байланыстарға тән ерекшеліктерді, оларды оқытудың жаңа технологияларын, күтілетін нәтижелерді зерделеуді керек етеді.

Кәсіби біліктілікті арттыру жүйесінде жалпы білім беретін мектеп мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігінің этномәдени бөлігін қалыптастыру жағдайларын анықтау мақсатын белгілей келе, О.П. Нестеренко «кәсіби құзыреттіліктің этномәдени бөлігі дегеніміз мұғалімнің этнопедагогикалық және этнопсихологиялық білімдерінің, іскерліктер мен этномәдени бағытталған білімді жобалау бағдарлары мен қабілеттерінің, кәсіптік іс-әрекеттегі құндылықтық-мотивациялық позициясын белгілейтін тұлғалық сапалардың жиынтығы», - атап көрсетеді [3].

Этномәдени құзыреттілік қосымша білім беруді жүзеге асыратын педагогтің«кәсіптік іс-әрекетінің мәндік сипаттамасын құрайды және оның халықтың дәстүрлі төл мәдениетін меңгеру, оның құндылықтары мен халықтық педагогиканың өзекті қағидаларын нақты практикалық іс-әрекетте қолдану даярлығының дәрежесін сипаттайды» [4].

Білім адам мен қоғамның болашағына жұмсалатын инвестиция болғандықтан, ол ересек адамның жұмыскер/қызметкер ретіндегі тиімділігін ғана емес, оның ересек- оқушы ретіндегі білімдер мен дағдыларды одан әрі қарай жинақтау үдерісін қарқындыжеделдетеді жәнеоңтайлы түрдежеңілдетеді. Білім берудің пайдасы мен шығынын салыстыру оның экономикалық тиімділігін бағалауға ерік береді, өйткені адам капиталын беру оны иемденушілердің бірлескен іс-әрекеті үдерісінде ғана жүзеге асырылады.

С.М.Джакуповтың пайымынша, оқыту үдерісіндегі бірлескен-диалогтық танымдық іс-әрекет оқытушы мен білім алушылардың арасындағы өзара әрекеттестіктің нәтижесі және дәрістік немесе басқа сабақтардың тиімділік критерийі болып табылады. Осыған байланысты оқытудың интенсивті деп аталып жүрген белсенді әдістері (іскерлік ойындар, әр түрлі тренингтер, топтық пікір-таластар, нақты жағдаятты талдау т.с.с.) ең алдымен бірлескен-диалогтық танымдық іс-әрекетті қалыптастыруға тікелей ықпал ететін оқытудағы топтық феноменге белсенді сипат беруге бағытталған[5].

Шетелдік тәжірибені талдау негізінде әлемдік білім беру кеңістігінде екі түрлі үлгіні (америкалық және еуропалық) оның ішінде, нақты айтқанда америкалық үлгіде информалды (дербес, өз бетінше, өздігінен) білім беру түрін ажырата отырып, Бабаева Э. С. «ересектерге арналған кіріктірілген білім беру бағдарламаларын жобалаумен байланысты зерттеу міндеттерін шешу үдерісінде әлемдік деңгейде жалғасып жатқан мәселелерді бірнеше топқа біріктірдік. Бұл: білім беруді әлеуметтік институт ретінде басқару мәселелері;кіріктірілген білім беру бағдарламалары қосымшасын педагогикалық жобалауды ғылыми тұрғыдан негіздеу мәселелері; ересек тұрғындарға білім беру тәжірибесіндегі стереотиптермен байланысты келетін және осы қызметке педагогикалық кадрларды даярлау мәселелері», - деп тұжырымдады [6]

Ересектерге андрагогикалық білім беруде этномәдени құзыреттіліктің маңызы айрықша, өйткені «білім берудің мәдениеттанулық үлгісін білім кеңістігінде жүзеге асыруға қажетті нормативтік, жалпы педагогикалық, қатысымдық құзыреттер жүйесінде білім бүкіл өмір бойы мәдени мұраларды игеруге ұмтылыс жасайтын «мәдениет адамын» тәрбиелеу мақсатын көздейтін мәдениеттің бір бөлшегі ретінде қарастырылады»[7].

Этномәдениет этнос үшін кеңістіктік-уақыттық болмысты құрады және ол әлеуметтік-мәдени құрылымдардың жиынтығын көрсетеді. «Этномәдениет дәстүрлі түрде этногенезбен байланысты тарихи игерілген мәдени тәжірибе ретінде этностың өзінің толыққанды іс-әрекеті үшін қажетті ішкі және сыртқы өзара әрекеттестіктерді бейнелейді»[8]. Этномәдениеттің, этноүдерістердің, олардың нәтижелерінің барлық элементтерін жүйелі біріктіру негізінде этнос бір мезетте өзара әрекеттестіктің, өзінің этномәдениетінің объектісі, субъектісі және оны иемденуші болады[9].

Мәдени-этикалық құндылықтар жүйесінде этномәдени маңыздылығы айқын бөлікті құрайтын эстетикалық идеалдар, нормалар, мінез-құлық үлгілері, ұлттық салт-дәстүрлер, мәдениет пен өнер туындылары тарихи рухани мәнге ие болып отыр, өйткені рухани құндылықтар, дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, ауызша поэтикалық және жазбаша шығармалардың т.б. әлеуметтік-тарихи формаға айналуы, яғни символдық құрылымдардың жиынтығы болуы этномәдениеттің өзгешелігін сипаттайды. Этномәдениет әмбебаптық сипатта және әлемді танып-білудің ұлттық бейнесімен ұштасады, өйткені білім беру әлеуметтік институт ретінде әлемдік үрдістерге сәйкес адам капиталын мәдени, әлеуметтік және кәсіби жағынан ұдайы жаңғыртылуын қамтамасыз етеді, яғни ересек тұлға үздіксіз білім беру барысында тек формальді оқытудың ғана емес, ең алдымен өзіндік/өз бетінше дамудың нәтижесі болады.

«Этномәдени сәйкестілік контекстінде этномәдени тұғыр топтық құндылықтарға, тарихқа, отбасы және отбасылық қызметтерге жинастырылады, яғни топтастырылды»[10].

Этномәдени құзыреттілік тұлғаның интегралды қасиеті болғандықтан, оның өзінің және басқа адамдардың этномәдениеті туралы, олардың әлемдік мәдениеттегі алатын орны, өзінің іскерліктері мен дағдыларында байқалатын этномәдени құндылықтарды меңгеру бойынша өзіндік тәжірибесінің жиынтығына негізделеді.

Білім беру адамның белгілі бір социумның өмірлік кеңістігінде белгілі бір өмір сүру салты жағдайында өмірлік үдерісін ұйымдастырудың және дамытудың құралы іспеттес. Мейлінше сыйымды өмірлік кеңістік ретінде адамның, қоғамның және табиғаттың біртұтас кеңістігі қарастырылатыны ақиқат. Тұлға қарым-қатынастар жиынтығы деген жалпы қабылданған түсінік те бар, дегенмен әлдеқайда жалпылай түсінік тұрғысынан алғанда тұлға адамның рухани-адамгершілік, материалдық және тарихи-генетикалық мәндерінің барлық көрінулерінің топтамасын көрсетеді.

Ересектерге андрагогикалық білім беру экономика салаларында талап етілетін деңгейде біліктілігі бар кәсіби мамандармен қамтамасыз ету, инновациялық үдерістерді кадрлық жағынан қолдау, ересек адамдардың жоғары сатыға қарай кәсіптік өзектендіруге деген қажеттіліктерін қанағаттандыру міндетін шешеді. Дәлірек айтқанда, андрагогикалық білім кәсіптік қосымша білім жүйесі мен ішкі және сыртқы еңбек нарығын байланыстыратын аралық серпінді буын болғандықтан, жылдам әрі тез өзгермелі әлеуметтік-экономикалық жағдайларға ересек адамдардың үздіксіз бейімделуін қамтамасыз етеді.

Соңғы жылдары білім берудің заманауи үрдістері қатарында өмірде бір рет бүкіл өмірі үшін алатын квалификациядан бүкіл өмір барысында/өмір бойы өзін-өзі оқытуға және оқу мен өзін-өзі жетілдіруге ауысудың басымдығы байқалып отыр. Олай болса, ересектерге андрагогикалық білім беру бағдарламасын жүзеге асыруда тәжірибеге бағдарланған және этномәдени тұғырларды, ересек адамдардың қашықтықтан оқытудың инновациялық формаларын, қосымша кәсіби білім беруді әдістемелік жағынан қамтамасыз ету тетіктерін дамытуға назар аудару қажет.

О.С.Попова ересектердің бүкіл өмір барысында біліктілікті көтеру, сонымен қатар бесінші және алтыншы технологиялық укладты өндірістік кәсіпорынға ендіруде «жастардың кәсіби еңбектік мәдениетін, әлеуметтік-тұлғалық құзыреттіліктерін, еңбек мәдениетін, кәсіптік

ұтқырлықты, еңбек адамының әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыру; WorldSkills қозғалыстарын дамыту, табысты халықаралық тәжірибені қолдану, тұрғындардың барлық категорияларына арналған инклюзивті білім беруді дамыту керек», - деп тұжырым жасады [11].

Олай болса, «әлеуметтік-мәдени жаңғыруды азаматтық, этномәдени және жалпыадамзаттық сәйкестілікті қалыптастыру, үлкен және шағын топтардағы мінез-құлық құндылықтары мен нормаларын игеру; тұлғалық, әлеуметтік, кәсіби құзыреттіліктерге ие болу тәрізді әлеуметтік нәтижелерді туындататын жетекші іс-әрекет болып саналатын білім берудің миссиясы туралы ұғымды дамытатын бағдарлама» деуге де болады [12].

Этномәдени білім беру тұлғаның және оны ана тілі мен ұлттық мәдениетке әлемдік мәдениет құндылықтарды қатар меңгерумен тарту/ қатыстыру арқылы этномәдени сәйкестілігін сақтауға бағытталады.

Ш.И.Джанзакованың «ұлттық мәдениеттің жаңаруы ұлттық мектептің мұғалімін мәдени-рухани, тарихи-ұлттық құндылықтарын бойына сіңірген және оны жалғастыратындай етіп дайындауын талап етеді», - деп [13] тұжырым жасауы ересектерге андрагогикалық білім беру барысында андрагог-педагогтердің де кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру үдерісі үлгісінің құрамдас бөлігін құрайды, өйткені андрагогикалық тұғыр ересектердің этностық, мәдени, кәсіби сәйкестіліктерін ескеруге де негізделеді.

Этностық сәйкестілік ересек тұлғаның өзіндік санасының эмоционалды-құндылықты бөлігі болып саналатын өзіндік (өзіне қатысты) жағымды қарым-қатынасын қалыптастырады да, мәдени феномен ретінде этноспен байланысты келеді. Жағымды өзіндік қарым-қатынас және ішкі дау-дамайдың болмауы ересектердің өзіндік дамуының бағыттылығына ықпал ететін фактор болып есептеледі.

«Мен» тұжырымдамасы адамның өзі туралы ұғымдарының дамып отыратын жүйесі, сондықтан да ол ересек адамның денелік, зияткерлік, әлеуметтік сапа-қасиеттерін, өзіндік бағалауын, тұлғаның өзіне ықпал етуші сыртқы факторларды субъективті түрде қабылдауын қамтиды.

Андрагогиканың зерттеу нысаны «ересектерді дамытудың және әлеуметтік ұтқырлықты, зияткерлік және әлеуметтік-мәдени әлеуетті арттырудың, тұлғалық және кәсіби сәйкестілікті дамытудың құралы ретінде ересектерге үздіксіз білім беру жүйесі болып табылады [14].

«Румындық және молдавиялық ғылымға «андрагогика» (andragogy) ұғымын енгізген Д.Густин болса, Урбанчик ұсынған ересектерге білім берудің интегративті тұжырымдамасы мен Д.Топтың әзірлеген андрадидактика (adult didactics) тұжырымдамасында үздіксіз білім беру теориясының арнасында «мәдениет педагогикасы» мен тәжірибе; «халыққа білім берудің» құрамдас бөлігі; білім беруді диверсификациялаудың нәтижесі; өмір бойы білімдерді, іскерліктерді, тәжірибелерді беру және алмасу үдерісі» деп қарастырылды [15].

Ересек білім алушыларға андрагогикалық білім берудің этномәдени ерекшеліктері:

- ересектерге білім беру этномәдени құзыреттіліктің іргетасы ретінде толеранттылықты, әлеуметтік тұрақтылықты қалыптастырады;

- еңбек ұжымдарының, отбасының, әлеуметтік ортаның этномәдени әлеуетін арттыруға ықпалын тигізеді;

- этномәдени қатысым жүйесінің тиімділігін арттырады;

- этномәдени медиабілім беру кеңістігінің мүмкіндіктерін кеңейтеді;

- қоғамның рухани-адамгершілік негіздерінің жаңғыру шарты және ересектерді әлеуметтендірудің нәтижесі болып табылатын азаматтардың этномәдени сәйкестіліктерін қалыптастырады.

Мәдениеттанулық тұғырдың феномендік мәнін талдау негізінде, қазақстандық ғалым, педагогика ғылымдарының докторы, профессор Ш.И.Джанзакованың «мәдениет - кез келген социум менталитетінің негізі, оның өзгеше эквиваленті» [16] деп белгілеуі андрагогика саласының этноандрагогикалық бағытын дамытуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Штомпка П. Социология социальных изменений. – М.: Аспект Пресс, 1996.
2. Аршабеков Н.Р. Философия социальных изменений. – Караганда: Болашак Баспа, 2006. – 405 с.
3. Нестеренко О.П. Формирование этнокультурного компонента профессиональной компетенции учителя в системе повышения квалификации//Автореф. дисс. .... канд. пед.наук. – М., 2010. -24 с.
4. Серякова С.Б. Формирование этнокультурной компетентности педагога дополнительного образования// Автореф. дисс. ... д-ра.пед.наук. –М., 2006. -44 с.
5. Джакупов С.М. Психологическая структура обучения. 2-изд. –Алматы, Қазақ университеті, 2009.- 308 с.
6. Бабаева Э.С. Концепция и технология проектирования интегрированных образовательных программ для взрослых обучающихся//Автореф. дисс. ... д-ра пед. наук.- Махачкала, 2019. - 41 с.
7. Жиркова Г.П. Развитие культурологической компетентности педагогов в системе повышения квалификации. Монография / Г. П. Жиркова. – СанктПетербург: Санкт-Петербургский государственный университет промышленности, технологии и дизайна, – 2015. – 200 с.
8. Узлов Ю.А. Этнокультура и ее трансформация в современном мире //Теория и практика общественного развития. - 2009. - №1. –С.4-6.
9. Шаваева М.О. Этнокультура как многофункциональная система взаимодействия // Дисс. ... канд.филос. наук. -Ростов-на-Дону, 2004.
10. Gutiérrez L. M. Education for multicultural social work practice: Critical viewpoints and future directions. – Council on Social Work Education, 2004. P. 329.
11. Попова О.С. Продвижение практик устойчивого развития в учреждениях профессионального образования//Профессиональное образование.-2020. - №1.-С.3-6.
12. Асмолов А.Г. Стратегия социокультурной модернизации образования как института социализации // Развитие личности. – 2009. – № 1. – С. 38–63.
13. Джанзакова Ш.И. Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері// Пед. ғыл. д-ры .... дисс. автореф. -Қарағанды, 2007. -43 с.
14. Беляева Л.А. Андрагогика как наука: проблемы и перспективы развития// В сб.: Образование взрослых в условиях современности: проблемы и перспективы сб. науч. ст. / Урал. гос. пед. ун-т; под науч. ред., А. А. Симоновой, С. Л. Фоменко ; общ. ред. М. А. Воробьева. — Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т , 2016.–С. 19-22.
15. Арпентьев Ю.Е., Арпентьева М.Р. Проблемы геронтогагики в работе с пожилыми инвалидами//Образование взрослых в условиях современности: проблемы и перспективы сб. науч. ст. / Урал. гос. пед. ун-т; под науч. ред., А. А. Симоновой, С. Л. Фоменко; общ. ред. М. А. Воробьева. — Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2016. –С. 235-242.
16. Джанзакова Ш.И. Культурологический подход в содержании учебной дисциплины - этнопедагогике//Человек в современном мире: идентичность и межкультурная коммуникация. Международная коллективная монография. Сост., ред. Н.Б. Михайлова, Т.Э. Соколовская. Дюссельдорф, Германия: ДрукхаусДуйсбург OMD GmbH: Энциклопедист-Максимум, 2019. –С. 418-427.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ НЕГІЗІНДЕ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

А.Қ.Дүйсенбаев, п.ғ.к., профессор
«Баишев Университеті» мекемесі, Ақтөбе қаласы

С.А.Камбарова, Үш тілде оқытатын №21 орта мектеп-гимназияның
аға тәлімгері, Ақтөбе қаласы

Ключевые слова: Этнография, этнос, этнопедагогика, национальное воспитание.

Резюме. В данной статье рассматриваются вопросы национального воспитания учащихся на основе духовного возрождения.

Keyword: Ethnography, ethnos, ethno-pedagogy, national education.

Summary. This article discusses the issues of national education of students on the basis of spiritual revival.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты халыққа Жолдауында «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды. Бұл – тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы. Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діні ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын», дей келе тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бағыттарын атап көрсетеді: қанымызға сіңген көптеген дағдылар мен таптаурын болған қасаң қағидаларды өзгерту, жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттыру, табысқа жетуге мүмкіндік, ұлттық бірегейлікті сақтау, ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді деп нақтылайды[1].

Қазақстанның тәуелсіздік алуымен байланысты адамдардың өз халқының тарихына, мәдениетіне, дәстүрлеріне деген қызығушылығы терендей түсті. Осыған орай халықтың сарқылмас парасатының бейнесі этнопедагогикалық білімдерге ерекше көңіл аударылуда. Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде, зерттеулерде этнопедагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері жасалып, жоғары оқу орындарында этнопедагогика зертханалары мен кафедралары, орталықтары құрылуда, этнопедагогика курсы оқытылуда. Этнопедагогика, салыстырмалы этнопедагогика мәселелері Қазақстанның көптеген ғалымдарының ғылыми зерттеулерінің пәніне айналды. Жалпы білім беретін мектептер үшін ұлттық тәрбиенің теориялық негіздері жасалуда. Бұл ұмтылыстар біздің республикада этнопедагогикалық білім берудің белгілі бір жүйесін жасауға мүмкіндік туғызды. Бұл жүйені жіктеу және нақтылау керек. Қазіргі уақытта этнопедагогика жеке оқу пәні болып қалыптасты. Ғылыми-педагогикалық әдебиетте оқу пәні білімдер жүйесі, оқу әрекеті түрлерінің жүйесі, оқу жоспарлары құрамының элементі ретінде анықталды. Оқу пәнінің білімдер жүйесінің компоненттеріне түсініктік аппарат, теориялық тұжырымдар мен түсіндірулер, зерделенген үрдістер мен құбылыстар жатады. Осыған байланысты этнопедагогикалық білімдердің қалыптасу көздерін зерделеу және талдау қажеттілігі туындайды. Бүгінгі күні этнопедагогикалық білімнің мол қоры жинақталған.

Этнопедагогикалық білім дегеніміз – нақты этностың педагогикалық мәдениеті үшін танымдық және тәрбиелік мәні бар білім, бұл жеке тұлғаның санасындағы әлемнің этникалық бейнесінің мазмұны К.Ж.Қожахметованың еңбегінде негізгі орын алады[2]. Этникалық білім – этникалық құбылысқа тікелей қатысты білім. Біз зерттеуімізде білімді педагогиканың категориясы ретінде қарастырған В.И.Гинецинскийдің тұжырымдамасын, философтардың білімдерді тәжірибелік, рухани-тәжірибелік және теориялық деп жіктеуін басшылыққа алдық [3]. Демек, этнопедагогика оқу пәні құралына енетін алты бөліктердегі білімдерді осылайша тәжірибелік, рухани- тәжірибелік және теориялық деп қарастырылды. Этнопедагогиканың осы күнге дейінгі даму үрдісі оның теориялық деңгейдегі білімі жақын уақыттан бері қалыптасып келе жатқанын көрсетеді. Этнопедагогиканың практикалық білімі әртүрлі тәжірибе аясында қызмет етеді. Рухани-тәжірибелік білімге қарым-қатынас туралы білім, культтік, реттеуші, көркемдік білімдер жатады. Рухани білім әлеуметтік танымдық тәжірибені жинақтайды, өңдейді және таратады, тікелей материалдық өндірістен алшақ жатады. Бұл білімнің бір ғана объектісі бар, ол адами әрекет пен қарым-қатынас үрдісі және нәтижесі. Рухани-тәжірибелік білім тәжірибелік білімнен ерекшеленеді де, практикадан бөлінеді. Рухани-тәжірибелік білімді қолдану өлшемі оның қоғамдық қатынастар жүйесімен келісілуі.

Егер тәжірибелік білім табиғи және әлеуметтік әлемді қайта құру жолын көрсетсе, ал рухани-тәжірибелік білім әлем бейнесін адамның қажеттіліктері мен қызығушылықтарынан туындататын, адамға өзіне және басқа адамдарға қалай қарау керектігін үйрететін білім. Рухани-тәжірибелік білімнің танымдық мазмұны көптүрлі және маңызы жоғары, адами үміттер, ұмтылыстар, бағалаулар және қызығушылықтарды және рухани дамудың жәйі мен болашағы сипатталады. Демек, халықтық тәрбие мен халықтық педагогиканың құрылымында негізінен практикалық және рухани-практикалық білімдерді көруге болады, ал этностық педагогикада тұтас алғанда рухани-практикалық білімнің жетілген түрлері мен теориялық білімдер дамиды. “Этнос – адамдардың белгілі бір территорияда тарихи қалыптасқан тұрақты жиынтығы, олар мәдениеті және психологиялық мүсіні, сондай-ақ, өзінің бірлігі мен басқалардан айырмасын сезінуінің жалпы белгілері мен тұрақты ерекшеліктерін білдіреді” [4].

Этнограф ғалым А.Сейдімбек “Этнос” терминіне ғылыми талдау жасап, “этнос” термині байырғы грек тілінде сөз орайына байланысты “үйір”, “топ”, “тайпа”, “халық” мағынасында қолданылғанымен, ғылыми әдебиет жүзінде ХҮІІІ ғасырдан бергі кезеңде көріне бастағанын дәлелді келтірген. Автор “этнос” сөзінің ХХ ғасырдың екінші жартысындағы әр салалы этнологиялық зерттеулердегі терең мәнін, яғни этностардың тарихи типологиясын, этникалық сана-сезімді, этностың биологиялық даралығы, этностың мәдени ерекшелігі, этностың территориялық және экономикалық байланысы, этносаралық кірігу т.б. тақырып өрістерінен “этнос” сөзінің мән-мағынасының тереңдегенін көрсетті. “Этнос” ұғымының қазіргі ғылыми айналымдағы мән-мағынасын былайша тұжырымдайды: белгілі бір мекенде тарихи өсіп-өнген, психикасына сәйкес ортақ және орныққан тілі, мәдениеті бар, сондай-ақ, өздерінің әрі біртұтастығын, әрі өзгелерден ерекшелігін сезінетін сана-сезімі қалыптасқан, өзіндік атауға ие адамдар қауымын “этнос” дейді [5].

Халықтың тәрбие тәжірибесінен әлеуметтік-тарихи құбылыс ретінде тарихи дамудың барлық кезеңдеріндегі жайын оқып-үйрену бұрынғы және қазіргі педагогтардың ғылыми қызығушылықтарының қатарына енді.

Сонымен, “халық педагогикасы” және “этностық педагогика” түсініктерінің анықтамалары мазмұнын жүйелеу және қорыту мынадай тұжырымдар жасауға әкелді: көптеген зерттеушілер, бәрі дерлік, “халық” және “этникалық” деген сөздерден кейін “педагогика” сөзінің тұрғанына көңіл бөлмейді. Әрине бұл жерде “педагогика” ұғымының болуы халық педагогикасы мазмұнына білімдер, іскерліктер, дағдылар, тәжірибе, эмпирикалық деңгейдегі тәрбиеге қатысты практикалық әрекетті енгізуге мүмкіндік туғызады. Кестеде көрсетілгендей, авторлар халық педагогикасының мәнін дұрыс анықтай келе, олар белгілі бірегейлікке жол береді (хронологиялық жағынан алғанда, бұл ғалымдар өзінен алдыңғы анықтамаларға сүйенеді), мәселенің танымдық жағына баса көңіл аудара отырып, олар халықтың және оның тәрбиесі туралы халық жинақтаған. Г.Н.Волков халық педагогикасы дегеніміз – “тәрбие мәселесі

бойынша эмпирикалық мәліметтер мен білімдер жиынтығы; бұл білімдер мен мәліметтер әдетте ауызша таратылады да өзінің құрамына еңбекшілердің өскелең ұрпақты тәрбиелейтін практикалық әрекеті енеді” [6].

Этнопедагогикалық білімнің сарқылмайтын бұлағы ретінде Қ.Б.Жарықбаев пен С.Қ.Қалиев құрастырған Қазақстандағы педагогикалық ойлардың қалыптасу және даму тарихы жүйелі баяндалатын, қазақ этнопедагогикасының өзіндік ерекшелігі ашылатын “Қазақстандағы педагогикалық ойлар Антологиясы” қызмет атқара алады. Бұл Антология “Этнопедагогика” оқу пәнінің қалыптасуына қосылған құнды еңбек деп есептейміз [7].

Этнопедагогикалық білімнің қайнар көзінің бірі “Мәдени мұра” Мемлекеттік бағдарламасы болып табылады. Қазіргі уақытта мемлекеттік деңгейде мәдени мұраның саралануы этнопедагогиканың даму тарихына үлкен үлес қоспақ [8].

Сонымен біз, этнопедагогиканың ғылыми ұғымдары мен оның нысанасы болып табылатын халықтық педагогиканың даму эволюциясын этнопедагогиканың даму тарихының негізгі мәні деп қарастырдық.

Этнопедагогика пәні өсіп келе жатқан жас ұрпақтың бойындағы рухани – адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруға, болашаққа бағдар рухани жаңғыру идеясын іске асыруда этнопедагогика ғылымы негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. //Айқын. 13 сәуір, 2013
2. Қожахметова К.Ж. Қазақ этнопедагогикасының негіздері. – Алматы, 1998.– 290 б.
3. Гинецинский В.И. Знание как категория педагогики. – Москва, 1983. – 144 с.
4. Краткий словарь по социологии. – Москва, 1998. – 820 с.
5. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. – Алматы, 1997. – 464 б.
6. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – Чебоксары, 1974. – 376 с.
7. Жарықбаев Қ.Б., Қалиев С.Қ. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы, 1995. – 352 б.
8. Мәдени мұра мемлекеттік бағдарламасы. – Алматы. – 1996.– 40 б.

УДК 37.035.6

СОВЕРЩЕНСТВОВАНИЕ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ И ЭТНОПЕДАГОГИКИ

Г.С.Саудабаева д.п.н, профессор; М.З. Джанбубекова д.п.н., профессор

**Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая, г. Алматы
Университет имени Шакарима, г. Семей**

Ключевые слова: народное воспитание, народная педагогика, этнопедагогика, традиция.

Түйіндеме

Бұл мақалада этнопедагогиканың ұғымдары қарастырылады. Этнопедагогика пәні - халықтық педагогика. Дәл осы халықтық педагогика әлеуметтік тәжірибені беруді көздейді. Бұл жағдайда критерий ретінде жалпы ақыл мен халық даналығы қызмет етті. Дәстүрлер - бұл халықтың құндылықтарының көрсеткіші, олардың кейбіреулері уақыт өткен сайын жоғалады, өзгереді. Халықтық білім беру мәдениетін атап өттік. Сонымен, сабақтастық - халықтық білім беру мәдениетін дамытудағы маңызды фактор.

Summary

This article discusses the concepts of ethnopedagogy. The subject of ethnopedagogy is folk pedagogy. It is folk pedagogy that involves the transfer of social experience. In this case, common sense and popular wisdom served as a criterion. Traditions are an indicator of the values of the people, some of them disappear over time, change. They noted the folk culture of education. Thus, succession is an important factor in the development of folk culture of education.

Любому человеческому сообществу присуща передача накопленного опыта жизнедеятельности подрастающему поколению. При отсутствии такой передачи каждое новое поколение было бы вынуждено заново познавать этот опыт, т.е. сообщество оказалось бы не в состоянии обеспечивать свое дальнейшее развитие. Подобные сообщества со временем исчезают, не имея возможности продолжать свое существование как особые единицы. Развитие получают лишь те сообщества, в которых передача опыта старших поколений молодым поколениям достигла должной высоты.

На историческом пути развития каждый народ накапливает веками выверенные ценности, связанные с передачей специфического опыта, присущего именно этому народу. Формируются содержание, методы, формы передачи и усвоения народного опыта жизнедеятельности, т.е. народных знаний, народного воспитания в рамках данного этнического сообщества. На характеристики народного воспитания оказывают влияние этнопсихологические особенности данной этнической группы. Таким образом, складывается народная педагогика, объединяющая воспитательные традиции конкретной этнической группы. Народная педагогика – это кладезь мудрости, запасник педагогической мысли и нравственно-здоровья самого народа. Для народной педагогики характерна всевозрастность «учеников»-и взрослые, и дети подчиняются одним нравственным законам, и нет исключения ни для кого (В.И.Афанасьев).

Доброта, честность, уважение к старшим, справедливость, мужество, совесть – вот те качества, которые пестует каждый народ в детях. И это – основа народной педагогики. Народная педагогика – это система принятых в данной местности данным народом приемов и методов воспитания, которые передаются от одних поколений к другим и усваиваются ими, прежде всего, как определенные знания, умения и навыки, приобретенные людьми в процессе жизни. Народная педагогика предполагает передачу социального опыта, норм поведения, общественных традиций, той или иной идеологии (Г.Н.Филонов).

Народная педагогика проявляется в моральных законах и обычаях, закрепляя сложившиеся традиции. Существовая со времени возникновения человеческого общества, она впитывает в себя вековые обычаи и требования к воспитанию детей.

Научная отрасль, изучающая историю и теорию народной педагогики, народного воспитания, называется этнопедагогикой. Этнопедагогика (этническая педагогика) – это наука об эмпирическом опыте этнических групп по воспитанию и образованию детей, наука о морально-этических и эстетических воззрениях на исконные ценности семьи, рода, племени, народа. Этнопедагогика собирает и систематизирует опыт народного воспитания, выявляет пути использования педагогического опыта в современных условиях. Итак, предметом этнопедагогики является народная педагогика. Это – теоретическое осмысление и систематизация опыта народной педагогики.

Этнопедагогика представляет собой особый взгляд на воспитание народными средствами представителя определенного этноса. Она анализирует социальные процессы в определенных рамках, взаимосвязи народного воспитания с культурными традициями, выявляет содержание и методы народного воспитания. «Этнопедагогика изучает процесс социального взаимодействия и общественно-народного воздействия, в ходе которого воспитывается, развивается личность, собирает и систематизирует народные знания о воспитании и обучении детей, всю народную мудрость, а также философско-этические, собственно педагогические мысли и воззрения, т.е. весь педагогический потенциал, совокупный опыт историко-культурного формирования личности» (Г.Н.Волков).

Для раскрытия особенностей народной педагогики необходимо определить понятия «народ», «этнос» и т.д. «Этнос может быть определен как исторически сложившаяся на определенной территории устойчивая межпоколенная совокупность людей, обладающих не

только общими чертами, но и относительно стабильными особенностями культуры (включая язык) и психики, а также сознанием своего единства и отличия от других подобных образований, фиксированном в самоназвании» (Ю.В.Бромлей). Таким образом, *этнос* (этническая общность) понимается как исторически сложившаяся устойчивая общность людей, имеющая общий язык, территорию, культуру и этническое самосознание. Род, племя, народ, народность, нация представляют собой различные виды этносоциальной организации этнической общности. Само слово «этнос» в переводе с греческого языка означает род, племя, народ, группу людей.

Роды и племена представляют собой первые типы этнической общности людей. *Племя* характеризуется тенденцией к культурно-языковому единству. В эпоху раннеклассовых обществ формируются народности - общественные группы, по уровню этносоциальной организации находящаяся между племенами и нациями. *Народность* обладает такими общими этническими признаками, как особенности культуры, общий язык и этническое самосознание.

Наиболее развитой историко-культурной общностью людей является *нация*, которая складывается в течение длительного исторического периода путем соединения представителей различных племен и народностей, как их некий «сплав». В отличие от народности, нация представляет собой более устойчивую общность людей на базе экономических факторов. Нация, как тип этноса, представляет собой единый, целостный организм на основе общности экономической жизни. Исторические и географические условия образования и развития нации, особенности ее экономического строя и культуры накладывают свой отпечаток на духовный облик нации. Это приводит к формированию определенных специфических черт национального характера и национального самосознания.

Существует также понимание термина «нация» как граждан одного и того же государства. Нация понимается также как большая группа людей, связанных с экономическими и политическими интересами, а также общим происхождением. Имеются и иные трактовки этого понятия, в чем проявляется отсутствие ее общепринятой единой трактовки. В контексте данного раздела *нацию* целесообразно понимать в этническом смысле, как высшую историческую форму развития этноса, как синоним термина «*народ*», безотносительно к гражданской принадлежности

Свойственный данному этносу стиль жизни и культуры, присущая этносу система ценностей, взглядов, мировоззрения, общепринятые в этой этнической общности черты характера и нормы поведения - все это составляет *национальный менталитет*. Следовательно, национальный менталитет - это коллективные представления, которые передаются из поколения в поколение. Это - миропонимание, соответствующее данной общественной формации, эпохе и этническому сообществу. В определенной степени национальный менталитет проявляется в национальном характере.

Людям присуще стремление к некоему общему началу, к объединению в своей социальной группе, к социальной идентичности. Поэтому индивидуальные познавательные представления человека объединяются с коллективными представлениями своего народа. Таким образом, в поведении и стиле жизни человека мирно «уживаются» национальный менталитет и собственные личностные приоритеты поведения.

Менталитет народа определяется принадлежностью к одной культуре, к конкретной этнической общности. Это дает человеку возможность по-своему воспринимать и осознавать окружающую социальную среду и самого себя как компонента этой среды. Менталитет может сохранить свои основные проявления в изменяющихся условиях жизнедеятельности, в том числе и при изменении господствующей идеологии государства. Переходной исторический период может вызвать определенный разрыв между динамичными элементами массового сознания и устойчивыми компонентами менталитета. А это способствует росту напряженности в межнациональных отношениях. В этом случае особо важную роль играют те позитивные проявления национального менталитета, которыми богато любое этническое сообщество.

Раскрытие особенностей национального менталитета имеет большое значение в любой период развития страны. Это позволяет судить о степени сплоченности этноса, о роли личного

«Я» в системе «Мы - они», «Свои -чужие». Такая информация в многонациональном государстве должна учитываться при организации взвешенной национальной политики.

Народная педагогика формировалась как обобщение опыта, практики воспитания данного этнического сообщества. Первичными элементами народной педагогики являлись примитивные умения воспитания и практического образования. Народная педагогика воспитывает делом, в практической деятельности. При этом критерием истинности служили здравый смысл и народная мудрость. Наиболее оправданные, результативные приемы, формы и т.п. переходили в традиции.

Традиция-это установившийся порядок, нормы и правила жизни, поведения, переходящие из поколения в поколение. Традиции складываются под влиянием нравственных принципов и соответствуют моральным устоям данного этнического сообщества, это - показатель ценностей народа. Народ жив, пока передает свои традиции. Все, что имеет значение для народа, что ценно, что нужно сохранить и развивать, переходит в традиции. В народных традициях отражаются трудовая деятельность, семейные отношения и т.п. Отражающиеся в народных традициях отношение к матери, любовь к детям, отношение к природе, к Солнцу, терпеливость, уступчивость, целомудрие и т.д.- все это имеет воспитывающее значение. Степень цивилизованности народа выражается в его умении сохранить и передавать, развивать традиции, в умении уважать чужие обычаи и традиции.

Традиции являются подвижными, т.е. не все традиции сохраняются, некоторые исчезают, изменяются. К примеру, исчезли традиции воспитания рабов, традиции неравенства женщин и т.д. Изменения традиций - это сравнительно медленный процесс, который можно выявить лишь при анализе длительного периода развития народной культуры. Изменение воспитательных традиций - это педагогическое творчество народа. Именно в процессе воспитания передаются, перерабатываются, совершенствуются духовные богатства самого народа.

Традиции тесно связаны с обычаями, которые представляют собой исторически сложившиеся групповые привычки, свойственные определенной общности людей. Обычаями являются общепринятые приемы и способы труда, формы жизнедеятельности, брачно-семейных и межличностных отношений, религиозных ритуалов и т.п., которые повторяются в рамках данного сообщества. Обычаями могут быть различные обряды и праздники, развлечения, игры. От обрядовых отношений возникают традиции.

Зарождение основ наук в Древнем мире было процессом обособления знаний от практических умений, от практического опыта. Наука возникла как единая и близкая к природе совокупность знаний. Она вбирала в себя и те крохи знаний, которые отражались в народных обычаях и традициях. Знания передавались из поколения в поколение, уточнялись, совершенствовались. В этом проявляются сходство традиций и научных знаний.

Народная культура воспитания (этнопедагогическая культура) представляет собой комплекс знаний, технологий и образцов человеческих отношений, которые имеют познавательное и воспитательное значение. Народная культура воспитания базируется на прошлом опыте данной этнической группы и использует народное творчество, развивает его и сама является его частью. Она проявляется в колыбельных и игровых песнях, подвижных играх, детском фольклоре, традиционных детских праздниках, игрушках, детской одежде, орудиях труда, детском питании, правилах кормления и т.д. Она требует уважительного отношения к истории народа, историческому пути, пройденному этим народом. Очевидно, чем внимательнее относится народ к своему прошлому, тем выше народная культура. «Уважение к минувшему - вот черта, отделяющая образованность от дикости» (А.С.Пушкин).

Народная культура воспитания проявляется в следующих формах.

- Создание образа совершенного человека, как отражения коллективного опыта данной общности людей, эталон, к чему должны стремиться все.
- Установление такого порядка, когда каждый член общества является объектом и субъектом воспитания.
- Воспитание в процессе труда, как главный метод воспитания; общественный труд является обязанностью каждого члена сообщества.

- Использование воспитывающего потенциала всех условий жизни, максимальное расширение набора средств воспитания.
- Общественный контроль за результативностью воспитания через общественное мнение.

Народная культура воспитания развивается лишь в ходе межличностного общения, которое делает дитя Человеком. Поэтому народная культура воспитания вызывает общие интересы, объединяет народы. Она связана с общей культурой: чем эффективнее воспитание, тем заметнее прогресс, тем выше общечеловеческие достижения. Исходя из этого, можно утверждать о наличии общности народных культур воспитания, т.к. имеются общие исторические условия развития народов, общность географических условий и т.д. Взаимовлияние различных народов, совпадение их целей и интересов приводят к формированию общечеловеческих ценностей.

Народная культура воспитания создается и совершенствуется на протяжении веков. Уровень развития самого народа проявляется в совершенствовании этой культуры на базе уже достигнутой ступени и передачи ее будущим поколениям, т.е. в преемственности. Преемственная связь можно охарактеризовать цепочкой «прошлое-настоящее-будущее». При этом движение от прошлого к будущему может и не быть прямолинейным, могут появляться скачки и отступления. Преемственность в народной культуре воспитания предполагает:

- единообразии в подходах ко всем детям, народное воспитание относится ко всем детям;
- согласованности между общественным и семейным воспитанием;
- опоры на достигнутый уровень и результаты;
- обеспечение обоснованного соотношения между целями воспитания.

Преемственность в народной культуре воспитания реализуется во времени и в пространстве. При этом история, исторические события выступают как мощное средство народной педагогики. Примерами могут служить песни и предания о восстании Емельяна Пугачева, исторические былины, эпос (дастан) тюркских народов «Идегей» («Едіге») и т.д.

Преемственность народной культуры воспитания базируется на легендах, сказках, пословицах, поговорках и т.д., т.е. основным средством обеспечения преемственности выступает устное народное творчество. Именно в нем восхваляются лучшие качества человека, возвышается преемственная связь (например, отец-сын, мать-дочь и т.п.). На подобные примеры богато устное народное творчество любого народа. Все народы выработали свой фольклор, что служит ярким показателем его самобытности. Посягательство на эту самобытность разрушает преемственность поколений (В.Г.Белинский).

Прогресс предполагает духовное обогащение народов, поэтому именно преемственность играет особую роль в прогрессе. Преемственность не означает нечто застывшее, преемственная связь допускает внесение тех или иных изменений в народный опыт воспитания с учетом изменившихся условий. Преемственная связь позволяет выстроить нечто новое на имеющейся базе (на преемственно полученных умениях, правилах воспитания), что способствует более успешному внедрению этого нового. Значит, преемственная связь является важным фактором развития народной культуры воспитания.

Литература

1. Ахияров К.Ш. *Народная педагогика и современная школа.* - Уфа, 2000.
2. Балтабаев М.Х. *Педагогическая культурология.* - Алматы, 2000.
3. Васильцова З.П. *Мудрые заповеди народной педагогики: Заметки журналиста.* - М., 1983
4. Волков Г.Н. *Этнопедагогика.* - М., 2000
5. Зинурова Р.И. *Психология и педагогика этноса.* - Казань, 2004
6. Кукушин В.С. *Этнопедагогика.* - М., 2002.
7. Саракуев Э.А., Крысько В.Г. *Введение в этнопсихологию.* - М., 1996
8. Стачинский Г.А. *Этническая педагогика.* - СПб, 1997
9. Тайчинов М.Г. *Народные традиции и религиозная культура в воспитании учащихся.* - М., 1992
10. *Этническая педагогика /Под ред. В.А.Пятина.* - Астрахань, 1995

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Г. Токтыманова, п.ғ.м., аға оқытушы

Қазақстан-Ресей медициналық университеті, Алматы қ.

Кілттік сөздер: халықтық педагогика, этнопедагогика, этносаралық толеранттылық, этносаралық келісім, қазақ тілі, мақал-мәтердер.

Түйіндеме: Мақалада жастардың бойында этносаралық келісім, этносаралық толеранттылық сезімдерін қалыптастырудағы этнопедагогиканың рөлі қарастырылған. Этнопедагогиканың қайнар көзі болған қазақтың мақал-мәтердері, шешендік сөздерінің өскелең ұрпақтың бойында отансүйгіштік, қоғамдағы басқа адамдарға сыйластық танытуға, түрлі ұлт өкілдерімен достық қарым қатынаста болу, сыйлау, қонақжайлылық таныту, досына адал болу, оған әрқашан көмекке келу секілді құндылықтарға тәрбиелеудегі ықпалына мән берілген.

Студенттерді өз халқының және еліміздегі көптеген ұлт өкілінің мәдени-тарихи мұрасын құрметтеуге тәрбиелеу, олардың бойында кәсіби қызметіне қажетті адамгершілік, азаматтық ұстанымдарды қалыптастыру Қазақстан Республикасында жоғары білім берудегі маңызды бағыттарының бірі. Өскелең ұрпақтың бойында қазіргі болып жатқан оқиғаларға жауапкершілік сезімін тәрбиелеу әлемнің кез келген елінің жоғары білімінің басты міндеті.

Қазақстан Республикасы полиэтникалық мемлекет, онда 130-дан астам ұлт өкілдері тұрады және олардың әрқайсысы егеменді және тәуелсіз мемлекеттің дамуына қомақты үлес қосады.

Қазақстанда тұратын ұлт өкілдерінің арасында этникалық толеранттылыққа қол жеткізу мемлекеттің алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі. Мемлекеттің бұл мәселедегі саясаты екі негізгі қағидатқа негізделген:

- 1) этникалық бірегейлікті дамыту және этностық топтардың құқықтарын қорғау;
- 2) қоғамды демократияландыру және жеке адамның құқықтарын қорғау.

Этнопедагогика адамды халықтық дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, әдебиеттер арқылы тәрбиелеуге мүмкіндік береді, бұл олардың тарихын түсінуге, этникалық топтың өзіндік ерекшелігін сезінуге ғана емес, сонымен қатар басқа этникалық топтарға жағымды қатынасты қалыптастыруға көмектеседі.

Этнос өкілдері арасында бейбітшілік пен келісімді, береке-бірлікті сақтауда оқыту мен тәрбиелеу ерекше және ажырамас рөл атқарады. Тәрбие этномәдениетті дамытудың, оның құндылықтарын білім берудің жалпыұлттық практикасына енгізудің құралы болуы керек.

Қазақтардың әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрлері ғасырлар бойы қалыптасқан, оларды ұлтаралық қарым-қатынаста ескеру қажет. Қазақ халқының дәстүрлі тәрбиесі басқа адамдармен оңай тіл табысу, түрлі ұлт өкілдерімен достық қарым қатынаста болу, сыйлау, қонақжайлылық таныту, досына адал болу, оған әрқашан көмекке келу секілді құндылықтарға құрылған.

Еліміз «Өзбек – өз ағам», «Қырғыз-қазақ бір туған», «Орыс бар жерде қоныс бар», «Өзбек өрістес ел, Қырғыз қоныстас ел, Қарақалпақ қоныстас ел, Түрікмен тамырлас ел» деген секілді мақал-мәтелдермен түрлі ұлт өкілдерінің арасын жақындатып отырған. Осы арқылы ұрпағына достықтың, сыйластықтың маңызын түсіндіре білген.

Этнопедагогикалық тәрбие идеялары еліміздің мемлекеттік құжаттарында: ҚР «Білім туралы» Заңында, ҚР «Тіл туралы» Заңында, ҚР Президентінің 2012 жылғы Жолдауында және т. б. сөз болады.

Мәселен, ҚР Тұңғыш Президенті, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауында еліміздегі түрлі ұлт өкілдерінің бірлігі туралы былай дейді:

«Ұлттардың этносаралық келісіміне сына қағуға тырысатындардың барлығы да заңмен қудаланады. Мұнда ерекше жауапкершілік біздерге, қазақтарға артылады. Қазақстан – біздің қасиетті мекеніміз. Кейінгі ұрпақ осынау қастерлі өлкеде өмір сүріп, өркен жаятын болады. Қазақ жеріне тағдырдың жазуымен алуан түрлі ұлт өкілдері қоныс аударды. Біз оларға құшағымызды ашып, қазақи қонақжайлылықпен қарсы алдық. Олар біздің елімізде өсіп-өніп, бауырларымызға айналды...

Еліміздің дамуына барша ұлт пен ұлыс өкілдері бірге үлес қосты. Ендеше, тәуелсіз қазақ елінің азаматтарын алалауға, бауырластығын бұзуға ешкімнің хақысы жоқ...

Өз халқын сүйетін адам, өз жұртына жақсылық тілеген жан өзге халықтарды ашындырмайды, өз ұлтын ешкімге қарсы қоймайды. Біз ел иесі ретінде биік бола білсек, өзгелерге сыйлы боламыз» [1].

Ал ҚР Тіл туралы заңының 7 бабында Қазақстан аумағында тұратын ұлт өкілдерінің тек мәдениеті мен салт-дәстүріне ғана емес, олардың ана тілдеріне де құрмет көрсетілетін анық айтылған.

«Қазақстан Республикасында тілдік белгісі бойынша азаматтардың құқықтарын кемсітуге жол берілмейді.

Қазақстанда мемлекеттік тілдің және басқа да тілдердің қолданылуына және оларды үйренуге кедергі келтіретін лауазымды адамдардың іс-әрекеттері Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауаптылыққа әкеп соқтырады» [2].

Шығыстың ұлы ғұламалары Қорқыт Ата, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұд Қашқари және еліміздің Абай Құнанбаев, Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уәлиханов, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов сияқты ғалымдары мен ойшылдары Қазақстанның халықтық педагогикасын қалыптастырып, дамытуға өз үлестерін қосты

Мәселен Әл-Фарабидің «Азаматтық саясат», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы Трактат», «Бақытқа жету жолдары» еңбектері адамгершілікті қалыптастырудың проблемаларына арналған. Оларды жеке тұлғаны тәрбиелеуде әдістемелік ұсынымдар ретінде пайдалануға болады. Автордың айтуынша, тәриелілік – туа біткен қиает емес, өмірлік тәжірибе арқылы алынған сапа.

Қазақтың ойшылы Абай Құнанбаев та бірліктің маңыздылығын атап өтеді.

«...Бірлік қандай елде болады, қайтсе тату болады – білмейді. Қазақ ойлайды: бірлік ат ортақ, ас ортақ, киім ортақ, дәулет ортақ болса екен дейді. Олай болғанда, байлықтан не пайда, кедейліктен не залал?.. Осы ма бірлік? Жоқ, бірлік – ақылға бірлік, малға бірлік емес. Малыңды беріп отырсаң, атасы басқа, діні басқа, күні басқалар да жалданып бірлік қылады. Бірлік малға сатылса, антұрғандықтың басы осы. Ағайын алмай бірлік қылса керек...» [3, 89].

Ғұламаның айтқаны қазіргі заманда да өз өзектілігін жойған жоқ. Дүние дүрбелеңге толған кезде, алыптар бір-біріне көз алартып қарап, тек өз пайдасын ғана ойлайды.

Осындай нарықтық заманда адамдардың жауапкершілігі төмендеп бара жатыр, басқаларға қамқорлық жасаудан гөрі өзінің пайдасын көбірек ойлайды. Басқаларды былай қойғанда өзінің жақын туысымен етене араласпайтын дәрежеге жетті. Туыстық, сыйластық сезімдерінен алыстап, әркім өзі үшін деген ұстанымға көшіп бара жатыр. Мұның барлығы бүкіл әлемді жайлаған жаһандану процесінің әсері. Ұлтаралық, мемлекеттік қақтығыстар, нәсілшілдік, ұлтшылдық мәселелері бүгінгі қоғамға үлкен қауіп төндіріп отыр.

Осы тұрғыда қазақстандық өскелең ұрпаққа әрбір елдің мәдениетін мен салт-дәстүрі, ата-бабаларынан келе жатқан ұстанымдарын түсіндіріп, тәрбие беру маңызды міндет.

Халықтың жылдар бойында жиналған өмірлік тәжірибесі, таным-түсінігі, салт-дәстүрі, өмірге көзқарасы міндетті түрде тілде көрініс табады. Сондықтан этнопедагогика мен этнолингвистика өзара тығыз байланыстағы салалар.

Этнолингвистика — этнос болмысын оның тілі арқылы танып-білу мақсатынан туындаған лингвистиканың (тіл білімінің) жаңа да дербес бір саласы. Ол — этностың инсандық

Һәм дүнияуи табиғатын тереңнен танып-білу үшін басқа емес, тек тіл феноменінің өзіне ғана тән ғажайып мүмкіншіліктері мен қазына байлығын зерделеп зерттеуді мақсат ететін ғылым.

Осы тұрғыда академик Ә.Т. Қайдар: «Этнолингвистика – этностың (одан ұлыс, халық, ұлт) инсандық болмысынан туындап, санасында сараланып, тарихи жадында сақталып, тіл арқылы ғасырлар бойы қалыптасып, қорланып, рухани-мәдени мұра ретінде атадан балаға, әулеттен нәсілге үзілмей ауысып келе жатқан дәстүрлі мирасты жаңғыртып, жан-жақты зерттеп, танымдық мәнін ашып, болашақ ұрпаққа ұсыну мақсатына байланысты дүниеге келген тіл білімінің күрделі де құнарлы саласы», – деп нақты әрі тұжырымды анықтама береді[4, 71].

Енді қайтсек қазіргі жастардың бойына этносаралық толеранттылық ұғымын сіңіріп, қазіргідей дүрбелең заманда қаймағы бұзылмаған тыныштығымыз сақтап қаламыз деген мәселе туындайды. Ол үшін білім беру мен тәрбиені ұштастыра білуіміз керек. Ал тәрбиенің ең құнарлысы халықтық педагогикадан, қазіргі тілмен айтқанда этнопедагогикадан бастап алады. Ол бізді ата-бабамызбен байланыстыратын түп-тамырымыз, негізі берік қазығымыз, қайнар бұлағымыз. Қазіргі ХХІ ғасырдың ұрпағын сол бұлақтың суынмен сусындырып өсірсек, елін-жерін сүйетін, ұлттық құндылықтарын қадір тұтатын, елеміздің өркендеуін үлесін қосатын азаматтар тәрбиелеп шығарамыз.

Халықтың тәрбиенің ең құнарлысы тіліміздегі аңыз-әңгімелерде, мақал-мәтердерде, шешендік, нақыл сөздерде қордаланған. Соның бәрін тәрбие беруде пайдалану, оқытушының шеберлігі.

Ең алдымен студенттердің бойында отанға деген құрмет, гуманизм, патриотизм сезімдерінің ұялату керек.

Мәселен қазақ халқында өзінің туған жерінді құрметтеу, қадірлеу хақындай атылатын мақал-мәтелдер сансыз.

«Отан оттан да ыстық»

«Отанға опасыздық еткенің,

Өз түбіңе өзің жеткенің».

«Пәлен жерде алтын бар,

Іздеп барсам мыс та жоқ»

«Туған жердің қадірін

Шетте жүрсең білерсің»

«Атаның баласы болма, адамның баласы бол»,

«Жақсы – көпке ортақ»,

«Ел үшін еңбек ет, халқын сүйген қор болмайды»

«Туған жердей жер болмас,

Туған елдей ел болмас».

Көріп отырғанымыздай, «Отан отбасынан басталады» деп ұққан атабабамыз отбасының, ананың, рудың, отанның намысын қорғауды, басқа ұлт өкілдерін сыйлауды отбасы тәрбиесінің өзекті принципі деп бағалаған.

Елімізде тұратын басқа ұлт өкілдерінің Қазақстанға деген ыстық ықыласы мен сүйіспеншілігі ерекше. Қазақ халқымен етене өмір сүріп, салт-дүстүрлері біте қайнасып кеткен өзге этнос өкілдері Қазақстанды екінші отанымыз деп есептейді. Бұның барлығына халқымызды отанға деген таным-түсінігінің, құрметінің ықпалы болса керек.

Сонымен қатар, этнопедагогика бастау алатын халық даналығы ұжымдық тәрбиеге де аса мән берген. Оның барлығын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, үлгі-өнеге еткен.

Мәселен,

«Көпке қарсылық – құдайға қарсылық»,

«Көп қорқытады, терең батырады»,

«Көп талқысы – тез»,

«Досы көпті жау алмайды,

Ақылы көпті дау алмайды» деген сөздер соның бір дәлелі.

Яғни ұжымда өмір сүре білу, қоршаған ортамен санаса білу – адамның әлеуметтік дамуының жоғарғы сатысы. Жастарға қоғамның мәнін, ондағы адамдардың рөлін түсіндірген

жөн. Олар балабақша, мектеп, ЖОО секілді өмірлік ұжымдарда әлеуметтіп, қоғамға бейімделе алады. Сол ұжымдарда дұрыс тәрбие алғандары ғана елінің болашағына, дамуына өз үлесін қоса алады.

Жас ұрпақты ұлтаралық достыққа тәрбиелеуде қонақжайлылық дәстүріне де ерекше мән берген дұрыс. Қазақ халқы әрқашан да өзінің қонақты сыйлауымен, оған құрмет көрсетуімен ерекшеленген. Басқа ұлттардың таным-түсінігінде «қазақ – қонақжай халық» деген стереотиптің қалыптасуы да бекер емес.

«Қонақ келсе – құт»,

«Қонағыңның алтынын алма, алғысын ал».

«Қонақ келсе, қой егіз табады»

деген сыңайлы мақал-мәтелдер халқымыздың қонақты қаншалықты сыйлағанының бір дәлелі. Дана халқымыз «Жаман үйді қонағы билер» деген нақыл сөзбен қонағын да өз орнына қоя білген.

Ұлттық тағамдарды даярлау, сыйлы қонағын ең жақсы тағаммен сыйлау да ұлттық сезімді, ұлттық мақтанышты көрсетеді және олардың әрқайсысының өзіне тән тағам даярлау ерекшелігінің куәсі болып табылады. Мысалы, өзбек қонағын палаумен, ұйғыр – мәңті, лағманымен, татарлар пәрәмішімен сыйлайды. Қазақ шәйін қаймақ қатқан сүтпен баптап берсе, қалмақ, ұйғырлар май, тұз, ұн салып береді. Орыс халқы кофе қайнатады, соның бәрі тағам берудегі ұлттық ерекшелік, дәстүрлер.

«Кімнің жерін жерлесен, соның суын сула» демекші, біздің елімізге түрлі себептермен қоныс аударған ұлт өкілдерінің де бойына қазақтың осындай ізгі қасиеттері сіңісіп кеткен.

Бүгінде қазақтың ет тағамын елімізде тұратын барлық ұлт өкілдері аса сүйсініп жейді, өз үйлеріне келген қадірлі қонақтарына да ұсынады.

Ел ішіндегі татулық пен ұлттар арасындағы достықты насихаттау, оны халыққа түсіндіру, соның негізінде қоғамдық пікірді қалыптастыру Қазақстан дамуының негізгі кепілі бола алады. Қазақстан халқының бірлігі біздің берік достығымыз бен тұтастығымыздың, адал ниетіміз бен мақсат-мүддеміздің бірлігінің символы.

Осы тұрғыда жастарды этносаралық толеранттылық, этносаралық келісімнің негіздерін үйретіп, тәрбие берудің маңызы жоғары.

Ғылым мен техника дамып, мәдениет көркейіп, өркениеттік дамудың жоғарғы сатысына көтерілген сайын, адамзат атаулы шыдам, төзім, сабыр, тағат, көну, шүкір ету, өзара түсінісу, сыйласу, мойындау, толерантты болу сияқты адамгершілік сапаларды шетінен жоғалтып жатқандай көрінеді. Жыл сайын, 16 қарашада Халықаралық төзімділік күні аталып өтетінін көпшілік біле бермес. БҰҰ мүше-мемлекеттері 1995 жылғы 16 қарашада Париж қаласында өткен ЮНЕСКО-ның 28-ші Бас конференциясында 5.61 қарармен «Төзімділік ұстанымдарының декларациясы» қабылданған. Дүниежүзінің елдері мақұлдап бекіткен бұл декларацияның 6-шы бабы бойынша, «Төзімсіздіктің астарында жатқан қауіптерге назар аударту, оған қоғамды жұмылдыру және де, төзімділікке ынталандыру мен оның рухында тәрбиелеуге қолдау көрсету мақсатында, біз 16 қарашаны жыл сайын аталып өтетін, төзімділікке арналған халықаралық күн деп салтанатты түрде жариялаймыз» делінген[5, 10].

Халықтық педагогиканың бастаулары осы мәселеде де көмекке келеді. Қазақ халқы қашан да сөз қадірін білген. Ділмар шешендеріміз ең даулы мәселелердің өзін бір ауыз сөбен шешіп отырған. Бір ауыз сөзбен ердің құнын кешірген. Әр қазақ айта да, тыңдай да білген, оған тоқтай да білген. Олар: «Тіземнен сүріндірсең де, тілімнен сүріндірме», – деп тілеген.

Қазақта «Аталы сөзге арсыз да тоқтайды» деген мақал бар. Адам бойында қызыл оттай жалын шашып қайнаған ашу-ызаны бір ауыз сөзбен тыя білген.

Ашуың келсе — қолың тарт,

Айтпас жерде — тілің тарт.

Ашу келсе - ақыл кетер,

Ашудан ақыл көп болса,

Ашу не етер?

Ашу — дұшпан, ақыл — дос,

Ақылыңа ақыл қос.
Ашумен басталған іс
Абыройсыз аяқталады.
Ашу асып жүрген жерде,
Ақыл қашып жүреді.
Ашу — шабыстырады,
Ақыл — табыстырады.
Біреу зәбір етсе, сен сабыр ет.
Сабырлы болсаң – озарсың,
Сабырсыз болсаң – тозарсың.
Төзімділік – бақыттың кілті.

Ғұлама-ойшылдар да, ақын-жазушылар да өз еңбектерінде ашу, төзімділік ипен шыдамдықтың қадіріне тоқталған. Мәселен, Абылайды өткір сөздерімен сабап отырған Бұқар жыраудың «Алатаудан асыңыз, ашуыңызды басыңыз» деуі бекер емес.

Әйтеке би де ашудың ақылға жеңдіре білудің қаншалықты маңызды екенін атап көрсетеді:

«Ашу бар жерде ақыл тұрмайды.
Ашу деген - ағын су,
Алдын ашсаң, арқырар.
Ақыл деген - дария,
Алдын тоссаң, тоқырар.
Кісі бірге туыспау керек,
Туысқан соң сөз қуыспау керек.
Сөз қуған пәлеге жолығады.
Жол қуған олжаға жолығады»[6, 121].

Жоғарыда айтып өткенімізде білім беру ісінде ұлттық тәриенің алар орны ерекше. Халқымыз «Ел болам десең, бесігіңді түзе» деп тәрбиенің бесіктен бастау алатынын меңзеген. Жастардың саналы, елінің ертеңін ойлап өсуі, қоғамға сыйластық танытуы, отанға деген сүйіспеншілігі құрсақтан, ұлттық болмыспен берілетін халықтық тәрбиеде екенін ісеруіміз керек. Олардың бойына ата-бабамыз қалыптаған ұлттық тәрбиенің өзегін сынадай құя білуіміз керек.

Әбу Насыр әл Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауіп әкеледі» деген екен. Бұл сөздің растығын өмір тәжірибесі талай мәрте дәлелдегені белгілі.

Абай атамызға құлақ түрсек: «Баламды медресеге біл деп бердім, Шен алсын, шекпен алсын деп бермедім...» - деуі арқылы адамның борышы шен - шекпен емес, тәрбие арқылы туған халқына қызмет ету дегенді меңзегенін ескеру қажет. Ендеше елдігімізді ерте қамдаймыз десек, «Бір жылын ойлаған күріш егеді, он жылын ойлаған ағаш егеді, ал жүз жылын ойлаған бала тәрбиелейді», деп айтылғандай, құрсақтан берілетін тәрбиенің орны бөлек екенін ескерген жөн. Сонда осы тәрбиемен бармақтай болса да берілген білімнің қоғам үшін өлшеусіз қазына болып оралатыны да сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы
https://www.akorda.kz/kz/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-elbasy-nenazarbaevtyyn-kazakstan-2050-strategiyasy-kalyptaskan-memlekettin-zhana-sayasi-bagyty-atty-kaza
2. Қазақстан Республикасындағы Тіл туралы Заң. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151>
3. Сүйіншәлиев Х. Абайдың қара сөздері. – Алматы, 1958. – 192 б.

4. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. Алматы: Ана тілі, 1998
5. Төзімділікқағидаттарыдекларациясы.- Париж, 1995.
6. М.Мағауин. «Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет» 4 кітап хрестоматия Алматы-1993

УДК37.013.43

ПОТЕНЦИАЛ КРАТКОГО КУРСА СТУДЕНЧЕСКИХ ЛЕКЦИЙ ПО ЭТНОПЕДАГОГИКЕ, ПРОЧИТАННЫ АКАДЕМИКОМ Г.Н. ВОЛКОВЫМ

А.А.Сокальский, к.ф.н., доцент,
Э.А.Сокальский, ст. преп-ль

Калмыцкий государственнй университет имени Б.Б. Городовикова, г. Элиста

Keywords: Academician G.N. Volkov, Personality symbol, Ethnopedagogy, Ethnopedagogical axioms, Ethnopedagogical invariants, Ethnopedagogical paradoxes.

Түйінді сөздер: Академик Г.Н. Волков, Тұлға символы, Этнопедагогика, Этнопедагогикалық аксиомалар, Этнопедагогикалық инварианттар, Этнопедагогикалық парадокстар.

Abstract. The article reveals the huge potential of lectures on ethnopedagology given by academician G.N. Volkov in the student audience. After years, this material has not lost its significance today. In terms of its structure, composition, content and educational impact, it can serve as a standard, especially since it is analyzed and understood for the first time.

Қысқаша мазмұны. Мақалада академик Г.Н. Волков студент аудиториясында этнопедагогика бойынша оқыған дәрістердің үлкен әлеуеті ашылды. Жылдар өткен соң бұл материал өзіннің маңыздылығын жоғалтпады. Өз құрылымы, композиция, мазмұны және тәрбиелік әсері бойынша ол стандарт бола алады, әсіресе ол алғаш рет талданып, түсіндірілгендіктен.

Появление новой научной отрасли знания далеко не повседневный феномен. Разумеется, возникает он не на пустом месте, вбирает в себя теоретические и практические положения предшественников. Однако, бесспорно, это творческий процесс, которому предшествует огромный созидательный труд, обобщение накопленного опыта, находки и открытия.

Именно такой феномен имеется в виду, когда речь идет об осмыслении пути создания и развития новой отрасли гуманитарных знаний – этнопедагогики. Ее творец, первооткрыватель, как известно, академик РАО Геннадий Никандрович Волков. В его научном творческом наследии целый континуум фундаментальных изданий; к примеру: «Нравственное воспитание учащихся IV-VIII классов сельской национальной школы», «Судьба патриарха», «Этнопедагогика», «Педагогика любви».

Академик Геннадий Никандрович – известный ученый, который посвятил всю жизнь реализации своих идей и замыслов не только в национальных республиках Советского Союза и Российской Федерации, а также делился теорией и практикой с коллегами за рубежом, странах Западной Европы. Он работал в РАО, участвовал активно, опираясь на этнопедагогические идеи, в реформировании региональной системы образования. Создавая новые направления научных изысканий, незаурядный ученый опирался на труды Я.А. Коменского, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинского, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинского; оставил после себя целую плеяду приемников и последователей.

После ухода на пенсию академик был приглашен в Республику Калмыкия. Здесь по его научному замыслу была преобразована республиканская система образования, а при Калмыцком госуниверситете была создана лаборатория этнопедагогических инноваций; одновременно велась интенсивная подготовка высококвалифицированных научных кадров – кандидатов и докторов педагогических наук. Международные конференции, проводимые под руководством Г.Н. Волкова и А.Б. Панькина привлекали видных отечественных ученых, а также представителей ближнего зарубежья. Это была обширная и многосторонняя деятельность [2].

Геннадий Никандрович оставил своим приемникам обширное наследие в виде изданных трудов. Своеобразным завещанием маститого педагога может служить книга «Этнопедагогическая пансофия» (2009).

После трагических событий, повлекших преждевременную кончину ученого, на его родине Чувашии две средние школы были названы его именем, воздвигнут памятник в Чебоксарах, открыт сквер в с. Красные Четаи с памятными посадками дуба (сквер имени российского академика Г.Н. Волкова), научно-исследовательскому институту этнопедагогике при Чувашском государственном педагогическом университете им. И. Я. Яковлева присвоено имя академика РАО Г.Н. Волкова; учреждена ведомственная награда Министерства образования и молодежной политики Чувашской Республики – нагрудный знак имени Г.Н. Волкова «За достижения в педагогике».

Когда речь идет о научном наследии академика, любая находка имеет немалое значение. В этом аспекте, несомненно, представляет интерес обнаруженный курс лекций, прочитанный Геннадием Никандровичем Волковым в столице Калмыкии – Элисте для студентов-заочников Калмыцкого филиала МГГУ им. М.А. Шолохова.

Этот курс может служить эталоном мастерства лектора, его эрудиции и опыта педагогического общения с аудиторией. Лекционный материал о значении, роли и функциях этнопедагогике, как инновационной отрасли гуманитарного знания, обладает рядом уникальных свойств и качеств.

Он предельно краткий и, вместе с тем, невероятно емкий. В нем, фигурально говоря, знания изложены в виде самородков-кристаллов. Об этом выводе свидетельствуют даже названия лекций, к примеру: «Этнопедагогические аксиомы», «Этнопедагогические парадоксы», «Этнопедагогические инварианты». Характерно, что текст довольно часто сводится к формулам, образам родных, близких и друзей, которые прожили подвижническую жизнь, оставив неизгладимый след в воспитательной, педагогической и научной деятельности. У каждого из них своя педагогика: народная, этническая, семейная.

В обнаруженных видеозаписях лекций для студентов-заочников раскрываются очень важные положения для определения предмета этнопедагогике [1].

Во-первых, совет: «Как можно больше фактов, как можно меньше общих мест», – потому что абстрактных обобщений этнопедагогика не признает.

Во-вторых, трактовка процесса воспитания: «Пример и любовь. Больше ничего!».

В-третьих, установки великого русского педагога Константина Дмитриевича Ушинского.

Первая установка. Каждый народ имеет свою особую систему воспитания, определяющую национальный характер. Нет этой системы – нет народа. Народы отличаются друг от друга своеобразием системы воспитания. Исчезает эта система – исчезает народ.

Следующая основополагающая установка К.Д. Ушинского гласит: «В душе каждого человека черта национальности коренится глубже всех прочих. В этом контексте патриотизм – самое глубинное человеческое чувство, закрепленное веками и тысячелетиями, обособленное Отечеством», – несмотря на бытующий скептицизм, сомнения, вопреки глобализации [1, 12].

И третья установка от К.Д. Ушинского, чрезвычайно важная для этнопедагогике: «Воспитательные идеи каждого народа проникнуты национальностью более, чем что-либо другое» [1, 12]...

В студенческой аудитории академик дает представление о широкой базе этнопедагогике: фольклоре, художественной литературе, традициях, среде (окружающей действительности).

Поскольку Геннадий Никандрович закончил физико-математический факультет Чувашского государственного педагогического института им. И.Я. Яковлева – полученные знания не могли не наложить отпечаток на содержание его трудов. Отсюда склонность к анализу и синтезу, точной формулировке теоретико-методологических положений. Сказалось также увлечение философскими знаниями. Эта тяга, на наш взгляд, воплотилась, в частности, в лекциях под названием «этнопедагогические парадоксы», а также в манере выступлений, сократовских диалогах со студентами.

Познавательный интерес студентов к курсу этнопедагогики усиливался обращением лектора к художественным произведениям мировой и отечественной литературы, к деятельности великих зарубежных и отечественных народных педагогов, их подвижнической жизни и практической деятельности.

В студенческой аудитории академик привлекает внимание к деталям творчества Александра Сергеевича Пушкина. В качестве иллюстрации лектор обращается к Примеру, к Мысли, к Действию, и к Личности гениального русского поэта Александра Сергеевича Пушкина: «В действии он погиб, защищая честь жены – отдал жизнь. Многие ли мужчины в состоянии это сделать? Это вот действие!» [1, 13].

Вот еще несколько фактов приводимых лектором. Лектор приводит цитату из «Евгения Онегина», там А.С. Пушкин пишет: «Под небом Африки моей». В этой строке отражена родословная, о которой спустя 300 лет не забывает гениальный поэт. Его прадед, Ганнибал – сын чернокожего африканского князя, с детства вырос и воспитывался в России при царском дворе, дослужился до генеральского чина...

Приведу еще одну цитату: «Гений русской поэзии – не однолюб, но никогда ни одной женщины не предал. Я хочу, чтобы мужчины, сидящие здесь в аудитории, навсегда запомнили эту фразу: “Вы мои богини”» [1, 14].

Лектор резюмирует, что и непедагоги могут быть великими этнопедагогами. Лектор дополняет сказанное другими цитатами: «Обычай – деспот меж людей», «...Учитесь властвовать собой». Сколько таких педагогических жемчужин в произведениях Пушкина, хотя ему было немногим больше 20 лет!

Другим эталоном служения этнопедагогики для выдающегося ученого служит гениальный русский писатель Лев Николаевич Толстой. С этих позиций анализируется его жизнь и творчество.

Согласно воззрениям лектора, он – «духовный царь народа». Его всемирно известные произведения сплошь насыщены этнопедагогическими идеями. Этот вывод подтверждается, к примеру, повестью «Хаджи-Мурат» и романом «Анна Каренина».

В обозначенном курсе лекций фигурирует один эпизод из упомянутой повести.

... Князь Воронцов опаздывает на встречу с Хаджи-Муратом, который не знает русского языка. В зале, в отдалении, находится княгиня со своим сынишкой. Тот неожиданно устремляется к Хаджи-Мурату и взбирается на колени незнакомцу. Хаджи-Мурат, аварский вождь и военачальник, ласкает ребенка и дарит ему свой кинжал.

Далее в лекции следует обобщенный вывод: о людях судят по отношению к детям. Это весомый показатель сохранения национального самосознания, памяти об историческом прошлом. Например, чеченцы называют детей «золотыми ангелами», а в Татарстане бытуют народные крылатые слова: «Мед вкусен, но вкуснее меда – дети»...

В курсе лекций студентам настоятельно рекомендуется осмысление сцены прощания Анны Карениной с сыном Сережей в одноименном романе.

Поскольку в этнопедагогике воспитание трактуется как «любовь, пример и больше ничего». Понятие «любовь» нуждается в структурировании (любовь к родине, к труду, к матери, родным и близким, мужчине и женщине и т.д.). По мнению лектора, эта задача успешно решается, если она берет начало в любви матери к детям, бабушки – к внукам...

Лектор, на наш взгляд, несколько категоричен в том, что спасительница нации – женщина; женщины создают неуловимую атмосферу чувств в семье, которой дышит подрастающее

поколение. В этом плане курс лекций обогащен убедительными примерами и событиями из личной жизни, детства и юности академика Г.Н. Волкова.

Прочитируем один отрывок: «Держится народ, нация, страна, мир на женщине. Если вы это не сможете внушить мальчишкам, начиная с первого класса, через любовь к матери, к бабушке – ваша деятельность бессмысленна, как педагога» [1, 17].

Новый пласт знаний и этнопедагогических впечатлений давали ему встречи с «чародеем танца» Махмудом Эсамбаевым, переписка с великим народным педагогом – Василием Александровичем Сухомлинским.

В одной из лекций Г.Н. Волков подробно остановился на рассмотрении понятия «личность-символ», вместе и функционале этого феномена в рамках этнопедагогики. Это понятие он ввел в концепцию этнопедагогики. Личность-символ функционирует в контексте воспитательного процесса.

Личность-символ – это либо исторический, либо современный реальный персонаж. Он выступает в качестве личности, на примере которой строятся действие, поведение; мыслям и поступкам которого «подражают». Личность-символ отличается высокой гражданственностью, благородством, жертвенностью во имя ближнего, эмпатией и другими добродетелями. Пример такого человека в системе воспитания, наряду с любовью, играет доминирующую роль; личность, наделенная такими качествами, становится символом.

Следует подчеркнуть, что речь идет не только о «великих героях» – и в обыденной, повседневной жизни всегда есть место подвигу, примеру, достойному подражания.

Профессиональные контакты, повседневное неформальное общение, проверенное в экстремальных ситуациях, близость интеллектуальных, духовно-нравственных и эстетических интересов играют здесь первостепенную роль.

Примечательно, что, поскольку процесс воспитания и самовоспитания бесконечен – в принципе не ограничен возрастными рамками, то личности-символы – индивидуально-ориентированный, изменяющийся во времени феномен.

Именно с таких позиций Г.Н. Волков в лекциях для калмыцких студентов повествует о видных ученых-сослуживцах, ставших в его жизни личностями-символами. Это, в частности, Иван Трофимович Огородников, Николай Кириллович Гончаров, Михаил Александрович Данилов. Они – чрезвычайно интересные люди, выдающиеся методологи, крупные дидакты, новаторы педагогического дела, признанные академики АПН РСФСР и АПН СССР. Все трое – выходцы из «глубинки».

Так их характеризует и оценивает Г.Н. Волков.

Для характеристики Ивана Трофимовича Огородникова, его духовно-нравственного мира, – считает Г.Н. Волков, – достаточно краткого описания одного события. Как-то на консультацию к нему пришли две аспирантки. После продуктивного обмена мнениями он пошел их провожать. Эти «легкомысленные девчата» при переходе улицы на красный свет пошли. В этот момент показался автомобиль. Иван Трофимович шагнул вперед, чтобы оградить аспиранток, и машина немного задела его, несильно травмировала. Положили в больницу. И.Т. Огородников стал поправляться. Врачи назначили массаж ноги. И вдруг – тромбоз! Медикам не удалось спасти пациента. Так нелепо великий ученый, замечательный человек, спасая других, преждевременно погиб...

Гончаров Николай Кириллович занимал пост вице-президента АПН РСФСР. С ним связаны, по всей вероятности, лучшие моменты в жизни Г.Н. Волкова. К примеру, в 1970 году вместе ездили на юбилейные торжества в Прагу, посвященные Яну Амосу Коменскому, отцу педагогической науки. Жили в одном из номеров в отеле «Интернационал», в столице Чехословакии. На международном форуме приобщились к истокам мировой педагогики, обменивались мнениями, горячо дискутировали.

Подобные эпизоды случались довольно часто.

Однажды Николай Кириллович тяжело заболел. К нему в больницу пришла выпускница вуза, молодая узбечка, со своим преподавателем, чтобы просить о научном руководстве кандидатской диссертацией.

Академик Гончаров вежливо отказал: «А Вы что, Геннадия Никандровича Волкова не знаете?! Он же основатель этнопедагогике!»

«На следующее утро они пришли ко мне», – вспоминает в лекциях Геннадий Никандрович.

«Николай Кириллович посоветовал к Вам обратиться».

Г.Н. Волков долго хранил молчание и кратко ответил: «Согласен, – и добавил, – Вы знаете, Николай Кириллович вчера вечером умер...»

Впоследствии Г.Н. Волков подчеркивал, что он принял как благословение последние слова Николая Кирилловича.

Еще один портрет в галерее личностей-символов – Михаил Александрович Данилов, пожилой, совсем преклонного возраста.

Случилось так, что его взрослая дочь заболела. Он часто в больнице ее навещал. Любил ее, несмотря на возраст, как ребенка. Как-то дочь позвонила отцу: «Папа не приходи – скользко. Очень прошу тебя, не надо!»

М.А. Данилов мягко возразил: «Что ты доченька, соскучился! Я же вчера не был, только позавчера».

Михаил Александрович Данилов настоял на своем. Вышел на улицу, и вдруг несчастный случай: поскользнулся, упал – его жизнь оборвалась трагически...

По признанию Г.Н. Волкова, Александр Александрович Католиков – тоже личность-символ, один из самых любимых педагогов, наравне с В.А. Сухомлинским: «По наследию, по идее, по опыту – это великий педагог!».

К сожалению, имя его малоизвестно. Он – директор агрошколы-интерната для детей-сирот в Сыктывкаре; кроме того, последователь А.С. Макаренко, народный учитель СССР, член-корреспондент Академии педагогических наук СССР и Российской академии образования.

Александр Александрович предложил систему воспитания для детей-сирот, ориентированную на принципах гуманизма и уважения к личности ребенка. Школа-интернат под руководством Александра Александровича стала авторской школой, в которой разрабатывались и апробировались на практике методы воспитания и развития детей трудной судьбы. Воспитанникам были созданы условия близкие к семейным.

Вся жизнь и педагогическая деятельность А.А. Католикова – подвиг. Достаточно упомянуть, что при спасении детей из застрявшего автобуса на железнодорожном переезде он лишился ног. Чудом выжил и смог вернуться к плодотворной педагогической деятельности. Был награжден орденом «За заслуги перед Отечеством» III степени.

Александр Александрович Католиков прожил всего лишь 54 года, но оставил коллегам и потомкам замечательные книги «Моя семья», «Дом моих детей».

Анализ курса лекций по этнопедагогике, прочитанного студентам Калмыкии свидетельствует о том, что Г.Н. Волков не раз возвращался к теме воспитания молодого поколения. В этих случаях лекционный материал обогащался новой конкретикой, раскрывающей значение, роли и функции современных личностей-символов. Назовем еще имя проректора Чечено-Ингушского государственного университета имени Л.Н. Толстого – Абдул-Хамида Бислиева.

... Шел ноябрь 1991 года. Чечено-Ингушская АССР переживала трудные времена. Не без потерь наводился конституционный порядок в борьбе с дестабилизирующими силами. Однако особая опасность подстерегала с наступлением южных сумерек и ночной поры.

Драматические события разыгрались в г. Грозном, возле государственного университета имени Л.Н. Толстого. Когда ректор В.А. Кан-Калик, известный педагог и психолог, выходил из учебного корпуса, на него внезапно напала группа вооруженных неизвестных. На его защиту встал проректор, чеченец, Абдул-Хамид Бислиев, но был тут же расстрелян автоматной очередью.

Похищенный ректор был зверски убит.

Память о геройском поступке Абдул-Хамида Бислиева увековечена в Тель-Авиве – одна из улиц носит его имя.

Остается заключить, что личности-символы в жизни академика Г.Н. Волкова очень схожи, хотя представляют собой яркие индивидуальности. Их объединяет и роднит совокупность свойств и качеств, характеризующих как теоретиков, методологов и практиков педагогического дела; как подвижников, поборников гуманизма, богатых духовно и нравственно. Все они одарили потомков значительным вкладом в науку, в систему воспитания, основанную на любви и примере; оставили в истории отечественной педагогики заметный след в виде научных трудов и книг с раскрытием накопленного опыта. Вместе с тем, судьба этих личностей-символов – глубоко трагична.

Сегодня (это не парадокс) академик Г.Н. Волков тоже стал личностью-символом.

Неизгладимый след в биографии академика оставили научные командировки во Францию – выступления в студенческих аудиториях Сорбонны; посещение в Швейцарии кладбища, на котором захоронен один из классиков народной педагогики Иоганн Генрих Песталоцци; научные встречи в Берлинском и Пражском университетах [2].

В заключительном разделе краткого курса лекций студенты получили возможность ознакомиться с этнопедагогическими инвариантами; в этот континуум входят: 1) природа; 2) игра; 3) слово; 4) дело; 5) общение; 6) традиции; 7) быт; 8) искусство; 9) религия; 10) пример-идеал (идея-символ, событие-символ, личность-символ).

В заключение лектор обратился к студенческой аудитории со следующими словами: «Действительно, мне было с вами комфортно. Вы дали мне уроки очень хорошие и зачетными работами, и целеустремленным, пытливым взором. Думаю, что и огромный положительный «заряд» получил...» [2].

Курс лекций по этнопедагогике, прочитанный академиком Г.Н. Волковым в Калмыцком филиале МГГУ им. М.А. Шолохова предполагается опубликовать в многотомном издании выдающегося ученого, запланированном научно-исследовательским институте этнопедагогике имени академика РАО Г.Н. Волкова при Чувашском государственном педагогическом университете им. И.Я. Яковлева. Этот курс лекций послужит существенным подспорьем студентам и педагогам в овладении богатством этнопедагогических знаний, а также в воспитательной практике с подрастающими поколениями. Несомненно, он может быть транслирован в образовательном процессе других вузов, не только в Чувашии!

Список использованной литературы

1. Современный Конфуций – в Калмыкии. К 90-летию со дня рождения академика Г.Н. Волкова: коллективная монография / редкол.: А.Б. Панькин [и др.]. – Элиста: Изд-во Калм. ун-та, 2017. – 140 с.
2. Сокальский А.А., Сокальский Э.А. Калмыцкая осень академика Г.Н. Волкова. – Элиста: Изд-во Калм. ун-та, 2014. – 232 с.

ӘОК 37.013

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – ТӘРБИЕНІҢ ҚАЙНАР КӨЗІ

Т.К. Ауелгазина, саяси ғылымдарының докторы, доцент
«Өрлеу» «БАҰО АҚ филиалы Алматы облысы бойынша педагог қызметкерлердің
біліктілігін арттыру институты, Алматы қ.

Ключевые слова: ценности, нация, национальные ценности, воспитание, народная педагогика.

Аннотация. Национальные ценности, духовное наследие народа на протяжении многих тысячелетий считались первоисточником духовного роста. И сегодня они являются важнейшим фактором воспитания молодого поколения в духе преданности своей стране и идеалам гуманизма. В связи с этим, в статье проводится анализ национальных ценностей, описывается важная роль возрождения и развития духовно-культурного наследия в деле воспитания молодежи Казахстана.

Key words: values, nationality, national values, education, folk pedagogy.

Abstract. National values and the spiritual heritage of the people have been considered the primary source of spiritual growth for many millennia. And today they are the most important factor in educating the young generation in the spirit of devotion to their country and the ideals of humanism. In this regard, the article analyzes national values, describes the important role of the revival and development of spiritual and cultural heritage in the education of young people in Kazakhstan.

Әр халықтың қилы-қилы тарихында қол жеткізген ең құнды дүниелері – рухани және материалдық игіліктері, мәдениеті, ауыз әдебиеті, өнері, ұлттық колөнері, ұлттық құндылықтары. Ұлттық дүниетаным, ақыл-ой, тағылымдық ұлағат ғасырлар бойы сараланып қалыптасты. Ұлттық құндылықтар – ұрпақтан ұрпаққа беріліп, әрбір ұлттың сан ғасырлар бойына сыннан өткен рухани-мәдени мұраларының жиынтығы. Жалпы құндылықтар ең алдымен адам санасында орын алып, нәтижесінде тұлға құндылықты игереді және соған сай әрекет ететіні белгілі.

Ұлттық құндылық белгілі бір бағытты, мақсатты, жүйелі ұлттық көзқарасты, мінез-құлықтағы адамдық тәртіп пен рухани дағдыны қалыптастыратын жүйе.

Ұлттық құндылықтарға белгілі бір ұлтқа тән адами қадір-қасиет, яғни, ғасырлар бойы жинақталған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар жатады. Адамдардың бойында қалыптасқан имандылық қадір-қасиеттер рухани құндылықтарды, ал адамдардың қолымен жасалған тұтыну заттары мен кәсібі материалды құндылықтарды құрайды.

Ұлттық құндылықтарға: тіл, ұлттық дүниетаным, халық ауыз әдебиеті, салт-дәстүрлер, салауатты өмір салтын ұстану, ұлттық шаруашылық, ата-кәсіп тағы басқалар жатады. Қазақ халқының жүздеген жылдар бойы жинақтаған мол тәжірибесі, танымдық мұрасы, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, мәдениеті, өнері, аңыз-ертегілері, жұмбақ, мақал-мәтелдері, әндері, лиро-эпостық және батырлар жырлары, ұлттық ойындары, тағамдары, тұрмыстық бұйымдары ерекше тәрбиелік мәні бар баға жетпес асыл қазына. Бабалардан мирас болып қалған ұлттық мәдениет үлгілерін қаншама ғасырлардан бері сақтап келген біздің ата-бабаларымыз Алтайдан Атырауға, Арқадан Алатауға дейінгі ұлан-ғайыр атырапты мекендеп, киелі Қазақстан жерінде ұлттық бірегейлікті қалыптастыра білді.

Кез келген ұлттың сипаты бес қағидаға келіп тіреледі. Біріншісі - тілі, екіншісі - діні, үшіншісі - дәстүрі, төртіншісі - тарихы, бесіншісі - атамекені. Өз кезегінде қазақ халқының тәрбие дәстүрі де өзіндік ерекшелігімен әрқашанда қасиетті әрі қадірлі.

Қазіргі таңда бүкіл әлемдік өркениет ұлттық, әлеуметтік-мәдени жаңғыру кезеңін бастан өткеруде. Жаһандану заманында әр ұлт, әр мемлекет өзіндік бет-бейнесі мен ұлттық дүниетанымын сақтап қалуға тырысуда. Өзгеріске ұшырап жатқан дүбірлі дүниеде жаһандану көшіне ілесе отырып, өткенімізге жан бітіріп, ұлттық құндылықтарымыз бен төл мәдениетімізді дамытуға ерекше мән беруіміз қажет.

Өз кезегінде шығыс ойшылы М.Икбал «...менін жоғалтқысы келмейтін ұлт өзінің өткені, бүгінгі мен ертеңі арасындағы қан тамырларын үзіп алмауы» керектігін ескерткен екен. Ендігі жерде ұлттық болмысымыздың тарихи негізі болып табылатын әл-Фарабидің «белсенді санасын», Ж.Баласағұнның, А.Йүгінекидің, А.Яссауидің «көңіл көзін», Ұлы Абайдың «нұрлы ақылын (таза жүрек)», Ш.Құдайбердіұлының «жүрек көзін» әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату біздің ұлттық жаңғыруымыздың басты мұратына айналуы керек. Осымен байланысты енді ғана ұлттық болмысымызды сезініп келе жатқан

кезенде халқымыздың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығымен өскелең ұрпақтарды сусындатып, өсіру аса маңызды қоғамдық қажеттілік болып табылады.

«Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс.

Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана» [1]. Себебі еліміздегі тарихи-мәдени ескерткіштер, рухани мәдениет, әдебиет пен өнер үлгілері халқымыздың ұлттық мұраларының берік діңі болып табылады.

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат - міндеттің ең бастысы атадан балаға мұра болып, жалғасып келе жатқан ұлтқа тән ізгі қасиеттер мен асыл мұраны өзінің өмірі мен ісін жалғастыратын саналы да салауатты, ұлтжанды, ақыл-парасаты мол ұрпағының санасына сіңіру болып табылады. Бұл ретте адамзаттың тарихи қалыптастырған әлеуметтік тәжірибесін мақсатты түрде ұрпақтан ұрпаққа жеткізу үдерісі – тәрбиенің алатын орны ерекше.

Тәрбие мәселесі – ғасырлар бойы жетілдіріліп, жаңа ұрпақты өмірге, еңбекке дайындау арқылы қоғамның алға қарай дамуын қамтамасыз ететін үдеріс. Қазақ халқының тәрбие дәстүрі де қай халықтан болсын кем түсіп көрген емес. Олай болса, бүгінгі ұрпағымызды халқымыздың баға жетпес бай салт-дәстүрлері негізінде тәрбиелеп, олардың санасына ата-бабаларымыздың озық дәстүрлерін терең сіңіру қажет.

«Қай халық та ұлттық психологиялық және халықтық тәлім-тәрбие қазанында қайнап, жетілуі тиіс... Қай халықтың да тәлім-тәрбие мазмұны өзінің көпфакторлы, көпсатылы, дәстүрлі этнопедагогикалық құрылымымен ерекшеленеді. Ол көп ғасырлық тарихына сүйене отырып, жан-жақты, ұдайы, үдерісті жетіліп, толысып отыратын динамикалы процесс» [2]. Бұл пайымдама қазақ зиялысы М.Жұмабаевтың «Педагогика» еңбегіндегі «...әрбір тәрбиешінің қолданатын жолы – ұлт тәрбиесі. Әрбір ұлттың бала тәрбие қылуы туралы ескіден қалып келе жатқан жеке-жеке жолы бар. Ұлт тәрбиесі баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақтай жол болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті», - деген тұжырымымен үндес.

Тарихқа үңілер болсақ, әрбір халық пен ұлттың өзіне тән мәдениеті, тұрмыс-тіршілігі, салт-санасы, әдет-ғұрпы, дәстүрі, тәрбиелеу тәсілі болатынын білеміз. Демек, халықтық тәрбие – ұлттың ой-арманымен, тіршілік тынысымен, шаруашылық кәсібімен, ұлттық тәлім-тәрбие дәстүрімен тығыз байланыста туып, өсіп-өркендеп, дамып және ұрпақтан ұрпаққа жалғасып жеткен тарихи және мәдени мұрасы.

Қазақ зиялысы М.Жұмабаев баланы тәрбиелеуді халық өмірімен үйлестіре жүргізудің маңыздылығын көрсетіп: «Тәрбиеден мақсұт – баланы тәрбиешінің дәл өзіндей қылып шығару емес. Келешек өз заманына лайық қылып шығару ғой», - деген [3; 100-б]. Өз кезегінде жас ұрпақ өкілдеріне тәрбие беруде ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа беріліп келе жатқан ұлттық тәлім-тәрбиенің, халықтық педагогиканың маңызы орасан. Ұлттық тәрбиенің көздері: фольклор, халық ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, өнеге-өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары болып табылады.

«Біз балаларды тәрбиелеуде және оқытуда ғасырлық тарихи тамыры бар дәстүрлі қазақ халық тәрбиесінің негізгі идеялары мен құндылықтарын қалпына келтіріп, кеңінен пайдалануымыз керек» [4]. Олай болса, бүгінгі ұрпағымызды ұлтымыздың баға жетпес бай салт-дәстүрлері негізінде тәрбиелеп, олардың санасына ата-бабаларымыздың озық дәстүрлерін терең сіңіру қажет.

Қазақ халқының тәлім-тәрбиесінің озық үлгілері бесік жыры мен батырлық эпостарда, ертегілер мен аңыздарда, шешендік сөздер мен айтыс-термелерде, мақал-мәтелдерде көптеп кездеседі. Мұндағы ұрпақ тәрбиесінің негізгі түйіні - адамгершілік-имандылық, ақыл-ой, дене, отбасы, еңбек, эстетика, патриоттық тәрбиесіне байланысты мәселелерге келіп тіреледі. Демек, тәрбиенің көзі - ата-бабамыздан қалған мұралар мен дана сөздер. Ұлтымыздың «Балаңды өз тәрбиенмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген мақалы бар. Халқымыз өз ұрпағын бесікте жатқан кезінен өлең-жыр мен әңгіме, ертегі, тақпақ, санамақ арқылы

тәрбиелеп отырған. Бала аяғын жерге нық басқан кезден қоршаған ортаның, табиғи құбылыстардың құпиясын оның санасына сіңірумен айналысқан. Жұлдыздарға, түрлі белгілерге қарап жол табуға бейімдеп, қаршадайынан балалардың есту, көру сезімдерін шынықтырған. Осылайша, ата-бабамыздың кәсібі, тіршілігі мал шаруашылығына байланысты болғандықтан, бала 5-6 жасынан ат құлағында ойнай бастайды, бір естігенін қалтқысыз есте сақтайтын қабілеті күшті, алыстағыны болжайтын, жоғалғанды табатын ізшіл әрі мергендік қасиетті бойына сіңірген. Сонымен қатар, көшпелі халықтың баласы небір қызық ертегілерді, жыр-дастандарды жаттап алатын болған. Сөйтіп, оның бала шағынан сөйлеу қорыбайып, мағыналы да мәнді сөйлеуге жаттыққан.

Ұлттық тәрбие – ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі. Халықтық педагогиканың негізінде ұлттық сана-сезімді, ар-ожданды, ұлтжандылықты, отансүйгіштікті, қоғамдық жүйедегі ережелер мен ұстанымдарды, ұлттық рухты ұрпақ жадына тоқыту әрекеті жүзеге асырылады. Өз кезегінде жас ұрпаққа тәрбие беру мәселесінде қазақ халқының құнды ойларын, даналық пәлсапасын, өмірлік тәжірибесін негізге ала отырып, ұлттық құндылықтарды олардың бойына сіңіру – әрбір аға ұрпақ өкілінің алдындағы үлкен міндет.

Тәрбиенің қайнар бұлағы – халқымыздың сан ғасырлар бойына қалыптасқан халық фольклорындағы шығармаларда көрініс тапқан. Жеткіншектердің тұлғалық сапасын арттыруда халқымыздың даналыққа толы мақал-мәтелдерінің, жұмбақ-жаңылтпаштарының, қиял-ғажайып ертегілерінің, ой-өрісті дамытатын ойындарының маңызы ерекше.

Осы орайда қазақ ауыз әдебиетінің іргелі бір саласы - мақал-мәтелдер. Қазақ сөзбен түзеп, көзбен тәрбиелеген ұлы халық қой. Даналығы мен даралығы, тәрбиесі мен өнегесі сөзінде көмкерілген. Тәрбиені қашанда құнды байлыққа балаған халқымыз бала тәрбиесіне ешқашан жүрдім-бардым қарамаған. Тәрбие мен өнеге туралы мақал-мәтелдер де аз емес. Мәселен, төмендегідей мақалдардың бала тәрбиелеу ісінде қаперде жүргені абзал: «Бала тәрбиесі бесіктен», «Дұрыс қанаттанған түзу ұшар», «Қызы анадан үйренбей өнеге алмас, Ұлы атадан үйренбей сапар шекпес», «Ағаштан ағаш сәнін алады, Адамнан адам тәлім алады», «Ұлың өссе, ұяттымен ауылдас бол, Қызың өссе, қылықтымен ауылдас бол», «Тәрбиелі адам тағаланған атпен тең», «Ұрпақ тәрбиесі – ұлт тәрбиесі».

Жас ұрпаққа қазіргі рухани жаңғыру жағдайындағы сан салалы тәрбие берудің ең көрнекті құралдарының бірі - ұлы дала ойшылдарының даналыққа толы ғибратты ойлары жинақталған асыл мұралары болып табылады.

Бұл ретте ұлы ойшыл, ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фараби адамның бойына кішіпейілділік, қайырымдылық, шешендік, қанағаттылық, жомарттық және т.б. ізгі қасиеттерді негіздеуде тәрбие мәселесіне зор мән берген. Бұл ретте ол «тәрбиелеу дегеніміз - халықтардың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту деген сөз... Тәрбиелеу кезінде халықтар мен қалалықтарға білімге негізделген қасиеттерден туатын іс-әрекет жасау дағдысы сіңіріледі, олар осындай іс-әрекетке жігерлендіріледі., сөйтіп, осы қасиеттер және бұлармен байланысты әрекеттер адамдардың жан дүниесін баурап алатындай және адамдарды осыған жан-тәнімен құштар ететіндей болуы көзделеді», - деген тұжырым жасайды [5, 343-6].

Әйгілі түрік ойшылы Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» шығармасы тәрбиенің түрлі салалары бойынша даналық ойлардан сусындайтын тәлім-тәрбиелік энциклопедия болып табылады.

Жас нәресте өмірге келісімен-ақ оны дұрыс тәрбиелей бастау - әке-шешенің қасиетті борышы екендігін:

«Сәбиінде көкірекке түйгені
Өлгенінше санасында жүреді!
Ұяда не көрсе, соны іледі,

Сүтпен сіңген өле-өлгенше жүреді!» [6, 175-6], - деп жырға қосқан. Бұл бәйіт «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі», «Сүтпен біткен мінез, сүйекпен кетеді» деген мақалдармен үндес.

Сонымен қатар, ойшыл:

«Ұл-қызыңа әдеп үйрет, білім бер,

Қос жалғанды бірдей көріп, күлімдер.

...Ұлды үйрет күллі өнер-білімге,

Онымен мал-дүниетабартүбінде.

Бақұлыңды, бекерге бос жүрмесін,

Бейбастақбопкетербекержүргесін» [6, 421-422-б], - депөмір есігін енді ғана ашқан жас ұрпақты отбасында және қоғамдық ортада әдептілікке, еңбекқорлыққа тәрбиелеудің орны бөлектігін атап көрсеткен. Міне, сонда ғана әрбір бала ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан ізгі қасиеттерді, әдеп ережелерін өз өз өміріне серік етіп өседі дейді.

Ұлттық бітім-болмысымыздағы үлгілі қасиеттерді ұрпақ санасына сіңіруде халқымыздың ұлы ойшыл - философы Абай Құнанбайұлының (1845-1904жж.) биік таныммен көмкерілген поэтикалық шығармалары мен «Қара сөздерінің»ғибраты терең, бүгінгі жас ұрпаққа берері мол.

Ұлы ойшыл өзінің бүкіл саналы өмірі мен шығармашылық күш-қуатын адамдық қасиеттерді биіктетуге, адамды түбірінен жаңартып, оның рухани дүниетанымын байытуға, жетілдіруге сарп етті. Абай өлеңдерінде бала тәрбиесінен бастап тұтас ұлттың, халықтың санасына ықпал ету мақсатындағы ойларын ортаға салды. Оның тәрбиелік бағыттағы ойлары кең ауқымдағы ағартушылық идеяларға ұласты.

Хакім Абай өнегелік тұжырымдарын қара сөздерінде қарапайым тілмен түсіндіріп, халық санасына ықпал етуді көздейді. Адамгершілік, толық адам туралы ойлар үшінші, бесінші, алтыншы, тоғызыншы, он сегізінші, жиырма үшінші, жиырма жетінші, жиырма сегізінші, отыз алтыншы, отыз жетінші, отыз сегізінші, қырық екінші, қырық төртінші сөздерінде жан-жақты сарапталады.

Ұлы Абай адамның әрқашан өзін-өзі жүйелі түрде жетілдіріп, тәрбиелеп отыруына айрықша көңіл бөліп, он бесінші сөзінде былай деп атап көрсетеді: «...Егерде есті кісілердің қатарында болғың келсе, күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір өзіңнен өзің есеп ал! Сол алдыңғы есеп алғаннан бергі өміріңді қалай өткіздің екен, не білімге, не ахиретке, не дүниеге жарамды күніңді өзің өкінбестей қылықпен өткізіппісің?

Жоқ, болмаса, не қылып өткізгеніңді өзің де білмей қалыппысың?» [7]. Олай болса, бұдан шығатын қорытынды – адам күнделікті істеген әрекетіне талдау жасап, өмірін мәнді де мағыналы өткізуге тырысып, дүниедегі өз орнын тауып, лайықты іс-әрекет жасауға ұмтылуы тиіс.

Ұлы Абай адамды биікке көтерді, оны толық жетілген адам дәрежесіне жеткізуді мақсат етті. Ойшыл-дана сомдаған «Толық адам» келбеті немесе оның жүрек тәрбиесі туралы ой қозғауы – қазақ халқының ертеден келе жатқан ұлттық тәрбиесі мен халық даналығынан бастау алған. Хакім Абай адам бойындағы адамгершілік, ақыл тәрізді қасиеттерді аса жоғары бағалаған.

Өзінің бүкіл саналы өмірінде «Адам бол!» деген этикалық қағиданы ұстанған ағартушы-демократ ақынның құнды қазынасы өскелең ұрпақпен бірге жасайтын мәңгілік мұраға айналуы тиіс.

Президенттің «Абайды тану – адамның өзін-өзі тануы. Адамның өзін-өзі тануы және үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі – кемелдіктің көрінісі», - деген тұжырымында терең мағына бар [8]. Осы орайда жас ұрпақтың санасына ұлы Абайдың мол мұрасы мен өсиет – өнегесін сіңіру мен өмірлік азығына айналдырудың маңызы зор.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс» [9], - деген тұжырымы еліміздің бүгінгі мен ертеңгі және болашақтағы дамуының, басты шарты болуы тиіс. Бұл тұжырым барша заманаларға арналған айнымас қағида.

Қазіргі таңда әлемдік мәдени сұхбат пен өркениеттердің ұлы тоғысуы дүниежүзілік даму процесінің ең басты критерийлеріне айналып отырған шақ. Өзгеріске ұшырап жатқан дүбірлі дүниедеұлттық құндылықтарымызды әлемдік өркениетпен өзара үйлестіру мәселесі заман ағымына сай туындаған өзекті мәселе болып отыр. Осы орайда, ұлттық құндылықтарымыз бен төл мәдениетімізді ұрпағымыздың бойына сіңіріп, оқу-тәрбие үдерісінде ұлтжандылыққа, салт-дәстүрімізді құрметтеуге баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын

тұлғаларды тәрбиелеуге ерекше мән беруіміз қажет. Жаһандану жағдайында елдігімізді жоғалтып, ұлттық бітім-болмыстың сара жолына нұқсан келтірмей, елдігіміздің мәңгілігін сақтау – көп болып қолға алар жұмыс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев, Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
2. Садуақасұлы Ә. Тәрбиені ұйымдастырудың этногенездік негіздері мен басымдық қағидалары // Отансүйгіштік және азаматтық тәрбие беру: жағдайы, мәселелері және шешу жолдары. – Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. – Алматы: ББЖ КБАРИ, 2009. – 13-б.
3. Жұмабаев М. Шығармалар жинағы. - 3-том. Аудармалар, ғылыми еңбек, мақалалар. - Алматы: «Жазушы», 2008. – 100-б.
4. Құсайынов А. Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы. – Алматы: 2013. – 166-б.
5. Әл-Фараби. Бақытқа жету жайында // әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. - Алматы: Ғылым, 1975. - 420 б.
6. Баласағұн Ж. Құтты білік / Көне түркі тілінен ауд. және алғы сөзі мен түсінік. жазғ. А.Егеубаев. - Алматы: Жазушы, 1986. - 616 б.
7. Абай. Қара сөз, поэмалар. - Алматы Ел, 1993. - 36-б.
8. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы // <https://www.akorda.kz/kz/events/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakstan-atty-makalasy>
9. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы // bnews.kz/kk/news/post/181476/

УДК37.017.4

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ИДЕЯЛАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ АЯСЫНДА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Ш.Ж.Колумбаева

педагогика кафедрасының профессоры,
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан, e-mail: kolumb_09@mail.ru

Т. Ә. Жангазиева

педагогика кафедрасының оқытушысы,
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан, e-mail: Tolkyn_26@mail.ru

Ключевые слова: национальное воспитание, национальное самосознание, этнопедагогика, народная педагогика

Резюме: в статье рассматривается проблема национального воспитания в контексте реализации Программы «Рухани жаңғыру». Обосновывается тезис, что одной из приоритетных задач национального воспитания является формирование национального самосознания

молодёжи. Сделана попытка определения основных механизмов, способствующих развитию и формированию национального самосознания учащейся молодежи. Обоснована актуальность и практическая значимость этнопедагогических исследований воспитательного потенциала народной педагогики для использования в процессе национального воспитания.

Keywords: national education, national consciousness, ethnopedagogy, folk pedagogy.

In article is considered problem of national education in the context of the Program "Rouhani gear". The thesis is substantiated that one of the priority tasks of national education is the formation of national consciousness of youth. An attempt is made to identify the main mechanisms that contribute to the development and formation of national consciousness of students. The urgency and practical importance of ethnopedagogical researches of educational potential of national pedagogy for use in the process of national education is proved.

Қазіргі таңда Қазақстанда орын алған саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдай елдегі өзгерістерге хабардар, болашақта тәуелсіздікті қамтамасыз ететін ұрпақ тәрбиелеуді талап етеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев, 2017 жылғы 12 сәуірде шыққан «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында, «тәуелсіз Қазақстанда басталған саяси және экономикалық жаңғырулар жүзеге асу үшін біздің санамыз ісімізден озық болуы, яғни одан бұрын жаңғырып отыру керек» деген негізгі ойды айтты. Жаңғырудың негізгі шарты өз мәдениетімізді, өз ұлттық кодымызды сақтау болып табылады делінген. Сонымен қатар, бүкіл әлем тұтас мемлекеттің, сондай-ақ жеке тұлғаның өмірге деген ынталану маңызын жоққа шығаратын заманауи біртұтас жағандық мәдениетті бойға сіңіруге дайын...

Әр елдің тәрбие мәселесі, жалпы әлемдік тенденциялармен қатар, өз міндеттері мен басымдықтарын ескере отырып қарастырылады. Елбасының 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан халқына Жолдауында «Рухани жаңғыру»дың мағынасы болып табылатын мәдениетіміз бен идеологиямыздың ары қарай дамуы туралы айтылған. Тәуелсіз Қазақстан азаматтарының алдында тұрған мән-мағынасы терең және ауқымды міндет – сананы жаңғырту. Рухани жаңғыру – бұл мемлекеттің барлық саласын сапалы өзгеріске әкелудің негізі болып табылатын идеялық алаң. Бүгінгі жанаруға талпыныс ұлттық-мемлекеттік өзін сақтау және сапалы дамуға тең.

Болашақта, 2050 жылға дейін, рухани жаңғыру жаңа қазақстандықтар буынын қалыптастыратынына Елбасы сенімді. Заманауи сұраныстарға жауап беретін қоғам санасын қалыптастыру үрдісіне барлық әлеуметтік институттар, сонымен қатар, білім беру саласы кіріктірілген.

Білім беру – әр мемлекеттің, сондай-ақ Қазақстанның, ұлттық мәдениетінің маңызды бөлігі болып табылады. Қазақ халқының ұлттық бірегейлігі әр қазақтың, қазақстандықтың білім деңгейіне байланысты. Қоғам болашағының білім беру саласымен байланысты екені жалпыға белгілі, өйткені бүгінгі балалар, мектеп бітіріп, есейіп, тұлға болып қалыптасқанда ел тағдырын шешіп, жаңа дәуір құрады. Дегенмен, тек жастар өздерінің жас ерекшеліктері, әлеуметтік-психологиялық және дүниетанымдарына сәйкес, басқа әлеуметтік және жас ерекшелігі топтарына қарағанда, нақты тәртіп түрлерін қалыптастырушы құндылықтар, нормалар жүйесін меңгеруге, өзгерістерге сезімтал келеді.

Жаңартылған қоғамдық сананы қалыптастыру білім берудің барлық деңгейінде жүзеге асады, бірақ оның негізі мектеп қабырғасында беріледі. Оқушыларда «білімді адам бейнесін» дамыту – білікті ұстаздың міндеті. Оқушылардың «құндылықтар жүйесінде» «білімді болу басты құндылық болса, онда ұлт болашағы кемел. Басқа жағдайда біз тағы тарих тұзағына түсеміз» [1].

Әлеуметтік зерттеулер нәтижесінің сараптау көрсеткендей, тәлімгер жастардың санасында жаңа оңтайлы тренд байқалады – білім алудың беделдігі, өз денсаулығын сақтаудың тиімділігі; дәстүрлі өмірлік құндылықтар болып отбасы, достары, денсаулық, әл-ауқаты, қызық жұмысы, мансап болып қалады. Сонымен қатар, ұлттық тәрбиенің қажеттілігін сезіну мен өз

азаматтық ұстанымының, балалар мен жастардың ұлттық намысы жеткіліксіз қалыптасуында карама-қайшылық байқалады. Сондықтан, жастар әлеуметтік-мәдени, этникалық сәйкестік, әлеуметтену және тәрбиеге мұқтаж.

Ғылыми зерттеулер мен білім беру практикасы бүгінде мемлекеттің әлеуметтік тапсырысын орындауға бағдарланған: білімді, адамгершілікті, бастамашыл, ел тағдырына жауапкершілікпен қарайтын, ынтымақтастық пен мәдениетаралық өзара іс-қимылға қабілетті, таңдау жасауға қажетті жағдайларда өз бетінше шешім қабылдауға дайын адам тәрбиелеудің біртұтас жүйесі қалыптасқанын көрсетеді. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі тәрбиені дамыту және зерттеу соңғы жылдары ғылым мен практиканың басым бағыттарының біріне айналды. Ғылыми-педагогикалық қауымдастықтың басты назарында тұлғаның рухани-адамгершілік тәрбие мәселесі болды және алдағы уақытта қала береді. Бүгінгі таңда тәрбиенің өзекті және тиімді бағыттарының бірі – ұлттық тәрбие. Оның міндеттерінің бірі жастардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру болып табылады.

Ұлттық өзін-өзі тану – бұл белгілі бір ұлттық қоғамға жататынын түсінумен қатар, басқа ұлттардың мәдениет өкілдерін, жеке адамның тіл туралы мәдени идеяларына, олардың қоғамдастығының белгілері туралы, мемлекеттік аумағының тарихи тарауы туралы оңтайлы бағалауды қамтитын кіріктірілген жеке сипаттама.

Ұлттық өзін-өзі тану тұлғаның кіріктендірілген құрылымы ретінде ұлтты сақтаудың маңызды құралы болып табылады және еркін, ашық қоғам құруда шығармашылық мүмкіндіктерін ашу. Сонымен қатар, бұл этникалық әлеуметтендірудің нәтижесі және жеке адамның өз халқының салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары мәдениетін игеру нәтижесі, демек бұл әлеуметтік тәрбие.

Сонымен, оқушы жастардың ұлттық сана-сезімін дамытуға және қалыптастыруға ықпал ететін негізгі тетіктер – ұлттық және мәдени өзін-өзі сәйкестендірудің мәдениаралық диалогы барысында ұлттық мәдениеттің құндылықтарымен таныстыру. Бұл тетіктер дәстүрлі және заманауи тәрбие түрлерін жүзеге асыру арқылы жүзеге асады: адамгершілік, эстетикалық, этникалық, көпмәдениетті, азаматтық, патриоттық және т.б. Білім берудің тәрбиелік мәнін күшейту Елбасы Н. Назарбаевтың «Рухани жаңғыру» бағдарламасымен тығыз байланысты. Ғылыми білімнің түрлі салаларында бағдарлама жобаларының ғылыми нәтижелерін енгізу: «Туған жер», «Қазақстанның қасиетті географиясы», «Жаһандық әлемдегі заманауи қазақстандық мәдениет», «Қазақстанның 100 жаңа есімі», «Жаңа адамгершілік білім» тәрбие мазмұнын байытуға ықпал етеді.

Соңғы жылдары Қазақстанда тұлғаны тәрбиелеу мәселелерінің тұжырымдамалық тәсілдерін қарастыру өзектелуде. Осы тұрғыда Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы жасалып, бекітілді (2011 ж.), Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері (2015 ж.), «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру жағдайындағы Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері (2019 ж.). Осы тұжырымдамаларды талдау білім беру саласындағы ұлттық тәрбие мәселелерін шешу белгілі бір теориялық-әдіснамалық және ғылыми-әдістемелік негіздерге сүйенумен байланысын көрсетті: тұлғаға бағытталған, іс-әрекетке негізделген, жүйелік, бірегейлік, кешенді тәсілдер, аксеологиялық және мәдениеттанулық, этнопедагогикалық және т.б. тәсілдер. Ұлттық тәрбиенің мақсаты жеке тұлғаны жалпыазаматтық ұлттық құндылықтарға бағдарлау, Қазақстан Республикасының этностары мен этностық топтарының, қазақ халқы мәдениетінің, ана тілі және мемлекеттік тілдерге құрмет көрсету. Жүзеге асыру тетіктері: оқу пәндерінде, қосымша білім беруде, сабақтан тыс кездегі жалпыазаматтық және ұлттық құндылықтарды кіріктендіру. Этнопедагогика кабинеттерінің іс-әрекеті; «Мәңгілік ел» жобасының аясында іс-шаралар өткізу, Қазақстан Республикасының рәміздерін, мемлекеттік тілді, мәдениетін және қазақ халқының дәстүрлерін, Қазақстан тарихын білуге арналған байқаулар өткізу; өлкетану жұмыстары және т.б.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру жағдайында Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері (2019 ж.) тәрбиенің әр бағыты «Рухани жаңғыру» бағдарламасының негізгі бағыттарын қамтитынын түсінікке негізделген, тәрбиенің заманауи тұжырымдамалары, білім беру мен тәрбиені дамытудың әлемдік тенденциялары (жаһандану, көпұлттылық,

кіріктендіру, компьютерлендіру, цифрландыру, әмбебаптандыру және т.с.), тәрбиенің әдіснамалық негіздері мен қағидалары.

Абай атындағы ҚазҰПУ, педагогика кафедрасының ғалымдары 2015 жылы Қазақстандағы жоо «Мәңгілік ел» ұлттық идеясын жүзеге асыру тұжырымдамасын құрастырды [2], онда зияткерлік және бәсекеге қабілеттілікті дамытуға бағытталған Қазақстанның оқушы жастарының ұлттық сана сезімін қалыптастыруға жіті назар аударған.

Университеттің болашақ мамандарды даярлау оқу үрдісіне «Мәңгілік ел» пәні енгізіліп, қазіргі таңда «Ұлттық тәрбие» деп аталады. Пәннің негізгі мақсаты заманауи Қазақстанның әлеуметтік-мәдени жағдайында сұранысқа ие болатын болашақ маманның ұлттық сана-сезімін қалыптастыру болып табылады,

ЖООда оқу пәнін меңгеру бұл қазақ халқының қалыптасу және даму тарихы туралы мектепте алған білімін жүйелеумен қатар ұлттық сана-сезімді дамыту үшін білімді кеңейту және тереңдету, кәсіби маман ретінде өзін тану және көрсете білу үшін болашақ мамандарды жоғары деңгейде қазақстандық патриотизмге тәрбиелеу.

Қазіргі таңда еліміздегі ғалымдар ұлттық тәрбиені жүзеге асырудың түрлі жағдайларын анықтады:

ақпараттық қамтамасыз ету – заманауи ақпараттық және қарым-қатынас технологияларды қолдану, мектепаралық және жооаралық БАҚ, тәрбие мәселелері бойынша баспа жұмыстары және т.б.;

ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету – педагогикалық кадрлардың біліктілігін арттыру және қайта даярлау, ғылыми-әдістемелік кешендер дайындау, вариативті бағдарламалар енгізу, тәрбие және ақпараттық технологиялар. Тәрбие үрдісін ұйымдастырудың озық тәжірибесін анықтап, зерделеп және кеңінен тарату; тәрбие үрдісінде, сондай-ақ оны басқаруда жаңа технологияларды меңгеру; адамның рухани әлемін қалыптастыруға кезеңмен бағдарлау.

Ұйымдастыра-басқаруды қамтамасыз ету - білім беру ұйымдарында және олардың құрылымдық бөлімшелерінде тәрбие жұмысын оңтайлы жоспарлау негізінде тиімді тәрбие қызметін ұйымдастыруға жағдай жасау, олардың жұмыстарын үйлестіру, негізгі және қосымша білім беру мазмұнын кіріктендіру негізінде бірыңғай білім беру кеңістігін құру; сәтті жұмыс тәжірибесін тұрақты зерделеу, қорытындылау және тарату, тәрбие үрдісінің мониторингін өткізу, тәрбие үрдісіне қатысушылардың пікірлерін білу. Зерттеу және инновациялық қызметті қолдау отбасылық тәрбие жүйесін жаңғырту және отбасын мектептің тәрбие жүйесіне қосу.

НЗМ тәрбие жұмысының тәжірибесін енгізу: акамедиялық пәндер арқылы, тәрбие жұмысын жүзеге асыру практикасы, қосымша білім беру, сыныптан тыс іс-шаралар және НЗМ-нің жобалары. «Шаңырақ» тәлімгерлер қауымдастығы, «Туған елге тағзым» өлкетану зерттеу саяхаты, жазғы әлеуметтік практикалар, еріктілер, әлеуметтік жобалар, зияткерлік ойындар және т.б.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе Қазақстан Республикасының ұлтаралық тұрақтылығын сақтауға бағытталған мемлекеттік мүдделерді негізге ала отырып, қоғамдық өмірді ілгерілендіруге байланысты қазақстандық патриотизм және қоғамдағы халықтардың этникалыққайта өрлеуін тұрақтандыру үшін халықтық педагогиканың рөлі артуда.

Адами келісімге деген ұмтылыс әр ұлттың қанында бар, әсіресе қазақстандықтар арасында кең тараған. Бұл қазақ жерінің байтақтығы мен жұмылған жұдырықтай бір отбасы болып өмір сүре алатын қазақ халқының кең пейілінен. Бұл жағдай ұстаздар қауымдастығының халықтық тәрбие мәселелеріне деген қызығушылығының айғағы, 21 ғасырда тәрбиедегі этнопедагогикалық тәсілдің өзектілігі, яғни өскелең ұрпақты тәрбиелеуде халық тәрбиесінің көпғасырлық тәжірибесіне сүйену.

Бүгінгі таңда халық педагогикасының тәрбиелік әлеуетін педагогикалық зерттеулер, мінез-құлық пен рухани тәжірибесімен бірлесе халық дәстүрлері мәдениетінің ұлттық санасын жандандыру ерекше өзекті. Қазақ этнопедагогикасының ғылыми негізін қалауға отандық ғалымдар Ж.Асанов, К.Бөлеев, Ш.Джанзакова, К.Жарықбаев, Е.Жұматаева, С.Ғаббасов, К.Қалиев, К.Қожахметова, А.Мағауова, К.Оразбекова, Ә.Табылдиев, С.Ұзақбаева және т.б. үлес қосқан.

Мухтарова Ш. өз зерттеулерінде [3] қазақ этнопедагогикасы бойынша негізгі жұмыстардан К. Ж. Қожахметованың «Қазақ этнопедагогикасы: әдістеме, теория, тәжірибе» атты монографиясы ерекшеленеді деген, өйткені ғалым қазақ этнопедагогикасының ғылыми мәртебесін негіздеп, Қазақстандағы этнопедагогикалық зерттеулерге талдау жасайды. К.Ж. Қожахметованың монографиясымен Ш. И. Джанзакованың «Этнопедагогиканы оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері» диссертациясында үндестік бар деп санайды Ш.Мұхтарова. Аталған жұмыста этникалық педагогика тарихы кірген ғылыми пән ретінде этникалық педагогиканың жалпы бөлімдер құрылымы ұсынылған, этникалық педагогиканың әдістемесі, салыстырмалы этникалық педагогика бар[4].

Қазіргі таңда Қазақстанда білім берудің барлық деңгейлерінде балалар мен жастарды тәрбиелеудің біртұтас жүйесі құрылды деп қорытындылауға болады. Тәрбие мазмұнының негіздері еліміздің білім беру жүйесінің басым бағыты ретінде «Рухани жаңғыру» бағдарламасын, «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласын, «Мәңгілік ел» құндылықтарын ескере отырып жалпыадамзаттық құндылықтар мен ұлттық құндылықтардың үйлесімді бірлігін құрайды. Тәрбиенің әдіснамалық негізін ұғу және жаңғыру үрдісі жүреді, демек қоғам санасын жаңғырту алты бағыт бойынша жастарды тәрбиелеу мазмұны: бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімді тұлға бейнесі, Қазақстанның эволюциялық дамуы, сана сезімнің ашықтығы.

Этнопедагогика - ғылым және оқу пәні ретінде ұлттық білім беру мақсатына қызмет етіп қана қоймай, Г.Н. Волковтың пайымдауынша «ұлтты құтқару педагогикасы» және адамзатты құтқару педагогикасы болып табылады.

Ұлттық тәрбие мәселелерін шешу ғалымдар мен тәрбиешілердің жіті назарында болуға тиіс, өйткені ол Қазақстанның болашағы, қоғамның құндылықтар бағдары, ұлт қауіпсіздігі, демек оның түп тамыры тәрбиеде, өскелең ұрпақтың азаматтық тұрақтануында.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру».[Электрондық ресурс] http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya

2.Қазақстандағы жоо «Мәңгілік ел» ұлттық идеясын жүзеге асыру тұжырымдамасы

3. Мухтарова Шакира Мукашовна Методологическое обоснование этнопедагогической направленности этнического компонента в содержании высшего педагогического образования // Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева. 2017. №2 (94). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskoe-obosnovanie-etnopedagogicheskoy-napravlennosti-etnicheskogo-komponenta-v-soderzhanii-vysshego-pedagogicheskogo> (дата обращения: 05.11.2020).

4.Джанзакова Ш. И. Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері: пед. Ғылым. д-ры . дис. автореф. : 13.00.01. – Қарағанды, 2007. – 43 б.

ӘОК 37-32

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МІНЕЗ ҚҰЛҚЫН ТӘРБИЕЛЕУДЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Нурмукашева Салима Кайыржановна, п.ғ.к, қауымд. профессор
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Атырау қ.,

Сұлтан Наркез Серікқалиқызы
II курс магистранты,
7М01101 – «Педагогика және психология» білім бағдарламасы,

Кілттік сөздер: ұлттық тәрбие, ұлттық рух, ұлттық құндылық, интеллектуалды мінез – құлық, мәдени мұра, салт дәстүр.

Ключевые слова: национальное воспитание, национальный дух, национальные ценности, интеллектуальное поведение, культурное наследие, традиции.

Keywords: national education, national spirit, national values, intellectual behavior, cultural heritage, traditions.

Түйіндеме

Бұл мақалада, бастауыш сынып оқушыларының мінез – құлқын тәрбиелеуде ұлттық тәрбиенің алатын орны жөнінде айтылған. Мінез-құлық мәдениетінің әдеттері мен дағдыларын тәрбиелеу жөніндегі бағытты, жүйелі жұмыс балалардың мектепке келуімен басталады. Оқушы бойына ұлттық тәрбиені, ұлттық құндылықты, ұлттық рухты сіңірту арқылы олардың мінез – құлқын тәрбиелеу басты маңызға ие болып отыр.

Аннотация

В этой статье речь идет о роли национального воспитания в воспитании поведения младших школьников. Целенаправленная, системная работа по воспитанию привычек и навыков культуры поведения начинается с прихода детей в школу. Особое значение приобретает воспитание поведения учащихся через привитие им национального воспитания, национальной ценности, национального духа.

Annotation

This article deals with the role of national education in educating the behavior of primary school children. Purposeful, systematic work on the education of habits and skills of behavior culture begins with the arrival of children in school. Of particular importance is the education of students' behavior through instilling national education, national values, and national spirit.

Бастауыш сынып оқушыларының мінез – құлқының қалыптасуында ұлттық тәрбиенің алатын орны үлкен. Ал, қазақ халқының ұлттық тәрбиесі – теңдесі жоқ тәрбие. Ұлттық деген сөздің астарында елге, жерге, тілімізге, дінімізге деген құрмет жатыр. Осы ұлттық тәрбиені баланың бойына сіңіруде бастауыш сыныптың рөлі өте маңызды. Себебі, барлық білім бастауын осы сыныптардан алады. Яғни, бала тәрбиені ана құрсағынан бастаса, мектеп атты білім кемесімен ұлттық құндылықтарды түсінуді жалғастырады. Балабақша, мектептерде ұлттық тәрбиені дәріптеу арқылы біз ұлтжанды, парасатты ұрпақ өсіретініміз анық. Рухы асқақ, іргесі ел боламыз десек ұлттық тәрбиені оқушының бастауыш білімі кезінде – ақ бойына сіңіртуіміз қажет. Бұл жөнінде Абай атамыз: Балаға мінез үш адамнан жұғады: біріншісі – ата-анасынан, екіншісі – ұстазынан, үшіншісі – құрбысынан, - деген. Ұлттық тәрбие атауын алғаш әдеби – педагогикалық оқулықтарға енгізген М.Жұмабаев. Ол педагогиканың дамуы ұлттық тәрбиеден басталатындығы жөнінде айтқан. Сонымен қатар, М.Жұмабаев ұлт тәрбиесі көптен бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан жол болғандықтан, әрбір ұлттың баласы өз ұлты үшін қызмет ететіндіктен, әрбір ұстаз оқушысын ұлт тәрбиесімен сусындатуы тиіс екендігін атап көрсетті. Ұлттық тәрбиенің міндеті – ұлттық тәрбиенің негізі – ана тілі болып қалатындығын негіздеу, қазақ тілі және оның тарихын, қазақ мәдениеті мен ділін, салт – дәстүрі мен дінін құрметтеуде жастардың ұлттық интеллектуалдық мінез – құлқын қалыптастыру, ұлттық сипаттағы белсенді іс-әрекетке тәрбиелеу, білім және мәдени – рухани тұрғыда басқа өркениеттермен бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету, қоғам мен адам, адам мен табиғат қарым-қатынасының өркениеттілік сана-сезімін ұлттық рухта қалыптастыру. Оқушыларға білім

берумен қатар тәрбиелеу арқылы,білім мен ұлттық тәрбие бірлігіне қол жеткізіп, жаңа ғасырдың жаңа сипаттағы интеллектуалды ұрпағын қалыптастыру ісін басты назарға алуға тиіспіз. «Ел болам десең бесігінді түзе» демекші, ал бұл тәрбиені оқушының кішкене кезінен бойларына сіңіртуіміз қажет. Бастауыш сынып оқушыларына ұлттық тәрбиені, ұлттық құндылықты, ұлттық рухты түсіндіре білуіміз арқылы олардың бойында қалыптасатын мінез – құлқына әсер ете аламыз.

Елбасы өз сөзінде: «Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, болашақты білімді ұрпақ айқындайды, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаз қолында» деп атап көрсетті. Қазіргі таңдағы мақсатымыз жаңа кезеңде жас ұрпақты тәрбиелеудегі өзекті мәселелерді тиімді шешілуін ұйымдастыру. Еліміздің болашағы - ұрпақ тәрбиесінде. Бүгінгі таңда оқушыға әлемдік ғылым мен прогресс деңгейіне сәйкес білім мен тәрбие беру, оның рухани байлығы мен мәдениеттілігін, ойлай білу мүмкіндігін жетілдіру, сонымен қатар әр адамның кәсіби біліктілігі мен білімділігін, іскерлігін арттыру әділетті қоғамның міндеті болып табылады. Елбасының «Қазақстан-2030» басты стратегиялық жоспарында халықтың рухани жаңаруына ерекше назар аударылған. Сондықтан жан-жақты жетілген, дүниесі бай, белгілі дәрежеде ғылыми білім жүйесін игерген және оны бағалай, талдай алатын, өзге халықтардың тарихын, мәдениетін, тілін меңгерген, өздігінен денсаулығын нығайтуға, адамгершілік қасиеттерін, эстетикалық талғамын дамытуға ынтызар, өмірдің қилы кезеңдерінде дербес еңбек етуге даяр ұрпақты тәрбиелеу - ең басты өзекті мәселе.

XXI ғасырдың табалдырығынан аттаған Қазақстан әлемнің дамыған елдерінің қауымдастығына жалпы әлемдік, саяси-қоғамдық, әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени құрылымдарға кіруге бет алды. Сондықтан еліміздің туын биікке көтерер келер ұрпақтың білімді, білікті, ұлтжанды, жоғары мәдени, биік адамгершілік пен рухани қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеу - адамзат алдындағы басты міндет. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында оқушылардың бойында белсенді азаматтық ұстанымды, әлеуметтік жауапкершілікті, Отансүйгіштік сезімді, жоғары адамгершілік және көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру басты назарға алынған. Ұлттық тәрбие сәбидің бойында ең алдымен, анасына, өз отбасына, үйіне, туған жеріне деген жылы сезімнен бастау алатын, тұлға өскен сайын біртіндеп ұлт, халық, әлеумет, мемлекет деңгейіне көтеріле беретін бүкіл ғұмырына жалғасып жатады. Мектеп қабырғасынан бастап, ұлттық тәрбиемен сусындалған оқушыны даярлау жұмысы өз алдына бірқатар міндеттер қойылады:

- Мемлекеттік тілді оқыту;
- Ұлттық мәдени мұраны игеру;
- Қазақстан Республикасы рәміздерін құрметтеу;
- Қазақ халқының тарихын терең меңгеру;
- Салт-дәстүрлерді қастерлеу, мәдени рәсімдерді орындай білу.

Осы міндеттердің орындалуы арқылы жалпы ұлттық мәдениетті, ұлттық тәрбиені бойына сіңіре білген, рухы биік, жігерлі, нағыз отансүйгіш оқушылар қалыптасатыны анық. Яғни, бастауыш сынып оқушылары мемлекеттік тілді оқып қана қоймай оны құрметтеп, осы кезден бастап, оның қазақ ұлты үшін маңыздылығын түсіне білуі қажет. Сонымен қатар, ұлттық мәдени мұраны игеру, рәміздерді құрметтеу, қазақ халқының тарихын, салт – дәстүрлерін, мәдени рәсімдерін бойларына сіңіре білген жүректері қазақ деп соғатын нағыз отансүйгіш оқушы болатыны сөзсіз.

Оқушы бойында ұлттық тәрбиенің қалыптасуы отбасы тәрбиесі мен бастауыш сыныптан бастау алатыны айқын. Оқушы отбасында патриотизмге тәрбиелеу, ана тілін үйрету, ұлттық мінез-құлық қалыптастыру, ұлттық салт – дәстүрді сақтауға баулу, шыққан ата тегін білуді таныту - ата - ана парызы. Халқына құрмет, тарихи дәстүрлерге адалдық, сондай - ақ туған жеріне, Отанына деген сүйіспеншілік сияқты перзенттік борыш тұлға бойына сәби шағында дарыса, бұл қасиеттер өсе келе, әрі қарай дамып, қалыптасуына қолайлы жағдай туғызады.

Бүгінгі таңдағы оқушыларда ұлттық тәрбие қалыптастырудың, адамгершілікке негізделген ұлтаралық береке, бірлікті, ынтымақтастықты, бейбітшілікті нығайтудың маңызы зор. Осыған

байланысты оқу- тәрбие үрдісінде оқушыларды Отансүйгіштікке, ерлікке, адалдыққа, елін, жерін қорғауға, шыншылдыққа тәрбиелеу қажет. Ал, осы айтылған қасиеттер арқылы олардың мінез – құлықтары да тәрбиеленеді.

Мінез – құлық тәрбиелеудің жалпы негізі ұлттық тәрбие болуы керек. Ұлттық тәрбие үлкен мен кішінің арасындағы шынайы қарым-қатынас кезінде бала бойына дариды. Ал мұғалімнің басты мақсаты - өзіндік ұлттық құндылықтарын оқушы бойына дарыта отырып, оның жүрек түкпіріндегі рухани қазынасын жарыққа шығару, әрбір баланы жеке тұлға ретінде жетілдіру үшін оның бойындағы бар құндылықтарды дамыта отырып, мінез – құлқын тәрбиелеу. Мектептегі, сабақтан тыс уақыттағы біздің ісімізді жалғастыратын жеке тұлға болып табылатын оқушыларды рухани-адамгершілікке, мәдениеттілікке, ұлттық құндылықтарға құрметпен қарауға, азаматтық жүйеге тоғыстыру. Мектеп қабырғасында жақсы тәрбиеленген, саналы білім алған шәкірт өмірде өз орнын табады. Ол үшін ең әуелі ұрпағымызды бала кезінен-ақ ұлттық тәлім-тәрбиеге, рухани адамгершілік әдетке, азаматтық мәдениетке баулу керек. Сонда жас ұрпақ елі үшін елең қағар азамат, имандылық қасиеттерді жақсы білетін азамат болып қалыптасады.

Оқушының жасын, жеке ерекшелігін, психикалық процестерін ескере отырып, олардың мінез – құлқын тәрбиелеу үшін мынадай міндеттерді орындауымыз керек:

- еңбексүйгіштікке, еңбекті қажетсінуге баулу, күнделікті өмірін мәнді ұйымдастыру;
- тұрмыстағы, үй шаруашылығындағы еңбекке құлшынысын арттыру;
- өзіне-өзі қызмет ету дағдыларына үйрету;
- отбасы мүшелерімен өзара дұрыс қарым-қатынасын, тіл табысып, түсінісуін, бірін-бірі тыңдап, ата-ананы, туыстарын, жасы үлкендерді сыйлап, құрмет тұтуға үйрету;
- оқушыны оқыған шығармалардың басты кейіпкерлерінің іс-әрекеттерінің жағымды жақтарына көңіл аударып, талдауға, түйін жасауға үйрету;
- оқылған мәтіндерден кейіпкерлерге берілген авторлық көңіл-күйді табу;
- оқушының сана-сезім, ақыл-ой қызметінің дамуына, қалыптасуына ықпал жасай отырып, шығармашылық қабілетін ашу, қозғау салу;
- оқушылардың сабақтар бойынша алған білім, білік дағдыларын одан әрі дамытып, тереңдету, өздігінен жұмыс істеу қабілетін ашу;
- оқушыларды сөйлету арқылы кейіпкерлердің іс-әрекетін салыстыру, қорытындылау, бағалауға үйрету;
- оқушының өзін-өзі тануына, өзіндік мәнін оятуға бағдар беру. Тұлғаны рухани-азаматтыққа тәрбиелеудің маңызы зор екенін осыдан көруге болады.

Ұлттық тәрбие– халықтың өзін-өзі тануымен айқындалатын, өскелең арман-мұраттарымен сипатталады. Қай халықтың болмасын табиғатына тән, өзгеде қайталанбайтын қасиеттері, мінезі, діні, тілі болуы ұлттық рухпен тікелей байланысты. Оны асқақтататын – ұлттық тәлім-тәрбие. Оның негізі ана тілінде. Қазақ тілі халқымыздың ұлттық болмысын, әдет-ғұрпы мен салтын, дәстүрін, ұлттық жадын қалыптастырушы негізгі құрал ретінде ұлттың тілі мен діні, біліктілігін болашаққа жалғайды.

Бастауыш сынып оқушыларының бойына ұлттық тәрбиені дарытудың жолдары төмендегідей:

- рухани-азаматтық қасиеттерді жеке тұлғаға үйретіп, оның орындалуын талап ету;
- азаматтық құндылықтар туралы пікірлесу;
- әдептілік негіздерін үйретіп, оның орындалу жолдарын көрсету;
- рухани-азаматтық дәстүрлер туралы пікірлесу. Пікірталас, ойжарыс, айтыс ұйымдастырып, ой мен істі ұштастыру.
- ұлттық мәдени қағидалардың рухани негізі екенін дәлелдейтін түрлі ойындар, қойылымдар ұйымдастыру.
- басылымдар арқылы рухани-азаматтық туралы материалдар оқып талдау;

Оқушылардың рухани дүниесін дамытпай, білім беру қажетсіз дүние. Мұғалімнің зерттеу нысаны-оқушының жеке жан дүниесін қалыптастыра отырып, рухани- азаматтыққа тәрбиелегенде ғана олардың өздігінен жетілуіне мүмкіндік жасалады.

Оқушының мінез – құлқын тәрбиелеуде ең маңызды рөлді бастауыш сынып мұғалімі алады. Ол тәрбие жүйесінің мақсаттарын анықтап, оқушы бойында рухани құндылықтарды тәрбиелеуде атқаратын іс-әрекеттерінің нәтижесін болжайды.

Ұлттық тәрбие берудегі бастауыш сынып мұғалімінің қызметі:

- Өмірдегі маңызды құндылықтар мен рухани-азаматтық құндылықтарды оқып үйрену.
- Өз адамгершілік қасиеттерін анықтау мақсатында өзін-өзі дамытудың тренингтерін тәжірибеге енгізу.
- Оқушылармен бірге халқымыздың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрпын, туған өлке, туған қаламыздың тарихы мен дәстүрлерін, өзотбасыларының дәстүрлерін, мектеп дәстүрлерін оқып үйрену.
- Сынып газетін шығару, көрмелерге бару.
- Мінез – құлыққа әсер ететін ұлттық тәрбиені дәріптейтін сынып сағаттарын ұйымдастыру.
- Оқушылардың бойындағы дарынды, талантты дәріптеу (өлең шығару, шығармашылық тапсырмалар).

Сынып жетекшісінің сыныптағы атмосфераны, әр оқушының бойындағы қабілеті мен қызығушылықтарын анықтау мақсатында өз жұмысында қолданатын диагностикасы:

- Балалар өз түсініктерін жазбаша жеткізеді.

Бастауыш сынып оқушыларының мінез – құлқын тәрбиелеудің басты жолы – ұлттық тәрбие болып келеді. Баланың сана – сезімін, адамгершілік мұраттарын қалыптастыратын ұлттық құндылықтар, ұлттық рух бастауыш оқушылары бойынан көрініс таба білуі қажет. Мінез – құлық тәрбиеленуінде осы нысандарды басты негізге алу қажет. Ұлттық тәрбиесі дұрыс жастар әрқашан жақсы қасиеттерді бойына сіңіріп, биікке ұмтылады. Жақсы қасиеттерді бойына сіңіріп қана қоймай, жақсы мінез – құлық қалыптастырады.

Қорыта келгенде, бастауыш сынып оқушылары бойында ұлттық тәрбие қалыптастыру арқылы толыққанды, жағымды мінез - құлықты адамзат тәрбиелеуге болады. Тәрбие мен білім беру адам дамуының рухани үйлесімділігін түйсінуді қамтамасыз етеді. Елбасы өз сөзінде: «Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, болашақты білімді ұрпақ айқындайды, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаз қолында» деп атап көрсеткендей, бастауыш сынып оқушыларының ұлттық тәрбиесін қалыптастыру арқылы толыққанды жетілген адамзат тәрбиелеуге болады. Сондықтан келер ұрпақта жағымды мінез – құлық қалыптастыру өзегі ұлттық құндылықтар, ұлттық тәрбие негізінде жатыр деп түсінемін. Жас ұрпақтың бойында ұлттық тәрбиенің болуы қай елдің, қай кезеңнің болмасын маңызды мәселесі болып келгеніне көз жеткізуге болады. Ендеше, оқушыларға халқымыздың ұлттық құндылығын, мәдениетін, дәстүрін, терең таныстырып, ойшылдарымыздың ой-пікірлерін оқу-тәрбие ісінің тірегіне айналдыру, яғни, ұлттық тәрбиені оқушыларға толыққанды жеткізу арқылы олардың мінез – құлқын тәрбиелеу - бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты-Уикипедия — ашық энциклопедиясынан алынған мәлімет
2. Оқыту ізденіс ретінде, ізденіс оқыту ретінде. С.Мирсеитова.
3. Бастауыш сыныпта оқыту № 5, 2011
4. Егемен Қазақстан газеті 2015ж Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың сөзінен
5. Бастауыш сыныпта оқыту барлық пәндер бойынша Республикалық ғылым әдістемелік және педагогикалық журнал. Алматы, 201

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ҰЛЫ ЕСІМДЕРІ.

Ш.Б.Унгарбаева , жоғары санатты тарих пәнінің мұғалімі,
«педагог-зерттеуші».

«№3 жалпы орта білім беретін мектеп» КММ,
Атырау облысы Жылыой ауданы Шоқпартоғай ауылы.

Елбасы Н.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында «...немістердің, италиялықтардың немесе үнді халықтарының жылнамасына көз жүгіртсек, олардың мыңдаған жылды қамтитын төл тарихындағы ұлы жетістіктерінің дені осы елдер қазір мекен етіп жатқан аумақтарға қатыстылығы жөнінде сұрақ туындайтыны орынды. Әрине, ежелгі Рим деген қазіргі Италия емес, бірақ италиялықтар өздерінің тарихи тамырымен мақтана алады. Бұл – орынды мақтаныш. Сол сияқты, ежелгі готтар мен бүгінгі немістер де бір халық емес, бірақ олар да Германияның мол тарихи мұрасының бір бөлшегі. Полиэтникалық бай мәдениеті бар ежелгі Үндістан мен бүгінгі үнді халқын тарих толқынында үздіксіз дамып келе жатқан бірегей өркениет ретінде қарастыруға болады» деп атап көрсеткен болатын.

Осы мақаланың «Тарихи сананы жаңғырту» атты екінші тармағының 2-ші «Ұлы даланың ұлы есімдері» бөлімінде «Көпшіліктің санасында тарихи үдерістер, негізінен, тұлғаландыру сипатына ие болатыны белгілі. Көптеген халықтар өз елінің ерекше елшісі сынды ұлы бабаларының есімдерін мақтан тұтады.

Мысалы, өткен дәуірлердегі Тутанхамон, Конфуций, Ескендір Зұлқарнайын, Шекспир, Гете, Пушкин және Джордж Вашингтон сияқты дүние жүзіне белгілі тұлғалар бүгінде «өз мемлекеттерінің» баға жетпес символдық капиталы саналады әрі сол елдердің халықаралық аренада тиімді ілгерілеуіне септігін тигізіп отыр.

Ұлы дала Әл-Фараби мен Ясауи, Күлтегін мен Бейбарыс, Өз-Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абай және басқа да көптеген ұлы тұлғалар шоғырын дүниеге әкелді.

Сондықтан біз біріншіден, атақты тарихи тұлғаларымыз бен олардың жетістіктерінің құрметіне ашық аспан астында ескерткіш-мүсіндер қойылатын **«Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын** ашуымыз керек» деп атап көрсеткен.

Осы оқу-ағарту энциклопедиялық саябақта біздің өлкеміз Атыраудың да алар орыны ерекше. Біздің өлкеміз туралы халқымыз тарихында ерекше орын алатын Жерұйық іздеген Асан қайғы Атырау аймағына аяқ басқанда: «Апыр-ай, мынау бір тұзы мен соры бетіне шығып жатқан, аңызға аңқанды кептірген, қара суығы етіңнен өтіп, сүйегіңе жететін, жапанда жортқан кісінің жанын мұздататын, шет-шегі жоқ, шүйгін шөбі, құйқалы топырағы кем, құлазыған өңір екен, байлығы болса бауырына жасырып жатқан шығар» дей келе :

Еділ менен Жайықтың
Бірін жазға жайласаң,
Бірін қысқа қыстасаң,
Ал, қолыңды маларсың
Алтын менен күміске,-

деп сипаттаған, ал сол өлкемізді қызығушы елдерден жан аямай қорғап, бүгінгі ұрпаққа жеткізген, табиғатын түлетіп, қазіргі әлемдік аренада танытуына үлес қосқан ұлы тұлғалар жетерлік. Кейбір адамдар бар әлемге танымал, ал кейбір адамдар еңбегі тарих қойнауында әлі ашылмай жатыр. Олардың есімі ел экономикасы, шығармашылық, саясат немесе тағы да басқа да салаларда әңгімелер айтылған кезде ең бірінші ойыңа келеді. Еңбегі сіңген қайраткерлер әрбір кезеңдерде болған әлі де бола береді, сол себепті атақты адамдар тізімі азаймақ емес. Мектебімізде өткізілетін мектепшілік шараларда ұлы тұлғалар өмірі мен қызметі үнемі насихатталып отырады. Бұл шаралар барысында оқушылардың бойында тұлғалық қасиеттер қалыптастырылып, азаматтық көзқарастарының қалыптасуына, ұлттық сана сезімдерімен елі үшін аянбай еңбек еткен қайраткерлер өмірінен мол деректер беріліп отырады. Бұл жұмысымда

өлкеміздегі тарихи тұлғаларының қызметтерін көрсете отырып, олардың «Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағарту энциклопедиялық саябағының кейіпкерлері қатарынан табылады деп ойлаймын.

Өнердегі ұлы есімдер:

Өнердегі ұлы есімдерді қазақ халқының қасиетті домбырасын өмірлік серіктері етіп, өнердің күдіретті салалары күй өнері мен айтыс өнерін дамытуға үлес қосқан Жылыойлық азаматтардан бастағанды жөн көрдім.

Айтқали Жайымов-қасиетті Жылыой жерінде дүниеге келген күйші, дирижер, композитор. 1978 жылы Құрманғазы атындағы Алматы мемлекеттік консерваториясының домбыра және дирижер мамандықтары бойынша халық аспаптары факультетін бітірген, концерт орындаушысы, оқытушы, халық аспаптар оркестрінің дирижері. Ол «Домбыра ойнау өнері» (1989), «Домбыра үйрену мектебі» (тең автор, 1992), «Музыка» (тең автор, 2001) оқу құралдарының, «Шалқыма» (1997), «Шаттанамын» (1997) кітаптарының авторы. 1999 жылдан Композиторлар одағының мүшесі. Еліміздің өнерін дамытудағы үлесі үшін көптеген марапаттарға ие болған, атап айтатын болсақ : ҚР Еңбек сіңірген қайраткері (1994), Өнертану мамандығы бойынша профессор (1997), ҚР Білім беру ісінің Құрметті қызметкері (2007), Атырау облысы, Жылыой ауданының Құрметті азаматы (2007), "Қазақстан республикасының тәуелсіздігіне 20 жыл" медалімен(2011), Атырау облысының Құрметті азаматы (2014), "Қазақ хандығына 550 жыл" медалімен (2015), "Алпамыс батыр" медалімен (2017), "Түрксой" медалімен (2017), "Қазақ ұлттық өнер университетіне 20 жыл" медалімен марапатталды (2018), "Парасат" орденінің иегері (2018), Махамбет атындағы сыйлықтың иегері (2019)

Салауат Исахаев Жұмағалиұлы – 1974 жылы 25 мамырда Шоқпартоғай селосында қарапайым шаруа отбасында дүниеге келген. 1981-1991 жылдар аралығында Жданов атындағы орта мектепте оқыды. Мектепте оқып жүрген кезінде 1990 жылы аудандық ақындар айтысында I орын, облыста оқушылар айтысында II орын алды.

1991-1996 жылдары Х.Досмұхамедов атындағы Атырау Мемлекеттік университетінде филология факультетінде оқып, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі мамандығын алып шықты. Университетте оқып жүрген жылдары студенттердің республикалық айтысында I орын, ВЛКСМ-ның 70 жылдығына орай айтыста I орын, Исатайдың 200 жылдығында II орын, Қашағанның 150 жылдығында III орын, Павлодар қаласында өткен «Үш жүз батырлары» арасындағы республикалық ақындар арасында II орын және Қабанбай батыр жұлдесін алды.

Жоғары білім алғаннан кейін туған еліне оралып, «Құлсарымұнайгаз» АҚ мұнайшы оператор мамандығымен жұмысқа орналасып, осы салада қазіргі күнге дейін абыройлы қызмет атқаруда. 2001 ж Жылыой ауданы бойынша «Жыл адамы» фестивалінде «Жыл өнер мақтанышы» деген атаққа ие болды. 2003 ж Маңғыстау облыстық мәдениет басқармасы ұйымдастырған Қашаған атындағы аймақтық ақындар айтысында «Алғыс хат» алды. 2007 ж наурызда Жәнипа Қарасаеваның «Аналар асыл жанды» атты облыстық ақындар айтысында I орын, 2007 жылы ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігінің бастамасымен жүзеге асқан «Айтыс-Қазақстан чемпионатында» үздік өнер көрсетіп, жүлделі II орын иеленіп, «Қазақстан Республикасына еңбегі сіңген мәдениет қайраткері» атағына ие болды. Маңғыстау облысы әкімдігі ұйымдастырған «Отпан тау» тарихи-мәдени кешенінің ашылу салтанаты аясында өткізген республикалық ақындар айтысында 2007 жылы ынталандыру сыйлығына ие болды. 2009 жылы Астана күніне арналған республикалық ақындар айтысында ормалы ой, көркем тіл шеберлігімен көзге түсіп, дипломмен марапатталды. 2010 жылы Оңтүстік Қазақстан облысының әкімдігі ұйымдастырған Ұлы Жеңістің 65 жылдығы мен Халық Қаһарманы, Кеңес Одағының батыры Б.Момышұлының 100 жылдығына арналған Республикалық «Наурыз» ақындар айтысында дипломмен марапатталды.

Саясаттағы ұлы есімдер :

Саясат туралы сөз еткенде Атырау өлкесінде небір би-шешендер, болыстар мен әкімдік еткен тұлғалар баршылық. Олар өздері өмір сүрген дәуірлерде қоғамдағы күрделенген мәселелерді шешуде өр тұлғаларымен тарихта аты қалды. Солардың ішінде бірегей тұлға Саламат Мұқашев туралы айтып өткім келеді. Атырау өңірінен шыққан саяси тұлғалар ішінде ерекше тұлға **Саламат Мұқашев** (1927-2004) ҚКСР-на еңбегі сіңірген саяси және мелекеттік қайраткер. 1947 жылы Гурьев мұнай техникумын, 1951 жылы КОКП ОК жанындағы Жоғарғы партия мектебін, бітірген. Мақат кәсіпшілігінде еңбек жолын оператор болып бастап, 1961-1970 жылдары Ембі ауданы партия комитетінің 1-секретары қызметінде болған. Бұл жылдары Ембі ауданының экономикалық дамуында қиын кезеңдер десе де болады. Сол жылдары аудандағы «хрущевтік жылымық» кезеңінде ауыл шаруашылығын дамыту мен мұнай өнеркәсіп салаларындағы қиындықтарды шеберлікпен жеңе білді. 1970-1977 жылдары Гурьев облыстық партия комитетінің 1-ші хатшысы, 1980-1985 жылдары Маңғыстау облыстық партия комитетінің 1-ші хатшысы қызметтерін атқарды. Маңғыстау мұнайының игерілуі екі облыстағы болған экономикалық өзгерістер мен әлеуметтік мәселелерді шешуде еңбегі тарихта қалды. 1985-1988 жылдары Қазақ КСР Жоғары Кеңесі Төралқасының төрағасы қызметін атқарды.

Ғылымдағы ұлы есімдер:

Ғылым дамуына үлес қосушылар арасында өзіміздің мектеп түлектеріні мақтан тұтып біз әрдайым балаларға үлгі етіп айтып отырамыз. Олардың қатарында төмендегі түлектеріміз тек біздің мектебіміздің ғана емес Атырау өлкесінің мақтаныштары.

Жанетов Боранбай—мектебіміздің түлегі, Гурьев педагогика институтын бітірген, Атырау педагогикалық институтында 60-жылдардың аяғында институттың бір топ жас оқытушылары еліміздің ғылыми орталықтарына өндірістен қол үзіп, мақсатты аспирантураға жіберіліп, кандидаттық диссертацияларын ойдағыдай қорғап, өз институтына оралғандар ішінде болған биология ғылымдарының кандидаты. Алматы «Өлке» баспасынан «Ағылшынша-қазақша экологиялық сөздік» кітабының авторларының бірі

Аманқос Қаржаубаев—мектебіміздің түлегі, педагог-ғалым, «Ы.Алтынсарин» медалінің иегері, педагогика ғылымдарының кандидаты. Ол - үш монографияның, алты оқу құралының, екі мақалалар жинағының авторы. Сонымен қатар, 260-қа тарта ғылыми-әдістемелік мақаласы баспасөз беттерінде жарияланды. Кеңестік дәуірде қазақ тілінде студенттер үшін әдебиеттердің аз болуы себепті, Аманқос Биязбайұлы өзінің ғылыми еңбектерін кафедра жұмысының қолданысына енгізіп отырған. «Мектепті басқарудың жалпы негіздері» атты оқу құралын, «Педагогикалық пәндердің берілу әдістемесі» еңбегін, «Болашақ мұғалімдердің мектепті кәсіби басқарудағы танымдық белсенділігін арттырудың ғылыми-педагогикалық негіздері» атты монографиясын және тағы басқа ғылыми жұмыстары бар.

Спорттағы ұлы есімдер :

Спорт туралы айтқанда ата-ана тәрбиесін алған, жеке кәсіпкер ауылымыздың абзал азаматы, мектеп түлегі **Достанов Бағытжан Қапанұлы** туралы танымды да әсерлі әңгіме айтуға болады. Мектебіміз шағын ғана ауылда орналасқан. 1978 жылдары кеңшар ретінде құрылған ауылда жаңадан 320 балаға арнап мектеп ғимараты пайдалануға берілген. Шағын ғана спортзал әрі акт залы ретінде мектеп ғимаратындағы осы спорт залдан бірнеше спорт шеберлері шығып қазіргі уақытта халықаралық және республикалық чемпионаттарында өз мықтылықтарын көрсетіп жүр. Сол ғимаратта орналасқан спортзалыдың ауыл балаларына тарлық етіп жүргенін сезген Бағытжан Қапанұлы 2015 жылы өз қаражатына 67 млн теңгеден аса қаржыға мектепке қосымша ғимарат спорт кешенін сыйға тартты. Қазіргі уақытта ауыл мектебіндегі оқушылар сабақта да, үйірмеде кең спорт кешені ғимаратында заманауи жаттығу құралдарымен дайындалады. Спорт шебері атанып, бірнеше дүркін чемпиондар дайындаған мектеп түлектерін айтып өткім келеді.

Раушанов Асан—мектебіміз түлегі, 1988 жылы Гурьев педагогика институтын бітірген соң өзі оқыған мектепке дене тәрбиесі пәні мұғалімі болып орналасты. 1989 жылы іскерлігімен көзге түсіп, ауданаралық мектеп оқушылар спартакиадасында №3 орта мектеп тұңғыш рет командалық есепте бірінші орынды жеңіп алды.

Мектепте дене тәрбиесі пәні мұғалімі бола жүріп «самбо» күресінен секция ұйымдастырып, еңбекақысына күрес кілемін сатып алған оның сол кездің өзінде көптеген шәкірттері облыс, республика және одақ дәрежесінде өткен жарыстарда топ жарды. 1993 жылы КСРО-ның ыдырап, жағдайдың қиын мезгілінде мектептен шығып, жеке «Бәйтерек» палуандар мектебін құрып, Шоқпартоғай ауылындағы иесіз қалған дүкен ғимаратынан ауылдастарды жұмылдырып, палуандар мектебін жасақтап, сол жерде ауыл балаларын дайындаған. Дайындаған шәкірттері мақтанарлықтай үлкен жетістіктерге жетті.

Олар Кощанов Аманбек, Амантай Өришанов, Жандос Қиянов, Сұлтанбек Қосжанов, Қайрат Нұрхатов, Береке Қайыржанов, Асман Есенғожиндер көптеген республика, одақ деңгейінде өткен жарыстарда жүлделі орындар алып жүрді. Асан Сайынұлы 1988-1993 жылдары дене тәрбиесі мұғалімі және Жылыой балалар спорт мектебінде жаттықтырушы, 1993-2002 жылдары жеке "Бәйтерек" палуандар мектебінің директоры, 2002-2003 жылдары Жылыой аудандық жастар, туризм және спорт бөлімі меңгерушісі, 2005-2007 жылдары Жылыой аудандық балалар – жасөспірімдер спорт мектебінің директоры болды. 2007-2012 жылдары Атырау қалалық дене шынықтыру және спорт бөлім бастығы, 2013-2014 жылдары Атырау облыстық Туризм, дене шынықтыру және спорт басқармасы бастығы қызметтерін абыроймен атқарды. 2003-2009 және 2012-2015 жылдары Атырау облысының Дзюдо күресі федерациясының абыройын асқақтатты.

90-жылдары, қазақ елі жаңадан егемендік алып, барлық өнеркәсіп, мекемелердің жұмыстары жаңадан қалыптасып жатты. Осындай қиын мезгілде спортты тастамай, аудан, облыс, қала берді республикамыздың намысын қорғаған самбо күресінің сол кездегі мықты палуандарының көпшілігінің еңбегі елеусіз қалды. Содан бері біраз уақыт өтсе де, республикалық самбо федерациясы басшысы Каймен Есендияров мырзаның ұсынуымен олардың еңбегін ескеріп, Самбо күресінің ардагері деген құрметті атағымен және төсбелгісімен марапаттады. Атап айтсақ, олар: Асанның шәкірттері, Шоқпартоғай ауылының бір топ самбо күресінің палуандары - Жандос Қиянов, Наран Ешібаев, Асман Есенғожин, Сұлтанбек Қосжанов, Аманбек Қосжанов, Амантай Оришанов, Береке Қайыржановтар. Шәкірттерінің бірі әрі біздің мектебіміздің түлегі Жандос Қиянов- парадзюдодан ұлттық құрама жаттықтырушысы. Парадзюдодан ұлттық құрама жаттықтырушысы. Ол дайындаған шәкірті қазақстандық жас дзюдошы Ануар Сариев Дзюдодан Лондонда өткен Гран При турнирінде қола медалға ие болды.

Асан Раушанов ҚР Құрметті спорт қайраткері, Атырау қалалық №3 балалар мен жасөспірімдер спорт мектебінің директоры.

Өз жұмысымды Елбасы Н.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» еңбегіндегі «...қазақстандық ғалымдармен қатар шетелдік мамандар да тартылатын халықаралық көпбейінді ұжым құруға болады. Нәтижесінде, біздің қаһармандарымыздың өмірі мен қызметі жөнінде тек еліміздегілер ғана емес, сондай-ақ шет елдегілер де білетін болады» деген сөзімен қорытындылай отырып, осы бағыттағы еліміздің сындарлы саясатында біздің өлкеміздің дара тұлғаларының да үлесі болатынын мақтанышпен айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер мен басылымдар:

- 1.Н.Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» 2018 жыл.
- 2.Атырау энциклопедиясы. Алматы «Атамұра» 2000.
- 3.Атырау университеті сайты.<https://asu.edu.kz/>
4. <https://atr.kz/economic/zhylyojdy-zher-jy-y-bolar-meken/>
- 5.facebook . @atyrau.mura. Тарихи-мәдени мұраны зерттеу орталығы
- 6.<http://www.turklib.com/page/141/>
- 7.Google.wikipedia

ҚАЗАҚ РУХАНИЯТЫНЫҢ ЭТНОСАЯСИ ЖӘНЕ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аймұратов С.Б.
философия ғылымдарының кандидаты

Аннотация

XXI ғасыр өркениеттің көшпелі түрінің ерекшелігін түсіну көшпелі халық тарихының құндылықтарын, олардың материалдық және рухани мәдениетін, қоғамдық және мемлекеттік құрылымын мойындаған еуроорталықтың сынына байланысты қайта қарастырылады. Сипаты, түрі, кейбір маңызды белгілері, дүниетанымдық дәстүрлері, тілі – осының барлығы қазақтардың рухани мұрасын Шығыс пен Батыс халықтарының тығыз өзара әрекетінің терең қабатын қамтитын бай түркітілдес мәдениеттердің көне далалық тармағы ретінде қайта қарастыруға мүмкіндік туады.

Ключевые слова: мировоззрение, цивилизация, духовность

Keywords: worldview, civilization, spirituality

Резюме: **Этнополитические и мировоззренческие основы духовности казахского народа** Введены в научный контекст ранее не обнародованные идеи и взгляды тюркских и казахских мыслителей. Это позволяет по-новому и с подлинно этнофилософских позиций рассмотреть наиболее злободневные проблемы философии истории, среди которых: историческая периодизация казахской философии, проблема человека и его свободы в этническом мире, статус этнического сознания и т.д. Авторы, исследуя проблемы духовно-нравственной преемственности, показывают пути развития философской мысли казахского народа в контексте исторического процесса.

Summary: Ethno-political and ideological foundations of the spirituality of the Kazakh people Introduced into the scientific context previously unpublished ideas and views of the Turkic and Kazakh thinkers. This allows us to consider in a new way and from a truly ethnophilosophical standpoint the most pressing problems of the philosophy of history, among which are: the historical periodization of Kazakh philosophy, the problem of man and his freedom in the ethnic world, the status of ethnic consciousness, etc. The authors, examining the problems of spiritual and moral continuity, show the ways of development of the philosophical thought of the Kazakh people in the context of the historical process.

Қазақтардың рухани әлемі ғасырлар бойы өзіне көптеген мәдени ықпалдарды байырғы далалық, түркілік дәстүр сынынан өткізіп, бейімдеп ендірген. Бұл дәстүрлер терең әрі берік еді, оларды ешбір саяси апаттар мен соғыстар да, Қытай мен Иран сияқты ұлы көршілердің мәдени өктемдігі де, араб пен моңғолдардың әсері де, ешбір исламдану да түбірімен өзгерте алмады. Мұндай өмірге деген бейімділік пен табандылықтың себебі көптеген ғасырлар бойы бұл өркениеттің түрі мен шаруашылықты жүргізуінің өзгермеуінен болған еді. Бұл әлемді қабылдаудың белгілі бір ділдік құрылымы мен халықтың әлеуметтік зердесі дамуының ерекше жоғары деңгейінің тұрақты жаңғыруына әсер етті. Сонымен бірге қазақтардың рухани әлемі, аймақ тарихының даму сипаты мен әлеуметтік толғаныстарында терең із қалдырады. Өткен кезеңдегі Қазақстандағы саяси толқындар жиі дәстүрлі мәдениет ошақтарының қирауына, жаңа діндердің пайда болуына, жазудың өзгеруіне алып келді. Осыған байланысты барлық зиятты шығармашылық, оның ішінде өркениеттер түрі мен оның даму екіні бұрынғыша қалса да философиялық формалар өзгерді. VII ғасырда Қазақстанның оңтүстігін арабтардың жаулап алуының салдарлары: исламның таралуы, жаңа, араб жазуы, философияның рухани шығармашылық формасы ретінде пайда болуын ерекше мысал ретінде айтуға болады. Сипаты, түрі, маңызды белгісі, дүниетанымдық дәстүрлері, тілі – осының барлығы қазақтардың рухани мұрасын үнді-ирандық мәдениет және дамыған іргелес өркениеттер мен Шығыс пен Батыс халықтарының тығыз өзара әрекетінің терең қабатын қамтитын бай түркітілдес мәдениеттердің көне далалық тармағы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Бірақ Қазақстандағы әртүрлі мәдени және философиялық дәстүрлердің әрекеттестігі мәселесі және қазақ халқының рухани

калыптасуындағы идеялық синтезінің рөлі әлі де аз зерттелуде. Мұндай жағдайдың себептерінің бірі ретінде көшпенділік туралы кең тараған түсінік – «өркениетке қарсы» күйзеліс пен зұлматты іске асыру сияқты көрінеді. Мұндай түсінікте көшпелі өмір салты әлеуметтік-саяси апаттардың, соғыстар мен Азиядағы басқыншылықтардың негізгі және бірден-бір қайнар көзіне айналады, ал иран және түркітілдес халықтардың арақатынасы көне мәдениет пен көшпелі Тұранның жасампаз әрекетін бейнелейтін отырықшы Иранға қарама-қарсы келуге саяды. Көшпенділерге отырықшылардың байлығына «ашкөзденіп» қарап, дамыған мемлекеті, қаласы, қолөнері, сауда-саттығы, жазуы жоқ басып алушылар мен тонаушылар деп қарайтын «жалқау адам» рөлі беріледі.

Осындай кемсітушілік көзқарас мұсылмандық Шығыстың, әсіресе ертедегі көшпенді түркітілдес халықтар: қазақтар, өзбектер, түрікмендер, ұйғырлар, қырғыздар, қарақалпақтар, башқұрттар, татарлардың тарихы мен мәдениетін дәлме-дәл қарастыруға мүмкіндік бермейді. Ал, бұл өз кезегінде сол халықтардың философиялық мұрасын жалпы бағалауға, оның ерекшеліктерін, шығу тегін, даму жолдарын, әлемдік өркениеттегі орны мен рөлін түсінуге кері әсерін тигізеді. Кейбір ғылыми және оқу құралдары басылымдарында көшпелі өмір салтының дамыған зияткерлік қызметімен және оның жоғарғы формасы философиямен үйлесімсіздігі туралы пікір кездесетіні кездейсоқ емес.

Қазіргі уақытта өркениеттің көшпелі түрінің ерекшелігін түсіну көшпелі халық тарихының құндылықтарын, олардың материалдық және рухани мәдениетін, қоғамдық және мемлекеттік құрылымын мойындаған еуроорталықтың сынына байланысты қайта қарастырылады. Бұл тұжырымдамаға сәйкес, көшпенділік – бұл әлеумет пен табиғаттың өзараәрекет тәсілі, өндірістің биологиялық құралдары әсіресе табиғаттың өзіне бара-бар табиғатты игеруге негізделген [1]. Бұдан шығатын қорытынды: көшпелі өмір салты ойлаудың, идеялардың, бейнелердің ерекше түрі арқылы дүниетанымды («Көшпендінің рухани өмірі») бейнелейтін өзіндік ділдік универсумның, рухани ғарыштың қалыптасуына сөзсіз әсер етті. Мысалы, көшпенділер әлемді, тарихты, уақыт пен кеңістікті, «адам – қоғам» және «қоғам – табиғат» арақатынасын, материалдық және рухани-адамгершілік құндылықтар бағыныстылығын, өмір мұратын және басқаларын ерекше түсінген. Тарихи деректер дәлелдегендей, оларға отырықшы халықтармен салыстырғанда өз мәдениеті мен әлемін қабылдау ерекшеліктері тән.

Егер философияны тек рационалды-догматтық білім түрі ретінде ғана емес жалпы ойлау формаларында көрініс беретін даналыққа, өзіндік санаға және өмірді түсінуге деген махаббат түріндегі байырғы мәнінде түсінсек, онда Қорқыт Ата, Асан қайғы сияқты көптеген дала ойшылдары – жыраулар мен ақындарды Шоқан Уәлихановтан кейін толықтай «көшпелі философтар» деп атауға болады. Скифтік (сақтық) көшпенді ортадан алғашқы пайғамбар Заратуштра шыққан әлемдегі көне діннің – зороастризмнің негізін қалаған және белгілі философы Анарыс. Қазақ философиясының тарихында көшпелі философ Асан қайғының (XV ғ.) рухани мұрасы үлкен құндылықтарға ие [2]. Асанның этикалық ойтолғамдарының негізі – жамандықты жойып, жалпыға бірдей үйлесімдікке апаратын жолды іздеу. Оның ойынша жамандық үстемдігі бастапқы этикалық қажеттіліктің, жалпыға ортақ этикалық көрсеткіш – өзін-өзі құрметтеудің бұзылуынан. Құрметтеудің жоқтығы адамдар мен адам және табиғат арасындағы қатынастың үйлесімсіздігіне әкеледі. Үйлесімдік жолы «жандының бәрін аяу, оны бағалау және құрметтеу» қажеттілік танымының негізінде жатыр [3]. Аяушылық сезімі тек адамға ғана емес, барлық тіршілік иелеріне тән. Өмірді қолдау және өсіру, оны жоғарғы үйлесімдікке жеткізу – Жақсы. Өмірді құрту, оған зиян келтіру, оның еркіндігін ығыстыру – Жаман. Асан қайғы әлем адамның қоршаған ортаға құрметпен қарау дәстүрін енгізді. Асан қайғы адамның барлық ойы мен іс-әрекеті, оның жоғары идеялық ұмтылысы әділеттілікке бағынуы керек деп сенген. Қоғамдағы әділеттілік өзара келісім мен түсінік, адамдар арасындағы ізгілікті істер арқылы мүмкін болады. Асан қайғы Абайдан бастап қазақ ойшылдарының шығармашылығындағы философиялық моральдың даму бағыттарын анықтаған бірнеше этикалық түсініктерге нақты анықтама берген. Асан қайғы әділдік, даналық, қорқақтық, жамандық, ақымақтық, надандық және т. б. этикалық категориялардың мазмұнын

алғаш рет ашып берген. Асан қайғы бұл ұғымдарды былайша сипаттап көрсетеді: «Әділдіктің белгісі – Біле тұра бұрмаса. Ақылдының белгісі – Өткен істі қумаса. Жамандардың белгісі – Жауға қарсы тұрмаса. Залымдардың белгісі – Бейбіттің малын ұрласа. Надандардың белгісі – Білгеннің тілін алмаса» [4].

Асан қайғының дүниетанымы – ішкі даму қозғалысына ие әлем, табиғат үйлесімдігін сақтауға бағытталған, сондықтан адам жүгенсіздігін қажет етпейтін дүниені сезу үлгісі. Асан қайғы дүниетанымы әлеуметтік бағыттылығымен ерекшеленеді. Ойшыл өмір бойы туған халқы бақытты, тыныш, аман-есен өмір сүретін «Жерұйықты» іздеген. «Жерұйықты» табу үшін қиындықтар мен азапты жеңіп, қазақ даласын көп шарлаған. Асан қайғы үшін «Жерұйық» – жер жаннаты [5]. Көрнекті ойшыл Асан қайғының әлеуметтік-философиялық көзқарастары XVI ғ. өмір сүрген белгілі ағылшын гуманисті Т.Мордың идеяларымен үндес. Халық құдай жолымен жүретін, жеке (тіпті өзінің) меншігі жоқ, барлық азаматтар еңбек ететін, әділдік, бейбітшілік пен игілік жайлаған фантастикалық Қиял (Утопия) аралының мінсіз құрылымы жайлы Т. Мордың идеялары қазақтың көшпелі философының қиялынан туған, Асан қайғының – «Жерұйық» туралы ойларымен үндеседі. Қазақ ойшылынан кейін өмір сүрген француз утопистері А. Сен-Симон мен Ш. Фурьенің көзқарастарымен сәйкес келеді. Қоғамды қалай құру керек, барлығы үйлесімді, әділ, адамдардың барлығы бақытты болатын – осы мәселелердің барлығы ойшылдарды бірдей толғандырады. Бірақ осы мәселелердің жауабын іздеуде батыс утопистерінен өзгеше Асан қайғы өз «Жерұйығын» қазақ даласында да және өзінің жеке өмірінде де іздеді [6]. Қазақ хандығы кезеңіндегі номадтық-отырықшылық қоғамның рухани универсумы заманауи ақиқат жағдайында терең және шексіз мүддені көрсетеді. Қазақ ұлттық идеясы жаршысының алғашқыларының бірі алғашқы қазақ хандары Керей мен Жәнібектің кеңесшісі болған Асан қайғы еді. Бұл қазақ мемлекеттілігінің құрылу кезеңі болатын және ұлттық идея утопия (Мысалы, «Жерұйық», «Жиделі Байсын» – ізгілік, жұмақ жер) формасында пайда болған. Алғашқы топтасқан ұлттық идея сакралдылыққа, киелілікке, «Атамекен» – ата-баба жерінің аса құндылығына негізделген. Асан қайғының Жерұйығы ерекше амбиваленттілігімен: «жер жаннаты» табиғат пен адамның, өлім мен мәңгіліктің, жала мен таулардың және т.б. үйлесімділігімен сипатталады.

Қазақтарда «Жол» сөзі бейнелі кеңістікті-уақыттық мәнге ие болады, «жол» – көбінесе жолға шығу, жолың болсын мағынасында да қолданылады. «Жол болсын!», «Ақ жол тілеймін!» деген сөз тіркестері халықтың рухани аясында тек оң сапар тілеу ғана емес, адам өміріне барлық игіліктерді тілеуді білдіреді. «Жол – тағдыр, жол жақсылық пен жамандықтың баламасы немесе қандай да бір мақсатқа бейімделу, алғыс білдіру» [7, 172 б.]. Қазақ үшін жол – бұл өмір мәні мен болмысын ерекше философиялық іздеу. Аңыздар мен халық ертегілерінде жиһангер-абыз бейнесі құрметтеледі. Жерұйықты іздеген Асан қайғы мен өлімнен қашқан Қорқыт Ата бейнесі этностық фольклорда халық мұратының айқын бейнесі болып табылады. Халықтық фольклорда Асан қайғы жоғары адамгершілік сипаттармен ерекшеленген және өмір бойы жер жаннаты «Жерұйықты» іздеген. Адам үшін әрдайым қасірет пен қайғыда жүру табиғатына сай емес. Бұл тек Асан бейнесіне ғана тән. Ол халық үшін жер жаннатын іздеп жиһан кезіп кеткен.

Ізденуші, ақыл иесі ретінде Асан қайғыға халықтың қалай өмір сүріп жатқанына көңілі толмай, Жәнібек ханға жүгінеді: «Желмая мініп жер шалсам, тапқан жерге ел көшер». Ол «Жерұйық» – жер жаннаты бар екеніне сенімді. Онда адамдар жүз жасайды, мал жылына екі рет төлдейді; ол жерді жау шаппайды, онда жұт болмайды; шөп шүйгін өседі, өзен-көлдер көп, керемет жайылымдар. Халық қайғы-қасірет дегенді білмейді, қамсыз тіршілік кешеді, барлық адамдар еркін, тең және келісіммен өмір сүреді. Бақыттың, тыныштық пен бейбітшіліктің нышаны қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған кезең болып табылады. Асан қайғы өзінің Желмаясына мініп алып үздіксіз жер жүзін аралайды.

Аңыздарда арман еткен Жер жайында адамның кеңістік пен уақыттағы өз орнын, адамның қоршаған ортамен үйлесімдігін іздеуі анық көрінеді. Жер жаннатын таба алмаған Асан қайғы бейнесі қазақ қоғамының құндылықтық әлемі үшін келесі ұрпақтарға жолбасшы болады. Әр адам өзінің үйлесімді әлемін табуы тиіс. Шынайы географиялық, кеңістікті-уақыттық

аясында болатын кейбір кемшіліктер қай ортада болмасын заңды дерек болып табылады. Олар адам үшін кесім емес, этностық қоғамның жаңа тұтас әлеуметтік-мәдени әлемін құрудан басталады. Сондықтан Асан қайғы ілімінің утопизмі әртүрлі заманауилық инновациялық тәсілдің іргетасы болып табылады.

Ресейлік номадизмді зерттеуші Г. Гачев көшпенділіктің мәнін анықтай отырып, өз түсіндірмесін береді: «... Қазақтарда сөз басқа халықтармен теңқұқықты, мұнды қайратынды ауызша-рухани пайдалану, біреудің жазған жазуы – уақыт жауы – яғни, ол өлсе де, сөзі қалады, ол өзін өлместей сезінеді. Көшпелі логоста жаппай қаталдық пен қайталанбастық жоқ, сондықтан желілік уақыт жоқ – өрлеу жоқ: айналып жайлауға қайтып келеді. Ал Желілік өрлеу қалай көрінеді? Бір қабаты басқасына артады, ал ол – шешіледі – киіз үй, тұрақ, тек қайта келу үшін кетеді – көшпенді қазақтар тарихта өмір сүрмейді, тұрмыста өмір сүреді» [8]. Мұнда көшпелі мәдениеттен, өркениеттен тыс сипатталған, яғни оның тарихи кеңістіктік-уақыттық координаты жоқ сияқты. Бірақ маңызды факторды ескеру керек – номадтық мәдениеттің бірегейлену маңыздылығы танымдық тарихи мүддеден шықпайды (негізі бұл да бар), бірақ дәстүрлі қазақ мәдениетін зерттей отырып, номадтық өркениеттің ерекшелігін ашып көрсетеміз (тарихшы Н.Масановтың жұмысына назар аударыңыз) [9].

Көшпелі мәдениет өтпелі қоғамдық форманы да, «азиялық өндіріс тәсілінің» түрлерін де, «далалық феодализмді» деп есептемейді, адамның және құрғақ аймақтағы қауымдастықтың шаруашылық-мәдени түрін игеру. А. Тойнбидің «Тарихты игеру» атты кітабында көшпенділерді табиғат ортасының сын-қатерлеріне лайықты жауап бере алатын, бірақ бұл сынның шектен тыс қаталдығынан өздері де даланың тұтқынына айналған кешіккен өркениетке жатқызады. «Қуаң даланы тек малшы ғана игере алады, бірақ ол жерде өмір сүріп, гүлденуі үшін көшпенді-малшы тұрақты өзінің шеберлігін дамытып, жаңадан машықтанып, сонымен бірге ерекше адамгершілік және зиялылық қасиеттерін тудыру керек. Егер көшпенді өркениетті егіншілікпен салыстыратын болсақ, онда номадизмнің белгілі бір басымдылықтары бар екенін көруге болады. Біріншіден, жануарларды қолға үйрету – өсімдіктерді үйретуге қарағанда аса жоғары өнер, себебі бұл адам ақылы мен жігерінің жеңісі. Бұл жерде өнеркәсіптік өндіріспен қатар келеді. Егер егінші бірден пайдалануға болатын өнімді өндірсе, көшпенді өнеркәсіпке сай өз өнімін жақсылап өңдейді, әйтпесе пайдалануға жарамай қалады» [10, 185 б.].

Көшпендінің жылқыға ерекше қатынасы болғанын айтып кету қажет. Әсіресе, көшпенді қазақтың өмірінде жылқы ерекше мәнге ие болған, бұл туралы С.Е. Толыбеков дұрыс көрсеткен: «қазақ – малшылар жылқыны оның қасиетін, көшпендінің шаруашылығына қажет екенін жоғары бағалаған» [11, 196 б.]. Қазақ қашанда жүйріктермен, жорғалармен өз өмірлерін салыстырған. Сондықтан да көптеген қазақ әндері жылқыға арналған. Жылқы көшпенді үшін тек көшпелі мал шаруашылығы үшін өндіріс құралы ғана емес, этникалық қауымдастықтың рухани өмірінің жарқын көрінісі де болды.

«Далада көрінетін көкжиек бірыңғай көрінетін мен көрінбейтіннің де нышаны болды және дүниетаным мен дүниені қабылдаудың ойлау ерекшелігін көрсетті. Аспандағы Күн шеңбері мен қырдың үстінен түскен жартылай шеңбер Космос пен өмірдің дүниетанымдық қабылдау негізі болды. Күн мен жарты шеңбер – Ай – өмір негізінің нышаны болды» [12, 17 б.]. Номадтар мәдениетіндегі шеңбер нышаны көшпенділік динамикасымен, оның құндылықтар әлемімен үздіксіз байланысты болды.

Автохтондылық пен біркелкілік идеялары қазақ мәдениеті үшін сөз жоқ маңызды. Бұл жерде мәдениеттің дамуындағы «мемлекеттік кезеңді» бөліп көрсеткен Н. Данилевскийдің ойларына зер саламыз. Мемлекеттілікті күшейту этникалық қауымдастықтың құндылықтық әлемін жүйелендіруде үлкен рөл атқарады. «Автохтонды және кірген құндылықтарды ұтымды қиыстыру, өркениеттің даңғыл жолына еруге мүмкіндік беретін қатар өмір сүрудің жаңа формаларының түбегейлі жинақталуы және біздің қоғамның әлеуметтік және рухани сипаттамасының ерекшелігі жайлы мәселе тұрды» [13, 65 б.] – деп жазады М.С. Орынбеков. Барлық алдыңғы әлеуметтік-мәдени құндылықтар жалғасы ретінде көрінетін қазақ мәдениетінің рухани ішкі тұтастығын негіздеу әлі де қалыптасу үрдісінде. Бұл қазақ мәдениетін ғылыми

бірегейлендіруге, одан ішкі интеграциялық идеяларды, құндылықтық бағдарларды мемлекеттілік мағынасы тұрғысынан ашып көрсетуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- Ахинжанов С.М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана. –Алма-Ата: Наука, 1989. –С. 236–237.
- Казахский фольклор в собрании Г.Н. Потанина. –Алма-Ата, 1971.– 157с.
- Мағауин М.Алдаспан. –Алма-Ата, 1971.–254б.
- Поэты пяти веков. –Алма-Ата, 1993.–365с.
- Нысанбаев А. Философия взаимопонимания. –Алматы, 2001.– 354с.
- Нысанбаев Ә.Тәуелсіздік. Демократия. Гуманизм. –Алматы: «Қазақэнциклопедиясы», 2011.– 395с.
- Топоров В.Н. Пространство культуры и встречи в нем // Восток – Запад. Исследования. Переводы. Публикации. –М.: Наука, 1989. – 301 с.
- Гачев Г. Национальные образы мира.– М.: Сов.писатель, 1988. – 488с.
- Масанов Н. Кочевая цивилизация казахов. (Основы жизнедеятельности номадического общества). –Москва, Алматы, 1995.–256с.
- Тойнби А. Постигание истории. – М.:Прогресс, 1991. –736 с.
- Толыбеков С.Е. Концепции основного экономического отношения кочевого общества казахов в XII – начале XX веков / Под научной редакцией акад. Кошанова А.К. – Алматы: ИЭ КН МОН РК. 2013. – 256с.
- Каракузова Ж., Хасанов М. Космос казахской культуры. – Алматы: Евразия, 1993. – 78 с.
- Орынбеков М.С. Ежелгіқазақтыңдүниетанымы. – Алматы: Ғылым, 1996. –168 б.

ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІНІҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Р.Қ.Қаражігітова – х.ғ.к., профессор, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік Жұбанғалиева Г.Г – п.ғ.м. аға оқытушы, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік

Құндылық кез-келген тұлғаның бойында қалыптасатын қасиеттердің негізгісі топтабылады. Құндылық тұлға, топ, әлеуметтік ортада адамгершілік ұстанымдар, мақсаттармен белгіленген әдістері және көрсеткіштерімен нақтыланады. Тұлға бойындағы құндылықтар тұлғааралық қарым-қатынас, іс-әрекетте, мінез-құлықта көрініс береді.

Рухани құндылық десек – көз алдымызға мәдениет, рухани байлық елестері анық.

Рухани байлық – ол біздің тіл байлығымыз, сөз саптауымыз. Қазақ халқы қашанда тілге шешен, ділмір, сөзуар халық. Дау бар жерде де, жау бар жерде де бір ауыз сөзбен шеше білген. Яғни сөзге жүйрік болған. Осындай құндылықтарымыздың сапасын жоғарғы деңгейге көтеріп жүргеніміз дұрыс болар. Рухани құндылық ішкі жан дүниенің жан дүниенмен сабақтастығы. Жан дүниен қандай көркем болса, сыртқы бейненде сондай әсем болары хақ. Бір – бірімізге мейірімділік танытып, жылы сөйлегеніміз әдептілік пен бірге сыпайылық болар. Міне, осының барлығын құнды да, рухани құндылық демей немене? Әрқашан сауатты да білімді, тілге шешен, рухани жағынан байда, қуатты болайық. Адамның жақсы өмір сүруіне үш сапа негіз бола алады, олар барлығынан басым бола алатын – адал еңбек, мінсіз ақыл, таза жүрек. Бұл сапаларға «Адамды дүниеге келген күннен бастап тәрбиелеу керек», - деген. Шәкәрім аталарымыздың терең ойын негізге ала отырып, жас ұрпақтың бойына адамгершілік – рухани қайнарын сіңіріп, мінез – құлқын тәрбиелеу үшін жалпы адамзаттық құндылықтарды, адамгершілік ұстанымдарды, әділдік пен өзара көмекті ғұмыр бойы мұрат тұтуды тәрбиелеу ұстаздар міндеті.

Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың», деп бекер айтылмаған. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қылыптастыру оған туған күнінен басталуы керек. Мағжан Жұмабаевтың педагогикасында «Жер жүзіндегі басқа жан иелерімен салыстырғанда адам баласы туғанда өте әлсіз, зағып, осал болып туады. Малдың төлі туа сала аяқтанады. Тауықтың балапаны жұмыртқадан жарылысымен жүгіріп кетеді. Ал адам туғанда інгәлаған айқайы мол бір кесек ет. Ақылы, есі жоқ. Денесі тым әлсіз, тым шабан. Мінеки, адам баласы, осылай өте әлсіз болып туып, аса сараң өсетіндігінен, оның денесіне, жанына азық беріп, өсуіне көмек көрсетпей, яғни оны тәрбие қылмай болмайды», – деген болатын. Қазақ халқы бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөліп отырған. Балаға білім беріп, дүниетанымын кеңейтіп, алғыр, күшті, сымбатты, ой - өрісі кең, рухы биік, жан – жақты жетілген ұрпақ өсіруді мақсат етіп, оны парыз деп білген.

Ата- бабамыз ана құрсағыннан бастап, бала дүниеге келгенше тәрбие жұмысын үзбей жүргізіп отырған. Алғашқы кезеңде тәрбие ойын–сауық түрінде жүргізілген. Бала жеті жасқа жеткенше бетінен қақпай, еркін, еркелетіп өсіреді. Зекімейді, жасқамайды, баланы ұрмайды. «Баланы басынан ұрма бағы таяды, арқасынан ұрма әруағы қашады» деп айту тәрбиенің негізі болып табылады. Әрбі отбасы ұрпақ тәрбиесіне үлкен мән беріп, ұлттық тәрбиені қалыптастыратын ата, әже, әке, мектептері арқылы халықтың салт– дәстүрлері, әдет–ғұрыптарына, ата кәсібіне балаларды үздіксіз тәрбиелеу арқылы қол жеткізіп отырған. Аталарымыз табиғатпен етене өмір сүріп, барлық жақсы үздік, тәрбиелік мәні зор әдістемелердің барлығын ұрпақ тәрбиелеу жолына бағыштап отырған.

Біздің ата–бабаларымыз Әл–Фараби, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, Абай, Қаныш т.б. аталарымыз қазақтың осындай ұлттық тәрбиесінде өскен. Ұлы бабаларымыздың бойынан қазақ халқының теңдесі жоқ бай қасиеттерін көріп, таңданасың.

Ұлы бабаларымыз аталардың өсиет, нақыл сөздерін, әжелердің ертегісі мен аңыз, әңгімелерін, танымдық, ұлттық ойындарын, жұмбақ, жаңылтпаштарын т.б. жаттап, естіп, үйреніп өсті. Жас ұрпақтың бойында ананың әуенімен оятатын бесік жырларымен қатар қиял–ғажайып ертегілер, ұлттық ойындары арқылы ұнамды жағымды әдеттер мен мінез – құлықты, жақсы қарым– қатынасты, ынтымақ пен жарасымдылықты, қайырымдылық пен ізгілікті, еңбек сүйгіштік пен үлкендер еңбегін құрметтеу, жауапкершілік, патриоттық сезімдер т.б. адамгершілік – рухани қасиеттер қалыптасады.

Бесік жырын, ана әлдиін естіп, «Ер Тарғын», «Алпамыс» т.б. ертегілерді оқып, халық дәстүрінде тәрбиеленген баладан туған халқын сүйетін, дінін, тілін қастерлейтін ержүрек, батыр, адал, мейірімді, тәрбиелі азамат өсіп шығары анық.

Ұлы бабамыз Әл – Фарабиден бастап өшпес мұра қалдырған ойшылдарымыз Қашқари, Иассауи, Дулати, т.б. еңбектері - қазіргі ұрпақ үшін теңдесі жоқ қазыналар. Ал Асан қайғы, Ақтамберді, Майлықожа сияқты ақын – жыраулардың толғаулары мен дана өсиеттерінің қосар үлесі қаншама! Жарық жұлдыздарымыз Шоқан, Ыбырайлармен қатар тәлімдік ой пікірлерімен барша қазақ даласын дүр сілкіндірген Шәкәрім, Ахмет, Мағжан, Жүсіпбек, Міржақыптардың еңбектері жас ұрпақты ұлттық құндылыққа тәрбиелеуде ерекше орын алады. Әдебиет, дүниетану, өзін – өзі тану пәндерінде ертегі, әңгімелер, бесік жыры, шешендік, сөздер, қара сөздер, мақал – мәтел, жаңылтпаштар, салт – дәстүрлерді оқыту арқылы оқушылардың бойына адамгершілік – рухани қасиеттерді сіңіре аламыз. Ертеден ата – әжелеріміз айтып келе жатқан халық ертегілері туралы атақты педагог В.А.Сухомлинский былай деген «Бала кезде үш жастан он екі жасқа дейінгі аралықта әр адам өзінің рухани дамуына қажетті нәрсенің бәрін де ертегіден алады».

Сондықтан ертегіні оқыту арқылы балаға рухани ләззат беріп, қиялына қанат бітіріп, жас баланың рухының өсіп жетілуіне жағдай жасаймыз. Ертегі баланың армандарын асқақтатады, қайратты, қайырымды істер жасауға құлшындырады, шебер де шешен сөйлеуге, өз ойларын әдемі де әсем баяндауға үйретеді. Ертегідегі батырлардың батырлығы, тапқырлығы, ақылы мен адалдығы, қайсарлығы өскелең ұрпақтарға ой салады, адамгершілікке жетелейді, отансүйгіштік қасиеттерін оятады, сана – сезімдерін дұрыс бағытта қалыптасуына әсер етеді. Жас ұрпақты ұлттық құндылыққа тәрбиелеуде ерекше орын алады.

Біздің ата–бабаларымыз, әке–аналарымыз осындай ертегілерді тыңдап, халқымыздың бай қазынасымен танысып, біліп өскен. Соның бір дәлелі М.Әуезовтың «Бала Абай» әңгімесінде былай делінген: Абайдың әңгіме, ертегі, жырларды жақсы көретінін білген анасы Ұлжан үйіне қонақ болып келген Байкөкше жыршы мен Барлас ақынды Абайдың тілегі бойынша бір айдай жатқызып өлең, жырды тыңдатқан. Сонда, Барлас ақын ұғымтал, зерек бала Абайға қатты риза болып бата берген болатын. Сол сияқты біздің бабамыз Қаз дауысты Қазыбек би 13 жасынан ел ішіндегі дауға, бітімге араласып өзінің шешендігін, қара қылды қақ жарған әділдігін көрсетіп, қазақ халқының Үш биінің бірі атанған, «Қаз дауысты Қазыбек би» атанған.

Атамыз қазақ өз ұрпағын жарық дүниеге келген күннен бастап дәстүрлі жолмен ұлттық тәрбие беріп отырған. Жастайынан құлағына сіңіп, ненің жақсы ненің жаман екенін білсін деп үлкендердің қолына су құясың деп ауыл ішіндегі дау, бітімге қатыстырып отырған. Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би т.б.бабаларымыз үлкендердің саликалы небір шешендік сөздерін тыңдап, ойға түйіп, өз халқының ұлттық дәстүрін үйреніп, біліп өскен. Сондықтан біздің ата–бабаларымыз 12–15 жастан бастап, ат жалынын тартып, атқа мініп, қолдарына қару – жарак ұстап жауға қарсы шыққан, шешен болып, топ ортасына шығып ел дауына араласқан.

Оқушыларға «БалаАбай» мәтінін және Төле би, Әйтеке би. Қазыбек билердің шешендік сөздерін оқытып, таныстыру арқылы ата–бабаларымыздың бойындағы адамгершілік–рухани қасиеттерді атап айтқызып, мінездеме жаздыру, салыстырып, талдау арқылы Бала Абайдың және Ұлы билердің бойындағы жақсы қасиеттерді өз бойына дарытуға тырысады және өздерінің жауапкершілігін, міндеттерін түсінеді. Рөлге бөліп оқыту, сахналық көрініс көрсету арқылы ата–бабаларымыздың елін, жерін, ата–анасын қорғауда үлкен еңбек атқарғанын біледі. Ендеше, ата–баба мұралары арқылы адамгершілік–рухани тәрбие беруде алдамызға мына мақсаттарды қойып, жүзеге асыруымыз керек .

1. Халықтың ғасырлар бойы жинақталып, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, баланың қоршаған ортадағы қарым – қатынасын, дүниетанымын, өмірге көзқарасын және оған сай мінез – құлқын қалыптастыру ;
2. Жас ұрпаққа халқымыздың асыл дәстүрі мен салтынан мағлұмат бере отырып, дені сау, ұлттық сана сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар – ожданы мол, еңбекқор, бойында басқа игі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу ;
3. Ұлттық мәдени байлығымызды танып – білуге тәрбиелеу. Өз Отанының және халқының мәдени мұраларын игерту ;

Ендеше, қазақ халқының ұлттық құндылығын бойына дарыту үшін алдымен ұлттық тәрбие беруіміз қажет. Ұлы бабамыз Әл – Фараби « Тәуелсіз қолға білім салма» деген екен. Ал ғұлама ғалым Ахмет Байтұрсынов: « Біз әрқашан білімге ұмтыламыз. Негізінде ең бірінші тәлімге ұмтылуымыз керек. Біз тәлімді рух, тәрбиелі білім қажет. Тәрбиелі білімдар.... Міне, адам! Міне, тұлға!» , - деп білімнен бұрын тәрбиегі көңіл аудару керектігін, тәрбиесіз адамға берілген білімнен ешқандай пайда жоқтығын баса көрсеткен. Ең алдымен, таза жанды, иманды, арлы, намысты, ұлты мен ұлттық құндылықтарын, сүйетін адамгершілік – рухани қасиеттері дамыған өскелең ұрпақ тәрбиелеуіміз керек. Жас ұрпаққа заманауи ғылым - білімнің тізгінін ұстатып, жүрегін жарық нұрмен көмкерген адамгершілік – рухани құндылықтармен сусындатсақ, санасына төл тарихын сіңіріп, жүздерін жарқын болашаққа қарай бағыттап білсек, ата – бабамыздың маңдай терін төгіп, бізге мұра етіп қалдырған еңбегінің зая кетпегені.

«Мен үш қасиетімді мақтан тұтам. Олар жалған айтпадым, жақсылықты сатпадым һәм ешкімнен ештеңені қызғанбады. Бұл үш қасиет әркімнің өз құдайы. Өз құдайынан айырылған адам бос кеуде, өлгенмен тең» - деген екен Ақан сері. Олай болса жеке тұлғаны қалыптастыруда, олардың жан дүниесіне сезіммен қарап, әрбір іс – әрекетіне мақсат қоюға, жоспарлауға, оны орындауға, өзіне – өзі талап қоя білуге тәрбиелеу – адамгершіліктің басты мақсаты.

«Еліміздің күші патшада, сәбидің күші жылауында» демекші, біздің күшіміз, қорғанышымыз, сеніміміз, - адамгершілік – рухани құндылығымызда. Ол үшін Ақан серінің осы үш қасиетін баланың бойына дарыта білсек – ұлы жеңіс болары анық. Өйткені адам баласы

қоғамда өзінің жақсы қасиетімен, рухани байлығымен, адалдығымен, бойындағы адамгершілік – рухани құндылықтарымен ардақталады. Ендеше, ата – баба мұраларын оқыту арқылы өз ұлтын сүйетін, ұлтжанды, адамгершілік – рухани дүниесі бас тұлға қалыптасады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы:Рауан,1998.-112б
2. Құдайбердиев Ш. Шығармалары. – Алматы:Жазушы.1989. – 360б
3. Әбенбаев С. Тәрбие теориясы мен әдістемесі. Оқу құралы. – Алматы. «Дарын», 2004. – 348 б
4. Әл-Фарабидің философиялық трактаттары. –Алматы,1973 – 318б
5. Педагогика. / Редакциясын басқарған П.И. Пидкасистый. Аударғандар Г.К. Ахметова., Ш.Таубаева. – Алматы: Қазақ университеті.2006. – 366б

ЗАМАНАУИ ӘЛЕУМЕТТІК ОРТАДА ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ САҚТАУ

Маденова Л.М.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қаласы

Мәсел Е.Н.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қаласы

Ключевые слова: этнокультура, ценность, современность, национальность, глобализация

Keywords:ethnoculture, value, modernity, nationality, globalization

Аннотация: В статье рассмотрена система обучения и воспитания молодежи в социальной среде через этнокультурное образование, а также направленная на усвоение ценностей мировой культуры.

Abstract: The article considers the system of training and education of young people in the social environment through ethno-cultural education, as well as aimed at assimilating the values of world culture.

Тәуелсіздік алғаннан бері қоғамымыздағы өзгерістер еліміздің әлеуметтік-экономикалық жақтарын түгел қамтыды, сонымен қоса сана сезімімізге көптеген өзгеріс болуына әсер етті. Сол өзгерістерді дұрыс жолға бағыттауда білім беру саласының ықпалы зор. «Тәрбиесіз берген білім- адамзаттың қас жауы» деп Әбу -Насыр Әл Фараби ғұламамыз айтып кеткендей, қазіргі білім ұлттық бағытта болмаса, шығар нәтиже кеңес үкіметі кезіндегі жеке бастың және ұлттық қажеттілігін емес идеологияның табынушыларын жасап шығарған машинаға айналады. Сондықтан да, этно -мәдени білім бере отырып, білім саласының алдында педагогиканың жақсы үлгілерін сақтай отырып, қазіргі қоғамға қажетті, ұлттық мүддені жоғары қоя алатын, барлық құндылықтарды сақтай отырып, жаһандану заманында ұлттық ерекшеліктерін сақтап қалуға ұмтылатын ұрпақ тәрбиелеу міндеті тұр. «Бұлай тәрбиеленген жас қай жұрттың арасында жүрсе де, сүйегіне сіңген ұлт рухы жасымайды, қайда болса да, тіршілігінде қандай ауырлық өзгерістер көрсе де ұлт ұлы болып қалады» деген Міржақып Дулатов.

Этномәдени құндылық –дегеніміз әр ұлттың өзінің салт-дәстүріне, әдет-ғұрпы мен тарихына байланысты қалыптасқан құндылықтар жиынтығы деп білеміз.Мәдениет жалпылама қарағанда өркениеттерге байланысты жалпылама бірдей болуы мүмкін, бірақ, жалпы ұқсас болып бір мәдениетке жатқызылса да, әр халықты ерекшелендіретін өз этномәдениеті болады.Мысалға, Еуропалық немесе Азиялық халықтардың мәдениеті бір типті болғанымен ондағы әр халықтың өзіне тән этномәдени құндылықтарының ерекшеліктері бар.Этномәдени құндылықтарды зерттеудің теориялық негізі батыстық зерттеушілердің (М. Вебер, З. Дюркгейм,

Г. Зиммель) еңбектері болып табылады, ондаадам және қоғамөмірін реттеу тәсілі ретінде мәдениет ұсынылған. Басқа мәдениет өкілдерімен тең диалогі мәселесі И.А. Арнольд, М.М. Бахтин, В.С. Библер және басқалардың зерттеулеріне арналған. Этномәдениеттің әр түрлі мәселелері, оның ішінде білім беру бағыты бойынша И.Арабовтың, В.К. Шаповаловтың Я. И. Ханбикова және басқалардың еңбектерінде сонымен қатар этнопедагогиканың әдіснамасы мен теориясында Г.Н. Волков, А.Е. Измайлов, В.И. Матис және басқаларының еңбектерінде кездеседі. Жеке аспектілері этномәдениетті қалыптастыру мәселелері құндылықтарды Н.А. Ильинова, Бадмахалгаева, М.Бадмаева, И.Апполонов, Н.М. Юнусова, С.Т. Өскенбаева, Э.К. Рева және т.б. қарастырады.

Этномәдени құндылықтар - тарихпен, әлеуметтанумен мәдениеттанумен, этнологияның, негіздерімен аксиологиялық байланысы бар. Сонымен, А.А. Крылов келесі анықтаманы береді: «этномәдени құндылықтар дегеніміз - белгілі бір адамға тәуелді емес, бірақ мәдениетпен анықталатын және оған жататын барлық адамдар ортақ болатын қатынастар (идеялар, ұғымдар, мағыналар) осы өріс» [1].

Бадгалахгаева Н. этномәдени құндылықтарды «материал құндылықтарының жиынтығы және этностың рухани өмірі: табиғат, халық өмірі, мерекелік мәдениет, тарих, білім беру мен тәрбиелеу дәстүрлері, халық өнері, халық мұраттары» ретінде қарастырады [2].

Этно-мәдени құндылықтарға екі негізгі аспект – материалдық және рухани мәдениет жатады. Материалдыққа тіл, салт-дәстүрлер, тарих, әдебиет, халықтық колөнер, би және музыка мәдениеті, тарихи ескерткіштер, ауызша халық шығармашылығы және т.б. Руханиға тарихи жады, тарихи мұра, адамгершілік мұраттары, үлгі-өнеге, ата-бабаға құрмет, еңбек, сүйіспеншілік табиғатқа, туған жерге және т.б. [3]. Этномәдени құндылықтардың жаһандану үдерісінде туындаған мәдени проблемаларды жеңуге мүмкіндігі бар, этномәдениет құндылықтарға негізделгендіні дүниетанымды қамту, этикет, культ, этика, әдет-ғұрып, халық шығармашылығы, сәулет өнері, тұрмыс-тіршілік, тұлғааралық қатынас түрлері. Этномәдениет этникалық тұрақты болып табылады.

Этномәдениеттік білім беру – бұл жеке адамның ана тіліне және мәдениетіне баулу арқылы, сонымен қатар дүниежүзілік мәдениеттің құндылықтарын меңгеруге бағытталған оқыту мен тәрбиелеу жүйесі. Этномәдениеттік білім беру – ұлттық негіздегі оқыту мен тәрбиелеудің жүйесі. Этномәдени орта – халықтың этникалық санасын көрсететін мәдени құндылықтар [4].

Қазақ халқының да өзіне тән этномәдениеті қалыптақан. Өкінішке орай, қазіргі ғылыми дамуға көп көңіл бөлінетін және еліктеушілік күштірек дамыған қоғамда, ұлттық тәлімінен әлеуметтік желі, интернеттегі тренд жоғарырақ тұрған қазіргі қоғамда кейбір адамдардың қазақы мәдениет, этика, салт-сана, тәрбиеден алшақ әрекетке баратындары кездесіп отырғаны бәрімізге айдан анық. Ондай бұрыс кетушіліктің нәтежисі ұлттық тілдің, діннің, салт-сананың жоғалуына, ал оның арты жалпы ұлттың жоғалуына да алып баруы мүмкін. Халық батыры Бауыржан Момышұлы айтқандай «өткенін білмеген, одан тәлім-тәрбие, ғибрат алмаған халықтың ұрпағы-тұл, келешегі тұрлаусыз» [5].

Қазақы этномәдениет дегеніміз көп салаларды қамтыған ауқымды ұғым. Оның ішіне қазақ тілі, ұлттық өнер, ұлттық спорт түрлері, салт-дәстүрлер ұлттық тәрбие жатады. Олардың ішіндегі ең негізгісі қазақ тілі.

Тіл елдіктің негізгі тірегі, ана тілі жоғалтқан халық өз өнерін, дәстүрін, білім-ғылымына қоса бірлігін жоғалтады. Ал ең бастысы тілінен айырылған халық мүлдем жойылмасына кім кепіл? Сондықтан бала тәрбиесін, ең алғашқы дүниетанымындағы іргетасын қазақ тілінде қалау керек сол кезде бала болашақта нағыз қазақша ойлап, жүріп-тұратын ұлт жанашыры болады.

Ахмет Байтұрсынұлы: «Орысша оқығандар орыс сөзінің жүйесіне дағдыланып үйренген, ноғайша оқығандар ноғай сөзінің жүйесіне дағдыланып үйренген. Қазақ сөздерін алып, орыс я ноғай жүйесімен тізсе, әрине, ол нағыз қазақша болып шықпайды. Сондай кемшілік болмас үшін әр жұрт баласын әуелінде өз тілінде оқып, өз тілінде жазу - сызу үйретіп, өз тілінің жүйесін білдіріп, жолын танытып, балалар әбден дағдыланғандығын кейін басқаша оқыта

бастайды. Біз де тіліміз бұзылмай сақталуын тілесек, өзгелерше әуелі ана тілімізбен оқытып, сонан соң басқаша оқытуға тиіспіз»[6, 68]

Қазіргі қоғамдағы ең өзекті мәселе тіл мәселесі. Қазақы тілдің іргесі дұрыс қаланған болса, ол баланың ұлттық өнерге, спортқа деген қызығушылығы автоматты түрде қалыптасады деп сеніммен айтуға болады.

Этномәдениетті қалыптастырушы ол адам, адамды тұлға ретінде қалыптастырушы педагог. Сол үшін қазіргі кезде этнопедагогиканың маңызы зор.

Этнопедагогикалық мәдениет қазақтардың – бұл қазақтардың материалдық, рухани және дәстүрлі-тұрмыстық мәдениеті аясында жинақталған этнопедагогикалық білімдердің, символикалық объектілердің, технологиялардың, адамдық қатынастардың үлгісі мен нормаларының жиынтығы. Олардың этностың субъектісін қалыптастыруда танымдық және тәрбиелік мәні бар.

Қазақ этнопедагогикасының қайнар-бұлағы біздің заманымызға дейінгі дәуірден бастау алады.

Адам баласы әу бастан өз ұрпағын өмірге, еңбекке икемдеп, тәрбиелеп келгені көпке аян. Бүгінгі қалыптасқан белгілі ғылыми –теориялық заңдары бар педагогика ғылымы өмірге келгенше де адамзат тәрбие ісімен айланысып бақты. Оның қағазға жазылып түспеген, бірақ халық жадында мәңгі сақталып, ұрпақтан –ұрпаққа ғасырлар бойы ауызша нақыл-ақыл, өсиет, өнеге, қағида болып тарап келген білім-білік, тәлім-тәрбие беру тағлымдары бар. Ол халықтық педагогика қарасырылады. Халықтың педагогика салт-дәстүр, жол-жора ырымдар, тағам дайындау, қонақ күту рәсімдері мен ауыз әдебиеті үлгілері, ұлттық ою-өрнек, өнер түрлері, спорт ойындары арқылы отбасылық тәрбиеден басталып, ауыл-аймақ, ел-жұрт, ру-тайпа, қала берді бүкіл халықтың қарым-қатынастан берік орын алған тәлім-тәрбиенің түрі, адам мінезін, іс-әрекетін қалыптастырудың белгілі нормасы болып табылады. Олай болса, халық педагогикасы қоғам дамуының (алғашқы қауымдық қоғамнан бастап) белгілі сатыларынан өтіп, ғылым педагогикалық дәрежеге жеткенше ұрпақ тәрбиесінің бастау бұлағы, педагогиканың құралы болып, тәрбие жүйесінің қызметін атқарып келгенін байқаймыз. Яғни, осыдан келіп ғылыми педагогика мен халықтық педагогиканың тәрбие тәсілдеріндегі сабақтастығы, принциптік –идеялық үндестігі туындайды. Бүгінгі әлемдік аренаға жеткен ғылыми-педагогика халықтық педагогикадан бастау алып, он ғылыми теориялар мен қағидалар тұрғысынан жан – жақты зерттеп, қарастырып өз қажетіне жаратады. Осы қажеттіліктен келіп халықтың эмпирикалық тәжірибесіне негізделген ұрпақ тәрбиелеу тағылымдары-халықтық педагогиканы ой елегінен өткізіп зерттеп, тәрбие мен оқу ісінің өзекті құралы етудің жолдарын және оның шығу, даму кезеңдерінің өзіндік ерекшеліктерін, және оның шығу, даму кезеңдерінің өзіндік ерекшеліктерін, басқа ғылымдармен байланысын зерттейтін педагогиканың ғылыми бір саласы этнопедагогика мәселесі.

Заманауи технологиялар жетік дамыған, және дамуын қарқындата берген кезде өзге, жаңа әлі аяғы немен аяқталатыны бұлыңғыр мәдениеттерді біздің қоғамымызбен тез сіңісіп кетуінен сақ болу керек, ең маңызды, өзімізге тән құндылықтарымызды тілімізді, дінімізді, өмірлік қағидаларымызды көзіміздің қарашығындай сақтап қана қоймай болашаққа жеткізуді мақсат тұтуымыз қажет. Ол процесс толық әрі дұрыс жүруі үшін әуелі өзімізден, өз айналамыздан бастауымыз керек. Бұл әрине замананың дамыған уақытында ғылыми технологиялардан бас тарту деген сөз емес. Болашақ уақытқа сай болуымыз үшін біздің білім, ғылымымыз, технологиямыз сол уақытқа сақадай-сай болуы керек, бірақ түбімізді, шығу тегімізді, ананың сүтімен бойымызға дарыған тілді, қазақылықтың ұмытпау. Жастарды осы екі саланы бір-бірімен ұштастыра білсек биік шындарды бағындыруға болатыны белгілі. Осы тұста қазіргі таңда Қазақстан Республикасының ішкі саясатында көптеген жұмыстар атқарылуда. Олар «Рухани жаңғыру», Қазақ хандығының 550 жылдығының тойлануы, Алтын Орданың 750 жылдығының тойлануы, «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласының шығуы, осының барлығы қазақы болмысты қайтару үшін, ұлттық сананың жаңдануы үшін жасалып жатқан жұмыстар. Тарихқа, өз шығу тегіне деген қызығушылықтың пайда болуының өзі этномәдениеттің жаңдануына алып келеді.

Қорыта келе этномәдениет заманауи ортада аса қажет, оған қосақазіргі кездегі жастардың, жастық жалынның ортасында осы сұрақ актуалды екенін айта кеткен жөн. Осы тұста оларға дұрыс бағыт-бағдар беруде этнопедагогика саласының алатын орны бөлек. Өткенімізден өнеге алған кезде ғана, болашағымыз жарқын болатының естен шығармай, сол жолда талмай еңбек ету болашақ жастардың басты міндетінде тұр. Этномәдениетті дұрыс бойға сіндіре білген кезде ғана, болашақ ұрпақта отанға деген сүйіспеншілік пайда болады, ал оның негізінде қай салада болмасын өз жеріне адал еңбек етіп, биік белестерді жетілдіруге күштарлық пайда болады. Бұл қасиеттер болашағымыздың жарқын болуына кепілдік екенін ұғынуымыз керек. Әлемдік мәдени құндылықтармен үндес әлеуметтік ортада жаңа заманның озық мәдениетін қалыптастыру басты орында.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Личность и этнокультурные ценности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bookap.info/genpsy/krylov_psihologiya/gl45.shtml (дата обращения: 24.01.2017).
2. Бадмахалгаева Н. М. Формирование этнокультурных ценностей у старшеклассников в процессе обучения русскому языку :автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Чебоксары, 2005. – 22 с.
3. Салпагарова М., Б. Социализация старшеклассников средствами этнокультурных ценностей в условиях учреждений системы дополнительного образования :автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Владикавказ, 2014. – 22 с
- 4.
5. Момышұлы Б. Екі томдық шығармалар жинағы, Жазушы 2000 жыл
6. Кеменгерұлы Қ., Тарихи тұлғалар, Қазақстан 1996 жыл
7. Назарбаев Н. Ақыл-парасат кітабы. – Алматы: RS; Халықаралық Абай клубы, 2015. – 240 б.

УДК
37.012

ЗНАЧЕНИЕ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Л. А. Бекжанова

средняя общеобразовательная школа №21 имени Жамбыла, г. Атырау

Кілттік сөздер: тәрбие, әдет – ғұрып, патриотизм, халық педагогикасы, салт – дәстүр.
Key words: education, customs, patriotism, folk pedagogy, traditions.

Аңдатпа: мақалада адамгершілік тәрбиесінің өзектілігі талқыланады. Оқу – тәрбие процесінде халықтық педагогиканы қолдану қажеттілігі.

Summary: the article discusses the relevance of moral education. It needs for use of national pedagogics in the educational process.

На современном этапе развития Республики Казахстан возникла необходимость всестороннего изучения исторического отечественного опыта, опыта прогрессивных педагогов и исторических личностей. Без знания историко – педагогического наследия трудно найти оптимальное решение насущных проблем в сфере образования, с новых позиций происходит переосмысление роли прогрессивных педагогов, внесших огромный вклад в развитие национальной культуры. В этом плане обращение к педагогическому наследию особо важно.

На сегодняшний день национальное воспитание молодежи является актуальным вопросом. В целях стабилизации экономики страны, повышения патриотических чувств

возникает необходимость в национальном воспитании. Для реализации данного вопроса мы должны правильно расставить акценты в духовном становлении нового поколения. Актуальность воспитания молодежи очевидна, при этом необходимо учитывать и предыдущий опыт, сохраняя национальные обычаи, такие как человечность, уважение к старшим и младшим, гостеприимность, справедливость, ум и величественность нации, искусство речи, соприкосновение своих национальных ценностей с другими, огромное культурное, духовное и нравственное наследие.

В современных условиях необходимость и важность историко – педагогического исследования истоков развития идей нравственного воспитания не вызывает сомнений. Исходя из того, что происходит перестройка содержания образования в целом, требуется дальнейшее совершенствование процесса нравственного воспитания, направленного на формирование всесторонне и гармонически развитой личности. В связи с этим проблеме нравственного воспитания личности уделили внимание ряд ученых, в том числе и казахстанских.

Демократические перемены наряду с позитивными изменениями в обществе привели и к таким негативным явлениям среди молодежи, как бездуховность, безнравственность, безразличное отношение к общечеловеческим ценностям. Модернизация общего среднего образования в Казахстане, направленная на совершенствование учебно – воспитательного процесса и на формирование личности школьника, не может происходить без усвоения основ нравственной культуры. Поиск путей выхода из духовно – нравственного кризиса требует разработки такой проблемы, как формирование нравственных качеств детей в контексте изучения морально – этических традиций казахского народа. Поэтому данная проблема практически не утрачивает своей актуальности и рассматривается как философами, психологами, так и педагогами.

Неспокойное время социальных преобразований вскрыло проблемы, связанные с духовной жизнью общества. С одной стороны, налицо эмоциональность при решении злободневных вопросов, с другой – дефицит милосердия и взаимопонимания между людьми. Источник возникновения противоречивых тенденций следует искать не только в специфике социально – экономического устройства, но и в недостатках эмоционально – ценностных ориентаций при обучении школьников. Сегодня проблема формирования основ милосердия, приобретения ребенком эмоционально – нравственного опыта является особенно актуальной.

На современном этапе одной из главных задач начальной школы является формирование у детей общечеловеческих, духовных ценностей и ориентиров. Среди них вечные нравственные нормы: доброта, любовь к близким, трепимость к окружающим.

В утверждении общечеловеческих ценностей немалую роль может сыграть народная педагогика. Одним из важнейших путей обогащения духовного потенциала личности является изучение традиций и обычаев прошлых поколений.

Возрождению традиций и обычаев духовно – нравственного воспитания человека должно стать использование идей народной педагогики в учебно – воспитательном процессе школы, так как в устном творчестве народа, его обычаях и традициях заключен колоссальный объем информации по вопросам воспитания.

Моральные нормы и опыт нравственного воспитания, выработанные народом, способствуют гармоническому становлению подрастающего поколения. Источниками формирования нравственных качеств являются фольклор, обычаи, традиции, то есть многогранная культура народа. Народное воспитание решает разнообразные задачи нравственного воспитания. Народное воспитание озабочено формированием тех черт, которые нужны личности для самоусовершенствования. Целью его является духовное и практическое освоение личностью действительности, которое служит формированию ее положительных черт.

Использование идей народной педагогики значительно повысят эффективность обучения и воспитания, содействуют более успешной выработке у школьников системы моральных оценок и требований к себе и окружающим, способствует формированию таких личностных качеств, как доброта, скромность, честность, уважение к старшим.

Формирование любви к Родине в народе сочетается с формированием у молодежи чувства интернационализма. Молодежи внушалась мысль, что нужно уважать культуру и обычаи других народов. Воспитание молодого поколения в духе гуманных и взаимных отношений между людьми является одной из центральных идей народа. Организованность и сплоченность – великое качество человека. Народ во многих пословицах и поговорках выразил свою мечту о согласии и единении: «Без единства нет жизни».

Нравственное воспитание и в современных условиях предполагает целенаправленное формирование у подрастающего поколения высоких нравственных качеств. Успешное решение этой задачи требует единства действий народной педагогики, педагогической теории, направленных на формирование нравственного сознания, нравственных чувств и поведения молодого поколения.

В современных условиях понимание своеобразия национальной культуры, целостное восприятие богатства духовных ценностей своего народа невозможно без глубокого изучения проблем образования и педагогической мысли прошлого, значение духовно – нравственного воспитания в системе формирования личности учащегося велико. Оно, прежде всего, связано с решением двуединой задачи: созданием здоровой моральной обстановки в семье, школе, коллективе.

Возрождение национального самосознания в единстве с нравственным опытом поведения и духовностью культуры приобретает в настоящее время особую актуальность.

Духовная культура, народные традиции, обычаи, социально – этические нормы выступают ведущими факторами воспитательного процесса, оказывая огромное влияние на формирование личности подрастающего человека.

В настоящее время общественные преобразования, происходящие в Казахстане, с одной стороны, привели к девальвации традиционных общественных ценностей и установок, на базе которых формировались цели воспитания, с другой – способствовали развитию нового общественного сознания, что сделало неизбежным поиск удовлетворяющих целей воспитания. В связи с обусловленной с этими процессами серьезной переоценкой нравственных ценностей в нашем обществе, происходящей в исторически краткие сроки, проблемы нравственного воспитания приобретают особую актуальность.

Народное нравственное воспитание не утратило веками накопленных традиций, которые актуальны и в современной жизни.

Список использованной литературы

1. Бешимов Ж. Народные традиции в нравственном воспитании школьников. М., 2001
2. Измайлов А. З. Народная педагогика, педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. М., 1991
3. Сарсенбаев Н. Традиции и обычаи в развитии. Алматы, 2000

ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРДІ ПАЙДАЛАНЫП ЭТНОТУРИЗМДІ ДАМУ

PhD Садыкова Дамежан Адилхановна

*Қазақ Ұлттық Қыздар педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

ТҮЙІНДЕМЕ: Туризмнің дамуы халықаралық экономиканың ең басты динамикалық салалары ретінде әлемдік деңгейдегі өзекті мәселе.

Мақалада Қазақстандағы этнотуризмнің қалыптасуы мен даму тарихы, этнотуризмнің басты нысандары тарихи ескерткіштер, күмбездер, мұражайлар, тарихи қалалар мен археологиялық ескерткіштер мен рекреациялық табиғи ресурстарының тарихи маңыздылығы мен ерекшеліктерін айқындау, мәдени мұрамызды дамыту, қорғау арқылы ұлттық

ерекшеліктеріміздің әлемдік деңгейдегі мәртебесін асқақтату, ұлттық этнотуризм саласын дамытудағы жобалар мен тәжірибелерді айқындауда әлемдік тәжірибелерді пайдалану, еліміздің тарихқа тұнып тұрған даласы мен көне қалаларымызды әлемге әйгілеп ұлтымыздың мәдениеті мен тарихи қолдану арқылы мемлекетіміздің экономикасын дамыту мәселелері қарастырылған.

Кілттік сөздер: этнотуризм, мұражай, тарихи құндылық, тарихи қалалар, археологиялық ескерткіштер, күмбездер, рекреация.

DEVELOPMENT OF ETHNOTURISM USING WORLD EXPERIENCES

*PhD Sadykova Damezhan
Kazakh National Women's Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan*

Abstract: Tourism development is urgent problem of global level as one of the main dynamic sectors of the world economy. The article deals with the history of formation and development of ethnotourism in Kazakhstan, the main objects of ethnotourism are historical monuments, domes, museums, historical cities and archeological monuments and recreational natural resources. identifying projects and practices, The use of world experience, the development of the economy of our country through the use of the culture and history of our nation, the world-famous steppes and ancient cities of our country. The article describes the development of tourism opportunities in the regional level, the directions of development of tourism historical sites in the country, the projects of the comparative method of using international experience and scientific forecasting, statistical methods tourism.

Keywords: ethnotourism, museum, historical value, historical cities, archeological monuments, domes, recreation.

Этнографиялық туризм - халықтың тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрі мен мәдениетін тану. Этнотуризм тарихи-мәдени мұралар бағытындағы танымдық туризм түрі. Этнотуризмнің негізгі нысандарына тарихи ескерткіштер, мүсіндер, мұражайлар, тарихи ғимараттар, қалалар мен елді-мекендер, ежелгі ескерткіштер, мешіттер, храмдар, шіркеулер, ғибадатханалар, ұлттық мәдени құндылықтар жатады. Әрбір тарихи орындар мен ұлттық мұралардың өзіндік ерекшеліктері мен мәдениеті, өркениеті айқындалады.

Мәдени архитектуралық ескерткіштер - б.з.д адамдар діни тәуап ету, экскурсиялық, мемлекеттің мәдени нысаны ретінде өнер және құрылыс архитектурасы.

Архитектуралық ескерткіштер - б.з.д сақталған ғимараттар, театр, кітапханалар, ғимараттар, архитектуралық ескерткіштер.

Археологиялық ескерткіштерге қорған, суреттер, ежелгі тас мүсіндер, кен орындары, ежелгі қала орындары.

Этнографиялық ескерткіштер - этнографиялық жәдігерлер, тарихи және өлкетану мұражайлары, ұлттық ерекшеліктер мен салт-дәстүрі сақталған орындар, яғни ұлттық болмысты айқындайтын әрбір аймаққа байланысты әдет-ғұрыштарды қамтиды.

Халық қолөнері- халықтардың ежелгі қолдан жасалған қолөнері, құрал-саймандары, өнер бұйымдары жатады.

Тарихқа тұнып тұрған даламыз этнотуризмді дамытуда ресурстарға өте бай өлке. Еліміздегі археологиялық ескерткіштердің кез-келген нысандары этнотуристік - экскурсия жұмыстарында маңызды орын алады. Соның ішінде Жетісудағы Сақ қорғандары, Талхиз қалашығы, Оңтүстік Қазақстандағы Отырар, Сайрам, Батыс Қазақстандағы Сарайшық, т.б. көне қалалардың орнына туристердің қызығушылығы мол.

Археологиялық - тарихи ескерткіштердің қазірге дейін жеткен нысандарының ішінде қорғандар мен мазарлардың маңызы зор. Қола дәуір ескерткіштеріне жартастағы петроглифтерді атауға болады. Оларға әйгілі бірегей ғибадатханалар: Аңырақай тауының Таңбалы сайындағы, Көксу өзеніндегі Ешкіөлмес ғибадатханасы, сондай-ақ Шолак, Кіндіктас, Баянжүрек тауларындағы тастағы суреттер жатады. Біздің дәуірімізге дейінгі 6 – 3 ғасырлардан

қалған сақ қорғандары, Бесшатыр қорымындағы жерлеу камерасы және сақ әскері киімін киген “Алтын адам”, 2001 – 2002 жылдары Шығыс Қазақстан облысы Қатонқарағай ауданының Бергіел (Берел) қорғанында табылған “Сақ патшайымы” археол туристік нысандарға жатады. Ортағасырлық Түркістан, Отырар, Тұрбай, Құлан, Мерке, Талхиз, Жаркент қалалары, т.б. елді мекендер қазіргі этнотуризм нысандары болып табылады. Қазақ даласы қаншама ғасырлық тарихи шежіреге бай өлке. Оңтүстіктегі тарихи қалалар Отырар, Тараз, Аққорған, Құлан, Қарнақ, Аркук, Баласағұн, Құмкент, Мерке, Сауран, Сарайшық, Созақ, Талғар, Сығанақ, Түркістан, Ұлы Жібек жолы, тарихи шежіреге бай кесенелер Қожа Ахмет Иасауи, Домалақ ене, Арыстан – баб, Айша Бибі, Бабаджа – қатын, Баба –Ата, Қошқар Ата, Қожа Толығ, Қарахан, Көккесене, Бесік тас, Ақыртас, Ақсүмбе мұнарасы, Аққорған, «Алтын адам», орны, Күлтөбе, орталықтағы Жошы хан кесенесі, Аяққамыр күмбезі, Алаша хан кесенесі, батыстағы Шақпақ - Ата кесенесі, Шопан – Ата, Ерсары қайрағы, Есен – Ата қорымы, Сұлтанепе орны, Асан қамалы, Белеулі керуен сарайы, Сислем – Ата қорымы, Бекет – Ата, Құрманалы әулие, Ұзынбас қамалы, Көне, Қашаған, Артық, Ағатай, Бейсенбай, Айтман, Шойынбай, Көне, Өрнекті, Үстірт, Нұрберген Қалышұлы, Омар күмбездері, Құлыптастар, Жұбан тамы, Сағана тамы, Асанқожа Нұрмұхамедтің сағана тамы, Долы апа, Қарағышты - әулие, Жамбауыл, Сейсем – Ата, Бейнеу, Қамысбай, Масат Ата қорымдары мен Сандықтам, ескерткіштер мен 360 әулие күмбездері, Шығыстағы Қозы Көрпеш – Баян сұлу, Абай Құнанбайұлы, Шоқан Уалиханов, тарихи ескерткіштер мен күмбездер, солтүстіктегі тарихи шежіреге толы табиғат ескерткіштері Оқжетпес, Жұмбақ тас, Жалмауыз кемпір, Ұйқыдағы ару, Биші орман, Жасыбай көлі т.б. мен тарихи орындар басқа жерде кездеспейтін өздеріне тән қайталанбас қасиетке, тарихқа бай екендігі айқын. Еліміздегі тарихи – мәдени мұраларымызды қайта қалпына келтіру, жаңа заманға лайықты архитектуралық эстетикалық талғамға сәйкес жаңарту, туристердің демалыс, тынығу, саяхаттау жұмыстарын, ұйымдастыратын этнотуристік қызмет көрсету кешенін дамыту үшін жарнама жұмыстарын жүргізу, тарихи құндылықтарымыз туралы ақпарат жұмыстарын жандандыру, еліміздің тарихи – құнды естеліктері, шежірелері туралы білімдерін жетілдіру, патриоттық тәрбие беру арқылы этнотуризмді дамыту жұмыстарын жаңарту қажет. Тарихи – мәдени мұраларымыз ерекше қорғауға алынып, танымдық, діни, іскерлік мақсатта пайдалануымыз қажет.

Тарихи қалалар қазіргі кезде еліміздің өткен ғасырлардағы тарихы мен мәдениетін, салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптарын өз қойнауларына сақтап қалған тарихи-мәдени мұралар. Еліміздегі тарихи қалалар II - XVI ғасырға дейінгі Азия мен Еуропаны, Батыс пен Шығысты жалғастыратын көпір Ұлы Жібек жолының пайда болуымен қалыптасты. Еуропа мен Азия арасындағы сауда, керуен жолдарының пайда болуымен жол тораптарында қалашықтар, саудагер, көпестер демалып, тынығатын орындарымен қалыптасты және олар ірі қала орталықтарына айналды. Ерекше атап өтетініміз оңтүстіктегі Отырар, Тараз, Аққорған, Құлан, Қарнақ, Аркук, Баласағұн, Құмкент, Мерке, Сауран, Сарайшық, Созақ, Талғар, Сығанақ, Түркістан қалалары. Этнотуризмді дамытудағы тарихи-мәдени мұралардың ең маңызды бөлігі *кесенелер*. Ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа аманат болып келе жатқан тарихи мұралардың ішіндегі кесенелердің орны ерекше. Өйткені кесенелер, халқымыздың елім деп өткен ұлы тұлғалары мен қойнауына тарихи оқиғалардың қыр-сырын сақтап келген құнды тарихымыз бен мәдени құндылықтарымызды ашып көрсететін мәдени-тарихи мұралар. *Абай кесенесі* - 1996 жылы салынған сәулет өнері ескерткіші. Шығыс Қазақстан облысының Абай ауданы Жидебай қонысында ұлы ақынның туғанына 150 жыл толған мерейтойында ЮНЕСКО-ның шешімімен әлемдік деңгейінде атап өту іс-шаралары қарсаңында орнатылды. *Арыстан Баб кесенесі* – көне Отырар жеріндегі сәулет өнері ескерткіші. Түркістан халқының арасында мұсылман дінін таратушы Қожа Ахмет Иасауидің ұстазы болған Арыстан Баб ата қабірінің басына салынған. *Абат – Байтақ кесенесі* – Ақтөбе облысы, Қобда ауданы, Талдысай кентінен оңтүстікке қарай 12 шақырым жердегі Абат – Байтақ қорымының негізін құрайтын XIV – XV ғасырлардың сәулет ескерткіші. Ағаш ою дәстүрінде және өсімдік өрнектермен безендірілген құлыптастар ерекше назар аударады. Себебі мұның бәрі сол кездегі тас қашаушылардың шеберлік деңгейінен көрсетеді. Қошқар Ата – Сарыағаш аудандағы ауыл, ауылдық округ орталығы.

Аудан орталығы – Сарыағаш қаласынан оңтүстік батысқа қарай 30 км жерде, Келес өзенінің оң жағалауында орналасқан. *Қошқар Ата кесенесі* – ортағасырлық сәулет өнері ескерткіші. *Бесік тас*- Оңтүстік Қазақстан облысында Шілтер ата деп аталатын таңғажайып бір киелі жер бар. Онда әр түрлі жан – жануарлардың бейнесіне ұқсайтын тастар ансамбілі, Нұх пайғамбардың ошағы, Адам ата мен Хауа ана тасы, Бесік тас кездеседі. Олардың бәрі дерлік өзіндік тылсым қасиеттерге ие. *Айша бибі кесенесі* – сәулет өнері ескерткіші. 12 ғасырда салынған Жамбыл облысы Жамбыл ауданы Айша бибі ауылында орналасқан. Қазақстан ғалымдарының экспедициясы зерттеген. Қазақстандағы терең тарихи тамырлары бар *тарихи ескерткіштер* танымдық және тарихи мәліметтер беретін тарихи-мәдени мұралар. Биік күмбездер мен таңбалы тастар, қорымдар, мазарлар тарихымыздың құндылығымен мәдениетін, археологиялық сәулет өнерін әлемге әйгілі етуші мұралар. *Аяққамыр күмбезі* - 12 ғасырдың соңындағы сәулет өнері ескерткіші. Қарағанды облысы Жезді кентінен солтүстік – батысқа қарай 9 км жерде орналасқан. Орталық Қазақстанның көрнекті ескерткіштерінің бірі болып табылады. *Жошы Хан күмбезі* – Жезқазған қаласынан солтүстік шығысқа қарай 50 км жерде, Кеңгір өзенінің жағасында орналасқан көне архитектуралық ескерткіш. Күмбезде сақталған таңбаларға қарағанда, оны салуға Жошыға бағынған тайпалардың бәрі (оғыз, арғын, қыпшақ, керей, найман, қоңырат, қаңлы т.б.) қатысқан. Жошы хан күмбезі республикада маңызы бар тарихи және мәдениет ескерткіштерінің мемлекет тізіміне енгізілген. *Алаша Хан күмбезі* – орта ғасыр ескерткіші Қарағанды облысы Ұлытау кентінен 18 км жерде, Қатарал өзенінің Солтүстік жағасында орналасқан. Алаша хан күмбезі – Ұлытаудағы сәулет өнерінің ескерткіші. *Қорқыт ата ескерткіші* – сәулет өнерінің айрықша үлгісі. Қызылорда облысы Қармақшы ауданы Жосалы кентінен 18 км жерде, Қорқыт станциясының түбінде орналасқан. Бұл ескерткіш кешен күллі түркі халықтарына ортақ қасиетті зиярат орындарының бірі болып саналады. *Қозы Көрпеш – Баян Сұлу* ескерткіші – Қозы Көрпеш пен Баян сұлу қабіріне тұрғызылған дың тектес мазар. Семей облысы, Аякөз аудандағы Таңсық селосында таяу, Аякөз өзенінің оң жағалауында. Қозы Көрпеш – Баян Сұлу ескерткішінің жанында тас мүсіндер болған. *Батыс Қорған-ел* ауызында Маңғыстаудың бойында 360 әулие барлығы айтылады, бәрі де, баршасы да тірлікте болған, олар өзінің өскен ортасында ел-жұртына қалтықысыз қызмет еткен дегенге саяды. Әрқайсысының өзіне тән қайталанбас қасиет ерекшелігі болғаны да аян. Әр жердің тұрғылықты халқына ежелден таныс тарихи – мәдени ескерткіш – белгілер бар. Әсіресе Маңғыстау өңірінде осындай ескерткіш – белгілі – «киелі орындар» жиі кездеседі. *Шақпақ – Ата, Шопан – Ата, Сұлтан ене, Есен - Ата, Бекбаулы – Ата, Сабынды Әулие, Сонабай әулие, Масат – Ата, Құрманалы Әулие, Саназар әулие, Аралтөбе қорымы.*

Бекет – Ата – 1750 – 1813 жылдары өмір сүрген, кезінде діни білім алған, ел ұғымында әулие адам. Ол Жем бойында, Бейнеуде мешіт салдырған. Бекеттің соңғы мекені саналатын Оғыланды тауындағы мешіті 1777 – 80 жылдары тұрғызылған. Бұл күндері ол елдің көп баратын, зиярат етіп, түнейтін бірден – бір киелі орын болып табылады. *Жамбауыл қорымы* – Ақтау – Қаражамбас жолы бойындағы 55 шақырымдағының шығыс жағынан 3 км-дей қашықтықта орналасқан. Қорым 300 – ден астам әр түрлі және әр кездегі құрылыстар мен қойылымдары қамтиды. Шамамен ол 187 жылда пайда болған. Бұл ескерткіштер адай шеберлерінің іскерлігін көрсетеді. Қорым мемлекет қорғауында.

Алтын Адам (б.з.б. 57) – Алматы облысы Есік қаласының солтүстігіндегі Есік өзенінің сол жақта жағалауындағы темір дәуірінен сақталған сақ обасынан табылған алтын киімді сақ жауынгерінің мүрдесі. *Ұлы Жібек Жолы* – сауда, керуен жолдарының жалпы атауы, б.з.б. 2 ғасырдан 16 ғасырға дейін Орта Азия мен байланыстырады. Терең тарихи тамырлары бар, еліміздегі тарихи-мәдени мұралардың этнотуризмнің танымдық бағытын дамытудағы маңызы үлкен.

Сурет 1 Қазақстанның тарихи-мәдени мұралары, табиғат ескерткіштері картасы

Қазірдің өзінде Қазақстанда 904 туристік маршруттар белгіленеді, соның ішінде мәдени-танымдылық -111, Ұлы Жібек Жолы бойынша - 67, хикаялы-59, қажылық турлар-20. Осыдан көріп отырғанымыздай тарихи-мәдени бағыттағы танымдық этнотуризм маршруттары туризмнің басқа бағыттарымен салыстырғанда көп екендігін атап айту қажет емес. Әлемдік деңгейдегі этнотуризмнің жан-жақты дамуына бағыттаушы туризм емес, туризмнің дамуына мемлекеттің қоғамдық деңгейі әсер етеді.

Әлемдік тәжірибелерден Африкадағы ең белгілі этно және экотуризмнің бірі табиғат кешеніне сафари ұйымдастырумен байланысты. Америкалық туроператорлардың сараптамасы бойынша бұл туризмді ұйымдастыру төмендегідей нәтижеге ие болады:

- селолық елді мекендерде жасайтын Африка халқының тұрмыстық, әлеуметтік-экономикалық жағдайының жақсаруына әсер етеді;
- жабайы табиғаттың, тарихи нысандардың, ескерткіштердің қорғалуына себеп болады;
- табиғи және тарихи нысандарды қорғаумен бірге Африка мемлекеттері үшін ең маңызды табыс көзі болды;
- шет елдік аңшылар табыс көзінің бір бөлігін, яғни жабайы аңдардың егін жергілікті халыққа қалдырып отырады бұл халықтың тұрмыс жағдайына, цеце шыбынының азаюына әсер етеді;
- ұйымдастырушылар арнаулы су қоймаларын жасау арқылы жергілікті халықтың сумен қамтылуын қамтамасыз етеді;
- туризм маршрутын ұйымдастыруда көптеген жергілікті адамдар жұмыспен қамтылады (лагерь құрылысы, аңшылыққа үйрету, зергерлік бұйымдарды, тамақ өнімдерін сату т.б);
- маршрут ұйымдастырушылар шалғай аймақта орналасқан жергілікті халық үшін арнаулы медициналық көмек орталығына айналады;
- маршрут ұйымдастыру жергілікті халықтың қолөнерін дамытуға (сүйек қалдықтарынан бұйымдар жасау), инфрақұрылымын жақсартуға (көпір, жол т.б) әсер етеді;
- аңшылық кәсібі жергілікті халықтың өз жеміс-жидектерін, бақша жемістерін сатуға, сол арқылы әлеуметтік жағдайларын жақсартуға әсер етеді.

- Кесте-1

- Қазақстан аумағында экотуризм түрлерін дамыту

Оңтүстік	Солтүстік	Орталық	Шығыс	Батыс
----------	-----------	---------	-------	-------

Тау туризмі	Шаңғы	Экскурсия	Тау туризмі	Су туризмі
Жаяу жорық	Жаяу жорық	Су туризмі	Танымдық	Жаяу жорық
Велотуризм	Экскурсия	Спелотуризм	Экскурсия	Экскурсия
Экскурсия	Емдік	Тарихи	Емдік	Тарихи
Тарихи			Шаңғы	Танымдық

Қорыта айтсақ Қазақстан туристік рынокта көлемі бойынша және табиғаты көрікті, тарихи рекреациялық ресурстарға бай өлке екендігі айқын. Соңғы статистикалық мәліметтер бойынша Қазақстанға шет мемлекеттерден демалыс, танымдық мақсатында туристердің көп келуі анықталды және Германия, Франция, Оңтүстік Корея, Жапония мемлекеттері мен т.б шет мемлекеттер Қазақстанның экологиялық және этнотуризм турларына жоғары деңгейде қызығушылық туғызатындары айқындалды. Статистикалық мәліметтерге сай, елімізге келушілер саны жылдан жылға орта есеппен 7,5%-ға артып келеді. 2016 жылы елімізге 6,5 млн адам келсе, 2019 жылы 8,5 млн адам келгені белгілі. Әлемдік тәжірибеге сәйкес келушілер санының басым бөлігін көрші елдер құрайды. 2019 жылы Қазақстанға Өзбекстаннан 3,5 млн, Ресейден 1,8 млн, Қырғызстаннан 1,4 млн адам келді. Ал ТМД-дан тыс елдер тізіміне келетін болсақ, ең жоғары ағым Түркия (121 мың), Германия (101 мың), Қытай (77 мың), Оңтүстік Корея (40 мың), АҚШ (32 мың), Үндістан (32 мың), Ұлыбритания (23 мың), Польша (16 мың), Франция (13 мың), Италия (12 мың) елдерінен екендігі байқалады. Орта есеппен бұл елдерден келетін туристер ағымы өткен жылмен салыстырғанда 10,7%-ға артты. Шетелдік туристерді ең көп қабылдайтын аймақтар бұл – Алматы, Алматы облысы, Нұр-Сұлтан және Бурабай курорты.

Қазақстандағы туристік бизнес, үлкен бағытта дамығандығына қарамастан, елдің табиғи және мәдени ресурстарына нашар бағдарланғандығын атап өтпеуге болмайды. Осының салдарынан отандық туризмнің төмендеп, шетелдік туризмнің басымдылық жасауына әсер етуде. Қазақстан жері көне кездерден Қытай мен Еуропа арасындағы байланысты қамтамасыз еткеніне жүз жыл бойы Ұлы Жібек жолы бойындағы көптеген тарихи оқиғалардың куәгері болғандығына қарамастан, еліміздің этнотуристік бағытта белгісіз болып қалуы ойландырмай қоймайды. Қазақстандағы тарихи және мәдени мұраларды жандандыру арқылы туризмді дамыту:

- 1.Туризм табысының ұлғаюына;
- 2.Тарихи құндылықтарымызды сақтап, қорғауға;
- 3.Туристік қызмет көрсету кешендерін ашу арқылы жергілікті аймақтарда жұмыссыздық проблемасын шешуге;
- 4.Халықаралық қатынастың нығаюына;
- 5.Бәсекеге қабілетті экономика мен мемлекетті дамытуға;
- 6.Шетелдік валютаның енгізілуі мен экспорт, импорт өнімдерін тасмалдауға;
- 7.Тарихи мұраларымыз арқылы халқымызды әлемге таныту; т.б. мүмкіншіліктерді дамытуға әсер етуде. Ол үшін;

- Тарихи мұраларымызды эстетикалық талғамға сәйкестендіріп қайта жөндеуден өткізу;
- архитектуралық көркемдігін әлемдік деңгейге жеткізу;
- туристік қызмет көрсету кешендерін дамыту;
- туризм мамандарын әлемдік стандартқа сәйкес даярлау;
- көлік тораптарын жақсарту, жөндеу жұмыстарын жасау;
- экологиялық жағдайын қалпына келтіру;
- елді-мекендердегі жергілікті халықтардың туризм саласы үшін білімін дамыту;
- жас ұрпақты тарихи құндылықтарды сақтауға баулу, тәрбие беру жұмыстары қамтылуы тиіс;
- Ұлы Жібек жолында орналасқан тарихи қалалар мен жол тораптарындағы қызмет көрсету кешендерін дамыту;
- жергілікті халықтың эстетикалық талғамы мен мәдениетін жоғарлату қажет

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1.С.Р.Ердаулетов.Проблемы и перспективы казахстанского туризма.Алматы,1997г
- 2.Ю.С.Путрик. Туризм глазами географа.Алматы.2001г.
- 3.Белусова Л.С. Охраняемые природные территории: нац парки, заповед.Москва.
- 4.Природные ресурсы и охрана окружающей среды в РК. Алматы 1994г.
- 5.А.В.Чигаркин. Памятники природы Казахстана. Алматы, 1980г.
- 6.Н.Н.Дублицкий. Туристские маршруты по Казахстану.Алматы, 1985г.
7. Карпова Г.А. Экономика современного туризма. - 2001.
- 8.Закон РК «О туризме», Постановление РК 3.07.1992г.Алматы.
- 9.Пирожник И.И. Основы географии туризма и экскурсионного обслуживания. Минск Университетское, 1985.

УДК 7.03 (512.122)

*Б.Т. Махметова, А.А.Махметова
п.ғ.к, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы қ., Қазақстан
оқытушы, ҚазҰӨУ
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан*

Ұлттық мәдениет - ұлттық тәрбиенің негізі

Аңдатпа

Мақалада ұлттық мәдениет ұғымы және оның студенттер - болашақ мамандарды тәрбиелеудегі тәрбиелік мәні туралы айтылады. Қоғамның рухани, мәдени, экономикалық және әлеуметтік капиталын құрайтын қазақ халқының мәдени мұрасына ерекше көңіл бөлінеді. Қазақ халқының әдет- ғұрыптары мен салт -дәстүрлері, олардың жеке тұлғаны қалыптастырудағы маңызы, сондай-ақ бүкіл көп ұлтты қоғам толығымен сипатталған.

Түйін сөздер: мәдениет, ұлттық мәдениет, салт-дәстүр, қазақ халқының мәдени мұрасы.

*Махметова Б.Т., к.п.н., проф
Махметова А.А., преп
КазНУИ
г. Нур-Сұлтан, Казахстан*

Национальная культура как основа общественного воспитания

Аннотация

В статье раскрывается понятие национальной культуры и ее значение в воспитательном процессе будущих специалистов. Особое внимание уделено культурному наследию казахского народа, который являет собой духовный и социальный капитал общества. Подробно описаны обычаи и традиций казахского народа, их значение в формировании отдельной личности, а также всего многонационального общества.

Ключевые слова: культура, национальная культура, традиция, культурное наследие казахского народа.

*Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

National culture – the basis of national education

Abstract

On it theme – world to the level our national values to produce national prosperity I kept peculiar values, рухани-мәдени associateness of heritage. Capable widow to bring up. For her the future for national consciousness-sens specialist; to the people, that was born, respect, love, that said, felling pride to allow to nest, to develop national character, examined.

Keywords: culture, national culture, tradition, heritage Cultural Kazakh people.

Культура – это система ценностей, связывающая человека с окружающим миром. Это особое явление, сформировавшееся в результате межличностных взаимоотношений. Люди оказывают влияние на окружающую среду, ее социальные и культурные устои. Культура является важным элементом в жизни любого общества и предметом исторического наследия. В этой связи национальная культура представляет собой тысячелетнюю историю народа, его систему ценностей, философские взгляды на происходящее в конкретный исторический отрезок времени. Как никакая другая сфера именно культура очень четко и емко отражает менталитет и духовное богатство каждого народа. Можно сказать, что национальная культура является своего рода визитной карточкой любого этноса. Как отметили В.М.Межуев, Л.Н.Коган, Н.С.Злобин (1), «Культура – это процесс создания самого человека, общества и социальных отношений».

В то же время культура является мощным пластом, в котором гармонично сосредоточены две важные ипостаси общественной жизни: духовная и материальная составляющая.

Материальные ценности означают связь человеческого мира (микрокосмоса) с окружающим миром. Предметы, созданные человечеством, несут в себе определенные задачи: это практичность, эстетическая красота и ценность.

Наука, изучающая ценности, называется аксиологией, а самая высшая ценность – сам человек. Одно из направлений, всесторонне исследовавших понятие культуры, связана с именем М.М.Бахтина. По его мнению, «культура не ограничивается границами текста и в основном существует в виде диалога» (2).

Здесь речь идет о том, чтобы найти в себе других, а в других найти себя. Понятие культуры избавляется от объективных характеристик, объединяя в себе субъект, т.е. должна быть самостоятельная теория о взаимодействии культур. Когда культура заявляет о себе, то она ассимилируется с другими культурами, происходит диалог культур.

Культура возникает и формируется в соответствии с условиями жизни и потребностью общественных формирований, групп, родов, классов, национальностей, отдельных личностей. Эти потребности тесно связаны с общественным прогрессом, его развитием. Таким образом, культура складывается согласно желаниям и потребностям общественных формирований, отдельных личностей.

В обществе культура вне человеческого желания не формируется. В основу изучения национальной культуры, ее оценки были положены взгляды Ш.Уалиханова, Ы.Алтынсарина, А.Кунанбаева, А.Байтурсынова, Ж.Аймауытова, М.Жумабаева (3,4,5).

В трудах ученых-исследователей М.О.Ауезова, Е.Б.Бекмаханова, М.Габдуллилина, С.А.Каскабасова, А.Маргулан, Б.Р.Казыханова, Б.Байжигитова, Н.Сарсенбаева и др. эти вопросы нашли дальнейшее развитие. В масштабе республики исследуемая проблема с точки зрения культуры, этнокультуры и национальной культуры еще не нашла своего достойного места в педагогической науке.

Отмечая особенности культуры кочевников, А.Маргулан писал: «Единство хронологии развития культуры, а также отличия в культуре народов отмечены в памятниках различных эпох. Так, например, единство культурного развития особенно заметно у андронов, а также в

сказаниях, встречающихся на территориях Центрального и Юго-Восточного Казахстана». Казахские художественные ремесла, представляющие особую ценность, не только дополняют культурное наследие казахского народа, но и вносят большой вклад в исследование истории национального искусства (б).

Культура – это система ценностей человека. У каждого народа в воспитании ребенка формируется свои особенности, ценности, присущие только ему. Важность ценностей для человеческой жизни, обладание общественным характером дает возможность обратить особое внимание на их духовно-человеческую природу. Культура – это социальный фактор, движущая сила общества, причем ее развитие продвигает вперед и само общество.

Необходимо разделять материальную и духовную культуру. Одна из них является продуктом материального производства, а другая - продуктом духовной генерации.

В таком случае у материальной и духовной культуры имеются свои особенности. Вместе с тем обе культуры - материальная и духовная - это единое целое. Между материальной и духовной культурой имеется глубокая взаимосвязь, поскольку обе являются результатом человеческого труда, у их истоков стоят идеи, проекты, мысли, которые превращаются в материальную форму человека. Однако разделение на материальную и духовную культуру в основном происходит в договорном порядке, потому что в жизни они тесно взаимосвязаны, постоянно дополняют друг друга и взаимообогащают.

Поэтому не следует делить культуру материальную и духовную, а необходимо рассматривать их как единое целое. Вопрос не в том, чтобы их разделить, а в том, чтобы признать их органическое целое в соответствии с развитием общества. Человек – это субъект культуры. Его человеческие качества зависят от владения языком, от ценностей общественной жизни, от усвоения обычаев и традиций, навыков, присущих именно этой культуре. Словом культура – это обобщение достижений человека в производстве, в общественной жизни, индивидуальном бытии. Уважительное отношение к личности, соблюдение законов и человеческих установок - это основа культуры.

Культура - это мерило человечности, она характеризует развитие феномена человеческого общества. Поэтому культура существует в тесной связи с человеком. В этих отношениях человек впитывает в себя культуру, существовавшую с давних времен, и создает предпосылки для будущей деятельности. Так, развивая свои знания и навыки, он формирует свою культуру, свою человеческую сущность.

С развитием материальной культуры духовная культура может успешно развиваться. Например, через такие материальные инструменты как радио, телевидение, компьютер, различные архитектурные строения, распространяется духовная культура. Танец, песня, баллада не могут исполняться без инструментов. С чем же связана народная культура?

Материальная и духовная культура тесно взаимосвязаны. Все виды национальной культуры формировались на основе вековых ценностей народа. О славной истории великой степи свидетельствуют бесценные сокровища народного творчества: сочинения литературного творчества казахского народа, профессиональные узоры мастеров прикладного искусства, великолепные здания, украшенные красивыми куполами, торжественные дворцы, поражающие великолепием, мраморные скульптуры, памятники, воспевающие героизм предков, ювелирные изделия. Так, С.Узакбаева, давая определение понятиям «культура», «этнокультура» «национальная культура», а также их взаимосвязи, сделала обобщение – «это первооснова культурной жизни народа, забыв которую можно потерять национальную самобытность и уникальность».

Казахстан по своему этническому составу – одна из самых богатых стран мира. Казахстанское общество является центром мирного сосуществования различных наций, демонстрирующее братские отношения и терпимость друг к другу.

18 октября 2011 года был проведен Всемирный духовно-культурный форум, охвативший широкий круг вопросов. Выступивший на форуме Президент РК Н.А.Назарбаев особо отметил: «Основой духовной культуры любого народа является стремление к миру, согласию и

справедливости. Укрепление духовных начал, присущих культуре многонационального народа, является важной частью государственной политики» (8).

Ежегодно в Казахстане отмечается День духовного согласия. Это еще один большой шаг к объединению духовных ценностей различных этносов и людей с различными вероисповеданиями.

Таким образом, культура – это синтез материальной и духовной культуры. Наши различные культурные ценности, такие как родина, наследие предков, материальная культура, произведения искусства, являются составной частью нашей родной истории и культуры. Насколько высок материальный уровень общества, настолько высока и содержательна его духовная жизнь. В таком случае главная задача общества - воспитать будущего специалиста, сохраняя при этом взаимодействие национальных и общечеловеческих ценностей, а также используя плоды духовно- культурного наследия.

Национальная культура должна тесно взаимодействовать с гуманистическими идеями мировой культуры, поскольку будущее духовной культуры измеряется объемом социального мировоззрения. Исследуя мировые процессы по вопросу воспитания будущих специалистов, необходимо проявление воли и разума, а также знаний в развитии искусства.

Литература

1. *Макотрова Г.В. Школа исследовательской культуры. (Электронный ресурс): учеб.пособие. /Под ред. Проф. И.Ф. Исаева.-2-е изд. Стер. –М.Флинта, 2014.-300с.*
2. *Бахтин М.М. «Философская эстетика» 1920-х годов. –М.: Русские словари; Языки славянских культур, 2003. -957с.*
3. *Валиханов Ч. Этнографическое наследие казахов. Астана, Алтын кітап, 2007.*
4. *Алтынсарин Ы. Избранные произведения в 3-х томах.-2 том.-Алма-Ата, 1976.*
5. *Абай Кунанбаев. Избранное. Пер.с каз.под ред. Л.Соболева. –Алма-Ата: Худ.лит., 1945.*
6. *Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство (Текст)-Алма-Ата: Онер. Т.1.-1986.-256с.; Т.2.-1987.-288С., Т.3.-1987.-288С.*
7. *Узакбаева С.А., К.Ж. Кожжахметова. Использование материалов Казахской этнопедагогике при изучении педагогических дисциплин. - Алматы, 1997г.*
8. *Доклад президента РК Н.А. Назарбаева в «Всемирном форуме духовной культуры».- г. Астана, 2011. 18 октября.*

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ – ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА БЕЛЕСІ

Нәжіб Жадыра Қадырбекқызы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
магистр, оқытушы

Ключевые слова: духовное возрождение, национальный код, креативность, интеллектуальность, духовность, конкурентоспособность, интеллектуальность, личность, компетентность, прагматизм, открытость сознания, интеллект, культура.

Резюме: в статье с научной точки зрения анализируются выводы главы государства Н.А.Назарбаева о модернизации проекта «Рухани жаңғыру» и слова «Ұлттық код», «Руханият». В Казахском национальном коде раскрывается смысл таких понятий, как гуманность, честность, благородство, нравственность, долг, этикет, добропорядочность. В условиях Рухани жаңғыру накоплен кругозор, связанный с развитием у студентов самоуправления, становления

как личности. Излагаются качества, служащие основой для обеспечения ученического самоуправления. Доказано, что основной целью воспитания является формирование личности и обеспечение ее всестороннего полноценного развития. В ходе общения студенты высказываются о формировании своей позиции и позиции, считаясь с ценностями личности, общества и личности.

Keywords: spiritual revival, national code, creativity, intelligence, spirituality, competitiveness, intelligence, personality, competence, pragmatism, openness of consciousness, intelligence, culture.

Summary: The article analyzes from a scientific point of view the conclusions of the head of state N. A. Nazarbayev on the modernization of the project "Рухани жаңғыру" and the words "Ulityk code", "Rukhaniyat". The Kazakh national code reveals the meaning of such concepts as humanity, honesty, nobility, morality, duty, etiquette, integrity. In the conditions of rukhani zhangyru, the Outlook associated with the development of students' self-government, formation as a person has been accumulated. The article describes the qualities that serve as the basis for ensuring student self-government. It is proved that the main goal of education is the formation of personality and ensuring its comprehensive full-fledged development. In the course of communication, students speak out about the formation of their position and position, taking into account the values of the individual, society and the individual.

Еліміз рухани жаңғыру үшін ұлттық сананы жаңғыртуымыз керек. «XX ғасырдағы батыстық жаңғырудың үлгісі бүгінгі егемен қазақ еліне үлгі бола алмайды», - дейді Елбасы, өйткені «жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу». Ұлттық код қайда? Ұлттық код – ең алдымен, тілде, сосын дәстүріміз бен салтымызды, мінезімізді айқындайтын ділде, ұлттық мәдениетте. Қазақ баласының тағылымы мол тарихында мәдени-рухани болмысы ізгілікпен әдіптеліп, қарапайымдылықпен шыңдалып, парасатпен шырайланған. Ұлттық кодымызда ізгілік, адалдық, перзенттік инабаттылық, адамгершілік, парыз, этикет, ақыл-парасаттылық кеңінен өрістеген, молынан қамтылған.

Тәуелсіздіктің бесігінде тербелген Мәңгілік Елдің іргетасын қалаған, әлемдік қоғамдастықта өзіндік дауысы бар Қазақстанның үшінші жаңғыруына қадам басқанда стратегиялық дамудың, ізгі мақсаттардың қайнар көздері мен күретамырын нақты, дәл, дөп айқындау, тереңнен тану ең бір абзал, өнегелі іс болса керек-ті. Бұл ретте елдің тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» дейтін кең құлашты мақаласында кесек-кесек парасатты пайымдаулар, түйдек-түйдек көсем пікірлер тайға таңба басқандай келісті таңбаланған. Бұлар – өркендеуіміздің шарайнасы, кемел келешегіміздің құбылнамасы. Негізінде, ұлттық сана дегеніміздің өзі - мемлекеттік сана. Ұлттық – мемлекеттік сана бар жерде тіл, дәстүрлер, ұлы этностар, тарих, ізгілік қағидаттары қорғалады, жоғары деңгейде көтеріледі. Сөйтіп, өркениетті елдердің санатында көрінуге жойқын серпін берері сөзсіз.

Жоғары ұлттық сана ақылды, арлы, ғылым-білімге ынтық, сұлу мінезді майталман маман болуға құлшындырады. Елшілдікті, мемлекетшілдікті, ізгілікті құнттап, адал қызмет жасауды мұрат етеді. Абай: «Тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар мінез деген нәрселермен озады» десе, бәсекелік қабілетті де, адамшылыққа, биік санаға ие болуды да қозғап отыр. Бұл тұста Елбасының: «Адам баласы шексіз зерденің ғана емес, ғажайып сезімнің иесі» деген хикмет келтіруге болады. Құран Кәрімде: «Адамды құт иесі қылдық» делінген. Демек, адам баласы ақыл-қайраттың, буырқанған жігердің, өнердің, білімнің, сезімнің, берекелі әрекеттің, биік сананың иесі. Рухани жаңғырудың өлшемі осылар. Ел көсегесінің көгеруіне де өлшеусіз қасиеттер қосатын, бәсеке-жарыста алға шаршандап бастыратын, оздыратын осылар. Сонымен қатар, ел ауызында «Халықтың ақылы - мұхит. Дананың ақылы- дария» деген даналық сөз бар. Ендеше, Елбасы тарихи тәжірибелерге, ұлттық-рухани құндылықтарға, «тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерге», тілге, әдебиетке, музыкаға, ұлттық рухқа, ұлттық болмысқа жүгіне отырып, жаңаша, тамаша, жарқын сипаттармен толықтыруды ерекше ескертеді.

Әрбір адамның интеллектуалдық мәдениетін, ұлттық санасын кемелдендіруді көздегенде уақытты үнемді, ұтымды қолдану, яғни еңбекті ғылыми тұрғыдан ұйымдастыру, қағазбастылықтан арылу, кәсіби біліктілігі жоғары таланттыны қолдап – қорғау, даңғыл жол ашу, әділетсіздік, опасыздық, істерді терістеу, үйренген білімді ісінде, сөзінде, қимыл – әрекеттерінде қолдану, «тіршілікке қажетті жарық сәулені сырттан алмай, өзің оған шаршаңқы болу, оған өз жаныңның сәулесін түсіріп, жана білу» (Саллютий) және Елбасы көрсеткендей, білім ордаларының аудиторияларында толыққанды сапалы білім беріп, келешектің тұлғасын тәрбиелеп өсіру, гуманитарлық кафедралардың мәртебесі мен дәрежесін көтеру – басты парыз. [6]

Ендігі адам баласы қандай болу керек және бүгінгідей аласапыран заманда өзінің адами бітім-болмысынан ажырап, тіпті ой-санасы адаса да бастаған адамзаттың не істеу керек? Елбасы осы өзекті мәселеге жауап берді. Елбасы «Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымызға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан арылмасақ, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек», дегенді алға тартады. Әр ұлттың өзінің ғасырлар бойы қалыптасқан асыл ойлары мен ізгі амалдарын және де жақсы кісілік болмыс-бітімін, салты мен дәстүр, ғұрпын сақтау бүгінгі күні жалпыадамзаттық мәселеге айналып отыр. Адамзат өмірі мен тұрмысына ғылым мен техника жетістіктері және ақпараттар ағыны араласқалы кез келген ұлттың санасына ауыр салмақ түсе бастады. Ол салмақ ұлттың санасына идеологиялық және саяси жүк болып артылғанын да бағамдар едік. «XX ғасырдағы батыстық жаңғыру үлгісінің бүгінгі заманның болмысына сай келмеуінің сыры неде? Меніңше, басты кемшілігі - олардың өздеріне тән қалыбы мен тәжірибесін басқа халықтар мен өркениеттердің ерекшеліктерін ескермей, бәріне жаппай еріксіз тануында» деген Елбасының тұжырымына тоқтай отырып, заманның қазіргі ахуалын алыңыз. Сондықтан да компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты алға тартып отырған мәселелері біздің қоғамның берік ұстанымына айналып, осы бағытта тынымсыз жұмыстар жүргізуді талап етеді. Сол үшін де Елбасы «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілді білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалардың қолға алынуы ол біздің халқымызды ХХІ ғасырдың талаптарына сай даярлаудың алғашқы қадамын баяндаған.

Қазақстан Жазушылар одағының төрағасы, ақын, мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Ұлықбек Есдәулет Рухани жаңғыру мақаласы туралы: «Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы мемлекеттік саясаттың бетін ұлттық-рухани тамырдан нәр алуға бағыттап, бұра білуімен маңызды да бағалы деп айтар едім. Мақала авторы жаһандану дәуірінде өз бетімізді жоғалтпауымыз үшін қанымыздан, ділімізден, рухымыздан айырылмауымыз керек деген ұғымды қазықтай қазып беріп отыр. Мәдениеттану ғылымында «прогрессивті консерватизм» деген ұғым бар. Бұл әсте де керітартпалықты әсірелеу емес, ескінің бойындағы жақсылықтың дәнін дәріптеп, топрағын түптеу, көнеден келген көмбені күптеу, ежелгі рухани қазынаны құрметтеу. Біздің бағзыдан жеткен салт-санамыз, әдет-ғұрпымыз, ұлттық болмысымыз ғасырлар аласапыранынан осы «прогрессивті консерватизмнің» арқасында аман қалған. Ұлттық код дегеніміз – бұл ата-бабадан келе жатқан рухани қазына, тарихи дәстүр, мәдени білім, сана-сезім. Біздің «ата мұра», «мәдени мұра» деп жүргеніміздің нақ өзі. Әдет-ғұрпымыз, салт-санамыз, тарихымыз, өнеріміз, ауыз әдебиетіміз, жазба әдебиетіміз бәрі қосылып келіп, ұлтымыздың мәдени кодын құрайды. Бұл – батыстың ақпараттық экспансиясына ұшырап отырған айырылып қалмауы, дүбәра жұртқа айналмауы үшін аса маңызды кілт. Мақалада қозғалған бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, сананың ашықтығы туралы қадау-қадау тақырыптардың әрқайсысы біздің келешектегі даму жолдарымыздың алғы шарттарын меңзеп, белгілеп беруімен бағалы. Сонымен қатар таяу жылдар атқарылуға тиіс латын әліппесіне көшу, «Туған жер» мемлекеттік бағдарламасын, «Заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын жасау, «100 жаңа есім» жобасы арқылы ұлтымыздың мақтаныштарын ұрпақтарға үлгі ету, т.б. көзделген жоспар-ниеттердің қай-қайсысы да, қазақ деген халқымыздың сусаған

тамырына нәр болып құйылуға тиісті шаралар дер едім. Сондықтан, Елбасы мақаласындағы әдебиет, мәдениет, философия, саясаттану, психология пәндерінен әлемдегі ең үздік 100 оқулықты қазақ тіліне аударып, біздің оқушыларымыздың игілігіне ұсыну аса жауапты да сауапты іс болмақ. Ал «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы тіл туралы заңға өзгеріс енгізу жөнінде тікелей мәселе қозғамағанмен мемлекеттік тілге деген көзқарас енгізуімен де маңызды деп білемін. Осы мақаланың аясында «Туған жер» сияқты ауыл өміріне оң ықпалы тиетін бағдарламалар қабылданып, қазақтың киелі өңірлері қамқорлыққа алынуда. Игілікті, ізгілікті істерімен көп көңілінен шығып, ел аузына іліккен асыл азаматтарымыз ұлықтала бастады. Бұл да болса, адамзат өркениетіне ұлт, халық болып үлес қосу дегеніміз – жеке тұлғалардың үлесінен бастау алатынын естен шығармаудың бір мысалы. «Мәдениет – Адам атаның әбүйірін жапқан жапырақтан басталған, сол жапырақ жұлынған сәтте аяқталады» деген сөз бар. Мәдениет – өркениеттің ең биік сатысы. Мәдениет жоғарылаған сайын еңбек те жоғары бағаланады. Мәдениеттің халықтарға қалай өмір сүруді үйрететін ұлы ұстаз екенін бұрынғы ғұламалар тегін айтпаған. Ал біз қос қолымызды көтеріп қолдап отырған Рухани жаңғыру мәселесі осы мәдени өркендеудің алғы шарты.» деген болатын. Ұлықбек ағамыздың «Рухани жаңғыру» жобасының өзектілігі мен маңыздылығын талдауда үлесі зор. Өткенімізге көз жүгіртпей, тарихты бағамдамай, бүгінгімізге баға беріп, болашаққа бағыт ала алмаймыз. Қай кезеңде де қазақтың арғы тарихы мен мәдениеті біз үшін бастапқы орында тұруы тиіс. Қазақтың тілі мен діні, ділі барлығы дерлік ұлттық ерекшелігімізді танытатын негізгі факторлар.

Әр халық, әр мемлекет ғасырлар бедерінде рухани жаңғырып, жаңарып отырады. Ал рухани жаңғыру мен жаңаруда білім берудің рөлі зор. Біз өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді сақтай, ескере отырып, әлемде болып жатқан жаңалықтарды қабылдай білуіміз керек. Бірнеше тілді білген адам ештеңеден ұтылмайды. «Ел болам десең, бесіңді түзе» дейді ұлы Мұхтар Әуезов. Әрбір білімгер өз жері мен оның байлығының иесі болу үшін жаңа технологияларды меңгеріп, жаңаша өмір сүруге үйренудің жолдарын білуге тиіс. Егер қоғамның даму кілті білімді адамдардың жаңаша қызмет атқаруын керек ететін болса, сол жаңашыл адамдарды, болашақ қоғам мүшелеріне білім мен тәрбие беруді жүзеге асыратын мамандар дайындайтын біздің білім беру ұйымдары Елбасы көздеген бағыттарға лайықты болуы тиіс. Ең бастысы, білім беруге қойылып отырған жаңа талаптарды орындауда көптеген жұмыстар жүргізіліп, жастардың үш тілде білім алуына, жаңа технологияларды білім беру жүйесіне енгізуде өңірімізде келелі жұмыстар атқарылуда.

Руханият - ғасырлар бойы қалыптасқан, ұрпақтан ұрпаққа жеткен этностың саналы білімі мен ғылымы, мәдениеті мен ауыз әдебиеті, моральдық – этикалық, әдет-ғұрып, салт-дәстүр ережелері мен эстетикалық, әлеуметтік – тұрмыстық біртұтас кешенді материалдық рухани құндылықтары.

Руханияттылыққа жетудің жолдарын Ә.Сәдуақасұлы былай белгілейді:

1.Рухани дамудың амал-құралдары арқылы (адам санасы мен мәдени-рухани құндылықтар т.б)

2.Тәрбие ұстанымдары арқылы (демократизм, ізгілік, гуманизм, адамгершілік, мейірімділік, теңдік, бостандық, береке-бірлік, ынтымақтастық т.б)

3.Рухани кеңістікке шығу арқылы (ұлттық руханияттылық, ұлтаралық қарым-қатынас және ар-ождан төзімділігі, әлем халықтарының өркениеті т.б)

Рухани байлық – ұлттың тірегі, мемлекетіміздің тірегі, елдің қалыптасуының тірегі. Ұрпақты ұлттық рухпен сусындатуымыз керек. Рухани сусындамаған жерде тұрақтылық, сезімталдық болмайды.

«Жалпы философияның өзі қазіргі заманда руханилық мәселесін жоғары көтеруге бағдар ұстануда - дейді ҚР философия және саясаттану институтының директоры, академик, философия ғылымдарының докторы, профессор Әбдімәлік Нысанбаев: «Ол дегеніміз адамдарды өзара түсінісуге, толеранттық санаға қарай шақыру болып табылады. Қазіргі заманның негізге қайшылығы – қоғамдағы шынайы өзара түсіністіктің жоқтығы, адамдар арасындағы әлеуметтік қашықтықтың ұлғая түсуі болып табылады. Оның себебі адами

руханилықтың социумда өрбімей, өзіншілдіктің тереңдеп кетуінде.»«Рухани жаңғыру» жобасы аясында «10 жаңа есім» айдарымен студенттермен жұмыс жүргізілді. Жұмыс барысында студенттердің рухани жетілуі мен дамуын басшылыққа ала отырып, әртүрлі қасиеттерін қалыптастырдым. «10 жаңа есім» номинанттарын анықтау үшін студенттерге практикалық және шығармашылық жұмыстар жүргіздім. Олардың іскерлік және жеке қасиеттеріне, білім-ғылымға икемділігіне байланысты жұмыстардың нәтижесіне қол жеткізілді. Қазақстан қолға алынған «100 жаңа есім» жобасына сәйкес жасалды. Мақсаты студенттердің қоғамдық белсенділіктерін арттырып, ұлттық рухани көкжиектерін кеңейту болды. Студенттер жоба аясында жұмыс жасау арқылы патриоттық сезімдері ұлғайып, бұрынғыға қарағанда қоғамдық жұмысқа деген қызығушылықтары арта түсті. Студент жастар - өз заманымен қатар қадам басатын, қоғамның алға басушы күші, олардың ішінен әртүрлі салада қызмет ететін тұлғалар қалыптасады. «10 жаңа есім» жобасында студенттердің мына қасиеттері өзекті болды: -Өзін-өзі басқару қабілеті;

- қоғамдық жұмыстарға белсенділігі;

- көшбасшылық және креативтілік;

- ақпараттық сауаттылық; т.б. бағыттар бойынша сараланып, студенттер арасында ерекше академиялық даму тобы қалыптасты.

Студенттердің тұлға ретінде қалыптасуы мен өзін-өзі басқару қабілетін дамытуда рухани адамгершілік тәрбие берудің үлесі зор. Олардың санасын қалыптастыру негізі - ұлттық тәлім тәрбие. Әр халықтың тәлім-тәрбиелік мұрасы – этномәдениеттің құнды бөлігі. Қазақ халқының бағалы педагогикалық ой-пікірлерін бүкіл оқу-тәрбие жүйесінің тірегіне айналдыруға бетбұрыс жасады. Барлық оқу орындарынлағы тәрбиелік мақсат өнегелі тәрбие ісін дүниежүзілік ғылыми және рухани қазынаны ұлттық мұрамен ұштастыру арқылы жүзеге асырыла бастады. Адамды жігерлендіріп, батыл ететін, алға қойған ұлы мақсатқа жетілдіруге ұмтылдыратын, үлкен арманды орындап шығуға құлшындыратын, қысқасы адамды нағыз адам ететін күштің бірі өзіндік саналы тәртіп пен өзін-өзі тәрбиелеу.

Рух дегеніміз нақты атымен атайтын болсақ – жан. Қазақта мынадай фразеологиялық сөз тіркестері көп кездеседі: рухани бай адам, адамның рухы, рухы мықты азамат, ұлттық рух деген сөздердің барлығы да адам денесіндегі бір қуат екендігіне көз жеткізуге болады. Адам бойында кездесетін барлық жақсы қасиеттер рухтан туындайды. Қазіргіні салыстырар болсақ сол үрдіс өз жалғасын тауып жатқанына көзіміз жеткендей. “Рухани жаңғыру” бағдарламасы аясында болашаққа көз тіге отырып, көнені қайтару мақсатында жасалып жатқан шаралар негізсіз емес. Оның ішінде бастысы тілдің мәртебесін көтеру мәселесі президент пен халықтың бірлесуімен ғана жүзеге асады. Еліміздің терезесінің өзге мемлекеттермен тең болуы да осы ынтымақтықтың жемісі.

Ата-бабадан сүйекпен дарыған тектілік ұғымы әр қазақ баласының бойынан табылып, ұлтқа деген шексіз сүйіспеншілігімен үйлесім тапсарухани мықты азаматтың халық мерейін үстем етеріне сөз жоқ. Өнеге көрсетер тұлғалардың болуы, мәдениет ошағының оты сөнбеуі де келер күнге жол сілтер бағыттың бір тарамы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «100 жаңа есім» жобасының қаһармандары – ұлттың «алтын қоры». Әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 69б
2. «Етжеңді», «Егемен Қазақстан» /2006. Астана: 2007. – 411 бет
- 3.«Ақиқат» ұлттық қоғамдық саяси журнал. /2017. Алматы: - 14бет.
4. Момынова Б. Ұлттық кодты жаңғырту өлгенімізді тірілтіп, өшкенімізді жағады // baq.kz сайтына берілген сұхбат.
5. Серік Негимов/ Рухани жаңғыру күретамырлары Егемен Қазақстан»
6. Ұ.Есдәулет «Салт-сана салтанаты» «Егемен Қазақстан» /2018. Астана: 2007. – 411 бет
7. Сейсекеева.А. Көшбасшылық пен желілік қауымдастықтағы магнитті – серіктес мектептер», авторлық құрал, 2019 жыл

III. ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНЕ ЕНДІРУ ЛОГИКАСЫ

III. ЛОГИКА ВНЕДРЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ

III. THE LOGIC BEHIND INTRODUCTION OF THE RESULTS OF ETHNOPEDAGOGICAL RESEARCH INTO THE EDUCATION SYSTEM

Модераторы: д.п.н., профессор Умирбекова Ж.Б., п.ғ.к., Шугаева Г.Қ.
Аудитория: ГУК 202

МРНТИ 14.35.07
УДК 37.03

ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Джанзакова Шолпан

*¹Х. Досмухамедов атындағы Атырау университетінің Педагогика кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.д.,
профессор м.а.*

Аманжолова М., Шапауова М.

*²Х. Досмухамедов атындағы Атырау университетінің Педагогика және психология
мамандығының 2 курс магистранттары
Атырау, Қазақстан*

Аңдатпа. Мақалада қазақ халық шығармашылығы арқылы оқушыларға эстетикалық тәрбие беруде бүгінгі білім беру жүйесінің алдына ұлттық мұраларға, ұлттық мәдениетке деген құрметпен қатар, оларды бүгінгі ұрпақ тәрбиесіне пайдалану негізгі орын алатынына аса мән берілген

Қазақ халық шығармашылығы арқылы оқушыларға эстетикалық тәрбие беру арқылы тұлғаның өзін-өзі сәйкестендіруінің көпмәдениетті ортасын құру, тұлғаның қоғамдағы жалпымәдени мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру, оның өнердегі және болмыстағы эстетикалық нысандарды қабылдау, меңгеру және бағалау әзірлігін дамыту. Қазақ халық шығармашылық құралдарына ауыз әдебиеті мұралары фольклор жанры, айтыс өнері, ертегілер, жұмбақтар, мақал-мәтелдер, музыка, ойын т.б. маңыздылығы қамтылады.

Түйінді сөздер. Қазақ халық шығармашылығы, ауыз әдебиеті мұралары, эстетика, эстетикалық тәрбие, эстетикалық құндылық, қазақ халық шығармашылық құралдары.

Резюме. В статье раскрывается сущность и значение эстетическом воспитании учащихся системы образования в через казахское народное творчество, наряду с уважением к национальному наследию, национальной культуре, их использование в воспитании современного поколения.

Создание поликультурной среды самоидентификации личности через эстетическое воспитание учащихся через казахское народное творчество, формирование у личности навыков общекультурного поведения в обществе, развитие его готовности к восприятию, освоению и оценке эстетических форм в искусстве и бытии. Значимости средствам наследие, казахского устного народного творчества: искусство импровизации, фольклор сказки, загадки, пословицы, музыка, игры и.д.

Ключевые слова. Казахский народное творчество, наследие устной литературы, эстетика, эстетическое воспитание, эстетические ценности, средства казахского народного творчества.

Annotation. The issue deals with the essence and importance of the esthetic accomplishment of students in the educational system through Kazakh folk art, along with respect for the national heritage and national culture, their use in upbringing of the modern generation.

Creating a multicultural environment of self-identification of the individual through the esthetic accomplishment of students through Kazakh folk art, the formation of the individual skills of general cultural behavior in society, the development of its readiness for perception, development and evaluation of esthetic forms in art. The role of the means of heritage, Kazakh oral folk art: the art of improvisation, folklore tales, riddles, proverbs, music, games, etc.

Keywords: Kazakh folk art, oral literature heritage, esthetics, esthetic accomplishment, esthetic values, means of Kazakh folk art.

Қазақстанның қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайында ұлттың рухани құндылықтарын ұрпақтан-ұрпаққа мирасқорлықпен жеткізе алатын, қазақ халқының тілін, тарихын, төл мәдениетін, мемлекеттің тұтастығы мен дербестігін сақтай алатын болашақ ұрпақтың ұлттық сана сезімін қалыптастырудың біртұтас жүйесін құру. Осы тұрғыдан алғанда үздіксіз білім беру жүйесінде аталған идеяларды енгізу қажеттілігі бүгінгі күнгі өзекті мәселесі болып табылады. **Ұлттық тәрбие – рухани жаңғырудың ірге тасы.**

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі «Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері» атты тәрбие тұжырымдамасының алтыншы бағытын – «*Көпмәдениетті және көркем-эстетикалық тәрбие*» деп көрсете келе, *бағыттың мақсаты:* білім беру ұйымдарының білім беру кеңістігін тұлғаның өзін-өзі сәйкестендіруінің көпмәдениетті ортасы ретінде құру, тұлғаның қоғамдағы жалпымәдени мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру, оның өнердегі және болмыстағы эстетикалық нысандарды қабылдау, меңгеру және бағалау әзірлігін дамыту. қоғамда және қоғамдық орындардағы жалпыға ортақ мінез-құлық нормаларына; қарым-қатынас мәдениетіне; сөз мәдениетін сақтауға; эстетикалық түсініктерді жетілдіруге; көркемдік мәдениет саласында эстетикалық мұраттарға, өнердегі және болмыстағы мінсіз сұлулыққа шығармашылық қабілеттер қалыптастыруға; ойлауға және шығармашылық қиялға, шығармашылық қызметке; мәдениетаралық әрекетке; мемлекеттік тілді, орыс және ағылшын тілдерін білуге; толеранттылық пен ғаламдық пікір қалыптастыруға; көпмәдениетті тұлға қалыптастыруға қызығушылық, ұмтылыс танытуы екеніне баса мән берілген[2].

Қазақ халық шығармашылығы тәрбие тұжырымдамасында көрсетілген тәрбие бағыттарының мазмұнын ашуға, олардың бойындағы адамгершілік, ақыл ой, патриоттық, эстетикалық мәдениетті қалыптастыруға үлкен ықпал етеді.

Қазақ халық шығармашылық құралдарына ауыз әдебиеті мұралары фольклор жанры, оның ішінде жаңылтпаштар, айтыс өнері, ертегілер, жұмбақтар, мақал-мәтелдер; музыкалық бағытта бесік жырынан бастау ала отырып, әлди жыры, әртүрлі ғұрыптық өлеңдер т.б., ойын арқылы бағытқа - батырларға қойылатын ойын арқылы ерлікке шақыру, ұлттық ойын ерекшеліктері т.б.; ұлттық қолөнер - ою-өрнек, қару жарақтардың ерекшеліктеріне байланысты жасалуы, батырларға арналған әртүрлі киімдер, құралдар т.б. жатқызуға болады.

Біздің зерттеуімізге алып отырған негізгі бағыт қазақ халық шығармашылығы арқылы эстетикалық тәрбие беру арқылы тұлғаның бойындағы эстетикалық мәдениетті қалыптастыру. «Эстетикалық тәрбие рухани – адамгершілік құндылықтарды әсемдік, көркем мәдениет, халықтар мен дәуірдің әлемдік көркем құндылықтары, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарын зерделеу арқылы қалыптастыруды көздейді. Адам бойында қазіргі кезең дамуының маңызды міндеттері болып саналатын өнер құралдары арқылы сана-сезімі анағұрлым жоғары, тұжырымдамалы ойлауға қабілетті, әлемді тұтас бағамдай білетін, өзінің

дербес шығармашылық қызметі мен әлемдік құндылықтар туралы танымын толық іске асыратын, ұжымда жұмыс істеуге бейімді, мәдениет әлемінде және адамдармен қарым-қатынасты жасай алатын тұлға қалыптастыру»[2].

Педагогикалық сөздікте атап көрсеткендей «эстетика» гректің «эстетис» сөзінен алынған, ол «сезімдік, сезіммен қабылдайтын дарындылық» дегенді білдіреді. Тұңғыш рет «эстетика» ұғымын ғылыми термин ретінде неміс философы А.Баумгартен 1750 жылы «Эстетика» кітабында қолданған болатын[3].

Педагогикалық сөздікте «эстетикалық тәрбие – оқушыларда эстетикалық білім, талғам, мүдделер және қажеттіліктерді дамытудың, тәрбиелеудің мақсаты және жоспарлы үрдісі»[3], М.Жұмабаев өзінің «Педагогика» еңбегінде «Әр адамның сұлулық сезімдері әр түрлі нәрседен оянымпаз болады. Біреудікі – музыкадан, біреудікі – сұлу суреттен, ал біреудікі – поэзиядан. Искусствоның әйтеуір бір түрінен ләззат алмайтын, біреуіне құмар болмайтын адам болмайды, ал тәрбиенің міндеті – балада искусствоның қандай түріне ынта бар екенін тауып, сол ынтасын, қызығушылығын, сол түр туғызатын сұлулық сезімдерін оятып, өркендету» [4] деп атап көрсетеді.

«Халық шығармашылығы» деген ұғымды білдеретін «фольклор» сөзі ағылшынның «folk» – халық және «fore» – даналық деген екі сөзінің бірігуінен шыққан. 1985 жылы ЮНЕСКО ның анықтамасы бойынша «Фольклор дегенміз, халықтың дәстүрлі мәдениеті, қоғамның арман-аңсары (идеал) тудырған, сол қоғамның мәдени және әлеуметтік төлтума жағдайымен үндесе көрініс тапқан, дәстүрлі тұғыр еткен топтар мен жеке адамдардың ұжымдық шығармашылығы, фольклордың үлгілері мен бағалы нұсқалары ұрпақтан –ұрпаққа ауызша, еліктеп үйрену арқылы және басқа да тәсілдермен ауысып отырады; өзгесі сияқты фольклордың санатынан тіл, әдебиет, музыка, би, ойындар, афсаналар, әдет-ғұрыптар, салт-жоралар, қолөнер кәсібі, архитектура және басқа да өнер түрлері жатады»[5].

Қазақ халық шығармашылығы түркі жұртына ортақ Орхон ескерткіштері /ҮІІ ғ./, “Қорқыт ата кітабы” /ҮІІІ ғ./, “Оғыз нама” /ІХ ғ./ еңбектерінен бастау алады. Орхон ескерткіштеріндегі тасқа ойылған жазулардың да тәлімдік маңызы ерекше. Аталған ескерткіш жазбаларда Құлтегін батыр туралы: “Сәби кезінде ертоқым оның бесігі, жауынгер кезінде ертоқым оның отырар тағы болды. Оның ойыны да, өмірі де соғыс өнерін үйренумен өтті. Елтеріс қағаның алғырлығы, еліне деген сүйіспеншілігі Құлтегіннің қанына ана сүтімен сіңді,”- деп жазылуы сол замандағы ерлік дәстүрінің ерекшеліктерімен қатар, батырды қоршаған құралдардың бесік, ертоқым, тақ т.б. әсемдігін ерекше сезінуге болады.

Қазақ халқының ауыз әдебиеті мұралары асыл қазынамыз, мәдениетіміз, пәлсапамыз екені дау туғызбайды. Халық ауыз әдебиеті басынан талай заманды, дамуды, қалыптасуды өткізді. Ақын - жырау жырларынан сол заманда өмір сүрген тұлғалардың тарихи өмірінен мәлімет аламыз. Батырлар жыры сақ, ғұн дәуірінен бастау ала отырып, оның тарихи маңыздылығы өзінің әлі де көкейкестілігін жойған жоқ

М.О.Әуезов “Қазақтың батырлар әңгімесі ескі заманнан басталады. Батырлар әңгімесінің басы ескі түрік бірлігінің заманындағы әңгімелерден шығады. Қазақ елінің ескілігі жалғыз қазақтікі емес, жалпы түрік жұртының ескілігі деп санау керек”,- деп батырлар жырын түркі халқының мұрасы тұрғысынан қарастырады[3,57]. Түркі халқының батырлық жырлары “Алпамыс батыр”, “Қобыланды батыр”, “Қамбар батыр”, “Едіге батыр” т.б. оқушылардың ерлік дәстүріне деген қызығушылықтарын қалыптастырумен бірге, олардың бойындағы отансүйгіштік қасиетті дамытады.

Сонымен қатар, ұрпақтан- ұрпаққа жалғасқан халқымыздың шығармашылығын салт-дәстүрлерімізді: сүйінші, көңіл сұрау, қоштасу, естірту (күй, сөз, жыр арқылы), жоқтау т.б. ерекше атауға болады.

Қазақ халық шығармашылығы арқылы эстетикалық тәрбие беру мәселесі бойынша педагогика, тарих, филология, музыка т.б. салалар бойынша бірізді зерттеулер жүргізілді. Қазақ фольклорының тарихы, қазақтың әншілік өнері, қазақтың дәстүрлі музыкасы, тәлімдік мәні, тұлғаның эстетикалық мәдениетін қалыптастыруда әл – Фараби, Абай Құнанбаев, Ш. Уәлиханов, Ә Диваев, М.Әуезов, М.Мағауин, Ш.Әлібеков, С.А.Ұзақбаева Б.А.Әлмұхамбетов,

А.Мухамбетова, Ә.Қоңыратбаев, Т.Б.Байназарова, У.Белғозиева т.б. зерттеу еңбектерін атауға болады.

Қазақ халық шығармашылық құралдары арқылы эстетикалық мәдениетті қалыптастыруда М.Әуезовтің «Біз ауыз әдебиетін зерттей отырып, халық санасындағы отаншылдық сезімді, халық ұғымындағы адамгершілік гуманизімді, халықтың қанатты үміті – оптимизімді, сол халықтың өткендегі өмірі, аңсау –арманы, әдеп-ғұрпын, халықтың ұжымдық тәрбиесінің жемісін көреміз», -деген тұжырымын негізге ала отырып, қазіргі таңда әлеуметтік мәдени кеңістікте өзара қарым-қатынасқа түсе алатын тұлға қалыптастыруға болатынын көре аламыз[6].

Ш. Әлібеков қазақ әдебиетінің үлгілері, халық мұрасы арқылы «қазіргі заман өнерімен үндесіп, оның сонылығын, эстетикалық бағалылығын айқындай түсуге көмектеседі. Қазақ фольклорының эстетикасын халық өнерінің алуан түрімен қатар алып зерттеу оның мазмұн байлығын, суреттеу тәсілінің молдығын, эстетикалық бағалылығын арттырады, халық шығармашылығының барлық саласы – поэзия, музыка, қол өнері, пластика, сәулет өнері сияқты түрлерінің көркемдік жолының бір екендігін, өзара тығыз байланыста өсіп қалыптасқандығын танытады», - деп халық шығармашылығы тұлғаның эстетикалық мәдениетін, эстетикалық сезімін қалыптастыруда негізгі орын алатынын нақтылайды [7].

Қазақ халық шығармашылығы арқылы оқушыларға эстетикалық тәрбие беруде ақын жыраулар шығармасы, ертегілер, тұрмысты және сатиралық ертегілер, батырлар жыры, айтыс өнері т.б. негізгі орында тұр. Қазақ халқының мұраларында ерекше қасиеттер ауызекі бізге жеткен мұралары мен шежірешілдігі. Этнограф-ғалым А.Сейдімбек “Қазақтың шежірешілдігін, дәлірек айтсақ, қазақтың тарихшылдығын ұлттық қасиет деуге болады” деп атап көрсеткендей “қазақ халқының шежірешілдігін, тарихи санасының сергектігін, ең алдымен, оның ұзақ ғасырлар аясында көшпелі өмір салтында болуымен” сабақтастырған жөн. “...көшпелілер қоғамы үшін ғасырлар сынынан өткен салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпының сол қоғам өмірін реттеуде, үйлестіруде ұлы міндет атқарғандығы. Түптеп келгенде, кез-келген қоғамның, кез-келген ұлттың мәдени- рухани өресі салт-дәстүрдің, әдет-ғұрыптың орнықтылығымен өлшенуге тиіс”, - деп қазақ халқының тарихи санасының сергектігін ұзақ ғасырлар аясында көшпелі өмір салтында болуымен деп нақтылайды[8]. Аталған тұжырым XIX ғасырдың ортасында өмір сүрген Ш.Уәлихановтың да еңбегінде “Далалық, олардың тұрғыны-қазақ өзінің моральдық қасиеті, ақыл-ой қабілеті жөнінен отырықшы татар немесе түркі шаруаларына қарағанда әлдеқайда жоғары тұр... Осынау дала қазақтарының ақынжанды болып келетіні, ой-қиялының жүйрік болып бітетіні мұңсыз-қамсыз көшпелі тіршіліктің арқасы болу керек немесе ұдайы ашық аспан астында, шет-шегі жоқ шүйгін дала құшағында ғұмыр кешкен соң табиғат шіркінді Тәңірі тұтқандықтан да болар”, - деп қазақ ақыл-ой қабілеті жөнінен жүйрік болатыны, еркін дала құшағында ғұмыр кешкенінен, табиғаттың сұлулығы мен әсемдігінің ықпалы деп тұжырымдайды[9].

Қазақстандық ғалымдар эстетикалық тәрбие табиғаттағы, өнердегі, еңбектегі, өмірдегі, отбасындағы ең жақсыны қабылдау, ләззат алу барысында қалыптасады деп атап көрсете келе, эстетикалық тәрбиенің өзіне тән міндеттерін атап көрсетеді:

- эстетикалық сезімді, эстетикалық қабылдауды тәрбиелеу, әдемілікті сезу, көру әр адамда әр түрлі. Сондықтан оқушыларды әдемілікті сезу үшін фольклор, бейнелеу өнері, ән-музыкадан, еңбекке баулудан білімге үйрету. Білім арқылы оқушы сұлулықты бағалап, әдемілікті түсінеді.

- эстетикалық ұғымды, пайымдауды, баға беруді қалыптастыру. Бұл жерде де білім керек. Бала фольклордағы, бейнелеу өнері саласындағы ырғақ, үндестік, музыка мен әндегі дыбыстарды және өнер әдістері туралы білімді терең меңгеруі керек.

- эстетикалық танымды қалыптастыру. Эстетикалық таным – бұл өмірдегі, еңбектегі және табиғаттағы сыртқы әдемілік пен нағыз сұлулықтың арасын ажырата білу, өнер шығармаларына жоғары талап қою. Эстетикалық танымның дамуына көбінесе өнер үлгілерін қабылдаумен, шығармашылықпен байланысты іс-әрекет мүмкіндік береді.

- баланың эстетикалық белсенділігін тәрбиелеу. Ол әсемділікті сезіп, оның заңдарын түсініп қана қоймай, осы заңдар бойынша өзін қоршаған айналаға өзгеріс жасауы қажет. Өмірге енген эстетика (еңбек, табиғат эстетикасы, адамдар қатынасы, отбасы эстетикасы) адамды сүйсіндендіреді. Балаларды осы арқылы ілтипатты оқырман, қайырымды көрермен, сезімтал тыңдаушы болуға үйретеміз. Бұл жеде түрлі әдеби, музыкалық шығармаларды пайдаланған жөн. Баланың эстетикалық мәдениеті және белсенділігі біртұтас педагогикалық процесте дамиды. Сондықтан оның барлық еңбегі демалыс эстетикалық бағыта тиімді ұйымдастырылса, ол өміріне әдемілік элементтерін енгізе алады.

- эстетикалық тәрбиенің тағы бір міндеті – өнер және әдебиет салаларында балалардың қабілетін, ынтасын және бейімділігін дамыту, балалардың қабілетін барынша ашу, отбасылық эстетика беру. Осы бес міндеттер эстетикалық тәрбиені дамытуда, балалардың бойына дарытуға өз үлесін қосады[10;11].

Қазақстан Республикасы «Мәдени мұра» бағдарламасында «...елдің маңызды тарихи мәдени және сәулет ескерткіштерін қайта жаңғырту, мәдени мұраны, соның ішінде қазіргі заманғы ұлттық мәдениетті, ауыз әдебиетін, дәстүрлер мен әдет ғұрыптарды зерделеудің тұтастай жүйесін құру, аса көрнекті ауызекі кәсіби дәстүрде орындаушы музыканттардың фоножазбаларын қалпына келтіру мен қазіргі аудиотаспаларға көшіру аса маңызды міндет», деп атап көрсеткендей қазіргі таңда ұлттық мұраларға деген қызығушылықтың туындауы «мәдени мұраларымызды жүйелеп, оларды қалпына келтіру, сақтау, одан әрі дамыту ісіне кең көлемде білек түре кірісетін кез келді. Ұлттық мәдениетімізді ұлықтап бар мен жоғымызды түгендеп, жүйелеп, келер ұрпаққа аманат ету аса маңызды міндет»,- деуі үкімет тарапынан жасалып жатқан мұраларды жинақтап оны халқыны табыстауда үлкен ізгілікті шаралар атқарылып жатқаны белгілі[12].

Қазақ халық шығармашылығы арқылы оқушыларға эстетикалық тәрбие беруде қазақ әдебиетінің үлгілері, халық мұрасы арқылы, халық шығармашылығының барлық саласы – поэзия, музыка, қол өнері, пластика, сәулет өнері т.б. өзара тығыз байланыста бүгінгі қоғамда эстетикалық бағдарларды қалыптастыруға негіз болады.

Қорыта келгенде, ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып келе жатқан ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар арқылы эстетикалық тәрбие беру оқушы бойындағы эстетикалық сезімді, танымды, шығармашылық қабілеттерін тәрбиелеуге толық мүмкіндіктердің бар екендігі анықталды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Алматы, 2012.- 68б.
Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері. Тұжырымдама. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 22 сәуірдегі № 227 бұйрығымен бекітілген. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. – 21 б.
Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы: 1991. – 419 б.
Әлібеков Ш. Қазақ фольклорындағы әсемдік. – Алматы, Қазақстан, 1979. – 120 б.
Педагогикалық түсіндірме сөздік. -Алматы: 2008. -111 б.
Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі. 1992. – 131 б.
ЮНЕСКО и сохранение фольклора. // Курьер. - 1985. –С. 35
Тарақты Ақселеу. Қазақ әлемі. – Алматы: Білім. 1998. – 155 б.
Уәлиханов Ш. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Жазушы. 1985. – 560 б.
Байназарова Т. Бастауыш сынып оқушыларына пән аралық кіріктіру арқылы эстетикалық тәрбие беру. Оқу құралы. Алматы. 2010.-142 б.
Қарамолдаева Г.Ж., Белғозиева Ұ.Б. Халық композиторлары мұралары арқылы тұлғаның эстетикалық мәдениетін қалыптастыру. Оқу құралы. –Алматы. 2010. – 74 б.
Қазақстан Республикасы мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы. Астана. 2004. – 44 б.
Қазақ мектептері мен мектепке дейінгі балалар мекемелерінде имандылық –эстетикалық тәрбие берудің тұжырымдамасы. Алматы. РБК. 1990. -52 б.

ФОРМИРОВАНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗЕ

Мағауова Акмарал Сабитоллаевна – доктор педагогических наук, профессор, академик МАНПО, академик КазНАЕН, Почетный работник образования, Лауреат Национальной премии достижений женщин Казахстана «Ажар» (Казахстан, г. Алматы, КазНУ им. Аль-Фараби)

ТҮЙІН

Бұл мақалада жаһандану қоғамдағы білім беру жүйесін жетілдіру этнопедагогикалық ағымдағы проблемаларды сипаттайды. авторы қазіргі заманғы білім беру процесінде халық педагогикасының прогрессивтік дәстүрлерін пайдалану болашақ мұғалімдерді дайындау қажеттілігін дәлелдейді; университет барысында «Этнопедагогика» оқу орны және рөлі. Авторлық «Жоғары мектепте этномәдени білім беру үрдісінде болашақ мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру моделі»

Түйінді сөздер: педагогика, халық педагогикасы дәстүрлерін, этно-мәдени, білім беру, біртұтас педагогикалық процесс, жаһандану

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрываются актуальные проблемы совершенствования этнопедагогического образования в условиях глобализации общества. Автором обосновывается необходимость подготовки будущих учителей к использованию прогрессивных традиций народной педагогики в современном учебно-воспитательном процессе; роль и место изучения в вузе курса «Этнопедагогика». Представлена авторская «Модель формирования у будущих учителей профессиональных компетенций в процессе этнокультурного образования в вузе»

Ключевые слова: этнопедагогика, традиции народной педагогики, этнокультурное образование, целостный педагогический процесс, глобализация

ANNOTATION

This article describes the current problems ethnopedagogical improving education in a globalized society. The author proves the necessity of preparing future teachers to use of progressive traditions of folk pedagogy in the modern educational process; the role and place of study in the university course "Ethnopedagogics". Author's "Model for the formation of future teachers' professional competence in the process of ethno-cultural education in high school"

Keywords: pedagogy, traditions of folk pedagogy, ethno-cultural education, a holistic pedagogical process, globalization

Интеграция Казахстана в мировое образовательное пространство в условиях глобализации, решение стратегических задач модернизации казахстанского образования в новых экономических, геополитических и социокультурных реалиях требуют его реформирования и серьезных изменений в подготовке будущих специалистов, поэтому важнейшей задачей современной педагогической науки является постоянный поиск путей и средств совершенствования системы образования в соответствии с национальными, экономическими и духовно-культурными потребностями развивающегося общества.

В «Концепции развития образования Республики Казахстан», развивающей основные принципы образовательной политики Казахстана, отмечалось, что развитие казахстанской системы образования происходит в условиях прежней методологии образования, структуры и

содержания, которые недостаточны для поэтапного её вхождения в мировое образовательное пространство, проявляется явное отставание образовательной системы от потребностей рыночной экономики и открытого гражданского общества [1].

Среди основных причин отставания системы образования авторами Концепции указывается «...недостаточная эффективность механизмов формирования у подрастающего поколения этнокультурной и гражданской идентичности, основанной на знании истории государства, государственного языка, национальных культурных ценностей народов Казахстана», поэтому выдвигается ряд задач, касающихся:

- совершенствования законодательной, нормативной, правовой базы функционирования казахстанской модели образования на основе дальнейшей демократизации и участия общества в управлении образованием;
- интеграции в мировое образовательное пространство;
- развития образования с учетом исторических, национальных, демографических, географических, экономических и культурных особенностей Казахстана.

Решение этих важных задач возможно в ходе дальнейшего реформирования и обновления содержания вузовского образования и воспитания на основе возрождения интеллектуального, духовного потенциала народа, выхода отечественной науки, техники и культуры на мировой уровень, становления национальной государственности и демократизации общества. Время требует обращения к народному опыту воспитания, к духовным корням развития этнических культур, что возможно на основе глубокого изучения общего и специфического в культуре разных народов, самобытности и уникальности системы воспитания каждого отдельного этноса, а также познания закономерностей развития национального самосознания, этнической идентичности, народного опыта и традиций этнического воспитания, необходимых в процессе подготовки будущих специалистов.

Целенаправленное научное изучение педагогических идей и народного опыта воспитания привело к появлению фундаментальных работ, посвященных исследованию проблем народной педагогики чувашского народа /Г.Н.Волков/, народов Сибири и Дальнего Востока /В.Ф.Афанасьев/, азербайджанского народа (А.Ш.Гашимов), народов Средней Азии (А.Э.Измайлов), туркменского народа (К.Пирлиев), узбекского народа (Н.Сафаров), адыгского народа (И.А.Шоров), татарского народа (Я.И.Ханбиков), казахского народа (С.А.Узакбаева, К.Б.Жарикбаев, К.Ж.Кожаметова, Ш.И.Джанзакова, А.С.Магауова и др.).

Анализ современных тенденций развития педагогической теории и практики показывает, что вхождению будущего учителя в социальный мир, его продуктивной адаптации и успешной самореализации в поликультурном пространстве, развитию его профессионализма и личностных качеств большое значение имеет целенаправленная работа по организации системы *этнокультурного образования студенческой молодежи в процессе их профессиональной подготовки.*

Этнопедагогические аспекты решения задач образования и воспитания, изучение и использование традиций и опыта этнического воспитания в этих условиях становятся предметом особого внимания, «ибо именно они и являются сердцевинной, ядром, стержнем всей и всякой культуры, поскольку развитие, подъем культуры надо начинать с создания благоприятных условий для возрождения традиционной культуры воспитания, что является началом всех начал». Подтверждением этому может служить «золотое правило» этнопедагогики, сформулированное Г. Н. Волковым: без исторической памяти – нет традиций, без традиций - нет культуры, без культуры - нет воспитания, без воспитания - нет духовности, без духовности - нет личности, а без личности – нет народа как исторической личности [2].

Таким образом, необходимость подготовки будущих учителей к этнокультурному образованию и воспитанию школьников определяется:

- особенностями современной социо и этнокультурной ситуации;
- условиями полиэтнической образовательной среды;
- расширениями международных связей с ведущими зарубежными университетами, участие в международных проектах и программах;

- сотрудничеством и интеграцией Казахстана в мировое экономическое, культурное, образовательное и информационное пространство;
- мировыми глобализационными процессами;
- условиями этнокультурного, иноязычного и полиязычного образования.

Необходимость и важность этнического воспитания нашли отражение в «Концепции этнокультурного образования в Республике Казахстан» (Ж.Ж. Наурызбай) [3] и «Концепции этнопедагогического образования студентов высшей школы» (С. Узакбаева, К.Ж. Кожаметова).

Значимый вклад в исследовании методологических аспектов этнической педагогики внесли ученые Казахстана К.Ж. Кожаметова, Ш.Т. Таубаева [4,5].

Особая роль в этнокультурном образовании будущих специалистов принадлежит «Этнопедагогике» как самостоятельной дисциплине, которая организует «обучение и воспитание с учетом этнических особенностей определенной этнической общности» (Е.Л. Христова). По мнению ученой: «Этнопедагогическое образование способствует формированию внутреннего мира будущего учителя, его духовно-нравственного облика, так как в содержании этнопедагогики как научной дисциплины гармонически сочетается национальное с общечеловеческим, что позволяет познать национальную специфику своего народа, глубже понять и увидеть своеобразие другого народа» [6].

К числу важнейших задач этнопедагогического образования следует отнести:

- формирование ценностного отношения к окружающей действительности;
- формирование способности острого эмоционального сопереживания историко-героическим событиям прошлого своего народа;
- развитие способности к восприятию этнокультурных ценностей;
- развитие интереса к приобретению специальных знаний, умений и навыков по этнопедагогике;
- развитие стремления к творческому самовыражению через самостоятельные продуктивные виды народного творчества (поэтическое, музыкальное, декоративно-прикладное);
- освоение родного языка;
- освоение традиций, обычаев и самобытной культуры своего народа;
- создание условий для удовлетворения культурных запросов студентов разных национальностей;
- формирование у студентов патриотизма и культуры межнациональных отношений на основе признания духовных ценностей разных времен и народов.

Необходимой предпосылкой становления в Казахстане системы этнокультурного образования является создание этнокультурного образовательного пространства. Значимость этнокультурного образования заключается в том, что она направлена на *формирование профессиональных компетенций будущих учителей*, способствующих результативности их профессиональной деятельности по использованию прогрессивных традиций народной педагогики в современном целостном педагогическом процессе. Нами была разработана и внедрена в практику профессиональной подготовки специалистов «*Модель формирования у будущих учителей профессиональных компетенций в процессе этнокультурного образования в вузе*», представленная в таблице 1

Таблица 1. «Модель формирования у будущих учителей профессиональных компетенций в процессе этнокультурного образования в вузе»

Ценностно-смысловые компетенции	Общекультурные компетенции	Профессиональные компетенции	Специальные компетенции
Воспитание	Владение культурой	Осознанием социаль	Способность к

уважительного и бережного отношения к историческому наследию и культурным традициям народов.	мышления, приобщения к общекультурным ценностям, достижениям разных народов в области культуры и образования	ной значимости своей будущей профессии в использовании наследия народной культуры, этнопедагогики в современном ЦПП	обобщению, анализу, восприятию информации об этнопедагогике
Понимание значения культуры как формы человеческого существования	Осознанию роли и места этнопедагогической культуры в условиях глобализации общества	Владение мотивацией к осуществлению профессиональной деятельности по этнокультурному образованию молодежи	Способность использовать систематизированные знания по этнопедагогике на практике
Готовность к толерантному восприятию социальных, культурных различий народов	Овладение знаниями о социальном предназначении этнопедагогики в современном обществе	Владение знаниями о предмете и методах этнопедагогики; месте этнопедагогики в системе педагогических наук	Овладение знаниями об этнопедагогике как компоненте общечеловеческой культуры
Готовность руководствоваться в своей деятельности базовыми культурными ценностями, современными принципами толерантности, диалога и сотрудничества	Овладение знаниями о факторах возникновения, становления и развития народного воспитания; цели, факторы и средства народного воспитания	Готовность будущих педагогов к работе по возрождению, укреплению и сохранению прогрессивных народных педагогических традиций, к использованию полученных знаний на практике.	Способностью решать задачи воспитания и духовно-нравственного развития личности обучающихся на основе использования прогрессивных традиций народной педагогики
Понимать сущность идей народности и культуросообразности в педагогической теории	Овладение знаниями о самобытности педагогических традиций казахского и других народов РК;	Способность выявлять и использовать возможности региональной культурной образовательной среды для организации культурно-просветительской деятельности	Способность осуществлять педагогическое сопровождение процессов социализации обучающихся на основе использования опыта народной педагогики
Готовность к приобщению ценностей духовно-нравственного, семейного,	Способность понимать значение этнокультуры как формы человеческого существования и	Готовность педагога к использованию прогрессивных традиций народной педагогики в	Готовность использовать в ЦПП методы, средства, приемы

трудового воспитания в народной педагогике	понимание ее роли в духовном развитии Общества	современном ЦПП	народной педагогики
Освоить нормы общечеловеческой морали, являющиеся основой народной педагогики.	Способность понимать движущие силы и закономерности исторического процесса, место этнопедагогики в культурно-историческом процессе	Готовность использовать систематизированные теоретические и практические знания для определения и решения исследовательских задач в области этнокультурного образования	Готовность к овладению исследовательскими компетенциями в области этнокультурного образования и воспитания
Знать об объективных связях обучения, воспитания и развития личности в социокультурном пространстве.	Способность руководствоваться в своей деятельности базовыми культурными ценностями, а также этнокультурными ценностями	Способность нести ответственность за результаты своей профессиональной деятельности по этнокультурному образованию и воспитанию молодежи	Способность использовать возможности прогрессивных традиций народной педагогики в обеспечении качества учебно-воспитательного процесса
Способность анализировать мировоззренческие, социально и личностно значимые философские проблемы, отраженных в культурном наследии народа	Способность руководствоваться в своей деятельности современными принципами толерантности, диалога и сотрудничества, межэтнического взаимодействия	Владеть навыками сравнительного анализа педагогических традиций, обобщения педагогического опыта, традиций разных народов	Готовность к взаимодействию с учениками, родителями, коллегами по внедрению опыта народной педагогики

Мы исходим из того, что для достижения целей этнопедагогического и этнокультурного образования в условиях высшей школы необходима целенаправленная подготовка студентов к использованию прогрессивных традиций народной педагогики [7].

Значительный вклад в решении проблемы совершенствования этнокультурного образования и воспитания студенческой молодежи, а также профессиональной подготовки будущих специалистов имеет разработанный автором учебный курс «Этнопедагогика», который апробирован во многих вузах республики [8]. Материалы учебника являются результатом многолетнего исследования проблемы выявления эффективных условий подготовки будущего учителя к использованию прогрессивных традиций народной педагогики в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы, выполненной в научной лаборатории «Научные основы организации учебно-воспитательного процесса в педвузе», которой в течении многих лет руководила доктор педагогических наук, профессор Хмель Н.Д.

Таким образом, этнопедагогическое образование будущих специалистов следует рассматривать как составную часть целостного педагогического процесса вуза, и как результат

овладения студентами системой знаний о научных основах этнопедагогике как науки, формирования ценностного отношения к прогрессивным традициям народной культуры, приобретения умений и навыков творческого использования богатейшего воспитательного опыта народа в современных условиях.

Список использованной литературы:

1. Концепция развития образования Республики Казахстан до 2015 года от 24.02.2004.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогика, - Чебоксары: Чувашкнигоиздат, 1974. -376 с
3. Концепция этнокультурного образования в Республике Казахстан //Учитель Казахстана, 1996. – 14 августа
4. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика / К. Ж. Кожакметова. - Новое изд. - Алматы : Ғылым, 1998. - 317 с.
5. Методология общей и этнической педагогики в логико-структурных схемах: учебно-метод. пособие для пед. вузов / К. Ж. Кожакметова, Ш. Т. Таубаева, Ш. И. Джанзакова. - Новое изд. - Алматы: - 2005. - 174 с.
- 6.Христова Е.Л. Народная педагогика: историографические и теоретико-методологические проблемы: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. - М., 1988. - 25 с.
7. Магауова А.С. Этнопедагогическая подготовка будущего учителя (учебное пособие для студентов вузов).- Германия:LAMBERT Academic Publishing, 2011 – 220 с.
8. Магауова А.С. Этнопедагогика в системе профессиональной подготовки учителя. Учебное пособие.- Алматы: ТОО «Международное Агенство подписки»,2010 – 142 с.

ӨОК 37.015.3

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАР ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ САТЫСЫНДАҒЫ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ш.И.Джанзакова п.ғ.д., профессор
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Г.Қ.Джонисова п.ғ.к., доцент
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Ключевые слова: национальные ценности, ценностные ориентаций, национальные ценностные ориентаций в начальных классах

Аннотация. В этой статье рассматриваются особенности формирования национальных ценностных ориентаций в начальной школе. Определено содержание работы и механизм формирования национальных ценностных ориентаций и методика формирования национальных ценностных ориентаций в начальных классах.

Keywords: national values, value orientations, national value orientations in primary classes

The summary. This article discusses the features of the formation of national value orientations in primary schools. The content of the work and the mechanism of formation of national value orientations and methods of formation of national value orientations in primary classes are determined.

Қай елдің болмасын өсіп өркендеуі, өркениетті дүниеде өзіндік орын алуы оның білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына байланысты. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабында көрсетілген міндеттер бойынша: «...Ұлттық және жалпы адамзаттық

құндылықтарды игеріп, ғылым мен практика жетістіктеріне негізделген білім алулары керек». Осыған сәйкес білім беру жүйесінің барлық сатысында білімнің жетілдірілген үлгілерін енгізу және ұлт мектебінің жаңа моделін жасау бағытындағы жұмыстар жүзеге асырылуда [1].

Қазіргі кезде жаһандану және қазақ халқының рухани қайта өркендеуі жағдайында жас ұрпақты өз халқының рухани қазынасымен, оның ұлттық құндылықтары арқылы тәрбиелейтін ғылыми теориялық негіздерді жетік меңгеру, практикалық жағынан жетілдіре түсу қажеттілігі айқындалып отыр. Егемен елдің болашақ азаматтары - бүгінгі оқушылардың қандай құндылықтарға бағытталғандығы, нені қадірлеп, қастерлейтіні, қоғамда қандай әлеуметтік қызметті атқаруға даяр екендігі мемлекеттің өсіп-өркендеуіне әсер етуші факторлардың бірі ретінде маңызды орын алады. Қандай қоғам болмасын онда дүниеге келген баланың бойында ұлттық рухты, ұлттық сипат пен өзіндік сананы қалыптастыру сол қоғамдағы ересектердің, атап айтқанда, ата-ананың, мұғалімнің міндеті болып табылады. Бұл міндетті іске асыруда мектеп табалдырығын жаңа аттаған бастауыш сынып оқушыларының ұлттық құндылық бағдарын қалыптастырудың маңызы өте зор.

Құндылық бағдардың қалыптасуының теориялық негізін алыс және жақын шетел ғалымдары В.Н.Мясищев, Д.Н.Узнадзе, А.В.Кирьякова, Н.Г.Казакина қарастырса, оқушылардың адамгершілік құндылықтарының жалпы сипаттамасы мен түрлері Л.И.Рувинский, Н.Е.Щуркова еңбектерінде зерттелген. Қазақстандық ғалымдар Г.Қ.Нұрғалиева, Б.К.Құдышева, М.И.Кикина, К.Найманбаева жеке тұлғаның әлеуметтік даму құндылықтарын айқындау мәселелерін жан-жақты қарастырған. ұлттық құндылықтардың әлеуметтік, адамгершілік маңызы туралы идеялардың дамуы Г.Н.Волков, С.А.Ұзақбаева, К.Ж.Қожахметова, Р.К.Төлеубекова, Е.Ш.Қозыбаев, Ш.И.Джанзакова т.б. ғалымдардың іргелі зерттеулерімен тығыз байланысты. К.Қожахметова әр адамның бойына қуат беретін, жігерін жасытпай рухтандыратын ұлттық рухани-адамгершілік құндылықтарды ерекше бағалай келе өзіндік жіктемесін береді[2,3].

«Ұлттық құндылық», «құндылық бағдар» ұғымдарының теориялық негізіне сүйене отырып, біз «ұлттық құндылық бағдар» ұғымына мынадай анықтама береміз:

Ұлттық құндылық бағдар - тұлғаның ұлттық келбетін анықтайтын өзіндік санасы мен ұлттық құндылықтарға қатынасын көрсететін сенімі, көзқарасы, ұмтылыстары түріндегі ерекше тұлғалық құрылым.

Демек, ұлттық құндылық бағдар оқушылардың идеалын, сенімін анықтайды, жеке тұлға ретінде қалыптасуында жетекші рөл атқарып, жаңа қажеттіліктердің туындауына ықпал етеді. Сондай-ақ, ұлттық құндылық бағдар бастауыш сынып оқушыларын өз бетіндік, дербес іс-әрекетке бағыттайды. Ұлттық құндылық бағдарды сезінуі оқушының өз бетінше сол құндылықтарды ой санадан өткізіп, өзіндік тұжырымдар жасауы және соларға ұмтылуы түрінде көрініп отырады[4].

Бастауыш мектеп жасы оқушының психикалық қасиеттерінің өзгеріске ұшырауымен қатар, әлеуметтік статусының да өзгеруімен ерекшеленеді. Енді ол ойын баласы емес, оқушы болды. Бұл жастағы балалар сөз бен істің сәйкесті болуын талап етеді, жөнсіз кіналаудан жеркену сезімі туады, үлкен адамдардың жіберген қателерін тез байқайды, арманшыл, қиялшыл болады, өзіне сенімді серік іздейді т.б. Осы кезеңде тұлға бойында жалпы мәдениеттің негізі қаланады, өзін-өзі тануға қызығушылығы артады, дербестілігі дамиды. Бастауыш мектеп жасы құндылық бағдар қалыптастыру жұмысын тиімді іске асыру үшін біршама мүмкіндіктердің бар екендігімен ерекшеленеді. Балалардың осындай қасиеттері ретінде эмоциялық көңіл-күй көтеріңкілігі, сыртқы әсерлерге берілгіштік қасиеттері, жағымды құндылықтар әлеміне бағытталғандығы сияқты ерекшеліктерін қарастыруға болады. Сондай-ақ, бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың ұлттық құндылық бағдарын қалыптастыруда жас ерекшелігіне сәйкес мынадай жаңа құрылымдардың да маңызы зор деп есептейміз:

- білімді қажетсінуі және жаңа әсерлерге деген қажеттіліктері;
- тұлғаның жоғары эмоциялық-мотивациялық аясы;
- қарым-қатынасқа түсуге даярлығы;

- әлеуметтік әрекеттерді және әлеуметтік рөлдерді меңгерудегі жетістіктері.

Бастауыш сыныптарда қаланған құндылық негіздер бала тұлғасының бұдан кейінгі жас кезеңдеріндегі қалыптасуына әсерін тигізетіндігі туралы В.В.Давыдов, В.С.Мухина сынды ғалымдар еңбектерінде жазылған[5]. Алғашқы кезекте баланың жас ерекшелігіне сәйкес, ұғына алатын, меңгеруге мүмкіндігі жететін ұлттық құндылық таным-түсініктерінің көлемін анықтаудың маңызы зор. Ұлттық құндылықтарды тану адамның іс-әрекетін белгілі бір деңгейде бағыттап, әлеуметтік тәртібін анықтайды.

Бастауыш сынып оқушысының ұлттық құндылық бағдарының мазмұнын анықтайтын баланың дүниетанымы мен сенімдері, адамгершілік ұстанымдары мен мінез-құлқы оның жасына сәйкес әлеуметтік тәжірибесіне, өзіндік санасы мен сезімдік толғаныстарына негізделеді. Өйткені, ұлттық құндылық бағдар тұлғаның ішкі құрылымының маңызды бөлшегі бола отырып, баланың физиологиялық, психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін есепке алуды қажет етеді.

Іздену сатысында оқушыларға ақпараттар беру, қызығушылық туғызу, құндылық объектілерге көңіл аударту арқылы мотивациялық-құндылық компонент көрініс табады. Бастауыш сынып оқушылары білуге құмарлығымен ерекшеленеді және олар өздеріне қызық немесе ұнаған нәрсеге мейілінше ұмтылыс білдіреді. Бұл жастағы оқушылардың ұлттық құндылықтарға қатысты мәліметтерді қабылдаудағы жағымды көңіл-күй жағдайы, оған әсерленуі, эмоционалды реңкті қабылдай алуы да әсер етеді. Мәселен, салт, дәстүр рәсімдерін орындауда қуаныш сезіміне бөлену, эмоциялық еліктегіштік, жаны ашу, ар-намыс, ықыластылық, алғыс т.б. адамгершілік көңіл күй арқылы көрініс тауып отырады.

Бағалау – салыстыру, мәнін ашу, құндылығын көрсету нәтижесінде мүмкін болады. Демек, бала ұсынылып отырған объектіні үлгімен салыстыра отырып, оның мәнділігін анықтайды. Таныған, бағалаған құндылықтарының жүйесі баланың ол құндылықтарды иеленуіне және осыған байланысты құндылық қатынасының пайда болуына көмектеседі. Бастауыш сынып оқушыларының «құндылық», «ұлттық құндылық» сияқты ұғымдарды меңгеруі, олардың ұлттық құндылықтарды қабылдаудағы ойлау белсенділігі, құндылықтарды бағалау, таңдау талпыныстары, меңгергенін достарымен талқылай алуы, сұрақтар қоя білуі. Бұл кезеңде құндылықтың маңызын, құндылықтар жөніндегі білімдердің қажетті мөлшерін, тереңдігін, әсерлілігін қамтамасыз ету көзделеді.

Құндылық объектілерді **таңдау**, сондай-ақ, жеке тұлғаның құндылықтарды тануы мен бағалауын қажет ететін жағдайларды тудыру барысында мақсатты іс-әрекетті жүзеге асыра отырып, ұлттық құндылықтарды жеке тұлғаның қажеттілік объектісіне айналдырамыз. Бұл саты тұлғаның бірнеше объектіден нақты біреуіне таңдау жасауы арқылы көрініс табады. Сондықтан, қабылданатын білімдер екі түрлі эмоциялық күйде жетеді:

- біреуі бөтен адамның бағасы мен жеке қатынасы арқылы жеткен білім;
- екіншісі өзінің жеке қатынасы мен сезімдері.

Осының әсерінен баладағы «білемін», «білмеймін» деген ұғымдар енді құндылық мәнге ие болып «жақсы», «жаман» ұғымдарына ауысады.

Көшіру сатысында баланың таныған, қабылдаған құндылықтарына қатынасы оның ішкі сеніміне айналып, оның әрекетін, мінез-құлқын реттеп отыруға көмектеседі. Бала белгілі бір затты, құбылысты ерекше бағалап, соған ұмтылады, бірнеше объектіден нақты біреуіне таңдау жасайды. Сөйтіп, баланың күнделікті өмір барысындағы мінез-құлықтары, іс-әрекет сапалары тұлғадағы ұлттық құндылық бағдар нәтижесі ретінде көрініс тауып отырады.

Бұл тұлғаның белгілі бір іс-әрекеттегі бағыттылығы, белсенділігі арқылы көрінеді[6].

Бастауыш сынып оқушыларының ұлттық құндылық бағдарын қалыптастыруда төмендегідей міндеттердің жүзеге асыруы тиіс:

- бастауыш сынып оқушыларына қазіргі уақыт талабына сай, қоғамымыздың саяси дамуына жауап беретін ұлттық құндылықтар жөніндегі таным-түсініктерінің жиынтығын меңгерту (білімдік, ақпараттық);

- оқушылардың өздерінде қалыптасқан дүниетанымдық қағидалар негізіндегі қоғамның әлеуметтік құндылық идеяларына бағытталған, ұлттық құндылық бағалауын қалыптастыру (қатынас, эмоциялық);

- бастауыш сыныптың оқу-тәрбие үдерісінде ұлттық құндылықтарды меңгеруінің нәтижесі ретіндегі оқушылардың әлеуметтік құнды біліктіліктерін қалыптастыру (әрекеттік).

Сондай-ақ бастауыш сыныптарда бұл жұмысты жүзеге асырудың төмендегідей мүмкіндіктері айқындалды:

- ана тілі, дүниетану және музыка сабақтарындағы ұлттық құндылықтарға бағыттап отыратын шағын мәтіндерді таңдап, талғап пайдалану;

- арнайы факультатив курсы жүргізу;
- сыныптан тыс жұмыстарды жетілдіру;
- электронды оқу құралын пайдалану.

Бұның өзі бастауыш сынып оқушыларын қоғам талабына сай біліммен қаруландыра отырып, әлеуметтік тәжірибені меңгеруді көздеген оқыту технологияларын орнымен қолдана алатын мұғалімнің оқыту іс-әрекеті мен оқушының оқу іс-әрекеті арқылы жүзеге асады.

Ұлттық құндылық бағдар қалыптастыруда осы құндылықтардың мәнін ашып, оларға жағымды қатынас тудыратын ата-ана мен мұғалімнің құндылықтарға деген оң бағасының әсері зор. Құндылық баға білімдік және эмоциялық құрылымдарымен бірлікте тұлғаның құндылық қатынасын қалыптастырады. Ал ол өз кезегінде оқушылардың ұлттық құндылықтарға деген жағымды көзқарасы түрінде айқындалады. Бала белгілі бір заттың немесе құбылыстың құнды қасиеттерін білмеуі және оны пайдаланбауы мүмкін. Мұндай жағдайда ол оған құндылық болып табылмайды. Сондықтан тұлғаны құндылықтарға бағыттауда ақпараттық қызметтің рөлі зор. Құндылық бағдар беру құндылықтардың қасиетін, сипатын ашқан кезде жүзеге асады.

Өзінің жеке басының құндылығын жоғары бағалай алатын, жеке басының мүддесін қоғамдық мүдделермен ұштастыра білетін, ұлттық сана сезімі оянған тұлға тәрбиесіндегі ұлттық құндылық бағдар қалыптастыру жұмысының мәні зор. Бастауыш сынып оқушыларының ұлттық құндылық бағдарын қалыптастыруда олардың өз жетістік жақтары мен кемшіліктерін көре білуі, өзінің жеке басының құндылығын, даралық сипатын саналы түрде сезінуге бағыттап отырудың мәні зор. Өйткені құндылықтарды игеру тетіктері адамның өзін-өзі айқындау құндылығының үлгісі арқылы жүзеге асады. Өзін-өзі айқындаудың алғашқы кезеңінде оқушы игеретін құндылықтардың мәнін аша келе, белгілі бір құндылық бағдарға ие болады. Оқушының өзін-өзі реттеуі жүзеге аса отырып, жеке тұлғаның ар-ұят, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі сынау, өз мінез-құлқын қоғамдағы үлгімен, досымен салыстыра алу қабілеттері көрініс табады. Сол арқылы баланың ұлттық құндылық танымы кеңейе түседі.

Ұлт өкілінің бірден бір белгісі – оның ұлттық өзіндік санасының қалыптасуы. Ұлттық өзіндік сана адамның тұлға ретіндегі субъектілік анықталуы. Бұл өз кезегінде ұлттық құндылық бағдарының болуы арқылы жетіле түспекші. Ұлттық құндылықтар тұлғаның субъекті ретіндегі әлеуметтік белсенділігін қалыптастырады. Яғни, ұлттық тұлға өз бойында ұлттық тұлғалық қызметтерді меңгере отырып, этностық әлеуметтену процесінен өтеді. Сонымен қатар бала өзін ұлт өкілі ретінде жетілдіре отырып, ұлттық сипат пен мәдениетке ие болады.

Құндылықтар иерархиясын жасай отырып, оның басым бағыттарын белгілеуде ана тілі сабағындағы мәтінмен жұмыстану ерекше орынға ие. Ұлттық құндылықтар бастауын салт, дәстүрдің игі әсерлеріне негіздейтін және қоғамдық-әлеуметтік қатынастарға бейімдеп отыратын мәтіндерді сабақ мазмұнына енгізіп отырудың еш артықтығы болмас деп ойлаймыз. Бастауыш сыныптағы сабақтарда ұлттық құндылықтардың мәнін ашатын, арнайы бағыттайтын шағын мәтіндерді таңдап, талғап пайдалану арқылы өскелең ұрпақты тәрбиелеудің жалпы жүйесіндегі ұлттық құндылық бағдар қалыптастыру жұмысы жүзеге асырылады. Бұл арқылы мәтіндердің ақпараттық және тәрбиелік сипатына оқушы назарын аударуға болады. Осындай ұлттық құндылық бағдарлы мәтіндерді бастауыш сыныптың ана тілі, дүниетану, музыка т.б. пәндерінде де пайдалану мүмкіндігі мол екенін тәжірибе барысында байқадық[7].

Халқымыздың ұлттық дәстүр ерекшеліктерінің, шешендік сөз үлгілерінің мол мұрасын оқыту технологияларын пайдалану арқылы оқушыларды оқыту тілін дамыту, тәрбиелеу қазақ

мектептеріндегі бүгінгі таңдағы маңызы зор мәселе болып отыр. Оқушыларға ұсынылатын ұлттық құндылық мазмұнды мәтіндерде бастауыш сынып оқушысының жас ерекшелігіне сәйкес таным мүмкіндігі ескеріледі және оқыту мақсаты оқушы тұлғасын тәрбиелеуге бағытталады. Сонымен бірге, баланың санасына, сезіміне, мінез-құлқына әсер етудің бірлігі қарастырылады. Құндылық бағдарлы мәтіндердің мазмұнында қабылданған, мойындалатын құндылықтарға тікелей баға беріледі, эмоциялық қабылдауды белсендіретін, құндылыққа сендіруді көздейтін және қарама-қайшылық арқылы құндылықтарды көрсететін тұстары мол болады.

Бастауыш білім мазмұнында қамтылған ұлттық құндылық негіздері Отан, туған жер, ана тілі, отбасы, салт, дәстүр, ел рәміздері және ел тарихына үлес қосқан тұлғалар құндылығы түрінде қарастырылады. Бастауыш сынып оқушыларының ұлттық құндылық бағдарын қалыптастыруда тиімді әдістер деп рөлдік ойындар, пікірсайыс, видео-әдіс, этикалық жағдаяттар, өнеге-үлгіні ұсынамыз. Мұғалім мен оқушының атқаратын іс-әрекеттерін талдай келе, олардың өзара белсенді әсерін ақпараттық технология арқылы қамтамасыз етуді көздейміз. Мұғалім ұлттық құндылық бағдар қалыптастыру жұмысында электрондық оқу құралын көмекші ретінде пайдалану нәтижесінде балалардың қызығушылығын, ақпараттарды бағалау іскерлігін жетілдіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. // Егеменді Қазақстан, № 160 15.08. 2007.
- 2 Қожахметова К.Ж. Теоретико-методологические основы казахской этнопедагогике: дисс...док. пед. наук. - Алматы, 1998. – 431с.
- 3 Джанзакова Ш.И. Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері: пед.ғыл.докт...дисс... – Қарағанды, 2007. – 347б.
- 4 Қожахметова К.Ж., Джонисова Г.Қ. Бастауыш сынып оқушыларының ұлттық құндылық бағдарын қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздері. Оқу-әдістемелік құрал. – Алматы, 2010.-112б.
- 5 Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для вузов. М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 456с.
- 6 Нұрғалиева Г.К. Психолого-педагогические основы ценностного ориентирования личности: дисс... доктор. пед. наук. - Алматы,
- 7 Джонисова Г.Қ. Бастауыш мектептегі ұлттық құндылық бағдар. Монграфия. «Гүлім» баспаханасы. Орал, 2016ж.

ӘОК 37-067

ҰЛЫҚ ҰСТАЗ ҺӘМ ГУМАНИСТ ҒАЛЫМ

Сабиров А.Р., доцент

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Ермекова Э.Ш.

Жамбыл атындағы орта мектеп, эксперт-мұғалім, Атырау қ.

Кілттік сөздер: ойшыл, ғалым, ұстаз, тәрбие, білім, ізгілік, гуманист, ақыл-ой, жас ұрпақ, адам, әділдік, бақыт.

Түйіндеме: мақалада данышпан ойшыл Әл-Фарабидің еңбектеріндегі тәлім-тәрбие, ұстаз бен шәкірттің ара қатынасы, педагогикалық- психологиялық қасиеттері, адамдар арасындағы достық, адамның ар тазалығы, оның жеке басының тазалығы, еңбек сүйгіштігі мен қызығушылығы, адам атаулыны гуманистік, ізгілік қасиеттерге баулу мәселесі жазылған.

Ключевые слова: мыслитель, ученый, педагог, воспитание, образование, добро, гуманист, ум, молодое поколение, человек, справедливость, счастье.

Резюме: В статье рассматриваются вопросы воспитания в творчестве гениального мыслителя Аль-Фараби, взаимоотношения учителя и ученика, педагогических и психологических качеств, дружбы между людьми, чистоты совести, личностной чистоты, любви к работе и интересам, гуманизма и добродетели.

Keywords: thinker, scientist, teacher, upbringing, education, goodness, humanist, mind, young generation, man, justice, happiness.

Summary: The article discusses the issues of education in the work of the genius thinker Al-Farabi, the relationship between teacher and student, pedagogical and psychological qualities, friendship between people, purity of conscience, personal purity, love of work and interests, humanism and virtue.

Әл- Фараби есімі дүние жүзі мәдениеті мен ғылымының тарихынан берік орын алады. Оның екі жүз қырыққа жуық трактат жазуы ғылыми мұрасының аса мол екендігін айғақтайды. Олар ғылымның алуан түрлі саласын- философия мен логиканы, математика мен физиканы, астраномия мен ботаниканы, минералогия мен лингвистиканы, медицина мен музыканы, социология мен педагогиканы, поэзия мен психологияны қамтиды. Данышпан ойшыл өз еңбектерінің көпшілігін ұстаздық тұрғыдан тәлім-тәрбиелік мақсатқа орайластырып жазған. Оның арифметика, геометрия, астраномия, музыка ғылымдарын педагогикалық, яғни тәрбиелік ғылымдар деген жүйеге жатқызуы, педагогика, методика мәселелері жөнінде еңбектер жазуы ұлық ұстаз екендігін анық байқатады.

Әл- Фараби еңбектерінде ұстаз бен шәкірттің ара қатынасы, бұл екеуінің педагогикалық- психологиялық қасиеттерінің қандай болуы керек екендігі жөнінде аз айтылмаған. Ұстаз өз шәкіртінен адалдық, сыпайылық, ізгілік, әділдік сияқты жақсы қасиеттерді көргісі келсе, онда оның өзінде де осы аталған қасиеттер болуы шарт. «Философияны үйрену үшін алдын-ала нені білу керек?» деген еңбегінде ол былай деп көрсетеді: «Ұстаздық еткен адамның әдісі тым қатаң болмасын және тым асыра босаңсытқан төмендіктен де болмасын. Егер тым қатты, үнемі ызғарлы болса, онда оқушылар мұғалімін жек көретін халге жетеді. Егер де өте босатып жіберген кішіпейілділік болса, онда оқушылар жағынан мұғалімді кем санау, оның ғылымына жалқау қарау қаупі төнеді». «Ұстаз ескерер тағы бір жәйт,- дейді Әл-Фараби,-бұл шәкірттің мінез- құлқындағы жағымсыз мінезді, ұнамсыз қылықты болдыртпау, оның бойында жақсы сипаттардың қалыптасуына мүмкіндік беру». Ұлық ұстаз осы тұста мінез тәрбиесіне ерекше көңіл бөледі. Мінезділік- бақытты болудың басты шарттарының бірі. Кейбір адамдар қолдағы бақытынан оп-оңай айырылып қалады, кейде тіпті бақытсыздыққа ұшырайды. Оны мұндай күйге түсіретін- сол адамның нашар мінезі. Сондықтан, жастардың жаны мен тәнін тәрбиелеуді бесігінен бастаған абзал, ал оқу орындарында бұған ерекше назар аудару қажет. Фарабидің ұғымында ізгі, қайырымды қаланың басшысы да, медресе имамы да жұрттың әрі ұстазы, әрі тәрбиешісі. Егер имам шәкірттерді оқытып- тәрбиелесе, қала басшысы барлық жұртты ізгі қасиеттерге баулиды. Олай болса, мұның екеуі де «сегіз қырлы, бір сырлы», халыққа қай жағынан да болса үлгі көрсететін, ақыл- парасаты басқалардан көш ілгері тұратын, өн бойында атап айтқанда төмендегідей сипат- қасиеттері болуы керек: 1) мүшелері мүлде мінсіз; 2) жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінетін; 3) өзі түсінген, көрген, есіткен және аңғарған нәрселердің бәрін жадында сақтайтын; 4) алғыр да аңғарымпаз; 5) өткір сөз иесі және ойына түйгеннің бәрін айдан- анық бере алатын өнер білімге құштар; 6) тағамға, ішімдік ішуге, сыр- сұхбат құруға келгенде қанағатшыл; 7) жаны асқақ және ар намысын ардақтайтын, жаратылысынан игі істерге ынтызар; 8) дирхем, динар атаулыға , жалған дүниенің басқа да атрибуттарына жирене қарайтын; 9) әділеттілік пен әділеттілерді сүйіп, әділетсіздік пен

озбырлықты жек көретін; 10) жақындарына, жат адамдарға да әділ; 11) пасықтық атаулыға мүлде рақымсыз; 12) қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ержүрек; Міне осындай тұла бойында туа біткен он екі, сондай-ақ өмір барысында жүре қалыптасатын алты қасиетке ие болған, бұларды бір-бірімен сәтті ұштастырған адам ғана нағыз ұстаз, жұртқа басшы бола алады деп дәлелдейді.

Қазіргі педагогика ғылымының негізгі ұғымдары: оқыту, білім беру, тәрбиелеуге алғаш нақты анықтама берген ұлық ұстаз Әл-Фараби болатын. Ол оқыту дегеніміз- үйрету, дағдыландыру, әрекеттендіру дейді. Ал, білім беру- ғылым теорияларын іске асыру деп тұжырымдайды. Тәрбиелеу – жеке адамның кісілігін қалыптастыру деп көрсетеді. Әл-Фараби тәрбие процесінде «қатты әдіс» пен «жұмсақ әдісті» ұштастыруды талап етеді. Бүгінгі тәрбие процесі тұрғысынан қарағанда «қатты әдіс» деп отырғаны жазалау да, «жұмсақ әдіс» деп отырғаны мадақтау болса керек. Демек, Фараби педагогикалық ықпал ету әдістерін алғаш ұсынған, оның тиімділігін, қолдану жолдарын дәлелдеп кеткен дана ғалым.

Ғұлама дидактика, методика мәселелеріне де ерекше мән берген. Шәкірттердің білім меңгеруі, олардың жақсы әдет пен қажетті дағдыларға, икемділік пен шеберлікке машықтануы біртіндеп қалыптасатындығын ескерткен. Жасөспірім, жеткіншек үшін ұстаздың дұрыс бағыт беретін әсерлі де өнегелі сөздері аса қажет. Фараби ғылым-білімді, белгілі мамандықты өз қалауымен меңгеретіндерге сөзбен әсер етудің жеткілікті болатынын, ал оқуға ықыласы төмен, қисық-қыңыр адамдарға зорлау принципін қолдану керектігін де айтады. Ол жаратылыстану ғылымдарын меңгеруге айрықша көңіл бөледі.

Әл-Фараби ғылым-білім үйренемін деген жас адамның ақыл-ойы айқын, ерік-жігері, тілек мақсаты тек ақиқат пен шындық жолында ғана болуы тиіс дейді. Онда ғылымнан жәй ләззат іздеу, нәпсіқұмарлыққа ұқсас әрекет болмауы қажет. Адам көздеген мақсатқа жету үшін, оған жетудің тәсілін, жүрер жолын жақсы білуі шарт. Бір кәсіпке, не өнерге талпыну үшін адамға бәрінен бұрын табандылық керек. Сонда ғана ол білім саласында сындарлы пікір айта алатындай жағдайға ие болады. Ғылымды ұғу үшін үнемі сол ғылымның жолында болу қажет. Ғылымнан басқамен шұғылдануды азайту керек. Әрбір нәрсемен шұғылдана беретін істе тәртіпсіздік пайда болады. Дәл осындай пікірді арада мың жыл өткенде өзінің отыз екінші сөзінде хәкім Абай да айтқан. «Көңілің өзге нәрседе болса білім, ғылым қонбайды. Адамның көңілі шын мейірленсе, білім-ғылымның өзі де адамға мейірленіп, тезірек қолға түседі...Ғылымды үйренгенде ақиқат мақсатпен білмек үшін үйренбек керек», - деген болатын. Ал, Әл-Фараби: «Нағыз ғалым принципшіл, қулық-сұмдықпен, ұсақ-түйекпен, өсек-аяңмен ісі жоқ, жұртты алдап-арбауды білмейтін, басқаларға асқан ілтипатпен қарайтын, ерекше кішіпейіл болуы керек, білімділік оның өнегелі мінез-құлқымен ерекше безендіріліп тұрмаса болмайды», - деп көрсетеді.

Данышпан ойшылдың оқу-білім, тәлім-тәрбие мәселелері жайлы айтқан пікірлері адам атаулыны гуманистік, ізгілік қасиеттерге баулу мәселесіне келіп тіреледі. Адам деген ардақты атты лайықты алып жүруден артық бақыттылық жоқ. Әлемдегі жаман мен жақсыны адамның ақылы ғана ажыратады. Адам алдымен ойлы, парасатты болуға, ақыл-ойының жан-жақты дамуына айрықша көңіл бөлуі қажет, парасаттылық адамға өзінен-өзі келмейді. Осы тұста, біз қазір ғылыми айналымда интеллект ұғымын жиі қолданамыз. Әл-Фараби интеллект сөзін парасатты, ойшыл адам деп түсіндіреді. «Интеллект адамның қасиеттері: 1) ойы мәнді; 2) ойы нақты; 3) біліктілігі жүре келе дарыған; 4) әрекетшіл, әмбебап адам», - деп дәлелдеп береді. Демек, интеллектуалды ұлт, интеллектуалды адам, интеллектуалды мектеп болуы үшін жоғарыдағы 4 қасиет орындалуы керек.

Педагогикалық тұрғыдан Әл-Фарабидің адамдар арасындағы достық, қастық қарым-қатынастар жөнінде айтқан пікірлері ерекше маңызды. Адамда достықтың екі түрі болады. Оның бірі- адал дос, екіншісі- айнымалы, алдамшы дос. Адал досқа үнемі зор ілтипатпен қарап, одан айырылып қалмау жағын көздеген дұрыс, достар бір-біріне жақсылық, өзара қамқорлық жасауы тиіс. Жақсы достың сенімін қастерлеп, ақтаған абзал. Достықтың екінші түрі- алдау-арбау негізінде құрылады.

Мұндай «досқа» адам өзінің құпиясын, мінез- құлқындағы кемшіліктерін айта берудің қажеті жоқ. Бір-біріне қас, жау адамдардың да екі түрі болады. Бірі- өшпенділігі мол, жаулығы басынан асқан адамдар да, екіншісі- көре алмаушылықтан жауығатындар. Фараби бұлардың біріншісінен ерекше сақ болуды, олардың ой-пікірін үнемі таразыға салып, қадағалап, біліп жүруді ескертеді. Ол осындай адамдардың арам ниетін біліп қана қоймай, тиісті жерінде аяусыз әшкерелеу қажет деген қорытындыға келеді. Ал, көре алмаушылық пен күндеуден жауласқан адамға байыпты қарым-қатынас жасалғаны дұрыс. Мұндай адамдардың көзінше көре алмаушылық пен күндеушіліктің себебін ашып, олардың көзін шындыққа жеткізу жағын ойластырған мақұл деп ескертеді.

Гуманист ғалым Әл Фараби тәрбиенің барлық мәселелерін логикамен, тәрбие мұратымен, білім алумен, үйренумен, үлгілі тәжірибемен, оқумен байланыстыра уағыздағанын білеміз. Ол өзі жазған «Ақыл мен түсінік» атты еңбегінде ақылдылық пен адамгершілік үлгілі тәрбиеге байланысты, оның негізі таза еңбекте, еңбек өз кезегінде- тәрбиенің негізінен туындайды деген болатын. «Бақытқа жету» атты еңбегіндегі жас ұрпақ тәрбиесі, жеке бала тәрбиесі, тіпті кейде жеке адам тәрбиесі, жастар тәрбиесі, жас жұбайлар тәрбиесі жайлы жан-жақты ұлағатты ұғымдары, тағылымды трактаттары, үлгілі-өнегелі сөздері халықтық педагогиканың қазынасына айналды. «Тәрбиені неден бастау керек», «Философияны үйрену үшін не білу керек» деген еңбектерінде Фараби ең алғаш еңбекті, таза еңбекті, адал еңбекті тәрбиенің алғы шарты етіп алады. Адамның ар тазалығы, оның жеке басының тазалығын, еңбек сүйгіштігі мен қызығушылығын бірінші орынға қояды. Осыдан келіп, мұның барлығын меңгеру тәрбие әдістеріне байланысты екенін ғылыми тұрғыда дәлелдейді. Орта Азия ғұламасы, Фарабидің шәкірті Әбу Әли Ибн Сина: «Фарабидің тәрбие тағылымдарының ең маңыздысы әрбір жеке адамды еңбекке тәрбиелеу болды. Өйткені, еңбек сүйгіштік, еңбек ете білуге және еңбекке ынталы болуға тәрбиелеу. Ол кімде-кім өзінің тіршілігі үшін, өзіне пайда келтіретін еңбекпен айналысқанда ғана, нағыз ел адамы бола алады деген өмірлік өсиет қалдырып кетті», - деп көрсетті.

Ғалым Әл- Фараби денсаулықты сақтауда, ауруды жазуда айналаны қоршаған ортаның, дәрі-дәрмектің, тамақтың рөлі зор екенін айтады. «...Егер денің сау болса, онда оны сақтамақ керек, ал егер сау болмаса, онда денді сауықтыру керек. Егер тән ауырса, көңілдің күрт түсуі- табиғи құбылыс. Сондықтан, алдымен сазды әуеннің әсерімен көңілді сергітеді. Осының арқасында дене біртіндеп сауыға бастайды». Сондай-ақ, дәрігердің білімі, тәжірибесі, түрлі дәріні, медициналық аспаптарды қолдана білуі де қажетті шарт екенін атап көрсетеді. Оның пікірінше, адамның барлық органдары бір-бірімен өзара байланысып жататындығын білу- дәрігерлік емдеудің ең маңызды принципі болуға тиіс деп ескертеді.

Егер бүгінгі мемлекеттік қызметкер болашақ мемлекеттік қайраткер екендігін ескерсек, елге тұтқа болар қайраткердің бітім- болмысын ғұлама ғалым Әл- Фараби нақыл сөздермен нақтылап, дәлелдеп берген:

1. Денені емдеуші-дәрігер, ал жанды емдеуші- мемлекеттік қайраткер.
2. Мемлекет қайраткері- бүкіл өмірді емдейді.
3. Қайырымдылық, әдептілік мемлекет қайраткерінің басты қасиеті болу керек.
4. Ұстамдылық- әрбір қайраткердің негізгі қасиеті болуы қажет.
5. Игілікті әрекеттер арқылы қайырымдылық, қамқорлық жасаушы басшы ғана ұлы құрметке ие болады. Жақсы әкім басқару өнерін әрдайым қолдануға қабілетті.
6. Басшыда практикалық ақыл-парасат, пайымдағыштық, әдепті қайырымдылық, айқын пікір, тапқырлық, ойшылдық, іскерлік, зеректік, шешендік, қиялшылдық, т.б. игі қасиеттер болуы керек.
7. Нағыз әкімде: даналық, асқан пайымдағыштық, қалтқысыз сендіру қабілеті, өте жақсы қиялдау қабілеті, басшылық қабілеті, әділеттілік, батылдық қабілеті болу қажет.
8. Басшының ақиқаты, көкейтесті мақсаты болуы шарт.
9. Бейқамдылық- сәтсіздікке бастайды, сондықтан басшы бейқамдылыққа қарсы күресе білу керек. (Әл Фарабидің «Әлеуметтік этикалық трактаттарынан»)

Осы бір ғибратты сөздерді қазіргі мемлекеттік қызметкердің «Ар-намыс Кодексіне» енгізсе, ұлтжанды азаматтардың қатары көбейген болар еді

Ұлы ғұламаның ұлық ұстаздығын, гуманист ғалымдығын, данышпан ойшылдығын дәлелдейтін мақаламыздың етек-жеңін жинақтайтын болсақ, Әбу Насыр Әл Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайындағы трактаттарында» былай дейді: «Қайырымды қала тұрғындары мына сөздердің мәнін жақсы білу керек: Алла, періште, жұлдыз, жер-ана, сөз, тіл, адам, жан, қоғам, бақыт, надандық, әділдік, көнбістік және осы сөздерге байланысты игі іс-әрекетке қайырымдылар батыл болуы қажет». Дана бабамыз көрсеткен қасиетті сөздер мен игілікті іс-әрекетті бойтұмардай ұстанатын болсақ, еліміздің еңсесі биік, тәуелсіздігіміз тұғырлы болатындығы шындық!!!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ақпанбек Г. Қазақтардың дүниетанымы. Алматы, Қазақ университеті, 1989.
2. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. Алматы, «Ғылым» баспасы, 1973
3. Әбиев Ж. Ә, Бабаев С. Б, Құдиярова А. М. Педагогика, Алматы «Дарын», 2004.
4. Жарықбаев Қ, Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі, Алматы, «Санат» баспасы, 2001
5. Көбесов А. Сөнбес жұлдыздар. «Қазақстан», 1979.
6. Нысанбаев Ә, Әбжанов Т. Ой. Ақыл. Адамгершілік. Алматы, «Білім», 1994.
7. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. Алматы, «Санат», 2001.

ӘОЖ 37.035.6:512.1

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЛЕУ

А.Қ.Дүйсенбаев, п.ғ.к., профессор
«Баишев Университеті» мекемесі, Ақтөбе қаласы

А.Е.Такенова, бастауыш класс мұғалімі, зерттеуші-педагог,
Үш тілде оқытатын №21 орта мектеп-гимназиясы, Ақтөбе қаласы

Ключевые слова: патриотизм, национальный патриотизм, патриотическое воспитание.

Резюме. В данной статье рассматривается роль и значение проблем патриотического воспитания младших школьников через пословицы и поговорки казахского народа.

Keyword: patriotism, national patriotism, patriotic education.

Summary. This article examines the role and significance of the problems of patriotic education of primary school children through proverbs and sayings of the Kazakh people.

Еліміз егемендігін алғаннан бері республикадағы азаматтардың отаншылдық рухын қалыптастыру бағытында жобаларды іске асыру үшін, заман талабына сай барлық салада, соның ішінде білім беру саласында түбегейлі ауқымды жұмыстарын жүргізуде.

Қазақстан мемлекеті үшін азаматтардың Отансүйгіштік сезімін нығайту – қазақ елінің әлемдік өркениетті елдер қатарында болуына, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір жол. Бұған дәлел ретінде, Қазақстан Республикасы «Білім беру туралы» заңында «Білім беру жүйесінің міндеттері: .... азаматтық пен елжандылыққа, өз Отаны –Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікпен, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге тәрбиелеу» [1] – десе, ал орта білімді дамыту тұжырымдамасында «тәрбиелік жұмыстарды қазақстандық патриотизм, азаматтық, ізгілікті негізінде қалыптастыру» – қажет екендігі көрсетіледі [2,14].

Еліміздің жас буындарын яғни болашақ қазақ елінің аманатын арқалайтын азаматтарын Отансүйгіштікке тәрбиелеу бүгінгі күннің кезек күттірмес міндеті. Сол себепті бастауыш сынып оқушыларын ұлттық құндылығымыз фольклор жанрлары арқылы жеткіншектерімізді отаншылдық сезімде тәрбиелеуде соның ішінде мақал-мәтелдердің қазіргі жастардың бойына ұлтжандылық және елжандылық белсенділігін арттыруға, олардың Отансүйгіштік қабілеттерін қалыптастыруға молынан демеу болары хақ.Отаншылдық – өз Отанын, халқын шексіз сүю, бар күш-жігерін Отан мүддесі үшін арнаған терең сезім. Патриот –өз елінің мүдделері мен тарихи тағдырына қамқорлық, ол үшін құрбан болуға әзір, өз елінің әлеуметтік және мәдени жетістіктерін мақтан ететін, өз елінің тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрыптарын, тілін-дінін құрметтейтін өзінің туған жері атамекенін бар ықыласымен жақсы көретін адам.

Отансүйгіштік сезімнің объектісі мен қайнар көзі – Отан десек, оның мазмұны: туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы отаншылдыққа тәрбиелеудің арқауы. Қасиетті сезім ана сүтімен бірге келмейтіні ақиқат, оны баланың бойында біртіндеп қалыптасатын құдіретті сезім. Отансүйгіштік сезім тәрбие арқылы өсіп жетіліп отансүйгіштік сана түрінде қалыптасады. Ал, *Ұлттық патриотизм*– өз ұлтының, мәдениеті мен әдебиетін, тілі мен ділін, салт-дәстүрін тереңінен сезіну, жерінің Қазақстан екендігін жете түсіну.

Ұлттық патриотизмді қалыптастыруда «Отан», «Атамекен», «Ел-жұрт», «Ар-намыс», «Адалдық пен әділдік» т.б. құндылықтар негіз болады. Мысалы, қазақ халқы туып өскен жерін, ата-баба мекендеген өлкесін ерекше қадір тұтқан. Туған жердің топырағы әрқашанда ыстық болатыны мынау мақал-мәтелдерден аңғаруға болады: *“Отан-оттан да ыстық”, “Басқа елде сұлтан болғанша, өз еліңде ұлтан бол”, “Аққу көлін аңсайды, адам туған жерін аңсайды”, “Ер өзі үшін туады, елі үшін өледі”*. Халық балалар мен жастарға өз Отанын, туған елін, халқын, ана тілін, салт-дәстүрін терең сезіммен сүйе білуге баулыған. Әр кімге өзінің туып өскен топырағы қымбат болатыны *“Ер елінде, гүл жерінде”, “Жемісті ағаш жер бауырлап өседі, жетелі жігіт ел бауырлап өседі”, “Ел іші- алтын бесік”, “Елінен безген ер оңбас, көлінен безген қаз оңбас”* деп ескертіп отырған. Яғни өз болмыс-бітімін Отанын жеке бөліп қарамаған. Отаны, елі мен жерін өзінің туған анасындай құрметтеген. Отанға деген сүйіспеншілік арқылы адамның бойында патриоттық сезімді туындатқан.

Бастауыш сынып оқушыларын отансүйгіштік сезімде тәрбиелеудің жолдары сан алуан. Солардың негізгілерінің бірі фольклор жанры мақал-мәтелдер. Балалардың дүниеге көзқарасын, ой-өрісін, сезімін оятып қалыптастыратын, адамгершілікке, бауырмалдыққа, достыққа тәрбиелейтін және ерлікке жігерлендіретін отансүйгіштік тәрбиеге баулудың жолдары көп. Мақал-мәтелдер – бастауыш сынып оқушыла жан-жақты тағылым береді, олардың дүниеге көзқарасын өзгертіп тұлғалық сапасын қалыптастырады, көркем сөз кестелері арқылы өткен дәуірдегі халқымыздың қайғылы халі мен бостандық үшін күрескен батыр бабаларымыздың қаһармандық істері жан-жақты тәрбие береді.

Біз енді шешендік өнерінің туын тіккен дана да ақылман қазақ билерінің, топ алдында сөз бастаған ұшқыр ойлы, өткір тілді шешен айтқыштардың, ел бастаған көсемдердің шығармашылығынан үлгілер келтіріп, даналықтың ұйытқысы – мақал-мәтелдердің «Көненің – көзі, дананың – сөзі» болғандығына біршама тоқталуды жөн көрдік.

Майқы би тауып айтатын тапқыр, әділ шешім беретін шешен әрі болашақты болжай алатын дана болған деген аңыздар бар. Соның бірінде: «...Бірде Майқы би билік құрып отырып қалғып кетіпті дейді шежіре. Жанындағы билердің бірі мұны ұят көріп, Майқы қауырт келген ұйқыдан сергісін деп тамағын кенеп, жөткірініпті. Сол кезде оянып кеткен Майқы:

- Қап, шіркін-ай, аяғын біле алмай қалдым-ау! – депті. Қасындағы билері оның түрі бұзылып, түсі қашқанынан шошып, үндемей қалыпты. Содан Майқы би:

- Көзі қысық, тісі қысық жаудан гөрі, көзі шегір, өзі жемір жаудан ұрпағым көп қорлық көретін болды. Аяғын біле алмай қалдым. Ұрпағымның керегесі сөгіліп, уығы сынып, шаңырағы шайқалатын кез болады екен. Ұрпағым ынжықтық танытып, мына маған сөйлей алмай отырған сендер секілді мөнді-мөнді деп ұзақ уақыт соның табанында болады екен. Әттең

аяғын білгенімде шаңырағы шайқалмаудың амалын білер едім, біреуің тамағыңды кенеп, жөткірдің, мажалы көзі шегір, өзі жемірге де алғашқы иек артуды өз тұқымым жасайтын болады екен. Әттең...» [3, 85].

Көне аңыз түрінде бізге жеткен осы әңгімедегі Майқы бидің әулиелігі – шын мәнінде қазақтың үш ғасырға жуық орыс патшалығының отарында болғанымызды ертеден болжай білген екен. Майқы би өз заманында сөз сәруарларының қуаты арқылы *«Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, Тәртеу түгел болса, төбедегі келеді», «Бірлік түбі-береке, Береке түбі мереке», «Аспан ашық болса, күн шуақты болады. Хан әділ болса, Халық ынтымақты болады...»* секілді маржан сөздермен ерлікке, елдікке, алауыз болмауға, әділдікке, ар-намыс, ел бірлігін сақтауға үндеп отырды. “Түгел сөздің түбі бір, түп атасы Майқы би” деген аталы сөздің төркіні осыда болса керек.

Мақал-мәтелдерді қазіргі заман өмір талаптарына сай және оларды бастауыш сынып оқушыларының тәртібі мен сезімдеріне әсер ету құралы ретінде қарай отырып, біз осы халық ауыз өнері жанрын ұжымдық жағдайларда пайдалану әдістерін қарастырдық. Бұл үшін бізге алдымен, тәрбиеші бен балалардың түрлі жағдайлардағы қарым-қатыныстарында қолданылатын басымдылығы мол мақал-мәтелдерді саралау қажеттігі туды. Халық мақал-мәтелдері балалардың танымдық ақыл-ойының дамуы үшін және балабақша балаларына рухани -ізгілік тәрбиелеу үшін таптырмас құрал.

«Жақсы сөз, жарым ырыс», «Жақсы адам елдің ырысы, жақсы сөз жанның тынысы» дегендей балаға дұрыс қатынаста болу қажет. Баланың көңіл-күйі ұстазбен алғашқы күнінен байланысты болады. Балабақша жаңадан келген балағамұхият зер салған тәжірибелі тәрбиеші, балаға не айту керек екендігін біледі: *«Жақсы келді дегенше, жарық келді десеңші, Жақсылықтың ұрығын ала келді десеңші», «Ай жарығы әлемге, шам жарығы түбіне»* немесе *«Қаһарлы көз – сүтті ұйытар», «сен тимесең, мен тиме бадырақ көз»*. Аталмыш мақал-мәтелдердегі «жарық», «ай жарығы» педагогтың баланы қуанышпен қарсы алғандығын білдіреді. Ал, үшінші және төртінші келтірілген әзілді мазмұндағы мақал-мәтелдер – қабығынын қар жауған, бұртиған баланың назарын басқаға аударады. *«Ынтымақ – ой өтпес сауыт, татулық – тамаша сауық», «Жақсы сөз жан сүйіндірер, жаман сөз жан күйіндірер»* деген мақал-мәтелдер мұғалім мен баланың өткен өкінішті оқиғаларды ой таразысынан еліктеп алуға, сондай-ақ ашық әңгіме жүргізуіне өз септігін тигізеді. *«Ұрыспас ұл болмас, керіспес келін болмас»* дегендей бала болғансың ұрыс-керіс бір-бірімен жандалдасып қалады, осы жағдайда мұғалім ашуланып, көңілсіз отырған оқушыға *«Бір күндік ұрыстың, қырық күндік қырсығы бар», «Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, Тәртеу түгел болса төбедегі келеді», «Ынтымақ болмай іс оңбас», «Жақсыда кек жоқ, кекиілде тек жоқ», «Кішіпейілдік – кішілік емес, кісілік»* деген халық даналығын қолдана отырып бала көңілін аулауға әбден болады.

Бастауыш сынып оқушыларына мұғалім берген тағылымын өте сезімталдықпен қабылдайды. Оған *«Үлкенге құрмет, кішіге ізет», «Ағасы бардың жағасы бар, інісі бардың тынысы бар», «Күшті – күшін көрсетпейді»* және тағы басқа мақал-мәтелдер дәлел бола алады.

Бастауыш сынып оқушыларының мейірімді, тілектес, қайырымды қасиеттерге баулуға тәрбиелейтін көптеген әдіс-тәсілдері бар. *«Жақсы өзінен көреді, жаман өзгеден көреді», «Басыңа іс түссе, жақсы көмек береді, жаман күліп кетеді», «Жақсылыққа жақсылық әр кісінің ісі дүр, Жамандыққа жақсылық ер кісінің ісі дүр», «Жақсыға ізет, жаманды күзет», «Жамандық пайда етпейді, жақсылық зая кетпейді»* деген мақал-мәтелдер жақсылық пен жамандықтың мәнінің ара-жігін ашып көрсетіп береді. Идеялық-педагогикалық жұмыс көркем әдіс-тәсілдерді таңдауға жағдай жасайды. Оны зерделей отырып, халық мақал-мәтелдердің тіліне ерекше әдемілік беретін тиісті сөздік құрамын, метафораны, теңеуді таңдап алады. М.А.Рыбникова мақал-мәтелдерді оның қысқалығымен, көркемділігімен және дәлдігімен ана тілін оқып үйрену үшін бай материал беретін тілдің «молекулалары» деп атайды. Таңдап алынған зерттеу тақырыбымызды оқып үйренуге жақындай отырып, біз халық мақал-мәтелдерінің көркем-бейнелеу құралдарын зерделеуге мақсат қойған жоқпыз, себебі бұл білімнің басқа аймағы. Бізді қызықтырған балабақша балаларын жағымды эмоцияларға

әкелетін тілдің ерекшеліктері мен ана тілінің байлығын меңгеруге көмектесу және халықтың терең ойлы тілі мен сезімінің мәнін ұғындыру арқылы жас буын өкілдерін отансүйгіштікке баулу.

Жазушы Л.Н.Толстой халық тілі, мақал-мәтелдер тілі, адамның терең қасиеттерінің – танымдық және эмоциялық, патриоттық және көркемдік-этикалық қасиеттердің қалыптасуына белсенді әсер етеді деп санаған.

Ана тілінің тәрбиелік күші туралы кеменгер педагог К.Д.Ушинский: «Балаға тәрбие қоршаған адамдардың рухани өміріне қолданылатын отандық тілі арқылы кіреді және керісінше, баланы қоршаған әлем өзінің рухани жағы – отандық тіл сәулелендіреді ...» деген[133,126].

Қорыта айтқанда, қазақ халқының мақал-мәтелдері арқылы бастауыш сынып оқушыларын отансүйгіштікке тәрбилеу уақыт талабы.Мақал-мәтелдер жекелеген өмір құбылысына нақты баға беретін, ғасырлар бойы атадан балаға мұра ретінде беріліп отыратын, әр халықтың тарихынан, өмірінен, мәдениетінен қызықты деректерді өз бойына жинақтаған халық даналығы, бабалар мұрасы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Нұр-сұлтан, 2019. – 120 б.
2. Қазақстан Республикасы орта білімді дамыту тұжырымдамасы. //Қазақстан мұғалімі. – Алматы, 2017. №14 – 14 б.
3. Төреқұлов Н., Қазбеков М. Қазақтың би-шешендері. – Алматы: «Жалын»,1993. –133б.
4. Ушинский К.Д. История педагогики. – Москва: «Просвещение», 1998.– 305с.

УДК 37.036.5:391.34

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
У ОБУЧАЮЩИХСЯ СИСТЕМНОГО МЫШЛЕНИЯ
В КОНТЕКСТЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ
И ЭТНОЭСТЕТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ**

**PEDAGOGICAL BASES OF FORMATION
STUDENTS OF SYSTEMS THINKING
IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGICAL KNOWLEDGE
AND ETHNO-AESTHETIC VALUES**

Г.А. Никитин, к.п.н., профессор

Чувашский государственный педагогический университет
им. И.Я. Яковлева, г. Чебоксары (Россия)

М.Г. Харитонов, д.п.н., профессор

Чувашский государственный педагогический университет
им. И.Я. Яковлева, г. Чебоксары (Россия)

Ключевые слова: научные и этнические знания, проектный метод обучения, системные знания, системное мышление, технологическое образование, технологическая культура, техносфера, этноэстетика, этноэстетические ценности

Key words: scientific and ethnic knowledge, project method of training, system knowledge, system thinking, technological education, technological culture, technosphere, ethno-aesthetic, ethno-aesthetic values

Резюме. В статье рассматриваются педагогические основы формирования системного мышления обучающихся. Средством осуществления процесса предлагается использование проектного метода обучения в системе технологического образования.

Abstract. The article deals with the pedagogical bases of formation of system thinking of students. As a means of implementing the process, it is proposed to use the project method of training in the system of technological education.

В педагогической научной сфере все шире осознается потребность совершенствования системы технологического образования. Приоритетом выступает познавательный процесс обучающихся, направленный на активную самореализацию в практической деятельности. Значимость процесса заключается в том, чтобы обучающиеся на теоретических и практических занятиях развивали качества самостоятельности. В рамках требований ФГОС они должны быть сконцентрированы на стремлении учиться в течение жизни, умении мыслить, находить необходимую информацию и работать с ней, применять полученные технологические знания и умения в учебной, жизненной практике, социуме.

Решение проблемы предусматривает совершенствование содержания технологического образования. Естественно, процесс влечёт за собой необходимость поиска новых парадигм, подходов, педагогических технологий к отбору содержания, инструментарий его воплощения в формировании компонентов технологической культуры так необходимой в выборе будущей профессии, профессиональном обучении. В качестве методологического ключа в решении стратегии будущего берется принцип связи обучения с жизнью, с практикой формирования представления о техносфере. Одним из путей реализации принципа становится приближение обучающихся к традиционным ценностям окружающей среды, использование их и как источника знаний, и как практического жизненного опыта по приобщению к деятельности, начиная с привычного посильного труда.

Соответственно, принцип связи с жизнью предусматривает обращение к нетрадиционным формам обучения технологии, эстетическим этническим компонентам подготовки молодежи к трудовой жизни. Интегративные возможности педагогических составляющих этноэстетики представляются инноватикой расширения содержания технологического образования. Инновационная его направленность предполагает формирование у обучающихся представлений о техносфере, о деятельности в ней, духовности как инструмента социализации личности, вовлечением каждого в активную познавательную, учебно-практическую деятельность. Приоритетной в реализации комплексной насущной проблемы выступают интегративные связи научных знаний и этнических ценностей. Наиболее органичной формой их воплощения в интеграционном процессе при обучении технологии, технологического образования является метод проектов.

Под методом проектов подразумевается система обучения технологий обработки различных материалов в рамках технологического образования как базис приобщения обучающихся к жизни, процесс которого обуславливает самоутверждение их в деятельности и предусматривает создание естественных условий погружения в творческий поиск, способствующий развитию способностей, дарований, интеллектуальных, духовных, волевых личностных качеств при изготовлении конкретного изделия, продукта и оказания услуг, выражающих субъективную или объективную новизну, обладающих практической значимостью.

Проектная деятельность обучающихся в последние годы становится продуктивным методом технологического образования. Ее существенные алгоритмы, направленные на

умственную и физическую деятельность, охватывая этноэстетические ценности оказывают огромное влияние на формирование умений у учащихся учиться самостоятельно. При выполнении того или иного проекта обучающиеся осваивают навыки добывания необходимой информации, предусмотренной не только учебным содержанием, но и жизненной потребностью. Соответственно, проектная деятельность подразумевает решение конкретной проблемы или задачи, позволяющей формировать системные знания (А.М.Коршунов, В.П.Кузьмин, И.Б.Новик).

Под *системными знаниями* представляются научные и этнические знания как результат освоения техносферы, как базис формирования картины мира, отраженных в сознании обучающегося в виде ценностных ориентиров деятельности, эстетических жизненных представлений, практических, технологических понятий, теорий и целеполаганий.

В своих исследованиях В.П.Кузьмин замечает, что многомерное бытие предмета служит источником освоения многоаспектного знания. Каждый модус бытия представляется системой знаний и отражает знание о:

- целостности, в которой он выступает как «предмет» анализа на том или ином уровне (в многоуровневой картине) в составе частей, их структуре как основании системы, параметрах, характеризующих их целостность;

- отношениях, связях, взаимодействиях (внешних и внутренних, типе взаимодействий и характере возникающих изменений);

- процессуальных формах системы: развитии, функционировании, динамике состояний.

При выполнении творческих проектов происходит синтез научных и этнических знаний. Освоение обучающимися системных знаний осуществляется по законам моделирования концептуальных систем, характеризующих субординацию детерминант, способных обуславливать, определять их целостность и учитывать законы их бытия, функционирования. В системном синтезе научных и этнических знаний важным фактором выступают синтез «аспектного знания» и «синтез расширяющегося знания».

В данном процессе «аспектные знания» выражают специфику происхождения, становления, проявления отдельных аспектов технологического образования, педагогических составляющих этноэстетики одномерно. Акцент на «синтез расширяющегося знания» позволяет обучающемуся в проектной деятельности воплощать интеграционные связи научных и этнических ценностных ориентиров многомерно.

Целостная реализация интегрированного характера научных и этнических знаний, технологических умений на всех этапах выполнения творческого проекта является основанием развития системного мышления. Деятельностный, этноэстетический подходы к осуществлению проектного метода обучения можно представить диалектическим методом развития системного мышления в педагогической науке. Следуя за мнением А.М.Коршунова, И.Б.Новика выделяются два аспекта, один из которых отражает понимание системной характеристики педагогических явлений, процесса составляющих одно целое. Следующий аспект рассматривается в понимании развития системного мышления как борьбы противоположностей.

Под системным мышлением представляется тип мышления, который у обучающегося выражается целостным восприятием проблемы и характеризуется в способности разрешить ее в преобразовании, созидании предметов и услуг, с учетом интегративных связей научных и этнических знаний.

В условиях проектно-технологической организации учебно-воспитательного процесса внимание акцентируется на формирование качеств личности. Для этого метод творческих проектов нацеливается на создание целостности процесса, позволяющего обеспечить комплексное решение задач не только обучения, но и воспитания, обуславливающих развитию обучающихся направленных на формирование технологически важных качеств личности. Это потенциальные свойства обучающегося, необходимые для участия в преобразовательной, созидательной, творческой деятельности.

Технологически важными качествами личности выступают системные знания, являющиеся основой технологического мировоззрения как базис системного мышления;

креативность, трудолюбие, коммуникативность, коллективизм, командность, самостоятельность, исполнительское мастерство, способность решать технологические задачи, проектировать, конструировать, моделировать; духовность, включающая, эмоциональную устойчивость, эстетические чувства и вкус, стремление к постоянному самообразованию; способность реализовать себя в малых формах хозяйствования и т.д.

Системное мышление представляется системным подходом к проектной деятельности и выступает методологическим средством, определяющим концептуальную структуру формирования выше названных компонентов технологической культуры. По мнению А. Ложникова системное мышление предполагает видеть процесс развития реальности. Любая система позволяет реализовать научные и этнические знания существующие во времени – в настоящем, прошлом и будущем. Поэтому обучающийся обладающий таким типом мышления лучше:

- объединяет знания из разных научных областей и этнического опыта;
- понимает картину мира, его устройство;
- представляет техносферу, структуру, стратегию и тактику самореализации в ней;
- видит решаемую проблему со всех сторон, субъективно или объективно оценивает ее;
- воплощает учебные, теоретические знания на практике, в проектной деятельности;
- реализует себя в учебе, менеджменте, науке, творчестве, социуме и других областях;
- трансформирует и транслирует этноэстетические ценности в поведении, межличностных, учебных, производственных отношениях, выражая качество человечности.

Использование проектного метода обучения позволяет сформировать у обучающихся системные знания из разных научных областей и этнического опыта. Системное мышление, сформированное на этой основе расширяет границы восприятия картины мира, позволяет учиться решать учебные, исследовательские, творческие, производственные и жизненные задачи определяя стратегии деятельности в техносфере в контексте этноэстетических ценностей, выражая качества человечности.

Список использованной литературы

1. Волков, Г. Н. Избранные сочинения : в 7 т. Т.2 : Этнопедагогическаяпансофия/ отв. ред. С. Л. Михеева. – Чебоксары: Чуваш.гос. пед. ун-т, 2020. – 528 с.
2. Коршунов, А. М. Отражение, деятельность, познание/ А. М. Коршунов. – Москва: Политиздат, 1979. – 216 с.
3. Кузьмин, В.П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса/ В.П. Кузьмин. – М.: Политиздат, 1986. – 398 с.
4. Никитин, Г. А. Концепция формирования технологической культуры учащейся молодежи в контексте педагогической составляющей этноэстетики / Г.А. Никитин. – Чебоксары: Чуваш.гос. пед. ун-т, 2008. – 92 с.
5. Никитин, Г. А. Этноэстетика в практике формирования технологической культуры учащихся : учеб. пособие / Г.А. Никитин. – Чебоксары : Чуваш.гос. пед. ун-т, 2011. – 364 с.
6. Никитин, Г. А. Этноэстетика / Г.А. Никитин. – Чебоксары : Чуваш.гос. пед. ун-т, 2017. – 309 с.
7. Павлова, М. Б. Образовательная область «Технология» : теор. подходы и метод. рек. / М.Б. Павлова, Д. Питт. – Н. Новгород: НГЦ, 1998. – 96 с.
8. Павлова, М. Б. Дизайн-подход как основа обучения (Серия «Развитие детского творчества через технологические проекты») / М. Б. Павлова, Дж. Питт. – Н. Новгород : НТЦ, 2000. – 286 с.
9. Симоненко, В. Д. Технологическое образование школьников. Теоретико-методологические аспекты / В. Д. Симоненко, М. В. Ретивых, Н. В. Матяш ; под общ.ред. В. Д. Симоненко. – Брянск : Б Г П У, 1999. – 230 с.

ХАЛЫҚ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІ АРҚЫЛЫ ЖАС ҰРПАҚТЫ ЕҢБЕККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Абдримова Феруза Асиловна, аға оқытушы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.
Кілттік сөздер: мақал-мәтелдер, тәрбие, еңбек тәрбиесі.

Резюме

В статье рассматриваются уйгурские народные пословицы и поговорки, а также традиционные виды труда уйгурского народа. Также, показаны пути трудового воспитания подрастающего поколения через уйгурские пословицы и поговорки.

Summary

The article deals with Uyghur folk Proverbs and sayings, as well as traditional types of labor of the Uyghur people. Also, the ways of labor education of the younger generation through Uighur Proverbs and sayings are shown.

Бүгінгі күнде, ғасырлар қойнауында қалыптасқан ұлттық тәрбиенің озық, өнегелі дәстүрлерін, асыл қасиеттерін жас ұрпақтардың бойында қалыптастыру, халықтық педагогика материалдарын ұтымды пайдалану аса маңызды міндеттердің біріне айналып отырғаны даусыз.

Халықтық педагогика материалдарының ішінде халық арасына ең көп тарағаны және ұзақ өмір сүретіні – мақал-мәтелдер. Олар – бірнеше ғасырлар бойы атадан балаға мирас ретінде беріліп келе жатқан халық даналығы. Мақал-мәтелдер – халықтың белгілі бір өмір тәжірибесінен жинақталған, айқын ойды үлгі-өнеге, өсиет ретінде көркем бейнелеп жеткізетін көне де, бай рухани қазынасы.

Ұйғыр халқы ұрпақ тәрбиесінде мақал-мәтелдерге ерекше мән берген. Ұйғыр мақал-мәтелдерін жинап, зерттеген Ғ.Сәдуақасов «Мақал дегеніміз өзінде халықтың тарихи-элеуметтік тәжірибесін суреттейтін, адамдарға үлгі-өнеге бола алатын, белгілі бір ритм негізінде құрылған ықшам нақыл сөздер. Ал, мәтел – өмірдегі бірер құбылысты анық және орынды сипаттап беретін ауыз әдебиетінің бір жанры», - деп өз пікірін айтқан [1].

Ұйғыр мақал-мәтелдерінің көбірек қамтитын тақырыптары елдік, бірлік, ынтымақ, адамгершілік туралы мақал-мәтелдер, ал көпшілігі еңбекпен, шаруашылықпен байланысты.

Солардың ішінде ең күрделі бір саласы адам баласының еңбек ету жайларына арналған. Бұл мақал-мәтелдерден халықтың еңбек жайындағы көзқарасы байқалады. Еңбек адамды мақсат-мұратқа жеткізуші, абырой алып келетін іс екендігін халық мақал-мәтелдері арқылы дәлелдеп көрсетеді.

«Әмгәк қилсаң атиғиң чиқар, қилмисаң атиғиң» және «Әмгәкниң теги раһәт» деп, халық адал еңбекті ардақтайды. Дүние – байлық тек еңбектің арқасында ғана болатынын айтады. Еңбек етпеген адамды мақал арқылы сынға алады. Бұған «Еринчәклик – биринчи дүшмән, көңүлчәклик – иккинчи дүшмән» және «Һорунға һойлидики суму жирақ» деген мақалдарды келтіруге болады.

Ұйғырлар сонау көне заманнан бергі табиғат, жер-су ерекшеліктеріне байланысты қалыптасқан дәстүрлі еңбек түрлерімен айналысып келген. Олар отырықшы халық болып есептелсе де, мал шаруашылығымен айналысқан, олар өздерінің қажеттіліктеріне байланысты сиыр, қой өсірген. Оны төмендегі мақал-мәтелдер дәлелдейді:

Мал баққанниң – бармиғи май;
Мал – байниң, жан худаниң;
Мални мал тапар.

Сонымен қатар, олар аңшылық кәсібімен де айналысқан.

Ал, ұйғыр халқында егін шаруашылығы ең негізгі кәсіптің бірі болған. Орта Азия топырағында өмір сүрген ұйғыр халқы – ең ежелгі диқан халықтардың бірі. Диқаншылық –

олардың дәстүрлі еңбегіндегі негізгі және сүйікті кәсібі. Олар туралы зерттеуші А.Ю.Якубовский: «Ұйғырлар басқа түркі халықтарынан бұрын егіншілікпен айналысып, өмірінің көп бөлігін отырықшы диқаншылық еңбегіне арнады, жазуын шығарды және Қытай мен Маверанахр арасында өмір сүрген халықтардың ішіндегі мәдениетті халықтардың бірі болды», – деп айтады [2].

Диқаншылық негізінен суару арқылы ғана болғандықтан, ата-бабаларымыз өзендерге бөгет салып, арық қазып, тау және жер асты суларын пайдаланған. Оны халықтың осы күнге дейін сақталып келген құдық (кариз) жүйесін жасап, пайдаланғандығынан айқын көруге болады.

Олар бірінші бидай, тары, жүгері, арпа сияқты дәнді-дақылдарды өсірумен айналысты. Кейінірек күнделікті тұрмыста керек болған дәнді-дақылдардың (күріш, сұлу, бұршақ және оның түрлері т.б.) бәрін өсірді. Диқандар төмендегідей құралдарды пайдаланған: соқа, кетпен, бұтақ, күрек, ағаш ара, орақ, шалғы, елек және т.б. диқандарға көктемнің келгендігінен «Майсә байрими» хабар берген және осыдан кейін олар егіншілікке шындап дайындығын бастаған. Олар егетін астықты (бидайды) бірінші сулаған, сосын барлығы ауылдағы қадірменді диқанның егістігіне жиналып, тәжірибелі, ақ жолды бір диқанға жерді айдатқызып, егін егуді бастап беруді сұраған. Бұл «көктемгі егін егуді бастау мерекесі» деп аталады. Осы мерекеден кейін жан-жақтағы егістіктерде жұмыс қызулана басталған.

Диқаншылықта егін егу қаншалықты қиын болса, оны ору және жинау одан да ауыр болады. Сондықтан мұндай кезде ауылдағы көршілер көмектеседі немесе атақты орақшылар шақырылады. Егін ору алтыншы айда басталады. Диқандар егін егіп болғаннан кейін қырман жасауға кіріседі. Қырман дөңгелек болып, оның диаметрі 15-20 қадамға дейін болады, ол үшін бірінші жер тегістеледі. Топырақ шықпау үшін жерді берік нығыздайды. Егістікте байланған астық арбамен қырманға тасылады. Арпа, сұлу, тары да бидай сияқты егіліп, жиналады, ал күріш, жүгері ғана басқаша болады. Ұйғырлар әдетте астықты үлкен қапта, ағаш сандықта, себетте сақтаған. Ал көбірек болса, ұзақ сақтау үшін арнайы жертөле жасап, сонда сақтаған.

Ұйғыр халқында көкөніс шаруашылығы да жақсы дамыған. Олар әдетте өздеріне керекті жазғы көкөністермен бірге, күзгі көкөністерді де өсірген және олар қыста базарды көкөніспен қамтамасыз еткен. Көкөніс шаруашылығымен айналысқан диқандар егін ору аяқталғаннан кейін бидай орнына сәбіз, пияз, шалқан, қытай орамжапырағы сияқты көкөністерді өсірген.

Диқаншылықпен халықтың бәрі айналысқан. Олар мекендеген жерінің географиялық жағдайына байланысты өздеріне қажетті егіннің түрін егіп отырды. Ұйғыр халқы диқаншылықты «қоғам қажеттіліктерін қанағаттандыратын, сонымен қатар барлық адамдар өмір сүруде сүйенетін ең маңызды кәсіп» деп санаған. Сондықтан халық диқандардың еңбегін жоғары бағалап, құрметтеп өткен. Ал, диқандар жерді қадірлеп, қастерлеген. Олар бір уыс жерді де бос қалдырмай, әртүрлі егін егіп отырған. Халық арасында:

Йәр алтун қозуқ, ғажап йесәк түгимәс;

Йәр тойдурар, от көйдүрәр;

Йәр тоймиғучә, әл тоймас;

Йәргә ишлә аянма, йоқ амәткә таянма;

Йәр һосулниң аниси, әмгәк униң атиси, – деген сияқты

мақал-мәтелдер кең таралған.

Ұйғыр диқандары шыдамды, ақ көңіл және ашық қолды болған. Олар қай жерде болса, сол жерде тіршілік көзі қайнаған. Бұл пікірімізге төмендегі халық мақал-мәтелдері дәлел бола алады:

Дехан ишләп дан чачар, бәхит йолини ачар;

Дехан ашлиқ билән гүллигән, адәм яшлиқ билән;

Дехан болсаң вақит-саатни бил,

Терикчиликни өз вақтида қил;

Дехан болсаң йәргә ишлә, диванә болсаң тиләп чишлә;

Деханчилик һаятликниң жүриги,
Орманчилик, чарвичилик, бағвәнчилк униң үч түврүги;

Халық өз ұрпақтарын да еңбектің бұл түріне ерте араластырған және егінді қалай егу, күту, жинау, сақтау, пайдалану керек екендігін үйретіп, балаларына мол тәжірибелер қалдырды. Сонымен қатар, оларға диқаншылықтың қыр-сырын, пайдасы мен зиянын, шаттығы мен қуанышын да айтып отырған.

Халық диқаншылықтың бір түрімен ғана шектеліп қалмай, бағбаншылықпен де айналысты. Ұйғыр халқында «Бауы жоқтың жаны жоқ» деген мәтел бар. Бағбаншылық игілігіне байланысты мәліметтерге қарағанда, олар өрік, алма, алмұрт, шабдалы, жаңғақ және тағы басқа жүзге жуық жеміс-жидек түрлерін өсірген. Ұйғырларда келген қонақты алдымен бау-бақшаға шақыру ұлттық дәстүрлердің біріне айналған. Халықтың бағбаншылық кәсібі туралы: «Хотән күнжіт, бидай, тары, күрішпен бірге, бақтарында әртүрлі жемістерді көп өсірген», – дейді зерттеуші Н.Я.Бичурин. Ал, Италия саяхатшысы Марко-Поло: «Олардың керемет бақтары, жүзім егісі және өте жақсы жерлері бар», – деп жазған [3]. Осы айтылған пікірімізді дәлелдеу үшін бағбаншылыққа байланысты мақал-мәтелдерді мысалға келтірейік:

Бақсаң бағ болар, болмиса тағ болар;

Бағ – мевиси билән, адәм – һиммити билән;

Бағлиқ жутта – берикәт бар және т.б.

Ұйғыр халқы сонау ерте заманнан-ақ күнделікті еңбек қызметінде өзінің қолданбалы қол өнерін дамытып отырды. Қолөнер – ұлттық шығармашылықтың ең жоғарғы формасы болып табылады. Олар қол өнерінің бірнеше түрімен айналысқан. Қолөнер кәсібін таңдаған әке мен апаның кәсібін ұлы мен қызы, немересі мен шөбересі жалғастырған. Олар өздерінің тұрмыстық және рухани қажеттерін қанағаттандыру үшін ең қажетті заттарды дайындады. Жүн, тері, сүйек пен мүйіз, яғни мал шаруашылығы өнімдері, ағаш, металл қолданбалы өнер туындыларын жасайтын материалдар қызметін атқарды. Сонымен қатар, халық шеберлері мұқтаждықты жою, байлыққа байлық қосу, молшылық жасаумен қатар, сол баршылықты байыпты етуге, тұрмыстық жиһаз-мүліктерін сәндендіруге үлес қосты. Асыл тастарды ұқсатып неше түрлі әшекейлі ою-өрнек, әсемдік заттар жасаумен қатар киіз басу, сырмақ сыру, кесте, алаша ши тоқудың сырларын ұрпақтан ұрпаққа жеткізе білді.

Зергерлік өнерін ұйғыр халқы жоғары бағалап, зергерлерді ардақтап, олардың өнерлерін уағыздап, жастарға үйретіп отырған. Олар алтын-күмістен білезік, сақина, сырға, алқа және тағы басқа бағалы бұйымдарды жасап, оларды ұлттық ою-өрнектермен нақыштаған.

Мис қәдрини мискәр билиду,

Алтунниң қәдрини зәрғар билиду, дейтін ерте заманғы мақалдар халық мекендеген жерде қандай металдар болғанын, оны халық ертеден-ақ керегіне жарата білгенін көрсетеді және балаларын еңбектің бұл түрімен шұғылдануға шақырады.

Сонымен қатар, ұйғыр халқы ағаш ұқсату өнерімен де айналысқан. Олар ағаштан күнделікті өміріне қажет заттарын, үй жиһаздарын және сандық жасаған. Ұйғыр сандығы әртүрлі болады. Мысалы, шапан сандық, уруш сандық және тағы басқалар. Сандық ағаштан жасалынып, оған шегемен немесе түрлі-түсті бояулармен әр түрлі ұлттық ою-өрнектер салынады. Ұйғыр халқы нан және астық сақтау үшін де үлкен жай ғана жасалған сандықтарды пайдаланған. Олар тіпті бір тонна бидай сиятын сандық та жасаған.

Яғашчиға йелим керәк, инсанға билим;

Яғачниң қиммити һүнәрдә, – деген мақал-мәтелдер арқылы халықтардың ағаш ұқсату өнерімен айналысқанын және жоғарыдағы мақалдар арқылы ұрпақтарына бұл өнердің қыр-сырын үйретіп кеткенін көреміз.

Ұйғыр халқы кесек құйып немесе там соғып үй салуды алғаш бастаған деуге де болады. Ертеден-ақ олар үй салу үшін жердің географиялық орнына, табиғатына емес, топырағына қарап таңдаған. Қабырғасын соғып жасаған үйлер экологиялық және экономикалық жағынан өте тиімді болып есептелінеді. Мұндай үйлерге өте көп физикалық күш қажет болғанымен, қыста ыстық, жазда салқын болады. Үй салудың осыншама қиындығына қарамай, балаларын бұл ата кәсіпке ертеден-ақ араластырған. Қыста бұл үйлерді жылыту үшін олар тек ошақ

пайдаланған. Ошақтың биіктігін 3-4 еліге дейін көтеріп, үйдің қабырғасын ойып, жоғарыға мұржасын шығарған. Бұл ошаққа отын-көмір жаққан, ол ыстықпен бірге, аз ғана жарық та берген [4].

Басқа халықтарда онша кездесе бермейтін кәсіптің бірі – тандыр (нан пісіргіш) салу кәсібі. Ұйғырларда бұл кәсіппен көбінесе әйелдер айналысқан. Тандырды салу үшін топыраққа қойдың немесе сиырдың жүнін араластырып, тұзды сумен батпақ дайындайды. Оны бірнеше күнге қалдырады. Кейін тандырдың өлшемін анықтап, сосын төменнен бастап салады. Дайын болған батпақты созып, күмбез секілді етіп, күніне 3-4 қатардан қояды. От жағу үшін тандырдың аузын жасайды. 1-2 аптада тандырдың іші дайын болады. Содан соң сыртына тас жабыстырып, отыратын орын жасайды. Тандырды он күндей от жағып кептіреді, және оны он сағаттай от жағып қыздырады (бірінші рет қыздырғанда ғана осылай көп от жағылады), содан кейін ғана тандыр дайын болады. Онда піскен нанның дәмі де ерекше болады. Сондықтан, халықтың тандырды мадақтағанына мына мақал дәлел бола алады:

Тонури сеғиз, нени меғиз.

Қорыта келгенде, мақал-мәтелдер еңбек тәрбиесінің қалыптасып дамуында үлкен рөл атқарады. Ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып келе жатқан халық педагогикасының бұл асыл үлгілері жас ұрпақты еңбекке тәрбиелеудің таптырмас құралы болып есептелінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Алмас зэррилэр: Уйғур хэлиқ мақал вэ тэмсиллири. Алмута: Жазушы, 1991. – 200 б.
2. А.Ю.Якубовский. Арабские и персидские источники об уйгурском Турфанском княжестве в IX-X вв. «Труды отдела истории, культуры и искусства Востока Государственного Эрмитажа». Л., 1947, т. 4, стр. 423-424.
3. Баратов Ш. Уйғур тилиниң кэспий лексикиси. Қазақстан ССР «Наука» нәшрияти. Алмута, 1975. 120 б.
4. Зулпиқар М. Уйғур өрп-адэтлири. Алматы, 2008. – 400б.

УДК 37.013

КООПЕРАНТНЫЙ ПОДХОД: МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕЙ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

В.И. Баймурзина, д.п.н., профессор
Стерлитамакский филиал
ФГБОУВО «Башкирский государственный университет»,
г. Стерлитамак, Республика Башкортостан, Российская Федерация

Ключевые слова: исследование, понятия, этнопедагогика, народная педагогика, общая этнопедагогика, кооперантный подход, кооперация, «кооперантная деятельность», «кооперантная готовность», «кооперантная идентификация», «кооперантная информация», технология развивающейся кооперации.

Резюме: Целью статьи является раскрытие сущности и содержания понятия «кооперантный подход», разработанный автором. Он построен на основе теорий о кооперации, в основном существующих в области экономики и народном хозяйстве. Для теоретического осмысления и использования результатов исследований привлечены знания из этнофилософии, этнологии, культурологии, социологии, психологии и этнопсихологии, педагогики и этнопедагогике. Понятия, заимствованные из других наук, наполняются педагогическим смысловым содержанием. Задачами исследования выступают систематизация существующих знаний о кооперации, определение компонентов кооперантного подхода с учетом специфики общей этнопедагогике, выявление концептуально-теоретических оснований кооперантного

подхода. Было выдвинуто предположение о том, что разработанный кооперантный подход наиболее эффективно обеспечит исследование общей этнопедагогике.

UDC 37.013

COOPERATIVE APPROACH: METHODOLOGY FOR RESEARCH OF GENERAL ETHNIC PEDAGOGY

V. I. Baimurzina,
Sterlitamak branch of FSBEI
IN
"Bashkir State University",
Doctor of Education, Professor

Abstract: *The purpose of the article is to disclose the essence and content of the concept of "cooperative approach" developed by the author. It is built on theories of cooperation, mainly existing in the field of economics and national economy. For theoretical understanding and use of research results, knowledge from ethnophilosophy, ethnology, cultural studies, sociology, psychology and ethnopsychology, pedagogy and ethnopedagogy is used. Concepts borrowed from other sciences are filled with pedagogical semantic content. The objectives of the study are the systematization of existing knowledge about cooperation, the definition of the components of a cooperative approach, taking into account the specifics of general ethnopedagogy, and the identification of the conceptual and theoretical foundations of a cooperative approach. It has been suggested that the developed cooperative approach will most effectively provide a study of general ethnopedagogy.*

Key words: *research, concepts, ethno pedagogy, folk pedagogy, general ethnopedagogy, cooperative approach, cooperation, "cooperante activity", "cooperante readiness", "cooperante identification", "cooperante information", the technology of developing societies.*

Бесспорно, наука применяет разные понятия. В различных её отраслях представлены разные объяснения явлений и предметов. Их наиболее общие свойства, признаки, связи, отношения, на наш взгляд, отражаются в категориях. В связи с чем, к исследованию проблем общей этнопедагогике мы вводим расширенную систему понятий. Она отражена в кооперантном подходе, разработанном нами, который основан на теории о кооперации.

Определение «кооперация» существует издавна в области экономики и народном хозяйстве. Однако для полного раскрытия сущности и содержания кооперации разъяснение с позиции названных отраслей является недостаточным. Для теоретического осмысления с позиции педагогики нами привлечены знания из области этнофилософии, этнологии, культурологи, социологии, психологии и этнопсихологии, педагогики и этнопедагогике, где отмечается многообразие толкований. Нами они наполнены педагогическим смысловым содержанием.

Составляющими кооперантного подхода мы выделили и ввели в научный оборот такие понятия, как «кооперация», «кооперантная деятельность», «кооперантная готовность», «кооперантная идентификация», «кооперантная информация», «технология развивающейся кооперации». Они образуют единое целое.

Для уточнения термина «кооперация» обратимся в Толковый словарь русского языка С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой. В их понимании сотрудничество нескольких лиц для достижения общей цели является кооперацией. Они кооперацию разделяют на простую и сложную кооперацию, на сотрудничество одновременное во времени. Когда люди помогают друг другу в одной работе, представляет простую кооперацию. Разделение труда в общей работе, когда каждый занимается особым видом труда, выражается в сложной кооперации.

В переводе на русский язык с французского и латинского Большой словарь иностранных слов «кооперацию» дает в двух значениях: (фр. cooperation < лат. cooperation «сотрудничество») – 1. Форма трудовой или хозяйственной деятельности, основанная на групповой собственности. 2. Совокупность длительных хозяйственных связей между независимыми предприятиями [4, с. 316].

В определении термина «кооперация» мы опираемся на первое определение, которое ближе по значению к предмету нашего исследования, ибо её мы осознаем как взаимодействие нескольких человек, этнических групп по созданию ортодоксальной воспитательной системы народов с появления человечества до нашего времени [1, с. 16].

При таком объяснении сущности кооперации она выступает общим продуктом кооперации педагогической направленности. Несмотря на разницу во времени и географии, народная педагогика имеет много общего у разных народов.

А.П. Макаренко, изучая кооперацию в области экономики, выделяет два направления её продвижения. «Первое направление – экстенсивное. Такой шаг идет за счет расширения сферы вмешательства участников кооперации, и соответственно, расширения состава участников.

Второе направление – интенсивное, когда продвижение идет за счет структурообразование связей. По настоящее время эволюция человечества шла главным образом интенсивно. Проблема заключается в трансформации к интенсивным формам развития и в свою очередь построении содержания образования обучающихся»[5, с. 17].

Аналогично с данной точкой зрения, кооперацию мы признаем как форму общественной группы. Когда каждый человек принимает функционирующую базу воспитания детей, тогда кооперация обретает координационные и общеорганизационные отличия.

Воспитательные параметры, применяемые всеми потомками человечества, имеют первичную значимость. Они становятся оценкой и суждением на предмет воспитанности человека.

Привлечение организаторами членов кооперации на коллективные деяния представляется серьезным делом. В качестве руководителя (организаторов) может выступить один из родителей, либо оба родителя, старшие члены семьи. Народными учителями могут стать старейшины рода, племени, мудрецы. В таком качестве предстают перед нами и специалисты в этнопедагогической области. Большую роль имеет готовность участников кооперации к совместным действиям. Поэтому введение термина «кооперантная готовность» обусловлено необходимостью раскрывать некоторые стороны сущности и содержания кооперантного подхода.

Проблема готовности человека к разным видам деятельности была и есть предмет исследования теоретической и практической психологии. В настоящее время современная психология характеризуется множеством сложившихся понятий готовности. Выведено содержание, структура, основные параметры готовности и условия, которые влияют на динамику, длительность и устойчивость её проявлений.

Например, М. И. Дьяченко, Ф. И. Иващенко, Л. А. Кандыбович, Я. Л. Коломенский, А. Т. Короткевич, И. Б. Котова, А. И. Кочетов, В. С. Мерлин, В. Н. Мясищев, Н. Д. Левитов, А. С. Нерсисян, А. Ц. Пуни, В. Н. Пушкин, К. К. Платонов, Д. Н. Узнадзе, П. Р. Чамата не только занимались проблемой готовности. В их трудах мы находим и идеи, связанные с ней.

На основе анализа их работ по данной проблеме, мы сделали вывод о том, что готовность выступает в двух значениях. Согласие человека совершать что-нибудь представляет первое значение. Второе значение – это состояние, при котором все сделано, все готово для чего-нибудь. На наш взгляд, в первом значении речь идет о непринудительном и сознательном решении человека к некоторым действиям, обращенным на деятельность. Второе значение объясняет состояние, гарантирующее реализацию поставленных задач на практике.

Третьим компонентом кооперантного подхода мы обозначали «кооперантную деятельность». Она является логическим продолжением понятия «готовность к деятельности». Конечно, исследователи многих теорий описывают категорию «готовность к деятельности» путем различных вариаций отраслей психологической науки.

Итак, в военной психологии готовность к деятельности формулируется как боеготовность. Инженерная психология к определению данного термина подходит с позиции специфики своей области. Они ей придают несколько смысловых свойств: знания, умения, навыки, готовность к чрезвычайному осуществлению существующего плана операции в ответ на возникновение определенного знака диспетчера, необходимого для благополучного свершения действий; желание сделать что-то. В целом – это призыв всех психофизиологических систем человека, эффективно выполняющих заданные действия. Короче, здесь имеется в виду совокупность разных уровней и факторов готовности: и психологическая готовность, и физическая подготовленность человека, и нейродинамическая обеспеченность действия. Одна из этих сторон готовности к действию может стать ведущей, а другая – вторичной в зависимости от условий выполнения.

Российскими учеными-психологами готовность к деятельности рассматривается по-разному. Но самым распространенным является личностный подход, который несёт такую смысловую нагрузку, как «демонстрация личностных качеств человека и их целостности, которые предопределены характером деятельности с высокой плодотворностью» [1, с. 17].

На основе анализа имеющих трудов, нами выявлено несколько смыслообразующих составляющих, показывающих сложный психический процесс. Это – познавательный процесс, отражающий суть кооперантной деятельности; это – эмоциональные свойства, влияющие на человека, активируя его психологическую и физическую активность; это – волевой компонент, производящий участие в совершении сложных действий в ходе достижения цели; это – психическое состояние участника кооперации. Психологический процесс обусловлен временем: кратковременным или долговременным. Один из них становится первостепенной важности во время принятия решения в кооперантной деятельности.

Раскрытие сущности, структуры и содержания понятий «готовность» и «готовность к деятельности» потребовало изучения и анализа теоретических источников и обширного фактического материала. На их основе мы сделали заключение, что разные авторы к данному вопросу подходят по-разному, и нами не обнаружено объяснение о сути кооперантной готовности. Мы же «кооперантную готовность» понимаем как «готовность индивида к деятельности в кооперации людей по созданию совместной продукции» [1, с. 19]. Она проявляется в желании человека участвовать в кооперантной деятельности.

Третья ключевая категория представлена «кооперантной деятельностью». Общеизвестно, социально-гуманитарные науки обращают большое внимание к понятию «деятельность». Уделим внимание и мы к данному термину для полного раскрытия её сущности и содержания. Так, в философской литературе «деятельность понимается как особая форма отношения человека к существующему вокруг нас миру, содержанием которой является его целесообразное постижение и изменение. Она проявляется в сознательном и целенаправленном отношении человека к природе. Философия подчеркивает, что человеческая деятельность имеет бесконечно многообразные виды деятельности, которая может быть выражена в создании материальной и духовной культуры, в познавательной и оценочной, репродуктивной и творческой, созидательной и разрушительной деятельности и т.д.

В социологии деятельность признается как сознательное поведение человека, направленное в ответ на действие людей.

В психологии под деятельностью понимается динамическая система взаимодействий субъекта с внешним миром, в ходе которых человек сознательно, целенаправленно влияя на предмет, за счёт чего он удовлетворяет свои потребности» [9].

Целенаправленное, обоснованное воздействие педагога, ориентированное на, во всех отношениях, развитие личности ребенка и подготовку его к жизни в современных социокультурных условиях – вот так понимается деятельность в современной педагогике. Она базируется на закономерности течения воспитания. Предоставление условий для развития ребенка как объекта воспитания является её целью. Проверка сравнением личностных качеств ребенка в начальном этапе педагогического воздействия и по его окончанию – это и есть результат педагогической деятельности. В этом аспекте цель и результаты педагогической

деятельности в общей педагогике и при кооперантном подходе к общей этнопедагогике расходятся, ибо при кооперантном подходе каждый член кооперации является субъектом совместной деятельности, а не объектом. Суть кооперативного эффекта в том, что человек может использовать силу коллектива как свою.

Совершенно по иным принципам строится кооперантная деятельность.

Индивид становится не только соучастником её результата, а равноправным, активным творцом педагогических идей, подходов, содержания, форм, средств, методов приобщения человека к самообразованию. В совместной деятельности обязательность за исходный результат призывает все его скрытые возможности.

Отсюда, будет правомочным понимать «кооперантную деятельность» как «самоорганизованную, целенаправленную совместную деятельность групп людей на добровольной основе по освоению прогрессивного исторического воспитательного опыта народов и проектированию отдельных его аспектов для использования в условиях глобализации общества и интеграции культурных и образовательных процессов в формировании и развитии совершенного человека» [1, с. 20].

В общей этнопедагогике мы используем понятие «приобщение человека к самообразованию». Оно осуществляется при внутренней и внешней мотивации к нему, готовности субъекта к этому процессу в противовес представлению в народной педагогике о развитии совершенного человека, происходящему под воздействием других людей. Ими могут быть как родители, так и посторонние люди. Здесь объект может использовать продукты диалога культур как средства для своего дальнейшего развития, не участвуя сам непосредственно в его выработке.

Как показывает наше исследование, в XX веке в философской публицистике и эссеистике начали широко применять термин «диалог культур». В Новой философской энциклопедии говорится, что чаще всего оно понимается «как взаимодействие, влияние, проникновение или отталкивание разных исторических или современных культур, как формы их конфессионального или политического сосуществования» [6, с. 38].

«В.С. Библер в своих трудах понятие «диалог культур» предлагает в качестве основоположения философии в канун 21 в.

Как известно Философия Нового времени от Декарта до Гуссерля определялась в своей основе как наукоучение. В существующую в ней идею «культуры» разные философы придали разное значение. По общему признанию, эту идею конкретнее всех высказал Гегель. Он разумел её как идею развития, «самообразования мыслящего духа» [3].

Данный термин был в центре внимания лингвистики, литературы, искусствоведения, культурологии и других наук. На основе имеющихся определений, мы сделали попытку рассмотреть его с позиции общей этнопедагогике и выразили свое понимание: диалог культур – это совокупность непосредственных общественных отношений и связей, в процессе которых происходит не только обмен идеями, информацией, но и осуществляются изменения в мировоззрении его участников и, как результат деятельности, происходит обогащение педагогической культуры народов, её дальнейшее развитие с учётом жизненной действительности. Вместе с тем мы признаем, что при диалоге культур не происходит кооперантная деятельность, ибо не все участники готовы к ней. Многие являются только объектами воздействия со стороны организаторов этого процесса.

Поэтому неизменной составляющей кооперантного подхода является понятие «кооперантная идентичность» – четвертый его компонент. В переводе с новолатинского на русский язык «идентичность» означает «тождественность», «равнозначность». «Кооперантную идентичность мы понимаем как разделяемую её членами общие представления о содержании, форме, способах добывания информации по разрабатываемым продуктам, развивающиеся личностные качества в процессе взаимодействия кооперантов друг с другом, способствующие формированию прогрессивных целей человечества» [1, с. 21]. Это представление создается при активной деятельности каждого кооперанта. Общее знание соединяет членов кооперации. На

любом этапе развития кооперации индивид приобретает скачок в собственном развитии. Я-образкооперанта переходит на более высокий уровень – в Мы-образ.

«Три тенденции послужили причиной появления кооперантной информации, являющимся пятым понятием:

Первая тенденция выражается в переходе участника кооперации от индивидуального этапа деятельности к групповому этапу в ходе кооперантной деятельности. Хотя участники одной группы в ходе обмена информацией постоянно расширяют свое знание, оно быстро исчерпывается. Для дальнейшего развития кооперанта в решении проблемы требуется информация от другой группы.

Вторая тенденция заключается в переходе от индивидуальной потребности обогащаться за счет информации от другого участника кооперации к уровню потребности делиться своей информацией с членами другой группы кооперации. Взаимообогащение информацией по исследуемой проблеме, требующего кооперантного решения происходит в ходе совместного исследования.

Третья тенденция отражается в переходе от одного уровня кооперации к другому уровню по его возрастанию. Он позволяет обобщению продукта на более высоком уровне, что в конечном итоге создает систему. В нашем случае такой системой выступает воспитательная система, то есть народная педагогика.

Таким образом, кооперантная информация представляет собой непрерывно работающую систему контактов. Она рассчитана для сбора, обработки, классификации, анализа, оценки, обобщения и распространения народного опыта воспитания с целью его использования в требуемых социально-исторических условиях» [1, с. 22].

В совместной деятельности кооперант вооружается нужной информацией. Он её извлекает в ходе общения с другим человеком и в ходе обсуждения проблемы, уточняя и конкретизируя её.

Таким образом, изучение, анализ научной литературы по проблеме исследования способствовало нам составить свое видение и ввести и раскрыть сущность следующих понятий, как «кооперация», «кооперантная готовность», «кооперантная деятельность», «кооперантная идентификация» и «кооперантная информация». Они тесно связаны между собой, обуславливая эффективность кооперантной деятельности, завершающейся кооперантной рефлексией.

Конечный результат кооперантной деятельности в виде народной педагогики определяется её целью «вывести ребенка в люди», «воспитывать в труде», «формировать совершенного человека» и др. Уникальность народной педагогики разных народов обнаруживаются в зависимости от времени, пространства, событий, мировоззрения народов.

Таким образом, под «кооперантным подходом» мы понимаем такой подход к исследованию, который позволяет раскрыть сущность, структуру, содержание любого явления общей этнопедагогики на основе кооперантной готовности, кооперантной идентичности, кооперантной информации и представлений кооперантов в ходе кооперантной деятельности [1, с. 23].

Практическим выражением кооперантного подхода как методологического инструментария исследования общей этнопедагогики является технология развивающейся кооперации (ТРК).

В методическом аспекте она малоизвестна в педагогической науке (ТРК). Идеи ТРК опираются на ряд положений концепций В.В. Давыдова, П.Я. Гальперина, Л. В. Занкова, С. Френе, П. Шардена, Д.Б. Эльконина и др.

ТРК прошел широкую апробацию в конце 80-х – начале 90-х гг., в деятельности научно-исследовательской проблемной лаборатории (НИПЛ) при Стерлитамакском государственном педагогическом институте Республики Башкортостан. Она распространялась в дальнейшем не только в России, но и в Белоруссии, Казахстане, Германии, Бельгии, Индии, Аргентине и т.д. ТРК впервые испытывали в ходе преобразования образовательного процесса, направленного на формирование разносторонней личности, умеющей самостоятельно добывать знание по мере необходимости в образовательных организациях Республики Башкортостан.

Технология развивающейся кооперации развивает у кооперантов таланта к самоорганизации, созданию кооперации. Такие люди могут находить ту структуру кооперации, которая им нужна для решения стоящей перед ними задачи, то есть они умеют организовать совместную деятельность в кооперации.

Применение таких принципов, как совместная деятельность, развитие кооперанта в процессе решения сверхзадач, использование знаний и возможностей других кооперантов для развития, освоение ТРК через учет и развитие потребностей участников обеспечивает эффективность ТРК. Любые проекты, разрабатываемые участниками, внедряются самими участниками. Это неписанный закон.

Таким образом, кооперантный подход к исследованию общей этнопедагогике является новым подходом в области педагогической науки. Считаем, что создана оригинальная методология исследования, на основе которой разработали и теоретически обосновали общую этнопедагогическую.

Литература

1. Баймурзина В.И. Общая этнопедагогика: методология, теория, практика. Монография [Текст] / В.И. Баймурзина. – СПб: Изд-во Социально-гуманитарное знание, 2016. – 440 с.
2. Баймурзина В.И. Кооперантный подход к исследованию общей этнопедагогике. Методология. – Саарбрюкен: LapLambertAcademicPublishing, 2012. – 101 с.
3. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век [Текст] / В.С. Библер. – М., 1991.
4. Большой словарь иностранных слов / Сост. А.Ю. Москвин. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф: ООО «Полюс», 2002. – С. 8; 226.
5. Макаренко А.П. Теория и история кооперативного движения: учеб. пособие для студентов высших и средних кооперативных учебных заведений. – М.: ИВЦ «Маркетинг», 1999.
6. Новая философская энциклопедия. В 4-х т. – М.: «Мысль», 2001. – С. 38.
7. Ожегов, С.И. и Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка: РАН. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., доп. М., 1999.
8. Педагогика: Учебник. [Текст] // Л.П. Крившенко, М.Е. Вайндорф- Сусоева и др.; Под ред. Л.П. Крившенко. – М.: ТК Велби. Изд – во Проспект, 2004. – 432 с.
9. www.Grandars.ru

Literature

1. Baimurzina V.I. General ethnopedagogy: methodology, theory, practice. Monograph [Text] / V.I. Baimurzin.–St. Petersburg: Publishing House of Social and Humanitarian Knowledge, 2016–440 p.
2. Baimurzina V.I. A cooperative approach to the study of general ethnopedagogy. Methodology. - Saarbrücken: LapLambert Academic Publishing, 2012.- 101 p.
3. Bibler V.S. From science to the logic of culture. Two philosophical introductions in the twenty-first century [Text] / V.S. Bibler. - M., 1991.
4. A large dictionary of foreign words / Comp. A.Yu. Moskvina. - M.: ZAO Tsentropoligraf Publishing House: LLC Polyus, 2002. - P. 8; 226.
5. Makarenko A.P. Theory and history of the cooperative movement: textbook. manual for students of higher and secondary cooperative educational institutions. - M.: Information and Marketing Center "Marketing", 1999.
6. The new philosophical encyclopedia. In 4 volumes - M.: "Thought", 2001. - S. 38.
7. Ozhegov, S.I. and Shvedova, N.Yu. Explanatory Dictionary of the Russian Language: RAS. Russian Language Institute V.V. Vinogradova. 4th ed. M., 1999.

8. Pedagogy: Textbook. [Text] // L.P. Krivshenko, M.E. Weindorf-Sysoeva and others; Ed. L.P. Krivshenko. - M.: TC Velby. Prospect Publishing House, 2004.- 432 p.
9. www.Grandars.ru

ӘОК 37.013

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – ТӘРБИЕНІҢ ҚАЙНАР КӨЗІ

Т.К. Ауелгазина, саяси ғылымдарының докторы, доцент
«Өрлеу» «БАҰО АҚ филиалы Алматы облысы бойынша педагог қызметкерлердің
біліктілігін арттыру институты, Алматы қ.

Ключевые слова: ценности, нация, национальные ценности, воспитание, народная педагогика.

Аннотация. Национальные ценности, духовное наследие народа на протяжении многих тысячелетий считались первоисточником духовного роста. И сегодня они являются важнейшим фактором воспитания молодого поколения в духе преданности своей стране и идеалам гуманизма. В связи с этим, в статье проводится анализ национальных ценностей, описывается важная роль возрождения и развития духовно-культурного наследия в деле воспитания молодежи Казахстана.

Key words: values, nationality, national values, education, folk pedagogy.

Abstract. National values and the spiritual heritage of the people have been considered the primary source of spiritual growth for many millennia. And today they are the most important factor in educating the young generation in the spirit of devotion to their country and the ideals of humanism. In this regard, the article analyzes national values, describes the important role of the revival and development of spiritual and cultural heritage in the education of young people in Kazakhstan.

Әр халықтың қилы-қилы тарихында қол жеткізген ең құнды дүниелері – рухани және материалдық игіліктері, мәдениеті, ауыз әдебиеті, өнері, ұлттық колөнері, ұлттық құндылықтары. Ұлттық дүниетаным, ақыл-ой, тағылымдық ұлағат ғасырлар бойы сараланып қалыптасты. Ұлттық құндылықтар – ұрпақтан ұрпаққа беріліп, әрбір ұлттың сан ғасырлар бойына сыннан өткен рухани-мәдени мұраларының жиынтығы. Жалпы құндылықтар ең алдымен адам санасында орын алып, нәтижесінде тұлға құндылықты игереді және соған сай әрекет ететіні белгілі.

Ұлттық құндылық белгілі бір бағытты, мақсатты, жүйелі ұлттық көзқарасты, мінез-құлықтағы адамдық тәртіп пен рухани дағдыны қалыптастыратын жүйе.

Ұлттық құндылықтарға белгілі бір ұлтқа тән адами қадір-қасиет, яғни, ғасырлар бойы жинақталған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар жатады. Адамдардың бойында қалыптасқан имандылық қадір-қасиеттер рухани құндылықтарды, ал адамдардың қолымен жасалған тұтыну заттары мен кәсібі материалды құндылықтарды құрайды.

Ұлттық құндылықтарға: тіл, ұлттық дүниетаным, халық ауыз әдебиеті, салт-дәстүрлер, салауатты өмір салтын ұстану, ұлттық шаруашылық, ата-кәсіп тағы басқалар жатады. Қазақ халқының жүздеген жылдар бойы жинақтаған мол тәжірибесі, танымдық мұрасы, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, мәдениеті, өнері, аңыз-ертегілері, жұмбақ, мақал-мәтелдері, әндері, лиро-эпостық және батырлар жырлары, ұлттық ойындары, тағамдары, тұрмыстық бұйымдары ерекше тәрбиелік мәні бар баға жетпес асыл қазына. Бабалардан мирас болып қалған ұлттық мәдениет үлгілерін қаншама ғасырлардан бері сақтап келген біздің ата-бабаларымыз Алтайдан Атырауға,

Арқадан Алатауға дейінгі ұлан-ғайыр атырапты мекендеп, киелі Қазақстан жерінде ұлттық бірегейлікті қалыптастыра білді.

Кез келген ұлттың сипаты бес қағидаға келіп тіреледі. Біріншісі - тілі, екіншісі - діні, үшіншісі - дәстүрі, төртіншісі - тарихы, бесіншісі - атамекені. Өз кезегінде қазақ халқының тәрбие дәстүрі де өзіндік ерекшелігімен әрқашанда қасиетті әрі қадірлі.

Қазіргі таңда бүкіл әлемдік өркениет ұлттық, әлеуметтік-мәдени жаңғыру кезеңін бастан өткеруде. Жаһандану заманында әр ұлт, әр мемлекет өзіндік бет-бейнесі мен ұлттық дүниетанымын сақтап қалуға тырысуда. Өзгеріске ұшырап жатқан дүбірлі дүниедежаһандану көшіне ілесе отырып, өткенімізге жан бітіріп, ұлттық құндылықтарымыз бен төл мәдениетімізді дамытуға ерекше мән беруіміз қажет.

Өз кезегінде шығыс ойшылы М.Икбал «...менін жоғалтқысы келмейтін ұлт өзінің өткені, бүгінгі мен ертеңі арасындағы қан тамырларын үзіп алмауы» керектігін ескерткен екен. Ендігі жерде ұлттық болмысымыздың тарихи негізі болып табылатын әл-Фарабидің «белсенді санасын», Ж.Баласағұнның, А.Йүгінекидің, А.Яссауидің «көңіл көзін», Ұлы Абайдың «нұрлы ақылын (таза жүрек)», Ш.Құдайбердіұлының «жүрек көзін» әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату біздің ұлттық жаңғыруымыздың басты мұратына айналуы керек. Осымен байланысты енді ғана ұлттық болмысымызды сезініп келе жатқан кезеңде халқымыздың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығымен өскелең ұрпақтарды сусындатып, өсіру аса маңызды қоғамдық қажеттілік болып табылады.

«Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс.

Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана» [1]. Себебі еліміздегі тарихи-мәдени ескерткіштер, рухани мәдениет, әдебиет пен өнер үлгілері халқымыздың ұлттық мұраларының берік діңі болып табылады.

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат - міндеттің ең бастысы атадан балаға мұра болып, жалғасып келе жатқан ұлтқа тән ізгі қасиеттер мен асыл мұраны өзінің өмірі мен ісін жалғастыратын саналы да салауатты, ұлтжанды, ақыл-парасаты мол ұрпағының санасына сіңіру болып табылады. Бұл ретте адамзаттың тарихи қалыптастырған әлеуметтік тәжірибесін мақсатты түрде ұрпақтан ұрпаққа жеткізу үдерісі – тәрбиенің алатын орны ерекше.

Тәрбие мәселесі – ғасырлар бойы жетілдіріліп, жаңа ұрпақты өмірге, еңбекке дайындау арқылы қоғамның алға қарай дамуын қамтамасыз ететін үдеріс. Қазақ халқының тәрбие дәстүрі де қай халықтан болсын кем түсіп көрген емес. Олай болса, бүгінгі ұрпағымызды халқымыздың баға жетпес бай салт-дәстүрлері негізінде тәрбиелеп, олардың санасына ата-бабаларымыздың озық дәстүрлерін терең сіңіру қажет.

«Қай халық та ұлттық психологиялық және халықтық тәлім-тәрбие қазанында қайнап, жетілуі тиіс... Қай халықтың да тәлім-тәрбие мазмұны өзінің көпфакторлы, көпсатылы, дәстүрлі этнопедагогикалық құрылымымен ерекшеленеді. Ол көп ғасырлық тарихына сүйене отырып, жан-жақты, ұдайы, үдерісті жетіліп, толысып отыратын динамикалы процесс» [2]. Бұл пайымдама қазақ зиялысы М.Жұмабаевтың «Педагогика» еңбегіндегі «...әрбір тәрбиешінің қолданатын жолы – ұлт тәрбиесі. Әрбір ұлттың бала тәрбие қылуы туралы ескіден қалып келе жатқан жеке-жеке жолы бар. Ұлт тәрбиесі баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақтай жол болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті», - деген тұжырымымен үндес.

Тарихқа үңілер болсақ, әрбір халық пен ұлттың өзіне тән мәдениеті, тұрмыс-тіршілігі, салт-санасы, әдет-ғұрпы, дәстүрі, тәрбиелеу тәсілі болатынын білеміз. Демек, халықтық тәрбие – ұлттың ой-арманымен, тіршілік тынысымен, шаруашылық кәсібімен, ұлттық тәлім-тәрбие дәстүрімен тығыз байланыста туып, өсіп-өркендеп, дамып және ұрпақтан ұрпаққа жалғасып жеткен тарихи және мәдени мұрасы.

Қазақ зиялысы М.Жұмабаев баланы тәрбиелеуді халық өмірімен үйлестіре жүргізудің маңыздылығын көрсетіп: «Тәрбиеден мақсұт – баланы тәрбиешінің дәл өзіндей қылып шығару

емес. Келешек өз заманына лайық қылып шығару ғой», - деген [3; 100-б]. Өз кезегінде жас ұрпақ өкілдеріне тәрбие беруде ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа беріліп келе жатқан ұлттық тәлім-тәрбиенің, халықтық педагогиканың маңызы орасан. Ұлттық тәрбиенің көздері: фольклор, халық ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, өнеге-өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары болып табылады.

«Біз балаларды тәрбиелеуде және оқытуда ғасырлық тарихи тамыры бар дәстүрлі қазақ халық тәрбиесінің негізгі идеялары мен құндылықтарын қалпына келтіріп, кеңінен пайдалануымыз керек» [4]. Олай болса, бүгінгі ұрпағымызды ұлтымыздың баға жетпес бай салт-дәстүрлері негізінде тәрбиелеп, олардың санасына ата-бабаларымыздың озық дәстүрлерін терең сіңіру қажет.

Қазақ халқының тәлім-тәрбиесінің озық үлгілері бесік жыры мен батырлық эпостарда, ертегілер мен аңыздарда, шешендік сөздер мен айтыс-термелерде, мақал-мәтелдерде көптеп кездеседі. Мұндағы ұрпақ тәрбиесінің негізгі түйіні - адамгершілік-имандылық, ақыл-ой, дене, отбасы, еңбек, эстетика, патриоттық тәрбиесіне байланысты мәселелерге келіп тіреледі. Демек, тәрбиенің көзі - ата-бабамыздан қалған мұралар мен дана сөздер. Ұлтымыздың «Балаңды өз тәрбиенмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген мақалы бар. Халқымыз өз ұрпағын бесікте жатқан кезінен өлең-жыр мен әңгіме, ертегі, тақпақ, санамақ арқылы тәрбиелеп отырған. Бала аяғын жерге нық басқан кезден қоршаған ортаның, табиғи құбылыстардың құпиясын оның санасына сіңірумен айналысқан. Жұлдыздарға, түрлі белгілерге қарап жол табуға бейімдеп, қаршадайынан балалардың есту, көру сезімдерін шынықтырған. Осылайша, ата-бабамыздың кәсібі, тіршілігі мал шаруашылығына байланысты болғандықтан, бала 5-6 жасынан ат құлағында ойнай бастайды, бір естігенін қалтқысыз есте сақтайтын қабілеті күшті, алыстағыны болжайтын, жоғалғанды табатын ізшіл әрі мергендік қасиетті бойына сіңірген. Сонымен қатар, көшпелі халықтың баласы небір қызық ертегілерді, жыр-дастандарды жаттап алатын болған. Сөйтіп, оның бала шағынан сөйлеу қорыбайып, мағыналы да мәнді сөйлеуге жаттыққан.

Ұлттық тәрбие – ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі. Халықтық педагогиканың негізінде ұлттық сана-сезімді, ар-ождан, ұлтжандылықты, отансүйгіштікті, қоғамдық жүйедегі ережелер мен ұстанымдарды, ұлттық рухты ұрпақ жадына тоқыту әрекеті жүзеге асырылады. Өз кезегінде жас ұрпаққа тәрбие беру мәселесінде қазақ халқының құнды ойларын, даналық пәлсапасын, өмірлік тәжірибесін негізге ала отырып, ұлттық құндылықтарды олардың бойына сіңіру – әрбір аға ұрпақ өкілінің алдындағы үлкен міндет.

Тәрбиенің қайнар бұлағы – халқымыздың сан ғасырлар бойына қалыптасқан халық фольклорындағы шығармаларда көрініс тапқан. Жеткіншектердің тұлғалық сапасын арттыруда халқымыздың даналыққа толы мақал-мәтелдерінің, жұмбақ-жаңылтпаштарының, қиял-ғажайып ертегілерінің, ой-өрісті дамытатын ойындарының маңызы ерекше.

Осы орайда қазақ ауыз әдебиетінің іргелі бір саласы - мақал-мәтелдер. Қазақ сөзбен түзеп, көзбен тәрбиелеген ұлы халық қой. Даналығы мен даралығы, тәрбиесі мен өнегесі сөзінде көмкерілген. Тәрбиені қашанда құнды байлыққа балаған халқымыз бала тәрбиесіне ешқашан жүрдім-бардым қарамаған. Тәрбие мен өнеге туралы мақал-мәтелдер де аз емес. Мәселен, төмендегідей мақалдардың бала тәрбиелеу ісінде қаперде жүргені абзал: «Бала тәрбиесі бесіктен», «Дұрыс қанаттанған түзу ұшар», «Қызы анадан үйренбей өнеге алмас, Ұлы атадан үйренбей сапар шекпес», «Ағаштан ағаш сәнін алады, Адамнан адам тәлім алады», «Ұлың өссе, ұяттымен ауылдас бол, Қызың өссе, қылықтымен ауылдас бол», «Тәрбиелі адам тағаланған атпен тең», «Ұрпақ тәрбиесі – ұлт тәрбиесі».

Жас ұрпаққа қазіргі рухани жаңғыру жағдайындағы сан салалы тәрбие берудің ең көрнекті құралдарының бірі - ұлы дала ойшылдарының даналыққа толы ғибратты ойлары жинақталған асыл мұралары болып табылады.

Бұл ретте ұлы ойшыл, ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фараби адамның бойына кішіпейілділік, қайырымдылық, шешендік, қанағаттылық, жомарттық және т.б. ізгі қасиеттерді

негіздеуде тәрбие мәселесіне зор мән берген. Бұл ретте ол «тәрбиелеу дегеніміз - халықтардың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту деген сөз... Тәрбиелеу кезінде халықтар мен қалалықтарға білімге негізделген қасиеттерден туатын іс-әрекет жасау дағдысы сіңіріледі, олар осындай іс-әрекетке жігерлендіріледі., сөйтіп, осы қасиеттер және бұлармен байланысты әрекеттер адамдардың жан дүниесін баурап алатындай және адамдарды осыған жан-тәнімен құштар ететіндей болуы көзделеді», - деген тұжырым жасайды [5, 343-б].

Әйгілі түрік ойшылы Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» шығармасы тәрбиенің түрлі салалары бойынша даналық ойлардан сусындайтын тәлім-тәрбиелік энциклопедия болып табылады.

Жас нәресте өмірге келісімен-ақ оны дұрыс тәрбиелей бастау - әке-шешенің қасиетті борышы екендігін:

«Сәбиінде көкірекке түйгені
Өлгенінше санасында жүреді!
Ұяда не көрсе, соны іледі,

Сүтпен сіңген өле-өлгенше жүреді!» [6, 175-б], - деп жырға қосқан. Бұл бәйіт «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі», «Сүтпен біткен мінез, сүйекпен кетеді» деген мақалдармен үндес.

Сонымен қатар, ойшыл:

«Ұл-қызыңа әдеп үйрет, білім бер,
Қос жалғанды бірдей көріп, күлімдер.
...Ұлды үйрет күллі өнер-білімге,

Онымен мал-дүниетабартүбінде.

Бақұлыңды, бекерге бос жүрмесін,

Бейбастақбопкетербекержүргесін» [6, 421-422-б], - деп өмір есігін енді ғана ашқан жас ұрпақты отбасында және қоғамдық ортада әдептілікке, еңбекқорлыққа тәрбиелеудің орны бөлектігін атап көрсеткен. Міне, сонда ғана әрбір бала ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан ізгі қасиеттерді, әдеп ережелерін өз өз өміріне серік етіп өседі дейді.

Ұлттық бітім-болмысымыздағы үлгілі қасиеттерді ұрпақ санасына сіңіруде халқымыздың ұлы ойшыл - философы Абай Құнанбайұлының (1845-1904жж.) биік таныммен көмкерілген поэтикалық шығармалары мен «Қара сөздерінің»ғибраты терең, бүгінгі жас ұрпаққа берері мол.

Ұлы ойшыл өзінің бүкіл саналы өмірі мен шығармашылық күш-қуатын адамдық қасиеттерді биіктетуге, адамды түбірінен жаңартып, оның рухани дүниетанымын байытуға, жетілдіруге сарп етті. Абай өлеңдерінде бала тәрбиесінен бастап тұтас ұлттың, халықтың санасына ықпал ету мақсатындағы ойларын ортаға салды. Оның тәрбиелік бағыттағы ойлары кең ауқымдағы ағартушылық идеяларға ұласты.

Хакім Абай өнегелік тұжырымдарын қара сөздерінде қарапайым тілмен түсіндіріп, халық санасына ықпал етуді көздейді. Адамгершілік, толық адам туралы ойлар үшінші, бесінші, алтыншы, тоғызыншы, он сегізінші, жиырма үшінші, жиырма жетінші, жиырма сегізінші, отыз алтыншы, отыз жетінші, отыз сегізінші, қырық екінші, қырық төртінші сөздерінде жан-жақты сарапталады.

Ұлы Абай адамның әрқашан өзін-өзі жүйелі түрде жетілдіріп, тәрбиелеп отыруына айрықша көңіл бөліп, он бесінші сөзінде былай деп атап көрсетеді: «...Егерде есті кісілердің қатарында болғың келсе, күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір өзіңнен өзің есеп ал! Сол алдыңғы есеп алғаннан бергі өмірінді қалай өткіздің екен, не білімге, не ахиретке, не дүниеге жарамды күнінді өзің өкінбестей қылықпен өткізіппісің?

Жоқ, болмаса, не қылып өткізгеніңді өзің де білмей қалыппысың?» [7]. Олай болса, бұдан шығатын қорытынды – адам күнделікті істеген әрекетіне талдау жасап, өмірін мәнді де мағыналы өткізуге тырысып, дүниедегі өз орнын тауып, лайықты іс-әрекет жасауға ұмтылуы тиіс.

Ұлы Абай адамды биікке көтерді, оны толық жетілген адам дәрежесіне жеткізуді мақсат етті. Ойшыл-дана сомдаған «Толық адам» келбеті немесе оның жүрек тәрбиесі туралы ой қозғауы – қазақ халқының ертеден келе жатқан ұлттық тәрбиесі мен халық даналығынан бастау

алған. Хакім Абай адам бойындағы адамгершілік, ақыл тәрізді қасиеттерді аса жоғары бағалаған.

Өзінің бүкіл саналы өмірінде «Адам бол!» деген этикалық қағиданы ұстанған ағартушы-демократ ақынның құнды қазынасы өскелең ұрпақпен бірге жасайтын мәңгілік мұраға айналуы тиіс.

Президенттің «Абайды тану – адамның өзін-өзі тануы. Адамның өзін-өзі тануы және үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі – кемелдіктің көрінісі», - деген тұжырымында терең мағына бар [8]. Осы орайда жас ұрпақтың санасына ұлы Абайдың мол мұрасы мен өсиет – өнегесін сіңіру мен өмірлік азығына айналдырудың маңызы зор.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс» [9], - деген тұжырымы еліміздің бүгінгі мен ертеңгі және болашақтағы дамуының, басты шарты болуы тиіс. Бұл тұжырым барша заманаларға арналған айнымас қағида.

Қазіргі таңда әлемдік мәдени сұхбат пен өркениеттердің ұлы тоғысуы дүниежүзілік даму процесінің ең басты критерийлеріне айналып отырған шақ. Өзгеріске ұшырап жатқан дүбірлі дүниеде ұлттық құндылықтарымызды әлемдік өркениетпен өзара үйлестіру мәселесі заман ағымына сай туындаған өзекті мәселе болып отыр. Осы орайда, ұлттық құндылықтарымыз бен төл мәдениетімізді ұрпағымыздың бойына сіңіріп, оқу-тәрбие үдерісінде ұлтжандылыққа, салт-дәстүрімізді құрметтеуге баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын тұлғаларды тәрбиелеуге ерекше мән беруіміз қажет. Жаһандану жағдайында елдігімізді жоғалтып, ұлттық бітім-болмыстың сара жолына нұқсан келтірмей, елдігіміздің мәңгілігін сақтау – көп болып қолға алар жұмыс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев, Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
2. Садуақасұлы Ә. Тәрбиені ұйымдастырудың этногенездік негіздері мен басымдық қағидалары // Отансүйгіштік және азаматтық тәрбие беру: жағдайы, мәселелері және шешу жолдары. – Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. – Алматы: ББЖ КБАРИ, 2009. – 13-б.
3. Жұмабаев М. Шығармалар жинағы. - 3-том. Аудармалар, ғылыми еңбек, мақалалар. - Алматы: «Жазушы», 2008. – 100-б.
4. Құсайынов А. Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы. – Алматы: 2013. – 166-б.
5. Әл-Фараби. Бақытқа жету жайында // әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. - Алматы: Ғылым, 1975. - 420 б.
6. Баласағұн Ж. Құтты білік / Көне түркі тілінен ауд. және алғы сөзі мен түсінік. жазғ. А.Егеубаев. - Алматы: Жазушы, 1986. - 616 б.
7. Абай. Қара сөз, поэмалар. - Алматы Ел, 1993. - 36-б.
8. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы // <https://www.akorda.kz/kz/events/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakstan-atty-makalasy>
9. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы // bnews.kz/kk/news/post/181476/

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЛЕУ

А.Қ.Дүйсенбаев, п.ғ.к., профессор
«Баишев Университеті» мекемесі, Ақтөбе қаласы

А.Е.Такенова, бастауыш класс мұғалімі, зерттеуші-педагог,
Үш тілде оқытатын №21 орта мектеп-гимназиясы, Ақтөбе қаласы

Ключевые слова: патриотизм, национальный патриотизм, патриотическое воспитание.

Резюме. В данной статье рассматривается роль и значение проблем патриотического воспитания младших школьников через пословицы и поговорки казахского народа.

Keyword: patriotism, national patriotism, patriotic education.

Summary. This article examines the role and significance of the problems of patriotic education of primary school children through proverbs and sayings of the Kazakh people.

Еліміз егемендігін алғаннан бері республикадағы азаматтардың отаншылдық рухын қалыптастыру бағытында жобаларды іске асыру үшін, заман талабына сай барлық салада, соның ішінде білім беру саласында түбегейлі ауқымды жұмыстарын жүргізуде.

Қазақстан мемлекеті үшін азаматтардың Отансүйгіштік сезімін нығайту – қазақ елінің әлемдік өркениетті елдер қатарында болуына, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір жол. Бұған дәлел ретінде, Қазақстан Республикасы «Білім беру туралы» заңында «Білім беру жүйесінің міндеттері: .... азаматтық пен елжандылыққа, өз Отаны –Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікпен, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге тәрбиелеу» [1] – десе, ал орта білімді дамыту тұжырымдамасында «тәрбиелік жұмыстарды қазақстандық патриотизм, азаматтық, ізгілікті негізінде қалыптастыру» – қажет екендігі көрсетіледі [2,14].

Еліміздің жас буындарын яғни болашақ қазақ елінің аманатын арқалайтын азаматтарын Отансүйгіштікке тәрбиелеу бүгінгі күннің кезек күттірмес міндеті. Сол себепті бастауыш сынып оқушыларын ұлттық құндылығымыз фольклор жанрлары арқылы жеткіншектерімізді отаншылдық сезімде тәрбиелеуде соның ішінде мақал-мәтелдердің қазіргі жастардың бойына ұлтжандылық және елжандылық белсенділігін арттыруға, олардың Отансүйгіштік қабілеттерін қалыптастыруға молынан демеу болары хақ.Отаншылдық – өз Отанын, халқын шексіз сүю, бар күш-жігерін Отан мүддесі үшін арнаған терең сезім. Патриот –өз елінің мүдделері мен тарихи тағдырына қамқорлық, ол үшін құрбан болуға әзір, өз елінің әлеуметтік және мәдени жетістіктерін мақтан ететін, өз елінің тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрыптарын, тілін-дінін құрметтейтін өзінің туған жері атамекенін бар ықыласымен жақсы көретін адам.

Отансүйгіштік сезімнің объектісі мен қайнар көзі – Отан десек, оның мазмұны: туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы отаншылдыққа тәрбиелеудің арқауы. Қасиетті сезім ана сүтімен бірге келмейтіні ақиқат, оны баланың бойында біртіндеп қалыптасатын күдіретті сезім. Отансүйгіштік сезім тәрбие арқылы өсіп жетіліп отансүйгіштік сана түрінде қалыптасады. Ал, *Ұлттық патриотизм*– өз ұлтының, мәдениеті мен әдебиетін, тілі мен ділін, салт-дәстүрін тереңінен сезіну, жерінің Қазақстан екендігін жете түсіну.

Ұлттық патриотизмді қалыптастыруда «Отан», «Атамекен», «Ел-жұрт», «Ар-намыс», «Адалдық пен әділдік» т.б. құндылықтар негіз болады. Мысалы, қазақ халқы туып өскен жерін, ата-баба мекендеген өлкесін ерекше қадір тұтқан. Туған жердің топырағы әрқашанда ыстық болатыны мынау мақал-мәтелдерден аңғаруға болады: “*Отан-оттан да ыстық*”, “*Басқа елде сұлтан болғанша, өз еліңде ұлтан бол*”, “*Аққу көлін аңсайды, адам туған жерін аңсайды*”, “*Ер өзі үшін туады, елі үшін өледі*”. Халық балалар мен жастарға өз Отанын, туған елін, халқын, ана тілін, салт-дәстүрін терең сезіммен сүйе білуге баулыған. Әр кімге өзінің туып өскен

топырағы қымбат болатыны “*Ер елінде, гүл жерінде*”, “*Жемісті ағаш жер бауырлап өседі, жетелі жігіт ел бауырлап өседі*”, “*Ел іші- алтын бесік*”, “*Елінен безген ер оңбас, көлінен безген қаз оңбас*” деп ескертіп отырған. Яғни өз болмыс-бітімін Отанын жеке бөліп қарамаған. Отаны, елі мен жерін өзінің туған анасындай құрметтеген. Отанға деген сүйіспеншілік арқылы адамның бойында патриоттық сезімді туындатқан.

Бастауыш сынып оқушыларын отансүйгіштік сезімде тәрбиелеудің жолдары сан алуан. Солардың негізгілерінің бірі фольклор жанры мақал-мәтелдер. Балалардың дүниеге көзқарасын, ой-өрісін, сезімін оятып қалыптастыратын, адамгершілікке, бауырмалдыққа, достыққа тәрбиелейтін және ерлікке жігерлендіретін отансүйгіштік тәрбиеге баулудың жолдары көп. Мақал-мәтелдер – бастауыш сынып оқушыла жан-жақты тағылым береді, олардың дүниеге көзқарасын өзгертіп тұлғалық сапасын қалыптастырады, көркем сөз кестелері арқылы өткен дәуірдегі халқымыздың қайғылы халі мен бостандық үшін күрескен батыр бабаларымыздың қаһармандық істері жан-жақты тәрбие береді.

Біз енді шешендік өнерінің туын тіккен дана да ақылман қазақ билерінің, топ алдында сөз бастаған ұшқыр ойлы, өткір тілді шешен айтқыштардың, ел бастаған көсемдердің шығармашылығынан үлгілер келтіріп, даналықтың ұйытқысы – мақал-мәтелдердің «Көненің – көзі, дананың – сөзі» болғандығына біршама тоқталуды жөн көрдік.

Майқы би тауып айтатын тапқыр, әділ шешім беретін шешен әрі болашақты болжай алатын дана болған деген аңыздар бар. Соның бірінде: «...Бірде Майқы би билік құрып отырып қалғып кетіпті дейді шежіре. Жанындағы билердің бірі мұны ұят көріп, Майқы қауырт келген ұйқыдан сергісін деп тамағын кенеп, жөткірініпті. Сол кезде оянып кеткен Майқы:

- Қап, шіркін-ай, аяғын біле алмай қалдым-ау! – депті. Қасындағы билері оның түрі бұзылып, түсі қашқанынан шошып, үндемей қалыпты. Содан Майқы би:

- Көзі қысық, тісі қысық жаудан гөрі, көзі шегір, өзі жемір жаудан ұрпағым көп қорлық көретін болды. Аяғын біле алмай қалдым. Ұрпағымның керегесі сөгіліп, уығы сынып, шаңырағы шайқалатын кез болады екен. Ұрпағым ынжықтық танытып, мына маған сөйлей алмай отырған сендер секілді мөнді-мөнді деп ұзақ уақыт соның табанында болады екен. Әттең аяғын білгенімде шаңырағы шайқалмаудың амалын білер едім, біреуің тамағыңды кенеп, жөткірдің, мажалы көзі шегір, өзі жемірге де алғашқы иек артуды өз тұқымым жасайтын болады екен. Әттең...» [3, 85].

Көне аңыз түрінде бізге жеткен осы әңгімедегі Майқы бидің әулиелігі – шын мәнінде қазақтың үш ғасырға жуық орыс патшалығының отарында болғанымызды ертеден болжай білген екен. Майқы би өз заманында сөз сәруарларының қуаты арқылы «*Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, Төртеу түгел болса, төбедегі келеді*», «*Бірлік түбі-береке, Береке түбі мереке*», «*Аспан ашық болса, күн шуақты болады. Хан әділ болса, Халық ынтымақты болады...*» секілді маржан сөздермен ерлікке, елдікке, алауыз болмауға, әділдікке, ар-намыс, ел бірлігін сақтауға үндеп отырды. “Түгел сөздің түбі бір, түп атасы Майқы би” деген аталы сөздің төркіні осыда болса керек.

Мақал-мәтелдерді қазіргі заман өмір талаптарына сай және оларды бастауыш сынып оқушыларының тәртібі мен сезімдеріне әсер ету құралы ретінде қарай отырып, біз осы халық ауыз өнері жанрын ұжымдық жағдайларда пайдалану әдістерін қарастырдық. Бұл үшін бізге алдымен, тәрбиеші бен балалардың түрлі жағдайлардағы қарым-қатыныстарында қолданылатын басымдылығы мол мақал-мәтелдерді саралау қажеттігі туды. Халық мақал-мәтелдері балалардың танымдық ақыл-ойының дамуы үшін және балабақша балаларына рухани -ізгілік тәрбиелеу үшін таптырмас құрал.

«*Жақсы сөз, жарым ырыс*», «*Жақсы адам елдің ырысы, жақсы сөз жанның тынысы*» дегендей балаға дұрыс қатынаста болу қажет. Баланың көңіл-күйі ұстазбен алғашқы күнінен байланысты болады. Балабақша жаңадан келген балағамұхият зер салған тәжірибелі тәрбиеші, балаға не айту керек екендігін біледі: «*Жақсы келді дегенше, жарық келді десеңші, Жақсылықтың ұрығын ала келді десеңші*», «*Ай жарығы әлемге, шам жарығы түбіне*» немесе «*Қаһарлы көз – сүтті ұйытар*», «*сен тимесең, мен тиме бадырақ көз*». Аталмыш мақал-мәтелдердегі «жарық», «ай жарығы» педагогтың баланы қуанышпен қарсы алғандығын

білдіреді. Ал, үшінші және төртінші келтірілген әзілді мазмұндағы мақал-мәтелдер – қабығынын қар жауған, бұртиған баланың назарын басқаға аударады. *«Ынтымақ – ой өтпес сауыт, татулық – тамаша сауық»*, *«Жақсы сөз жан сүйіндірер, жаман сөз жан күйіндірер»* деген мақал-мәтелдер мұғалім мен баланың өткен өкінішті оқиғаларды ой таразысынан еліктеп алуға, сондай-ақ ашық әңгіме жүргізуіне өз септігін тигізеді. *«Ұрыспас ұл болмас, керіспес келін болмас»* дегендей бала болғансың ұрыс-керіс бір-бірімен жандалдасып қалады, осы жағдайда мұғалім ашуланып, көңілсіз отырған оқушыға *«Бір күндік ұрыстың, қырық күндік қырсығы бар»*, *«Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, Төртеу түгел болса төбедегі келеді»*, *«Ынтымақ болмай іс оңбас»*, *«Жақсыда кек жоқ, кекшілде тек жоқ»*, *«Кішіпейілдік – кішілік емес, кісілік»* деген халық даналығын қолдана отырып бала көңілін аулауға әбден болады.

Бастауыш сынып оқушыларына мұғалім берген тағылымын өте сезімталдықпен қабылдайды. Оған *«Үлкенге құрмет, кішіге ізет»*, *«Ағасы бардың жағасы бар, інісі бардың тынысы бар»*, *«Күшті – күшін көрсетпейді»* және тағы басқа мақал-мәтелдер дәлел бола алады.

Бастауыш сынып оқушыларының мейірімді, тілектес, қайырымды қасиеттерге баулуға тәрбиелейтін көптеген әдіс-тәсілдері бар. *«Жақсы өзінен көреді, жаман өзгеден көреді»*, *«Басыңа іс түссе, жақсы көмек береді, жаман күліп кетеді»*, *«Жақсылыққа жақсылық әр кісінің ісі дүр, Жамандыққа жақсылық ер кісінің ісі дүр»*, *«Жақсыға ізет, жаманды күзет»*, *«Жамандық пайда етпейді, жақсылық зая кетпейді»* деген мақал-мәтелдер жақсылық пен жамандықтың мәнінің ара-жігін ашып көрсетіп береді. Идеялық-педагогикалық жұмыс көркем әдіс-тәсілдерді таңдауға жағдай жасайды. Оны зерделей отырып, халық мақал-мәтелдердің тіліне ерекше әдемілік беретін тиісті сөздік құрамын, метафораны, теңеуді таңдап алады. М.А.Рыбникова мақал-мәтелдерді оның қысқалығымен, көркемділігімен және дәлдігімен ана тілін оқып үйрену үшін бай материал беретін тілдің «молекулалары» деп атайды. Таңдап алынған зерттеу тақырыбымызды оқып үйренуге жақындай отырып, біз халық мақал-мәтелдерінің көркем-бейнелеу құралдарын зерделеуге мақсат қойған жоқпыз, себебі бұл білімнің басқа аймағы. Бізді қызықтырған балабақша балаларын жағымды эмоцияларға әкелетін тілдің ерекшеліктері мен ана тілінің байлығын меңгеруге көмектесу және халықтың терең ойлы тілі мен сезімінің мәнін ұғындыру арқылы жас буын өкілдерін отансүйгіштікке баулу.

Жазушы Л.Н.Толстой халық тілі, мақал-мәтелдер тілі, адамның терең қасиеттерінің – танымдық және эмоциялық, патриоттық және көркемдік-этикалық қасиеттердің қалыптасуына белсенді әсер етеді деп санаған.

Ана тілінің тәрбиелік күші туралы кеменгер педагог К.Д.Ушинский: *«Балаға тәрбие қоршаған адамдардың рухани өміріне қолданылатын отандық тілі арқылы кіреді және керісінше, баланы қоршаған әлем өзінің рухани жағы – отандық тіл сәулелендіреді ...»* деген[133,126].

Қорыта айтқанда, қазақ халқының мақал-мәтелдері арқылы бастауыш сынып оқушыларын отансүйгіштікке тәрбиелеу уақыт талабы. Мақал-мәтелдер жекелеген өмір құбылысына нақты баға беретін, ғасырлар бойы атадан балаға мұра ретінде беріліп отыратын, әр халықтың тарихынан, өмірінен, мәдениетінен қызықты деректерді өз бойына жинақтаған халық даналығы, бабалар мұрасы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

5. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Нұр-сұлтан, 2019. – 120 б.
6. Қазақстан Республикасы орта білімді дамыту тұжырымдамасы. //Қазақстан мұғалімі. – Алматы, 2017. №14 – 14 б.
7. Төреқұлов Н., Қазбеков М. Қазақтың би-шешендері. – Алматы: «Жалын»,1993. –133б.
8. Ушинский К.Д. История педагогики. – Москва: «Просвещение», 1998.– 305с.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ДАМУДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ЗАМАНАУИ ҮЛГІДЕ ҚОЛДАНУ

Жумасейтова А.Е.— аға оқытушы, магистр

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті. Орал қ.

Кілт сөздер: мектепке дейінгі жастағы балалар, үстел үсті ойындары, ұлттық ойындар.

Түйіндеме: Бұл мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық үрдісін дамытуда үстел үсті ойындарын заманауи үлгіде қолданудың жолдары, маңызы, түрлері қарастырылған.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, настольные игры, национальные игры.

Аннотация: В данной статье рассмотрены пути, значение и виды использования настольных игр в современной модели развития познавательного процесса детей дошкольного возраста.

Abstract: this article discusses the ways, meaning and types of use of Board games in the modern model of development of the cognitive process of preschool children.

Мектеп жасына дейінгі балалардың оқуы мен тәрбиесін сапалы дәрежеге көтеру қазіргі Қазақстанның білім беру саласындағы өзекті мәселенің бірі болып табылады. Осы маңызды жұмысты іске асыру барысында ұлттық ойын түрлерін баланың ой-өрісін, танымдық қабілеттері мен денсаулығын дамытуда пайдалануды зерттеу маңызды болып табылады, себебі ұлттық ойындар баланың сүйіп ойнайтын және оның күш-жігерін жетілдіретін әсерімен ерекшеленеді.

Қазақ халқы ұлттық ойындар бала тәрбиесінде қолданылатын негізгі құрал деп бекерге айтпаған. Себебі, көнеден келе жатырған ұлттық ойындар ойнату арқылы балалардың дене қасиеттерін дамыту, ойлау, есте сақтау, ұсақ қол моторикаларын дамыту процесінде ерекше орын алады.

Халық педагогикасына тән мектепке дейінгі білім беретін мекемеде өнімді де өміршең сала - ойын. Дәстүрлік таным-түсініктен туындайтын қазақ халқының ұлттық ойындары баланы іс-әрекетке, адамгершілік қасиеттерді игеруге, ақыл-ойын жетілдіруге, отан сүйгіштікке баулуда, салауатты өмір сүруге тәрбиелеуде тандесі жоқ құрал. Халқымыздың өмірге дені сау, шыныққан балалар әкелуі жөніндегі өз ұрпақтарына қалдырған үлкен де бай мұрасы - ұлттық ойындар. Ежелден «Адам ақылымен сымбатты» деп санаған халқымыз тұрмыс-тіршілігіне байланысты туған ұлттық ойындарды бала тәрбиесіне лайықтап, шебер пайдалана білген.[1]

Қазақ халқымен бірге жасап келе жатқан ұлттық ойындар балатәрбиесінде негізгі екі жауапты қызмет атқарады: біріншіден, балалардың ой-өрісін дамытса, екіншіден ұлттық ойындарының мазмұны ұлттық әдет-ғұрпымызбен байланысып жатады.

Ата-бабаларымыздан бізге жеткен ұлттық ойындарымыздың тарихы Қазақстан жерінде біздің заманымыздан бұрын бірінші мыңжылдықта-ақ қалыптасқан. Олардың ішінде тоғызқұмалақ, асық ойындары Азия елдерінде тайпалық одақтар мен алғашқы мемлекеттерде кеңінен тарады. Біздің қоғамыздағы ұлттық ойындардың негізі, шығу тегі халқымыздың көшпелі дәстүрлі шаруашылық әрекеттерінен бастау алады.

Қай халықтың болмасын, оның ұлттық ойындарының белгілі бір мақсаты мен әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан ерекше қасиеттері болады. Сондықтан халық арасында қалыптасқан ойындар туралы ғылыми тұрғыдан ғалымдар көп ізденген.

Өзге халықтар сияқты қазақтың да ертеден қалыптасқан, атадан – балаға мұра болып жалғасып келе жатқан ұлттық ойын-сауық түрлері бар. Ол ойын-сауықтар қазақтың ұлттық ерекшелігіне, күнделікті тұрмыс-тіршілігіне тығыз байланысты туған екен және адамға жастайынан дене тәрбиесін беруге, адамгершілік қасиеттерге баулуға бағытталған. «Қазақстан.

Ұлттық энциклопедия» кітабында қазақтың ұлттық ойындарының мән-маңызы туралы былай деп жазылған: «Қазақ ұлты негізінен ұрпақ қамын басты мақсат етіп қойып, балалардың нағыз азамат болып қалыптасуына аса зор мән берген. Нәтижесінде дәстүрлі бала тәрбиесінің басты құралы ретінде ұлттық ойынды орайластырып, дамытып отырған».

Қазақтың белгілі ғалым-ағартушылары А.Құнанбаев, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин халық ойындарының балаларға білім берудің тәрбиелік мәнін жоғары бағаласа, М.Жұмабаев ойындарды халық мәдениетінің бастау алар қайнар көзі, ойлау қабілетінің өсу қажеттілігі, дене шынықтыру тәрбиесінің негізгі элементі деп тұжырым даған. Ұлтымызды ұлықтайтын тұрмыс-салтымыздың өзі бала тәрбиесіне негізделген. Бесікке салудан бастап, баланы шомылдыру, маймен сылау, тұсау кесу рәсімі, атқа мінгізу, ұлттық ойындарға араластыру - баланы жастайынан шынықтыру, моральдық-рухани нығайту, темірдей тәртіпке үйрету, ерік-жігерді дамытуға тәрбиелейді. Ата-бабамыздан қаймағы бұзылмай жеткен ұлттық ойындарды бала тәрбиесіне енгізу баланың күш-жігерінің дамуына септігін тигізеді. Сондай-ақ дене құрылысы икемделеді, сымбатты, қырағы, алғыр, өмірдің барлық қиыншылығына төзімді азамат болып қалыптасады. [2]

Қазіргі таңда күнделікті өмірде көріп жүргеніміздей, балалардың, соның ішінде мектеп жасына дейінгі балалардың ұлттық ойынға деген қызығушылығы күннен күнге азайып бара жатқандай. Оған бірден-бір себеп заманауи технологиялардың дамуын жатқызуымызға болады.

Сондықтанда алдымен отбасында, содан кейін мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық ойындардың маңызын балаларға ұғындыру отбасы мүшелерінің және педагогтардың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Ең басты міндет - ұлттық ойынның өзіндік құндылығын жоғалтпай, ойынды мазмұнды ұйымдастыруға жағдай жасау, тәрбиеге де, ой-санаға да лайықты етіп пайдалана білу. Ұлттық ойынның тәрбиелік мәні - бала өз халқының ұлттық мәдениетімен танысып, заттардың пішінін, көлемін, қасиеттерін байқауға, қоршаған ортаға еркін араласуына көмектесетіндігінде. Өмір туралы қарапайым түсініктер алады, жылдамдық, мергендік сияқты қасиеттері артады.

Қазіргі кезде елімізде болып жатқан өзгерістер мектепке дейінгі мекемелерде көптеген жаңалықтар енгізіліп отыр. Балабақшада ұлттық нақыштағы тәрбиелік жұмыстар көптеп жүргізілуде. «Халық айтса, қалып айтпайды» демекші, тәрбие басын тал бесіктен бастағанның өзі де еліміздің ертеңін ойлаған, яғни атадан балаға жалғасып келе жатқан әдет-ғұрыптарымызды, салт-дәстүрімізді, тілімізді, дінімізді қадірлеу балаға сәби кезінен қалыптастырған жөн.

Ең бастысы ата-бабадан қалған өнер мен өнеге, үлгілерінің лайықтыларын баланың сана сезіміне құйып көзіне көрсете отырып, ойын арқылы бойына сіңіріп, оларды әдептілікке, мейірімділікке, ізеттілікке, туысқандық пен бауырмалдыққа, үлкенге –құрмет, кішіге-қамқорлыққа баулып ұғындыру, қалыптастыру.

Ұлттық ойын ойнатудың негізгі мақсат-міндеттері:

- ақыл-ойды кеңейтеді, тілді ұстартады, сөздік қорды байытады, өмірді танытып, сезімді кеңейтеді
- ерік және мінез қасиеттерін бекітеді, адамгершілік сапаны жетілдіреді
- ұжымдық сезім әрекеттері өсе түседі
- ұлттық, эстетикалық тәрбие беру құралы
- еңбек тәрбиесін беру мақсаттарын шешуге мүмкіндік береді
- дене күшінің жетілуіне көмектеседі

Ойын мектеп жасына дейінгі баланың басты әрекеті. Оны тәрбиеші балабақшаның күн тәртібіне сай кез келген уақытта тиімді пайдалануға болады. Балабақшада ұлттық ойындарды табиғат аясына серуенге шыққанда, тәрбие жұмысына мүмкіншілікке қарай ұйымдастырса, балалар сол ойындар арқылы өмірге қажетті қимылдарды тез үйреніп, дамиды. Ойын барысында бала мінез-құлық ережелері мен нормаларын, өмірге көзқарасын, өзара қарым-қатынасын шығармашылықпен игереді.

Ұлттық ойындарды

дидактикалық, қимылдық, логикалық, үстел үсті, сюжеттік ойын түрлері арқылы өткізуге болады. Соның ішінде балабақшада баланың танымдық үрдісін, тілін дамытуда үстел үсті ойындарының маңызы зор. Үстел үсті ойындары – балалардың қимыл белсенділігін, ептіліктерін дамытады, өзара бірлесіп ойнау қабілеттерін жетілдіріп, ұйымшылдыққа тәрбиелейді.

Жалпы *үстел үсті ойындары* – мектеп жасына дейінгі балалар үшін өте қызықты. Бұл ойын кезінде балаларды жұптық, топтық, ұжымдық жұмыстарға тарту арқылы олардың қарым-қатынасын нығайта түсеміз. Себебі кішкентай балалар өмірінің алғашқы күндерінен бастап–ақ олар әрдайым біреумен немесе бір жерде өзара әрекеттестікте болғанды ұнатады. Үстел үсті ойындары түрі бойынша олар әр түрлі болып келеді. Оларды қолдануда шешілетін тапсырмалар да сан қилылығымен балаларды қызықтырады. Баланың қол моторикасын дамытып қана қоймай, ақыл-ой қабілетін, логикалық ойлау қабілетін ұшқырлауға септігін тигізеді. Сөздік қарым-қатынасы өрбиді. Достық, ұжымшылдыққа тәрбиеленеді.

Тұңғыш Президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың «Мәңгілік Ел» идеясының жариялағаны бәрімізге аян. Осымен байланысты заманауи ұлттық идеямызды балабақшада тәрбиеленіп жатқан бүлдіршіндерден бастап үйретуге күш салуымыз қажет. Оған дәлел ретінде ұлттық ойындарды жанұя тәрбиесінен бастап, балабақшада түрлі күнделікті іс-әрекет барысында, тәрбиелік шараларда қосымша материал ретінде пайдаланып, ұлттық ойындарымызға жаңа мазмұн беріп, жаңа заман талабына сай заманауи үлгіде, бала қауіпсіздігін ескере отырып, түрлі материалдарды пайдаланып дайындап, қолдануымыз керек. [3]

Ұлттық құндылықтарымызды, салт-дәстүрімізді насихаттау мақсатында, қазіргі ұрпақтың сындарлы ойлауға, креативтілікпен командада жұмыстануға қызығатынын ескере отырып қазақ халқының ұлттық ойындарын заманауи үлгіде үстел үсті ойындары ретінде пайдалануға болады. Мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық нақыштағы үстел үсті ойындарын қолдануда балалардың жас ерекшелігі мен олардың қызығушылығы, мүмкіндіктерін ескере отырып дайындап, балаларға үйретеміз. Әр ойын кезінде балалардың қабілеттері мен қарқынын ескере отырып жұптастырып, 4-5 баладан топтарға бөліп немесе жеке балаларға дайындалған ойындар өткіземіз. Бұл ойын түрлері тәрбиешінің нұсқауымен түсіндіріліп, балаларға қолдау көрсетіле отырып ойналады. Әрине бұл ойындар бір рет қана ойналып қана қоймайды. Балалар игеріп алған соң күннің II жартысында дербес ойын кезінде, ұйымдастырылған оқу қызметтерінде балаларға ойнатылады. 4]

Ұлттық нақыштағы үстел үсті ойындары:

Үстел үсті ойыны: «Асықтарды түсіне қарай топтастыр»

Мақсаты: Түстерді ажырата отырып, асықтарды топтастыруға үйренеді. Ойлау, есте сақтау қабілеттері артады. Жұптық жұмыс жасауға дағдыланады. Достық қарым-қатынастары артады.

Шарты: Екі бала жұптасып отырып 6 ұяшықты үш үштен бөліп алып, өз түстеріне сай асықтармен толтырады. Жұбы қателесіп кетсе қолдау көрсетіп, қателікті түзеуге мүмкіндік береді. Ұяшықты ауыстырып екінші рет тағы да ойнауға болады.

Үстел үсті ойыны: «Тышқан мен мысық»

Мақсаты: Балалардың кеңістікте, берілген белгі бойынша жылдам қимылдау, ептілік, батылдық қабілеттерін дамыту

Шарты: Ойынға 7 бала шығады. Оның 1-уі мысық, 6-ы тышқан. 1-ден 6-ға дейінгі түстер бейнеленген сүйекшенің көмегімен ойналатын ойын. Ойын жүргізуші сүйекшені лақтырғанда қай түс түссе, сол түстегі тышқан мысықтан қашу керек. Мысық тышқанды ұстаған жағдайда айыбына өнер көрсетеді. Ойын жалғаса береді.

Үстел үсті ойыны: «Қыз қуу»

Мақсаты: «Қыз қуу» ұлттық ойынына қызығушылықтарын арттыру. Ұсақ қол моторикасын дамыту. Шапшандыққа, ептілікке тәрбиелеу.

Шарты: Ойынға 2 бала шығады. 1 ден – 5 ке дейінгі сандар бейнеленген сүйекшенің көмегімен ойналатын ойын, ойынды қыз бала бастайды. Сүйекшені лақтырғанда қай сан түссе, сонша қадам жүреді. Бала қызға қуып жетсе, керісінше қыз бала ұл баланы қуады. Ойын жалғаса береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жұмабекова Ф,Н. Мектепке дейінгі педагогика. Астана, 2012.
2. Мұқанова Б, Ильясова Р. Этнопедагогика. Астана, 2008.

3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты № 604 бұйрық, 2018 жыл
4. «Қазақ ұлттық ойындары – тәрбие көзі» әдістемелік нұсқаулық: Астана, 2011

ӘОК 159.922

БУЛИНГКЕ ҚАТЫСУШЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨЗІНДІК САНАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

В.Е.Нурмуқанбетова, әлеуметтік ғылымдар магистрі
Г.М.Умбетова педагогика және психология магистрі

Батыс Қазақстан инновациялық- технологиялық университеті
Орал қаласы

Кілттік сөздер: буллинг, жасөспірім, зорлық-зомбылық, мінез-құлық, қудалаушы, құрбан, құтқарушы.

Резюме: При определении понятия "буллинг" в области образования можно выделить несколько общих признаков: буллинг-это демонстрация силы (физической, психологической, эмоциональной), буллинг осуществляется одной или несколькими группами людей, буллинг ориентирован на психически или физически слабого человека, буллинг приобретает системный и долговременный характер.

Summary: In determining the concept of "bullying" in the field of education, we can distinguish several common features: bullying is a display of force (physical, psychological, emotional), bullying is carried out by one or more groups of people, bullying is directed at a mentally or physically weak person, bullying takes on a systemic and long - term character.

Зорлық мәселесі жалпы кең аймақты, әлемдік психологияда педагогикада, философия, әлеуметтану, мәдениеттану, медицина және басқада ғылыми білім беру салаларында кеңінен қолданылған мәселе болып табылады. Мектептерде сонымен қатар бала бақшалардағы зорлық туралы ертеден белгілі. 1905 бастап бұл мәселеге байланысты алғашқы зерттеу жұмыстары басылып шықты. Буллинг туралы алғашқы жүйелі зерттеу жұмыстары скандинавиялық ғалымдар айналысты. Кейін Великобританияда қызығушылық пайда болды. АҚШ-та буллинг мәселесіне 90 жылдардың басында ерекше назар аударылды. Қазіргі кезеңде мектептегі буллинг әлеуметтік-педагогикалық мәселе тұрғысынан қарастырылады. Батыс елдерінде буллинг мәселесі ең бірінші мәселе болып табылады. Европаның, АҚШ-тың көптеген елдерінде буллинг мемлекеттің қызығушылықтарымен байланысты. Евроодақ елдерінде буллинг бойынша бірнеше жиналыстар білім министрлігі деңгейінде өткізіліп, заңды түрде буллингті алдын-алу шаралары енгізілді.

Д.Ольвеустың буллингке қарсы бағдарламасы ең нәтижелі және ол Норвегияда кеңінен қолданылды, 2001 жылы ұлттық бағдарлама мәртебесі берілді. Батыс зерттеушілері статистикалық деректер, буллингтің пайда болуының түрлі нұсқалар, құрбандармен қудалаушылардың психологиялық ерекшеліктері, көмек көрсету, буллингке қарсы көптеген бағдарламалар құрастырылып ұсынылды.

Білім беру мекемелерінде зорлық-зомбылық, қаталдық, қатыгездік мәселесі әліде болса өз маңыздылығын жояр емес. 27 қаңтар күнтізбеде халықаралық буллингпен күрес күні деп белгіленген.

Отандық психологияда буллинг осы уақытқа дейін әлеуметтік қарым-қатынастың мәселесі ретінде қарастырылады. Оның жеке элементтері қатыгездік, топтың әлеуметтік мәртебесінің төмендігі. Қазіргі таңда буллинг мәселесіне

Отандық зерттеулерде ұзақ уақыт бойы мектептегі зорлық-зомбылық үндемей қабылдауға болатын мәселелер қатарына жатқызылды. Сондай-ақ ғалымдарда буллингпен байланысты мәселе жоғары қызығушылық тудырып, өміршеңдік феноменін туындатты. Алайда қазіргі қоғамда бұл құбылыс туралы пікірлердің әр түрлігін атап көрсетуге болады.

Буллинг түсінігі қазіргі кезде әр түрлі қақтығыс, зорлық-зомбылық әрекеттерінде түсіндіріледі. Буллинктің алғаш шығуын қарастыратын болсақ, ең алғаш бұл терминді ағылшын журналисті Эндро Адмс 20 ғасырдың 90 жылдары басында енгізген болатын. Скандинавиялық және ағылшын тілді елдерде бұл құбылысты анықтау үшін келесі терминдер қолданылды: қысымшылық, дискреминация, моббинг (балаға қысым көрсетудің топтық формасы), буллинг. Т.Фалд BullyOnLine (www.bullyonline.org) интернет ресурсын құрастырушы, буллинкті "бір жұмысшының басқа жұмысшыларға немесе жұмысшылар тобына қарсы мінез-құлқы, ұса-түйек нәрселерге байлану, жұмыстарына теріс баға беру, немесе қандай да бір бағалаудан бас тартуы, жұмысшыны немесе жұмысшылар тобынбасқалардан бөлу, әр түрлі теріс әңгімелер айтуы".

Д.Лейн және Э.Миллер буллинкті бір баланың немесе топтың әлсіз балаға физикалық және психикалық тұрғыдан ұзақ уақытты қамтитын саналы қатыгездік қарым-қатынасы деп анықтама берді.

Психотерапет И.С.Бердышев: «буллингке келесідей анықтама берді: саналы, ұзақ уақыт зорлық-зомбылық, өзіндік қорғау сипаты жоқ, бір немесе бірнеше адамнан тарайды» деп анықтама берді.

Белгілі әлеуметтанушы И.С.Кона буллинг бұл- қорқыту, физикалық немесе психикалық террор, басқаларда қорқыныш сезімін тудырып, сол арқылы басқаларды өзіне бағынышты ету деп түсінік берді.

Жоғарыда айтылған анықтамаларды талдау жасасақ буллинг қудалаушылардың құрбандарына әр түрлі әрекеті деп түсіндіруге болады. Сонымен қатар И.Г.Малкина-Пых қудалаушының құрбандарына эмоцияналды, физикалық, экономикалық, жыныстық зорлық-зомбылық, агрессия көрсетуі.

Буллинг мәселесінің бір аспектісі ретінде О.А.Мальцева балаларға деген қатыгездік қарым-қатынасты атап көрсетті.

Білім беру жүйесіндегі қатыгездікпен қатар, балалар мектепте құрбылары жағынан, жоғары сынып оқушыларының және педагогтар жағынан да құрбан болуы мүмкін.

Ғалым өз зерттеулерінде оқушылармен психикалық зорлық-зомбылық белгілерін бөліп көрсетуді және оларды келесідей қарастырады:

- Оқушылар тарапынан қорқыту;
- Оқушыларға жас ерекшеліктеріне сай емес шектен тыс талап қою;
- Ар-намысын төмендету, нұсқан келтіру;
- Баланы рухани тепе-теңдігінен айыру;
- Оқушыға үнемі кері мінездеме беру, оқушыға демонстративті қарым-қатынас;

Осылайша мектеп ортасында буллинг тек балалар арасында ғана емес сонымен қатар мұғалім-бала қарым-қатынас жүйесінде көрініс табады.

Біздің ойымызша буллинг түсінігіне нақты анықтама беру үшін буллинктің түрлерін қарастырғанымыз дұрыс.

Д.Лэйн зорлық-зомбылықтың физикалық және психикалық түрін бөліп көрсетті. И.С.Бердышев сөздік, мінез-құлықтық және физикалық тұрғыдан көрінетін агрессивтік буллинг түрлерін қарастырды. С.Т.Мерцалов зорлық-зомбылықтың физикалық, эмоциональды, вербальды, психикалық және жыныстық түрін бөліп қарастырды.

Американдық зерттеушілер буллинктің негізгі 8 түрін бөліп көрсетті:

1. Флейминг- екі немесе одан да көп адамдардың эмоционалды сөздік қақтығысы, әсіресе көпшілік байланыс орындарда туындайды.

2. Орынсыз шабуыл- адамның мазасын алатын орынсыз шабуыл жасау, құрбандыққа бағытталған сансыз балағат хабарламалар, қоңыраулар.
3. Жала жабу- тіл тигізу және бұрыс ақпарат тарату. Жыныстық сипатқа ие хабарламалар, фото, әндер тарату. Құрбан болып тек бір ғана адам құрбан болмауы мүмкін, аранайы сын кітаптары жасалып, сыныптастары туралы әзілдер жазылуы мүмкін.
4. Жалған ат жамылушы- қудалаушы өзін құрбан ретінде көрсетеді, әлеуметтік желіде жәбірленушінің аккаунттын және құпия сөзін пайдаланып немесе оның атынан аккаунт құрып жалған ақпарат таратады.
5. Алдаушылық- жәбірнеуші туралы жеке ақпараттар жинақтап, оларды интернет көздерінде тарату.
6. Шеттету. Кез-келген адамға топпен бірге өміру сүру тән. Адамды топтан шеттеу әлеуметтік өлім ретінде қабылданады. Адам қаншалықты топтан шеттетілген сайын, ол өзін соншалықты жайсыз сезінеді, өзін-өзі бағалауы төмендейді. Шындығында бұл баланың эмоциональды бұзылысына әкелуі мүмкін. Онлайн шеттету- құпия сөз қолданылатын кез-келген ортада болуы мүмкін, қажет емес хабарламалар немесе достар тізімі қалыптасады. Кибер-шеттеу көптеген хаттармен хабарламаларға жауаптың болмауынан пайда болады.
7. Киберқудалау- зорлық көрсету, ұрып-соғу, қауіп төндіру мақсатында құрбанды жасырын түрде бақылау.
8. Хеппислепинг (Happy Slapping-бақытты шапалақ, қуанышты ұрып-соғу)- бұл атау ағылшың метроларында жасөспірімдердің өткінші жолаушыларды ұрып-соғуы, оны басқалардың ұялы телефон камересына жазып алуынан шыққан. Бұл роликттер құрбан болушының келісімінсіз, интернет көздеріне салынады, оларды бірнеше мыңдаған адамдардың көруі.

Ресейлік ғалымдар зерттеулерінде дәстүрлі тұрғыда зорлық көрсетудің келесідей түрлері бөліп қарастырылады:

Эмоциональды күш көрсету- жәбірленушіде эмоциональды теңсіз туындатып, өзін-өзі бағалауын төмендетеді. Бұл жағдайда бастық құралы дауыс болып табылады. Эмоциональды күш көрсетулердің ішінде ең кең тараған түрлері: келемеждеу, лақап ат қою, ескертулер, әдетсіз бағалау, келеке ету, басқа адамдар көзінше кемсіту. Бұл буллинг түрі негізінен физикалық тұрғыдан сырттай ерекшеленетін, акценті бар, сойлеуінде ерекшеліктері бар, оқу үлгерімі төмен балаларға бағытталған. Бұл әдісті қолданатын бұзақы балалар. Құрбанды сыныптан алшақтатып, сыныптын жартысы немесе барлық сынып оқушылары бөледі. Бұл әр түрлі жазбалар тарату, құрбанға естілетіндей балағат сөздер айту, немесе тақтаға кемсіту сөздер жазу, қоғамдық орында баламен ойнаудан бас тарту, бір партаға отырмау, туған күн кештеріне шақырмау т.б.

Физикалық күш көрсету- құрбанға қарсы физикалық күш көрсетуді қолдану, нәтижесінде физикалық шрам қалуы мүмкін. Физикалық зорлық көрсетуге ұрып-соғу, мүлкіне зиян келтіру, кітаптарын немесе жеке заттары заттарын ұрлау не жасыру болып табылады. Мұндай мінез-құлықты И.Г.Малкина-Пых өз зерттеулерінде көрсеткендей қыз балаларға қарағанда ер балалар арасында кең тараған. Ережеге сай физикалық және эмоиональды зорлық көрсету бір-бірімен ты,ыз байланысты. Келеке ету немесе қорлау ұзақ уақытқа созылып, құрбан бойында уайым тудыруы мүмкін.

Жыныстық күш көрсету немесе азғыру- баланы (ер немесе қыз бала) үлкендердің немесе басқа балалардың жыныстық қажеттіліген қанағаттандыру немесе қандай да бір пайда табу мақсатында қолдануы. Жыныстық зорлы-зомбылық көрсетуге баланы жезөкшелікке тарту т.б жатады.

Экономикалық күш көрсету көрсету- басқа тұлғаны бақылау үшін ақша қолдану. Буллингқа экономикалық күш көрсету құрбаннан ақша талап ету, талон, тамақ алып беруге міндеттеу. Сонымен қатар құрбанды мүлік ұрлауға мәжбүрлеу. Қудалаушының негізгі мотиві И.Г.Малкин-Пых көрсеткендей кінәні құрбан болушыға аудару.

Қазіргі зерттеушілер соның ішінде О.А.Мальцев мектептегі буллингтің тағы бір түрі-кибербуллинг екенін көрсетті. Зәбірленушіге өзінің электронды мекен-жайына немесе басқа электронды құрылғылар арқылы балағат сөздер жіберу. Білім беру аймағында «буллинг» түсінігін анықтауда бірнеше жалпы белгілерін бөліп көрсетуге болады: буллинг- бұл күш көрсету (физикалық, психологиялық, эмоциональды), буллингті бір немесе бірнеше адамдар тобы жүзеге асырады, буллинг психикалық немесе физикалық тұрғыдан әлсіз адамға бағытталады, буллинг жүйелік және ұзақ мерзімді сипат алады.

Буллинг қиын құбылыс тұрғысынан бір ғана анықтама немесе алдын алу, нақты жеңу жолдары жоқ. Соған қарамастан біз ғалымдардың үш принципін көрсетуді жөн деп ойлаймыз:

- 1) буллинг мен құрбанның жеке, тұлғалық басымдылықтарын зерттеу,
- 2) буллингті әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде қарау және виктимизация (бір баланың басқа баланы өз құрбандығына айналдыруы),
- 3) топтармен қауымдастықтардың макро микроәлеуметтік заңдылықтарын бөліп көрсету.

Біз өз зерттеулерімізде О.А.Мальцев көзқарасын бөліп көрсетеміз және мектеп ортасында қаталдықты насихаттайтын негізгі факторлар тобын қарастырамыз:

- жеке ерекшеліктерімен байанысты баланың ішкі тұлғалық агрессивтілігі;
- баланың өмірлік тәжірибесі, отбасында, құрдастары ортасында, бұрын барған білім беру мекемелерінде бала бойында агрессивтіліктің туындауына әкелген жағдайлардың орын алуы;
- Коммуникативтік дағдыларының дамымауы, соның ішінде күш көрсетпейтін қарым-қатынас тәжірибесінің аздығы өз құқықтары туралы білімі аздығы;
- Мектеп ортасының дәстүрлері, қаталдыққа ынталандыратын (мекеменің жалпы психоэмоциональды фоны, оның саяси жүйесі, педагогтардың оқушыларға қарым-қатынасы, референстік топ ретінде сынып ішкілік ұжымның қарым-қатынас жүйесі, жалпы мойындалған әлеуметтік рөлдердің болуы, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы насихатталады).

Зерттеулерде мектептегі күш көрсетуді психологиялық талдауда мынадай психологиялық рөлдерді қарастыруға болады қудалаушы, құрбан, құтқарушы. Бұл түсініктер өз кезеңінде адамдар арасындағы драматикалық жағдайларды түсіндіру үшін С.Карпман енгізген болатын (Карпман үшбұрышы: Қудалаушы-Құрбан-Құтқарушы). Негізгі қатысушылардың айналасында жағдайға қатыспайтын- бақылаушылар болады.

Д.Ольвеус өз жұмыстарында буллингті бастайтын балалардың негізгі мінез құлық ерекшеліктерін бөліп көрсетті. Сонымен қатар ғалым мұндай мінез-құлық ерекшеліктерінің буллингке қатыспайтын балалар бойында да кездесуі мүмкін екенін атап көрсетті.

Қудалаушылар қатарына келесідей оқушылар жатады: басқа сыныптастарын бағындырып отыру, оларға өз мақсатына жету оңайырақ деп өзіне сенетін; агрессивті мінез-құлықты немесе өте импульсивті; өз құрбандарын аяушылық сезімі жоқ; физикалық тұрғыдан күшті ер балалар. Сонымен қатар буллингті бастаушы болып әр қашан ортада болуды көздейтін балалар; өзін құрбаннан басымшылдығына сенімді; бағындырушылық қасиеті жоғары; сыныпта көшбасшы болуды қалайтын; өзін-өзі жетілдеру үшін құрбандықты қажет ететін агрессивті балалар; өзін-өзі бақылауы төмен; өзіне қарсылық білдірмейтін сыныптастарын іштей сезіне біледі. Негізгі буллинг не қудалаушы бір-екі бала, олай болса басқа оқушылар әдетте мектептегі буллингке қатысушылар болып табылады. Негізінен қудалаушының одақтастары болып буллинг көшбасшысымен өз қарым-қатынасын бағалайтын, құрбан орнында болуға қорқу; өз сыныптастары арасында бөлінгісі келмейтін; басқа балалар үшін уайымдамайтын, аяушылық сезімі жоқ балалар; зорлық көрсетуді көңіл көтеру деп қабылдау; өз еркінен тыс; жазалаудан қорқатын жағдайы наша отбасынан шыққан балалар; өзін төмендеткені үшін құрдастары арасында тепе-теңдікке ұмтылу.

Кез-келген бала құрбан болып табылуы мүмкін, әдетте ол үшін басқалардан әлсіз, немесе басқалардан ерекшеленетін балалар тандалып алады. Буллинг құрбаны өзіне сенімсіз, ұялшақ, өзін қорлағанын ешкімге айтпауға тырысады. Құрбан эмоциональдық және әлеуметтік тұрғыдан жетілмеген, осал, нормадан тыс әдеттерді түсіне бермейтін, қалыпты сақтамайтын

балалар болып табылады. Сондықтан үлкендерде мектептегі жәбірленуге баланың өзін кінәлау сезімі туындайды. Педагогтар мектептегі жәбірленушілікті талдай келе бұл аластатылушының мәселесі деп қарастырады. Бірақ бұл құрбанның емес, әрқашан да тұтас ұжымның мәселесі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Степанов В.Г. “Психология трудного школьника”- М.,1998. 226-227с.
2. Бейсебаева С.Б. “Жастардың девиантты мінез-құлқының дамуына әсер ететін факторлар”. ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы, №3(28).2003,132-134б.
3. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. СПб.: Изд-во «Речь»,2006.
4. Кривцова С.В. Буллинг в школе VS сплоченность неравнодушных. М.,2011.
5. Петросянц В.Р. Психологическая характеристика старшеклассников,участников буллинга в образовательной среде, и их жизнестойкость: дис. канд. психол.наук.19.00.07. СПб., 2011. 4, 6 с.

ӘОК 34-023

ЭТНОПЕДАГОГИКА – ҰЛТТЫҚ КОДТЫҢ ТҰҒЫРЫ

А.Т.Ақыжанова, ф.ғ.к. ассоциациялық профессор
Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті,

Қ.Қ.Құнапина, т.ғ.к., ассоциациялық профессор
әл - Фараби ат.Қазақ Ұлттық университеті

Ключевые слова: национальная идеология, национальные ценности, запретные слова-табу, пословицы-поговорки.

Резюме. В данной статье поднимаются проблемы воспитания современного поколения. Расскрывается роль запретных слов-табу и пословиц в этом процессе.

Keywords: national ideology, national values, taboo words, Proverbs.

Abstract. This article raises the problems of education of the modern generation. The role of taboo words and Proverbs in this process is revealed.

Ұлы даланың тамыры тереңге жайылған, өмірден оқығанынан гөрі көңілге тоқығаны, түйгені мол ұлтымыздың сан алуан сынақтан осы күнге сүрінбей өтіп келе жатқаны – ұрпақ тәрбиелеудегі мүлтіксіз даналығының арқасы. Бұл даналыққа халқымыздың абыз ақыны Мұсафар Әлімбаев «Халық – ғажап тәлімгер» деп баға берген. [1] Алайда, қазіргі қоғам дамуының үдерісіне қарай халықтың дәстүрі мен санасында айтулы өзгерістің болып жатқаны мәлім. Өскелең өмірдің өсуімен салт пен сананың дамуы заңдылық, дей тұрғанмен, өркениеттер тоғысында ұлт тағдыры сынға түскен кезеңдегі күнделікті тіршілікте көзге түсіп жүрген кей жағдайлар алаңдаушылық туғызып, күнгейлі өмірдің көлеңкелі дағындай көрінетіні – шындық. Қазіргі адамдардың, әсіресе, жастардың бойындағы қаталдық, өзге тұрмақ өзін аямайтын қаттыбас оқшау жағдай, уыткерлікке берілушілік, ұятты мүшесіне қарамай жалаңаштану, бет-аузынан басқаның бәрін тұмшалап, сөлеңдеген киім кию, т.б. осындай халықтың дәстүр-салтында жоқ келеңсіз көріністің көлбеңдеп қалмауы еріксіз ой салады. Сол ойдың ұшығы бодандық кезеңнің зардабынан көмескі тартқан ұлттық тәрбиеге барып тіреледі. Ежелгі халықтық тәрбиеге үрке қарап, кертартпа ескішіл үлгі деп бағалаудың салдарынан халықтық тәрбие қағидалары ұмыт бола бастады. Бүгінгі барлық ата-ана халықтық тәрбиені біле бермеуі де

мүмкін. Екіншіден, ашық қоғам болғандықтан да, жат жұрттық салт-сана иектеп, ел өміріне ентелей басып кіруде. Бұл – барлық өркениетті елдерге ортақ жағдай. Бұған қарсы тұратын ұлы күш бар, ол – ұлттық тәрбиені күшейту.

Соңғы жылдары ұлттық идеологияға көңіл бөлініп, қабылданған мемлекеттік бағдарламалардың арқасында ғана ұлттық тәрбиенің тамырына қан жүгіріп, енді бел алып келеді. Бірақ осы мәселені қолға алу ата-аналар тарапынан толық жүзеге асты деп айту қиын.

Әр елдің өзінің ғасырлар бойы жасаған ұлттық құндылықтары – тарихтың қатал тезінен өтіп, ғасырлар өткелінде шындалып бүгінге жеткен асыл мұрасы, ұлттық коды. Асылы, халықтық тәрбие сол елдің тұрмыс-тіршілігіне, тарихи танымына, ой-санасына, дәстүріне сай қалыптасады. Бұл – атадан балаға қанымен беріліп, ес кірген шақта тәрбиемен шоқтанып, жас ұрпақтың жанына жалын беретін рухани ұлы күш. Мұны әр ата-ананың жүзеге асыруы қасиетті парызы екенін түсінгені жөн. Ұрпақтың жақсы-жаман болуы, алдымен, олардың бойына ата-ананың сіңірген үлгі-өнегесімен өлшенеді.

Халқымыз ғасырлардың небір талқысынан ұрпақтың бойына дарытқан рухани күшінің құдіреті арқасында аман өтті. Осы тәрбиенің нәрімен қазақтың болмысынан өлмес рухтың өрлігі өсті. Ата-бабамыз ұрпағын ұлттық тәрбиенің тұнығынан сусындата отырып, талай тар кезеңде қазақтық бейнесін жоғалтпай, елдігі мен өрлігін көрсете білген өмірлік жолы бұған куә. Қазіргі кезеңде біз үшін тәрбиенің кілті ұлттық сана мен ата дәстүрін адал сақтай отырып, халқының ұлттық мүддесі тұрғысынан әрекет ете білуге ұрпақты үйретуде және адамзат қоғамы жасаған әлемдік адами құндылықтармен байыта отырып тәрбие мазмұнын жетілдіре түсуде.

Ұрпақ санасында ұлттық қасиеттерді қалыптастыру тіл мен дін, салт пен сана, ұлттық дәстүр арқылы жүзеге асады. Халқымыз ғасырлар бойы сайын даланың қатал табиғатымен бетпе-бет келгенде, шапқыншы жаумен шайқасқанда, бейбіт өмірдің мамыражай тірлігінде жинақталған бай тәжірибесінен көрген-түйген қорытындысы ретіндегі ырым-тыйым сөздердің ұрпақ тәрбиесіндегі мәні қазір де жойылған жоқ. Ізгілікті аңсаудан туған ырымдар, бәле-жала кесапаттан сақтандыратын тыйымдардың тәрбиелік мәні әлі де өте зор. Ырымдар мен тыйымдар бұрындары халқымыздың әлеуметтік өмірінде, тұрмыс-тіршілігінде жас буын тарапынан бұлжымай орындалып отырған. Тыйым сөздерді заң ретінде қабылдаған. Егер осы мәселеге тереңірек көз салсақ, ырымдар мен тыйымдар құқықтық норма деңгейінде қолданылғанын аңғарамыз. Әлеуметтік өмірдегі түрліше қарым-қатынаста адамдардың әрекеті үстінде көрсететін мінез-құлқын анықтайтын, жалпыға міндетті ережелердің жиынтығы ретінде танылады. Ырым-тыйым сөздерді халқымыз міне, осындай деңгейде пайдаланып, баршаға бірдей, міндетті түрде орындатқан. Мұның өзі қоғамдағы үлгі-өнеге, әдептіліктің негізгі қағидасы болып қалыптасқан. Сондықтан қазіргі біздің ортамызда олқы соғып отырған имандылықтың, сұйылып бара жатқан адамгершіліктің негізі болып саналатын тыйым сөздер кесел мен кесапат атаулыдан, жүгенсіздік, тәртіпсіздік атаулыдан сақтандырушы қалқан, инабаттылық пен ізгіліктің қайнары еді.

Атқарар қызметіне сай, тыйым сөздердің айтылу мәнінде, қолданылу бағытында айырма бар: тыйымдарда ой қысқа қайырылып, нақты талап, бұйрық мәнінде жеткізіледі. Мысалы, күлді баспа, ақты төкпе, көкті жұлма, ұяны бұзба. Тыйым сөздер балалардың есі кірген кезден-ақ қолданылғандықтан, ойы айқын, жас ерекшелігіне сай түсінікті, нақты тұжырымдарды білдіреді. Балаларды ертеден-ақ жаман әдет, жат қылықтан сақтандырады. Есі жаңа кірген кезден бастап ержеткенге дейін құлағында жүріп, жүрегінен орын алатыны сөзсіз. Мұндай өнегелі, мейірімді сезімге, адами құндылыққа үйрететін бұл сөздердің естілуі қатқылдау болғанымен, жас баланың жанына төгер шуағы мол, нұрлы. Қысқа да нұсқа, айтылу екпіні де ерекше тіркестер шоғыры жас адамды сол айтылғанды орындауға еріксіз мойын ұсындырғандай. Өйткені ойлы, мағынасы терең бұл сөздер баланың өмірлік есте сақтауына да жеңіл, сөзсіз орындалуға тиісті өмірлік міндеттей мәнді тұжырымдар. Оны үлкендердің ұрпағына сөзсіз орындатуы халықтың бала тәрбиесіндегі ұстанымы болған.

Халықтық тәрбиенің тағы бір қайнар көзі – мақал-мәтелдер. «Әке тұрып ұл сөйлегеннен без, ана тұрып қыз сөйлегеннен без» деп, атаның тілін бала қайтару, айтқанын орындамау адамшылық жолдан таяумен тең саналған. Мұны көргенсіздік, шектен шыққандық деп білген.

Сондықтан әр жас ата салтынан аспай, айтқанын қалтқысыз орындаған. Міне, қазақы тәрбиенің құдіретті ерекшелігі осы жерден көрінеді. Қазақ халқының ата дәстүріне беріктігін кезінде олармен қоян-қолтық араласқан өзге ұлт өкілдері де байқап, еңбектерінде атап көрсеткен. Солардың бірі – Э.С.Вульфсон. «Қазақ баласын үлкенді сыйлауға кішкентайынан үйретеді. Қарттардың үлкен құрметке ие болатыны сонша – үй-ішінде бір мәселе төңірегінде кеңес өтсе, бәрі де қарттың сөзіне тоқтауға мәжбүр. Қазақ балаға «егер қарттарды сыйласаң, құдай сені сыйлайды» деген нақылды титтейінен миына құйып өсіреді. Егер үйге қарт ақсақал кіріп келсе, барлық жас түрегеліп бас иеді және әзіл-қалжың да кілт тыйылады» [2]. Ата салтын тәрбие үдерісінде басшылыққа алудың мәні де осыдан көрінеді. Осы дәстүр қайта қолға алынса, ата-ананы тыңдамайтын бала, тыңдата алмайтын ата-ана болмас еді. Қапысыз педагог -халық құнды бір қағиданы іркілмей ұсынады. «Өзін-өзі міней алмаған, басқаны түзей алмайды». Тәлім-тәрбие ісіне араласушыларға тікелей қатысты сөз. Әуелі өзің түзік бол. Өйткені «Тездің қасында қисық ағаш жатпайды». Өнегелі ұстаздың, үлгілі ата-ананың тәрбиесін көріп, тәлімін алғандар ішінен қиыр жайлап, шет қонар шектен шыққан қыңыр мінезділер шығуы мүмкін емес.

Адамды қалыптастыру қоғамдық қатынастар жүйесінде, мақсатты тәрбие жолымен жүргізіледі. Мұны дәлелдейтін қағида оқыту мен тәрбие берудің ғылыми теориясының бірден-бір негізі болып табылады. Педагогика ғылымы тұқым қуалаушылық факторлардың белгілі бір рөлі барлығын жоққа шығармайды, жеке бастың қабілеттері мен қасиеттері адамның өмірі мен қызмет процесінде қалыптасып, дамиды деп дәлелдейді. Табиғат адамға ішкі мүмкіншіліктер негізін салып береді, олар белгілі бір әлеуметтік жағдайларды болмаса, көзге көрінбей қалуы да мүмкін. Бұл оптимистік педагогиканың концепциясы, тәрбие мен оқыту ісінің барлық теориясы осыған негізделеді.

Халқымыздың ғасырлардан қалыптасқан дана ойы ғылыми педагогиканың теориясына еш қайшы емес, тіпті соған орайлас, өзектес, сабақтас десе болады. Халық өз педагогикасындағы уақыт сынына жарамаған, жас буын тәрбиесіне себі тмеген, не жаңсақтыққа ұрындырған қағидалардан ұдайы құтылып, үздіксіз арылып, озық ойлы, ілгерішіл, сыналған ережелерді, түйіндерді ұстанған, басшылыққа алған. «Көре-көре көсем боларсың». Бұл дегені, алдыңғылардан, ағалардан, өмір тәжірибесі бай, көрген-түйгені мол жандардан үлгі алуға, үйренуге шақырғаны.

Халық өнегемен тәрбиелеу тенденциясына еңбекпен тәрбиелеу тенденциясын ұштастырады. Өйткені сол үйренуге де еңбек, қажыр-қайрат қажет. Оны да ескертеді. «Оқу–инемен құдық қазғандай», «Ерінбеген етікші болады, ұялмаған әнші болады», «Білем десең – көре бер, көрем десең – жүре бер». Ілім-білімді меңгеріп, биік мақсаттарға жету маңдайың тершімей, қолма-қол тындыра салатын шаруа емес, оған қажымас қайрат, қаһарман табандылық, таудай талап қажет. Бүгін бейнетін шексең, тер төксең, ертең игілігін өзің көресің, елің көреді. Халық тілімен айтқанда, «Бейнет түбі – зейнет», түптің түбінде «Есесі қайтқан еңбек – игі». Алайда, кемеңгер ата-бабамыз не істесең де, ақылға салып істеуді, алаңғасар, алып ұшпа болмауды да ескерте кеткен. «Ақылсыз қайрат бас жарар».

Ата-бабаларымыздан қалған осы асыл сөздерді пайдалану үшін арнайы сабақ өткізу немесе белгілі бір аудиторияның болуы шарт емес. Іскер оқытушылар мен тәрбиешілер ғибратты сөздерді орайы келгенде, жүйесін тауып жастардың зердесіне құя алады.

Бүгінгі заман – керемет динамиканың, ұшқыр жылдамдықтың, қауырт қимылдың заманы. Соған ілесе білу қажет. Тоқмейілу жер соқтырады, биікке шығармайды, алысқа апармайды. Ол – өсудің жолы емес. Көреген тәрбиеші халқымыз бұл турасында да «еңбектеп жүрсең де, ертеңіне ұмтыл», «Талаптыға нұр жауар», «Армансыз ұлан – қанатсыз қыран» деп түйіндеген. Елбасы Н.Назарбаев та «Өмір сүру үшін өзгере білу керек. Оған көнбегендер тарихтың шаңына көміліп қала береді» деп осыны меңзеп отыр. [3]

Мақал-мәтелдер де, тыйым сөздер де моральдық-этикалық, құқықтық нормалар сияқты қоғам мүшелерін игі мақсаттарға бағыттап, адамдар арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз етуге септігін тигізеді. Адамдардың өзара қарым-қатынасына байланысты туған тыйым сөздерде үлкен-кішінің арасындағы, әке мен балаға қатысты, ағайын арасындағы, адамның жеке басына байланысты тыйым сөздердің үлгілері бар, атап айтсақ, адамгершілік, әдептілік,

имандылық, экологиялық, гигиеналық және тағы басқа. Олар: нанды баспау, дастарханды аттамау, табалдырықты баспау, үлкенге дауыс көтермеу, ата-ананың назасына қалмау, ағайынға пышақ, қайрақ, балта, ит сыйламау, әйелдің мінетін атының құйрық-жалын күземеу, некелілердің төсегіне отырмау, кіндігін көрсетпеу, неке қиылғанша тазалық сақтау,

Әдептілік – адамдармен қарым-қатынаста көрінетін сыпайыгершілік, ізеттілік таныту арқылы өз ортасында сүйкімді, жұғымды көрсететін ерекше қасиет. Ол адамгершілікпен, имандылықпен қанаттас жүретін ұғым. Біздің мұны ерекше бөліп көрсетуіміз бүгінгі қоғам үшін орны мен маңызы ерекше болғандығынан. Мұндай сөздерге: үлкеннің алдын кесіп өтпе, үлкенге әрқашан орын бер, үлкеннен бұрын сөйлеме, үлкеннен бұрын тамаққа қол созба, топта даурығып сөйлеме, адамды қорлама, орынсыз күлме, қолыңды білеп сөйлеме, кісінің көзінше қасынба, мұрныңды шұқыма, кісінің үстінен аттама, тосып сөйле, кісіге қарап түкірме, т.б. жатады.

Кемеңгер халқымыздың педагогикасы тұрмыс-тірліктің ешбір қырын көзден таса қалдырмаған. «Тәңірім бойына осыншама қабілет дарытқан халық өркениетке жат болып қалуы мүмкін емес. Оның рухы қазақ даласына аспандай көтеріліп, жарқырап сәуле шашатын болады. Өзіне жоғарыдан қарайтын халықтар арасында бұл көшпенділердің де құрметті орын алатын кезі болады» [4] деп көрегендікпен топшылапты қазақ жанын жақсы түсінген ғалым А. Янушкевич.

«Қазақ халқының әдет-ғұрыптарында, аңыздарында, эпостарында, мінез-құлық белгілерінде бірегейліктің көптігі соншалықты, мол материал бере алатын осы тарихи мұрадан қазақ өмірі кейінде неғұрлым салауатты бағытта даму үшін элементтерді таба алады. Мейлі дала құнарының аңқасы кеуіп қалса да, мейлі табиғат шөлейтке төнген қатерге қарсы күресте дәрменсіз болса да, қазақ өмірі үшін халықтың рухани жан-тамырында күш-жігер мен құралдардың көл-көсір қайнар көзі бар, тек қазақтардың өздері осы қайнардан теріс айналмаса болғаны» депті қазақтардың адал сыншысы Г. Н. Потанин. [5]

Жаңа дәуір ұрпағы тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. «Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діңі ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын». [3]

Өркениетті елдердің өрге тартқан көшінде, алға тартқан легінде халқымыздың замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерін, ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, тиімді жарастыра білуіміз қажет. Кемеңгерлеріміздің кемел ойларының мән-мағынасын, тағылымын жете таразылап, пайдамызға жарата білсек игі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әлімбаев М. Халық – ғажап тәлімгер. Алматы «Рауан». 1994
2. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың тәлімдік ой-пікір-антологиясы. // Вульфсон. Э.С. Қазақтар. 226 б.
3. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»
4. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың тәлімдік ой-пікір-антологиясы. // А. Янушкевич. Г.З-ге хат. Аягөз, 12 маусым. 232б.
5. Г. Н. Потанин. Қазақтың соңғы ханзадасының киіз үйінде. 245б. Сонда.

ӘОК 37-015

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚҰРУ ТУРАЛЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ МӘНІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Г.Л. Саурбекова, магистр, аға оқытушы

Х. Досмухамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Кілттік сөздер: Өмір салты, денсаулықты нығайту, зиянды әдеттер, салауаттану, өмір сапасы, өмір деңгейі, ұлттық ойындар.

Резюме: В этой статье рассматривается как формировать здорового образа жизни в Казахстане. Особенности обучения и значение в формировании здорового образа жизни. Главные вредные факторы для здоровья. Стиль жизни, укрепление здоровья, вредные привычки.

Summary: The article talks about how the formation of health mode of life in Kazakhstan is considered in this paper. Features of educating and value in forming of healthy character of life. The main bad factors for humans health.

Ұлттық денсаулық сақтау саясаты және денсаулық сақтау саласы қызметінің нысанасы халықтың белсенді қатысумен айқындалады. Салауаттану туралы білім беру және жеке тұлғаның валеологиялық мәдениеттің инновациялық стратегиялары қарастырылған.

Өмір салты – адамның өмір сүру типін айқындап көсететін және еңбек қызметін сипаттайтын биоәлеуметтік категория. Өмір салты жайлы айта отырып, оған әлеуметтік-экономикалық факторлардың қатыстылығын, сонымен қатар адамның қызметіне, оның психикалық ерекшеліктеріне, денсаулық жағдайына және ағзаның функциональдық ерекшеліктеріне байланысын атап айтқан жөн. Адамның өмір салты үш категориядан тұрады: өмір деңгейі, өмір сапасы және өмір стилі. Өмір деңгейі – ең алдымен экономикалық категория. Ол адамның материалды, рухани және мәдени қажеттіліктерінің деңгейін айқындайды. Өмір сапасы адам қажеттіліктерін айқындайды. Өмір стилі адамның жүріс-тұрыс ерекшеліктерін сипаттайды.

Адамдардың денсаулығы оның толыққанды тіршілік етуін ғана емес, сонымен қатар оның мүмкіндіктерінің әлеуетін анықтайтын факторға айналып отыр. Халық денсаулығы жағдайының деңгейі өз кезегінде, елдің әлеуметтік-экономикалық, мәдени және индустриялық даму шамасын айқындайды. Медициналық көмек көрсетудің қолжетімділігін, уақтылылығын, сапасы мен сабақтастығын қамтамасыз етуге қызмет ететін бірыңғай дамыған, әлеуметтік бағдарланған жүйені білдіретін денсаулық сақтау саласы халық әл-ауқатының орнықты және тұрақты өсуі тұрғысынан алғанда республикадағы негізгі басымдықтардың бірі болып табылады.

Президент Н.Ә.Назарбаев «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында еліміздің дамуының жаңа кезеңіндегі мемлекеттік саясаттың бір бағыты медициналық қызмет көрсету сапасын жақсарту және денсаулық сақтаудың жоғары технологиялық жүйесін дамыту болуы керек деп атап көрсетті. Медициналық қызметтердің сапасы кешенді ұғым болып табылады және ол көптеген көлемді себептерге байланысты, олардың ішінде медициналық ұйымдардың материалдық-техникалық жарақталуын, клиникалық мамандардың кәсіби деңгейін және оны арттыруға деген уәждемесінің болуын, медициналық көмекті ұйымдастыру мен көрсету үдерістерін басқарудың қазіргі заманғы технологияларын енгізуді, медициналық көмекке ақы төлеудің тиімді әдістерін енгізуді бөлек атап өткен жөн. Медициналық қызметтердің сапасын басқаруды жетілдіру Қазақстанның денсаулық сақтау саласын 2020 жылға дейін стратегиялық дамыту аясында маңызды орын алады. 2010 жылғы Жолдауда Президент таяу онжылдыққа нақты міндеттер қойды. Оның ішінде Нұрсұлтан Әбішұлы «Саламатты өмір салты мен адамның өз денсаулығы үшін ынтымақты жауапкершілігі қағидаты - міне, осылар денсаулық сақтау саласындағы және

халықтың күнделікті тұрмысындағы мемлекеттік саясаттың ең басты мәселесі болуы тиіс» екендігін атап көрсетті.

Салауатты өмір салты - белгілі популяцияның денсаулығын сақтап, нығайтуға, салауаттандыруға арналған мінез-құлқы, тәрбиесі. Салауатты өмір салты-тек медициналық емес, сонымен қатар өндіріс пен өндірістік қатынастардың дамуына байланысты болып келетін әлеуметтік-экономикалық категория. Салауатты өмір салты жеке адамның тіршілік жағдайын денсаулығына сәйкес таңдауы, яғни жеке әлеуметтік топтар мен жалпы қоғамның жоғары гигиеналық мәдениеті. Организмнің қорғаныш қабілетін жоғарылатуға жағдай жасайтын тәртіптер және организмге зиянын тигізетін әдеттерге қарсы тәртіптер-гигиеналық дұрыс тәртіп болып саналады. Организмнің қорғаныш қабілетін жоғарылатуға әр түрлі іс-әрекеттер мен демалысты дұрыс пайдалану, рационалды тамақтану, жақсы қимыл-қозғалыс белсенділігі, денешынықтыру, шынығу, жеке бас гигиенасын сақтау, өзінің денсаулық жағдайына ерекше көңіл бөлу, жақсы экологиялық жағдай т.с.с. әсер етеді. Бұл жағдайда балалардың өзіне қажетті тіршілік ортасын қалыптастыра алмайтындығын ескеру керек. Сондықтан бұндай жағдайларды қалыптастыру негізінен ата-аналарға, ағарту жұмыстарын ұйымдастырушыларға, педагогтарға байланысты. Яғни, баланың болашақтағы мінез-құлқы оның сәби кезінен бастап тіршілік ортасына байланысты болады. Салауатты өмір зиянды әдеттермен үйлеспейді. Алкоголь және басқадай маскүнемдікке әкелетін заттар, анаша, шылым шегу салауатты өмір салтын қалыптастыруға жан-жақты кедергі келтіреді. Зиянды әдеттер көптеген аурушандықтың қауіптілік факторы болып саналады және балалар мен жасөспірімдердің денсаулық жағдайына кері әсер етеді.

Маскүнемдікке бейім келетін ең қиын кезең - жасөспірім кезеңі. Бұл кезеңде жасөспірімдер тіршілігінде бірқатар маңызды өзгерістер болып жатады. Біріншіден, организмнің психо-эндокриндік қайта құрылуы қалыптасады, екіншіден жаңа көзқарас, қажеттіліктер қалыптаса бастайды. Психологиялық қайта құрылу дискомфорттық жағдайлардың пайда болуының себебінен қиын қалыптасады. Жасөспірімдердің мінез-құлқы тұрақсыздықпен, жылдам жәбірленгіш, өкпешілдікпен сипатталады. Осы кезеңде жолдастар тауып, топ құрып жүру қажеттілігі жоғары болады. Сонымен қатар, жасөспірімдер тобында өздерінің бағалайтын бағыт, пікірлері, демалыс уақыттарын өткізу, көптеген қиын жағдайларды шешу тәсілдері қалыптасады. Сондықтан бұл кезеңде топтармен бірге арақ-шарапқа үйрену қауіпі артып, ата-аналары мен педагогтардың ескертпелері оның еркіндігіне, құқығына қарсылық көрсету сияқты қабылданып, көбінесе олардың мінез-құлқына кері әсер етуі мүмкін. Сондықтан, оларды бір жақты тыңдауға мәжбүр ету олардың қарсылығын туғызып, өз бетімен кетуіне әкеліп соғады.

Жасөспірімдер арасында алкогольге қарсы ағартушылық, тәрбиелік жұмыстар жүргізу - ішімдікке қарсы арнаулы профилактикалық тәсілге жатады. Мектептерде алкогольге қарсы тәрбие жүргізген кезде төмендегі принциптерді басшылыққа алған дұрыс:

- Мектеп оқушыларын ерте жастан зиянды әдеттерге қарсы тәрбиелеп, қалыптастыру. Алкогольге жеке көзқарас 9-10 жастың өзінде қалыптаса бастайтындықтан, ішімдікке қарсы тәрбиені бастауыш сыныптардан басталғаны жөн;
- Зиянды әдеттерге қарсы тәрбие мен ағартушылық бір бағытта, бірізділікпен жүруі қажет; мұнда оқушының жас мөлшеріне сәйкес қарапайым мысалдан бастап, ішімдікке байланысты қоғамға да, өзіне де келтіретін зор кесепатты түсінідіру арқылы ішімдіктің зиянын ашып беру керек;
- Ішімдікке қарсы жұмысты балалар арасында қойылған фазалар мен кезеңдерге сәйкес жоспарлау;
- Ішімдікке қарсы жүргізілген жұмыстарда оқушылардың әр түрлі жас топтарының психикалық ерекшеліктерін ескеру;
- Оқушыларды зиянды әдеттерге қарсы тәрбиелеп, қалыптастыру жұмыстары гигиеналық және әдет-ғұрыптық, эмоционалдық және мазмұндық аспектерге сәйкес келуі тиіс;
- Балаларды әлеуметтік-гигиеналық пайдалы белсенділігін жоғарылату, толыққұнды демалыстар ұйымдастыру;

Мұндай жұмыстар жоғарғы сынып оқушыларымен қатар бастауыш сынып оқушыларына да пайдалы болады. Өйткені бастауыш сынып оқушылары өзінің ата-анасымен, мұғалімдерінен гөрі жоғарғы сынып оқушыларына көбірек сенеді.

Жасөспірімдер аудиториясында зиянды әдеттердің ішкі ағзаларға тигізетін зияны туралы дәрістер онша тиімді емес. Мұндай орталарда зиянды әдеттерге қарсы жұмыстар балалар мен жасөспірімдер үшін қажетті құндылықтарға, яғни оның қабілетін, мүмкіндігін ашу, олардың жанұядағы, балалар арасындағы, қоғамдағы орнын тауып беруге бағытталғаны дұрыс.

Кесте 1

4 курс студенттерімен жүргізілген денсаулық, өмір салтының деңгейі жөнінде әңгіме, пікір – талас қорытындысы.

Р/с	Студенттің аты-жөні	Әдістеме нәтижесі
1	Респондент 1	Орташа деңгей
2	Респондент 2	Төменгі деңгей
3	Респондент 3	Төменгі деңгей
4	Респондент 4	Орташа деңгей
5	Респондент 5	Орташа деңгей
6	Респондент 6	Орташа деңгей
7	Респондент 7	Жоғары деңгей
8	Респондент 8	Төменгі деңгей
9	Респондент 9	Орташа деңгей
10	Респондент 10	Төменгі деңгей
11	Респондент 11	Орташа деңгей
12	Респондент 12	Ортаңғы деңгей
13	Респондент 13	Жоғары деңгей
14	Респондент 14	Жоғары деңгей
15	Респондент 15	Орташа деңгей
16	Респондент 16	Төменгі деңгей
17	Респондент 17	Төменгі деңгей
18	Респондент 18	Орташа деңгей

Статистикалық материалдар мен бірқатар зерттеу жұмыстары соңғы жылдардағы Қазақстан Республикасында өкпе (туберкулез), ВИЧ - жұқпалы індеттері, жыныс және жүрек-тамыр аурулары, түрлі қан және зат алмасу ауруларының өрши түскенін көрсетіп отыр. Мұндай өзгерістерді көпшілік қазіргі өркениеттің жағымсыз әсері деп түсіндіреді (экологиялық жағдайдың нашарлауы; стрестік жағдайлар, құнарсыз және жеткіліксіз тамақтану, жастардың темекіге, алкогольдіктер мен нашақорлыққа әуестенуі),

Бүгінгі күні ғылыми жүйеде адам туралы «адам денсаулығы» түсінігін анықтау үшін төмендегі анықтамалар қолданылады:

туылғаннан пайда болған және биологиялық, әлеуметтік құбылыстар арқылы алынған биологиялық және әлеуметтік сапалардың гармониялық үйлесімдігі;

- адамның биологиялық, физиологиялық және психологиялық мүмкіндіктерін және максималды өмірінің ұзақтығы кезіндегі оптималды әлеуметтік белсендігін сақтау мен дамыту процесі;

- сыртқы қоршаған ортаның өзгерістерімен еркін түрде өзара әрекет ете отырып, адамның биологиялық, психологиялық және әлеуметтік мәні негізінде организмнің бейімделу мүмкіндігі.

Педагогикада «денсаулық» түсінігінің өз анықтамасы бар. Педагогикалық ғылымда жеке тұлғаның психофизикалық сапаларының туындау сипатының әсері мен оның әлеуметтік бейімделу дәрежесі адам денсаулығына игі әсер етеді немесе керісінше ықпал етеді. Және де

бұл денсаулыққа деген бүтін көзқарастар төмендегі суретте келтірілген үлгі ретінде көруге болады.

Рухани компонент жеке тұлғаның бір мақсатқа және өмір құндылығына адамгершілік бағдармен, өзіне қатысты менталитетіне, табиғат пен қоғамға байланысты ұмтылу деңгейімен анықталады. Дене компонент дененің даму деңгейімен, дене мүшелері мен жүйелердің өзін - өзі реттеу дәрежесімен, организмдегі резервтік мүмкіндіктердің болуымен сипатталады. Психологиялық компонент психикалық процесстердің даму деңгейімен, қызметі мен эмоционалды – еріктік саласының реттелу деңгейімен анықталады.

Зиянды әдеттерге қарсы жұмыстың мазмұны мәнді, түсінікті, адамзат баласының қажеттіліктерін дұрыс қамтитын терең ұғымға негізделуі керек. Балалардың салауатты өмір салты көбінесе ата-аналарының тіршілігіне, өзі тәрбиеленіп отырған ортасына байланысты болып келеді.

Балалар мен жасөспірімдердің салауатты өмір салтын қалыптастыруды, олардың белгілі жас-жыныс, ұжымдық ерекшеліктерін ескере отырып жүргізген тиімді болады.

Ұлттық қимыл - қозғалыс және спорт ойындарымен жүйелі түрде жаттығу кезінде балалар мен жасөспірімдердің ағзасы және мүше жүйелерінің функционалдық мүмкіндіктері жоғарылап бұлшық- ет жұмыс қабілетінің тиімділігі едәуір артады .

Спорттық ойындарды балалар мен жасөспірімдердің дене тәрбиесі сабақтарында тиімді қолдану, олардың ағзасындағы морфологиялық және функционалдық жағдайларының елеулі өзгерістерін тез жақсартады.

Спорттық ойындармен жүйелі түрде жаттыққан кезде орталық жүйке жүйесінің функционалдық жағдайлары жақсарады. Оны жетілдіру жаттығу барысында қолданылатын дене жаттығуларының түрлері мен көлеміне және спорт ойындарының ұзақтылығына байланысты. Сондай-ақ, спортпен шұғылданбайтын балаларға қарағанда, спортпен жүйелі түрде күнделікті жаттығып жүрген балалардың орталық жүйке жүйесінің тұрақтылығы, күштілігі, қозғалғыштығы жақсы байқалады.

Дене тәрбиесімен, әсіресе, спорттық ойындармен жүйелі түрде күнделікті жаттығу балалар мен жасөспірімдердің денсаулықтарына жақсы әсерін тигізеді. Сабақтан тыс уақытта спортпен шұғылданбайтын балаларға қарағанда, спорттық ойындармен шұғылданатын оқушылардың аурулары едәуір аз. Спорттық ойындар ағзаның сыртқы ортадағы қолайсыз әсерлерге қарсы тұру мүмкіндіктерін жоғарылатып, ауруды емдеу шаралары мен денсаулықты нығайтудың негізгі таптырмайтын құралы болып саналады. Ойындар ағзаның пропорционалды және үйлесімді дамып жетілуіне көмектеседі. Бұл, әсіресе, қазіргі уақыттағы оқушылардың өтпелі кезеңінде маңызды. Өйткені, даму кезіндегі антропометриялық немесе морфофункционал-дық байланыстардың үйлесімділігі ғылымда кең тараған.

Дене жаттығуларын орындауда берілетін жүктемелерге сәйкес, күштің дайындық деңгейі, сүйек жүйесінің дамып жетілуін жақсартып, оның өсу кезеңін ұзартатындығы анықталған.

Спорттық ойындармен шұғылданған балаларды, спортпен шұғылданбайтын құрбыларымен салыстырып қарағанда, жалпы дене даму көрсеткіштерінің ерекшеліктерімен және әр түрлі антропометриялық көрсеткіштерінің жылдық өсу деңгейімен ерекшеленеді. Мысалы, жас спортшылардың дене салмағының өсуі, дене жаттығуларымен шұғылданбайтын құрбыларымен салыстырып арағанда едәуір басым болып келеді.

Ал бойдың өсу жағдайына спортпен шұғылдану аз деңгейде әсер етеді. Бірақ, осыған қарамастан 3-4 сыныптағы оқушылардың бойының өсу қарқыны, спортпен шұғылданбайтын құрбыларымен салыстырып қарағанда жақсы өсіп жетілетіндігі байқалады. Сондай-ақ, спорттық ойындармен жүйелі түрде жаттыққан кезде, ағзаны оттегімен қамтамасыз ететін, яғни оттегін қабылдап жеткізетін және пайдаланумен қамтамасыз ететін барлық жүйелердің жұмысына тиімді әрі дұрыс әсерін тигізеді.

Ұлттық ойындар балалардың күнбе-күнгі өмір ағысында, өздерін қоршаған ортаға еліктеу нәтижесінде, қиялынан туған ойындардан өзгеше. Ұлттық ойындар ғасырлар түпкірінен бастау алып, әбден екшеленіп бізге жеткендері. Ол талай ұрпаққа тәлім-тәрбие беріп, ұлттық

тұрғыда тәрбиелеп, олардың ақылымен қиялын ұштап, өзін қоршаған ортаның жақсысы мен жаманын бірдей терең сезініп, қабылдауға үйретеді. Ұлттық ойын ең алдымен сезімталдыққа, қимыл-әрекетке, басқалармен қарым-қатынасқа, өзімен бірге ойнаушымен тіл табыса білуге тәрбиелейді. Бала ойын үстінде ең алдымен өзі қоршаған ортамен тілдесуді, сөйлесуді, бірін-бірі ұғынуды үйренеді. Өзінің көңіл күйі арқылы басқаның көңіл күйімен санасуды меңгереді. Ойын үстінде бала өз ана тілінің мағынасын немесе мазмұнын меңгеріп, тілдің логикасын ұғынады. Ойын үстінде бала өз ұлтының психологиясын, өз жұртының әдет-ғұрпын, салт-санасын, сол ұлтқа тән өзіндік дәстүрін бойына сіңіріп, оны бүкіл өмір бойы жадында сақтап, өз ұрпағына жеткізетін болады. Сөйтіп ұлттық ойындары арқылы ұрпақ жалғасып, атадан балаға, ұрпақтан-ұрпаққа жетіп, үнемі жаңарып, молығып жетіле береді. Бұл ұлттық ойындарының оқушы жастарға жалпы сырттай тигізетін әсері ғана. Ал оның әлденеше қырлары мен ішкі әсері, әр тарапты көп бағытты болып келеді .

Ұлттық ойындар ұлтқа тән қасиеттерді ғана тәрбиелеп қоймайды, ол оқушыларды өз ұлтына, өз халқына деген ілтипатқа, оның ғасырлар бойы жасаған рухани, мәдени, тарихи, әдет-ғұрып, салт-санасын, дәстүрін қадірлеуге, оны мақтан тұтып, тілін, дінін, дәстүрін құрметтеуге үйренеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 29 қарашадағы №1113 Жарлығымен, Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2011 - 2015 жылдарға арналған «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы.
2. Рахыпбеков Т.К. «Формирование здоровья студента». Оқуәдістемелікқұрал. - Семей, 2010.
3. Жузжанов О.Т., Филатов А.М. Проблемы нравственного воспитания молодежи и демографическая ситуация в республике // Региональная научно-практическая конференция «Молодежь и актуальные проблемы современного мира». - Караганда, 2002
4. Неменко Б.А. Оспанова Г.К Балалар мен жасөспірімдер гигиенасы (Оқулық).- Алматы 2002.344б.
5. Кучма В.Р. Гигиена детей и подростков., М., Медицина, 2004

УДК371.8:37.017.925

ЭТНОКУЛЬТУРНО ОРИЕНТИРОВАННАЯ ВНЕУРОЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБУЧАЮЩИХСЯ 10–11 КЛАССОВ: ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ

Данилова Людмила Николаевна

научный сотрудник,

научно-исследовательский институт этнопедагогике имени академика РАО Г. Н. Волкова,
Чувашский государственный педагогический университет им. И. Я. Яковлева,
428000, г. Чебоксары, ул. К. Маркса, 38, e-mail: lyuda_69@list.tu

Авторизлагает результаты теоретического анализа сущности, целей и задач этнокультурного образования и форм ее реализации в системе общего образования. В работепредставлена модельинтеграции этнокультурного компонента в основную образовательную программу образовательной организации. Особое внимание уделено описанию опыта работы педагогов по организации этнокультурно ориентированной внеурочной деятельности обучающихся.

Ключевые слова: этнокультурное образование, внеурочная деятельность, этнокультурная коннотация, обучающиеся, этнокультурный компонент, общее образование.

ETHNO-CULTURALLY ORIENTED EXTRACURRICULAR ACTIVITIES OF STUDENTS IN GRADES 10-11: FROM WORK EXPERIENCE

Danilova Lyudmila Nikolaevna

research scientist,

Research Institute of Ethno-pedagogy named after academician of RAE G. N. Volkov,

I.Ya.YakovlevChuvash State Pedagogical University

428000, Cheboksary, K. Marx street, 38, e-mail: lyuda_69@list.tu

The author presents the results of a theoretical analysis of the essence, goals and objectives of ethnocultural education and the forms of its implementation in the general education system. The paper presents a model for the integration of the ethnocultural component into the main educational program of an educational organization. Particular attention is paid to the description of the experience of teachers in the organization of ethnoculturally oriented extracurricular activities of students.

Keywords: ethnocultural education, extracurricular activities, ethnocultural connotation, students, ethnocultural component, general education.

Основные направления государственной политики в экономике, науке, социокультурной сфере и других областях жизнедеятельности человека оказывают влияние на состояние и развитие системы образования. Введение федеральных государственных образовательных стандартов (далее – ФГОС) в школах России привело к серьезным изменениям в организации образовательного процесса. Одним из таких нововведений можно считать формы реализации основной образовательной программы: урочную и внеурочную деятельность. Актуальность исследования проблемы организации этнокультурно ориентированной внеурочной деятельности обусловлена, во-первых, с нарастающими процессами глобализации и унификации исторически сложившихся традиций и обычаев народов, населяющих Российскую Федерацию; во-вторых, необходимостью выполнения требований ФГОС к результатам освоения основной образовательной программы, к ее структуре и условиям реализации. Основные положения «портрета выпускника школы», обозначенные в ФГОС: «любящий свой край и свою Родину, уважающий свой народ, его культуру и духовные традиции; осознающий и принимающий традиционные ценности семьи, российского гражданского общества, многонационального российского народа, человечества, осознающий свою сопричастность к судьбе Отечества» [8, с. 4] и др. – актуализируют необходимость этнокультурного образования в региональных образовательных организациях. Портрет выпускника национальных республик немислим без таких личностных результатов, как этнокультурная компетентность, культура межэтнического общения, этнокультурная идентичность. На решение данных задач и должна быть нацелена этнокультурно ориентированная внеурочная деятельность учащихся 10–11 классов современной образовательной организации.

Методологической основой исследования выступают основные положения культурологического, аксиологического, личностного, системного, комплексного, ситуационного подходов. Рассмотрение проблемы организации в условиях современной школы этнокультурно ориентированной внеурочной деятельности учащихся 10–11 классов нами проводится с использованием общенаучных методов: теоретического анализа и синтеза педагогических явлений, изучения и обобщения педагогического опыта. Основное противоречие, актуализирующее необходимость изучения опыта этнокультурного образования, находим между значительным потенциалом внеурочной деятельности и недостаточным его использованием в образовательных организациях при реализации основных положений нормативно-правовых документов, регулирующих образовательную деятельность в области этнокультурного образования учащихся.

Проблема этнокультурного образования обучающихся не нова для педагогической науки. Положения о необходимости использования этнокультурного материала при организации учебных занятий находим в трудах ученых – основоположников образования: Я. А. Коменского, Г. Песталоцци, А. Дистервега, Ж.Ж. Руссо, К.Д. Ушинского, Л.Н. Толстого, И. Я. Яковлева и др. Особую актуальность вопросы учета этнокультурных потребностей и особенностей самобытной культуры народов, населяющих Российскую Федерацию обретают в 90-е годы XX века в связи с реформированием российской системы школьного образования. Данная проблема в качестве приоритетной обозначена в «Стратегии государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года» [7], а ее решение возложено на общественные институты, важнейшими из которых являются образовательные организации.

Становление и развитие в научных исследованиях понятия «этнокультурное образование» можно отнести к 1990-ым годам. В «Концепции этнокультурного образования в Российской Федерации», разработанной коллективом авторов (Т. Я. Шпикалова, Т. И. Бакланова, Л. В. Ершова) находим следующее определение: «Этнокультурное образование – это целенаправленный непрерывный педагогический процесс приобщения учащихся к этнической культуре (или культурам) в учреждениях дошкольного, общего, дополнительного и профессионального образования, на основе взаимодействия с семьей, учреждениями культуры и средствами массовой информации» [11, с.5]. А. Б. Афанасьева, определяя этнокультурное образование как целостный учебно-воспитательный процесс освоения учащимися этнокультуры, осознания ими преемственности развития культуры этноса, признания этнокультурного многообразия и взаимодействия культур, обозначает следующие цели и задачи этнокультурного образования: передавать опыт этнокультурных традиций, способствовать формированию этнического сознания, этнокультурной идентичности личности, принимающей и понимающей особенности культуры иных этносов. При этом педагогической целью является формирование личности, обладающей этнокультурной компетентностью, целостным представлением о феномене и ценностях традиционной культуры, владеющей системой знаний об этнокультурах разных народов, имеющей художественно-творческую мотивацию и опыт освоения этнокультурного наследия, понимания межкультурного взаимодействия [1, с. 38].

В отечественной педагогической науке различные аспекты решения проблемы этнокультурного образования представлены в трудах Л. В. Кузнецовой, А. Б. Панькина, Т. В. Поштаревой, Г. Д. Сундуй, С. Н. Федоровой, А. С. Шаалы, В. К. Шаповалова, Ф. Г. Ялалова и др. Профессор Чувашского государственного педагогического университета им. И. Я. Яковлева Л. В. Кузнецова рассматривает этнокультурное образование как основу гражданского и межнационального согласия в поликультурном российском обществе и выделяет необходимость создания особых условий в рамках общеобразовательной школы для реализации этнопедагогического потенциала музыкального и прикладного народного творчества [4].

В работах Т. В. Поштаревой представлен теоретический анализ и практический опыт работы по формированию этнокультурной компетентности учащихся через урочную и внеурочную деятельность в поликультурном образовательном пространстве. Исследователь выделяет поликультурный аспект проблемы межэтнического взаимодействия и дает следующее определение понятия «этнокультурная компетентность» как свойства личности, выражающегося в наличии совокупности объективных представлений и знаний о той или иной этнической культуре, реализующейся через умения, навыки и модели поведения, способствующие эффективному межэтническому взаимопониманию и взаимодействию» [6, с. 92]. При этом этнокультурный компонент определен как полиэтнический, так как отражает особенности и своеобразие разных народов, включает учащихся в диалог культур и позволяет входить в мировую культуру через родную. Т. В. Поштарева описывает следующие модели введения национально-регионального и полиэтнического компонентов в содержание образования: межпредметная – равномерное распределение соответствующего материала по всем предметам учебного плана; модульная – выделение модулей или специальных тем в

дисциплины гуманитарного цикла; монопредметная – специальные учебные предметы; комплексная – интегрированные курсы; дополняющая – внеурочные, внеклассные, внешкольные мероприятия; специальная – в ходе специальных элективных занятий и курсов по выбору; практико-ориентированная – активные формы и методы работы с детьми (тренинги, игры, мероприятия и другое)[6, с. 187–188]

В. К. Шаповалов в исследовании в рамках проекта ЮНЕСКО «Развитие национальной школы» основной идеей этнокультурной направленности образования считает учет этнокультурных потребностей обучающихся и их родителей и введение национально-регионального (этнокультурного) компонента в учебные планы и программы учебных предметов[10]. Результатом данного проекта можно считать включение в базисные учебные планы школ регионов России этнокультурного компонента. Так в качестве этнокультурного компонента в региональные программы образования внедрены учебные предметы «Родной язык», «Родная литература», «История и культура родного края» и др. Рекомендательный характер носит предложение об интеграции этнокультурного содержания в объеме до 15 % учебного материала. Цель деятельности школы с этнокультурным компонентом образования – обеспечить изучение национального языка, культуры, традиций этноса.

А. Б. Панькин разработал и обосновал концепцию этнокультурной коннотации содержания образования, цель которой сохранение и развитие этнических констант центральной культурной темы этноса, что должно составлять основу образовательной программы и выполнять функцию интеграции содержания учебного материала на всех уровнях образования. Сквозная этнокультурная тема способствует формированию у ребенка этнической картины мира, этнического менталитета, этнического самосознания, этнопланетарного мышления и ответственности за сохранение и развитие этнокультуры по принципу концентрического нарастания трудностей в зависимости от возможностей обучающихся и условий их обучения [5, с. 257]. В основе концепции этнокультурноконнотированной системы образования А. Б. Панькина лежит идея первичности родного языка в развитии ребенка. Этнокультурная коннотация содержания образования нацелено на полноценное развитие человека как представителя этноса и гражданина мира.

С. Н. Федорова на основе анализа современных форм этнокультурологической подготовки учащихся систематизирует этнокультурные образовательные технологии с точки зрения их сущности, компонентов и методики использования в гражданско-правовом воспитании молодежи и выделяет: этнокультурные образовательные технологии теоретической направленности (лекции, экскурсии, самостоятельная работа и др.); этнокультурные образовательные технологии практической направленности (праздник, обряд, мастер-класс и др.); инновационные этнокультурные образовательные технологии (с использованием современных электронных и информационных систем); комплексные этнокультурные образовательные технологии [9, с. 41–54].

Наибольшую ценность для нашего исследования представляют идеи актуализации этнокультуры в деятельности образовательной организации, проектирования и конструирования этнокультурного образовательного пространства, предложенные А. Б. Панькиным.

Рассмотрим законодательные документы, регулирующие организацию и реализацию внеурочной деятельности и проведем анализ этнокультурной составляющей федеральных государственных образовательных стандартов. Федеральный государственный образовательный стандарт среднего общего образования разработан с учетом этнокультурных потребностей народов Российской Федерации и предполагает формирование базовых национальных ценностей через урочную и внеурочную деятельность, хотя в федеральном законе «Об образовании в Российской Федерации» отсутствуют понятия «национально-региональный» и «этнокультурный» компоненты образования. В разделе I «Общие положения» среди направлений федерального государственного образовательного стандарта обозначено, что стандарт обеспечивает сохранение и развитие культурного разнообразия и языкового наследия многонационального народа Российской Федерации, способствует реализации права

на изучение родного языка, на овладение духовными ценностями и культурой многонационального народа России [8, с. 2]. В разделе II «Требования к результатам освоения основной образовательной программы» среди личностных результатов освоения основной образовательной программы мы выделяем следующие результаты: «Личностные результаты освоения основной образовательной программы должны отражать:

– российскую гражданскую идентичность, патриотизм, уважение к своему народу, чувство ответственности перед Родиной, гордости за свой край, свою Родину, прошлое и настоящее многонационального народа России, уважение государственных символов (герб, флаг, гимн);

– сформированность мировоззрения, соответствующего современному уровню развития науки и общественной практики, основанного на диалоге культур, а также различных форм общественного сознания, осознание своего места в поликультурном мире» [8, с. 4–5].

Данные ожидаемые результаты отражают содержательные элементы этнокультурной компетентности старшеклассников, возможности для формирования которой мы находим в этнокультурно ориентированной внеурочной деятельности.

На основе анализа теоретических основ и обобщения практического опыта и возможностей конкретной образовательной организации – средней общеобразовательной школы № 62 имени академика РАО Г. Н. Волкова г. Чебоксары (МБОУ «СОШ № 62» г. Чебоксары) нами разработана модель интеграции этнокультурного компонента в основную образовательную программу школы через внеурочную деятельность, в структуре которой: внеурочная деятельность по учебным предметам как продолжение и расширение изученного учебного материала и внеурочная деятельность как форма реализации концепции духовно-нравственного воспитания и развития школьников.

Модель предусматривает объединение учебных предметов по блокам с учетом специфики программного материала.

1 (основной) блок учебных дисциплин в модели этнокультурного образования представлен предметами: родной язык и родная литература, история и культура родного края, мой город.

2 блок учебных дисциплин составляют иностранные языки. Программа внеурочной деятельности по иностранным (английскому и немецкому) языкам строится на основе сравнения культурных ценностей и языковых особенностей чувашского, русского и англоязычных народов.

3 блок учебных дисциплин – предметы естественнонаучного цикла. В результате интеграции национального компонента в естественнонаучный цикл учебных дисциплин формируется единая научная картина мира в сознании обучающихся, устанавливаются связи между явлениями, различными системами, находятся точки соприкосновения.

4 блок учебных дисциплин – технология, физическая культура, изобразительное искусство. Программы данных предметов составлены с учетом особенностей трудовой деятельности и народно-художественного промысла соседствующих этносов.

5 блок представлен русской литературой. Интеграция на данных уроках осуществляется на принципе сопоставительного анализа художественных текстов, мотивов, тем, образов, жанров и существующих интертекстуальных связей. Отличительными особенностями программы по литературе являются сквозные понятия: культура, история, личность писателя. Основной принцип интеграции – диалог культур.

6 блок–внеурочная деятельность: кружки, элективные курсы, творческие объединения по интересам, интегративные образовательные экспедиции. Особое внимание отводится исследованиям, связанным с изучением родного края – проекты «Улица, на которой я живу», «Литературные места Чувашии» и др.

7 блок направлен на установление социальных партнерских связей «Семья и школа». Особое внимание на занятиях уделяется знакомству с семейными традициями, особенностями воспитания в отдельной семье.

С учетом возрастных особенностей и потребностей учащихся 10–11 классов мы предлагаем следующие формы организации внеурочной деятельности на уровне среднего общего образования: учебно-исследовательские проекты и исследования, фестивально-конкурсное движение «Хавхалану» (Вдохновение), посв. памяти академика РАО Г. Н. Волкова, интегративные образовательные экспедиции, класс музейной педагогики.

Подводя итоги вышеизложенному, приходим к выводам:

1) этнокультурное образование можно организовать следующими способами: создание национальных школ с обучением на родном языке; этнокультурноконнотированная система образования; введение учебных дисциплин с этнокультурным (национально-региональным) компонентом содержания образования в учебный план; билингвальное образование, интеграция этнокультуры в программы учебных предметов; использование потенциала внеурочной деятельности;

2) этнокультурно ориентированная внеурочная деятельность представляет собой форму этнокультурного образования школьников и создает условия для приобретения знаний о культуре как своего этноса, так и народов ближайшего социального окружения, различных навыков межэтнического общения, которые не всегда могут быть развиты в ходе обучения в школе. Этнокультурно ориентированная внеурочная деятельность – это система обучения и воспитания, направленная на развитие и сохранение этнической идентичности, духовности, компетентности, сенситивности, межкультурной коммуникативности путем приобщения к родному языку и культуре с одновременным освоением ценностей мировой культуры.

Список литературы:

1. Афанасьева А.Б. Этнокультурное образование как феномен культурного поля : монография / А. Б. Афанасьева; Министерство образования и науки РФ. – СПб : ФГБОУВПО «СПГУТД», 2014.–188 с
2. Данилова Л.Н. Фестиваль-конкурс творчества учащихся и педагогов как технология формирования этнокультурной компетентности старшеклассников / Л. Н. Данилова // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева. – 2014. – Вып. 4 (30). – С. 220–224
3. Данилова Л.Н. Педагогические условия формирования готовности учащихся 10–11 классов к этнокультурно ориентированной учебно-исследовательской деятельности / Л. Н. Данилова // Межэтническое взаимодействие в поликультурном образовательном пространстве: проблемы языкового взаимодействия и межкультурной коммуникации : сборник научных статей по итогам Всероссийской научно-практической конференции / отв. ред. С. Л. Михеева, О. А. Дмитриева. – Чебоксары : Чуваш. гос. пед. ун-т, 2018. – 276 с.
4. Кузнецова Л.В. Этнокультурное образование как основа гражданского и межнационального согласия в российском обществе : монография / Л. В Кузнецова [и др.]. – Чебоксары : Плакат, 2015. – 181 с.
5. Панькин А.Б. Этнокультурная коннотация образования : монография / А. Б. Панькин. – Элиста :КалмГУ, 2009. – 380 с.
6. Поштарева Т.В. Теория и практика формирования этнокультурной компетентности учащихся в полиэтнической образовательной среде : монография / Т. В. Поштарева. – Ставрополь : Литера, 2006. – 300 с.
7. Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года. Утв. Указом Президента Российской Федерации от 19 декабря 2012 года № 1666 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_139350/. – (Дата обращения: 07.04. 2019).
8. Федеральный государственный образовательный стандарт среднего (полного) общего образования / М-во образования и науки Рос. Федерации. – 2-е изд. – Москва : Просвещение, 2014. – 62 с.

9. Федорова С.Н. Этнокультурные образовательные технологии: сущность, компоненты, методика использования в гражданско-патриотическом воспитании молодежи : монография / Мар. гос. ун-т; С. Н. Федорова, З. В. Медведева. – Йошкар-Ола, 2014. – 248 с.
10. Шаповалов, В. К. Этнокультурная направленность российского образования / В.К. Шаповалов. – Москва : Ин-т развития регион. образования, 1997. – 173 с.
11. Шпикалова Т.Я. Концепция этнокультурного образования в Российской Федерации / Т.Я.Шпикалова, Т.И.Бакланова, Л.В. Ершова. – Шуя : Издательство «Весть» ГОУ ВПО «ШГПУ», 2006. – 23 с.

УДК 7.03 (512.122)

ҚАЗАҚ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ТӘЛІМДІК ТАҒЫЛЫМДАРЫ

Б. Т. Махметова- Абай атындағы ҚазҰПУ Педагогика кафедрасының п.ғ.к., профессоры. ,
Г. А.Абылханова- Абай атындағы ҚазҰПУ, Педагогика кафедрасының магистр, аға оқытушысы

Кілт сөздер: тәрбие, адамгершілік, өнер, ар-абырой, құрмет, қарапайымдылық, сыпайылық, инабаттылық, имандылық

Аңдатпа. Бұл мақалада тәрбие арқылы қыздарды арлы болып, адамгершілігін биік ұстауға; өнерлі іскер болып, ар-абыройын таза ұстауға баулиды. Ерлерді кадрлеуге, құрметтеуге, отбасының ұйытқысы, перзенттерінің тәрбиешісі, ұстазы болып, адамдық арына дақ түсірмейтін өнегелі, үлгі-тағылымды адам болып есеюге баулиды. Ұлтәрбиесінде, ұлдарға болашақ ел мен жұрттың қорғаны, отбасының ұйытқысы, халыққа бақыт-байлық жаратушы екендігін шынайы ұғындыру басты мақсат етіледі. Ержігіттің қалай болу керектігі, ел-жұрт үлкен-кіші, кәрі-жас алдында өзін қалай ұстап, әйелдер мен балаларға қалай қамқорлық жасау, отбасы мен ел-жұртына қалай үлгі-өнеге болу, қиын сәттер мен ел басына күн туған сын сағаттарда қалай ерлік көрсетіп, қалай азаматтық таныту секілді істердің барлығы мұқият үйретіледі.

Ключевые слова: воспитание, человечность, искусство, честь и достоинство, уважение, скромность, вежливость, порядочность и гуманность.

Резюме: В этой статье вы найдете ответы на вопросы о воспитании будущего поколения казахского народа. Воспитание является одним из важных моментов жизни, как родителей, так и детей. С ранних лет девочек воспитывали высокой нравственности, добродушию, рукоделию и быть честными. А также их воспитывали уважать мужчин, сохранять очаг семьи, быть примером и воспитательницей своих детей, не запятнать свое достоинство и быть примером для всех потому что девушка, прежде всего лицо не только семьи но и народы. Поэтому на воспитание девушек уделялось особое внимание. Целью воспитания мальчиков считалось объяснить им что они будущее страны, опоры семьи, и они способны обогатить и осчастливить народ. Их тщательно обучали как мужчина должен держать себя, защищать родину, уважать старших и женщин, заботиться о семье, быть мужественным, и умелым.

Keywords: education, humanity, art, honor and dignity, respect, modesty, courtesy, decency and kindness

Summary: In this article you will find answers to questions about the education of future generations of Kazakh people. Education is one of the important things in life of both parents and children. From an early age girls are raised for high morals, good nature, needlework, and be honest, And they were brought up to respect men, to keep the family hearth, to be an example and a teacher for their children, do not tarnish the dignity and to be an example for all because the girl is the face not only of the family

but also the country. Therefore, special attention has been given for the education of girls. The aim of education of boys is to explain to them that they are the future of the country, to support the family, and they are the one who brings happiness to the people. They are carefully trained how man should look like, to defend their country, respect their elders and women, take care of the family, to be courageous and skillful.

Өз тіршілігінің сан ғасырлық тарихының ішінде қазақ халқы тәрбие саласында мол тәжірибе жинақтады. Нақтырақ айтқанда, педагогикалық қағидаларды, ережелерді, заңдылықтар мен принциптерді, құралдарды, әдіс-тәсілдер мен амал-жолдарды жинақтап жүйеге келтірді. Тәрбиенің біртұтас өзіндік жүйесінің қалыптасуына ықпал етуші басты себеп қазақ халқының балажандылығы, балаға деген ерекше махаббаты, ілтипаты болса керек. Бала өміріндегі әрбір маңызды кезеңдерді: дүниеге келуін (шілдехана), балаға ат қою, бесікке салу, тұсау кесу, сүндетке отырғызу, тілашар тойы, алғаш рет ат жалын тартып мінуін, бәйгеге қатысуын және т. б. қуаныштай білген.

Сөз басын Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының: «Шығыс халықтарының арасында, жалпы мұсылман елдерінде әйел затын ерекше бағалайтын, қарындасты қатты қастерлейтін халықтың бірі де, бірегейі де -біздің қазақ», - деген пікірінен бастасақ. Рухани тарихымыздың тарғыл беттерін парақтасақ, қазақ қыздары мен қазақ әйелдері, жалпы аналар әлемі туралы толғанбаған тұлғалар сирек екен, оның үстіне жүрек тербер, сезім қоздырар қазақтың халық әндеріне немесе мақал-мәтелдеріне бір сәт көңіл аударып көрелікші. Бұларда аналарға, қыздарға тән әрі тәрбиелік, әрі тағылымдық мәні ерекше толғамдар бар. Қазақ қауымында қыз баланың орны ерекше болған. Оны мынадай мақал мәтелдерден анық аңғарамыз. Ата-бабаларымыз қызды қонақ деп есептеген, барған жерде бағының ашылуын үйде отырып қамдаған. Барынша ізетті, сыпайы, мейірімді де ісмер, қылықты да қырмызы болуын үнемі қадағалап отырған. «Қыз - өріс, ұл - қоныс» деп білгендіктен қазақ халқы өрісін кеңейтер қыз балаға айрықша көңіл бөлген. «Қыз мінезді келсін, ұл өнерлі келсін» дей отырып, «Қызға қырық үйден тыйым» жасайды. Қыз тәрбиесіндегі жеңге рөлі де көзден таса болмайды, «Қызы бар үйдің жеңгесі сүйкімді келеді». Өйткені, әкешесіне айта алмаған сырды жеңгесі арқылы жеткізіп отырған. Қыздың балғын болмыс бітімі мен тәрбиесінің басы қасында аяулы жеңгелері жүреді. Сүйген жігіті мен екі арадағы әдепті қарым - қатынастың табиғи өрбуіне себепкер болатын осы жеңгелер. Ата-ана қызынан ешнәрсені аямайды. Оның ешнәрседен мұқтажсыз, толыққанды өсуін қадағалайды. Өйткені, қызға бергенді қызыр өтейді деп біледі. Сонымен бірге қазақ халқы қызды бетімен де жібермейді. «Қызды қымтап ұстаған ұялмайды» дей отырып, оларды қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқтырмай өсіруді парыз санайды. Олардың әр-ұятының сақшысы бәріне жауапты екенін ешуақыт ұмытпаған. Содан да болар, бір жағынан «қыз бен жылқы жаудыкі» деп қыз тәрбиесіне мейілінше сақ қарайды. «Қыз баққаннан қысырақ баққан оңайлығын» жадынан шығармай баянды отанын тапқанша өзінің, жауапты екенін еш ұмытпаған. Сөйте тұра қызды жағадағы күндыздай күтеді.

«Күйеу жаман болса қызыңнан» деуінде үлкен мән бар. Өзінің отбасында керекті тәрбиенің бәрін көріп өскен қыз бала, соған қоса мінезді де қылықты болса, парасатты да пайымды болса екен дейді. «Қызды күте алмаған күң етеді, жібекті түте алмаған жүн етеді» мұның көбі, негізінен қыздың шешесіне байланысты дүниелер. Сондықтан, қыз көретін жігіттер, алдымен жеңгесі арқылы шешесінің қандай адам екенін анықтағысы келеді. «Шешесі жаманның қызын алма, немесе «шешесін көріп қызын ал» деуге осындай мақсат бар. Заманның бағыт бағдарына қарай мақал мәтелдер де түрленіп, өзгеріске түсіп отырады, «Шешесі отырып, сөйлеген қыздан безін» деп келе, қыздың жақсысын іздейді. «Ақылды қыз білімге жүгінер, ақылсыз қыз сөзге ілігер» деп біледі. Осындай негізгі тәрбиелік жұмыстарды жүргізіп алған соң, қазақ халқының құдайдан тілейтіні қызының барған жеріне тастай батып, судай сіңуі. Барған жерінде бағының ашылғанына қатты қуанады, бағы тайса қатты күйінеді. Қорқатыны - "қайта шапқан жау жаман, қайтып келген қыз жаман» екені. «Шыққан қыз шиден тысқары» қыз баланың ендігі жердегі тіршілігі шектеулілеу болатыны. Ол келіндік және әйелдік дәуір. Бұл қыз бала үшін мейілінше жауапты кезең. Жаңа түскен келінге сыншы көп. Ал енді төркінінде алған тәрбиенің қаншалықты екенін көрсетуге тиіс. Жеңгесі мен

шешесінің көргенін істеп, қайын жұртының көңілінен шығуға тырысады. Қазақ қыздың өз жұрты мен бірге қайын жұртының да тәрбиеге жауапты екенін қатты сезінеді. Оның қандай елге, қандай отбасына келін болып түсуіне көп нәрсе байланысты. "Жақсы елге түскен келін - келін, жаман елге түскен келін - келсап», Бұл жерде қайын ененің рөлі көріне бастайды. Көбінесе «Келіннің қайын ене топырағынан жаралғандай» болып келуін қалайды. Шынында көргенді елден шыққан қыздың көсегелі елге тап болуы зор бақыттың кепілі. Сонымен бірге келген келін татулық жаршысындай болса деп армандайды. Әсіресе, абысындар арасының ынтымақты болуы көзделеді.«Ағайын тату болса ат көп, абысын тату болса ас көп". "Ағайынның азары болса да, безері жоқ», "Ағайынға қарап мал өсер, ағашқа қарап тал өсер». тағылымның тамаша үлгісін түйіп айтып отырған. Халқымыз "қыз-қонақ" деп, төрінен орын беріп, қыздарды алтынның сынығына балап өсірген. Жалпы бала тәрбиесіне, соның ішінде қыз бала тәрбиесіне өте көп көңіл бөлген: Ата-бабаларымыз "қызға қырық үйден тыю, қала берсе қара күңнен тыю" деген мақалаға қаншама ой сыйғызған. Яғни, қыз бала тәрбиесіне тек анасы жауапты емес, бүкіл ауыл, ел жауапты болып отырған. Ал қазіргі заманда бала тәрбиесіне тек қана ана емес, радио мен теледидар, газет-журнал, түрлі кинофильмдер жан-жақты әсер етуде. Қазақ қыздарының менталитетіне қарапайымдылық, сыпайылық, инабаттылық, үлкенді сыйлау, кішіге ізет көрсету, ақылдылық, имандылық сияқты қасиеттер кіреді. Тарихқа көз жүгіртсек, Айман, Құртқа, Назым сияқты қыздарымыз, Домалақ ана, Айша Бибі сияқты аналарымыз нағыз қазақ әйелдерінің үлгісі болды. Аналарымыз «баланы жастан" деп, бала тәрбиесін құрсақтан бастаған. Ұлжан ана данышпан Абайды ғұсыл-дәретсіз емізбегені – адамзаттың баласын тәрбиелегені болып табылады.

Әр халықтың бала тәрбиесіндегі өзіндік ерекшеліктері арқылы мәдени құндылықтары қалыптасады. Халқымыздың «Он үште - отау иесі" деген дәл айтылған аталы нақыл сөзінде үлкен, ауқымды көп тәрбиелік негіз жатыр. Бұл сөз ұл мен қызға бірдей қатысты. Ата-бабамыз ұл баланы ертеңгі абыройлы әке, қадірлі отағасы, елді қорғайтын ер, батыр, би, ақын, ұлттың намысты азаматы ретінде әділдікке, қайсарлыққа, кешірімді болуына, өнерге, білімге, салт-дәстүрімізді сақтауға тәрбиелеген. Ұл бала – қазақта шаңырақ иесі, ер-азамат ата-ананың отын тұтатушы болып саналады. Қазақ отбасының ерекшелігі жасы кішісінің үлкеніне «сен» деп сөйлемеуі, алдын кесіп өтпеуі, үлкен тұрып кішінің, әке тұрып ұлдың, шеше тұрып қыздың орынсыз сөйлемеуінде. Қазақ отбасындағы үлкенді құрметтеу әдегі жауапкершілік, адамгершілік сезімдерін туғызған. Дұрыс бағытқа бағдарлау көп жағдайда абыройлы әкеге, үлгілі отағасына, қадірлі ағаларына байланысты. Халқымыз ұл бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген. Қай халықта болмасын, ұл бала тәрбиесі - әке меншігінде. «Ата көрген оқ жанар, шеше көрген тон пішер» дей отырып, қазақ отбасында әкелер өзінің білетін бар өнерін алдарына үйретіп, оларды мерген, аңшы яғни, «Сегіз қырлы, бір сырлы» жігіт етіп тәрбиелеген. Бала ес білгеннен бастап, оның құлағына «сен ертеңгі шаңырақ иесің, болашақ әкесің, арқа сүйер жарсын, отбасының асыраушысысың, сондықтан да жаманнан жирен, жақсыдан үйрен" деген сөздерді құйып отырған. Халқымыз ер баланың 12-15 жасынан бастап, оның алдында өмірдің дайындаған талай қиын-қыстау шақтары мен қуанышты сәттері бар екендігін ескере отырып, «Аты аталмаған жігіттен, аты аталған төбе артық» деп намыстандыратын, «Айтсан үйде туып, түзде өлетін жігіттерді айт» деп таңдандыратын, "Өнерлі жігіт өрге озар, өнерсіз жігіт жер соғар" деп шамдандыратын, "Ерді намыс өлтіреді, қоянды қамыс өлтіреді", «Ерлік білекте емес, жүректе» деп қайраттандыратын, «Ақыл жастан, асыл тастан» деп сеніміне шек келтірмейтін, «Атадан ұл туса игі еді, ата жолын қуса игі еді" деп армандайтын еді халқымыз. Қазақтың ұлы ойшыл ғұламаларының бірі Ж. Баласағұни өзінің "Құтты білік" дастанында балаға тәрбиені отбасында бер, "ақ маңдайлы ұл-қыз туса, үйінде өсір, бөтен жерде қалдырма» деп келер ұрпаққа ете отырып, баланы жас кезінен білім мен өнерге, еңбекке баулу арқылы жаны мен тәні сабақтас жетілген парасатты ұрпақ өсіретінімізді атап көрсеткен.

- баланың дұрыс тәрбиеленуі мен білім алуына көңіл бөлу;

- балаға шаңырақ иесі, бабалар ісін жалғастырушы екендігін ұғындыру;

баланы әруақтарды ардақтауға, ата-баба дәстүрін сақтауға, құрметтеуге, ұрпақтан-ұрпаққа көздің қарашығындай жеткізе білуге баулу;

- балаға өзінің мінез-құлық этикасы мен үлгі болу;
- балаға әділетті, қайырымды болу;
- баланы жас кезінен өнерге үйрету, еңбекке араластыру;
- баланы тәрбиелеп, оқыту барысында мінезін қалыптастыруға көңіл бөлу;
- баланың тәні мен жанының жақсы жетілуіне назар аудару;
- балаға өмірдің әрбір сағаты санаулы екенін, сол себепті оны дұрыс өткізу қажеттігін ескерту және т. б.

Ата-анасын

аялай, құрметтей білген баладан жақсы азамат шығады. «Әкесін аман сақтап қалу үшін, жанын қиған ұлдың өлімі бақытты өлім болып табылады» – деген тұжырымдамасында. Шығыстың басқа ұлт өкілдерінің отбасындағы сияқты қазақта дүниеге ұл келсе, ұрпағымыздың жалғасы, шаңырақ иесі туды деп ұлан-асыр, ат шаптырып той жасау күні бүгінге дейін сақталған. Дүниеге ұл әкелу әсіресе, әке үшін зор бақыт, үлкен мақтаныш. Қазақта бір кісі қайтыс болса, артында қалған баласы бар ма еді деген сауалы болады. Бардегенжауапестісе, «Орнында бар оңалар» деп бата береді. Отбасындағы ер баланыңөзорны бар. Мысалы, тұңғыш ұл - кейінгі іні-қарындастарының қамқоршысы, ата-анасының көмекшісі, оған «Ағасы бардың - жағасы бар» деп арқа сүйенген. Кенже ұл - шаңырақ иесі. Басқа балалар енші алып, бөлек отау құрып жатса да кенже ұл әке-шешенің қолында қалады. "Ұлға отыз үйден тыйым, он сан үйден сын" демекші, ер жігітке айтылар сын көп, қойылар талап жоғары. Халықтың дәстүрлі тәрбиесінде осы баға –«жігіт сыны» деп аталады. Қазақ халқының менің ұлым деп көкірек қағып, мақтаныш тұтар ұлының қандай болу керектігі туралы халықтың талғамына сай бейнеленеді:

а) кескін-келбеті: «Еңсегей бойлы, өткір кезді, қара қасты, кең маңдайлы, қыр мұрынды, кең маңдайлы, кең иықты, жуан білекті, темірдей салмақты».

ә) қадір-қасиеті: «Қырандай алғыр, сұңқардай өр, арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты, қасқырдай өжет, жау жүректі, жылқыдай мінезді, бұланды алып, сауысқандай сақ».

б) қабілет-икеімі: «Көсем жігіт» - ел басқаратын жігіт, «Шешен жігіт» - дау шешетін тұлға, «Батыр жігіт» - еліне қамқор, жауына алып ерен жігіт, "Сері жігіт" - аттың жүйрігін мініп, иттің алғырын ертіп, қыранның қырағысын баптап, ат құлағына ойнап, ер қаруы - бес қаруды сайлап, мың құбылтып ән салып, күмбірлете күй тартатын өнерлі жігіт. "Жомарт жігіт" - дастарқаны берекелі, пейілі кең, өзі жайдары, «Палуан жігіт» - мойыны жуан, жауырыны қақпақтай, бұлшық еті темірдей, қимылы шапшаң, иненің көзінен өтердей епті, алып күш иесі. Осы аталған қадір-қасиеттерді бүгінгі ұландар бойына дарыта білсек, онда зерделі де зейінді, өнерлі де талантты, жігерлі де қайратты, адам да парасатты елі-халқы сыйлайтын ер жігіттің келешегі жарқын, жолы ашық. Осы орайда ойға оларға берілетін тәрбиенің артықшылығы неде деген сұрақ оралады, өйткені, оларды бесік жырына құлағын қандырудан бастап, ауыз-әдебиеті мен ата-баба тарихына сусындатудан бір ізділікпен балаларға негізделген тәрбиенің әдістемесінің жасалуы ер бала тәрбие маңыздылығын сезіндіріп қана қоймайды. Сондай-ақ, нәтиже де берері анық, Ал, керісінше, жалқаулықты серік етіп, жанын өтірікпен бағып, біреуді алдап, біреуді арбап, шыққан тегін білмейтін, отбасы түгілі өз басын да асырай алмай жүрген ерлерімізден қандай ұрпақ жалғастығын күтуге болады? Осындай кереғар тәрбиеленген ұрпақ өкілдерінің тәрбиесіне кімді кінәлаймыз? Қоғамды ма, әлде ата-ананы ма? «Атадан тағылым алмаған ұл жаман, анадан енеге көрмеген қыз жаман», "Атасыз ұл ақылға жарымас, анасыз қыз жасауға жарымас», «Бала тәрбиесі – бесіктен» деп түйіндей отырып, ер бала тәрбиесінің отбасында және мектепте қыздармен қатар берілуіне ерекше мән беріп, арнайы тәрбие бағдарламалары жасалуға тиіс. Өйткені, ер баланың дұрыс тағылым-тәрбие алуы, дүниенің сырын танып білуі отбасындағы ата-аналардың ақыл-кеңесі мен үлгі өнеге көрсетумен байланысты. Ұлттық тәрбиенің бұрынғы әдістерін бүгінгі күн талабымен жаңаша қарастырған жөн. Ата-бабамыз жасап, сомдап кеткен жігіттің моделін одан әрі, бүгінгі күннің талабына сай жетілдіріп өсіп келе жатқан өскелең ұрпағымыздың бойына дарыту, тағдырдың қандай тәлкегін көрсе де, қайсарлығы мен тектілігін жоғалтпаған дана халықтың ұрпағы екендігін ұғындыру, олардың бойына мақтаныш сезімін туғызу ата-ананың бірден бір міндеті. Кейінгі жылдары ұлдар арасында тым жұмсақ мінезділер де кездеседі. Мамандар мұны ер-азаматтардың ұрпақ тәрбиесінен мүлде сырт қалуының салдары дейді. Кей уақытта бала әкесіз өсіп, анасының

тәрбиесінде болады, Алайда, баланың жігіт болып өсуі тән кейбір қасиеттерін бойына жинап өсуі де осыдан. Жүрегі жұмсақ аналарымыз кейде ұлды тым еркелетіп жібергенде, әкенің салмақты сөзі таза ауадай қажет. Ата-бабамыз қан тазалығына, тектілікке қатаң қанаған. Қазақта «Текіден текті туады, тектілік тұқым қуады» деп барлық саналы қазақ азаматтарына айтылған. Жеті атаға дейін өз руының қыздарына үйленбегуге тырысқан. Қазақтар ұлдарын он үш жасында отау иесі деп дайындаған. Бала дүниеге келгенде кіндігін кім кеседі, бесікке кім бөлейді сол адамға тартады деп те ырымдаған. Адамгершілік, қайырымдылық, әдептілік сияқты қасиеттер үлкендердің үлгісімен сіңеді. «Әкеге қарап ұл өсер, анаға қарап қыз өсер» дейді дана халықымыз. Ер баланы алты жасқа дейін хандай көтер, сыйла. Алты жастан он алты жасқа дейін құлша жұмса. Он алты жасқа толғасын досындай сырлас, сыйлас деген қазақ халқында нақыл сөзі бар. Ер баланың тәрбиесін неден бастауымыз керек? Бала кезінде ұлдың жұмысы, қыздың шаруасы деп бөлген дұрыс емес. Ата-анасына көмектескісі келсе, қолын қақпау керек. Бала әкені сенімді дос ретінде санайтын болсын. Үлгі тұтатын әке болсаңыз, бала сізге адал дос, қолдаушы болады. Ұл бала ерлерге тән ойлау жүйесін, жігіттік болмыс-бітім, мінездердің - анасына, ұлдардың - әкесіне еліктейтіні анық. Ұл бала әкесіне ұқсас болғанын қалайды. Ол үшін әкесінен асып түсер мықты адам жоқ: ол көлік жүргізеді, ауыр заттарды оп-оңай көтереді, ештеңеден қорықпайды. Қазақта үстелдің төрінде әкенің тұрақты орны бар, оған басқа ешкім отырмайды. Балалары әкесі наннан ауыз тигеннен соң тамақтануға кіріседі, сосын әкелерінің ас қайыруынан соң ғана орындарынан тұрады. Әкенің мінез-құлқы, өзгелермен қарым-қатынасы ұл баланың көз алдындағы үлгі-өнеге алатын, соған қарап өсетін нысанасы. Қазақта біреудің баласы жақсы азамат болса: оның әкесі немесе атасы жақсы кісі еді, көрегенді бала екен, өнегелі жерден шыққан ғой деп мақтайды, «Ұл тәрбиелей отырып, жер иесін тәрбиелейміз, қыз тәрбиелей отырып, ұлт тәрбиелейміз». Отбасындағы тәрбие әрбір мүшенің өзін-өзін сақтау, ұрпақты жалғастыру, өзін-өзі сыйлау қажеттігінен туындайды. Баланы дұрыс тәрбиелеу отбасында, алдымен, жанұя жағдайы, онда қалыптасқан оң моральдық-психологиялық ахуал, татулық пен өзара түсіністік, сүйіспеншілік пен сыйластық, отбасы мүшелерінің бір-біріне деген құрмет сезімдері, яғни, отбасындағы кіршіксіз таза, мөлдір көңіл-күйі тікелей ықпал етеді. Қазақта ұлдар әкесі немесе атасының бойындағы қасиет пен өнерін үйреніп өскен. Шығармашылықта, ақындықта танылған жас баланың тәрбиесіне аса назар аударған. Ата өнерін ұрпағының қууы, оны мирас етуі қазақ отбасыларында жиі кездесетін дәстүр. Әкесінің баласына қалдырған ең үлкен мұрасы - оны жақсы тәрбиелеуі дей отырып, баласын оқытып, жақсы көріп, баласына ат қою, баласын сау етіп өсіру, үйленер жасқа келгенде баласын үйлендіру - қазақ отбасының басты міндеттерінің бірі. Қандай ата-ана болсын баласының адам болғанын, өзінен артық болғанын қалайды. Бұл - ниет қана. Тәрбие беру барысында қателіктерді болдырмау, жетістікті нәтиже алуда тәрбиенің түрлі әдіс-тәсілдерін қолдануы қажеттігін ата-ана ұғына бермеуі мүмкін. Ақыл да анадан дариды, дана да әйелден туады. Қыз бала тәрбиесін ұрпақ тәрбиесі деп қарау қажет. Бүгінгі қазақ бойжеткендері ертеңгі еріне адал жар, балаларының анасы. Олардың бойында имани тәрбие болғанын қалаймыз. Бүгін ол қыздар өнегелі тәрбие алса, ертең ұрпақ тәрбиелейтін қазақтың дана аналарына айналары сөзсіз. қорытындылағымыз келіп отыр. Қаракөздеріміз бұрымды шашымен, инабатты мінезімен, ақылдылығымен, кіршіксіз арымен әрқашан басқалардан ерекшелене білгей.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әлімбаев М. Халық - ғажап тәлімгер. А., Рауан, 1998.
2. Омарова Р. С. Халық тәлімі - тәрбие бастауы. Қазақстанмектебі, 2007.
3. Макаренко А. С. Ата-аналаркітабы. -А., 1985.
4. Қ. Жарықбаев "Ақылдыңкөні" Алматы-2008ж
5. ХалелАрғынбаев "Қазақтыңотбасылықдәстүрлері" .
6. А. Жумадуллаева. «Отбасынекеліктәрбиенегіздері» Алматы 2007же 1436
7. Әтемова Қ. «Қазақотбасындағытәрбиеүрдісі" Қазақстанмектебі, 2006 №1

ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ - ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗІ

Б.Т. Махметова, А.А.Махметова
п.ғ.к, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы қ., Қазақстан
оқытушы, ҚазҰӨУ
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада ұлттық мәдениет ұғымы және оның студенттер - болашақ мамандарды тәрбиелеудегі тәрбиелік мәні туралы айтылады. Қоғамның рухани, мәдени, экономикалық және әлеуметтік капиталын құрайтын қазақ халқының мәдени мұрасына ерекше көңіл бөлінеді. Қазақ халқының әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері, олардың жеке тұлғаны қалыптастырудағы маңызы, сондай-ақ бүкіл көп ұлтты қоғам толығымен сипатталған.

Түйін сөздер: мәдениет, ұлттық мәдениет, салт-дәстүр, қазақ халқының мәдени мұрасы.

Махметова Б.Т., к.п.н., проф
Махметова А.А., преп
КазНУИ
г. Нур-Сұлтан, Казахстан

Национальная культура как основа общественного воспитания

Аннотация

В статье раскрывается понятие национальной культуры и ее значение в воспитательном процессе будущих специалистов. Особое внимание уделено культурному наследию казахского народа, который являет собой духовный и социальный капитал общества. Подробно описаны обычаи и традиций казахского народа, их значение в формировании отдельной личности, а также всего многонационального общества.

Ключевые слова: культура, национальная культура, традиция, культурное наследие казахского народа.

Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
Makhmetova B.T. k.p.n., professor
Makhmetova A.A., lecturer

National culture – the basis of national education

Abstract

On it theme – world to the level our national values to produce national prosperity I kept peculiar values, spiritual-cultural associateness of heritage. Capable widow to bring up. For her the future for national consciousness-sens specialist; to the people, that was born, respect, love, that said, felling pride to allow to nest, to develop national character, examined.

Keywoeds: culture, national culture, tradition, heritage Cultural Kazakh people.

Культура – это система ценностей, связывающая человека с окружающим миром. Это особое явление, сформировавшееся в результате межличностных взаимоотношений. Люди оказывают

влияние на окружающую среду, ее социальные и культурные устои. Культура является важным элементом в жизни любого общества и предметом исторического наследия. В этой связи национальная культура представляет собой тысячелетнюю историю народа, его систему ценностей, философские взгляды на происходящее в конкретный исторический отрезок времени. Как никакая другая сфера именно культура очень четко и емко отражает менталитет и духовное богатство каждого народа. Можно сказать, что национальная культура является своего рода визитной карточкой любого этноса. Как отметили В.М.Межуев, Л.Н.Коган, Н.С.Злобин (1), «Культура – это процесс создания самого человека, общества и социальных отношений».

В то же время культура является мощным пластом, в котором гармонично сосредоточены две важные ипостаси общественной жизни: духовная и материальная составляющая.

Материальные ценности означают связь человеческого мира (микрокосмоса) с окружающим миром. Предметы, созданные человечеством, несут в себе определенные задачи: это практичность, эстетическая красота и ценность.

Наука, изучающая ценности, называется аксиологией, а самая высшая ценность – сам человек. Одно из направлений, всесторонне исследовавших понятие культуры, связана с именем М.М.Бахтина. По его мнению, «культура не ограничивается границами текста и в основном существует в виде диалога» (2).

Здесь речь идет о том, чтобы найти в себе других, а в других найти себя. Понятие культуры избавляется от объективных характеристик, объединяя в себе субъект, т.е. должна быть самостоятельная теория о взаимодействии культур. Когда культура заявляет о себе, то она ассимилируется с другими культурами, происходит диалог культур.

Культура возникает и формируется в соответствии с условиями жизни и потребностью общественных формирований, групп, родов, классов, национальностей, отдельных личностей. Эти потребности тесно связаны с общественным прогрессом, его развитием. Таким образом, культура складывается согласно желаниям и потребностям общественных формирований, отдельных личностей.

В обществе культура вне человеческого желания не формируется. В основу изучения национальной культуры, ее оценки были положены взгляды Ш.Уалиханова, Ы.Алтынсарина, А.Кунанбаева, А.Байтурсынова, Ж.Аймауытова, М.Жумабаева (3,4,5).

В трудах ученых-исследователей М.О.Ауезова, Е.Б.Бекмаханова, М.Габдуллилина, С.А.Каскабасова, А.Маргулан, Б.Р.Казыханова, Б.Байжигитова, Н.Сарсенбаева и др. эти вопросы нашли дальнейшее развитие. В масштабе республики исследуемая проблема с точки зрения культуры, этнокультуры и национальной культуры еще не нашла своего достойного места в педагогической науке.

Отмечая особенности культуры кочевников, А.Маргулан писал: «Единство хронологии развития культуры, а также отличия в культуре народов отмечены в памятниках различных эпох. Так, например, единство культурного развития особенно заметно у андронов, а также в сказаниях, встречающихся на территориях Центрального и Юго-Восточного Казахстана». Казахские художественные ремесла, представляющие особую ценность, не только дополняют культурное наследие казахского народа, но и вносят большой вклад в исследование истории национального искусства (6).

Культура – это система ценностей человека. У каждого народа в воспитании ребенка формируется свои особенности, ценности, присущие только ему. Важность ценностей для человеческой жизни, обладание общественным характером дает возможность обратить особое внимание на их духовно-человеческую природу. Культура – это социальный фактор, движущая сила общества, причем ее развитие продвигает вперед и само общество.

Необходимо разделять материальную и духовную культуру. Одна из них является продуктом материального производства, а другая - продуктом духовной генерации.

В таком случае у материальной и духовной культуры имеются свои особенности. Вместе с тем обе культуры - материальная и духовная - это единое целое. Между материальной и духовной культурой имеется глубокая взаимосвязь, поскольку обе являются результатом

человеческого труда, у их истоков стоят идеи, проекты, мысли, которые превращаются в материальную форму человека. Однако разделение на материальную и духовную культуру в основном происходит в договорном порядке, потому что в жизни они тесно взаимосвязаны, постоянно дополняют друг друга и взаимообогащают.

Поэтому не следует делить культуру материальную и духовную, а необходимо рассматривать их как единое целое. Вопрос не в том, чтобы их разделить, а в том, чтобы признать их органическое целое в соответствии с развитием общества. Человек – это субъект культуры. Его человеческие качества зависят от владения языком, от ценностей общественной жизни, от усвоения обычаев и традиций, навыков, присущих именно этой культуре. Словом культура – это обобщение достижений человека в производстве, в общественной жизни, индивидуальном бытии. Уважительное отношение к личности, соблюдение законов и человеческих установок - это основа культуры.

Культура - это мерило человечности, она характеризует развитие феномена человеческого общества. Поэтому культура существует в тесной связи с человеком. В этих отношениях человек впитывает в себя культуру, существовавшую с давних времен, и создает предпосылки для будущей деятельности. Так, развивая свои знания и навыки, он формирует свою культуру, свою человеческую сущность.

С развитием материальной культуры духовная культура может успешно развиваться. Например, через такие материальные инструменты как радио, телевидение, компьютер, различные архитектурные строения, распространяется духовная культура. Танец, песня, баллада не могут исполняться без инструментов. С чем же связана народная культура?

Материальная и духовная культура тесно взаимосвязаны. Все виды национальной культуры формировались на основе вековых ценностей народа. О славной истории великой степи свидетельствуют бесценные сокровища народного творчества: сочинения литературного творчества казахского народа, профессиональные узоры мастеров прикладного искусства, великолепные здания, украшенные красивыми куполами, торжественные дворцы, поражающие великолепием, мраморные скульптуры, памятники, воспевающие героизм предков, ювелирные изделия. Так, С.Узакбаева, давая определение понятиям «культура», «этнокультура» «национальная культура», а также их взаимосвязи, сделала обобщение – «это первооснова культурной жизни народа, забыв которую можно потерять национальную самобытность и уникальность».

Казахстан по своему этническому составу – одна из самых богатых стран мира. Казахское общество является центром мирного сосуществования различных наций, демонстрирующее братские отношения и терпимость друг к другу.

18 октября 2011 года был проведен Всемирный духовно-культурный форум, охвативший широкий круг вопросов. Выступивший на форуме Президент РК Н.А.Назарбаев особо отметил: «Основой духовной культуры любого народа является стремление к миру, согласию и справедливости. Укрепление духовных начал, присущих культуре многонационального народа, является важной частью государственной политики» (8).

Ежегодно в Казахстане отмечается День духовного согласия. Это еще один большой шаг к объединению духовных ценностей различных этносов и людей с различными вероисповеданиями.

Таким образом, культура – это синтез материальной и духовной культуры. Наши различные культурные ценности, такие как родина, наследие предков, материальная культура, произведения искусства, являются составной частью нашей родной истории и культуры. Насколько высок материальный уровень общества, настолько высока и содержательна его духовная жизнь. В таком случае главная задача общества - воспитать будущего специалиста, сохраняя при этом взаимодействие национальных и общечеловеческих ценностей, а также используя плоды духовно- культурного наследия.

Национальная культура должна тесно взаимодействовать с гуманистическими идеями мировой культуры, поскольку будущее духовной культуры измеряется объемом социального

мировоззрения. Исследуя мировые процессы по вопросу воспитания будущих специалистов, необходимо проявление воли и разума, а также знаний в развитии искусства.

Литература

1. *Макотрова Г.В. Школа исследовательской культуры. (Электронный ресурс): учеб.пособие. /Под ред. Проф. И.Ф. Исаева.-2-е изд. Стер. –М.Флинта, 2014.-300с.*
2. *Бахтин М.М. «Философская эстетика» 1920-х годов. –М.: Русские словари; Языки славянских культур, 2003. -957с.*
3. *Валиханов Ч. Этнографическое наследие казахов. Астана, Алтын китап, 2007.*
4. *Алтынсарин Ы. Избранные произведения в 3-х томах.-2 том.-Алма-Ата, 1976.*
5. *Абай Кунанбаев. Избранное. Пер.с каз.под ред. Л.Соболева. –Алма-Ата: Худ.лит., 1945.*
6. *Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство (Текст)-Алма-Ата: Онер. Т.1.-1986.-256с.; Т.2.-1987.-288С., Т.3.-1987.-288С.*
7. *Узакбаева С.А., К.Ж. Кожжахметова. Использование материалов Казахской этнопедагогике при изучении педагогических дисциплин. - Алматы, 1997г.*
8. *Доклад президента РК Н.А. Назарбаева в «Всемирном форуме духовной культуры».- г. Астана, 2011. 18 октября.*

УДК.159.922

ТҮЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ

Р.С. Кинжекова - п.ғ.к, доцент

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Ключевые слова: межличностное общение, этнокультурное, лингвокультурное, языковое пространство, самобытность нации, познание.

Резюме: В статье анализируется этнокультурный характер межличностного общения-речи, мышления, познания. Определены задачи осуществления общения в этнокультурном аспекте.

Keywords: interpersonal communication, ethnocultural, linguocultural, language space, national identity, cognition.

Summary: The article analyzes the ethno-cultural nature of interpersonal communication-speech, thinking, and cognition. The tasks of communication in the ethno-cultural aspect are defined.

Соңғы кезде адамдар қарым-қатынасының жүйесін –сөйлеуін, ойлауын, танымын ұлттың этномәдениетінің табиғатын танытумен байланыстыру кең қолдау табуда. Бұл бағыт тілдік кеңістік пен мәдениет бірлігін, әр ұлттың өзіндік ерекшелігін айқындауға мүмкіндік береді. Үнді тілдерінің ішінде хопи тілін зерттеген американдық Уорф «Тіл, ой және шындық» (1956ж.) атты еңбегінде европа тілдерімен салыстыра келе тілдердің грамматикасының өзі сол тілде сөйлеуші халықтың мәдениетімен тығыз байланысты екеніне көз жеткізеді. Ол европа тілдерінде етістіктің үш шақтағы әрекетті білдіре алуы және ол әрекеттердің шындық өмірді бейнелеуі заңды құбылыс деп бағалайды. Өйткені, европа мәдениетіне тарихлық, болған оқиғаларды тіркеп отыру (болған күні, хронологиясы, жылнама жазу) тән. Ал үнді халқында уақыт түсінігі тым нәзік, күрделі және үнемі өзгеріп отыратын құбылыс көрінеді. Бұл тілде бір әрекеттің қашан басталып, қашан аяқталатыны туралы түсінік ала алмайсыз. Олардың пайымдауынша, бір кезде өтіп кеткен іс-әрекет қазірде де қайталанады, алайда дәл сол қалпында емес өзгеше болады деп түсінеді. Сондықтан өткен оқиғаларға мән берудің қажеттілігі төмендейді. Ал осы шақ бір іс-әрекетке дайындық ретінде түсіндіріледі. Бұл ойға қосылсақ, қазақ тілінде де іс-әрекеттің созылыңқылығын білдіретін- *айта бастады*,

айтпақ болды, айтқысы келді- етістіктерінің болуы халқымыздың өз мінезіне сай деуге болады [1].

Ж. Наурызбайдың «Оқушыларға этникалық-мәдени білім берудің ғылыми-педагогикалық негіздері» атты іргелі зерттеу еңбегінде оқушыларға этномәдени білім беру тұжырымдамасы мен моделін тіл саясаты тұжырымдамасымен байланыстырады. Оның ойынша, этномәдени білім беру- тұлғаның ұлттық-мәдени және тілдік сәйкестілігі мен этникалық топтың өзіндік ерекшелігін сақтай отырып, басқа мәдениет құндылықтарын игертуге бағытталған білім беру үлгісі.

Автордың: «Мәдени-этникалық сұраныс көптеген факторлардың ықпалымен тарихи ұзақ уақытта қалыптасады. Бұған этностың саны, орналасу тығыздығы және жас ерекшелігі, білімділік деңгейі, әлеуметтік-кәсіптік құрамы және діни дәрежесі бойынша бөлінуі, этносаралық қарым-қатынастың шағын ортасы мен этносаралық байланыстың әлеуметтік ортасы және басқалар жатады. Бұл факторлар мәдени-этностық қажеттіліктің қалыптасуына мына жағдайларда анықтайды:

а) ана тілін дамыту, оны біліп, қарым-қатынастың түрлі саласында қолдану, көркем әдебиет пен баспасөзді оқу;

ә) өз халқының тарихын, ұлттық батырларын білу;

б) қазыналық мәдениетті (ұлттық тағам, киім, тағы басқалары) білу;

в) халықтық әдет-ғұрып пен ырым-жораларды (үйлену тойы, жерлеу, т.б.) білу және қолдау;

г) халық әндерін, ертегілерін, қиссалары мен аңыздарын, қазіргі ұлттық көркем мәдениетін білу», – деген ой-тұжырымымен толық келісуге болады.

Эномәдениет лингвомәдениетпен тығыз байланысты, бірін-бірі толықтырып тұрады.

Этномәдени аспектіде қарым-қатынасты жүзеге асырудың мынадай міндеттері бар:

- Қарым-қатынасты жүзеге асырушылар халықтың шындық өмірді қабылдауы жөнінде сана қалыптастыру;

- Қарым-қатынасқа түсушілер социумның тілдік қарым-қатынас мәдениетін меңгерту, дағдыға айналдыру;

- тілдің қарым-қатынас құралдарын сөйлеуде дұрыс қолдана білуге үйрету.

Этномәдени бағытта қарым-қатынас орнатуда студенттерде мына мәселелер жөнінде түсінігі болуы керек:

- қазақ тілінде тілдік сана қалыптастыру негізі жөнінде;

- қазақ мәдениетінің негізгі бағыттары;

- қазақ этномәдениетінің ерекшеліктері турасында;

- мәдениетаралық қарым-қатынас негіздерін меңгеруі [2].

Сонымен бірге, этномәдени білім беруде мынадай іскерліктердің түрлерін қалыптастыруы керек:

- шын өмірлік ситуацияларда қарым-қатынасты жүзеге асыра алуы;

- түрлі шын тілдік жағдайларда тілдік құрылымдарды қажетіне қарай қолдана алуы;

- мәдениетаралық диалогтарда студент басқа этнос мәдениетіне түсіністік танытуы

Басқа ұлт өкілдері бір-бірімен қарым-қатынас орнатуда дүниенің этномәдени бейнесі жөніндегі түсінігі, тілдік сана, қазақ халқының өмір сүру салты, әдет-ғұрпы жөніндегі түсінігі қалыптасуы керек.

Этномәдени қарым-қатынас *әрекеті, тілдік қарым-қатынас және сөйлеу үрдісі* арасындағы байланыс арқылы жүзеге асатыны белгілі. Сөйлеудің (айтылым мен жазылым) жүзеге асуы мен қабылдаудың (тыңдалым мен оқылым) және қарым-қатынас пен әрекет арасында тығыз байланыс бары белгілі. Адамдардың барлық ұйымдасқан әрекеті тілдік қарым-қатынас арқылы жүзеге асатыны сөзсіз. Адамдар бір-бірімен қарым-қатынасқа түсу үшін олардың ортақ бір мақсатқа бағытталған әрекеттері болуы керек. Тіптен, көшеде өзіңіз іздеген үйді табу үшін бейтаныс біреуге сұрау салғанның өзінде сол адаммен екі ортада ортақ әрекетке түсесіз: алдымен мазалағаныңыз үшін кешірім сұрайсыз, сол арқылы көңілін өзіңізге

аударасыз, одан көмек сұрайсыз сол арқылы оның көңілін тоқтатасыз, іздеген үйіңіздің қай жерде екенін айтып, үйді сипаттайсыз, сол арқылы тыңдаушыңызды сізге қажетті әрекетке қатыстырасыз, ол үйді біраздан іздеп жүрген ренішіңізді айтып, өзіңіздің көңіл –күйіңізге ортақтастырасыз [1.32].

Бірлескен іс-әрекетті ұйымдастыруға қажетті жағдайлар:

- бірлескен іс-әрекетке бағатталуы (қайда, қашан, не мақсатта т.б.);
- бірлескен іс-әрекеттің мотивациясы (өзара тиімділігі);
- бірлескен іс-әрекеттің қажеттілігін екеуара мойындауы;
- бірлескен іс-әрекетті жүзеге асыратын ортақ әрекеттерді анықтау.

Белгілі бір мақсатқа бағытталған әрекеттен қарым-қатынастың айырмашылығы ол тікелей адамға бағытталады. Тілдік қарым-қатынас нақты әрекеттер түрінде емес, таңбалар арқылы жүзеге асып, есту және көру арқылы қабылданатыны белгілі. Қарым-қатынас жүзеге асу үшін:

1. Тыңдаушының көңілін өзіңе аудару;
2. Тыңдаушының сөйлеушіге көңіл тоқтатып тыңдауы;
3. Сөйлеушінің айтпақ ойын ұғынуы; (Бұл бір тілде сөйлеушілер арасында жылдам жүргізілсе, әр түрлі тілде сөйлеушілер арасында қиындық келтіреді)

Сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы қарым-қатынас вербальдық және вербальдық емес құралдар арқылы да жүргізіледі. Вербальдық тілдік құралдар арқылы дыбыстау таңбалар түрінде болса, вербальдық емес адамның бет құбылысы, киім-киісі, униформалар, жеке көлігінің түрі арқылы да сөйлеуші жөнінде мәлімет береді.

Ақпаратты жіберуді және қабылдауды, тұлғааралық және бұқаралық коммуникация процесін, сөйлеушінің сөйлеу мәнерінің мотивация факторларын зерттеуде психология және психолингвистика ғылымдары жақсы жетістіктерге жетіп жүр [1.19]. Қарым – қатынас - ақпарат алмасу. Тілдік қарым-қатынас жүзеге асу үшін сөйлеуші мен тыңдаушы жалпыға түсінікті білім жүйесімен қатар, сөздің сол тілге тән «*терең*» мағынасын да түсіне білуі керек. Әсіресе, бұл өзге тілді меңгерушілер үшін маңызды. Мысалы, орыс тіліне енген латын тілінің *гонор (honor)* сөзінің о бастағы мағынасы рыцарларға қатысты *ар, намыс* (честь) болса, орыс мәдениеті оны тым мәнерлі, екіұшты ұғым ретінде қабылдап, бұл сөз *менмендік, тәкаппарлық* деген мағынаға ие болды. Француз тілінен енген *сентименты* (сантименты), *сентиментальный* сөзі орыс тілінің *чувство, чувствительный* сөздеріне қарағанда келеңсіздеу мағынаға, сезімнің жағымсыз, жасанды екендігін білдіретін коннотацияға ие болды. Бұл айтылғандардан орыс халқының мінезіне жат тым әсерлеу, жалғандық, құр мақтану сезімдерін қабылдай алмайтындығын байқаймыз.

Орыс тіліне түркі тілінен енген *богатырь* сөзі Киев Русі кезінде мыңдаған жылдар бұрын енген. Бұл сөз күшті, батыр, құдіретті деген мағынада мықты бала, спортшыларға әлі де қолданылып келеді. Сөздің халық санасына сіңуі өздерінің *Бог* сөзімен және *монастырь, псалтырь* сөздерімен үндес келуінен де болуы мүмкін.

Адамдар көне замандардың өзінде өздерінің жануарлармен ұқсас жақтарының бар екенін байқаған. Қажет жағдайда адамдардың мінез-құлқын, сыртқы түрін әсерлі, көркем бейнелегісі келсе, жан-жануарлардың атымен атаған. Дүниежүзі тілдеріндегі зооморфизмдер сол халықтың дүниені түсіну, қабылдау мәдениетінен ақпарат береді.

Мысалы, орыс халқы қоян деп қорқақ, жасқаншақ адамдарды атаса, американдықтар үшін өз ісін жылдам жасайтын адам, Африка халықтары үшін қоян - жылдамдықтың символы.

Орыс тілінде «баран» мен қазақша «қой» сөзінің түсініктері арасына теңдік қоя алмаймыз. Орыс халқы қойды қыңыр, жөнге жүрмейтін түлік деп түсінсе, қазақ үшін қой жуас, момын күн көрісінің мәні, тірлігінің тынысы деп бағалайды. Адамдарға қатысты да «қойдан жуас», «қой аузынан шөп алмас» ұғымдары пайда болған.

Қасқыр зоомонимі - орыс халқында ашулы, арам ниетті, жан-жағына сезікті, жалғыз жүретін адамның бейнесі. Бұған қатысты сөз тіркестері қалыптасқан: злой как волк, живет как волк, смотрит волком, голодный как волк т.б. Ал қазақ халқында алғыр, ер жүрек, ештеңеден қаймықпайтын адамды қасқырға теңейді.

Халықтың санасында кейіннен пайда болған бейнелер негізінде пайда болған сөздермен қатар халықтың «балаң» кезінде қалыптасқан түсініктер сөздік қордың негізін құрайды. Мысалы, орынсыз айтылған сөзді «жүрегіме қанжар сұққандай болды» дейміз. Орыс тілінде «Это меня поразило», «Это меня ошеломило» Бұлар сонау жаугершілік заманнан қалған түсініктер халықтың санасында сақталып, біздің тіліміздің экспресті - эмоциональды бояуын қоюландыра түседі. Сөзде халықтың мындаған жылдар бойғы сақталған рухани қазынасы қарапайым адамның санасында бекіп, сол халықтың өзіне тән мінез-құлқын, философиясын, өмірлік қағидаларын айқындайды. «Қоғамдық сана мен жаңа бағыттағы зерттеулер деңгейі контекстінде ұлттың болмысын дәлелдейтін күшті құрал – ұлттық тіл екенін сезіну зерттеу мәселесіне бұрынғыдан басқаша келу талабын қойып отыр: атап айтқанда, ұлттық тіл ерекшелігінің сырын, табиғатын сол тілде сөйлеуші ұлт өкілінің рухани, психологиялық, әлеуметтік т.б. сипаттарымен біртұтастықта зерттеу»-деп атап көрсетеді профессор Ж. А. Манкеева [3]. Сондықтан да тілді тек қарым-қатынас құралы немесе ойды құрастырушы құрал деп қана қарастырмай, әрбір сөздің мәнінен халықтың жанын, болмысын танытуға күш салуы керек.

Тіл мәселесінде де қазақтардың түсінігі өзгеше. Бұл алдымен тұрақты сөз тіркестерінде: сөйлеу, ойын жеткізу мүмкіндігін - *тілге жүйрік, тілге шешен, тілі ащы, тілі тәтті, тілі қысқа, тілі ұзын*; сөзден жаңылу, орынсыз сөйлеу – *тілінен таяқ жеу, тілден жазу, тілден сүріну, тіл қайтару, тіл тию, тілі күрмелу*; бос сөйлеу, сөзі мен ісі үйлеспеген жағдайда – *тілімен бидай қуыру, тілімен орақ ору, тілі мен жағына сүйену, тілімен тындыру, тілінен жазу*; тіпті адамның о дүниеге аттанар сәтін де тілмен байланыстырады – *тілі күрмелу, тілі қимылдамау, тілі байлану* т.б.

Тіл тек адамдардың қарым-қатынасын ғана жүзеге асырып қоймаған. Өмірлік жиған тәжірибелерін де ұрпақтан-ұрпаққа тіл арқылы жеткізіп отырған. Қазақтың дау-дамайы да билердің бір ауыз сөзі арқылы шешілгені белгілі [4].

«Кісіге қарап сөз алма, сөзіне қарап ісін ал» -дейді Абай. Дұрыстап сөйлей алмайтын адамның ісінде де береке жоқ. Әдепті адамның тілі де жұмсақ, сөзі де жағымды, ойы да қисынды. Басқа пәле –тілден деп әдептен аспай сөйлеуге, орынсыз біреуді ғайбаттамауға, әр сөзінді ойланып айтуға тәрбиелейді. «Тәрбие басы-тіл»- бұл көне түркілер дәуірінен келе жатқан сөз. Махмуд Кашкаридың атақты сөздігінде кездеседі. Әр отбасында ана тілінен нәр алып, ана тілінде тәрбиеленбеген бала өз ұлтының толыққанды өкілі бола алмайтыны дәлелденген жайт. «Бала өз ана тілінде тәрбиеленбесе, өз ұлтына қызмет ете алмайды»-деген қазақтың азаматы Жүсіпбек Аймауытов. Адамның адамдық болмысын айқындайтын қасиеттер көп. Бірақ солардың арасында негізгісі де, маңыздысы да адамдардың өзара қарым-қатынас жасап, пікір алмасып, өзара әрекеттесіп қоғамды дамытушы күші –тіл екенін дұрыс түсінген. «Тіл-адамның адамдық қасиетінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі»- деп қорытқан Ахмет Байтұрсынұлы. Тіл –ақылдың өлшемі. Ақылды адам тауып сөйлейді, ақылсыз адам қауып сөйлейді. Қазақ жұрты күні бүгінге дейін адамдарды сөзіне қарап бағалайды. Мақалдап-мәтелдеп, шешен сөйлей білетін ел басшыларын риза болып, ісіне де сондай шығар деп түйіндейді. Әр түрлі тілдер тек дыбыстық, сөздік жағынан ғана бөлек емес, бұл - түрлі мәдениеттің көрінісі. Сондықтан, әр сөздің мағынасын біліп қана қоймай мәдени ұғымымен де сәйкестендіру керек.

Тәуелсіздік алған жылдан бастап жан-жақты жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесінде Қазақстанда этномәдени білім беру мен осы саланы зерттейтін ғылым қазақ этнопедагогикасының әдіснамалық-теориялық негіздері қалыптасты. Тәуелсіз елімізде оқушыларға этностық-мәдени білім берудің әдіснамалық, теориялық және практикалық мәселелерін шешуде Н.Ә. Назарбаевтың өкімімен мақұлданған «Қазақстан Республикасында мәдени-этникалық білім беру» тұжырымдамасының маңызы зор болды. Бұл ғылыми-теориялық құжат өмір қажеттілігінен туындады. Тәуелсіздік алған күннен бастап Қазақстан Республикасы адамның ұлтына қарамастан оның құқықтары мен бостандықтарын тануға, ұлттардың тең құқықтылығы мен этносаралық тұрақтылықтың сақталуына, қазақстандық патриотизмнің кеңінен тарап, халықтың этностық-мәдени мүдделерінің іске

асуына бағытталды. Білім беру саласында да оң өзгерістер қанат жайды: жаңа типті оқу орындары өмірге келді, жаңа буын оқулықтары әзірленді, ұлттық тәлім бағдарламалары іске асырыла бастады, мектепке ұлттық құндылықтар орала бастады. Дегенмен, соңғы жылдары жақсы бағыт алған оң өзгерістер түрлі білім беру жүйесіндегі реформалардың көлеңкесінде қалды. Оқыту мен тәрбиенің этномәдени бағыттылығы Қазақстан Республикасындағы қазіргі білім беру саясатындағы басты бағыттардың бірі болуы тиіс..

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. М.А. Брагина, В.В. Дронов и др. Лингвокультуроведческие аспекты формирования языкового сознания иностранных студентов в процессе изучения русского языка.- Москва, 2008г
2. Ж.Р.Бәшірова Тұлғааралық қарым-қатынас педагогикасы//Оқу құралы.-Алматы«Қазақ университеті», 2011ж -19б.
3. Ж.А. Манкеева Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері-Алматы, 2008.
4. Әбдуали Қайдар Қазақтар ана тілі әлемінде (Этнолингвистикалық сөздік) I том. Алматы, 2009
5. С.Б.Бабаев Тұлғалық педагогика//Педагогикалық теория негіздері. Оқу құралы.- Алматы, 2013ж
6. А.Қалыш Қазіргі Қазақстандағы этникалық және этномәдени процестер//Оқу құралы.- Алматы «Қазақ университеті», 2015ж

ӘОК 37-43

ХАЛЫҚТЫҚ ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Губашева Айман, педагогика ғылымдарының магистрі

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қаласы

Кілттік сөздер:Халықтық қолданбалы өнер, этнопедагогика, этнопедагогикалық тәрбие, этнопедагогикалық құндылық, ою-өрнек,халық мұрасы, халықтық салт-дәстүр, қолөнер.

Түйіндеме: Мақалада халықтық қолданбалы өнер арқылы оқушыларға этнопедагогикалық тәрбие беруде бүгінгі білім беру жүйесінің алдына ұлттық мұраларға, ұлттық мәдениетке деген құрметпен қатар, оларды бүгінгі ұрпақ тәрбиесіне пайдалану негізгі орын алатынына аса мән берілген.

Халықтық қолданбалы өнер арқылы оқушыларға этнопедагогикалық тәрбие беру арқылы тұлғаның өзін-өзі сәйкестендіруінің көпмәдениетті ортасын құру, тұлғаның қоғамдағы жалпымәдени мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру, оның өнердегі және болмыстағы этнопедагогикалық нысандарды қабылдау, меңгеру және бағалау әзірлігін дамыту.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Рухани жаңғыру: Болашаққа бағдар» атты бағдарламалық мақаласында, ұлттық жаңғыру ұғымы ұлттық сананың кемелденуін білдіретіндігі айтылған. Сондай-ақ, осы мақалада қазақ халқының «ұлттық салт-дәстүрі, қолөнері, мәдениеті, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухы мәңгі қалуға тиістігі» атап өтілген. Ал бұл болса, балалардың ұлттық санасын дамытуға ықпал ететін халықтық қолданбалы өнерін, олардың бойына ерте жастан сіңіру қажеттілігін көрсетеді[1].

Халықтық қолданбалы өнер құралдары –қолөнерінің түрлері ерте жастағы балалардың қабылдау, қиял, зейін, жады, ойлау психикалық құбылыстарына, сөйлеу коммуникативтік қарым-қатынасқа түсуіне, тілін дамытуға тез ықпал етіп, олардың танымдық белсенділігін арттырады. Өйткені халықтық қолданбалы өнер құралдарының бай табиғаты, бар болмысы балалардың заттар мен құбылыстар, адами қатынас, отбасы, табиғат, өмір және т.б. туралы білімдерді олардың сөйлеу, айту, сипап-сезу, ұстап көру, жасай алуы арқылы жүзеге асуына мүмкіндіктер береді. Әсіресе, халық шығармашылығы құралдары ерте жастағы балалардың «қажетсінуден-күштарлыққа, күштарлықтан байқауға, байқаудан-білуге, білуден-үйренуге, үйренуден-жасап көру» сұраныстарын қанағаттандырып, танымдық әрекеттерін белсендіреді. Халықтық қолданбалы өнер құралдары бір жағынан ерте жастағы балалардың танымдық белсенділігін арттыруға әсер етсе, екінші жағынан олардың тұлғалық ерекшеліктерінің ұлттық негізде қалыптасуына ықпал етеді. Олай болса, халықтық қолданбалы өнер түрлерін ерте жастағы балалардың ерекшеліктеріне сәйкес саралап, жіктеп, олардың осы бағыттағы мүмкіндіктерін анықтап, пайдаланудың жолдарын айқындап практикаға енгізу қажет.

Қазақ халқының ұлттық мәдениетін сақтап, оны келер ұрпаққа жаңа көзқараспен жетілдіріп жеткізуде білім беру ісі басты құрал болып саналады. Қоғамдағы қазіргі кездегі қайта құрулар, оның қарқынды дамуы білім беруге қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті.

Білім берудің негізгі мақсаты – білімін, біліктілігін, дағдысын қалыптастыруға қол жеткізу ғана емес, ұлттық тәрбие негізінде ертеңгі қоғамның белсенді азаматы – бүгінгі оқушы тұлғасын қалыптастыру.

Ұлттық мәдениеттің негізі болып табылатын этнопедагогикалық білім беру мен ұлттық тәрбие берудің басты құралдарының бірі – ұлттық өнер екендігі белгілі. Ұлттық өнер – ата-бабаларымыздан келе жатқан, ұлттық санамызда, рухымызда, болмысымызда өзіндік қолтаңба ретінде қалыптасқан өнер түрі.

Халықтың рухани, мәдени әлемі оның дәстүрлі өнерінен көрінеді және тиісті өз орнын алады. Ұлттық өнер, халқымыздың қолданбалы өнерінің ең биік жетістіктерінің бірі. Бүгінгі күнге дейін өмірде пайдаланылып келген ою-өрнектер, сәндік, әшекейлік өнерлер талай ұрпақтың ақыл-ойы мен шеберлігінің жемісі. Біздің мақсатымыз, ата-бабамыздан мирас болып келе жатқан ұлттық өнерімізді ұмытпай, келесі ұрпаққа аманат етіп жеткізу, ұлттық мәдениетте өзіндік орнын көрсету және де мүмкіндігінше қазақ сәндік қолөнерінің өзіне ғана тән құндылықтарын, халықтың мінез-құлқын, жалпы адамзаттар мәдениеттерқатарынан көрсете білу. Осы мақсатқа жету үшін қазақ қол өнері арқылы оқушының эстетикалық талғамын қалыптастыруды теориялық және тәжірибелік тұрғыдан қарастыру қажеттігі туындап отыр.

Бүгінгі жағдайда оқушылардың санасында, ой-өрісінде, жалпы азаматтық, адамзаттық рухани құндылықтар мен жоғары адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру, оқушы тұлғасының даму барысын психологиялық жан-жақты және үздіксіз зерттеу, оның даралық ерекшеліктерін танып, дұрыс бағытта дамыту, әртүрлі әлеуметтік және моральдық психологиялық жағдайларда қолдау көрсету және қоғам өмірін ізгілендіру мен демократияландыру жағдайында жаңа азаматты қазақтың ұлттық өнері арқылы қалыптастыру мәселесінің маңыздылығы мен көкейтестілігі күннен күнге артып отыр. Сондықтан, білім беру жүйесін реформалау саясаты ең біріншіден – еңбек, технология, кәсіптік білім беру сияқты өмір талабына қойылатын сұранысқа сәйкес жүргізу, екіншіден – оқу үрдісіндегі білім беру мен ұлттық тәрбие бірлігін сабақтастыра отырып, білімнің үйлесімділігімен қатар, әрбір оқушының дербес ерекшелігін ескеріп, қабілетіне, белсенділігіне сәйкес бағдар ұстау болып отыр. Бұдан ұлттық тәрбие мәселесіне бұрын соңды көңіл бөлінбеген деген ой туындамау керек. Оған этнопедагогика саласындағы зерттеулер дәлел бола алады. Дегенмен де, қазіргі қоғамның ғылыми, әлеуметтік, практикалық

талабына, тәрбие беру мақсатын жүзеге асыру қажеттілігіне сай, оқу-тәрбие үрдісінде жергілікті жердің экономикалық, экологиялық, және этномәдени ерекшеліктерін ескере отырып, технология сабағында оқушыларға ұлттық тәрбиеберу арқылы эстетикалық танымын дамыту мәселелері әлі күнге дейін шешімін толық тапқан жоқ.

Әр халықтың рухани әлемі, ең алдымен оның дәстүрлі өнерінен көрінетіні мәлім. Сол себепті Қазақстан Республикасының білім беру мен тәрбиелеу саласының түбегейлі жаңаруы жағдайымен бүгінгі ұрпақ тәрбиесінің негізіне – қазақ халқының ғасырлар бойы жинақталған, уақыт сынынан өтіп, сараланған ұлттық тәлім-тәрбиесінің, ұлттық қолөнерінің бай қазынасы, мол тәжірибесі алынып отырғаны мәлім. Өйткені жастардың ұлттық мәдениеті мен дәстүрлердің негіздерін меңгергенде ғана жалпы адамзаттық мұраларды игеріп дүниеге дұрыс көзқарасы, озық ойлау жүйесі қалыптасатыны анық.

Технология пәнін жүргізу барысында оқушылардың біліктілігін жетілдіру, қол өнер бұйымдарын жасай білуге үйрету және дағдысын қалыптастыру басты орында тұрғанның өзінде оларға дәстүрлі өнер мұраларын таныстыру, сол арқылы олардың көркемдік талғамын, эстетикалық танымын жетілдіру мәселесі де естен шығарылмауы тиіс. Бұлай дейтініміз, ұлттық қолөнер бұйымдары мектептегі «Технология» бағдарламасындағы жетекші орындардың бірі болып саналады. Оқушыларды ұлттық өнер туындыларымен таныстырып, олардың біліктілігін жетілдіріп, қол өнер бұйымдарына жеткілікті дәрежеде баға беру сапасын арттыру, сол арқылы баланың этномәдени танымына дамытуда игі әсер ету мәселесі артта қалып келеді. Ол оқушылардың төмендегідей қасиеттерін қалыптастырып, дамыта түсуге жағдай жасайды деп ойлаймыз:

а) ұлттық өнердің негізінде жасөспірімнің этнопедагогикалық танымын қалыптастыру олардың көру, қарастыру, талдау және сөйлеу мәдениетін, талғампаздық қасиетін жетілдіріп, этномәдени, сезімдік тәжірибесін дамытады;

ә) оқушының ұлттық өнер туралы терминдер жаңа ұғымдарды толығырақ меңгеруі оның этнопедагогика танымын тереңірек қалыптастыра отырып, ұлттық қолөнерінің образды мәнін тереңірек түсінуге, ол туралы толық мағлұмат айту мүмкіндігін молайтады;

б) ұлттық өнерге деген өзінің көзқарасын басқаларға түсінікті тілде жеткізе білуге үйретеді;

в) ұлттық өнер арқылы жеткіншек ұрпақтың эстетикалық танымын қалыптастырып, оған этнопедагогикалық тәрбие беру барысында ұлттық мәдени мол қазынаны, рухани тәжірибені тануға үйрету оқушылардың ұлтына деген сүйіспеншілік қасиетін қалыптастырып, оның сезімін тәрбиелейді, эстетикалық танымын дамытады.[2]

Ұлттық мәдениеттің маңызы және оның жеке тұлғаның рухани дамуына тигізер әсері туралы ой-пікірлердің қалыптасуына қазақ ғалымдары Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ж.Аймауытов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаевтың қосқан үлесі зор. Олардың еңбектерінде жас ұрпақтардың тәрбиесіне байланысты өзекті мәселелер бойынша өте құнды пікірлер айтылған.

Жас ұрпаққа ұлттық, патриоттық негізде этномәдени тәрбие берудің негізгі құралдарының бірі – ұлттық өнер. Ұлттық қолөнерінің тәрбиелік мүмкіндіктерін С.Қасиманов, А.Тәжімұратов, Ә.Марғұлан, С.Мұқанов, Х.Арғынбаев, Ө.Жәнібеков және т.б. зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылған. Сондай-ақ, ұрпақ тәрбиесі туралы түйінделген ойлар, жасалған тұжырымдар тарихшы, этнограф, философ, психолог ғалымдар Т.Бәсенов, М.Мұқанов, Ә.Нысанбаев, А.Сейдімбеков, т.б. зерттеулерінде айрықша орын алған.

Қазақстанда жалпы білім беретін мектептерде бейнелеу өнері мен қолөнерін оқытудың теориялық, әдістемелік, тәжірибелік мәселелері Ә.Қамақов, С.Ұзақбаева, Қ.Әмірғазин, Е.Асылханов, Б.Әлмұханбетов, Ж.Балкенов, Қ.Ералин, О.Сатқанов, С.Жолдасбекова т.б. еңбектерінде қазақ халқының сәндік қолданбалы өнерінің тарихы және бейнелеу өнері арқылы ұлттық, этнопедагогикалық тәрбие беруде халықтық педагогиканы басшылыққа ала отырып жүргізудің жолдарын қарастырған.

Соңғы жылдарда қазақстандық ғалымдардың зерттеу жұмыстарында оқушылар мен студенттерге ұлттық тәрбие беру мақсатында өнер түрлерін пайдалану жолдары қарастырылып,

педагогикалық мүмкіндіктері ашылып көрсетілген (М.Х.Балтабаев, Т.А.Қышқашбаев, Р.К.Дүйсембінова) зерттеулерінде халық музыкасы арқылы, Ф.Жұмабекова, Қ.Болатбаев, Б.Жиентаева т.б. бейнелеу, технология сабақтарында қолөнер арқылы ұлттық тәрбие беру мәселелері қарастырылған.

Сонымен бірге, оқушыларға, студенттерге ұлттық қолөнер арқылы этнопедагогикалық тәрбие беру мәселесі бойынша Ш.Ақбаева, А.Ералина, Ж.Мұнашова, П.Абашева, З.Айдарова, Ұ.М.Әбдіғашпарова, Ө.Заимоғлу, С.Ш.Әлімбаева т.б. ғалымдардың зерттеу жұмыстарына тап өтуге болады.

Бұл ғылыми-педагогикалық еңбектерде жалпы білім беретін мектептерде және жоғары оқу орындарында студенттер мен оқушыларды қолөнерге баулу және сол арқылы тәрбиеленуші жас ұрпақтың ой-өрісін кеңейту, эстетикалық талғамын тәрбиелеу мәселелері жөнінен аса маңызды тақырыптар зерттелген.[3]

Ұлттық қолөнер арқылы этнопедагогикалық тәрбие беру, мектеп оқушыларының ойлау, қиялдау қабілеттерін дамыту, танымын қалыптастыру мәселелерін зерттеуде Әл-Фараби, Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, И.Ф.Герbart, А.Дистервег, К.Д. Ушинский, Ы. Алтынсарин және т.б. оқыту арқылы оқушылардың ақыл-ой қабілеттері мен дербестігін дамытуға баса назар аударған.

Сонымен, біздің байқауымызша, ұлттық өнер арқылы жеткіншек ұрпақтың этномәдени танымын қалыптастыру проблемасы ғалымдармен жан-жақты қарастырған, атап айтсақ ұрпақ тәрбиесі туралы түйінделген ойлар, жасалған тұжырымдар тарихшы, этнограф, философ, психолог, педагог ғалымдардың еңбектерінде орын алған. Осы жағдай ұлттық өнер арқылы жеткіншек ұрпақтың этномәдени танымын қалыптастыру проблемасы маңызды екенін көрсетіп отыр.

Еуразия құрлығының нақ жүрегіндегі шетсіз-шексіз далада, биік таулар мен мыңжылдық көлдер аралығында көшпенділер ортасында өзіндік ерекшелігі бар, табиғатты қадір тұтатын айрықша мәдениет өмірге келді. Ол моңғол және түрік халықтары мәдениетінің қосындысынан пайда болып, кейінірек ислам және парсылық дүниетаным әсерімен байи түсті. Ол кезде әлі Қазақстан мемлекеті болмаған еді. Алайда, сол заманның өзінде көп ғасырлық ортақ мәдениет қалыптаса бастады. Еркін деген ұғымды білдіретін «қазақ» атауының өзі кейінірек пайда болды (XIV-XV ғасырларда).[4]

Білім жөнінен артық, басқа өздері сияқтылар арасында осынау мәдениеттің алатын орынын анықтауға деген айрықша құштарлықтан, қандай да болсын біртұтас, ділі де, тілі де бір, (түркітілді), мекендеген жерлері ұқсас Дала тайпаларының бірлестігін құру қажеттілігі пайда болды. Осылайша, мемлекеттің пайда болуына алдына-ала жол ашқан, көшпенділердің кеңістік пен уақыт жөніндегі үнемі қозғалыс жағдайындағы күрделі таным білімі және рухани ұғымдарына негізделген еркін мәдениеті туды. Кейінірек осынау жоғары дамыған, көпқұрылымды мәдениет жаңа білімдермен және отырықшы өмірге тән қағидалармен байи түсті. Оның құрамында тек далалық, көшпенді этностардың өкілдері ғана пайда болған жоқ. Қазіргі кезде мәдениет: түпнұсқалық қазақ мәдениеті (дәстүрлер, салт-жоралғылар, тіл, және т.б. сақталған) және бүгін біздің елде тұрып жатқан көптеген (130-дан астам) этностың ерекшеліктерін сіңірген қазақстандық мәдениет боп дамуда. Бүгінгі Қазақстан мәдениеті – қазақстандық халықтың тұрмыс-салттары мен әр алуан рухани және материалдық формада айқын байқалатын этнопедагогикалық құндылықтарының кешені. Мәдениет табиғи күшіне сәйкес өзінің шығармашылық қуатын дамытып және байытып, әлемдік ұлттық мәдениеттер отбасында алатын дара орынмен қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет мәртебесіне ие болуы, білім беру және мемлекеттік жастар саясаты туралы заңдардың қабылдануы жастар тәрбиесі мәселесіне жаңаша ойлаумен қаруды талап етеді. Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасында «Тәрбие үрдісінде қазақстандық патриотизм, гуманизм, адамгершілік идеяларын» қалыптастыру негізінде құру керек» деп баса көрсетті. Бала бойына азаматтық тәрбиені сіңіру мақсатында жалпы педагогтардың іс-тәжірибесінде қолданылып жүргені бәрімізге аян. Өздеріңізге белгілі қазіргі жаһандану үрдісінде елімізде бәсекеге қабілетті ұрпақ

тәрбиелеу басты назарда болып отыр. Бәсекеге қаблетті ұрпақты жан-жақты қылып тәрбиелеу үшін алдымен жан қазынасының негіздерінің бірі, сенімділік пен шындықтың бастауына үңілу керек.

Оқыту, білім беру, тәрбиелеу – баланың ішкі жан – дүниесінің біртіндеп дамуына әсер ететін, түрткі болатын, жағдай жасайтын, оларды іске асыратын сыртқы факторлар екені анық. Еліміздің ертеңі, ұлтымыздың болашағы – бүгінгі мектеп қабырғасында отырған оқушылар екені мәлім. Олардың қамын ойлау баршамыздың парызымыз. Кез-келген мектептің мақсаты мен мұраты өркениетті елдердің қатарынан көріну, жер мен жер байлықтарын ысырапқа салмай игере білетін ұрпақ тәрбиелеу. Ол үшін бүгінгі жас ұрпаққа сапалы білім мен саналы тәрбие бере отырып, елдің өткенін, ұлттың тарихын, мәдениетін, салт-дәстүрін, табиғат ерекшеліктерін етене таныстыру қажет.

Ұрпаққа берілетін ең өзекті идеясына халықтың адами қасиеттері тұғыр болуы тиіс. Қай халық болсын өзіне ғана дараланып тұратын ерекшелігінің бірі тәрбие. Тәрбие мәңгілік және адамзаттық. Бұл ерекшеліктер ғасырдан ғасырға, ұрпақтан-ұрпаққа мирасқа қалып отырады. Тәрбие – халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, баланың қоршаған ортадағы қарым-қатынасын, дүниетанымын өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын қалыптастыру.

Тәрбие – халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, баланың қоршаған ортадағы қарым-қатынасын, дүниетанымын өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын қалыптастыру. Тәрбиенің негізгі мақсаты – дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу. Тәрбиенің негізгісі – ол ғибратты, ғасыр бойы бойымызға салт-дәстүрмен берілген – ұлттық педагогика. Небір ғасырлар шектеулі шеңбер аясынан шырмауықтай шырмалып шыға алмай келген ұлттық тәрбиенің жаңа талапқа сай жаңғыртып өскелең жас ұрпаққа толыққанды тайға таңба басқандай жеткізсек, тапсырмас тағлым болары сөзсіз. Рух дегеніміз – мәңгі шексіз, махаббат мен мейірімнен тұратын, әр адамның ой, сөз, ниет, пиғыл, іс-әрекетіне, өмірлік рухани ұстанымдармен тікелей байланысты, таза сана мен ақыл, күш-қуат, бірлікке негізделген ғаламдық, өрістік-ақпараттық жүйе. [5]

Мектептегі, сабақтан тыс уақыттағы біздің ісімізді жалғастыратын жеке тұлға болып табылатын оқушыларды азаматтық жүйеге тоғыстыру. Мектеп қабырғасында жақсы тәрбиеленген, саналы білім алған шәкірт өмірде өз орнын табады. Ол үшін ең әуелі ұрпағымызды бала кезінен – ақ ұлттық тәлім-тәрбиеге, рухани адамгершілік әдетке, азаматтық мәдениетке баулу керек. Сонда жас ұрпақ елі үшін елең қағар азамат, имандылық қасиеттерді жақсы білетін азамат болып қалыптасады.

Этнопедагогика құндылықтар арқылы оқушыларды азаматтыққа тәрбиелеуде толыққанды жетілген адамзат тәрбиелеуге болады. Ұлттық тәрбие мен білім беруде адам дамуының рухани үйлесімділігін түйсінуді қамтамасыз етеді.

Сондықтан келер ұрпақты тәрбиелеу мен білім беру өзегі ұлттық құндылықтар негізінде азаматтық тәрбиені қалыптастыруда жатыр деп түсінеміз және ол кезек күттірмейтін мәселе. Жас ұрпақты азаматтыққа тәрбиелеу қай елдің, қай кезеңнің болмасын маңызды мәселесі болып келгеніне көз жеткізуге болады. Ендеше оқушыларға халқымыздың рухани байлығын, мәдениетін, салт-дәстүрін, терең таныстырып, ойшылдарымыздың ой пікірлерін оқу-тәрбие ісінің тірегіне айналдыру, яғни, азаматтық тәрбиенің жаңарған жүйесін жасау – бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». Егеменді Қазақстан. 12 сәуір 2017.
2. Ж. Артыкбаев. «Этнология және этнография». Астана, 2001 ж.
3. Наурызбаев «Этномәдени білім» Алматы, 1999 ж.
4. Арғынбаев Х. Қазақ халқының қолөнері. Алматы: Өнер, 1987. 121-бет.

ӘОК 37-57

ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ РОЛІ

Н.М.Какпанбаева, PhD докторы
Г.Б.Акмурзиева, магистр
Г.А.Нұрмұханова, аға оқытушы

Атырау инженерлік-гуманитарлық институты, Атырау қаласы

Ключевые слова: семья, этнос, этнокультура, ценность, гармония, поколение.

Keywords: family, ethnos, ethno-culture, value, harmony, generation.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы приобщения молодежи к семейной жизни через национальные ценности, вопросы преемственности поколений в психолого-педагогическом, этнографическом направлениях.

Annotation: The article deals with issues of introducing young people to family life through national values, issues of continuity of generations in psychological, pedagogical and ethnographic directions.

Адамзат отбасын құра отырып, сол шағын мемлекетке әлеуметтенеді, отбасылық құндылықтар қалыптастырады және әдет-ғұрып дәстүрлерін дамытады. Отбасы- отбасындағы қатынастар, отбасының құрылымы мен формасы тарихи өзгеріп отыратын әлеуметтік топ.

Қазақстан Республикасының Конституциясында балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу - ата-ананың табиғи құқығы әрі парызы екендігі көрсетіліп, сонымен қатар, отбасының міндеттері нақты көрсетілген.[2]

Бүгінгі күні отбасы тәрбиесін байланысты «Қазақстан-2030» бағдарламасында болашақ ұрпақты алыс болашақта қандай сапада көруіміз керектігі нақты айтылған. Сонымен бірге, өзінің ұрпағын тәрбиелеп, қатарға қосу міндеті отбасы туралы Заңда, жоғары және орта білім тұжырымдамасында әрбір отбасына жүктелген.

Адамзат баласының отбасындағы тәрбиесі қай ғасырдың болсын өзекті мәселелерінің бірі болды. Ежелгі антикалық дәуірден бастап ойшылдар отбасылық тәрбие мен отбасылық өмірге дайындық жасау мәселесіне ерекше мән берген. Соның бір дәлелін грек ойшылы Платонның көзқарастарынан табамыз. Оның пікірінше, адамдар отбасын құру үшін болашақ өмірдегі серігінің қандай отбасынан шыққанын, оның әке-шешесі мен ата бабаларын жақсы білуі қажет деген тұжырым жасайды. Ал, белгілі ойшыл Аристотель болса, «отбасы - адамдардың қарым-қатынастарының ең бірінші түрі және ол- мемлекеттің бірінші кішігірім бөлігі» деп санаған. [3]

Қазіргі уақытта жастардың отбасыға және некеге деген қатынастары ерекше сипатта болып отыр. Өйткені көптеген бүгінгі жастар өз әріптестерімен қарым-қатынасқа түсуге, істі жауапкершілікпен орындауға үйренбей жатып, ойланбастан немесе неке құруға асығыс шешім қабылдайды. Көптеген зерттеулерде көрсеткендей, неке сәтті болуы үшін жастар жауапкершілікті ең басты орынға қоюлары керек. Кейбір жастар ерлі-зайыпты өмірдің бірінші жылында стресстік жағдайларға ұшырап, өмірлік қиындықтарға толық дайын емес болып шығады. Мұның салдарынан жас отбасылар дағдарысқа ұшырап, ажырасулар көптеп белең алып кетеді. Осы орайда, «Үйлену оңай, үй болу қиын» деген нақыл сөзі еріксіз еске түседі. Алып ұшпа-сезімдерінің салдарынан жастардың бір-бірінің өміріне жауапсыздығы белең алып,

«әкесіз бала», «жалғызбасты ана» деген ұғымдар белең алып отырғаны кімді де болса ойландырады.

Қазіргі жаһандану жағдайына жастарды неке құруға және болашақ отбасылық өмірге дайындау- өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуде басты міндеттердің бірі болып табылады. Көптеген ғалымдардың зерттеулерінде жастарды белгілі бір жасқа келгенде отбасын құруға толығымен дайын деп есептеген. Дегенмен, әлеуметтік ортаның мәдени-тарихи динамикасына орай, өсіп келе жатқан жас ұрпақты отбасын құруға арнайы дайындық жүргізу қажет. Толып жатқан әлеуметтік, педагогикалық және психологиялық зерттеулер және этностық құндылықтар арқылы жастарды неке және отбасын құруға дайындау психологиялық жұмыстың басты мақсаты болып отыр.[3]

Нарық жағдайында, материалды құндылықтар басып болып тұрған уақытта отбасылық тәрбиеге негізгі психологиялық талап - махаббат болып табылады. Яғни, баланы сүйіп және күнделікті соны жетекшілікке алып қоймай жанжалдар туындатып отырса да, тіпті ол өзара қарым-қатынаста болмасын, мейірімін, олардың оған деген кіршіксіз махаббатын, жылуын үнемі сезінуі керек. Тек осы жағдайда ғана адамның ішкі әлемі дұрыс қалыптасып, сүйіспеншілік негізінде ғана адамгершілік құлықтық іс-әрекет жасалады, ал сүйіспеншілікке тек сүйіспеншілік қана үйретуі сөзсіз.

Қоғамдағы түбегейлі бетбұрыстарға орай, отбасылық қарым-қатынас сипатында, оған деген көзқарас жаңа сипатта көрініс беріп жүр. Ғылыми-экономикалық даму жағдайында ата-ана өз сезімдеріне, жүрегінің үніне, өз баласының қабілеттеріне сенімділікпен арқа сүйеуі керек. Осы орайда, ата-ана тәрбиеніңқандай жүйесін ұстануына тек өзі ғана шешім жасауы тиіс. Бұл жағдайда баланың жараланғыш нәзік жүрегі үшін оның отбасында сүйікті екенін сезіну, ата-анасы үшін қымбат екенін ұғыну болып табылады.[4]

Ғылыми зерттеулер көсеткендей, өскелең ұрпақтың қалыптасуындағы отбасының маңызды ролі оның бала дамуындағы әсерін және қайталанбастығымен, даралығымен және жақындығымен анықталады.

Адамзаттың рухани әлемі ең жоғарғы деңгейде меңгерілуімен ғана емес, сондай-ақ, ұлттық құндылықтар сипатында да көрінеді. Осы сипатты отбасылық өмірге дайындауда кіріктіру этностық құндылықтардың адамзат әлеміндегі орнын анықтайды. Тұлға өзінің еріктік әрекеттері мен мінез-құлқын ұйымдастыруда мақсатқа сәйкестілікті, тәсілдерді іздеуді, нәтижелерді бағалауды, яғни өзінің өмірлік бағытын білуі тиіс. Қазақ халқының бүгінге дейін жеткен ұлттық тарихын, демек даму кезеңдерін терең білмейінше, оның ұлттық құндылықтарын дәріптемейінше біз өзімізді өзіміз айқындай алмайтынымыз сөзсіз. Сондықтанда қазіргі кезеңдегі нақты өмір шындығына сәйкес алға қарай қадам басу және алға мақсат қою жөнінде әңгімелеп отырудың өзі артық. Әрбір ұлттың ұлттық құндылықтарына тілі, діні, ділі, мәдениеті мен салт-дәстүрлері мен ырым-жоралғылары кіреді. Осы құндылықтарымызды жастарға дәріптеу арқылы отбасылық өмірге дайындау болашақтың берік кепілі ақпараттар легі қоғамның дамуына оң ықпалын тигізумен қатар, жанымыз бен тәнімізге тән емес мінез-құлықтардың қалыптасуына алып келіп отыр.[1]

Этностық құндылықтар арқылы отбасылық өмірге дайындауда мінез-құлықтың әр түрлі жағымды жақтары «кісілік» ұғымның төңірегіне топтасады. Мұның басты белгілері: ар-ұятты қастерлеп сақтау, намыстылық, мейірімділік пен қайырымдылық, ізеттілік, қарапайымдылық, адамдық пен шыншылдық, ілтипаттылық пен кішіпейілділік болып табылады. Осындай белгілер жастардың бойында отбасылық жауапкершілік сезімінің жоғарылата отырып, оған деген жағымды қатынасты туындатары сөзсіз.

Отбасылық қатынастардың жай-күйін, сондай-ақ, оның өнегелік ахуалын, әлеуметтік, құрамын, демографиялық ерекшеліктерін ескеріп, жастарды оған дайындау және оған негізделген зерттеулерді жүргізу аса маңызды болып есептелінеді. Қазіргі таңда біздің ұлтымыз тарихи дамудың өзіндік жолынанөтіп, өзінің бай мұралары арқылы жалпы адамзаттық мәдени өркениетке аса зор үлесін қосуда. Ұлттық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар отбасылық өмірді ғылыми неіздеуде этнопсихологиямен тығыз астасып жатқанын айқын аңғартады. Қазақ халқындағы мәдениеттегі, әдебиеттегі, өнердегі, этнопсихологиядағы, ұлттық және

жалпыадамзаттық мәселердің басты тақырыбы жалпы және айрықша қасиеттері болып есептеледі. Жалпы алғанда-оларды жақындастырады, ал айрықша қасиеті болса сол, олардың әрқайсысы ерекше мәнге ие болып келетінінде болып табылады.

Психологиялық тұрғыда отбасына деген құндылықты көзқарастар арқылы студент-жастардың отбасылық өмірге деген жағымды қатынасын қалыптастыра, сонымен қатар, демографиялық, этнопсихологиялық, әлеуметтік, мәдени және өзге де факторларды мүкіят ескере отырып, отбасы тәрбиесін дамытудың жаңа бағытын анықтау заман талабы болып отыр. Осы орайда, басты мәселердің бірі - жастардың бойында құндылықтар негізінде отбасылық өмірге жауапкершілікпен қадам жасауды негіздеу болып отыр.

Педагогикалық - психологиялық тұрғыда отбасы ұғымына сипаттама берсек, ата-ана мен балалар арасындағы, ерлі-зайыптылардың және басқа да оның мүшелерінің қарым-қатынасының тарихи нақты жүйесі болып табылады.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде отбасына - неке мен қандас туысқа негізделген шағын топ деп анықтама берілген. Отбасының ерекшелігі мынада: тұрмыстық жағдайдың ортақтығы, өзара көмек пен қолдау және өзара рухани жауапкершілік арқылы байланысқан.

Кез-келген отбасының өмір жағдайы материалдық және рухани құрылымдармен, тіпті құндылықтармен сипатталады. Оның табиғи-биологиялық және шаруашылық тұтыну қатынастары материалдық жағын білдірсе, ал, руханилықты құқықтық, адамгершілік және психологиялық қатынастар құрайды.

Отбасылық өмірге психологиялық дайындауда құндылықтардың негізделуіне орай ұлтымыздың рухани қазынасы сараланып, жағымды қатынас туындату жағдайы қарастырылады. Отбасында әке мен ананың қарым-қатынасы тұлғаның болашақтағы отбасы иесі ретінде қатыптасуының негізі болып табылатындығы тұжылырымдалады.

Екіншіден, жастарды отбасылық өмірге дайындауда қоғамның отбасының мектептің, яғни әлеуметтік институттардың рөлі теориялық тұжырымдалып, олардың әрқайсының орны жүйеленді. Сонымен қатар, қазіргі таңдағы әлеуметтік қатынастардың, яғни жаһандану жағдайының отбасылық өмірге тигізіп жатырған жағымсыз жақтары да сараланады. Отбасылық дағдарыстар мен шиеленістер себептері анықталып, қазіргі таңдағы түйткілді мәселелерді шешу жолдары бойынша тұжырымдар жүйеленді.

Отбасылық қарым-қатынастардың жай-күйін, сондай-ақ, оның өнегелік ахуалын, әлеуметтік, құрамын, демографиялық ерекшеліктерін ескеріп, жастарды оған дайындау және оған негізделген зерттеулерді жүргізу аса маңызды екендігі баса айтылады.

Қазіргі таңдағы еліміз тарихи дамудың өзіндік жолынан өткен, өзінің бай мұралары арқылы жалпы адамзаттық мәдени өркениетке зор үлесін қосу жағдайында дәстүрлер, әдет-ғұрыптар отбасылық өмірді ғылыми негіздеуде психологиямен тығыз астасып жатырғаны белгілі.

Сондықтан қазақ халқының мәдениетіндегі, әдебиетіндегі, өнердегі, психологиясындағы ұлттық және жалпыадамзаттық мәселелердің басты тақырыбы жалпы және айрықша қасиеттері болып есептеледі. Жалпы алғанда-оларды жақындастырады, ал айрықша қасиеті болса сол, олардың әрқайсысы ерекше мәнге ие болып келетінінде болып табылады.

Тұлға қоршаған әлеммен эмоциялық байланысқа түсе отырып, оны сезінеді, оқиғалардың мәнділігін түсінеді.

Жастардың мінез-құлық ерекшеліктері мен сезімдер тұрақтылығының жіті есепке алынуы болашақта ойдағыдай отбасын құрудың ең басты шарты болып белгіленіп келеді. Жастардың өзінің бойындағы мінезін білуі, болашақтағы жарының мінезінің ерекшеліктерін түсінуі, отбасылық қиындықтарға төзімділік пен ұстамдылық танытуы көп жағдайда қолайлы психологиялық ахуал қалыптастыруға мүмкіндік туғызып отыратыны сөзсіз. Қазіргі таңда отбасылық қарым-қатынаста ерлі-зайыптылардың бір-бірінің іс- әрекеттеріне баға беруде оң көзқарас танытып, оның үстіне төзімділік пен әділдік танытуы аса маңызды сипатқа ие болып отыр. Қазақ халқының қанына сіңген ізеттік пен имандылық қасиеттері отбасылық қарым-қатынасты үйлесімділікке алып келіп, оның беріктігінің діңгегі болады.

Қазіргі таңда отбасылық өмірде адами қасиеттерге баса назар аудару талап етілуде. Осы орайда, жауапкершілік, өзін-өзі ұстай білу, мақсаткерлік, дербестік, шешімділік, тұрақтылық,

қайсарлық, тәртіптілік пен өз сұранымын басқарудағы қабілеттілік сияқты қасиеттерді жастардың бойына сіңірту әлеуметтік институттардың алдында тұрған басты мәселелердің бірі болып отырғаны белгілі. Жастарды отбасылық өмірге ұлттық құндылықтар негізінде дайындауда тұлғаның басты қасиеттерін назарда ұстау қажет. Демек, тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеудегі нәтижесінің көрінісі, яғни, ерік-жігер сапасының дамуы. Отбасылық өмірлік берік ұстанымда, қайсарлықта, қажет кезінде жоғары азаматтықта тұлғаның ерік-жігерінің сапасы көрініс табады.

Өмірдің өзі дәлелдеп отырғандай, кез-келген халықтың салт-дәстүрлері мен ырым-тыйымдары қоғам тарихының барысында қалыптасатыны белгілі. Әрбір қоғамдық-экономикалық формацияның даму кезеңінде, тақырыбымыздың өзегінде бар мәселе жаһандану жағдайында өзіндік салт-дәстүрлер жүйесі болды. Бұл өзіндік салт-дәстүрлер жүйесі экономикалық қатынастардың сипатына сәйкес өскелең ұрпақтың рухани жан дүниесін қалыптастырудың маңызды құралы қызметін атқаруы тиіс. Бұл жүйелер ішкі рулық әлеуметтік қатынастарды ретке келтіріп отырды. Бұл жағдай отбасылық қарым-қатынас барысында ұжымдық рулық-тайпалық қызметті ұйымдастырудың қажетті формасын қалыптастырып, әлеуметтік тәжірибені рулық-тайпалық салт-дәстүрлер мінез-құлықтың орныққан өлшемдерінің, көрсеткіштерінің және тәртіптерінің деңгейін анықтап, оны тарату қажеттілігін айқындаушы болып табылады.

Кейбір зерттеулерде ұрпақтан ұрпаққа жалғасы келе жатқан этностық мәдени жетістіктерді, құндылықтарды тарихи біріктіре отырып, адамзат тіршілігінің аксиологиялық және семантикалық кеңістігін белгілеуге болады деп көрсетеді (С.Қ. Бердібаев, А.Ж. Аяғанова). Әрбір этностың этномәдени құндылықтары ұлан-ғайыр шексіз болып табылады. Бұл этномәдени құндылықтар әртүрлі сипат пен мағыналар бере отырып, тұлға мен этностық әлем көрінісінен құруда ерекше авторлық формадағы ұлттық мәдени жағдайды шоғырландырылады. Осы шоғырландырулар арқылы жастардың отбасылық өмір туралы алғашқы білімдерін тереңдетіп, оны негіздеу басты, әрі маңызды мәселелердің бірі ретінде алға шығады.[5]

Қазіргі кезде жаһандану мен нарық жағдайында отбасы мәселелерінің арасында ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынаста түсінбеушілік пен келіспеушілік жиі орын алып отырғаны белгілі. Осының салдарынан біріне-бірі түсіністікпен және кешіріммен қарау процесі кешуілдеп, оларға психологиялық қызмет көрсету жағынан мәселе туындап отырғанына куә болып отырмыз. Осы орайда, қазіргі таңда отабасында орын алған қиындықтарды шешуге көмек көрсету жолдарын жан-жақты зерттеу қажеттігі туындап отыр. Әсіресе осы келеңсіздіктердің алдын алу үшін жастардың отбасылық өмірге дайындығы мәселесін зерттеу уақыт табылынан туындағаны сөзсіз. Бүгінгі жастарды отбасылық өмірге ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелеу мәселесі жоғардағы айтылған проблеманың шешу жолдарын іздестіруге мүмкіндік береді. Халықтың қанына сіңген дәстүрлі отбасылық-тұрмыстық мәдениетін зерттеуге арналған еңбектерді талдау барысында ұлттық мәдениеттің ерекшеліктері сақталғанын байқауға болады. Дегенмен бұл жағдай уақыт талабына сәйкес біршама өзгерістерге ұшырағанын, нақтырақ айтқанда, еуразиялық мәдениеттің ықпалы күшейе түскенін, қазақ халқының отбасы тарихы, отбасылық функция және тәрбиенің идеялары мен дәстүрлері, олардың толық көлемде даму динамикасының барынша зерттеліп болмағанын көрсетеді.

Бүгінгі күні дүние жүзіндегі кез-келген халық сияқты, біздің елімізде де мәдени мұрағалардың құрамдас бөлігі болып табылатын отбасы мәселесінде терең педагогикалық-психологиялық идеялар мен тәрбиелік тәжірибелердің жиынтығы қордаланған. Отбасы тәрбиесі мен отбасылық қарым-қатынас мәселесі дүние жүзіндегі кез-келген ұлттың тұтас даму тарихы мен оның салт-дәстүріндегі, әдет-ғұрпындағы, фольклорындағы, ән-музыкасы мен қол өнеріндегі сондай-ақ көркем шығармалары мен тарихи этнопсихологиялық материалдарында аса бай негіздерін құрайды. Осы орайда, бұл бай тәжірибені игеру мен ғылыми жүйеге келтіру; келешек отбасы тәрбиесінде оны пайдаланудың ғылыми теориялық негіздерін жасау; отбасы тәрбиесіндегі этнопсихология негіздерін педагогтардың теориялық және практикалық қызметіне айналдыру; этностық құндылықтардың алғышарттарын жастарды отбасылық өмірге дайындау процесінде пайдалану аса маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Ғасырлар тоғысында. Алматы, 1996. Б.272.
2. Қазақстан Республикасының неке және отбасы туралы заңы. 17.12.1998ж.
3. Қоңырбаева С. Отбасы: бала мен ата-ана. Алматы, 2006. Б.199.
4. Жұмадуллаева А. Жастарды отбасы-некелік өмірге даярлаудың негізі ата-ана өнегесі.
5. Ибраимова Л. Қазақ халқының отбасылық тәрбиесі. Оқу әдістемелік құрал. А,Б.555

ӘОК 37-78

ЭТНОПЕДАГОГИКА – ҰЛТТЫҚ КОДТЫҢ ТҰҒЫРЫ

А.Т.Ақыжанова, ф.ғ.к. ассоциациялық профессор
Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті,

Қ.Қ.Құнапина, т.ғ.к., ассоциациялық профессор
әл - Фараби ат.Қазақ Ұлттық университеті

Тірек сөздер: ұлттық идеология, ұлттық құндылықтар, тыйым сөздер, мақал-мәтелдер.

Резюме. В данной статье поднимаются проблемы воспитания современного поколения. Расскрывается роль запретных слов-табу и пословиц в этом процессе.

Abstract. This article raises the problems of education of the modern generation. The role of taboo words and Proverbs in this process is revealed.

Ұлы даланың тамыры тереңге жайылған, өмірден оқығанынан гөрі көңілге тоқығаны, түйгені мол ұлтымыздың сан алуан сынақтан осы күнге сүрінбей өтіп келе жатқаны – ұрпақ тәрбиелеудегі мүлтіксіз даналығының арқасы. Бұл даналыққа халқымыздың абыз ақыны Мұзафар Әлімбаев «Халық – ғажап тәлімгер» деп баға берген. [1] Алайда, қазіргі қоғам дамуының үдерісіне қарай халықтың дәстүрі мен санасында айтулы өзгерістің болып жатқаны мәлім. Өскелең өмірдің өсуімен салт пен сананың дамуы заңдылық, дей тұрғанмен, өркениеттер тоғысында ұлт тағдыры сынға түскен кезеңдегі күнделікті тіршілікте көзге түсіп жүрген кей жағдайлар алаңдаушылық туғызып, күнгейлі өмірдің көлеңкелі дағындай көрінетіні – шындық. Қазіргі адамдардың, әсіресе, жастардың бойындағы қаталдық, өзге тұрмақ өзін аямайтын қаттыбас оқшау жағдай, уыткерлікке берілушілік, ұятты мүшесіне қарамай жалаңаштану, бет-аузынан басқаның бәрін тұмшалап, сөлендеген киім кию, т.б. осындай халықтың дәстүр-салтында жоқ келеңсіз көріністің көлбеңдеп қалмауы еріксіз ой салады. Сол ойдың ұшығы бодандық кезеңнің зардабынан көмескі тартқан ұлттық тәрбиеге барып тіреледі. Ежелгі халықтық тәрбиеге үрке қарап, кертартпа ескішіл үлгі деп бағалаудың салдарынан халықтық тәрбие қағидалары ұмыт бола бастады. Бүгінгі барлық ата-ана халықтық тәрбиені біле бермеуі де мүмкін. Екіншіден, ашық қоғам болғандықтан да, жат жұрттық салт-сана иектеп, ел өміріне ентелей басып кіруде. Бұл – барлық өркениетті елдерге ортақ жағдай. Бұған қарсы тұратын ұлы күш бар, ол – ұлттық тәрбиені күшейту.

Соңғы жылдары ұлттық идеологияға көңіл бөлініп, қабылданған мемлекеттік бағдарламалардың арқасында ғана ұлттық тәрбиенің тамырына қан жүгіріп, енді бел алып келеді. Бірақ осы мәселені қолға алу ата-аналар тарапынан толық жүзеге асты деп айту қиын.

Әр елдің өзінің ғасырлар бойы жасаған ұлттық құндылықтары – тарихтың қатал тезінен өтіп, ғасырлар өткелінде шындалып бүгінге жеткен асыл мұрасы, ұлттық коды. Асылы, халықтық тәрбие сол елдің тұрмыс-тіршілігіне, тарихи танымына, ой-санасына, дәстүріне сай қалыптасады. Бұл – атадан балаға қанымен беріліп, ес кірген шақта тәрбиемен шоқтанып, жас ұрпақтың жанына жалын беретін рухани ұлы күш. Мұны әр ата-ананың жүзеге асыруы қасиетті парызы екенін түсінгені жөн. Ұрпақтың жақсы-жаман болуы, алдымен, олардың бойына ата-ананың сіңірген үлгі-өнегесімен өлшенеді.

Халқымыз ғасырлардың небір талқысынан ұрпақтың бойына дарытқан рухани күшінің құдіреті арқасында аман өтті. Осы тәрбиенің нәрімен қазақтың болмысынан өлмес рухтың өрлігі өсті. Ата-бабамыз ұрпағын ұлттық тәрбиенің тұнығынан сусындата отырып, талай тар кезеңде қазақтық бейнесін жоғалтпай, елдігі мен өрлігін көрсете білген өмірлік жолы бұған куә. Қазіргі кезеңде біз үшін тәрбиенің кілті ұлттық сана мен ата дәстүрін адал сақтай отырып, халқының ұлттық мүддесі тұрғысынан әрекет ете білуге ұрпақты үйретуде және адамзат қоғамы жасаған әлемдік адами құндылықтармен байыта отырып тәрбие мазмұнын жетілдіре түсуде.

Ұрпақ санасында ұлттық қасиеттерді қалыптастыру тіл мен дін, салт пен сана, ұлттық дәстүр арқылы жүзеге асады. Халқымыз ғасырлар бойы сайын даланың қатал табиғатымен бетпе-бет келгенде, шапқыншы жаумен шайқасқанда, бейбіт өмірдің мамыражай тірлігінде жинақталған бай тәжірибесінен көрген-түйген қорытындысы ретіндегі ырым-тыйым сөздердің ұрпақ тәрбиесіндегі мәні қазір де жойылған жоқ. Ізгілікті аңсаудан туған ырымдар, бәле-жала кесапаттан сақтандыратын тыйымдардың тәрбиелік мәні әлі де өте зор. Ырымдар мен тыйымдар бұрындары халқымыздың әлеуметтік өмірінде, тұрмыс-тіршілігінде жас буын тарапынан бұлжымай орындалып отырған. Тыйым сөздерді заң ретінде қабылдаған. Егер осы мәселеге тереңірек көз салсақ, ырымдар мен тыйымдар құқықтық норма деңгейінде қолданылғанын аңғарамыз. Әлеуметтік өмірдегі түрліше қарым-қатынаста адамдардың әрекеті үстінде көрсететін мінез-құлқын анықтайтын, жалпыға міндетті ережелердің жиынтығы ретінде танылады. Ырым-тыйым сөздерді халқымыз міне, осындай деңгейде пайдаланып, баршаға бірдей, міндетті түрде орындатқан. Мұның өзі қоғамдағы үлгі-өнеге, әдептіліктің негізгі қағидасы болып қалыптасқан. Сондықтан қазіргі біздің ортамызда олқы соғып отырған имандылықтың, сұйылып бара жатқан адамгершіліктің негізі болып саналатын тыйым сөздер кесел мен кесапат атаулыдан, жүгенсіздік, тәртіпсіздік атаулыдан сақтандырушы қалқан, инабаттылық пен ізгіліктің қайнары еді.

Атқарар қызметіне сай, тыйым сөздердің айтылу мәнінде, қолданылу бағытында айырма бар: тыйымдарда ой қысқа қайырылып, нақты талап, бұйрық мәнінде жеткізіледі. Мысалы, күлді баспа, ақты төкпе, көкті жұлма, ұяны бұзба. Тыйым сөздер балалардың есі кірген кезден-ақ қолданылғандықтан, ойы айқын, жас ерекшелігіне сай түсінікті, нақты тұжырымдарды білдіреді. Балаларды ертеден-ақ жаман әдет, жат қылықтан сақтандырады. Есі жаңа кірген кезден бастап ержеткенге дейін құлағында жүріп, жүрегінен орын алатыны сөзсіз. Мұндай өнегелі, мейірімді сезімге, адами құндылыққа үйрететін бұл сөздердің естілуі қатқылдау болғанымен, жас баланың жанына төгер шуағы мол, нұрлы. Қысқа да нұсқа, айтылу екіпіні де ерекше тіркестер шоғыры жас адамды сол айтылғанды орындауға еріксіз мойын ұсындырғандай. Өйткені ойлы, мағынасы терең бұл сөздер баланың өмірлік есте сақтауына да жеңіл, сөзсіз орындалуға тиісті өмірлік міндеттей мәнді тұжырымдар. Оны үлкендердің ұрпағына сөзсіз орындатуы халықтың бала тәрбиесіндегі ұстанымы болған.

Халықтық тәрбиенің тағы бір қайнар көзі – мақал-мәтелдер. «Әке тұрып ұл сөйлегеннен без, ана тұрып қыз сөйлегеннен без» деп, атаның тілін бала қайтару, айтқанын орындамау адамшылық жолдан таюмен тең саналған. Мұны көргенсіздік, шектен шыққандық деп білген. Сондықтан әр жас ата салтынан аспай, айтқанын қалтқысыз орындаған. Міне, қазақы тәрбиенің құдіретті ерекшелігі осы жерден көрінеді. Қазақ халқының ата дәстүріне беріктігін кезінде олармен қоян-қолтық араласқан өзге ұлт өкілдері де байқап, еңбектерінде атап көрсеткен. Солардың бірі – Э.С. Вульфсон. «Қазақ баласын үлкенді сыйлауға кішкентайынан үйретеді. Қарттардың үлкен құрметке ие болатыны сонша – үй-ішінде бір мәселе төңірегінде кеңес өтсе, бәрі де қарттың сөзіне тоқтауға мәжбүр. Қазақ балаға «егер қарттарды сыйласаң,

құдай сені сыйлайды» деген нақылды титтейінен миына құйып өсіреді. Егер үйге қарт ақсақал кіріп келсе, барлық жас түрегеліп бас иеді және әзіл-қалжың да кілт тыйылады» [2]. Ата салтын тәрбие үдерісінде басшылыққа алудың мәні де осыдан көрінеді. Осы дәстүр қайта қолға алынса, ата-ананы тыңдамайтын бала, тыңдата алмайтын ата-ана болмас еді. Қапысыз педагог -халық құнды бір қағиданы іркілмей ұсынады. «Өзін-өзі міней алмаған, басқаны түзей алмайды». Тәлім-тәрбие ісіне араласушыларға тікелей қатысты сөз. Әуелі өзің түзік бол. Өйткені «Тездің қасында қисық ағаш жатпайды».Өнегелі ұстаздың, үлгілі ата-ананың тәрбиесін көріп, тәлімін алғандар ішінен қиыр жайлап, шет қонар шектен шыққан қыңыр мінезділер шығуы мүмкін емес.

Адамды қалыптастыру қоғамдық қатынастар жүйесінде, мақсатты тәрбие жолымен жүргізіледі. Мұны дәлелдейтін қағида оқыту мен тәрбие берудің ғылыми теориясының бірден-бір негізі болып табылады. Педагогика ғылымы тұқым қуалаушылық факторлардың белгілі бір рөлі барлығын жоққа шығармайды, жеке бастың қабілеттері мен қасиеттері адамның өмірі мен қызмет процесінде қалыптасып, дамиды деп дәлелдейді. Табиғат адамға ішкі мүмкіншіліктер негізін салып береді,олар белгілі бір әлеуметтік жағдайларды болмаса, көзге көрінбей қалуы да мүмкін.Бұл оптимистік педагогиканың концепциясы, тәрбие мен оқыту ісінің барлық теориясы осыған негізделеді.

Халқымыздың ғасырлардан қалыптасқан дана ойы ғылыми педагогиканың теориясына еш қайшы емес, тіпті соған орайлас,өзектес, сабақтас десе болады. Халық өз педагогикасындағы уақыт сынына жарамаған, жас буын тәрбиесіне себі тмеген, не жаңсақтыққа ұрындырған қағидалардан ұдайы құтылып, үздіксіз арылып, озық ойлы, ілгерішіл,сыналған ережелерді, түйіндерді ұстанған, басшылыққа алған. «Көре-көре көсем боларсың». Бұл дегені, алдыңғылардан, ағалардан,өмір тәжірибесі бай, көрген-түйгені мол жандардан үлгі алуға , үйренуге шақырғаны.

Халық өнегемен тәрбиелеу тенденциясына еңбекпен тәрбиелеу тенденциясын ұштастырады. Өйткені сол үйренуге де еңбек, қажыр-қайрат қажет. Оны да ескертеді. «Оқу–инемен құдық қазғандай», «Ерінбеген етікші болады, ұялмаған әнші болады», «Білем десең – көре бер, көрем десең – жүре бер». Ілім-білімді меңгеріп, биік мақсаттарға жету маңдайың тершімей, қолма-қол тындыра салатын шаруа емес, оған қажымас қайрат,қаһарман табандылық, таудай талап қажет. Бүгін бейнетін шексең, тер төксең, ертең игілігін өзің көресің, елің көреді. Халық тілімен айтқанда, «Бейнет түбі – зейнет», түптің түбінде «Есесі қайтқан еңбек – игі». Алайда, кемеңгер ата-бабамыз не істесең де,ақылға салып істеуді, алаңғасар, алып ұшпа болмауды да ескерте кеткен. «Ақылсыз қайрат бас жарар».

Ата-бабаларымыздан қалған осы асыл сөздерді пайдалану үшін арнайы сабақ өткізу немесе белгілі бір аудиторияның болуы шарт емес. Іскер оқытушылар мен тәрбиешілер ғибратты сөздерді орайы келгенде, жүйесін тауып жастардың зердесіне құя алады.

Бүгінгі заман – керемет динамиканың, ұшқыр жылдамдықтың, қауырт қимылдың заманы. Соған ілесе білу қажет. Тоқмейілсу жер соқтырады, биікке шығармайды, алысқа апармайды. Ол – өсудің жолы емес.Көреген тәрбиеші халқымыз бұл турасында да «еңбектеп жүрсең де, ертеңіне ұмтыл», «Талаптыға нұр жауар», «Армансыз ұлан – қанатсыз қыран» деп түйіндеген. Елбасы Н.Назарбаев та «Өмір сүру үшін өзгере білу керек. Оған көнбегендер тарихтың шаңына көміліп қала береді» деп осыны меңзеп отыр. [3]

Мақал-мәтелдер де, тыйым сөздер де моральдық-этикалық, құқықтық нормалар сияқты қоғам мүшелерін игі мақсаттарға бағыттап, адамдар арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз етуге септігін тигізеді. Адамдардың өзара қарым-қатынасына байланысты туған тыйым сөздерде үлкен-кішінің арасындағы, әке мен балаға қатысты, ағайын арасындағы, адамның жеке басына байланысты тыйым сөздердің үлгілері бар,атап айтсақ, адамгершілік, әдептілік, имандылық, экологиялық, гигиеналық және тағы басқа.Олар: нанды баспау, дастарханды аттамау, табалдырықты баспау, үлкенге дауыс көтермеу, ата-ананың назасына қалмау, ағайынға пышақ, қайрақ, балта, ит сыйламау, әйелдің мінетін атының құйрық-жалын күземеу, некелілердің төсегіне отырмау, кіндігін көрсетпеу, неке қиылғанша тазалық сақтау,

Әдептілік – адамдармен қарым-қатынаста көрінетін сыпайыгершілік, ізеттілік таныту арқылы өз ортасында сүйкімді, жұғымды көрсететін ерекше қасиет. Ол адамгершілікпен,

имандылықпен қанаттас жүретін ұғым. Біздің мұны ерекше бөліп көрсетуіміз бүгінгі қоғам үшін орны мен маңызы ерекше болғандығынан. Мұндай сөздерге: үлкеннің алдын кесіп өтпе, үлкенге әрқашан орын бер, үлкеннен бұрын сөйлеме, үлкеннен бұрын тамаққа қол созба, топта даурығып сөйлеме, адамды қорлама, орынсыз күлме, қолыңды білеп сөйлеме, кісінің көзінше қасынба, мұрныңды шұқыма, кісінің үстінен аттама, тосып сөйле, кісіге қарап түкірме, т.б. жатады.

Кемеңгер халқымыздың педагогикасы тұрмыс-тірліктің ешбір қырын көзден таса қалдырмаған. «Тәңірім бойына осыншама қабілет дарытқан халық өркениетке жат болып қалуы мүмкін емес. Оның рухы қазақ даласына аспандай көтеріліп, жарқырап сәуле шашатын болады. Өзіне жоғарыдан қарайтын халықтар арасында бұл көшпенділердің де құрметті орын алатын кезі болады» [4] деп көрегендікпен топшылапты қазақ жанын жақсы түсінген ғалым А. Янушкевич.

«Қазақ халқының әдет-ғұрыптарында, аңыздарында, эпостарында, мінез-құлық белгілерінде бірегейліктің көптігі соншалықты, мол материал бере алатын осы тарихи мұрадан қазақ өмірі кейінде неғұрлым салауатты бағытта даму үшін элементтерді таба алады. Мейлі дала құнарының аңқасы кеуіп қалса да, мейлі табиғат шөлейтке төнген қатерге қарсы күресте дәрменсіз болса да, қазақ өмірі үшін халықтың рухани жан-тамырында күш-жігер мен құралдардың көл-көсір қайнар көзі бар, тек қазақтардың өздері осы қайнардан теріс айналмаса болғаны» депті қазақтардың адал сыншысы Г.Н. Потанин. [5]

Жаңа дәуір ұрпағы тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. «Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діңі ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын». [3]

Өркениетті елдердің өрге тартқан көшінде, алға тартқан легінде халқымыздың замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерін, ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, тиімді жарастыра білуіміз қажет. Кемеңгерлеріміздің кемел ойларының мән-мағынасын, тағылымын жете таразылап, пайдамызға жарата білсек игі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әлімбаев М. Халық – ғажап тәлімгер. Алматы «Рауан». 1994
2. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың тәлімдік ой-пікір-антологиясы. // Вульфсон. Э.С. Қазақтар. 226 б.
3. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»
4. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың тәлімдік ой-пікір-антологиясы. // А. Янушкевич. Г.З-ге хат. Аягөз, 12 маусым. 232б.
5. Г.Н. Потанин. Қазақтың соңғы ханзадасының киіз үйінде. 245б. Сонда.

ӘОК 37.013.43

ҚАЗАҚСТАН ПЕДАГОГИКАСЫ ТАРИХЫНДАҒЫ - ҰСТАЗ Қ.Қ. ШАЛҒЫНБАЕВА

Б.А. Матаев

6D010300 «Педагогика және психология» мамандығының PhD докторанті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нур-Султан.

Кілті сөздер: Қадриша Қадырқызы Шалғынбаева, педагог, ғалым, зерттеуші, көшбасшы, Қазақстан педагогикасы, халық педагогикасының тарихы.

Ключевые слова: Кадриша Кадыровна Шалғынбаева, педагог, ученный, исследователь, женщина-лидер, педагогика Казахстана, история народной педагогики.

В статье рассмотрена личность доктора педагогических наук, профессора кафедры «Социальной педагогики и самопознания» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева Кадришы Кадыровны Шалғынбаевой в развитии педагогической науки в Казахстане посредством исследования истории Казахской народной педагогики и современной научной литературы. Профессиональная деятельность как педагога-ученного, исследователя, руководителя педагогических коллективов по подготовке конкурентоспособных специалистов, активная социальная позиция по вопросам развития нашего гражданского общества, формирования молодых ученых современного общества К.К. Шалғынбаевой внесли огромный вклад в развитие педагогической науки и образования страны.

The article considers the personality of Kadisha Kadyrovna Shalgynbayeva, doctor of pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social pedagogy and self-knowledge of The L. N. Gumilyov Eurasian national University in the development of pedagogical science in Kazakhstan through the study of the history of Kazakh folk pedagogy and modern scientific literature. Professional activity as a teacher-scientist, researcher, head of teaching teams for the training of competitive specialists, active social position on the development of our civil society, the formation of young scientists of modern society K.K. Shalgynbayeva made a huge contribution to the development of pedagogical science and education in the country.

*Ұстазымның тұлғасы қасиетті,
Хақ сөйлеп, адал күлетін - жан.
Қайда жүрсе балам дейтін,
Ұлағатты ұстазым!*

Ұстаз... Оңашада отырып ұстаз туралы ойға кетсем, көз алдымнан ақжарқын мінезді, ақ жүректі, жылы жүзді ұстазымның бейнесі шыға келеді. Ұстаз бейнесі – шәкірт үшін адамгершіліктің ең жоғары үлгісі. Ұстаздың лаулаған жалыны — әр жүрекке жылу сеуіп, нұр құятын қуаттың, өмірдің қайнар көзі. Тіршіліктегі шырақтың сөнбес ошағы. Ұстаз — өзінің бар күшін, бүкіл өмірін шәкірт тәрбиесіне бел буған жан. Ұстаздық — бұл қасиетті мамандық иесі, өте қайырымды, шәкіртіне деген қол үшін аямайтын маман... Қасиетті Құранда «Зүмәр» сүресінің 9 - аятында ««Айтшы, білетіндер мен білмейтіндер тең бе?» [1], -деу арқылы, көзі ашық, білімді адамның тұғыры қашанда биік тұратындығын меңзейді. Ол дегеніміз білім алушы білім берушінің дәрежесін жоғары бағалап, ұстазын сыйлауы тиіс.

Қазақ халқының Ұлы классик ақыны Абайдың «Адамның адамшылығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады» дегеніндей, тарихта ақыл-парасаты мол тұлғалардың көпшілігі ұстазына ерекше құрметпен қарап, әрдайым ізеттілік көрсетіп отырған. Айталық, Ескендір Зұлқарнайын - Аристотельді, Абылай хан - Төле биді, Шәкәрім - Абайды, Бердақ - Күнқожаны, Жамбыл - Сүйінбайды өзіне ақылшы әрі ұстаз тұтқан. «Ұстазы жақсының ұстамы жақсы» дегендей, олар өздерінің өмірде бағындырған зор асуларына ұстаздарының сіңірген еңбегі көп екенін жақсы түсінген. Мәселен, Ескендір Зұлқарнайын өз ұстазын «Мен ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін. Әкемнен өмірді алсам, Аристотельден сол өмірге керектінің бәрін алдым» деп еске алатын болған. Осыорайда қазақ педагогикасында өзіндік орны бар, педагогика ғылымдарының докторы, профессор Қадриша Қадырқызы Шалғынбаеваның Қазақстан Республикасының ғылым мен білім саласындағы еңбегінің мәні зор.

Қадриша Қадырқызы 1954 жылы 29 қазанда Талдықорған облысы Алакөл ауданындағы Көктұма ауылында дүниеге келіп, 1971 жылы осы ауылдағы Г.М. Безродных атындағы орта мектепті үздік бітірген. Сол жылы Қазақ халқының тұңғыш қара шаңырағы атанған Қазақ педагогикалық институтының жаратылыстану-география факультетіндегі «Химия-биология» мамандығына оқуға түсіп, 1976 жылы бітірген.

Өзінің академиялық кәсіби еңбек жолын 1977-1988 жылдары Жамбыл облысы, Өрнек ауылының Н.К.Крупская атындағы орта мектебінде химия және биология сабағының мұғалімі болып бастаған. Ал, 1989-2009 жж. Абай атындағы ҚазҰПУ-нің оқытушысынан бастап доцент, педагогика ғылымдарының докторы, профессор лауазымдарына ие болған.

2009 жылдан бүгінгі күнге дейін Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінде жұмыс істейді. 2010-2019 жж. Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-ң «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» кафедрасының меңгерушісі қызметін атқарды.

1992-1995 жж. Абай атындағы ҚазҰПУ-нің күндізгі бөлім аспиранты. 1996 ж. «С.Торайғыровтың педагогикалық көзқарастары» тақырыбында кандидаттық диссертациясын қорғаған. Зерттеудің ғылыми жаңашылдығы – С.Торайғыровтың педагогикалық бай мұрасы мен оны практикада пайдалану деңгейі арасындағы сипаттама берілген; С.Торайғыровтың рухани мұрасының қазіргі педагогикалық ғылым мен практика үшін мәнділігі; С.Торайғыровтың педагогикалық мұрасын талдауға арналған алғашқы диссертация болып табылады [2].

2006 ж. «Қазақ халық педагогикасындағы еңбек тәрбиесі» тақырыбында докторлық диссертация қорғаған [3]. Мұндағы *бірінші ғылыми нәтиже* автордың қазақ халқының тарихы, этнографиясы, мәдениеті жәйлі әр кездері зерделенген тарихи-этнографиялық әдебиеттерге талдау жасауымен, халқымыздың жас өспірімдерін еңбекке баулып, тәрбиелеу әдіс-тәсілдерінің тарихи және әлеуметтік-экономикалық алғышарттарының анықталуымен, бұларды дәстүрлі қазақ ұлтына тән еңбек әрекетінің өзіндік ерекшеліктерінің қалыптасуына ықпал еткен факторлардың (шаруашылық, қолөнер кәсібі, тұрмыстық еңбек және т.б.) даму кезеңдері мен мазмұнының сыр-сипаты дәлелденген.

Еңбекте *екінші ғылыми нәтиже* ізденушінің «мораль», «этика», «әдет», «әдет-ғұрып», т.б. ұғымдарға жасаған ғылыми талдауымен, жас өскінді еңбек етуге тәрбиелеуде ұлттық тұжырымдарды басшылыққа алуымен, жас ұрпақты еңбекке даярлаудағы қазақи моральдық-этикалық көзқарастарды анықтауымен негізделіп, дәлелденген.

Үшінші ғылыми нәтиже ізденушінің аталмыш тақырыпқа орай қазақтың халық педагогикасының теориялық мәселелері қарастырылып, оны пайдалану идеялары талданып, мұнда сондай-ақ алыс және жақын шетел педагогтары мен ойшылдарының, әсіресе тегі бір түркі халықтарының еңбектеріне жасаған талдауымен, сайып келгенде бұрын-соңды ғұмыр кешкен қазақ ойшылдары мен қазіргі қазақстандық педагог ғалымдардың еңбектеріне талдау жасап, оларға тиісті баға беруімен қазақ халық педагогикасындағы жас өскінді еңбекке баулу әдістері мен тәсілдерін саралап, оларды теориялық тұрғыдан негізделген.

Төртінші нәтиже қазақ халық педагогикасының мазмұны мен дәстүрлері, ерекшеліктері қарастырылған әдебиеттер мен зерттеулерге талдау жасап, жас ұрпақтарды дәстүрлі еңбекке тәрбиелеу моделін, ер бала мен қыз балаға тән еңбек түрлерін топтастырып, олардың мазмұны анықталған.

Бесінші ғылыми нәтиже өткен ғасырдың 1917-2000 жылдар аралығындағы білім беру жүйесіндегі еңбекке тәрбиелеу процесіне байланысты еңбектерге жасаған талдауымен, жастарды еңбекке тәрбиелеуде жалпы білім беретін орта мектептердің оқу жоспарлары мен бағдарламаларына өзінше талдау жүргізіп, оларды қазіргі кездегі үздіксіз білім беру жүйесінде пайдалану үшін тұжырамдама мен ғылыми-әдістемелік кешен жасап, олардың оқу-тәрбие ісінде қолданыс табуы түйінделген.

2008-2010 ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ. Д.14.05.01. диссертациялық кеңестің мүшесі. 2011ж. Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі бұйрығымен «Экономика және құқық академиясы» жоғары білім беру мекемесін мемлекеттік аттестациялау комиссиясының мүшесі. 2012-2016 жылдары кафедрадағы Шанхай ұйымдары университеттерінің ынтымақтастығы (ШҰУЫ) бағдарламасы бойынша «Педагогика» бағытындағы жұмыс тобының жетекшісі. ҚР білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті төрағасының 2013 жылғы 28 қаңтардағы № 197 бұйрығымен «Білім беру (гуманитарлық ғылымдар) бағыты бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесіне диссертацияларды қорғау жөніндегі диссертациялық кеңесінің төрайымы. 2014 жылдан Білім сапасын

қамтамасыздандыру бойынша тәуелсіз агенттігінің (НКАОКО) эксперті. 2014 жылдан Аккредиттеу, сертификаттау және сапаны қамтамасыз ету институтының (ACQUIN, Германия) эсперттік комиссия мүшесі. 2015 жылы ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің мүшесі. 2015 жылдан Аккредиттеу және рейтинг тәуелсіз агенттігінің (НААР) эксперті. 28.09.2015 ж. № 1276 бұйрығымен шетелдік білім беру ұйымдары берген білім туралы құжаттарды нострификациялау бойынша эксперт. 2016 жылдың Жаратылыстану ғылымдар академиясының корреспондент мүшесі. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ ректорының 14.11.2019 ж., №1841-п бұйрығымен «8D011 - Педагогика және психология» және «8D018-Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандықтарының философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесіне диссертацияларды қорғау жөніндегі диссертациялық кеңесінің мүшесі.

Рухани жаңғыру аясында жаңа заманғасай жаңашыл білім берудегі негізгі мақсат тек білімді, кәсіби мамандандырылған тұлғадайындау ғана емес, сонымен қатар рухани дүниесі бай және адамгершілігі зор, қоғамдық өмірдің барлық аясында ұлттық құндылықтарды бағалауға және дамытуға қабілетті тұлғаны даындап шығару. Осы мақсатта Қ.Қ. Шалғынбаева қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының жоғары мектеп саласында, ғылыми-әдістемелік қызметте қазақ еліне зор еңбек етіп келеді. Бүгінгі таңда Қадияша Қадырқызы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетіндегі «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» кафедрасының профессоры. Білім беру саласында «Педагогика және психология» мен «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандықтары бойынша бәсекеге қабілетті бакалавр, магистр, PhD доктор мамандарындайдауда ат салусыда.

Сонымен қатар, Қ.Қ. Шалғынбаеваның ғылым саласында 120- дан астам ғылыми еңбектері, монографиялары, электронды оқу құралдары, 10-ға жуық оқулықтары мен оқу-әдістемелік құралдары жарық көрген. Оның ішінде «Этнопедагогика» қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде 2010 ж., «История социальной педагогики и самопознания» 2014 ж., «Жоғарғы мектеп педагогикасы» 2014 ж., «Өзін-өзі тану негіздері» 2017 ж., «Өзін-өзі танудың теориясы және практикасы» 2018., «Әлеуметтік психология» 2018 ж., «Кәсіби лидерлік негіздері» 2018 ж., «Әлеуметтік педагогика» 2019 ж.

Ғылыми қызығушылықтары: қазақ халық педагогикасындағы еңбек тәрбиесі, қазақ халқының XX ғасырдағы ағартушыларының педагогикалық ой-пікірлері мен идеялары, тұлғаның этникалық әлеуметтенуі мәселелері. Ал бүгінгі таңда Қадияша апайдың жетекшелігімен PhD докторлық зерттеу жұмыстарының тақырыптары қазіргі егеменді еліміздің құрделі де, маңызды да мәселелері ашылуда. Олардың ішінде «Кәсіби даярлау жағдайында студенттердің «Мен» концепциясын қалыптастырудың ғылыми негіздері» - Матаев Б.А. [4], «Болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытудың ғылыми негіздері» - Казиев Қ.О., «Этнопедагогикалық білім беру негізінде студенттердің кәсіби құндылықтарын дамыту» - Кажимова К.К., «Педагогикалық колледждегі болашақ мамандардың өзін-өзі кәсіби іс-әрекетке дайындаудың ерекшеліктері» - Сламбеков Е., «Болашақ педагогтардың лидерлік сапасын дамытудың педагогикалық шарттары» - Алимбекова А.А., «Болашақ әлеуметтік педагогтардың эмоционалдық интеллектісін қалыптастыру» - Туякова У.Ж., «Болашақ әлеуметтік педагогтердің жетістіктерін өлшеудің педагогикалық негіздері» - Бапанова Г.К., «Ғылыми зерттеу іс-әрекет арқылы болашақ мамандардың педагогикалық шығармашылығын қалыптастыру» - Ибрагимқызы Ш.И., «Болашақ әлеуметтік педагогтердің ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды сүйелмелдеудің ерекшеліктері» - Сағатбек Ж., «Педагогты инклюзивті білім беру ортасына кәсіби бейімделуге даярлау» - Оспанова Б.К., «Отбасындағы зорлық-зомбылықты әлеуметтік-педагогикалық оңалтудың этнопсихологиялық аспектілері» - Махадиева А.К. және т.б.

Профессор Қадияша Қадырқызы жастарға білім беру мен тәрбиелеуде зор үлесі үшін «Мақтауқағаздарымен»,
2008 жылы
Қазақстан Республикасы білім және ғылым Министрлігінің ұсынысымен білім берудің жүйесінің дамуына қосқан үлесі үшін «Алғыс хатпен» марапатталған, «Білім беру ісінің құрметті

қызметкері» төсбелгісіне, сондай-ақ,

2012

жылы

«Жоғары оқу орындарының үздік оқытушысы» атағына ие болған. 2019 жылы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті білім мен ғылымды дамытуға қосқан арнайы үлесі үшін «Күлтегін» медалімен. 2020 жылы ҚР «Bilim-orkenietі» ұлттық инновациялық ғылыми-зерттеу орталығы білім және ғылым саласына қосқан айрықша еңбегі үшін «Ұстаз-ұлағатты есім» атты төсбелгісіне ие болды.

Қазақстан педагогикалық ғылымдары академиясының толық мүшесі - академик Қадиша Қадырқызы 2001 ж.

«Білім берудің барлық мекемелерінде оқу үдерісінің тәрбиелік мазмұнын жетілдіру жоспары» жобасы нәтижесінде бойынша жұмыс тобының мүшесі, Ұлттық тәрбие бойынша Республикалық «Үйлестіру» кеңесінің мүшесі, 2014 жылдан Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-ң «Хабаршы» Педагогика. Психология. Социология сериясы бойынша ғылыми журналдың редакция алқасының мүшесі, жалпыхалықтың игілігі үшін еңбек етіп жүрген белгілі жаңашыл педагог - ғалымдардың бірі.

«Медиа білім беру үдерісінде студенттердің ақпараттық мәдениетін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негізі» атты гранттық жобаның атқарушысы (2012-2014 жж.), «Қазақстан педагогикасы мен білім беру тарихы» оқу пәндерін іс-тәжірибеге енгізудің теориялық-методологиялық негізі» атты гранттық жобаның орындаушысы (2012-2014 жж.) және «Кредиттік оқыту технологиясы жағдайында шетелдік тәжірибе негізінде (АҚШ, АНГЛИЯ) студенттерге академиялық қолдау көрсету». (2015-2017 жж.), «Тәжірибеге «Қазақстандағы білім беру мен педагогикасының тарихы» оқу пәнін енгізудің теориялық-әдіснамалық негіздері» гранттық жобасының атқарушысы. (2012-2014 жж.), «Экологизация вузовской системы образования как инновационный путь модернизации духовного сознания студентов» (2018 – 2020 гг.), «Разработка методологии андрогогического образования в контексте третьей модернизации Казахстана» (2018 – 2020 гг.) тақырыптарындағы Республикалық гранттық ғылыми - зерттеу жобаларын орындай отырып, жастардың ұлттық санасының түбегейлі жаңаруының негізін құруда.

Педагог, ғалым, әдіскер, көшбасшы – Қ.Қ. Шалғынбаева жастардың санасының рухани жаңғыруына негіз болатын ерекшеліктерді былайша атап көрсетеді: *«Жастарға – әлемдегі, өз елінің барлық саласындағы болып жатқан жаңалықтарды түсіне білуге мүмкіндік беру керек. Сондай-ақ, жастар ақпарат ағыны алып келетін өзгерістердің бәріне дайын бола отырып, әлемдік тәжірибенің қоғамдық санасын жаңғырту, ол жалпы адамзаттық құндылықтармен қатар, өз ұлтының ұлттық құндылықтарынан тағылым алу»* – дейді.

Қ.Қ. Шалғынбаева қазақ әйелдерінің интеллигент бейнесін бейнелейді, ол ХХ-шы және ХХІ ғасырлар аясында қазақ педагогикасының заманауи зерттеу әдіснамасы мен мәдениетін құрған ғалымдардың бірі. Сондықтан мен Қадиша Қадырқызымен сұхбаттасқанда, әрдайым ол кісіден ғылыми ақыл-кеңес алғанда, өте қызығушылықпен тындап, мазмұнды мағлұматтар алып, ғылым, мәдениеттану және адамгершіліктің баға жетпес үлгісін көремін. Оның жетекшілігімен жүргізіліп жатқан зерттеу жұмысымды мақтан тұтам және біздің зерттеу нәтижелеріміз жоғарғы мектеп ұстаздарына, болашақ мамандарға маңызды болатына сенімдімін.

Қадиша Қадырқызының қазақ педагогикасы туралы көзқарастар жүйесін, оның тұлғалық ерекшеліктері жайында бір мақалада қарастыру мүмкін емес. Ұстазымның мақсаткерлігі мен табандылығын біле отырып, мен білім беру саласы прагматикалық әдістер мен инновациялық формаларға, яғни әр түрлі мәліметтерге - әдіснамасы одан әрі байытылатынына сенімдімін. Осы мақалады мен тек өзіммен керемет ғалыммен, өз ұстазымен мақтан тұтатындығымды бөліскім келді. Қадиша Қадырқызы Шалғынбаеваға тілейтінім мықты денсаулық, ғылыми және педагогикалық табыс, рухани үйлесімділік және еңбегіңізді жалғастыратын ізбасарларыңыз көп болсын демекпін!

Пайданылған әдебиет тізімі:

1. Халифа А.Ғ., Құран Кәрім қазақша мағынасы және түсінігі, «Зүмәр» сүресінің 9 – аят. 459 бет
2. Шалғанбаева Қ.Қ., С.Торайғыровтың педагогикалық көзқарастары: п.ғ.к., автореферат, Алматы, 1995 ж.
3. Шалғанбаева Қ.Қ., Қазақ халық педагогикасындағы еңбек тәрбиесі: п.ғ.д., диссер, Алматы, 2006 ж.
4. Матаев Б.А., «Мен» концепциясының зерттеу бағыттары мен тұғырлары // Қазақстан Республикасы ғалымдары мен педагогтерінің «Қазақ білім академиясы» қоғамдық бірлестігінің «Қазақ білім академиясының баяндамалары» ғылыми журналы. №3, 2019 жыл. 211-218 бет.

ӘОЖ 37.014.21

КІШІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН ТҰЛҒА ЕТІП ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ РӨЛІ

Нурмукашева Салима Кайыржановна п.ғ.к, қауымд. профессор

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Зинолла Нұрайна Саматқызы

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті 7М01101 «Педагогика және психология» мамандығы, магистрант 2 курс . Атырау қ.

Кілттік сөздер: ұлттық тәрбие, салт-дәстүр, жас ұрпақ, ұлт, тәлім-тәрбие, ұлт мәдениеті, ұлттық ойындар, ертегі.

Ключевые слова: национальное воспитание, традиции, молодое поколение, нация, воспитание, национальная культура, национальные игры, сказки.

Keywords: national education, traditions, young generation, nation, education, national culture, national games, fairy tales.

Түйіндеме

Бұл мақалада ұлттық тәрбие берудің кіші мектеп оқушыларын тұлға етіп қалыптасырудағы маңыздылығы баяндалады. Ұлттық тәрбиенің бүгінгі таңдағы өзектілігі, тәрбие берудің негізгі әдістері жөнінде айтылды. Оқушы бойындағы ұлттық сана-сезімді ояту жолдары қарастырылды.

Аннотация

В данной статье освещается важность национального воспитания в формировании личности младших школьников. Была озвучена актуальность национального воспитания на сегодняшний день, основные методы воспитания. Были рассмотрены пути пробуждения национального самосознания у школьников.

Annotation

This article highlights the importance of national education in the formation of the personality of younger students. The relevance of national education to date, the main methods of education were announced. The ways of awakening national consciousness in schoolchildren were considered.

Тәрбиені қашанда құнды байлыққа балаған халқымыз бала тәрбиесіне ешқашан салғырттықпен қарамаған. Ал оған ұлттық сипат беру – ұлт болашағын ойлаудан туған даналық. Сондықтан да «Ұлт боламын десең, бесігіңді түзе», – деп айтты ұлы Мұхтар Әуезов.

Мектеп жасындағы оқушыларға ұлттық тәрбие берудің педагогикалық маңыздылығы орасан зор. Қазіргі кездегі жаңаша ойлау мен әлеуметтік-саяси өзгерістерге байланысты кіші мектеп оқушыларына ұлттық тәрбие беру бүгінде өзекті мәселеге айналып отырғаны баршамызға мәлім.

Ғасырлар сынынан еленіп, ұрпақтан ұрпаққа ұласып, ежелден келе жатқан халықтық педагогикасы жеке тұлға болып қалыптасуда, дамуда, ұлттық тәрбиесінде жалпы білім беру саласында да, оқу тәрбие үрдістерінде тәлім-тәрбиелік маңызы ерекше.

Қазақстандық білім беруді жаңғырту тәрбиені білім берудегі маңызды басымдық ретінде оқыту мен дамыту процесіне кіріктірілген педагогикалық іс-әрекеттің құрамдасы болуын көздейді. Оқытудың өмірмен байланысының күшейтілуі оқыту әдістерінің тәрбиелік ықпалын күшейту туралы, тәрбие және білім беру жұмыстарының бірлігі жайындағы мәселені алдыңғы орынға шығаруда. Тұлғаны қалыптастыру – өзін-өзі ұйымдастыру, отбасы және қоғамдық тәрбиелеу мен ағартудың ұзақ, табанды және мақсатты процесінің нәтижесі. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы халыққа Жолдауында: «... оқыту үдерісінің тәрбиелік құрамдасын күшейту қажет. Олар – патриотизм, мораль мен парасаттылық нормалары, ұлтаралық келісім мен толеранттылық, тәннің де, жанның да дамуы, заңға мойынұсынушылық. Бұл құндылықтар, меншіктің қандай түріне жататынына қарамастан, барлық оқу орындарында да сіңірілуге тиіс», – деп атап көрсетті [2]. Тәрбиенің басты міндеті – оқушыларда азаматтық жауапкершілігі мен құқықтық өзіндік санасын, руханилығы мен мәдениетін, ынталылығын, дербестігін, толеранттылығын, қоғамда табысты әлеуметтену қабілеттілігін қалыптастыру.

Заманауи жағдайларда білім беру мекемелеріндегі тәрбиені дербес түр ретінде емес, кез-келген педагогикалық қызметке тән іс-әрекет ретінде қарастыру қажет. Оқу процесінің тәрбиелік бағыттылығын арттыру қажеттілігіне орай, мектептегі оқу пәндерінің тәрбиелік бағыттылығын күшейту бойынша мектеп мұғалімдері үшін нақты практикалық басшылықтар, құралдар, әдістемелік ұсыныстар қажет. Сондықтан, әдістемелік ұсыныстардың мақсаты – тәрбие процесін білім берудегі маңызды басымдық ретінде жетілдіру және қазіргі мектептегі оқу процесінің тәрбиелік бағыттылығын күшейтуге ықпал ету. [1]

Халқымыздың сан ғасырлар бойы ұстанған ұлттық салт-дәстүрлері мен рухани құндылықтары бар. Оларды әлем елдерінің озық дәстүрлері мен тәрбие үлгілерімен байытып, білім беру ісі мен ұлттық тәрбие бірлігіне қол жеткізудің маңызы айрықша.

Мектептегі оқу және тәрбие жұмыстары, инновациялық технологияларды қарастыра отырып, жеке тұлғаның қалыптасып дамуына бағытталғаны бәрімізге мәлім. Ол істі жүзеге асыру тек сабақ жүйесінде ғана емес, сабақтан тыс жүргізілетін тәрбиелік іс-әрекеттермен ұштасатыны анық. Жастарымызды ұлтын сүйетін ұлтжанды, Отанын сүйетін патриот, ұлттық рухы биік парасатты, адамгершілік қасиеттері қалыптасқан азамат етіп тәрбиелеу үшін оларға мектеп- ата-ана-қоғам бірлесе отырып этнопедагогика негізінде сапалы тәрбие беру қажет. Сабақта және сыныптан тыс жұмыстарда оқушыларға тұрмыстық тәрбиеге байланысты салт-дәстүрлерді, ырым-тиымдарды, халқымыздың әдеп-ғұрпын сақтауды, үйрететін әрине мектеп мұғалімдері, сынып жеткшілері. Біздің қоғамның экономикалық және әлеуметтік дамуы өз ұлтымызға тән рухани, мәдени өмірдің өркендеуімен үйлесім тауып, жас ұрпақты салт – дәстүрге, тілге, ұлттық өнерге, өз елінің және әлем халықтарының тарихын құрметтеуге тәрбиелеу жауапты да басты міндеттер ретінде жүзеге асырылуда. Ұлттық тәлім– тәрбие берудің нәтижелілігі мұғалімнің педагогикалық қызметінің дәрежесімен айқындалады. Сондықтан мектеп оқушыларына сыныптан тыс жұмыстарда халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәлім– тәрбие тәжірбиесін тиімді пайдалану мәселесі басты назарға алынады.

Қоғамымыздың ертеңгі болашағы- мектеп жасындағы жас жеткіншектер. Оларды халықтық салт-дәстүрді, әдет-ғұрыпты қастерлеуге, құрметтеуге үйреткен абзал. Өз халқының мол мұрасын, ұлттық ерекшеліктерін білудің адам болып қалыптасуына берер пайдасы зор.

Оқушыларды ұлтжандылыққа , халқын қастерлеп , оған қалтқысыз қызмет етуге тәрбиелеу және адамгершілікке , қайырымдылыққа баулу мақсатында күнделікті оқу-тәрбие жүйесіне халықтық педагогиканың тағылымдарын енгізу кең өріс алып келеді.

Міне, өз ұрпағының өнегелі , өнерлі , еңбексүйгіш , абзал азамат болып өсуі үшін халық педагогикасының негізгі мақсатын оқу-тәрбие үрдісіне тиімді пайдалану әрбір ұстаздың міндеті болып табылады.

Ұрпағын ойламайтын халық болмайды. Онсыз өсіп-өну , ілгерілеу жоқ. Халықтық оқу-тәрбие ісінің негізгі мақсаты – жалпы адамды , ең алдымен баланы сұлулық хабардар ете отырып тәрбиелеу. Оқу мен тәрбие алдында ата-ана да, тәрбиеші мен ұстаз да , адамды қоршаған ұжым да , тіпті көшедегі кездейсоқ халық та жауап береді.

Сыныптан тыс тәрбие жұмыс – жеке тұлғаның әлеуметтік қалыптасуын қамтамасыз етуде оған жағдай туғызатын мұғалімдердің басшылығымен ұйымдастырылған және сабақтың мақсатымен өзара байланысты болып келетін тәрбие жұмысының дербес түрі. Ол әртүрлі тәрбие әрекеттерінің жиынтығы ретінде балаға кең көлемде тәрбиелік ықпал ете алады. Сыныптан тыс ұлттық тәрбие беру жұмыстар әртүрлі формалар арқылы іске енгізіледі, сонымен қатар, бірнеше педагогикалық шарттардың орындалуын талап етеді. Сыныптан тыс жұмыстарды іске енгізу үшін әр бала тәрбиешісінің өзіндік әдіс-тәсілдері болады және ол жұмыстардың түрлі формаларын қарастырады. Мысалы, әңгімелесу, сұхбаттасу, диспут, дебаты, байқау, шоу,викториналар, ойындар, т.б.Сабақтан тыс әртарапты әрекет баланың сабақта мүмкін болмайтын жан — жақты дара қабілетін ашуға ықпал етеді.

Ұлттық тәрбие бере отырып кіші мектеп жасындағы оқушылардың жеке тұлға болып қалыптасуында елеулі әсер тигізетініміз белгілі болғандықтан, «оқыту процесінде оқушыны қалай ұлттық тәлім-тәрбиемен сусындатқан дұрыс» деген сұраққа аса мән беріп ойланып, әдісті үнемі жаңартып отыру маңызды болып саналады.

Ж.Наурызбаев “Ұлттық мектептің ұлы мұраты” атты еңбегінде жас ұрпақ тәрбиесіне ұлттық мәдени құндылықтарды пайдалану мәселелерін жан-жақты қарастыра отырып, шынайы мәдени-этникалық мұраны жандандырумен болашаққа аманаттау, ұлттық тектестікті сақтау міндеті ең алдымен мектеппен байланысты”-дей келе ұлттық сана-сезімді қалыптастырудың, мәдениеттік мүдделердің құралы болып табылатын білім беру ісі алдына басты-басты үш міндетті береді:

1)табыстаушылық (ұлттық мәдениетті өркендету, сақтау және дамыту);

2)даралаушылық (адамның, этникалық топтың немесе этностың ұлттық-мәдени қажеттіліктерін, жеке тұлғаның ерекшеліктерін айқындау);

3)ынтымақтастырушылық (мәдениеттердің өзара бірлігін, кірігуін, байытуын, жеке тұлғаның әлемдік және ұлттық мәдениет жүйесіне ұмтылысын қамтамасыз ету);

Ата-ананың тәрбиелеу әсеріндегі маңызды ерекшелігі, баланың дидактикалық ойындар ойнауы, рухани және ақыл-ой тәрбиесіндегі маңызы көп және сол үрдісте баланың еңбек құралдары, мамандықтары туралы түрлі заттардың ерекшеліктері туралы біліп, білімде, жұмбақта және жаңылтпашта жарысады. Халық педагогикасы өзіне баланың өмірінің түрлі жақтарын қосып алды, соған қоса олардың денсаулығы, мінез-құлқы, мінез ерекшеліктері және т.б. Көптеген халықтар қыздың тәрбиесіне көп көңіл бөлген және оны жоғары бағалаған. Өйткені, қыз балаға ертеңгі ұрпақтың анасы, тәрбиешісі деп қараған. Халық педагогикасы тәрбиенің көптеген әдістерін қолданған. Ғасырлық тәжірибеде балаға тәрбиенің әсер ету әдістері мынадай: түсіндіру, оқыту, мадақтау, қолдау, көндіру, жеке үлгі, жаттығуды көрсету, ымдау, тұспалдау, жазалау т.б.

Ұлт мәдениетінің жеке тұлға қалыптасуында тигізер әсері туралы ой – пікірлердің қалыптасуына Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, т.б. шығармалары мен халықтық педагогиканың ұлттық тәрбие мәселесінде алатын орнын зертеу кезінде А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, М.Дулатов, т.б. еңбектерінің үлесі зор.

Мектеп жасындағы, оның ішінде, кіші мектеп оқушыларына ұлттық тәрбие берудің бірден бір, ең тиімді әсер ету әдісі ретінде ұлттық ойындар ойнату, халық ертегілерін сабақта

пайдалануды айта аламын. Халық ертегілері – балаларға ұлттық тәрбие берудің тұнып тұрған құралы десек болады.

Ертегі арқылы айнала қоршалған ортаны барлай алады, табиғаттың сиқырлы сырларын сезіне біледі, халықтың әдемілік және әдептілік жайлы ұғымдарын бойына сіңіреді, ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрып туралы түсінік алып, адамгершілік тәрбиесінің бастауларына ден қояды.

Ертегілер халқымыздың тарихын, дүниетанымын, тұрмысы мен салтын, әдет-ғұрпын, нанымы мен сенімін білдіреді. Ертегілер қоғам дамыған сайын адамның да ой-санасын өскен, өмірге деген көзқарасы өзгереді. Қазіргі заманның жетістіктерін көре отырып, ертегі оқиғаларындағы халық арманының іске асқаның байқаймыз. Қазақ халық ертегілері жас ұрпақты тәрбиелеумен қатар, олардың бойына өз халқының игілігін дарытып, ана тілінде ойлау және мәдениетті сөйлеуіне, сауатты жазу дағдыларына барынша мол әсерін тигізеді. Сонымен қатар, қазақ халық ертегілерін пайдалану оқушыларды қызықтырады, дұрыс сөйлеуге үйретеді, логикалық ойын жетілдіретіні сөзсіз. Ертегілер бізге сонау ерте заманнан келді. Ертегіге біз сенеміз, ондағы оқиғалар кейде өзімізбен болып жатқандай, қорқынышты жерінде көзімізді жұмамыз. Ең негізгісі – бәрі де жақсы аяқталатынына сенеміз. Қазақ халық ертегілері тұнып тұрған даналық.

Қазақ халқының салт-санасы мен ата-бабасынан келе жатқан дәстүрін өз бойындағы ерекше қасиеттерін талантымен, дарындылығымен, өзгелерден ерекше табиғи қабілеті арқылы биіктерден көрсеткен. Қасиетті ертегілер арқылы тәрбие берген, салт-дәстүрін сол қалпында сақтап қалған. Сонымен қатар еліміз егемендік алғалы мемлекеттік тілде сөйлеуіне, бұл қасиетті ертегілердің халық ауыз әдебиетінде ең маңызды орын алатыны сөзсіз екенін салыстырып көрсету.

Қазақ халық ертегілері – тәрбиенің айнымас көмекші құралы, олар бізге түсінікті тілде өмір туралы, қиын жағдайлардан шығу жолдарын көрсетеді. Ертегілер өмір бойғы тәртібімізді, қарым-қатынасымызды қалыптастырады, шыдамдыққа, қайсарлыққа, болашаққа міндеттер қойып, соған жетуге үйретеді. Ертегі ойлау қабілетін, қиялдауға да көп септігін тигізеді. [4]

Ұлттық ойындар қазақ халқының ежелгі - мәдениеті мен өнерінің де ешкімнен кем болмағанын байқатады. Қазақ халқы ұлттық ойындарға бай халық. Ұлттық ойындар атадан балаға, үлкеннен кішіге мұра болып жалғасып жатыр. Ата – бабаларымыз ұлттық ойындар арқылы ұрпақтың мықты әрі жігерлі болып өсуіне ықпал етіп, олардың береке бірлігі мен ынтымағын жарастырып отырған. Шындығына келсек өмір сүруімізде ұлттық ойындардың атқаратын міндеті айрықша. Қазақ халқы материалдық мұраларға қоса мәдени қазыналарға да аса бай халықтардың бірі. [3]

Қазақ халқы ежелден бала тәрбиесіне аса зор мән беріп, олардың жауынгерлік рухта ержетуін ұқыптылықпен қадағалаған.

Жалпы баланың өмірге қадам басардағы алғашқы қимыл әрекеті ойын арқылы басталады. Ойын адамның өмірге қадам басардағы алғашқы адымы. Сондықтан бала үшін ойынның мәні ерекше. Ойын баланың негізгі іс - әрекетінің бір көрінісі болып табылады. Қазақ халқының ұлы ойшылы А. Құнанбаев: «Ойын ойнап ән салмай, өсер бала болама?» деп айтқандай ойын бала өмірінде ерекше орын алады. Ойынды көркемдік іс - әрекетінің алғашқы қадамы деп түсіндіреді. Ойынға шартты түрле мақсаттар қойылады, ал сол мақсатқа жету жолындағы іс - әрекет бала үшін қызықты. Ойын балаларға ақыл - ой, адамгершілік дене шынықтыру және эстетикалық тәрбие берудің маңызды тетігі. Балалар ойын барысында өзін еркін сезінеді, ізденімпаздық, тапқырлық әрекет байқатады.

Ойын тәрбие құралы арқылы ақыл - ойды кеңейтеді, тілді ұстартады, сөздік қорды байытады, жақсы ұғысады және өзінің денсаулығын нығайтады. Халқымыз ойындарға тек балаларды алдандыру ойнату әдісі деп қарамай, жас ерекшеліктеріне сай, олардың көзқарастарын, мінез - құлықтарын қалыптастыру құралы деп те ерекше бағалаған. Ойынды сабақта қолдану оқушының ой - өрісін жетілдіру мен бірге, өз халқының асыл мұраларын бойына сіңіріп, кейінгі ұрпаққа жеткізе білу құралы деп білген. Бос уақытта әртүрлі ойындар ойнаған баланың денсаулығы үшін өте пайдалы.

Көрнекті Нидерланд оқымыстысы Иохан Хейзинганың «Ойнаушы адам» деген дәлелдемесіне кең тараған еңбегінде: «ойын – адамзат әрекетінің жан-жақты қамтылған әдісі, адамзат тіршілігінің универсал категориясы» [6].

Қорытындылай келе, тұлға — жеке адамның өзіндік адамгершілік, әлеуметтік, психологиялық қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жанжақты сипаттайтын ұғым. Адамның әлеуметтік қасиеттерінің жиынтығы, қоғамның даму жемісі және белсенді қызмет ету мен қарым-қатынас орнатуарқылы жеке адамды әлеуметтік қатынастар жүйесіне енгізудің жемісі. Кіші мектеп жасындағы балалардың тұлға болып қалыптасуында ұлттық тәрбиеге ерекше мән беріп, тәрбие беруде алдыңғы қатарға қоюды өзімізге міндет санауымыз қажет. Балаларға ұлттық тәрбие берудің негізі ретінде ұлттық ойындар мен ертегілерді атап өттім. Жас ұрпақтың санасына салт-дәстүрімізді, тіліміз бен дінімізді, ұлттық мұраларды дәріптеп жеткізсек қана қазақтың болмысы жоғалмасы анық!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мектептегі оқыту процесінің тәрбиелік бағыттылығын дамыту. Әдістемелік құрал. – Астана: Б.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 4б.
2. Назарбаев, Н.Ә.: «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» Қазақстан халқына Жолдауы/ Н.Ә. Назарбаев //Егемен Қазақстан. – 2012 жыл – 27 қаңтар.
3. Ж.Н. Данибекова «Бала тәрбиесіндегі ұлттық ойындардың маңызы» Білім айнасы газеті, 2018
4. Д. Қастай. Халық ертегілерінің тәрбиелік мәні. martebe.kz – сайтында жарияланған мақала.
5. Рудик Г. А. Игры и их педагогическое значение. Изд-во «Значение», 1949.
6. Кожаметова К.Ж., Этнопедагогика: әдіснама, теория, тәжірибе: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 3 бет

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

С. Қасенов,

Шет тілдер және іскерлік карьера университеті, Алматы

Ключевые слова: национальное мировоззрение, молодежь, образование, искусство, наука и образование, природа.

Резюме: в статье рассматривается значение богатого наследия казахского народа, накопленного веками в сфере образования Ибраем Алтынсариним, в формировании научных и познавательных взглядов молодежи.

Key words: national worldview, youth, education, art, science and education, nature.

Summary: The article discusses the importance of the rich heritage of the Kazakh people accumulated over the centuries in the field of education of Ibrai Altynsarin in the formation of scientific and cognitive views of young people.

Адамзат тарихында әр ұлттың бақытына туып, артына мәңгі өлмес мұра қалдыратын қайраткерлері болатыны белгілі. Олар туған халқының рухани әлемінде жарық жұлдыздай болып, әр заманға, әр ұрпаққа дұрыс жол мезгеп отырмақ. Бұндай ұлы адамдар В.Белинскийдің

сөзімен айтқанда "Күллі әлемнің азаматы" бола отырып, адамзат баласының өмірімен бірге мәңгі жасайды.

Ұлттық дүниетанымды биікке көтерер күш, оның талантты өкілдерінің өрелі істері мен дарынды туындылары. Халқымыздың тарихи дамуының қайсыбір кезеңіне көз салсақ, шоқтығымызды биіктетіп тұратын қайталанбас дарын иелері баршылық. Бүгінде тәуелсіздік алып, ұлттық дүниетаным үлгілерін жинақтап, жаңғыртып жатқан қазақ ұлты үшін бұл мұраны өз бойына сіңіру және келешек ұрпаққа қалдыру - асыл парыз. Әр халық өз ғұламаларын тану, дәріптеу, насихаттау арқылы ғана шын мәніндегі өркениеттілікке үйренбек. "Халық өзіндік жолын тауып, өз мәдениеті мен идеологиясын жасау үшін байырғы тарихы мен түсінігіне, өмірлік мұраттарына үніле түсуі керек және солардан қазіргі кезеңде өз рухына қуат берерлік нәр таба алады да. Рухани дүние байлығы адамзатқа ортақ болғанымен, әр ел оны түсінуге өз тіршілігі тұрғысынан келеді," - деп жазады Қазақстан философтары І.Ергалиев пен Е.Телібаев[1].

Қазақ жері талай ғұламаларды дүниеге әкелді. Қазақ топырағында туып, өздерінің барлық ізгі тілектерін жас жеткіншектердің ұлттық дүниетанымының қалыптасып, дамуына арнаған ағартушыларымыз - Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев болды. Өйткені, халық дүниетанымы мол сулы өзен болса, үшеуі сол өзенге құйған үш саласындай елестейді. Шоқан, Ыбырай, Абайдың халқымыздың рухани өміріне сіңірген еңбектері туралы әйгілі М.Әуезов: "Олар-кең Қазақстанның шалғай жатқан өлкелерінен шықса да, үш бір туғандай сезілетін асыл жандар. ...Бұл үшеуінің өмір, еңбек майдандары үш алуан болумен қатар, үшеуін бір туғандай ететін ұқсастық та аса айқын. Ол ұқсастық-олардың нәр алған тамырларынан, аналық топырағынан туған. Бұлардың бәрі де қазақтың киіз үйінде туып, өз елінің өкілі болып шығумен қатар, тек қазақ халқының ғана тіл, өнер, тарихи мәдениет ерекшеліктерінің көлемінде қалған жоқ, туысы қазақ болса да бұлардың өрісі, өсуі басқаша. Олар өздерінен бұрынғы қазақ баласы бармаған ырыс өлкесіне жетті.

...Бұл үшеуі заманында надандық түнегі басқан қараңғы сахарадан шыққан алғашқы елшілер, ізденушілер еді", - деп ерекше атады[2].

Қазақтың ұлы ағартушысы Ыбырай Алтынсарин - өзінің барлық педагогикалық еңбектерінде қазақ халқының ғасырлар бойы тәрбие саласында жинаған бай тәжірбиесін жеткіншектер дүниетанымын қалыптастырып, жетілдіруде негізге алу қажет деген қағиданы ұстаған. Ағартушы мұндай ұлттық дүниетанымға деген көзқарасының қалыптасуына тәлім-тәрбие алып өскен ортасы, әсіресе Қостанай өңіріне белгілі атақты би-Балқожаның ықпалы ерекше болды. Ыбырай өзі жас кезінен халық педагогикасынан алған тәлім-тәрбие, үлгі-өнегесін ағартушылық жұмысы арқылы қазақ балаларының бойына сіңіре білді.

Ы.Алтынсариннің демократиялық-ағартушылық бағыты оның педагогикалық көзқарастарының үш бірдей саласынан көрініс тапты.

Біріншіден, бүкіл өмір жолын мектеп ашуға, қазақ балаларын оқуға тартуға, дүние ғылымдарын үйретуге және соған оқу құралдарын жазып шығаруға арнаса, екіншіден, өнегелі ұстаз-тәлімгер даярлауға, оларға күнделікті ғылыми-әдістемелік басшылық жасауға көңіл бөлді. Үшіншіден, шығармаларында қазақ халқының XIX ғасырдағы қоғамдық өмірінде болған саяси әлеуметтік мәселелерді жан-жақты қамтып жазуға жұмсады. Ыбырайдың туған халқы алдында сіңірген еңбегі жайлы М.Әуезов: "... Қазақтың ең алғашқы мәдениетті мектебін жасаумен қатар, жазушылық пен оқытушылықты ол аса шебер өнерлі түрде қабыстырушы", - дей келе, "... Сонымен қатар ол қазақ халқының толып жатқан мұңдарын, шаруашылық, ағартушылық, саяси-қоғамдық қалдерін ірі мәселе етіп, жазып танытқан публицист те болды", - деп атап көрсетті [3].

Ыбырай тақырыбы балаларды қызықтырып, мазмұны олардың дүниетанымдық көзқарастарын дамытатындай етіп, қазақ ауыз әдебиеті мен салт-дәстүріне негізделген "Қазақ хрестоматиясын" жазып шығарды. Оқулық жасау жұмысына ұлы педагог мектепте қазақ балаларына білім мен тәрбие берудің ең негізгі шараларының бірі деп қарады. Ол балаларға ана тілін таза және ұқыптылықпен үйретуді, шағын көркем шығармалар арқылы олардың қоршаған орта, табиғатқа деген дүниетанымдарын қалыптастыруды көздеді.

Ол "Қазақ хрестоматиясын" балаларға арналған өлеңдер мен шағын әңгіме-новеллалардан құрастырды. Оқу құралының сөз басында: "...Қазақ халқы азбаған халық, оның талабы біреу, салып берген тар шенбердің қыспағына сия алмайды; оның ой-пікірі еркін; оның келешегі үшін оған тек сана-сезім жағынан жалпы білім мен пайдалы өнерді үйрену керек болып отыр,"-деді [4].

Ыбырайдың "Қазақ хрестоматиясына" кірген әңгіме-новеллалары баланың жас ерекшелігіне орай, тілі жеңіл, мазмұны тартымды болып, жас жеткіншектің ой-өрісін, дүниетанымын кеңейтуге бағытталған. Онда жастарды еңбекті сүйеге, оқу-өнерге ұмтылуға, елін сүйетін отаншылдық сезімге, талапты, жігерлі, кішіпейіл болуға баулиды. Ағартушы әдебиетті бала санасына әсер ететін, сөйтіп оның дүниетанымдық көзқарасын қалыптас-тыратын құрал деп ұқты. Сөйтіп, шығармаларын өмірдің өзекті мәселелерін суреттеуге арнады. Жеке оқиғалар мен құбылыстарға өз ойы тұрғысынан баға беріп, оны жас ұрпақ санасына үлгі ретінде ұсынды.

Қоршаған табиғат, әлеуметтік ортаға деген жеткіншектердің дүниетанымдық көзқарасын қалыптастыруда "Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш", "Сәтемір хан", "Әке мен бала", "Бақша ағаштары", "Жан-жануарлардың дауласқаны", "Бай баласы мен жарлы баласы", "Таза бұлақ" және тағы басқа әңгіме-новеллалары табиғат пен қоршаған дүние сырына терең оймен көз жіберуге, табиғаттың сұлулығымен тылсым құпия-сырын танып, үйрене білген адам ғана, оны өз пайдасына асыра алатынын, айта отырып, жастарды білімге, оқу-өнерге шақырды.

Сондай-ақ, Ыбырайдың "Өнер-білім бар жұрттар" және "Өсиет өлеңдері" жеткіншектер дүниетанымын қалыптастыруда терең философиялық ой қозғайды. Ол "Өнер-білім бар жұрттар" атты өлеңінде оқу, білім алудағы мақсат неде екенін және оның дүниетанымдық маңызын кеңінен аша түседі.

Өлеңнің негізгі идеясы-қараңғы қазақ қауымына озық мәдениетті елдердің үлгі-өнегесін көрсету.

“Өнер -білім бар жұрттар
Тастан сарай салғызды.
Айшылық алыс жерлерден
Көзінді ашып жұмғанша
Жылдам хабар алғызды...”

Ұлағатты ұстаз-білімді жастың көзі ашық, көкірегі ояу, дүниетанымдық көзқарасы кең адам болатындығында және оқу-мәдениет жағынан артта қалған өз елін, тастан "сарай салдырып, айшылық алыс жерлерден көзінді ашып-жұмғанша жылдам хабар алдыратын" елдер қатарына жеткізу деп білді.

Келешек оқыған, білімді жастардікі деп сенген Ыбырай арманын өзі орындай алмаса, оны өзінен кейінгі жастар орындайды деп сенді. Қазақ халқы басын қоршаған қараңғылық, надандықты сынай келе, Ыбырай:

“Біз надан боп өсірдік
Иектегі сақалды,
...Біз болмасақ, сіз барсыз
Үміт еткен достарым,

Сіздерге бердім батамды!” – деп, халқының болашағы жастар, соларға дұрыс жол сілтеу деп ұқты. Бұл өлеңдегі - жақсылық пен жамандықты, білімді мен наданды салыстыра суреттеу әдісі-жас бала дүниетанымына өмірдің жағымды, жағымсыз жақтары жайлы әсер қалдыру мақсатынан алынған. Оқымағанның надандығы әрқашан білімдімен қатар тұрғанда көрінетіні ақиқат.

Қазіргідей ұлттық рухани қайта түлеу заманымызда жазушының аталған этнографиялық еңбектері жас жеткіншектердің өз ұлтының ерекшелігін, оның тәлім-тәрбиесін терең біліп ұлттық дүниетанымын қалыптастыруда маңызы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ерғалиев І, Телібаев Ғ. Қазақ дүниетанымының негізгі ұғымдары. // Ақиқат. 1994 № 9, 83-84 бет
2. Әуезов М. Таңдамалы шығармалары. 19-том-Алматы: Жазушы 1985.
3. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 18-том- Алматы: Жазушы. 1984. 34-б.
4. Алтынсарин Ы. Таза бұлақ. - Алматы: Жазушы 1988

КӘСІБИ ДАЯРЛАУ ПРОЦЕСІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Джанзакова Шолпан Исағалиевна, п.ғ.д., профессор
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Атырау қ.,

Нұрғабылова Жаннұр Нұрғабылқызы
2 курс магистранты, 7М01101- «Педагогика және психология» білім бағдарламасы,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау Мемлекеттік Университеті Атырау қ.,

Ключевые слова: гражданская компетентность, педагогическая деятельность, профессиональный учитель

Аннотация: В данной статье рассматривается место гражданской компетентности будущих педагогов в профессиональной компетенции и связь с другими необходимыми для нее компетенциями в соответствии со стратегией образования, руководствуясь компетентностным подходом.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың “Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік” жолдауына сәйкес, ЖОО мақсаты әлемдік талаптарға сай мобильді, жаңаны қабылдауға бейім, креативті, сыни ойлай алатын, поликоммуникативті кәсіби құзыретті кәсіби маманды қалыптастыру болып отыр. Оқыту бағдарламаларын сыни ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау қажеттігі туындауда. Жаһандық бәсекеге қабілеттілікке жету мақсатында билікпен белгіленген стратегиялық мақсаттар, білім беру іс-әрекетінің приоритеттерін түбегейлі өзгерту және өз бетімен іздену дағдыларын дамыту ағымына бағыттауды ұйғарады. [2]

Осыған орай, университеттік білім беру жүйесінде болашақ әлеуметтік педагогтардың азаматтық құзыреттілігін қалыптастыру мәселесін жаңа идеяда, жаңа тұрғыда қарастыру мәселесі туындап отыр.

Азаматтық құзыреттілікті қалыптастыру кез-келген ғылым аясында сәттілікке жету жолы екені сөзсіз. Қазіргі кезде болашақ мамандарда азаматтық құзыреттілікті қалыптастыру жолдары педагог арасында қарқынды пікір алмастыруда. Әлемде академиялық сауаттылықты дамыту негізінде азаматтық құзыреттілікті қалыптастыру мәселесі кеңінен қаралуда. Бұл, кәсіби маман даярлауда жаңа серпін. Шетелдік тәжірибеде академиялық сауаттылық сыни және рефлексиялық ойлау, өзіндік оқуға қабілеттілік және өзін әлемдік академиялық қоғамның бөлігі ретінде қабылдауы ретінде қарастырылады.

Бүгінгі қазақстандық мектептерге қоғамның қарқынды дамуына ілесе алатын, заман талабына сай ойлайтын, ғылыми-әдістемелік білімі жеткілікті, педагогика мен психологияны терең меңгерген ізденімпаз мұғалім қажет. Бұл мұғалімнің кәсіби шеберлігінен көрінеді. Басқаша айтқанда, білім беру үдерісі мұғалімнің дайындық деңгейі мен мамандық сапасына үлкен талап қояды. Ол мұғалімнің өзін-өзі дамытуына, өзіндік білім алуына және өздігінен

шығармашылық түрде қызметтерін іске асыруға мүмкіндік береді. Мұғалім – бүгінгі оқушы – ертеңгі қоғамның, елдің тірегінің өмірге дайындаушы. Кәсіби мұғалім - құзырлығы жоғары, әлеуметтік тұрғыдан жетілген, әдіс-тәсілдерді меңгерген, шығармашылықпен жұмыс істейтін, өзін-өзі кәсіби жетілдіруге ұмтылған маман. [3]

Білім беру жүйесінде педагогтар мемлекеттік қызметкерлер болып табылады. Педагог өз мамандығының сапасын, біліктілігін арттыруды психологиялық тұрғыдан қамтамасыз етуі үлкен роль атқарады. Педагогтың іс-әрекеті көбінде оның кәсіби шеберлігінің кеңістігіне қатысты, педагогикалық қарым-қатынас механизмдеріне, оқушылардың (студенттердің) психологиялық ерекшеліктерінің табиғатына да байланысты. Педагогикалық іс-әрекеттің дамуының жоғары деңгейі мынада – педагог өзін-өзі дамыту механизмдерін қалыптастыруға мақсат қояды және оқушыларға (студенттерге) өз қабілет- қарымы бойынша даму бағыттарын ұштайды, кәсіби дамуды көздейді.

Құзыреттілікті қалыптастыру – білім беру саласының өзекті мәселесі. Күн сайын адамға көптеген ақпарат тасқыны келеді. Ал оқу мазмұны мен оқыту әдістері ескі сарында қалып қоюда. Сондықтан білім берудегі әлеуметтік қажеттілік пен ол қажеттілікті қанағаттандырудың арасындағы қарама-қайшылық білім беру саласының дағдарысына әкеліп соғуда. Сол себепті мектеп мұғалімдерінің әдістемелік шығармашылығын дамытуды педагог-мамандардың біліктілігін жетілдіру жүйесінде ұйымдастыруды олардың кәсіби құзыреттілігі кезінде жүзеге асыру қажеттігі туындайды. [5]

Мұғалімнің басты рөлі – тұлғаның жеке дамуына негізделген, жан-жақты зерттелетін, сараланған білім беру үлгісінің басым бағыттарын айқындау, нәтижесінде еліміздің әлемдік өркениетке негізделген білім саясатының стратегиялық мақсаттарын жүзеге асыру. Осыған орай, нәтижеге бағытталған жалпы орта білім берудің жаңа жүйесіне ауысу білім беруді басқару жүйесіндегілерден мұғалімдердің кәсіби біліктілігін арттыруда жаңаша көзқарасты, ал мұғалімдерден негізгі кәсіби құзырлықтарын дамытуды талап етеді.

Ғылыми әдебиеттерге шолу-талдау жасай келе университеттік білім беру жүйесінде болашақ кәсіби педагогтардың азаматтық құзыреттіліктерін қалыптастыру мәселесі әлі де зерттеліп жатыр. Оларға жататындар: болашақ әлеуметтік педагогтарда азаматтық құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған ұйымдастырушылық педагогикалық жағдайды анықтау, негіздеу, жүзеге асыру, болашақ әлеуметтік педагогтарда азаматтық құзыреттілігінің қалыптасу деңгейін анықтауға арналған диагностикалық бағалау құрал-жабдықтарын әзірлеу, азаматтық құзыреттілікті қалыптастыру жолдарын, әдістерін айқындау. [6]

Болашақ кәсіби маманға азаматтық құзыреттілікті қалыптастыру қажеттілігінің педагогикалық қауымның мойындауы, педагогикалық теорияда құзыреттілік тұғырдың негізгі қағидаларының жеткіліктілігі және ЖОО-ғы аталған құзыреттілікті қалыптастырудың ұйымдастырушылық педагогикалық шарттарының жеткіліксіз орындалуы. [7]

Болашақ маман – мұғалімдерді дайындау соңғы уақытта педагог тұлғасының кәсіби қалыптасуына әсер ететін тиімді факторларды іздеуге бағытталған өзгерістерді талап етуде. [3] Жоғары педагогикалық оқу орнын бітірген түлек жоғары білім ала отырып, үнемі білім беру мекемесі қоятын міндеттерді орындай алмай жатады. Осыдан кедергілер туындайды да, педагогикалық кәсіби өшу орын алып кетуі әбден мүмкін. Сол себепті жас маманға ұжым тарапынан психологиялық қолдау көрсетіліп, әдістемелік жұмыстарға тарту кеңінен жүзеге асқаны жөн. Қазіргі мектепке, соның ішінде зияткерлік мектепке оқыту мен білім берудің міндеттерін сәтті шеше алатын, оқушы тұлғасын дамытуда қажетті нәтижеге жете алатын мұғалім керек. Әр кәсіби маман жоғары өзін – өзі жетілдіруге, өзінің тұлғалық және кәсіби даму болашағын саналы сезінуге, кәсіби оқу мен педагогикалық шығармашылыққа дайын, білім берудің гуманизациялау қағидасын жүзеге асыратын, толеранттылық танытатын, психологиялық сауатты және құзыретті болуы тиіс.

"Ұстаз дегеннің өзі - биік атауға тең. "Болмасаң да ұқсап бақ, бір ғалымды көрсеңіз!"- деп ұлы данышпан Абай айтып кеткендей, және де ұстаздың өзі- адам құндылықтарды терең сіңірген, рухани жаны таза адам болуы, қазір жаңалықтар легімен енген соны технология, технологиялық дәуір. Осыған орай қазіргі кезеңнің талабына сай өскелең ұрпақты білімді,

мәдениетті, ұшқыр ойлы, халқының салт-дәстүрін дәстүрлей білетін, туған Отанын, жан-тәнімен сүйетін азамат дәрежесіне тәрбиелеу және осыған жетелеудің өзі педагогикалық шеберлік, педагогикалық құзыреттілікке сәйкес демекпін. Абай атамыздың: «Ақырын жүріп анық бас, Еңбегін кетпес далаға. Ұстаздық еткен жалықпас, Үйретуден балаға» - деп айтқанындай, мұғалім үшін кәсіби шеберлікке жету, өз мамандығының данышпаны болу бір күнде пайда болатын дүние еместігін біз жақсы түсінеміз және өмір бойы ізденішулікті, зерттеушілікті талап ететін мамандық екенін анық аңғарғанда ғана толық нәтижеге жетуге болады. Мұғалімнің әрбір сөзі мен ісі, қимылы, киімі, аяқ алысы, жүрісі, көзқарасы психологиялық және ізгілік тұрғысынан шәкірт жүрегінен үлкен орын алады. Әрбір ұстаз үшін оқу – тәрбие процесін ұйымдастыруда мол білімділікті, ақылдылықты, дұрыс іскерліктер мен дағдыларды қолдануды қажет етеді. Осы ретте кейбір мәселелерді жаңаша көзқараспен қарастыруды жөн деп есептей отырып, мынадай эталондарды атап өтуге жөн көрдік: - сабаққа педагогикалық – психологиялық талдау жасау; - дамыта оқыту жүйесінің мәні мен міндеттері; - сабақты ұйымдастырудың педагогикалық – психологиялық негіздері; - мұғалім жұмысының шығармашылық сипаты.

Мұғалімнің кәсіби шеберлігі, зерттеушілік қызметі мұғалімдік жұмысқа дайындық барысында, іс – тәжірибеде және қайта даярлау кезінде қалыптасып тәрбиеленеді. Ұлы ұстаз Ахмет Байтұрсынов «Білім - біліктілікке жеткізер баспалдақ, ал біліктілік - сол білімді іске асыра білу дағдысы» - деп бекер айтпаған. [9]

Құзыреттілік – оқу нәтижесінде меңгерген білім, дағдыны тәжірибеде қолдана алу, проблеманы шеше білу, оқушылар дайындығы сапасының құрылымдық сипатын анықтайтын жаңа сапа. Нәтижеге бағытталған сапалы білім беруде бастауыш сынып мұғалімінің құзыреттілігі. Арнайы құзыреттілік – өзінің кәсіби қызметпен жоғары деңгейде айналысатын және өзінің кәсіби дамуын одан әрі жобалай білетін қабілет. Мұғалім үнемі ізденісте бола отырып, жаңаша оқытуды іске асыруда түрлі инновациялық технологиялардың әдіс–тәсілдерін өз ізденісі арқылы оқушы қабілетіне, қабылдау деңгейіне қарай іріктеп қолданады.

Сонымен қатар психологиялық– педагогикалық білімін жетілдіріп үйренумен қатар, сол білімін өз ісінде шебер сұрағына жауап беруге даяр болуға тиіс.

Қазіргі мұғалім:

- Педагогикалық үрдісте жүйелі жұмыс жүргізе алатын;
- Педагогикалық өзгерістерге тез төселетін;
- Жаңаша ойлау жүйесін меңгере алатын;
- Оқушылармен ортақ тіл табыса алатын;
- Білімді, іскер, шебер болу керек.

“Ғылым қалғып кетсе, қараңғылық бас көтереді” дегендей, заман талабына сай жаңа технологиялармен жұмыс жүргізу алдымызда отырған бала тәрбиесіне зор ықпал ететіні белгілі. Бүгінгі күні барлық елдер жоғары сапалы білім жүйесімен жұмыс істеуде. Өйткені қазіргі заманда елдің бәсекеге қабілеттілігі оның азаматтарының парасаттылығымен анықталады, сондықтан білім беру жүйесі болашақтың талабына сәйкес дамуы тиіс. Оқушыларды заманауи әдіс –тәсілдермен оқытып, ой –өрісі кең, саналы, еркін азамат етіп тәрбиелеу қажеттілігі де осы себептен туындап отыр. Дегенмен, әлі де болса бізді ойландыратын, толғандыратын істер жетерлік. Атап айтқанда, олар – білім сапасын арттыру, оқушылардың біліміне, ойлау қабілетіне сай оқыту, ғылыми – ізденіс қабілеттерін қалыптастыру.

Өйткені, ХХІ ғасыр – білімділер ғасыры. Ендеше біз мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі – оқыту сапасын арттыру кепілі екенін бір сәтте естен шығармағанымыз жөн.

Ендеше құзыреттілік дегеніміздің өзін қазіргі заман талабына сай педагог қауымының өзін-өзі өзгерте алу қабілеттілігі деп түсінуге болады. Білім саясатындағы түбегейлі өзгерістерді күнделікті оқу үрдісінде берілетін тапсырмалардан бастау қажет екендігі айқын көрсетілген. Оқушылар оқытушы қауымнан тек білімге ғана емес, өмірге үйрететін қабілеттілікті қажет етіп отыр. Демек, болашақ педагогтеріміз осы ақпараттық қоғамнан қалыспай: жедел ойлаушы: жедел шешім қабылдаушы: ерекше ұйымдастырушылық қабілетті:

нақты бағыт- бағдар беруші болып шығуы - бұл қазіргі заманның талабы. Міне, құзыреттілік қалыптастыру дегеніміздің өзі болашақ оқытушы - қазіргі оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып ойлаудың, интеллектуалдық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығу, жаңаны түсіне білуге, білімнің жетіспеушілігін сезінуге үйрету арқылы ізденуге бағыттауды қалыптастырудағы күтілетін нәтижелер болып табылмақ. Бұның өзі өз кезегінде қазіргі ұстаздардан шәкіртті оқытуда, білім беруде, тәрбиелеп өсіруде белгілі бір құзыреттіліктерді бойына сіңірген жеке тұлғаны қалыптастыруды талап етеді. Мұндай құзырлылықтың қатарына мыналар жатады: бағдарлы құзыреттілік (азаматтық белсенділік, саяси жүйені түсіну, баға бере білу, елжандылық, т.б); мәдениеттанымдылық құзыреттілік (ұлттық ерекшеліктерді тани білу, өз халқының мәдениеті мен өзге ұлттар, әлем мәдениетін салыстыру, саралай білу қабілеті); оқу-танымдық құзыреттілік (өзінің білімділік қабілетін ұйымдастыра білу, жоспарлай білу, ізденушілік-зерттеушілік әрекет дағдыларын игеру, талдау, қорытынды жасай білу); коммуникативтік құзыреттілік (адамдармен өзара қарым-қатынас тәсілдерін білу, мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінде, халықаралық қатынаста шетел тілінде қатынас дағдылары болуы); ақпараттық-технологиялық құзыреттілік (ақпараттық технологиялармен, техникалық объектілер көмегімен бағдарлай білу, өз бетінше іздей білу, таңдай, талдай білу, өзгерте білуді жүзеге асыра білу қабілеті); әлеуметтік- еңбек құзыреттілігі (әлеуметтік-қоғамдық жағдайларға талдау жасай білу, шешім қабылдай білу, түрлі өмірлік жағдайларда жеке басына және қоғам мүддесіне сәйкес ықпал ете білу қабілеті); тұлғалық өзін-өзі дамыту құзыреттілігі (отбасылық еңбек, экономикалық және саяси қоғамдық қатынастар саласындағы белсенді білімі мен тәжірибесінің болу қабілеті). [8]

Аталған құзыреттілік қасиеттерді тұлға бойына дарытуда педагог қауымның арнайы әлеуметтік білім беру құзыреттіліктерінің жан- жақты болуы талап етіледі. Егер педагог өзінің кәсіби өсу жобасын дұрыс жолға қоя отырып, өзінің кәсіптік қызметіне нақты берілу арқылы тұлғаның алған білімін өмірде қолдана білетіндей тапсырмалар жүйесін ұсына алатын жағдайда болғанда ғана оқушы құзыреттілігін қалыптастыруға мүмкіндік табады. Бір сөзбен айтқанда, тұлғаға бағытталған білімдер жүйесі білім стандартына сай тұлғаның жан- жақты дамуына негізделген, алған білімін өмірдің қандай бір жағдаяттарына қолдана алатындай дәрежеде ұсыну педагогтің құзыреттілігіне байланысты болады.

Ұстаздың педагогикалық шеберлігі мен кәсібилігінің айырылмас құрам бөлігі ретінде оның кәсіби құзыреттілігі саналады. Құзыреттілік ұғымы адамның қайсыбір қызметті атқаруға дайындығының құймасы ретінде сипатталады.

А.К.Маркова кәсіби құзыреттіліктің бірнеше түрін бөліп көрсетеді: [8]

- Арнайы құзыреттілік;
- Әлеуметтік құзыреттілік;
- Тұлғалық құзыреттілік;
- Даралық құзыреттілік;

Педагогикалық кәсіби құзыреттілігінің негізін оның іс – жүзінде оптималды шешімдерін таба білуі, өзін бақылай білуі, нәтижелердің жүйелі болуы, өз қызметтерін жоспарлы түрде іске асу факторлар мен қоса ақпарат іздеу, алмастыру, өңдеу құзырлығының шеберлігі мен дүние танымы орасан маңыздылығымен білімнің тереңдігіне байланысты іске асады.

Тұлғаның кәсіби бағыттылығына сүйене отырып өмірімнің кәсіби құзыреттілігінің тың идеяларына сүйене отырып үлкен шыдамдылықпен еріктік жасап, әрбір функцияларға мән беріп өз құндылығын ойлауына ықпал жасайтын рухани – байлық болып саналады. Әрбір педагогтің кәсіби құзырлығы – оның шеберлігінде құндылығы жоғары жұмысына бейімделген үнемі шығармашылықпен жетілдіріп отыратын және кәсіпкерлігін кеңейтіп ізденімпаз жүйемен жұмыс жасап келетін қарым – қатынас процесін үзбейтін механизм және ойлаудың шыңына шығу нәтижесіндегі өнім болып отыр.

Педагогиканың кәсіби құзыреттілігі саласындағы зерттеулер – білім заңдылықтары, оның құрылымы мен механизмдері мен мазмұны, принциптері және технологиясы жөніндегі

жаңа мәліметтерді алуға бағытталған ғылыми ізденіс процесі және оның нәтижесі. Оқу мен оқытудың тиімділігін арттыру негізі – сапалы өзгерістердің желісі мен нәтижесі.

Педагогтің кәсіби құзыреттілігі – оның кәсіби беделі орталықтан орын алатын мінез-құлықтың қасиеттерін қамтушы оң қасиеттердің ауқымын белгілейді. К.Ушинскийдің пікірінше, бала өз оқуы тиіс, ал педагогтың қызметі – оған игерілуі қажет материалды ұсынып беру, оны оқу процесін басқару. Қазақстан білім беру кеңістігінде реформалау бағыттары жалпы әлемдік бағдар мен үндес келетін фактілерінің іске асырылуында деп қорытындылағым келеді. [4. 18 бет].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ж.Әбиев., С.Бабаев., А.Құдиярова Педагогика Дарын-Алматы 2004ж
2. Ж.Әбиев Педагогика тарихы, Алматы – 2006ж
3. А.Н.Каримов Педагогикалық қызмет және педагогикалық шеберлік негіздері, Алматы 2011ж
4. С.Б.Бабаев., Ж.К.Оңалбек Жалпы педагогика Алматы 2005
5. К.Өстеміров Кәсіптік оқыту әдістемесі, «РАДиАЛ» баспасы, 2006
7. Маркова А.К. Кәсіби құзыреттіліктің даму деңгейі. - 2009
8. Скаткин М.И. Зерттеу мәдениеті-педагогикалық қабілет. - 2008
9. Горбунова Л. Зерттеу туралы білімі, білік дағдысының болуы. - 2007

ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Дауымов Н.Ғ.

Қазақ Педагогикалық Ғылымдар Академиясының академигі
Атырау облыстық дарынды балаларға арналған мектеп- гимназиясының директоры
Аннотация

В данной статье рассматриваются этнопедагогические аспекты воспитания личности

Тәрбиеліден тәлім, ғалымнан ғибрат, өнерліден өнеге алу - ежелден қазақ халқының тәрбие берудегі басты бағыттары. Халқымыз бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген. Жас кезінде адам жазылмаған дәптер, ішіне ештеңе құйылмаған ыдыс сияқты. Сол дәптерге түзу ой, ұтқыр есеп, ұшқыр білім тізіле ме, жоқ керекті-керексіз уақытша жазбаларға пайдаланылып, ертеңге жаратылатын ештеңесі қалмай, жарамсыз заттай әр жерде жатып жырымдалып, жыртыла ма; сол ыдысқа алдымен хош иісті зат құйыла ма, жоқ, іріген зат салына ма – адамның келешегі соған байланысты.

Атадан балаға қанмен тараған ақылдылық, байсалды мінезді тәжірибе мен білім толықтырса, төңірегіне нұр шашып тұратын азаматтар солардан шығады.

«Адамның басшысы – ақыл, жетекшісі – талап, шолушысы – ой, жолдасы – кәсіп, қорғаны – сабыр, қорғаушысы – мінез, сынаушысы – халық болсын» деп Саққұлақ бабамыз айтқандай, бүгінде де дұрыс бағыт, түзу жол сілтеуші, тәрбие беруші ата-әжелеріміз аз емес-ті.

Бүгінгі таңда, осы тәрбие, төл мәдениетімізді қажетсіз деп санап, әдет-ғұрпымызға мұрнын шүйіре қарайтын жастар, өз ана тілін құрметтеуден қалған, басқа ұлттар тілімен шұбарлап келе жатқан «жаңа заманның жаңа талабын» тауып алған жастарға да аздық етпес еді.

Еліміз бен жеріміздің тарихын танудан қалған жастардың пайда болуы, бүлдіршіндердің қызығушылықтары қаршадайынан көгілдір экранның көк-ала «американдық» мультфильмдерінің қызығынан аспайтындығы – ұлттық тәрбиенің төмендеп келе жатқанын айқын аңғартады.

Қытайдың ұлы философы Конфуций өз сөзінде: «Ұрпақтан ұрпаққа, әкеден – балаға не қалып жатқанын дәл білсек, оныншы емес, жүзінші ұрпаққа да не қалатынын болжып білу қиын емес» деген екен, ендеше біз өз болашағамызға не қалдырып келеміз деген сауалға ойланып көрейікші...

«Өркениетті елдердің адамдары ең алдымен, өз денсаулығын бағалайды, содан соң еркіндік, одан кейін – ақша. Сондықтан да, оларда дәрігерлер көп жалақы алады, содан кейін заңгерлер. Бізде ең алдымен ақша, денсаулық ең соңында» деп жазған Мырзагелді Кемел ағамыздың ойын оқып, шындығында да, бүгінгі күні әрбір жас отбасының алдында ең бірінші орында қаражат табу мәселесі тұрғанын аңғардым. Біз ақша табу қамын ойлап, күндіз-түні дамыл таппай жүргеніміз де, үйдегі бүлдіршіндердің тәрбиесіне жете назар аударуға уақыт та, көңіл де жетіспейді.

Израиль елі теледидар алғаш шыққанда: «Біздің ұлттық дәстүрімізді, мәдениетімізді қирататын күш» деп, оны елге кіргізбеуге тырысқан. Одан ештеңе шықпаған соң, ақылына айласы сай еврейлер теледидарды өз мүдделеріне тиімді пайдаланып, тілін, дінін, ділін дамытты.

Бізге де, жаһандану кезеңінің қажеттіліктерін, ұялы байланыс, теледидар, интернет желісін өз қажеттіліктерімізге, өз мүддемізге, пайдамызға сай етіп пайдалануды үйрену керек. Ұлттық тәрбие беру құралына айналдыруға, қазақ тілін үйретуге, қазақ салт-дәстүрінің қайта жаңғыртылуына пайдалануымыз керек.

«Тәрбие басы – тіл» болғандықтан, ең алдымен өскелең ұрпақтың өз ана тілінде еркін сөйлеуіне, қазақ тіліндегі қызықты бағдарламалар мен танымдық телеойындарды көбейте түсуіміз керек.

Осы жайында «Айқын» газетінде де айтылған: «...Жаһандастыру ұлтсыздану емес. Жаһандастыру кезінде қазақ халқының мойнында төрт міндет тұр: біріншісі – дініне беріктігі, екіншісі – тіліне беріктігі, үшіншісі – міндетті түрде технологиясын дамыту, төртіншісі – бала туу. Осылардың біреуі болмаса алға жүре алмаймыз, ал төртеуі түгел болса, төбедегі келеді.», деген ескертуді қаперімізге алуымыз қажет сияқты.

Сондықтан, ұлттық тәрбиемізді жаңа заман технологиясына орайластыра орынды жүзеге асыруға бар күшіміз бен мүмкіншілігімізді аямастан пайдалансақ, тіл беріктігін де, даму үдерісін де сақтай аламыз.

Ең бастысы, «Ұлттық арнаның» ұлт саясатына сай жұмысын жақсарту. Ол үшін:

- қазақ тіліндегі бағдарламалар санын көбейту;
- қазақша мультфильмдер мен кинофильмдер санын арттыру;
- ұлттық салт-дәстүрді насихаттаушы телеойындар мен бағдарламалар санын көбейту;
- діни бағытта қосымша мәлімет беретін бағдарламалар санын көбейту;
- мектеп оқушыларына танымдық ойындарды, қызықты викториналарды көбейту керек деп ойлаймын.

Бұл мәселе бүгінгі күні қолға алынған іс-шаралардың қатарына жатады. Соған қарамастан, әлі де жетіспейтін тұстары көп-ақ...

Қазіргі қоғам дамуында және білім беру жүйесінде екі тенденция байқалады: саралау және кірігу. Этностық қатынастар саласында оларды бірлікте қарастыру этно-мәдени білім беру қажеттілігін тудырды. Педагогикалық үдерісте бұл тұжырымдаманы жүзеге асыру этностық сәйкестілікті мемлекеттік кірігумен бірлікте қалыптастыру мақсатына әкелді.

Мемлекеттік сәйкестілік (кірігу) – этно-мәдени білім берудің фундаментальды және стратегиялық мақсаты. Егер этностық сәйкестілікке жеке және топтық түрде қысқа уақыт мерзімінде жетуге болса, мемлекеттік кіріуге жету – мемлекетте тұратын барлық этностардың күштерін талап ететін ұзақ процесс (ҚР этномәдени білім тұжырымдамасы).

Елбасының өзінің «Қазақстан - 2050» Жолдауында: «...оқушыларды қазақстандық патриотизм мен шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу аса қажет... бүгіннен бастап ұлттық мінез-құлық, биік талғампаздық, тектілік, білімділік, ұлттық намыс қасиеттерін сіңіріп қалыптастыруымыз керек», - деген болатын. Елбасының бұл сөздері педагогтар үшін негізгі бағыт, бағдарлама болып табылады.

Этностық-мәдени сәйкестілікті қалыптастырудың алтыншы ерекшелігі тұқымқуалаушылық, орта және тәрбиенің әсерінен туындайды. Бұқар жырау «Жаманнан жақсы туса да, жақсыдан жаман туса да, адамның ата-тегінен» деген. Қазақ сонау ұрпақтан

ұрпаққа беріліп келе жатқан, тұқым қуалайтын барлық жақсы қасиеттердің жиынтығын «тек» деген ұғымға сыйғызып, ондай адамдарды «текті» деп бір ауыз сөзбен сипаттаған. Ұлттық ерекшеліктерін қатаң ұстап, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуіне осы тектілік негіз болғаны хақ. Тәрбиедегі негізгі түп – тектілік, оның тамырын, өмір тұрғысын дұрыс қалыптастыру - ата-ананың негізгі міндеті. Ол міндетті дұрыс атқару үшін олардың өздері баласына өнеге болуы тиіс.

Қазақтар «Балаңды өз тәрбиеңмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле», - дегендей халқымыздың бойына сіңген атадан балаға жалғасып келе жатқан ұлттық тәрбиесі өзге ұлттардан ерекшеленіп, өздеріне тән қасиеттерді көрсетіп тұратындығын жоққа шығара алмаймыз. «Балаңа басқұр қалдырғанша, тозбас дәстүр қалдыр» - деген қазақ халқы озық жұрттардың санатында болашақ қамын қатты ойластырған.

Демек, оқу-тәрбие жұмыстарына қатысты бағыт-бағдарды, мән-мазмұнды, үлгі-өнегені айқындауда көзсіз еліктеу мен келеңсіз көшіру оң нәтиже бермейді. Әрбір тәлім-тәрбие жүйесінің ең өзекті идеясына халықтық қасиеттер тұғыр болуға тиіс”.[1]

Мұндай ақиқат ойларды Қазақстандағы білім жүйесінің ахуалымен шендестіргенде, өзінен-өзі жоталы-жоталы проблемаларға маңдай тірейміз. Қазақстан сияқты көптеген ұлттардың өкілдері шоғырланған мемлекеттің алдында, біріншіден, біртұтас білім кеңістігін қалыптастыру міндеті тұрса, екіншіден, жас ұрпақты қазақстандық мәдени-рухани қайнарлардан сусындату тарихи қажеттілік болып отыр. Осы тұрғыдан келгенде, қазақстандағы мектептердің мәдени-кіріктіруші және мәдени-түлетуші қызметін танытатын әлеуметтік мұраттарын бажайлауға болады. Бұлар:

Біріншіден, оқушының ұлттық дүниетанымын әлемдік мәдени құндылықтар мен диалектикалық тұтастықта жетілдіріп отыру қажеттілігі ден қойдырды.

Екіншіден, ұлттық құндылықтар жүйесін сақтай білуге және оны белсенді түрде басшылыққа алуға оқушыларды баулу мәселесі назар аударады.

Үшіншіден, жас ұрпаққа білім беру барысында, бір жағынан, бүгінгі өркениетті дүниеде болып жатқан өзгерістерді ескеріп отыруға, екінші жағынан, өз елінің этномәдени, тарихи, әлеуметтік-экономикалық ахуалын терең тануға айрықша көңіл бөлу қажет.

Мұндай мақсаттардың орындалуы көп жағдайда білім мазмұнына тікелей байланысты. Әсіресе, Білім мазмұнының гуманитарлық компоненті негізгі рөл атқаратынын айрықша атап өткен жөн. Яғни, Қазақстан тарихы, қазақ тілі, қазақ әдебиеті Қазақстандағы мектептердің ең бір басым ынтамен көңіл бөлетін, қызғыштай қорғайтын оқу пәндері болуға тиіс. Мұның өзі түптеп келгенде, сөз болып отырған отаншылдықты өмір шындығына айналдырудың ең бір пәрменді тетігі екеніне мән беретін мезгіл жетті. [2]

Оқушының азаматтық тұлғасы мен отаншылдық асқақ сезімдері тек қана білім мен, моральдық-этикалық нормалар туралы білім мен біліктің қайнар көзі қоғамдық ғылым пәндерінде екені, әсіресе, сол пәндердің қазақ тілді мәтіндерінде екені басы ашық ақиқат. Өкінішке орай, пәндерді саралау мен білім мазмұнын айқындауда осы мәселелерге ойдағыдай мән берілмей келеді. Рас, отаншылдық сияқты асыл қасиетті ұрпақ бойына қалыптастыру тек қана білім жүйесінің мойнындағы міндет емес. Отаншылдық кез келген ұлттық-мемлекеттік жаралымның өмір салтына, өмір сүру нормасына айналуға тиіс. Яғни, жас ұрпақты отаншыл етіп тәрбиелеу мемлекеттік маңызды да жауапты істердің бірі болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. “Тарих толқынында” Алматы 1999
2. Педагогика тағылымы Алматы 2016
3. Шаханов М. “Төрт ана” Г. “Егемен Қазақстан” 23.08.218.

САЛТ-ДӘСТҮРЛЕР - ЖАС ҰРПАҚТЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕГІ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚ

Қожрақова А.С. аға оқытушы, п.ғ.магистрі
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Омарова Г.Р. аға оқытушы, п.ғ.магистрі
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Ключевые слова: традиции, социализация, молодежь, воспитание, народ, семья, общество.

Резюме: в статье рассматривается актуальность воспитания молодежи в современных условиях и формирование ее социализации в обществе через традиции.

Keywords: traditions, socialization, youth, education, people, family, society.

Summary: the article examines the relevance of educating young people in modern conditions and the formation of their socialization in society through traditions.

Қай халықты алсақ та, оның өзіне тән тұрмыс-тіршілігі, күн көрісі, әдет-ғұрпы, салты болатындығын білеміз. Мұның бәрі сол халықпен бірге жасасып, оның тарихына өзінше ілесе жүретіндігін байқаймыз. Қоғамдық өмірдің, экономикалық жағдайлардың ілгерілеп дамуына байланысты, халықтың тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы, салт-санасы, сана-сезімі, дүниеге көзқарасы, т.б. өзгеріп отырады. Бір заманда туып, бертін келе, көп уақыт бойына қалыптасқан, белгілі жүйеге түскен дағдыға айналған тұрмыс-тіршілік, әдет-ғұрып, салт-сана, алғашқы мазмұнын біртіндеп жоғалта да бастайды. Бұлардың орнына қоғамдық-таптық тілек жағдайларына сәйкес жаңа мазмұн, түр туады. Демек, қоғамдық және экономикалық жағдайлар, олардың дамуы ертеден келе жатқан, қалыптасып қалған тұрмыс-тіршілікке, әдет-ғұрып, салтқа өз әсерін тигізеді, жаңа мазмұнда өзгеруіне, бұрынғы қалпын біртіндеп жоғалтуына жағдай жасайды. Қазіргі таңда қазақ жастарының арасында батыс мәдениетіне еліктеушілік үрдісі кең етек жаюда. Ел болашағы жастар екені белгілі. Алайда, олар өзге мәдениеттердің теріс ықпалын өз бойына жинай берсе, болашағымыз бұлыңғыр болмақ. Сондықтан қазақ жастарының болмысын сақтап қалу үшін олардың әлеуметтену процесіне қазақи салт-дәстүрлерді тәрбие арқылы енгізуіміз қажет.

Бүгінгі таңда жастарымыздың арасында батыс мәдениетіне еліктеушілік асқындап барады. «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі ілім біл» деген Абай атамыздың өзі өзге мәдениеттің жетістіктерін ғана игеріп, яғни өзіңе, халқыңа пайдалысын ал деген еді ғой. Өзге ұлттың білімі асты екен деп ұлттық салт-сананды ұмыт деген сөз емес қой бұл. Олай болса, ұлтымыздың келешегі жарқын болсын десек алдымен ұлттық салт-санамызды қолға алайық. «Ел боламын десең бесігіңді түзе» деген халық даналығы осыны меңзейтін секілді. Тұлғаның әлеуметтену процесіне салт-дәстүрдің әсер ететіндігін ата-бабамыз ертеден-ақ ескерген. Қыз бойжетсе сырға тағып, ұл ержетсе атқа мінгізіп, біріне отбасының тұрмыс-тіршілігі – қазан-ошақ қызметі мен бала тәрбиесін үйретсе, біріне отағасы болуды, ата салтын жалғауды, әке жолын қууды меңгертті. Бұл үрдістің барлығы дерлік ұлттық тәрбие артқылы атадан-балаға беріліп отырды. Тәрбие әлеуметтенудің мақсатқа бағытталған формаларының бірі ретінде тұлғаны әлеуметтік байланыстарға қатыстыру мақсатында, сонымен қатар бұл процестердің кепілдігі мен сенімділігін қамтамасыз ету мақсатында қоғам арқылы жүзеге асады.

«Әлеуметтену» және «тұлғаның дамуы» деген ұғымдарды қарастырсақ – бұлар жеке адам мен ортаның белсенді түрде өзара байланысуын және адамның дамуының бір ғана кезеңін емес, бүкіл өмірін қамтитын, әлеуметтік сапаларды қалыптастыру процесі – деп анықтама берсек те, бұл ұғымдарды теңдес деп есептей алмаймыз. «Әлеуметтену» ұғымы «тұлғаның дамуы» ұғымымен салыстырғанда нақтырақ, өйткені ол адамның бойында сол өзі өмір сүріп отырған

әлеуметтік жүйенің тарихи типіне сай қасиеттердің қалыптасуын бейнелейді. Тағы да бір тоқталатын мәселе – бұл «әлеуметтену» және «тәрбие» ұғымдарының ара қатынасы. Әлеуметтену өзіне әлеуметтік тұрғыдан бағытталған процестерді (тәрбие) де, сонымен қатар тұлғаның қалыптасуына әсер ететін стихиялық процестерді де қамтиды. Осыған байланысты, ғылыми әдебиеттерде әлеуметтердің бағытталған және бағытталмаған түрлерін ажыратады. Бірінші түрге, қоғамның мақсатына, оның «әлеуметтік тапсырыс» сәйкес тұлғаны қалыптастыру үшін, арнайы түрде жасалған әсер ету құралдарының жүйесін жатқызуға болады. Әлеуметтенудің бағытталмаған түрі қоғамдық қатынастардың сипатына байланысты болады. Стихиялық әлеуметтену – жеке адамның өмір сүріп отырған ортасына сәйкес келетін әлеуметтік дағдылардың белгілі бір түрлерінің «автоматты» түрде қалыптасуы.

Салт – тұрақтылық қасиетіне ие болған мәдени іс-әрекеттер жинағы. Салт ғасырлар бойы тарихи негізде қалыптасып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп отыратын әдет-ғұрып, жалпыға бірдей тәртіп. Салт - әлеуметтік ақпараттың жиналуының, сақталуының және келер ұрпаққа жеткізілуінің өзіндік құралы.

Дәстүр - әлеуметтік және мәдени құндылықтардың ұзақ уақыт қалыптасып, ұрпақтан ұрпаққа сабақтастық арқылы сұрыпталып келуін білдіретін және мәдениеттануда да кеңінен қолданылатын ұғым-термин. Дәстүрдің негізі ретінде белгілі бір қоғамдық ұстанымдар, мінез-құлық, құндылықтар, идея, әдет-ғұрып, басқа да рухани дәстүрлік қасиеті бар іс-әрекет көрініс табады. Қазақтың дәстүрлік мәдениетінің басты типі, қайнар-бастауы – ауыз әдебиеті, фольклор.

Өзге халықтар сияқты, қазақ елінің де бала тәрбиесі жөнінен де атам заманнан жиып-терген мол тәжірибесі бар. Аға буын өз бойындағы ізеттілік, қайырымдылық, кішіпейілділік, әдептілік, елін-жерін, Отанын сүюшілік секілді ең асыл қасиеттерін жас ұрпаққа күнделікті тұрмыста үнемі үйретіп, қан мен жанына сіңіріп келеді. Адамның жарық дүниеге келген күнінен бастап, оның есейіп, қартайып, о дүниеге аттанып кеткенге дейінгі өмірі мен іс-әрекеті, басқалармен қарым-қатынасы атаулының барлығы – салт-дәстүрлерден өзекті орын алып, адамның дүниетану көзқарасын қалыптастыратын тәрбие мектебі. Өз ұрпағының «сегіз қырлы, бір сырлы», өнегелі, өнерлі болып өсуін мақсат еткен ата-бабамыз өз бойындағы бар асыл қасиеттерін әлде неше ғасырлар бойы өлең жырмен насихаттады.

Қай дәуірді алып қарасақта жастар – аға буынның жалғасы, қоғамның бүгіні мен ертеңі дейміз. Аға буынның жасаған мәдени және рухани байлықтарын игеріп, оны жаңа жағдайға сәйкес іргелі дамытып, заманмен сабақтастырып отыратындар да осы жастар. Сондықтан оларды өмірге баулу, тәрбиелеу, үйрету мәелесі қай қоғамда болмасын басты міндет болып саналып келген. Осыған орай, жұмыр жер бетін мекен еткен қай халық болмасын, ел ертеңі саналатын жас ұрпақ тәрбиесіне тал бесіктен бастап, база назар аударып, баласының саналы да салиқалы азамат болып, бойтүзеулеріне ерекше көңіл бөлген.

Біздің халқымыздың да күнделікті тұрмыс салтында қалыптасқан бала тәрбиесіне байланысты туындаған озық тәжірибелер аз емес. Кез-келген қоғамның ең маңызды функциясы және оның дамуының таптырмас шарты - жас ұрпақты әлеуметтік тәрбиелеу, ондағы ұлттың өзін-өзі сақтап қалуына ықпал ететін құндылықтарды әлеуметтік қайта жаңғырту. Қазіргі жағдайда жастардың әлеуметтік тәрбиесінің өзектілігі жастардың құндылық дағдарысына жастармен жүргізілетін тәрбие жұмысының инновациялық тұжырымдамаларын, оның ішінде халықтық педагогика дәстүрлері арқылы - адам санасының негізгі рухани-адамгершілік негіздерін жеткізуші қажеттілігінен туындайды. Ұрпақ тәрбиесіне арнаған бұл талаптардың қай-қайсысын алып қарасақ та, жас өскіннің еңбек сүйгіш, төзімді, талапшыл, намысшыл болып өсуіне әсерін тигізген. Мәселен қазақта «Жеті атасын білген ұл, жеті жұртқа жөн айтар» - деген даналы сөзді түсіне білген адамға талай дүниеден хабардар етіп тұр емес пе? Жеті атасының басып өткен өмір жолын жақсы білген адам, өз халқының екі ғасырлық тарихынан хабардар болады екен.

Міне осындай ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан қазақы салт-дәстүріміз бүгінгі қазақ қоғамының бірлігінің, ынтымағының, ауызбіршілігінің, адамгершілігінің белгісі. Ғасырлар бойы қалыптасқан осындай інжу-маржан дәстүрлеріміздің біразы кешегі кеңестік

уақытта жоғалтып алғанымызда рас. Дегенмен еліміз егемендігін алып еңсесін көтеріп ұлттық құндылықтарымызды қайта жаңғыртып жатқандығы бізді қуантады. Әрбір халық ұрпағымен көктеп, өркен жаяды. Әрбір мемлекет рухы таза, санасы биік, білімді де білікті ұрпағынан қуат алады, ол әрбір жаңа буын жас ұрпақтың ұлттық құндылықтарымыз бен салт-дәстүрлерімізді бойына сіңіруден басталады. Ендеше ұрпақ тәрбиесіне жеңіл қарау ұлт тағдырына, қоғам мен мемлекет болашағына опасыздық таныту болмақ.

Халықтық тәрбие дегеніміз – таным, наным, ұғым, салт-дәстүр, сенім, әдет-ғұрып, мінез-құлықтың жиынтығы. Халқымызда ұрпағына жақсы тәрбие беретін салт-дәстүрлері болған. Қазақ этнопедагогикасының үлкен бір саласы – қазақ халқының салт-дәстүрлері болып табылады. Халықтың игі әдеттері дағдылана келе әдет-ғұрыпқа, әсерлі әдет-ғұрыптар салт-дәстүрлерге, халықтың өмірінде қалыптасқан салт-дәстүрлер салт-сана болып қалыптасқан. Халықтың салт-дәстүрлері рәсімдер мен жөн-жоралғылар, рәміздер, ырымдар мен тыйымдар, түрлі сенімдер арқылы өмірде қолданыс тауып келеді. Оның бәрі дамып, толысып, жаңарып отырады.

Халықтың игі мәдени дәстүрлері: ізеттілік, қайырымдылық, мейірімділік, қонақжайлылық, имандылық, иманжүзділік – барлық мәдени үлгі-өнегелі іс-әрекеттердің көрінісі – әдеп деп аталады. Қазақ халқының осы игі дәстүрлерін айқындап, дәлелдей келе, халықты рухани тазалығы жағынан алып, қазақ халқын әдепті яғни қайырымды, мейірімді халық деп атауға әбден болады. Бұл – мәдениетінің ең озық көріністері. Халықтық әдеп – ұрпақ тәрбиесінің өзекті арқауы болып табылады.

Халықтық тәрбие қағидаларына сүйене отырып, халықтың ғасырлар бойғы санасына енген бұл әлеуметтік құндылықтар жеке тұлғаның өзіндік ішкі мәдениетін байыту үшін шексіз білім беру мүмкіндіктеріне ие. Салт-дәстүрлер мен этностың этномәдени құндылықтары өзінің мәні, ерекшелігі және әлеуметтік мәні бойынша өзара тығыз байланысты және бір-біріне тәуелді. Осы тұрғыдан алғанда, халықтық дәстүрлерді тәрбиелік ықпалдың негізі ретінде пайдалану бізге жастармен тиімді әлеуметтік-педагогикалық жұмыс жүргізудің маңызды шарты болып көрінеді.

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың тәрбиелік және әлеуметтендіру әлеуетін, сондай-ақ олардың жеке және қоғамдық сананың күйіне әсер ету мүмкіндігін ескере отырып, жастар арасында ауытқудың алдын-алу жөніндегі әлеуметтік бағдарламаларды әзірлеу кезінде оларды практикалық қолдануды ескеру керек, бұл, жалпы алғанда тиімділіктің артуына ықпал етеді. Сонымен қатар, салт-дәстүрлерді қолдана отырып, дұрыс қалыптаспаған және девиантты мінез-құлықты жастарға қатысты профилактикалық іс-шараларды жүзеге асырудың тиімділігі артады, олардың санасында және мінез-құлқында қоғамға жат дәстүрлерден (экстремистік, қылмыстық, тәуелділік және т.б.) арылып, жоғары адамгершілік қасиеттері қалыптасуына ықпал етеді.

Жоғарыда айтылғандардың бәрі жастарға салт-дәстүрді сақтаудың күнделікті өмірде маңыздылығын жеткізетін, олардың ұлттық мәдениетінің әсемдігін, қарапайымдылығы мен даналығын түсінуге жетелейтін әлеуметтік-тәрбиелік әдістерді дамыту қажеттілігі туралы айтады. Халқымызда қалыптасқан ең прогрессивті дәстүрлер, еңбексүйгіштік, отансүйгіштік және отбасы, адамдар алдындағы борыш сезімі, ар-намыс пен абырой, үлкендерге құрмет, қонақжайлылық және т.б. Сондай-ақ отбасындағы өмір салты бізге осы салаларда адамгершілік принциптері мен негізгі құндылық бағдарын сақтауға мүмкіндік береді.

Этнопедагогикадағы салт-дәстүрлердің ұлттық санаға сіңіп, біржола заңдандырылуы – салт-сана деп аталады. Ұлттық санаға сіңіп, қалыптасқан салт-дәстүрлер сол ұлттың ой-санасының дәрежесін көрсетеді. Ұлттық сананың қозғаушы күші – ұлттық намыс, ұлттық абырой. Ол жеке тұлғалардың перзенттік борышты өтеу дәрежесіне сай өмірден өз көріністерін байқатады. Сондықтан әрбір әдет-ғұрыптың, салт-дәстүрдің салт-санаға әсер ететін тәрбиелік мәні зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ғаббасов С. Халық педагогикасының негіздері.- А.- 1995.-463 б

2. Қожахметова К. Мектептің ұлттық тәрбие жүйесі: теория және практика. - Алматы: РБК, 1997. - 47 б.
3. Ұзақбаева С.А. - Тамыры терең тәрбие. - Алматы, 1993. - 65 б.
4. Г.О.Әбдікерова. Тұлғаның саяси әлеуметтенуі. Алматы, 2002

УДК 316.28

РОЛЬ ТРАДИЦИЙ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ

А.А.Мынжасарова, преподаватель русского языка и литературы
Актюбинский высший медицинский колледж, город Актобе

Түйіндеме: Мақалада қазіргі заманғы отбасының тұлғаны қалыптастырудағы рөлі ашылған, отбасылық қатынастарды оңтайландыру мәселесін шешудің негізгі бағыттары көрсетілген, отбасылық тәрбие процесіндегі дәстүрлердің рөлі сипатталған.

Summary: the article reveals the role of the modern family in the formation of personality, highlights the main directions in solving the problem of optimizing family relations, characterizes the role of traditions in the process of family education.

Ключевые слова: социум, семья, традиции, этнопедагогика, ценностные ориентации

В фольклорных памятниках народов и произведениях классической литературы отмечается, что всё необходимое для жизни и блага человека, высокие нравственные качества зарождаются в нормальной семье, будущность ребёнка - в её руках. Вековая история взаимоотношений социума, семьи и личности доказала целесообразность существования семьи как «ячейки общества. Семья понималась как колыбель человеческой цивилизации, хранительница общечеловеческих, культурных и нравственных ценностей, семейное воспитание связывалось с развитием дарований человека. Определяющая роль семьи в становлении личности обусловлена её глубоким влиянием на весь комплекс духовной и физической жизни растущего человека. Семья для ребёнка является одновременно и местом обитания, и воспитательной средой. При этом влияние семьи на ребёнка, особенно в начальный период его жизни, намного превышает другие формы воздействия. Семья играет определяющую роль в формировании готовности и желания подрастающих поколений участвовать в жизни социума, осознании человеком ценности общественной деятельности, умения принимать самостоятельные решения и совершать поступки, проявляя инициативу, исполнительность и ответственность.

Очень важно обращать внимание на обрядовую сторону жизнедеятельности семьи, поскольку обрядность, как система определённых обычаев в социально-культурной жизни человека, как явление постоянное и всеобщее, свойственна всем народам, во все времена. Без сложившейся системы обрядности - одного из признаков стабильности общества - невозможно его полноценное существование, она неотъемлемая часть образа жизни социума. Обрядность считается эффективным средством воспитания. Следуя тому, что принято в обществе, как поступают все, человек незаметно для себя усваивает эти требования, нормы и правила.

Действенным средством формирования духовности и защиты подрастающего поколения от бездуховности является использование в семье положительного опыта народной педагогики - всеобщей мудрости воспитания. В условиях развития демократии этнопедагогизация целостного педагогического процесса в рамках общечеловеческого движения к гуманистическим идеалам воспитания является одной из движущих сил совершенствования современного образования и воспитания. Педагогическое значение семейных традиций огромно, т. к. они одновременно выступают и как результат воспитательных усилий народа в течение многих веков, и как незаменимое воспитательное средство. Через систему традиций, в

том числе семейных, каждый народ воспроизводит себя, свою духовную культуру, свой характер и психологию в ряду сменяющих друг друга поколений.

Будучи общественным явлением, обычаи и традиции проявляются во всех сферах существования социума, отражая многообразные взаимоотношения людей, их привычки и поступки, получившие всеобщее признание. Неизменная повторяемость обычаев и традиций приводит к тому, что они принимаются большинством как обязательные нормы жизни, которые каждое новое поколение берёт на вооружение. В вековых воспитательных обычаях и традициях сконцентрирован большой морально-нравственный опыт регулирования поведения и поступков людей. Функционирование и соблюдение их осуществляется благодаря таким социально-психологическим механизмам, как внутренняя убежденность личности в целесообразности следовать им, авторитет общественного мнения и др. Каждый народ стремится к сохранению, укреплению и развитию гуманных национальных традиций, беспокоится о том, чтобы передать подрастающему поколению производственный, духовный и педагогический опыт. Историческая память народа аккумулирует в рамках семьи многие элементы воспитательной практики прошлого.

Следует подчеркнуть, что стабильность традиций отнюдь не означает их застывленности, неприкасаемости на все времена. Каждой эпохе свойственно дополнять прежние традиции и обычаи или отказываться от тех из них, которые перестают играть значимую роль в жизнедеятельности народа. Назначение традиций в сфере образования как составной части культуры - в обеспечении человечества возможностью решения новых творческих задач на основе обогащения коллективным опытом предшествующих поколений. Традиция не может быть чем-то неподвижным, статичным, ведь по мере накопления свежих данных выдвигаются новые теоретические объяснения, интерпретации, способствующие её развитию. Каждая традиция обладает разновременными по своему происхождению элементами, в том числе ценностными ориентациями, и далеко не всегда самые старые из них имеют наименьшую актуальность. Можно согласиться с высказыванием П. Ф. Каптерева, который писал, что «следует критически относиться к прошлому, переоценивать его результаты, с выбором применять их к настоящему, но отбрасывать все более ранние приобретения целиком нет достаточных оснований».

Но современная семья утрачивает позиции хранительницы лучших человеческих качеств, которые должны передаваться от поколения к поколению. В этой связи важнейшей задачей XXI столетия провозглашается создание такой семьи, в которой воспитательный процесс осуществляется путем сотрудничества, сопереживания, сотворчества взрослых и детей. Изменение ценностных ориентаций общества, наблюдающееся последние десятилетия, непосредственным образом отразилось на идеологии семейной жизни. Аристотель обращал внимание на особые чувства, которые связывают детей и родителей, и предупреждал, что разрушение цельности семьи влечёт за собой и разрушение чрезвычайно важных для развития чувственных связей, микросреды формирования личности.

Развитие подрастающих поколений и помощь им невозможно оторвать от реалий жизни в семье. Взаимоотношения родителей и детей тесно связаны с характером отношений между самими родителями, с образом жизни семьи, её благополучием. В семье ребёнок получает азы знаний об окружающем мире, а при высоком культурном и образовательном потенциале старших членов семьи всю свою последующую жизнь продолжает получать не только азы, но и впитывает саму культуру. Семья для ребёнка - это своеобразная школа отношений с людьми: семья помогает становлению представлений о добре и зле, порядочности, об уважительном отношении к духовным и материальным ценностям. С близкими людьми в семье человек переживает чувства любви, дружбы, справедливости, ответственности, долга. На процесс формирования личности заметное влияние оказывают не только отец и мать, но и другие члены семьи - как старшие, так и младшие. Очень важно, чтобы подрастающие поколения росли в доброжелательной атмосфере, чтобы у родителей не было расхождений по поводу методов их воспитания, чтобы подопечные не были свидетелями ссор и конфликтов. В

противном случае из них могут получиться асоциальные личности, наносящие вред себе и окружающим.

Таким образом, на современном этапе главной задачей семьи остаётся выполнение воспитательных функций: сохранение определённых взаимоотношений между взрослыми и детьми, создание предпосылок этих взаимоотношений; утверждение такого образа жизни семьи, который способствовал бы гармоничному и всестороннему становлению личности; устранение неуверенности родителей в вопросах воспитания детей; воплощение в жизнь условий, при которых физиологические, интеллектуальные и эмоциональные потребности ребёнка будут удовлетворяться на необходимом качественном уровне и в достаточной мере. Результатом такого воспитания будет здоровый, счастливый и благополучный ребёнок.

Список использованной литературы:

1. В. В. Айрапетова. Роль современной семьи в формировании личности. Пятигорск, Россия.
2. Протасова И. А. Зеньковский о влиянии семьи и школы на процесс социального воспитания личности / И.А. Протасова, Н. В. Гирфанов // Психолого-педагогическое наследие прошлого в современной социально-педагогической деятельности. Материалы 6-х международных Макаренковских студенческих педагогических чтений. Екатеринбург // [Электронный ресурс]. - 9 апреля 2009.
3. Субботский Е. В. Детство в условиях разных культур // Вопросы психологии. 1979. № 6.

УДК 316.28

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

М.Р. Жаманкулова, преподаватель русского языка и литературы
ТОО «Баишев высший медицинский колледж», г.Актобе

Ключевые слова: этнопедагогический аспект, толерантность, воспитание, народ, ценность, достоинства, культура.

Резюме: Мақалада студенттердің толеранттыққа тәрбиелеудің міндеттері этнопедагогикалық тәсіл негізінде анықталады. Қазіргі заманғы адамның маңызды қасиеттерін: толеранттылықты, жанашырлықты, ана тілін білуге және сүйуге, өз халқының мәдениетін құрметтеуге тәрбиелеу үшін «Орыс тілі» пәні бойынша сабақта қолданылатын тәсілдер туралы айтылады.

The article defines the tasks of educating students in tolerance on the basis of ethnopedagogical approach. It tells about the methods used in the lesson on the subject "Russian language" to educate the most important qualities of modern man: tolerance, compassion, knowledge and love of the native language, respect for the culture of their people.

В Казахстане мирно проживают представители более 120 этносов, принадлежащих к разным конфессиям. Это достигнуто благодаря стабильности в нашей стране, дружбе разных народов и толерантности.

Толерантность (*от лат. tolerantia — терпение*) терпимость к чужим мнениям, верованиям, поведению. По мнению Г.Олпорта «толерантный человек – это тот, кто одинаково дружелюбно настроен ко всем без исключения».

Воспитание толерантной личности — процесс сложный, осуществляется всей социальной действительностью, окружающей человека, обществом, под влиянием взаимоотношений в семье, сложившихся взглядов и отношений ее членов к другим людям и

обществу в целом, под влиянием общения со сверстниками и окружающими людьми. В этнопедагогике понятие толерантности неоднозначно, оно определяется историческим опытом разных народов. Важным и наиболее распространенным является вопрос определения этнотолерантности, который проявляется в отношениях между представителями разных национальностей и предполагает терпимость к людям другой национальности. В связи с этим усиливается значимость огромного опыта жизни многих поколений людей. Богатая философская мудрость, этнопедагогические знания народов используются в учебно-воспитательном процессе.

Этнопедагогика - наука о жизненном опыте народа, о воспитании и образовании детей, о морально-этических и экологических нормах и правилах поведения подрастающего поколения в природно-социальной среде. Народ - единственный и неиссякаемый источник духовных ценностей. Он испокон веков вырабатывал самобытный нравственный уклад духовной культуры.

К задачам воспитания толерантности студентов на основе этнопедагогического подхода относятся:

- ориентация на общечеловеческие нравственные ценности, на достижения науки, на осознание принадлежности к человеческому сообществу;
- приобщение личности к культуре ценностей;
- воспитание в духе мира и уважения ко всем народам Земли, их этносоциальным и этнокультурным особенностям;
- воспитание в духе толерантности к различным религиозным чувствам людей; привить любви и уважения к многонациональному народу Казахстана.

Язык является инструментом, формирующим личность, поскольку он, язык, тысячелетиями впитывал в себя ум, традиции, философские взгляды на жизнь - все духовное богатство народа. К.Д. Ушинский писал: «Язык есть самая живая, самая обильная и прочная связь, соединяющая отжившие, живущие и будущие поколения народов в одно великое историческое живое целое. Оно не только выражает собой жизненность народа, но есть именно сама эта жизнь. Когда исчезает народный язык – народа нет более! Отнимите у народа все – и он все может воротить, но отнимите язык, и он никогда более уже не создаст его: новую родину даже может создать народ, но языка – никогда; вымер язык в устах народа – вымер и народ».

Предмет «Русский язык» дает благодатный материал для воспитания важнейших качеств современного человека: толерантности, доброжелательности, умения сострадать, при этом быть патриотом, знать и любить родной язык, уважать культуру своего народа. Задача преподавателя русского языка – помочь обучающимся осознать, что в мире толерантности неважно, какого цвета твоя кожа, к какой национальности ты принадлежишь, какую религию исповедуешь. Важно другое: любить людей, понимать их, протянуть руку помощи при необходимости.

Устное народное творчество, фразеологизмы, пословицы и поговорки языка формируют толерантность, в них сосредоточены результаты культурного опыта народа. На уроках практикуем изучение культурного наследия посредством фольклорных и литературных источников, к примеру пословиц и поговорок разных народов. Такой подход способствует приобщению обучающихся к мировой культуре и, тем самым, к лучшему осознанию своей собственной культуры.

В пословицах зафиксирован народный опыт, классическая литература разных народов учит терпимости и лояльности ко всем и всему окружающему на нашей общей планете. Как говорят психологи, человек, любящий себя, способен полюбить и других, следовательно, если человек любит и уважает свой народ, свой язык, он будет способен принять и полюбить другие культуры. Сравнение эквивалентов пословиц разных народов позволяет обратить внимание обучающихся на единство духовных ценностей всех людей. В пословицах говорится о мире, дружбе, о различных человеческих качествах и т.д. Каждая пословица является ключом воспитания.

Ағаш тамырымен, Адам досымен мықты (каз.)

Дерево крепко корнями, человек – друзьями (русск.)

Сыйласу екі кісіге бірдей (каз.)

Дружба крепка взаимностью (русск.)

Задача преподавателя показать, как в пословицах и поговорках отразились этические нормы, правила социальной жизни и поведения в обществе, отношение нации через ее культуру и язык к миру, другим народам и культурам. Например: Не рой другому яму, сам в нее попадешь.

- Толерантность - уважение, принятие и правильное понимание многообразия культур нашего мира, форм самовыражения и проявления человеческой индивидуальности (Каждый кулик свое болото хвалит).

- Толерантность – доброжелательность (Злое слово хуже стрелы ранит).

- Толерантность - самообладание, разрешение конфликтов и проблем (Злобу ум побеждает, держать язык за зубами).

Эти поговорки учат толерантному отношению к людям и миру, потому что они помогают найти пути разрешения конфликтов и проблем: необходимо быть сдержанным, следить за речью, не доводить до ссоры и до появления недоразумений, недопонимания и конфликтов. Для этого человеку следует уметь управлять своими действиями, а они в свою очередь окажут влияние на реакции этого человека.

На уроке обучающиеся отвечают на вопросы: Можно ли считать, что толерантность и терпимость одно и то же? Как связаны со словом толерантность слова ценность, устойчивость, взаимопонимание, приспособление, знание, радуга?

Предлагаю обучающимся «вырастить» Дерево толерантности, на листьях которого пишут свои пожелания. Готовят коллективный проект «Толерантность-искусство жить в мире с непохожими на тебя людьми». Обязательное условие - включить в проект «портрет» нашей страны как толерантного государства, охарактеризовать казахстанский народ с точки зрения толерантности.

Таким образом, важнейшая цель воспитания толерантности состоит в утверждении ценности человеческого достоинства и неприкосновенности каждой человеческой личности. Это – центральная ценность во всех теориях прав человека и во всех международных стандартах; это – главный мотив для осуществления усилий по достижению мира и главный стимул для установления демократических форм правления; это – полная противоположность нетерпимости.

Список использованной литературы

1.Болотина Т.В. Культура мира, права человека, толерантность, ненасилие и миролюбие. М. 2003.

2.Ахметова М. Ф. Урок толерантности русского языка. URL: festival.1september.ru

3.Гордон У.Олпорт. Природа предубеждения. Век толерантности с.39.М.2003.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: ЖАҢАНДАНУ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ

Өмірбек БЕКЕЖАН,

философия ғылымдарының докторы,

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің кафедра меңгерушісі

Адамзат өркениеті дамуының әрбір тарихи уақыт пен кеңістігінде өзіне тән басым болып келетін терминдері мен концепциялары болатыны мәлім. ХХІ ғасырда әлемдік саяси-әлеуметтік лексиконда кең тараған ұғымның бірі – «жаңғыру» (модернизация) сөзі болып отыр. Бұл

дискурс әсіресе, жаңа тәуелсіздік алған елдерге кеңінен тарап отыр. Бұл қазіргі әлемдегі мемлекеттер мен ұлттардың ұстанған бағыт-бағдарын, мақсат-мүддесін білдіретін әмбебап терминге айналды. Әрине, ондай ұғым осы заманда пайда болған, жаңа мемлекеттердің еншісіндегі ұғым емес. Бірішіден, қазіргі еуропада сонау Ренессанс дәуірінен басту алған, сосын ХІХ-ХХ ғасырлар бойы жалғасып отырған модернизм және постмодернизм аталып жүрген жаңғырудың осы елдерде өзінше, ұлттық нақышта көрініс табуы. Бұл бүкіл Батыс пен Шығысқа үлгі болған, әлем халқының өз жұртында жаңғыру жүргізу істерінің негізгі моделі, парадигмасы түрінде жүзеге асып отырған негізінен еуропалық жетістіктер мен ғылымға, технологияға сүйенуден туған кешенді жаңғырулар көші. Тек оған бір елдер ерте бір елдер кеш түсіп жатады. Бізге қай жағынан да жақын, түркі баласының алға ұстар бағыт-бағдары Түркия елі де осы жолға түсіп, Ататүріктің елге жасаған түбегейлі модернизациясының арқасында бүкіл түркі халқынан суырылып алға шықты. ХХ ғасырда Түркиядан басқа шығыс халықтары да замана көшінен қалмау үшін саяси-мәдени, экономикалық модернизациялар жасады. Ол үшін елді сондай жаңғыруға жұмылдыратын ұлттық идеологияда қалыптасты. Мысалы, Жапонияда ұлттың рухын көтерген, жапон халқының ұлттық идеясы мен ұлттық бірегейлігінің негізіне айналған «Кокутай» доктринасы, Қытайда Дэн Сяопиннің (Компартияның) «төрт негізгі қағидасы» (төрт модернизация), Малайзияда премьер-министр Абдулла Ахмад Бадавидің «Ислам хадари», Индонезияда «Панчашила» (5 қағида), Түркияда Мұстафа Кемалдің «Алты Оқ» концепциялары қабылданды. Бұл жаңғыру реформаларының саяси, діни, мәдени кейбір ерекшеліктері мен сипатына қарамастан өз елдерінің әлемдік қауымдастықтан ойып өз орнын алған заманауи мемлекет болуына үлкен септігін тигізді дей аламыз.

Модернизацияның бағыты мен саласы да көп, жүйелеп, нақтылайтын болсақ, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және т.б, болып кете береді. Біздің елімізде көп жыл бойы экономика мен әлеуметтік-саяси модернизация алдыңғы орынға қойылып келді, яғни, қоғамның базистік, материалдық жаңғыруы мәселесі басым сипат алды. Жас мемлекет үшін оның маңызын да жоққа шығаруға болмайды. Соңғы жылдары, бірінші Президенттің мақаласына орай, рухани жаңғыру да болашақтың негізгі құндылығының бірі ретінде жарияланып, арнайы бағдарлама бойынша кешенді жұмыстар жасалуда екені белгілі. Ғаламдану дәуірінің бір қыры-елдер мен ұлттардың өзін өзі сақтау үшін, заманауи өркениет көшінен қалмау әрекетіне көшуі екені белгілі. Оның өзі осы заманның «жаһандық» сипатына байланысты бола отырып, соған реакция жасау, қарсы тұру, амалы жетсе тайталаса өмір сүріп, өз болмысын, мәдениетін әлемге көрсету, қара үзіп кеткен елдерге ілесу мақсатынан туындайды. Өткен ғасыр бойы бұрынғы бодан, колония елдер өз тәуелсіздігі үшін күресумен болды және ғасырдың аяғында кеңес елдерінің тарауымен деколонизация үрдісі аяқтала келді. Енді ХХІ ғасырда осы және басқа да елдердің алдында тұрған мақсат-барлық жағынан жаңғыру болып табылады. Бұл процестің көптеген қырлары бар екенін естен шығармаған жөн. Мысалы, кейбір ғалымдар, соның ішінде баяғы «Рим клубы» өкілдері және басқа да футурологтар техногендік өркениет, жаһандық қоғам, әлемдік біртұтас эконмика қалыптасуына байланысты жеке ұлттардың аясы тарылады деген пікір айтқаны белгілі. Осындай пікірлерді атақты А.Печчи, Ф.Фукуяма сияқты ойшылдар да айтады. Еуропалық гуманизм ұлт мүддесіне назар аудармайды, ол үшін әрбір ұлттың жеке өкілінің мүддесі жоғары. А.Печчи өзінің белгілі кітабында осы туралы айтады, ол жаһандану үрдісінің кең жайылып келе жатқаны туралы алғашқылардың бірі болып айта отырып, адамзаттың болашағы біртұтас глобалдық (жаһандық) қоғамда деп санайды, осыған байланысты дүниеде белең алып бара жатқан ұлттық мемлекеттердің тәуелсіздік алу (ол ұлттық мемлекеттердің суверендігі қағидасы деген ұғым қолданады- *Ө.Б.*) процессі тоқтау қажет екенін айта келіп аймақтық, субаймақтық және аймақтық одақтар мен коалициялар құрудың арықшылығына назар аударады. Оның ойынша әлемдік көкейтесті мәселелерді тек бірлесіп және ұлттық мүддеден жалпыадамзаттық мүддені жоғары қойғанда ғана шешуге болады. Печчи техникалық революцияны тізгіндеу үшін адамның өзі, оның сапасы өзгеру қажет екенін алға тартып бірнеше қағиданы іске асыруды ұсынады:

- негізгі мәні тұтас жеке адам болатын жаңа гуманизм;
- әлемнің бірлігі және адамзаттың тұтастығы;

-ұлттық мемлекеттің суверендігі (егемендігі) қағидасынан бас тарту;
-ұлттық және аймақтық зақмерзімді жоспарларды әлемдік контексте қарау. Жалпы батыстық зерттеушілердің техногендік қоғам дәуірлеуіне қатысты қазіргі көптеген ұлттар, ұлттық мемлекеттер орнына әлдебір әлемдік ұлт немесе әлемдік ортақ мемлекет, қала берді жаһандық корпоративтік құрылым келеді деген болжам жасауға бейім екенін көреміз. Сондықтан батыс ойының өкілдері қазіргі әлемдік мегақоғам мен ұлттық мемлекеттер бәсекесінде соңғылары жеңілуі мүмкін деген жорамал жасауға тырысады. Міне, осының бәрі әлемдегі ұлттар мен олардың мемлекеттік өмір сүру формасына деген қауіпті көрсетеді. Менің ойымша, Рухани жаңғыру идеясының да осындай жаһандық қауіптердің алдын алу мақсатынан туындап отырғаны сөзсіз. Осындай жағдайда ұлтқа төнер қауіп пен мүмкіндік те қатар туады.

Н. Назарбаев өз мақаласында ұлттық кодты сақтау мәселесін қозғайды. Қазір ғалымдар мәдени кодтың үш кезеңі туралы пікір айтып жүр: 1. дәстүрлі. 2. жазбаша (кітаби). 3. экрандық. Қазақ мәдениетінде үшеуі де бар. Біз дәстүрлі мәдениеттің озық үлгілерін кітап түрінде жарияладық («Мәдени мұра» бағдарламасы). Ендігі мақсат оларды экрандық үлгіге көшіру. Порталдар, сайттар, роликтер, вайндар арқылы ұлттық дәстүрді вербальді және вербальді емес формаларда беру мүмкіндігі молайып келеді. Олар арқылы ұлттық символды, тұспалды, ишараны, ымды беруге мүмкіндік туып отыр.

Біздің ұлттық жаңғыруымызға кері ықпал етуге тырысатын сыртқы мәдени күштердің барлығын да естен шығармау керек. Алға қарыштап кеткен еуропа немесе АҚШ жолымен кету ме, болмаса әлі де өзіміздің ешкімге ұқсамайтын евразиялық жолымызбен кетеміз деп бұра тартатын Ресейге ілесу керек пе, әлде жалпы түркілік ортақ құндылықтар айналасына шоғырланамыз ба, болмаса ислам дінін ұстануды «арабтану» деп түсінетіндердің жолына ереміз бе, осының бәрі шешуді талап етеді. Егер біз мәдениет жолынан өркениет жолына түсетін болсақ, ол өркениетті біз қалайша түсінеміз керек, егер оны Шпенглерше қабылдасақ, онда біз дәстүрді, салтты, рухани жан-дүниемізді материалдық зат-дүниеге саналы түрде алмастырғанымыз болып шығады.

Жаһандану міндетті түрде ұлттық мәдениетке, рухани құндылықтарға инвентаризация (*С. Қондыбай сөзімен айтсақ*) жасауды мәжбүр етеді (тозығы мен озығын айыру), мысалы келешектің өкілдері, бүгінгі жасөспірімдер мен балалар кейде өз таңдауын жасағандай көрінеді, олар баяғыда-ақ Ертөстікті Бетманға, Алпамысты «өрмекші адамға» ауыстырғандай, солайша, біз, үлкендер орнап жатқан компьютерлік, нарықтық базистік қоғамға қондырма тапқанша, болашақ өз қалауын жасап үлгерді. Сондықтан мақсат, жаһандық бәсекелестікте өз рухани құндылықтарымызды сақтау мен дамыту һәм тарату.

Біз жаңа ақпараттық технологиялар арқылы, заманауи арнайы техникалық әдістермен дайындалған жат ықпалдармен әлі де «кітаби» жолдармен, ауызша үгіт - насихат арқылы қарсы тұрғымыз келеді. Көп жағдайда бұл тиімсіз болып шығып жатады. Ұлттық мәдени мұралар мен салт – дәстүрлік құндылықтарды заманға сай озық технологияларды қолдану арқылы насихаттау ғана балама дүниетанымдық жүйе ретінде белгілі бір табысқа жеткізуі мүмкін. Қазіргі бала білімі аз болса да ақпаратты көп алады, сондықтан басқа елдер мен мәдениеттер туралы молынан хабардар, Америка мен Жапон мәдениетінің шоқтығы неге олар үшін өз мәдениетінен биік деген, жалаң патриоттық күйіну ештеңе әкелмейді, себебі әңгіме мүлдем басқа нәрседе. Әңгіме біз рухани, тарихи тұрғыдан мол әрі терең мәнді санайтын ұлттық мұраларымыздың өзінің формасы жағынан әлі ескі форматта сақталуында, тіпті жазбаша түрінің өзі модернизациялауды қажет етеді, тіпті оларды жаңа дәуірге бейімдеу үшін мазмұндық тұрғыдан да жаңарту жасау, ревизиялау қажет сияқты. Мысалы, Қобланды батырды, Ер төстікті болмаса Қыз Жібекті қазіргі жас ұрпақ өзінің ата-анасы қабылдағандай сезініп, түсіне алмайды. Себебі бұрынғы ұрпақта оларды түсінетін әлдебір архетиптік негіз болды, қарттар, ескі тұрмыстық артефактар, жылқылар, кең дала, қаймағы бұзылмаған ұлттық, образдық тіл- міне осының бәрі санаға, эмоцияға, қиялға ерекше әсер етті. Қазіргі жастарда оның көбі жоқ, енді ондай атмосфераны тек қана жаңа технология жасай алады. Сондықтан Қобландының заманауи суперменге, ал Ер Төстіктің, Керкұла атты Кендебайдың танымал компьютерлік ойынға айналуы өзімізге байланысты. Ал әлемге өзін көрсетуі ұлттың

техникалық, әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуымен байланысты. Бұл ешкім таласа алмайтын қағида, сондықтан кез-келген тәуелсіздік алған ел өзінің тәуелсіздігін шынайы егемендікке айналдыру үшін осыларды қатар дамытуға ұмылады. Бірақ онсызда тәуелсіз болу салыстырмалы болып табылатын заманда рухани және мәдени тәуелсіздік қаншалықты дәрежеде екенін анықтау тағы да көңілге қаяу түсіреді және күмән тудырады.

Жоғары экономикалық жетістік, қарыштаған материалдық даму өзімен өзі рухани биіктіктерге жеткізбейді, себебі немістің немесе жапонның озық технологиясының барлық жерде сапасы бірдей, айырмашылығы бағасында, бірақ неміс елінде немесе жапон еліндегі жасалған фильм болмаса басқа да туынды, басқа да қоғамдық құбылыс басқа ұлт үшін құндылық болмауы мүмкін, міне рухани жағынан сақтық туралы осыны айтуға болады. Өз елінде шыққан бренд аталатын қазіргі ұғымның патриотизм, ұлттық құндылық жағынан орны осында. Сондықтан жоғары технологияларды игере отырып оған рухани нақыш беру, материалдық – техникалық құбылысты ұлттық семиосферамен байланыстыру және ұлттық санада бекіту, тәрбиелік аспектіде ұтымды мемлекеттік іс болып табылады. Бізде өкінішке орай символикалар жүйесінде, әсіресе жастар субмәдениетінде шетелдік белгілердің ролі үлкен және оған қарсы қоятын, жастарды баурап алатын ұлттық дискурстегі белгілер, бұқаралық мәдениеттік деңгейдегі «артезаттар» әлі тапшы.

Осы жағдайда ұлттың бәсекеге лайық болуы, рухани өресі биік болуы өзіне байланысты. Техника, ақпарат құралдары-адамзатқа ортақ, бірақ әрбір халық сол құралдан өзінше пайда көріп, өзінше заманауи көшке ілесуге тырысады. Міне осы жағдайда ұлттық антропологиялық дағдарыс әбден меңдеп кетпес үшін бізге бірнеше ақиқатты қағидаға айналдыру керек сияқты, біріншіден, техноцентрлік өркениетті әлдебір идолға айналдырмау, оның қоғамдағы ролін таза практикалық, құралдық сипаттан жоғары көтермеу, қазіргі ақпараттық-технологиялық жетістіктерді этноцентрлік ұстаным тұрғысынан барынша пайдалану. Екіншіден, ұлттық жанұялық, ағайындық-туыстық құндылықтарды дәріптеу, рулық-аталық генеологияны үзбеу, бірақ рушылдық дертіне ұшыратпау, ұлттық нақыштарды үнемі жарнамалау. Үшіншіден, ұлттық мәдениетті әлемге паш ететін дүниелер жасау, біздің мифологияны, әдеби-мәдени образдарымызды таныту. Төртіншіден, ұлттық бірегейлікті сақтау мен нығайту ұстанымын ұлттық тарихты зерттеудің әдістемелік қағидатына айналдыру. Бесіншіден, осының бәрінің негізі ретінде жағымды, гуманистік этноцентризмді қолдау. Бірақ оның бәрі қазіргі заманауи деңгейде, арнайы эффектілермен өтсе ғана өзінің мақсатына жетеді. Қазақ халқы көңіл-күйдің, терең сырдың, жасырын мұңның, тебіреністің иесі, қазақ та жалпы шығыс халқы сияқты өмірдің өзін сүйеді, сондықтан жалған дүниені прогресс, бәсекелестік, жоғарғы технологиялық жетістіктер үшін сүргісі келмейді. Балалары, жанұя, ар-ұят үшін, басқаның көңілін қалдырмай, аруақтардан қорқып тыныш тіршілік ету үшін өмір сүреді. Бұл әрине жаһандану дәуірінің жан-беріп жан алған аласапыран тіршілігі үшін тым қарапайым қағидалар болуы мүмкін, бірақ қазақтың ұжымдық-туыстық, жанұялық менталитеті үшін ең дұрыс жол. Бізде техника мен технология дамып келеді, ұлттық рухани құндылық пен менталитет әлі сақталуда, бірақ оларға төніп тұрған қауіп те баршылық, сол жағдайды ескере отырып әсіресе мәдениет, рухани салада, тәрбиеде, білім саласында техниканы пайдаланудың әлдебір ұлттық концепциясын жасау міндетті шарт. Әрине, әртүрлі идеялар, теориялар бар, бірақ олардың көбі теория түрінде тамаша болғанымен іс жүзінде іске аспайтын болып шығады. Бұл бағытта бізде әлде жалтақтық көп, әлде посткоммунистік сана әсері қатты, болмаса жаһандану жағдайында ол идеялардың тұзы жеңілдеу болып шығып тұр. Бірақ, менің ойымша техниканы, әсіресе ақпарат, интернет, компьютер құралдарын ұлттық нақышты тарату мен насихаттауға кеңінен қолдануға болар еді. Мысалы, қазір айтыс өнерінің интернет арқылы кеңінен тарауын осы мүмкіндіктің бір көрінісі деп санаймын. Айтысты дәстүрлі ұлттық код ретінде заманауи ғаламторға салу, олардың үздік жерлерін тарату қазір жастардың да қызығушылығын тудыруда. Қазақта сөз мәдениеті жоғары деңгейде дамыған, ол әуелі ауызша болды, кейін жазбаша болды, мысалы, кешегі кеңес үкіметі кезінде қазақтар көп оқитын халықтың бірі екенін танытты, енді сол рухани жетістік компьютерлік, интернеттік сипат алуы керек, ол үшін жаңа формаға ие болып, халықты, әсіресе жастарды тартуы тиіс. Қазіргі кезде интернетте қазақ тілді сегменттің жақсы

дамып келе жатқаны белгілі. Әрине, онда тәрбиелік, шығармашылық, жоғары мәдени (элиталық) нәрселермен қатар арзанқол - «бұқаралық мәдениет» элементтері де баршылық. Бірақ одан да қорқудың көп қажеттігі жоқ сияқты, бұл әсіресе қазіргі ұлттық мәдениеттің жаһандық интернет кеңістігінде қалыптасуы кезінде маңызды рөл атқаруы мүмкін. Себебі, кез-келген мәдениетте бұқаралық міндетті түрде болады, сондықтан ұлттық тілдегі, ұлттық «бұқаралық» элемент дамуы да заңды және тиімді мәдени тенденция. Бұқаралықтың өзі де баяғы «халықтық» мәдениеттің заманауи түрі, М.Бахтин айтқан карнавалдық мәдениет. Егер ол болмаса бұқара оны басқа тілдегі, басқа мәдениеттік материалдармен толтырады. Ал бізге қазір заман талабына сай электрондық, коммуникациялық технологиялар мәдениетіне көшуді үдете жалғастыру қажет болады, сонда біз жаһандану дауылына қарсы тұра аламыз, ұлт ретінде өзімізді сақтаймыз және рухани жаңғырудың заманауи мүмкіндігіне ие боламыз.

Адамзаттың қазіргі тарихи кезеңінде көптеген ортақ сұрақтар, жаһандану көшіндегі әрбір ұлт болмаса ел шешуге күш салып отырған проблемалар баршылық. Соның бірі бірегейлік немесе сәйкестік(*identitas*) мәселесі. Бірегейлік мәселесіне байланысты айтылып жүрген пікірлер мен белгілі бір қалыптасқан концепцияларға көз жүгіртсек бұл сұрақтың жалпы көп елге, ұлттарға тән көкейтесті сұрақ екенін көреміз. Сондықтан ұлттық бірегейлікті іздеу әлемдік қоғамдастықтың (өркениеттің) жаһандану дәуірі деп аталатын кезеңіндегі әлемдік рухани дағдарыстың бір көрінісі саналады. Бұл күрделі мәдени-гуманитарлық, антропологиялық, әлеуметтік сұрақ болып табылады. Бұл сұрақты құрылымдық – элементтік жағынан талдасақ ұлттық мәдениет, дәстүр, дүниетаным, ұлттық сана, моральдық нормалар дағдарысы сияқты кешенді проблемаларды байқаймыз. Бұл дағдарыстың екі жағы бар екенін де ескерген жөн. Оны объективтік және субъективтік деп айырсақ та болады. Біріншіден, сыртқы фактор, ол қазіргі әлем үшін негізгі өркениеттік парадигма болып табылатын- жаһандау процессі. Бұл ешбір ел, жеке ұлт тыс қала алмайтын қазіргі тарихи заманның болмысы мен даму траекториясы. Екінші фактор-осымен байланысты туындап отырған, бірақ өзіндік тарихи-мәдени, саяси-идеологиялық, рухани себептері бар ішкі, ұлтқа имманентті тән факторлар. Осы проблеманы ХХІ ғасырдағы қазақ ұлтының және ол негізін құрушы мемлекеттің проблемасы ретінде қарастырсақ. Ұлттың бірегейлігі мәселесі әрине, тек қазақ халқының басындағы жағдай емес, бұл бүкіл әлемдік тенденция, бірақ бұл ұлт өкілі маңызды роль атқарады. Жаһандану заманында ұлтты біріктіретін қандай факторлар, өлшемдер, құндылықтар бар және оларды қалай сақтау керек деген мәселенің зерттейтін қыры да, оған әртүрлі жауап беруіп жүрген гуманитарлық ғылымның саласы да жетерлік. Соның бірі-этнопедагогика екені талас туыдырмайтын шығар деп ойлаймын. Этнопедагогика саласының осы тұрғыдан көтеретін жүгі, атқаратын қызметі ерекше екені сөзсіз. Егер ұлттың негізі генетикалық іргетасы оның тілі дейміз, ол да талас туғызбайтын аксиома. Бірақ этнопедагогиканың да өзіндік маңызы атқаратын қызметі бар. Бұл туралы осы бағыттың негізін салған Волков та, басқалар да жиі айтып жүр. Меніңше педагогиканың бұл саласының пайда болуының өзі ұлт басындағы белгілі бір рухани-мәдениеттің дағдарысынан хабар береді. Бұл тек чуваш ұлты емес Ресейдегі және әлемдегі барша кішкентай халықтарға тән құбылыс. Тіпті Ресейдің ғалымдары да орыс ұлтының жағдайына алаңдаушылық білдіреді. Міне, осы жағдайда этнопедагогика ұлт үшін мәдени талқармаушылық сияқты көрінеді. Қазақстандағы ұлттық сәйкестік мәселесі көптен әңгіме болып, әртүрлі аспектіде пікір талас қозғалып жүрген тақырып. Бұл мәселе тек мәдени, ұлтаралық, мәдени, тарихи ғана емес саяси бағытта да көптен қайшылық, қоғамда жиі өткір пікірлер тудырып жүр. Бұл мәселенің бір ұшы тіл мәселесіне, азаматтық мәселесіне, ұлтаралық қатынас мәселесіне тіреліп жүр. Бұл жерде сәйкестендіру өлшемі мен бағыты да әуелден қоғам құлақ түрген сұрақ. Бұл сұрақты шешуге арналған, осымен айналысатын көзқарас ұстанушылардың дені екі бағыт бар екенін айтады. Оның бірі қазақтың өз ішіндегі

сәйкестендіруге қатысты болса, екінші сұрақ қазақстандық сәйкестік деген мәселе. Қазір екінші сұрақ көбіне «азаматтық» сәйкестік түрінде қаралады. Енді осы екі ұшты мәселені қалай шешуге болмаса әлдебір жолмен келістіріп, бір арнаға тоғыстыруға бола ма деген сұрақты қарастырсақ, басқа да ғылымдармен қатар этнопедагогиканың ерекше орны бар екенін байқаймыз. Жоғарыда бұл сұрақпен айналысатын ғылыми бағыттардың болмаса пәндердің баршылық екенін айттып өттік. Бірақ олардың көбі теориялық концепциялар, тұжырымдар. Олардың теориясы мен ұстанымдары арнайы, әсіресе үлкендер аудиториясынан асып, сыртқа шықпай жатады. Осы мәселені болашақта болдырмаудың, оны оңтайлы шешудің жолы бір жолы өскелең ұрпаққа ұлттық құндылықтарды тарату, ұлттық, дәстүрлі тәрбиені олардың санасына сіңіру екені белгілі. Ал осының бәрін қандай жолмен іске асыруға болады? Әрине, сірескен теорияларды, концепцияларды балалар мен жастар оқымайды. Оларға нақты пәндік, практикалық білім, үлгі керек. Оны тек қана осы этнопедагогика бере алады. Қазір біз «рухани жаңғыру» бағдарламасы туралы көп айтамыз, ол бағдарламаны айтып, түсіндіріп, көптеген шараларды жүзеге асырып жүрміз. Өткізілетін шаралар жеткілікті. Бірақ ол осыны жүзеге асыруға тиісті, ұйымдастырылған жұмыс істейтін адамдар мен шараға қатысушыларға таныс. Ал қалған жастар осы ұлттық тәрбие мен құндылықтарды қайдан алады. Әрине, әлеуметтік желілер, интернет, теледидар хабарлары жеткілікті, бірақ оларды қызықпайтын адам қарамайды. Демек, осының бәрін мектепте немесе оқу орындарында оқыту қажет. Біздің жағдайымызда этнопедагогика екі қордаланған сұрақты түбегейлі шешпесе де, бағыт беруге үлес қосар еді. Біріншіден, ұлттық сәйкестік мәселесі. Бұл қиын проблеманың өзегі: тіл мәселесі яғни, ұлт өкілдерінің бәрі бірдей өз тілінде сөйлемеуі, ұлт арасында салт-дәстүрдің жойыла бастауы немесе олардың шектен шыққан жаңа формат ала бастауы, ұлттың өз ішінде діни, рулық, жүздік және т.б. сипаттағы бөлінісі, ұлт ішіндегі әлеуметтік-экономикалық жіктеліс, мәдени қайшылықтардың болуы, қандастар мәселесі, ауылдық және қалалық болып бөлінісі және т.б. Екінші мәселе қазақстандық сәйкестік деген сұраққа қатысты. Сондықтан этнопедагогика сияқты пән осы мәселені реттеуде маңызды рол атқаруы керек сияқты.

БОЛАШАҚ ҰСТАЗДАРҒА БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ БЕРУ ЖОЛДАРЫ

Қуджанов Ә.

*Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
Шет тілін оқыту әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы*

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы, касающиеся воспитания и обучения будущих педагогов. Особый акцент сделан на их готовности развивать ценностные ориентиры у молодежи .

Қоғам өмірінің жаңарып-жаңғыруы, демократиялық өзгерістерге бет бұруы педагог кадрлар даярлығының маңызды міндеті ретінде жеткіншектерге тәрбие мен білім беру процесін халқымыздың рухани-мәдени мұраларымен, өмірлік бай тәжірибесімен тығыз байланыста ұйымдастырып, ұштастыра жүргізуде қажеттілік туындайды.

Жас ұрпақты тәрбиелеу жүйесі заман талабына сай қоғамдық өмірде болып жатқан ұлы өзгерістерге байланысты. Қоғам талабы – заман талабы, өйткені «Әр адам өз заманының баласы», сол себептен адамды заман билейді, заманына сай заңдылық та туындайды. Жас адамды есті, саналы, сергек етіп тәрбиелеу отбасы мен қоғамдық тәрбие орындарының бірден-бір парызы. «Ес түзелмей, ел түзелмейді», олай болса, егеменді еліміздің болашағы отбасында

тал бесіктен басталып оқу тәрбие орындарында есті ұрпақты тәрбиелеу ісімен шешілетін. «Тәрбие адам тағдырын шешетін ұлы іс» демекші білім беру мен тәлім-тәрбиенің бірлігіне негізделген бұл негізгі маңызды міндетті жүзеге асыру-әрбәр саналы азаматтың қасиетті борышы [1]

Қазіргі қоғам талабы-өз халқының мәдениетін, әдебиетін, тілін, салт-дәстүрін, тарихын, өнерін сүю арқылы басқа халықтардың мәдениетіне, салт-дәстүріне құрметпен қарайтын нағыз мәдениетті адамды қалыптастыру. Ол үшін бүгінгі студент-ертеңгі маман, ескінің көзіндей, жаңаның өзіндей болып, дүниежүзілік мәдениетті танитын төл мәдениетін сыйлайтын, оны таныта, сыйлата алатын, рухани дүниесі бай, интеллектуалдық деңгейі жоғары, білімді, білікті болуы шарт. Ендеше, өркенді істерімізді, ертенімізді жалғастыратын, жерін, халқын жанымен сүйетін адал патриотты тәрбиелеу құзыры ұстаздарға жүктеліп отырғанын неге мақтаныш етпеске! Әрине, жаңа дәуір, тағдырымыз тап келген үшінші мыңжылдықтың жастарына құнды қасиеттерді дарыту оңай іс емес.

Бұл ұстаздар қауымына зор жауапкершілікті рухани ізгі қарым – қатынасты т.б. өз бойынан аса құнды қасиеттердің табылуын талап етеді. Сол себептен, ең алдымен жаңа ғасыр азаматтарын тәрбиелейтін болашақ ұстаздардың тәрбиесі мен білім беру ісіне қажетті көңіл аударған жөн.

Бала тұлғасының даму және адамгершілік-рухани тәрбиесі мәселесіне деген қазіргі кездегі жобаланған жаңа қатынас негізінен тәрбиедегі тенденциялыққа, формализмге және моральділікке қарсы бағытталған. Педагогика теориялары және әдістемелік жоспарлар бізді тәрбиенің мақсаты мен жоғары мотивтерге бағыттағанмен де, тәжірибеде бұл мақсаттардың ойдағыдай іске асуы өте сирек кездеседі.

Мұғалім – ол адамзат мәдениетінің әлемімен қатынас орнату арқылы басқа адамдардың тұлғасының даму жағдайларына, мінезіне және перспективасынан өзіне жауапкершілікті қабылдайтын ерекше кәсіптік рөл. Бұл кәсіптік рөл адамның адамға деген әмбебап қарым – қатынасты сипаттайды, юасқа адамдардың тұлғалық мәні, құндылықтар мен көзқарастар жүйесіне өзі енгізетін өзгерістерге жауапкершілікті анықтайды. Бұл міндеттерді шешудің принципіалды шарттары мұғалімнің ата – аналармен, оқытушы мен оқушы арасында қарым – қатынастың ерекше бір формасын ұйымдастыру іскерлігіне негізделетін сияқты. Осы қарым – қатынас типінің негізгі сипатын оның кезеңдері ретінде де белгілеуге болады.

Әрбір кезеңдерде сыртқы және ішкі мақсаттардың динамикасын белгілеуге болады. Ең басты бірінші кезең – ата – аналарға баланың жағдайларын белгілеуге болады. Ата – аналарға баланың жағымды бейнесін жеткізу, осыған орай әу – бастан тәрбиеші мен ата – аналар арасында болашақ ынтымаққа бағытталған мейірімді қарым-қатынас қалыптасады. Екінші кезең – ата – аналарға тілдесуде, ойында, тұрмыс балаға бере алатын білімді жеткізу. Үшінші кезеңде мұғалім ата-аналармен баланы тәрбиелеуде отбасы мәселелерімен таныса алатындай диалог құра білуі керек. Онда атап өтетін жағдай – диалогта мұғалім позициясы «бағалаушылық» емес, партнерлік (тең деңгейдегі қарым – қатынас). Төртінші кезең – баланы бірігіп зерттеу және адамгершілік-рухани тұлғасын қалыптастыру.

Ата – аналармен мұғалімнің мұндай мазмұнды эмоцияға толы, іс-әрекетті жанама қарым – қатынасының басты нәтижесі – балаға «жеткізілетін» өздерінің ұстанымдарын түзетуге бағытталған дайындық түріндегі ата – аналардың белсенді позициясы болу керек. Жоғарыда аталған сыртқы және ішкі мақсаттардың динамикасы сенімді іскерлі байланысты ұйымдастыруда мынандай: бірінші кезеңде «акценттерді ауыстыру» сыртқы мақсат болып табылады, ал ішкісі ата – аналармен сенімді қарым – қатынас орнату. Төртінші кезеңде сыртқы және ішкі мақсатта ұқсас болып келеді. Бұл өзінің стереотиптерін қайта құру негізінде бала тұлғасының руханилығы мен адамгершілігін бірігіп зерттеу. Өкінішке орай білім беру жүйесінде тек білім, іскерлік дағдыларымен қаруландыру, аялау және бұйыру, бақылау инстанциялар талаптарын қанағаттандыру мақсатын көздеген қарым – қатынастың негізінен оқу – тәртіптік моделі қалыптасқан. Мұндай қалыптасып келе жатқан тұлғаға біркелкі трафаретті ықпалдан айырылу үшін де, бала мен ересектердің өзара әрекеттесуін іскерлікпен қалыптастыруға бағытталған болашақ мұғалімдерді даярлауда альтернатива ұсынылуда.

Оның мақсаты:

- Психологиялық қорғаныс сезімін, өмір сүру қуанышын, әлемге сенімін қамтамасыз ету;
- өзіндік мәдениет базисін қалыптастыру;
- баланың даралығын дамыту.

Мұндай модель қарым – қатынас барысында олардың байқалатын даму мүмкіндіктерін ашуға көмектеседі, бала өмірі мен денсаулығына қауіп тудырмайтын және адамгершілік нормалардың қайшы келмейтіндей барлығын шешіп қарастырады, «бағдарламалауды» жояды, тұлғаның дамуына әрекеттеседі, өзіндік логиканы анықтау мөлшері бойында динамикалық түрде жобалайды. Мұндай қатынас педагогтың тұлғалық позициясын түзетеді және анықтайды, яғни бала қызығушылығынан, оның әрі қарай даму перспективаларынан негізделу және балаларға деген манипуляторлық қатынасты жою. Бала интеллектісі әлеуметтік белсенділікке қосылуы керек.

Бала тұлғасының адам адамгершілік – рухани дамуы шарты ретінде мұғалімнің өзіндік өзгеруі, өздігінен жетілуі әр түрлі өзгерістерді оқушының құндылық бағыттары жүйесінде және мінез – құлқындағы позитивті өзгерістерді тудырады. Мұндай қатынастың мән – мағынасын анықтау үшін ересектерге тән баланы билеу сенімінен айыру қажет.

Әлемді эстетикалық және адамгершілікті меңгеру негізінде жатқан өзінің өмірімен байланысын және тұтастығын ойлау балаға тән екендігін алға ұстау. Мұғалім баламен және оның ата – аналарымен тек тұлғалық қатынасты орнату негізінде әлеуметтік позицияларды анықтап алады.

Осы міндеттерді шешу үшін қабілетті, стресске тұрақты, шығармашыл, әрқашан өзін бағалауы арқылы өз кемшіліктері мен құмарлығын жеңе алатын педагог қажет, ал бұл өз кезегінде – педагогикалық әрекеттерден құралатын негіз.

Қай маман иесі болсын, әлеуметтік – экономикалық жағдайына қарамастан, педагогикалық қызметті қаласа да, қаламаса да араласатыны хақ. Тіпті бірге жұмыс істеген адамдарға ықпал ете алса, оның өзі тәрбиелік мәнге ие. Сондықтан кімде – кім болсын тәрбиелік қателіктер жібермеуге алдын – ала дайын болуға саналы бойсынғаны жөн. Балалардың қателіктері – ересектің жіберген кемшіліктері. Егер бала көңілдегідей болмай шықса, бұған оны қорғаған тәрбиешілер кінәлі екенін саналы мойындамағанынша, адами құндылық тәрбиелері межелі нәтиже бермейді. Ендеше тәрбиені мақсатты да, мазмұнды ету үшін, мектепте педагогикалық жағдай жасалу керек. Ал, педагогикалық жағдай дегеніміз – оқушыны жақсы ой, жағымды мінез, пайдалы әрекеттерге жетелеп, ұмтылыс жасайтынына ықпал ететін педагогикалық шарт. Рухани – адамгершілік тәрбиесінің педагогикалық шарттары рухани байлығы мен әлеуметтік ахуалын қамтиды. Мұны мектепте, отбасында оқушының ақыл – ойы, жүріс – тұрысы мен мінез – құлқына әсер ететін, оның бойындағы қабілеттерін дамытуға мүмкіндік туғызатын шынайы жағдайлар деуге болады. Яғни, туындаған жағдай жағымды болса, ол қауіп – қатер тудыруы мүмкін. Сондықтан мектеп рухани – адамгершілікті қасиет – құндылықты тәрбие беру барысында мұғалімдердің, ата – аналардың ықпалын арттыратын мынандай педагогикалық шарттарды белгілеп алуы тиіс: мотивациялық – мақсаттылық, ғылыми - әдістемелік, әлеуметтік, тұлғалық, интеллектуалды – эмоциялық, танымдық – шығармашылық, ақпараттық.

Бұл үшін, біріншіден, мұғалім рухани – адамгершілік тәрбиесіндегі алдына қоятын мақсатты анықтап алғаны ләзім. Педагогика ғылымының жүздеген жылдардан бергі тәжірибесіне сүйенсек, баланы рухани – адамгершілікті болуға тәрбиелеу өте қиын үрдіс. Себебі, қазіргі таңда рухани – адамгершілік қасиеттердің құндылығы төмендеп, озбырлық, арсыздық, ұятсыздық, көргенсіздік, мейірімсіздік, қатыгездік белең алып, осындай мінезі бар адамдардың жағдайы, керісінше ұяты бар адамдарға қарағанда тәуір секілді болып көрінеді. Бірақ, сырттан қарағанда, олардың жағдайы жақсы болғанымен, әлемді ұстап тұрған жақсылық пен жақсы адамдардың арқасында екенін олар іштей мойындайды.

Адамның адамгершілік түйсігі – оның эмоциялық танымы мен мінезіне де байланысты болатын күрделі құбылыс. Адамгершілік қасиеттер басқа да қоғамдық таным түрлерімен байланысты болады. Ол әсіресе, құқықпен тығыз байланысты. Адамгершілік тәрбиесі оқушылардың өзін-өзі дұрыс ұстауын қамтамасыз етеді. Яғни, қазіргі уақытта рухани-

адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру мақсатында түрлі педагогикалық теориялар мен шарттар қалыптасып отыр.

Рухани-адамгершілікке тәрбиелеудің екінші шарты – біртұтас педагогикалық үрдіс ретінде танымдық, жастық қарым-қатынасқа қарай, нормаларға сай жүзеге асырылуы керек. Өйткені адамның танымындағы тұлғаның ар-ожданы, сезімі, жігері, дағдысы, әдеті, қоғамдық бағалы мінезінің қалыптасуы біртұтас педагогикалық үрдістің нәтижесі болып табылады.

Рухани-адамгершілік тәрбиесінің үшінші шарты: эмоциялық сезімдер, уайым, шынайы адамгершілік қатынастар мен олардың бір-бірімен байланысы және барлық адамгершілік сезімдердің тұтас түсінігі. Рухани-адамгершілік нормалары баланың сезімдік қабылдауының субъектілік ынтасына байланысты қалыптасады. Ал, адамдық сезім рухани адамгершіліктің қалыптасуына әсер ететін жүйелілік бастау мәнге және бұл ұғым адамгершілік шарттарына бағынышты болады.

Педагогтың балалардың субъективті адамгершілігін көрсететін адамдық әлемін білуі – төртінші шарт. Осының барлығы рухани – адамгершілік тәрбиені терең түсінуге көмектеседі. Сыртқы және ішкі қарама-қайшылықты игеру адамдық қасиетті тұлғаның қалыптасуына әсер етеді. Педагогикалық үрдістегі рухани – адамгершілік тәрбиенің бала рөліндегі қарама – қайшылықтарды, сұрақтарды, мәселелерді шешуде маңызы зор.

Рухани – адамгершілік тәрбиенің нәтижесі – бесінші шарты. Ол тұлғаның қоғамдық бағалы қасиеттері мен сапалары қарым – қатынастарында қалыптасады. Рухани – адамгершілік тәрбие-дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары. Бұл ұжымдағы қарым – қатынас мәдениетінің тұрақтылығын қалыптастырады.

Алтыншыдан, рухани – адамгершілік тәрбие жөнінде сөз еткенде баланың ерік – жігеріне, өзін - өзі бақылаушы жүйенің болуына да мән беріледі. Ол оның белсенді өмірінде, сөз бен іс бірлігінде, өмірдің қиын тұстарында өз тұжырымына адал қалуына әсер етеді.

Жетіншіден, рухани – адамгершілік тәрбиесінде баланың өзін-өзі тәрбиелеуі мен өзіндік-әрекеті болса, онда ол жақсы көмек болады.

Дамудың қайнар көзі қарама-қайшылықтырдан тұрады. Демек, баланың дамуы күрделі үрдіс. Бұған негізінен үш фактор әсер етеді: тұқым қуалаушылық, тұқым, тәрбие. Жеке адамның қалыптасуында, әсіресе әлеуметтік ортаның әсері зор екені көптеген ғалымдар тарапынан зерттелген.

Өмірде жас ұрпақты «көше тәрбиелейді», «ортаның тәрбиесі» және т.б. түсініктер жиі қолданылады. Демек, әлеуметтік жағдайлардан туындаған мәселелер бүгінгі сұраныстарды қанағаттандыруға көздейді. Ал, адам табиғаттың бір бөлшегі және ол қоғамнан тыс өмір сүрмейді, бүкіл кеңістіктен бастап адасды қоршаған нәрселердің барлығы: болмыс, дүние оның қалыптасуына өзіндік тұрғыдан ықпал етті. Осы тұрғыдан алғанда, мұғалімнің жеке басына қойлатын талап, ең алдымен, оның адам ретіндегі сапасының жоғары болуына келіп тіреледі. Ал оны, әрине болашақ мұғалімдерді даярлауда жетілдіріп отыру қажет. Әрине, бұл өте күрделі үрдіс. Ол шартты түрде мынадай бөліктерден тұрады:

- мұғалімдердің әлеуметтік-жүйелілік жоғары сапалары, саяси сауаттылығы, демек азаматтық болмысы, ұлтжандылығы және т.б. ізгі қасиеттері;
- олардың құндылық дүниесі, құндылық бағдарлары сипатталатын рухани-адамгершілік сапасы;
- олардың психикалық даму деңгейі;
- интеллектуалдық даму мен ойлау сапасы;
- өз білімін оқушы жүрегіне еркін ұялата аларлықтай әдіскерлік шеберлігі .

Шәкірттер өз ұстаздарының жүріс-тұрысына, мінез-құлқына, іс-әрекетіне, дүниетану көзқарастарына еліктемей тұра алмайды. Ұлы орыс педагогі К.Д.Ушинский айтқандай: «Тәрбиенің қайнар көзі тек адамның жеке басының өнегесіне негізделген. Ешқандай жарғы да, бағдарлама да, ешбір орынның жасанды әрекеті де оның орнынбаса алмайды» [2]. Бұл туралы француз жазушысы әрі ойшылы Антуан де Сент-Экзюпери де «Әлемде сезімін оятуға ешкім жәрдемдеспеген көп адам бар. Адамның адамгершілік негізін ояту, ең алдымен мұғалімдерге жүктеледі. Мұның өзі үлкен тәрбиелік мәселе» деп бекер айтпаған [3]. Сондықтан, ертеңгі ел

иелерінің, жеткіншектердің рухани байлығын яғни қоғамымыздың жалпы гуманизациясын қалыптастыратын білімді, рухани байлығы мен мәдениеті жоғары, адамгершілік, имандылық, ізгілік мінез-құлқы қалыптасқан болашақ мұғалімдерді даярлау мәселесіне ерекше көңіл аударған жөн.

Әдебиеттер:

1. Өтебаева Ә. Рухани- адамгершілікке тәрбиелеу // Қазақстан мектебі, 2016, №10, -70б.
2. Иржасова Ж.С. Новый подход к проблеме духовно- нравственного воспитания и развития личности ребенка в системе профессиональной подготовки учителя // Образование, 2016, №2(26). –С. 101
3. Сманов.Э., Тлеуова.С. Болашақ ұстаздардың құндылық бағдар жүйесін қалыптастырудың мәні мен мазмұны // Ұлт тағылымы, 2013, №2. -76.

ТРАДИЦИИ ЭТНОПЕДАГОГИКИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЕЖИ

Г.Г.Жубангалиева, магистр
Университет имени Х.Досмухамедова, г. Атырау

А.С.Тухтарова, учитель русского языка
средняя школа имени М.Ауэзова
Атырауская область

Ключевые слова: этнокультурные ценности, этническая идентичность, социокультурная сфера, этносы, государственная интеграция, многогранное развитие

Аннотация

В статье авторы на основе этнопедагогических идей рассматривает закономерности учебно-воспитательного как фактора воспитания и формирования социокультурных ценностей молодежи.

Аннотация

Мақалада авторлар этнопедагогикалық идеялар негізінде жастардың элеуметтік-мәдени құндылықтарын есте сақтау және қалыптастыру факторы ретінде оқыту мен тәрбиелеу заңдылықтарын қарастырады.

Аннотация

In the article, the author, considers the patterns of teaching and education as a factor in the upbringing and formation of socio-cultural values of young people on the basis of ethnopedagogical ideas.

Образование является одной из ключевых сфер реализации этнокультурных интересов населения. Основной идеей является модель образования, ориентированная на сохранение самобытности этнических групп и одновременно освоение ценностей и стандартов других культур. Здесь важно обратить внимание на то, что при этом не утрачивается этническая идентичность. Стратегия этнокультурного образования направлена на осуществление двух взаимосвязанных целей: этнокультурная идентичность и государственная интеграция.

Состояние этнической идентичности, т.е. самосознание как представитель своей культуры, своего народа, носителя духовных ценностей своих предков достигается, прежде всего, через созданную народом социокультурную сферу, в которой одной из ключевых позиций, после семьи, занимает учебное заведение, вуз [1].

Государственная интеграция - это достижение единого интегративного поля успешного взаимодействия представителей всех этносов в государстве. Этническая идентификация народа, населяющего Казахстан, способствует утверждению единого поликультурного пространства, где образование является средством формирования национального самосознания, реализации культурно-языковых интересов. Ведь именно образованный человек является частью исторической и культурной традиции. Он осознает принадлежность к определенному этносу, у него сформированы культурные характеристики, стремление к осмыслению своей деятельности, высшим духовным ценностям. В первую очередь человек осознает себя как представитель этноса, носитель культурных ценностей народа, преемник национальных традиций родной культуры.

Продуктом этнокультурного образования является поликультурная личность. Знание родного и государственного языков, изучение иностранного языка расширяют кругозор личности, содействуют ее многогранному развитию, способствуют формированию установки на толерантность и всестороннее видение мира. Гуманизация личности предусматривает поликультурное образование, через сознание истории своего народа, осмысление этнической принадлежности, национальный менталитет, преемственность поколений, изучение народов, символов, традиций, стереотипов. Знание истории родного народа порождает чувство общности судеб народа, живущих вместе многие века.

Духовность народа - это его культура. Гуманизация личности через этнокультурное образование означает духовное начало, дающее предпосылки для всестороннего, поликультурного развития личности. Преподавание географии, страноведения, этнографии, экологических дисциплин способствует географическому сознанию, т.е. сознанию родного края, родного очага, чувство Земли как общего дома, Казахстана, как общей родины, чувства ответственности за общий дом и за природу страны. Экологическое образование лучше всего воспитывает в детях чувство патриотизма, уважение к родной земле, народу. Ощущение личной причастности к культуре народа происходит через художественно-эстетическое сознание: тягой к прекрасному, способностью ценить красоту, художественный вкус, изучение лучших образцов родной и мировой литературы, музыки, живописи, театрального искусства.

Новые знания человек способен усвоить только тогда, когда он в полной мере познал культуру, духовный потенциал, наследие своего родного народа, умеет успешно взаимодействовать на иностранном языке, и осведомлен о некоторых важных культурных реалиях этого народа, его духовных ценностях. И чтобы выйти на такой уровень общения ему необходимо, в первую очередь, постичь культурные, духовные ценности своего народа. Выход на межкультурный уровень общения возможен только через призму родной культуры, а именно в рамках изучения этнопедагогических воззрений, исследование этнопедагогических проблем в условиях гуманизации образования.

Концепция народной педагогики включает множество проблем воспитания и обучения, сохранивших свою актуальность до наших дней. Научно-педагогический интерес в этнопедагогике вызывает также вопросы, использование средств, методов и приемов воспитательного воздействия на детей и молодежь. Культура - это всеобъемлющий компонент педагогического процесса и неотъемлемый атрибут любого языка мира, т.е. другая сторона одной медали.

Как фактор преемственности накопленного человечеством опыта, социальных и нравственных ценностей, культура оперирует понятием «справедливость», «красота», «добро» и т.д. Она определяет ведущие ценностные категории для всех поколений и не может существовать вне и помимо человека. Богатство его способностей, форм общения и видов деятельности направлено на создание различных ценностей. Одна из особенностей

культуры в том, что обладая множеством ценностей, она объективно дает возможность человеку при ихприятии сделать самостоятельный выбор [3].

В современном образовании происходит ориентация на индивида, на развитие личности, что превращает культуру в важнейший фактор духовного обновления как общества в целом, так и отдельной личности.

Именно культура выступает связующим фактором между социальным и генетическим в личности, делает человека членом цивилизованного общества.

Пренебрежение национальным, мировым, историческим и культурным наследием, законами общественного развития, развития природы приводит к снижению уровня образованности и культуры, а также социальной зрелости специалистов, вследствие чего возникают социальная напряженность, экономические осложнения, конфликты на национальной почве. В результате дестабилизации общества ухудшается его морально-нравственное состояние, и оно становится менее гуманистичным.

Гуманитарные знания - это все то лучшее, что было когда-то задумано, сказано, написано об опыте человечества. Знания облагораживают человека, расширяют его кругозор, развивают в нем чувство долга перед своим народом и человечеством в целом, направляют его на истинный путь, помогают разбираться в сути вещей.

Понятие «ценность» стало одним из наиболее употребляемых в сфере гуманитарного знания. Нынешний момент в истории нашей страны представляет собой некий переходный этап к новому состоянию общества. С точки зрения педагогики, этот переход означает наличие установки на перемены, провозглашающие в качестве одного из главных приоритетов образования гуманизацию, ставящую в центр педагогических усилий личность ребенка [4].

Во все времена, у всех народов накопленные духовные ценности передавались из поколения в поколение. В современной полиэтнической образовательной среде также доминирует необходимость решения важнейшей задачи – воспитание личности, признающей общечеловеческие, этнокультурные ценности и культурные достижения других народов. Одним из подходов, способствующих воспитанию молодежи в условиях поликультурной среды, является привлечение лучших традиций народной педагогики. Именно в ее недрах формировались, оттачивались базовые духовные ценности и идеалы: бескорыстие, совесть, трудолюбие, любовь к Родине, к матери и семье. Народную педагогику принято рассматривать как исторически сложившуюся совокупность сведений и воспитательного опыта, сохранившихся в системе этических и эстетических идеалов, норм, в национальных традициях, устном народном творчестве, языке, своде правил поведения и воспитания, обычаях, обрядах, детских играх и игрушках. Основанные на принципах народного воспитания, эти социальные ценности, заложенные в многовековом сознании народа, располагают неограниченными воспитательными возможностями для обогащения собственной внутренней культуры личности.

Народная педагогика социальна по своей природе. Процесс социализации ребенка предполагает активное взаимодействие его с окружающим миром и включение его в образ жизни общества, на двух уровнях: семейном и общественном. Эти традиции, в свою очередь, затрагивают отношение ребенка к самому себе как личности, к другим людям (к родителям, к ближайшему окружению, сверстникам и пр.) и к миру (к стране, культуре, к природе, к окружающим предметам). Являясь основополагающими элементами в процессе нравственного воспитания подрастающего поколения, семейные и общественные традиции определяют человеку желательный идеал личности, жизненную программу «каким следует быть», а также те ценности и цели, исходя из которых, он будет руководствоваться при совершении определенных действий и поступков.

В народной педагогике раскрываются исторические и природные особенности условий жизни, быта, традиций, взаимоотношения людей, воспитательные ценности которых выражаются в обычаях, обрядах, поверьях нравах, в многочисленных произведениях народного искусства. Смысл существования многих старых обрядов и обычаев невозможно

объяснить, так как они не имеют видимой связи с сегодняшней действительностью. Тем не менее, они прочно сохраняются, переходят от поколения к поколению, оказывая влияние на современный образ жизни людей.

Традиции, семейный уклад жизни воспитывает в молодом человеке лучшие человеческие качества подлинно народного характера: заботливое отношение к детям, больным, слабым, сиротам, терпение, скромность, гостеприимство и другие.

Традиции народной педагогики и этнокультурных ценностей этноса тесно взаимосвязаны и взаимообусловлены в своей сущности, специфике и общественной значимости. Народная педагогика и этнокультурные ценности является разновидностью этнических ценностей, отражением этнического самосознания, связанного с самоопределением этнической принадлежности и осознанием своего места среди других общностей

В современных условиях поликультурной среды интеграция традиций народной педагогики в процесс формирования этнокультурных ценностей молодежи имеет важную социальную значимость, так как не только способствует возрождению национальных культур, но и является условием преодоления многочисленных проблем в области межэтнического взаимодействия народов. Так использование различных сравнительно-сопоставительных методов при изучении школьниками народно-педагогических традиций разных народов помогает избежать межнациональной нетерпимости, способствует выявлению общности духовных истоков разных этносов и их гуманистических ценностей.

Проблема приобщения подрастающего поколения к этнокультурным ценностям средствами традиционной народной педагогики поднималась лучшими отечественными просветителями. В кругах русских философов и просветителей вынашивалась мечта о создании школы, в которой в полной мере могла быть представлена традиционная культура патриотического, художественно-эстетического и национального воспитания.

Современная образовательная практика выявила необходимость разработки концептуально-теоретических подходов к изучению проблем развития региональной образовательной системы, которая должна являться составной частью образовательного пространства Республики Казахстан. В основе ее определяются цели и задачи в обеспечении исторической преемственности поколений. Однако перед педагогической наукой и системой образования возникает целый ряд теоретических и практических проблем. Одна из них связана с изучением механизма трансляций умений, знаний и навыков в средство формирования этнокультурных ценностей личности. По мнению Белогурова А.Ю., «содержание одной из проблем заключается в нарушении баланса единого образовательного пространства, связанное с введением общероссийских образовательных стандартов и отсутствие четких требований к реализации этнокультурного компонента. С одной стороны, в рамках обязательных дисциплин идет процесс приобщения к общецивилизованным ценностям и знаниям, с другой стороны, в рамках этнокультурных курсов реализуется стремление к самоидентификации личности. Таким образом, в структуре образования нарушается связь между целым и составляющими его частями, между спецификой этнокультурного образования и его неспособностью интегрироваться в образовательном пространстве» [1, с.100].

В результате данных противоречивой тенденции возникают проблемы и в практической плоскости реализации этнокультурного компонента. Как показала школьная практика, этот процесс осуществляется, чаще всего, в произвольной форме. В большинстве случаев затрагиваются фрагменты чужой культуры, взятые из общего контекста. В результате изучаемый материал воспринимаются без осмысления и теряется комплексное представление о данной культуре. Часто возникает проблема культурологической подготовки учителя, связанная с использованием местного материала в узких рамках только своего региона.

Остается дискуссионным вопрос о месте этнокультурного компонента в учебных планах и рабочих образовательных программах. Отсутствует необходимое учебно-методическое обеспечение, нет методических рекомендаций по проведению данных занятий, недостаточно

подготовлены педагоги, способные осуществлять полноценный образовательный процесс. Эти факторы стали причиной возникновения ситуации, при которой приобщение детей к традиционной культуре в образовательных учреждениях не ведется или носит локальный, несистемный характер.

Внедрение инноваций в область этнокультурного образования невозможны без подготовки педагогов в области этнокультурного образования. Наше общество нуждается в педагоге, принявшем и усвоившем систему общечеловеческих и духовно-нравственных ценностей отечественной культуры, знающем основы традиций народной педагогики, национальной и мировой культуры. Этнокультурная компетентность педагога предполагает умение транслировать этнокультурное содержание (систему знаний, понятий, представлений о традиционной культуре), в конкретные воспитательные задачи.

В современных условиях составляющими элементами образовательных технологий в подготовке компетентных специалистов этнокультурной направленности являются:

- этнокультурная грамотность;
- межкультурная компетенция;
- навыки этнокультурного диалога.

При этом от педагогов требуются инициативность и ответственность, умение творчески решать профессиональные задачи.

Исходя из вышеизложенного, можно утверждать, что актуализация лучших традиций народной педагогики в образовании при эффективной организации образовательного процесса обеспечивает формирование этнокультурных ценностей на когнитивном уровне, а также поведенческих установок личности школьника на решение задачи познания национальной культуры и ее самобытности.

Итак, роль и значение этнопедагогической подготовки специалистов иностранных языков, мы считаем, является очевидной и бесспорной. Изучение культурного наследия родного народа - это ключ к лингвострановедческим знаниям. Гуманизация образования - это, бесспорно, одна из основ демократии, стабильности, всестороннего развития нашего общества и республики в целом.

Идея диалога культур жизненно важна для Казахстана, который в течение многих веков находился в поле перекрещивающихся влияний Востока и Запада. В образовании данная идея способствует улучшению качества образования и ставит личность как основополагающий компонент в процессе обучения

Литература

1. Белагуров А.Ю. Сравнительная педагогика. Проблемы развития этнорегиональных образовательных систем // Педагогика. 2003. №1. С.100.
2. «Педагогический поиск» /Сост. И.Н.Баженова.-М.:Педагогика,1988.
- 3.З.Кожаметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория,практика.- Алматы.Гылым.1998-316с.
4. Карагандинский гос.университет.Материалы педагогической прессы по курсу «Этнопедагогика» /Сост. Ш.М.Мухтарова. – Караганда: Издательство КарГУ,2001.- 2001.- 236с.

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНА БАҒДАРЛАУ

Тулеужанова Қ.Ә., Копбалина К.Б.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қаласы.

Ключевые слова: индивидуальные, общечеловеческие, национальные ценности, ценностные ориентации.

Резюме: Проблемы ориентации подрастающего поколения на общечеловеческие и национальные ценности казахского народа достойны высокой оценки в современном образовании. Ориентация системы образования на общечеловеческие и национальные ценности казахстанского народа может выступать регулятором гармоничного развития общества.

Keywords: individual, universal, national values of the Kazakh people, value orientations.

Resume: The problems of orientation of the younger generation to the universal and national values of the Kazakh people are highly appreciated in modern education. The orientation of the education system to the universal and national values of the Kazakh people can act as a regulator of the harmonious development of society.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2019 жылғы 15 сәуірдегі № 145 бұйрығына сәйкес жарияланған «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері» ресми құжатта жаңа қазақстандық патриотизм мен азаматтыққа тәрбиелеу, құқықтық тәрбиелеу; рухани-танымдық тәрбие; ұлттық тәрбие; отбасылық тәрбие; еңбек, экономикалық және экологиялық тәрбие; көпмәдениетті және көркем-эстетикалық тәрбие; зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениетті тәрбиелеу, дене тәрбиесі, салауатты өмір салты бүгінгі тәрбиенің негізгі мазмұнын жаңартудың басым бағыттары ретінде айқындалған болатын [1]. Аталған тәрбие бағыттарының қатарында «жеке тұлғаны жалпы адамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағыттау, туған және мемлекеттік тілге, қазақ халқының мәдениетіне, этносына және Қазақстан Республикасындағы этникалық топтарға құрмет көрсету» мақсатын ұстанатын ұлттық тәрбие бағытының жүзеге асырылуы айырықша мән беруді қажет етеді.

Қазақстан Республикасындағы және бүкіл әлемдегі қоғамдық-саяси жағдай адамдарға қауіп, алаңдаушылық, депрессия сезімін тудырады және дәл осы жағдайда адамдар өмір сүруге не көмектесетінін, не сүйенуге, айналасында топтасуға болатын жолдарды іздейді. Әрине, көптеген адамдар үшін бұл біріктіруші, тұрақты өзегі ұлт, халық болып табылады. Осыған байланысты тәрбиеленушінің жеке тұлғасын жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлауға байланысты мәселелерді шешу жаңа тәсілді қажет етеді, оны жүзеге асыру үшін мамандардың кең ауқымын және, ең алдымен, білім беру жүйесінің мамандарын тарту қажет, өйткені бұл басқа әлеуметтік және әлеуметтік институттармен салыстырғанда халықтың ең көп бөлігін қамтитын білім беру жүйесі.

Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс», - деп атап көрсеткендей қазақстандық қоғамдағы жастарды жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлау тәрбие саласының маңызды міндеттерінің қатарынан саналады [2].

Өмірлік тәжірибе көрсеткендей, өскелең ұрпақтың жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлану проблемаларын қазіргі заманғы тәрбиеде анық бағаланбай келеді. Өкінішке орай қазақстандық қоғамдағы жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарланудың дамуы жастар бір мәнді емес қабылдайтын және олар жеке мақсаттарға қол жеткізу құралы ретінде жиі түсіндіретін драмалық, экстремистік оқиғалармен сипатталуды.

Бүгінгі таңда бұл құндылықтар қоршаған ортаның жағымсыз құбылыстарына жиі ұшырауды. Құндылықтардың жойылып кетуіне ашық және өріс алып келе жатқан әлеуметтік теңсіздікпен байланысты өзгерістер, ұрпақтар сабақтастығының бұзылуымен, сыбайлас жемқорлықтың, порнографияның, нашарлықтың кеңінен таралуы, қылмыстың өсуінен көрінетін этикалық стандарттың айтарлықтай төмендеуіне ықпал етуде. Жаппай мәдени үлгілердің маргиналдануы, күмәнді мінез-құлық мысалдары. Жалпыадамзаттық құндылықтарға тартылу проблемасының шиеленісуі зорлық-зомбылыққа, вандализмге және құқық бұзушылыққа дайын нәсілшіл, инферналистік көзқарастармен жастар топтарының пайда болуында көрініс береді.

Әсіресе, бұл жағдайда жеткілікті түрде моральдық және әлеуметтік иммунитеті әлсіз ерекше әлеуметтік-демографиялық топты құрайтын жасөспірімдерге қиын соғады.

Зерттеушілер (Е.В.Бондаревская, Б.Т.Лихачев, Н.Д.Никандров, Л.Ю.Сироткин, И.В.Павлов, Д.И.Фельдштейн және т.б.) жасөспірімдер ортасында болып жатқан процестердің күрделілігін атап көрсетеді және оның рухани жағдайының айтарлықтай нашарлауын мойындайды, оны тұрақсыз деп сипаттайды және өмірдің өзін-өзі анықтаудың қажетті мүмкіндіктерін қамтамасыз етпейдігіне назар аударады.

Сондықтан тәрбиеленушілерге рухани-адамгершілік құндылықтарды дұрыс таңдауға, жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлануға көмектесу, «жеке тұлғаның өміршендігін, яғни қазіргі шындық жағдайында өмір сүру қабілетін нашарлатпай, шығармашылық бағытта дамитын білім беру кеңістігін құру» қазіргі жалпы білім беретін мектептің басым міндеттері болып табылады [3].

Сонымен бірге, біз жүргізген зерттеу көрсеткендей, қазіргі заманғы сынып жетекшілерінің едәуір бөлігі тәрбиеленушілермен тәрбие жұмысын ұйымдастыруда белгілі бір қиындықтарға тап болады, жеткілікті теориялық және әдістемелік білімге, практикалық дағдыларға және құндылық бағдарларын қалыптастыру дағдыларына ие емес.

Жеке тұлғаны тәрбиелеу мен тәрбиелеудің құндылықтарының табиғаты мен аксиологиялық императивтері туралы идеялардың дамуына шетелдік (Мюнстерберг, Олпорт, М.Рокич, В.Франкл және т.б.) және ресейлік зерттеушілер (С.Ф.Анисимов, А.С.Арсеньева, Р.Г.Апресян, О.М.Бакурадзе, Е.В.Бондаревская, Л.А.Вершинина, Б.С.Братусь, О.Г.Дробницкий, М.С.Каган, В.А.Гусейнов, А.Д.Никандров, И.М.Дуранов, В.Т.Лисовский, Б.Д.Парычк, А.В.Разин, В.Н.Сагатовский, В.А.Сластенин, Г.И.Филонов, Г.И.Чижак, И.Я.Яковлев және т.б.) үлес қосты.

Әр түрлі білім беру жүйелерінде оқушы жастардың құндылық бағдарларын қалыптастырудың жекелеген аспектілері Е.В.Бондаревская, Л.В.Байбородов, Н.И.Болдырев, З.И.Васильев, О.С.Богданова, О. Г. Васюков, Г. Н. Волков, О.С.Газман, Л.В.Кузнецов, Л.И.Маленкова, Т.И.Галкиной, В.А.Караковский, Л.И.Маленкова, И.С.Марьенко, О.В.Михайлов, М.И.Шилова, Н.Е.Щуркова және т.б. зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылды.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау, мектептердің жұмыс тәжірибесін, қоғамның жас ұрпақты тәрбиелеуге қойылатын қазіргі заманғы талаптарын зерттеу негізінде біз тәрбиеленушілердің өзін-өзі көрсетуге деген ұмтылысы, жеке ұстанымдарын жүзеге асыру және оларды мектепте және одан тыс жерлерде шығармашылық, бейбіт, жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлау қызметіне қосу мүмкіндігі арасындағы қайшылықтарды анықтадық. Атап айтқанда мектеп тәрбиесінің мазмұнында идеяға қызмет етудің тартымды заманауи үлгілерін, өмірдің мәні туралы, шынайы және жалған құндылықтар туралы, жердегі адамның тағдыры туралы ойлардың жеткіліксіз көрінісі; тәрбиеленушілерде құндылық бағдарларын қалыптастыруға қоғамның өсіп келе жатқан талаптары мен сынып жетекшілерінің қызметінде оның шешімінің теориялық және әдістемелік дамуының жеткіліксіздігі арасындағы қарама-қайшылықтар орын алған.

Құндылық бағдарлары - бұл тәрбиеленушінің жеке басының психологиялық құрылымындағы күрделі, салыстырмалы түрде тұрақты неоплазма, оның санасын, бағытын, құндылық қатынастар жүйесін, қоршаған өмірдің маңызды салаларына құндылық қатынасын

анықтайды, қоғамдағы құндылықтар жүйесіне сәйкес іс-әрекет пен мінез-құлықтың қозғаушы күші болып табылады.

Құндылық бағдарларын қалыптастыру тәрбиеленушілерде оларды адам өмірі мен дамуының негізгі аспектілерін қамтитын және тәрбиенің негізін құрайтын жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтармен таныстырудың мақсатты ұйымдастыру жолдарын ұсынуға болады.

Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде өмір сүретін халықтардың ұлттық өзіндік санасының қарқынды дамуы, сондай-ақ осы процеспен байланысты қиын, кейде драмалық, ұлтаралық қатынастар, әсіресе жастар ортасында айқын көрінетін, білім беру кеңістігінен тыс бола алмайтындығы анықталды. Көпұлтты қазақстандық қоғамдағы жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлаудың жай-күйі білім беру жүйесінде де көрініс табады. Егер педагогикалық процесті басқару білім беру кеңістігінің көпұлтты сипатын ескере отырып жүзеге асырылса, білім беру жүйесі қоғамдағы жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлаудың үйлесімді дамуын реттеуші ретінде әрекет ете алады. Оқу орындарында педагогикалық процесін ұйымдастырудағы мультимәдени көзқарас тұлғааралық және жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлаудың барлық субъектілеріне бағытталуы мүмкін, сонда ғана ол демократия қағидаттарына сәйкес келеді және оң нәтижеге жетуге мүмкіндік береді.

Тәрбиеленушілерді жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлау бағытындағы ізденіс жұмысы барысында тәрбиеленушілердің жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарына бағдарлауды дамытудағы мульти-мәдени тәсілдің әмбебаптығына мән берілуі тиіс.

Біздің ізденісіміздің нәтижелеріне сүйене отырып, біз тәрбиеленушілердің жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлау саласында туындайтын мәселелердің алдын алу және шешу бойынша бірқатар ғылыми-әдістемелік ұсыныстар жасаймыз.

Бірінші, тәрбиеленушілердің жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарына бағдарлану мәдениетін дамыту үшін қажетті жағдайлар жасау, оның ішінде мемлекеттік білім беру ұйымының мазмұнын оның ұлттық-өңірлік құрамдас бөлігін жаңарту.

Екінші, ұлтаралық шиеленістің деңгейі мен сипатын анықтау мақсатында, Ұлтаралық толеранттылық коэффициентін (TQ) анықтау әдістемесін қоса алғанда, диагностикалық процедуралар кешенін қолдана отырып, тәрбиеленушілердің жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарына бағдарлану саласына мониторинг жүргізу. Алынған нәтижелер негізінде оқытушылар тәрбиеленушілердің жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарына бағдарлауды үйлестіру үшін қажетті педагогикалық шарттар жүзеге асырыла алады.

Үшінші, егер тәрбиеленуші екі тілді болса, яғни аралас отбасының мүшесі болса, тәрбиеленушілердің өз мәдениетін немесе бірнеше мәдениетті терең зерттеуді ұйымдастыруды ұсынамыз. Білім беру процесі аясында тәрбиеленушілердің әлеуметтік-этникалық ортасында ұсынылған барлық халықтарды қамту қиын екенін түсіне отырып, біз тәрбиешілерге тәрбиеленушімен бірге орта мектептен кейінгі білімді қамтуы мүмкін бүкіл оқу кезеңіне оның кәсіби және жеке дамуының жеке жоспарын құруды ұсынамыз.

Төртінші, тәрбиеші барлық тәрбиеленушілер тобына әр оқушының жеке жетістіктерінің нәтижелерін ұсына алады. Бұл тәрбиеленушілерге іс жүзінде басқа халықтардың тілінің, мәдениеті мен өмірінің ерекшеліктерімен танысуға мүмкіндік береді. Тәрбиеленушілердің тәрбие ортасында ұсынылған халықтардың мәдениеті, тарихы мен әдет-ғұрпы туралы білімдерін тереңдету тәрбиеленушілердің жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарына бағдарлану мәдениетін дамытуға, тұлғааралық қатынастарда жалпыадамзаттық құндылықтарды бекітуге ықпал ететін болады.

Бесінші, Қазақстан қоғамындағы қазіргі заманғы серпінді процестерге байланысты ұлттық сана-сезімі гиперболаланған кейбір саяси қайраткерлер өздерінің жедел саяси міндеттерін шешу үшін өзінің жастық шағына байланысты жалпы адамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарланудың қалыптасқан оң тәжірибесі болиаса да, тәрбиеленуші

жастарды тартуға тырысуда. Орта мектеп басшыларының алдында тұрған міндет-жоғары оқу орындарын уақытша сипаттағы саяси іс-шараларға тартуға жол бермеу, жеке адамның іргелі құқықтары мен бостандықтарының, шынайы демократиялық құндылықтардың басымдығына негізделген басқару саясатын жүргізу.

Алтыншы, тұлғааралық және жалпыадамзаттық, қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлау саласында тәрбиешілер осы салада өзінің кәсіби және зияткерлік әлеуетін үнемі жетілдіріп отыруы керек. Қазіргі мұғалім Қазақстанда және шетелде жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлауды дамыту негіздерін түсінуіге қажетті жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарлау, жетекші ғылыми мамандандырылған журналдардағы ұлтаралық қарым-қатынас мәселелері бойынша ғылыми мақалаларды зерттеуі керек.

Жетінші, тәрбиеленушілермен тәрбие жұмысының дәстүрлі және дәстүрлі емес түрлерін үйлестіру қажет: тәрбиеленушілерді балаларды тәрбиелеудің дәстүрлі мәдениетін зерттеуге қосу; тәрбиеленушілерді жеке әлеуметтендіру үшін бірлескен қарым-қатынас нысандарын құру; бірлескен регламенттелмеген, бейресми байланыстар; ұлттық өнер туралы, ұлттық мәдениеттің, ғылымның көрнекті өкілдері туралы әңгімелер; көркемөнерпаздардың әртүрлі байқаулары, олимпиадалар, «дөңгелек үстелдер» конкурстары, тренингтер, дебриффингтер және т. б.

Тәрбиеленушілерде құндылық бағдарларының қалыптасу деңгейлері мен нәтижелілігінің динамикасын бақылауға мүмкіндік беретін жалпыадамзаттық және ұлттық құндылық бағдарларының қалыптасу өлшемдері мен көрсеткіштері:

а) жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар туралы білімді көрсететін когнитивтік критерийлер (көрсеткіштер: білімдері терең, толық емес, үстірт);

ә) жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына қарым-қатынасын көрсететін эмоционалды критерий (көрсеткіштер: жағымды, бейтарап, немқұрайлы, индифферентті, жағымсыз қарым-қатынас);

б) тәрбиеленушінің жалпыадамзаттық және ұлттық құндылыққа бағдарланған мінез-құлық тәжірибесі негізінде жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар тұрғысынан өзін-өзі бағалау, өзін-өзі бақылау қабілетін көрсететіне мінез-құлықтық критерийлер (көрсеткіштер: мінез-құлықты тұрақты, салыстырмалы түрде тұрақты, тұрақсыз, теріс).,

Сонымен қатар тәрбиешінің қызмет жүйесіндегі тәрбиеленушілерде жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына бағдарларын қалыптастырудың тиімділігі теориялық негізделген педагогикалық шарттардың жүзеге асырылуымен қамтамасыз етіледі:

- оқу-тәрбие процесін жалпыадамзаттық және ұлттық құндылық бағдарларын қалыптастырудың мақсатты, субъективті-субъективті, мазмұнды, процедуралық-коммуникативті, нәтижелі сияқты компоненттерді қамтитын ғылыми негізделген моделі негізінде ұйымдастыру;

- тәрбиешілердің тәрбиеленушілердің жалпыадамзаттық және ұлттық құндылық бағдарларын қалыптастыру жөніндегі іс-әрекеті» атты тәрбие бағдарламасын енгізу арқылы сынып жетекшілерінің тәрбиеленушілерді жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына тартуға дайындығының теориялық және әдістемелік деңгейін арттыруды қамтамасыз ету;

- тәрбиеленушілердің жалпыадамзаттық және ұлттық құндылық бағдарлары құрылымының когнитивті, эмоционалды және мінез-құлық компоненттеріне кешенді педагогикалық ықпал ету;

- ұжымдық өмірге қатысушылардың белсенділігі мен шығармашылығы арқылы жалпыадамзаттық және қазақ халқының ұлттық құндылықтарына жауапкершілікпен қарау тәжірибесін бекітетін іс-әрекеттерді ұйымдастыруға ықпал ететін сыныпта жоғары моральдық, әлеуметтік-психологиялық ахуал құру;

- мектептің, отбасының, қоғамның, мәдениет мекемелерінің және өндірістік ұжымдардың тәрбиелік күштерін біріктіруді қамтамасыз ету.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2019 жылғы 15 сәуірдегі №145 бұйрығына сәйкес жарияланған. <http://engime.org/2019-jilfi-15-seuirdegi-145-bjrfi.html>

2. «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/

3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 19-е изд., испр. С.И.Ожегов / - М.:Русский язык, 1987. - 750 б.

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Қуанова. Ж. Қ.

Шұбарқұдық Гимназиясының бейін ісі жөніндегі орынбасары, тарих пәні мұғалімі
Ақтөбе облысы, Темір ауданы.

Мұғалім — біздің тәуелсіз мемлекетіміздің болашағын қалап жатқан маман. Өйткені ел болашағының кілті – бүгінгі жас ұрпақтың қолында. Жас ұрпақтың тағдыры олардың бойына білім мен ізгілік нұрын себуші – ұстаздардың қолында. Елбасы атап көрсеткеніндей, “Тек жоғары сауатты, дарынды, дана әрі отансүйгіш мұғалім ғана лайықты ұрпақ тәрбиелеп шығара алады. Бүгінде, мұғалім балаларға білімдер жиынтығын беріп қана қоймай, сонымен бірге, ең бастысы – оларды өмір бойы үйренуге үйретулері керек”. Сонымен бірге, бүгінгі таңда институт ұстаздарын қатты толғандырып отырған мәселелердің бірі – болашақ мұғалімді балаларды өзіне үйренуге, одан кейін үйретуге үйрету. Сол себепті институттағы оқу-тәрбие ісін ұйымдастыруда, жүзеге асыруда, оның қыры мен сырын әрбір студентке олардың өздеріне тән ерек-шеліктерін ескере отыра жеткізіп, иландырып, сіңіруде қолданылатын инновациялар мен соны технологиялардың пәрменін осы міндеттерді ойдағыдай орындау ісіне пайдалануға тырысу қажет.

Бүгінгі заман талабына сәйкес жаңа формация мұғалімі дегеніміз, ол – педагогикалық құралдардың бүкіл әлеуетін меңгерген, өзін өзі жетілдіруге үнемі ұмтылып отыратын рухани дамыған, әлеуметтік жағынан жетілген шығармашылық тұлға, білікті маман. Еліміздің мақсаты да өзін өзі дамытуға және өзін барынша көрсетуге қабілетті жоғары сауатты шығармашыл тұлғаны қалыптастыру және дамыту болып табылады.

Білікті кадрлар дайындауда, педагогикалық білім жүйесін жетілдіруде сапалық өзгеріс жасау қандай да болмасын жүйеге мазмұндық талдау жасаумен тікелей бай-ланысты. Сондықтан алдымен осы саланың келелі мәселелерін анықтап алған жөн.

Өркениетті елдерде ұлттық білім жүйесін дүниежүзілік тенденциялармен байланысты жетілдіру процесі жүріп жатыр. Ол сапаны көтеруге, өз бетінше шығармашылық құзіреттілікті дамытудың іргелі білім жүйесінің тұтастығын жасауға негіз болуда. Негізгі тенденциялар қатарына: үздіксіз білім беруге көшу, білім берудің ашықтығы, актуальдандырылуы, іргелі білім беру, білімді ізгілендіру және білім берудегі инновация жатқызылады. Білім беру жүйесін дамытудың бұл бағыттарының бәрі жеке тұлғаға бағдарланған білім беруге көшуге ықпал етуде. Жеке тұлғаға бағдарланған білім жеке тұлғаның өзінің өсіп келе жатқан рухани, әлеуметтік мәдени, білімдік сұраныстарын қанағаттандырады, сол арқылы мемлекет қажеттілігі де қамтамасыз етеді. Бүгінгі таңда жеке тұлға өзі өмір сүріп отырған қоғамдағы өзгерістерге тиімді бейімделуге көмектесетін интеллектуалдық, адамгершілік қасиеттерін қалыптастырып отыруы қажет.

Педагогтардың кәсіби-педагогикалық қасиеттерін қалыптастыру, жетілдіру жұмысына сапалық серпіліс жасауға, оған шын мәнінде үздіксіз, біртұтастық сипат беруге, мектептен бастап, білім беру мекемелерінің, арнаулы, жоғары білім беретін оқу орындарының бірігіп ғылыми-практикалық және әдістемелік тұрғыда жұмыс жасауын қолға алуға, яғни үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесінің біртұтастық, бірізділік, икемді, динамикалық, т.б.

қасиеттерге ие интегративті сапасын өмірде пайдалануға баса назар аудару бүгінгі күн талабы болып отыр.

Қазіргі кезеңде жеке тұлғаға бағдарланған білім мәселесі 12 жылдық білім беруге көшу мен жаңа тұрпатты педагог қалыптастыру міндетін қойып отыр. Сондықтан да Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің “Қазақстан Республикасының жаңа тұрпатты педагогінің үздіксіз педагогикалық білімі” тұжырымдамасында анықталған негізгі бағыттарды басшылыққа ала отырып, жаңа тұрпатты педагогті қалыптастыру жүйесінің белгіленген 5 сатысының сапасын жақсарту ең басты мәселе болып табылады. Бүгінгі күні тәрбиелік жұмыстарды қазақстандық патриотизм, азаматтық, ізгілікті интернационализм негізінде құру осы саладағы жұмыстардың басты бағыты болып отыр.

Білім және ғылым қызметкерлерінің алдында Елбасының: “Қазақстанның отаншылдық сезімін тәрбиелеу білім берудің мектепке дейінгі жүйесінен жоғары оқу орындарына дейінгі орталықтарда, барлық ұйымдарда көкейкесті болып табылады. Балаларды Отанды, туған жерді, өзінің халқын сүюге тәрбиелеу — мұғалімнің аса маңызды, аса жауапты да қадірменді парызы”, — деп атап көрсеткен болатын. Осыған сәйкес, оқыту барысында және аудиториядан тыс мәдени-көпшілік шараларын өткізу барысында студенттер бойында осы аса маңызды тұлғалық қасиетті қалыптастыруға тиісті көңіл бөлуде.[1]

«Адамға ең бірінші білім емес, рухани тәрбие керек, тәрбиесіз берілген білім - адамзаттың қас жауы, келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі», деп данышпан әл-Фараби айтқандай, өркениетті елдердің қатарына «буынып-түйінген» мемлекеттің көшбасшы шыңына шығуы - бүгінгі ұрпақ бейнесімен айшықталады. Ендеше, Алаш жұртының көкжиегіне айналған, әлемдік мәдениетке өлшеусіз үлес қосқан дарабоз майталмандардың кіндік қаны тамған Қазақ топырағындағы келелі кеңестің тәрбиелік мәні зор еді. Әсіресе, саналы шәкірт қауымының тәрбиесіне «екпін» түсірген семинар оларды ақыл-парасаты мол, ізетті де кішіпейіл, бастысы - мәдениетті азамат етіп тәрбиелеу ісінің тек ата-анаға артылған жүк қана емес, ұстаздың да ұлы міндеті екенін нақтылай түсті.

«Адамның жақсы өмір сүруіне үш сапа негіз бола алады, олар барлығынан үстем болатын адал еңбек, мінсіз ақыл, таза жүрек. Бұл сапалар адамды дүниеге келген күнінен бастап тәрбиелейді», деген Шәкәрімнің толғамын ескерсек, құнды қасиеттерге иелік ететін рухани жетілген адамды қалыптастыру шынында да оның дүниеге келген кезінен басталса керек. Демек, халықтық тәрбие бала құрсақта жатқаннан басталады. Бесік тәрбиесі, балдырған тәрбиесі, өрен тәрбиесі, жасөспірім тәрбиесі, жастар тәрбиесі... бір-бірімен жалғасып, өз ерекшелігімен іске асырылады. Десек те, туған жерін, елін сүйетін, халқының тарихын, тілін, мәдениетін қадірлеп, қастерлейтін азаматты тәрбиелеу - жоғары оқу орындарының ең басты міндеті болып қала береді. Адамгершілік іс-әрекет дегеніміз адамның жалпы игілік, жақсылық және тұлғаның ерік-күйі адамгершілік мақсаттарға жетуге бағытталған және адамгершілік мақсаттар бойынша адамгершілік жағынан дәлелденген тәсілдер арқылы жүзеге асқан іс-әрекетті реттейтін адамның белсенділігін, оның қоршаған дүниемен өзара қатынасының өзіндік түрі, нысаны деуге болады.

Жеке тұлғаның адамгершілік іс-әрекеттеріне құндылықтарды тәрбиелеу мақсатын айқындау бірнеше өрістік құрылымдарына назар аударылды:

1) когнитивтік өріс - шәкірттерді өз өмір-тіршілігінде тәрбиелену, білім алу барысында “құндылық”, “адамгершілік”, “адамгершілік құндылықты қалыптастыруда өзін-өзі айқындау”, оның құрамды бөлігі болып есептеледі. Жеке тұлғаның қарым-қатынасы құндылықтың маңызы, оны игерту барысында өндіріледі, дамыту өрнектеліп, мәнін көрсете түседі;

2) интеллектуалды өріс - ауқымды құрылымы адамгершілік құндылықтар жайлы білімдердің қажетті көлемі, мөлшері, тиянақтылығы, тереңделігі, әсерлілігімен сипатталады.

3) мотивациялық өріс - көлемді құрылымы жеке тұлғаның сұранысы, оған жауап іздеуі, оған табылған дәлелді жауаптарды қабылдауы басты қозғаушы күш болып табылады. Жалпы құндылықты түсіну күрделі, айталық әлемдегі ең жоғарғы мәндегі құндылықтар, олар бәрімізге нәр беретін барлық тіршілігіміздің тірегі, ас адамның арқауы - нан, екінші адамның өміріндегі жинаған білім, ғылым, практика тынысын жеткізуші қасиетті, сарқылмас, еш уақытта мәнін

жоймас ғажап дүниелер көзі - кітап, үшіншісі - азаматтық дамуын жалғастырушы, тоқтап қалуға жол бермеуші, әлемнің жарығын сыйлаушы - аналар;

4) эмоциялық өріс - оқушылардың жеке тұлғасының моральдық қалыптарын және адамгершілік ұстанымдарына сай жан ашуы, рахметі, көңіл-күйі, ар-намысы, ықыласы пайда болып, біртіндеп уақыт өте қалыптасады. Тәрбиелеу мен ыждағаттылықты қажет ететін үдеріс. Егер де өз өмірімізге шолу жасасақ бірнеше тұжырымдар шығады:

- жеке тұлға өзінің өмірлік құндылықтарына сай қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыратын тәсілдерді таңдайды;

- жеке тұлға өзінің қажеттіліктерін де, өзінің сезімін де, өзі басқарады;

- жеке тұлға өзінің білімдері мен өмірлік тәрбиесін талғауды дұрыс жасай алса, дұрыс жолдарды саралай алатын болады.

5) ерік-жігер өрісі - оқушылардың алдына қойған мақсатына жетуге қажетті табандылық, тәртіптілік, танымдық сияқты қасиетін дамыту, мақсатты тиянақты, тереңдете талпыныстар жасау орын алуын қажет етеді.

Тәжірибе көрсеткендей, адамның алдына қойған мақсаты, арманын өзі толық түсінген, жауапкершілігін арттыратын қозғаушы күшке айналады. Адамның өзін-өзі реттеуі, тәртіпті болуы, табандылығы, білімдері мен тәжірибесіне сүйенуіне қосымша біліктілігі ерік жігерін тәрбиелеуге негіз бола алады;

6) өзін-өзі реттеу өрісі - жеке тұлғаның ар-ұят, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі сынау, басқалармен салыстыру, өзін-өзі тануы, өзіне-өзі есеп беруі, бәрі қосылып өзін-өзі мінез-құлқын, жұрыс-тұрысын реттеуге жеткізеді. Өзін-өзі реттеу дегеніміз - жақсы істерге әрекеттену, тек іс-қимыл жасау ғана емес, соны қалыптастыру. Өзін-өзі реттеу үрдісінде субъектінің белсенділігі мақсатына, қабілетіне, ұйымдастырушы қабілетіне байланысты.

7) заттың тәжірибелік өрісі - жеке тұлғаның адамгершілік құндылықтар негізінде әрекет жасау, амал табу, қиындықтардан қашпау сияқты мәселелерді ұтымды ойластыру және жүзеге асыруға қатысты болмақ. Психологтар кез-келген іс-әрекет қабілеттілікті дамыта алмайды, жеке жетілген қабілет дамыта алады деген пікірді білдіреді. Олай болса, жеке тұлға өз қабілетін пайдалану арқылы құндылықтарды игеріп және оларды жемісті түрде іске асыруға болатын тәсіл таңдайды, ол экзистенциалдық өріске тәуелді болады;

8) экзистенциалдық өріс - іс-әрекеттерге деген сапалы қатынас, адамгершілік жағынан өзін-өзі жетілдіруге ұмтылыс, әрбір тұлғаға адамгершілікпен, ізгі ниетпен қарым-қатынас жасап, жақсылық істеу құндылықтарды дамытады. Ең ізгі тілек, жақсылық жасасаңыз да, жамандық жасасаңыз да, жауабы болады деген ойды ұмытпаңыз, демек жақсы ниетте болыңыз, жақсы ойда жүріңіз. Адамның қоршаған ортамен қатынас жасауына көмектесетін көзқарастары мен құндылық бағыттары, адамгершілік құндылықтардың қалыптасудағы өзіне құнды деген құндылықтарды айқындаудағы идеялары, көзқарастары мен құндылықтарын таңдау қызметін атқаратын экзистенциалдық өрісінің мәнін анықтайды. “Мен” тұжырымдамасында көрсетілгендей “Мен” өзін-өзі сыйлауды, адамдарға деген дұрыс қатынасты, әлеуметтік өзара қарым-қатынас, достықтары, адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудағы өзіне құнды деген оң құндылықтарды қалыптастыруға талпыныс жасайды. [2]

Айтылған өрістер бір-бірімен өзара байланысты, сонымен қатар сабақтас, бірімен-бір астарластық мақсатты әрекеттердің орындалуын талап етеді:

1. Шәкірттердің жеке тұлғасының психологиялық үрдісінің сыңарларын біріктіру мақсатында адамгершілік іс-әрекет пен қарым-қатынасты ұйымдастыру;

2. Этикалық жағдаяттарға талдау жасау, оларды әрбір жеке тұлға айналасымен қарым-қатынаста, мінез-құлқын пен іс-әрекеттердің адамгершілік үлгілерін таңдау;

3. Ұжымдық еңбекті ұйымдастыру және уәждемелеу.

Нақты мәселені сөз ететін болсақ шәкірттердің адамгершілік құндылықтарын игеруге бағытталған оқу-тәрбие жұмыстарының құндылықтарын арттыру, жеке тұлғалардан үлгі алу нақтылық жағдайда өмірмен тікелей байланысты, жеке тұлғаны тәрбиелеуге бағытталған іс-шаралардың өзіне талдау және саралау жасап жетілдіріп, құндылықтарды пысықтап арттырып отырамыз.

Адамгершілік құндылықтарды игеру, талдау мен жинақтау, қорытындылау мен болжамдау арқылы байланыстар жасауда білімнің сапасын дамытуы үшін үдеріс пен таным нәтижелерінің рефлексиясы қажет. Қарым-қатынастық, кооперативтік, жекелік, интеллектуалдық түрлерге рефлексияның бөлінетіндігі анықталды.

Адамгершілік құндылықтардың қалыптасуы мынандай рефлексивті әрекеттер: құндылықтарды талдау, салыстыру, қорытындылау арқылы жүзеге асырылады деген пікірге көптеген еңбектерде тыңғылықты зерттеулер арқылы тиісті қолдау арқылы байқалды. Талдау, салыстыру, қорытындылау амалдары құндылықтары мен іс-әрекетті сынау, интериоризацияландырылған құндылықтар негізінде мінез-құлық пен әрекетті қайта жобалау, жоспарлау, тиісті қорытынды жасау деген пікірге алып келеді.

Рефлексивті әрекеттерді игерулердің нәтижелігін оқушылардың өздерінің өмірлік мәселелерді, адамгершілік-этикалық жағдайдағы қарама-қайшылықтарды тиімді шеше алуларынан байқауға болады. Олай болса, өмірдегі нақты жағдайларды талдау, салыстыру рефлексивтілікті дамытатын жолдарды мұғалім ойластыра қолдану және ұжым болып оңтайлы жолды іздеуге сай жағдайларды қарастыру мәнділігімен сипатталынады. Шындығында өмірде күрделі жағдайлардың болатындығын ең дұрыс жолды табу, әрине, күрделі, рефлексивті әрекеттер, амалдар үдерісін қолдануға тура келеді.

Адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруға әсер ететін төрт құндылық қасиеттері тәрбие үдерісінде жеткіншектердің өзін-өзі тануының нәтижелілігін көрсетеді. Олар: ұжымдық, ізгілік, мейірімділік мінез-құлық, әдептілік іс-әрекеттерден тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.Қазақстан республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға ранапған мемлекеттік бағдарламасы. //Егемен Қазақстан. 14 желтоқсан 2010.
2. Бегалиев Т.Б. Педагогика. Қысқашалекциялар курсы Тараз 2017
- 3.Ахметова Г.К., Исаева З.Ә., Әлқожаева Н.С. Педагогика: Оқулық.-Алматы: Қазақуниверситеті, 2016.-220 бет.
- 4.Әбенбаев С., Әбиев Ж. Педагогика:Оқуқұралы.-Астана: Фолиант, 2019.-336 б.

МАЗМУНЫ

С.Н.ИДРИСОВ. АЛҒЫ СӨЗ.....	3
А.Қ.Құсайынов. БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУДЕГІ ІШКІ РЕЗЕРВТІҢ МАҢЫЗЫ.....	5
Л.В.Мардахаев. ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В СТИМУЛИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ.....	10
С.Л. Михеева. О.А. Дмитриева. А.П. Никитин. ЭТНОПЕДАГОГИКА В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ: АКТУАЛИЗАЦИЯ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ Г.Н. ВОЛКОВА.....	16
К.К.Жампеисова.МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ.....	21
А.Б.Панькин.АКТУАЛИЗАЦИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ НА ОСНОВЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ФЕНОМЕНА ЛИЧНОСТИ Г.Н. ВОЛКОВА И ВТВОРЧЕСТВЕ ЕГО УЧЕНИКОВ.....	31
Н.Б. Михайлова. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ГЕРМАНИИ	36

Қ.Бөлеев. ҚАЗАҚСТАНДА «ЭТНОПЕДАГОГИКА» ОҚУ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ТАРИХЫ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	40
Ш.Т.Таубаева. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫДАҒЫ ЭТНОПЕДАГОГИКА ӘДІСНАМАСЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	45
Р.Қ.Дюсембинова. «ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫН МЕКТЕП ПРАКТИКАСЫНА ЕНДІРУ»	62
Н.Ш.Алметов. ЭТНОПЕДАГОГИКА ЭПОХИ ЦИФРОВИЗАЦИИ: КОНТУРЫ ПОСТПАНДЕМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ С ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ОРИЕНТАЦИЕЙ	65
С.Т. Иманбаева. «БОЛАШАҚҚА БАҒДАР: РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» ИДЕЯСЫ НЕГІЗІНДЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ	71
С.К.Абильдина.ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК–ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ДАЯРЛЫҒЫНЫҢ КОМПОНЕНТІ РЕТІНДЕ	75
А.Қ.Дүйсенбаев ПРОФЕССОР Ш. ДЖАНЗАКОВАНЫҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ЭТНОМӘДЕНИ БІЛІМ БЕРУДІҢ ТАҒЫЛЫМДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	78
Ш.И.Джанзакова ЭТНОПЕДАГОГИКА ОҚУ ПӘНІНІҢ ЖОҒАРЫ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘРТЕБЕСІ	82
I. ЖАҢА ЖАҒДАЙДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН: БІЛІМ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ I.КАЗАХСТАН В НОВЫХ УСЛОВИЯХ: ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ I. KAZAKHSTAN IN NEW CONDITIONS: PROBLEMS IN EDUCATION AND UPBRINGING	32
Л.Е.Қойшығұлова. А.Ә.Мұхамбетжанова. ҚАЗАҚСТАНДА ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ.....	89
Т.В.Черникова. СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ АДАПТАЦИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ:К ВОПРОСУ ОБ ОРГАНИЗАЦИИ ДИАГНОСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ.....	95
Л.Н.Давыдова. В.А.Мячина. РУССКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ КАК СРЕДСТВО ВОСПИТАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	101
Ж.Умирбекова. ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	105

А.Р.Сабыров. ҰСТАЗ-ҒАЛЫМ ИСАҒАЛИҚЫЗЫ.....	108
Ayça Sema Aysin. Ayşe Özkul. Buket Kaya. Merve Yarıcı. Uğur Güngör, Lisans Öğrencisi. Zehra Molu, Ela Ayşe Köksal, Öğretim Üyesi.OPINIONS OF PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS ON VALUES EDUCATION.....	112
Г.Б. Базарғалиев. Хатапов С.Е., Бітімғалиева Г.Н. ОҚУШЫ ЖАСТАРДЫҢ ПАТРИОТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	124
Г.Р.Омарова, Р.К.Турниязов,Т.О.Кенгесбаева.ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНДАРЛЫ ОЙЛАУЫН ДАМУҒА БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ДАЙЫНДАУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ.....	128
С. Г. Аслялиева. ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ В СЕМЬЕ.....	131
Ұ.Т.Туленова. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТКЕ БАУЛУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН КЕШЕНДІ ЖОЛДАРЫ.....	133
Г.Е.Ищанова. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ - ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	137
Г.М.Тажигалиева. ТҮЛҒАНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ.....	140
А.Т.Курманғалиева. Г.Б.Джаксиева. НАРОДНАЯ МУДРОСТЬ КАК СРЕДСТВО ОБОГАЩЕНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	144
В.Ж.Исламғалиева. ПРАВСТВЕННАЯ СТОРОНА ОБУЧЕНИЯ В РАМКАХ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ.....	150
М.З.Джанбубекова.Г.С.Саудабаева.ПОСЛОВИЦЫ, ПЕСНИ И ЗАГАДКИ КАК СРЕДСТВО НАРОДНОГО ВОСПИТАНИЯ	156
Ж.Н.Сабырова. А.Е.Амиргалиева.ИНКЛЮЗИВТІ ТОПТАҒЫ ТЬЮТОРЛАР ҚЫЗМЕТІНІҢ РӨЛІ.....	160
Г.Ғ.Жұбанғалиева. Л.М.Маденова. ҚАЗІРГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ МЕН ҒЫЛЫМ БАҒЫТТАРЫ.....	164
Қ.Қ.Шалғынбаева.Қ.О.Қазиев. БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ДАМУДЫҢ РЕФЛЕКСИВТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ.....	167
В.С.Турегалиева . К.Д.Джуманова. Ж.Б. Балапашова. ЛОГИКА ВНЕДРЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ.....	170

М. Е. Камытпаева, А.С. Шарипханова, Н.М. Сүлейменова. СЛІЛ ӘДІСІН БИОЛОГИЯ ПӘНІНЕ КІРІКТІРУДІҢ МАҢЫЗЫ.....	175
Б.Н.Амангелдиева. Т.Р.Ахметов. ПЕДАГОГТЫҢ КҮЙЗЕЛІСКЕ ТӨЗІМДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ.....	179
Л.С.Сағындықова. Ж.Н.Нагиметова. ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ-ЗАМАНАУИ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНІҢ БОЛАШАҒЫ.....	183
Ш.И.Джанзақова. А.С.Бисембаева. Г.М.Қасымғали. БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ЖЕТІЛДІРУДЕ ФОЛЬКЛОР МЕН ДӘСТҮРЛЕРДІҢ МАҢЫЗЫ.....	188
К.Т.Ыбыраимжанов, Г.С.Майлыбаева, Н.К.Толегенова. ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫНА БЕЙІМДЕЛГЕН БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ БАРЫСЫ.....	192
Д.Р.Муталиева . Н.Б.Кайрлиева. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЯ И СУЩНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ У ЧЕЛОВЕКА.....	196
Ф.Балғожиев. ПЕДАГОГИКА-ТӘРБИЕНІҢ БАСТАУ КӨЗІ.....	202
А.С.Нигметова. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ЛОГИКО-АССОЦИАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ ...	205
Б.У.Куанбаева. Г.Қ.Шамбилова. А.О.Куанбаева .ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	209
Ш.С.Набидоллина. СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ВЫПУСКНИКОВ	215
II.«МӘҢГІЛІК ЕЛ», «ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ», «РУХАНИ ЖАҢҒЫРТУ» БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ИДЕЯЛАРЫ МӘНЖАЗБАСЫНДАҒЫ ЭТНИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ II. ЭТНИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИДЕЙ ПРОГРАММ «МӘҢГІЛІК ЕЛ», «СЕМЬ ГРАНЕЙ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ», «РУХАНИ ЖАҢҒЫРТУ» 2.ЛОГИКА ВНЕДРЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ	
А.С. Иманғалиев. А.С.Нигметова. ОТАНСҮЙГІШТІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОЙЫНДА ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	218
Г.Ж.Меңлібекова. ЕРЕСЕКТЕРГЕ АНДРАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	222

А.Қ.Дүйсенбаев. С.А.Камбарова. РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ НЕГІЗІНДЕ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ.....	227
Г.С.Саудабаева. М.З.Джанбубекова СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ И ЭТНОПЕДАГОГИКИ.....	229
Г. Токтыманова. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	234
А.А.Сокальский, Э.А.Сокальский . ПОТЕНЦИАЛ КРАТКОГО КУРСА СТУДЕНЧЕСКИХ ЛЕКЦИЙ ПО ЭТНОПЕДАГОГИКЕ, ПРОЧИТАННЫ АКАДЕМИКОМ Г.Н. ВОЛКОВЫМ.....	239
Т.К. Ауелгазина. ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – ТӘРБИЕНІҢ ҚАЙНАР КӨЗІ.....	244
Ш.Ж.Колумбаева. Т. Ә. Жангазиева. «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ИДЕЯЛАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ АЯСЫНДА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	249
С.К.Нурмукашева. Н.С.Наркез. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МІНЕЗ ҚҰЛҚЫН ТӘРБИЕЛЕУДЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ.....	253
Ш.Б.Унгарбаева. ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ҰЛЫ ЕСІМДЕРІ.....	258
С.Б.Аймұратов . ҚАЗАҚ РУХАНИЯТЫНЫҢ ЭТНОСАЯСИ ЖӘНЕ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	262
Қаражігітова Р.Қ. Г.Ғ.Жұбанғалиева. ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІНІҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ.....	266
Л.М.Маденова. Е.Н.Мәсел. ЗАМАНАУИ ӘЛЕУМЕТТІК ОРТАДА ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ САҚТАУ.....	269
Л. А. Бекжанова. ЗНАЧЕНИЕ ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	272
Д.Садықова. ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРДІ ПАЙДАЛАНЫП ЭТНОТУРИЗМДІ ДАМУ.....	274
Б.Т. Махметова. А.А.Махметова. ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ - ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗІ.....	280
Ж.Нәжіб. РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ – ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА БЕЛЕСІ.....	283
III. ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНЕ ЕНДІРУ ЛОГИКАСЫ III.ЛОГИКА ВНЕДРЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СИСТЕМУ	

ОБРАЗОВАНИЯ III. THE LOGIC BEHIND INTRODUCTION OF THE RESULTS OF ETHNOPEDAGOGICAL RESEARCH INTO THE EDUCATION SYSTEM	
Ш.И.Джанзакова. М.Аманжолова. М.Шапауова.ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ.....	288
А.С.Мағауова. ФОРМИРОВАНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗЕ	293
Ш.И.Джанзакова . Г.Қ.Джонисова. ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАР ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ САТЫСЫНДАҒЫ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	298
А.Р.Сабилов. Э.Ш.Ермекова. ҰЛЫҚ ҰСТАЗ ҺӘМ ГУМАНИСТ ҒАЛЫМ	302
А.Қ.Дүйсенбаев. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЛЕУ.....	306
Г.А. Никитин. М.Г. Харитонов. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ У ОБУЧАЮЩИХСЯ СИСТЕМНОГО МЫШЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ И ЭТНОЭСТЕТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ.....	309
Ф.А.Абдримова . ХАЛЫҚ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІ АРҚЫЛЫ ЖАС ҰРПАҚТЫ ЕҢБЕККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ЖОЛДАРЫ.....	313
В.И. Баймурзина. КООПЕРАНТНЫЙ ПОДХОД: МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕЙ ЭТНОПЕДАГОГИКИ.....	316
Т.К. Ауелгазина. ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – ТӘРБИЕНІҢ ҚАЙНАР КӨЗІ.....	323
А.Қ.Дүйсенбаев. А.Е.Такенова. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МАҚАЛ- МӘТЕЛДЕРІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЛЕУ.....	328
А.Е. Жумасейтова. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ДАМУДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ЗАМАНАУИ ҰЛГІДЕ ҚОЛДАНУ	331
В.Е.Нурмуканбетова. Г.М.Умбетова. ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	335
А.Т.Ақыжанова. Қ.Қ.Құнапина .ЭТНОПЕДАГОГИКА – ҰЛТТЫҚ КОДТЫҢ ТУҒЫРЫ.....	339
Г.Л. Саурбекова. САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚҰРУ ТУРАЛЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ МӘНІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	343

Л.Н.Данилова. ЭТНОКУЛЬТУРНО ОРИЕНТИРОВАННАЯ ВНЕУРОЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБУЧАЮЩИХСЯ 10–11 КЛАССОВ: ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ.....	348
Б. Т. Махметова. Г. А.Абылханова ҚАЗАҚ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ТӘЛІМДІК ТАҒЫЛЫМДАРЫ.....	353
Б.Т. Махметова, А.А.Махметова.ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ - ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗІ.....	358
Р.С. Кинжекова ТҮЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ.....	361
А.Губашева. ХАЛЫҚТЫҚ ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ	366
Н.М.Какпанбаева. Г.Б.Акмурзиева. Г.А.Нұрмұханова. ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ РӨЛІ.....	370
А.Т.Ақыжанова. Қ.Қ.Құнапина. ЭТНОПЕДАГОГИКА – ҰЛТТЫҚ КОДТЫҢ ТҰҒЫРЫ.....	374
Б.А. Матаев. ҚАЗАҚСТАН ПЕДАГОГИКАСЫ ТАРИХЫНДАҒЫ - ҰСТАЗ Қ.Қ.ШАЛҒЫНБАЕВА.....	378
С.К. Нурмукашева. Н.С. Зинолла. КІШІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН ТҮЛҒА ЕТІП ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ РӨЛІ.....	382
С. Қасенов. ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННІҢҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ.....	387
Ш.И.Джанзакова. Ж.Нұрқабылова. КӘСІБИ ДАЯРЛАУ ПРОЦЕСІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	389
Н.Ғ.Дауымов. ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	394
А.С. Қожрақова . Г.Р. Омарова. САЛТ-ДӘСТҮРЛЕР - ЖАС ҰРПАҚТЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕГІ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚ.....	396
А.А.Мынжасарова. РОЛЬ ТРАДИЦИЙ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ.....	399
М.Р. Жаманқұлова. ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	401
Ө.Бекежан. РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ.....	404
Ә. Куджанов . БОЛАШАҚ ҰСТАЗДАРҒА БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ БЕРУ ЖОЛДАРЫ	409

Г.Г.Жубангалиева. А.С.Тухтарова. ТРАДИЦИИ ЭТНОПЕДАГОГИКИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЕЖИ	412
Қ.Ә.Тулешжанова, К.Б. Копбалина . ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНА БАҒДАРЛАУ	417
Ж. Қ. Қуанова. ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ	421

Қазақ Педагогикалық ғылымдар Академиясының академигі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор **Шолпан Исагалиевна Жанзакованың** 60 жасқа толу мерейтойына арналған **«ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭТНОПЕДАГОГИКА: ӘДІСНАМАСЫ, ТӘЖІРИБЕСІ, БОЛАШАҒЫ»** атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

Материалы международной научно-практической конференция **«ЭТНОПЕДАГОГИКА В МИРОВОЙ И КАЗАХСТАНСКОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: МЕТОДОЛОГИЯ, ПРАКТИКА, ПЕРСПЕКТИВЫ»**, посвященная 60 - летию академика Казахской АПН, доктора педагогических наук, профессора **Шолпан Исагалиевны Жанзаковой**.

Тираж 100 экз. Объем 425 стр.
Бумага ксероксная.
Плотность 80 г/см²
Печать RISO

Отпечатано в Центре новых информационных технологий
Атырауского университета имени Халела Досмухамедова
060011, г.Атырау, пр.Студенческий, 212
Тел.: 8(7122) 27-01-57